

**SÖZ
MER** ESKİŞEHİR
OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ
SÖZLÜKBİLİMİ
UYGULAMA VE
ARAŞTIRMA MERKEZİ

III. ULUSLARARASI SÖZLÜKBİLİMİ SEMPOZYUMU BİLDİRİ KİTABI

3-4 Kasım 2016

Editörler

Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Okt. Dr. Ferdi BOZKURT, Arş Gör. Dr. Fatih DOĞRU

Arş. Gör. Duygu KAMACI, Okt. Ezgi ASLAN

Okt. Nilay GİRİŞEN

ESKİŞEHİR - 2017

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları No:285

Sahibi : Prof. Dr. Hasan GÖNEN (Rektör)
Yayın Yönetmeni : Prof. Dr. Adnan KONUK (Rektör Yardımcısı)
Yayın Komisyonu : Prof. Dr. Adnan KONUK (Rektör Yardımcısı)
Prof. Dr. İlhami ÜNLÜOĞLU
Prof. Dr. Özgül PAŞAOĞLU
İdari Sorumlu : Necmettin BAŞKUT
Şube Müdürü : Nizamettin AKYEL
Dizgi-Kontrol-Tasarım-Baskı : ESOĞÜ BASIMEVİ

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'ne aittir.
Bütün hakları saklıdır.

Kitabın tümü ya da bölümü/bölemleri
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan
elektronik, optik, mekanik ya da diğere
yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright 2017 by Eskişehir Osmangazi University
All rights reserved.

No part of this book may be printed, reproduced or
distributed by and electronical, mechanical or other means
without the written permission of the University.

ISBN 978-605-9975-19-3

1. Baskı

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi 2017

Düzenleme Kurulu

- Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilal ÇAKICI (Türk Dil Kurumu Başkan Yardımcısı)
Okt. Dr. Ferdi BOZKURT (Anadolu Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Fatih DOĞRU (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Arş. Gör. Duygu KAMACI (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Okt. Ezgi ASLAN (Anadolu Üniversitesi)
Okt. Nilay GİRİŞEN (Anadolu Üniversitesi)

Bilimsel Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Agiemin BAUBEC (Universitate Din Bucureşti, Romanya)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Atatürk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Elisabet BZHALAVA (Tbilisi State University, Gürcistan)
Prof. Dr. Engin YILMAZ (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Éva Ágnes Csató JOHANSON (Uppsala Universitet, İsveç)
Prof. Dr. Henning Bergenholtz (University of Pretoria, Güney Afrika)
Prof. Dr. Kerima FİLAN (Univerzitet u Sarajevu, Bosna Hersek)
Prof. Dr. Lindita XHANARI (Universiteti i Tiranës, Arnavutluk)
Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ (Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mirjana TEODISIJEVIC (Univerzitet u Beogradu, Sırbistan)
Prof. Dr. Mustafa KAÇALIN (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Oktay AHMED (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Makedonya)
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK (Dicle Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Sven TARP (Aarhus University, Danimarka)
Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN (Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN (Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Bülent ÖZKAN (Mersin Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Neriman Hasan (Ovidius University, Romanya)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜRLEK (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)

Davetli Konuşmacılar

Prof. Dr. Engin Yılmaz (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Gürer Gülsevin (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. H. İbrahim Delice (Bartın Üniversitesi)

Prof. Dr. Hamza Zülfikar (Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Henning Bergenholtz (Aarhus University)

Prof. Dr. Mehmet Ölmez (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mirjana Teodosijević (University of Belgrade)

Prof. Dr. Murat Demirkan (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Aksan (Mersin Üniversitesi)

Prof. Dr. Oktay Ahmed (Ss. Cyril & Methodius University in Skopje)

Prof. Dr. Paşa Yavuzarslan (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın (Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Agiemin Baubec (University of Bucharest)

Doç. Dr. Bülent Özkan (Mersin Üniversitesi)

Doç. Dr. Elisabed Bzhalava (Tbilisi State University)

Doç. Dr. Lindita Khanari (Universiteti i Tiranës)

Doç. Dr. Volodımır Pidvoynyi (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Gürlek (İstanbul Üniversitesi)

Dr. Kamila Barbara Stanek (University of Warsaw)

III. ULUSLARARASI SÖZLÜKBİLİMİ SEMPOZYUMU PROGRAMI

03 KASIM 2016 PERŞEMBE

08.00-09.00	KAYIT (ESOGÜ Kongre ve Kültür Merkezi)
09.00-10.00	AÇILIŞ KONUŞMALARI SALON I
	Prof. Dr. Erdoğan BOZ <i>Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sözlükbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü</i>
	Prof. Dr. Hasan GÖNEN <i>Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü</i>
	Doç. Dr. Bilal ÇAKICI <i>Türk Dil Kurumu Başkan Yardımcısı</i>
10.00-10.45	Davetli Konuşmacı Prof. Dr. Henning Bergenholtz <i>AarhusUniversity</i>
10.45-11.00	ARA İKRAM ve POSTER SUNUMU Arş. Gör. Dilber Zeytinkaya Geleneksel Sözlüklerden Aykırı Sözlüklere “Yeni Bir Sözlük Türü: Lümpen Sözlüğü”

03 KASIM 2016 PERŞEMBE

I. OTURUM

I. OTURUM			
11.00-12.30	SALON I KAŞGARLI MAHMUD OTURUMU	SALON II MÜTERCİM ASIM OTURUMU	SALON III MEHMED ESAD OTURUMU
	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet KARTAL
11.00-11.15	Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR Sözlük Çalışmalarında Uygulamalar ve Kullanılan Terimler	Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN Okul Öncesi ve Okul Çağı Sözlükleri ile İlgili Terimler ve Türler Üzerine	Prof. Dr. Ahmet KARTAL Lügat-i Nâcî’de Yer Alan Madde Başlarının Anlamlandırılmasında Dikkat Çeken Hususlar

11.15-11.30	Doç. Dr. Agiemin BAUBEC Romanya'da Türkoloji Araştırmaları Kapsamında Türkçe ile İlgili Leksikografik Çalışmalar	Doç. Dr. Hürriyet GÖKDAYI Sözlükler ve Kalıplaşmış Dil Birimleri	Doç. Dr. Mehmet Sait TOPRAK İliya bar Şinâyâ d-Nisiboyo'nun 'Ktobo d-Tergumono' Adlı Süryanice- Arapça Leksikografik Eserinin Değeri
11.30-11.45	Yrd. Doç. Dr. Faruk ÖZTÜRK Kâşgarlı Mahmut ve DLT'deki Sözlükçülüğü	Yrd. Doç. Dr. Gamze YÜCETÜRK İki Dilli Arapça Sözlüklere Genel Bir Bakış: "Hans Wehr"ın Arapça-İngilizce Sözlüğü"	Yrd. Doç. Dr. Halit BİLTEKİN BirEser Sözlüğü: Lugat-ı Siyer-i Veysî
11.45-12.00	Arş. Gör. Aytül DURMAZ HUT Yük.Lis. Öğr. Naci Serhat BAŞKAN Sosyal Medya Uygulaması "Instagram" Aracılığıyla Fransızcadan Türkçeye Geçmiş Kelimeler Üzerine Uygulamalı Bir Terminoloji Çalışması	Arş. Gör. Dr. Şaziye DİNÇER BAHADIR Sıra Dışı Bir Sözlük Örneği Reşat Ekrem Koçu'nun Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü	Arş. Gör. Burcu YILMAZ ÇEBİN Dil Devrimi Kapsamında Batı Kökenli Edebiyat Terimlerinin Özleştirilme Süreci
12.00-12.15	Dokt. Fatoş EREN ÖZDEMİR Dokt. Ahmet Bilal ÖZDEMİR Sözlükbilim İçin Bir Türkçe Terimbilgisi Veritabanı Oluşturma Çalışması	Okt. Ezgi ASLAN Tarihi Sözlüklerde Art Zaman Sınırı	Arş. Gör. Melike ÜZÜM Artzamanlı Kiplik Çalışmalarının Sözlükbilime Katkısı
12.15-12.30	TARTIŞMA		
12.30-13.30	ÖĞLE YEMEĞİ		

03 KASIM 2016 PERŞEMBE

II. OTURUM

13.30-15.00	II. OTURUM		
	SALON I ALİ ŞİR NEVAİ OTURUMU	SALON II EBU HAYYAN OTURUMU	SALON III ZEMAHŞERİ OTURUMU
	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Can ŐZGŐR	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Musa ÇİFCİ	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Engin YILMAZ
13.30-13.45	Prof. Dr. Can ŐZGŐR Memlők Kıpçak Sahasında Yazılmış Sözlüklerde Kelime EŞdeğerliği	Prof. Dr. Musa ÇİFCİ Yrd. Doç. Dr. Önder SEZER Çobanlık Terimleri Sözlüğü Denemesi	Prof. Dr. Engin YILMAZ Sözcük EŞleştirmeye Dayalı (word-match) Tanımlar Bakımından Güncel Türkçe Sözlük'ün Değerlendirilmesi
13.45-14.00	Doç. Dr. İsmet ŞANLI Sec'i ve Kafiye Lugatı Üzerine Bir Değerlendirme	Doç. Dr. Cüneyt AKIN Ansiklopedik Sözlükler ve Manas Ansiklopedisi	Doç. Dr. Bülent ÖZKAN Türkçe için Kendi Kendine Derlem Oluşturma Platformu ve Sözlük Bilimi Uygulamaları
14.00-14.15	Yrd. Doç. Dr. Selcen ÇİFCİ Yrd. Doç. Dr. Erol SAKALLI Türkçe Açıklamalı – Ansiklopedik Sözlüklerde Kullanılan Yöntemler	Yrd. Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ Dilbilgisel Terim Eksikliklerinin Yabancı Dil Eğitimde Getirdiği Sorunlar	Yrd. Doç. Dr. Mehmet GŐRLEK Bir Sözlük Nasıl Eleştirilir?
14.15-14.30	Arş. Gör. Dr. Serdar KARAOĞLU Türkçe Sözlüklerde Neolojizm: Misalli Büyük Türkçe Sözlük Örneği	Öğr. Gör. Dr. Bilal UYSAL Güncel Türkçe Sözlük'te İŞteş Fiiller	Arş. Gör. Mustafa Samet KUMANLI Lügat-ı Türkî Arabî Farisî'de Uygulanan Sözlükçölük Yöntemleri Üzerine
14.30-14.45	Okt. Tuğba POÇAN Tarihsel Bir Sözlüğün Yazım Tekniğine Dair Bir İnceleme	Öğrt. Göksel SERT Türkçe EŞdizimlilik Çalışmalarında Terminoloji Sorunu	Arş. Gör. Duygu KAMACI Kiplik Terminolojisinin Sözlüklerdeki Görünümü: Olasılık ve Olabilirlik

14.45-15.00	TARTIŞMA
15.00-15.30	ARA İKRAM ve POSTER SUNUMU Dokt. Sezergül Yıkınış; Dokt. Şerife Sazak Türk Sözlükbilimi Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme (2000-2016) Dokt. Sibel Çatalkaya Lügat-i Ebuzziyâ

03 KASIM 2016 PERŞEMBE

III. OTURUM

		II. OTURUM		
		SALON I MİRZA MEHDİ HAN OTURUMU	SALON II VANKULU MEHMED OTURUMU	SALON III AHMED VEFİK PAŞA OTURUMU
15.30-17.00		Oturum Başkanı: Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN	Oturum Başkanı: Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Murat DEMİRKAN
15.30-15.45	Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN Dr. İbrahim Atakan KUBİLAY Dokt. Yasemin KARADEMİRLİDAĞ Türkçe İçin Duygu Sözlüğü Oluşturulması	Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE Sözlüklerde Sözcük Türlerine Yer Verilmeli mi?	Prof. Dr. Murat DEMİRKAN Arş. Gör. Mustafa BÜKER Yük. Lis. Öğr. Naci Serhat BAŞKAN Eşdizim Sözlükleri ve Kelime Edinim Sorunsalı	
15.45-16.00	Prof. Dr. Erdoğan BOZ Okt. Dr. Ferdi BOZKURT Arş. Gör. Fatih DOĞRU Türk Sözlük Bilimi Terminolojisi Üzerine Derlem Tabanlı Bir Araştırma	Prof. Dr. Osman KARATAY Yel- Fiili Hakkında	Doç. Dr. Lindita XHANARI Arnavut Araştırmacılarının Arnavutçadaki Türkizmalara Yönelik Hazırladıkları Sözlükler ve Dil Araştırmaları	
16.00-16.15	Yrd. Doç. Dr. Murat KÜÇÜK Kâmûs-ı Osmânî'nin Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğündeki Yeri	Yrd. Doç. Dr. Meriç GÜVEN Sözlüklerde Madde Başı Kelimelerinin Tanımlanması ve TDK "Türkçe Sözlük"ü Madde	Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN Tematik Sözlüklerin Kapsamı ve Tema Belirleme Ölçütleri	

		Başlı Kelimelerinin Fesih ve Belig Cümle Açısından “Pankronik” Değerlendirilmesi	
16.15- 16.30	Dokt. Meltem AYABAKAN Sözlükbilim Terminolojisinde Eşdizim- Eşdizin Farkı	Öğr. Gör. Murat VAROL Kaybolma Tehlikesi Altında Olan Diller İçin Sözlükbiliminin Önemi: Zazaca Örneği	Yrd. Doç. Dr. Bayram ÇETİNKAYA Sözlük İçi Gönderimler ve Sözlüğün İşlevi
16.30- 16.45	TARTIŞMA	Okt. Nilay GİRİŞEN “Dilbilgisel Bilgi” Ulamı ve Uzmanlık Alanı Sözlüklerindeki Durumu	TARTIŞMA
16.45- 17.00		TARTIŞMA	
17.30- 18.30	GEZİ		
19.00- 21.00	SEMPOZYUM YEMEĞİ		
21.30- 23.00	EĞLENCE (KONAKLAMA OTELİ)		

04 KASIM 2016 CUMA

IV. OTURUM

IV. OTURUM			
09.00- 10.30	SALON I MEHMED SALAHİ OTURUMU	SALON II REDHOUSE OTURUMU	SALON III MEHMED ŞEVKET OTURUMU
	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa AKSAN	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Funda TOPRAK	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Muharrem DAYANÇ
09.00- 09.15	Prof. Dr. Mustafa AKSAN Prof. Dr. Yeşim AKSAN Alanlararası Ortak Terimler, Sözlükbilim, Derlem Dilbilim,	Prof. Dr. Funda TOPRAK Türkolojinin Önemli Sorunu: Sözlük-Dizin Uyumsuzluğu	Prof. Dr. Muharrem DAYANÇ Bir Modern Sözlük Örneği: Takma İsimler Sözlüğü

	Terim Önerileri Değerlendirme		
09.15- 09.30	Doç. Dr. Kemalettin DENİZ Öğrt. Nurullah ALKOL Mesleki Sıklık Sözlüğü Hazırlamada İzlenilecek Süreç ve Yöntem	Prof. Dr. Yusuf DOĞAN Osmanlıca-Arapça Sözlükler Üzerine Bir Etüd	Prof. Dr. Murat DEMİRKAN Arş. Gör. Dilber ZEYTİNKAYA Yük. Lis. Öğr. Naci Serhat BAŞKAN Eğitim Teknolojisinde Yeni Terminoloji Geliştirme ve Tutarlılık Sorunsalı
09.30- 09.45	Yrd. Doç. Dr. Nuh DOĞAN Türkçe Sözlük'te İstem Bilgisi	Yrd. Doç. Dr. Talat DİNAR Söz İçeri Karşıt Anlamlılık	Yrd. Doç. Dr. Yusuf KARATAŞ Kavram Alanı Kuramı Açısından İbn Sîde'nin el-Muhassas Adlı Sözlüğü Üzerinde Bir Değerlendirme
09.45- 10.00	Yrd. Doç. Dr. Ali Aycan KOLUKISA Japonca-Türkçe Sözlüklerde Görülen Çok Anlamlılık Üzerine -Türkçe Ulusal Derlem Kullanım Örneği-	Öğr. Gör. Dr. Zeliha KAPUKAYA Türkiye'de Edebiyat Sözlükçülüğü ve Kapsamlılıkları Açısından Edebiyat Sözlükleri	Yrd. Doç. Dr. Nazmi ALAN Türkçe Sözlüklerde Kullanım Etiketlerinin Sunuluşu
10.00- 10.15	TARTIŞMA	Arş. Gör. Muhammet KAYA Manzûm Sözlüklerin ve Şerhlerinin Dil Öğrenimine Katkısı	Okt. Sebahat ARMAĞAN Sözcük Türlerinin Sözlük Bilimiyle İlişkisi ve Sözlüklerde Sözcük Türlerinin Yeri ve Önemi
10.15- 10.30		TARTIŞMA	TARTIŞMA
10.30- 11.00	ARA İKRAM ve POSTER SUNUMU Arş. Gör. Cansu Gür A Sample of a Specialized Dictionary		

04 KASIM 2016 CUMA

V. OTURUM

V. OTURUM			
11.00-12.30	SALON 1 ŞEMSEDDİN SAMİ OTURUMU	SALON 2 MUALLİM NACİ OTURUMU	SALON 3 EBÜZZİYA TEVFİK OTURUMU
	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Oktay AHMED	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIĆ
11.00-11.15	Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ Çağdaş Türkçenin Etimoloji Sözlüğü için Üç Çalışma ve Katkıları	Prof. Dr. Oktay AHMED Sözlükçülük Çalışmalarında Türkçe Bilgisayar Derlemlerinin Kullanımı	Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIĆ Türkçe-Sırpça Sözlük: Orijinali ve İntihali
11.15-11.30	Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA Radloff'un "Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi"nin Türk Sözlük Tarihindeki Yeri ve Önemi	Prof. Dr. Ahmet Kazım ÜRÜN Arap Dilinde Sözlükler	Prof. Dr. Celal DEMİR Arş. Gör. Erhan AKDAĞ Türkçe Sözlük'te Temel Anlama Dayalı Olumsuz Algılar Üzerine
11.30-11.45	Yrd. Doç. Dr. Farzaneh DOULATABADİ Farsça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım ve Günümüz Elektronik Sözlükler	Prof. Dr. Muna Yüceol ÖZEZEN Sözlükbirim Olarak Arapça Tenvinli Sözler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri	Yrd. Doç. Dr. Ahmet KARAMAN Yeni Uygur Türkçesi İlkokul Sözlükleri
11.45-12.00	Yrd. Doç. Dr. Savaş ŞAHİN İdrak ve Duygu Fiillerinin Türkçe Sözlüklerde Yeniden Tanımlanması Üzerine Öneriler	Yrd. Doç. Dr. Sami BASKIN Türkçenin Çevrimiçi Sözlüklerini Nasıl Daha Kullanışlı Kılabiliriz?	Yrd. Doç. Dr. Rıdvan ÖZTÜRK "Düşüncesiz İnsan" Algılaması ve Sözlük Alanı
12.00-12.15	Okt. Songül İLBAŞ Sözlüksel Boşluk ve Anlık Oluşumla Telafisi	Öğr. Gör. Bilge GÖKTER Ettirgen Fiillerin Tanımlanması Üzerine	Arş. Gör. Meryem BAŞKURT Yük. Lis. Öğr. Safiye OLGUN Kırım Tatar Türkçesi - Türkiye Türkçesi Elektronik Sözlüğü

			Madde Başı ve Madde İçi Eşleşmesi
12.15-12.30	TARTIŞMA		
12.30-13.30	ÖĞLE YEMEĞİ		

04 KASIM 2016 CUMA

VI. OTURUM

VI. OTURUM			
13.30-15.00	SALON I HÜSEYİN REMZİ OTURUMU	SALON II NAZIM B. MUHAMMED OTURUMU	SALON III MUHAMMED ŞEMSEDDİN OTURUMU
	Oturum Başkanı:	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ayşe İLKER
13.30-13.45	Prof. Dr. Gül Durmuşoğlu KÖSE Arş. Gör. Volga YILMAZ GÜMÜŞ Arş. Gör. Yusuf ÖZTÜRK Öğr. Gör. Harun SERPİL Okt. Gamze EREN Lexicography and Institutional Terminology Standardization: Tailoring a Turkish-English Term Base for Anadolu University	Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü ve Sözlük Eleştirileri Üzerine	Prof. Dr. Ayşe İLKER J.J. Manissadjian'ın "Mürşid-i Lisan-ı Osmanî"sinde Gramerin Sonunda Yer Alan "Vocabular"
13.45-14.00	Doç. Dr. Elisabed BZHALAVA Farklı Dillerden Türkçeye Geçen Aynı Kavramsal Terminolojik Alıntılar ve Onların İşlevi	Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR Çok Anlamlılık ve Eşdizimlilik Bağlamında Çık-Eylemi	Doç. Dr. Volodımır PİDVOYNYİ Türkçe-Ukraynaca Özel Amaçlı Sözlüklerin Tipolojisi
14.00-14.15	Doç. Dr. Selma ELYILDIRIM Sözlük Maddelerinin Düzenlenişi: Çokanlamlılık Karmaşası	Doç. Dr. Zehra GÜLMÜŞ Arş. Gör. Murat ERBEK Yükseköğretim Kurumlarında Terminoloji	Yrd. Doç. Dr. Beytullah BEKAR 18. Yüzyılda Yazılmış Türkçe-Almanca-Macarca ve Çekçe Bir Sözlük

		Yönetimi: Türkçe- Almanca Dil Çiftine Yönelik Bir Çalışma	
14.15- 14.30	Yrd. Doç. Dr. Baktygul KULAMSHAEVA İki Dilli Sözlüklerde Kültürel Öğeler Sorunu- Kültürel Öğeler ve Terimselleştirme Üzerine-	Yrd. Doç. Dr. Zulfıya ŞAHİN Türkçe ve Rusça Sesbilimsel Terim Dizgelerinin Karşılaştırılması	Okt. Dr. Sevgi ÇALIŞIR ZENCİ Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te Kullanılan Sözlük Birimler ile Tanımları Arasındaki Anlamsal İlişkiler
14.30- 14.45	Dr. Kamila Barbara STANEK Dil-Kültür İlişkisi Bağlamında 'Kedi' Kelimesinin Sözlük Tanımından Hareketle Bilişsel Tanımının Hazırlanmasının Mecburiyeti	Dr. Ceylan YILDIRIM Terminoloji Yönetim Sistemlerinde Terminoloji Çalışması ve Çeviri	Dr. Gül Mükerrer ÖZTÜRK Gürcistandaki Türkçe-Gürcüce Deyimler Sözlüğü Üzerine Bir İnceleme
14.45- 15.00	TARTIŞMA		
15.00- 15.30	ARA İKRAM VE POSTER SUNUMU Okt. Eyyüp Acar Çok Dilli Bir Sözlük: Tercümanü'l Lügat		

04 KASIM 2016 CUMA KAPANIŞ OTURUMU

	KAPANIŞ OTURUMU
	SALON I
	Oturum Başkanı Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR
	Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN
	Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN
	Prof. Dr. Engin YILMAZ
	Prof. Dr. Erdoğan BOZ
	Doç. Dr. Bülent ÖZKAN
	Doç. Dr. Lindita XHANARI
15.30- 16.30	

AÇIŞ KONUŞMALARI

SÖZMER Müdürü Prof. Dr. Erdoğan BOZ'un Açış Konuşması

Sayın Türk Dil Kurumu Başkanım,
Değerli Öğretim Üyeleri,
Değerli Misafirler,
Sevgili Öğrenciler ve
Basınıımızın Seçkin Mensupları,

Hepinizi saygıyla selamlıyorum,
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sözlükbilimi Uygulama ve
Araştırma Merkezinin (SÖZMER) düzenlemiş olduğu III. Uluslararası
Sözlükbilimi Sempozyumuna hoş geldiniz...

Değerli Konuklar,
Türk Sözlükbilimi araştırmalarının yeni bir ivme kazandığı son 5-10
yılıda çok önemli gelişmeler yaşandı. Bunlardan birkaçını şöyle
sıralayabilirim

*2014'te Sakarya'da, 2015'te İstanbul'da ve 2016'da Eskişehir'de şu
an yapmakta olduğumuz uluslararası sözlükbilimi sempozyumları
serisi başlatıldı.

* İlki 2014'te Hacettepe Üniversitesinde ve ikincisi 2015'te Eskişehir
Osmangazi Üniversitesinde olmak üzere Sözlükbilimi Uygulama ve
Araştırma Merkezleri kuruldu.

* Sözlükbilimi alanında çok sayıda kitap, makale ve bildiri
yayımlandı. Bundan başka birçok lisansüstü tez çalışıldı.

* Birbirinden değerli sözlükler basıldı ve e-sözlükler yayımlandı.

Dünyada belli başlı ülkelerde sözlükbilimi alanındaki araştırmaların
çok eskiye dayandığını ve buna bağlı olarak bilimsel düzeylerinin çok
ileride olduğunu biliyoruz.

Biz sözlükbilimi alanında çalışan Türk bilim insanları (özellikle genç
araştırmacılar) olarak çok yakın bir zamanda hem ulusal hem de
uluslararası çapta bir sıçrama yapacağımızı inanıyoruz.

Ancak bu esnada yapmamız gereken belli başlı işleri şöyle
sıralayabilirim:

* Özellikle ülkemizin coğrafi konumu gereği Avrupa Sözlükbilimi Topluluğu (EUROLEX) ve Asya Sözlükbilimi Topluluğu (ASIALEX) üyeliklerimizi en kısa zamanda gerçekleştirmeliyiz.

* Bundan başka adı geçen toplulukların farklı periyotlarda düzenledikleri uluslararası sempozyumlara katılmak ve ev sahipliği yapmak durumundayız. Bu anlamda 2018 ASIALEX uluslararası sempozyumunun İstanbul Üniversitesinin ev sahipliğinde gerçekleştirileceğini müjdelemek istiyorum.

* Uluslararası Standartlar Organizasyonu (ISO)'nun üyesi olan ülkemizin SÖZLÜKBİLİMİ alanında imzaladığı ve taraf olduğu anlaşmaların hayata geçirilebilmesi için ciddi anlamda bilimsel alt yapı çalışmalarını gerçekleştirmeliyiz.

*TDK, TÜBA ve TSE gibi kurumlarla işbirliği yaparak Avrupa Birliği, TÜBİTAK ve BAP gibi bilimsel ve mali destek sağlayan mekanizmaları kullanarak ulusal ve uluslararası çapta derlem tabanlı sözlükler hazırlamalıyız.

Biz SÖZMER olarak yukarıda saymaya çalıştığım belli başlı görevlerden birkaçına talip olarak işe koyulmuş bulunmaktayız.

*Bunlardan ilki Türk Sözlükbilimi Terminolojisinin çıkartılması işidir. Bilimsel Araştırma projesi olarak sunduğumuz bu önemli araştırmanın bir yıl içinde bitirilmesini planlıyoruz.

*İkinci olarak henüz devam etmekte olan ancak yakın zamanda art arda bitirilmesi planlanan 19. yy.a ait tarihi sözlük metinlerini, merkezimizin web sayfası aracılığıyla kullanıcı hizmetine sunmak istiyoruz.

*Ayrıca başta bu sempozyum olmak üzere bilimsel düzeyi geliştirecek ve alana önemli katkı sağlayacak her türlü bilimsel etkinliği yapmak ve desteklemek istiyoruz.

*Benzer çalışmaları yaptığımız başta TDK olmak üzere diğer bilimsel kuruluşlarla işbirliği yapmak istiyoruz.

Değerli Konuklar,
Sözlükbilimi alanında işimiz çok ve zamanımız dar. Bu yüzden konuşmaktan çok çalışmaya ve üretmeye ihtiyacımız var...

Bu vesileyle
Siz değerli konuklarımıza tekrar hoş geldiniz der, sempozyumun bilim dünyası için hayırlı olmasını dilerim.

Bu vesileyle bu sempozyumun gerçekleştirilmesinde önemli katkısı bulunun başta
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Hasan GÖNEN'e,

Türk Dil Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. S. Mustafa KAÇALIN'e

Ve özellikle bu sempozyumun düzenleme kurulunda yer alan DOKTORA ÖĞRENCİLERİME çok teşekkür ederim...

Saygılarımla...

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
SÖZMER Müdürü

Türk Dil Kurumu Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Bilal ÇAKICI'nın Açış Konuşması

Sayın Rektörüm,
Kıymetli Bilim İnsanları,
Değerli Basın Mensupları,
Uzaktan, yakından gelen değerli misafirler,

Milletlerin medeniyet inşalarında ve ilerleme safhalarında sözlüklerin çok önemli bir yeri vardır. Gerek bir dilin genel sözleri gerekse bilim, sanat ve zanaat kollarının özel sözleri olarak bilinen terimler, kültürün aktarılmasında oldukça önemli değere sahiptir. Sözlükler, bu gibi bilgi şubelerinin sözlük bilimi ışığında derlenmesiyle oluşturulmuş en önemli başvuru kaynaklarındandır.

Kuruluşundan bu yana sözlük ve sözlükçülük konusuna özel bir önem veren Türk Dil Kurumu, daha kurulduğu yıllarda oluşturduğu bilim kolları içerisinde “Lügat ve İstılah” koluna yer vermesiyle bu anlayışını sağlamlaştırmıştır.

İlk baskısı 1945 yılında yapılan *Türkçe Sözlük*, eksiklerine rağmen günümüz Türk sözlükçülüğünün öncü ve belirleyici sözlüğü olmuştur. Ayrıca, Kurumumuz tarafından Türk lehçelerine yönelik olarak yayımlanan sözlüklerin yanında Türkçenin etkilendiği ya da etkilediği diller dikkate alınarak hazırlanmış olan iki dilli sözlükler, sözlükçüğümüze çok önemli katkı sağlamışlardır. Kurumumuzun bugüne kadar yayımladığı 1200'e yakın değerli eserin içerisinde sözlüklerin oranı neredeyse %20'dir.

Milletimizin maddi ve manevi kültürünün kuşaktan kuşağa aktarılmasının ve ilim, irfan iddiasının çağdaş milletlerle boy ölçüşebilmesinin en önemli yapıtaşlarından birisi olan, ayrıca her bilim sahasına ilişkin terimlerin mümkün düzeyde Türkçe olarak oluşturulması; bunların derlenip yayın hâlinde milletimizin hizmetine sunulması işi, bizim en önemli işlerimizden biri olmuştur.

Bugün ve yarın 120 kıymetli araştırmacı tarafından, sözlük bilimi alanına yönelik 100 kadar bildiriyle ana tema terminoloji sorunları olmak üzere sözlük biliminin geldiği nokta, sözlük türleri, sözlükçülükte yöntemler ve *Türkçe Sözlük* gibi konular ele alınarak

aydınlatıcı bilgiler sunulacaktır. Bu gibi çalışmaların yürütüldüğü en önemli kurum, hiç şüphesiz Türk Dil Kurumudur. Ancak Kurumumuz, gerek SÖZMER, gerek Hacettepe Üniversitesi bünyesinde kurulan ve sözlük bilimi çalışmalarına katkıda bulunan öncü merkezlerin yanında üniversitelerimizle de bu faaliyette olduğu gibi iş birlikleri yaparak hizmet ağını geniş tutmaya çalışmaktadır.

Sözlük bilimindeki gelişmeler ışığında ilmi bakımdan dikkate alınıp işlenmesi gereken bu alanı, verimli olmasını umduğumuz bir faaliyetle muhataplarına sunma imkânı bulduğumuz için Türk Dil Kurumu olarak mutluyuz. Elbette ki bu önemli faaliyetin gerçekleşmesinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi bünyesinde kurulan SÖZMER'in çok önemli katkıları var. Bu vesileyle Sayın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hasan GÖNEN Bey'e ve Sayın SÖZMER Müdürü Prof. Dr. Erdoğan BOZ Bey'e; ayrıca sözlük bilimine yönelik bildirimleriyle bizleri aydınlatacak kıymetli bilim insanlarına katkılarından ötürü teşekkür eder; saygılar sunarım.

Doç. Dr. Bilal ÇAKICI
Türk Dil Kurumu Başkan Yardımcısı

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hasan GÖNEN'in Açış Konuşması

Değerli Misafirler

Üniversitemiz Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezinin ev sahipliğinde düzenlenen III. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumuna hepiniz hoş geldiniz. Öncelikle sizleri şehrimizde ve Üniversitemde görmekten büyük mutluluk duyduğumu belirtmek isterim.

Hepimizin bildiği gibi dil, bir milleti ayakta tutan, milli şuuru besleyen, bireylerini birbirlerine yaklaştırarak aralarında birlik yaratan en önemli unsurdur. Milli varlığın korunması ile dilin korunması arasında çok sıkı bir bağ vardır. Bu sebeple dili korumak, koruyucu tedbirler almak ve geliştirmek son derece önemlidir.

Kullandığımız sözcükler ile ilgili bir bilinmeyen söz konusu olduğunda ilk akla gelen başvuru kaynakları sözlüklerdir. Bu yüzden sözlüklerin farklı ihtiyaçlara ve farklı kullanıcılara uygun biçimde cevap vermesi gerekir.

Dünyada 1980 yılından itibaren yürütülen sözlük bilimi çalışmaları ülkemizde henüz yeni yeni ele alınmaya başlanmıştır. Üniversitemizde de 2015 yılında kurulan SÖZMER (Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi) basılı ve elektronik sözlük çalışmalarına katkıda bulunmak, sözlük çalışmaları yapmak, yapılan araştırmaları desteklemek ve sözlükbilim çalışmalarının yaygınlaştırılmasını sağlamak üzere çalışmalarını sürdürmektedir.

Türkiye’de terim, tanım ve kapsam sorunu bulunan Sözlük Biliminin, diğer bilim dallarıyla ilişkisi ve nereye konumlandırılacağı da kesinlik kazanmamıştır. Bu yıl üçüncüsü düzenlenen sempozyumun ana temasının “Sözlükbilim Terminolojisi” olarak belirlenmesi yukarıda bahsettiğim sorunlara bir çözüm getirmek amacını gütmektedir.

Dilimizi iyi bilmek ve doğru kullanmak hepimizin sorumluluğudur. Bu sempozyum gibi dilimize katkıda bulunacak çalışmalar çoğalmalı ve desteklenmelidir.

Bu düşüncelerle bu önemli etkinliği düzenleyen ve katkıda bulunan herkese çok teşekkür ediyor, sempozyumun başarılı geçmesini diliyor, saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Hasan GÖNEN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü

İÇİNDEKİLER

Information Tools For General and Specialized Users	1
<i>Henning BERGENHOLTZ</i>	
Romanya'da Türkoloji Araştırmaları Kapsamında Türkçe ile İlgili Leksikografik Çalışmalar	17
<i>Agiemin BAUBEC</i>	
Yeni Uygur Türkçesi İlkokul Sözlükleri.....	27
<i>Ahmet KARAMAN</i>	
Lügat-i Nâcî’de Yer Alan Madde Başlarının Anlamlandırılmasındaikkat Çeken Hususlar	36
<i>Ahmet KARTAL</i>	
Arap Dilinde Sözlükler	51
<i>Ahmet Kâzım ÜRÜN</i>	
Japonca-Türkçe Sözlüklerde Görülen Çok Anlamlılık Üzerine...58	
-Türkçe Ulusal Derlem Kullanım Örneği	58
<i>Ali Aycan KOLUKISA</i>	
Johannes Jacob Manıssadjian’ın “Mürşid-i Lisan-ı Osmanî’sinde Gramerin Sonundaki “Vocabular”	70
<i>Ayşe İLKER</i>	
İki Dilli Sözlüklerde Kültürel Öğeler Sorunu	79
– Kültürel Öğeler Ve Terimleştirme Üzerine –	79
<i>Baktygul KULAMSHAEVA</i>	
Sözlük İçi Gönderimler ve Sözlüğün İşlevi.....	93
<i>Bayram ÇETİNKAYA</i>	
18. Yüzyılda yazılmış Türkçe, Almanca, Macarcave Çekçe Bir Sözlük	104
<i>Beytullah BEKAR</i>	
Güncel Türkçe Sözlükte İşteş Fiiller	117
<i>Bilal UYSAL</i>	
Dil Devrimi Kapsamında Batı Kökenli Edebiyat Terimlerinin Özleştirilme Süreci.....	126
<i>Burcu YILMAZ ÇEBİN</i>	
Türkçe İçin Kendi Kendine Derlem Oluşturma Platformu ve Sözlük Bilimi Uygulamaları	135
<i>Bülent ÖZKAN</i>	

Memlûk Kıpçak Sahasında Yazılmış Sözlüklerde Kelime Eşdeğerliği.....	154
<i>Can ÖZGÜR</i>	
Terminoloji Yönetim Sistemlerinde Terminoloji Çalışması ve Çeviri.....	163
<i>Ceylan YILDIRIM</i>	
Ansiklopedik Sözlükler Ve Manas Ansiklopedisi	182
<i>Cüneyt AKIN</i>	
Kiplik Terminolojisinin Sözlüklerdeki Görünümü: Olabilirlik ve Olasılık	189
<i>Duygu KAMACI</i>	
Sözcük Eşleştirmeye Dayalı (Word-Match) Tanımlar Bakımından Güncel Türkçe Sözlük'ün Değerlendirilmesi	202
<i>Engin YILMAZ</i>	
Türk Sözlük Bilimi Terminolojisi Üzerine Derlem Tabanlı Bir Araştırma.....	217
<i>Erdoğan BOZ, Ferdi BOZKURT, Fatih DOĞRU</i>	
Çok Dilli Bir Sözlük: Tercümânu'l-Lügât.....	226
<i>Eyyüp ACAR</i>	
“Tarihî Sözlük” Terimi Üzerine	233
<i>Ezgi ASLAN</i>	
Farsça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşımve Günümüz Elektronik Sözlükler	270
<i>Farzaneh DOULATABADI</i>	
Sözlükbilim İçin Bir Türkçe Terimbilgisi Veritabanı Oluşturma Çalışması.....	280
<i>Fatoş EREN-ÖZDEMİR; Ahmet Bilal ÖZDEMİR</i>	
İki Dilli Arapça Sözlüklere Genel Bir Bakış: “Hans Wehr”ın Arapça-İngilizce Sözlüğü”	290
<i>Gamze YÜCETÜRK</i>	
Türkçe Eşdizimlilik Çalışmalarında Terminoloji Sorunu	301
<i>Göksel SERT</i>	
Sözlükbilim ve Kurumsal Terminoloji Ölçünleştirme: Anadolu Üniversitesi İçin Bir Türkçe-İngilizce Terim Belleği Oluşturulması.....	312
<i>Gül DURMUŞOĞLU KÖSE, Volga YILMAZ GÜMÜŞ, Yusuf ÖZTÜRK,Harun SERPİL, Gamze EREN</i>	

Gürcistan'daki Türkçe- Gürcüce Deyimler Sözlüğü Üzerine Bir İnceleme	324
<i>Gül Mükerrrem ÖZTÜRK</i>	
Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü Ve Sözlük Eleştirileri Üzerine	333
<i>Gürer GÜLSEVİN</i>	
Sözlüklerde Sözcük Türlerine Yer Verilmeli mi?	354
<i>Hacı İbrahim DELİCE</i>	
Bir Eser Sözlüğü: Lugât-i Siyer-i Veysî	361
<i>Halit BİLTEKİN</i>	
Sözlük Çalışmalarında Uygulamalar Ve Kullanılan Terimler ...	375
<i>Hamza ZÜLFİKAR</i>	
Sözlükler ve Kalıplaşmış Dil Birimleri.....	381
<i>Hürriyet GÖKDAYI</i>	
Sec'i ve Kafiye Lugatı Üzerine Bir Değerlendirme.....	398
<i>İsmet ŞANLI</i>	
Dil – Kültür İlişkisi Bağlamında Kedi Kelimesinin Bilişsel Tanımı	407
<i>Kamila Barbara STANEK</i>	
Dilbilgisel Terim Eksikliklerinin Yabancı Dil Eğitimde Getirdiği Sorunlar	424
<i>Leyla Çiğdem DALKILIÇ</i>	
Arnavut Araştırmacılarının Arnavutçadaki Türkizmalara Yönelik Hazırladıkları Sözlükler ve Dil Araştırmaları	438
<i>Lindita XHANARI</i>	
Radloff'un “Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi”nin Türk Sözlük Tarihindeki Yeri.....	450
<i>Makbule SABZİYEVA</i>	
Artzamanlı Kiplik Çalışmalarının Sözlükbilime Katkısı	458
<i>Melike ÜZÜM</i>	
TDK “Türkçe Sözlük”ün Madde Başlarının Fasih Ve Belig Cümle Açısından “Pankronik” Değerlendirilmesi	478
<i>Meriç GÜVEN</i>	
Kırım Tatar Türkçesi - Türkiye Türkçesi Elektronik Sözlüğü Madde Başı Ve Madde İçi Eşleşmesi.....	490
<i>Meryem BAŞKURT; Safiye OLGUN</i>	
Türkçe-Sırpça Sözlük: Orijinali ve İntihali.....	501

<i>Mirjana TEODOSIJEVIĆ</i>	
Manzûm Sözlüklerin ve Şerhlerinin Dil Öğrenimine Katkısı.....	512
<i>Muhammet KAYA</i>	
Bir Modern Sözlük Örneği: Takma Adlar Sözlüğü.....	526
<i>Muharrem DAYANÇ</i>	
Sözlükbirim Olarak Arapça Tenvinli Sözler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri.....	535
<i>Muna YÜCEOL ÖZEZEN</i>	
Eğitim Teknolojisinde Yeni Terminoloji Geliştirme ve Tutarlılık Sorunsalı	550
<i>Murat DEMIRKAN, Dilber ZEYTINKAYA, Naci Serhat BAŞKAN</i>	
Kâmûs-ı Osmânî'nin Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğündeki Yeri	561
<i>Murat KÜÇÜK</i>	
Tematik Sözlüklerin Kapsamı ve Tema Belirleme Ölçütleri	575
<i>Murat ÖZŞAHİN</i>	
Kayıbolma Tehlikesi Altında Olan Diller İçin Sözlükbiliminin Önemi: Zazaca Örneği.....	585
<i>Murat VAROL</i>	
Alanlararası Ortak Terimler: Sözlükbilim ve Derlem Dilbilim	596
<i>Mustafa AKSAN; Yeşim AKSAN</i>	
Lügatı Türki Arabi Farisi'de Kullanılan Sözlükçülük Yöntemleri Üzerine	608
<i>Mustafa Samet KUMANLI*</i>	
Genel Türkçe Sözlüklerde Eylemlerin Tanım Bilgisinde Verilen Dilbilgisel Bilgiler	626
<i>Nazmi ALAN</i>	
Çok Anlamlılık ve Eşdizimlilik Bağlamında Çık- Eylemi	636
<i>Nesrin BAYRAKTAR</i>	
Dilbilgisel Bilgi Ulamı ve Uzmanlık Alanı Sözlüklerindeki Durumu	646
<i>Nilay GİRİŞEN</i>	
Türkçe Sözlük'te İstem Bilgisi.....	654
<i>Nuh DOĞAN</i>	
Sözlükçülük Çalışmalarında Türkçe Bilgisayar Derlemlerinin Kullanımı	672

<i>Oktay AHMED</i>	
Yel- Fiili Hakkında.....	686
<i>Osman KARATAY</i>	
“Düşüncesiz İnsan” Algılaması Ve Sözlük Alanı	693
<i>Rıdvan ÖZTÜRK</i>	
Türkçenin Çevrimiçi Sözlüklerini Nasıl Daha Kullanışlı Kılabiliriz?	705
<i>Sami BASKIN</i>	
İdrak ve Duygu Fiillerinin Türkçe Sözlüklerde Yeniden Tanımlanması Üzerine Öneriler	722
<i>Savaş ŞAHİN</i>	
Sözcük Türlerinin Sözlük Bilimiyle İlişkisi, Sözlüklerde Sözcük Türlerinin Yeri Ve Önemi.....	732
<i>Sebahat ARMAĞAN</i>	
Sözlük Maddelerinin Düzenlenişi: Çokanlamlılık Karmaşası....	748
<i>Selma ELYILDIRIM</i>	
Türkçe Sözlüklerde Yeni Öge(ler) (Neologism): Misalli Büyük Türkçe Sözlük Örneği	761
<i>Serdar KARAOĞLU</i>	
Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te Kullanılan Sözlük Birimler ile Tanımlamaları Arasındaki Anlamsal İlişkiler	770
<i>Sevgi ÇALIŞIR ZENCİ</i>	
Türk Sözlükbilimi Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme(2000-2016)	780
<i>Sezergül YIKMIŞ; Şerife SAZAK</i>	
Sözlüksel Boşluk ve Anlık Oluşumla Telafisi	826
<i>Songül İLBAŞ</i>	
Sıra Dışı Bir Sözlük Örneği Reşat Ekrem Koçu'nun Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü	836
<i>Şaziye DİNÇER BAHADIR</i>	
Mukaddime ve Piyale Önsözü'nden Yola Çıkararak Türkçede Duygu Sözlüğü Oluşturulması Üzerine Metin Tabanlı Bir Deneme	848
<i>Şerif Ali BOZKAPLAN; İbrahim Atakan KUBİLAY; Yasemin KARADEMİRLİDAĞ</i>	
Okul Öncesi ve Okul Çağı Sözlükleri ile İlgili Terimler ve Sözlük Türleri Üzerine.....	864

<i>Şükrü Halûk AKALIN</i>	
Söz İçi Karşıt Anlamlılık	874
(Terim-Kapsam ve Sınırlılıklar)	874
<i>Talat DİNAR</i>	
Tarihsel Bir Sözlüğün Yazım Tekniğine Dair Bir İnceleme	885
<i>Tuğba POÇAN</i>	
Osmanlıca Türkçesi– Arapça Sözlükler Üzerine Bir Etüd	899
<i>Yusuf DOĞAN</i>	
Kavram Alanı Kuramı Açısından İbn Sîde'nin <i>El-Muhassas</i> Adlı Sözlüğü Üzerinde Bir Değerlendirme	920
<i>Yusuf KARATAŞ</i>	
Yükseköğretim Kurumlarında Terminoloji Yönetimi: Türkçe-Almanca Dil Çiftine Yönelik Bir Çalışma.....	934
<i>Zehra GÜLMÜŞ; Murat ERBEK</i>	
Türkiye'de Edebiyat Sözlükçülüğü ve Kapsamlılıkları Açısından Edebiyat Sözlükleri.....	944
<i>Zeliha KAPUKAYA</i>	
Türkçe ve Rusça Sesbilimsel Terim Dizgelerini Karşılaştırma Denemesi	957
<i>Zulfiya ŞAHİN</i>	

INFORMATION TOOLS FOR GENERAL AND SPECIALIZED USERS

*Henning BERGENHOLTZ**

1.LEXICOGRAPHY AND LINGUISTICS

When you take a view at the list of participants in lexicographic conferences – so too at the list of participants at the conference November 2016 in Eskisehir – you will have the same impression as for the list of contributors in all lexicographic journals: All participants and all contributors in such conferences and journals are linguists. A few, a very few exceptions like Uwe Kaufmann (molecular biologist), Inger Bergenholtz (graduated in music theory) or Theo Bothma (professor for information science) do not really destroy this impression. They are very clearly exceptions to the main rule: If you make contributions to lexicography, you are a linguist. That is a fact, but this fact is also one of the explanations for the problematic theoretical level in lexicography – all over the world.

Still I will stand to my earlier published view: Lexicography is not a linguistic discipline. And if lexicography is treated too much as a linguistic discipline, the theoretical level will move too far away from the world of information needs. And the result of practical lexicography in concrete dictionaries, lexicons and encyclopedias will not be able to help the users in the most appropriate way. The information tools will not be real utility tools giving quick and useful help for dictionary users with a certain information need, but only a place to show the results of linguistic research. Here I will give only one example to exemplify the problem: A linguist can show that a word has different inflection variants for at part of the inflexion paradigm. E.g. has the Danish verb *fnise* (Engl. *giggle*) three variants for the past tense. A linguistic description could inform about this fact without further comments:

fnise, presens *fniser*, preteritum *fnes/fnisede/fniste*

*Prof. Dr. Aarhus University, e-posta: hb@bcom.au.dk

This information would not give the needed quick help to a dictionary user who wants to know how s/he should use the verb in preteritum. Which variant should be used? A more exact linguistic description gives a hint, but still does not tell the user which variant to select – always the most frequent one?

fnise, presens *fniser*, preteritum *fnes* (seldom), *fnisede* (frequent), *fniste* (very frequent)

or an exact description with exact frequency items?

fnise, presens *fniser*, preteritum *fnes* (3.740 attestations), *fnisede* (40.500 attestations), *fniste* (104.000 attestations)

No, a really helpful lexicographic tool for a user with a text production problem will give the user an advice (Bergenholtz 2003, Bergenholtz/Gouws 20110):

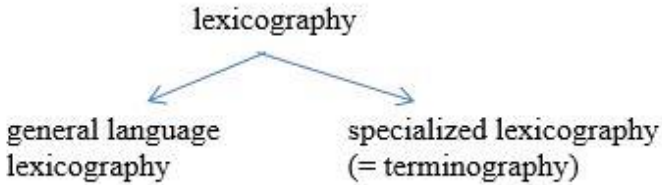
fnise, presens *fniser*, preteritum *fniste*
also, but not recommended: *fnised/fnes*

Of course such an entry can be made by a linguist. But such advices in dictionaries are very seldom. The linguists making dictionaries have not given such advices up to now. But of course it does not mean that we do not need linguists at all in practical lexicography. We need them and cannot made good dictionaries without them in certain parts of the lexicographical work (more about that later in this paper). The point is: If a lexicographer does not see a dictionary as a tool, but as a result of linguistic description, s/he will in many cases fail to produce really helpful information tools.

2. INFORMATION TOOLS HAVE OR SHOULD HAVE AN INTENDED GENUINE USER TYPE AND AN INTENDED GENUINE FUNCTION

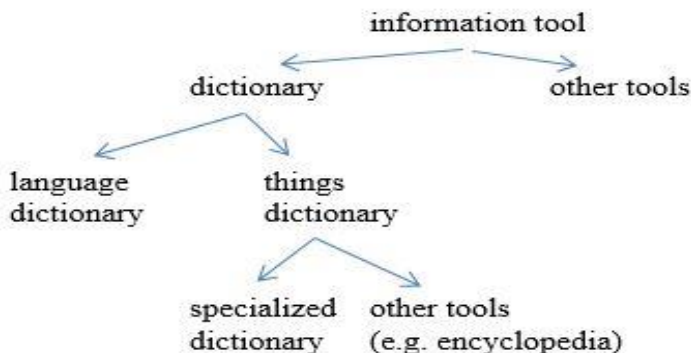
In the traditional practical lexicography you often find the promise of being user-friendly. But in fact the decisions made for most dictionaries do not have user needs as the starting point. In the traditional theoretical lexicography, often called meta-lexicography, it is even worse: User types or user needs or dictionary functions are not a part of the classifications: not for the types of lexicography, not for

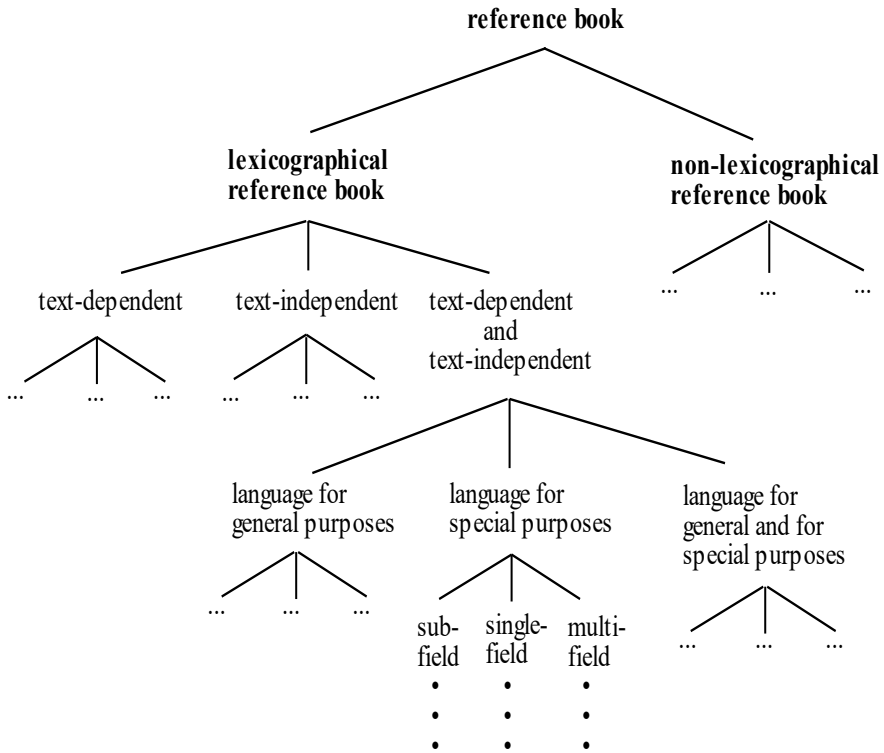
types of dictionaries and not for types of lexicographers. The traditional view for types of lexicography is the following:

Quite many scholars do not make this division of terminology and terminography seeing terminography as a part of terminology, as the part of terminology for planning and making information tools with terms from specialised language, they speak only about terminology. For those the above illustration could be changed by writing “terminology” instead of “terminography”. Not all scholars too see “specialized lexicography” as synonym to “terminography”, arguments for that can be found in Bergenholtz (1995) and Bergenholtz/Tarp (2010). But the whole tradition agrees on the following statement: General language lexicography is a discipline for linguists, and terminography (or terminology) is a discipline for specialists in the different specialized fields.

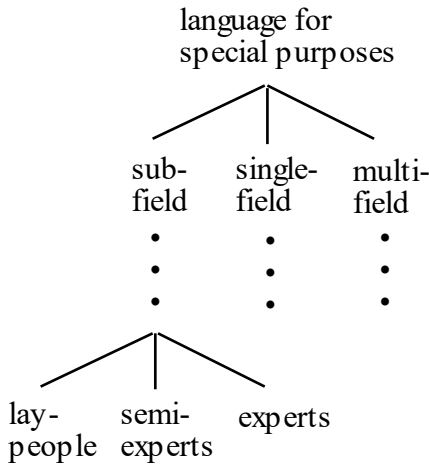
We have the same way of thinking in the traditional distinction between different kinds of information tools with general language lexicography producing language dictionaries and with specialized lexicography (or terminography or terminology) producing specialised dictionaries, so Schaefer (1994):

By text-dependent functions we meant an information need in a situation where the user had a problem in a text. The user did not understand a part of a text (text-reception problem), or s/he was in doubt how to use a word when writing or speaking (text-production problem), or s/he did not know how to translate a word or an expression in a text. In all cases the user went to a dictionary, found an answer and used this answer to understand, use or translate the word. Then s/he went back to the text and used the found information. It is what we now call a communicative function (Bergenholtz/Tarp 2003). A text-independent function is one where the user wants to know something – for to know it but not for to use it in a text. The user goes to the dictionary, gets an information (or not). And then s/he remembers this new knowledge for a short or a longer time. It is what we now call cognitive functions. This part of our solution is really an improvement. But the distinction between general and specialized language remains unclear.

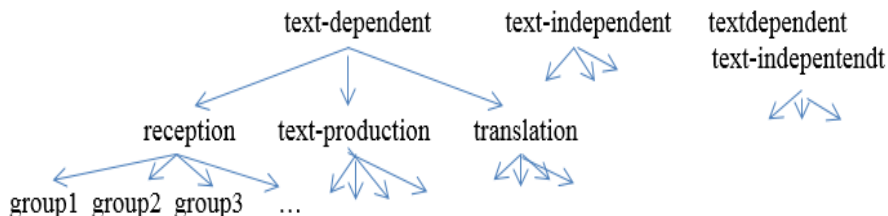
We (Bergenholtz/Kaufmann (1997) added a distinction of user types:

Also this proposal is not optimal because it is not clear if a laymen really can and will deal with a specialized field in a similar way as an expert or semi-expert. Today I would say that the main theory is misleading, because it does not start with the real beginning: the main division of user types: laypeople and experts. Now I will say – und that is my main point – that for a non-expert and an expert the language and the world of understanding a specialized field are totally different. If a so-called layman (and I will not use this word any more in specialized lexicography) can write or understand a text about a topic, it is then a general language text, not a specialized text.

But in one point I still stand to the proposal from 1997: In the optimal case we should have a separate dictionary for each of those functions. We can produce the traditional dictionaries with many functions, following the advertisements about them: For everyone in every situation. E.g. most monolingual dictionaries in the last 200 years have tried to help users in the two main text-dependent (communicative) situations: reception and text production and will at the same time give text-independent information (cognitive situations). Instead of this traditional solution – being a practical solution for printed dictionaries, because the market would not absorb too many different dictionaries – it is in the time of electronical dictionaries the only logical solution not to give an information overload, but only the data needed for a certain group in a certain

situation. I therefore still follow this part of the theory of proposing monofunctional, not polyfunctional dictionaries:

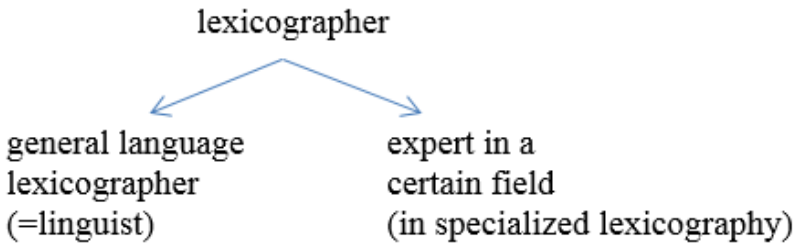
From a certain database you can in principle draw as many monofunctional dictionaries as you want to. Or even as many different dictionaries as you have different users, if the users will get the possibility to define their own dictionaries (see Bergenholtz 2011).

3. TYPES OF LEXICOGRAPHERS AND TYPES OF LEXICOGRAPHY

General language dictionaries contain many lemmas which are also used in specialized fields. The meaning items are or should be written in a way that normal users (general users) with the same mother language and with the same cultural background, that means almost common cultural knowledge and skills, can understand them. In specialized dictionaries for layman we have only words/terms from one or from a cluster of connected fields. But also here the text of the meaning items has to be formulated in a way that general users without an expert knowledge can understand without problems. In the same way we have dictionaries (information tools) for semi-experts and experts. In reality only for semi-experts, because an expert will only look for information if he is in doubt about his knowledge. The main point is that the text is formulated in a way and under use of terms which are only really understandable by experts, not by general users. For cognitive dictionaries for laymen you can have a long or a very long explication, but here still explained in a way that a general user can understand. Quite different in a dictionary for semi-experts or experts, here the theoretical language in the specialized field is needed for to fulfill the information needs of an experts, but this language is normally not understandable by a general user without expert knowledge. Some of those dictionaries will be polyfunctional, other monofunctional for reception or for the cognitive function. But I will

only show those parts of a dictionary article from polyfunctional dictionaries which would be relevant for a reception or a cognitive dictionary, in other words in most cases only the meaning item.

Before we come to concrete dictionary entries we should look at the type of lexicographer behind some concrete dictionaries. All dictionaries do not follow the traditional view:

The traditional understanding of the role of different kind of lexicographers is partly followed in a polyfunctional dictionary of gene technology for semi-experts:

Uwe Kaufmann and Henning Bergenholtz in cooperation with Bjarne Stumman, Sven Tarp, Laura de la Rosa Marabet, Nelson la Serna Torres and Gladys la Serna Miranda, Dictionary layout: Richard Almind: *Encyclopedic Dictionary of Gene Technology. English-Spanish*. Toronto: Lugas 1998.

Here we have a dictionary manager for the dictionary conception and the dictionary planning, a second dictionary manager for the running practical work, a layout expert and five experts in gene technology writing the concrete articles outgoing from the instructions made by the dictionary manager.

In the next dictionary

Henning Bergenholtz i samarbejde med Helene Halkjær Jensen under medvirken af Heidi Agerbo, Andreas Bodilsen, Simon Guldager, Claus Kastorp, Emil Nyborg, Jon Nørgaard Poulsen, Kristoffer Ryttersgaard, August Toftgaard Madsen, Kathrine Torp Mikkelsen, Jens Uldum Erlandsen. Database: Richard Almind og Martin Carlsen:

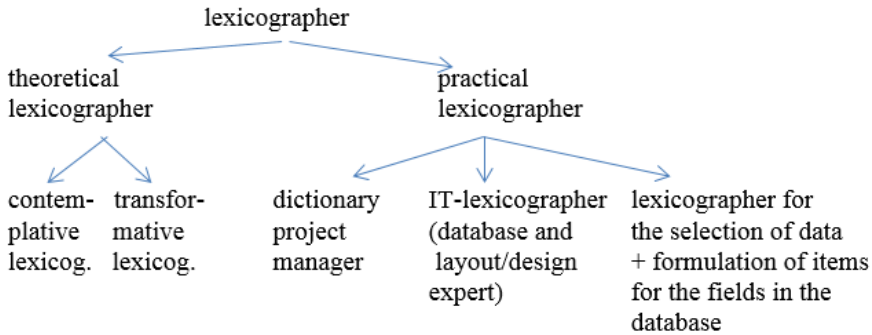
Den Danske Betydningsordbog. Odense: Ordbogen.com 2016. (www.ordbogen.com) (7. udg.)

we have a dictionary manager responsible for the conception, the planning and the daily work, two IT-experts, one as a database specialist and one as a web-design specialist. And then we have 11 lexicographers for the concrete work with dictionary articles. Two of them are linguists, two are experts in physics, two in medical gene technology, one in legal science, one in economics, one in biology, one in sport science and one in theology. The requirements for lexicographers in this project are the following. They

- Must have Danish as native language
- Must have good knowledge about the world and about at least one specific field
- Must be able to transfer this knowledge to a correct and easy understandable Danish
- Must be able to find the correct and relevant data – or to decide that another lexicographer in the team with the needed knowledge should take over this entry

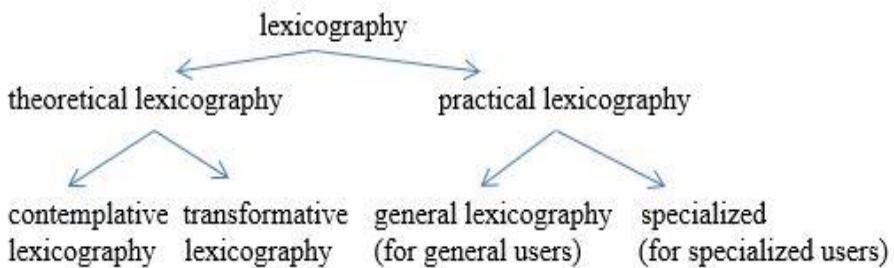
More general you could ask: Who is or who should be a lexicographer? For specialized dictionaries, for laymen, semi-experts and experts, the working lexicographers writing dictionary articles must of course be experts in the field. But also for general language dictionaries we need experts from different fields as lexicographers. If they speak the language(s) fluently and are able to write good and understandable meaning items they can make articles with general language words too. But of course we need linguists as lexicographers for linguistic theory related words and for grammar, pronunciation or etymological items.

We must then differentiate between the following types of lexicographers (cp. Bergenholtz/Gouws 2012):

The contemplative lexicographer describes and criticizes finished dictionaries, the transformative lexicographer makes theories for new or even new kinds of dictionaries. For the practical lexicographer you can have two kinds of dictionary managers: a main manager for the conception and the planning and another manager for the running practical work. In most cases those two duties are fulfilled by one person.

So we have two kinds of lexicography:

In both types of practical lexicography you need a dictionary manager, at database specialist and a specialist for web-design (for electronical dictionaries) or layout (for printed dictionaries). In specialized lexicography you need experts from the specialized field(s) the dictionary intend to inform about. For general lexicography you need specialists from as many specialist fields a possible, not only linguists, but also linguists.

I will exemplify those arguments outgoing from concrete dictionary articles in text reception dictionaries for laymen and in

cognitive dictionaries for laymen and semi-experts. The first dictionary is a Danish general language reception dictionary for general users (so too in a gene technology dictionary for general users):

DNA-kloning kunstig indsættelse af fremmed DNA i en celle eller bakterie, hvorved den får nye egenskaber og indeholder den samme genetiske information som donorcellen (= Engl.: **DNA cloning** artificial insertion of a foreign DNA in a cell or a bacterium thereby giving the cell or the bacterium new characteristics with the same genetic information as the donor cell)

The following article for specialized users is very different – not in the length, but in the way and the language of explication – from a polyfunctional English-Spanish gene technology dictionary for semi-experts:

DNA cloning *clonaje m del ADN*

A DNA fragment is said to be cloned if it has been inserted into a vector molecule, such as a plasmid or virus chromosome, which then has been amplified or replicated to form many copies in a suitable host cell. The amplified DNA is a DNA clone.

From the above quoted Danish general language reception dictionary for general users we see another article with polysemy. Also here the meaning item for the first polyseme could be found in a gene technology dictionary for general users, but there the second polyseme would not be selected:

DNA

1. kemisk forbindelse, der findes i alle organismer, og som består af lange sekvenser af DNA-byggestene, der er grundlag for en organismes gener og dermed dens udseende og egenskaber (= Engl.: chemical compound that is found in all organisms and consists of long sequences of DNA-fragments, which constitute the basis of an organism's genetic code and thereby determine its appearance and attributes)
2. grundlæggende egenskab, forudsætning eller overbevisning, der er basis for, hvordan en person eller en virksomhed handler, tænker eller tager beslutninger (= Engl.: basic characteristic, qualification or

conviction that forms the basis for the way a certain person acts, thinks or makes decisions)

The following article for specialized users is very different – not only in the length, but in the way and the language of explication – from a polyfunctional English-Spanish gene technology dictionary for semi-experts:

DNA

DNA is an abbreviation for deoxyribonucleic acid. The genetic properties of all living organisms are encoded in DNA, and when a cell divides each of the daughter cells are endowed with DNA molecules identical to those of the mother cell. Most viruses contain DNA, but a few use RNA as their genetic material.

A DNA molecule consists of two intertwined strands that are kept together by hydrogen bonds. Each strand is a string of units, nucleotides. Each nucleotide consists of a deoxyribose residue with a phosphate group attached to the 5'C atom and a base attached to the 1'C atom. The base is one of the four cyclic compounds adenine, thymine, cytosine and guanine, abbreviated A, T, C and G. In the DNA strand the phosphate group from one nucleotide is joined to the 3'C atom of the deoxyribose residue in the next nucleotide.

It is evident that each DNA strand has an end with a free 5'C atom, i.e. a 5'C atom not bound to a nucleotide, termed the 5' end, and an end with a free 3'C atom, termed the 3' end. Thus the DNA strand has polarity and one can refer to the 5'® 3' direction a DNA strand. The two strands in a double-stranded, or duplex, DNA molecule have opposite polarities, since the double helix for steric reasons can only be formed when this is the case. It is the bases that keep the two chains together by hydrogen bonds. T will always be paired with A and G with C. An A:T base pair has two hydrogen bonds and a G:C base pair has three. The common conformation of DNA under biological conditions, B-DNA, is a right-handed double helix with 10 base pairs per turn. The deoxyribose-phosphate backbones which are negatively charged and hydrophilic are on the outside of the double helix while the relatively hydrophobic base pairs are centered on the axis of the double helix. Most often the nucleotide sequence of a stretch of DNA is symbolized as follows:

– TTCGCATGTCCGGTCGATTGG
AAGCGTACAGGCCAGCTAACC

It is by convention assumed that the left end of the upper chain is the 5' end. Sometimes the polarities are shown explicitly like this:

- 5'-TTCGCATGTCCGGTCGATTGG-3'
- 3'-AAGCGTACAGGCCAGCTAACC-5'

To stress the presence of phosphate groups a DNA strand may also be symbolized as follows: 5'-pTpTpCpGpCpApTpGpTpC-3'.

Most DNA molecules are very long. The *E. coli* chromosome consists for example of a circular DNA molecule with 4 million base pairs, and an average human chromosome contains a linear DNA molecule with about 130 million base pairs.

Specific regions of DNA, genes, are transcribed to RNA by RNA polymerases. The RNAs encoded in DNA are transfer RNAs, ribosomal RNAs, some small RNAs with special functions in exon-splicing and protein export from the cell, and mRNAs. The transcribed RNA is very similar to one of the DNA strands, except for the substitution of deoxyribose by ribose and the substitution of T by uracil, U, that also can base pair to A. If the DNA strands shown above are part of a protein gene the following stretch of mRNA will be synthesized by transcription: 5'-UUCGCAUGUCCGGUCGAUUGG-3'. During translation in the cytoplasm this stretch of mRNA will give rise to the following sequence of amino acids if the reading frame in the mRNA is such that the triplets are read as UUC, GCA etc.:

- Phe-Ala-Cys-Pro-Val-Asp-Trp
-

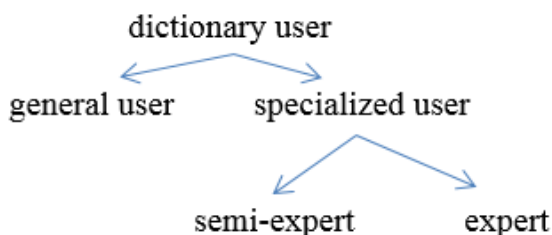
In higher eukaryotes the fraction of the DNA that can be transcribed to a mRNA or a ribosomal or transfer RNA is rather small. In mammals it may amount to about 15% of the genome. Much of the transcribed RNA represents introns that are excised and degraded before the mRNA leaves the nucleus. These intron sequences may account for about 90% of the transcribeable DNA regions.

4. TYPES OF USERS AND TYPES OF INFORMATION TOOLS

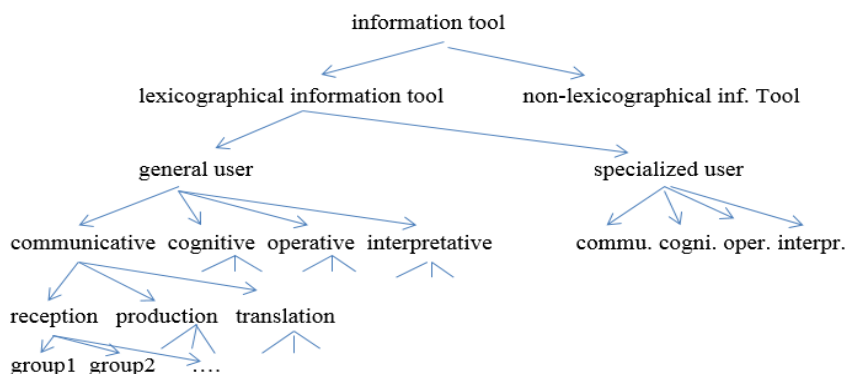
As you can see in the above argumentation I do not use the term “layman” anymore, because this term is only useable in connection with knowledge fields which you can study or learn in schools. A general user is a much broader term to be used about all possible dictionary users without any special knowledge or skill, but with this cultural knowledge and with those skills which you have got when you grow up in a certain culture with a certain language as

mother tongue. This does not mean that all general users have exactly the same degree of knowledge or skills. There can be big differences between the single members of a group belonging to the same culture and with the same mother tongue. And we are speaking about a typology, not a classification with exact borderlines. Some members of a group can stand in between the group of general and specialized users. But that is not the biggest problem for the lexicographer. *S/he* has to prepare the data in a way that is well suited for one of the groups. The single dictionary user can – in an electronic dictionary – press a button for being a general user or an expert or even a semi-expert. Then the user can find out her/himself which of the solutions is the most helpful in a certain situation.

We have according to the above typology of lexicographer two main groups of users:

The user types are therefore the starting point in the classification of information tools, where we theoretically can have an infinite amount of different monofunctional tools:

5. REFERENCES

Bergenholtz, Henning /Rufus Gouws: A Functional Approach for the Choice between Descriptive, Prescriptive and Proscriptive Lexicography. In: *Lexikos* 20, 2010, 26-51.

Bergenholtz, Henning /Sven Tarp: LSP Lexicography or Terminography? The lexicographer's point of view. In: *Specialised Dictionaries for Learner*, ed. by Pedro Fuertes Olivera. de Gruyter: Berlin 2010, 27-37.

Bergenholtz, Henning /Uwe Kaufmann: Enzyklopädische Informationen in Wörterbüchern. In: *Semantik, Lexikographie und Computeranwendungen*. Hrsg. von Nico Weber. Tübingen: Niemeyer 1996, 168-182.

Bergenholtz, Henning /Uwe Kaufmann: Terminography and lexicography. A critical survey of dictionaries from a single specialised field. In: *Hermes* 18, 1997, 91–125.

Bergenholtz, Henning i samarbejde med Helene Halkjær Jensen under medvirken af Heidi Agerbo, Andreas Bodilsen, Simon Guldager, Claus Kastorp, Emil Nyborg, Jon Nørgaard Poulsen, Kristoffer Ryttersgaard, August Toftgaard Madsen, Kathrine Torp Mikkelsen, Jens Uldum Erlandsen. Database: Richard Almind og Martin Carlsen: *Den Danske Betydningsordbog*. Odense: Ordbogen.com 2016. (www.ordbogen.com) (7. udg.)

Bergenholtz, Henning/Rufus Gouws: Who is a lexicographer?: In: *Lexicon* 2012, 68-78.

Bergenholtz, Henning: Access to and presentation of needs-adapted data in monofunctional internet dictionaries. In: Pedro A. Fuertes-Olivera/Henning Bergenholtz (eds.): *e-Lexicography: The Internet, Digital Initiatives and Lexicography*. London & New York: Continuum 2011, 30-53.

Bergenholtz, Henning: User-oriented Understanding of Descriptive, Proscriptive and Prescriptive Lexicography; In: *Lexikos* 13, 2003, 65-80.

Bergenholtz, Henning: Wodurch unterscheidet sich Fachlexikographie von Terminographie? In: *Lexicographica* 11, 1995, 37-46.

Haiman, John 1980: Dictionaries and Encyclopedias. In: *Lingua* 50, 1980, 329–357.

Kaufmann, Uwe and Henning Bergenholtz in cooperation with Bjarne Stumman, Sven Tarp, Laura de la Rosa Marabet, Nelson la Serna Torres and Gladys la Serna Miranda, Dictionary layout: Richard Almind: *Encyclopedic Dictionary of Gene Technology. English–Spanish*. Toronto: Lugas 1998.

Schaeder, Burkhard: Zu einer Theorie der Fachlexikographie. In: *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Hrsg. von Burkhard Schaeder/Henning Bergenholtz. Tübingen: Narr 1994, 11-41.

Wiegand, Herbert Ernst: Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. In: *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburgern Schülern*. Hrsg. von H.H. Munske et al. Berlin/New York: de Gruyter 1988, 729–790.

ROMANYA'DA TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI KAPSAMINDA TÜRKÇE İLE İLGİLİ LEKSİKOĞRAFİK ÇALIŞMALAR

Agiemin BAUBEC*

ÖZET

Romanya'da, Türkoloji alanında çalışmalar, 15. yüzyıldan başlayıp özellikle 1957 yılında Bükreş Üniversitesi'nde benim de ilk öğrencisi olduğum Türkoloji Bölümü açıldıktan sonraki dönemde daha yoğun, daha tutarlı ve daha da çok yönlü olarak devam etmiştir. Romenler'in, Türk diline, tarihine, kültürüne, medeniyetine, edebiyatına karşı büyük ilgi ve yakınlık, Türk ve Romen halklarının beş yüz küsür yıl süren ortak bir tarihi ve siyasi geçmişlerine dayanır, bu somut gerçekten kaynaklanmaktadır. Bu siyasi ve tarihi süreç dahilinde Türk dili ve kültürünün, Romen dili ve kültürü üzerinde, bugün de canlı varlığını sürdüren derin izler bulunmaktadır. Bugün Romanya'nın bir eyaleti olan Moldova ve bugünkü Moldova Cumhuriyeti'nin kırk yedi yıl voyvodası olan, Romen tarihinde onun ihtişamında, ondan daha büyük deha olmayan ve zamanın en ünlü hükümdarlarından olan Fatih Sultan Mehmet Han ve oğlu II. Bayezit ile çağdaş olup bu iki padişahın Buğdan'a gerçekleştirdikleri seferlere göğüs gerebilme cesaretinde bulunan voyvoda Ştefan cel Mare'nin (Büyük Ştefan'nın), 1504 yılında ölümlükenoğlu Bogdan'ave halkına, Türklerden başka kimselere güvenmemelerini, verdikleri sözü hep tutan, buna hep sadık kalan Türklere güvenmelerini ve bunlara karşı dostluktan hiç şaşmamaları şeklindeki sözleri her Romen'in kalbinde ve hafızasında güncelliğini hep korumaktadır. Bu tarihi olayın sonucu, Romenlerin Türk diline ve Türk kültürüne karşı ilgileri çok artmış, binlerce Türkçe sözcük Romen diline girerek bu dili zenginleştirmiştir. 18. ve 19. yüzyıllar zarfında Türk diline karşı ilgi arttıkça Romence-Türkçe ve Türkçe-Romence sözlük ve konuşma kılavuzlarının da sayısı artmıştır. Aynı zamanda birçok Türkçe gramer kitapları ve özellikle Türkçe'den Romence'ye geçen ve bu dilde kullanılan kelimeleri ve deyimleri ele alan çalışmaların da sayısı artar. Bükreş Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde, eğitim-öğretim faaliyetleri yanısıra sistemli olarak çok yönlü Türkoloji araştırmaları da gerçekleştirilmektedir. Bu bölüme ait öğretim üyeleri 1977 yılından itibaren Romanya'da ilk defa olarak, modern anlamda, değişik genişlik ve kapsamda ülkenin en prestijli devlet yayınevlerinde Türkçe-Romence ve Romence-Türkçe sözlük ve konuşma kılavuzları yayımlamışlardır.

* Prof. Dr. Bükreş Üniversitesi Yabancı Diller ve Edebiyatlar Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı; e-posta: prof.agiemin_baubec@yahoo.com

1.GİRİŞ

TARİHÇE

Romanya'da 16.yüzyıldan başlayarak günümüze kadar süregelen Türkoloji alanında çalışmalar meyvelerini vermiş ve bugün de vermeye devam etmektedir. Tarih boyunca Romenlerin Türklere, Türk kültürü ve medeniyetine, Türk dili ve edebiyatına, tarihine karşı gösterdikleri yakın ilgi, Türk ve Romen halklarının tarihte, söylemesi kolay, beş yüz yıldan fazla süren ortak bir beraberliklerine dayandığı kadar Memleketeyn'in yani Eflak ve Buğdan'ın Osmanlı'dan önceleri de iskit, kuman, peçenek, oğuz, tatar gibi birçok eski Türk kavimleriyle ortak bir tarihi ve siyasi geçmişlerine de dayanmaktadır¹. Bu bağlamda bugün bazı itibarlı Romen tarihçileri, Buğdan'ın, yani bugünkü Moldova'nın bir devlet olarak kurucusu bilinen Basarab hanedanının Kuman yani Türk soylu olduğu tezini savunmaktadırlar. Romenler'in Türklere karşı gösterdikleri yakınlığın ve besledikleri dostluk duygularının temelinde bu gibi birçok tarihi gerçeklerin yattığını söylerken Romen ve Türk halklarının yakınlığının ortak tarihlerinden gelen başka bir dayanağı, bu konuda çok belirleyicidir. Bu dayanağın sahibi, Romenler'in en yüksek takdir ve sevgisini kazanmış olan, 4. Papa Sixtus tarafından, müslüman Türk padişahlarına karşı savaşlarda sergilediği geçici başarılarından dolayı "İsanın Atleti" ünvanı layık görülen ve Moldova'nın kırk yedi yıl voyvodası olan ünlü Ştefan cel Mare, yani, Büyük Ştefan'dır. Dünya tarihini temelden etkileyerek buna yön veren zamanın en ünlü hükümdarlarından biri olan Fatih Sultan Mehmet Han'la ve oğlu Sultan II.Bayezid'le çağdaş olup bu iki padişahın Buğdan'a gerçekleştirdikleri seferlere karşı savaşmıştır.1504 yılında ölürken, Büyük Ştefan'ın ağzından, her nesil Romen'in kalbi ve beynine hitap eden ve sonsuza dek Romen ve Türk halkları arasındaki ilişkilerin kaderini değiştirecek ve bunun yönünü belirleyecek olan şu cümleler çıkmaktadır: "Ey Rabbim, içimde beslediğim hisleri yalnız Sen bilirsin ki kalbimde yalnız Sana inancımın tam olduğunu, Sana güvendiğimi ,kalbimin asla uğursuzlukların mekânı olmadığını, sinemi siper ederek var gücümle Allahsızlara karşı mücadele ettiğimi... Heyhat, hepsi beni terketti. Tanrım, işlemiş olduğum

¹ Bkz.Mihail Guboğlu, *Romen Ulusunun Eski Türk Kavimleriyle İlişkileri, VIII.Türk Tarih Kongresi.Bildiriler*, c.II, Ankara, 1981, s.751-781.

günahlarım ölçüsünde layık gördüğün cezayı ver bana, lâkin masum milletimin özgürlüğü ve bağımsızlığı uğruna Türklerle yaptığım anlaşmalardan ötürü cezalandırma beni! Oğlum Bogdan, Türkler verdikleri söze başkalarından daha sadıktırlar! Yıllar yılı size babalık eden ben Ştefan'ın bu sözlerini asla unutmayınız! Moldova benim dedelerimin değil, benim de değil, sizin de değildir. Moldova ilelebet sizin torunlarınızdır, sizin torunlarınızın torunlarıdır.”² Bu tarihi gerçeklerden hareket ederek itiraf edebilirim ki Romen halkının dün olduğu gibi bugün de Türklere ve özellikle Romanya'da azınlık ahali olarak yaşayan Türk ve Tatar Türklerine karşı sergiledikleri hoşgörü ve dostluğun dayanağını, biraz yukarıda belirtmeye çalıştığım olaylar oluşturmaktadır.

Tabii ki bu tarihi ve siyasi sürecin bir yansıması olarak Türk dili ve kültürü, Romen dili ve kültürü üzerinde, bugün de canlılığını koruyan derin izler bırakmıştır. Bu izler diri ve canlı olarak 1877-78 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra Romanya'ya bırakılan, yüzyıllardan beri Türklerin sahibi, efendisi olduğu, bu tarihten sonra da bunların azınlık ahali durumuna düştükleri yalnız Dobruca eyaletinde değil, Romanya'nın Tuna ötesi yakın tüm bölgelerinde de bu izler varlıklarını sürdürülmüştür. Bu değerlerin diri ve canlı kalmasında, bu duruma düşen, bilmedikleri, kolay kolay alışamadıkları farklı bir kültür ve farklı bir din ve dile sahip yeni bir toplum içinde yaşamının zorluklarını çeken, buna rağmen etik yapıları gereğince davranarak yaşamaya başladıkları yeni ülkelerinin birer sadık vatandaşı olan, bugün de aynı dürüstlük ve sadakatle yaşamlarını sürdüren Türkler'in, “Sular gider taşlar kalır.” atasözü misali buralardaki Evlad-ı Fatihan'ın payı, katkısı küçümsenemez.

1989 yılı Romen devriminden önceki dönemde Romen tarihçilerinin büyük çoğunluğu Romen-Osmanlı ilişkilerindeki tarihi gerçekleri çarpıtarak bu ilişkilerin Romen halkı için olumsuz, uğursuz olduğunu kaleme almışlarsa da bugün Romen tarih bilginlerinin büyük çoğunluğu, Romenler, bir Slav okyanusu içinde, latin soylu, bir latin dili konuşan ve yalnız kendine özgü örf ve adetlerine sahip bir ada olarak kendi kimliğini koruyarak varoluşlarını sürdürebilmişlerse bunu gittiği yerlerdeki halkların ne diline, ne dinine ne de örf ve

² Ion Nistor, *Dramaturgia istorică românească. Barbu Delavrancea-Apus de soare*, Bükreş 1981, s.477.

adetlerine hiç karışmayan, aksine bu değerlerin gelişmesini destekleyen Osmanlıya borçlu olduklarını tanımakta, itiraf etmektedirler.

1.1.Romanya’da Türkoloji Çalışmaları - Genel Bakış

Romenler’in, Türkler’le aynı tarihi kaderi paylaşmış olmalarından dolayı en baştan beri Romen tarih bilginleri, Romen tarihinin önemli bir kısmını da içeren Osmanlı tarihiyle yakından ilgilenerek çok değerli tarihi yapıtlar yaratmışlardır. Bunlar arasında en ünlüleri, 16. yüzyılda uzun süre İstanbul’da kalarak Osmanlı’nın siyasi ve sosyal hayatını yakından tanımış olan Nicolae Milescu adında bir Buğdanlı boyar kısa bir *Osmanlı Tarihi* kitabını yazmıştır. Daha sonraları aynı şekilde, eğitim için gelip burada 22 yıl kalarak Türk dili ve kültürünü yakından tanıma fırsatını yakalayan ve bu fırsatı Osmanlı tarihi, İslâm dini ve Türk müzikisi üzerinde çalışmalar yaparak değerlendiren Dimitrie Cantemir’dir (1673-1723). Cantemir’in eserleri arasında en tanınanları *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Gerileme Tarihi* ve *İslâm Dini Sistemi*³ çalışmalarıdır. Cantemir, Osmanlı-Türk müzikçisi olarak da üne kavuşmuştur. Sultan III. Ahmed (1703-1730), kendisini Buğdan tahtına getirdiğinde, bu padişahın onuruna Neva makamında bir semai bestelemiş olup Türk müziği ile ilgili bilgiler ve kendi bestelerini içeren *Kantemiroğlu Edvârı* kitabını yazmıştır. İki Dünya Savaşı arasında bir ara Romanya’nın başbakanı da olan başka bir ünlü tarihçi, siyasetçi, edebiyatçı Nicolae İorga’nın (1871-1940) tarihçiliğinin esasını, 1878 yılında Osmanlı sonrası kurulan yeni Romanya devletine bir milli tarih kazandırma gayreti dahilinde, Türkçe’ye de çevrilmiş olan Almanca yazdığı *Osmanlı Tarihi*⁴ eseridir. Bu çalışma, batıda Osmanlı tarihini bir bütün olarak ele alan nadir eserlerden biridir. Osmanlı Türkçesi’ni bilmediğinden, kitabında yeterince Osmanlı kaynaklarını kullanamamıştır. Bu durum, İorga kendinden sonra gelen Romen tarihçilerini titizlikle Osmanlıca’yı ve eski yazıyı öğrenmelerine yönelterek Romanya ve Türkiye arşivlerindeki çok sayıda bulunan belgeleri okuyup Romence’ye çevirmelerini sağlamıştır. Romen tarihi ile ilgili binlerce Osmanlı belgelerinin gün ışığına çıkartılması ve tercüme edilerek tarihçilerin yararına sunulması işi Romanya’da çok büyük bir önem arz etmektedir ki bu tür kütapların

³ Mihail Guboğlu, Romanya Türkolojisi ve Romen Dilinde Türk Sözleri hakkında Bazı Araştırmalar, XI.Türk Dil Kurultayı Bildiriler. Ankara, 1968 ,s.265-267.

⁴ Mihail Guboglu, a.g.e., s.266-268.

çoğu, bilimsel itibarıyla tanınan Romanya İlimler Akademisi tarafından ödüllendirilmişlerdir. Yeni nesil tarihçi türkologları arasında, Bükreş Üniversitesi tarih profesörü merhum Mihail Guboğlu hayatı boyunca Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde araştırmalar yapmış ve elde ettiği bilgi ve verileri yayımladığı onlarca bilimsel makale ve kitaplarında değerlendirmiştir. Osmanlı- Romen araştırmaları alanında söz sahibi Romen tarih bilginleri arasında *Romen-Doğu İlişkileri* kitabının yazarı Aurel Decei, Romen *Tarihi ile İlgili Osmanlı Belgeleri ve Türklerin Tarihi* çalışmaların yazarı Mustafa Ali Mehmet, *Romen Kaynak ve Eserlerinde Türk Tarihi İçin Belgeler* kitabını yazarı Mehmet Ali Ekrem, *Osmanlı Türkçesinin* yazarı Maxim Mihai ve başkaları bulunmaktadır. Tarih alanında olduğu gibi edebiyat alanlarında da Romen türkologları oldukça başarılı olmuşlardır. Türk Edebiyatını Romanya'da tanıtmada büyük bir verimlilik söz konusudur. Bu görevi hakkıyla Bükreş Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde görevli öğretim üyeleri ve bu bölümden mezun türkologlar yerine getirmişlerdir. Başta C.Rumi, Fuzuli, Yunus Emre olmak üzere Halide Edip Adıvar, R. N. Güntekin, Nazım Hikmet, üç ünlü Kemal: Orhan, Tahir ve Yaşar Kemal, S. Ali, Aziz Nesin, M. C. Anday, C. Tarancı, Orhan Veli Kanık, F. H. Dağlarca, Necati Cumalı, Elif Şafak, Orhan Pamuk gibi ünlü Türk yazar ve şairlerinin eserleri çeviri yolu ile Romen okurunun beğenisine sunulmuştur. Romen yazarlarının 1935 yılından itibaren yakından ilgilenecek kaleme aldıkları bir konu yeni Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ü ve eserini Romanya'da tanıtmaya olmuştur. Dil etkileşimi alanında da Romen Türkologlarının başarıları oldukça önemlidir. Lazăr Şăineanu, Vladimir Drimba, Emil Suci, Mahmut Enver gibi ünlü dil bilgini türkologlar, bu alanda iz bırakan Romenlerdir. V. Drimba *Codex Cumanicus'un Sentaksı* ve başka çalışmaları ile dünya türkologları arasında önemli yeri olan bir Romen bilim adamıdır. Eski öğrencilerimden Emil Suci lisans ve doktora tezleri ve Romanya İlimler Akademisi'nin Yayınevinde yayımladığı eseriyle, Türk Dili'nin Romen dili üzerindeki tesiri konusunu tamamıyla aydınlığa kavuşturmuştur. Bilindiği üzere, başka Balkan dillerinde olduğu gibi Romence'de de binlerce Türkçe kelime vardır. Bu kelimelerin büyük bir kısmı Romen dilinin artık eskimiş kelimeler hazinesinde bulunmaktadırlar. Bugün Romence'de yaşamaya devam eden Türkçe kelimelerin önemi hayli büyüktür, çünkü bunlar günlük hayatta en sık kullanılan üç yüz elli ile dört yüz kelime arasında bulunmaktadır. *Geam, cazan, iaurt, telemea, pilaf, caimac, sarma, ghiol, chior* ve bunlar gibi başka kelimeler günlük yaşamda çok sık kullanılmalarının

yanısına, Romen dilinde bu Türkçe kelimelerin yerini tutacak başka eşanlamlı karşılıkları olmayışından, Romen dili yaşadığı sürece bunların bu dilde varoluşları devam edecek, ömürleri sürecektir. Bu kelimelerle birlikte **-cı**, **-lık** ve **-î** bazı yapı ekleri de girmiştir; örneğin: *geamgiu, cazangiu, tinichigiu, iaurgiu; paşalık, matrapazlık; fistichiu* vb.

1.2. Romanya’da Türkçe Sözlükler ve Konuşma Kılavuzları

16. asırdan başlayarak Osmanlı Türkleriyle ilişkileri olan birçok Romen aydını, iki taraflı iletişimi kolaylaştırmak için sözlük ve konuşma kılavuzları yaratma yazma çabasında bulunmuşlardır. Böyle bir deneme, 16. asırda yaşayan, biraz yukarıda adı geçen Romen gezgini Nicolae Milescu’nun yazdığı çok kısa *Osmalı Tarihi’nin* sonunda, eserde kullanılmış olan Türkçe kelimelerin basit bir lügatçesidir. Bu gelenek bugün de okul kitapları ve yazarlar antolojilerinde devam etmektedir çünkü Romen yazarları, Romen klasikleri Birinci Dünya Savaşı’na kadar yapıtlarında, değişik ölçülerde, çok sayıda Türkçe’den Romence’ye geçen kelimeleri kullanmışlardır. Bu durum, Türk öğrencisinin, edebiyat ders kitabındaki bir Türk klasiğinin ,örneğin Tevfik Fikret’in orijinal metnini anlayabilmesi için bu metindeki Arapça ve Farça asıllı kelimelerin Türkçe karşılıkları lügatçesinin verilmesi gerekliliği gibidir. Daha sonraları da bu doğrultuda çalışmalar devam etmiş olsa da bunların çoğu basit, basılmamış, arşivlerde el yazısı seviyesinde kalmış olan gramer, sözlük ve konuşma kılavuzlarıdır. Bu durum 1970 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra konumuzla ilgili çalışmaların yüzde doksandan fazlasının bendenize ait olduğundan, bunların hangi koşullarda gerçekleştirildikleri, yapılış tarzları, içerikleri ve kapsamaları ile ilgili bilgiler verirken, başkaları hakkında değil de bu doğrultuda daha çok kendim ve kendi çalışmalarım hakkında konuşmak zorunda olduğum için sizlerden özür dilerim. Bu konuda kendimi çok şanslı buluyorum çünkü 1957 yılında Köstence’de liseden mezun olurken aynı yıl Bükreş Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü dahilinde Türkoloji Anabilim Dalı da açıldığında, buraya ilk kaydını yaptıran öğrenciler arasında bulunmuştum. Bükreş, Moskova ve Ankara Devlet Üniversiteleri’nde değişik seviyelerde Türkoloji eğitimi alma şansım oldu. 1964 yılında Bükreş Üniversitesi Türkoloji Bölümü’nde öğretim üyesi olarak göreve başladım ve bu görev elli iki yıldır bugün de

devam etmektedir. İşte yarım yüzyıldan fazla bir süre içinde, özellikle Bükreş Üniversitesi ve Moskova Üniversitesinde Türkoloji öğrencisiyken siyasi nedenlerden dolayı Türk Dili ve Edebiyatı'nı öğrenmekte Türkiye'den gelecek olan her tür kitap ve dergilerin girişleri yasak olduğu sebebiyle büyük zorluklar çekmekteydik. Bu, kendim kendim çektiğim zorlukları öğrencilerime yaşatmamak, hiç olmazsa bunları hafifletmek yolunda çalışmalarına yön vermiştim. İtiraf etmeliyim ki TDK beni, çiçeği burnunda Türkoloji asistanını, 1972 yılında kuruluşunun 40. Yılında Mahmut Kaşgari'nin Divanu Lügati't Türk eserinin de 900. yıldönümü vesilesiyle Kurultay'ına bir bildiri ile katılmamı sağlaması ve aynı şekilde, bir yıl sonra, İstanbul'da, I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'ne katılmam, bana bu konuda yeni ufuklar açmıştı. Bu iki etkinlik sayesinde, ülkelerimiz arasında her türlü kültürel bağların neredeyse kopmuş olduğu bir dönemde tanıştığım F. H. Dağlarca, M. C. Anday, N. Cumalı gibi şairlerin şiirlerini, S. Ali, Ö. F. Toprak, T. Apaydın gibi yazarların romanlarını, **Türk Atasözleri** ve **Türk Masallarını** çeviri yoluyla Romen okuruna tanıtmayı başarmıştım. Hep bu yıllardan itibaren Türk Dili ve Edebiyatını öğrenmekte gerekli ders kitapları ve antolojileri hazırlamış, Türk Dili ve Diyalektolojisi bilim dalında Romanya'da ilk doktor ünvanını kazanmış, yine ilk defa olarak hem Romanya'da hem de Türkiye'de **Türkçe-Romence** ve **Romence-Türkçe Sözlük** ve **Konuşma Kılavuzları** yayımlamış ve gene ilk defa olarak Romanya Üniversiteleri'nde okuyan Türkoloji öğrencileri için **Günümüz Türk Dili Grameri, Uygulamalı Türk Dili ve Türk Yazarları Antolojisi** kitaplarını da yayımlamıştım. Türk Dili'ne Türkiye dışında önem veren, Türkçe ile ilgili çalışmalar yapan, Türk Dili'ni tanıtan, öğreten türkologlara, yaptıkları çalışmalardan dolayı bir şükran nişanesi olarak Türk Kültürüne Hizmet Vakfı tarafından 2008 yılında verilen Türk Dünyası Türk Dili Şeref Ödülü'ne laik görülen yabancı türkologlar arasında ben de bulunuyordum. Bütün bunları anlatırken Üniversite kürsüsünden elli yıldan fazla bir süre içinde öğretmenlik görevlerimi yerine getirmekle meşgul olmamın yanısıra, bu yılların büyük bir kısmını sözlükler yazmaya ayırmışımıdır. Biraz yukarıda da belirttiğim üzere o yıllarda, 1989 yılına kadar Romanya içine dönük, kapalı, perde arkası bir ülke olduğundan, onun dış dünya ile kültürel ilişkileri dahil her türlü ilişkisi dormuş, sekteye uğramış haldeydi. Biraz yukarıda da belirttiğim üzere, bu durumdan en çok zarar görenler arasında Türkçe öğrenen öğrencilerimizdi. Bu durum karşısında, o yıllarda Bölümde tek Türkoloji lisanslı öğretmen olduğum için de, en kısa zamanda, Türkçe'yi öğrenmekte en gerekli olan Uygulamalı Türk Dili ders

kitabını ve Türkçe-Romence sözlüğünü yazmaya karar verdim.1970 yıllarında Bölümde bir daktilo makinesi ve çok basit ve en çok yirmi sayfa çoğaltabilen eski bir şapirograf denen bir kopyalama makinesi vardı. Kısa bir zamanda hazırladığım bu iki kitaptan yirmişer nusha çoğaltılarak ciltli halde Fakülte'nin kütüphanesine vermiştim. Bu bir başlangıçtı ve ilk başarıydı, daha sonraki yıllarda Türkçe'yi öğrenmek için artık, bu konuda kimseye muhtaç olmayacak kadar Türkçenin öğrenimiyle ilgili gerekli didaktik gereçlerin temini sağlanmıştı. 1977 yılında Romanya'da bu bağlamda tarihi bir olay gerçekleşti; ülkenin en itibar sahibi olan Bilgi ve Ansiklopedik Yayınevi'nde yirmi bin kelime içeren Romence-Türkçe Sözlük yayımlanıyordu. İki yıl sonra ,1979 yılında, aynı yayınevinde, aynı kapsamda Türkçe-Romence Sözlük basıldı. Bu sözlükleri oluştururken altıncı sınıf öğrencisi olarak dört aylık stajımı Soviyetler Birliği İlimler Akademisi Şarkiyat Enstetüsü'nde gerçekleştirirken 1977 yılında yayımlanacak olan ve müellifleri arasında A. N. Baskakov, Golubeva, Yusupova gibi türkologların da bulunduğu 48 bin kelimelik Türkçe-Ruşça Sözlük hazırlanmaktaydı. Sonraları, ülkeme döndükte, kendi sözlük çalışmalarında faydalı olacak bilgiler edinmiştim. Benimsediğim ve sözlüklerimde uyguladığım bir yöntem, Romence'deki birçok sıfatın Türkçe'ye verilmiş şekliyle ilgilidir. Bir gerçektir ki Türkçe'de, Türk Dilleri'nde, aslında tüm eklemeli, bitişken dillerde, bükünlü sistemli Hint-Avrupa dillerine kıyasla, kelimeler arasında, ayrıca ad ile sıfat arasında kesin sınırlar yoktur. Örneğin Türkçe'deki **baş** adı, **baş hekim**, **baş rol**, **baş oda** tamlamalarında olduğu gibi, bir sıfatın sentaktik görevinde de kullanılmaktadır. Böylesi durumlarda Romence de dahil olmak üzere Rusça, Fransızca gibi diğer bükünlü Hint-Avrupa dillerinde, **baş** adın yerinde mutlaka bir sıfatın olması gerekmektedir. Örneğin, Romence'de bunun karşılığı **principal**, **esenşial** sıfatları, Rusça'da **asnavnoy**, **glavniy** sıfatları, Fransızca'da **principale**, **supérieur** sıfatlarıdır. Bu bağlamda, hazırladığım Romence-Türkçe Sözlüklerimde, Romence'deki bazı sıfatların Türkçe'de sıfat karşılıkları olmadığından, bu gibi durumlarda, Rus Türkologlarının uyguladığı yöntemi benimseyerek belirtisiz isim tamlamsı yardımı ile bunu çözmeye çalıştım. Genellikle bu gibi durumlarda **değgin**, **ilgili** sıfatları kullanılmaktadır. Şiirlerini Romence'ye kazandırdığım dostum merhum Tahsin Saraç, Türk Dil Kurumu Yayınları'nda yayımlanan **Fransızca-Türkçe Büyük Sözlüğü**'nde (Tahsin Saraç,*Türkçe-Fransızca Büyük Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1976) **bancaire** sıfatının karşılığını şu şekilde vermekte: "*banka işleriyle ilgili, bankaya değgin*". Ben bu gibi

durumları, belirtisiz isim tamlamasındaki belirtilen adı yazmayarak, bu belirtilene ulanması gereken üçüncü şahıs iyelik eki olan **-(s)i** ekini yazarak çözmeye çalıştım. Sözlükte, Romence'deki **bancar** sıfatının Türkçe'deki karşılığı şöyle verilmiştir: *banka,-(s)i, bankaya değgin*. Böylelikle, **banka** adının, bu ekle **sermaye, hesap, kredi, şube** gibi adların belirteni olabileceğini de telkin etmektedir. Örneğin, **banka sermayesi, banka hesabı, banka kredisi, banka şubesi** v.s. gibi tamlamalarda olduğu gibi. Bu uygulamanın Türkçe öğrenen öğrencilerimiz için daha yakın, daha pratik olduğunu gözlemledim.

1964 yılından, Romen ihtilali yılı olan 1989 yılına kadar gerçekleştirdiğim sözlük çalışmalarım, temel kaynakça olarak Kemal Demiray, Sabahattin Kudret Aksal, Sadettin Buluç, Behçet Kemal Çağlar, Haydar Ediskun, Hasan Eren, Tahir Nejat Gencan ve bunlar gibi başka ünlü Türk dil bilgini ve yazarları tarafından yeni düzeltilmiş baskıları hazırlanan Mehmet Ali Ağakay'ın, 1969 yılında, TDK Yayınlarında yayımlanan Türkçe Sözlüğü'nün 5. baskısından yararlanmıştım. O dönemde Romanya'nın tek bir kütüphanesinde bulunan İbrahim Alâettin Gövsa'nın Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi – Ansiklopedik Sözlüğü'nün yanısıra M. Nihat Özön, Pars Tuğlacı ve Rus Magazanik, A. N. Baskakov, Mustafayev, Şerbinin gibi sözlük yazarlarının sözlükleri de çok faydalandığım çalışmalar arasında bulunuyordu. Romanya'nın dünyaya açılış yılı sayılan 1989 yılından sonra 1993, 94, 2010, 12, 15 yıllarında değişik kapsamlarda basılan Türkçe-Romence ve Romence-Türkçe Sözlüklerimi hazırlarken yararlandığım en güvenilir kaynağım, son baskısı 2011 yılında gerçekleşmiş olan TDK'ye ait **Türkçe Sözlük**'tür. Bu doğrultuda, aynı 1977 yılından itibaren değişik konuları içeren, sonunda oldukça geniş kapsamlı lügatçeleri ve endeksleri bulunan Romanya'da ilk **Türkçe-Romence ve Romence-Türkçe Konuşma Kılavuzları** da hazırladım. Türkiye'de, 2012 yılında otuzar bin kelimelik **Türkçe-Romence ve Romence-Türkçe Sözlüklerimin** de yayımlayıcısı olan Türkmen Kitabevi, 1991 yılında ilk olarak **Türkçe-Romence Konuşma Kılavuzunu** da yayımlamıştı. Bu yıl, aynı Türkmen Kitabevi, başında Romen Dili gramer bilgileri, sonunda da ek olarak geniş **Türkçe-Romence ve Romence-Türkçe lügatçeleri** bulunan **Romence Konuşma Kılavuz**'unun yayımını da gerçekleştirmiştir.

Son olarak, biraz yukarıda belirttiğim çalışmaların yanısıra Romanya'da türkolog arkadaşım merhum Kerim Altay 1996 yılında

Tatarca-Türkçe-Romence Sözlüğünü⁵, Türkiye’de de çocukluğumu geçirdiğim, Evliya Çelebi’nin *Seyahatnamesi*’nde, ”yedi okulu, üç hanı, üç yüz kadar dükkânı, yedi kahvehanesi, birçok mahzeni, *İsmihan Sultan Cami’i*’in aydınlık bir camii olup oradaki limanlarda bir benzeri daha bulunmadığından, çok ünlü ve cemaati bol bir camiidir.”⁶ sözleri ile anlattığı Mangalya şehrinin adını, Türkiye’ye göçettikten sonra soyadı olarak kabul eden Mehmet Ziya Mankalyalı’nın hazırladığı ve yayımı TDK.Yayınlarında sağlanmış olan **Romence-Türkçe Sözlük**⁷, her yönüyle dikkate değer kaleme alınmış bir çalışmadır. Benim hep düşlediğim büyük ansiklopedik bir Türkçe-Romence ve Romence-Türkçe Sözlüğü’nün, yetiştirdiğimiz genç Romen türkologları tarafından gerçekleştirileceğine inanıyorum.

⁵ İsmet Parmaksızoğlu, Evliya Çelebi. *Seyahatname* (Rumeli-Solkol ve Edirne), Ankara, 1984 ,s.68-69.

⁶ Altay Kerim-Leyla Kerim, *Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük*, Bükreş, 1996.

⁷ Mehmet Ziya Mankalyeli, *Türkçe-Romence Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

YENİ UYGUR TÜRKÇESİ İLKOKUL SÖZLÜKLERİ

Ahmet KARAMAN*

ÖZET

Sözlük, Güncel Türkçe Sözlükte “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat” biçiminde tanımlanır. Sözlükler hazırlanış yöntemlerine, amaç ve niteliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Genel kullanım amaçlı sözlükler, lehçe sözlükleri, argo sözlükleri, atasözü ve deyim sözlükleri, köken bilgisi sözlükleri, tarihsel sözlükler vb. çok çeşitli sözlükler vardır. Son dönemlerde İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü, Uluslararası Meteoroloji Sözlüğü gibi belli bir alanın terminolojisi ile ilgili sözlükler hazırlanmıştır.

Değerlendireceğimiz sözlük Uygur öğrenciler için hazırlanmış ilkokul sözlükleridir. Sincan Üniversitesi 2008 yılında “Başlangıç Mektep Okuğuçiliri Üçün– Uygur Tiliniñ İzahliq Luğiti” (İlkokul Öğrencileri İçin- Uygur Dilinin Açıklamalı Sözlüğü) adında dört ciltlik bir sözlük yayımlamıştır. Bu sözlükler ilkokuldaki dört sınıfa göre ayrı ayrı hazırlanmıştır. Sözlüklerin kapaklarında da her sınıf için farklı renkler tercih edilmiştir.

Hedef kitle gÖZETilerek dört sınıfın seviyesine uygun olarak hazırlanan Uygur Dilinin Açıklamalı Sözlüğü pedagojik açıdan başarılı bir çalışmadır.

Anahtar Sözcükler: *Yeni Uygur Türkçesi, sözlük, ilkokul, sınıf düzeyi, söz dağarcığı*

NEW UYGHUR TURKISH DICTIONARIES FOR PRIMARY SCHOOLS

ABSTRACT

In the Contemporary Turkish Dictionary, dictionary is defined as “the work or wordbook describing and explaining words and idioms of a language used in all or some ages in an alphabetical order and also providing their equivalences in other languages”. Dictionaries are classified in terms of their method of preparation, aims and qualities. Some of the dictionaries have the purpose of general use such as dialectdictionaries, slang dictionaries, proverb and idiom dictionaries, etymology dictionaries, and historical dictionaries and so on. Recently, dictionaries including terminologies of a special field have also been prepared such as “Medicine and Pharmacy Terminology Dictionary” and “International Meteorology Dictionary”.

* Yrd. Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Güneydoğu Türk Lehçeleri Anabilim Dalı, e-posta: ahkaraman03@gmail.com

We are going to evaluate the dictionaries prepared for Uyghur students in primary schools. In 2008, Sincan University published a four-volume dictionary named as “Başlangıç Mektep Oquğuçiliri Üçün– Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti” (Annotated Dictionary of Uyghur Language- for Primary School Students). These dictionaries were prepared separately for four grades in the primary school. Different colours were preferred for the covers of dictionaries for each grade.

Prepared by considering the target group, Annotated Dictionary of Uyghur Language is a pedagogically successful work.

Key Words: New Uyghur Turkish, dictionary, Primary school, class level, vocabulary

1. GİRİŞ

Eğitimin temel hedeflerinden biri insanlar arasında iletişim aracı olan dili etkili biçimde kullanma becerisi kazandırmaktır. Dil becerisi kazandırmada önemli bir nokta bireyin söz varlığını zenginleştirmektir. Dilin anlaşma aracı olmasının yanında ait olduğu milletin kültürünü de gelecek kuşaklara aktarmak gibi önemli bir görevi daha vardır. Bireylerin sağlam bir dil becerisi kazanması doğru bir iletişimin yanında kültürü gelecek kuşaklara doğru aktarma görevlerini yerine getirmesine de yardımcı olacaktır. Dili kullanma edinimleri ailede başlayarak okul sürecinde kademeli olarak gelişmektedir. Bireylere söz varlığı kazandırmada yaş grupları ve sınıf düzeyleri esas alınarak çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu konudaki ilk çalışma, 1926’da Talim Terbiye Heyeti (Talim Terbiye Kurulu) bünyesinde hazırlanmış bir rapordur. İptidaiye (ilkokul) başlayan çocukların söz varlığıyla ilgili bu çalışmanın, eğitim-öğretimde her kademeye göre temel söz varlığının tespit edilmesi ve hayata geçirilmesi konusunda çok iyi bir başlangıç olduğunu söyleyebiliriz (Demir, 2016, 148). Söz varlığının tespiti çalışmaları çeşitli kademelerde sürdürülmektedir. İlkokul düzeyinde yapılan çalışmaların öğrencinin kazandığı söz varlığı üzerine yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. 1936’da Ömer Asım Aksoy’un *Bir Dili Öğrenmek İçin En Lüzumlu Kelimeler ve Bu Kelimeleri Belletme Usulü* (Aksoy, 1936) çalışması bu alanda ilk çalışma olarak önemlidir. Her eğitim-öğretim kademesi için temel söz varlığının belirlenmesi ile okul sözlüklerinin hazırlanmasında uyulacak en önemli kıstas de belirlenmiş olur. Böylece sözlük hazırlayan ve yayımlayan kişi ve kuruluşların önündeki en büyük belirsizlik ortadan kalkmış olacaktır (Demir, 2016, 153). Öğrencilerin kazanacağı söz varlığının belirlenmesi önemli bir konudur. Yaş grubuna göre en gerekli sözlerin seçilmesi söz varlığı

kazandırma açısından önemli bir adımdır. Bu konuda Tağa (2016, 165) “*Öğrencilerin söz varlığını geliştirmek söz konusu olduğunda ilk ele alınması gereken “ne”yin öğretileceğidir. Hangi kelimelerin öğretileceği ve bunları öğretirken kelime anlamlarının ne kadarının aktarılacağına belirlemek, kelime öğretiminde öncelikli bir meseledir.*” demektedir.

Söz varlığı alanında Musa Çiftci, Celal Demir ve Mesiha Tosun’un çalışmalarını zikretmek gerekir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yeni Uygur Türkçesi İlkokul Sözlükleri başlıklı bildirimiz ilkokul 1, 2, 3 ve 4. sınıflar için hazırlanmış olan dört ayrı sözlükle ilgilidir. Sözlüklerdeki madde başlarını oluşturma yöntemleri ve bu yöntemlerin amaçları üzerinde duruldu. Sözlüklerin öğrencilerin söz varlığına nasıl katkı sağladığı ve dil becerileri edinmelerindeki işlevi de değerlendirildi.

3. YÖNTEM

Dört ayrı ciltten oluşan ilkokul sözlükleri ayrı ayrı değerlendirilerek sınıf düzeylerine göre farklı ve benzer yönlerine vurgu yapıldı. Sözlükte yer alan sözcüklerin örnek cümlelerde kullanımları veya bir söz grubu içinde nasıl yer aldıkları da değerlendirildi.

4. BULGULAR

Her sınıf için ayrı ayrı hazırlanan sözlükleri değerlendirdiğimizde şu sonuçları görmekteyiz:

4.1. Birinci Sınıf Sözlüğü

Birinci sınıf sözlüğü hazırlanırken altı, yedi yaşındaki öğrencilerin edinmeleri gereken ana dil seviyesi dikkate alınmıştır. Birinci sınıf sözlüğünde 600 civarında söz ve söz grubu yer almaktadır. Sözlüğe alınan sözler Uygur alfabesi düzenine göre

sıralanmıştır. Kelimeler seçilirken birinci sınıf ders kitapları dikkate alınmıştır. Bu dersler arasında okumaya giriş olarak değerlendirilebileceğimiz alfabe kitabı matematik 1 ve 2 derslerinin kitapları esas alınmıştır. Sözlerin seçiminde ders kitaplarındaki alıştırmaların gerektirdiği kelimeler seçilmeye çalışılmıştır. Seçilen bu kelimeler öğrencilerin durumları dikkate alınarak onların anlayabileceği şekilde örnek cümle içinde kullanılmış, eş ve zıt anlamları da verilerek sözcük tam anlaşılır biçimde açıklanmıştır.

Örnek olarak “az” sözünün sözlükte verilen biçimine bakacak olursak:

az (süpet) Sani yaki mikdari cehtin köp emes; kem; yetersiz.

Mesilen: Bizniñ sinipta adem az idi.

Menidaş sözi: Bize, biraz; kem; yetersiz.

Qarimu qarşı menilik sözi: Köp, nurgun, ciq, tola, avun; artuq.

Türkiye Türkçesi ile

az (sıfat) Sayı ya da miktar yönünden çok olmayan, eksik; yetersiz.

Örnek: Bizim sınıfta insan az idi.

Eş anlamlı sözü: Azıcık, biraz, eksik, yetersiz.

Zıt anlamlı sözü: Çok, pek çok, sayı yönünden çok olan, çok, çok, fazla.

Birinci sınıf sözlüğünde eş sesli sözcükler roma rakamlarıyla verilmiştir.

Bala I (İsim) 1. Ata-anığa nisbeten béqip terbiyilivatqan perzent.

Mesilen: Anam meni “Yaxşı balam, obdan oqu” dep erkiletti.

2. Texi ösüvatqan yaş-ösmür; çoñ bolmıgan, boyığa yetmigen adem.

Mesilen: Resimdiki balılar nege kétivatidu?

Bala II (balası) (isim) Başqa kelgen égir apet, xeter, qaza.

Mesilen: Men uni tillap qoyup, balağa qaldım.

Sözlükte YUT’taki fonetik olaylar da belirtilmiştir. Çocuk anlamındaki bala kelimesinin ikinci hecesindeki ‘a’ ünlüsü hece açık

orta hece durumuna geçince ‘i’ye dönüşüyor. Ancak aynı seslere sahip afet anlamındaki bala kelimesinde aynı fonetik hadise yok.

Sözlükte yer ve insan adlarına yer verilmemiştir. Ancak bazı yer isimleri öğrencileri düşündürmesi bakımından verilmiştir.

Sözlüğe alınan fiiller “-ş, -iş, -uş, -üş” ekleri ile verilmiştir. Örnek: birleştürüş.

Sözcüklerin türleri (isim), (süpet), (péil) şeklinde parantez içinde belirtilmiştir.

Sözcüklerin anlamları verildikten sonra cümle içinde kullanımına örnek verilmiştir. Örnek sayısı birden fazla ise yıldız işaretiyle belirtilmiştir.

Quş: (isim): Qaniti bar, uçalaydığan canlıqlarniñ omumiy nami, uçar qanat.

Mesilen: Quşlar bizniñ dostimiz.

Kuş: (isim) Kanadı olan, uçabilen canlıların genel adı, uçar kanat.

Örnek: Kuşlar bizim dostumuz.

Sözlükteki kelimelerin ve örneklerin yazımında “Hazirqi Zaman Uyğur Edebiy Tiliniñ İmla ve Teleppuz Qaidisi”nde belirlenen imlâ kuralları dikkate alınmıştır.

Sözlüğe alınan kelimelerin seçiminde 1. sınıfların bütün ders kitaplarından faydalanılmıştır. Sözcüklerin anlamları verilirken altı ciltlik “Uyğur Tiliniñ İzahlıq Luğiti”nden, aynı sözlüğün kısaltılmış olan tek ciltlik sözlükten ve İlkokul öğrencileri için resimli dil ve edebiyat sözlüğünün birinci kısmından (Başlanguç Mektep Oquğuçiliri Üçün Til-Edebiyattin Resimlik İzahlıq Luğet) yararlanılmıştır.

Sözlüğün sonuna sözlüğe alınan kelimelerin Çince ve İngilizce karşılıkları verilmiştir. Bundaki amaç öğrencilerin yabancı dil öğrenmelerini kolaylaştırmaktır.

4.2. İkinci Sınıf Sözlüğü

İkinci sınıf sözlüğüne bin civarında sözcük ve sözcük grubu alınmıştır. Kapak rengi olarak ikinci sınıfta yeşil renk tercih edilmiştir. Sözlüğün düzenlenişinde birinci sınıf sözlüğünde uygulanan

yöntemler uygulanmıştır. Fiiller verilirken birinci sınıftan farklı olarak “-ş, -iş, -uş, -üş” şekillerinin yanında “-maq, -mek” ile bitin şekiller de verilmiştir. Örnek:

güllitiş (péil) Çiçeklendirme, güle döndürme. 2. İlerleme, terakki ettirme.

güllimek (péil) Gül gibi açılmak, çiçeklenmek, güle dönmek. 2. Yükselip ilerlemek.

İkinci sınıf sözlüğü hazırlanırken “Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti”nden, aynı sözlüğün kısaltılmış olan tek ciltlik sözlükten ve İlkokul öğrencileri için resimli dil ve edebiyat sözlüğünün ikinci kısmından (Başlangıç Mektep Oquğuçiliri Üçün Til-Edebiyattin Resimlik İzahlıq Luğet) yararlanılmıştır.

İkinci sınıf sözlüğünün sonuna da sözlüğe alınan sözcüklerin Çince ve İngilizce karşılıkları verilmiştir.

4.3. Üçüncü Sınıf Sözlüğü

Üçüncü sınıf sözlüğüne bin üç yüz civarında sözcük alınmıştır. Kapak rengi olarak üçüncü sınıfta mavi renk tercih edilmiştir. Üçüncü sınıf sözlüğünün düzenleniş yönteminde Uygur alfabesi esas alınmıştır. Sözlüğe alınan maddeler baş madde ve yardımcı madde olarak verildi. Yardımcı madde olarak alınan maddeler baş maddenin altına dizilmiştir. Örnek:

puşayman

puşayman qiliş

addiy

addiy kesir

Sözlüğe alınan madde başı sözcüklerin türleri i (isim), süp (süpet), p (péil), rev (reviş), im (imliq söz), miq (miqdar söz), san (san), tir (tirkelmek), teq (teqlid söz), yük (yüklime), al (almaş), bağıl (bağlığuç) biçiminde kısaltmalarıyla verilmiştir.

Sözcüklerin anlamı verilirken hayatta en çok kullanılan anlamlarının öncelikli olarak verilmesine dikkat edilmiştir. Sözcüğün mecaz anlamı varsa parantez içinde (köçme) ibaresiyle belirtilmiştir.

Bir ve birden fazla heceli isimlerin sonundaki “a, e” sesleri 3. teklik kişi iyelik eki aldığıında eğer “a, e” sesleri “i”ye dönüşmüyorsa bu durum parantez içinde belirtilmiştir.

Örnek: vapat (vapati) , sada (sadası), dala (dalası)

Bazı iki heceli isimlerin ikinci hecelerindeki dar ünlüler sözcük 3. teklik iyelik eki aldığıında düşer. Bu ses olayı parantez içinde gösterilmiştir. Örnek:

burun (burnı), méhir (méhri), köñül (köñli)

Üçüncü sınıf sözlükleri hazırlanırken üçüncü sınıf ders kitaplarının tamamından faydalanılmıştır. Sözcüklerin açıklanmasında “Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti”nden, aynı sözlükten kısaltılmış olan tek ciltlik sözlükten ve İlkokul öğrencileri için resimli dil ve edebiyat sözlüğünün üçüncü kısmından (Başlanguç Mektep Oquğuçiliri Üçün Til-Edebıyattın Resimlik İzahlıq Luğet) yararlanılmıştır.

4.4. Dördüncü Sınıf Sözlüğü

Dördüncü sınıf sözlüğü hazırlanırken yöntem diğer sınıflarda uygulanan yönteme benzemektedir. Dördüncü sınıf sözlüğüne bin iki yüz civarında söz ve söz grubu alınmıştır. Cilt rengi olarak açık yeşil renk tercih edilmiştir. Dördüncü sınıfın bütün dersleri taranarak sözlüğe alınması gereken sözcükler belirlenmiştir. Özellikle edebiyat 7 ve 8. bölümleri, sosyal bilgiler 1 ve 2.bölümler, sağlık bilgisi dersleri temel alınmıştır. Dördüncü sınıf sözlüğüne de yer, insan, eser veya tarihî olayların adları alınmamıştır. Ancak “**Öktebir İnkılabiy**”, “**Üç Vilayet İnkılabiy**” gibi farklı isimler çocukların anlayabileceği özellikte verilmiştir.

Ders kitaplarında yazımı yanlış olan sözcüklerin yazımı düzeltilerek verilmiştir.

Dördüncü sınıf sözlüğü hazırlanırken dördüncü sınıf ders kitaplarından yararlanılmıştır. Sözcüklerin anlamları izah edilirken “Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti”nden, aynı sözlükten kısaltılmış olan tek ciltlik sözlükten yararlanılmıştır.

5. YORUM ve TARTIŞMALAR

İlkokulların dört sınıfı için hazırlanan bu sözlüklerde sınıf seviyelerinin gÖZETilerek sözcüklerin seçilmesi öğrencinin kendi düzeyi için gerekli sözcükleri kavraması ve bakımından yararlı bir yöntemdir. Müfredatın daha kolay kavranmasını da kolaylaştırmaktadır. Sözlüklerin hazırlanmasında temel alınan altı ciltlik Uyğur Tiliniñ İzahlıq Luğiti ile aynı adlı kısaltılmış tek ciltlik sözlükte geçen sözcüklerin açıklaması olduğu gibi alınmayarak öğrenci seviyesine göre düzenlenmiş. Öğrencilerin sözcüklerin anlamlarını daha rahat kavrayabilecekleri pedagojik bir yöntem uygulanmış.

Örnek: Uyğur Tiliniñ İzahlıq Luğiti peylesop sözcüğü : Pelsepe alimi, mütexessisi, pelsepe bilen şugullanguçı kişi: Ebu Nasir Farabi yalguz uluğ şair bolupla qalmastin belki uluğ mutepekkur, alim ve peylosop idi (C.1, s.711).

Aynı sözcük dördüncü sınıf sözlüğünde: Pelsefe alimi, pelsepe ilmini öginiş ve tetqiq qilišta yuquri seviyige yetken kişi: Yüsüp Xas Hacıp şairla bolup qalmastin, yene Uyğurlardin çıqqan meşhur peylesop idi (4.sınıf sözlüğü s.38).

Örnekte görüldüğü gibi esas alınan sözlük ile ilkokul sınıfları için hazırlanan sözlüklere alınan sözcüklerin hem açıklamaları hem de örnekleri öğrenci seviyelerine göre uyarlanmıştır.

İlkokul 1, 2, 3 ve 4. sınıflar için hazırlanan sözlüklerin sonuna Uygurca sözcüklerin İngilizce ve Çince karşılıkları da verilmiş. Yabancı dil öğrenimine katkı sağlamak amacıyla hazırlandığı belirtilen bu bölümlerin belirtilen amaca katkı sağlamayacağı düşüncesindeyim.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Yeni Uygur Türkçesiyle ilkokulların dört sınıfı için ayrı ayrı hazırlanan dört ciltlik sözlük pedagojik anlayışla hazırlanmıştır.

Sadece öğrencileri değil öğrencilere yardımcı olacak ailelerin de sözlükten yararlanmaları hedefi gÖZETilmiştir.

Sözlükte madde başı olarak verilen sözcüklerin açıklamaları öğrencilerin seviyelerine uygun olarak hazırlanmıştır.

Sözlüğe madde başı olarak “polat quş” (çelik kuş) söz grubu da alınmış ve açıklama olarak ayropılan (uçak) verilmiş. Uçağın çelik kuşa benzetilip madde başı olması, sözcüğün de açıklama olarak verilmesi sözcüğü daha iyi kavratma amacını gütmektedir. Ancak ayropılan sözcüğü madde başı olarak alınıp polat quş açıklama olarak verilseydi yöntem açısından daha doğru olurdu.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ö. A. (1936). Bir Dili Öğrenmek İçin En Lüzumlu Kelimeler ve Bu Kelimelerin Öğretimi. Gaziantep Halkevi Yayını.

Demir, C. (2016). Türkçe Eğitim-Öğretim Programları ve Kişisel Söz Varlığı. Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi Söz Varlığı Özel Sayısı. Milli Eğitim 45 (210), 141-161.

Tağa, T. (2016). Kelime Öğretiminde Hedef Kelimelerin Belirlenmesi. Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi Söz Varlığı Özel Sayısı. Milli Eğitim 45 (210), 163-177.

Şincañ Universitèti Neşriyati (2008). Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti (1- Yilliqqlar Üçün).

Şincañ Universitèti Neşriyati (2008). Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti (2- Yilliqqlar Üçün).

Şincañ Universitèti Neşriyati (2008). Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti (3- Yilliqqlar Üçün).

Şincañ Universitèti Neşriyati (2008). Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti (4- Yilliqqlar Üçün).

Şincañ Uyğur Aptonom Rayonluq Milletler Til-Yéziq Xizmiti Komitèti. Beyciñ: Milletler Neşriyati. Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti C-1 (1990), C-2 (1991), C-3 (1992), C-4 (1994), C-5 (1995), C-6 (1998).

LÜGAT-İ NÂCÎ’DE YER ALAN MADDE BAŞLARININ ANLAMLANDIRILMASINDA DİKKAT ÇEKEN HUSUSLAR

*Ahmet KARTAL**

Osmanlı Türkçesiyle ilgili çeşitli dönemlerde birçok sözlük kaleme alınmıştır. Bu tip sözlüklerden biri de Muallim Nâcî tarafından hazırlanan *Lügat-i Nâcî*’dir. Sözlük, klâsik metinlerde en fazla kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler ile batı dillerinden Türkçeye giren bazı kelimeleri ihtiva etmesi ve alınan kelimelerin Türkçede kullanılan anlamlarıyla zikredilmesiyle dikkati çekmektedir. Muallim Nâcî, sözlüğünü “fetvâ” kelimesine kadar yazmış ve bastırmıştır. Daha sonra bastırılan bu lügat formlarını, Asır matbaası ve kütüphanesi sahibi Kırkor Efendi satın almış, geri kalan kısmını ise Müstecabizâde İsmet Bey’e yazdırarak lügati tamamlamıştır. Her harfi harekelerine (üstün, esre ve ötre) göre üç kısma ayırmak suretiyle tertip edilip neşredilen lügatin¹ gördüğü rağbet üzerine Kırkor Efendi, tekrar yayımına karar vermiştir. Lügatin kullanımını kolaylaştırmak için her harfin üstün, esre ve ötre fasıllarının birleştirilip her bölümde yer alan kelimelerin harf sırasına göre tertip edilip gerekli görülen yeni ilâvelerin yapılması için Tâhirü’l-mevlevî’ye düzeltmeleri yapma görevini vermiştir. Tâhirü’l-mevlevî gerekli düzenleme, tashih ve ilâveleri yaparak *Lügat-i Nâcî*’ye bugünkü şeklini vermiştir. *Lügat-i Nâcî*’nin yayımlanan bu yeni baskısı da rağbet görünce, Kırkor Efendi bir de çocuklara mahsus örnek ve tanıkların kaldırılmasından oluşan *Lügat-i Nâcî* yaptırmak istemiştir. Zeki Efendi’nin tertibi ile daha sonra küçük *Lügat-i Nâcî* meydana çıkmıştır.²

Lügat-i Nâcî, madde başı kelimelerin seçimi, anlamlandırılması, anlamlarına uygunklasik metinlerden seçilen şahit beyit ve nesir cümleleriyle örneklendirilmesiyle dikkat çekmektedir. *Lügat-i Nâcî*’nin dikkati çeken özelliklerinden biri de, Türk, Arap ve Fars asıllı şair, sanatkâr ve âlimler hakkında bilgi verip özellikle

* Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: ahmetkartal38@gmail.com

¹ Bak. Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî*, İstanbul 1316.

² Bu konu hakkında geniş bilgi için bak. *Tahirü’l-mevlevî Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri*, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s. 54-9.

şairlerin şiirlerinden örnekler vermesidir. Bu sözlüğün diğer önemli bir özelliği de, bazı Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçede yeni kullanılmaya başladığını, bazılarının kullanımdan düştüğünü, bazılarının kullanımının uygun olmadığını, bazılarının da kullanılması gerektiğini bildirmesidir. Sözlükte yer yer çok sayıda deyim ve atasözlerine yer verilmesi de onu değerli kılan bir başka husustur.

Muallim Nâcî'nin, sözlüğü hazırlarken Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin asılları ile yazı dilindeki kullanışları hususunda birkaç istisna dışında büyük bir titizlik göstermesi dikkat çekmektedir. Ayrıca, hangi kelimenin bizde nasıl ve nerede kullanılması gerektiği konusunda çok faydalı ve güvenilir bilgiler verdiği de görülmektedir.³

Lügat-i Nâcî'de yer alan madde başı kelimelerin anlamlandırılmasında dikkati çeken hususlar şu şekilde kendisini göstermektedir:⁴

Bazı madde başı kelimeler açıklanırken onların kullanımı ile ilgili çeşitli tavsiyelerde bulunulmuştur:

Muallim Nâcî, “Halka buğzeden, kimseyi sevmeyen” şeklinde anlamlandırdığı **bagîz** (بغيز) kelimesinin “merdüm-gürîz” gibi “misanthrope” manasında kullanılabileceğini; “küçük çan” anlamına da gelen **cülcül** (جلجل) kelimesinin ise “uşak çağırma için kullanılan çingırağa “cülcüle” kullanımının uygun olacağını” belirtmiştir. “Müreccah, tercihe lâyıq, daha iyi” anlamındaki **evlâ** (ولى) kelimesinin “Farsçadaki telaffuzuna uyararak “evlî” şeklindeki kullanımının “bizim selikamıza” uymadığına, özellikle de “evlîter” kullanımının” hiç uygun olmadığına dikkat çekmiştir.⁵

Bazı madde başı kelimelerin kullanımı ile ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunulurken onların kullanımının yanlış olduğu ifade edilmiştir:

Muallim Nâcî, ârâm (آرام) maddesinde, bazı edipler tarafından kullanılan “**bilâ-ârâm**” tabirinin, “**bilâ**” Arapça olduğu için yanlış olduğunu; **asilzade** (اصيلزاده)'nin **aslzâde** " اصلزاده " şeklinde

³ Muallim Naci, *Lügat-i Naci*, hzr. Ahmet Kartal, Ankara 2009, s. 7.

⁴ . Çalışmamızda *Lügat-i Nâcî*'nin şu baskıları kullanılmıştır: *Lügat-i Nâcî*, İstanbul 1316; Çağrı Yay. İstanbul 1987; Muallim Naci, *Lügat-i Naci*, hzr. Ahmet Kartal, Ankara 2009.

⁵ Bu tarz değerlendirmeler için ayrıca “cünd”, “çâr”, “ensice”, “ezber”, “ezel”, “pâd-şeh” vd. madde başı kelimelerine bakılabilir.

kullanılmaması gerektiğini vurgulamıştır. “Gadir, cevr, zülüm” olarak anlamlandırdığı **bî-dâd** (بيداد) maddesinde ise, Şeyh Gâlib’in “*Kıldı anı da sipihr-i bî-dâd / Bir cünbüş-i vâjegûne mu’tâd*” beytinde bu kelimeyi yanlış olarak “zalim” manasında kullandığına dikkat çekmiştir.

Ayrıca “kızlık; kız, kızıoğlan kız” anlamlarına gelen **bikr** (بكر) maddesinde, “bakire (باكره)” kullanımının yanlış olduğunu belirten Muallim Nâcî, **bilâ** (بلا) maddesinde, bu kelimenin Arapça kelimelere birleştiğini, bundan dolayı “bilâ-ârâm, bilâ-pervâ” gibi Farsça kelimelerle birleşmiş kullanımlarının yanlış olduğunu ifade etmiştir. “İçinde buhur yakılan zarf-ı mahsûs.” olarak açıklanan **buhûrdân** (بخوردان)’nın “buhurdanlık” şeklinde kullanımının fahiş hata olduğuna dikkat çekilirken, “asıl, maya, yaradılış” anlamındaki **cibillet** (جبيلت)’in “cibilliyet” suretindeki kullanımının yanlış olduğu belirtilmiştir.⁶

Bazı madde başı kelimeler, müteradif/eş anlamlı kelimelerle anlamlandırılmıştır:

Atâ (عطاء), “atiyye”, **dagal** (دغل) ise “degâ” kelimeleriyle anlamlandırılmıştır.

Madde başı olarak verilen kelimeye karşılık, daha fazla kullanılan kelime verilmiş ve dikkat çekilmiştir:

“Maklûb, makus, ters; menhus, uğursuz” anlamlarındaki **bâzgûn/bâzgûne** (بازگونہ/بازگون) kelimesine karşılık “vâj-gûn”; “ıtırılı, güzel kokulu, hoş-bû” anlamındaki **âtır** (عاطر)’a karşılık “muattar” ve “uykuda arız olan ağırlık, ağır basma” anlamındaki **cüsâm** (جسام)’a karşılık ise “kâbus”un daha fazla kullanıldığı belirtilmektedir. Bu tarz kullanımlar “ber-câ”, “betât”, “dahi” vd. madde başı kelimelerde de görülmektedir.

Bazı madde başı kelimelerin, Türkçedeki hem kullanım şekline hem de özelliğine dikkat çekilmiştir:

“Zahir, aşikâr” anlamındaki **bedîd/bedîdâr** (پدیدار/پدید) kelimelerinin Farsçada “p (پ)” ile **pedîd/pedîdâr** şeklinde kullanılırken Türkçede **bedîd/bedîdâr** şekillerinde kullanıldığı belirtilmiştir. “Zahirî ve batınî güzellik” anlamına gelen **cemal** (جمال)’in Türkçede daha çok “çehrede zahir olan güzellik” manasında kullanıldığı, bundan dolayı da “güzel

⁶ Bu çeşit değerlendirmeler için ayrıca “bister”, “cümâde’l-âhire/cümâde’l-ûlâ” vd. maddelere de bakılabilir.

yüz”e de itlâk olunduğu ifade edilmiştir. **ceza** (جزاء) maddesinde ise, bu kelimenin Arapçada “mükâfat” anlamında olduğu, Türkçede asla bu anlamda kullanılmadığına vurgu yapılmıştır.⁷

Madde başı olarak geçen kelimelerden yeni kullanılmaya başlanılanlara dikkat çekilmiştir:

“Olsun, ola” anlamındaki **bâd/bâdâ** (بادبادا); Arapçadaki “belâ” kelimesinden bozma olup “evet” anlamına gelen Farsça **belî** (بلی) ve “bir kaç” anlamındaki **çend** (چند)’in yeni kullanılmaya başlandığına dikkat çekilmiştir. **Derrâce** (درّاجه)’nin ise “velespit” de denilen “iki tekerlekli araba” yani bisiklet manasında kullanılmaya başlandığı vurgulanmıştır.

Madde başı kelimelerin az kullanılmaya başlanılanlarına vurgu yapılmıştır:

“Daima, her zaman” anlamındaki **hemîşe** (همیشه)’nin az kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir.

endişe (اندیشه) kelimesinin ise “fikir, hayal” anlamının kullanımının azaldığına dikkat çekilmiştir.

Kullanılmamaya başlanılan madde başı kelimeler belirtilmiştir:

“Ne güzel! Ne sevimli!” anlamındaki **habbezâ** (حبّذا) ile “aslâ, hiçbir vakit” anlamındaki **hergiz** (هرگز)’in kullanılmamaya başlandığı belirtilmiştir. **haber** (خبر)’in, özellikle edebî metinlerde “eylemek” ve manaca onun aynı olan “etmek” maddeleriyle kullanılmamaya başlandığı; **idrar** (ادرار)’in ise “vazife, tayin” manasının kullanımının terk edildiği ifade edilmiştir. “Biber” anlamındaki **fülfül** (فلفل)’den oluşturulan “fülfül-hâl” benzetmesinin artık beğenilmediği vurgulanmıştır.⁸

Bazı madde başı kelimelerin hem asıl şekilleri hem de muhaffeflerinin kullanıldığı belirtilip hangisinin daha fazla kullanıldığı söylenmiştir:

“Rahatta, sükun hâlinde bulunan” anlamındaki **ârâmîde** (آرامیده) kelimesi, muhaffefi olan **âremîde** (آرمیده) şekli ile birlikte madde başı

⁷ Bu tarzda olan kullanımlar için “belâ”, “bâng”, “ekser”, “elhasıl”, “fesede”, “hayır”, “harbat”, “hirmân” vd. madde başlarına da bakılabilir.

⁸ Bu tarz kullanımlar için ayrıca “ayna”, “beraber”, “ey”, “hâmûş”, “hasta”, “haşhaş”, “hemân”, “nar” vd. madde başlarına da bakılabilir.

olarak verilmiş ve bunlardan “âremîde”nin daha fazla kullanıldığı belirtilmiştir. Yine “tambur gibi çalgıların kalın teli” anlamındaki **bemm** (بم)‘in de muhaffefinin kullanıldığı ifade edilmiştir. Aynı şekildeki kullanım özelliği “**büdd**”, “**hûş-rübâ**”, “**hûş-rübûde**” vd. kelimelerde de görülmektedir.

Arapça kökenli kelimelerin, müennesinin tercih edilip kullanıldığına vurgu yapılmıştır:

Arapça olan **Alî/alî** (على)‘nin “aliye”, **eşhel** (qN-«)‘in “şehlâ” ve **adîd** (عديد)‘in “adîde” şeklinde gelen müenneslerinin daha fazla tercih edilip kullanıldığı belirtilmiştir.

Bazı madde başı kelimelerin telaffuzuna dikkat çekilmiştir:

Arapça olan **a’lâ** (اعلى) ve **a’mâ** (اعمى) kelimelerinin nadir olarak Farsça telaffuza uygun olarak “a’lî” ve “a’mî” şeklinde kullanıldığı vurgulanmıştır.

Bazı madde başı kelimelerin nerelerde kullanıldığına vurgu yapılmıştır:

Arapçada bir harf-i cer olan **alâ** (على)‘nın “ale’l-hesâb, ale’l-‘amyâ, alâ-melei’n-nâs, ale’l-‘âde gibi kerkiplerde kullanıldığı; “göstermek, gösterilmek” anlamındaki **arz** (عرض)‘in, ekseriyetle küçükten büyüğe olmak üzere kullanıldığı; “asker güruhu” anlamındaki **ceyş** (gş2)‘in ise “mukaddemetü’l-ceyş”, “kalbü’l-ceyş” gibi tabirlerde kullanıldığı, başka şekillerde kullanımının ise uygun olmadığı belirtilmiştir.

Madde başı kelimelerin, hangi makamda/manada kullanıldığı ifade edilmiştir:

“Taraf” manasına gelen “kutr (قتر)”un cemi olan “aktâr (اقتار)”ın, “taraf” manasındaki *kutr*‘un cemi olan **aktâr** (اقتار) ile aynı şekilde; “nişan yeri” anlamındaki **âmâc-gâh/âmâc-geh**‘in, “atılacak şey ile vurulmak üzere dikilen nişan, nişan tahtası” manasındaki **âmac** (أما) anlamında; **butûn** (بطون)‘un ekseriyetle “hafâyâ” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. “Çengel” anlamındaki **çengâl** (چنگال)‘in ise “pençe” manasında kullanılabileceği söylenmiştir.

Madde başı kelimelerin, bazen hangi manada/makamda kullanılmayacağı söylenmiştir:

“Nümayiş, hile, düzen” anlamındaki **âl** (آل)‘in “serap” manasında; “bütün, hep” manasındaki

bi'l-cümle (بالجمله)'nin ise "fi'l-cümle" makamda kullanılmayacağı belirtilmiştir.

Madde başı bazı kelimelerin hareketleriyle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur:

Arefe (عرفه)'deki "re (ر)"nin kesreyle; **bihûde** (بيهوده)'deki "be (ب)"nin fethayla; **cenûb** (جنوب)'daki "cim (ج)"in zammeyle; **çenâr** (چنار) ve **çemen** (چمن)'deki "çim (چ)"in kesreyle telaffuzunun yanlış olduğu belirtilmiştir.

Arapça ve Farsça kökenli olup da Osmanlı Türkçesinde tek olarak kullanılmayan kelimelere dikkat çekilmiştir:

Arapça **ahz** (اخذ)'in "alınmak, alınma" manasında yalnız kullanılmadığı; "harf-i cer" olan **an** (عن)'in "an-kasdin, ani'l-gıyâb, an-karîb" gibi terkiplerde; **ânif** (أنف)'in terkiplerde; Farsça **dâr** (دار)'in "gîr", **dev** (دو)'in ise "tek" ile birlikte kullanıldığı belirtilmiştir.

Bazı madde başı kelimelerin kullanıldığı anlam ile yer belirtilmiştir:

"Bir" anlamındaki "ahad"ın çokluğu olan **âhâd** (آحاد) ile "bin" anlamındaki "elf"ın çokluğu olan **âlâf** (آلاف)'in ekseriyetle hesapta; "habîb" in çokluğu olan **ahbâb** (احباب)'in konuşmada müfret makamında; **câriha** (جارحه)'nin ise ekseriya kuş hakkında kullanıldığı ifade edilmiştir.

Bazı madde başı kelimelerin mürekkep/bileşik kelime olarak kullanılanlarına dikkat çekilmiştir:

Farsça "yavru" anlamındaki "beçe"nin çokluğu olan **beçegân** (بچگان) ile "toplanılmış, kaldırılmış" anlamındaki **berzede** (برزده)'nin terkip ile kullanıldığı söylenmiştir.

Vasf-ı terkibi halinde kullanılan kelimeler belirtilmiştir:

Farsça olan **âferîn** (آفرین), **âlûfte** (آفته), **âmîz** (آمیز); "**âmûz**" (آموز), "**ârâ**" (آرا), "**âşâm**" (آشام), "**âver**" (آور), "**âvîz**" (اویز), "**bâf**" (بیاف), "**bâz**" (باز), "**berendâz**" (برانداز), "**bîn**" (بین), "**cûy**" (جوی) gibi kelimelerin sadece vasf-ı terkibî ile kullanıldığı ifade edilmiştir.

Cemisi/çokluğu kullanılmayan madde başı kelimeler belirtilmiştir:

Bâb (باب)'ın “dâ'ire-i resmiye ve husus” anlamlarında çokluğunun kullanılmadığı; “ev, mesken, oba, oda” manasına olan “beyt”in çokluğu olan **büyût** (بيوت)'un, “iki mısradan mürekkep nazım manasına olan “beyt”in cemi olmak üzere kullanılmadığı ifade edilmiştir.

Müfredi kullanılmayan kelimelere dikkat çekilmiştir:

Adhâ (اضحى); **ahfiye** (اخفيه); **ahlâm** (احلام), **ahşâ** (احشاء) ve **ahyâr** (اخيار) müfredi kullanılmayan çokluklar olarak zikredilmiştir.

Müfredi ile cemilerinin/çokluklarının aynı anlamda kullanılmayan kelimeler belirtilmiştir:

“Dikilmiş fidanlar” anlamındaki **agrâs** (اغراس); “evlâd u ahfâd” anlamındaki **a'kâb** (اعقاب); “bir yaşta olanlar, yaşdaşlar” anlamındaki **akrân** (اقران); “şefkatler” anlamındaki **a'tâf** (اعطف) ve “yardımcılar, arka çıkanlar” anlamındaki **a'vân** (اعوان) bu tip çokluklardandır.

Müfred hükmünde olan cemilere vurgu yapılmıştır:

“İçinde zahâ'ir ve eşya hıfzolunan bina, bölük” anlamındaki **enbâr** (انبار) bu tip çokluklardandır. “İşçiler” anlamındaki **amele** (عمله) ile “çeri, belde muhafazası için müsellaah ve mürettep tutulan adamlar” anlamındaki **asker** (عسكر)'in ise müfret makamında da kullanıldığı belirtilmiştir.

Az kullanılan madde başı kelimeler belirtilmiştir:

“Adem oğlu” anlamındaki **âdemî** (آدمى); “kardeş” anlamındaki **ah** (اخ); “bir” anlamındaki **ahad** (احد) ve “inân”ın çokluk şekli olan **âniye** (آنيه) bu tip kelimelerdendir.

Nazımda kullanılan bazı madde başı kelimeler belirtilmiştir. Belirtilen bu tip kelimelerin nasıl kullanıldıklarına bazen vurgu yapılmıştır:

“İnsan ve hayvan yavrusu” demek olan **beçe** (بچه)'nin şiirde şedde; “papas, Mecusî papası” anlamındaki **berhemen** (برهمن)'in ise “berhemen” şekillerinde de kullanılabileceği belirtilmiştir. “Bîrûn”un muhaffefi olan **birûn** (برون); “Sermaye; malumat” anlamındaki **bîdâat/bîdâa** (بضاعت / بضاعة)'ın “bîdâat” ve “mansıp” anlamındaki **câh/câhe** (جاه / جاهه)'nin “câhe” şekillerinin şiirde kullanıldığına dikkat çekilmiştir.

Nesirde kullanılan madde başı kelimeler belirtilmiştir:

“Şenlik, mamurluk” anlamındaki **âbâdî/âbâdânî** (آبادی / آبادانی)’nin “âbâdânî” şeklinin nesirde daha çok kullanıldığı ifade edilmiştir. “Ârâm edecek yer” anlamındaki **ârâm-gâh/ârâm-geh** (آرامگاه / آرامگاه)’in ise “ârâm-gâh” şeklinin nesirde kullanıldığına dikkat çekilmiştir.

Bazı madde başı kelimelerin nazımda, nesirde ve konuşma dilinde kullanılış şekillerine vurgu yapılmıştır:

“Gizli değil, belli, meydanda” anlamına gelen ve **aşikâr/âşikârâ/aşikâre** (اشکار / اشکارا / اشکاره) şekillerinde kullanılan “âşikâr” kelimesinin “âşikâr” şekli nazım ve nesirde, “aşikârâ” ve “aşikâre” şekilleri sadece nazımda kullanılırken, “âşikâre” ve “aşikâr” şekillerinin konuşma dilinde daha çok kullanıldığı belirtilmiştir.

Bazı madde başı kelimelerin neyi nitelemek için kullanıldığına/kullanılmadığına vurgu yapılmıştır:

İnsan ve hayvanları nitelemek için kullanılanlar:

Bünye (بنیه) bu tip kelimelerdendir.

Şahıs ve eşyaları nitelemek için kullanılanlar:

Büzürg (بزرگ) kelimesinin “büyük, ulu” anlamı bu şekilde kullanılmaktadır.

Şahısları nitelemek için kullanılmayan ya da az kullanılanlar:

“Daha, en, pek galip, kuvvetli; ekser” anlamlarındaki **agleb** (اغلب) hiç kullanılmazken; “dönüp gelen, dönüp giden” anlamındaki **âid** (عائد) az kullanılan kelimelerdendir.

Maneviyatı nitelemek için kullanılanlar:

“Yükseklik” anlamındaki **alâ** (علاء) ile “ince” anlamı itibariyle **dakik** (دقیق) bu tip kelimelerdendir.

Maddiyat ve maneviyatı nitelemek için kullanılanlar:

“Yüksek, âlî” anlamındaki **bülend** (بلند) ile “güzel” anlamındaki **cemîl** (جميل) bu tip kelimelerdendir. “Şen, mamur” anlamındaki **âbâd/âbâdân** (آباد / آبادان) kelimesinin “âbâd” şekli hem maddiyat hem

de maneviyatta; “âbâdân” şeklinin ise sadece maddiyatta kullanıldığı ifade edilmiştir.

Cüziyyatı/küçük, ufak tefek olan şeyleri nitelemek için kullanılanlar:

“Atiyye” anlamındaki **bahşîş** (بخشش) bu tip kelimelerdendir.

Cemadatı/katı cisimleri nitelemek için kullanılanlar:

“Vücut, cüsse” anlamındaki **cirm** (جرم) bu tip kelimelerdendir.

İnsanları nitelemek için kullanılanlar:

“Karışış, karışıp görüşüş, birlikte düşüp kalkma, ihtilât” anlamındaki **âmîziş** (آمیزش)’in daha çok insanları nitelemek için kullanıldığı belirtilmiştir. “Hüsn-i hâl ü hizmetinden mütemetti, behremend, fezyâb, mesut” anlamındaki **berhurdâr** (برخوردار)’ın ise sadece insanlar hakkında kullanıldığına vurgu yapılmıştır.

Lafız ve manayı nitelemek için kullanılanlar:

“Rekîk olmayıp rast, dürüst olma, rekâketsizlik” anlamındaki **cezâlet** (جزالت) bu tip kelimelerdendir.

Madde başı kelimenin muhâverâtta/konuşma dilinde nasıl kullanıldığına dikkat çekilmiştir:

“Ayn harfi”nin, “yiyip içip zevk u safa etme;yaşama” anlamındaki **ayş** (عیش)’ta kesre; **isâbe** (عصابه)’de ise “Fesin, serpuşun cepheden kenarına kadar olan arzı” anlamında fetha ile kullanıldığı belirtilmiştir. **elbet/elbette** (البت / البتة) kelimesinin ise, “elbette” şeklinin yazıda, “elbet” şeklinin ise konuşma dilinde daha çok kullanıldığı ifade edilmiştir.

Bazı madde başı kelimelerin amiyane kullanımlarına dikkat çekilmiştir:

“Edât-ı ihtimâl ve edât-ı intikal” olarak kullanılan **belki** (بلکه) kelimesinin “belkim” şeklinde kullanımının amiyane olduğu belirtilmiştir.

Madde başı kelimelerin şeddeli/şeddesiz kullanımı belirtilmiştir:

“Korkak” anlamındaki **cebân** (جبان) kelimesinin hem şeddeli hem de şeddesiz kullanıldığı belirtilirken; âdemî”nin çoklu şekli olan

âdemiyan (آدميان); “gıṣâ”nın çokluk şekli olan **agṣiye** (اغشيه); “gızâ”nın çokluk şekli olan **agziye** (اغذيه); “gadâ ve gıdâ”nın çokluk şekli olan **agdiye** (اغديه); “zahir olma, zahirlik, aşikârlık” anlamındaki **alâniyet** (علانيت), “bâgî”nin çokluk şekli olan **bugât** (بغات) ve “halayık” anlamındaki **câriye** (جاريه)’nin şeddesiz kullanıldıkları vurgulanmıştır.

Madde başı kelimelerin hangi kelimeye “bedel” olarak kullanılacağı/kullanılmayacağı belirtilmiştir:

“Çok bilen, ilmi çok” anlamındaki **alîm** (عليم)’in, “allâm”eye; **anîd** (عنيد)’in, “anûd”a; “bâhârân”nın, **bahâr** (بهار)’a; **arîf** (عريف)’in şahıs hakkında “maruf”a bedel olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. “Yerinde, münasip” anlamına gelen **becâ** (بجا) makamında “be-mahal”in; “cisme müteallik, “ruhanî” mukabili” anlamındaki **cismanî** (جسماني) makamında ise “cismî”nin kullanılmayacağı belirtilmiştir. “Bedîhe söyleyici, söyleyen” anlamındaki **bedîhe-gû** yerine, “zü-bedîhe”; “ticaret-gâh olan iskele” anlamındaki **bender** (بندر) makamında, “bender-gâh, bender-geh”; “ağaçtan” demek olan **çûbîn**’e bedel ise “çûbine”nin kullanılabilceği vurgulanmıştır.

Madde başı kelimelerin hangi kelime “makamında” kullanılacağı/kullanılmayacağı

“Yüz seneden ibaret zaman” anlamındaki **asr** (عصر)’in “uzunca müddet” manasında ve “ta’sîr” makamında; “gitmek; dua, efsun” anlamındaki **azîmet** (عزيمت)’in “azm” makamında; “bina eden” anlamındaki **bânî** (بانى)’nin, ekseriya “yaptıran” makamında; “bezm yeri” anlamındaki **bezm-gâh/bezm-geh** (بزمگاه / بزمگه)’in ise “bezm” makamında kullanıldığına dikkat çekilmiştir. İtalyanca olan ve “Aferin! Aşk olsun!” anlamına gelen **bravo** (براو)’un ise çoğunlukla “makâm-ı istihzâda” kullanıldığı belirtilmiştir.

Madde başı kelimelerin hangi “şekilde” kullanılmayacağı belirtilmiştir:

“Ziyade acîb” anlamındaki **bü’l-aceb** (بوالعجب)’in, aslı üzere “ebü’l-aceb” suretinde; “boşboğaz, nâ-be-mahal söz söyleyen, dangalak” anlamındaki **bü’l-fudûl** (بوالفضول)’un, aslı üzere “ebü’l-fudûl” suretinde; “hevesâtına tabi, canının istediğini yapmak arzusunda bulunan, sebatsız” anlamındaki **bü’l-heves** (بوالهوس)’in, aslı üzere “ebü’l-heves” suretinde; “edât-ı ta’lîl ve edât-ı tevkît” olarak kullanılan **çünkü** (چونکه)’nin, “çünkim” suretinde; “toplanıp çekilir,

esner” anlamındaki **elâstik** (الاستيق)’in de “elâstikiyet” şeklinde kullanılmaması gerektiği belirtilir.

Bazı madde başı kelimelerin nerede ve nasıl kullanıldığı ifade edilmiştir:

“Asil olana yakışacak surette” anlamındaki **asîlâne** (اصيلانه)’nin ekseriyetle ecnebî sefirlere hitaben yazılan takrirlerde; “kat’î” manasındaki **bât** (بات)’ın ise, **bât pazarı** bit pazarı ve **bey'-i bât** kat’î satış gibi yerlerde kullanıldığı vurgulanmıştır.

Madde başı kelimelerin hangi kelimelerle birlikte kullanılmaması gerektiğine vurgu yapılmıştır:

“Şöhret bulmak, meşhur olmak” anlamındaki **iştihâr** (اشتهار)’ın, “şöhret” kelimesi gibi “kesb” ile birlikte kullanılmaması gerektiği ifade edilerek, “kesb-i iştihâr etti” şeklinde kullanılmaması hususuna dikkat çekilmiştir. çünkü “iştihar”da “kesb” manasının münderic olduğu belirtilmiştir. Bu kelimenin “şöhret” makamında “bulmak” maddesiyle kullanılabilceği de söylenmiştir: “*Gül gibi vasf-ı kemâlâtunda buldum iştihâr*” (Nazîm).

Yardımcı fiillerle kullanılan madde başı kelimelerin hangi yardımcı fiilleri alacağı belirtilmiştir: Bu tip kullanılan bazı yardımcı fiiller şunlardır:

Etmek

“Omuz üzerinde, omuzda, sırtta” anlamındaki **berduş** (بردوش): *Derviş isen işte bir aba berduş et.* “Topa tutmak” anlamındaki **bombardıman** (بومباردمان) da “etmek” maddesiyle kullanılır. Muallim Nâcî, **istircâ** (استرجاء) kelimesinin, “etmek” yardımcı fiiliyle “rica” makamında kullanılabilceğini belirtmiştir: *Rica etmenizi istircâ ederiz.* **izdihâm** (ازدحام) kelimesinin ise, “etmek” maddesiyle az kullanıldığı vurgulanmıştır.

Gelmek/getirmek

“Bunama, bunaklık” anlamındaki **ateh** (عته): *Artık ona ateh gelmiş. Ateh getirmiş. Bir ihtiyara “sen ateh getirmişsin” demişler. “Ben getirmedim, kendi geldi” demiş.*

Kalmak

“Hâlet-i ûlâsı üzere müstemir olan, fani olmayan; artan, geri kalan, bakiye” anlamlarındaki **bâkî** (باقی): “*Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş*” (Bâkî). *Âsâr-ı bâkıyye. Mu'cizât-ı bâkıyye.*

Olmak/etmek

“Bozuk, perişan, harap, mahvedilmiş, yeke verilmiş” anlamındaki **berbat** (برباد): *Berbat oldu. Berbat etti.* Muallim Nâcî, Nâbî'nin “*Olma bâdi gül gibi bir hânenün berbâdına*” mısraındaki şekilde kullanımınıb amiyane olduğuna ayrıca vurgu yapmıştır.

Vermek/almak

“Bir söze mukabil söylenilen diğer söz” anlamındaki **cevap** (جواب): “*Ben ölmek isterim bana kat'î cevâb vir*” (Lâ). “*Marîz-i bister-i hasret bu gün kat'î cevâb almış*” (Râgıb). Muallim Nâcî, âsâr-ı kudemâdagörüldüğü üzere “etmek” maddesiyle kullanılmadığını ifade etmiştir.

Vermek

“Caiz olma, caizlik” anlamındaki **cevaz** (جواز): “*Virilir 'ışk-ı mecâzîye bu sûretle cevâz*” (Eşref).

Yardımcı fiillerle kullanılmaması gereken madde başı kelimelerin hangi yardımcı fiilleri alamayacağı belirtilmiştir:

Etmek

“Sakinme, ihtiraz” anlamındaki **bâk** (باک) ile “yapı” anlamındaki **bünyân** (بنیان) kelimesinin “etmek” yardımcı fiilini alamayacağı belirtilmiştir.

Müvelled/sonradan oluşturulan madde başı kelimeler belirtilmiştir:

bâhire (باخره); **beşûş** (بشوش); **eneiyyet/enâiyyet/enâniyyet** (انائیت/انائیت/انائیت); **imha** (امحاء); **İslâmiyyet** (اسلامیت) ve **istiktâb** (استقطاب) bu tip kelimelerdendir. Muallim Nâcî, “bedel, baha” anlamındaki **fî** (فی) kelimesinden aynı anlama gelen **fiat** kelimesinin nasıl oluşturulduğunu şu şekilde izah etmektedir: “Bu kelime bu manada müvelledâtтан ma'düddür. Zan olunur ki meselâ “باع الكتاب بخمسه قرش” ibaresinde ıvaz için gelen “bâ” harfine bedel fî edatı kullanılmış ve bu suret Araplardan bize intikal edip (بخمسه) makamında mecrûru mahzûf olarak (فی) yazılmağa başlanmıştır. Fakat yalnız bununla kalmamış, bu

kelimeye bir de cem uydurmak lâzım gelmiş, ortaya galat-ı fâhiş olarak *fiât* kelimesi çıkmıştır.”

Muallim Nâcî’ni madde başı kelimeleri nasıl anlamlandırdığı ve açıkladığını daha net görmek için burada bazı kelimeleri zikretmek istiyoruz:

cem (جمع) *Ar.1.* Toplamak, toplanılmak; biriktirmek, biriktirilmek: *Cem’-i mâl. Müteferrik eşyanın cemi.* İsm-i mef’ûl manasına olarak dahi kullanılan mastarlardandır. Meselâ “cem oldu” denilir. “Mecmu oldu” demek olur. Bu suret yalnız “olmak” maddesiyle istimal olunur. Meselâ “hâtır-ı mecmû” makamında “hâtır-ı cem” denilemez. Fuzûlî “*Cem’ gönlin devr cevrenden perîşân olmasun*” mısraında “cem”i şimdiki şiveye muhalif olarak “mecmu” mevkiinde irat etmiştir. “Cem” cemaat, cemiyet manasında da kullanılır. Bu istimal dahi “mecmu” demek olmasına nazarıdır: *O mâha kim didi kim şem’-i cem’-i rindân ol.* **2.** Kelimenin birden veya ikiden ziyade şeye delâlet edecek heyeti, “müfret” ve “tesniye” mukabili. **3.** Birkaç adedi bir yere toplayıp bir ‘aded-i ma’lûm kılmaktan ibaret olan kara cümle. **cem’an** cem etmek suretiyle, mecmu olarak: *Cem’an şu kadar eder.*

çi (چه) *Far.* Ne. “Çi-sûd”, “çi-fâide” gibi bazı ta’bîrâtta kullanılırdı. Şimdi kimseye beğendirilemiyor. “Ne var iken çi’ye ne lüzum var?” sualine cevap vermek müşkülcedir. Nazımda “ne fâide” yerine “çi-sûd” denilebilir: “*Ta’n-ı a’dâdan ne gam medh-i ehibbâdan çi sûd*” (Eşref). “Keyfiyet” kelimesi mevcut iken nesirde “çi gûnegî” tabiri garip görünüyor.

çide (چیده) *Far.* Toplanılmış, devşirilmiş: *Mîve-i çide.* “Ber-çide” meyve hakkında kullanılmaz. Meselâ çekilip toplanılmış eteğe “dâmen-i ber-çide” denilir. “Ber-çide-dâmen” tabiri ekseriya “müstağni” mevkiinde irat olunur. Bu hâlde kuyruğuna bir de “istiğna” takarak “ber-çide-dâmen-i istignâ” demek yolsuz olur.

çün (چون) *Far.* Nûn vezninde. Nasıl, daima. “Niçin” manasına olan “çirâ” ile birlikte istimal olunur. Biri keyfiyetten, diğeri illetten sual içindir. “Çün u çirâ” nasıl? ve niçin? demek olur: “*Bahr-i efkâre dalup çekme emek / Nükte-i çün u çirâdan el çek*” (Hakanî). Yalnız olarak hiçbiri kullanılmaz. Farişide teşbih ve tevkîl edatı olarak “gûn” vezninde “çûn” muhaffefî olan “çü” ile yalnız edât-ı teşbîh olarak

kullanılan hem-çün ve muhaffefi olan “hem-çü” lisanımızda kullanılmamalıdır.

harika (خارقة) *Ar.* Âdetin haricinde olarak yetişmiş, gayetle mümtaz insan: *Hârîka-i edeb. Bismark bir hârîka-i siyâsîdir. Sâ'ire benzer mi suhandânların? / Her biri bir hârîkadır anların.* Bu manada ahirindeki “h (ه)” mübalağa ifade eder. “Harika” “hârîk”in müennesi olarak kullanıldığı vakit “h (ه)” bittabi 'alâmet-i te'enniyet olur. Fakat bu surette insana vasıf olmaz. Meselâ “umûr-ı hârîka” “keyfiyyet-i hârîka” denilir. “Ricâl-i hârîka” denilmez. “O bir harikadır” gibi cümlelerde iki ihtimal vardır: İşaret bir insana ise “h (ه)” mübalağa için, bir keyfiyete ise te'enniyet alâmeti olmuş olur. “Havârik”e de bak.

hem (هم) *Far.* Edât-ı 'atftır. İki şeyi bir hükümde veya iki hükmü bir şeyde cem eder: *Hem o söylüyor hem bu söylüyor.* “Gönlüm belâ-yı 'ışkî hem ister hem istemez” (Hâzım). “Hem söyleyemem de hem begenmem” (Gâlib). Şive-i Fârsî mukallitliği icâbâtından olarak kudemâ “hem”i “dahi” ve onun muhaffefi olan “de” mevkiinde iratederlermiş: “Ben hem andan eylerüm bir ok temennî yâ nasîb” (Fuzûlî). “Ben hem” “ben dahi” veya “ben de” demektir. Bu istimal mehcûrdur. “Hem” mükerreren irat edilince bazen ikincisine –tekit için- “dahi” muhaffefi olan “de” ilâve edilebilir. Bazı âsâr-ı kudemâda görülen “ve dahi – hem dahi” tabirleri cihetiyle - istimalden sakıttır. “Bir de” mevkiinde “bir dahi” istimali de yolsuzdur. Şeyh Gâlib'in: “Hem bir dahi bir semend-i dil-keş” mısraı kabilinden olan sözler şimdiki şiveye mugayirdir. Bazen “hem” Fârisîde “taş” lisanımızda “daş” suretinde evâhir-i esmâya getirilen edât-ı iştirâke bedel Arabî, Fârisî isimlerin evâ'iline getirilir. Bu hâlde isimler vasfîyete tahavvül eder. Meselâ “râh” yol demek iken “hem-râh” yoldaş demek olur: “Hem-râhum idün bu yolda ey mâh / Hem-râhı koyup gider mi hem-râh” (Fuzûlî). “Hem” bir de edât-ı iktirân olarak kezalik Arabî Fârisî isimlere duhûl ile bunları yine vasfîyete tahavvül eder. Bunu edât-ı iştirâk olan “hem”den fark etmelidir. Meselâ isimde müşterek olan adamların her birine itlâk olunan “hem-nâm”daki “hem” edât-ı iştirâktir. Çünkü isimleri birdir. Halbuki dizdize oturan adamlardan her birine itlâk olunan “hem-zânû”daki “hem” edât-ı iktirândır. Çünkü dizleri bir değildir. Kezalik “hem-hâne”deki “hem” iştirake, “hem-zebân”de “hem” iktirâne delâlet eder. “Hem-meslek” ile “hem-inân” da bu kabildendir.

aşere (عشيره) Ar. On: 'Ukûl-i 'aşare. **'aşere-i mübeşşere** cennetle tebşir buyurulan: Ebû Bekir, Ömer, Osmân, Alî, Abdurrahmân bin Avf, Zübeyr bin el-Avvâm, Sa'd bin Ebî Vakkas, Sa'd bin Zeyd, Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh, Talha bin Ubeydullah razıya'llahu anhum hazerâtı. "Erbaa" ve emsalinde olduğu gibi uslûb-ı Fârsî üzere sıfat olarak kullanıldığı vakit mevsûfun müfredi müennes olsa da kâ'ide-i 'Araba ittiba ile "aşer" denilmez. Bu kabilden olan mülâhazatımız nesre aittir. Ama nazımda meselâ "mu'allakât-ı seb'a" denildiği gibi "mu'allakât-ı seb" dahi denilebilir. Cemi *aşerât*.

bâka (باقه) Ar. Çiçek vesaire destesi, demet, tutam: **bâkatü'n-nercis** bed-manzar koca karı. İstinas hasıl olsa da bu kelime Fransızca bouquet lafzına mukabil kullanılsa, meselâ bouquet da moure "bâka-i mahabbet" diye tercüme edilse pek de fena olmaz sanılır.

billûr (بلور) Ar. Maruf cevher, pek beyaz ve parlak cam. **billûrîn** billûrdan, billûr gibi. Bu surette muhaffefen dahi kullanılır: "Ol kadar rûşendür anda ol bilûrîn câmlar" (Hakkî). Arabîde olduğu gibi (بلور) şeklinde kullanılmaz. İki lâm ile (بللور) şeklinde yazılmamalıdır.

küfür (كفر) Ar.1. Vahdaniyet veya nübüvveti inkâr. İmanın zıddıdır. Küfür dört türlü olur. **küfr-i inkârî** kalp ve lisan ile küfür etmek, vücûd-ı vâcibü'l-vücûdu asla bilmemek, ikrar etmemek. **küfr-i cahûdî** kalben bilerek lisanen itiraf eylememek. **küfr-i 'inâdî** kalp ile bilip ve lisan ile ikrar edip mütedeyyin olmamak. Buna küfr-i 'ârî de denilir. Ebî Tâlib'in küfrü gibi. **küfr-i nifâkî** lisan ile ikrar edip kalp ile mutakit olmamak. "Küfür" kelimesi ancak inkâr-ı dîn ü şerî'atta müstameldir. Arapçada küfür "zulmet" manasına da geldiğinden bizim eski şairler bu münasebetle "zülf-i siyâh" üzerine epeyce mazmun sarf etmişlerdir. Mesela Fuzulî'nin şu beyti : *Küfr-i zülfün salalı rahneler îmânımız / Kâfir aglar bizüm ahvâl-i perîşânumuza*.2. Sövüp saymak, ta'n ve düşnâm etmek: *Ne küfür ediyorsun. Ettiğin küfür elvermedi mi?*.

sevdâ (سوداء) Ar.1. Heves, arzu: *Şeyhimiz bizi hâlâ irşat sevdasında*. 2. Şiddet-i meyl, aşk. 3. Ahlât-ı erba'adan biri. 4. "Esved"ın müennesi: *Sahîfe-i sevdâ. Habbe-i sevdâ*

ARAP DİLİNDE SÖZLÜKLER

*Ahmet Kâzım ÜRÜN **

ÖZET

Arapçada “mu’cem” ve “kamus”, İngilizcede “dictionary”, Fransızcada “dictionarie” Eski Türkçe’de “kamus” ve “lügat” kavramlarıyla ifade edilen “sözlük”, dilin kendi yapısında veya diller arasında bir köprü görevi oluşturması bakımından oldukça önemlidir.

Kanaatimce sözlük alanında genelde Türk diliyle doğrudan irtibatlı konularda bildiriler sunuldu veya sunulacaktır. Ben, gerek Türkçemize giren birçok Arapça kelimenin olması gerekse kaleme alınan pek çok Arapça sözlüğün Türkçe sözlüklerle olan yakın ilişkisi bakımından genel anlamda Arap dilinde sözlükler konusunda bazı bilgiler vermek istiyorum.

GİRİŞ

Henüz yazının kullanılmadığı veya çok az kullanıldığı bir topluma gönderilen ve evrensel mesajlar içeren Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde geçen anlamı herkesçe bilinmeyen bazı kelimelerin manalarının tespiti için önceleri ya bizzat bedevi Araplara veya Arap şiirine müracaat ediliyordu. Daha sonra bu tür problemlerle karşılaşıldığında müracaat edilebilecek özellikle Kur’an ve hadislerde garip lafızları açıklayan sözlükler kaleme alındı. Bunlar arasında öne çıkanlar: İbn Abbas (r.a.)’ın *Garibu’l-Kur’ân*, el-Ferra (ölm.207/822)’nin *Meani’l-Kur’an*, er-Ragıb el-İsfehani (ölm.502/1108)’nin *el-Müfredat*’ı, ez-Zemahşeri (ölm.538/1143)’nin *el-Faik fi Garibi’l-Hadis*, İbnu’l-Esir (ölm.606/1209)’in *en-Nihaye fi Garibi’l-Hadis*

Ayrıca *Kitâbu’l-Hayl*, *Kitâbu’l-İbil*, *Kitabu’l-Haşarât* adıyla yeryüzü, bitkiler, su, insan, kuşlar, atlar, develer vs. ile ilgili kelimeler için bilhassa h. 2-4. yüzyıllarda yüzlerce lügat tertip edildi. Bunların içinde Ebû ‘Ubeyd el-Kâsım b. Selâm (ölm. 223/838)’ın *el-Garibu’l-Musannıf* ve Ebû’l-Hasan el-Hunâ’î’nin *el-Muncid fimâ ittefeka lafzuhu ve’htelefê ma’nâhu* adlı eserleri öne çıkar. Daha sonra bu lügatler, İbn Sîde (h. 458)’nin “el-Muhassas”ı gibi geniş kadrolu

* Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü e-posta: ahmetkazim@hotmail.com

teliflerde, her mevzuya bir bölüm ayrılarak birleştirilmiştir. (Çetin 1991: III/298)

ARAP DİLİNDE İLK SÖZLÜK

Arap dilinde sözlük niteliğini taşıyan ilk Arapça eser, Halil b. Ahmed (ölm.170/786) tarafından harflerin mahreçleri esas alınarak oluşturulan “*Kitabu'l-‘Ayn*” adlı sözlüktür.el-Halil, eserinde en dipteki gırtlak seslerinden başlayarak önce boğaz harflerine daha sonra dudak seslerine doğru sıralamıştır. Bunların başında da kitabına ismini verdiği ayn (ع)harfi ile başlar. Bu harfler sırasıyla şöyledir:

عه خغ / قك / جشض / صس ز / طدت / ظت ذ / رلن / فيم / وي ا / همزة

Bu sıraya göre kelimeleri sıralarken kelimenin zâid veya başka bir harften maklûb/değişmiş harflerini göz önüne almamış, asli harflere itibar etmiştir. Bir kelimeyi ele aldıktan sonra o kelimeyi oluşturan harflerin farklı kombinasyonlarını da vermiştir.Arapçada kalb sistemi denen bu metoda göre örneğin (عبد)abada kelimesi ayn bölümünde ele alınmış. Abada kelimesinin maklubu olan baada badaa, daaba, dabaa, adaba kelimeleri de burada zikredilmiş, ancak d ve b bölümüne gelince tekrar ele alınmamıştır (Ahmed 1988: I/59; el-‘Uryân 1984: 56-57 ve sonrası; Çögenli-Demirayak 1994: 123-124).

Kitabu'l-Ayn gerek müellifinin metodu, gerek muhtevası açısından bazı eleştirilere uğramış, ses ve kalp sistemine dayanan tertibi nedeniyle kullanma zorluğu, kelimelerin hangisinin asıl hangisinin maklub olduğunu tespit etmenin güçlüğü, sarf ve ıstikak hataları içermesi, bazı çok kullanılan kelimeleri az, az kullanılanları da çok göstermesi gibi kusurlar nispet edilmiştir. Bu tarzdaki diğer eserler; Ebû ‘Alî el-Kâlî (ölm.356/966)’nin *el-Bâri*’si, el-Ezherî (ölm.370/980)’nin *et-Tehzîb*’i, es-Sâhib İbn ‘Abbâd (ölm.385/995)’in *el-Muhîr*’idir.

Kalb sistemine uyulmak yönünden bu tarza uygun olan; ancak kelimelerin normal alfabetik düzene göre sıralandığı sözlüklerin başında İbn Dureyd (ölm.321/931)’in “el-Cemhere”si gelir. İbn Dureyd, kelimeleri önce sünai, sülasi, rubai, humasi, lefif ve nevadir gibi bablara ayırmış, sonra bu bâblardaki kelimeleri hemzeden ya harfine kadar alfabetik sıraya göre dizmiştir. Asli harflerle dizilmiş kelimelerin harflerinde değişiklik yapılarak oluşan kelimeler burada

verilmiş, daha sonra alfabetik sırası geldiğinde de daha önce geçtikleri yerlere işaret edilmiştir (Çöğenli-Demirayak 1994: 130).

İbn Faris (ölm.395/1004)'in *el-Mücmel* ve *Mu'cemu Mekayisi'l-Luga* adlı eserleri bu tarzda düzenlenmiş sözlüklerdir.

ALFABETİK SÖZLÜKLER

Son Harfe Göre Dizilen Sözlükler

Alfabetik esasa uygun sözlüklerde başlıca iki usul takip edilmiştir. Son harfe ve ilk harfe göre. Son harfe göre dizilen sözlük çalışmalarında, önce son harf sonra ilk ve daha sonra ikinci harf esas alınmıştır. Mesela kecube kelimesine bakmak istediğimizde b harfine bakmamız gerekmektedir. Son harflere bap adı verilmiş, bu baplar da kelimenin başladığı harflere göre fasıllara ayrılmıştır. Büyük ihtimalle, karışıklığa meydan vermeden rahat bir kullanım sağlayacağı düşünülmüştür. Bu tarzın öncüsü “*es-Sihâh*” adlı eseriyle Türk asıllı Farabî İsmail el-Cevherî (ölm.393/1001)'dir. Yalnızca sahih ve güvenilir kelimeleri derlemesi bakımından “*es-Sihâh*” adıyla adlandırılmıştır. 1270/1853'te Tebriz'de, 1282/1865 ve 1292/1875 yıllarında Bulak'ta yayımlanan *es-Sihah*, Ahmed Abdulgafur Attar tarafından bir mukaddime eklenerek altı cilt halinde 1956 yılında Kahire'de yayımlanmıştır. Mehmed Vâni (ölm.1000/1591) tarafından da *Vankulu Lugati* adı altında Türkçeye tercüme edilmiş ve İbrahim Müteferrika tarafından 1141 yılında iki cilt olarak İstanbul'da basılmıştır (Çöğenli-Demirayak 1994: 128). Bu eser aynı zamanda İbrahim Müteferrika'nın bastığı ilk kitap olma özelliğini taşımaktadır.

Bu metotta yazılan diğer eserler arasında öne çıkanlar, aynı zamanda Arapça sözlükler arasında en kapsamlı olanları olarak görülen İbn Manzûr (ölm.711/1311)'un *Lisânu'l-'Arab*'ı ve el-Fîrûzâbâdî (ölm.816/1413)'nin *el-Kâmûsu'l-Muhîr*'idir (Dagır 1961: 323).

Lisanu'l-Arab, dil, tefsir, hadis, edebiyat gibi konuları da içeren ansiklopedik bir sözlüktür. İbn Manzûr, eserinde yaklaşık 80.000 maddeye yer vermiştir. Bu maddeleri açıklarken ayet, hadis, şiir, emsal ve hikmetli sözlerden şevâhid getirmeye özen göstermiştir. Kitap 2003'te Beyrut'ta Dâr Sâdır tarafından 15 cilt halinde yayımlanmıştır.

el-Fîrûzâbâdî tarafından kaleme alınan “*el-Kâmûsu'l-Muhît*” adlı sözlük, “*Lisânu'l-'Arab*” ta geçen maddeleri içermekle beraber burada şevahidlere yer verilmemiştir. Ancak yazar, şahıs ve yer isimlerinin tespitine özen göstermiştir (el-Fîruzabâdî 1987). Eserde yaklaşık 733 bin kelime vardır. Müştak kelimelerin sayısı 70 bin olup madde başlığı 11 bin kadardır. Bu aynı zamanda basılan ilk Arapça sözlüktür (Hicazi 2003: III). Kalkûta'da 1814-1817 M. tarihinde basılmıştır. Sonra 1854 M.'de Hindistan ve 1856'da Bulâk'ta yeniden basılmıştır. Günümüzde “mu'cem” sözcüğü Firuzabadi'nin kullandığı “kâmûs” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Hacminin az olması, içinde bulunan açıklamalar ve maddelerin çok olmasından dolayı *el-Kâmûsu'l-Muhît* 'in kullanımı yaygınlaşmıştır. Esasen deniz ve deniz suyu anlamına gelen “el-Kâmûs” kelimesi, yeni anlamıyla “mu'cem” kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Eser dört cilt olarak 1952'de Mısır'da neşredilmiştir. Bu eser önce Merkezzâde Ahmed Efendi (ölm. 963/1556) tarafından ‘*Bâbus*’ adı ile daha sonra Mütercim Asım Efendi (ölm.1235/1820) tarafından “*el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*” adıyla Türkçeye tercüme edilmiş ve İstanbul'da yayımlanmıştır. Bu sözlük, Arapça-Türkçe en kapsamlı sözlük olarak değerlendirilir (Eren 2009: 14).

Kelimelerin son harflerine göre tertip edilen bir diğer önemli sözlük ez-Zebîdî (ölm. 1205/1790)'nin “*Tâcu'l-'Arûs*” adlı sözlüğüdür. ez-Zebîdî'nin bu eseri telif etmekteki amacı el-Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsu'l-Muhît*'ini şerh edip genişletmektir. Bu amaçla ez-Zebîdî kendisinden önceki âlimler tarafından telif edilen lügatlerden ve dil kitaplarından istifade ederek şevâhid getirmiş, istifade ettiği kaynaklara değinmiş, el-Fîrûzâbâdî'nin ele almadığı pek çok hususu eklemiştir (Çöğenli-Demirayak 1994: 129).

Bu türde yazılan sözlüklerden biri de el-Fârâbî (ölm.350/961)'nin “*Divânu'l-Edeb*” adlı sözlüğüdür. Yazar, eserini, Kitabu's-Salim, Kitabu'l-Mudâaf, Kitabu'l-Misal, Kitabu Zevati's-Selase, Kitabu zevati'l-erba'a ve Kitâbu'l-hemze olmak üzere altı bölüme ayırmış, her bölümde önce isimleri sonra da fiilleri ele almıştır.

Günümüz Alfabesine Göre Dizilen Sözlükler

Diğer bir dizim ise günümüz alfabesine göre yapılandır. Bu şekli ilk defa Esâsu'l-Belâğa adlı eserinde ez-Zemahşerî

(ölm.538/1143)'nin kullandığı rivayet edilir. Oysa bu tarzın esas mucidi ve tam düzene koyanı Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. Temîm el-Bermekî (h. 397)'dir. Bu ikisinden önce ise “*Kitâbu'l-Cîm*”i ile Ebû 'Amr eş-Şeybânî (ölm.213/828) bu tipte lügat yazmaya tevessül etmiştir. eş-Şeybanî, derlediği lafızların ilk harflerini esas alarak bâblar altında tertip etmişse de lafızları elif, ba,vb. başlıklar altında toplarken bu harfle başlayan kelimeleri kendi arasında alfabetik sıraya koymamıştır.

ez-Zemahşerî eserinde iki amaç hedeflemiştir: nce kelimenin lügat anlamının verilmesi ardından edebi kaynaklardan şevâhidler getirilerek mecazi anlamının verilmesi.

Daha sonra bu tarzda er-Râzî (ölm.666/1267)'nin *Muhtaru's-Sihâh*, el-Feyyûmî (ölm.770/1368)'nin *el-Misbâhu'Munîr*, Butrus el-Bustânî (ölm.1883)'nin *Muhîtu'l-Muhît*, Abdullah el-Bustânî (öl.1930)'nin ”el-Bustân”ı gibi pek çok sözlük telif edilmiştir. 1908 yılında el-Eb Luis Ma'lûf (ölm. 1946) tarafından “*el-Muncid*” adlı sözlük kaleme alınmıştır.

Mısır Milli Eğitim Bakanlığı'nın rehberliğinde Arap Dil Kurumu üyelerinden İbrâhîm Mustafâ, Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Hâmid 'Abdulkâdir ve Muhammed 'Ali en-Neccâr tarafından hazırlanmış “*el-Mu'cemu'l-Vasît*”adlı sözlük de 30.000 madde başlığı, 450 bin kelimeye yer veren bu türden önemli bir sözlüktür. (ez-Zeyyât 1980).

Bu arada Osmanlı basımevinin kurulmasından önce hazırlanan sözlüklerin neredeyse tümünün Arap sözlükçülüğünden yararlanılarak hazırlandığını söyleyebiliriz. Bu elyazması sözlüklerin bir kısmı manzumdur. Afyonkarahisari Mustafa Ahterî'ninhazırladığı “Ahteri Kebir” (1545) yirmibeşbinmaddeyi içeren bir Arapça - Türkçe sözlüktür (Ahterî 2009: 7).

Batıda bu türde pek çok sözlük yayımlanmıştır. Burada hepsine yer vermemiz mümkün değildir. Ancak ilkler arasında sayılabilecek birkaç isme yer vermemiz gerekirse G.W. Freytag'ın 1830-1837 yılları arasında yayımladığı Arapça-Latince Lügat ile E.W.Lane'nin 1863-1885 yıllarında yayımladığı Arapça-İngilizce Lügat'e yer verebiliriz (Çetin 1978: 152).Ayrıca Fransız asıllı Hollandalı bir müsteşrik olan Dozi, daha önce Mağrib ve Endülüs'te yazılmış eski sözlüklere başvurmuş yaklaşık 40 yıllık bir çalışmanın sonucunda“*Mu'cem Dozi*” adında bir sözlük yayımlamıştır.

OKUNDUĞU GİBİ DİZİLEN SÖZLÜKLER

Yakın dönemlerde kelimelerin okunduğu gibi tertip edilen sözlükler kaleme alınmaya başlamıştır. Bu kategoride yer alan sözlüklerde kelimeler, klasik Arapça sözlüklerde olduğu gibi kök tertibi esasına göre değil okunduğu gibi alfabetik sıraya göre tertip edilmiştir. Bu sisteme terim olarak kısaca “et-Tertîbu’n-Nutkî” denilmiştir.

Abdullah el-Alaylı tarafından *el-Merca'*, 1964 yılında Cubrân Mes'ûd tarafından er-Râ'id, 1967 yılında Halil el-Cer tarafından resimlere yer verilen *Larous*, 1946 yılında Alman dil bilgini oryantalist Fisher'in ölümünden sonra Arap Dil Kurumu tarafından 1080 sayfalık birçok resimden oluşan el-Mu'cemu'l-Kebîr, 1989 yılında Ahmed el-Ayid, Dâvud Abduh, Ahmed Muhtar Umar, Sâlih Cevâd Ta'me, el-Cilânî b. el-Hâc Umar ve Nedim Maraşlı tarafından resimlere yer vermeyip Kur'an ve hadisten örneklere, deyim ve atasözlerine çokça yer veren el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu'l-Esâsî, 1967 yılında Münir el-Ba'lebekki ve Ruhi el-Ba'lebekki tarafından *el-Mevrid* (İngilizce-Arapça) ve 1970 yılında Süheyl İdris ve Cebbur Abdunnur tarafından *el-Menhel* (Fransızca-Arapça) adlı sözlükler yayımlanmıştır.

SONUÇ

Dünya genelinde Arapça, Farsça, Türkçe ve Batı dillerinde yapılan sözlük çalışmalarına bakıldığında Arap dilinde sözlük çalışmalarının diğer dillerden önce başladığı görülecektir. Bunda Arapçanın konuşulduğu bölgenin dünya kültür ve medeniyetlerinde beşiklik yapmasının büyük bir payı vardır. Daha çok dini metinlerin daha iyi anlaşılması için ihtiyaç duyulan sözlük çalışmaları daha sonra farklı alanlara da kaymış ve birbirinden farklı pek çok türde sözlükler yazılmıştır. Kelimelerin diziminde önceleri sesin çıkış noktaları esas alınırken daha sonra kelimelerin son harfi ve son yıllarda da ilk harfi esasa alınan sözlükler telif edilmeye başlanmıştır. Büküngen diller sınıfına giren Arapçada bir kökten birçok kelime türetilmesi ve bunun belli bir ön bilgiyi gerektirmesi kullanımda kimi zorluklara sebep olmuştur. Yakın dönemde kaleme alınan sözlüklerde kelimenin türetilmiş şekli esas alınarak bir sıralamaya girilmiştir. Bu da okuyucunun veya kullanıcının daha kolay ve hızlı istifadesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- AHTERÎ, Mustafa Efendi (2009). *Ahterî-i Kebîr*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÇETİN, Nihat (1978). “Arabistan”. Küçük Türk-İslam Ansiklopedisi C.II. İstanbul: 152.
- ÇETİN, Nihat (1991). “Arap”. TDV İslam Ansiklopedisi C.III. İstanbul: III/298.
- ÇÖĞENLİ, M. Sadi-DEMİRAYAK, Kenan (1994). *Arap Edebiyatında Kaynaklar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi Yay.
- DAGIR, Yusuf Es’ad (1961). *Mesâdiru’ d-Dirâsâti’ l-Edebiyye*, Sayda (Lübnan).
- EREN, Ali Cüneyt (2009). “Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı”. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IX (I): 129-151.
- EL-FÎRUZABÂDÎ (1987). *el-Kâmûsu’ l-Muhît*. Beyrut: Müessesetu’ r-Risâle.
- HİCAZÎ, Mahmud Fehmi (2003). “Sözlük Yapımında Modern Akımlar”. çev. Ahmet Kazım Ürün. Nüsha III (8): 157-172.
- İBN AHMED, Halîl (1988). *Kitâbu’ l-’Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmîrî. Beyrut.
- MUSTAFÂ, İbrâhîm, EZ-ZEYYÂT, Ahmed Hasan Hâmîd ‘Abdulkâdir vd. (1980). *el-Mu’cemu’ l-Vasît*. Kahire: Dâru’ l-Ma’ ârif.
- EL-‘URYÂN, Muhammed ‘Abdu’ l-Hafîz (1984). *el-Me’âcimu’ l-‘Arabiyye el-Mucennese*. Kahire: Dâru’ l-Muslim.

JAPONCA-TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE GÖRÜLEN ÇOK ANLAMLILIK ÜZERİNE

-TÜRKÇE ULUSAL DERLEM KULLANIM ÖRNEĞİ

*Ali Aycan KOLUKISA**

1.GİRİŞ

İki dilli sözlükler, bir yabancı dilli öğrenirken pek çoğumuzun başvurduğu en önemli kaynaklardır. Dil öğreniminde sözlük kullanımının tarih sayfalarında Sümerlere kadar dayandığı bilinmektedir (bkz. Kolukisa, 2016: 39 - 40). Sümerlerden günümüze kadar oldukça büyük bir yol kat eden bu eserler, son zamanlardaki teknolojik gelişmeler neticesinde fiziksel şekilleri itibariyle büyük değişimler geçirmiş olsalar da, halen varlıklarını sürdürmektedirler. Öte yandan içerik olarak günümüzdeki durumlarına gelmeleri de uzun ve zahmetli bir gelişim sürecini gerektirmiştir.

Günümüz iki dilli sözlüklerinin yabancı dil eğitimin vazgeçilmez eserleri olduğu gerçeğini bir yana bırakacak olursak, kullanıcı alışkanlıkları gözlemlendiğinde çeviri yapma haricinde, ileri seviyelerde yerlerini hedef dilde yazılmış tek dilli sözlüklere bıraktıkları bilinmektedir. Bunun arkasındaki sebeplere baktığımızda ise en ön sıralarda hedef dilde açıklanan ile kaynak dilde ele alınan kelime arasında bir takım farklılık, ya da uyumsuzluk olduğunun farkına varılmasıdır ki, bu durum genel itibariyle temel seviyede değil, ileri seviyelerde o yabancı dili bilen bireylerin farkına varabildiği bir durumdur. Fakat bir diğer taraftan temel seviyede Japonca eğitimi gören bireylere Japonca-Türkçe / Türkçe-Japonca sözlük kullanarak cümle kurmaları söylendiğinde de, bu bireylerin kurduğu cümlelerde benzer sıkıntılara rastlanılmaktadır (bkz. Kolukisa, 2013). İki dilli sözlüklerde görülen bu tür sıkıntıların temelinde ise, kelimelerin çok anlamlılığının¹ yattığını söylememiz mümkündür.

* Yrd. Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü e-posta: akolukisa@nevsehir.edu.tr

¹ Türkçe sözlüklerin pek çoğunda “çok anlamlılık” ya da “çok anlamlı” şeklinde ayrı biçimlerde yazıldığı görülmekle birlikte, bu konuya ilişkin bilimsel metinlerin pek çoğunda “çokanlamlılık” ya da “çokanlamlı” biçiminde bitişik yazımlara

Peki, *çok anlamlılık* nedir ve nasıl ortaya çıkmaktadır? Aşağıda ayrı bir başlık altında çok anlamlılığın temelinde yatan kavramlardan yola çıkarak nasıl oluştuğu konusuna değinelim.

2.ÇOKANLAMLILIK

Günay (2007: 193)'te, çok anlamlılıkta bir tek gösterenin birden çok gösterileninin var olduğundan bahsedilir. Yine Bayraktar (2006: 157)'de çok anlamlılık, “*bir sözcüğün, temel anlamını yitirmeden, çeşitli yollardan, temel anlamıyla ilişkili olan yeni kavramlar anlatır duruma gelmesi*” olarak tanımlanmaktadır. Aksan (2009a: 178-188) ise, çok anlamlılığın oluşmasına ortam hazırlayan başlıca sebepler olarak dildeki aktarma ve benzetme gibi çeşitli söz sanatlarını işaret eder. Dolayısıyla, Aksan (2009a: 188)'de “*sözcüklerin birden çok kavramı yansıtır duruma gelmiş olmaları*” olarak tanımlanan çok anlamlılığı, ilk başlarda tek bir kavramın simgesi olarak ortaya çıkan bir sözcüğün zaman içerisinde ait olduğu toplumdaki kullanımı neticesinde birden çok kavramı işaret eder hale dönüşmesi olarak düşünmemiz mümkündür. Diğer bir yandan insanoğlunun çok anlamlı sözcüklere olan gereksinimi ise, Saitō ve İshii (2011: 23)'de ifade edildiği gibi “*kelime sayısını azaltarak hafıza yükünü hafifletme*” işlevinden kaynaklanır.

Çok anlamlı bir sözcük birden fazla kavramı yansıtmaktadır. Ancak bir sözcük her ne kadar birden fazla kavramı yansıtır duruma dönüşse de, o kavramı zihnimize adeta bir künye ile işaretleyen temel bir anlamının da daima mevcut olduğundan bahsetmemiz mümkündür (bkz. Kolukisa, 2015a). Bunun başlıca nedeni, sözcüğün yansıtır hale geleceği yeni kavramların oluşabilmesi için öncelikle o sözcüğün temel olarak belirli bir kavramı yansıtıyor olması gerekliliğidir ki, bu sayede çeşitli söz sanatlarının meydana gelmesi, bu temel anlamdan hareketle mümkün olabilsin. Bu temel anlam dışında kalan ve kelimenin sonradan yansıtır hale geldiği diğer anlamları ise kısaca *yan anlam* olarak adlandırmak mümkündür. Cowie (2009: 64)'te temel anlamın basit kavramsal seviyedeki; yan anlamların ise çağrışımsal ya da ilişkilendirilen seviyedeki anlamlar olduğundan söz edilir.Öte yandan, her ne kadar Klein ve Murphy

rastlanılmaktadır. İngilizce, Fransızca, vb. dillerdeki terimsel eşdeğerlikleri de düşünülerek çalışmanın devamında bitişik yazım tercih edilmiş ve tek bir sözcük olarak ele alınmıştır.

(2001: 280)'de çokanlamlı bir kelimenin sahip olduğu temel anlamın tüm yan anlamlarda ortak olarak bulunmasının pek mümkün olmadığından bahsedilse de, Aksan (2009a: 189)'da da belirtildiği gibi *çokanlamlı öğelerde, çeşitli anlamlar arasında mutlaka bir ilişki bulunması gerekmektedir*. Aksan (2009b: 70)'te şema ile de açıklandığı üzere, başlangıçta tek bir kavramı yansıtır durumda olan bir kelime zaman içerisinde çeşitli söz sanatları neticesinde farklı anlamları yansıtır hale gelmektedir. Bu süreçte benzetme ve aktarma gibi söz sanatlarından faydalanıldığından, elbette ki temel anlamın tamamının yan anlamlarda olduğu gibi bulunması değil, o süreci oluşturmada bu temel anlamın sahip olduğu özelliklerden bir ya da bir kaçının tetikleyici bir işlev vazifesi görmüş olması da yeterlidir. Örneğin, “adam tam bir tazi” şeklinde bir ifadenin mümkün olması, “tazi”nin sahip olduğu bazı özellikleri bizlere adama uyarlayabileceğimizi düşündürerek yeni yan anlamların ortaya çıkmasına olanak sağlarken; adamın “çok çevik bir türde köpek” olduğu anlamını barındırmaması, tüm yan anlamlarda illaki temel anlamın tamamının aranmaması gerektiğine güzel bir örnektir.

3.ÇOKANLAMLI KELİMELERDE ANLAM SEÇİMİ

Çokanlamlı bir sözcüğün hangi anlamı olursa olsun, bu anlamlardan hangisinin seçileceğini bağlam ve sahip olduğumuz bilgi belirlemektedir. Kıran Z. ve Kıran A. (2000: 251)'de “*bağlam ve durum, kullanım düzleminde çok anlamlılığı dengeleyici ve anlam belirsizliğini giderici etkindir*” denilmektedir. Yine, Anderson ve Ortony (1975: 179)'da da, bağlamın dinamik olarak anlamsal ilişkileri belirlediğinden ve ayrıca *göstergeler*, diğer bir deyişle *sözcükler* üzerinde “*bağlam (context)*” ve “*var olan bilgi (existing knowledge)*” şeklinde iki tip bilginin etkisi olduğundan bahsedilmektedir. Yine, *dile ilişkin bilgiler ile dünya hususunda sahip olduğumuz bilgiler* olarak düşünmenin de mümkün olduğu bu iki tip bilginin birbirleri ile ne tür etkileşimi olabileceği hususu, koşul cümleleri vasıtasıyla Kolukısa (2015b)'de de detaylı bir şekilde ele alınmış ve özellikle dil dışında sahip olduğumuz bilgilerin önermede kullanılan edatları dahi belirleyici bir rol üstlenebildiği konusu gözler önüne serilmiştir (bkz. Kolukısa, 2015b: 6-7).

Dolayısıyla, koşul cümlelerinde olduğu gibi, çokanlamlı kelimelerin anlamlarının belirlenmesinde iki tip faktörden söz

edebilmemiz mümkündür. Bunlardan biri *dile ilişkinbilgimizdir* ki, burada bunu “*Sözdizimsel Bilgi (Syntactical Knowledge)*” olarak nitelendirmenin yerinde olacağı düşünülmektedir, bir diğeri ise dil dışında sahip olduğumuz bilgilerin tamamını kapsayan “*Dünya Bilgisi (World Knowledge)*” dir. Özellikle “*Dünya Bilgisi (World Knowledge)*” terimi ile her ne kadar Bilişsel Dilbilimi (Cognitive Linguistics)” daha çok ilgilenmekte olsa da, sözcüklerin yansıtır hale geldiği yeni kavramları anlamlandırıp algılayabilmemizde *sözdizimsel bilgi* ile birlikte *dünya bilgisinin* de kilit rol oynadığını söylemek mümkündür. Ancak, unutulmaması gereken, hem sahip olduğumuz *sözdizimsel bilginin*, hem de doğumumuzdan itibaren edindiğimiz *dünya bilgisinin* her zaman her yerde evrensel bir genel geçerliliğe sahip olamayabildiği ve özellikle farklı toplum ve dillere göre her ikisinin de farklı biçimlerde şekillenebileceği hususudur. Her ne kadar sınırları yakın ülkelerin dahi, dilleri ve toplumları arasında pek çok benzerlik söz konusu olabilse de, tıpkı deyimlerin farklı biçimlerde şekillenebildiği gibi, çokanlamlı sözcüklerde de bu doğrultuda çeşitli farklılıklar görülmektedir. Bu durum özellikle iki dilli sözlüklerde madde başlığına eşdeğer olarak verilen kelimelerden kaynaklanan oldukça büyük sorunlara sebep olmaktadır. Madde başlığına eşdeğer olarak verilen kelimelerin temel anlamları belirli ölçüde örtüşse de, bu kelimelerin çoğu çokanlamlılığa sahip olduklarından, özellikle yan anlamları hatalı sözcük kullanımına sebebiyet vermektedir. Hatta bazı sözcüklerin henüz sözlüklere girmemiş yan anlamlarına rastlayabilmemiz dahi mümkündür ki, bu noktada derlemlerden yararlanılabileceği düşünülmektedir.

Örneğin, Japoncadaki “kirei” sıfatını ele alalım. Bu kelime ile temel seviyelerde karşılaşılmakta ve Japonca-Türkçe iki dilli sözlüklerin hemen hemen hepsinde Türkçe eşdeğerliği olarak ilk sıralarda “güzel” sözcüğün verildiği görülmektedir.

※ **kirei** ... ~na < 綺麗な > güzel, temiz

(*nasaltma*)

※ Demirci, M. *Japonca-Türkçe / Türkçe-Japonca Cep Sözlüğü (J - T Kısmı)*. İstanbul: JKEM, 2003:151.

※**kirei** きれい ... ~な güzel, temiz, duru, kılıklı, pak, şeker, akız gibi.

(*nasaltma*)

※ Takeuchi, Kazuo. *Japonca - Türkçe Sözlük*. Tokyo: Daigaku Shorin, 2000: 376.

※**kirei** [se] güzel, sevimli; temiz, derli toplu...

(*İnsaltma*)

※ Japon Vakfı. *Temel Japonca Türkçe Sözlük*. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2002: 361.

Yabancı dil öğreniminin vazgeçilmez kaynakçaları olan iki dilli sözlüklerden yararlanarak Japonca öğrenimine başlayan bireylerden bu kelime ile ilgili cümle kurmaları istenildiğinde pek çoğu bu eserlerdeki eşleştirmeyi yukarıda da verilenlerden yola çıkarak “kirei= güzel” şeklinde algılamaktadır. Bu sayede, örneğin “*güzel çiçek = kirei na hana*” ya da “*güzel kız = kirei na kanojo*” gibi ifadeler üretebilmektedirler. Ancak “kirei= güzel” şekilde yapılan eşleştirme neticesinde bir takım sorunların da ortaya çıktığı görülmektedir.

Örneğin, Kolukısa (2013: 76)’ta da bahsedildiği gibi, Türkçeden yola çıkılarak “*Güzel yemek*” şeklindeki bir ifadeyi Japonca olarak kurmayı planlayan öğrencilerin, “güzel = kirei”, “yemek = ryōri” şeklinde bir eşleştirme yaparak aşağıdaki şekilde cümle kurduğu görülmüştür.

Okāsan wa itsumo kirei na ryōri o tsukutte kuremasu. (Kolukısa, 2013: 76 /Örnek 4)

Ancak bu cümlelerin Japoncada bu şekilde kullanımı Türkçedeki “güzel yemek” ifadesi ile örtüşmemektedir. Bu tür bir eşleştirmenin neden yapılamadığını açıklayabilmek için öncelikle Türkçedeki “güzel” sözcüğünü ele almamız gerekmektedir. Türkçemizde “güzel” sözcüğü ile aşağıdaki şekilde iki farklı cümle kurmamız mümkündür.

Örnek 1. Anneniz her zaman görünüşü çok güzel yemekler yapıyor.

Örnek 2. Anneniz her zaman tadı çok güzel yemekler yapıyor.

Bu cümlelerden ilkinin aşağıdaki şekilde Japoncaya çevirmemiz mümkündür.

Örnek 3. Okāsan ga itsumo mitame ga totemo kirei na o-ryōri o tsukutte imasu. (*güzel*)

Şimdi de, burada “güzel” sözcüğünün Japoncada “kirei” sözcüğüne eşdeğer olarak verilip verilmediğini bir kez de Türkçe - Japonca iki dilli sözlüklerinden teyit edelim.

※**güzel**kirei na 綺麗な, utsukushii 美しい, ii 良い/善い yoi, suteki na 素敵な
kawaii 可愛い.

(kısaltma)

※ Demirci, M. *Japonca-Türkçe / Türkçe-Japonca Cep Sözlüğü (T - J*

※**güzel** kirei na, utsukushii, mibae no, subarashii, kawaii.

(kısaltma)

※ Masuda, Junri. *Japonca Cep Sözlüğü*. İstanbul: Fono Sözlük Dizisi, 2013: 253.

※ **güzel**形美しい(utsukushii), きれいな(kirei na), かわいい(kawaii); よい
(yoi), すばらしい(subarashii)

(kısaltma)

※ Takeuchi, Kazuo. *Türkçe - Japonca Sözlük*. Tokyo: Daigaku Shorin, 1989: 160.

Yukarıdaki sözlüklerde de görüldüğü üzere, bu sözlüklerde de “güzel” eşdeğeri olarak “kirei” sözcüğü verilmiştir. Fakat öte yandan yukarıdaki örnek cümlelerden ikincisini Japoncaya çevirdiğimizde aynı şekilde “kirei” sözcüğünün kullanılmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Bu durum, iki dilli sözlüklerin yapısal sorunlarından kaynaklanmakta olup, Japonca eğitimi gören bireylerin sözlük kullanarak kurmuş oldukları cümlelerde de hatalı kullanım olarak karşımıza çıkmaktadır.

(!) **Örnek 4.** Okāsan ga itsumo aji ga totemo ***kirei** na o-ryōri
o tsukutte imasu. (güzel)

Peki, bu durum acaba neden kaynaklanmaktadır? Yukarıda verilen Türkçe-Japonca sözlüklere bakıldığında hemen hemen hepsinde “güzel” sözcüğünün eşdeğeri olarak “kirei” yer almaktadır. Temel olarak, Türkçede “göze ve kulağa hoş görünen, hayranlık uyandıran” şeklinde temel anlamı bulunan “güzel” kavramı, Japoncada “*renge, şekli, vb. göz alıcı ve zarif olan*²” şeklinde temel anlamı olan “kirei” sözcüğü ile örtüşmekte olsa da, yan anlamların tamamının da aynı şekilde örtüşeceğinden bahsedebilmemiz pek mümkün değildir. Yine bu durumu hangi çokanlamlı sözcük olursa olsun aynı şekilde genelleyebilmemiz de mümkündür.

Diğer bir yandan, Türkçede özellikle vermiş olduğumuz ikinci örneğimizden yola çıkarak Türkçe-Türkçe sözlükte “güzel” için ne tür açıklamaların verildiğine de bir bakmakta fayda vardır.

※**güzel** *sf.* 1. Göze ve kulağa hoş gelen, hayranlık uyandıran, **çirkin** karşıtı: *Güzel kız. Güzel çiçek. Yalının En güzel odası bizimdi.* 2. İyi, hoş: “*Güzel şey canım, milletvekili olmak!*”- Ç. Altan. 3. Beklenene uygun düşen ve başarı düşüncesi uyandıran: *Güzel bir fırsat.* 4. Soyluluk ve ahlaki üstünlük düşüncesi uyandıran: *Güzel duygular. Güzel hareketler.* 5. Görgü kurallarına uygun olan. 6. Sakin, hoş (hava): *Güzel bir gece.* 7. Okşayıcı, aldatici, kandırıcı: *Güzel vaatler.* 8. Pek iyi, doğru: *Güzel güzel amma!*-----
-----*(kısaltma).*

※Akalın, Ş. Haluk, vd. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük.* Ankara: T.D.K.Yayınları, 2011: 1014.

Yukarıda fazla yer kaplamaması açısından yalnızca örnek cümlemizdeki işlevine uygun olarak, “güzel” sözcüğünün sıfat kullanımına ilişkin açıklamalarına bakılmıştır. Bu açıklamalardan özellikle 1. ve 2. maddelere dayanarak “güzel” sözcüğünün ne şekilde kullanıldığını açıklamamızın mümkün olduğu söylenebilir. Örneğin, 1. anlama dayanarak *yapılan yemeğindış görünüşünün insanda hayranlık uyandırdığından ya da göze hoş geldiğinden söz etmemiz mümkündür.* Yine benzer bir şekilde 2. anlama dayanarak *yemeğin lezzetinin iyi ve hoş olduğundan bahsetmemiz de mümkündür.* Ancak,

² Dijital Daijisen. Tokyo: Shogakkan, Aralık 2014 Versiyonu.

burada bir de örnek 2’de verdiğimiz cümlenin Japoncaya ne şekilde çevrileceğine bir göz atalım.

Örnek 4. Okāsan ga itsumo aji ga totemo **oishii** o-ryōri o tsukutte imasu. (lezzetli)

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, örnek 2.’deki “güzel” kelimesi yemeğin görünüşü değil de, içsel özelliği olan lezzeti söz konusu olduğunda Japoncada aynı şekilde “kirei” sözcüğünü kullanmamız mümkün olamamaktadır. Acaba bu durum yalnızca Japoncadaki “kirei” sözcüğüne özgü bir durum mudur? Yahut Türkçedeki güzel sözcüğünün şuna kadar sözlüklerde tespit edilmemiş başka bir anlamı da olabilir mi? Bu sorulara aşağıdaki kısımda yanıt arayalım.

4.ÇOKANLAMLI KELİMELERİN ANLAMLARINI TAYİN ETMEDE DERLEM KULLANIMI

Bir önceki kısımda bahsettiğimiz durum ilk bakışta yalnızca Japoncadaki “kirei” sözcüğünden kaynaklanan bir durum olarak da açıklanabilir. Ancak burada “güzel” sözcüğünün kullanımına ilişkin *Türkçe Ulusal Derlem*’inden alıntıladığımız aşağıdaki cümlelere bir göz atmakta fayda olduğu düşünülmektedir.

“...Hemen parmaklarınızı uçlarından birleştirerek elinizi yukarı aşağı sallamaya başlarsınız, değil mi? Sakın bunu İtalyanlara yapmayın! Çünkü İtalyanlar bu hareketi "rezalet" anlamında kullanıyorlar. Eğer İtalyan bir arkadaşınıza "**Yemek çok güzel olmuş.**" demek istiyorsanız yapmanız gereken şey şu: işaret parmağınızın ucunu yanağınıza koyun, elinizi öne arkaya hareket ettirin. "Mmm..." sesini çıkarmayı da unutmayın! Haydi bir deneme yapalım. Önce, yalnızca”(VI19E1A-4019)

“denetim mekanizması eklenerek kalmalıydı. Sonra giderek saldırgan davranışlar göstermeye başlamış bir grup kısırlaştırılmalı, beklenen genetik daralma yönünde, ilerde yok olacağı belli türlere daha fazla yatırım yapılmamalıydı. **O akşam orada yedikleri yemek de olağanüstü güzeldi.** Oraya özgü ürünlerle yapılmış yiyeceklerin bulunduğu masa bir sanat eseri gibi süslenmiş, düzenlemeyi bozmamak için uzun süre yemeklere uzanamamışlardı. Buruk bir şekilde gülümsedi Pathummal. Yemek salonunun penceresinden” (QA16B2A-3350)

“Biri melodiyi yakalıyor, sözleri çıkaramıyorlarken bir satır kopye veriyorum: - Cuando la tarde del la nuestra amor... Anında şakır şakır çalıp söylemeye başlıyorlar. Sonra satılık CD'lerini çıkarıyorlar. On dolar! Alıyorum. **Yemek çok**

güzel ve pahalı değil. Capitolio meydanına ulaştırıyor beni bir ara sokak. Don Kişot afişi gördüğüm Gran Teatro'ya gidiyorum. Bale için bilet almak derindeyim. - Bilet yok, dedi görevli kadın.”(RI09C2A-0023)

“tatlı bir adamsın. Ama bunu istemiyorum, yani tanışalı henüz iki gün oldu ve ben böyle birşeyi. - Ben sana inanıyorum, güveniyorum ve daha da önemlisi seviyorum. **Dün gece köftecide yediğimiz yemek ne kadar güzeldi değil mi?** - Evet ama ne alakası var bunun? - O yemeği sen ismarlamıştın bana. Ve kazandığın parayı benimle paylaştın bir anlamda. Bu sadece ikimizin de mutlu olması”(OA16B4A-0178)

Yukarıda Türkçe Ulusal Derleminden alıntılanmış örneklerin tamamında “güzel” sözcüğü kullanılmaktadır. Ancak “güzel” sözcüğünün sahip olduğu anlamları tayin edebilmek amacıyla yukarıdaki bağlamları değiştirmeden “güzel” sözcüğünün yerine “lezzetli” sözcüğünü kullanmamızın mümkün olup olmadığına da bir bakalım.

...Eğer İtalyan bir arkadaşımıza "**Yemek çok güzel olmuş.**" demek istiyorsanız yapmanız gereken şey şu:...

(lezzetli)✓

...ilerde yok olacağı belli türlere daha fazla yatırım yapılmamalıydı. **O akşam orada yedikleri yemek de olağanüstü güzeldi.** Oraya özgü ürünlerle yapılmış yiyeceklerin...

(lezzetliydi)✓

...çalıp söylemeye başlıyorlar. Sonra satılık CD'lerini çıkarıyorlar. On dolar! Alıyorum. **Yemek çok güzel ve pahalı değil.** Capitolio meydanına ulaştırıyor beni bir ara....

(lezzetli)✓

...güveniyorum ve daha da önemlisi seviyorum. **Dün gece köftecide yediğimiz yemek ne kadar güzeldi değil mi?** - Evet ama ne alakası var bunun? - O yemeği sen ismarlamıştın bana... (lezzetliydi)✓

Yukarıda da görüldüğü gibi, verilen bağlamların tamamında “lezzetli” sözcüğünü kullanmamız mümkündür. Dolayısıyla, her ne kadar şuana kadar hazırlanan Türkçe-Türkçe sözlüklerde “güzel” için “lezzetli” tanımına yan anlamlarda rastlamak mümkün olmasa da, aslında “güzel” sözcüğünün içerisinde “lezzetli” anlamının olabileceğini savunmak yukarıdaki derlem örneklerinde de görüldüğü gibi çok da imkansız değildir. Ancak diğer bir yandan, yukarıda “güzel” sözcüğünü açıklamada faydalandığımız Türk Dil Kurumu Sözlüğüne baktığımızda “güzel” sözcüğünün özellikle yemeklerle birlikte kullanıldığında “lezzetli” şeklinde bir anlamının olabileceğine ilişkin her hangi bir açıklama bulunmadığı görülür.

Durum bu şekilde olunca, “güzel” in yemekler ile birlikte kullanıldığında Japoncadaki “kirei” sözcüğünün neden eşdeğer olarak

kullanılmayacağını öğrencilere açıklamak bir hayli karmaşık hale gelmektedir. Çünkü öncesinde, öğrencilere Türkçe sözlüklerde şuna kadar rastlanılmayan, ancak derlem kullanılarak araştırıldığında karşımıza çıkan “lezzetli” manasının “güzel” in içerisinde var olabileceğini açıklamak gerekmektedir. Diğer bir yandan, “güzel” dışındaki farklı sözcükler için de, benzer örnekleri çoğaltmanın mümkün olduğu düşünülmektedir.

Bir diğer husus da, derlemde her “yemek” sözcüğü ile bağlantısı olan ya da eşdizimsel olarak “yemek” sözcüğü ile birlikte karşımıza çıkan “güzel” sözcüğünü “lezzetli” şeklinde yorumlamanın mümkün olmayacağıdır. Yukarıda vermiş olduğumuz örnek 1, bu duruma güzel bir kanıt teşkil eder. Dolayısıyla, Türkçe-Türkçe bir sözlük hazırlama aşamasında derlemden faydalanırken mevcut bağlama göre hedef kelimenin yerine kullanılabilen Türkçe eşdeğer sözcüğü de düşünmek ve yeri geldiğinde bu eşdeğer sözcükle değiştirerek o bağlamı yeniden gözden geçirmek kelimelerin özellikle yan anlamlarının su yüzüne çıkmasında faydalı olabilir diye düşünülmektedir. Diğer bir yandan, Türkçe-Japonca gibi, iki dilli bir sözlük hazırlanacağı zaman da, yine derlemden faydalanarak kaynak sözcüğün kullanıldığı bağlamların tamamında, o madde başlığına eşdeğer olarak verilen kelimenin kullanımının mümkün olup olmadığının da araştırılması gerekmektedir.

4.SONUÇ

Günümüzde mevcut olarak hazırlanan iki dilli sözlüklerin en büyük noksanlığı eşdeğer olarak verilen kelimelerin yalnızca temel anlamlarından yola çıkarak hazırlanmalarıdır. Oysa iki dilli sözlüklerden faydalanırken meydana gelen pek çok hatalı kullanımın, özellikle eşdeğer olarak hedef dilde verilen kelimelerin temel anlamları dışında kalan ve örtüşmesi mümkün olmayan yan anlamlarından kaynaklandığı görülür. Bu yan anlamların tamamının özenle tespit edilmesi ise, derlem kullanımı sayesinde mümkün olabilmektedir.

Sonuç itibariyle, kelimelerin temel ve yan anlamlarını tespit etmede *derlem*, *bağlam* ve *hedef sözcüğün bağlama uygun düşen eşdeğerliğinin* büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Yukarıda bahsedildiği şekilde derlemden faydalanarak tayin edilecek olan sözcük anlamları, pek çoğumuzun *kelimelerin kullanım bilgisine ait*

olduğunu düşündüğümüz bir takım özelliklerini ya da sözcüğün sözlüklerde mevcut olamayacağını düşündüğümüzünianslarını hem iki dilli, hem de tek dilli sözlüklerde kullanıcılara ulaştırmamızı mümkün hale getirecektir.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan.(2009a).*Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim - 1.2.3. Ciltler.* Ankara: TDK Yayınları. (ISBN: 9751609755)

AKSAN, Doğan.(2009b).*Anlambilim - Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* -.Ankara: Engin Yayınevi. (ISBN:9753200242)

AKSAN, Y. Et Al. (2012). “Construction Of The Turkish National Corpus (TNC)”. In *Proceedings Of The Eight International Conference On Language Resources And Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul. Türkiye. http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/991_Paper.pdf

ANDERSON, Richard C. ve ORTONY, Andrew.(1975).“On Putting Apples into Bottles – A Problem of Polysemy”. *Cognitive Psychology*,No.7, p. 167 - 180.

BAYRAKTAR, Nesrin. (2006).*Dil Bilimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. (ISBN: 9755916970)

COWIE, A.P. (2009).*Semantics*. NY: Oxford University Press.

GÜNAY, V. Doğan. (2007).*Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual. (ISBN: 9789756008317)

KIRAN, Zeynel ve KIRAN, Ayşe. (2000).*Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık. (ISBN: 9750202961)

KLEIN, Devorah E. ve MURPHY, Gregory L. (2001).“The Representation of Polysemous Words”. *Journal of Memory and Language*, No. 45, p. 259 - 282.

KOLUKISA, A. Aycan. (2016).*Japon Sözlüklerinin Gizemi*. İstanbul: Kriter Yayıncılık. (ISBN: 9786059336086)

----- (2013).“Nasıl Bir Sözlük Yazalım?”. *Proceedings of 12th Meeting of Japanese Lecturers in Turkey* (第12回トルコ日本語教師会大会), Kayseri, pp.71-80.

----- (2015a).“Adapting The Bilingual Theory To Dictionary Making - Focusing On Japanese Bilingual Dictionaries – ”, *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*,ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Şefik Yaşar Armağanı), Volume 10/12 Summer 2015, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8597>, p. 811-830.

----- (2015b).*The Functioning of Knowledge as a Context*. Germany: Grin Verlag Gmbh Publishing. (ISBN-10: 3656974497) (<http://www.amazon.co.jp/The-Functioning-Knowledge-as-Context/dp/3656974497>)

SAITŌ, Michiaki ve İSHİİ, Masahiko. (2011). *Korekara no Goiron*. Tokyo: Hitsuji Shobo. (ISBN: 9784894762831)

Sözlükler

AKALIN, Ş. Haluk, vd. (2011). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. Ankara: T.D.K.Yayımları.

DEMİRCİ, M. (2003). *Japonca-Türkçe Türkçe-Japonca Cep Sözlüğü*. İstanbul: JKEM.

Dijital Daijisen. (2014).Tokyo: Shogakkan. (Aralık 2014 - Elektronik Versiyonu).

JAPON VAKFI. (2002). *Temel Japonca Türkçe Sözlük*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

MASUDA, Junri. (2013). *Japonca Cep Sözlüğü*. İstanbul: Fono Sözlük Dizisi.

TAKEUCHİ, Kazuo. (1989). *Türkçe - Japonca Sözlük*. Tokyo: Daigaku Shorin.

TAKEUCHİ, Kazuo. (2000). *Japonca - Türkçe Sözlük*. Tokyo: Daigaku Shorin.

Derlemler

Türkçe Ulusal Derlemi (TUD). (2016). <http://www.tnc.org.tr/index.php/tr/> (Erişim Tarihi: 27.06.2016)

JOHANNES JACOB MANISSADJIAN'IN “MÜRŞİD-İ LISAN-I OSMANÎ”SİNDE GRAMERİN SONUNDAKİ “VOCABULAR”

Ayşe İLKER*

ÖZET

Johannes Jacob Manissadjian, hemen hiç tanınmamış bir şahsiyettir. Onun 1893 yılında, Stuttgart-Berlin’de University Of Toronto Library’de W. Spemann tarafından, Osmanlı Türkçesiyle “Mürşid-i Lisan-ı Osmanî”, Almanca olarak da “Modernen Osmanischen Sprache” adıyla basılmış olan eseri, bir Osmanlı Türkçesi grameridir. Eser, “Lehrbücher des Seminars für Orientalische Sprachen in Berlin-Band 11” serisinden çıkmıştır.

Bu gramer hakkında da şu ana kadar yaptığım araştırmalar dahilinde ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır. Sadece Yavuz Kartallıoğlu’nun “İstanbul” kelimesinin yazılışlarıyla (imlası) ilgili olarak ele aldığı bir makalede bu sözlükteki biçim de verilmiş ve eser dipnot ve kaynakçada zikredilmiştir. Bir el kitabı mahiyetinde hazırlanan eser Osmanlı Türkçesi ve Almanca olarak yazılmıştır. Terimler, hem Osmanlı Türkçesiyle hem de Almanca ile gösterilmiştir. Bu gramerin sonuna müellif bir sözlük eklemiştir. Bu sözlüğü eklemekteki maksadı da Türkçe öğrenenlere söz hazinesi bakımından yardımcı olmaktır. Bu sözlük Osmanlı Türkçesi-Almanca, Almanca-Osmanlı Türkçesi olmak üzere iki yönlüdür. Yazıda, genel hatlarıyla Mürşid-i Lisan-ı Osmanî tanıtılacak ve “vocabulary” üzerinde ayrıntılı olarak durulacak ve Almanca-Türkçe kelimeler arasında tam bir eşleştirme olup olmadığı gösterilecektir. Eser, toplam olarak 394 sayfadır.

Eserin sözlük bölümü “Vocabulary” Türkisch-Deutsch başlığıyla başlamakta ve Osmanlı Türkçesi alfabesine göre sıralanmaktadır. İlk madde başı seslenme ve hayret edatı olan “a” kelimesidir ve bu “medlielif” ile verilmiştir. Sözlüğün ikinci kısmı “Deutsch-Türkisch” başlığıyla verilmiş, Almanca olarak “Die Aussprache des Türkischen ist im türkisch-deutschen Vocabular gegeben. Wo mehrere Bezeichnungen für ein Wort gegeben sind, ist von links nach rechts das erste das gebräuchlichere. Ist von einem Zeitwort die transitive Form nicht aufgeführt, so steht es unter der intransitiven Form, und umgekehrt. Viele Zeitwörter kann man nach den bekannten Regeln vom Verbalnomen ableiten.” açıklaması yapılmıştır. Bu kısmın madde başı “abbrechen” (intr.)’tir. Osmanlı Türkçesi karşılığı “koymak” olarak verilmiştir.

Böyle bir gramer kitabından beni haberdar eden MCBÜ Tarih bölümünden Yard.Doç.Dr.Ali Galip Alçıtepe olmuştur.

Anahtar Kelimeler: J.J. Manissadjian, Mürşid-i Lisan-i Osmanî, gramer, sözlük

* Prof. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, e-posta: ayseinceilker@gmail.com

“VOCABULAR” IN THE END OF THE GRAMMAR OF J.J.MANISSADJIAN’S “MÜRŞİD-I LISAN-I OSMANÎ”

ABSTRACT

J.J.Manissadjian is almost an unknown personality. His book published in 1893 by W. Spemann in the Ottoman Turkish name “Mürşid-i Lisan-ı Osmanî” and in Deutsch “Modernen Osmanischen Sprache” is actually a Ottoman Turkish Grammar. The book has its origin from the serie of “Lehrbücher des Seminars für Orientalische Sprachen in Berlin-Band 11. There is no detailed study about this grammar as I’ve researched so far. Only in an article by Yavuz Kartallıoğlu which is about the orthography of the word “İstanbul”, the book is mentioned and also is included in the footnote and the bibliography. The book prepared as a handbook was written in Ottoman Turkish and Deutsch. The terms were indicated both in Ottoman Turkish and Deutsch. The author added a dictionary at the end of the grammar. The aim of adding this dictionary to the book is to help the learners of Turkish in terms of word treasury. This dictionary is bilateral as Ottoman Turkish-Deutsch and Deutsch-Ottoman Turkish. In this study, Mürşid-i Lisan-ı Osmanî is going to be introduced in general ways, the word “vocabulary” is going to be mentioned detailedly and whether there is a complete matchup between Deutsch and Turkish words is going to be presented. The book is totally 394 pages. The dictionary of the book begins with the title “Vocabulary” Türkisch – Deutsch and is ranged as to Ottoman Turkish alphabet. The first article is “a” Word which is calling and atonishment preposition and this is given with “medli elif”. The second part of the dictionary begins with the title “Deutsch – Türkisch” and in Deutsch a statement is presented: “Die Aussprache des Türkischen ist im türkisch -deutschen Vocabulargegeben. Wo mehrere Bezeichnungen für ein Wort gegeben sind, ist von links nach rechts das erste das gebräuchlichere. Ist von einem Zeitwort die transitive Form nicht aufgeführt, so steht es unter der intransitiven Form, und umgekehrt. Viele Zeitwörter kann man nach den bekannten Regeln vom Verbalnomen ableiten.” The first article of this part is “abbrechen” (intr.) The translation to Ottoman Turkish is given as “koymak”.

Who has informed me about this grammar book is Yard. Doç. Dr. Ali Galip Alçitepe from the departmen of History of MCBÜ.

Key Words: *J.J. Manissadjian, Mürşid-ı Lisan-ı Osmanî, grammar, dictionary*

Johannes Jacob Manissadjian, 1862 yılında Tokat’ın Niksar ilçesinde doğmuştur. Babası Baram Agha Manissadjian, annesi Katharina Maragarete Barbara Klein’dir. Antep’te, Merkezi Türkiye Kolejinin “Beşeri Bilimler” bölümünden mezun olmuş ve öğrenimine Berlin Üniversitesinde devam etmiştir. 1905-1906’da American Board’dan master derecesi alarak American Board’un ereklere doğrultusunda eğitimine devam etmiştir (genel ağ ortamı).

Asıl çalışma alanı botanik olan Manissadjian'ın Merzifon Anadolu Kolejinde öğretmenlik yaptığı, özellikle de "lale" bitkisi üzerinde çalıştığı bilinmektedir. Merzifon Anadolu Koleji üzerinde araştırmalar yapan tarihçilerden İnce Erdoğan, bu okulun Osmanlı Devletinin yıkılması sürecinde, Amerika tarafından nasıl bir üs olarak kullanıldığını değişik makalelerinde anlatmaktadır (İnce Erdoğan, 2005, 2007). *Amerika'nın Ortadoğu'nun sömürgeleştirilmesinde kullandığı misyonerleri 1810 yılında Congregational, Reformed, Presbyterian kiliselerininve zengin Amerikan tüccarlarının katkılarıyla kurulan American Board of Commissioners for Foreign Misioners 'a(ABCFM)bağlı olarak çalışıyorlardı. Bu teşkilat 1810 yılında protestan Amerikan ahlakını, kültürünü, yaşam tarzını yaymak amacıyla Boston'da kuruldu. ABCFM yönetim kurulu, amaçlarının hem dinsel hem de sosyal duyguları içerdiğini belirtti. Protestanlığı tanıtıp yaymakla görevli misyonerlerin, emperyalist amaçlar doğrultusunda çalıştıkları saklanamayacak bir gerçektir* (İnce Erdoğan, 2005:18). Ayrıca Sarkisyan da bu okullarla ilgili bilgi vermiştir: "Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyete başlayan ilk misyonerler İtalyan ve Fransız Katolik gruplardı. Ancak daha sonraki yıllarda Protestan misyonerler de oldukça etkili olmuştu. Amerikan Protestan misyonerleri, özellikle de American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM ya da Board), son derece geniş eğitim ve sağlık ağıyla en etkili misyoner örgütlerinden biriydi. 1810 yılında Boston'da kurulan Board, Osmanlı İmparatorluğu'nu 1820 yılının başında etkinlik alanına dahil eder. Pliny Fisk ve Levi Parsons, ABCFM adına 1919 yılı Kasım ayında Boston'dan Osmanlı topraklarına doğru yola çıkar, 15 Ocak 1820 tarihinde İzmir'e varırlar (Sarkisyan2013:131,132) .

Bu kolejle ilgili olarak konunun farklı yönlerini elbette tarihçiler değerlendirecektir. Ancak, ortaya konulan belge ve bilgilerden yararlanarak, J.J. Manissadjian'ın, Türkiye'de doğmuş bir Ermeni vatandaşı olarak, yaşadığı topraklarda aldığı eğitimden sonra, Berlin'de yüksek tahsiline devam ettiği ve Amerika'da da American Board'dan master derecesi alarak, yeniden doğduğu topraklara, Merzifon'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Burada, Merzifon Koleji'ndeki çalışmaları, İlahiyat ile birlikte, botanik ve özelde de "lale" olmuştur. Avrupalı bilim adamlarıyla bazı türleri değiştirdiği de "Boş Alanlar" adıyla, onun katoloğunu tanıtmak ve anlatmak için açılan sergibilgiler arasında yer almaktadır. 1942 yılında, 80

yaşındayken Amerika'da Wayne'da vefat eder ve Michigan'da defnedilir.

Mürşid-i Lisan-ı Osmanî, bir gramer kitabıdır. Manissadjian'ın Merzifon Anadolu Kolejinde öğretmenlik yaptığı göz önünde bulundurulursa, onun bu kolejlere gelen Osmanlı tebasının gayrimüslim öğrencilerine Osmanlı Türkçesini pratik olarak öğretme gayesi taşıdığı düşünülebilir. Bu kolejlere İngilizce, millî dil ve yerel diller öğretilmekteydi.

Eserin kapağındaki Almanca “ *Lehrbücher Des Seminars Für Ü*Fw° Rientalische «Prachen Zu Berlin Herausgegeben Von Dem Dregtor Des Seminars Stuttgart & Berlin W. Spemann 1893 1902 Ttesegangen In Den Verlag "Von Georg Weimer Berlin Dem Andenken Ihrer Hochseligen Majestät Der Kaiserin Und Königin Augusta -Mür"sid-I Lisän-Y Osmanı Lehrbuch Der Modernen Osmanischen Sprache Von J. J. Manissadjian Vormals Lector Des Türkischen Am Seminar Für Orientalische Sprachen Zu Berlin Stuttgart & Berlin”* başlığı Berlin Şark Dilleri Semineri/(Papaz Okulu) Ders Kitapları Seminerin müdürü W.SPEMANN tarafından Stuttgart&Berlin 1893 1902 ttesegangen ‘ von Georg Weiner Berlin Yayınevi tarafından neşredilmiştir Yüksek Majesteleri İmparatoriçe ve Kraliçe AGUSTA'nın anısına - Mürşidi LisaniOsmani Modern Osmanlıca Lisani Ders Kitabı Berlin Şark Dilleri Okulu/Semineri Eski Türkçe Okutmanı -J.J. Manissadjian Tarafından, Stuttgart & Berlin” biçiminde çevrilmiştir.

Eserinin önsözünde, mevcut çalışmalar için bir başlangıç noktası olarak kabul edilmesi gerektiğini ve gramerinin daha önce hazırlanan ve derslerde kullanılan materyale dayandığını, tecrübelerinin bu bakımdan çok işe yaradığını, Mihran Apikyan'ın Osmanlıca gramerinden ve Caspari-Müller'in Arapça gramerinden büyük ölçüde yararlandığını ifade etmiştir. Dr. B. Moritz'e, Dr. K. Foy'a, yardım ve destekleri için de teşekkür etmiştir. Önsöz'ün tercümesi şöyledir:¹

Herhangi bir sebeple Türk Lisanını öğrenmek ve Osmanlı Edebiyatının üç katlı' zevk bahçesinde'dinlenmek isteyenlere Berlin'deki bu Şark Semineri ve aynı zamanda araştırmalar için hareket noktası olarak mevcut olan bu esere gereken fırsatı sunuyor.

¹ Bu tercümeyi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Almanca Okutmanı Osman Kıvrak yapmıştır.

Burada mümkün olan en kısa sürede pratik olarak gerekli olan şeyin sunulmasına dikkat edilmiştir. Bu amaçladaha eski üstadların/ustaların kendi deneyimleri olan eserleri ile irtibat sağlanmıştır. Okuldaki bir yılı aşan görevimde bu eserin ÖZETinden ders materyali olarak faydalandım. Onu daha uzun süre ülkendime denemeye müsaade etmedim. Olası hatalardan özür dilerim. Kullandığım eserlerden özellikle aşağıdakilerin isimleri sayılabilir: Piquere'nin Dilbilgisi; Wärmund'un Dilbilgisi; Cevdet Dilbilgisinin Almanca Tercümesi, ve onun ikinci Türkçe baskısı; (Mihran Apigian) Mihri'nin Mütawwel Sarf-y Osm an i e'si ve onun diğer eserlerinden bazı alıştırmalar iktibas olunmuştur; Son olarak Caspari Müller'in Arapça Grameri. Burada bu esere beni samimi olarak cesaretlendirdiği ve her türlü tavsiyeleri için Prof. bay Geheimrath E. Sachau'ya ve özellikle Arapça cüzlerinin VIII.de içten yardımı için Dr. Bay B. Moritz'e, ve "last not least" fevkalade zahmetli düzeltme ve her iki fihrist çalışması için ve de tek tek eserin tashihi ve tamamlanması ile ilgili her türlü değerli katkılarından dolayı bay Dr. K. Foy'a en derin ve içten teşekkürlerimi ifade ederim. Merzifun, Küçük Asya, Kasım 1892, J.J. Manissadjian, Anadolu Koleji Öğretmeni.

Kitabın Almanca "İçindekiler" dizinin başlıkları, Almanca gramer terimlerinden, Türkçe "İçindekiler" de Arapça gramer terimlerinden oluşmaktadır. Başlangıçta ünlüler ve ünsüzlerin özellikleri verilmiş, sonra gramerde yer alan bütün temel konulara değinilmiştir. Bazı konularda örnekler, Arapça, Farsça ve Türkçe olarak ayrılmıştır. Gramerin teşkili, klasik Osmanlı Türkçesi gramerlerinin teşkilinden farklıdır. Eserde, Batı gramerlerinde uygulanan yöntem uygulanmıştır. Bütün yabancı kurallar, Arapça'dan ve Farsça'dan gramer öğeleri, o dönemde yazılan gramer kitapları örnek alınarak gösterilmiştir.

Gramerin sonunda örnek metinler yer almıştır. Bunlar, alışveriş ve ticarete dayalı konuşmalar, poliçe, senet, hikaye ve gündelik konuşmalar gibi on farklı metindir. Bu metinlerin altında da, metinde geçen ve muhtemelen bilinmediği düşünülen kelimelerin anlamları verilmiştir. Metinler, basit ve gündelik hayatın metinleri olarak görünse de, burada da dönemin ses bilgisi özelliklerine ışık tutacak yazımlar (imla) göze çarpmaktadır. Bu sebeple metinlerde, Latin harfleriyle verilmiş cümlelerden bazıları örneklenebilir:

“Babasınığ yanından ayrılmıyor” (MLO, 1893:225), “Karı kuyunun içine kürüdüler” (küridiler yazımıyla) (MLO, 1893:225),babağla (MLO, 1893:229),ĖlbisĖlik çuka (MLO, 1893:229),nazarĖn(MLO, 1893:230)

Görüldüğü gibi, “kapalı e” ünlüsü taşıyan kelimelerindikkatle gösterildiği gözlenmektedir. Ayrıca, yaklaşık 124 yıl önce şimdiki zaman kipinin nasıl telaffuz edildiği Latin harfleriyle yazılışından görülmektedir. Damak n’sinin de yazı dilindetelaffuz edildiği anlaşılmaktadır.

Mürşid-i Lisan-ı Osmanî’nin“Vocabular” bölümünün birincikismi“Türkisch-Deutsch”başlığını taşır ve254. Sayfadan 329. sayfanın ortasına kadar devam eder. İkinci kısım da “Deutsch-Türkisch” başlığıyla330. sayfadan başlar394. sayfadabiter. Her iki bölüm de iki sütun halinde düzenlenmiştir. Türkçe-Almanca bölümde her iki sütundaki kelimelerin sayısı sayfalara göre 32-36 arasında değişmektedir. Buna göre, Türkçe –Almanca bölümde ortalama 2700 kelime vardır. Bu sayı da o dönemde gündelik hayatta kullanılan en zaruri kelimelerin sözlükte yer aldığını göstermektedir. Doğal olarak, bu bölümde Osmanlı Türkçesi alfabe sırasına göre kelimeler dizilmiştir ve sıra “elif” ile başlar. İlk kelime de “Ah”ünlemidir. Türkçe kelimelerin anlamları çoğunlukla Almandatek kelimeyle belirtilmiştir. “Türkisch-Deutsch”bölümünün en önemli özelliği, Osmanlı Türkçesi harfleriyle madde başı yapılan Türkçe kelimelerin yanına, Latin harfleriyle okunuşlarının da yazılmış olmasıdır. Bu, 19. yüzyıl sonunda, Türkçe kelimelerin telaffuzlarını göstermesi bakımından önemlidir. Modern Türkçeye geçişte, kesinleşmekte olan veya kullanımdan düşmekte olan ses özelliklerinin bir miktarı böylece zapt edilmiştir. Ünlü uyumlarının oluşumu, ünlü ve ünsüzlerin söylenişleri ve bu söyleyişlerdeki mevcut eğilimler, ayrıca söyleyiş olarak terkedilmekte olanlar, sözlükteki örneklerden anlaşılmaktadır.“Deutsch-Türkisch” bölümünde ise her sayfada iki sütundaortalama 36-38 arasında değişen kelime yer almıştır. Buna göre, Almanca-Türkçe bölümünde de yaklaşık olarak 2500 kelime madde başı yapılmıştır.Bu bölüm de “abbrechen (intr) koymak” maddesiyle başlamaktadır. Değinen bu özelliklere aşağıdakiörnekler gösterilebilir.

Ünlülerin söylenişi ve yazımıyla ilgili örnekler:

Düzlük-yuvarlaklık eğilimi: kuru/kurı (MLO, 1893: 306)

Yer zarfı olan “içeri” kelimesi, Osmanlı Türkçesi alfabesiyle “içeri/içeru” biçimleriyle yazılmış, Latin harfleriyle de “içeri” şeklinde gösterilmiştir (MLO, 1893:226).

getürmek-getirmek, geçende (MLO, 1893:309)

blasebalg “körük” kürük okunmuş Latin harfleriyle. (MLO, 1893:311)

girü- geri,(MLO, 1893: 313) ,gügercin(MLO, 1893:312)

perle- incü (MLO, 1893:370)

Kalınlık uyumunun bazı kelimelerde henüz sağlanmaması:

بوئندة bu ândè } soeben(MLO, 1893:223)

kılar-kiler (MLO, 1893: 319);mendıl(MLO, 1893:320)

Alınma kelimelerde incelik uyumunun başlamasına delil olacak örnekler

beygir-bargir (MLO, 1893:362)

“Kapalı e” ünlüsünün söyleyişte gösterilmesi:

آر“èr”(MLO, 1893:224)

آرکن,sewinmek, sich freuen, (MLO, 1893:290),sèvinmek

Ünsüz Uyumlarının ve Ünsüz Değişmelerinin İzlendiği Örnekler

/y/ -/g/ **değişimi**:çiy –çig (MLO, 1893:279);/g/-/v/ **değişimi**:sygamak, aufstülpen (MLO, 1893:295)”kenarını bükmek, rastgele giymek” Sıvamak fiili; kulaguzlamak (MLO, 1893: 307);/d/-/t/ **değişimi** : Milch süd –süt, metin içinde kullanılan bir kelime “ditremek” (MLO, 1893: 243); /g/-/k/ **değişimi**:kesgin- kesgi(MLO, 1893: 310),finigeli Phönizier (MLO, 1893: 244); /g/- /k/ **değişimi** : “galebelik” (MLO, 1893: 247); /n/-/m/ **değişimi**: cärsanba, p. Mittwoch(MLO, 1893:277). Şu örnekte de bugün Nepal olarak bildiğimiz coğrafi yer adının o dönemde ne şekilde yazılıp söylendiği görülmektedir: Napli “Neapel” (MLO, 1893:251)

Bu örneklerden başka, ünsüzlerinmadde başıolarak yazımıyla ilgili bir konuya da değinmek gerekecektir. Müellif, Osmanlı Türkçesinde kelime başında kef“ك”ile yazılmış veön damak ünsüzleri /g/ ve /k/ ünsüzlerine işaret eden örnekleri, ayrı madde başı

yapmamıştır."ك" sembolünün altında, *girmek, görmek, gibi, gerek, gül* gibi kelimelerle birlikte *kibrit, kedi, kelebek, kepenek* gibi örnekler de verilmiştir. Bunlar, kendisinden sonraaldıkları ünlülerin sırasına göre dizilmişlerdir.

Özellikle Almanca-Türkçe sözlük bölümünde, bazı Almanca kelimelerin Türkçe anlamları birkaç yakın anlamlı kelimeyle verilmiştir:

sual itmek, sormak (MLO, 1893:349); *tevellid et, doğurmak* (MLO, 1893:350)

kind- *veled-tıfl-sabi-çocuk* (MLO, 1893:359) **lastpferd** *beygir-bargir* (MLO, 1893:362)

lehrer *muallim-müderris-hoca* (MLO, 1893:); **mann** *herif-merd-kişi-er* (MLO, 1893:)

mühezahmet-emek (MLO, 1893:); **namenam**, *isim, ad* (MLO, 1893:)

prüfen *imtihan it, yoklamak* (MLO, 1893:371), **wort** *kelam-elimelime- kavl-söz* (MLO, 1893:392)

zeichen *alamet-nişan- işaret* (MLO, 1893:392), **zerbrechen** *kesret- kırmak*

Sözlükte, dönemin tercih edilen ama günümüze kadar ulaşamayan bazı örneklerinin yer alması da dikkat çekicidir. halb und halb 'yarı yarıya' *yarı buçuk* (MLO, 1893: 355); *göklemek* *donnern* 'gök gürlemesi' (MLO, 1893: 311)

Görüldüğü üzere, J.J. Manissadjian'ın *Mürşid-I Lisan-ı Osmanî'si*, 19.yüzyıl Türkçesinin bazı ses olaylarına ve söz varlığına ışık tutacak nitelikte bir eserdir. Umarım, çeviri yazısı yapılır ve bilim hayatına kazandırılır.

KAYNAKÇA

Alan, Gülbadı (2008). *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, Türk Tarih Kurumu Basımı, Ankara

İnce Erdoğan, Dilşen (2005). "Merzifonda Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler", DEÜ İnkılap Tarihi Enstitüsü- Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, İzmir

İnce Erdoğan, Dilşen (2006). “XIX. Yüzyılda Ermeni İsyânlarının Çıkmasında Rol Oynayan Görünmeyen Tehlike: Misyonerlik”, Türk Yurdu , 26:225

İnce Erdoğan, Dilşen (2007). “XIX. Yüzyılda Amerikan Okullarının Ermeni İsyânlarındaki Etkileri: Merzifon Anadolu Koleji Örneği”

Maarten J. M. Christenhusz , Rafaël Govaerts, John C. David ve diğerler (2013). Tiptoe through the tulips – cultural history, molecular phylogenetics and classification of Tulipa (Liliaceae), Botanical Journal of the Linnean Society, 280-328

Maksudyan, Nazan (2013). Amerikan Kaynaklarında Merzifon Anadolu Koleji,Kebikeç 36

Manıssadjian, John Jacob (1893). *Lehrbuch der Modernen Osmanischen Sprache (Mürşid-i Lisan-ı Osmani)*, Stuttgart&Berlin

İKİ DİLLİ SÖZLÜKLERDE KÜLTÜREL ÖĞELER SORUNU – KÜLTÜREL ÖĞELER VE TERİMLEŞTİRME ÜZERİNE –

Baktygul KULAMSHAEVA *

ÖZET

Dil, kültürün bir ürünü, aracıdır. Milli kültür, tarih dil vasıtasıyla nesilden nesle aktarılır. İnsan anadilini öğrenirken onunla birlikte ait olduğu toplumun kültürel deneyimlerini, düşünce yapısını, millî özelliklerini, hayat tarzını, gelenek-göreneklerini, maddî ve manevî değerlerini de öğrenir (bkz. Kulamshaeva, 2016). Dilin sözcüğü toplumun tüm kültür geçmişini de bünyesinde barındırır. Kültürler arası iletişim söz konusu olduğunda sözlükler bir milletin kültürünün aynası, ulusun millî özelliklerini, hayat tarzını yansıtan bir araç görevini üstlenmektedirler. Başka bir dili öğrenmekte olan insan o dili konuşan toplumun kültürel geçmişiyle de karşı karşıyadır. İnsan öğrendiği dili doğru kullanabilmek için hedef dilin taşıyıcısı olan toplumda söz konusu kelimenin neyi çağrıştırdığını ve somut anlamlarının yanı sıra çağrıştırdığı diğer yan anlamlarını da doğru bir şekilde kavraması gerekir. Bu bağlamda açıklamalı tek dilli sözlüklerin yanı sıra, özellikle de dili yeni öğrenmekte olanlar için iki dilli sözlüklere de büyük bir görev düşmektedir. Zira sözlükler dili ve o dilin doğup büyüdüğü kültüre ait öğeleri algılamadaki en önemli başvuru kaynaklarından biridir. Diğer bir ifade ile iki dilli sözlükler yeni bir dili ve kültürü özümsemeye kod çözme işlevi gören önemli eserlerdir.

Ancak bir anlamda kodlar bütünü olarak nitelendirebileceğimiz dilin sözcüğü tüm dillerde aynı niteliklere ve özelliklere sahip değildir. Aynı dil ailesine mensup dillerde dahi çeşitli farklılıklar görmek mümkündür. Hatta bu yakın lehçeler arasında da kolaylıkla gözlemlenebilmektedir. Dışarıdan bakıldığında her ne kadar kültürel açıdan birbirine çok yakın olan lehçelerin sözcükleri benzer görülsede, derinlemesine incelendiğinde kültürel farklılıklardan kaynaklanan bir takım anlamsal değişiklikler göze çarpmaktadır. Örneğin, “it” sözcüğünü ele alalım. Kırgız Türkçesinde “it” sözcüğünün temel anlamı köpek olup, genişleyen anlamı bir hakaret içermektedir. Türkiye Türkçesinde ise bu hayvanı gösteren “it” ve “köpek” şeklinde iki farklı kelime mevcut olup, “it” olarak madde başlığı yapılan bu sözcüğün temel anlamı “hayvan”, “köpek”, 2. anlamı “hkr. değersiz, terbiyesiz kimsede” şeklinde ise de, halk arasında “it” sözcüğünün temel anlamı zamanla anlam daralmasına uğrayıp, daha çok hakaret anlamında kullanılır hale geldiği görülür. Dolayısıyla her ne kadar aynı dil ailesine mensup lehçeler olsa da, zaman içerisinde geçirilen kültürel değişimler toplumdaki farklılıklardan kaynaklı olduğundan, bu doğrultuda temeli aynı olan sözcükler o toplumun kullanım ihtiyaçları doğrultusunda farklı işlevler ya da anlamlar üstlenebilmektedir. Bu durum kültür, dil kullanımı ve sözcük anlamının ne derece bir biri ile bağlantılı olduğunu bizlere gösterir.

* Yrd. Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Böl. e-posta: b.kulamshaeva@nevsehir.edu.tr

Yine başka bir örnek olarak, Kırgız kültürüne has “kıl kıyak” sözcüğüne bakalım. Bu sözcük Kırgız kültürüne özgü bir kavram olduğundan diğer dillerde ve hatta diğer lehçelerde bu sözcüğün anlamını tam olarak karşılayan ve örtüşen eşdeğer bir kod bulmak mümkün değildir.

Çalışmamızda bu tür kültürel öğelerin iki dilli sözlüklerde ne şekilde ele alındığı ve ne şekilde verilmesi gerektiği konusu tartışılarak bir sözcüğün ait olduğu kültürdeki hali ile diğer dillere geçilmesi yerine farklı sözcük ve terimlerin türetilerek kullanılmaya çalışılmasının ne derece uygun olacağı ve dolayısıyla terimleştirmenin hangi durumlarda uygun düşeceği konusu kültürel öğeler vasıtasıyla irdelenecektir.

Anahtar Sözcükler: İki Dilli Sözlükler, Kültürel Öğeler, Maddebaşı Sözcükler, Terimleştirme, Kırgız Türkçesi, Türkiye Türkçesi

THE PROBLEM OF CULTURAL CONCEPTS IN BILINGUAL DICTIONARIES

- A STUDY ON CULTURAL ELEMENTS AND CREATING TERMINOLOGY -

ABSTRACT

Language is a product and means of a culture. National culture and history is passed down to the next generations through language. When people acquire their native language, they also acquire the cultural experiences, mindset, national characteristics, life style, customs, and material and spiritual values of the society they belong to (see Kulamshaeva, 2016). The vocabulary of a language embodies the entire cultural history of that society. When it comes to intercultural communication, dictionaries serve as a mirror of national culture and vehicle that reflects the nationality, life style of a community. Those who learn another language are exposed to the history of the community who speaks the target language. Apart from the basic meaning of a word, one should also learn properly what the word in question is associated with and what connotations it has in the community who speaks the target language. In this sense, alongside the monolingual dictionaries, a vital task falls to bilingual dictionaries prepared specially for the beginner learners of that language since dictionaries are one of the basic references in the comprehension of a language and the cultural elements of the culture in which the target language developed. In other words, bilingual dictionaries are significant references which functions as decoding in the acquisition of a new language and culture.

However, the vocabulary, defined as a body of codes, does not have the same characteristics in all languages. Even in languages belonging to the same language family, it is possible to see differences. This can be easily observed in close dialects. Although the vocabulary of the dialects which are close in terms of culture display many changes in meanings when analyzed in depths. For example, the basic meaning of the headwords “it” both in Kyrgyz Turkish and in (Turkey) Turkish

means “an animal”, “a dog”. However, in the dictionary of Turkish Language Association (TLA) there is a warning hkr. just after the headword. Although the word *hakaret* (insult) is given in Turkish dictionaries, it can be neglected and the word “it” can be used in the sense of “dog” by the learners of (Turkey) Turkish due to the influence of their mother tongue. Therefore, even though these dialects belong to the same language family, the words with the same roots or the same words may have different meanings or functions in accordance with the needs of user community since the cultural changes that occur in the course of time differ from community to community. This also shows us how culture, use of language and word meaning are interconnected to each other.

Let us look at other example from Kirgiz culture “*kyl kyiak*”. Since this word means the unique concept peculiar only to Kirgiz culture it is not possible to find an equivalent code in other languages even in other dialects of Turkic Language.

This study will discuss the issue of how these kinds of cultural elements are dealt with in bilingual dictionaries and they should be given in the dictionaries. Also it addresses to what extent it is appropriate to create new words for these cultural elements instead of borrowing these words in the same form, thus it examines in which situations creating terminology is suitable using the example of cultural elements.

Key words (5): Bilingual dictionaries, Cultural Elements, Headwords, Creating Terminology, Kirgiz Turkish, Turkey Turkish.

GİRİŞ

Diller, Sapir (1993: 255)’in de ifade ettiği gibi, esasen kültür hazineleri, kültürün bir ürünü, aracıdır. Milli kültür, tarih dil vasıtasıyla nesilden nesle aktarılır. İnsan anadilini öğrenirken onunla birlikte ait olduğu toplumun kültürel deneyimlerini, düşünce yapısını, millî özelliklerini, hayat tarzını, gelenek-göreneklerini, maddi ve manevi değerlerini de öğrenir (bkz. Kulamshaeva, 2016). Dil kültürden ayrı var olamayacağı, ayrı düşünülmeceği gibi, kültürü de dilden ayrı düşünmek pek mümkün değildir (Sapir, 1993: 185, bkz. Kulamshaeva, 2016). Diller, aynı zamanda bir milletin kültürünü yansıtan aynadır. Dil, toplumun düşünce yapısını, millî özelliklerini, hayat tarzını, gelenek-göreneklerini, maddi ve manevi değerlerini ve dünya görüşünü günümüze ve geleceğe yansıtır. Dolayısıyla, bir toplumun dili, yazılı veyahut sözlü kültür ürünleri o toplumun geçmişteki yaşam tarzı, kültüründen birçok ipucu taşır, bir ayna misali dilin ait olduğu toplumun geçmişini bize aktarır, geçmişte kalan karanlık dönemlerine ışık tutar. Aksan (2009)’da, örneğin dilimizin ve edebiyatımızın en eski ürünleri olan Köktürk yazıtlarında en çok geçen *bodun* ‘kavim,

ulus, halk', *kağan*'kağan', *sü* 'asker, ordu', *sülemek* 'asker göndermek', *süñüş* 'çarpışma, savaş', *süñüşmek* 'çarpışmak, savaşmak', *yağı* 'düşman' gibi kavramlardan örnek vererek bu tür kavramların Türklerin o çağdaki savaş dolu, hareketli yaşayışının aynası olduğu aktarılmaktadır (Aksan, 2009: 65-66). Aksan'ın da ifade ettiği gibi, bu şekilde bir toplumun geçmişi konusunda tarihi belgeler, arkeolojik ürünler olmasa da, yalnızca diline ait ürünler ile o toplumun geçmişteki yaşantısı, kültürel ilişkileri aydınlatılabilir (bkz. Kulamshaeva, 2016).

KÜLTÜREL ÖGELER VE TERİMLEŞME

Yabancı bir dili öğrenirken iki dilli sözlüklerin önemi özellikle kültürel öğeler söz konusu olduğunda bir kat daha önem kazanmaktadır. Ancak bu kültürel öğelerin sözlüklerde hedef dilden kaynak dile aktarılırken birtakım sorunları da beraberinde getirdiğini söylememiz mümkündür. Bu sorunların pek çoğu, özellikle hedef dildeki kültürel öğelerin kaynak dilde tam karşılıklarının bulunmamasından kaynaklanır. Bu ise bizlere dil ve kültür arasındaki bağıntıya daha yakından bakmamızı ve dilin doğup büyüdüğü kültürün ürünü olduğu gerçeğini irdelememizi zorunlu kılar.

Kaplan (2011: 151)'de de "dil kültürün temeli olduğuna göre, bir milletin dil ile ifade ettiği sözlü, yazılı her şey kültür kavramına girer" denilmektedir. Başka bir ifade ile dilin sözvarlığı toplumun tüm kültür geçmişini de bünyesinde barındırır. Dolayısıyla, bir milletin kültürünü tanımak için her şeyden önce o milletin dilinin öğrenilmesi gerekir (bkz. Kulamshaeva, 2016). Kùltürler arası iletişim söz konusu olduğunda sözlükler bir milletin kültürünün aynası, ulusun milli özelliklerini, hayat tarzını yansıtan bir araç görevini üstlenmektedirler. Başka bir dili öğrenmekte olan insan o dili konuşan toplumun kültürel geçmişiyle de karşı karşıyadır. İnsan öğrendiği dili doğru kullanabilmek için hedef dilin taşıyıcısı olan toplumda söz konusu kelimenin neyi çağrıştırdığını ve somut anlamlarının yanı sıra çağrıştırdığı diğer yan anlamlarını da doğru bir şekilde kavraması gerekir. Bu bağlamda tek dilli açıklamalı, ansiklopedik ve etnografik sözlüklerin yanı sıra, özellikle de dili yeni öğrenmekte olanlar için iki dilli sözlüklere de büyük bir görev düşmektedir.

Günümüzde bir toplumun maddi ve manevi hayatını, kültürel miraslarını algılamada sözlüklerin önemi bir kat daha artmıştır.

Sözlüklere olan ihtiyaçların özellikle kültürel öğelerin aktarma/çeviri çalışmalarında daha yoğun hissedildiği görülür. Ancak hedef dile ait kültürel öğeler kaynak dile aktarılırken veyahut bunun tersine bir işlem yapılırken bu öğelerin hedef veya kaynak¹ dilde eşdeğerliğinin bulunup bulunmaması birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda dilin sözcüklerindeki kültürel öğelere ve o öğelerin çağrışım alanlarının doğru olarak algılanması ve öğretilmesi daha da önem kazanarak, iki dilli sözlüklerde hedef veya kaynak dilde karşılığı bulunmayan kültürel öğeleri doğru ve ayrıntılı bir biçimde sunmayı gerekli kılmıştır. Zira tek dilli açıklamalı ve ansiklopedik sözlüklerde hedef dildeki milli-kültürel içerikli sözcüklerin doğru algılanabilmesi için kültürel öğelerin tanımı yapılırken hakkında olabildiğince ayrıntılı bilgilere yer verilmekte ve gerektiğinde resimli açıklamalardan da faydalanılabilmektedir. Ancak iki dilli sözlüklerin görevi bunlardan biraz farklıdır: a) hedef dildeki kültürel öğe için kaynak dilde mümkünse önce bir karşılığı olan eşdeğer öğe bulunmalı, b) bulunmadığı takdirde o sözcük *ödünçlenmeli* ve kaynak dil taşıyıcısının hedef dildeki o öğeyi doğru algılayıp, kullanabileceği en kısa tanımı yapılmalı, yani o öğe hakkında kültürel bilgi ve açıklama verilmelidir (bkz. İvanischeva, 2003: 43). Bu şekilde kaynak dilde eşdeğeri bulunmayan kültürel öğeler ödünçleme yoluyla alınıp, terimleştirilmelidir. Örneklerle açıklamaya geçmeden evvel, “ödünçleme” ve “terim” kavramlarına kısaca değinmekte fayda vardır.

TDK tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük'te *ödünçleme a. ödünçlemek işi, ariyet; ödünçlemek (nsz) 1.ödünç olarak almak; 2.Başka bir dilden söz almak, bütünüyle özümsemek* (bkz. Türkçe Sözlük, 2011: 1837) olarak tanımlanan *ödünçleme* sözcüğü aynı zamanda bir dilbilim terimi olarak kullanılmakta ve aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

¹ Kaynak dil (source language) *çeviribilim* Bir dilden diğerine çevrilecek metnin yazılmış olduğu dil (İmer vd., 2013: 175); Hedef dil (target language) ise kaynak dilden çevrilecek olan, hedeflenen dil veyahut öğrenilmek istenen dil olup, bu kavramlar kullanıcının anadiline, sözlüğün maddebaşı sözcüklerinin diline veyahut metnin yazılmış olduğu dile göre değişebilen bir durumdur. Bu çalışmada ele alınan *Kırgızca-Türkçe Sözlük* söz konusu olduğunda ve kullanıcı veyahut sözlüğün hazırlayıcısının da bir Türkiye Türkü olması durumunda kaynak dil Türkiye Türkçesi, yani sözlük kullanıcısının/hazırlayıcısının dili; hedef dil de öğrenilmek/öğretilmek istenen Kırgız Türkçesidir. Başka bir ifade ile *hedef dil*, kaynak dilin taşıyıcısı tarafından erişilmek istenen, hedeflenen yabancı dildir.

Ödünçleme (borrowing) *genel* Bir başka dilden öge alma; çeşitli siyasal, toplumsal, kültürel, ekonomik vb. nedenlere dayanan ödünçleme, sesbirim, sözcük, biçimbirim ve sözdizim düzeylerinde olmak üzere dilin her düzeyinde görülebilir. Örn. Türkçe’de *kitap* Arapça’dan, *duvar* Farsça’dan, *restoran* Fransızca’dan, *internet* İngilizce’den ödünçlenmiş sözcüklerdir; *jale* sözcüğündeki /j/ sesi Farsça’dan ödünçlenmiştir; ve bağlacı ile kurulan bağlama yapıları da Farsça’dan ödünçlenmiş yapılardır. **Kod-kopyalama** da denir (İmer, 2013: 204).

Kökene Latince “sınır”, “son” anlamına gelen “terminus” (bkz. Zülfikar, 1991; Sağlam, 2007) sözcüğünden türediği düşünülen “terim” kavramı ise Türkçe Sözlükte *1. Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, istilah* (bkz. Türkçe Sözlük, 2011: 2330) şeklinde tanımlanırken, Aksan (2009 (3): 40)’a göre *genel olarak özel alanların kavramlarına verilen addır*. Sağlam (2007) benzer bir görüş bildirerek, terimleri, *uzmanlık alanlarına has kavramları ifade eden sözlük birimleri, başka bir deyişle, anlamları dar ve sınırları olan ve bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının üyeleri arasında kısa yoldan anlaşmayı sağlayan sözcükler* şeklinde tanımlamıştır (bkz. Sağlam, 2007: 169).

Terim ile ilgili diğer tanımlara bakacak olursak:

Terim (Alm. Terminus, Fr. terme, İng. term). Özel bir bilgi ya da etkinlik alanına, bir bilim, uygulamaya ya da uzmanlık dalına özgü sözcük. Terimler uzmanlar arasında etkin bir bildirişim sağlanması için gerekli, temel nitelikli öğelerdir. Genel dilde geçerli olan çokanlamlılığa karşın terim alanında tekanlamlılığa yönelik görülür. Bu olguya bağlı olarak daha hızlı bir yenileniş süreci ve yaratım etkinliği gözlemlenir (Vardar, 1998: 200).

Terim (term) *genel* Belli bir konu alanında özel bir anlamı olan sözcük; özellikle uzmanlar arasında anlam bulanıklığını önler, kavramların saydamlaşmasını ve tek anlamlılığı sağlar. (İmer, 2013: 245); “Bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının kavramlarını karşılayan, anlamları sınırlı özel sözler.” (Gürlek, 2014: 189); “Bilim veya sanat kavramları için kullanılan anlamı sınırlı sözcük. (Hatipoğlu, 1982: 118).

Tanımlardan görüldüğü gibi, terimler *belirli bir alana özgü olması ve tek anlamlı* veyahut *anlamı sınırlı* sözcük olmasıyla diğer sözcüklerden ayırt edilen özel kavramlardır. Terimleşmiş olan kavramlar yabancı dilden kaynak dile geçtiğinde, eğer söz konusu kavram (özellikle de teknik bir kavram olduğunda), a) o kavramın tanımını, işlevini tam olarak karşılayacak sözcük var ise, kavram yabancı dildeki şekliyle kaynak dile yerleşmeden önce kaynak dilde

uygun terim üretilmelidir (örneğin, computer = bilgisayar, mouse = fare veyahut lexicography = sözlükbilim, lexicology = sözcükbilim, linguistics = dilbilim vb.); b) kavramın tanımını, görevini ve işlevini tam olarak karşılayan sözcükler bulunamadığı durumlarda ödünçleme yoluyla söz konusu kavram terimleştirilmelidir. Kültürel öğeler de belirli bir kültüre, belirli bir topluma özgü kavramlar olup, çoğunlukla karşı kültürde tam karşılığı bulunmayan kavramlar olmasıyla da dil öğrenimi ve çeviri/aktarma çalışmalarında sıkça karşılaştığımız sorunlardandır. Bu tür sözcükler de genellikle belirli bir alana özgü ve tek anlamlı sözcükler olmalarıyla da bir bakıma terim sözcükler olduğundan kaynak dile hedef dilden ödünçlenerek, terimleştirilmesinin uygun olacağı görüşündeyiz.

Ayrıca iki dilli sözlüklerde de madde başı olarak alınan bu tür tam olarak eşdeğeri bulunmayan, ancak bir benzeri bulunan kültürel öğelerde ise yapılan tanım ve verilen bilgilerin doğru ve eksiksiz olması, kabul edilir eşdeğeri ile benzer ve farklı yönlerinin de verilmesi son derece önemlidir. Zira Berkov (2004)'un dediği gibi “iki milletin arasındaki yolların ne derece doğru döşendiği iki dilli sözlüklerde kültürel öğelerin doğru ve eksiksiz verilmesine bağlıdır”. Bu bağlamda iki dilli sözlükler her şeyden önce farklı kültürün insanları veyahut farklı dilde konuşan insanlar arasındaki iletişim ihtiyacını karşılaması gerekmektedir. Belirli bir dilin taşıyıcısı için kültürel anlam içeren sözcüklerin, başka bir ifade ile kültürel öğelerin özel bir anlamı vardır: bu tür sözcükler genellikle ait olduğu milletin hayatı, gelenek-göreneklere, önemli olaylar ve olguları hakkında sadece söz konusu milletin dilinin taşıyıcılarının bilebildiği bilgiler içermektedir. İşte hedef dildeki bu tür anlam içeren sözcüklerin veyahut bir sözcüğün kültürel yan anlamının (cultural connotations) iki dilli sözlüklerde doğru ve eksiksiz verilmeyişi kaynak dil konuşucusunun, yani o dile yabancı olan birinin o sözcüğü tam olarak algılayabilmesine engel olur (bkz. İvanischeva, 2012: 59).

Örneğin, Kırgızların milli kültürel çalgısı olan “*kıyak*” veya “*kıl kıyak*” sözcüğünü ele alalım. Kırgız Türkçesinin Açıklamalı sözlüğünde (KT) “**КЫЛ КЫЯК** – кылы жылкынын туу куйругунан жасалган, кылдуу таякча менен ойнотулуучу скрипка сыяктуу музыкалык инструмент” (КТТС, 1969: 408) / (ТТ) *kıl kıyak, teli atın/yilkının kuyruğundan yapılmış, kılı/telli yay ile çalınan keman gibi müzik aleti* (KDAS, 1969: 408) şeklinde verilen bu kültürel öğenin Türkçe sözlüklerdeki karşılıkları aşağıdaki şekildedir:

Resim 1. Keman 1

KIYAK II, keman; orus kıyak **yahut** kağız kıyak: armonika,akkordiyon; ooz kıyak (**yahut sâde kıyak**): ağız armonikası; **kıl kıyak** (yahut sâde kıyak) : keman (Yudahin, 2011: 464).

КЫЯК¹ /Кıyak¹/ – keman (Çankaya, 2014: 368).

Hem Selahaddin Çankaya'nın Kırgız

Sözlüğünde hem de Abdullah Taymas tarafından Türkçe'ye aktarılmış K. K. Yudahin'in Kırgızca-Türkçe Sözlüğünde Kırgız Türkçesindeki “kıyak” veyahut “kılkıyak” sözcüğünün karşılığı olarak Türkiye Türkçesinde “keman” sözcüğü karşımıza çıkmakta ve açıklayıcı kültürel bilgi bulunmamaktadır. Oysaki bu durumda hedef dilin kültürüyle aşinalığı bulunmayan kaynak dil taşıyıcısı tarafından “kıyak = keman” şeklinde algılanmakta ve omzuna konulup, çene altı ile tutularak çalınan bir çalgı gözleri önüne serilmektedir. Zira “keman” sözcüğünün Türkçe sözlüklerdeki açıklaması da bu şekildedir:

KEMAN i. (Fars. kemân) Çene altına dayanıp sol kol üzerine yatırılarak sağ eldeki yayla çalınan dört telli çalgı: *Yemekten sonra kemanla klasik parçalar çalar, klasik şiirler okur* (Ömer Seyfeddin) (MBTS (2), 2011: 1660).

KEMAN a. *Far. Kemân* 1. Dört teli olan, çenenin altına dayayarak çalınan yaylı saz (Türkçe Sözlük, 2011: 1383).

Ancak, söz konusu sözlükler ÜDÇS (Üçüncü Dile Çevrilmiş Sözlükler) (bkz. Kulamshaeva, 2015: 929) olduğundan Kırgızca sözlükte verilen bilginin dışına çıkılmadığından, hatta daha da eksik verildiğinden bu müzik aletini tanımlayan en önemli özelliklerinden olan *iki kulaklı ve iki telli, telleri at kuyruğundan yapılmış olan ve dize dayanarak çalınan küçük çalgı olması* hakkındaki açıklayıcı bilginin bulunmayışı, bu kavramın kaynak dil konuşucusu tarafından doğru biçimde algılanabilmesini engellemektedir. Buna göre “kıl kıyak” sözcüğünün tanımı aşağıdaki şekilde yapılmalıdır:

Kıl kıyak – isim. bir çeşit kemençe. İki kulaklı ve iki telli, telleri atkuyruğundan yapılmış olan ve dize dayanarak çalınan küçük yaylı çalgı.

Resim 3. Kıl kıyak 1

Kıl kıyak, yukarıdaki özellikleri bakımından Türkiye Türkçesinde daha çok *kemençe* ve *kabak kemesini* andırmaktadır. Bkz. **Kemençe**:

Resim 2. Keman 2

Resim 4. Kıl kıyak 2

Resim 5. Kemeñçe 1

KEMENÇE a. *Far. kemânçe mûz.* Yayla diz üzerinde çalınan, kemane benzer, üç telli olan küçük bir çalgı, kemañçe: “*Davul değişmiş, tef değişmiş, kemeñçe bambaşka bir çalgı olmuştur*” – T. Buğra. (Türkçe Sözlük, 2011: 1383).

Resim 6. Kemeñçe 2

KEMENÇE i. (Fars. Kemân ve küçültme eki –çe ile *kemân-çe*’den). 1. Dize dayanarak çalınan üç telli, küçük yaylı çalgı: *bu yaz kemeñçeyi bir dinledinse Kanlıca’da/ Baharda bir gece tanbûru dinle Çamlıca’da* (Yahyâ Kemal) (MBTS (2), 2011: 1661).

KABAK KEMANE a. *mûz.* Gövdesi uzunlamasına ikiye bölünen su kabağının üzerine ince bir deri gerilerek yapılan, üç telli olan, yayla çalınan bir halk çalgısı, kabak. (Türkçe Sözlük, 2011: 1248).

Çalışmamızda bu tür kültürel öğelerin iki dilli sözlüklerde ne şekilde ele alındığı ve ne şekilde verilmesi gerektiği konusu tartışılarak bir sözcüğün ait olduğu kültürdeki hali ile diğer dillere geçilmesi yerine farklı sözcük ve terimlerin türetilerek veya yukarıda belirttiğimiz gibi var olan kabul edilebilir eşdeğeri ile değiştirilerek kullanılmaya çalışılmasının ne derece uygun olacağı ve dolayısıyla terimleştirmenin hangi durumlarda uygun düşeceği konusu kültürel öğeler vasıtasıyla irdelenmiştir.

Yine bir başka kültürel öge olan *tebetey* sözcüğü de hem Yudahin’in, hem de Çankaya’nın sözlüğünde “tebetey = kalpak” (bkz. Yudahin, 2011: 720; Çankaya, 2014: 518) şeklinde verilmiş olup, bir diğer kültürel öge olan “kalpak” ile özdeşleştirilmiştir. Oysaki her ikisi de başa giyilen giysi olmakla birlikte, işaret etmiş olduğu objeler farklıdır². Örneğin, Kırgız Dilinin Açıklamalı Sözlüğünde bu farklar aşağıdaki şekilde görülür:

Resim 7. Tebetey 1

ТЕБЕТЕЙ– *zат.* Кыруусуна көрпө же аң терилери (түлкү, суусар, кундуз ж.б. териси) салынып тигилген жылуу баш кийим. *Эски түлкү тебетейин*

Resim 8. Tebetey 2

² Üzde Rusça’nın da etkisiyle Türkiye Türkçesi sözcüğünün işaret ettiği obje hem Kırgız Türkçesindeki “tebetey”in gösterileni, hem de “kalpak” sözcüğünün gösterileni ile aynı objeye işaret eder hale gelmiştir. Buna karşın Kırgız, Kazak, Karakalpak ve bazı Kıpçak lehçelerinde halen de “tebetey” ve “kalpak” göstergelerinin gösterilenleri farklıdır.

кырдантып, оңдоп кийип мандаш урду Акынбай (Аалы). Бир тутам үкү тагынган, кундуз тебетей кийген Атабектин кызы Кылымкан (Жантөшев) (КТТС, 1969: 585). / **Tebetey** – isim. Kenarına kuzu derisi veya av derileri (tilki, zerdeva, su samuru vb. derisi) iliştilirip dikilen ve başı sıcak tutan baş giysisi. *Eski tilki tebeteyini şekle sokup, düzeltip giyip, bağdaş kurdu Akınbay (Aalı). Bir avuç ükü** (*baykuş tüylerinden süs) takarak, su samurundan tebetey giyen Atabek'in kızı Kılımkан (Cantöşev) (KDAS, 1969: 585).

Resim 7 ve 8'de görüldüğü gibi kalpağın aksine tebetey hem erkeklerin hem de bayanların giydiği baş giysisidir.

Resim 9. Kalpak 1

КАЛПАК – зат. 1. Көбүнчө жука ак кийизден төбөсүн бийигирээк кылып, этектерин түрүп коюуга ылайыкталып жасалган улуттук баш кийим. *Мамбеткул кетселин жамынып, калпагын кийип, эшикти көздөй басты* (Абдымомунов) (КТТС, 1969: 274). /

Resim 10. Kalpak 2

Kalpak - isim. Genellikle ince beyaz keçeden tepesi yüksek yapılmış, kenarlarını kıvrarak giymeye uygun şekilde dikilmiş milli baş giysisi. *Mambetkul yeleşini (omuzlarına) asıp, kalpağını giyip, kapıya doğru yürüdü* (Abdimomunov) (KDAS, 1969: 274).

KALPAK, -ğı a. Kesik koni biçiminde deri, kürk veya kumaştan yapılmış başlık: “*Al bir kalpak giymişti al / Al bir ata binmişti al / Zafer irak mı dedim / Aha diyordu*” –F. N. Dağlarca. (Türkçe Sözlük, 2011: 1285).

Bu kavramların Kırgız kültürüne özgü bir kavramlar olduklarından diğer dillerde ve hatta (bazı Kıpçak lehçeleri hariç) birçok diğer lehçelerde bu kavramların anlamlarını tam olarak karşılayan ve örtüşen eşdeğer bir kod bulmak mümkün değildir. Buna göre iki dilli sözlüklerde madde başı olarak verilen bu tür kültürel öğelerin mümkünse Uğurlu (2004)'ün ifadesiyle “tam eşdeğerleri”³ bulunmalı, eşdeğerleri bulunmayan kültürel öğelerin ise kaynak kültürdeki en yakın, “kabul edilebilir eşdeğeri” ile verilmeden önce kısa tanımlarının yapılması ve “kabul edilebilir eşdeğeri” ile örtüşen ve örtüşmeyen taraflarının da belirtilmesi daha uygun

³ “Tam eş değerlik”; kaynak anlaşma birliğinde bir kelimenin bütünüyle, yani ses, düz anlam, çağrışım, metin türüne uygunluk, kullanım şekli vb. yönlerden, “hedef anlaşma birliği”nde bir eş değerinin (“formale, denotative, konnotative, textnormative, pragmatische usw. Äquivalenz”) olmasıyla mümkündür.... “Kabul edilebilir eş değerlik” ise, kaynak anlaşma birliğinde bir kelimenin hedef anlaşma birliğinde bir kelimeye düz anlamı; metin bağlamında kullanılışı, yarattığı etki vb. yönlerden benzer olma durumudur (Uğurlu, 2004)

olacaktır. (mesela, “**kıl kıyak** – *bir çeşit kemençe*, ancak iki kulaklı, iki telli olup, telleri at kuyruğundan yapılmış, diz üstüne dayanarak yayla çalınan küçük bir çalgı”).

Berkov (2004)’ün de ifade ettiği gibi, sözlüklerde madde başı sözcüklerin açıklamaları en azından belirli bir kültürel öğenin tanımı ve onun işlevinin açıklamasını içermelidir. Ayrıca, Berkov, kültürel öğelerin iki dilli sözlüklerde ne şekilde verilmesi gerektiği konusunda da a) *kullanıcı ihtiyacının maksimum derecede giderilmesi* ve b) *minimum açıklamaıyla maksimum bilgi verilmesi* prensibine dayanarak sözlüklerin hazırlanması gerektiğini ve c) ihtiyaç görüldüğü takdirde eşdeğeri bulunmayan kültürel öğelerin resimlerle de takviye edilmesi gerektiğini savunmuştur (bkz. Berkov, 2004: 4).

Karadüz (2009)’da madde başı olan sözcüklerin anlamının açıklanmasında kullanılan yöntem ve tekniklerin öğrenenin kavramı anlamlandırmasına, kendi kavram dünyasıyla birleştirmeler ya da karşılaştırmalar yapmasına fırsat vermesi gerektiğinden bahsedilir. Karadüz’e göre sözcük öğrenmede öğrenenlerin zihinlerindeki kavramlar çağrıştırılarak anlama ulaşmaları sağlanır. Sözlüklerde “tanımlayıcı, açıklayıcı, doğrulayıcı, önerici, örneklendirici” yönlerin ağırlıkta olması gerekir. (bkz. Usta, 2006, 226; Karadüz, 2009: 646).

Sözlükler dili ve o dilin doğup büyüdüğü kültüre ait öğeleri algılamadaki en önemli başvuru kaynaklarından biridir. Diğer bir ifade ile iki dilli sözlükler yeni bir dili ve kültürü özümsemeye kod çözme işlevi gören önemli eserlerdir. Sözlüklerde eşdeğerlikler ve anlam kayması, anlam genişlemesi hususunda dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da, bir anlamda kodlar bütünü olarak nitelendirebileceğimiz dilin sözcüklerinin tüm dillerde aynı niteliklere ve özelliklere sahip olmayışıdır. Yukarıda örneklerden de anlaşılacağı üzere aynı dil ailesine mensup dillerde dahi çeşitli farklılıklar görmek mümkündür. Hatta bu yakın lehçeler arasında da kolaylıkla gözlemlenebilmektedir. Dışarıdan bakıldığında her ne kadar kültürel açıdan birbirine çok yakın olan lehçelerin sözcükleri benzer görülse de, derinlemesine incelendiğinde kültürel farklılıklardan kaynaklanan bir takım anlamsal değişiklikler göze çarpmaktadır. Örneğin, “it” sözcüğünü ele alalım. Kırgız Türkçesinde “it” sözcüğünün temel anlamı köpek olup, genişleyen anlamı bir hakaret içermektedir. Türkiye Türkçesinde ise bu hayvanı gösteren “it” ve “köpek” şeklinde iki farklı kelime mevcut olup, “it” olarak madde başlığı yapılan bu sözcüğün temel anlamı “hayvan”, “köpek”, 2. anlamı “*hkr.* değersiz,

terbiyesiz kimse” şeklinde ise de, halk arasında “it” sözcüğünün temel anlamı zamanla anlam daralmasına uğrayıp, daha çok hakaret anlamında kullanılır hale geldiği görülür.

Yine başka bir örnek olan “**ece**” sözcüğüne bakalım:

ece a. 1. Kraliçe. 2. Güzel kadın: “*Dün Sirkeci istasyonunu görmeliydiniz, ecemiz geldi.*” – F.R. Atay. (Türkçe Sözlük, 2011: 752).

Ece – i. (moğ. *Ece(n)* “sahip, efendi; Tanrı”) 1. Eski Türkiye Türkçesinde “ileri gelen kimse, reis, ulu” anlamındaki kelime bugün halk ağzında “büyük kardeş, ağabey; baba, amca; abla; babaanne” gibi çeşitli mânâlarda kullanılmaktadır. 2. **yeniden**. Kadın hükümdar, kraliçe (MBTS (1), 2011: 810).

Kırgız Türkçesinde “büyük kız kardeş, abla” anlamındaki “ece” sözcüğünün Türkiye Türkçesinin de sözvarlığında mevcut olduğunu öğrenen Kırgız Türkü, bu sözcüğün hem Türkçe Sözlükte ve hem de halk ağzında genellikle sözcüğün “*kraliçe, kadın hükümdar*” anlamında kullanıldığından bihaber olduğundan veyahut o anlamını göz ardı etmesinden dolayı günlük konuşmada da “abla” sözcüğünün karşılığı olarak kullanabilmektedir.

Dolayısıyla her ne kadar aynı dil ailesine mensup lehçeler de olsa, zaman içerisinde geçirilen kültürel değişimler toplumdan topluma farklı olduğundan, bu doğrultuda temeli aynı olan sözcükler o toplumun kullanım ihtiyaçları doğrultusunda farklı işlevler ya da anlamlar üstlenebilmektedir. Bu durum *kültür, dil kullanımı ve sözcük anlamının* ne derece bir biri ile bağıntılı olduğunu bizlere gösterir.

SONUÇ

Yukarıda iki dilli sözlüklerde ve aktarma/çeviri çalışmalarında sıklıkla bir sorun olarak karşımıza çıkan kültürel öğelerin kaynak dilde ne şekilde ele alınacağı sorunu irdelenmiş ve bu kültürel öğelerin hangilerinin ödünçleneceği ya da hangilerinin tam eşdeğeri veyahut kabul edilir eşdeğeri ile verilmesi gerektiği, ayrıca bunu yaparken de hangi yöntem ve metotlara başvurulması gerektiği ele alınmıştır.

Sözlükbilimsel araştırmaların amaçlarından biri de iki dilli sözlüklerde özellikle de eşdeğeri bulunmayan kültürel öğelerin, kısa ve eksiksiz kültürel açıklamalara ihtiyaç duyan öğeler olduğunun unutulmaması gerektiğidir. Sonuç olarak kültürel öğelerin iki dilli sözlüklerde aşağıdaki şekilde ele alınması önerilebilir:

Tam eşdeğeri bulunan kültürel öğeler eşdeğerleri ile verilebilir (Örneğin, *bişkek* = *bişek* vb.)

Hedef dildeki tam eşdeğeri bulunmayan kültürel öğeler kaynak dile *ödünçleme* yöntemiyle alınıp, terimleştirilmelidir (Örneğin, Kırgızca’da *komuz*, *eleçek*, *kımız*, *köökör*; Kazakça’da *dombıra*; Japonca’da *sumo*, *haşi*, *suşi* vb.)

Kabul edilebilir eşdeğeri bulunan kültürel öğeler “*bir çeşit ...*” şeklinde kabul edilir eşdeğeri ile verilerek, ardından kısa ve eksiksiz tanımının yapılması ve gerekirse resimlerle takviye edilmesi gerekir (örneğin, *kul kıyak* – *isim. bir çeşit kemençe*; iki kulaklı ve iki telli, telleri at kuyruğundan yapılmış olan ve dize dayanarak çalınan küçük yaylı çalgı).

Kabul edilebilir eşdeğerleri ile verilmesinin de anlam kargaşasına yol açtığı durumlarda (örneğin, Abdullah Taymas tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmış Yudahin (2011)’in Kırgız Sözlüğünde verilen *cuurat* – *halis yoğurt*, *tebetey* – *kalpak,çıptama* – *göğüslük* örneklerinde olduğu gibi durumlarda) başka bir benzeri ile verilmesi yerine bunların da “*ödünçleme*” şeklinde olduğu gibi alınıp, terimleştirilmesinin doğru olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

Aksan, Doğan (1990), Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim, Türk Dil Kurumu Yayınları 439/3, Ankara.

Ayverdi, İlhan (2006; 2011). Misalli Büyük Türkçe Sözlük 1-2. cilt, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Çankaya, Selahattin (2014), Kırgız Sözlüğü, Kırgızca – Türkçe, 1. Basım, Şubat, 2014, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti, İstanbul.

Gürlek, Mehmet (2014), Türk Dili Çalışmalarında Terim Sorunu: Bir Durum Çalışması, *The International Journal of Academic Social Science Studies* (JASSS), Sayı: 29, ss. 189-200, Autumn III 2014.

İmer, Kamile (vd.) (2013), Dilbilim Sözlüğü, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Yeni Basım, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Eylül 2013, İstanbul

Hatipoğlu, Vecihe (1982), Dilbilgisi Terimler Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara

Kaplan, Mehmet (2011), Kültür ve Dil, 4. baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul

Karadüz, Adnan (2009). Sözlük, Sözcük Anlamı Ve Öğrenme Üzerine, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4 Summer, ss. 636-649

Kulamshaeva, Baktygul (2016), Toplum Dilbilimi Işığında Kırgız Türkçesi, Kriter Yayınları, İstanbul (baskı aşamasında)

Kulamshaeva, Baktygul (2015), “Türk Cumhuriyetlerinde Sözlük Bilimi – Üçüncü Dile Çevrilmiş Sözlükler (ÜDÇS) Üzerine Bir Değerlendirme –” (Lexicography in Turkic Republics -Focusing On Third Language Translated Dictionaries (TLTD) –), *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/16 Fall 2015, p. 923-936.

Sağlam, Musa Yaşar (2007), Türkçe'deki Terim Sorunsalı, *Türkbilgi*, 2007/14: 168-176.

TÜRKÇE SÖZLÜK (2011), TDK Yayınları, Ankara

Uğurlu, Mustafa (2004), Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eşdeğerliği, *Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 29 (Bahar 2004), 29-40.

Usta, Halil İbrahim (2006), Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46, 223-24.

Vardar, Berke (2005), Terimbilim ve Yeni Sözcükleme, kitapta: Terimden Anlama, Dilbilim Yazıları, yaz. Prof.Dr. Mustafa DURAK, İstanbul, Multilingual Yayınları.

Yudahin, Konstantin K. (Çev.: Abdullah Taymas) (2011), Kırgız Sözlüğü (Birleştirilmiş 1. Baskı). XIII, TDK, Ankara.

Zülfikar, Hamza (1991), Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, TDK yayınları, Ankara.

БЕРКОВ, В. П. (2004), Двухязычная лексикография [Текст]: учебник / В. П. Берков. – М. : ООО “Издательство Астрель” [и др.], 2004. – 248 с.

ИВАНИЩЕВА, О. Н. (2003), Соотносимые и несоотносимые реалии как объект двухязычного словаря, *Вестник Оренбургского Государственного Университета*, Оренбургский государственный университет, Оренбург, Номер 4, стр. 42-47. <http://elibrary.ru/item.asp?id=25893969>

ИВАНИЩЕВА О.Н. (2012), Хороший двухязычный словарь: принципы современной лексикографии и наследие В.Б. Беркова // *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. Филология и искусствоведения. Научный журнал.* 2012. № 3 (2). С. 59-62.

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ТҮШҮНДҮРМӨ СӨЗДҮГҮ (1969), редакторлор: Э. АБДУЛДАЕВ - Д. ИСАЕВ: Фрунзе 1969, “Мектеп” басмасы.

SÖZLÜK İÇİ GÖNDERİMLER VE SÖZLÜĞÜN İŞLEVİ

Bayram ÇETİNKAYA*

ÖZET

Genel olarak sözlükler, dilde kullanılan sözcüklerin belirli bir düzen içerisinde sıralanıp tanımlandığı başvuru eserleri şeklinde tanımlanmaktadır. Sözlükte yer alacak maddelerin belirlenmesi ve tanımlamaların şekillendirilmesi hususunda sözlükler, birbirlerinden farklılık gösterebilmektedir. Sözlükçülüğün gelişmesi ile birlikte aynı amaca yönelik hazırlanan sözlükler arasında farklılıklar da azalma göstermektedir.

Başvuru eserleri arasında yer alan sözlüklerden, kullanıcıların daha verimli yararlanması amacıyla sözlüklerde farklı yöntemler ve teknikler kullanılmaktadır. Bunlardan birisi de sözlük içi gönderimlerdir.

Gerek alfabetik gerekse tematik olarak belirli bir düzende sıralanan sözlük maddelerinin tanımlanmasında sözlükler, farklı yerlerdeki sözlük maddeleri arasında ilişkilendirmeler yapabilmekte, sözlük kullanıcısına yönlendirmelerde bulunabilmektedirler. İlgili sözlük maddesinin daha iyi anlaşılmasına yönelik olarak yapılan bu sözlük içi gönderimler bazen farklı amaçlar için de kullanılabilir.

Dilde yabancı sözcüklere, hatalı kullanımlara karşı hassas olan bazı sözlük yazarlarının sözlüğe, yanlışları düzeltme, doğruyu gösterme aracı olarak baktıklarını görebilmekteyiz. Sözlük içi gönderimlerle yazarlar, sözlük içindeki bazı sözlük maddelerini, ilişkilendirilen diğer sözlük maddesine yönlendirdiklerini gösterebilmektedir.

Çalışmamızda esas aldığımız TDK'nın 2011 yılında yayımladığı Türkçe Sözlük'teki sözlük içi gönderimlerin, en çok, özgün şekilleriyle yazılı dilde kullanılan yabancı sözcükler için alternatifler sunarken kullanıldığı, bunun yanında dilde farklı yazılışlara sahip sözcüklerin tekleştirilmesine çalışılırken ve çeşitli sebeplerle dilde ortaya çıkmış yanlış kullanımları düzeltirken gönderimlere başvurulduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: *sözlük içi gönderimler, sözlük, sözlüğün işlevi, sözlükçü, dili koruma.*

* Yrd. Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi/Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü/Türkçe Eğitimi ABD. e-posta: bchetinkaya@aku.edu.tr

CROSS-REFERENCE AND FUNCTION OF DICTIONARY

ABSTRACT

Generally, the dictionaries that include words in an order are accepted as reference books. Selected headwords and features of the definitions make the dictionaries different from each other.

Several technics and methods are used in the dictionaries in order to help readers to benefit from them more efficiently. One of them is called "cross – reference".

When defining the headwords that listed alphabetically or thematically, dictionary makers refer a headword to another headword in the dictionary.

Some dictionary makers that show sensitivity to loan words and misuse of language perceive the dictionary as a tool which demonstrates the correct forms of the words and fixes the misuse of language. By using the cross-reference, the dictionary makers prefer some headwords to another headwords.

The Turkish dictionary that was published in 2011 by Turkish Language Institution (Türk Dil Kurumu), generally used the cross - reference technique in order to offer alternatives for the borrowings that were used in orginal orthographies. Furthermore, this technique used to reduce multiple orthographies of some words. Finally we detected the mentioned dictionary above offered alternatives for the misuse of phrases affected by foreign languages uses the cross –reference technique.

Keywords: *cross references, dictionary, functions of dictionary, dictionary maker, preserving language.*

1. GİRİŞ

Hem anadil hem de yabancı dil olarak dili kullananların, kodlama ve çözümleme safhalarında karşılaştıkları engelleri aşmada, bir başvuru kaynağı olarak sözlükleri kullanıldıkları bilinmektedir. Bunun yanında dilin kendi tarihi içerisindeki gelişimini, değişimini; başka dillerle olan benzerlikleri veya farklılıklarını ortaya koymaya yönelik sözlük çalışmalarının yapıldığını da görebilmekteyiz.

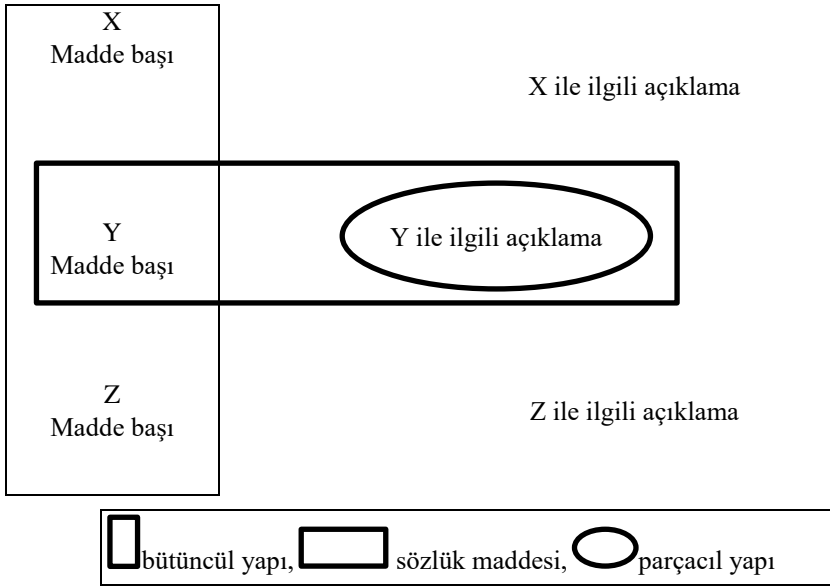
Sözlüklerin, gerek içerik gerekse içeriklerin sunumunda, kullanıcıların talepleri doğrultusunda şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu şekillenmede teknoloji ve eğitim alanındaki gelişmeler de katkı sağlamaktadır.

Sözlüğün işlevlerine genel olarak bakıldığında kullanıcıların gerek ana dili gerekse yabancı dil olarak yeterliliklerini artırmaktır. Sözlük hazırlayıcılarının, sözcüklerin şekil, anlam, görev ve kullanımları ile ilgili bilgilendirmeleri yanında bazı sözlüklerde kullanıcıları dilin

doğru kullanımıyla ilgili yönlendirici bir rol üstlendiklerini görebilmekteyiz.

1. 1. Sözlükte Yapılar

Yapısal yönden Hausmann ve Wiegand (2003:208), sözlükteki öğeleri kabaca ikiye ayırır. Sözlüğün belirli bir düzen içerisinde sıralanan bütün madde başlarının bütüncül yapı(İng. macrostructure)yı, sözlük maddesi içerisinde verilen açıklama yapısının parçacıl yapı (İng. microstructure)yı şekillendirdiğini belirtirler:

Şekil 1. Sözlükte bütüncül yapı ve parçacıl yapı (Hausmann ve Wiegand, 2003, 208)

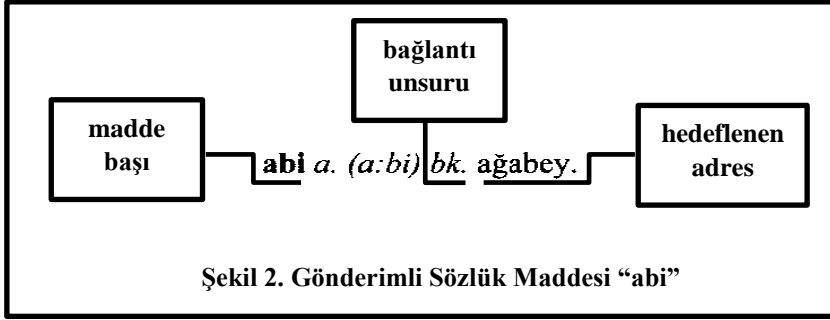
1.2. Sözlük İçi Gönderim Yapısı

Sözlük biliminde çok bilinen bu iki yapı yanında, *ara yapı* (İng. mediostructure) olarak adlandırılan bir sözlük yapısı da bulunmaktadır. Literatürde *sözlük içi gönderim yapısı* (İng. *cross-reference structure*) şeklinde de isimlendirilen bu yapı, bir sözlük maddesi ile ilişkili unsurların, bileşenlerin sözlüğün farklı yerlere yerleştirilmesine imkân tanır (Hartmann ve James 1998, 32; Sterkenburg 2003:394).

Sözcüklerin dilde dizimsel ve dizisel boyuttaki ilişkilerinin, çoklukla alfabe sırasına göre düzenlenmiş sözlüklerde gösterilmesi zordur. Dilin doğallığına aykırı olan bu sıralanıştan kaynaklanan sözcükler arasındaki iletişimsizlik, sözlük içi gönderimler sayesinde hafifletilmektedir.

Gouws ve Prinsloo sözlüğün ara yapı özelliğinin bazı sözlüksel ilişkileri tekrar kurmada güçlü bir role sahip olduğunu belirtirler ve bu yapı ile, sözlük kullanıcılarının madde başından eş anlamlılık, zıt anlamlılık, alt anlamlılık, diyalektik, eskicilik gibi farklı boyutlarda ilişkiler kurdukları dış adreslere ulaştıklarını kaydederler(1998:22). Wiegand ve Smit, “Mediostructures in printed dictionaries” başlıklı makalelerinde gönderim yapılan hedef sözlük maddesini esas alarak sözlüklere zıt anlamlı sözlük içi gönderimler, eş anlamlı gönderimler, alt anlamlı gönderimler, etimolojik gönderimler, biçimbirimlerle türetilmişliklere gönderimler, biçimbirimlerle çekimlenmişliklere gönderimler, yazım farklılıklarına gönderimler... şeklinde gönderim türlerinin bulunduğunu belirterek, sözlük içi gönderim barındıran sözlük maddelerinde bulunması gereken unsurları şu şekilde sıralarlar (2013, 217):

- Sözlük içi gönderimli bir madde başı
- Gönderim bağlantısını yapan unsur
- Gönderimde hedeflenen adres

Sözlüğün iç düzeniyle ilgili olarak ilk sayfalarda verilen bilgi ve açıklamalar içerisinde sözlük maddeleri arasındaki gönderimlerin nasıl yapıldığı hangi bağlantı unsurlarının kullanıldığı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Kimi gönderimler, ilişkilendirilen sözlük maddeleri arasında bk., bkz. (bakınız), →; see; vgl. (Alm.vergleiche) gibi bağlantı unsurlarını kullanarak, belirsiz yönlendirme şeklinde olabilirken kimisi anl. (anlamdaş), kar. (karşıtı); sy. (İng. synonym)

gibi bağlantı unsurlarını kullanarak, ilişkilendirme boyutu hakkında bilgi içerici yönlendirmeler tarzında olabilmektedir.

Sözlük içi gönderimlerin hangi sözlük maddelerinde yapılacağı ile ilgili bir kural, bir sınırlama yoktur. Fakat sözlük içi gönderimlerin yapıldığı yerlere bakıldığında sözlük hazırlayıcılarının şu sebeplerden gönderim yapma ihtiyacını hissettikleri söylenebilir:

- Farklı imlalara sahip sözcüklerden birinin yeğlenmesi gerektiği düşüncesi
- İlgili sözlük maddesinin tanımını tam olarak yapabilme kaygısı
- Sözlük maddelerinin tanımını için kullanılacak alandan tasarruf etme düşüncesi
- Kullanıcıların sözlükle ilgili beklentilerini karşılama kaygısı
- Dilin yapısına uymayan bazı sözlük maddeleri ile ilgili olumsuz düşünceler
- Yabancı sözcükler yerine kullanılacak sözcükleri yaygınlaştırma düşüncesi

2. YÖNTEM

Doküman inceleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, sözlük içi gönderimler, kullanım yerlerine, kullanım amaçlarına bakılarak tasnif edilmeye çalışılmış; sözlük yazarının yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Çalışma, TDK'nın 2011 yılında yayımladığı Türkçe Sözlük'teki sözlük içi gönderimler ile sınırlıdır. Sözlük içi gönderimlerin kullanılma sebeplerini belirlemek, amacına ulaşmadaki başarısı ile ilgili değerlendirmelerde bulunabilmek amacıyla sözlüğün eski baskılarından da yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Türkçe Sözlüklerde Sözlük İçi Gönderimler

Sözlük maddeleri arasındaki bağlantıyı dolayısıyla dildeki sözcükler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan gönderimler, sözlüğü kelimeler yığını olmaktan çıkarıp kendi içinde bir bütünlük arz eden bir başvuru kaynağı olmasına katkıda bulunmaktadır. Bir dilin sözvarlığını eserinde ortaya koymaya çalışan yazarın da zihinde anlam yönü, kullanım yönü itibariyle sürekli bir etkileşim içerisinde olan sözcükleri ilişkilendirmesi kaçınılmazdır.

Tanzimat dönemine ait sözlüklere baktığımızda sözlük içi gönderimlere yer verildiği görülür. Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmânî* (H.1293/1876), adlı eserinde Rumûzât Cedveli, Şemseddin Sami'nin *Kâmûs-ı Türkî* (1996) adlı eserinde ise “Rik’a Yazı ile Mukatta’at” başlıkları altında sözlük içi gönderimler için hangi kısaltmaların kullanılacağı ile ilgili bilgilendirmeler yapılmıştır. Muallim Nâcî'nin *Lûgat-ı Nâcî* (H.1322/1906) adlı eserinde ise “... maddesine müracaat” şeklinde gönderimler yapılmasına rağmen eserde gönderimler ile ilgili bir açıklama yapılmamıştır.

Tablo 1. Tanzimat dönemi sözlüklerinden sözlük içi gönderim örnekleri

Eser	Bağlantı unsuru	Örnek ¹	
<i>Lehce-i Osmânî</i>	nun (ن) “nazar oluna”	تومباق طومباق ن .	tombakıtombak n . (<i>Lehce-i Osmânî</i> , 417)
<i>Lûgat-ı Nâcî</i> <i>Muallim Nâcî</i>	+e de bak	تفہم ایڈن، تکلفہ آکلایان، مفتہم ادواک ایڈن . (تفہم) ہدہ باقی .	mütefehhim tefehüm iden, tekellüfle anlayan idrak iden. (tefehüm) e de bak . (<i>Lûgat-ı Nâcî</i> , 677)
<i>Lûgat-ı Nâcî</i> <i>Muallim Nâcî</i>	+...maddesine müracaat	قيل وقال [ع] (قال) مادہ سنہ مراجعت	kîl u kâl [‘a] (kâl) maddesine müraca’at (<i>Lûgat-ı Nâcî</i> , 525)
<i>Kâmûs-ı Türkî</i> <i>Şemseddin Sami</i>	ba(با) “bakıla, müracaat ve nazar oluna”	صربستان } صر : با : صر .	şırbistân ba : şırbıyye (<i>Kâmûs-ı Türkî</i> , s.825)

3.2. Türkçe Sözlük 2011’de bkz’lı Sözlük İçi Gönderimler

1945’li yıllardan bu yana 11 ayrı baskısı yapılmış Türk Dil Kurumuna ait *Türkçe Sözlük*, yıllar içerisinde sözlük bilimindeki

¹ Çeviri yazıda sadece gönderim unsurlarına yer verilmiştir.

gelişmelere; dilin, toplumun sözlükten beklentilerine göre şekillenmeye çalışmıştır.

Tüm baskıları göz önünde bulundurulduğunda özellikle dilimize girmiş yabancı sözcüklerle mücadelenin, Türk Sözlükçülüğünü yönlendirdiğini söyleyebiliriz. I. Türk Dil Kurultayında Türkçenin sözlüğüne duyulan ihtiyacın özünde, ilk baskısında ve sonraki baskılarda sözlüğe alınacak söz varlığı ile ilgili açıklamalarda, yabancı sözcüklerin yazımında esas alınan ilkelerde, sözlük içi gönderimlerde bu durumu somut bir şekilde görebiliriz.

TDK tarafından 2011 yılında yayımlanmış Türkçe Sözlük'ün 11. baskısı içerisinde yaptığımız tarama sonucunda 221 adet sözlük içi gönderime rastlanmıştır. Bu gönderimlerde italik olarak yazılmış *bk.* (*bakınız*) kısaltmasının bağlantı unsuru olarak kullanıldığı görülür. Sözlük'te "Türkçe Sözlük'ün Kullanımıyla İlgili Açıklamalar" başlığı altında gönderimlerin,

a) Dilde kullanımdan düşmüş olan kelimelerden yaygın söz veya söz öbeklerine yönlendirmelerde (*ır a.bk. yır*)

b) Dilde yaygın yanlışlardan doğru biçimlerine yönlendirmelerde (*ayrıyetenzf. bk. ayrıca*)

c) Son zamanlarda dilimize girmekte olan Batı kökenli sözcüklerin özgün biçimleriyle yazılmış sözlük maddelerinden Türkçe karşılıklarına yönlendirmelerde (**factoring**a. *İng. Factoring ekon. bk.* alacaklandırma) yapıldığı belirtilmiştir (Türkçe Sözlük, 2011, XXV).

3.2.1. Özgün Biçimleriyle Yazı Dilinde Görülen Yabancı Sözcüklerde Kullanımı

Yapılan incelemede gönderimlerin, en çok, (c) maddesinde belirtilen özgün biçimleriyle yazılmış Batı kökenli sözcüklerden Türkçe karşılıklarına yönlendirmelerde yapıldığı belirlenmiştir (155 adet). Bu yabancı sözcüklerden 45 tanesi terim olarak işaretlenmiştir.

Gönderim yapılan "hedef sözlük maddesi" yönünden değerlendirildiğinde ise sözlük yazarlarının ilgili yabancı sözlük maddesi için, en uygun Türkçe karşılığı bulma kaygısı yaşadıklarını görürüz.

benchmarking *İng. benchmarking bk. bilsat, bilgileşim.* (Türkçe Sözlük, 2005)

benchmarking a. *İng. benchmarking bk. bilgileşim.* (Türkçe Sözlük, 2011)

billboard *is. İng. billboard bk. ilan tahtası, duyuru tahtası.* (Türkçe Sözlük, 2005)

billboard a. *İng. billboard bk. duyurumluk.* (Türkçe Sözlük, 2011)

2005 öncesi eski baskılarında, Türkçenin fonetik imla düzenine uygun olmayan, yazılışları ile söyleyişleri farklı olan Batı dillerinden gelen bu sözcüklerin özgün biçimlerine madde başlarında, çok sınırlı olarak yer verilmiş ya da hiç yer verilmemiştir.

1945 ve 1966 baskılarında **ravnt**; 1974 baskısında **haftaym**, **ravnt**; 1988 baskısında **fultaym**, **haftaym**, **pleybek** madde başlarını görebilmekteyiz. Yazı dilini esas alan sözlüklerin bu şekilde madde başı yapmaları, özgün biçimleriyle eserlerde kullanılan yabancı sözcüklerin sözlükten bulunmasını güçleştirmektedir.

Türkçe Sözlük'ün 1998 baskısında ise, yazı dilimizde geleneksel imla düzeniyle karşımıza çıkan bu tür sözcüklerin, söyleyişlerine dayalı yazımlarını yaygınlaştırma yoluna gidildiğini, bunu yaparken sözlük içi gönderimlerden yararlanıldığını görürüz:

charter *is. bk. çartır*; **check up** *bk. çekap*; **fast food** *İng. fast food* *bk. festfut*; **full-time** *bk. fultaym*; **half-time** *is. sp. bk. haftaym*; **play-back** *is. bk. pleybek*; **rating** *is. İng. rating* *Reyting*; **snack-bar** *is. bk. sinek bar*; **stand by** *is. bk. stand-bay* (Türkçe Sözlük, 1998)

3.2.2. Farklı İmlalara Sahip Sözcüklerde Kullanımı

Dilde sınırlı da olsa, aynı zaman diliminde, bir sözcüğün farklı şekilleri ile karşılaşmak mümkündür. Sözlük yazarları böyle durumlarda sözcüğün en sık kullanılan şeklini yeğleyerek daha geniş tanımlamakta; kullanımdan düşmüş olan veya çok az kullanılan şeklini ise ya madde başı yapmamakta ya da madde başı yapıp en yaygın ve sık kullanılan şekline gönderim yapmaktadır. Türkçe Sözlük'ün 11. baskısında bu türden gönderimlerle ilgili 43 adet örneğe rastlanmıştır:

mönü *a. bk. menü*. (Türkçe Sözlük, 2011)

viyoloa. *Fr. bk. viyola*. (Türkçe Sözlük, 2011)

sarımsak, -ğı *a. bk. sarımsak*. (Türkçe Sözlük, 2011)

3.2.3. Dilin Yapısına Uygun Olmayan Sözlük Maddelerinde Kullanımı

Dilde bazı sözcük ve sözcük öbeklerinde şahit olduğumuz mantık hataları, yabancı dilbilgisi kurallarına göre şekillenmişlikler sözlük yazarı tarafından dikkate alınmakta ve söz konusu sözlük maddesi, gönderimler sayesinde doğru olana yönlendirilmektedir. Türkçe Sözlük (2011)'te bununla ilgili 23 örnek tespit edilmiştir:

Hintli *bk. Hint*. (Türkçe Sözlük 2011)

dokunmatik *sf. bk. dokunmalı* (Türkçe Sözlük 2011)

umursamamazlık, -ğı *a. bk. umursamazlık* (Türkçe Sözlük 2011)

sollama yapmak *bk. sollamak*. (Türkçe Sözlük 2011).

2011 baskısında, yukarıda verilen örneklerde de görüleceği üzere, gönderimli sözlük maddesi için genel olarak tek bir hedef sözlük maddesi belirlenmeye çalışıldığı görülür. Özellikle sözlük kullanıcılarını sadece yönlendirmeye yönelik (bakınız, karşılaştırınız) gönderimlerde, tek bir hedef sözlük maddesinin yer alması doğru bir gösterim şeklidir.

Birkaç örnekte gönderimi yapılacak sözlük maddesinin farklı alanlarda kullanılan sözcük olması tek bir hedef sözlük maddesini imkânsız kılmaktadır:

background *a. İng. background* **1. bk.** art alan. **2. bk.** arka plan. **3. bk.** art yetişim. (Türkçe Sözlük 2011)

nod *a. İng. nod* **1. Tıp bk.** yumru. **2. bl. bk.** düğüm. (Türkçe Sözlük 2011).

3.3. Diğer Sözlük İçi Gönderimler

İncelediğimiz baskıda *bk.* bağlantı unsuru ile yapılan sözlük içi gönderimler yanında, yine gönderimler içerisinde değerlendirilebilecek 2 durumla karşılaşmıştır:

→ (**Sağa ok**) bağlantı unsuru ile sözlük kullanıcıları sözlük içerisinde başka bir sözlük maddesine yönlendirilebilmektedir. Sözlüğün kullanımıyla ilgili verilen açıklamalarda, kullanıcıların aradıkları birleşik sözleri daha kolay bulabilmeleri için bu yönlendirmenin²yapıldığı belirtilir.

aşk *a. Ar. 'aşk* Aşırı sevgi ve bağlılık duygusu.....

→ **aşk merdiveni, ilanıaşk, karşılıksız aşk, yasak aşk, yıldırım aşkı** (Türkçe Sözlük 2011).

Diğer sözlük içi gönderimi ise, karşıtlık ilişkisine dayalı tanımlamalarda görmekteyiz. Sözcüğün anlamının daha iyi öğrenilmesine yönelik olarak yapılan tanımda karşıtlığından yararlanılan sözlük maddesi (365 adet), madde başlarının yazıldığı gibi koyu bir şekilde gösterilmiş ve sözlük genelinde "... karşıtı" kalıbı içerisinde verilmiştir.

avam *ç. a. (ava:m) Ar. 'avām esk.* Alt tabaka, **havas** karşıtı. (Türkçe Sözlük 2011).

ineç, ci *a. jeol.* Tekne, **yukaç** karşıtı. (Türkçe Sözlük, 2011)

² 5997 adet tespit edilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

TDK'nın 2011 yılında 11. baskı olarak yayımladığı Türkçe Sözlük'teki sözlük içi gönderimler, sözlük yazarlarının yabancı sözcüklerle mücadelesini somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Sözlük, temel görevini yerine getirme yanında, dile yeni sözcükler kazandırma, yabancı sözcükler yerine Türkçe karşılıklarını yaygınlaştırma görevini de üstlenmektedir. Yazı dilinde görülen ve Türkçenin fonetik imla düzenine uygun olmayan bu sözcükler üzerinde, son baskıya kadar, yeterince üzerinde durulmaması hatta göz ardı edilmesi dolayısıyla sözlük kullanıcılarının yönlendirilememesi ve bu sözcüklerin sözlükte gösterimi ile ilgili bir düzenin oluşmaması, söz varlığımız açısından ve Türk sözlükçülüğü açısından sorunun büyümesine neden olmuştur. 11. baskıda yapıldığı gibi, bu tür sözcüklerin yazı dilinde görüldüğü şekilde madde başı yapılması, önerilen sözcüğe yönlendirilmesi ve sözlük kullanıcıları tarafından gönderimlerdeki maksadın kavranması, sorunun çözümüne katkı da bulunacaktır.

Sözlük içi gönderimlere, yabancı sözcüklerle mücadele yanında, kullanıcısının sözlükten azami ölçüde yararlanmasına yönelik olarak da başvurulması gerekmektedir. Aranılan sözcük ile ilgili farklı boyutlardaki ilişkileri göstermek amacıyla kullanılan sözlük içi gönderimler, sözcük ile ilgili dil yeterliliği düşük düzeyde olan kullanıcıların sözlükteki diğer sözlük maddeleri ile ilişki kurabilmesini sağlamaktadır. Bunun için sadece yönlendirmeye yönelik olarak kullanılan *bkz*'lı gönderim unsurları yanında içerikli sözlük içi gönderimlere de başvurulması yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Vefik Paşa (H.1293/1876) *Lehce-i Osmânî*. İstanbul:Tabhane-i Amire.
- Gouws, R.H. & Prinsloo, D.J. (1998) Cross-Referencing as a Lexicographic Device, *Lexicos 8*: 17-36.
- Hartmann, R.R.K., James, G. ve (1998). *Dictionary of Lexicography*, London: Routledge.
- Hausmann, Franz J. & Wiegand Herbert E. (2003). Component parts and structures of general monolingual dictionaries: a survey. R.R.K. Hartmann R.R.K. (Ed.), *Lexicography Critical Concepts C. III*, London. Routledge, ss. 207-254.
- Muallim Nâcî (H.1322/1906). *Lügat- Nâcî*. İstanbul: Asır Matbaası.

Sterkenburg, Piet van (Ed.) (2003). *A Practical Guide to Lexicography*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.

Şemseddin Sami (1996). *Kâmûs-ı Türki* (7. Baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (1945) *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Cumhuriyet Basımevi.

Türk Dil Kurumu. (1966) *Türkçe Sözlük*. (4. Baskı) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Türk Dil Kurumu. (1974) *Türkçe Sözlük*. (6. Baskı) Ankara: Bilgi Basımevi.

Türk Dil Kurumu. (1983) *Türkçe Sözlük1-2*(7. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Türk Dil Kurumu. (1988) *Türkçe Sözlük1-2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Türk Dil Kurumu. (2005) *Türkçe Sözlük* (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2011) *Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Wiegand, Herbert Ernst & Smit, Maria (2013). Mediostructures in printed dictionaries., R.H.Gouws, U. Heid, vd. (Editörler). *Dictionaries An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Berlin/London. Walter de Gruyter, ss. 214-253.

18. YÜZYILDAYAZILMIŞ TÜRKÇE, ALMANCA, MACARCAVE ÇEKÇE BİR SÖZLÜK

*Beytullah BEKAR**

ÖZET

Çok dilli sözlükler bir dilin esas alınıp o dildeki söz varlığının başka dildeki/dillerdeki karşılıklarının verilmesi şeklinde oluşurlar. Bu tür sözlüklerin temel amacı yabancı dilin söz varlığını diğer dillere aktarmaktır.

Yabancılar tarafından yazılmış bilinen en eski Türkçe çok dilli sözlük Codex Cumanicus'tur. Codex Cumanicus 14. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde yaşamakta olan Kıpçaklarla ticaret yapmak ve Hristiyanlığı yaymak amacıyla İtalyan tüccarlar ve Alman misyonerler tarafından hazırlanmış ve sonradan birleştirilmiş iki ayrı defterden oluşmaktadır. Birinci defter Latince ikinci defter ise Almanca hazırlanmıştır.

Memluklar zamanında ise Araplar Türkçe öğrenmek amacıyla Kitâbu'l İdrâk li Lisâni'l Etrâk, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî gibi çok dilli sözlükler hazırlamışlardır.

17. yüzyılda yabancılar tarafından hazırlanmış çok dilli sözlüklerden biri Meninski'nin Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae'sudur (Doğu Dillerinden Türkçe, Arapça ve Farsçanın Hazinesi). Sözlük beş dillidir. Sözcüklerin anlamları Latince, Almanca, İtalyanca, Fransızca ve Lehçe olarak verilmiştir. Bu yüzyılda kaleme alınmış diğer bir sözlük ise Malino'nun sözlüğüdür. Eser, İtalyanca-Türkçe sözlük bölümüyle Türkçenin kısa bir gramerinin bulunduğu iki bölümden oluşmaktadır.

18. yüzyılda yabancılar tarafından hazırlanmış çok dilli sözlüklerden biri de Johann Matthias Korabinsky'nin "Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs mit beygesetzten deutsch, ungarisch und böhmischen Bedeutungen und einer kurzgefaßten türkischen Sprachlehre" adlı eseridir. Eser Türkçe, Almanca, Macarca ve Çekçe sözlük ve kısa Türkçe gramer bölümünden oluşmakta olup Çek Cumhuriyeti Prag Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserin dijital kaydı Moravya Brünn Eyalet Kütüphanesi'nde de bulunmaktadır.

Bildirimizde Korabinsky'nin "Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs mit beygesetzten deutsch, ungarisch und böhmischen Bedeutungen und einer kurzgefaßten türkischen Sprachlehre" adlı eseri tanıtılacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Johann Mathias Korabinsky, sözlük, çok dilli sözlük*

* Yrd. Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: beytullahbekar@gmail.com

A TURKISH, GERMAN, HUNGARIAN AND CZECH DICTIONARY WRITTEN IN 18 TH CENTURY

ABSTRACT

Multilingual dictionaries consist of vocabularies and their meanings given in different languages by taking a language as a base language. The main aim of such dictionaries is to translate and convey a foreign language's vocabulary to other languages.

The oldest multilingual Turkish dictionary identified, which is written by foreigners, is Codex Cumanicus. Codex Cumanicus, which was written in 14 th century by Italian traders and German missionaries to do trading and to explain Christianity to Kipchak people who lived in the North of Black Sea, consists of two notebooks which were combined afterwards. The first notebook was written in Latin and the second notebook was written in German.

In the time of Mameluke, Arabian people have written dictionaries such as "Kitâbu'l İdrâk li Lisâni'l Etrâk", "Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî" and "Mugâlî" to learn Turkish.

One of the most important multilingual dictionary written by foreigners in 17 th century, belongs to Meninski. The name of the dictionary is Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae (Treasures of Eastern Languages Turkish, Arabic and Persian). The dictionary consists of five languages. The meanings of the vocables are given in Latin, German, Italian, French and Polish languages. Another dictionary which was written in that century belongs to Malino. This work consists of two chapters, which are Italian-Turkish dictionary and a short grammar explanation of Turkish.

Another multilingual dictionary written by foreigner (Johann Matthias Korabinsky) in 18 th century is named "Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs mit beygesetzten deutsch, ungarisch und böhmischen Bedeutungen und einer kurzgefaßten türkischen Sprachlehre". This work consists of Turkish, German, Hungarian and Czech dictionary and a short grammar explanation of Turkish. The work is available in National Library of the Czech Republic and a digital copy is available in Moravian Library in Brno.

In our study the dictionary "Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs mit beygesetzten deutsch, ungarisch und böhmischen Bedeutungen und einer kurzgefaßten türkischen Sprachlehre" written by Korabinsky will be introduced.

Keywords: Johann Mathias Korabinsky, dictionary, multilingual dictionary.

1.GİRİŞ

Batılıların Türkiye'ye ilişkin kapsamlı ve çok amaçlı yayınları, XV. yüzyıldan itibaren yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Özellikle, İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi, Osmanlı Devleti'nin önce Balkanlarda, sonra Orta Avrupa'da ve Akdeniz'de üstün bir siyasî ve askerî güç olması ve bu bağlamda Türk etkisinin her bakımdan bu coğrafyalarda giderek artması sonucu, Batılıların Türkiye'ye olan ilgisi giderek yoğunlaşmıştır. Kültürü, dili, tarihi, toplum yaşamı, coğrafyası, yöneticileri, ordu düzeni ve kurumları ile Türkiye, her

bakımdan ele alınmaya başlanmış ve pek çok yayına konu olmuştur (Umuñ, 2015, 244). Osmanlı Macar Savaşları ve bu savaşlar neticesinde Osmanlılar ile Macar halkı arasında gelişen ilişkiler Macarlar tarafından Türklerin dilinin öğrenilmesi yönünde çalışmaların yapılmasını bir yerde zorunlu kılmıştır. Türklerin dilini Macar halkına öğretmek ve Türk Macar ilişkilerine katkı sağlamak amacıyla çalışma yapan kişilerden biri de Korabinsky'dir. Korabinsky tarafından 18. yüzyılda kaleme alınan “Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs mit beigesetzten deutsch ungrisch und böhmischen Bedeutungen, und einer kurzgefatsten türkischen Sprachlehre” adlı eser yazarının da kitabın baş tarafında belirttiği üzere tam bu amaçla hazırlanmıştır. Sözlüğün Türkiye’de hazırlanmış sözlükle ilgili bibliyografya çalışmalarında (İlhan Nadir’in “Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri” (2007) ve Emin Eminoğlu’nun “Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası” (2010)) geçmemesi bizi bu tanıtım çalışmasını yapmaya yöneltmiştir. Bunun neticesinde sözlük üzerine yapılacak detaylı çalışmalar sonucunda sözlüğün söz varlığının, hazırlanış yönteminin ve sözlükte geçen bazı kelimelere halk tarafından yüklenen anlamların tespiti Türkoloji çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

2. YÖNTEM

Korabinsky tarafından 18. yüzyılda kaleme alınan “Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs mit beigesetzten deutsch ungrisch und böhmischen Bedeutungen, und einer kurzgefatsten türkischen Sprachlehre” adlı eserin sözlük bölümünün hazırlanış yöntemi eserden örnek sayfalarla ve sayısal verilerle tanıtılacaktır.

3. YAZARIN VE ESERİN TANITIMI

3.1. Yazar Hakkında Bilgi

Korabinsky, 1740 yılında Macar Krallığı sınırları içinde dünya gelmiş ve 1811 yılında vefat etmiştir. Öğretmen, topoğraf ve yazardır. Slovakya’nın başkenti Bratislava’da Protestan Lyzeum Yüksekokulunda felsefe ve din bilimleri eğitimi almıştır. Mezun olduktan sonra Bratislava’da öğretmenlik yapmaya başlamış ve öğretmenliğin yanı sıra kız öğrencilerin eğitimi için kurmuş olduğu enstitüde Macarca ve Fransızca dil eğitimi vermiştir. Yedi yıl süren bu çalışmaları ekonomik sıkıntılar nedeniyle sona ermiştir. 1769 yılında öğrenimine devam etmek amacıyla Almanya’ya gitmiş ve burada 2 yıl

kaldıktan sonra memleketine geri dönmüştür. Bratislava’da öğretmenliğe devam ederken bir yandan Bratislava gazetesini editörlüğünü yapan ve matbaacı olan Johann Michael Landerer ile çalışmaya başlamıştır. Korabinsky, 1774 yılından 1784 yılına kadar gazetenin yazı işleri sorumluluğunu üstlenmiştir. 1785 yılından itibaren öğrenim görmek amacıyla Almanya’nın değişik şehirlerinde uzun süreli bir seyahate çıkmıştır. Daha sonra Bratislava’ya geri dönmüş fakat çeşitli sebeplerden dolayı vatandaşlık haklarını ve tüm mal varlığını kaybetmiştir. Bu sebeple Bratislava’dan ayrılarak Viyana’ya bir arkadaşının yanına yerleşmiştir. Viyana’da eserlerini bastırmak için destekçiler aramaya başlamış ve bu sayede birkaç eserini neşretme imkânı bulmuştur. Viyana’da kaldığı süre içinde zengin ailelerin çocuklarına öğretmenlik yaparak geçimini sağlamıştır. 1809 yılında memleketine geri dönmüş ve darülacezede yaşamaya başlamış ve 1811 yılında vefat etmiştir.

3.2.Eser Hakkında Bilgi

Tanıtımını yapacağımız “Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs mit beigetzten deutsch ungrisch und böhmischen Bedeutungen, und einer kurzgefatsten türkischen Sprachlehre” adlı eser Çek Cumhuriyeti’nin Moravya eyaletinin başkenti Brünn şehir kütüphanesinde 47658 numarada kayıtlıdır. Eser Latin harfli basılmış olup üç farklı karakter kullanılmıştır. Eser iki bölümden oluşmaktadır ve toplam 244 sayfadır. 162 sayfadan oluşan birinci bölümde Türkçe, Almanca, Macarca ve Çekçe çok dilli bir sözlük, 78 sayfadan oluşan ikinci bölümde ise Türkçenin Almanca açıklamalı kısa bir grameri yer almaktadır. Çalışmamızın sınırları eserin sözlük bölümünden ibaret olduğu için ikinci bölümde bulunan gramer kısmının tanıtımı yapılmayacaktır.

3.2.1.Eserin Giriş Kısmı

Eserin ilk sayfasında bir tablo içinde Osmanlı tarafından kullanılan alfabe ve Latin alfabesindeki karşılıkları verilmiştir. Alfabelerin altında ise bir gravür bulunmaktadır. Gravürün altında “Kendi başına bir Türk ile konuşabilen/anlaşabilen her yabancı kişi ne şanslıdır.” anlamında Almanca metin vardır.

Türkische Buchstaben							
ا	a. e.	خ	ch	ص	r	ل	l
ب	b	د	d	ط	t	م	m
پ	p	ذ	s	ظ	tz	ن	n
ق	r	ر	r	ع	a	و	w
ف	f	س	s	غ	g	ه	h
ج	dfch	ش	f	ق	r	ي	j
چ	ifch	ش	fch	ق	k	ـ	l
ح	h	ص	f	ی	ry		

*Ein Glück für jeden fremden Mann,
Der selbst mit Türken sprechen kann.*

Daha sonra ise Hristiyan düşünür Augustinus'un (354 - 430) Civitas Dei ("Tanrı Devleti" veya "Tanrı'nın Şehri") adlı eserinden alıntılan "Dillerin farklılığı bir insanı diğer insana karşı o derece çekingen, yabancı ve evhamlı yapıyor ki bu farklılıkları bir araya getirmeye tek başına doğanın aynılığı dahi yeterli olmuyor. Bu sebeple insanların ev hayvanlarına karşı besledikleri muhabbet, yabancılara karşı olan muhabbetten daha ileri seviyeye ulaşıyor." (Augustinus, Buch XXIX, Tittel VII) anlamına gelen metnin Latincesi ve Almancası bulunmaktadır.

Daha sonra ise okuyucuya yazdığı ve sözlüğü yazmadaki amacını açıklayan iki sayfalık bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde Kahraman Macar askerlerine kısa bir övgü cümlesinden sonra ÖZET olarak şu yazmaktadır:

Almanca bilgilerinin yetersizliğinden ve kendilerine duyulan hoşnutsuzluktan dolayı "Yedi Yıl Savaşları" nda ihtiyaçlarını Almanya'nın Magdeburg şehrinde nakit parayla dahi alamayan ve kaderleri bir kişinin Almanca Hırvatça Sözlükle meydana getirmesinden dolayı az da olsa olumlu şekilde gelişme gösteren kişilere...

Bu husus beni Macarca ve Çekçe ilaveli Almanca Türkçe Sözlük kaleme almaya cesaretlendirmiştir. Osmanlı ile yaşanan savaşlar Macar halkının için zorunlu da olsa Osmanlı ile karşılıklı ilişkiler kurmak zorunda kalması Macar halkı için faydasız olmadığına inanıyorum. Ayrıca bu eserle çok büyük bir imparatorluk tarafından kullanılan, Avusturya ve Macar Krallığına komşu olan bir dili tanıtmayı ve bu eserin insanlığa faydalı olmasını ümit ediyorum.

Uzun süreden beri düşünürlerimiz ve bilim adamlarımız bu dilin öğrenilmesinin çok uzaklardaki milletlerle bir araya gelme imkânı sağlayacağını, ilişkileri kolaylaşacağını ve bu milletlerin hayat tarzlarıyla düşünce biçimlerini araştırma ve öğrenme imkânını artacağını savunmuşlardır.

Zaman, bu çalışmanın beklentileri ne derecede karşılayacağını gösterecektir. Benim amacım faydalı bir çalışma ortaya koymaktır. Bu gayretimi en azından hiçbir vatansever yanlış yorumlamaz.

3.2.2. Eserin Sözlük Kısmı

Sözlük iki bölüm halinde hazırlanmıştır. Birinci bölümde (ss. 1-117) madde başı olarak Türkçe kelimeler, yanlarında da sırasıyla Almanca, Macarca ve Çekçe anlamları verilmiştir. Bu bölümde 2700'e yakın madde başı bulunmaktadır.

A bdest, muhamedanische Reinigung; <i>ibruk</i> <i>iz'zuid</i> ; oçisteni turecki.	A chür, der Stall; <i>Istalló</i> ; Wasttal.
A bes, bät, rofz, zly.	A csa, ein Silberling, silbera ne Pfennig; <i>ezüst</i> <i>penz</i> ; Strjbernj.
A brer, das Weib, Eheweib; <i>Afz/sony</i> <i>felesig</i> ; <i>Sena</i> , Manzeita.	A cscheheri, Weiß, Stadt; <i>fejer-udros</i> ; <i>Delehrad</i> .
A cdnizi, das mittelländische Meer; <i>föadkeredsge</i> <i>ku</i> ; <i>zepin-yaló</i> <i>tenger</i> ; <i>Mos</i> <i>fe</i> <i>prostfedzemnj</i> .	A cseray, Weissenburg, oder Weißes Schloß; <i>Fejerudr</i> ; <i>Delehrad</i> .
A chtgi, der Koch; <i>Szaktz</i> , <i>Ruchat</i> , <i>Wartjé</i> .	A d, der Dame; <i>Néu</i> ; <i>Gmés</i> <i>no</i> . Adler, die Namen; <i>Nevek</i> ; <i>Gmëna</i> .
A chtgiballa, Erzmundloch; <i>fö-fakats-mester</i> ; <i>worcs</i> <i>ni</i> <i>Ruchmitz</i> .	A da, eine Insel; <i>Sziget</i> , <i>Ostrow</i> .
A chtshamba, der Augen- Wortel, das Interesse; <i>Nyeresig</i> , <i>bascon</i> ; <i>Dzú</i> <i>set</i> , <i>zyt</i> .	A dem, der Mensch; <i>ember</i> ; <i>Crowit</i> . Ademler, die Menschen; <i>emberk</i> ; <i>üs</i> <i>dé</i> .

Adem

Yazar sözlükte bazı kelimelerin halk arasındaki anlamlarına da yer vermiştir: **Arnaut**, Albanien [Arnavut]; **Arnautlar**, Seeräuber [Korsanlar].

- Arametmek**, russen; *nya-godni; odpočnauti, odpočivati*
- Arcaiar**, die Aehsel; *bánally; pažđj, pažuch.*
- Ardinde**, rückwärts, *bátra; zadkem.*
- Ardine**, zurück; *batra, básele; po zadu, spátsem.*
- Arganon**, die Orgel, *Orgána, Warhany.*
- Argat**, ein Tagelöhner, *Mietling; napszámos, béres; nadennjş, delnjş, towarichář.*
- Ari**, die Biene, *méb, Wicla.*
- Arik**, mager; *sovány, őszívér; suchý, churawý, gudy.*
- Arka**, der Kasten; *bát, hşbet.*
- Arka gemegi**, das Rückgrad; *bát-gerince; hřbetnjř kost, páteč.*
- Arokuri**, über swerch, *ke-veřtěl; na přě.*
- Armagan**, das Geschenk; *ajándék; Dar.*
- Armut**, eine Birn, *körvély, bruska.*
- Armut agatsch**, der Birnbaum, *körvély-fa; bruska, bruszkový strom.*
- Arnaut**, Albanien; *Albania, Albanská zem.*
- Arnautlar**, Seeräuber; *tengeri-tolvaj; mořský laupěžnjř.*
- Arpa**, Gersten; *arpa; gebmen.*
- Arsehni**, die Elle; *řeř; rýř, lořeč.*
- Artihal**, die Bittschrift; *şeşeş; prosba; instantia.*
- Artük**, mehr; *több, többet; wjc.*
- As**, die Nahrung; *tapléds étvnost, potrawa.*
- As**, wenig; *kevés; málo.*
- Asarlamak**, verweisen, mit Worten bestrafen; *megdorgálni, megfeddeni; Pávati, řowý trestati.*
- Asatguk** ein klein wenig; *keveseske; málo.*
- Ašchemekliük**, die Sämte, *řavanyuság, Fyffelost.*
- Ašchaga**, unten; *alább; njže.*
- Ašchagerek**, unten; *alább, njže.*

Sözlükte dikkat çeken diğer bir husus yazarın önemli gördüğü bazı kelimelerin iyelik çekimlerini madde başı olarak vermesidir: **Baba**, **Babam**, **Babang**, **Babassi**, **Babamus**, **Babangus** vb.

Bani, *vetni, banni*; *stij-
leti, hâzeti.*

Atschik, helle Farbe; *vild-
gos szinö*; *swëtke, gasnâ
barwj.*

Atschikmak, hungern; *e-
bezni*; *gest žadati.*

Atschmak, aufhün; *fel-
nyini*; *otwjrati, otes
wşiti.*

Atschmare, weigelbraun; *viola-
szini*; *fyafowé
modré barwy.*

Autsch, die flache Hand; *tenyer*; *dlan.*

Avurat, das Weib, Eheweib; *Azszony, feleség; žena,
Manželka.*

Auzibassa, Obristägermeis-
ter; *fövaddsz mŷter*;
*Űeywŷŷŷ kowetcký
Űŷŷtr. Avdschjy Ba-*

schy, Oberjägermeister;
fövaddsz mŷter; *Űeywŷŷŷ
kowský mŷŷtr.*

Ay, der Mond, das Monat,
der Vår; *höld, hólnap*;
*medve; Űŷŷŷŷ, nedwéd,
Swézda nedwédj.*

Aydanlik, des Mondeslicht;
höld vildg; *mŷŷŷŷne
swëtlo.*

Ayjarisi, der halbgetheilte
Mond; *u' hólnakŷele*;
pŷl mŷŷŷŷny.

Aza, der Fußnecht, die
Infanterie; *gyalog karo-
na, gyalogság*; *pŷŷŷŷ,
pŷchota, pŷŷŷŷ wogŷko.*

Azamia, Assorien; *Aŷŷŷŷŷŷ
orŷzág; Űŷŷŷŷŷŷŷŷŷ
gina.*

Azem, der Oberste; *leg-
ŷŷŷŷŷŷŷŷŷ; Űeywŷŷŷŷŷ.*

B.

Baba, der Vater; *Aya, Babafzi, sein Vater; Aya,
Apa; Otec.*

Babam, mein Vater; *Ayam, Babamus, unser Vater;
Apam; mŷg Otec. Atyam, Atyamk, Apamk; nŷŷ
Otec.*

Babang, dein Vater; *Ayad, Babangus, euer Vater;
Apad; twŷg Otec. Ayad, Aya.*

A 5

Sözlüğün ikinci kısmı (ss. 119-162) birinci kısımdaki kelimelerin Almancalarının madde başı olarak hazırlanmasıyla oluşmuştur. Sözlüğün ikinci kısmında kelimelerin Macarca ve Çekçe anlamlarına yer verilmemiştir. Birinci kısımda verilen kelimelerde alfabetik sıra dışında herhangi bir ayırım yapılmamışken ikinci kısımda yazar kelimeleri üç gruba ayırmıştır. Birinci grupta yaklaşık 1800 madde başı isimler (ss. 119-152); ikinci grupta yaklaşık 210 madde başı sıfatlar ve zarflar (ss. 152-162); üçüncü grupta yaklaşık 170 madde başı fiiller (ss. 156- 162) verilmiştir.

İsimler:

111		119
Alphabetischer Auszug der deutschen		
Wörter, mit beigegebenen türkischen		
Bedeutungen.		
1. Hauptwörter		
Al , Chellabaluk 23.	Adrenes , Edrenos 34.	
Alambalugi 57.	Adriavopl , Edrini oder E-	
Alas , Lesch 72 Murdar 78.	adreneh 34.	
Albt , Scheych 95.	Adrianopollaner , Edringli	
Albend , Agsam 3. Aigam	34.	
3. Kindi 67.	Aegypten , Mizzir oder Mi-	
Albendämmerung , Jotsi	tzir 76.	
57.	Aepfelgarten , Bostan 17.	
Albaerdueter , Mubaschir	Affe , Maimon 73.	
76.	Affen eine Art derselben,	
Abgesandter , Retsul 89.	Schebek maimoni 94.	
Abraham , Ibrahim 53.	Afrika , Gärb 39. Magrip	
Abtrännige , Murtat 78.	73.	
Abwaschen religiöses der Mas-	Agent der Janischaren bes-	
homedanet, Guful 45.	den Paschas, Muhhdhir-	
Achnolus ein Fluß, Pachico-	aga 77.	
lan 86.	Albanien , Arnaut 7.	
Achsel , Arcalar 7. Omus 84.	Aleppo , Haleb 46.	
Acker , Tarla 104.	Alexander , Scanderbeg 93.	
Ackersmann , Tschiffgi 110.	Schender 94.	
Ader , Damar 25.	Alexandrette , Iskjenderun	
Adler , Tauschanschül; Sarz	58.	
oref.	Alexandrien , Iskjenderyh	
Adler , so das Geflügel im	58.	
Wasser auffängt, Schahan	Alger , Eldschesfayr 25.	
93.	Allerhöchste , Lesker 72.	
Adlersnase , Dagan burum	Almosen , Tschadaka 108.	
25.		

752

- Babustierer**, Discha irdlagak 29.
Bange, Küstarsch 71.
Bauberer, Gafu 40. Sabjr 91.
Bann, Vian 114.
Bannkönig, ein Vogel, Serce 97.
Bannschläpferl, Bilbil 15.
Beichen, Nischan 81.
Beieefinger, Schahadek 93.
Beischen, Vlugan 116.
Zeit, Saman 91. Zeman 117.
Zeit die frühe, Sabachad 90.
Zeit, Tsatur 109.
Zeit kleines, Cala 19.
Beiter, Begür 13.
Bettel, Teskere 106.
Beughaus, Tersenal ober Terschanek 106. Topchanek 107.
Biege, Keetschi 65.
Biegel, Tuffa 111.
Bimmer, Hoda 49.
Bimmet, Mukmisi 77.
Bimmetrinde, Targin oder Tartschim 104.
Binn, Challai 21.
Binngießer, Calaiçi 19.
Birkel, Pergel 87.
Bisera, Nohut 81.
Boll, Timar 107.
Born, Kakmam 61.
Bwang, Dschiber 31.
Zweifel, Schabbe 95.
- Zweifelhaftigkeit**, Hayret 48.
Zweig, Dall 25. Fidan 38.
Zwera, Guge 44.
Zwiesel, Balsal 13. Sogan 99.
Zucker, Scheker 94.
Zuckerbecker, Hälwadshy 45.
Zuhörer, Isehidiçi 57.
Zunge, Dil 29.
- 2. Benwörter**
- Abgesondert**, baschka 12. mutall 78.
Abwesend, gaip 39.
alle, gemi 41.
allmächtig, hermetekadir 48.
alt, eski 37. koga oder kogla 69.
allgemein, aim 3.
andächtig, falli 91.
andächtiger, Isoty 101.
annehmlich, kabül oder kabal 60.
arm, fachit ober fakür 37. karip oder iakur 64.
aufgerichtet, dagri 30.
auffällig, chävaridich 21.
ausgeschöden, fuimlich 102.
ausländisch, fachir 90.
bald, the
befreyt von den öffentlichen Lasten, mülz allem 77.

Filler:

156

- Zahn, ianafsch 53.
 zeitig, olmisch 84.
 zerfetzt, irtalmisch 57.
 zerrißen, iürtilmisch 60
 57.
 zerspaltten, iarilmisch 52.
 zierlich, chas 22.
 zufrieden, roszikai olmisch
 88.
 zweifach, ikikrat 55.
- 3. Zeitwörter.**
- Aßern, bitschmek 16;
 tſchiffet tſchurimek 109.
 anbeten, tapmak 104.
 anfangen, baſchlamak 12.
 angeſtrengt werden, ſikil-
 mak 98.
 anklagen, douetmek 31.
 anklopfen, kapiz inſakmak
 62.
 ankündigen etwas übel, vä-
 id 112.
 anlegen einen Aßer, tſchiff
 zürmek 110.
 anſchauen, bakmak 11.
 anſchwärzen, karatmak 63.
 anſtrengen, ſikmak 98.
 anſehen, giemek 42.
 arbeiten, tſchalosmak 108.
 arzenei gebrauchen, ſagalt-
 mak denya 28 90.
 aufbewahren, ſaklamak 91.
 aufgeben laſſen viel, hoſch-
 getſchemek 50.
 aufhängen, aſmak 8.
 aufheben, caldatmak 19.
 aufhören, fereget etmek
 38.
 auflegen eine Laſt, iukle-
 mek 59.
 aufſtehen, camak 19.
 aufſtun, atſchmak 9.
 ausgehen, hotalactmek 50.
 tſchikmak 110.
 außhöhnenn hotalactmek 50.
 außſehren, ſupurmek 102.
 außlöſchen, ſuiundurmek
 102.
 Banen, iapmak 51.
 beſreyen, korumak 69.
 beſriedigen, barifchmak 12.
 begehren, dilemek 29.
 behilflich ſeyn, iardumet-
 mek 52.
 bekennen, etirafetmek 37.
 bekommen, kaſdumak 64.
 bekräftigen, ſabit eilemek
 90.
 bekräftigen, iuklemek 59.
 bekaſſen, teklifetmek 105.
 beräuben, ſoimak 99.
 beſchuldigen, eulamak 24.
 beſitzen, ſapletmek 92
 beſtätigen, ſabit eilemek 90.
 beten, namaz bülmak 80.
 betriegen, aldamak 5.
 bewegen, depretmek 28.
 bezahlen, ademek 112.
 binden, mit einem Knotten,
 baglamak 10.
 braten, kurutmak 71.

brius

Yazar, birinci kısım ile ikinci kısım arasında iyilik ve güzel ahlâkla ilgili 16 adet özlü söz ve bunların Almanca karşılıklarını vermiştir.

118

Denksprüche

zur

Beförderung des gemeinschaftlichen Wohls der Menschen.

Werte der Liebe

Babanga annaja hurme-
theile-

Ehre deinen Vater und deis-
ne Mutter.

Adam öldürme.
Ödte den Menschen nicht.

Sina eileme.
treibe nicht Unzucht.

Ögurluk eileme
begebe keinen Diebstahl

Jalan fehahaid olma.
Sev kein Verläumber.

Gairlering malini tamam
eileme.

Verlange nicht fremdes Gut.

Gairining abureth farkma
Verlange nicht eines andern
Eheweib.

Werte der Barmherzigkeit

Atsch dojdurmak
Hungrige speisen.

Sufzi Kandurmak
Durstige tränken

Tschiplal donatmak
Kaltende kleiden

Hastaleri giore uwarmak
Kranke besuchen

Tutsaglere tafeli uermek
Gefangene trösten

Vluleri giommek
Tote begraben

Conukleri conuklamak
Fremde beherbergen

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Korabinsky tarafından 18. yüzyılda kaleme alınan “Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs mit beigesetzten deutsch ungrisch und böhmischen Bedeutungen, und einer kurzgefatsten türkischen Sprachlehre” adlı eserin sözlük bölümünün söz varlığının çalışılması dönemin söz varlığına katkı sağlamakla birlikte bazı kelimelere halk tarafından yüklenen anlamları göstermesi bakımından önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Argunşah, M., ve Güner, G (2016). *Codeks Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eminoğlu, E. (2010). *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*. Sivas: Asitan Yayıncılık.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hazai, G. (2012). *Türkiye Türkçesinin Dünü ve Bugünü*. Ankara: TDK Yayınları.
- İlhan, N. (2007). *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Korabinsky, J.M. (1788). *Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs mit beygesetzten deutsch, ungrisch und böhmischen Bedeutungen und einer kurzgefaßten türkischen Sprachlehre*, Pressburg: Weber und Korabinsky Verlag.
- Steuerwald, K. (1993) *Almanca Türkçe Sözlük*, Wiesbaden: Ottoharrassowitz Verlag.
- Steuerwald, K. (1993) *Türkçe Almanca Sözlük*, Wiesbaden: Ottoharrassowitz Verlag.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yayınları.
- Umunç, H. (2015). Meninski'nin Türk Dili ve Kültürü Üzerine Görüşleri: Bir Değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32/1, ss. 243-257.
- Augustinus (5. yüzyıl). Die Verschiedenheit der Sprachen als Scheidewand innerhalb der menschlichen Gemeinschaft. Das Elend der Krieg, auch der sogenannten gerechten. *Zweiundzwanzig Bücher über den Gottesstaat*. Buch XXIX, Tittel VII. <http://www.unifr.ch/bkv/kapitel1937-6.htm> (2016, Eylül 20).

GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜKTE İŞTEŞ FİLLER

Bilal UYSAL*

ÖZET

Türkçede işteş çatı çoğunlukla “Bir eylemi çokluk öznenin birlikte veya karşılıklı olarak gerçekleştirmesi.” şeklinde tanımlanmaktadır. Güncel Türkçe Sözlük (GTS)’de bu fiillerle ilgili bazı sorunlar tespit edilmiştir. GTS’de bu fiillerin bir kısmı madde olarak alınmamış, bir kısmının işteşlik işlevi dışındaki işlevleri verilmesine rağmen işteşlik işlevi tanımlanmamış, bir kısmı da eksik tanımlanmıştır. Bu bildiride GTS’deki işteş fiillerle ilgili tespit ettiğimiz eksiklikler tartışılacaktır.

Anahtar sözcükler: işteş fiiller, çokluk özne, işlev, Güncel Türkçe Sözlük.

RECIPROCAL VERBS IN LIVING TURKISH DICTIONARY

ABSTRACT

In Turkish, reciprocal verb is mostly described as “The plural subject’s realizing of a verb together or mutual.” In Living Turkish Dictionary some problems are detected about these verbs. In Living Turkish Dictionary some of these verbs aren’t given place an item although functions of the some verbs other than reciprocity are identified, reciprocity function is not defined, and some of them are deficient. In this notice the deficiencies about reciprocal verbs will be discussed.

Keywords: reciprocal verbs, plural subject, function, Living Turkish Dictionary.

1. GİRİŞ

Güncel Türkçe Sözlük (GTS)’de fiillerin çatısı belirtilmemektedir. Aynı zamanda GTS’ye işteş fiillerin bir kısmı alınmış, bir kısmı alınmamıştır. Bu sebeple GTS’ye göre Türkçedeki işteş fiillerin listesini çıkarmak mümkün değildir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Türkçede işteş çatı genellikle “Eylemin birden çok özne tarafından yapıldığını göstermek üzere geçişli ya da geçişsiz eylem kök ya da gövdelerine -ş- çatı ekinin getirilmesiyle yapılan eylemlerdir” (Aksan, 1983: 195) şeklinde tanımlanır. Eğer Türkçede bir fiil biçimbirimsel

*Öğr. Gör. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi, e-posta: uysalbilal@hotmail.com

işteşlik işaretleyicisi alabiliyorsa öncelikli olarak bu yapı tercih edilir. Ancak Türkçede her fiil bu biçimbirimsel işaretleyici almaz. Türkçede biçimsel işteşlik işaretleyicisi alabilen fiillerin sayısı oldukça azdır.

Özmen (2014) ve Nakipoğlu-Üntak (2006)'ya göre Türkçedeki işteş fiillerin listesi çıkartılmıştır. Özmen, şu kaynakları “Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi'ndeki 6390 fiilden (Tezcan, Tariktaroğlu, Gemalmaz, 2004), Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük'ün 2011 baskısından ve Türk Dil Kurumunun Genel Ağdaki güncel sözlüğünde bulunan yaklaşık 6441 fiilden yararlanılmıştır (<http://fiiller.mersin.edu.tr>)” (2014: 714-715). tarayarak işteşlik işaretleyicisi alabilen fiilleri tespit etmiştir. Buna göre Türkçede 6441 fiilden yalnızca 193 tanesi işteşlik işaretleyicisi -{(I)ş}- alabilmektedir. Özmen buradaki rakamların yaklaşık olarak değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Nakipoğlu-Üntak işteş fiilleri tasnif etmiş, bu tasnife göre Türkçede 4577 fiil vardır ve bunlardan 232 tanesi işteştir. Ancak bizce bu tasnife göre bazı fiillerin bildirdiği eylem teklik öznece de gerçekleştirilebilmektedir. Oysa işteşliğin olmazlarından birisi öznenin mutlaka çokluk özne¹ olmasıdır. Nakipoğlu-Üntak'ın yapmış olduğu tasnif aşağıya alınmış ve doğru bulunmayan kısımlar belirtilmiştir.

2.1. Türkçede İşteş Fiillerin Tasnifi

Nakipoğlu-Üntak -{(I)ş}- ekli 181, -{(A)ş}- ekli 51 adet işteş fiil tespit etmiş, -{(I)ş}- ekli fiilleri de kendi içinde tasnif etmiştir. Bu tasnifte tespit ettiğimiz 50 fiil, teklik öznece de gerçekleştirilebildiği için işteş fiil olarak kabul edilmemelidir.

2.1.1. Eylem + -(I)ş (Karşılıklılık belirten -(I)ş eylemleri)

atış-	boğuş-	doyuş-	karış-	öpüş-	taniş-
ayrılış-	bozuş-	dövüş-	karmaş-	örtüş-	tartış-
ayrış-	çağrış-	dürtüş-	kavuş-	özleş-	tepiş-
bağdaş-	çağrış-	emiş-	kesiş-	sarmaş-	tokuş-
bağırış-	çapraş-	fısıldaş-	kırpış-	sataş-	tutuş-
bakış-	çarpış-	fingirdeş-	kıyış-	savaş-	uyuş-
barış-	çatış-	geçiş-	koçuş-	sayış-	uyuş-
benzeş-	çekiş-	giriş-	konus-	seviş-	vuruş-
bıkış-	çeliş-	görüş-	küsü-	orus-	yakış-

¹ İşteş çatıda dilbilgisel olarak teklik özne olabilir, ancak mantıkça çokluk özne olmak zorundadır. “Karşılıklılık çatısında birden fazla özne söz konusudur. Ancak bu öznelerden biri, karşılıklılık ekini/edatını alıp sözcüğe tamlayan olarak katılır: *İstanbul'a gidiyor. Pek yakında kendisiyle gör-üş.*” (Börekçi, 2004: 494).

birakiş-	dalaş-	güreş-	oynaş-	sövüş-	yaraş-
biliş-	daniş-	itiş-	ödeş-	sürtüş-	yazış-
biniş-	dayanış-	kakış-	ölçüş-	takış-	yeniş-
bitiş-	didiş-	kapış-			

Tablo 1. Karşılıklılık belirten -(I)ş eylemleri

Bu tasnife göre 75 adet işteş fiil gösterilmiş, bu fiillerden *özleş-sorus* ve *yakış-* fiilleri işteş fiil olarak alınmamalıdır.

2.1.2. Eylem + -Iş (Bir kaynağa doğru hareket belirten -(I)ş eylemleri)

birikiş-	deriş-	kapış-	tıkış-	üşüş-
çöküş-	doluş-	sokuş-	toplaş-	yığış-

Tablo 2. Bir kaynağa doğru hareket belirten -(I)ş eylemleri

Bu tasnife göre 10 adet işteş fiil gösterilmiş, bizce de tamamı işteş fiildir.

2.1.3. Eylem + -Iş (Bir kaynaktan dışarı doğru hareket belirten -(I)ş eylemleri)

çözüş-	kaçış-	koşuş-	uçuş-	

Tablo 3. Bir kaynaktan dışarı doğru hareket belirten -(I)ş eylemleri

Bu tasnife göre 4 adet işteş fiil gösterilmiş, bizce de tamamı işteş fiildir.

2.1.4. Eylem+ -Iş (Topluca yapılan bir hareketi belirten -(I)ş eylemleri)

ağlaş-	buluş-	fıkırdaş-	kaynaş-	sığış-
azış-	cıvıldaş-	gülüş-	kıkırdaş-	titreş-
bağrış-	çağrış-	haykırış-	kıpırdaş-	üleş-
bekleş-	çığrış-	hırıldeş-	kırış-	ürüş-
bölüş-	çırpış-	katış-	ötüş-	vıçırdaş-

Tablo 4. Topluca yapılan bir hareketi belirten -(I)ş eylemleri

Bu tasnife göre 25 adet işteş fiil gösterilmiş, bu fiillerden *azış-* ve *katış-* fiilleri işteş fiil olarak alınmamalıdır.

2.1.5. Eylem + -Iş (Durum değişikliği belirten -(I)ş eylemleri)

değiş-	dönüş-	geliş-	oluş-	

Tablo 5. Durum değişikliği belirten -(I)ş eylemleri

Bu tasnife göre 4 adet işteş fiil gösterilmiş, tamamının bildirdiği eylem teklik öznece gerçekleştirilebilmekte ve oluş bildirmektedir. Bu sebeple verilen fiiller işteş fiil kabul edilmemelidir.

2.1.6. Eylem + -İş (Yapılan hareketin yoğunluğunu belirten -(İ)ş eylemleri)

çıkış-	eriş-	kalkış-	kızıış-	pekiş-
dayatış-	giriş-	kamaş-	kokuş-	uyuş-

Tablo 6. Yapılan hareketin yoğunluğunu belirten -(İ)ş eylemleri

Yukarıda verilen 10 fiilden 8 tanesinin bildirdiği eylem teklik öznece gerçekleştirilebilmekte, oysa teklik özneli fiiller işteş fiil kabul edilmemelidir. Bu fiillerden yalnızca *dayatış-* ve *uyuş-*² fiilleri mutlaka çokluk özne aldığı ve karşılıklı yapma işlevli olduğu için işteş alınmalıdır.

2.1.7. Eylem + -İş (Geçişli eylemlere eklenerek geçişsiz eyleme dönüşen -(İ)ş eylemleri)

bulaş-	büzüş-	kırıış-	sıkış-	ulaş-
buruş-	dolaş-	savuş-		

Tablo 7. Geçişli eylemlere eklenerek geçişsiz eyleme dönüşen -(İ)ş eylemleri

Yukarıda verilen 8 fiilin tamamının bildirdiği eylem teklik öznece gerçekleştirilebilmekte, bu fiiller de işteş fiil kabul edilmemelidir.

2.1.8. Diğer -(İ)ş- eylemleri

alış-	depreş-	sırnaş-	soğuş-	yılış-
apış-	iliş-	sıvaş-	yanış-	yıvış-
çalış-	mayış-	sıvış-	yapış-	uğraş-
eğleş-				

Tablo 8. Diğer -(İ)ş- eylemleri

Yukarıda 16 adet fiil gösterilmiş, bunların tamamı teklik öznece gerçekleştirilebilmekte, teklik özneli bu fiiller işteş fiil kabul edilmemelidir.

2.1.9. Eylem + İA + ş (İşteşlik/ karşılıklılık belirten eylemler)

anlaş-	eşitleş-	işaretleş-	kümeleş-	selamlaş-
bağıtlaş-	etkileş-	karşılaş-	meleş-	söyleş-
bağlaş-	gagalaş-	koklaş-	merhabalaş-	süngüleş-
boğazlaş-	gırtlaklaş-	kucaklaş-	pençeleş-	toslaş-
destekleş-	hırlaş-	kurşunlaş-	rastlaş-	yumruklaş-

² . *uyuş-* fiili “vücudun bir yerinde, duygu ve hareket geçici olarak azalmak” anlamı ile işteş değil, “Her konuda birbirine uymak, imtizaç etmek, Bir iş, düşünce, görüş vb. üzerinde anlaşmaya varmak, uzlaşmak, mutabık kalmak” http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.582d772abd45c3.75957883 anlamları ile işteştir.

elleş-				

Tablo 9. Eylem + IA + ş (İşteşlik/ karşılıklık belirten eylemler)

Yukarıda 26 adet işteş fiil gösterilmiş, bunlardan 25 tanesi çokluk öznelidir, ancak GTS ve KAL’de *kurşunlaş-* fiilinin karşılıklı yapma işlevi bulunmamıştır. Bu fiil oluş işlevlidir, işteş fiil olarak alınmamalıdır.

2.1.10. İsim + -IAş Eylemleri (İşteşlik belirten eylemler)

ağızlaş-	dertleş-	inatlaş-	kurşunlaş-	ödünçleş-	sözleş-
antlaş-	dırlaş-	kamplaş-	kutuplaş-	öğürleş-	şakalaş-
bayramlaş-	eşleş-	kandilleş-	küfürleş-	paslaş-	şartlaş-
bileş-	haberleş-	karşıtlaş-	mahkemeleş-	paylaş-	telefonlaş-
birleş-	halleş-	kavgalaş-	mektuplaş-	pazarlaş-	tokalaş-
cebelleş-	hayırlaş-	kavilleş-	nöbetleş-	randevulaş-	uzlaş-
cilveleş-	helalleş-	keşikleş-	odaklaş-	restleş-	vedalaş-
çiftleş-	hesaplaş-	klikleş-	ortaklaş-	senetleş-	yardımlaş-
davalaş-	iddialaş-				yüzleş-

Tablo 10. İsim + -IAş Eylemleri (İşteşlik belirten eylemler)

Yukarıdaki tasnife göre 51 adet işteş fiil gösterilmiş, bu fiillerden *keşikleş-* ve *odaklaş-* fiillerinin işteşlik işlevi yoktur, bu fiiller işteş fiil kabul edilmemelidir.

Özmen’in belirtmiş olduğu 193 adet işteş fiil incelenmiş, bu fiillerden *sıkışmak* ve *soruşmak* fiilleri teklik öznece de gerçekleştirilebildiği için işteş fiil olarak alınmamıştır. Kalan 191 fiil işteş kabul edilmiştir. Nakipoğlu-Üntak’ın bildirdiği 229 fiilden 189 adeti işteş kabul edilmiştir. Bu iki kaynaktan belirtilen işteş fiiller birleştirilmiş, iki kaynaktan toplam 193 adet işteş fiil elde edilmiştir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada yukarıda da tartışıldığı üzere Özmen (2014) ve Nakipoğlu-Üntak (2006)’ın işteşlik tasnifleri tarafımızca gözden geçirilmiş ve toplam 193 adet işteş fiil elde edilmiştir. Elde edilen 193 işteş fiil GTS’de taranmış; bir kısmının GTS’de bulunmadığı, bir kısmının hatalı olduğu tespit edilmiştir. Aşağıya bu fiillerin listesi çıkartılmıştır:

4. BULGULAR VE YORUM

4.1 Güncel Türkçe Sözlük'te Madde Başı Olarak Bulunmayan İşteş Fiiller

çetleşmek Bu fiil GTS'de yok.

çığrışmak Bu fiil GTS'de yok.

Bu fiil Kubbealtı Lugatı (KAL)'de şu şekilde verilmiştir: “*ortaklaşa f. (<çığır-ı-ş-mak) halk ağzı.* Yüksek sesle bağrışmak, hep birlikte bağırıp çağırmak, haykırmak: *Evvel bizi beğenmeyen güzeller / Şimdi çığrışılar al deyî deyî* (Karacaoğlan). *Peygamber muhâcirinle Medîne'ye girerken çocuklar sokaklarda, “Resûlullah geldi” nidâsıyla çığrışıyorlarmış* (Yahyâ Kemal).”

çitişmek Bu fiil GTS'de yok.

Bu fiil KAL'de şu şekilde verilmiştir: “*geçişsiz f. (<çit-i-ş-mek)* (İplik, yün, saç vb. şeyler) Birbirine geçip dolaşmak, çözülmez bir durum almak: *Türkân Hâtun bir al örtüye sarılmış, çitişmiş ak saçlarının bir kısmı omuzlarından aşağı sarkmış* (Ahmet H. Müftüoğlu).”

halleşmek Bu fiil GTS'de yok.

Bu fiil, KAL'de de yoktur, ancak Büyük Türkçe Sözlük (BTS)'de şu şekilde verilmiştir: “*hâlleşmek (nsz, -le)* 1. Karşılıklı dertlerini anlatmak, dertleşmek. 2. *mec.* Bir şeyle yakından ilgilenmek.”

koçuşmak Bu fiil GTS'de yok.

Bu fiil KAL'de şu şekilde verilmiştir: “*karşılıklı f. (<koç-u-ş-mak)* Kucaklaşmak: *Ayağa kalkıp hakîrin elini eline aldı, öpüşüp koçuştuk* (Evliyâ Çelebi – T. S.)”

4.2. Güncel Türkçe Sözlük'te İşteşlik İşlevi Tanımlanmamış Veya Hatalı Tanımlanmış Fiiller

boynuzlaşmak *nsz* Boynuz durumuna girmek (GTS).

GTS'de Bu fiilin yalnızca oluş işlevi tanımlanmış, işteşlik işlevi tanımlanmamıştır.

dayatışmak *nsz* Kendi istek ve arzuları doğrultusunda ısrar etmek, inatlaşmak (GTS).

GTS'de yapılan tanımın oluş fiilini mi yoksa işteş fiili mi tanımladığı net değil. Birinci cümle teklik öznece gerçekleştirilecek bir fiili

belirtiyor, ikinci cümledeki “inatlaşmak” ise oluş mu bildiriyor? İşteşlik mi bildiriyor? Belli değil. Bu tanımın daha net yapılması gerekir.

fıkırdaşmak *nsz* Oynakça davranışlarda bulunmak "*Otomobilin içinde gülüşen, fıkırdaşan dört, beş hanım var.*" - M. Ş. Esenal (GTS).

Bu fiil, GTS’de verilen anlama göre teklik öznece gerçekleştirilebilir. Ancak KAL’de işteş olarak tanımlanmıştır: “*ortaklaşa f. (<fıkırda-ş-mak)* Aralarında oynaşmak, kıpır kıpır hareket etmek, cilveli hareketler yapmak: *Yıldızlar gelin olmak isteyen çapkın kızlar gibi fıkırdaşır* (Ahmet H. Müftüoğlu).”

kadrolaşmak *nsz* Kadrolara, aynı görüşü paylaşan insanları toplamak, yerleştirmek (GTS).

GTS’de bu fiilin yalnızca ettirgenlik işlevi tanımlanmış, işteşlik işlevi tanımlanmamıştır. Halbuki KAL’de işteş fiil olarak tanımlanmıştır: “*geçişsiz f. (<kadro+laş-mak)* (Aynı görüşü paylaşan kimseler) Bir yerde toplanmak, kadro oluşturmak.”

kıpırdaşmak *nsz* Kımıldamak, kıpır kıpır etmek "*Gözlerimin önünde hayaller kıpırdaştı.*" - R. Enis (GTS).

Bu fiil GTS’de teklik öznece de gerçekleştirilebilecek şekilde tanımlanmış, örnek ise birlikte yapma işlevli işteş fiil. Bu fiil KAL’de ortaklaşa fiil olarak tanımlanmıştır: “*ortaklaşa f. (< kıpırda-ş-mak)* Kıpır kıpır hareket etmek.”

sığışmak *nsz* Ancak sığmak, güçlkle sığmak "*Bir başka fotoğrafı ona doğru tuttum, çerçeve içine sığışmak için herkes birbirine yapışmıştı sanki.*" - T. Dursun K (TDK).

GTS’deki tanıma göre bu fiilin bildirdiği eylem teklik öznece de gerçekleştirilebilir. Halbuki verilen örnek birlikte yapma işlevli işteş fiil. Bu fiil KAL’de ortaklaşa işlevli olarak tanımlanmıştır: “*ortaklaşa f. (<sığ-ı-ş-mak)* Sıkışık durumda yerleşmek, güçlkle, zar zor sığmak: *‘Altı kişi küçücük arabaya sığıştık.’”*

titreşmek 1. *nsz* Her yanı titretmek "*Koca bir nahiyeye titreştik, odunsuz yattık / O büyük mektebi gördün ya, kışın biz çattık*" - M. A. Ersoy 2. Titreşim durumunda olmak, ihtizaz etmek. (GTS).

GTS’de bu fiilin 1.anlamı işteş fiil olarak tanımlanmamış, ancak verilen örnek birlikte yapma işlevli bir işteş fiildir.

yarışmak 1. *nsz, -le* Üstünlük kazanmak amacıyla bir yarışmaya katılmak 2. Bir yarışmada başkalarından üstün olmak için çaba göstermek 3. Başkalarından üstün olmaya çalışmak, rekabet etmek (GTS).

Bu fiil GTS’de 3 maddede de teklik öznece de gerçekleştirilebilecek şekilde tanımlanmıştır. Halbuki KAL’de işteş fiil olarak tanımlanmıştır: “**1.** Bir yarışmada birbirini geçmek, üstün gelmek için uğraşmak: *Yaz gelir de Arap atlar yarışır / Bayram gelir kanlı kinli barışır* (Karacaoğlan). *Küllükte sürünen eşek / Cins atla yarışır oldu* (Gevherî). *Irkın seni iklimine benzer yaratırken / Kaç fethe koşan tuğlar ufuklarda yarışmış*”

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkçedeki işteş fiillerin GTS’ye alınması ilgili 5 farklı problemle karşılaşmıştır. Bu problemler ve çözüm önerileri aşağıda sıralanmıştır.

Günümüz Türkçesinde kullanılmasına rağmen GTS’de bulunmayan *çetleşmek, çığırışmak, çitişmek, halleşmek, kocuşmak* fiilleri GTS’ye alınmalıdır.

GTS’de yalnızca oluş işlevi tanımlanan *boynuzlaşmak* fiilinin işteşlik işlevi de tanımlanmalıdır. İşteşlik işlevi de olan *kadrolaşmak* fiili, GTS’de yalnızca ettirgenlik işlevli olarak tanımlanmıştır. Bu fiilin eksik olan işteşlik işlevi de tanımlanmalıdır.

GTS’de *fıkırdaşmak, sığışmak, kıpırdaşmak, titreşmek* fiillerinin tanımı eksik yapılmıştır. GTS’deki tanımlara göre bu fiiller teklik öznece gerçekleştirilebilmekte, oysa verilen örnekler ise birlikte yapma işlevli işteş fiildir. Bu sebeple bahsedilen fiiller mutlaka çokluk özneli şekilde tanımlanmalıdır. GTS’de çokluk özneli tanımlanması gereken *dayatışmak* ve *yarışmak* fiillerinin tanımları açık değildir. Bu fiillerin işteşlik işlevlerinin açık şekilde tanımlanması gerekir.

GTS’de fiillerin çatısı belirtilmemektedir. Örneğin yaktırmak fiili “yaktırmak-*i, -e* Yakma işini yaptırmak” şeklinde verilmiş, fiilin çatısı belirtilmemiştir. KAL’de aynı fiilin çatısının ettirgen olduğu belirtilmiştir: “yaktırmak **ettirgen f.** (<*yak-tır-mak*) (-*i / -e*) Yakmak işini yaptırmak.” GTS’de de -etken çatılı fiiller hariç fiillerin çatısı belirtilmelidir.

GTS’de olmayan bazı işteş fiiller *-hâlleşmek* ve *kocuşmak* fiilleri-BTS’de verilmiştir. Bu fiiller GTS’ye de alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Neşe Atabay vd. -Yöneten ve Yayına Hazırlayan Doğan Aksan- (2003). *Sözcük Türleri*, İstanbul, Papatya Yayıncılık.

Börekçi, Muhsine (2004). Türkçe Öğretimi Açısından Çatı Kavramı, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I.*, DK Yay., 487-499, Ankara,.

Özmen Mehmet (2014). Reciprocality in Turkish/Türkçede İşteşlik. *Discussions on Tukology*, Warsaw.

Nakipoğlu, Mine & Üntak, Aslı (2006). Türkçe’de Eylem Sayısı Ve Eylemlerin Biçimbirimsel Özellikleri. *Dilbilim Araştırmaları*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

DİL DEVRİMİ KAPSAMINDA BATI KÖKENLİ EDEBİYAT TERİMLERİNİN ÖZLEŞTİRİLME SÜRECİ*

Burcu YILMAZ ÇEBİN**

ÖZET

1908-1918 yılları arasında Türk Derneği'nin kuruluşu, Türkçülük akımı, Yeni Lisans hareketi, Maarif Nezareti'nin kurduğu bazı encümenler ile hız ve ivme kazanan Türkçenin özleşme süreci 1 Kasım 1928'de Yeni Alfabe'nin kabulüyle resmi bir hüviyet kazanır. Bu tarih dil devriminin başlangıç yılı olarak kabul edilir. 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu)'nin kurulması ve akabinde ilki 6 Eylül 1932'de toplanan Türk Dil Kurultayı ile Türkçe bir dil davası olarak sistemli bir devlet politikası dahilinde ele alınır. Terimlerin Türkçeleştirme meselesi 24 Ağustos 1936-31 Ağustos 1936 arasında toplanan Üçüncü Dil Kurultayı sonrasında bilim terimleriyle başlamıştır. Bu kurultayda fizik, kimya, biyoloji, matematik, astronomi, jeoloji vb. alanlarda sözlük kadroları kurularak özleştirme faaliyeti için çalışılmıştır. Asıl edebiyat terimlerini ilgilendiren özleştirme faaliyetleri 26 Kasım 1945'te Ankara, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nde toplanan Beşinci Dil Kurultayı sonrasında yapılmıştır. Bu kurultay kararınca bütün terimlere Türkçe karşılık bulunacak ve Batı dillerinde ortaklaşa kullanılan Grek ve Latin köken terimler dilimize kazandırılacaktır. Batı kökenli edebiyat terimlerinin özleştirilme ve bir terminoloji oluşturma süreci de bu gelişmelerin akabinde gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın amacı Türkçe'nin dil devrimi politikasında geçirdiği değişim süreçleri izleyerek benzerlik ve benzetme ilişkisi kuran Batı kökenli edebiyat terimleri özleştirilirken nasıl bir yol ve yöntem izlendiği üzerinde durulduğunu tespit etmektir. Çalışmada Türkçe ve Batı kökenli edebiyat terimleri karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelenecektir. Yöntem olarak da somut veriler (terimler) üzerinden soyut bir çıkarsamada bulunulacağı için tümevarımsal akıl yürütme yöntemi kullanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: dil devrimi, özleştirme, Batı kökenli terimler, terim yapma meselesi, tümevarımsal akıl yürütme yöntemi.

NATIVISATION PROCESS OF WESTERN ORIGIN LITERARY TERMS SCOPE OF RESEARCH LANGUAGE REVOLUTION

ABSTRACT

Between the years of 1908-1918 the process of Turkish nativisation accelerate with established an Turkish Association, Turkish Movement, Movement of Yeni Lisan (New Language), some committees which is established by Ministry of National

* Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi BAP Komisyonu tarafından desteklenmektedir ve bu yayın 2014-596 kodlu A2. Doktora Projesi'nden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, burcuyilmazcebin@gmail.com.

Education, then the carry the day formal identity with the adoption of New Alphabet in November 1, 1928. This date is agreed as the starting year of Language Revolution. Turkish handled within a systematic state policy as a language case to association of Turkish Language Research (Turkish Language Society) and followed by the first meeting of Turkish Language Congress in July 12, 1932. Problematic of making Turkish to terms was started with science terms between August 24, 1936-August 30, 1936 at Third Turkish Language Congress. In this congress was studied on nativization with lexicographers about physics, chemistry, biology, mathematics, astronomy, geology and so on terms. Nativisation activities was really concerned about literature after Fifth Turkish Language Congress in November 26, 1945 at Faculty of Ankara Language-History and Geography. According to the decide of this Congress will be found all terms their meaning in turkishand Greco-Latin origin terms -which is using shared in Western perception- will be ill be brought to our roots. In wake of these developments was realized the nativisation process of Western origin literary terms and craating a terminology. The purpose of this study was to determine how the ways and methods that followed when make a nativisation to Western origin literary terms -that established similarity and analogy relation-following the transitions process policy of Turkish Language Revolution. In this study will be analyzed Turkish and Western origin literary terms through a comparative approach. As a method will be used inductive reasoning because of goes an abstract through concrete terms.

Keywords: *language revolution, nativisation, Western origin terms, research question of making terms, Inductive reasoning.*

1.GİRİŞ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmada, Türkçe'nin dil devrimi politikası kapsamında benzerlik ve benzetme ilişkisi kuran Batı kökenli edebiyat terimlerinin özleştirilme süreci ve terim oluşturulurken nasıl bir yöntem izlendiği tartışılacaktır. Konuya geçmeden önce terim meselesinin Tanzimat döneminden itibaren nasıl algılandığı üzerinde durmak aydınlatıcı olur.

“Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, istilâh” (TDK, 2005, 1959) anlamına gelen terim ciddi bir mesele olarak Tanzimat yıllarında (1839-1860) ele alınmaya başlanır. Bunda o dönem devlet tesisleri ve fikir hayatındaki değişimin etkisi vardır. 1832’de kurulan “Tercüme” odası, 1839’da “âdetâ bir mektep” (Tanpınar, 2003, 143) hâline gelir. Burada yeni yetişen nesle yabancı dil öğretilmesinin yanı sıra Batılı kavramlar da sosyal yaşama girmeye başlar. Aynı yıllarda, II. Mahmud devrinde eğitim için Avrupa’ya gönderilmiş gençler yurda dönerler. Yeni yetişen genç nesil, büyük yazarları, çeşitli bilim ve sanat dallarına dair eserlerini aslından okur. Günlük havadisleri de yabancı özellikle

Fransız gazetelerinden orijinal dillerinde takip ederler. Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Sultânî gibi eğitim kurumlarda ders kitapları yabancı dilde okutulur. Ders kitapları başta olmak üzere, matbu eserler vb. yayınlarda Batı kökenli terimlerin Türkçeye çevrilmesi noktasında bir terim sorunsalı ortaya çıkar. Tanzimat döneminde bütün zihniyet meselelerinde görülen “ikilik realitesi” (Tanpınar, 2003, 136) terim yapma konusunda da görülür. Genel olarak Tanzimat döneminde terim yapma konusuna şu şekillerde yaklaşılır:

Batı kökenli terimlerin kaynak dilden olduğu gibi alınması (O dönemde bu kaynak dil Fransızca’dır)

Ya da Batı kökenli terimlere Arapça-Farsça köklerden karşılık türetilmesi, yine bu dillerden karşılık bulunması.

İlk yaklaşıma Ali Suavi(1839-1878)’nin terim meselesine dâir düşünceleri ve çalışmaları örnek olarak gösterilebilir. Ali Suavi’nin terimler ile ilgili ilk girişimi İstanbul’da çıkarılan *Muhbir* (1867) gazetesinde tefrika ettiği “Ta’rifatü’l-Suavi” isimli siyasi terimler sözlüğüdür. Bu çalışma yarım kalmıştır. Bundan sonra yazar 1869-1870 yılları arasında Paris’te çıkardığı *Ulûm* gazetesinde terim meselesi ile ilgili düşüncelerini yazmaya devam eder. Ali Suavi’ye göre Türkçenin Batılı kaynaklardan beslenmesi ve Batılı literatürde yer aldığı gibi terimlerin Türkçeye girmesinde bir sakınca yoktur. *Ulûm*’un 21. sayısından 25. sayısına kadar beş forması yayımlanabilen “Kâmûsu’l-Ulûm ve’l-Maârif” Batılı tarzda bir ansiklopedi girişimidir. Gazete kapatıldığı için “Atabeg” maddesinde kalan bu çalışmada, Ali Suavi terimler üzerinde ısrarla durur. “Kâmûsu’l-Ulûm ve’l-Maârif”te terimlerin Türkçeye alınırken izlenmesi gereken yolları anlattığı gibi ele aldığı maddelerin terim karşılıklarını da verir. Bu bakımdan çalışmanın bir ansiklopediden çok terim sözlüğü hüviyetinde olduğu söylenebilir. Gazetenin 21. sayısında yayımlanan “Lisân” başlıklı yazı Ali Suavi’nin terim meselesini ele alış biçimini göstermesi bakımından dikkate değerdir:

“Kâmûsumuzun lisânı Türkçe. Yani tasrîf ve üslûp ve inşası Türkçe. Yoksa bizim lisân (elsine-i sâire mürekkep olduğu gibi) Türkî ve Arabî ve Fârisiden ve diğer lisânlardan dahil kelimelerden mürekkep. Şimdi biz Türkî ve Arabî ve Fâriside bulunan ve diğer lisanlardan bu kâmûs tarihine kadar dilimize düşmüş olan ıstılâhatı bizim ıstılâhat tanıyıp istimâl ederiz.

Şol (şu) ıstılâh ki kelimesi an-asl nereden gelirse gelsin şimdi Avrupa’nın elsine-i muhtelifesi onu değiştirmeyip lisân-ı ulûm ve belki lisân-ı umûm olmuş bizdahi (bizdeki) bu makuleyi tebdil etmeyiz. Meselâ oksijen ve fotograf ve emsali kelimeler ki aslı Yunâniden imiş. Fakat şimdi lisân-ı mahsus sahibi İngiliz ve Fransız ve Alman ve İtalyan ve her bir kavim

oksijen diyorlar. Bazı harf mahrecini kendi lisânına göre tebdil etse bile (mesela Fransız oksijen, İngiliz oksijen) zat-ı kelimeyi tercüme etmemiş, istimal ediyor. Demek ki bu gibi kelimeler Yunanca ya Fransızca ya İngilizce olmaktan çıkmış ilim lisânı, umum lisânı olmuş. Biz bunu bırakıp da aslı'l hâmız ya ümmü'l humuza yahut hevâ-i hayatî diyerek ıstılâh tevlidi gibi abese iştigâl etmeyiz. Biz keşke hep akvâm u umem bir lisân söylese idi. Efkârında iken şimdi ıstılâhat-ı ulûm ve'l ma'ârifte velev bin kelimecik ile olsun ittihâd müyesser gördüğü hâlde niçin tercih ve tevlid ile uğraşalım ve hiçbir lisân sâhibinin yapmadığı bid'atı yapalım. Eğer böyle kelimeleri lisânımızda değiştirir isek ihlâfımız bize inkisâr eder" (Ali Suavi, 1870, 1277).

İkinci yaklaşıma da Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırladığı eserler örnek olarak gösterilebilir. Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) gerek Fuad Paşa ile birlikte yazdığı ve 1851 yılında Encümen-i Dâniş'in açılış töreninde Abdülmecid'e sunduğu (Tanpınar, 2003, 161) ilk gramer kitabı *Kavâid-i Osmaniye* gerekse hocalık dönemi eseri olan Osmanlı Türkçesinin belâgatini ortaya koyduğu *Belâgat-i Osmaniye* (1881-1882) adlı eserlerinde terim ve kavramların Arapça karşılıklarını kullanmıştır.

Batı kökenli terimlere Türkçe karşılık bulma ya da geliştirme düşüncesi II. Meşrutiyet döneminde Türkçülük akımının etkisiyle görülmeye başlanır. Türk Derneği'nin kuruluşu (1908), 1911'de Selanik'te *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplanan "Yeni Lisan" hareketi, Maarif Nezareti'nin kurduğu bazı encümenler ile hız ve ivme kazanan Türkçenin özleşme süreci 1 Kasım 1928'de Yeni Alfabe'nin kabulüyle resmi bir hüviyet kazanır. Bu tarih dil devriminin başlangıç yılı olarak da kabul edilir. 1929 yılında okullarda Arapça-Farsça öğretimi kaldırılır (Özdemir, 1980, 19-28). Ziya Gökalp'in (1876-1924) *Türkçülüğün Esasları* (1923) adlı eserinin "Lisanî Türkçülüğün Umdeleri" bölümündeki düşünceleri o dönem terim oluşturma meselesine nasıl yaklaştığını göstermesi bakımından dikkate değerdir:

"Yeni ıstılahlar aranacağı zaman ibtida halk lisanındaki kelimeler arasında aramak, bulunmadığı takdirde, Türkçenin kıyası edatlarıyla ve kıyası terkip ve tasrif usulleriyle yeni kelimeler ibda etmek, buna da imkan bulunmadığı surette Arapça ve Acemce terkipsiz olmak şartıyla yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin hususi ahvalini gösteren kelimelerle, tekniklere ait alet isimlerini ecnebi lisanlarından aynen almak." (Gökalp, 1976, 131).

Daha sonra 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu)'nin kurulması ve ilki 6 Eylül 1932'de toplanan Türk Dil Kurultayı ile Türkçe bir dil davası olarak sistemli bir devlet politikası

dahilinde ele alınır. Terimlerin Türkçeleştirilme meselesi 24 Ağustos 1936-31 Ağustos 1936 arasında toplanan Üçüncü Dil Kurultayı sonrasında bilim terimleriyle başlamıştır. Bu kurultayda fizik, kimya, biyoloji, matematik, astronomi, jeoloji vb. alanlarda sözlük kadroları kurularak özleştirme faaliyeti için çalışılmıştır. Asıl edebiyat terimlerini ilgilendiren özleştirme faaliyetleri 26 Kasım 1945'te Ankara, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nde toplanan Beşinci Dil Kurultayı sonrasında yapılmıştır. Bu kurultay kararınca bütün terimlere Türkçe karşılık bulunacak ve Batı dillerinde ortaklaşa kullanılan Grek ve Latin kökenli terimler dilimize kazandırılacaktır (TDK, 1962, 21-42). Batı kökenli edebiyat terimlerinin özleştirilme ve bir terminoloji oluşturma süreci de bu gelişmelerin akabinde gerçekleşir.

2. YÖNTEM

Çalışmada benzetme/benzerlik ilişkisi kuran Türkçe ve Batı kökenli edebiyat terimleri karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelenecektir. Yöntem olarak da somut veriler (terimler) üzerinden soyut bir çıkarsamada bulunulacağı için tümevarımsal akıl yürütme (inductive reasoning) (Glesne, 2014, 389) yöntemi kullanılacaktır.

3. BULGULAR

Batı kökenli terimlerden ortak bir paydada benzetme, benzerlik ilişkisi kuran terimler şöyle sınıflandırılabilir:

Tablo1:

symbole	Latince-Fransızca	sembol	simge
image	Latince-Fransızca	imaj	imge
allégorie	Latince-Fransızca	alegori	benzeti/yerine
mythe	Latince-Fransızca	mit	söylen
métaphore	Latince-Fransızca	metafor	metafor (eğretileme)

Bütün bu terimlerin ortak noktası kullanıldıkları bağlamda benzetme ya da benzerlik ilişkisi kurarak çift ya da çokanlamlı bir yapı

oluşturmalarıdır. Sembol görünen asıl unsur üzerinden perdelenen ikinci anlama işaret ederken imaj nesnelere kökenlerine bağlı bir ilişki çerçevesinde bir görüntüyü işaret eder. Sembolün sistematik ve yapısal bir türü olan alegorinin kelime anlamı “başka türlü söyleme” (Wales, 2011, 14) dir. Alegoride soyut bir kavram somut bir resimde temsil edilir. Kelime anlamı nakletmek, aktarmak, taşımak, ileriye götürmek olan metafor ise iki kavram arasında temelde benzerlik ilişkisi kurularak anlamın diğerine aktarılmasını (Barnhart, 1995, 473). ifade eder. İnsan eylemlerinin ikincil taklitlerinden biri olan mit de kutsal deneyimlerin felsefi bir yorumdur (Frye, 2015, 111).

Bu terimler temelde Antik Yunan kökenlidir. Bir edebiyat terimi olarak ise literatüre Fransızca üzerinden girmişlerdir. Türkçeye de yine aynı kanaldan Fransızca üzerinden geçmişlerdir. Giriş bölümünde bahsedildiği üzere özleştirme faaliyetleri kapsamında terimlere ya Türkçe karşılıklar bulunmuş ya da bunların karşılığı olarak yeni terimler türetilmiş/uydurulmuştur.

Simge ve imge günümüzde kendilerine her ne kadar yer edinmiş olsa da ilk kullanılmaya başlandığı yıllarda tartışılan terimlerdendir. Doğan Aksan, Faruk Kadri Timurtaş gibi araştırmacılar bu terimlerin uydurulmuş olduğunu ileri sürerler. Her iki terim de “im” kökünden türemiştir. Arapça kökenli “işaret”in Türkçe karşılığı olan “im”Doğan Aksan’ın aktardığına göre çeşitli Türk lehçelerinde de işaret, özellik gösteren belirti anlamlarına gelmektedir. XI. yüzyıldan beri Türkçe’de “iz”, “parola”, “alamet” anlamlarıyla var olan “im” sözcüğünün imlemek, imlelmek, imleşmek, imletmek biçimleri de görülür (Aksan, 1976, 35).

İm sözcüğüne-ga/-ge eki (ekin buradaki görevi kökteki anlama bağlı olarak ortaya çıkmış, yapılmış sonuç kavramı oluşturmasıdır) getirilerek “imaj” teriminin karşılığında türetilen “imge”de eleştirilen nokta ektir. Bu ek genel olarak fiilden isim türeten bir ektir. Örn: bilge, dalga, gösterge, süpürge vb. Oysa imge kelimesinde isimden isim türetmiştir. Bu durum her ne kadar yaygın olmasa da -ga/-ge eki art zamanlı metinlerde isimden isim türetme işleviyle de görülmektedir (Aksan, 1976, 36). Çeşitli lehçelerde de yaygın ve eski bir sözcük olan “özge”, “başka” konuyla ilgili verilebilecek örneklerdir.

İmge gibi -ga/-ge ekiyle türetilen simge teriminin kökü “sim”dir. Bazı araştırmacılara göre bu kök tamamen uydurmadır. Hem sembol ile ses benzerliği taşımak hem de imgeye benzetilmek

amacıyla uydurulmuştur. Bu yönüyle özleştirme sürecinin aşırılık boyutunu temsil eder. Fakat Türk Dil Kurumu'nun Derleme Sözlüğü'ne göre Adana yöresinde “El, kol, yüzle yapılan davranış, işaret” (TDK, 1978a: 3636) anlamlarında kullanılan “sim” kelimesi bulunmaktadır. Bu bağlamda simge isim soylu “sim” sözcüğüne -ge ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. Daha sonra “simgelemek, simgesel, simgeci” (Püsküllüoğlu, 1966, 182) gibi türevleri de yaygınlaşmaya başlamıştır.

Alegorinin özleştirme sonrasında biraz daha yaygın kullanılan karşılığı benzeti (TDK, 1978b, 114) dir. Burada benze- fiil köküne –tı/-ti fiilden isim yapma eki (Zülfikar, 1991,144) getirilmiştir. Farklı yörelerden yapılan derlemelerde bu ekle türetilmiş başka kelimelere de rastlanır. Örneğin buyrultu, yücelti, ilenti. Her ne kadar günümüzde yaygınlaşmamış olsa da temelde bir benzerlik ilişkisi çerçevesinde kurulan bağlantıyı işaret etmesi bakımından “benzeti” terimi kabul edilebilir. Fakat 1970’li yıllarda Batı kökenli sözcüklere karşılık bulma amacıyla önerilen “yerine”(Sinanoğlu vd., 1972, 9-10) kelimesinin zorlama bir terim olduğu düşünülebilir.

Mit karşılığı olarak önerilen “söylen” (Göğüş vd., 1998, 106) fiil köküne –n ekinin getirilmesiyle fiilden isim (Zülfikar, 1991, 130-132) yapılarak türetilmiştir. Bu ek Türkçeleştirme çalışmaları sırasında epeyce yaygın bir şekilde kullanılır. Örneğin basın, yayın kelimeleri de bu ekle türetilmiştir. Mit teriminin Antik Yunanca’daki karşılığının fiil hali mûthéomani, “söylemek”, “konuşmak”, “nakletmek”, “ezberlemek” anlamlarını içerir (Peters, 2004: 225). Ayrıca mit, efsanevî destanlar, hikâyeler, masallar ve menkıbeler anlamlarına da gelir. Bütün bunlar söyleme, konuşma esasına dayalı bir terimi işaret eder. Mit yerine kelimenin anlamsal karşılığını içeren “söylen” terimi Türkçede çok yaygın bir anlam alanı kazanmamıştır. Fakat aynı kökten türetilen söylence ve söylenbilim daha yaygın bir kullanıma sahiptir.

Métaphore kelimesinden dilimize metafor olarak giren terim ise “doğrudan ödünçleme” (direct borrowing) (Sager, 1990, 85) yoluyla terim haline getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda metafor karşılığı olarak kullanılan “eğretileme” teriminde yine metaforun anlam sınırları çerçevesine bağlı kalındığı görülür. Nitekim metaforda anlam, bir kavramdan diğerine geçici olarak verilir, aktarılır.

4. SONUÇ

Sonuç olarak devlet kurumlarındaki ve fikir hayatındaki değişikliğin kendi içinde sosyal ve canlı bir yapıya sahip olan dil üzerinde değişiklik meydana getirmesinin kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Türkçedeki mevcut terimleri özleştirme ya da yeniden terim üretme meselesi de toplumsal koşullara bağlı olarak gündeme gelmiştir. Terim oluştururken ilk önce çeviri odaklı bir yaklaşım takip edilirken daha sonra dil içi terim yapma imkânlarından da yararlanılarak Türkçe'nin söz varlığı oluşturulmaya ve sürdürülmeye çalışılmıştır. Terim yapma konusunda aşırılığa gidildiği de olmuştur. Bu bağlamda oluşturulan Türkçe terimlere itirazların daha çok ses, yapı ve anlamda dilin kurallarına bağlı olmamaktan kaynaklandığı görülür. Her ne kadar bazı terimler bu kurallara uygun oluşturulmasa da yaşayan dilin içerisinde kendilerine yer edinmeyi ve yaygınlaşmayı sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1976). *Tartışılan Sözcükler ve Özleştirme Sorunu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ali Suavi. (1287/1870).“Lisân”, *Ulûm*. S. 21, Paris, Trouville, s. 1277.
- Barnhardt, R. K. (1995). *The Barnhart Concise-Dictionary of Etymology*. New York: HarperResource.
- Frye, N. (2015). *Eleştirinin Anatomisi, Dört Deneme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Glesne, C. (2014). *Nitel Araştırmaya Giriş*. Ersoy, A. ve Yalçınoğlu, P. (editörler), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Göğüş, B. vd. (1988). *Yazın Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün Esasları*. Kaplan, M. (hazırlayan) (1. Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özdemir, E. (1980). *Dil Devrimimiz*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Peters, F. E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, Hünler, H. (çeviren). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Sager, J. C. (1990). *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Sinanoğlu, S., Saraç, T. ve Özdemir, E. (1972). *Batı Kökenli Sözcüklere Karşılık Bulma Denemesi I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (Ankara Üniversitesi Basımevi).
- Tanpınar, A. H. (2003). *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Basımevi.
- TDK. (1962). *Dil Devriminin 30 Yılı*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- TDK. (1978a). *Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. C. X (S-T), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TDK. (1978b). *Özleştirme Kılavuzu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- TDK. (2005). *Türkçe Sözlük*(10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Wales, K. (2011). *A Dictionary of Stylistics*. London and New York: Routledge Taylor&Francis Group.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

TÜRKÇE İÇİN KENDİ KENDİNE DERLEM OLUŞTURMA PLATFORMU VE SÖZLÜK BİLİMİ UYGULAMALARI*

Bülent ÖZKAN**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkçe üzerine çalışan dil/dilbilim araştırmacıları için araştırmacıların araştırma sorularına bağlı olarak biçimlendirilebilen, araştırmacıya özel, esnek, kolay ulaşılabilir, veri tabanı destekli ve bu çerçevede araştırma sonuçlarının sağlıklı bir şekilde raporlanabildiği bir derlem platformu üzerinde işlenebilen “sözlük bilimi modülü”nü uygulama temelinde araştırmacılara tanıtmaktır.

Çalışmada Kendi Kendine Derlem Platformu tanıtılacak ve Kendi Kendine Derlem Platformu içerisinde yapılandırılan Sözlük Bilimi Modülü üzerinden örnek uygulamalarla alana sağlayacağı katkılar bilim dünyası ile paylaşılacaktır.

Ana hatlarıyla bir derlemin Kendi Kendine Derlem Oluşturma Platformu’nda nasıl oluşturulduğu ve Sözlük Bilim Modülü’nde anlam yapılandırma, tanık seçme, eşdizim belirleme ve işleme ile gerektiğinde esnek olarak modül üzerinden işlenmek üzere eklenebilen köken bilgisi, türetim, sesletim, resim dosyası ya da ses dosyası ekleme işlem basamakları üzerinde durulacaktır.

***Anahtar Sözcükler:** Sözlük Bilim, Derlem Dilbilim, Kendi Kendine Derlem*

DO IT YOURSELF CORPORA FOR TURKISH AND LEXICOLOGY MODULE APPLICATIONS*

ABSTRACT

The aim of this study is to introduce lexicography module of a corpus platform which can be shaped in line with the research questions of the scholars, and which is special for the scholar, user friendly, and supported with database. Considering this perspective, this corpus is going to provide a corpus platform in which the results of the research can be reported in a functional way.

*Bu çalışma Tübitak 1005 Ulusal Yeni Fikirler ve Ürünler Araştırma Destek Programı çerçevesinde “Türkçe için Kendi Kendine Derlem Platformu Oluşturma” başlıklı projeden üretilmiştir ve Tübitak tarafından desteklenmektedir. Katkıları için Tübitak’a teşekkür ederiz.

**Doç. Dr. Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, e-posta: ozkanbulent@gmail.com

*This study, which is presented and named as To Built Do It Yourself Corpora for Turkish Language, supported by Tübitak 1005 New National Ideas and Products Research Support Group. Many thanks for this contributions to Tübitak.

In this study the Lexicology Module of Do It Yourself Corpora for Turkish Language will be introduce to the scientists via the model applications.

Firstly the outline of compelling a corpus by using DIY Corpora will be introduce and using Lexicology Module present to the researchers by explaining adding application like ethimologic knowledge, collocations, runons, spelling and if necessary sound and picture file adding and olsa other steps of compelling a dictionary.

Key words: *Lexicology, Corpus Linguistic, DIY Corpora*

1. GİRİŞ

Batıda derlem-tabanlı çalışmalar, her ne kadar daha eskiye dayansa da, 1960'lı yılların başlarından bu yana edebiyat, sözlükbilim, ağız (diyalekt) çalışmaları, dil öğretimi ve dilbilgisinde bir yöntem olarak hızlı bir gelişim göstererek devam etmektedir. Günümüzde ise, derlem odaklı çalışmaların özellikle sözlükbilim, dil öğretimi ve dilbilgisi alanlarında yoğunlaştığı gözlemlenmektedir (McEnery vd, 2006).

Derlem dilbilim alanında batı literatüründe onlarca bilimsel çalışmalarda özellikle altı çizilen nokta derlemlerin araştırma sorularına göre şekillenen araştırma evrenleri oldukları yönündedir (Kennedy, 1998; McEnery, T. vd. 2006; Sinclair, 1991; McEnery ve Wilson 1996; Barnbrook, 1996). Ayrıca kaynaklar derlemlerden veri setleri üretilerek bu veri setleri üzerine dilbilgisel/dilbilimsel yordamalar yapıldığı bilgisini de içermektedir (Nesselhauf, 2005; Gries, 2006; Kawaguchi, 2004; Dale, 2000; Scott, 2006; Sterkenburg, 2003).

Öte yandan derlem oluşturma çalışmalarının Türkçe için hiç yapılmamış olduğu söylenemez. Ancak bu çalışmalar dilin genel ve/ya özel niteliğini ortaya koymak adına daha da genişletilmesi ve geliştirilmesi gereken çalışmalardır.

Bugüne kadar yapılan derlem çalışmalarının ötesinde, ortaya koyulan *Kendi Kendine Derlem Platformu* (KKDP) oluşturma ile araştırmacıların araştırma sorularına bağlı olarak derlemde yer alacak tabakaları oluşturabileceği, metin girişleri yapabileceği ve bunların metadatalarını belirleyebileceği, bunlara bağlı olarak birtakım standart derlem işlemlerinin yanında, yine araştırma sorularına bağlı olarak, kendi etiketleme sistemini esnek olarak belirleyip oluşturduğu derlemi bu etiket sistemini göre etiketleyebileceği ve tüm bunları esnek bir

raporlama sistemi üzerinden çıktı olarak alabileceği bir platform olarak tasarlanmıştır.

KKDP Türkçe üzerine yürütülen küçük, orta ve büyük ölçekli çalışmaların önünü açabilecektir. Bu anlamda da derlem dilbilim üzerine yürütülen çalışmaların nitelik ve niceliğinin de kendiliğinden artacağı söylemek yerinde olur.

Türkçe için bir derlem oluşturmak bugün özellikle bilgisayar bilimleriyle uğraşan araştırmacıların üzerinde durdukları bir konudur. Bu noktadan hareketle derlem oluşturmak bilgisayar bilimleri uzmanlarının desteği olmaksızın gerçekleşmesi güç bir altyapı olarak görülmektedir. Diğer taraftan batı dilleri için geliştirilen metin işleme/derlem oluşturma paket yazılımları, Türkçeye özgü olmamaları bir tarafa bırakılırsa, ayrıca öğrenilmesi gereken ayrıntılı ve karmaşık yazılımlardır. Bir dilbilimcinin söz konusu yazılımları kullanabilmesi için bu yazılımların ayrıntılı ve karmaşık yapılarını çözmesi gerekmektedir. Oysa bir *tarayıcı* (browser) üzerinden, kullanıcı dostu, açık ve anlaşılır arayüzlerle tüm dilbilimciler kendi uzmanlık alanlarına ve araştırma sorularına bağlı olarak bir derlem oluşturabilir.

Literatürde yer alan ve İngilizce için yapılmış web tabanlı tek bir yazılıma rastlanmıştır. Bu yazılım metin işleme/derlem oluşturma paket yazılım olan WordSmith ile bütünleşik olarak çalışmakta ve aynı zamanda BNC web derlemine kullanabilmektedir. Lancaster Üniversitesi'nin bir çalışması olarak ortaya koyulan platform yine standart bir takım derlem işleme aşamalarına bağlı olarak raporlar sunabilmektedir

(http://www.lancaster.ac.uk/fss/courses/ling/corpus/blue/diy_top.htm).

Derlem işleme üzerine paket metin işleme/derlem yazılımları dışında İngilizce için web tabanlı olarak da kullanılabilen sözcük türü etiketlemesi ve gramatikal etiketleme gibi gelişmiş etiketlemeler yapabilen CLAW (Constituent-Likelihood Automatic Word-Tagging System)benzeri (<http://ucrel.lancs.ac.uk/claws/>) çeşitli formatlarda çıktılar üretebilen çalışmalar da literatürde yerlerini almıştır. Hatta bu çalışma üzerine hatırı sayılır bir literatürün de yaratılmış olduğunu söylemek gerekir.

Alan uzmanları derlem araştırmalarının ya oluşturulmuş derlemler üzerinden yapılabildiği ya da amaca uygun olarak bir araya getirilen metin bütünleriyle derlem oluşturabileceği ile ilgili olarak genellikle sözcük sıklığı belirleme, bağımlı dizin oluşturma gibi basit-standart derlem çıktıları alınabileceği konusunda bir takım bilgiler vermekte ve söz konusu çıktılar için paket yazımlar ya da çeşitli web

uygulamaları önermektedir (Sinclair, 1991; Stevens, 1995; Todd, 2001).

Bugün derlem çalışmalarında açık kaynak kodlu yazılımlar, metin işleme/derlem oluşturma yazılımları ve web tabanlı uygulamalar derlem oluşturma çalışmalarında kullanılmaktadır. Söz konusu yazılımlar php, perl, java, python, C vb. programlama dilleri kullanılarak oluşturulabilmektedir. Ancak söz konusu program kullanıcı için programlama bilgisi gerektirmektedir.

Öte yandan ICEweb olarak bilinen küçük ve basit web tabanlı derlem uygulaması *International Corpus of English*'e dayanmaktadır. Bahsi geçen diğer uygulamalar gibi bu yazılım sözcük türü etiketleme, bağımlı dizi oluşturma, sıklık belirleme gibi olanaklar sunabilmekte, kurulum dosyası üzerinden bilgisayara kurularak çalıştırılabilmektedir.

Açık kaynak kodlu ve CWB (IMS Open Corpus Workbench) Unix tabanlı bir yazılım kümesi olarak bir çok açık kaynak kodlu yazılımın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş, derlem oluşturma ve işlemede kullanılan perl ile yazılmış bir yazılımdır. Bu yazılım CQPweb (Corpus Query Processor) (<https://cqpweb.lancs.ac.uk/>) ile var olan derlemler için (BNCWeb XML -British National Corpus XML Sürümü- gibi) bütüncül sorgulama imkanını kullanıcılara sunabilmektedir. Bu projenin temel amaçları açık kaynak kodlu, internet üstünden erişilebilen, dilbilimsel etiketlemeler yapabilen, eşdizimlilik ve sıklık listeleri verebilen bunun yanında istatistiksel yordamalar sunan, sonuçları kaydedebilen bir derlem altyapısı ve arayüzü oluşturmaktır. Söz konusu yazılım batı dilleri, özellikle İngilizce için, oldukça işlevsel olabilecek bir altyapı olanağı sunmaktadır.

UAM CorpusTool ise yine bir kurulum dosyasıyla bilgisayar üzerinden çalışabilen özellikle batı dilleri için geliştirilmiş son kullanıcı için düşünülse de kullanıcı tarafından ayrıca öğrenilmesi gereken veri tabanı desteği sunamayan ve raporlama aşamasında beklentileri karşılayamayan bir derlem yazılımıdır.

Örnekleri çoğaltmak mümkünse de tüm bu yazılımlar batı dilleri, özellikle de İngilizce için geliştirilmiş yazılımlardır. Bu yazılımları Türkçe üzerine çalışan dil/dilbilim araştırmacıları için araştırma sorularına bağlı olarak biçimlendirilebilen, araştırmacıya özel, esnek, kolay ulaşılabilir, veri tabanı destekli ve bu çerçevede araştırma sonuçlarının sağlıklı bir şekilde raporlanabildiği derlem yazılımları olarak değerlendirmek güçtür.

Bu çerçevede çalışmanın amacı, TÜBİTAK 1005 Ulusal Yeni Fikirler ve Ürünler Araştırma Destek Programı tarafından desteklen **Türkçe için Kendi Kendine Derlem Oluşturma Platformu'nun Sözlük Bilimi Modülü'nü** araştırmacılara uygulamalar temelinde tanıtmaktır.

3. UYGULAMALAR

Bu bölümde KKDP üzerinde birer yazılım kümesi olarak yer alan:

Giriş Paneli,

KKPD Ana Paneli,

Tanılama Paneli

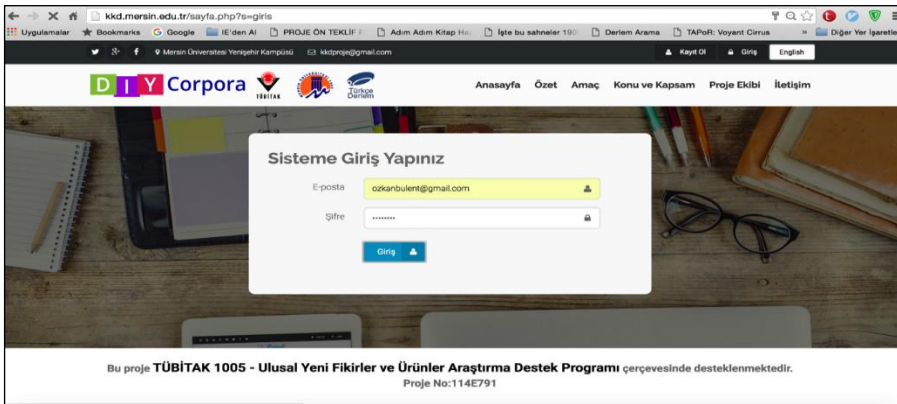
Sözlük Bilim Modülü ayrı ayrı işlem basamakları ve ekran görüntüleriyle tanıtılacaktır.

3.1. Giriş Paneli

Giriş Paneli, <http://kkd.mersin.edu.tr> adresinden aynı zamanda proje tanıtım için hazırlanmış bir web sayfası üzerinden araştırmacıların kayıtlı kullanıcı adı (e-posta) ve tanımlı şifreleri aracılığıyla KKDP'ye erişim sağladıkları arayüzdür (Şekil 1). Tanıtım sayfası aynı zamanda **Derlem Dilbilim Eğitim Modülü**'yle sistem kullanımı hakkında eğitim dosyalarını da içermektedir.

Sistem üzerinden kayıtlı her araştırmacı için araştırmacıya özel ayrı bir veri tabanı alanı tanımlanmakta ve tüm işlemleri kullanıcılar kendilerine ait veri tabanı üzerinden yürütebilmektedirler.

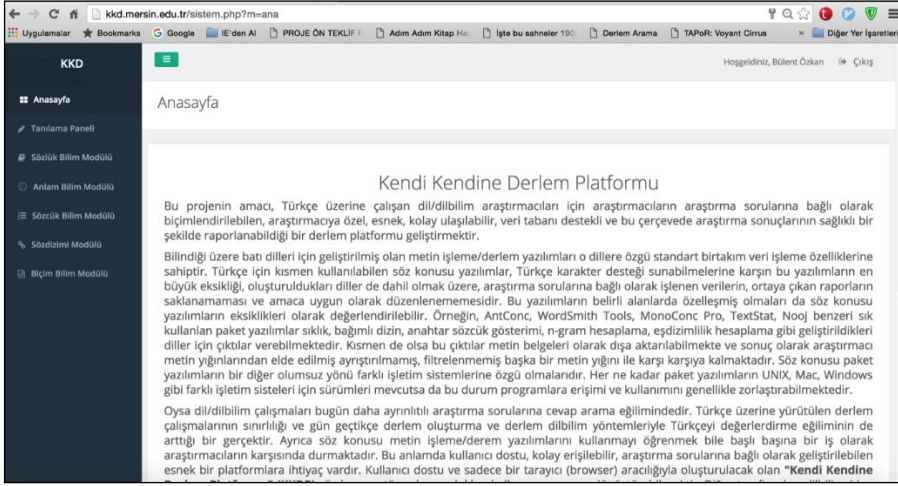
Şekil 1. KKDP Sistem Giriş Sayfası

Sisteme giriş yapan kullanıcı için Şekil 2'de de görüldüğü gibi KKDP modülleri aktif ve kullanıma hazır halde kayıtlı kullanıcının erişimine açılmaktadır.

Bu noktada kullanıcının talebi doğrultusunda ya tüm derlem işleme modülleri ya da isteğe bağlı (araştırmanın amaçları doğrultusunda belirleyebileceği) modüller araştırmacı için özelleştirilebilmekte araştırmacının seçtiği modüller araştırmacının kullanıcı hesabına tanımlanabilmektedir.

Şekil 2. KKDP Ana Paneli

3.2. Tanılama Paneli

Derlem oluşturmanın ilk aşaması derlem dilbilim ilke ve yöntemleri doğrultusunda tabakaların belirlenmesi, metin seçimi ve bunların sayısallaştırılması başlıkları altında haritalandırılabilir.

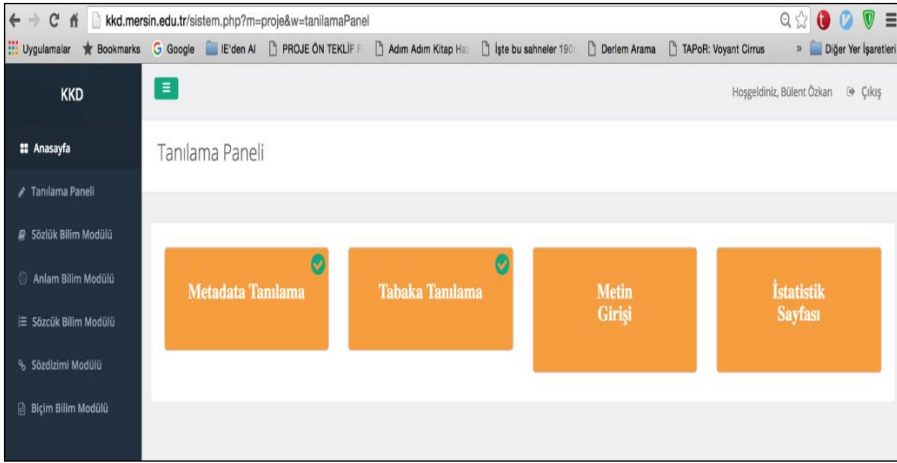
Tabakaların belirlenmesi, metin seçimi ve sayısallaştırma aşamasını önceleyen başka bir durum ise *araştırma sorularıdır*. Oluşturulacak derlem için var olan araştırma soruları çerçevesinde neleri metadata olarak belirleyeceğimiz konusu önem taşımaktadır. Bu durum derlemden metadaların raporlanma aşamasında derlemden neyi yapılandırırız onu rapor olarak alabileceğimiz temelinde düşünülmelidir.

Bu anlamda oluşturulacak derlem, araştırmacının temel birtakım yapılandırmaların (yazar adı, eser adı, metin türü, yayın yılı, yazar cinsiyeti vb.) yanı sıra bazı özel yapılandırmaları da yapabilmesine olanak sağlamaktadır. Araştırmacı söz konusu temel yapılandırmalar dışında araştırma sorularına bağlı istediği genişlikte birtakım metadataları (örneğin: yazarın yetiştiği çevre, etkilendiği diğer yazarlar, yazarın dünya görüşü vb.) sistemde girişi yapılan metinlere

Metadata Tanılama paneli üzerinden ekleyebilmektedir. Sistem araştırmacının araştırma sorularına bağlı olarak esnek bir yapıyla bu olanağı sunabilmektedir. (Şekil 3).

Bu panel üzerinden ayrıca **Tabaka Tanılama**, derlemde yer alan tabakaların belirlenmesine karşılık gelmektedir. Yine bu tanılama işlemi araştırma sorularına bağlı olarak oluşturulacak bir derlemin varlığına işaret etmektedir. Bu yapılandırma da esnek bir arayüzle araştırmacının kullanımına sunulmaktadır.

Şekil 3. Tanılama Paneli işlem aşamaları

Tanılama panelinde **Metadaka Tanılama** ve **Tabaka Tanılama**'nın ardından gelen aşama derleme yer alacak metinlerin sisteme yüklendiği **Metin Girişi** aşamasıdır. Bu aşamada derleme girişi yapılacak metinlerin belirlenmiş metadataları ve tabakaları doğrultusunda metinler sisteme yüklenebilmektedir. Yüklenen metinlerin **ÖZET** bir istatistik bilgisi de derlem oluşturulduktan sonra araştırmacılara **İstatistik Sayfası** aracılığıyla ayrı bir arayüzle sunulmaktadır. Oluşturulan istatistik sayfası üzerinden araştırmacının isteği doğrultusunda birtakım farklı hesaplamalar (okunabilirlik vb.) yapılabilmektedir.

Söz konusu aşamaların ayrıntısı ise aşağıda sunulmuştur:

3.2.1. Metadata Tanılama

Metadatalar, üstveri olarak da adlandırılan *metin adı, yazar adı, yayın yılı, ilk yayın tarihi, son basım tarihi, yazarın cinsiyeti, metin cümle sayısı, farklı ve aynı cümle sayısı* vb. sistem üzerinden araştırma

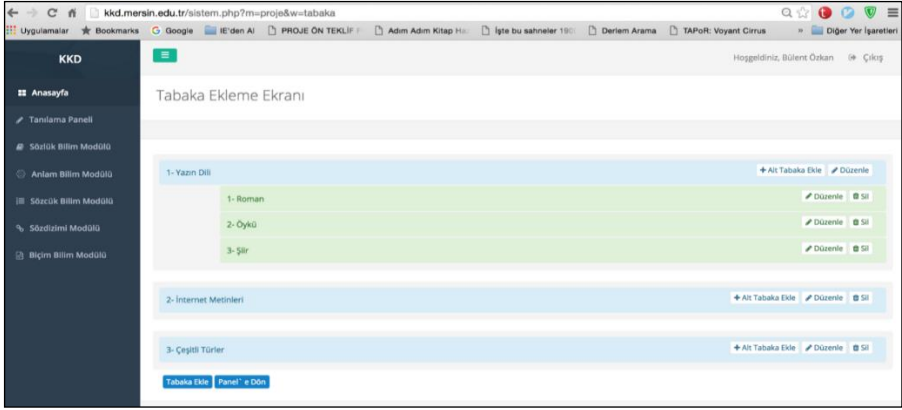
sorularına göre biçimlendirilebilen veri girişlerine karşılık gelmektedir. Bu aşamada araştırmacı söz konusu metadataları araştırma sorularına göre esnek olarak yapılandırabilmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Metadata ekleme arayüzü

3.2.2. Tabaka Tanılama

Derlemler araştırma sorularına bağlı olarak dilin çeşitli kullanım katmanlarını içerebilmektedir. Bir derlemede yer alacak tabakalar derlemin ne amaçla kullanılacağına bağlı olarak belirlenmektedir. Örneğin, Şekil 5'te görüldüğü gibi Yazın Dili, İnternet Metinleri, Çeşitli Türler olarak belirlenen bir tabakalama yapılabileceği gibi, Türkçede öykü türü üzerine inceleme yapacak bir araştırmacı, dönemlere göre (1923-1940'lı yıllar, 1941-1960'lı yıllar gibi) bir tabakalandırma da yapabilir. Burada belirleyici olan sistemin gerçekte ana ruhunu oluşturan esnek bir yapının araştırmacılara sunulmuş olmasıdır.

Şekil 5. Tabaka ekleme arayüzü

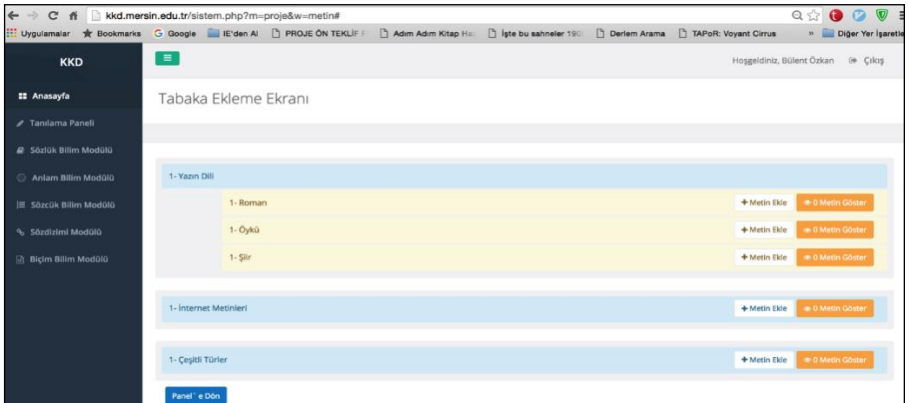

Şekil 5'te de görüleceği gibi esnek arayüzle söz konusu tüm işlemler sistem üzerinden yürütülebilmekte ana ve alt tabakalar eklenip gerektiğinde silinebilmekte, yeniden düzenlenebilmektedir.

3.2.3. Metin Girişi

Metin girişi, tanılama panelinde **metadataların tanımlama ve tabaka tanımlama** aşamasından sonra gelmektedir. Bu arayüzde belirlenen tabakalara ve alt tabakalara ait metinlerin girişleri yapılabilmektedir (Şekil 6). Ayrıca söz konusu arayüzde **Metin Ekle** sekmesinde ilgili tabakaya ait metin girişleri yapılabildiği gibi, metin girişi yapıldıktan sonra **metin göster** sekmesiyle giriş yapılan metinler metadataların bilgileriyle görüntülenebilmekte, bu metadatalar düzenlenebilmektedir.

Şekil 6. Tabaka görüntüleme arayüzü

Şekil 7'de görüldüğü gibi, eklenecek metinlerin belirlenmiş metadatalarının giriş metin girişi aşamasında

gerçekleştirilebilmektedir. Bu arayüzde UTF-8 biçimli metin dosyaları sisteme yüklenebilmektedir (Şekil 7).

Metinler yüklendiğinde, sistem, metinleri anlık olarak *sözbirimleştirmekte, tümcelere ayırmakta, sözbirimlerin biçimbirimsel çözümlemeleri* yapılmakta ve metadatalarla birlikte *veri tabanı kaydını* oluşturulmaktadır. Biçimbirimsel çözümleme için proje danışmanı Oflazer'in geliştirdiği biçimbirimsel çözümleme aracı kullanılmaktadır.

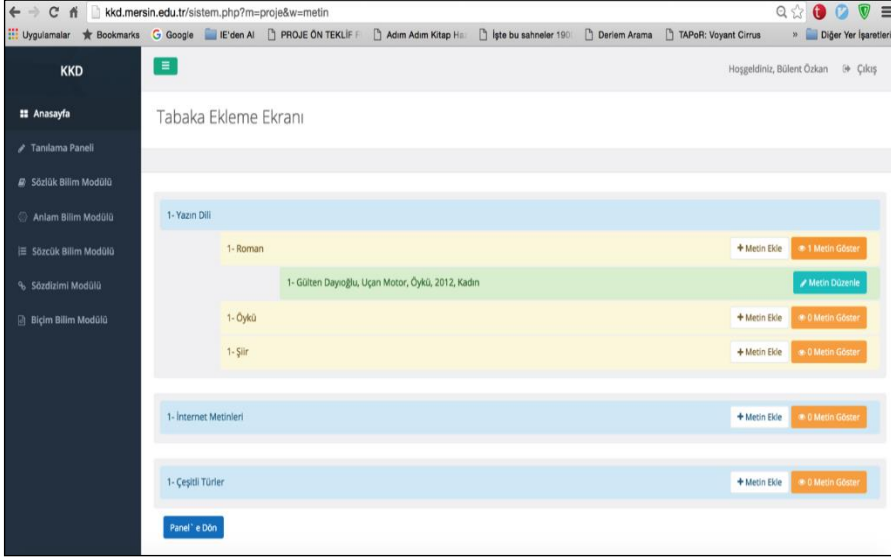
Şekil 8'de ise metinlerin derlem kaydı görüntülenebilmektedir. Şekil 8'deki arayüzde gerektiğinde metinler kontrol edilebilmekte ve güncellenebilmektedir. Bu güncellemeler yazım hatalarını düzenleme imkanını kullanıcıya sunmaktadır.

Şekil 7. Metin metadata girişi

Şekil 8. Metin düzenleme/güncelleme ekranı

Tüm bu aşamaların ardından eklenen metinlerin görüntülediği ve başka bir arayüzden kullanıcının gerekli güncelleme ve düzenlemeleri yapabileceği, oluşturulan derlemin ayrıntılarının görülebileceği bir arayüz kullanıcıya sunulmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9. Eklenen metinlerin kayıt/kontrol arayüzü

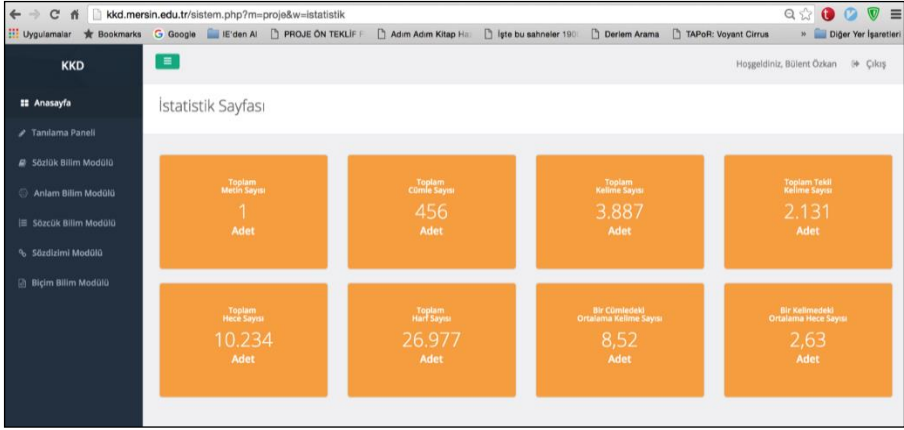

Bu aşamadan sonra basit bir arayüzle (ki isteğe bağlı olarak girişi yapılan metinlerin diğer istatistikleri de eklenebilir) girişi yapılan metinlere ait sayısal verileri araştırmacıya sunulabilmektedir.

3.2.4. İstatistik Sayfası

İstatistik Sayfası, girişi yapılan metinlere ait *toplam metin sayısı*, *toplam cümle sayısı*, *toplam kelime sayısı*, *toplam tekil kelime sayısı*, *toplam hecesayısı* gibi bir takım temel/basit sayısal verileri araştırmacıya sunabilmektedir (Şekil 10). Bu istatistik bilgisi kullanıcının isteğine bağlı olarak düzenlenebilmekte, ekleme ve çıkarmalar yapılabilmektedir.

Şekil 10. İstatistik sayfası

Özetle, Tanılama Paneli, oluşturulmasına karar verilen derlem için metadata tanılamalarını, derlemin tabaka tanılamalarını, derlemde yer alan metinlerin girişlerinin gerçekleştirilmesinin ardından oluşturulan derlemin temel/basit düzeyde istatistik bilgilerini sunan ilk aşamadır. Bu aşamanın ardından oluşturulan derlem üzerinden diğer modüllere geçilebilmektedir.

Bu modüllerden ilki bu çalışmanın da konusu olan **Sözlük Bilim Modülü**'dür.

3.3. Sözlük Bilim Modülü

Sözlükbilim modülü:

Sözbirimleştirme,

Madde Başı (MB) Alt Yapılandırmalar ve

Veri Girişi aşamalarından oluşmaktadır.

Bu aşamada **Tanılama Paneli** aracılığıyla oluşturulan derlemde sözbirimleştirilmiş yapılar ve buna bağlı olarak derlemde yer alan tümceler ve bu tümcelere ait matadatalar veri işleme aşamalarına katılmaktadır (Şekil 11).

Gövdelenmiş yapılar alfabetik sırayla Şekil 13'te listelenebilmekte ve gerektiğinde güncellenebilmektedir.

Şekil 13. Gövdelenmiş sözlükbirimler (ayrılan gövdeler)

Gövde	Kelimeler	İşlem
baba	baba, babalarıyla, babam, babamın, babamın, babanla, babası, babasına, babasını, babasıyla, babayı	Düzenle
bacak	bacaklarını	Düzenle
bağr-	bağrarak, bağır-, bağır-, bağırıyor, bağırarak, bağırma	Düzenle
bağır-	bağırıyorlardı, bağırma	Düzenle
bahçe	bahçe, bahçede, bahçenin, bahçesini, bahçeye, bahçeyle	Düzenle
bahçvan	bahçvan, bahçvanı, bahçvanın, bahçvanydı, bahçvanlığı, bahçvanlığı	Düzenle
bak-	bak, bakakaldılar, bakarak, bakıyor, bakıyordu, baktı, baktılar	Düzenle
bakkal	bakkala	Düzenle

Gövdelemelerin ardından oluşturulması düşünülen sözlük için araştırma sorularına ya da amaçlılığa göre esnek olarak belirlenebilen (sözcük türü, sesletim, köken, resim dosyası, ses dosyası vb.) çeşitli yapılandırmalar veri işleme aşamasında Şekil 14'te görülen arayüz kullanılarak yapılandırılabilir.

3.3.2. Madde Başı Alt Yapılandırma

Bu arayüzde yukarıda da belirtildiği üzere amaçlılığa ya da araştırma sorularına bağlı olarak madde başlarının işlemlerinde yer alacak yapılandırmalar esnek bir arayüzde kullanıcı tarafından oluşturulabilmektedir.

Bu arayüzde sesletim için ayrıca bir ses dosyası ya da resimli sözlükler için resim ekleme aracı gibi araştırmacının diğer tüm isteklerine cevap verebilecek esnek bir yapılandırma söz konusudur. Şekil 14'te örnek uygulamada sesletim, köken, birleşik söz ve resim dosyası tercih edilmiştir. Elbette ki başkaca yapılandırmalar burada esnek bir biçimde yapılandırılabilir.

Şekil 14. Madde başı yapılandırma arayüzü

Bu aşamanın ardından temel bir madde başı yapılandırma şablonu oluşturulmuş olmakta ve araştırmacı diğer bir aşama olan veri girişlerini yapacağı aşamaya geçebilmektedir.

3.3.3. Veri Girişi

Veri girişi aşamasında gövdelenmiş yapıların listesi üzerinden madde başı olarak işlenmek istenen sözlükbirim seçilmekte (Şekil 15) ve bu aşamadan sonra artık seçilen sözlükbirimle ilgili yapılandırma aşamasına geçilebilmektedir.

Şekil 16’da görüldüğü gibi madde başı olarak “baba” sözlükbirimi üzerinde yapılacak işlemler arasında anlamların girişi, tanıkların seçimi;

Şekil 17’de anlam ve tanığa bağlı sözcük türü etiketi, sesletim, köken, birleşik söz ve resim girişi ile

Şekil 18’de eşdizimli yapıların belirlenmesi aşamaları gerçekleştirilebilmektedir.

Şekil 15. Örnek madde başı veri girişi

Maddebaşı Veri Girişi

Sözlük Bilim / Maddebaşı Veri Girişi

Serbest Arama tam kelime ARA

A B C D E F G H I J K L M N O Ö P R S Ş T U Ü V Y Z

(B Maddebaşı Listesi)

Kelimeler

- baba
- bacak
- bağır-
- bağırs-
- bahçe
- bahçıvan
- bak
- bakkal
- balçıklı

Şekil 16. Madde başı için anlam girişi, tanık seçimi, serbest arama arayüzü

Maddebaşı Veri Girişi

Sözlük Bilim / Maddebaşı Veri Girişi

Serbest Arama tam kelime ARA

A B C D E F G H I J K L M N O Ö P R S Ş T U Ü V Y Z

baba Anlam Girişi

Anlam Çocuğu olan erkek, peder.

Tanıklar

- Uçan Motor" u görünce de, "Baba Uçan Motor geliyor, Uçan Motor!" diye zıp zıp zıpladı.
- Baba oğul leğeme su doldurdular.
- Selim bir süre teğenin içinde dönüp duran motora baktı, sonra, "Baba," dedi.
- Baba oğul deniz kırsına indiler.
- " diyordu, Ana oğul, yarıktan mektuplarda, hep baba öteminden söz ediyorlardı, Baba sonunda buna dayanamadı, Kentin kenar mahallelerinden birinde, bir oda tuttu, Karnesle oğluna, "Gelir.
- Baba, dört mevsim süresince gecesini gündüzüne katarak bahçeyle uğraşıyordu.
- "Gerçek, Baba senin bahçıvan olman utandırıyor beni, Hete yokluğumuz! Bu yağma değil hiç yeni giyim olmadı, Hep yarıdaki yağıtım çocukların eskileriyle büyüdüm, Ne olundu sanki babam bahçıvan olacağına bahçe mivan olmalıydı, Ya da yarıdaki çocukların babam gibi varlık tutt!" İbrahim bahçesine düğünlenen hepkenler ne denliye sözünü sürdürmemdi.

Geriye İleriye

Şekil 17. Sözcük türü, madde başı yapılandırmalar (sesletim, köken, birleşik söz, resim) belirleme arayüzü

Türü Seçiniz İsim Sıfat Zarf Fil Fiilimsi Edat Bağlaç Ünlüm Zamir Belirli Deyim-Atasöz İkileme Diğer

Ekle

baba MB Alt Yapılandırmalar

Sesletim:

Köken:

Birleşik Söz:

Resim: Resim Seç Doysa seçmedi Resim Kaydet Sadece resim dosyası (PG ve PNG) ekleyiniz

Şekil 18. Eşdizim belirleme arayüzü (n-4 n+4)

baba Eşdizimlilik	
	n-4 n-3 n-2 n-1 n+1 n+2 n+3 n+4
baba oğul (2)	▼ Tanıktır
babam bahçvan (2)	▼ Tanıktır
babası oğlunun (2)	▼ Tanıktır
babam da (1)	▼ Tanıktır
babası Bak (1)	▼ Tanıktır
baba özleminden (1)	▼ Tanıktır
baba sonunda (1)	▼ Tanıktır
babamı isterim (1)	▼ Tanıktır
babası aççydi (1)	▼ Tanıktır

Tüm bu aşamaların ardından yapılandırılan madde başı sistem üzerine kaydedilmekte ve kaydedilen bu madde başı Word belgesi olarak dışa aktarılabilmektedir (Şekil 19).

Şekil 19. Madde başı yapılandırılmış sözlük birim: “baba”

baba	
Anlam Listesi	
1) İsim, Çocuğu olan erkek, peder. <i>İbrahim süklüm püküm, babasının peşine takıldı.</i>	
MB Alt Yapılandırmalar	
Sesletim:	[baba]
Köken:	Tr.
Birleşik Söz:	baba oğul
Eşdizim Listesi	
1) ana baba (Kilime)	
Word Aktar	Düzeltil

Bu modülde ÖZETle yapılabilecekler şu şekildedir:

Şeçimlik bir liste, oluşturulan derlem üzerinden sorgulanabileceği gibi, oluşturulan gövdelemeler üzerinden elde edilen madde başları da sistem üzerinden amaçlılığa uygun olarak yapılandırabilmekte, madde başı olarak biçimlendirilerek tüm bu unsurlar rapor olarak dışa aktarılabilir. Bu yapılandırmalar yine araştırmacının araştırma sorularına bağlı olarak ortaya koyulabilmektedir.

KAYNAKÇA

Barnbrook, G. 1996. *Language and Computers: A Practical Introduction to the Computer Analysis of Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Burnard L. 2004. Metadata for Corpus Work. (<http://users.ox.ac.uk/~lou/wip/metadata.html>)

Dale R. vd. 2000. *Handbook of Natural Language Processing*. New York, NY, USA.

Gries, S. T. vd. 2006. *Corpora in Cognitive Linguistics: Corpus-Based Approaches to Syntax and Lexis*. Berlin, DEU.

<http://ucrel.lancs.ac.uk/claws/>

http://www.lancaster.ac.uk/fss/courses/ling/corpus/blue/diy_top.htm

<https://cqpweb.lancs.ac.uk/>

Kawaguchi, Y. vd. 2005. *Corpus-Based Approaches to Sentence Structures*. Philadelphia, PA, USA.

Kennedy G. 1998. *An Introduction to Corpus Linguistics*. Longman.

McEnery T., Wilson A. 1996. *Corpus Linguistics*. Edinburg: Edinburg University Press.

McEnery, T. vd. 2006. *Corpus-Based Language Studies -An Advanced Resource Book-*. London: Routledge.

McEnery, Tony and Adrew W. 2004. *Corpus Linguistics -An Introduction-*. USA: Edinburg University Press.

Nesselhauf, N., 2005. *Collocations in a Learner Corpus*. Philadelphia, University of Heidelberg: USA.

Özkan, B. (2016). **TÜBİTAK 1005 - Ulusal Yeni Fikirler ve Ürünler Araştırma Destek Programı.** *Türkçe için Kendi Kendine Derlem Platformu Oluşturma Projesi Sonuç Raporu*.

Scott, M. 2006. WordSmith Tools [available at <http://lexically.net/wordsmith/index.html>]

Scott, M., vd. 2006. *Textual Patterns: Key Words and Corpus Analysis in Language Education*. Philadelphia, PA, USA.

Sinclair, J. 1991. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.

Sterkenburg, P. 2003. *A Practical Guide to Lexicography*. Philadelphia, PA, USA: John Benjamins Publishing.

- Stevens, V. 1995. Concordancing with language learners: Why? When? What? CAELL Journal vol. 6 no, 2, 2-10.
- Watson Todd, R. 2001. Building and using your own corpus and concordance. Thai TESOL Bulletin vol. 14 no. 2.

MEMLÛK KIPÇAK SAHASINDA YAZILMIŞ SÖZLÜKLERDE KELİME EŞDEĞERLİĞİ

Can ÖZGÜR*

ÖZET

Memlûk Kıpçakçası Türkoloji literatüründe Mısır ve Suriye’de (1250-1517) yılları arasında hüküm süren Memlûk Devleti’nde konuşulan yazılan Türk lehçesini ifade etmektedir. Bu devirde başta sözlük-gramer olmak üzere hukuk ve savaş sanatıyla ilgili önemli eserler kaleme alınmıştır. Memlûk Kıpçakçasıyla yazılmış eserler dil bakımından karışık lehçe özellikleri gösterirler. İkili çoklu kelime ve şekiller söz konusudur. Buna paralel olarak hazırlanan bildiride kelime eş değeri konusu ele alınıp incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Memlûk Kıpçakçası, karışık dil, kelime eşdeğeri

WORD EQUIVALENCE IN THE DICTIONARIES WRITTEN IN MAMELUK KIPCHAK REGION

ABSTRACT

The term of Mameluk Kipchak is used for the Turkish dialect which was spoken and written in the Mameluk State which governed Egypt and Syria between the years of 1250-1517. During this period many significant works had been written like books about martial art, law and especially dictionary-grammar works. This works which written in Mameluk Kipchak displays hybrid dialect features. Dual and multiple words and forms are in question. In this presentation which is prepared in parallel with in question topic, the subject of word equivalence has been discussed.

Key Words: Mameluk Kipchak, hybrid, word equivalence

GİRİŞ

Memlûk Kıpçakçası Türkoloji literatüründe Mısır ve Suriye’de 1250-1517 tarihleri arasında Memlûk Devleti’nde konuşulan yazılan Türk lehçesini ifade etmektedir. Bu devirde başta sözlük-gramerler olmak üzere, edebiyat, hukuk, din ve savaş sanatıyla ilgili önemli eserler kaleme alınmıştır. Memlûk Kıpçak sahasına ait eserler dil bakımından karışık lehçe özellikleri gösterirler. Kıpçakça, Oğuzca (Türkmençe) ve Harezmi yazı dili özellikleri eserlerde az veya çok karışık bir şekilde görülmektedir. İkili – karışık – çoklu kelime ve

* Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Bilim Dalı, e-posta: cozgun@ogu.edu.tr

şekiller söz konusudur. Buna paralel olarak hazırlanan çalışmada Memlûk-Kıpçak sahasında yazılmış sözlüklerde eşdeğer kelimeler konusu ele alınıp incelenmektedir.

Kaynaklarda iki dil veya lehçede aynı kavramı karşılayan iki kelimenin bulunmasının karşılıklı olarak eşdeğerliği ortaya çıkardığı vurgulanmıştır. Eşdeğerlik 4 bölümde açıklanmıştır: **1.Tam eşdeğerlik (birebir eşdeğerlik):** Karşılıklı olarak iki lehçede bulunan kelimelerin tamamen, ses, düz anlam, çağrışım, metin türüne uygunluk, kullanım şekli gibi yönlerden eşdeğer olmasıdır. **2.Kabul edilebilir eşdeğerlik:** Her iki lehçede bulunan karşılıklı kelimelerin kısmen, düz anlam, metin bağlamında kullanışta yarattığı etki gibi yönlerden aynı olmasıdır. **3.Bire çok eşdeğerlik:** Bir lehçede bulunan bir kelimenin diğer lehçede aynı anlamda birden çok karşılığı olmasıdır. 4. Bire hiç eşdeğerlik (yalancı eşdeğerlik): Benzer kelimelerin kavram alanlarının birbirine eşdeğer olmamasıdır (Uğurlu 2002: 392; 2004: 19, 21; Karahan 2009: 657,658).

Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlüklerde eşdeğer kelimeler üzerine yapılan bu çalışmayla ilgili sözlüklerden TZ'de Türkmençe kayıtlı kelimeler hem bu sözlükteki eşdeğer karşılıklarıyla hem de ilgili diğer sözlük olan T (Tercüman) ile karşılaştırılmaktadır.

Özyetgin yazmış olduğu kitapta kısmen bu konuya temas etmiş, yine Alagöz de yazdığı makalede T'deki Türkmençe kayıtlı kelimeleri incelemiştir (Özyetgin 2001: 271, 272, 323; Alagöz 2015: 534-564).

EŞDEĞER KELİMELELER

Adlar

İnsan Vücuduna İlişkin Adlar

bağır (Tü.)- bavur: karaciğer (TZ 148, 149). Bu eşdeğer sözcüğün *bavur* “yaralı, yağırlı” şeklinde (yalancı) eşdeğeri de bulunmaktadır. *bağır* kelimesi T.'de “ciğer” anlamında geçmektedir (T 91).

bebek (Tü.)-karak: göz bebeği (TZ 150, 184). T.'de yoktur.

boğaz (Tü.)- bovaz~ unaş (TZ 154, 155, 270): T.'de yukarıdaki eşdeğer kelimelerden sadece *boğaz* kelimesi geçmektedir (T 95).

boğun (Tü.)- bovun: Vücuttaki mafsal, eklem yeri (TZ 154, 155) T.'de *boğun* kelimesi “parmak boğumu” anlamı verilerek kaydedilmiş.

diş (Tü.) -tiş: diş (TZ 165, 259). T.'de yalnız *tiş* geçmektedir.

tamağ (Tü.) ~ tamav~boğurtlağ: damak (TZ 250, 154). T.'de sadece *taamak* şekli geçmektedir (T. 146).

tirsek (Tü.) ~ çağanak: dirsek (TZ 259, 161). T.'de *tirsek* kelimesi geçmektedir. Aynı zamanda Türkmençe kayıt düşülmüştür (T 146).

Alet Adları

baylavuç (Tü.)~tava: tava (TZ 149, 253). Bu kelimeler T.'de yoktur.

beki (Tü.)~ yülküvüç~ yülüvüç~ kerey: ustura (TZ 150, 291, 195). T.'de yoktur.

düğme (Tü.)~ tüyme: düğme (TZ 166, 267). T.'de *tügme* şeklinde hem eşdeğeri hem de “düzenbaz” anlamında yalancı eşdeğeri vardır (T 149).

igne (Tü.)~iyne: iğne (TZ 176, 180). T.'de yoktur.

saksı (Tü.): saksı (TZ 231). T.'de yoktur.

saçak (Tü.)~ ocak: ocak (TZ 230, 220). *Ocak* kelimesi *oçak* şeklindedir (T. 129), *saçak* ise yoktur.

şibinlik ~şibin süreceğ (Tü.): cibinlik (TZ 248). T.'de yoktur.

kaşu (Tü.): sopa, tokmak (TZ 187). *kaşu* kelimesi “keser” anlamına da gelmektedir.

yilim (Tü.)~bü tüyün: düğüm (TZ 286, 267). T.'de yoktur.

üksük (Tü.)~yüksük (Tü.)~oymak: dikiş yüzüğü (TZ 273, 290, 224). T.'de (yalancı) eşdeğeri olarak “yüksek” anlamında *oymak* kelimesi geçmektedir (T 131).

buğavı (Tü.)~ buvavı ~ buğağı ~ köstek (Tü.)~ kişen ~ tuşu ~ tuşak: köstek. T.'de *kişen* kelimesi “at kösteği” anlamında geçmektedir (T 120). Diğer kelimeler yoktur.

Giyim ve Kuşam Adları

keçkün (Tü.)~bürküt: kadın üst urbası (TZ 190, 159). T.'de yoktur.

yaşmak (Tü.)~közenek: yaşmak, örtü. T.'de yoktur.

Çalgı Adları

düdük (Tü.) ~ dümri ~ tümri: düdük, dümbelek (TZ 166). T.'de *düdük*, *düdükçi* ile beraber *tümru* “büyük davul” şeklinde karşılıkları geçmektedir (T 103, 149).

ıklık (Tü.) oğluk (Tü.)- oluk: bir çeşit çalgı (TZ 220, 221, 174). *ıklık* aynı şekilde T.'de de vardır. *ıklıkçı* “saz çalan” anlamında türemiş şeklinde var (T 108).

Halk Sağlığıyla İlgili Adlandırma

ağu (Tü.)- avu: ağı, zehir (T 136, 144). T.'de yalnız *ağu* şekli vardır (T 85).

Hayvan ve Hayvan Kavram Alanına Giren Adlar

buyurçuğ (Tü.)- badanağ: yelve kuşu (TZ 159, 146). T.'de yoktur.

çekürge (Tü.)- çekertige ~ sarançıka (Tü.): çekirge (TZ 161, 233). T.'de *çekirge* şeklinde Türkmençe kayıtlı geçer (T. 99). Diğer bir kelime de *şarıncıka* şeklindedir (T 135).

kısaş (Tü.)- kışkaş ~yenkeş ~ilengiz: yengeç (TZ 199, 284, 177). Bu kelimelerden yalnız *yengeç* T.'de vardır (T 157).

oğlak (Tü.)- avlak: oğlak (TZ 144, 220). *Avlak* kelimesinin “havuz, havza, av, çanak, av yeri” şeklinde (yalancı) eşdeğeri de vardır. *Oğlak* T.'de de vardır (T 129).

serşe (Tü.)- sirşe ~serse ~şıpsık: serçe (TZ 235, 239, 246, 247). T.'de *serçe* şeklinde Türkmençe kayıtlı olarak geçer (T 136).

toğru (Tü.)- toru: doru renk (TZ 260, 262). T.'de yoktur.

Eşya ve Nesne Adı

ağça (Tü.)- ağşa ~ ağrı ~ avrı ~ yarmağ (Tü.): para (TZ 136, 144, 280). Bu kelimelerden *ağrı ~ avrı* “kat yaprak şeklinde olan para”, *yarmağ* ise “basılıp kesilmiş olan para” anlamlarına gelmektedir. Bu kelimelerden T.'de *yarmağ* kelimesinin “dirhem” anlamında eşdeğer karşılığı vardır.

merdimen (Tü.)- nerdüven (Tü.) ançık ~ anğıç: merdiven (TZ 217, 219, 140). Farsça kökenli <*nerdubān* kelimesinin ses yönünde değişmiş şekillerine Türkmençe kaydı düşülmüştür.

İnsan – Hayvan ve Nesneyle İlgili Sıfat

yoğun (Tü.)- yovun: yoğun, ağır, kalın (TZ 287, 288). *yoğun* kelimesi T.'de de vardır (T 158).

Nesneyle İlgili Sıfatlar

bulğak (Tü.)- bulanak ~ bulanuğ (Tü.)- tolanak: bulanık (TZ 157, 261). T.'de geçmemektedir.

yaňı (Tü.)-yeňi: yeni (TZ 278, 284). T.'de yoktur.

Yiyecek Adı

yağ (Tü.)-yav: yağ (TZ 275, 281). T.'de *yav* örneği vardır (T 152).

Ağaç, Sebze, Meyve ve Bitki Adları

buğday (Tü.)-budaybuyday (TZ 157, 159): T.'de *buğday* ve *buday* kelimeleri vardır (T 97).

çoğur ~ çoğuz (Tü.)-koğaz: Bir çeşit, diken bitki (TZ 162, 203). *koğuz*, *koğaz* kelimelerine dipnot düşen Besim Atalay bu kelimelere halk arasındaki yaygın anlamlarına dayanarak “diken, çöğür” anlamları verse de son araştırmamızda bunun doğru olmadığını *koğaz*, *koğuz* kelimelerinin Kıpçak lehçesinde “oyuk yer, çukur” anlamına geldiğini belirtmiştir.

Meslek Adı

çulhacı (Tü.)-toğucı: dokumacı (TZ 163, 260). T.'de *toğurçı* kelimesi eşdeğer olarak vardır (T 147).

İnsanla İlgili Adlar ve Sıfatlar

çıplak (Tü.)-yalıncak (Tü.)-yalanş: çıplak, yalın (TZ 162, 277, 276). T.'de yoktur.

irinçek (Tü.)-yalkav: tembel (TZ 179, 277). T.'de yoktur.

uğru (Tü.)-uvru: hırsız (TZ 269, 272).

oğlan (Tü.)-oğul (Tü.)-ôl ~ olan: oğlan, çocuk (TZ 220, 221). *oğlan*, *oğul* kelimesi T.'de vardır (T 130).

yalganc (Tü.): yalancı (TZ 277). T.'de Türkmence kayıtlı *yalan* kelimesi vardır (T 153).

Evrenle İlgili Adlandırmalar

çulpan (Tü.)-arık taş: çoban yıldızı (TZ 141, 163). T.'de yoktur.

Genel Adlandırmalar

sağlık (Tü.)-savluğ: sağlık, esenlik, afiyet (TZ 231, 234). *savluğ* kelimesinin diğer bir anlamı (yalancı eş değer) “dişi koyun, sağılan koyun” şeklindedir. T.'de *sağlık* kelimesi “sağlıklı koyun, keçi” şeklindedir (T 134).

öğüt (Tü.)-öyüt: öğüt (TZ 224, 228). Aynı zamanda bu kelimenin *öğütle-*, *öyülle-* şeklinde fiil şekilleri vardır. T.'de *öğütle-* fiil şekli vardır (T 131).

şag (Tü.)-şak: zaman (TZ 245). T.'de yoktur.

tağ-tav: dağ (TZ 249, 253). T.'de yalnız *tağ* geçmektedir (T 141).

töki (Tü.)-tiki-çeft (TZ 258, 262, 161): T.'de bu kelimeler yoktur.

yağma (Tü.)-talav: yağma, talan (TZ 276,250). T.'de yoktur.

ışık (Tü.)-ışıl- kuyaş yarığ yarağ tan sarısı aydınlık şırağ yarığın: ışık (TZ 174, 213, 279, 280, 145, 247, 252). *şırağ* kelimesine “kandil ışığı, çırağ” anlamları verilmiştir. T.'de *kuyaş* “güneş ışığı”, *aydın* “aydınlık, ay ışığı” kelimeleri vardır (T 126, 90).

Diğer Adlar

işeri (Tü.)-işkeri: içeri (TZ 179).

sınar (Tü.)-kibik: uzak için benzetme edatı (TZ 237, 201).

şeşen (Tü.)-zerek: zeyrek çeçen (?) (TZ 247, 292).

toğrı (Tü.)- torr tura: doğru (TZ 260, 262, 264). T.'de *toğru* şeklindedir (T 147).

Eşdeğer Fiiller

ağır- (Tü.)-avur-: ağır olmak (TZ 136, 144). T.'de yoktur.

bağla- (Tü.)- bayla-: bağlamak (TZ 147, 149). T.'de *bağla-* şekli vardır (T 91).

bahane eyle-(Tü.) ~ sılta-: bahane etmek, bahane bulmak (TZ 137, 237). Bu fiillerin *bahana- şara-siltamak* (Tatarca) “özür, bahane” anlamında eşdeğer isim şekilleri vardır (TZ 147, 247, 237). T.'de yoktur.

begen- (Tü.)-bayan-: beğenmek (TZ 150, 149).

boğ-(Tü.)-bo-: boğmak (TZ 154). T.'de *bo-* şekli vardır (T 95).

bulğan-(Tü.) ~ tolğan- (Tü.)-tolan-: bulanmak (TZ 157, 261). TZ'de *tolan-*, *tolgan-* fiillerinin birinci anlamı olan “dolan-” anlamı da verilmiştir. Burada kabul edilebilir eşdeğerlik söz konusudur. T.'de bu kelimeler yoktur.

burtar-(Tü.)- buruş-(Tü.)- burtur- sığ-(Tü.): buruşturmak, buruşmak (TZ 158, 236). *burtur-* eyleminin *burtur* “ekşiyüzlü” anlamında isim şekli de TZ'de vardır. T.'de bu kelimeler yoktur.

- asra-(Tü.) ~tişle-:** ısırmaq (TZ 142, 259). T.'de *tişle-* vardır (T 146).
- ağna- (Tü.):** eşek ve benzeri hayvanların debelenmesi (TZ 136). T.'de vardır (T 85).
- buğlat- (Tü.)- tütüz-:** tütülemek, buğulatmaq (TZ 157, 267). T.'de yoktur.
- egil- (Tü.)- éyil- ~ mayrıl- ~ amıt-:** eğilmek (TZ 167, 171, 139). Bunlardan *mayrıl-* eylemine “kanrıl-, dola-” anlamları da verilmiştir. T.'de *egil-* eyleminin *egri* şeklinde isim şekli vardır (T 104).
- horla- (Tü.)-zorulda-:** horlamak (TZ 173, 205). T.'de yoktur.
- ısla- (Tü.)-yıpıt-:** ıslatmaq (TZ 174, 285).
- igren- (Tü.)-yigren- (Tü.)-iren-:** iğrenmek (TZ 176, 286).
- ğak-(Tü.)-ğakı-(Tü.)- yangır-:** öfkelenmek, kızmak (TZ 182, 278, 270). T.'de *ğak-* “kapıyı vurmak, dövme” anlamındadır (T 111).
- ğokşu- (Tü.)-ğokğ-~ğoku-:** kokmaq (TZ 203).
- könder-(Tü.)-uzat-:** göndermek, uzatmaq (TZ 207, 273).
- könen- (Tü.)-tonan- (Tü.)-bezen-:** bezenmek (TZ 151, 207, 261).
- öşendir- (Tü.)-incit-:** incitmek (TZ 227, 178).
- saçır- (Tü.)-şaşkır-~şaşa-:** su boğazda durmaq (TZ 231, 246).
- sayla- (Tü.)-şöple-:** temizlenmek, sağalmak (TZ 234, 248). *şöple-* eyleminin diğeri bir anlamı “şifa bulmaq ve çöplemek” şeklindedir.
- sığal- (Tü.)-yoğa- ~ğarma- ~karmala-:** yoklamak, aramak (TZ 186, 236). *ğarma-* “bir şeyin ne olduğunu bilmek, araştırmak”; *ğarmala-* “kaybolan bir şeyi bulmaq için ‘aramak’” anlamları verilmiştir.
- sıva- (Tü.)-suva- (Tü.)-sıza-:** sıvamak (TZ 238, 243).
- sovuşla- (Tü.)-şıpıl-da-~şüpülde-~çivıl-da-~çivla-~çivşa-:** yavaşça ses vermek (TZ 241, 247, 248, 162).
- sümülde- (Tü.):** kansırmak ! (TZ 243).
- ugul-~ugun-(Tü.)-uvul-~usı az-:** bayılmak, akli başından gitmek (TZ 269, 271, 272).

yag- (Tü.)- yav-: yağmur yağmak (TZ 275, 281). T.'de *yağ-* şekli vardır (T 152).

yağma- (Tü.)- tala-: talan etmek (276, 250).

yağmala- (Tü.)- kap-: yağmalamak (TZ 276, 183). *kap-* eylemi “kap” anlamıyla T.'de verilmiştir. Yamala- ise aynı anlamda geçmektedir (T 153, 112).

yalagaş bol- (Tü.)- yalaşla-: soyunmak (TZ 276).

yangış (Tü.)- yağıl-: yanılmak (TZ 278).

yar- (Tü.)- til- ~ tekne-: delmek (TZ 258, 279, 254). T.'de *til-*, *yar-* geçmektedir. (T 146, 154).

yıgla- (Tü.)- yıyla- ~ zar zar yıla-: ağlamak (TZ 285, 286, 292). *zar zar yıla-* “hıçkırma hıçkırma ağlamak” anlamındadır.

yügüt-: öğütmek (TZ 290).

yigren- (Tü.)- igren- ~ iren-: iğrenmek (TZ 286, 176, 178).

SONUÇ

TZ'de Türkmençe kayıtlı kelimeler ve bunların gerek TZ'de gerekse T.'de eşdeğer karşılıkları ile ilgili topladığımız malzemeye göre şunları söyleyebiliriz:

Toplam isim ve fiil olmak üzere TZ'de 105 civarında Türkmençe kayıtlı kelime vardır. Bunlardan 41 kadarı fiil diğerleri ise; 7 tanesi insan vücuduna ilişkin, 13 tanesi alet adı, 2 tanesi giyim kuşam adı, 3 tanesi çalgı adı, 1 tanesi halk sağlığıyla ilgili adlandırma, 7 tanesi hayvanlarla ilgili adlar, 4 tanesi eşya ve nesne adı, 1 tanesi insan, hayvan ve nesneyle ilgili sıfat, 3 tanesi nesneyle ilgili sıfat, 1 tanesi yiyecek adı, 2 tanesi bitki adı, 1 tanesi meslek adı, 7 tanesi insanla ilgili ad sıfat, 1 tanesi evrenle ilgili adlandırma, 6 tanesi genel adlandırma, 4 tanesi diğer adlar olmak üzere ad türünden kelimelerdir. TZ'de Türkmençe kayıtlı kelimelerin TZ'nin kendi içinde birebir birçok eşdeğer karşılıkları bulunmaktadır. Bunlardan çok azının T.'de karşılıkları bulunmaktadır.

TZ'de Türkmençe kayıtlı kelimelerin bazılarında kelime ortasında -ğ ünsüzünün düşmediği görülmektedir: *bulgak*, *bulgan-*, *tolgan-*, *yalgancı* gibi. Bu durum genel Oğuzca özellikleriyle uyusmamaktadır.

TZ’de Türkmençe kayıtlı kelimelerin kendi içinde eşdeğer karşılıklarında –v, -v- (kelime arasında ve sonunda) *bavun, tamav, bovaz, avu, yav* gibi dudak ünsüzü ile geçen örneklerde tipik Kıpçakça özellik karşımıza çıkmaktadır.

Netice olarak TZ’de geçen Türkmençe kayıtlı veya kayıtsız birebir bireçok eşdeğer sözcüklerin bulunması diyalektik olarak bu sözlüğün zenginliğini ortaya koymaktadır.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

ALAGÖZ, Ebru Boyraz (2015). “Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî’de Türkmençe”, *International Journal of Languages Education and Teaching*, Special Issue, Volume 3, s. 534-564.

KARAHAN, Akartürk (2009). “İlk Türk Lehçeleri Sözlüğü: Dîvânü Lügati’t Türk’te Lehçelerin Söz Varlığına Bir Bakış”, *Turkish Studies*, Volume 4/4, s. 650-691.

ÖZYETGİN, A. Melek (2001). *Ebû Hayyan Kitabü’l-İdrâk Lisâni’l-Etrak Fîil: Tarihî Karşılaştırmalı Bir Gramer Sözlük Denemesi*, Ankara: Köksav Yayınları.

T: TOPARLI, Recep – ÇÖGENLİ, M. Sadi – YANIK, Nevzat H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî*, Ankara: TDK Yayınları.

Tü: Türkmençe

TZ: ATALAY, Besim (1945), *Et-Tuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul: TDK Yayınları.

UĞURLU, Mustafa (2002). “Kırgız ve Türkiye Türkçesi Arasında Birebir Kelime Eşdeğerliği”, *Camiyla Romanındaki Meseleler Üzerine*, *Scholarly Depth and Accuary. A Festschrift to Lars Johanson*, Yayınlayan: Nurettin Demir-Fikret Turan, Ankara, s. 388-401.

UĞURLU, Mustafa (2004). “Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eşdeğerliği”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 29, s. 29-40.

TERMINOLOJİ YÖNETİM SİSTEMLERİNDE TERMINOLOJİ ÇALIŞMASI VE ÇEVİRİ

Ceylan YILDIRIM*

ÖZET

Çeviri alanında, teknolojik gelişmelere paralel olarak geliştirilen araçlar arasında, terminoloji çalışmasının etkin bir şekilde yürütülmesine imkân tanıyan sistem ve yazılımlar önemli bir yere sahiptir. Özellikle son yıllarda artan çeviri ihtiyacını karşılamak üzere çeviri belleği sistemleri ve terminoloji yazılımlarının sayısında ciddi bir artış olmuştur. Terminoloji çalışması için kullanılan belli başlı teknolojik araçlar, terminoloji yönetim sistemleri, terminoloji çıkartma yazılımları ve terminoloji denetim yazılımlarıdır. Bu çalışmanın amacı, terminoloji yönetim sistemlerinde yürütülen terminoloji çalışmasını çeviribilim açısından değerlendirerek bilgisayar ortamında yürütülen terminoloji çalışmasının çeviriye sağladığı çıktıları açığa çıkarmak ve teknolojinin kullanımıyla etkin bir terminoloji çalışması yapmanın çevirideki önemini vurgulamaktır. Başarılı bir terminoloji çalışmasının nasıl yapılması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde ele alan “Terminoloji Çalışması En İyi Uygulamalar 2.0” başlıklı kitap bu çalışmanın kuramsal alt yapısını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, terminoloji yönetim sistemlerinde terminoloji çalışmasının nasıl yapılması gerektiği, hangi çeviri yazılımlarının terminoloji yönetim sistemi bileşenine sahip olduğu, terminoloji çalışmasının hangi şekillerde yürütülebileceği ve terminoloji yönetim sisteminin çeviri belleğiyle ilişkisi ortaya konacaktır. Geliştirilen sistem ve yazılımlarla, terminolojinin çeviri sürecine elektronik ortamda dâhil edilmesiyle çeviri belleği ve terminoloji veri tabanı kavramları artık bir bütün olarak algılanmakta ve terminoloji yönetim sistemlerinin kullanımıyla çeviri süreci daha kaliteli ve kısa bir süreçten geçmektedir.

Anahtar Sözcükler; terminoloji yönetim sistemleri, terminoloji çıkartma yazılımları, terminoloji veri tabanı, çeviri belleği sistemleri, çeviride zaman ve kalite yönetimi.

TERMINOLOGY WORK ON TERMINOLOGY MANAGEMENT SYSTEMS AND TRANSLATION

ABSTRACT

Nowadays, systems and softwares provided to carry out an effective terminology work have an important place among the tools developed in parallel to

* Dr. Hacettepe Üniversitesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Fransızca Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı, e-posta: ceylan@hacettepe.edu.tr

technological development. There has been a significant increase in the number of translation memory systems, terminology management systems and softwares to provide especially rising need of translation in recent years. The major tools used for the terminology work are the terminology management systems, terminology extraction software and terminology control software. The aim of this study is to define and explain the outputs of terminology work based on the computer, by evaluating the quality and the nature of the terminology work carried out by the terminology management systems in terms of translation, and to emphasize the importance of an effective terminology work in translation through the use of technology. The book titled "Terminoloji Çalışması En İyi Uygulamalar 2.0 (Terminology Study: Best Applications 2.0)" discussed in detail how to do a successful terminology work, constitutes the theoretical framework of this study. The following questions will be also answered within the framework of this book: What is the effective way of carrying out the terminology work on the terminology management systems; which translation memory systems have terminology management systems as their basic component; in which ways the terminology work can be managed as well as the relationship between the translation memory system and terminology management system. Including terminology electronically in translation process, the concepts of "translation memory" and "terminology data-base" are now considered as a whole with developed system and softwares and the use of terminology management systems provides a better quality and shortens translation process.

Keywords; *terminology management systems, terminology extraction software, terminology data-base, translation memory systems, time and quality management in translation.*

1. GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz teknoloji çağıyla birlikte, neredeyse her bilim ve teknik alanında teknolojik araçların kullanımı yaygınlaşmıştır. Teknoloji, özellikle iş akışının hızlı ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak sağladığı için, kurum, kuruluş ve işletmelere adeta nüfuz etmiştir. İnternet kullanımının yaygınlaşmasıyla artan bilgi akışı ve özellikle dış ilişkilerin artması sonucunda çeviriye olan ihtiyaç da artmıştır. Çeviri ihtiyacındaki bu artış, teknolojinin çeviriye entegre edilmesini gerekli kılmış ve teknolojik araçların çeviri sürecinde kullanımı kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Avrupa Birliği'nin (AB) çevirmen el kitabında, "bilgisayar destekli çeviri ve terminoloji araçlarına hâkim olacak kapasiteye sahip olmak" ifadesinin profesyonel çevirmen tanımında yer alması, "teknolojik yeterliliğin" günümüz çevirmen niteliklerinden biri haline geldiğine işaret eder.

(http://ec.europa.eu/dgs/translation/workwithus/staff/profile/index_en.htm).

Çeviri sürecinde terminolojinin önemi, gerek tutarlılık düzeyi yüksek kaliteli metinlerin üretilmesi gerek daha kısa sürede daha fazla kaliteli çeviri yapılmasına olanak sağlamasıyla açıklanabilir. Bu bağlamda, çevirmenin, çeviri sürecinde kullanacağı nitelikli terminolojileri oluşturabilmesi için, terminoloji çalışmasının nasıl yapılması gerektiğini bilmesi, dahası günümüz çevirmen niteliklerinden biri haline gelen “terminoloji araçlarına (Terminoloji Yönetim sistemleri, Terminoloji Çıkartma Yazılımları, Terminoloji Denetim Yazılımları) hâkim olma” vasfına sahip olması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, terminoloji yönetim sistemleri, terminoloji çıkartma yazılımları ve terminoloji denetim yazılımlarını tanıtarak elektronik ortamda gerçekleştirilen terminoloji çalışmasının çeviri sürecinde yarattığı kazanımları açığa çıkarmak, bu hususta bilinç uyandırarak çeviri sürecinde terminoloji araçlarının kullanımını teşvik etmektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Teknolojik imkânlarla elektronik ortamda hazırlanan terminolojiler daha fazla kullanıcıya ulaşarak çeşitli alanlarda terim birliğinin (standartlaşmanın) sağlanmasına ve ulusal terminoloji politikasının geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Başarılı bir terminoloji çalışmasının nasıl yapılması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde ele alan, alanında temel kaynak niteliğinde olan *Terminoloji Çalışması En İyi Uygulamalar 2.0* (Drewer P., Pulitano D., Schmitz K.-D., Türkçeye Uyarlayan *Ender Ateşman*, 2015) kitabı bu çalışmanın kuramsal alt yapısını oluşturmaktadır. Buradaki kuramsal tartışmanın odağında, çeviribilimsel açıdan terminoloji araçlarının çeviri belleği sistemleriyle bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği yer almaktadır. Bu tezin temellendirilebilmesi için farklı amaç, işlev ve kapsamlara sahip olan temel terminoloji araçlarının çevirideki işlev ve kazanımları *Terminoloji Çalışması En İyi Uygulamalar 2.0* kitabı çerçevesinde incelenip karşılaştırılacaktır.

3. YÖNTEM

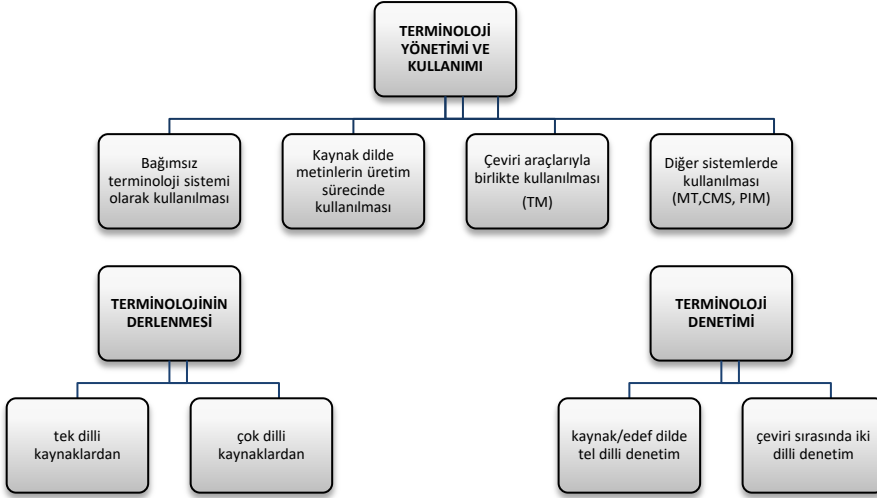
Çeviride teknoloji kullanımını ve teknolojik terminoloji araçlarının çeviriye sağladığı katkıları ele alan araştırmacı ve

düşünürlerin konuya değgin düşünsel ve yöntembilimsel yaklaşımları ile görüşlerini dile getirdikleri kitap, makale, tartışma, konuşmalar ve konuyla ilgili internet literatürü bu çalışmanın araştırma evrenini oluşturmaktadır. Tüm bu kaynakların yanında, çalışmamızda ele alınan konunun altyapısını oluşturan genel bilginin sunumunda ve ileri sürülen tezin temellendirilmesinde kullanılacak örneklem için *Terminoloji Çalışması En İyi Uygulamalar 2.0* kitabından faydalanılacaktır. *Terminoloji Çalışması En İyi Uygulamalar 2.0* kitabı kapsamında, çalışmada, şu sorulara yanıt aranacaktır: Terminoloji çalışmasının yürütülmesinde hangi terminolojik araçlar kullanılır? Bu araç ve teknikler temel olarak kaç farklı alana ayrılabilir? Temel terminoloji araçlarının (terminoloji yönetim sistemleri, terminoloji çıkartma yazılımları ve terminoloji denetleme yazılımlarının) işlevleri nelerdir? Terminoloji yönetim sistemlerinde terminoloji çalışması nasıl yürütülür? Hangi çeviri yazılımları terminoloji yönetim sistemi bileşenine sahiptir? Terminoloji yönetim sisteminin çeviri belleğiyle ilişkisi nedir? Teknolojik terminoloji araçlarının çeviriye sağladığı kazanımlar nelerdir?

4. BULGULAR

4.1. Terminoloji Çalışmasında Kullanılan Teknolojik Araçlar

Terminoloji, özel alan kavramlarını adlandırmaya yarayan terimleri inceleyen dilbilimsel bir disiplindir. Belirli bir alana ait belirtilere uygun terimlerin ve tanımların üretilmesine olanak sağlar. (www.academie-française.fr/la-langue-française/terminologie-et-neologie). Terminolojinin amacı temel olarak özel alan iletişimin etkili bir şekilde geliştirilmesine olanak sağlar: “ ... terminolojinin amacı, belirli bir alandaki uzmanlar arasında iletişimin daha etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için terim ve kavramların standartlaştırılmasının sağlanmasıdır.” (Corbeil, 2007: 96) Terminoloji çalışması ise, belirli bir bilim ya da teknik alanındaki terimlerin derlenmesi, işlenmesi, tanımlanması ve sunulmasına yönelik bir çalışmadır. Terminoloji çalışmasında kullanılan teknolojik araçları üçe ayırabiliriz: Terminoloji yönetim sistemleri, Terminoloji çıkartma yazılımları, Terminoloji denetim yazılımları. Aşağıdaki şema, terminoloji çalışmasında kullanılan, amaç ve kapsamı farklı olan bu üç temel terminoloji aracının kullanım alanlarını detaylı bir şekilde göstermektedir.

TM: Çeviri belleği, MT: Bilgisayar Çevirisi, CMS: İçerik Yönetim Sistemi, PIM: Kişisel Bilgi Yönetimi

Şekil 1: Terminolojinin derlenmesi, yönetilmesi ve denetimi (Drewer P., Pulitano D., Schmitz K.-D.,Türkçeye UyarlayanEnder Ateşman, 2015 : 115)

4.2. Terminoloji Yönetim Sistemleri

Terminoloji çalışmasının yürütülüp yönetilmesi için geliştirilen terminoloji yönetim sistemleri, genel olarak, terminolojinin hazırlanması ve hazırlanan terminolojilerin kullanılması süreçlerinin gerçekleştirilmesine olanak sağlar. Terminoloji Yönetim Sistemleri, tek bilgisayar, sunucu ya da web temelli olarak geliştirilebilir. (Drewer P., Pulitano D., Schmitz K.-D.,Türkçeye UyarlayanEnder Ateşman, 2015: 116). Yukarıdaki şemada görüldüğü gibi, terminoloji yönetim sistemleri, bağımsız bir şekilde, bir çeviri belleğine paralel ya da bir çeviri belleğinin bileşeni olarak geliştirebilirler. Bu çalışma kapsamında özellikle bir çeviri bileşeni olarak ele alacağımız terminoloji yönetim sistemleri, metin düzenleme programları ya da hesap tablosu yazılımlarına göre daha kullanıcı dostudur, çünkü bu sistemler terminoloji yönetimi için gerekli özel işlemlere sahiptir:

amaca uygun arama işlevi, internet üzerinden çevrimiçi erişilebilirlik, istatistiksel sorgulama ve hazırlanan terminolojinin erişiminde kısıtlamalar yapılabilmesi gibi üstünlükleri vardır. Bu sistemlerle, terminoloji kaydının ne kadarına ve hangi dillerde erişimin sağlanacağı belirlenip gerekli kısıtlamalar getirilebilir. Excel dosyasında hazırlanan bir terminolojik kaydın bu imkânları sağlaması beklenemez. Bu sistemler ayrıca, görsel malzemenin ve multimedya dosyalarının yönetilebilmesine olanak sağlar. Bu sistemlerin diğer en önemli avantajı ise veri kaynaklarının çeşitli formatlarda içeri alınıp dışarıya taşınmasına olanak sağlamasıdır. Dolayısıyla, arama işlevi, filtre işlevi, içeri alma ve dışarı verme işlevleri, başka yazılımlarla ara yüzlerinin olması, multimedya verilerinin yönetilmesi, rol yönetimi, ortak terminoloji çalışmasına izin veren işlevler ve istatistiksel işlevler terminoloji yönetim sitelerinin kullanımını gerekli kılar.

Bunun yanında, bir terminoloji çalışmasının nasıl yürütüleceği ve hangi terminoloji yönetim sisteminin kullanılacağı ihtiyaca göre belirlenir. İstenilen sonuca ulaşmak için terminoloji çalışmasının amacına ve kapsamına uygun bir terminoloji yönetim sistemi seçilmesi gerekmektedir. Çalışmaya başlamadan önce hangi terminoloji yönetim sisteminin seçileceğini belirleyen bazı sorular sorulmalıdır: Örneğin; multimedya dosyaları yönetilecek mi? Terminoloji çalışması bir çeviri belleğine paralel mi yürütülecek?; terminolojik kayıtlar diğer sistemlere aktarılacak mı?; yetki sınırlaması olacak mı? (verilere kaç kişi erişecek ve kaç kişi veri değiştirme ve düzenleme yetkisine sahip olacak?). Terminoloji yönetim sisteminin kullanıcı dostu olması göz önünde bulundurulması gereken diğer önemli etmenlerden biridir. Ayrıca, sistemin öğretilmesi için de zaman ayrılmalı ve program ve veri bakımı için kaynak ve personel ayarlanmalıdır. Terminoloji yönetim sistemleri kayıtların yenilenebilmesi, uyarlanabilmesi ve diğer sistemlere aktarılabilmesi, veri yapısının denetlenmesi ve gerekli durumlarda değiştirilebilmesi avantajlarıyla çevirmenlere çeviri sürecinde kolaylık sağlamakta ve zaman kazanımı açısından bir sermaye olarak görülmektedir. (Drewer P., Pulitano D., Schmitz K.-D., Türkçeye uyarlayan Ender Ateşman, 2015)

Across (crossMining), Acrolinx, LogiTerm, memQ ve Trados (SDL MultiTerm) terim yönetim sistemi bileşenine sahip çeviri yazılımlarından bir kaçıdır. Terminoloji yönetim sistemine sahip bir çeviri yazılımında, terminoloji çalışması çeviriye paralel geliştirilebileceği için çeviri sürecinin tamamlanmasıyla gerek mevcut

terminolojilerin geliştirilerek zenginleştirilmesi gerek yeni terminolojilerin daha sonra kullanılmak üzere oluşturulması mümkündür. Terminoloji yönetim bileşenine sahip bir çeviri belleği sistemi, çeviriyle terminoloji çalışmasının bir arada yürütülebilmesine olanak sağladığı için zaman ve kalite yönetimini olumlu yönde etkilemekte ve ayrıca ileriye dönük uzun vadede kar sağlayıcı etkiye sahip olmaktadır.

4.3. Terminoloji Derleme ve Çıkartma Yazılımları

Terminoloji derleme ve çıkartma yazılımları, terminoloji çalışmasında kullanılan diğer teknolojik araçlardan biridir. Genel olarak, terminoloji çalışmasında kullanılacak kaynakların derlenmesi ve derlenen kaynaklardan terim çıkartılması işlevine sahiptirler. Terminoloji çalışmasının başında ilk olarak terminolojinin oluşturulması için kullanılacak kaynakların (tek ve iki dilli metinler; terim veri tabanları, terim bankaları vs.) seçimi gerekmektedir. Terminoloji çalışmasının amacı, hedef kitlesi ve kapsamı, derlemin sınırlarının çizilmesinde önemlidir. Örneğin; AB Bakanlığı bünyesinde, hukuk alanında yapılan bir terminoloji çalışması için bakanlığın bünyesindeki hukuk ve sözleşme metinleri temel alınabilir. Böylece yeni oluşturulacak orijinal metinlerde ve çevirilerde tutarlılık sağlanır. Ayrıca, AB Bakanlığı bünyesinde her yıl bir çeviri yarışması düzenlenmekte ve üniversitelerin çeviri bölümü öğrencilerinin bu yarışmaya katılımı sağlanmaktadır. (<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=50102&l=1>) Çeviri sürecinde, öğrencilerden özellikle AB Bakanlığı'nın terminolojisini kullanmaları beklenmektedir zira çevirinin, AB Bakanlığı bünyesinde mevcut diğer metinlerle tutarlı olması anlaşılabilirlik ve ortak bir terminoloji politikasının benimsenmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Terminoloji çalışması için hazırlanacak derleme, çalışmanın amacına göre tek dilde ve iki ya da daha fazla dilde yapılabilir. Tek dilde yapılan terminoloji derlemlerinde ilgili özel alana ait orijinal metin ya da metinler seçilmelidir. Metinlerin kalitesi ve güvenilirliği açısından metnin yazarının diğer yapıtları gözden geçirilerek alana hâkimiyeti ve güvenilirliği kontrol edilmelidir. Böylece, kaliteli ve alanında yeterli terminolojiler oluşturulabilecektir. İki ya da çok dilli derlemelerde ise çeviri belleği verileri ya da iki dilli çeviri dosyaları kullanılabilir. Örneğin mevcut iki dilli bir terminoloji veri tabanına çevirilerden gelen üçüncü bir dil eklenerek terminoloji veri tabanı genişletilebilir.

Terminolojilerin çıkartılmasında çalışmanın amacına ve kapsamına bağlı olarak farklı yöntemlere sahip farklı terim çıkartma programları kullanılabilir: a) Konkordanz yazılımları; b) İstatistiksel çıkarma programları; c) Dilbilimsel Çıkartma Programları.

a) Konkordanz Yazılımları, bir terminoloji veri tabanı oluşturulması için mevcut derlemden bütün belirtilerin bulunması amacıyla eksiksiz bir terim listesi oluşturulmasına olanak sağlar. Konkordanz yazılımları bir metinde mevcut tüm belirtilerin listesinin çıkarılmasına imkân tanır. Stop sözcük¹ listesi bu yazılımlarda kullanıldığında, çıkartılan terimlerin stop sözcük listesi dışındaki sözcüklerden oluşturulmasıyla zaman tasarrufu sağlanır. Bu nedenle stop sözcük listesinin (terim olmayan edat, bağlaç, zamir vs. sözcükler) geniş tutulması zaman kazanımı açısından önemlidir. Stop sözcük listesi yardımıyla oluşturan terim adaylarının bulunduğu liste daha sonra kullanılmak üzere kaydedilir. (Drewer P., Pulitano D., Schmitz K.-D., Türkçeye uyarlayan Ender Ateşman, 2015: 122-123) Konkordanz yazılımlarının temel özellikleri şunlardır: “-Bütün belirtilerin listesini çıkartır (1 ile n sözcükten oluşan); -Her belirtimin frekansını gösterir; -Belirtimin içinde yer aldığı cümleyi gösterir; -Stop sözcük listesi hazırlanmasına olanak sağlar; -Dilden bağımsızdır; -Elde edilen sonucu (belirtimler listesi/bağlam cümlesi) genellikle sekmeye ayrılmış metin formatında kaydeder.” (Drewer P., Pulitano D., Schmitz K.-D., Türkçeye Uyarlayan Ender Ateşman, 2015: 123)

Konkordanz yazılımlarda tahmini çalışma süresi şu hususlara göre belirlenmektedir: metin derleminin büyüklüğü, çıkartma işleminden önce stop sözcük listesinin hazırlanması, yazılımın terim çıkartma için harcayacağı süre, kaynak malzemenin metin formatına ya da HTML ve RTF formatına dönüştürülmesi. Bir konkordanz yazılımı aracılığıyla elde edilen terim listesindeki terim adaylarının kontrol edilip manuel olarak işlenmesi gerekmektedir. Böylece, terim olmayan sözcükler stop listesine alınır ve daha sonraki terminoloji çıkartma işlemlerinde terim listesine alınmaz.

¹ Bağlaç, edat gibi terim listesine alınmayacak sözcükleri ifade eder. Bir stop sözcük listesi oluşturularak terminoloji yazılımlarında kullanılması, terim olmayan adayların terim listesine alınmayarak daha sonraki aşama olan terim adaylarının manuel olarak işlenmesi sürecinde zamandan tasarruf sağlamaktadır. Stop sözcük listesi olmaması durumunda mevcut derlemdaki her sözcük terim listesine belirtim olarak aktarılacağı için daha sonraki aşamada terim olmayan bu sözcüklerin çıkarılması zaman almaktadır.

Belirtimlerin bağlamlarıyla birlikte kaydedilmesi kullanıcıların kullandıkları terimin doğru terim olup olmadığına karar vermesini sağlar. Özellikle, bir çevirmenin bağlamdan hareketle terimlere çeviri sürecinde doğru karşılıklar bulmasına olanak sağlar. Böylece yanlış anlaşılımlar ya da yanlış kullanımların önüne geçilerek doğru ve etkili bir aktarım sağlanabilir. Kondordanz yazılımlarında bağlam bilgisinin terimlerle birlikte kaydedilebiliyor olması, genel olarak orijinal ve çeviri metinlerde, iletişimin önündeki temel bariyer olan anlam kargaşasına ve yanlış ya da eksik anlaşılımların önüne geçmektedir. Ayrıca, dillerden bağımsız olan konkordanz yazılımlarında, terim adayları dil bilgisel ve biçimsel olarak istenilen formata getirilebilir. Aşağıdaki sorulara olumlu yanıt alabilen bir kullanıcı, terminoloji çıkartma işlemi yapmak üzere seçtiği konkordanz yazılımında zaman tasarrufu açısından ciddi avantajlar elde eder: Seçilen konkordanz yazılımı, kullanıcının kendi oluşturduğu stop sözcük listesini programa eklenmesine izin veriyor mu? Yazılımda, kullanıcının kendi çalışma dillerinde stop sözcük listesi mevcut mudur? Program, mevcut derlemlerden çıkarttığı belirtimleri otomatik olarak küçük harfe çevirmekte midir? Seçilen konkordanz yazılımı, çıkartılan terimlerin bağlam cümlelerini gösterilip kaydetmekte midir? Kullanıcı aynı anda birden çok dosya üzerinde çalışabilir mi?

b) İstatistiksel Çıkartma Programları, terminolojinin istatistiksel yöntemlere bağlı olarak çıkartılmasına olanak sağlayan bir diğer terim çıkartma yöntemidir. İstatistiksel çıkartma yöntemi terimleri kullanım sıklığına göre listeler. Sözcüklerin kullanım sıklığını temel aldığı için bu programlarda dilbilgisi analizi yapılmaz. Bu nedenle bu programlar bütün dillerde çıkartma işlemi yapılmasına olanak sağlar. Kuramsal olarak tüm dillere uygulanır olma özelliği nedeniyle bu programların diğer terminoloji çıkartma programlarına göre daha genel olduğu söylenebilir. İstatistiksel Çıkartma Programları'nın sıklıkla bir çeviri belleği sisteminin bir bileşeni olarak kullanıldığı görülür. Bu programlar tek sözcüklü ya da çok sözcüklü belirtimlerin listeye alınmak üzere seçilebileceği konusunda ayarlama yapılmasına olanak sağlar. Dikkat edilmesi gereken husus sözcüklerin kullanım sıklığının metnin uzunluğuna göre değişebileceğidir. Kısa bir metinde sözcük metinde sık geçmiyor olsa dahi bir terim olabilir. Bu nedenle bu hususa dikkat edilmelidir. Bu programlar, özellikle sözcüklerin birbirinden ayrı yazıldığı dillerde başarılı sonuç vermekte ve tek dilli ya da iki dilli kaynaklarda uygulanabilmektedir. İstatistiksel Çıkartma programlarının temel özellikleri şunlardır: “-Sık kullanılan belirtimleri

(1 ile n sözcükten oluşan) listeler; -Her belirtimin frekansını gösterir; -Belirtimin geçtiği bağlam cümleyi gösterir; -Stop sözcük listesi kullanılmasına izin verir ve mevcut terminolojiden yararlanır; -Dillerden bağımsızdır; -Tek dilli ya da iki dilli kaynaklardan çıkartma işlemi yapılır; -Sonuçları ilgili çeviri programının terminoloji bileşenine aktarır ya da sekme ile ayrılmış metin formatında kaydeder; -Listeleri doğrudan doğruya ya da sekmeli dosyalar aracılığıyla bir terminoloji yönetim sistemine aktarabilir.” (Drewer P., Pulitano D., Schmitz K.-D., Türkçeye Uyarlayan Ender Ateşman, 2015: 125-126)

Metin derleminin büyüklüğü, çıkartma işleminden önce stop sözcük listesinin hazırlanması ve yazılımın terim çıkartma için harcayacağı süre istatistiksel çıkartma programlarındaki tahmini çalışma süresini belirler. Terminoloji çalışmasında hangi istatistiksel çıkartma programının kullanılacağına seçiminde çalışmanın amacı, hedef kitlesi ve kapsamına göre şu sorulara yanıt aranabilir: “Program, bir çeviri yazılımının bileşeni midir? Eğer bir bileşeni ya da ekiyse ayrıca satın alınabilir mi?; Hangi dosya formatları (TMX – Translation Memory Exchange- dosyaları gibi çeviri belleğinde olan iki dilli dosyalar) işlenebilir?; Programda hangi dillerde stop sözcük listeleri mevcuttur?; Sözcükleri birbirinden ayrı yazılan dillerde, seçilen istatistiksel çıkartma programı ne ölçüde başarılıdır?” (Drewer P., Pulitano D., Schmitz K.-D., Türkçeye Uyarlayan Ender Ateşman, 2015: 126)

İstatistiksel çıkartma programlarının çevirideki en önemli avantajlarından birisi, bir çeviri yazılımının bileşeni olması durumunda çevrilmek üzere yazılıma yüklenen metindeki sık kullanılan belirtilerin listelenerek çeviriden önce çevrilmesine olanak sağlamasıdır. Böylece, çeviri için gerekli terminoloji çıkartılarak çeviri süreci kısaltılır. Trados ve Across çeviri yazılımları terminoloji çıkartma programı bileşenine sahiptir. Bu programlarda TMX formatındaki iki dilli çeviri metinlerden terim listeleri hazırlanabilir. Bu metinlerin aynı dosya üzerinde birbiriyle eşleştirilmiş olması gerekmektedir. Genel olarak çevirmenlere zaman kazanımı ve tutarlılık düzeyi yüksek kaliteli terminoloji veri tabanı sunma gibi avantajlar sağlayan istatistiksel çıkartma programların dezavantajlarından biri, bazı durumlarda gereksiz belirtilerin listeye alınarak gerçek terim adaylarının, metindeki kullanım sıklığının az olması nedeniyle, otomatik olarak listeye alınmamasıdır.

Çeviri sektöründe pastadan en büyük payı alan çeviri yazılımı Trados ve diğer tercih edilen çeviri yazılımlarından biri olan

Across'un terminoloji çıkartma işlevine sahip bileşenleri mevcuttur. Bu yazılımları tercih edilir kılan bir husus da çok işlevli bir yapıya sahip olarak çeşitli alandaki kullanıcıların ihtiyaçlarına yanıt vermeleri ve veri gizliği açısından güvenilir olmalarıdır. SDL MultiTerm Extract (Trados) ve crossMining (Across), Trados ve Across'un terminoloji çıkartmaya yarayan ek bileşenleridir. Terminoloji çalışması için bir kılavuz olan TIPPS (Terminology Information Policy, Portal and Service: Bu portal Türkiye-Almanya arasında gerçekleştirilen TIPPS başlıklı işbirliği projesi kapsamında oluşturulmuştur) bilgi portalı terminolojiyle ilgili her türlü sorunu çözmede temel başvuru kaynağı niteliğinde olmakla birlikte teknolojik terminoloji araçlarına değgin bilgi vermekte ve bu araçların kullanımını teşvik etmek için çeşitli yönlendirmeler yapmaktadır. Örneğin; Portalda, Trados ve Across'un ek bileşenleri olan terminoloji çıkartma programlarına ilişkin temel bilgiler yer almaktadır: "SDL MultiTerm Extract (Trados):Multiterm Extract SDL firmasının terminoloji çıkartma yazılımıdır. Bu araç Multiterm terminoloji yönetim sistemiyle bütünleşiktir, yani MultiTerm Extract yazılımının kullanılabilmesi için aynı bilgisayar üzerinde SDL Multiterm yazılımı da yüklü olmalıdır. Terminoloji çıkartma işlemi bir ya da iki dilli yapılabilir ve TMX, TMW ve TXT formatları desteklenir. Çıkartma işleminden sonra dil uzmanı terminoloji adaylarını içeren bir liste elde eder." (<http://term-portal.de/tr/yaz-l-mlar/terminoloji-c-kart-lmas.html>) Terminoloji çıkartma bileşenine sahip diğer bir firma olan Across'un crossMining terim çıkartma bileşeni şu temel özelliklere sahiptir:"Across firması terminoloji çıkartılması için farklı ürünlerle bütünleşik birçok çözüm sunmaktadır. Across Language Server (ALS) mevcut çeviri belleklerinden ve terminoloji veritabanından yararlanarak çok dilli terminoloji çıkartılmasına olanak sağlayan crossMining bileşenine sahiptir. Bu araçla tek dilli terminoloji çıkartılması da yapılabilir. Özellikle teknik redaktörleri için hazırlanmış olan crossAuthor Linguistic yazılımı da terminoloji çıkartma işlevine sahiptir. Across Personal Edition yazılımında bulunan crossTerm de terminoloji çıkartma işlemi yapabilir. (<http://term-portal.de/tr/yaz-l-mlar/terminoloji-c-kart-lmas.html>)

c) Dilbilimsel Çıkartma Programları, dilbilgisi kurallarına göre terim çıkartma işlevi gören dile bağımlı programlardır. Sözcüğün kullanım sıklığını dikkate alarak terim listesi oluşturan istatistiksel çıkartma programlarının dilden bağımsız yapılarının aksine dilbilimsel çıkartma programları terim çıkartma sürecince dilsel bilgidен

yararlandığı için dile bağlıdır ve belirli bir dil için geliştirilebilirler. Bu programların temel özelliklerinin çoğu istatistiksel çıkartma programlarının temel özellikleriyle uygunluk göstermektedir: sık kullanılan terim adaylarını listelemesi, her belirtimin frekansını göstermesi, belirtimin geçtiği bağlam cümleyi göstermesi, stop sözcük listesinin kullanılmasına izin vermesi, mevcut terminolojiden yararlanması, tek dilli ya da çok dilli kaynaklardan çıkartma işlemi yapması, listeleri bir terminoloji yönetim sistemine aktarması, sonuçları ilgili çeviri programının terminoloji bileşenine aktarması. Bu iki programı birbirinden ayıran temel nokta istatistiksel çıkartma programları dillerden bağımsızken dilbilimsel çıkartma programlarının dillere bağımlı olması ve belirli bir dil için geliştirilebilir olmasıdır. Belirli bir dil için geliştirildiğinden bu programlarda yeni belirtim listelerinin oluşturulması daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebilir ve bu da kalite faktörünü olumlu etkiler. (Drewer P., Pulitano D., Schmitz K.-D., Türkçeye Uyarlayan Ender Ateşman, 2015: 128)

Metin derleminin büyüklüğü, çıkartma işleminden önce stop sözcük listesinin hazırlanması ve programın terim çıkartma için harcayacağı süre, kontrol raporlarının oluşturulması, dil şablonlarının ve terim değişkelerinin genişletilmesi ya da daraltılması işlemleri Dilbilimsel Çıkartma programlarında tahmini terminoloji çalışması süresini belirler. Dilbilimsel Çıkartma Programları'ndan elde edilen bir terim listesinde terim adayları otomatik olarak kök biçimine indirgenebilir. Kısalan terim listesi böylece daha kolay bir şekilde terminoloji veritabanına aktarılır. Böylece bu programlar, belirtimin sıklık miktarına, kök biçimine, bağlamına, kaynağına, sözcük türüne, diğer değişkelerine ve dil şablonuna ilişkin bilgiler verir. Dilbilimsel özelliklere göre oluşturulan bu programlar, sözcüklerin belirtileri otomatik olarak kök biçimine indirgemesi ve küçük harfe dönüştürmesiyle belirtilerin onaylanması sürecinde zaman tasarrufu sağlarlar.

Genel olarak, terminoloji çıkartma programlarının, amaç ve kapsamına bağlı olarak farklı yöntemlerle bir terim listesi sunduğu söylenebilir. Bu programlar, her ne kadar farklı yöntemler kullansa da temel olarak terminolojilerin derlenip çıkartılmasına, daha sonra kullanılmak üzere kaydedilmesine ve diğer sistemlere aktarılarak birçok kişinin yararlanmasına olanak sağlarlar. Özellikle iki dilli dosyalarda terminoloji çıkartma işleminin yapılması iki dilli ya da çok

dilli terminolojilerin belirli bir derlemde tutarlı bir şekilde üretilmesine olanak sağlarlar.

4.4. Terminoloji Denetim Yazılımları

Terminoloji denetim yazılımları genel olarak terminoloji kontrolü sağlayan programlardır. Bu yazılımlar, orijinal metinlerde ya da çevirilerde tutarlı bir terminolojinin kullanılıp kullanılmadığını ya da önceden belirlenen terminolojinin çeviri sürecinde kullanılıp kullanılmadığını denetlemeye yardımcı olur. Bu yazılımlarda da genel olarak istatistiksel ya da dilbilimsel yöntemler kullanılır: “İstatistiksel yöntemler terminoloji kontrolünü tamamen matematiksel süreçler temelinde yaparken, dilbilimsel yöntemler bunlara ek olarak dile bağımlı, biçimsel sözdizimsel, hatta semantik özellikleri dikkate alan ve bunları terminoloji kontrolünde kullanan çözümleme yöntemlerine sahiptir.” (Drewer P., Pulitano D., Schmitz K.-D., Türkçeye Uyarlayan Ender Ateşman, 2015: 133)

Çeviri sürecinde kullanılan terminoloji denetimi yazılımları, çeviri belleği sistemlerinin bir bileşeni olabileceği gibi bağımsız kalite kontrol programlarının da bir parçası olabilirler. Terminoloji denetimi kaynak (orijinal) metinlerde ve çeviri metinlerde yapılabilir. Kaynak ve çeviri metinlerde yapılan bir terminoloji denetiminde, sadece istatistiksel yöntemlerin ya da hem istatistiksel hem de dilbilimsel yöntemlerin birlikte kullanıldığı programlar kullanılabilir. Bir proje yöneticisi ya da yöneticinin atadığı bir düzeltmen tarafından kaynak metinlerde yapılan terminoloji kontrolü kaynak metni yazma sürecinde yapılabileceği gibi metnin yazımından sonra da yapılabilir. Çeviri metinlerde, terminoloji kontrolünün sağlanması için aşağıda belirtilen iki temel kaynak gereklidir: “1) Birimleri birbirine eşleştirilmiş iki dilli dosyalar ya da iki ayrı dosya; 2) Terminoloji kaynağı” (Drewer P., Pulitano D., Schmitz K.-D., Türkçeye Uyarlayan Ender Ateşman, 2015:134)

Çeviride terminoloji kontrolü iki temel aşamada gerçekleştirilebilir: 1) Çeviri sürecine paralel (Çeviri yapılırken kontrolün sağlanması) 2) Çeviri sürecinden sonra. Çeviri sürecinde çevirmen tarafından yapılan terminoloji kontrolünün proje yöneticisi ya da düzeltmen tarafından çeviri sürecinden sonra gözden geçirilerek terminolojik tutarlılık ve uygunluğun güvence altına alınması çeviride kaliteyi artırır. Çeviride terminoloji kontrolünün yapılması, temel olarak hata listelerinin oluşturulup çevirmenlere geri bildirim yapılmasına olanak sağlar. Böylece terminolojik tutarlılığı yüksek kaliteli çeviriler elde edilir. Terminoloji ne kadar kaliteliyse üretilen

çeviriler de o kadar kaliteli olur. Bu nedenle terminoloji çalışmasında bağlamın, kaynağın ve terimlerin statüsünün (önerilen, yasak, izinli, onaylandı, reddedildi, uygun değil) belirtilmesi terminoloji denetiminde bir takım kolaylıklar sağlamaktadır. Terminoloji denetim programları, orijinal ya da çeviri metinlerin oluşumunda kullanılacak terminolojiyi düzenlemezler, bu işlem terminoloji çalışması sırasında yapılır, bu nedenle, terminoloji denetiminin etkin bir şekilde yapılabilmesi için terminoloji çalışmasının gerekli aşamalardan geçerek yapılması önerilir. Terminoloji denetimindeki hatalı bildirimler iş yoğunluğunu da artırır. Zaman kaybı yaşanmaması için kaliteli bir terminoloji çalışmasıyla üretilen kaliteli terminoloji kullanımı ve gerekli güncellemelerin yapılması gerekmektedir.

4.5. Terminoloji Araçlarının Çeviriye Sağladığı Kazanımlar

Terminoloji araçları, genel olarak terminolojilerin elektronik ortamda çıkartılmasına, hazırlanmasına, sunulmasına, paylaşılmasına ve terminoloji denetiminin yapılmasına olanak sağlarlar. Terminoloji araçlarının (terminoloji yönetim sistemleri, terminoloji çıkartma yazılımları ve terminoloji denetim yazılımları) çeviri sürecine entegre edilmesi çeviride özellikle zaman ve kalite yönetimi açısından avantaj sağlamaktadır. Özellikle bir terminoloji yönetimi ve denetimi programı bileşenine sahip çeviri yazılımlarında terminoloji çalışması çeviriye paralel olarak yürütülebilmekte, çeviri süreciyle birlikte terminolojiler oluşturulabilmekte ve terminolojik denetim çeviri sürecine paralel olarak yürütülebilmektedir. Terminoloji araçlarının çeviriye sağladığı belli başlı avantajlar şöyle sıralanabilir:

Çeviriden önce terminoloji çıkartılarak özellikle çok çevirmenli çeviri projelerinde tutarlı metinlerin üretilmesine katkı sağlamak,

Mevcut terminolojileri, çeviri yazılımının terminoloji veri tabanına aktararak çeviri sürecini kısaltmak,

Çeviride terminoloji denetimini sağlayarak hataları en aza indirmek ve kaliteli metinlerin üretilmesine olanak sağlamak,

Çeviri sırasında terminolojilerin yönetilmesine olanak sağlayarak, mevcut terminolojilerin geliştirilmesine ya da güncellenmesine olanak sağlamak,

Bir çeviri yazılımının bileşeni olarak, çeviri sırasında terminolojilerin oluşturulmasına ve daha sonra kullanılmak üzere saklanmasına olanak sağlamak,

Çeviride müşteri memnuniyetini arttırarak şikâyetlerin azalmasına katkı sağlamak,

Şirket, kurum, kuruluş ve firmaların kendi terminolojilerini çeviride kullanmaya olanak sağlayarak kurumsal kimliği ve kurumsal terminoloji politikasını güçlendirmek,

Terminoloji denetimiyle çeviride tutarlılığı sağlayarak anlam karmaşasını ya da yanlış anlaşılmaları en aza indirmek,

Çeviri maliyetini düşürmek ve ileriye dönük kar sağlamak,

Çeviri sırasında terminoloji yönetimi ve denetiminin çeviri belleği sistemi üzerinden yapılması iş yükünü azaltarak daha az personelle daha fazla işin daha kısa sürede yapılmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca, çeviri yazılımındaki terminoloji veri tabanının geliştirip zenginleştirilmesi gelecek çeviri işlerinde daha önce oluşturulan terminolojilerin çeviri metinlerin üretilmesinde kullanılmasına ve terminoloji denetimlerinin bu terminolojiler üzerinden yapılmasına imkân tanımaktadır. Dolayısıyla, çeviride zaman kazanımı, kalitenin artması ve maliyetin düşmesi gibi avantajlar sağlaması açısından teknolojik terminoloji araçlarının çeviride kullanılması kaçınılmaz olarak gereklidir.

5. YORUM VE TARTIŞMALAR

İnternetin yaygın kullanımıyla artan bilgi akışı ve dış ilişkilerimizin artmasıyla (özellikle 2005'te girilen AB süreci ile birlikte) Türkiye'de artan çeviri ihtiyacının karşılanması için teknolojinin çeviri sürecinde kullanımı kaçınılmaz olarak gerekli hale gelmiştir. Her ne kadar ülkemizin devlet kurum ve kuruluşlarında bilgisayar destekli çeviri ve terminoloji araçları kullanımı yaygın olmasa da özel sektörde, özellikle bazı çeviri bürolarında, trados, accros, memsource, memq gibi çeviri yazılımlarının kullanıldığı görülmektedir. Çeviri yazılımları ve terminoloji araçları kullanımının ülkemizde istenilen yeterli düzeye ulaşmamasının ardında yatan önemli unsurlardan biri de bu yazılımların çeviribilim eğitimi verilen eğitim kurumlarda uygulamalı olarak tanıtılamaması ve bu yazılım ve araçların çeviri sürecindeki kazanımları konusunda öğrencilerin yeteri kadar bilinçlendirilememesidir. Bugün AB Komisyonu çevirmen el kitabında profesyonel çevirmen yetkinlikleri arasında teknolojik çeviri ve terminoloji araçlarını etkin bir şekilde kullanmak gerekliliği sayılıyorsa, Türkiye'nin de bu hususta teknolojik gelişmelerle birlikte

gelişen çeviri yazılımlarını ve terminoloji araçlarını çeviri eğitimine entegre etmesi gerekir. Şahin'in de vurguladığı üzere, çeviriyle teknoloji arasındaki mesafe kapatılarak çeviri eğitiminin teknolojiye paralel geliştirilmesi kaçınılmaz olarak gereklidir (Şahin, 2013).

Ulusal Terminoloji Politikasının oluşmasında terminoloji çalışmasının önemi büyüktür. İlk olarak, terminolojinin, gerek özel alan iletişimiyle çeşitli bilim ve teknik alanlardaki kuramsal bilginin geliştirilmesindeki gerek çevirideki önemi hususunda bir bilinçlenmenin sağlanması gerekmektedir. İkinci olarak, günümüzdeki teknolojik gelişmelere paralel olarak üniversitelerdeki eğitimin çeşitli alanlardaki piyasa ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Teknolojik gelişmelerle eğitim arasındaki mesafenin kapatılması piyasa gerekliliklerine cevap verebilecek nitelikli bireylerin yetişmesine olanak sağlayacaktır.

Bununla birlikte, günümüzde teknolojik araçlar aracılığıyla terminolojilerin hazırlanması ve elektronik ortamda paylaşılmasıyla terminolojik kaynaklar daha fazla kullanıcıya hizmet vermektedir. Bir özel alana ait etkin bilgi transferi ve bilgi edinimi doğru ve standart terminolojilerin kullanımıyla gerçekleşir. Terminolojiler ne kadar çok kullanılırsa özel alan iletişimi o ölçüde gelişir ve ulusal terminoloji politikasının önemi açığa çıkar. Kurum içi ve dışı orijinal ve çeviri metin üretiminde tutarlı terminolojilerin kullanılması doğru, etkin ve kaliteli iletişime olanak sağlar ve ulusal çapta terminolojilerin yerleşmesine imkân doğar. Üniversitelerle diğer kurum ve kuruluşların terminoloji projeleri hususunda işbirliği içinde olması uygulamaların kuramsal bilgiyle paralel yürütülmesine olanak sağlayacak ve böylece ulusal terminoloji politikasının edilmesinde büyük bir adım atılmış olacaktır. Günümüzde terminoloji alanında yürütülen işbirliği projeleri neticesinde ulusal terminoloji politikasının önemi daha fazla açığa çıkmaktadır.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, terminoloji yönetim ve denetim sistemlerinde yürütülen terminoloji çalışmasının çeviri sürecine sağladığı kazanımlar ve ulusal terminoloji politikasının edinilmesinde terminoloji araçlarının kullanımının önemi ele alındı. Terminoloji çalışması için çalışmanın amacına ve kapsamına bağlı olarak farklı terminolojik araçlar kullanıldığı ve bu araçların bir çeviri yazılımının

bileşeni olarak çeviride terminolojik yeterlilik ve tutarlılığın sağlanmasına yardımcı olduğu vurgulandı. Terminoloji çalışmasının yürütülüp yönetilmesi için terminoloji yönetim sistemleri; terminolojilerin derlenmesi ve çıkartılması için terminoloji derleme ve çıkartma yazılımları; tek dilli ya da çok dilli metinlerde terminoloji kontrolünün sağlanması için terminoloji denetim yazılımları kullanılmaktadır. Terminoloji çıkartmada, işlevleri farklı olan üç temel farklı programdan yararlanılmaktadır: mevcut derlemelerden tüm belirtilerin listelenmesine olanak sağlayan Konkordanz yazılımları (bu yazılımlarda stop sözcük listesinin kullanılması terim olmayan belirtilerin terim listesinden otomatik olarak çıkarılmasına olanak sağlamaktadır); derlenen kaynaklardaki sözcüklerin kullanım sıklığına göre (istatistiksel yöntemle) terim listesi oluşturmaya olanak sağlayan istatistiksel çıkartma programları; mevcut kaynaklarda dilbilimsel analiz yaparak terim listesi oluşturmaya olanak sağlayan dilbilimsel çıkartma programları. Terminoloji çıkartmada kullanılan farklı yazılımlardan yola çıkarak iki temel terim çıkartma yönteminin olduğu söylenebilir: İstatistiksel yöntem ve dilbilimsel yöntem. İstatistiksel yöntem tüm dillere uygulanabildiği için daha genel bir yöntemdir. Bununla birlikte, dillere bağımlı olan dilbilimsel yöntem belirli bir dilde terim çıkartma işleminde daha iyi sonuçlar elde edilmesine olanak sağlar. Çıkarılan terim listesinde terimleri tekil haline indirgeme, büyük harfle başlayan sözcükleri otomatik küçük harfe dönüştürme gibi bazı dilbilimsel ayarlamaların yapılabilmesi mümkündür.

Terminoloji araçları (terim yönetim sistemleri, terminoloji çıkartma yazılımları ve terminoloji denetim yazılımları) bir çeviri yazılımının bileşeni olarak çevirideki terminolojik ihtiyaçlara cevap vermektedir. Çeviri sektöründe bir dünya devi haline gelen Trados, terminoloji yönetimi ve çıkartma sistemi (SDL MultiTerm / SDL MultiTerm Extract) bileşenleriyle çeviride, terminolojilerin çıkartılmasına ve yönetimine olanak sağlamaktadır. Terminoloji araçlarının bir çeviri yazılımı bileşeni olarak geliştirilmesi çeviriden önce, çeviri sırasında ya da çeviriden sonra terminoloji çalışmasının yapılmasına, düzenlenmesine ve gerekli güncellemelerin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Kısacası, terminoloji yönetim sistemleri ve terminoloji denetim programlarının etkin bir şekilde kullanımı çeviride kalite ve zaman yönetimi açısından ciddi avantajlar sağlamaktadır. Birden fazla çevirmenle gerçekleştirilen çeviri projelerinde ortak bir terminoloji kullanılarak tutarlı teknik metinler

üretilebilinmekte ve çevirmenler terim karşılığı önerisinde bulunup gerekli güncellemelere katkıda bulunabilmektedirler. Öyle ki çeviri sürecinde çevirmenlerin aynı zamanda bir terminoloji veri tabanı oluşturmaları ve terim oluşturma ya da terimlere karşılık bulma sürecinde birbirleriyle sistem üzerinden iletişim kurabilmektedirler. Unutulmamalıdır ki uzun bir süreçten geçerek ciddi bir emek karşılığı oluşturulan terminolojiler ortak kullanıma hizmet edip tutarlı orijinal ve çeviri metinlerin oluşumuna katkı sağladığı sürece ulusal bir terminoloji politikasının oluşumunda etkili olabilirler. Bu nedenle, daha fazla kullanıcıya hizmet verebilmesi ve özel alan dilinde tutarlılık sağlanabilmesi için elektronik terminoloji araç ve sistemlerinin kullanılması ve çeviri sürecine uygulamalı olarak entegre edilmesi gerekmektedir. Geliştirilen sistem ve yazılımlarla, terminolojilerin çeviri sürecine elektronik ortamda dâhil edilmesiyle çeviri belleği ve terminoloji veri tabanı kavramları artık bir bütün olarak algılanmakta, terminoloji yönetim ve denetim sistemlerinin kullanımıyla çeviri süreci daha kaliteli ve kısa bir süreçten geçerek hem çeviride kaliteyi arttırmakta hem de mali açıdan yarar sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü H. *Türk Dünyasında Bilgisayar Destekli Dil Bilimi Çalışmaları ve Türk Dil Kurumu*, 17-22.
- Alan K. M. (2005, April). *Interchange using TBX*, 8th Metadata Conference, Berlin.
- Albertspan , M. (2008). *Translation-oriented terminography in the electronic age*, AFRILEX, Stellenbosch.
- Ateşman, E. (2010). Çeviri Standartları ve Çeviri Kalitesinin Ölçülmesi, *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, (20), 17-29.
- Büyükaşan, A. (2005, Haziran). *Bilgisayar Destekli Çeviri Üzerine Bir İnceleme*. V. Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumunda sunulmuş bildiri, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çokövün Turunç, A. (2013). Terimbilim Ve Çeviri Çalışmalarında Farklı Yönelimler. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/10, 233-239, Ankara-Turkey.
- Corbeil J.-C. (2007). Le Rôle de la Terminologie en Aménagement linguistique: Genèse et Description de l'Approche québécoise, *Langages*, 168 (4), 92-105
- Drewer P., Pulitano D., Schmitz Klaus-D. *Terminoloji Çalışması- En İyi Uygulamalar 2.0*, Türkçeye Uyarlayan: Ender Ateşman (2015), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eker, S. (2013). Modernleşme Sürecinde Türkiye’de Terimbilim Çalışmalarına Genel Bir Bakış, *Altaistics and Turcology*, (1), 68-95.
- Humbley, J. (2012), Terminologie et traduction une complémentarité oubliée in Tralogy, Session 1, *Terminology and Translation / Terminologie et Traduction*.

Tina Célestin et André C. (2006, Juin). *INVENTERM(inventaire des terminologies francophones en ligne)*, Journée « Méthodologie pour la collecte et la systématisation de corpus à des fins dictionnairiques», Rio de Janeiro.

Şahin, M.(2013).*Çeviri ve Teknoloji*, İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları.

Vardar, B.(1980). Terimsel Etkinlik ve Terimbilim. *Türk Dili*, (346), 385-389

Elektronik Kaynaklar:

<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=50102&l=1> (2016, Ekim 27)

<http://www.across.net/en/> (2016, Ekim 25)

<http://www.hutam.hacettepe.edu.tr/>(2016,Ekim 6)

<http://www.termturk.org/>(2016, Ekim 6)

<http://www.tipps-portal.info/>(2016, Ekim 6)

<http://term-portal.de/tr/yaz-l-m-lar/terminoloji-c-kart-lmas.html> (2016, Ekim 6)

<http://term-portal.de/tr/yaz-l-m-lar/terminoloji-yoenetimi.html> (2016, Ekim 6)

<http://www.termnet.org/> (2016, Ekim 6)

<http://www.academie-française.fr/la-langue-française/terminologie-et-neologie> (2016, Ekim 6)

http://ec.europa.eu/dgs/translation/workwithus/staff/profile/index_en.htm (2016 Ekim 25)

<http://tdk.gov.tr/> (2016, Ekim 20)

<http://www.sdl.com/>(2016, Ekim 25)

<https://www.memoq.com/>(2016, Ekim 25)

ANSİKLOPEDİK SÖZLÜKLER VE MANAS ANSİKLOPEDİSİ

Cüneyt AKIN*

ÖZET

İlk sözlüğü kimin hazırladığı ve hangi dilde olduğu konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Bu konuda genel kabul, İskenderiye Müzesi Kütüphanecisi Aristophanes'in (M.Ö. 257-180) hazırladığı eserin ilk sözlük olduğudur. Bundan başka İskenderiyeli Pamphilus'un daha önceki çalışmalarından yararlanarak oluşturduğu 95 kitaptan oluşan Yunanca sözlük ile Latinler'de Marcus Verrius Flaccus'un sözlüğü ilk sözlükler arasında sayılmaktadır. Latince'de "sözlük" anlamındaki "dictionnarium" kelimesi, Kostanz piskoposu Salomon tarafından IX. Yüzyıl'da ansiklopedi anlamında kullanılmıştır. Günümüzde genel çerçevede sözlükler ansiklopedik ve filolojik olarak ikiye ayrılarak incelenmektedir. Ancak, Türkiye'de yapılan sözlük çalışmalarında ne yazık ki bu ayrıma özen gösterilmeden sözlükler hazırlanmaktadır. Çalışmada ele alacağımız bu konu üzerinden, Kırgızların mevcut ansiklopedik sözlükleri ve hazırlanmasını önereceğimiz Cengiz Aytmatov Ansiklopedik Sözlüğü üzerinde durulacaktır. Kırgız Türkçesinin Ansiklopedik sözlüklerini hazırlama çalışmaları, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Kırgız Türkçesinin ilk ve tek Ansiklopedik sözlüğü ise, Kırgız Sovet Entsiklopediyası'dır. Bu Büyük Ansiklopedik sözlükte, Kırgızistan tarihi, Kırgız halkının tarihi, örf-adetleri, etnografyası, coğrafyası, tabiatı, edebiyatı, medeniyeti, bilimi, sosyal-siyasi ve ekonomik hayatı bugüne kadarki gelişim düzeyi kapsamlı bir şekilde ortaya konulmuştur. Dünyaca tanınmış insanların, ünlü bilim adamlarının, düşünürlerin, yazarların, Kırgızistan'ın ünlü simalarının yaşam serüvenleri, yazarlıkları da kısaca dikkatlere sunulmuştur. Ayrıca eserde, yeryüzünün önemli yerleri ve yeryüzü şekilleri, buna ek olarak, Kırgızistan'daki yerlerin, suların, dağların, şehirlerin ve köylerin adlarına yer verilmiştir. Manas Ansiklopedisi, Kırgız leksikolojisine özgü bir özelliği nedeniyle, diğer ansiklopedik sözlüklerden ayrılır. Bu sözlük, sadece bir edebi esere (sözlü esere) ve bu eser etrafında gelişen düşüncelere adanan bir sözlük özelliği taşımasıyla diğer ansiklopedik sözlüklerden ayrı bir yerdedir. Bu sözlük, Kırgız halkının büyük destanı Manas'ın bütün varyantlarını, bütün manasçıları ve Manas'ı halk arasından derleyerek yazıya aktaranları, Manas araştırmacılarını, dstandaki tarihi-etnografik bilgileri, coğrafi nesnelere, kahramanları, atları, Manas'la ilgili sağlam düşünceleri, bakış açılarını ve bilimsel çalışmaları içeren bir ansiklopedik sözlüktür. Manas Ansiklopedisi, üç binden fazla terim, doksan beş (95) renkli ve üç yüze yakın siyah-beyaz fotoğrafı da içermektedir. İki ciltten oluşan sözlük, 1995 yılında Bişkek'te basılmıştır.

Anahtar Sözcükler (5): sözlük, sözlük türleri, ansiklopedik sözlük, manas, cengiz Aytmatov

ENCYCLOPEDIA Dictionaries AND MANAS ENCYCLOPAEDIA

* Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzey-Batı ABD, cuneyt.akin@hotmail.com

ABSTRACT

*We do not have clear information about who prepared the first encyclopedia and in which language it was. In this regard, it is generally accepted that the work prepared by Aristophanes who was a librarian in the Alexandria Museum (257-280 B.C.) was the first dictionary. Furthermore, based on the previous works of the writer Pamphilus from Alexandria, the Greek dictionary consisting of 95 books and the dictionary of Marcus Verrius Flaccus from Latin are considered among the first dictionaries. The word "dichionnorum" meaning dictionary in Latin was used for encyclopedia by Konstanz bishop Salomon in the 9th century. In the general framework, dictionaries are examined in two **categories/types** as encyclopedic and philological ones at the present time. However, unfortunately, dictionaries are prepared in Turkey without taking care of this division. In terms of this point to be discussed in the present study, it will be focused on the available encyclopedic dictionaries of Kyrgyzs and Cengiz Aytmatov's Encyclopedic Dictionary that we would suggest to prepare. Studies for preparing Kyrgyz Turkish Encyclopedic Dictionaries began in the second half of the 20th century. The first and only one Kyrgyz Turkish Encyclopedic Dictionary is "Kırgız Sovet Entsiklopediyası". In this Grand Encyclopedic dictionary, Kyrgyzstan history, Kyrgyz people's history, customs, ethnography, geography, nature, literature, civilization, science, social-political and economic life, and development level up until today are inclusively revealed. The life adventures and authorship of worldwide known people, famous scientists, philosophers, writers and notable people of Kyrgyzstan are briefly presented. Moreover, the name of the lands, waters, mountains, cities and villages in Kyrgyzstan together with the important places and landforms of the world are included in this work. Manas Encyclopedia is separated from other encyclopedic dictionaries due to one of its features peculiar to Kyrgyz lexicology. This dictionary has a different place due to its feature of being a dictionary dedicated only to a literary work (oral work) and the ideas developing around this work. This is an encyclopedic dictionary including the all variants of Manas grand epic of Kyrgyz people, all the **Manasçı**, the people putting Manas down on paper by collecting it among people, the researchers of Manas, historical and ethnographic information, geographical objects, heroes, horses stated in the epic, and secure thoughts, perspectives and scientific studies regarding Manas. Manas Encyclopedia includes more than 3000 terms, 95 colored and about 300 black and white photographs. Composed of two volumes, the dictionary was printed in Bishkek in 1995.*

Key Words (5): dictionary, dictionary categories/types, encyclopedic dictionary, manas, cengiz aytmatov

GİRİŞ

Tarihte sözlük çalışmalarının başlangıcına ilişkin çeşitli teoriler ortaya konulmuştur. Genel görüş, yazının icadından sonraki dönemleri işaret etse de, yazıdan önceki dönemlerde de sözlük olarak nitelendirilebilecek bazı işaretler (kaya resimleri vb.) olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, sözlüklerin hangi ihtiyaç neticesinde ortaya çıktıkları da, başka bir meseledir. İlk sözlüklerin, pratik bir amacı olduğu düşünülerek ve iki ya da çok dilli sözcük

listesi şeklinde gezginlere, tacirlere ve misyonerlere yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. (AKALIN; 269-270).

*Bilinen ilk sözlük çalışması Sâmiler (Asurlar/Akkadlar) tarafından M.Ö 3000’li yılların başında yazılmıştır. Kil tabletler üzerine Sümerce ve Akkadca olarak yazılan bu sözlüğün bazı parçaları British Museum’da bulunmaktadır. İlk sözlük çalışması olarak kabul edilen diğer bir eser de M.Ö. 1000’li yıllarda Bawetshi’nin hazırladığı 40.000 kelimelik Çinçe sözlüğüdür. Yine Çinli Hu-Shin’in M.Ö. 150 yıllarında çıkardığı **Shwo-Van** isimli sözlüğü ilk sözlük metinlerindedir. Bizanslı Aristophanes tarafından M.Ö. II.-I. yüzyılda hazırlanan **Lekseis** veya **Glossai** isimli sözlükte ise Yunancanın nadir kullanılan sözcüklerine yer verilmiştir. Bu sözlük modern sözlüklere benzeyen ilk sözlük örneği olarak kabul edilir (YILDIZ, s.284)*

“...Eski Çağ sözlük ve ansiklopedilerinin alfabetik veya sistematik düzen içerisinde hazırlandıkları söylenebilir. Sözlüklerde alfabetik, ansiklopedilerde sistematik düzenleme çoğunluktadır. Bu sistematik düzenleme, özellikle Eski Çağ eğitiminin temelini oluşturan yedi özgür sanat şemasına göre yapılmış; ancak Hristiyanlığın yerleşmesi sonucu, bazı dini konular da ona eklenmiştir. ... Bu sözlük ve ansiklopediler sayesinde, Eski Çağdaki bilgi ve eğitimi öğreniyoruz. Bunlar, Orta Çağ yazarlarının parça ve alıntılar halindeki metinleri aracılığı ile Batı dünyasına geçerek, Aydınlanma Çağında ortaya çıkan ansiklopedi çalışmalarına model olmuştur...”(EMİNOĞLU; s.101)

Latince encyclopaedia kelimesi Yunanca enkyklios paideiadan gelmekte olup “bilgi dairesi, bilgi çemberi, genel eğitim ve öğretim” gibi bir anlam taşımaktadır (en- “-de” kyklios “daire”, paideia “bilgi”). Bu kelime, eski Yunan ve Roma’da herkesin hayata atılmadan önce öğrenmesi gereken genel bilgileri ifade ediyor ve bu bilgi dairesinin içine de septem artes liberales (yedi serbest sanat) denilen gramer, retorik, diyalektik, aritmetik, geometri, astronomi ve mûsiki giriyordu. (AYHAN; s.217)

Latince’de “sözlük” anlamına gelen “dictionnorum” sözcüğü Kostanz piskoposu Salomon tarafından 9. Yüzyıl’ da ansiklopedi anlamında kullanılmıştır (Dictionarium universale) (BİNGÖL; 201).

Anglo-Amerikan, Arap, Eski Fars sözlüklerinde çeşitli bilim sahalarından bilgiler sunan ansiklopedi tarzında sözlükler 17. ve 18. yüzyıllarda hazırlanmıştır. Rus sözlükçülük geleneğinin temel eseri niteliğindeki ansiklopedik sözlüğü olan “*Slovar Akademii Rossiyskoy*

(Rus Akademisi Sözlüğü), Rusya'nın çeşitli bölgelerinden toplanan halkın canlı konuşma dilini, deyimlerini, 30 bin kadar atasözünü, bilmece, metaforları içine alan ansiklopedik nitelikteki sözlüktür. Bilgi bolluğu nedeniyle Dal'ın sözlüğü, Rus dilinin en zengin ve tam sözlüğü unvanını bugün de korumaktadır.(CUMAKUNOVA; s.21-24)

Türk sözlükçülüğü, Kâşgarlı Mahmud'un 1074'te tamamladığı Divânü Lugâti't Türk adlı Türkçe-Arapça iki dilli sözlükle başlar. DivânüLugâti't Türk, pek çok özelliğinin yanında, çeşitli konularda açıklamalı bilgiler vermesi yönüyle ansiklopedik bir sözlük; dönemin Türk dilinin ses ve yapı bilgisi hakkında bilgiler içermesiyle bir gramer kitabı olarak da değerlendirilir(EMİNOĞLU; s.97).

Sözlük türleriyle ilgili çeşitli tasnif çalışmaları bulunmaktadır (bk. ÖLKER; agm). Çalışmada, ansiklopedik sözlükler ve türleri üzerinde durularak, ansiklopedik sözlüklerin hazırlanış ilkelerine değinilecektir. Bu hususlara değinildikten sonra, konuyu somutlaştırmak amacıyla, Kırgız Türkçesi'nde ansiklopedik sözlük çalışmalarıyla birlikte, Manas Ansiklopedisi üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sözlükleri genel olarak, *ansiklopedik* ve *filolojik* olarak ikiye ayırmamız mümkündür.

Filolojik Sözlükler: Kelimenin köken bilgisiyle birlikte, tarihsel ve eşzamanlı bütün anlamlarını ortaya koyan sözlüklerdir.

Ansiklopedik Sözlükler: Araç-gereçler, eşyalar, hadiseler, coğrafik ve astronomik nesnelere, ünlü kişiler, ünlü eserler v.b. alanlarla ilgili sözlerin bir araya getirilip açıklandığı sözlüklerdir.¹

YÖNTEM

Ansiklopedik sözlüklerle ilgili aşağıda verilen genel özellikler, çalışmada incelenen sözlük üzerinde değerlendirilecektir.

Bütün konularda kısa ve ÖZET bilgi verirler

Genel amaçlı ya da belli bir konu ile sınırlı olabilirler

Alfabe düzeninde ya da sistematik olabilirler

Kısa bilgiler içeren tek bir cilt ya da daha çok ciltten oluşabilirler

Maddeler genellikle uzmanlar tarafından yazılır ve bazı durumlarda madde sonlarında kaynakça verilir

Ansiklopedik sözlükler, düzenleniş biçimlerine göre alfabetik ve sistematik olarak ikiye, okur kitlesine göre, genel konulu ve özel

¹http://www.acikders.org.tr/pluginfile.php/2184/mod_resource/content/2/Alanla%20%C4%B0lgili%20Ansiklopedi%20ve%20S%C3%B6zl%C3%BCkler.pdf

konulu olarak ikiye, hazırlanış biçimlerine göre ise, telif, adapte ve tercüme olmak üzere üçe ayrılmaktadırlar. (AYHAN; 227)

BULGULAR

Kırgız sözlükçülüğünde Ansiklopedik sözlükler, kapsamlarına ve amaçlarına göre dört grupta ele alınmaktadır (AKIN; 50-52).

4.1. Büyük Ansiklopedik Sözlükler

İnsan hayatının bütün alanlarını, ekonomik ve siyasi gelişim dönemlerini, sosyal görünüşlerini yansıtan durumları, tabiatı, eşyaları ve olayları, aynı zamanda, kâinatın, yeryüzünün nesnelere, ülkeleri, halkları, insanoğlunun tarihsel dönemlerdeki siyasi, ekonomik ve bilimsel durumlarını, tabiattaki nesnelere, Sosyal-felsefi kavramları, bilimleri ve açılımlarını derin ve geniş kapsamlı olarak açıklayan sözlüklerdir.

Küçük Ansiklopedik Sözlükler

Coğrafya, fizik, matematik, kimya, biyoloji, tarih, dilbilimi v.b. alanlarla ilgili hazırlanmış küçük ansiklopedik sözlüklerdir. Bu ansiklopedilerin büyük ansiklopedilerden farkı ise, madde başlarıyla ilgili açıklamaların kısa oluşudur.

Alan Ansiklopedik Sözlükleri

Belli bir alana ilişkin yazılmış, belli bir konu ile sınırlı sözlüklerdir. Örneğin, coğrafya bilimiyle ilgili kavramları, terimleri ve coğrafi konuları ya da ev-bark, yiyecek-içecek, sağlık, kozmetik, giyim, bahçe ve hukuk v.b. alanlardaki kavramları açıklayan sözlükler.

Diğer Ansiklopedik Sözlükler

Bu tür ansiklopedik sözlükler, sadece bir kültür ya da esere özgü ansiklopedik sözlüklerdir. Örneğin, bildiri konumuzun bir bölümü olan, Manas Sözlüğü, Kırgız leksikolojisine özgü bir özelliği nedeniyle, diğer ansiklopedik sözlüklerden ayrılır. Manas Ansiklopedisi, sadece bir edebi esere(sözlü esere) ve bu eser etrafında gelişen düşüncelere adanan bir sözlük özelliği taşımasıyla diğer ansiklopedik sözlüklerden ayrı bir yerdedir. Bu sözlük, Kırgız halkının büyük destanı Manas'ın bütün varyantlarını, bütün manasçıları ve Manas'ı halk arasından derleyerek yazıya aktaranları, Manas araştırmacılarını, standaki tarihi-etnografik bilgileri, coğrafi nesnelere, kahramanları, atları, Manas'la ilgili sağlam düşünceleri, bakış açıları ve bilimsel çalışmaları içeren bir ansiklopedik sözlüktür. Manas Ansiklopedisi, üç binden fazla kelime (kavram-terim), doksan beş (95) renkli ve üç yüze yakın siyah-beyaz fotoğrafı

da içermektedir. İki ciltten oluşan sözlük, 1995 yılında Bişkek'te basılmıştır.

YORUM VE TARTIŞMALAR

Sözlüklerin, genel bir değerlendirmeye, Ansiklopedik ve Filolojik olarak ikiye ayrıldığını ve Ansiklopedik sözlüklerde durum ve olayların izah edilerek, değişik durumlar hakkında görüşler ifade edilmesi gerektiğini; Filolojik sözlüklerde ise, kelimelerin açıklanarak, anlamlarının yorumlanması gerektiğini belirten Halil İbrahim Usta, Türkçe sözlüklerde bu hususlara dikkat edilmeyerek, bazı eksikleri şu örneklerle ifade etmiştir:

(1) *empermeabl* Fr. *imperméabl*. Yağmurluk.

(2) *kibutz* is. İbr. *kibbutz* İsrail'de ortak çalışma esaslarına göre oluşturulmuş tarımsal topluluk.

(3) *dağ*

Yukarıdaki örneklerden (1) Türkçede artık kullanılmıyor. İki dilli bir sözlükte (Fransızca-Türkçe) yer alması daha doğru olurdu. (2) ise ancak ansiklopedik bir sözlükte yer alabilir. Günlük dilde yok. krş. *Dadaist, Dadaizm, Dadacı, Dadacılık ...* (3)te ise, deyimlerle atasözleri belli bir sıra gÖZETilmeden alfabetik olarak iç madde yapılmış. Bu iç maddeler, ancak deyimler ve atasözleri sözlüklerinde yer alabilir. Türkçe Sözlük bu amaçlara uygun değil. Öyle olması isteniyorsa adı değişmelidir. (Usta, 2006, 227)

Bildirimizin konusu olan Manas Ansiklopedisi'nde de, Usta'nın Türkçe sözlükler için yaptığı tespitlerin benzerlerini görmekteyiz. Sözlük türlerinin sınırlarının bazı durumlarda belirsizleştiği birkaç özelliği, Manas Ansiklopedisi'nde tespit ettik.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Manas Ansiklopedik Sözlüğü'ne ilişkin bazı tespitler:

Ansiklopedide, *aalam (âlem)*, *aalı (âlî)*, *aķıret (ahiret)*, *arbak (ervah, ruhlar)* gibi, filolojik sözlüklerde bulunabilecek kelimelere yer verilmiştir.

Bazı madde başlarındaki ifadeler *aba ırayı (hava durumu)* vb. genel bir başlık özelliği taşımış ve metinde, söz konusu kelimenin kavram alanındaki terimler yer almıştır.

Madde başlarındaki bazı kelimeler yazılırken imlâ yanlışları yapılmıştır. Örn: *bayterek* yazılması gerekirken, *banterek* şeklinde yazılmıştır. Söz konusu yanlış, konunun uzmanı olmayan birinin, sözlüğü kullanırken herhangi bir sorun yaşamamasına yol açabilecek bir yanıştır.

Bazı kelimelerin (*akim* ‘hâkim’) bütün anlamları verildiği ve Destan’da çok yerde geçtiği belirtildiği hâlde, Destan’da hangi anlam ya da anlamlarıyla kullanıldığına değinilmemiştir.

Manas Ansiklopedisi’nde, Kırgız Kültürüne ait ve Manas Destanı’nda da yer alan bazı özolgu ifadeleri (örn. Baybiçe) sözlüğe alınmayarak, sözlüğün bir esere ve dolayısıyla bir kültüre ait olma özelliği eksik bırakılmıştır.

Manas Ansiklopedik Sözlüğü’nden yola çıkarak ve bu sözlükteki bazı eksik gördüğümüz hususları göz önünde bulundurarak, Kırgız Türkleri ve Kırgız Türkçesi için Manas’ın son asırdaki temsilcisi olarak görülen Cengiz Aytmatov’un eserleri için de bir ansiklopedik Sözlük oluşturulmalıdır kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Ş. H. (2010). Sözlüğün Tarihi, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XCVIII, S. 699, Türk Dil Kurumu Yayını.
- Diyanet Ansiklopedisi. (1991).*Ansiklopedi Maddesi*,C. 3,s. 217-227.
- KOÇ, E. (2011).Felsefe, Kültür, Dil-Sözlük: Türkiye’de Felsefe Dilinin Şekillenmesinde Terminoloji Çalışmaları ve Sözlük/Felsefe Sözlüğü Hazırlama Girişimleri. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4.
- EMİNOĞLU, E.Sözlükçülük Geleneği İçinde Temel Türkçe Sözlük Düzenleme Yöntemleri. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Yaz 2011.
- GAFFAR, A. (1983) *Mirkâtü’l-Luga*,Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GİYASOVA, F.N. (2006). Sposobı opisaniya form i priyemov tolkovaniya leksiçeskih edinits v persidsko- tadjikskih slovaryah XVII v. *Avtoref. diss... kand. filol. nauk*.
- HANAFEYEVA, A.M. (1998). Arapskaya yazıkovedçeskaya traditsiya //Vestnik Çelyabinskogo Gos. Un-ta, 2008, No.9, s. 157-163.
- USTA, H. İ. (2006).Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46, 1, s.227.
- UZUN, M. A. S. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul
- YILDIZ, N. (1998). Eskiçağın Başvuru Eserleri ve Eskiçağ Sözlükçülüğü ve Sözlükleri. *Kebikeç*. S. 6.Ankara.
- YULDASHEV, M. (2011). Özbekistan’daki Sözlük Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4.

KİPLİK TERMINOLOJİSİNİN SÖZLÜKLERDEKİ GÖRÜNÜMÜ:OLABİLİRLİK VE OLASILIK*

Duygu KAMACI**

ÖZET

Probability ve possibility anlambilimde önermenin doğruluk oranını ifade eden farklı kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki farklı kavramın Türkçe kiplik alanyazınında nasıl karşılanacağı sorun teşkil etmektedir. Çevrim içi ve basılı sözlüklerde söz konusu terimlerin tanımları tutarlılık gösterirken Türkçe karşılıkları istikrarlı bir görünüm sergilememekte aynı terim için birden fazla karşılık verilmektedir. Bu çalışmada incelemeye tabi tutulan sözlüklerde karmaşık görünüme sahip olan probability ve possibility terimlerine kiplik alanyazınında kullanılmak ve terim birliği sağlamak adına Türkçe karşılık önerilmektedir.

Anahtar Sözcükler: olabilirlik, olasılık, kiplik, terminoloji, sözlükbilimi.

THE VIEW OF THE TERMINOLOGY OF MODALITY IN DICTIONARIES:PROBABILITY AND POSSIBILITY

ABSTRACT

Probability and possibility are used in semantics for the truth rate of propositions. These two different concepts constitute a problem for Turkish literature of modality. Turkish definitions of these terms have consistent appearances in online and printed Turkish dictionaries but the Turkish equivalents have complicated appearances and they give us different Turkish equivalents for the same term. In this study we offer Turkish equivalents for probability and possibility on behalf of term collaboration.

Keywords: probability, possibility, modality, terminology, lexicography.

1. GİRİŞ

*Probability*¹ ve *possibility*² terimleri matematik, istatistik, kimya, tıp, ekonomi, hukuk, psikoloji, felsefe, toplumbilim gibi farklı

* Bu çalışma TÜBİTAK 2211-A Yurt İçi Doktora Burs Programı tarafından desteklenmektedir.

** Arş. Gör. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Dili. e-posta: dkamaci@ogu.edu.tr

disiplinlerde kullanılan terimlerdir. Felsefi alanyazında *imkân* (possibility) ve *ihtimal* (probability) şeklinde karşılık bulan bu terimlerin ‘bilgi sorunu’ ile ilgili olduğu düşünülmekte; *probability* matematik, *possibility* ise mantık ile ilişkilendirilmektedir (Durusoy, 2004: 123).

Kipliğin genelinde felsefe özelinde ise mantık ile doğrudan ilişkili olması söz konusu iki terimle kiplik alanyazınında sıkça karşılaşmamıza neden olmaktadır. *Probability* ve *possibility* kavramlarının Türkçede “olasılık, olanak, mümkünlük, ihtimal, ihtimaliyet, olabilirlik” sözcükleri ile çoklu biçimde karşılanması terminolojik bakımdan sorun teşkil etmektedir. Oysa bir kavram bir terimle karşılanmalı ve bu kavrama birden çok karşılık gösterilmemelidir (Zülfikar, 2007b: 841). Bu sorundan yola çıkarak çalışmamızın amacı *probability* ve *possibility* terimlerinin sözlüklerdeki görünümünü yorumlamak ve elde edilen bulgulardan hareketle bahsi geçen terimlere kiplik alanyazını için birer Türkçe karşılık önermektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dilbilimde *probability* ve *possibility* bilgisel kiplik (epistemic modality) alanına ait terimlerdir. Kiplik alanyazınında kimi araştırmacılar (Frawley, 2009; Palmer, 2001; Larreya, 2009)sadece *possibility* üzerine düşüncelerini ifade ederken Horn (1972), Bybee, Perkins&Pagliuca (1994), de Haan (1997), Barbiers (2002), Leech (2006) ve Declerk (2011) gibi araştırmacılar bilgisel kipliği ele alırken ‘önermenin doğruluğu’ ile bağlantılı olan *probability* ve *possibility* ayırımına gitmişlerdir.

Horn (1972) kiplik kategorilerini kılıcı-odaklı ve bilgisel olmak üzere ikiye ayırarak *probability* ve *possibility* ayırımına giden araştırmacılardan olmuş ve söz konusu kavramları sırası ile SHOULD

¹ sos. (Alm. Probabilität, f, Wahrscheinlichkeit, f; Fr. probabilité, f; İng. probability; Lat. probabilitas; esk. ihtimal) 1. fel. 1. Ortaya çıkması zorunlu olmayan bir olayın, ortaya çıkma olasılığının en yüksek derecesi. (TÜBA, 19.10.2016)

² sos. (Alm. Möglichkeit, f; Fr. possibilité, f; İng. possibility; Lat. possibilitas, potentia; esk. imkân) fel. Belli koşullarda gerçek olabilecek olan ya da belli varsayımlara göre gerçekleşebileceği düşünülen şey. (TÜBA, 19.10.2016)

ve MAY kiplik işaretleyicileri ile ilişkilendirmiştir (Bybee, Perkins&Pagliuca, 1994: 195):

kılıcı-odaklı	bilgisel	kişisel işaretleyici
güçlü zorunluluk	çıkarım kesinliği (inferred certainty)	must
zayıf zorunluluk	olabilirlik (probability)	should
yeterlik	olasılık (possibility)	may

Görüldüğü üzere bilgisel kiplik kategorisinde *probability* doğru olma ihtimali **daha yüksek** olan SHOULD kiplik işaretleyicisi ile ilişkilendirilirken olma ihtimali **daha düşük** olan *possibility* kavramı ise MAY kiplik işaretleyicisi ile ilişkilendirilmiştir.

Bybee, Perkins&Pagliuca (1994) *probability*'nin konuşucunun önermesinde açıkladığı durumun **yüksek ihtimalle** (probably) gerçek olduğunu gösterdiğini ifade etmiş, *possibility*'nin ise aynı durumun **düşük ihtimalle** doğru olduğunu işaretlediğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda bu iki bilgisel kiplik kategorisinin işaretleyicileri (SHOULD, MAY) gelecek zamanı da işaretleyebilmektedir (Bybee, Perkins&Pagliuca, 1994: 320-321).

de Haan da diğer araştırmacılar gibi *probability* ve *possibility* ayrımını yaparak:

(1a) John evde olmalı. MUST (probability)

(1b) John evde olabilir. MAY (possibility)

tümceleri arasındaki farkı, (1a) daki konuşucunun sözcesinde (1b) deki konuşucudan daha fazla kendisine güvenmesi olarak izah etmiştir (de Haan, 1997: 5).

Çalışmamıza konu olan ayrıma diğer araştırmacılar kadar ayrıntılı biçimde değinmeyen Barbiers, söz konusu terimlerden kiplik tanımı yaparken bahsetmiştir. Barbiers kipliği (2002: 1) *olasılık*, *gereklilik*, *olabilirlik*, *zorunluluk*, *izin*, *yeterlilik* ve *istek* gibi kavramları karşılayan anlamsal bir kategori olarak tanımlamıştır.

Leech (2006: 64) *probability* terimi yerine *likelihood* terimini kullanmayı tercih etmiştir. Leech CAN ve MAY kiplik

işaretleyicilerini *possibility* ile ilişkilendirirken MUST ve SHOULD’u ise *probability* ile ilişkilendirmiştir. Leech’in diğer araştırmacılarından ayrılan yanı CAN ve MUST kiplik işaretleyicilerini de çalışmasına dâhil etmesi olmuştur.

Declerk ise *probability* ve *possibility* ayırımından başka söz konusu terimlerin olumsuz biçimlerini (*improbability*, *impossibility*) de çalışmasına dâhil etmiştir (Declerk, 2011: 36).

ÖZETle kiplik alanyazınında *probability*’nin önermenin yüksek ihtimalle doğruluğu *possibility*’nin ise önermenin düşük ihtimalle doğruluğunu ifade eden terimler olarak ele alındığını söylemek mümkündür. Yabancı alanyazınındaki çalışmalarda araştırmacıların önermenin doğruluk değerine göre *probability* ve *possibility* ayırımına gitmesi söz konusu terimlerin Türkçe alanyazınına nasıl aktarılacağı sorusunu da beraberinde getirmiştir.

3. YÖNTEM

Çalışmada yabancı alanyazınında (İngilizce) bulunan *probability* ve *possibility* terimlerinin görünümü 7 çevrim içi (3 İngilizce-Türkçe çevrim içi sözlük, 4 Türkçe terim sözlüğü)ve 8 basılı Türkçe terim sözlüğünde incelenecektir. İki dilli sözlüklerde sorgulama *probability* ve *possibility* sözcükleri ile yapılacak, Türkçe sözlüklerde ise sorgulamalar “olasılık, olanak, olanaklı, olabirlik, mümkün” ile yapılacaktır. Söz konusu terimlerden her ikisini de içinde barındırmayan çevrim içi ve basılı sözlükler ve bilgisel kipliğin alt başlıklarından olan çıkarım kesinliği (inferred certainty) ve yeterlilik kategorisinden gelişen kök olasılık (root possibility) kategorisi (Bybee&Perkins&Pagliuca, 1994: 266) çalışmanın kapsamı dışında tutulacaktır.

4. BULGULAR

Çalışmanın kapsamını oluşturan farklı alanlara ait 15 adet sözlükte *probability* ve *possibility* terimlerinin görünümü şu şekildedir:

Sözlük Adı	Probability	Possibility

TMD İnteraktif Matematik Terimleri Sözlüğü (Çevrim içi)	1- olasılık [Olasılık] 2- olasılık		X	
Tureng (Çevrim içi)	Yaygın Kullanım	olasılık, ihtimal	Yaygın Kullanım	olasılık, imkan,
	Genel	probabilite, olasılık, ihtimal		
	Teknik	olasılık, olabirlik, ihtimal	Yaygın Kullanım	ihtimal, olanak
	Medikal	probabilite		
	Gıda	olasılık	Genel	Olurluk, imkan, olanaklılık, ihtimal, kapı, olabirlik, mümkünat
	İstatistik	İhtimal, olasılık		
	Kimya	İhtimaliyet	Teknik	Olasılık
Dilbilim	olasılık			
Zargan (Çevrim içi)	İsim	olasılık, ihtimal olası/muhtemel şey	İsim	1. olanak, imkan, ihtimal. 2. gerçekleşmesi mümkün olan şey.
	İsim İstatistik	Olasılık: Bir olayın istenilen tarzda vuku bulma sayısının toplam vuku bulma sayısına oranı.		
Sesli Sözlük (Çevrim içi)		1. olasılık 2. ihtimal 3. in all probability her ihtimale göre 5. olabirlik 7. What are the probabilities? Tahminler nedir? 8. muhtemel şey	1. {i} olasılık 2. imkân 3. ihtimal 4. olanak 5. olurluk 6. olabirlik 7. olasılık/olanak 8. gerçekleşmesi mümkün olan olay 9. imkânı 10. olanaklılık	
	Askeri, Tıp	4. probabilite		
	Kimya	6. ihtimaliyet		
TÜBA Türkçe	olasılık(sos.) sos. (Alm. Probabilität, f; Wahrscheinlichkeit, f; Fr. probabilité, f; İng. probability; Lat. probabilitas; esk. ihtimal) 1.fel.1. Ortaya çıkması zorunlu olmayan bir olayın, ortaya	olanak (sos.) sos. (Alm. Möglichkeit, f; Fr. possibilité, f; İng. possibility; Lat. possibilitas, potentia; esk. imkân) fel. Belli koşullarda gerçek		

Bilim Terimleri Sözlüğü ³ (Çevrim içi)	çıkma olasılığının en yüksek derecesi. 2. Yinelenmiş gözlemlerden yola çıkarak, bir olayın ortaya çıkmasını bekleme. 2.ist. Bir olayın olasılığının, 0 ile 1 arasında değişen, gerçekleşmesi olanaksızsa 0, gerçekleşmesi kesinse 1 değerlerini alan nicel gösterimi. 3.topb. Bir olayın belirli bir sürede gözlenmesinin ya da ortaya çıkmasının görece sıklığına ilişkin beklenti değeri.	olabilecek olan ya da belli varsayımlara göre gerçekleşebileceği düşünülen şey.
TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü (Çevrim içi)	olasılık Herhangi bir biyolojik olayın tekrarlanma şansı. Örneğin: Kalıtsal özelliklerin dölden döle geçme şansının veya tesadüfünün matematiksel hesaplanması. İhtimaliyet. İng.: probabilityFr.: probabilitéAlm.: Wahrscheinlichkeit Biyoloji Terimleri Sözlüğü	X
	olasılık İng.: probability Ekonometri Terimleri Karşılıklar Sözlüğü	X
	olasılık I. (Felsefede) Doğruluğa yaklaşım derecesi. Bu anlamda: 1. Ortaya çıkması zorunlu olmayan bir olayın ortaya çıkma olanağının en yüksek derecesi. 2. O zamana değin yapılan deneylerle bir olayın ortaya çıkmasının beklenilmesi, ama yine de salt bir kesinliği bulunmaması durumu. 3. Bir şeyin doğru sayılması için yeterince nedenlerin bulunmaması durumu. II. (Matematikte) Güvenilirliğin sayı ile belirlenmesi; böylece belli bir olayın ortaya çıkabilme olanağı hesap edilebilir. (Ör. Bir zar atmada altıyı tutturmada 1/6 olasılık vardır.) T. : ihtimaliyetLat.: probabilitasİng.: probabilityFr.: probabilitéAlm.: Wahrscheinlichkeit Felsefe Terimleri Sözlüğü	olanak Olabilirlik; bir şeyin olabilir oluşu. 1. (Nesnel olarak) Belli koşullarda gerçek olabilecek olan. 2. (Öznel olarak) Belli varsayımlar koyarak gerçekleşebileceği düşünülen şey. T. : imkânLat.: possibilitas, potentialİng.: possibilityFr.: probabilitéAlm.: Möglichkeit Felsefe Terimleri Sözlüğü
olasılık Sayıtsal olayların, bir sonucu ortalama yüzde kaç kez vereceğini bildiren sayı. T. : ihtimaliyetİng.: probabilityFr.: probabilitéAlm.: WahrscheinlichkeitDgr.: Jap. kakuritu Fiziksel Kimya Terimleri Sözlüğü	X	

³ Mühendislik Terimleri (Bilişim, Biyomühendislik, Çevre, Denizcilik, Deri, Elektrik-Elektronik, Endüstri, Enerji, Gıda, İnşaat, Kimya, Maden, Makine, Malzeme, Meteoroloji, Mühendislik, Orman, Tarım, Tekstil, Uçak-Uzay, Yerbilim) ve Sosyal Bilimler Terimleri (Çocuk Gelişimi, Coğrafya, Dilbilim, Dinbilim, Eğitim Bilimleri, Ekonomi, Felsefe, Gösterim, Hukuk, İnsanbilim, İşletme, İstatistik, Kamu Yönetimi, Kentbilim, Kitle İletişimi, Kütüphanecilik, Mantık, Mimarlık, Ruhsal Bilim, Sanat Tarihi, Tarih, Toplum Bilim, Uluslararası İlişkiler, Yazın Bilim, Yöntembilim) **dizininde** yapılan İngilizce-Türkçe sorguda probability ve possibility terimlerine rastlanmamıştır.

	olasılık Bir olayın ortaya çıkmasına engel olan başka olaylar bulunması halinde uygun haller sayısının mümkün haller sayısına oranı, bu oran 0 ile 1 sayısı arasında değişir; sıfır olursa hiç olmayacak, 1 olursa kesinlikle olacaktır. T. : ihtimaliyetİng.: probabilityFr.: probabilitéAlm.: wahrscheinlichkeitGökbilim Terimleri Sözlüğü	X
TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü (Çevrim içi)	olasılık S bir raslantı deneyinin örneklem uzayı, A bu uzayda bir rasgele olay olmak üzere, A olayına bağlanan ve aşağıdaki belitleri sağlayan P(A) sayısı : 1) Her A olayı için, (\square)dir, 2) P(S) = 1. dir, 3) A ve B ayrık olaylar ise P(AUB) = P(A)+P(B) dir, 4) (\square) olayları ayrık iseler, (\square)dir T. : ihtimalİng.: probabilityAlm.: Wahrscheinlichkeitİstatistik Terimleri Sözlüğü	X
	olasılık Bir olayın olabirlik derecesinin 0 ile 1 arasındaki bir gerçek sayıyla gösterilmiş biçimi. T. : ihtimalLat.: probabilitasİng.: probabilityFr.: probabilitéAlm.: WahrscheinlichkeitMatematik Terimleri Sözlüğü	X
	olasılık ihtimâl. Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü	X
	olasılık: Bir olayın aynı koşullar altında değişik biçimlerde ortaya çıkması esnasında kaydedilecek uygun öge ve ögeler sayısının tüm ögeler sayısına oranı. İng.: probabilityVeteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü	X
	olasılık Bir olayın belli bir biçimde gerçekleşme kazanışı ya da payı gerçekleşmesi beklenen olaylardan, paydası tüm olanaklı durumlardan oluşmuş bir oranla ya da bölümle dile getirilebilen beklenti düzeyi, T. : ihtimaliyetİng.: probabilityYöntembilim Terimleri Sözlüğü	X
	olasılık İng.: probabilityİlaç ve Eczacılık Terimleri Karşılıklar Kılavuzu	X
TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü (Çevrim içi)	X	olanak Olayların ve nesnelerin içindeki nesnel gelişme eğilimi. T. : imkânİng.: possibilityFr.: possibilité Toplumbilim Terimleri

TDK Hemşirelik Terimleri Sözlüğü (Çevrim içi)	Terim : olasılık İngilizce: probability 1. Bir şeyin olabilme durumu, olabilirlik, ihtimal. 2. Bir olayın belirli Tanım : bir sürede gözlenmesinin ya da ortaya çıkmasının görelî sıklığına ilişkin beklenti değeri.	X
Dil Felsefesi Sözlüğü	olanaklı önerme: [İng. probable proposition, Fr. Proposition probable] Bir modal önerme türü olarak, özneyle yüklem arasında beklentiye dayalı olan bir ilişki kuran önerme. Örneğin “bütün kuşlar uçabilir” ise tikel olanaklı bir önermedir. (s.57)	X
Felsefe Terimleri Sözlüğü	olasılık [İng. probability] (es. T. İhtimaliyet): 1. (Felsefede) Doğruluğa yaklaşım derecesi. Bu anlamda: 1- Ortaya çıkması zorunlu olmayan bir olayın ortaya çıkma olanağının en yüksek derecesi. 2- O zamana değin yapılan deneylerle bir olayın ortaya çıkmasının beklenilmesi, ama yine de salt bir kesinliği bulunmaması durumu. 3-Bir şeyin doğru sayılması için yeterince nedenlerin bulunmaması durumu. II. (Matematikte) Güvenirliğin sayı ile berirlenmesi; böylece belli bir olayın ortaya çıkabilme olanağı hesap edilebilir. (Ör. Bir zar atmada altıyı tuturmada 1/6 olasılık vardır.) (s. 135)	olanak [İng. possibility] [es. T. İmkan]: Olabilirlik, bir şeyin olabilir oluşu. 1-(Nesnel olarak) Belli koşullarda gerçek olabilecek olan. 2- (Öznel olarak) Belli varsayımlar koyarak gerçekleşebileceği düşünülen şeyler. (s. 135)
Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü	olasılık. 1 İhtimaliyet, rastlantısal ya da olumsal olma, mümkün ya da ihtimal dahilinde bulunma durumu. Bir şeyin olabilme, gerçekleşebilme durumu, olabilirliği; gerçekleşme ihtimali. 2 Daha özel olarak da, matematikte, bir olayın gerçekleşme şansını hesaplama işlemine, bir olay için elverişli durumların olası bütün durumlara oranı. Buna göre olayların gerçekleşme şanslarının yüzdesini bulmaya hizmet eden kuralları ele alan matematik dalına olasılıklar hesabı adı verilir. (s. 245-246)	X
Felsefe Sözlüğü	olasılık (Os. İhtimaliyet, İhtimal, İng. Probability) Olasının niteliği. (s. 287)	olanak: (Os. İmkan, İng. Possibility) Olankının niteliği. (...) Olasılıkla yakın anlamlıdır. (...) Olumsuzluk (Fr. Contingence) deyimiyile de çok yakın anlamlıdır, her olumsuzluk çeşitli olanakları içerir. Dilimizde olanak deyimiyile anlamdaş olarak olabilirlik deyimiyile

		de kullanılır. (s. 285)
Psikoloji Sözlüğü	olasılık probability Genel anlamıyla, belli bir olayın gerçekleşme oranı. Genellikle gerçekleşen olayların sayısının, olabilecek olayların sayısına oranı şeklinde ifade edilir. (s. 546)	X
Sosyal Bilimler Sözlüğü	olasılık (probability) 1. İhtimal. Bir olayın belirli bir sürede gözlenmesinin ya da ortaya çıkmasının göreceli sıklığına ilişkin beklenti değeri. 2. Ortaya çıkma şansları eşit mümkün haller içerisinde belirli bir halin, ya da belirli hal gruplarının mümkün haller toplamına oranı. Matematiksel olarak $p=a/n$; p =olasılık, a =belirli bir hal, n =mümkün haller toplamı. (s. 268-269)	X
Davranış Bilimleri ve Yönetim Psikolojisi Sözlüğü	olasılık (probability): Herhangi bir olayın, diğer olaylar arasında meydana gelme oranına dayanarak, ne oranda görülebileceğini tahmin etme. (s. 203)	X
TDK Matematik Terimleri Sözlüğü	olasılık integrali (probability integral) (s.292)	X

Görüldüğü üzere TDK Toplumbilim Terimleri Sözlüğü dışında incelemeye dâhil edilen sözlüklerin hepsinde *probability* teriminin anlamı ve/veya tanımı yer alırken *possibility* teriminin anlam ve/veya tanımı sadece 7 sözlükte bulunmaktadır. Sözlüklerde *probability* terimi için *olasılık*, *ihtimal*, *ihtimaliyet*, *olabilirlik* karşılıkları verilirken *possibility* terimi için *olasılık*, *imkân*, *ihtimal*, *olurluk*, *olanaklılık*, *mümkünat*, *olanak* karşılıkları verilmiştir. İki dilli çevrim içi sözlüklerde (Tureng, Zargan, Sesli Sözlük) söz konusu kavramlar için ayırt edici bir tanımın bulunmaması yabancı terimlere Türkçe karşılık bulma noktasında araştırmacıların karşılaşılabileceği bir sorun niteliğindedir. Tureng, Zargan ve Sesli Sözlük dışındaki sözlüklerde yer alan bu iki kavram arasındaki ayrımın tanımlarda belirgin olmasına karşın Türkçe karşılık noktasında terim birliği sağlanamaması dikkati çekmektedir.

5. YORUM ve TARTIŞMALAR

Elde edilen bulgulardan hareketle *probability* ve *possibility* terimlerinin Türkçe karşılıklarının araştırmaya dahil edilen

sözlüklerde net bir görünüm sergilemediği söylenebilir. Ancak possibility teriminin TÜBA, TDK Felsefe Terimleri Sözlüğü, TDK Toplumbilim Terimleri, Felsefe Terimleri Sözlüğü ve Felsefe Sözlüğü’nde ‘olanak’ sözcüğü ile karşılanması tutarlı bir görünüm sergilemiştir. Sözlüklerde *probability* terimi çoğunlukla ‘ihtimal’, possibility terimi ise ‘imkân’ sözcükleri ile ilişkilendirilmiştir.

Probability ile ilişkilendirilen ve Arapça حمل kökünden gelen *ihtimal* sözcüğü “bir şeyin olabilmesi durumu, olabilirlik, olasılık” (TDK Güncel Türkçe Sözlük, 19.10.2016) şeklinde tanımlanırken مكن kökünden gelen ve *possibility* terimi ile ilişkilendirilen *imkân* sözcüğü aynı sözlükte “1.Yararlanılan uygun şart veya durum, olanak” (TDK Güncel Türkçe Sözlük, 19.10.2016) olarak tanımlanmıştır. Söz konusu madde başlarının tanımlarından hareketle sözlüklerde *ihtimal* sözcüğünün *probability*’e *imkan*’ın ise *possibility*’e karşılık gösterilmesinin doğru bir yaklaşım olduğu görünmektedir. Ancak ihtimal ve imkân dışındaki Türkçe karşılıklar söz konusu terimleri ayırt edici niteliğe sahip değildir.

Sonuç itibari ile sözlüklerde kavram ayrımı noktasında birlik genel itibari ile sağlanırken Türkçe karşılık bulma noktasında sözlükler arasında bir birlik sağlanamamıştır. *Probability* ve *possibility* terimlerinin Türkçe karşılıkları bu sözlüklerde istikrarlı bir görünüm sergilememektedir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Probability ve *possibility* terimlerinin sözlüklerdeki görünümü adeta bir “terim cenneti” niteliğindedir (Zülfıkar, 2007b: 845). “Birden fazla karşılık taşıyan terimler” (Yılmaz, 2014) kullanıcı-sözlük ilişkisi bakımından sorun teşkil etmektedir. Sözlükbilimi araştırmalarının birincil amacı kullanıcı odaklı sözlükler hazırlamak veya hazırlanmasına yardımcı bilgiler sunmaktır (Boz, 2015: 50). Sözlükbiliminin bu amacı göz önüne alındığında uzman kullanıcılara hitap eden terim sözlüklerinin ISO standartlarına (Boz, 2014: 23) uyum sağlaması oldukça önem arz etmektedir.

Çevrimiçi iki dilli sözlükler nispeten genel sözlük kullanıcılarına ya da öğrencilere yönelik hazırlandığı için uzmanlar yabancı terimlere Türkçe karşılık bulma noktasında söz konusu

sözlüklerde problem yaşayabilmektedirler. Çevrimiçi sözlüklerin kullanıcı erişimi açısından basılı sözlüklere oranla daha kolay ulaşılır olması fikrinden hareketle Türkçe çevrimiçi terim sözlüklerinin internet ortamında sayıca artması gerektiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu sözlüklerin etkileşimli olması uzmanların terimlere karşılık verme ve onları tanımlama noktasında sözlük hazırlayıcılarına yardımcı olmasının da önünü açacaktır.

Kiplik alanyazınında *probability* ve *possibility* terimleri arasındaki temel farkın önermenin gerçeklik oranı olarak düşünüldüğünde bu terimlerin Arapça kökenli ihtimal ve imkân sözcükleri ile örtüştüğü görülmektedir. İhtimal/imkân sözcüklerini ve kiplik alanyazınına göz önüne aldığımızda “önerilecek kelime ve terim Türkçe konuşanlara söz konusu kavramı hatırlatacak nitelikte olmalıdır” (Zülfikar, 2007a: 108) ilkesinden yola çıkarak önermenin yüksek ihtimalle doğru olduğunu ifade eden *probability* terimi için **olabilirlik** önermenin düşük ihtimalle doğruluğunu ifade eden *possibility* terimi için de **olasılık** karşılığını önermekteyiz.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1974). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Altınörs, A. (2000). *Dil Felsefesi Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Barbiers, S. (2002). “Current issues in modality: An introduction to modality and its interaction with the verbal system”, S. Barbiers, F. Beukema, & W. v. Wurff içinde, *Modality and its Interaction with the Verbal System*, John Benjamin Publishing: Amsterdam, ss. 1-18.
- Boz, E. (2014). “Sözlükbiliminin Temel Sorunları”, *I. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu*, 26-27 Kasım 2014, Sakarya Üniversitesi (yayımlanmamış bildiri).
- Boz, E. (2015). “Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi”, *Erdem*, Sayı 69, ss. 41-52.
- Budak, S. (2000). *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Bybee, J. ; Perkins, R. ; Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar Tense, Aspect, And Modality In The Languages of The World*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Cevizci, A. (2000). *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- de Haan, F. (1997). *The Interaction of Modality and Negation: A Typological Study*, New York: Routledge.

Declerck, R. (2011). "The Definition of Modality" A. Patard, & F. Brisard içinde, *Cognitive Approaches to Tense, Aspect and Epistemic Modality*, John Benjamins Publishing Company: Amsterdam, ss. 21-44.

Demir, Ö. ; Acar, M. (1992). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul.

Durusoy, A. (2004). "Olanak, Olasılık ve Olabilirlik (İmkân, İhtimal ve Kuvve)", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, ss. 121-134.

Frawley, W. (2009). *Linguistic Semantics*, Routledge, New York.

Güney, S. (1998). *Davranış Bilimleri ve Yönetim Psikolojisi Terimler Sözlüğü*, Ocak Yay. , Ankara.

Hançerlioğlu, O. (1996). *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Larrea, P. (2009). "Towards a typology of modality in language", R. Salkie, P. Busuttil, & J. v. Auwera içinde, *Modality in English, Theory and Description*, Mouton de Gruyter, Berlin, ss. 9-30.

Leech, G. (2006). *A Glossary of English Grammar*, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*, Cambridge University Press, Cambridge.

Sesli Sözlük.<https://www.seslisozluk.net/possibility-nedir-ne-demek/>, (19.10.2016).

Sesli Sözlük.<https://www.seslisozluk.net/probability-nedir-ne-demek/>, (19.10.2016).

TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat, (19.10.2016).

TDK Hemşirelik Terimleri Sözlüğü.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_hemsirelik&view=hemsirelik, (19.10.2016).

TMD İnteraktif Matematik Terimleri Sözlüğü. <http://tmd2.org/sozluk/?aksiyon=ara>, (19.10.2016).

Tureng. <http://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/possibility>, (19.10.2016).

Tureng. <http://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/probability>, (19.10.2016).

TÜBA Bilim Terimleri Sözlüğü. <http://www.tubaterim.gov.tr>, (19.10.2016).

Türk Dil Kurumu (2000). *Matematik Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TDK Güncel Türkçe Sözlük.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts, (19.10.2016)

Yılmaz. E. (2014) “Terim Sözlükçülüğünde Doğrular, Yanlışlar”, *I.Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, 26-27 Kasım 2014, Sakarya Üniversitesi (yayımlanmamış bildiri).

Zargan.<http://www.zargan.com/tr/q/probability-ceviri-nedir>, (19.10.2016).

Zargan.<http://www.zargan.com/tr/q/possibility-ceviri-nedir> (19.10.2016).

Zülfikar, H. (2007a) “Türk Dil Kurumunca Batıdan Gelen Kelimelere Karşılıklar Arama Çalışmalarında Yapılan Uygulamalar”, *Türk Dili*, Sayı 667, ss. 106-135.

Zülfikar, H. (2007b) “Dünden Bugüne Türkçe”, *Türk Dili*, Sayı 667, ss. 828-845.

SÖZCÜK EŞLEŞTİRMEYE DAYALI (WORD-MATCH) TANIMLAR BAKIMINDAN GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK'ÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Engin YILMAZ*

ÖZET

Sözlükbirimlerin tanımlanmasında karşılaşılan temel ikilem; mantıksal tanımlama ile sözlüksel tanımlama arasında kalınmasıdır. Sözlüksel tanım; kavramın anlamsal içeriğine odaklanırken, mantıksal tanım; kavramın gerçeklikle olan ilgisine, neliğine yönelir. Genel kullanıcının hedef kitle olarak seçtiği sözlüklerdeki tanımların mantıksal değil sözlüksel olması gerekmektedir. Bir sözcüğün tanımlanmasında her zaman tek bir yöneme başvurulmaz. Bazı durumlarda sözcükler arasındaki anlam ilişkilerinin analitik ve sentez yoluyla yapılan tanımlarla iç içe yer aldığı görülür. Sözcük eşleştirmeye dayalı (word-match) tanımlama da; sözlüklerde en sık kullanılan yöntemlerden birisidir. Sözcükler arasındaki eş anlamlılık (synonymy), zıt anlamlılık (antonymy), alt anlamlılık (hyponymy) ve parça-bütün (meronymy) gibi anlam ilişkileri de sözcüklerin anlamlarının belirlenmesinde ve tanımlamada önemli bir etkidir. Kavram; eş, yakın, karşıt anlamlılarıyla tanımlanma yoluna gidilir. Burada, özellikle, tanımlanan sözcükten daha basit veya daha yaygın olarak kullanılan sözcüklerle tanımlama ilkesi önemlidir. Bu tür tanımlara analitik yapılarla kolayca tanımlanamayan, soyut sözcüklerin tanımlanmasında başvurulur. Araştırmada; öncelikle ilgili literatür ışığında başlıca sözlüksel tanımlama yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. TDK tarafından genel ağ (internet) ortamında (<http://www.tdk.gov.tr/>) yayımlanan **Güncel Türkçe Sözlük**'te yer alan çeşitli sözlükbirimler (güç, hastalık, ilke, kavram, zekâ) karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve bu kavramların tanımlanmalarında kullanılan sözcük eşleştirmeye dayalı yöntem ayrıntılı olarak incelenmiştir. Sonuç olarak; bu tanım türünün anlamsal bir kısır döngüye (circularity) yol açarak kusurlu tanımların ortaya çıkmasına neden olabildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sözlüksel tanım, mantıksal tanım, sözcük eşleştirme, kısır döngü, sözlükbirim

THE EVALUATION OF DEFINITIONS IN CURRENT TURKISH DICTIONARY IN TERMS THE WORD-BASED MATCHING

ABSTRACT

The basic dilemma faced in the identification of lexemes; it is thick with logical definition of lexical definition. Lexical definitions; focus on the semantic content of the concept, logical definition; interest in the concept of reality, is directed toward

* Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölüm Başkanı. e-posta: eyilmaz@sakarya.edu.tr

*the essence. General's not logical definitions in the dictionary is selected as the target audience must be lexical. It does not always apply to only one way of defining a word. In some cases the relationship between the meaning of words with the definitions made by analytical and synthesis occurs where based on matching word the identification; dictionaries is one of the most commonly used method. Co-ordination significance between words (synonymy), opposite significance (antonymy), lower significance (hyponymy) and part-whole (meronymy) as meaning relations are also an important factor in determining the meaning of words and the definitions. Concept; spouses, relatives, go to the path defined by the antonyms. Here, in particular, identifying the identified word or, more commonly used words from simple principle is important. Such definition is easily identifiable by analytical structure is referenced in the definition of abstract words. In this study; priority was given information about the main lexical identification methods literatur light by TDK public network (Internet) environment published in **Current Turkish Dictionary** several lexemes contained in the Dictionary (power, disease, principles, concepts, intelligence) have been extensively examined and these concepts that define them based on matching words used methods have been examined in detail. As a result; this definition of a semantic kind of vicious circle (circularity) detected that may give rise to imperfect definition of the lead.*

Key words: Lexical definition, logical definition, word-match, circularity, lexeme

GİRİŞ

Günümüzde sözlük bilimi araştırmaları; *uygulamalı sözlük bilimi (practical lexicography)* ve *kuramsal sözlük bilimi (theoretical lexicography)* olmak üzere iki alt grupta ele alınmaktadır. “Yazım kontrol etme” ve “anlam bulma” bir kişinin sözlüğe başvurması için iki ana sebeptir. Sözlüklerin temel işlevi; sözcüklerin anlam(lar)ını açıklamak, betimlemek ve tanımlamaktır (Jackson, 2016:133). Bir sözlüğün amacı, kullanıcıya referans türünden anlamlar sunmaktır. Anlamı bilinmeyen bir sözcüğün bilinen sözcük ya da sözcüklerle ilişkilendirilmesi (yani dil içi anlam ilişkisi) yoluyla tanımlar yapılabilir (Palmer, 2001:44). Sözlükbirimlerin tanımlanmasında karşılaşılan temel ikilem; *mantıksal tanımlama* (logical definition) ile *sözlüksel tanımlama* (lexical definition) arasında kalınmasıdır. Sözlüksel tanım; kavramın anlamsal içeriğine odaklanırken, mantıksal tanım; kavramın gerçeklikle olan ilgisine, neliğine yönelir. Genel kullanıcının hedef kitle olarak seçildiği sözlüklerdeki tanımların mantıksal değil sözlüksel olması gerekmektedir.

AMAÇ, YÖNTEM ve SINIRLILIKLAR

Bu incelemedeki temel amaç; TDK tarafından genel ağ (internet) ortamında (<http://www.tdk.gov.tr>) yayımlanan **Güncel Türkçe Sözlük**'te “sözcük eşleştirmeye dayalı (word-match)” yöntem ışığında yapılan tanımlamaları ayrıntılı olarak inceleyerek kuramsal çalışmalara katkı sağlamak ve özellikle sözlük hazırlayıcısının/hazırlayıcılarının tanım yaparken kısır döngüye (circularity) düşmemeleri için nelere dikkat etmeleri gerektiğini belirleyip onlara kılavuzluk etmektir. İnceleme; betimleyici yönetime ve karşılaştırma tekniğine dayalı olarak yapılandırılmıştır. İncelemede; öncelikle ilgili literatür ışığında başlıca sözlüksel tanımlama yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra TDK tarafından genel ağ (internet) ortamında yayımlanan **Güncel Türkçe Sözlük**'te yer alan çeşitli sözlükbirimlerin (*güç, hastalık, ilke, kavram, zekâ*) tanımları ayrıntılı olarak incelenmiş ve yine genel ağ ortamında yayımlanan **Dil Derneği-Türkçe Sözlük**, **Kubbealtı Vakfı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük** ve **Merriam-Webster Dictionary** ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sözlük bilimi alanı ile ilgili literatür taraması yapıldığında; Batıda Türkiye'dekinin aksine sözlükbirimlerin nasıl tanımlanması gerektiğine dair çok sayıda kuramsal çalışmanın bulunduğu görülmektedir. Konunun bilimsel olarak değerlendirilebilmesi için öncelikle “anlam” teriminin açıklanması gerekmektedir. **Anlam** (sense) “kendisinden başka bir şeye göndermede bulunan, bir bağlam içinde yer alan dilsel veya dil dışı her türlü göstergenin, sözün, davranışın, eylemin, olgunun ya da metnin eş dizimlilikten kaynaklanan kullanımsal ilişkiler, roller ve çağrışımlar çerçevesinde oluşturduğu ve dil kullanıcılarının bağlamlama yetilerinin yardımıyla zihinlerinde oluşturdukları soyut sınırlamalar”a denir (Yılmaz, 2014). Zihinsel bir sürecin sonucunda anlamın ortaya çıkmasındaki ilk aşamada duyular ve algılar etkin iken, ikinci aşamada ise soyut sınırlamaların yapılmasını sağlayan *kavrama, yansıma, birleştirme* ve *ayırma* gibi zihinsel faaliyetler söz konusudur. Anlam; ister birey olsun, ister gurup veya topluluk olsun vericinin ve alıcının niyetine, dünya bilgisine, bağlamlama yetisine, sahip olduğu kültürel donanımına vb. göre şekillenir. Anlam(lar) belirlenmesi aşamasından sonra, herbir anlam için uygun tanımlamanın yapılması gerekmektedir. “Tanım,

sözlükbirimin anlamının bir nitelemesidir; olası göndergelerin kapsamlı bir açıklaması değildir. Sözlüklerde bir sözlükbiriminin referans ilişkilerinin özellikle düz anlamlarının tanımlanması hedeflenir” (Jackson, 2016:143-144 ve 148).

Başlıca Sözlüksel Tanımlama Yöntemleri

Sözlüklerde başvurulan başlıca sözlüksel tanımlama yöntemlerini şöyle sıralamak mümkündür:

Çözümleyici (analytical) tanım: En yaygın tanım şeklidir. Tanımlanan kavramın anlambirimcik çözümlemesine dayalı olarak yapılır. Çözümleyici tanım, içmerkezli öbek(endocentric phrase) denilen tanımdır (Jackson, 2016:144).

Sözcük eşleştirmeye dayalı(word-match)tanım: İkinci büyük tanım türüdür. Sözlüklerde en sık kullanılan yöntemlerden birisidir. Kavram; eş, yakın, karşıt anlamlılarıyla tanımlanma yoluna gidilir. Sözcükler arasındaki eş anlamlılık (*synonymy*), karşıt anlamlılık (*antonymy*), alt anlamlılık (*hyponymy*) ve parça-bütün (*meronymy*) gibi anlam ilişkileri de sözcüklerin anlamlarının belirlenmesinde ve tanımlamada önemli bir etkidir. Kavram; eş, yakın, karşıt anlamlılarıyla tanımlanma yoluna gidilir. Özellikle, tanımlanan sözcükten daha basit veya daha yaygın olarak kullanılan sözcüklerle tanımlama ilkesi önemlidir. Bu tür tanımlara çözümleyici yaklaşımla kolayca tanımlanamayan kavramların tanımlanmasında başvurulur. Ancak bu tanım türü bir kısır döngüye (*circularity*) yol açarak kusurlu tanımların ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir (Jackson 2016: 144).

Özgüleştirci (typifying) tanım:Özgüleştirci tanımda; tanımlanan sözcüğün “tipik” özelliğine, kavramın gönderimde bulunduğu şeye, özellikle karakteristik olan anlambirimciğe odaklanılır. “Genellikle” zarfı başta gelir (Jackson, 2016:144).

Birleştirici (synthetic) tanım: Birleştirici tanımda; çözümleyici tanımın aksine tanımlanan kavramın ait olduğu küme içindeki diğer öğelerle ilişkisi dikkate alınır.

Kurala dayalı (rule-based) tanım: Kurala dayalı tanımda; genellikle bir dilin gramerinde, bir sözcüğün veya bir sözcüğün anlamının kullanım bilgisinden hareket edilir. “Dilbilgisel” veya “işlevsel” sözcükler, yansıma sözcükler ve seslenme bildiren sözcükler tanımlanırken genellikle bu yöntemden yararlanılır (Jackson, 2016:147).

Başlıca Sözlüksel Tanımlama İlkeleri: Başlıca sözlüksel tanımlama ilkeleri şunlardır:

Bir sözcük kendisinden daha basit bir şekilde tanıtılmalıdır,

Tanımın daireselliğinden kaçınılmalıdır,

Tanım ifadesinin baş kısmının, tanıtılan sözcükbirimi ile aynı sözcük sınıfına ait olması gerekir (Jackson, 2016:144).

İNCELEME

Sözcükler arasındaki eş anlamlılık (*synonymy*), karşıt anlamlılık (*antonymy*), alt anlamlılık (*hyponymy*) ve parça-bütün (*meronymy*) gibi anlam ilişkileri de sözcüklerin anlamlarının belirlenmesinde ve tanımlamada önemli bir etkidir. Kavram; eş, yakın, karşıt anlamlılılarıyla tanımlanma yoluna gidilir. Burada, özellikle, tanımlanan sözcükten daha basit veya daha yaygın olarak kullanılan sözcüklerle tanımlama ilkesi dikkate alınır. Bu tür tanımlara çözümleyici yaklaşımla kolayca tanımlanamayan kavramların tanımlanmasında başvurulur (Jackson 2016: 145-146).

Güç

GÜÇ	GÜÇ	GÜÇ
TDK-Güncel Türkçe Sözlük	Dil Derneği-Türkçe Sözlük	Kubbealtı Vakfı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük
güç: isim 1. Fizik, düşünce ve ahlak yönünden bir etki yapabileme veya etkiye direnebilme yeteneği, bir kuvvet , efor 2. Bir olaya yol açan her türlü hareket , kuvvet , takat (http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_jgts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57d272a88e3665.29511301 ; ET: 12.10.2016).	güç: a. 1. Fiziksel, düşünsel ya da ahlaksal bir etki yapabileme; bir etkiye direnebilme yeteneği, *kuvvet 2. Bir olaya yol açan her türlü devinim , *kuvvet , *takat (http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluik-ara-bul.html ; ET: 12.10.2016).	güç: 1. Bir iş veya hareketi sağlayan maddi ve fiziki kuvvet 2. Vücuttaki iş yapabileme, faal olabileme kuvveti , derman , takat , mecal , enerji (http://www.kubbealtilagati.com/sonuclar.aspx?km=guc&mi=0 ; ET: 12.10.2016)

Power

Simple Definition of power

the ability or right to control people or things

political control of a country or area

a person or organization that has a lot of control and influence over other people or organizations

Full Definition of *power*

1a(1):ability to act or produce an effect (2):ability to get extra-base hits (3):capacity for being acted upon or undergoing an effectb:legal or official authority, capacity, or right

2a:possession of control, authority, or influence over others b:one having such power; specifically:a sovereign state c: a controlling group:establishment-often used in the phrase the powers that bedarchaic:a force of armed menechiefly dialect: a large number or quantity

3a:physical mightb:mental or moral efficacyc:political control or influence

4plural:an order of angels-see celestial hierarchy

5a:the number of times as indicated by an exponent that a number occurs as a factor in a product <5 to the third power is 125>; also:the product itself <8 is a power of2>b: cardinal number 2

6a:a source or means of supplying energy; especially:electricityb:motive powerc:the time rate at which work is done or energy emitted or transferred

7:magnification 2b

8:¹scope 3

9:the probability of rejecting the null hypothesis in a statistical test when a particular alternative hypothesis happens to be true (<http://www.merriam-webster.com/>; ET: 12.10.2016).

Related to Power

Synonyms: arm, authority, clutch, command, control, death grip, dominion, grip, hold, mastery, reign, rein(s), sway

Antonyms: impotence, impotency, powerlessness

Related Words:clout, influence, leverage, pull, voice, weight; jurisdiction; direction, management; dominance, imperium, predominance, sovereignty (*alsosovranty*), supremacy; prerogative, privilege, right; eminence, importance, moment

Near Antonyms:helplessness, weakness (<http://www.merriam-webster.com/dictionary/power>; ET: 12.10.2016).

Hastalık

HASTALIK	HASTALIK	HASTALIK
TDK-Güncel Türkçe Sözlük	Dil Derneği-Türkçe Sözlük	Kubbealtı Vakfı-Mısallı Büyük Türkçe Sözlük
hastalık: <i>isim</i> 1. Organizmada birtakım değişikliklerin ortaya çıkmasıyla sağlığın bozulması durumu, rahatsızlık, çor, dert, sayrılık, illet, maraz, maraza, esenlik karşıtı 2. Ruh sağlığının bozulması durumu (http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57d272ac18adb3.37099083; ET: 12.10.2016)	hastalığa. 1. Organizmada birtakım değişikliklerin ortaya çıkmasıyla fizyoloji görevlerinin bozulması durumu, sayrılık, "maraz, "esenlik" karşıtı 2. Ruh sağlığının bozulması durumu (http://www.dildernegei.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html); ET: 12.10.2016)	hastalığı. 1. Canlılarda organların yapılarında ve işleyişlerinde görülen bozukluk, sağlık durumu bozuk olma hâli 2. Bozulma durumu, bozukluk (http://www.kubbealtilagati.com/sonuclar.aspx?km=hastalik&mi=0; ET: 12.10.2016)

Tanımlarda sözcüksel eşleştirme yapılan “çorlu” ve “sayrı” aslında farklı içeriklere sahip kavramlardır. Nüans düzeyinde de olsa anlam bakımından farklılık gösteren kavramların “tam eş anlamlı” ögeler olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Nitekim sözlüklerde bu durum şöyle belirtilmiştir:

çorlu1. Hastalıklı, dertli, illetli 2. Akılsız, deli 3. Vücutça tam olgunlaşmamış zayıf kimse 4. Tuz veya toprak yiyen kimse 5. Kışın uzamasından dolayı aç kalan hayvanların tutulduğu hastalık (**Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü**;

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5812fb6512f683.45095278; ET: 12.10.2016).

sayrıHasta (**Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü**;

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5812fb6512f683.45095278; ET: 12.10.2016)

sayrılık (*patoloji*) Çeşitli dış etkenlerin etkisi sonucu bedenin bir bölümü ya da tamamında doğal işleyişin bozulması durumu (<https://tr.wiktionary.org/wiki/sayr%C4%B1l%C4%B1k>; ET: 12.10.2016).

Ayrıca TDK-Güncel Türkçe Sözlük'teki tanım; “Organizmada...” şeklinde başlamıştır. Sözlükte “Organizma” sözlükbiriminin de 2 (iki) anlamı verilmiştir. Bu tanımda (ve çok

anamlı diğer sözlükbirimlerde) kastedilen anlamın hangisinin olduğu bilgisinin () içinde verilmesi daha uygundur.

Disease

Simple Definition of *disease*

an illness that affects a person, animal, or plant : a condition that prevents the body or mind from working normally
a problem that a person, group, organization, or society has and cannot stop

Full Definition of *disease*

obsolete:trouble

a condition of the living animal or plant body or of one of its parts that impairs normal functioning and is typically manifested by distinguishing signs and symptoms:sickness, malady

a harmful development (as in a social institution)
(<http://www.merriam-webster.com/dictionary/disease;> ET: 12.10.2016)

Related to *disease*

Synonyms: affection, ail, ailment, bug, complaint, complication, condition, disorder, distemper, distemperature, fever, ill, illness, infirmity, malady, sickness, trouble

Antonyms: health, wellness

Related Words: contagion, contagiousdisease; contagium, infection; attack, bout, fit, spell; debility, decrepitude, feebleness, frailness, lameness, sickliness, unhealthiness, unsoundness, unwellness, weakness; malaise, matter, pip; epidemic, pest, pestilence, plague

Near Antonyms: fitness, healthiness, heartiness, robustness, soundness, wholeness, wholesomeness; fettle, shape

İLKE

İLKE	İLKE	İLKE
TDK-Güncel Türkçe Sözlük	Dil Derneği-Türkçe Sözlük	Kubbealtı Vakfı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük
İLKE: 1. isim Temel düşünce, temel inanç, umde, prensip *İlkelerine sıkı sıkıya bağlı, bilincifî ve ödün vermez bir insandır." - H. Taner 3. Öge, unsur *Atomlar cisimlerin ilkeleridir." 5. mantık Her türlü tartışmanın dışında sayılan öncül. mebdé, umde, prensip http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ges&arama=ges&guid=TDK.GTS.57027333a4bc6.05193044;ET:12.10.2016	İLKE a. 1. esk. Başka şeylerin kendisinden türediği ilk maddé, öge, *unsur 3. Temel düşünce, temel kanı, *umde, *unsur, *prensip 5. man. Her türlü tartışmanın dışında sayılan öncül, *mebdé, *prensip http://www.dildernegi.org.tr/TR,274/urkce-sozluk-ara-bul.html; ET: 12.10.2016)	İLKE i. (< ilk+ke [?] yeni. Temel düşünce, temel bilgi, temel esas, umde, prensip http://www.kubbealtiligati.com/sonuclar.aspx?km=ilke&mi=0;ET:12.10.2016)

Principle

Simple Definition of *principle*

a moral rule or belief that helps you know what is right and wrong and that influences your actions

a basic truth or theory: an idea that forms the basis of something

a law or fact of nature that explains how something works or why something happens

Full Definition of *principle*

a: a comprehensive and fundamental law, doctrine, or assumption b(1)

: a rule or code of conduct (2): habitual devotion to right principles <a man of principle> c: the laws or facts of nature underlying the working

of an artificial device

a primary source: origin

a: an underlying faculty or endowment <such principles of human nature as greed and curiosity> b: an ingredient (as a chemical) that exhibits or imparts a characteristic quality

capitalized Christian Science: a divine principle: god

Related Phrases

against someone's principles

a matter of principle

on principle (<http://www.merriam-webster.com/dictionary/principle>; ET: 12.10.2016)

Kavram

KAVRAM	KAVRAM	KAVRAM
TDK-Güncel Türkçe Sözlük	Dil Derneği-Türkçe Sözlük	Kubbealtı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük
<i>isim</i> 1. Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva, konsept, nosyon (http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57a84210a59e01.68021598, ET: 12.10.2016).	a. 1. Bir nesnenin, bir duygunun ya da düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, "mefhum, "fehva, "nosyon (http://www.dildernegei.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html); ET: 12.10.2016)	i. (< kavra-m) yeni. Bir şey hakkında zihinde beliren genel düşünce, aynı cinsten bütün şeyleri temsil eden soyut ve genel fikir, mefhum (http://www.kubbealtiligati.com/sonuclar.aspx?km=kavram&mi=0); ET: 12.10.2016)

“Kavram”ın tanımlanmasında sözlükçülük tekniği bakımından bir sorun sözkonusudur. “Kavram” örneğinde sözcüksel karşılık olarak “mefhum, fehva, konsept, nosyon” şeklinde bir sıralama yapılmıştır. Böyle bir durumda, yani sözcük eşleştirmeye dayalı tanımlarda ilişkili sözcükler birden fazla ise nasıl bir yöntemle başvurulması gerekmektedir?

Alfabetik: Eğer alfabetik bir sıralama yapılacaksa maddenin sonu şöyle düzenlenmelidir: “...fehva, konsept, mefhum, nosyon”.

Sıklık ölçütüne göre: Bunun için sözlük hazırlayıcısının/hazırlayıcılarının elinde sıklık derlemine dayalı bir havuz olmalıdır. Ayrıca, burada başlıca sözlüksel tanımlama ilkelerinden “Bir sözcük kendisinden daha basit bir şekilde tanımlanmalıdır”a aykırı bir durum da sözkonusudur. Yeni bir sözcük olan “kavram”a nazaran *esk.* (eskicil=arkaik) etiketlemesi yapılan “fehva”nın bilinirlik düzeyi daha düşüktür. Dolayısıyla; “fehva”yı ilgili tanımın en sonuna koymak daha uygundur.

Yaygınlık (bilinirlik) ölçütüne göre: Bu ölçüte dayalı olarak sıralama yapabilmek için deneysel araştırmalar gerekmektedir. Sözlük kullanıcısı olarak belirlenen hedef kitleden tesadüfi (randomly) yöntemle seçilecek katılımcılara ilgili “kavram örüntüsü”nü bulgulamaya dayalı sorularla ilgili sözcüğün yaygınlığı (bilinirliği) tespit edilebilir.

Concept

Simple Definition of *concept*

an idea of what something is or how it works

Full Definition of *concept*

1. something conceived in the mind :thought, notion

2. an abstract or generic idea generalized from particular instances

Related to *concept*

Synonyms: generalization, conception, generality, notion, stereotype

Related Words: bromide, cliché (*alsocliche*), commonplace, platitude, truism; adage, proverb, saw, saying; hypothesis, proposition, theory; oversimplification, simplification, simplism

Near Antonyms: actuality, fact, reality

Zekâ:

ZEKÂ	ZEKÂ	ZEKÂ
TDK-Güncel Türkçe Sözlük	Dil Derneği-Türkçe Sözlük	Kubbealtı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük
<i>isim, ruh bilimi</i> İnsanın düşünme, akıl yürütme, objektif gerçekleri algılama, yargılama ve sonuç çıkarma yeteneklerinin tamamı, <i>anlak, dirayet, zeyreklik, feraset</i> (http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5807431b775d30.13427466; ET: 12.10.2016)	a. İnsanın düşünme, akıl yürütme, nesnel gerçekleri algılama, yargılama ve sonuç çıkarma yeteneklerinin tümü, <i>anlak, "dirayet, zeyreklik, "feraset</i> (http://www.dildernegei.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html); ET: 12.10.2016)	i. (Ar. zekâ') İnsandaki düşünme, gerçekleri algılama, akıl yürütme, yargılayıp sonuç çıkarma yeteneği, anlama gücü, zihin keskinliği, <i>anlak, zeyreklik</i> (http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=zeka&mi=0; ET: 12.10.2016)

Zekâ kavramı tanımlanırken akıl ile “tam eşanlamlı” olarak düşünülmüştür. Ancak her iki kavram arasında nüans düzeyinde de olsa bir farklılık sözkonusudur. Nitekim sözlüklerde bu durum şöyle belirtilmiştir:

akıl Ar. ‘akl 1. *isim* Düşünme, anlama ve kavrama gücü, us (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58130be8b87d68.56533354; ET: 12.10.2016)

akıl Ar. a. 1. Us (<http://www.dildernegei.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html; ET: 12.10.2016>)

akıl Ar. ‘akl 1. Düşünme, anlama, kavrama ve davranışlarını ayarlama melekesi, us
(<http://kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=akıl&mi=0;> ET: 12.10.2016).

Ayrıca “Çoklu Zekâ Kuramı”nı ortaya atan Hovard Gardner da zekâ’yı “yetenek” (ability) olarak tanımlamıştır (bk. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87oklu_zek%C3%A2_kuram%C4%B1; ET: 12.10.2016).

Intelligence

Simple Definition of *intelligence*

the ability to learn or understand things or to deal with new or difficult situations

secret information that a government collects about an enemy or possible enemy; *also*: a government organization that collects such information

Full Definition of *intelligence*

a(1) :the ability to learn or understand or to deal with new or trying situations :reason; also :the skilled use of reason (2) :the ability to apply knowledge to manipulate one's environment or to think abstractly as measured by objective criteria (as tests)bChristian Science :the basic eternal quality of divine Mind c:mental acuteness:shrewdness

a:an intelligent entity; especially:angelb :intelligent minds or mind <cosmic intelligence>

the act of understanding:comprehension

a:information, newsb:information concerning an enemy or possible enemy or an area; also:an agency engaged in obtaining such information

the ability to perform computer functions

Related to *intelligence*

Synonyms: brain(s), brainpower, graymatter, headpiece, intellect, intellectuality, mentality, reason, sense, smarts

Related Words: eggheadedness, highbrowism, intellectualism; braininess, brilliance; acumen, alertness, apprehension, astuteness, discernment, discriminability, insight, judgment (*or*judgement), perception, percipience, perspicacity; common sense, horse sense,

motherwit; aptitude, talent; sagacity, sapience, wisdom, wit; head, mind, skull

Near Antonyms: denseness, density, doltishness, dopiness, dullness (*alsodulness*), dumbness, fatuity, feeble-mindedness, foolishness, half-wittedness, idiocy, imbecility, senselessness, simpleness, slowness, stupidity

SONUÇ

Türkiye’de sözlük bilimi çalışmalarının genellikle sözlükçülük tarihi, sözlük yazımı ve mevcut sözlüklerin incelenmesi vb. sınırlı kalınması dolayısıyla sözlük hazırlamada, incelemede ve eleştirmede “yöntem” sorununun göz ardı edilmesine yol açmıştır. Bu incelemede; sözlük ile ilgili ele alınan her türlü konunun öncelikli olarak yöntem bağlamında değerlendirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

İncelemenin sonucunda; özellikle sözcük eşleştirmeye dayalı yöntemin anlamsal bir kısır döngüye (circularity) yol açarak kusurlu tanımların ortaya çıkmasına neden olabildiği örnekleriyle tespit edilmiştir. Bu itibarla sözlük hazırlayıcısının/hazırlayıcılarının dikkat etmesi gereken hususlar şöyle sıralanabilir:

Sözcük eşleştirmeye dayalı sözlüksel tanımlarda çokanlamlı öğelerden yararlanılıyorsa ilgili ögenin kaçınıcı anlamıyla kullanıldığı bilgisinin () içinde belirtilmesi yerinde olacaktır.

Sözcük eşleştirmeye dayalı sözlüksel tanımlarda; ilişkili sözcüklerin sıralanması aşamasında sözlük hazırlayıcısının/hazırlayıcılarının bir yöntemle bağlı kalması gerekmektedir. Sözlük hazırlayıcısının/hazırlayıcılarının elinde geniş tabanlı bir sıklık ve yaygınlık (bilinirlik) derlem havuzunun bulunması daha bilimsel bir tutum için önemlidir.

Birbirine anlam bakımından yakın olan kavramlar tanımlanırken; nüansların tespit edilmesi son derece önemlidir. “Akıl-zekâ”, “çorlu-sayı” vb. kavram çiftleri yabancı dilde hazırlanan sözlüklerde yer alan anlamları ve karşılıkları da dikkate alınarak tanımlanma yoluna gidilmelidir.

1. AKADEMİK/BİLİMSEL KAYNAKLAR

- Baker, Mark C. (2004) **Lexical Categories**, Cambridge University Press, London.
- Boz, Erdoğan (2000) **Sözlük Bilimi Yazıları I**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Burkhanov, Igor (1998) **Lexicography: A Dictionary of Basic Terminology**, Wydawn. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie; Wyd. 1 edition.
- Cruse, Alan (2006) **A Glossary of Semantics and Pragmatics**, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Dineen, Francis P. (2007) **Generale Linguistics**, Gerogetown University Press, Washington DC.
- Ergin, Muharrem (2002) **Türk Dilbilgisi**, Bayrak Basım/Yayım/Dağıtım, İstanbul.
- Evans, Vyvyan (2007) **A Glossary of Cognitive Linguistics**, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Hartmann, R.R.K.; James, Gregory (1998), **Dictionary of Lexicography**, Routledge, London and New York.
- Jackson, Howard (2002) **Lexicography An Introduction**, Routledge, London and New York.
- ay, (2007) **Key Terms in Linguistics**, Continuum International Publishing Group, London.
- Karaağaç, Günay (2013) **Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.
- Kıran, Z.; Kıran, A.E. (2006) **Dilbilime Giriş**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Koç, Nurettin (1992) **Açıklamalı Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Korkmaz, Zeynep (2007) **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., 3. Baskı, Ankara.
- KUBBEALTI AKADEMİ YAY. (2011) **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 4. Baskı, İstanbul.
- Saussure, F. de (1998) **Genel Dilbilim Dersleri** (çev: Berke Vardar), Multilingual Yay., İstanbul.
- Trask, R.L. (1999) **A Dictionary Grammatical Terms In Linguistics**, Routledge London and New York.
- TDK (2011) **Türkçe Sözlük**, 11. Baskı, Ankara.
- Topaloğlu, Ahmet (1989) **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ötüken Yay., İstanbul.
- Uzun, Nadir Engin (2006) **Biçimbilim Temel Kavramlar**, Papatya Yay., İstanbul.

Vardar, Berke vd. (1980) **Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.

Yılmaz, Engin (2014) **Temel Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, Pegem Akademi Yay., Ankara. Ankara.

2. GENEL AĞ KAYNAKLARI

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

(ET: 12.10.2016)

<http://www.dildernege.org.tr> (ET: 12.10.2016)

<http://www.kubbealtilugati.com> (ET: 12.10.2016)

<http://www.merriam-webster.com/dictionary> (ET: 12.10.2016)

<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english>

(ET: 12.10.2016)

<http://global.longmandictionaries.com> (ET: 12.10.2016)

TÜRK SÖZLÜK BİLİMİ TERMINOLOJİSİ ÜZERİNE

DERLEM TABANLI BİR ARAŞTIRMA*

*Erdoğan BOZ**, *Ferdi BOZKURT***, *Fatih DOĞRU****

ÖZET

Türk sözlükbilimi terminolojisi üzerine derlem tabanlı bir araştırmanın konu edildiği bu projede temel amaç Türk sözlükbilimi terminolojisini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç, "Türk sözlükbilimi alanyazınının taranarak alan terminolojisinin bilimsel yöntemlerle tespit edilip alan uzmanlarının istifadesine sunulamamış olması"na çözüm bulmayı hedeflemektedir. Bu amaca ulaşmak için dört aşamalı bir proje hazırlanmıştır. Birinci aşamada özel amaçlı bir derlem oluşturulacaktır. Bu özel amaçlı derlemin art zaman sınırı Türk Dil Kurumunun kuruluşu olan 1932'den başlatılmış ve eş zaman sınırı ise 2016 yılın ilk yarısı olarak kabul edilmiştir. Derlem için sözlükbilim alanyazınında ulaşılabılır Türkçe yayımlanmış makale, bildiri, kitap, bülten ve hazırlanmış lisansüstü tezler taranacak, bunun için hem basılı hem de elektronik kaynaklar gözden geçirilecek ve derlemin temsil gücünün yüksek olmasına dikkat edilecektir. İkinci aşamada elde edilen kaynakların sayısallaştırması yapılacaktır. Öncelikle basılı kaynaklar PDF biçimine elektronik ortama aktarılacak ve ardından diğer elektronik kaynaklarla birlikte optik karakter okuma programı aracılığı ile makinenin okuyabileceği (OCR) hâle getirilecektir. Aynı zamanda metinlerde okunamayan, eksik veya yanlış çıkan karakterler düzeltilecek ve temizlenecektir. İkinci işlem olarak metinlerin önce dış veri etiketlenmesi (yazar adı, yayın adı, yayın yılı vd.) ardından metin türü etiketlenmesi yapılacaktır. Bu aşamadaki son işlem sözbirleştirme yani derlemdaki metinlerin taranarak sözlükbilimi terimlerinin tespit edilmesidir. Projenin son aşaması çözümleme ve değerlendirmedir. Bu aşamada terimlerin sıklıkları tespit edilecek, bağlam dizinleri ve eş dizim yapıları ortaya çıkartılacaktır. Sonuç olarak tespit edilen sözlükbilimi terminolojisinin eş yazımlı, eş adlı ve çok anlamlı olanları belirlenecek, kaynak dilleri tespit edilecek ve alan uzmanlarına terim tercihlerinde kullanmak ve ölçünlüleşmeyi sağlamak üzere bir alt yapı oluşturulacaktır. Ayrıca proje kapsamında, sözlük bilimi alanındaki araştırmacıların terim önercekleri ya da ilgili terimle ilgili görüşte bulunacakları internet tabanlı bir tartışma platformu kullanıcıların hizmetine sunulacaktır. Alandaki araştırmacılar, derlemda bulunmayan ancak bir şekilde sözlük bilimi ile ilgili yayınlarda rastladıkları terimleri kullanıcı terim formunu doldurarak platform üzerinden yollayabileceklerdir.

Anahtar Sözcükler:*sözlükbilimi, terminoloji, derlem dilbilimi, sözlük, veri tabanı.*

*Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. e-posta: dr.erdoganboz@gmail.com

**Okt. Dr. Anadolu Üniversitesi, Türk Dili Bölümü. e-posta: ferdib@anadolu.edu.tr

***Arş. Gör. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü e-posta: fdogru@ogu.edu.tr

* Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenen 2016-1351 numaralı "Türk Sözlükbilimi Terminolojisi Üzerine Derlem Tabanlı Bir Araştırma" adlı projeden üretilmiştir.

A CORPUS BASED RESEARCH ON TERMS OF TURKISH LEXICOGRAPHY

ABSTRACT

The main aim of this project, which mentions about a research based on collection of terms of Turkish Lexicography, is to reveal the terms of Turkish Lexicography. This aim intends to solve the detection saying “Turkish Lexicography cannot be presented for the benefit of experts by scanning the literature and identifying scientifically, which project designers see as a problem. A four-phase project has been designed in order to achieve this aim. A collection having a special aim will be designed. Diachronic limit of this collection having a special was started in 1932, when Turkish Language Association (TDK) was founded and synchronous limit was accepted as first half of 2016. Articles, assertions, books, journals and postgraduate thesis written in Turkish and possible to reach in the Lexicography literature are going to be scanned for the collection. In order to do this, both printed and electronic resources are going to be reviewed and it is going to be paid attention to the fact that collection’s authority is high. At the second phase, digitizing of the acquired resources is going to be completed. Primarily, printed resources are going to be transferred into electronic environment as PDF files and then they are going to be turned into OCR, which is read by the machine with the help of the optical character reader together with the other electronic resources. At the same time, unreadable, missing or wrong characters are going to be corrected or deleted. As a second process, metadata labelling of the texts (author name, publication name, publication year etc.) and text type labelling are going to be made. The last process in this phase is lemmatization, that is to say, scanning the texts in the collection and determine their lexicography terms. At the last phase of the project is the analysis and evaluation. At this phase, frequencies of the terms are going to be determined and context index and collocation structures are going to be revealed. As a result, homograph, homonyme and polisemy terms of the lexicography are going to be determined, their source languages are going to be confirmed and a substructure is going to be constituted for the domain experts to use them in term preferences and to ensure de-dialectalization. Also, within the context of the project, internet based discussion platform in which researchers in the field of lexicography can recommend terms or is going to be presented to users. When researchers in this field come across terms that are not included in the collection but are related to Lexicography in some way, they can fill the term questionnaire and send it via the platform.

Keywords: *lexicography, terminology, corpus linguistics, dictionary, database.*

1. GİRİŞ

Sözlükleri uygulamalı ve kuramsal açıdan ele alıp inceleyen saha günümüzde lexicography “sözlükbilimi” terimi ile anılmaktadır. Sözlükbilimi kavramının bir bilim disiplini olup olmadığı ile ilgili

tartışmalar hâlâ devam etmektedir (Bergenholtz, 2012). Ancak bu çalışmada böyle bir hususa değinilmeyecektir.

Bağımsız bir bilim disiplini olarak kabul edilse de edilmese de sözlükbilimi, yüzyıllardan beri devam etmekte olan sözlük çalışmalarından dolayı kendi terminolojisini oluşturmuş ve oluşturmaya da devam etmektedir. Türkçe için bilinen ilk sözlük çalışması Kaşgarlı Mahmut ile başlamıştır. Ancak Türkiye'deki kuramsal sözlükbilimi araştırmaları dünya ile kıyaslandığında henüz emekleme aşamasındadır. Bu noktadan bakılınca elimizde Türkçe yazılmış bir sözlükbilimi el kitabı bile yoktur. Batı alan yazınında Zgusta (1971), Jackson (2002), Sterkenburg (2003), Atkins ve Rundell (2008) ile başlayan, en son Svensén (2009) ile devam edegelen el kitabı yayımlama serüveni tüm hızıyla devam etmektedir. Türk sözlükbilimi araştırmalarındaki bu gecikmenin temel nedeni, alan araştırması yapılacak ve bu araştırmaları destekleyecek akademik kurumların istenilen sayı ve bilimsel seviyeye hâlâ ulaşamamış olmasıdır. Durum böyle olunca sözlükbilimi araştırmaları ağır aksak ilerlemektedir.

Türkiye'de dil araştırmaları için Türk Dil Kurumunun kuruluşu bir milat kabul edilmektedir. 1932'den günümüze geçen (84 yıllık) süreçte uygulamalı sözlükbilimi alanında birçok önemli çalışma (sözlük yayını) yapılmış olmasına rağmen kuramsal sözlükbilimi alanında sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır. Yayımlanan makale, bildiri, kitap, dilbilgisi/dilbilimi terim sözlükleri ve tezler alan yazınının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş ve bu süreçte birçok sorun tartışılmıştır ancak sözlükbilimi alanının çözülmesi gereken çok önemli sorunları hâlâ ortadadır. Bu sorunlardan biri de alan uzmanlarınca kabul edilmiş ölçünlü bir terminolojinin henüz oluşturulamamış olmasıdır.

Türk sözlükbiliminin sorunlarına kapsamlı olarak ilk temas eden Tietze'dir (1976). Araştırmacı bu makalesinde sözlükbiliminin terminolojisinden ziyade dil devrimiyle ortaya çıkan dil sorununa temas ederek daha çok eski ve yeni terimler konusunda görüşlerini aktarmıştır. Tietze'den başka birçok araştırmacı (Çatıkkaş, 1986; Parlatır, 1995; Aksan, 1998; Uzun, 1999; Boz, 2006; İlhan, 2009; Usta, 2010; Akalın, 2010; Boz, 2011; Baskın, 2014 vd.) sözlükbiliminin kimi sorunlarına ve özellikle terimler konusuna girmiş ancak bu araştırmalar terim konusunda tam bir birlik sağlayamamıştır. Batı alanyazınında Hartmann ve James (1998) ve Burkhanov'un (1998) yayımladıkları sözlükbilimi terimleri sözlükleri ve kimi

müstakil araştırmalarda (Robinson 1983; Sterkenburg, 2003; Jackson 2013 vd.) verilen terim listeleri, alan uzmanlarının terim tercihlerinde ve ölçünlüleşmede çok yararlı olmuştur. Türkiye'de - dilbilgisi/dilbilimi terim sözlüklerini dışarıda bırakırsak- bu konudaki dikkate değer teşebbüs Kurtböke'ye (1996) aittir. Araştırmacı Kuram dergisindeki yazısında toplam 62 terim önermiş ve bu terimlerin İngilizce karşılıklarını vermiştir. Bu araştırma dışında bugüne dek Türk sözlükbilimi terminolojisi üzerine önemli bir araştırma yayımlanmamıştır. Türk sözlükbilimi araştırmacılarına çalışmalarında kullanabilecekleri kapsamlı bir terim listesinin sunulamamış olması, araştırmacılar arasında terim birliğinin sağlanması ve özellikle ölçünlüleşme konusunu geciktirmiştir. Türk Standartları Enstitüsünün ISO anlaşmaları çerçevesinde taraf olduğu ancak aktif üye olmadığı “Terminographical and Lexicographical Working Methods ISO/TC 37/SC2” anlaşmaları açısından sözlükbilimi alanında uluslararası standartlara uygun biçimde; terimlerin çıkartılması, tanımlarının yapılması ve ölçünlüleşmenin sağlanması büyük önem taşımaktadır.

Özellikle Cumhuriyet Dönemi'nde üniversite ve enstitü gibi araştırma ve eğitim kurumlarının artışına rağmen Türk sözlükbilimi alanındaki terimler bir araya getirilememiş ve terimlerin durumu, kullanımı, çok anlamlılık durumu, yazar tercihi vb. hususlar bilimsel ve sistemli olarak ortaya konulamamıştır. Ortada herhangi bir veri olmaksızın, öznel verilerle yahut verilerin öznel olarak değerlendirilmesi ile ortaya konulacak terim çalışmalarını herhangi bir bilim dalının ya da alanın söz varlığını yansıtmak açısından hep eksik bir nokta bırakacaktır. Sezgisel yaklaşımların yerine, çağın ortaya koyduğu derlem dilbilimi, istatistik, bilgisayar destekli dilbilim gibi alanların çalışma yöntemine uygun yaklaşımlarla ortaya konulacak bir çalışma daha nesnel ve daha da önemlisi daha bilimsel sonuçları doğuracaktır.

1.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı, Türk sözlükbilimi alan yazınında yer almış Türkçe makale, bildiri, bülten, kitap ve lisansüstü tez gibi çalışmalardaki söz varlığının sözlükbilimi ve derlem dilbilim uygulamaları çerçevesinde metin temelli olarak terim dökümünü yapmak, kullanılan terimlerin görünümleri ile ilgili saptamalarda bulunmak ve bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara terim tercihlerinde kolaylıklar sağlamaktır. Araştırmacıların, terim kullanımlarında genel eğilimlerini belirleyerek sözlükbilimi alanında terimler konusundaki farkındalıklarını bilimsel temelde artırmak ve

çok terimlilik veya terimlerde çok anlamlılık sorunlarını önlemek için terim birliği konusunda ölçünlüleşmeye yardımcı olmaktadır.

1.2. Konu ve Kapsam

Derlem, belirli ölçütlere göre seçilmiş dil metinlerinin dili veya dil çeşitliliğini mümkün olduğunca temsil edecek biçimde, dil araştırmasına veri kaynağı oluşturmak amacıyla toplanmasıdır (Sinclair, 2005: 16). Derlemler farklı amaçlarla, farklı biçimlerde oluşturulan dil ve söz varlığı genellemeleri yapılabilmesi için hazırlanan veri kaynaklarıdır. Dünya’da genel dil alanında araştırmalar yapmak için hazırlanan derlemler var olmakla birlikte uzmanlık alanları ile ilgili de çeşitli derlemlerle karşılaşmak da mümkündür. Örneğin, “the Aarhus Corpus of Contract Law” hukuk alanında Danca, İngilizce ve Fransızca olmak üzere çok dilli hazırlanmış bir uzmanlık dili derlemidir (Anderson, 2006: 83). Bu ve bunun gibi uzmanlık dili derlemlerinin daha fazla örneğini çoğaltmak mümkündür. Bu tür derlemler, uzmanlık alanlarında özellikle terimler konusunda kullanıcılara ve araştırmacılara çeşitli üstünlükler sağlamaktadır. Bu çerçevede Türk sözlük bilimi alanında hazırlanacak bir uzmanlık derlemi de alan yazınında araştırmacılara çeşitli üstünlükler kazandıracaktır. Sözlükbilimi alanındaki yayınlardan oluşturulacak Türk sözlük bilimi derlemi üzerinden alanla ilgili terimlerin, sözbirimleştirme, sıklık, yayılma, bağımlı dizin çıkarımı, eş dizimli kullanımlar, yazara göre tercihler vb. ile ilgili inceleme gerçekleştirilecektir. Çalışma 1932 ve 2016 yılları arasında yayımlanan makale, bildiri, kitap vb. eserlerle sınırlı olacaktır.

1.3. Özgün Değer

Türk sözlükbilimi alanında iletişimde bağdaşıklık, kaynak ve hedef metinlerin kalitesinin yükseltilmesi, kurumsal dilin geliştirilmesi için sistemli, ilkesel, bilimsel ilkelere dayalı bir terim çalışması özgün bir nitelik arz etmektedir. Ayrıca Türk sözlükbilimi çalışmaları alanındaki terim sözlüklerinde süreçlerin, rollerin, görevlerin, çalışma ilkelerinin, kayıt oluşturma ilkelerinin, kayıt seçme ilkelerinin net olarak ifade edildiği bir terminoloji kılavuzu yoktur. Bu çalışmayla Türk sözlük bilimi alanı ve terminolojik sözlük çalışmaları için bir kılavuz oluşturulması Türk sözlük bilimi ve terim sözlükleri için örnek oluşturması açısından önemlidir. Türk sözlük bilimi alanında kullanıcı katkısına ve eleştirilerine açık bir terim çalışması yoktur. Sözlük bilimi alanındaki terim tercihi ya sezgisel tercihlerle ya da birkaç kişiden oluşan akademik topluluklarda yapılan

tartışmalarla yapılmaktadır. Oysaki sözlükbilimi alanında yapılacak kapsamlı çalışmalar terminoloji çalışmalarının düzeyini artıracaktır. Zira terminoloji çalışmalarının sistemli, açıklanabilir ve tekrarlanabilir biçimde yapılması çeşitli üstünlükler sağlamaktadır. Bunlardan bazıları:

Terimlerdeki çok anlamlılıkların saptanabilmesini sağlamak,
Eş anlamlı terimlerin gösterilmesiyle anlaşılabilirliği artırmak,
Bilgi birikiminin kullanıma sunulmasını kolaylaştırmak,
Uzmanlık alanındaki iletişimi artırmak,
Bilginin yeniden kullanılabilir olmasını sağlamak, doğru terimin bulunması için harcanan zamanı azaltmak,
İletişimdeki belirsizlikleri gidermek,
bilginin aktarılmasında ve karşılıklı değiştirilmesini kolaylaştırmak biçimindedir (Drewer vd., 2015).

Ayrıca birden çok kullanıcının, kullanıma sunulmuş veri tabanındaki temayülleri görerek ya da tartışarak bir karara vardığı bir Türk sözlükbilimi platformu bulunmamaktadır. Sözlük bilimi alanında terim birliğinin sağlanması alanın gelişmesi ve geliştirilmesi açısından önem arz etmektedir.

2. YÖNTEM

Çalışmada öncelikle bir özel alan derlemi (sözlükbilimi derlemi) oluşturmak amacıyla derlemin içeriğini oluşturacak metinler belirlenecek, belirlenen içerik sayısallaştırılacak ve geliştirilen bir etiketleme/işaretleme yazılımı aracılığıyla derlemde yer alan sözbirimler, üzerinde değerlendirme yapılabilecek bir platforma taşınacaktır (Özkan, 2012). Bu çerçevede izlenecek aşamalar aşağıdaki gibidir:

2.1. Derlem İçeriğinin Belirlenmesi

Bu aşamada derlemde yer alacak sözlükbilimi ile ilgili süreli yayınlar (mesleki alan dergileri, enstitü dergileri), kitaplar, yayımlanmış bildiriler, bültenler, lisansüstü tezler türlerine göre bir sınıflandırmaya tabi tutulacaktır. Bu çalışmaların Türkçe olmalarına ve 1932-2016 tarihleri arasında yayımlanmış metinler olmalarına dikkat edilecektir.

2.2. Basılı Metinlerin Sayısallaştırılması

Belirlenen yayınlar eğer sayısal ortamda değilse tarayıcı aracılığıyla sayısallaştırılacaktır. Optik karakter tanımaya uygun olmayan sayısallaştırılmış materyaller yazılım aracılığıyla bilgisayarın okuyabileceği bir biçime sokulacaktır. Sayısallaştırma sırasında metinlerde geçen Türkçe olmayan (İngilizce ÖZET) ve çalışma kapsamıyla ilgili olmayan kaynakça, dergi adı gibi bilgiler temizlenecektir.

2.3. Terimlerin Etiketlendirilmesi

Veri tabanı için etiketlemeler, ayıklanan metinler proje için uygun yazılımlarda veri tabanı uygulaması çerçevesinde biçimlendirilecektir. Verilerde yer alan terimler sözcükbirimsel olarak etiketlenip adreslenecektir. Bu etiketleme ve adreslemelerden sonra sözlükbilimi terimlerinin veri işleme süreci beş aşamayı kapsamaktadır. Bunlar:

2.3.1. Derlemdeki Katmanların Belirlenmesi

Derlemede bulunan veriler kişi, yıl, yayın türü (makale, kitap, bildiri, bülten, lisansüstü tez) vb. katmanlara göre işaretlenecektir.

2.3.2. Terimlerin Tanılanması ve Seçimi

Bu aşamada "ve, bu, ancak vb." terim olamayacak sözcük birimler kapsamdan çıkarılacak ve terimlerin belirlenmesi sayısal ortamda ilgili yazılımla sağlanacaktır.

2.3.3. Araştırma Kapsamındaki Terimlerin Kullanım Sıklıklarının Belirlenmesi

Terimlerin kullanım sıklıkları ve sıklık sayılarının sözlükbilimi özel alan derlemine oranları belirlenecektir.

2.3.4. Bağımlı Dizin Oluşturulması

Bağımlı dizin oluşturma işlemi sayesinde bağlam içi anahtar sözcük gösterimiyle [key word in context-KWIC] araştırmacıların, terimlerin tümce ve sözce içinde kullanım özelliklerini görebilmeleri sağlanacaktır.

2.3.5. Eş Dizimli Yapıların Çıkarımı

Belirlenen terimlerin sağında ve solunda kullanılan sözcük ve öbeklerin neler olduğu yazılımla ortaya konulacaktır.

2.4. Sözlükbilimi Araştırmacılarına Açık Bir Öneri ve Tartışma Platformu Oluşturulması

Bu basamakta sözlükbilimi alanındaki araştırmacıların terim önerecekleri ya da ilgili terimle ilgili görüşte bulunacakları bir tartışma platformu hazırlanacaktır. Kullanıcılar derlemde bulunmayan ancak bir şekilde sözlükbilimi ile ilgili yayınlarda rastladıkları terimleri “kullanıcı terim formu”nu doldurarak İnternet sayfası üzerinden yollayabileceklerdir.

3. SONUÇ

“Türk Sözlük Bilimi Terminolojisi Üzerine Derlem Tabanlı Bir Araştırma Ölçünlüleşme konusunda oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Bu alanda derlem tabanlı yapılacak bir araştırma ileride Türk sözlükbilimi terminolojisi sözlüğünün hazırlanması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu tip bir çalışma hedef sözlüğün bilimsel çalışmalar ışığında ortaya çıkmasına kaynaklık edecektir.

Ayrıca kuramsal açıdan, araştırmacılara sunulacak bu hizmet alandaki terim birliğinin, alan iletişiminin artırılması açısından da önemlidir.

KAYNAKÇA

Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCVIII (698), 162-169.

Anderson, W. J. (2006). *The Phraseology of Administrative French: A corpus-based Study*. New York. Rodopi.

Andreas T. (1976). *Problems of Turkish Lexicography*, Fred W. Householder ve Sol Saporta (Editörler). *Problems In Lexicography*, Bloomington. Indiana University, ss. 263-272.

Atkins, B. S. ve Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford. Oxford University Press.

Baskın, S. (2014). Türkiye ve Dünyada Sözlük Bilimi: Tanımı, Kapsamı ve Diğer Bilimlerle İlişkisi, *International Journal of Language Academy*, S. 2/4, (Kış 2014), 445-457.

Bergenholtz, H. ve Rufus H. G. (2012). What is lexicography?. *Lexikos* (22), 31-42.

Boz, E (2011). Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 9-14.

Boz, E. (2006). Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu, *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, İstanbul. Divan Yayınları, ss. 9-46.

- Çatıkkaş, A (1986). Türk Dili Lügatçiliği ve Bazı Türkçe Lügatlar, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 41, 207-251.
- Drewer, P. ve diğerleri. (2015). *Terminoloji Çalışmaları*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- İlhan, N. (2009). Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri, *Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial of Special Volumes -SÖZLÜK-*, C. 4/4 (Yaz), 534-554.
- Jackson, H. (2002). *Lexicography an Introduction*, London. Routledge.
- Özkan B. ve diğerleri (2012). *Bilim Dili Olarak Türkçe Göz Bilimi Terimleri Üzerine Derlem Tabanlı Bir Araştırma Projesi*. IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunulmuş bildiri, Muğla Üniversitesi, Muğla.
- Parlatır, İ. (1995), Türkçe Sözlük Çalışmaları ve Sorunlarımız, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 517,(Ocak), 3-19.
- Robinson, J. (1983). A Glossary of Contemporary English Lexicographic Terminology, *Dictionaries* 5, 76–114.
- Sinclair, J. M. (2005). Corpus and Text-basic Principles. W. Martin (Editör), *Developing Linguistic Corpora: A Guide to Good Practice*, Oxford. Oxbow Books, ss. 1-16.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-making*, New York: Cambridge University Press.
- Usta, H. İ. (2010). Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2, (Haziran), 92-101.
- Uzun, L. (1999), 1945'ten Bu Yana Türkçe Sözlükler, *Kebikeç Dergisi*, S. 7-8, 53-57.
- van Sterkenburg, P. (2003). *A Practical Guide to Lexicography*, Amsterdam. John Benjamins Publishing,
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*, Walter de Gruyter.

ÇOK DİLLİ BİR SÖZLÜK: TERCÜMÂNU'L-LÜGÂT

Eyyüp ACAR*

ÖZET

Özellikle de Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı Coğrafyasında çok sayıda çok dilli sözlük hazırlanmış ve basılmıştır. Bu sözlüklerin büyük bir bölümünü Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe sözlükler oluşturmaktadır. Bu tür eserlerin gün yüzüne çıkartılması ile devrinin sosyal ve kültürel özellikleri, söz konusu dillere ait kelime serveti, dillerin benzerlikleri ve farklılıkları günümüze taşınacak ve medeniyetlerin düşünce dünyaları, aralarındaki yakınlıklar ve farklılıklar daha kolay anlaşılacaktır. Bu sözlüklerden biri de Nazım b. Muhammed tarafından yazılmış olan Tercümanü'l-Lügat adlı sözlüktür. Kendinden önce yazılmış çok dilli sözlüklerle usul ve yazım özellikleri bakımından benzerlik göstermesi yanında belirgin farklılıklara da sahiptir. Eser 2 cilt ve toplamda 995 sayfadan oluşmakta ve çok dilli sözlük tarihi açısından büyük değer taşımaktadır. Asli dil Türkçe olmakla birlikte eser, Arapça'dan Türkçe ve Farsça'ya, Farsça'dan Türkçe ve Arapça'ya ve Türkçe'den Arapça, Farsça ve Türkçe'ye tercüme şeklinde hazırlanmış ve kelimelerin üç dildeki karşılıkları verilmeye çalışılmıştır. Arap sözlük geleneğine uygun olarak hazırlanmış olsa da daha önce hazırlanan sözlüklerden farklı olarak kelimelerin ilk iki harfine göre sıralanmış ve her üç dile ait kelimeler aynı sayfada ve birbirinden bağımsız üç sütunda verilmiştir. Bu sebeptendir ki her üç dilin madde başları ayrı ayrı gösterilmiştir. Birinci cilt başına yazılmış olan "ihtar", "kaide" ve "tarif" başlıklı kullanım kılavuzu ve fihrist ile meraklılarına daha rahat bir kullanım sunmak amaçlanmıştır. Bu çalışmayla ayırıcı yönleri verilmeye çalışılan bu sözlüğün, içyapısına ilişkin bilinmeyenler ortaya çıkarılabilecek ve sözlükbilimi sahası tarihi sözlüklerden birisini daha görünür kılacaktır.

Anahtar kelimeler: Çok dilli sözlük, Tercümanü'l-Lügat, kelime serveti, madde başı, kullanım kılavuzu

ABSTRACT

Especially, with the onset of Tanzimat reform era, a great number of multilingual dictionaries were prepared and published throughout the Ottoman geography. A great majority of these dictionaries were composed of Arabic-Turkish, Persian-Turkish and Arabic-Persian-Turkish dictionaries. Bringing these dictionaries to light will reveal the social and cultural characteristics of the era, vocabulary of the relevant languages and their similarities and differences and thus, the civilizations' world of thought, their similarities and differences will be understood better. One of these dictionaries is Tercümanü'l-Lügat by Nazım b. Muhammed. As well as

*Okt. Dumlupınar Üniversitesi Tavşanlı Meslek Yüksekokulu, e-posta: eyyup.acar@dpu.edu.tr

similarities with previous multilingual dictionaries in terms of manner and writing properties, this dictionary has significant differences as well. Comprised of 2 volumes and total 995 pages, this dictionary has a great value in terms of multilingual dictionary history. With its main language as Turkish, the dictionary was prepared as translation from Arabic to Turkish and Persian, from Persian to Turkish and Arabic and from Turkish to Arabic, Persian and Turkish. In the dictionary, equivalences of the words in three languages were sought to be given. Although it was prepared according to Arabic dictionary tradition, unlike its predecessors, it was listed according to the first two letters of the words and words belonging to the three languages were given on the same page in three separate columns. Therefore, headwords of the three languages were shown separately. The aim of user guide and index written at the start of the first volume with “ihtar-warning”, “kaide-lex” and “tariff-definition” headings was to provide the aficionados with an easier use. Thanks to this study, by presenting the distinctive properties of the dictionary, the unknown points about its internal structure will be revealed and one of the historical dictionaries of lexicology will be resurrected.

Keywords: *Multilingual Dictionary, Tercümânü'l-Lügat, vocabulary, headword, user guide*

1. GİRİŞ

Özellikle de Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı Coğrafyasında çok sayıda çok dilli sözlük hazırlanmış ve basılmıştır. Bu sözlüklerin büyük bir bölümünü Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe sözlükler oluşturmaktadır. Bu tür eserlerin gün yüzüne çıkartılması ile devrinin sosyal ve kültürel özellikleri, söz konusu dillere ait kelime serveti, dillerin benzerlikleri ve farklılıkları günümüze taşınacak ve medeniyetlerin düşünce dünyaları, aralarındaki yakınlıklar ve farklılıklar daha kolay anlaşılacaktır. Bu sözlüklerden biri de Nâzım bin Muhammed tarafından yazılmış olan Tercümânü'l-Lügat adlı sözlüktür.

H. 1287 (M. 1870) yılında basılan Tercümânü'l-Lügât adlı bu sözlük ile ilgili çeviri yazı ve sözlükbilimsel bir inceleme yapılmamıştır. Eserle ilgili olarak yapılan tek çalışma Mehmet Nuri Alpak'a ait olan “Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nazım Efendinin “Tercümânü'l Lügât” Adlı Eserinin İncelenmesi” isimli yüksek lisans tezidir. Alpak, bu çalışmasında, önce Arap Dili'nde yapılan sözlük çalışmaları üzerine bilgiler vermiş, ardından eserin birinci cildi ile sınırlı olarak bir dil incelemesi yapmıştır.

Tercümânü'l-Lügât Arapça ve Farsça dillerine ait kelimeleri ihtiva eden bir sözlük olsa da Osmanlı Türkçesinde mu'tâd olarak

kullanılan çok sayıda kelimeye sahiptir. Ancak, bu anlamda eserin daha sonraki lügat çalışmalarında değerlendirildiğini söylemek mümkün görülmemektedir. Eserin çeviriyazısının yapılmamış olması bu durumun en önemli sebeplerindedir. Osmanlı Türkçesi üzerine yapılmış olan [*Mustafa Nihat Özön'ün Büyük Osmanlıca–Türkçe Sözlük'ü (İstanbul, 1965), Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat'i, İsmail Parlatur'ın Osmanlı Türkçesi Sözlüğü (Ankara, 2007, Yargı Kitabevi) ve Yaşar Çağbayır'ın Ötüken Türkçe Sözlük'ü, Mehmet Kanar'ın Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü (İstanbul 2003, 2007) gibi.*] sözlüklerin kaynaklar listesinde Tercümânu'l-Lügât bulunmamaktadır.

Osmanlı Döneminde yazılan sözlükler çeşitli özellikler göstermektedir. Bu sözlüklerin Türkiye Türkçesine aktarılması hem Türk dili tarihi açısından hem de Osmanlı Türkçesi metinlerinin kendi bağlamında anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Türkçe söz varlığının tarihsel gelişimini somut olarak sözlüklerden takip ediyor olmamıza rağmen, bu metinlerin modern sözlükçülük açısından işlevsel olmaması önemli bir eksikliklerdir. Bu bakımdan Osmanlı dönemi sözlüklerinin her birinin Türkiye Türkçesine aktarılması ve devamlı surette kullanılabilir bir niteliğe kavuşturulması öncelikle bilimsel bir ihtiyaçtır. İlgili sözlüklerin hem içerik hem de biçim açısından incelenmesi ve bu incelemenin dilbilimin diğer alanlarıyla paralel yürütülmesi Osmanlı döneminde yazılmış sözlüklerin Türkoloji açısından işlevsel bir nitelik kazanmasını kolaylaştıracaktır (Akçay 2010: 3).

2. ÇOK DİLLİ SÖZLÜK

Birden çok dile ait söz varlığı ve karşılıklarını ihtiva eden sözlükler çok dilli sözlük adıyla anılır. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin son dönemleri çok dilli sözlük yazımı anlamında en verimli zaman dilimidir. Arapça, Farsça, Türkçe çok dilli sözlükler yanında İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca gibi bazı batı dillerini de konu edinen çok dilli sözlükler yazılmıştır. *Lehçetü'l-Lügât (1732), El-sine-i Selâse (1768), Dictionnaire Français-Turc-Italien, Lügât-ı Erba'a (19. yy.), Kitâb-ı Müntehâb-ı Türkiyye (1842), Kitâb-ı Tercümân-ı Türkî ve Arabî ve Fârisî (1858), Ünsü'l-Lügât (1888) ve tanıtmaya çalıştığımız Tercümânu'l Lügât (1871) çok dilli sözlüklere örnek olarak gösterilebilir.*

Üç dilli sözlük yazılma nedeni ile ilgili olarak, Boz (2013: 87) bu durumun pratik bir ihtiyaçtan kaynaklandığını söyleyerek, bunda hem Arapça hem de Farsça öğrenmek isteyenlere iki ayrı sözlük yerine tek sözlük sunma amacı çok açıktır, der.

2.1. Tercümânu'l Lügât

Eser, kendinden önce yazılmış çok dilli sözlüklerle usul ve yazım özellikleri bakımından benzerlik göstermesi yanında belirgin farklılıklara da sahiptir. Eser 2 cilt ve toplamda 995 sayfadan oluşmakta ve çok dilli sözlük tarihi açısından büyük değer taşımaktadır. Asli dil Türkçe olmakla birlikte eser, Arapça'dan Türkçe ve Farsça'ya, Farsça'dan Türkçe ve Arapça'ya ve Türkçe'den Arapça, Farsça ve Türkçe'ye tercüme şeklinde hazırlanmış ve kelimelerin üç dildeki karşılıkları verilmeye çalışılmıştır. Arap sözlük geleneğine uygun olarak hazırlanmış olsa da daha önce hazırlanan sözlüklerden farklı olarak kelimelerin ilk iki harfine göre sıralanmış ve her üç dile ait kelimeler aynı sayfada ve birbirinden bağımsız üç sütunda verilmiştir. Bu sebeptendir ki her üç dilin madde başları ayrı ayrı gösterilmiştir. Kelimelerin ilk anlamları yanında daha iyi anlaşılabilmesi için eş anlamları, daha sonra ikinci ve varsa başkaca anlamları verilmiştir. Kelime karşılıklarını verirken kelimenin ait olduğu dile ilişkin ifadelerden, deyimlerden ve darb-ı mesellerden yararlanılmıştır. Kelimelere ait anlamlar verildikten sonra 'arabîsi' ve 'farisîsi' gibi ifadelerle sözcüğün diğer dillerdeki karşılıklarına göndermeler yapılmıştır. Birinci cilt başına yazılmış olan "ihtâr", "kâ'ide" ve "târif" başlıklı kullanım kılavuzu ve fihrist ile meraklılarına daha rahat bir kullanım sunulmak amaçlanmıştır.

Sözlükle ilgili olarak; Muhammed Nur Doğan, Tercümânu'l-Lügât'ın Mehmed Esad Efendi tarafından yazılan Lehçetü'l Lügât adlı sözlüğün bir muhtasarı olduğunu söyler (TDV Diyanet Ansiklopedisi cilt 11, sayfa 339). Lehçetü'l-Lügât, Türkçe'den Arapça ve Farsça'ya bir sözlüktür ve Türkçe kelimeleri esas almıştır. Tercümânu'l Lügât ise her dile ait kelimeleri müstakil bölümler halinde ele almaktadır.

Yavuzarslan (2009: 150) ise; Tercümânu'l Lügât adlı bu eser Lehçetü'l-Lügât ve Eser-i Şevket'ten sonra Türkçe kelimelere de yer veren Osmanlı sahası sözlüklerindedir. Tercümânu'l Lügât (H. 1288)'ta yer alan Arapça ve Farsça maddebaşları ve tanımları J. W. Redhouse'ın düzenlediği Müntehabât-ı Türkiyye (M. 1842) ile bu sözlüğün genişletilmiş biçimleri olan (ilaveli) Müntehabât-ı Lügât-ı

Osmaniyye, Lügât-ı Osmaniye gibi sözlüklerde yer alan Arapça ve Farsça maddebaşlarının tanımları ve açıklamaları ile benzerlik göstermektedir. Türkçe söz varlığını kendisi derlemiştir, der.

Sözlük hazırlayıcıları, sözlüklerini hazırlarken mutlaka kendilerine devredilen bir sözlük mirasından faydalanmışlardır. Hemen hiçbir sözlük tamamıyla özgün değildir. Her sözlük daha önce yazılmış olan sözlüklerden önemli oranda izler taşır. Sözlüklerde metinler arasılık, dikkatle incelenmesi gereken bir konudur (Dinçer 2011: 31-39). Dolayısıyla dönemin hemen hemen bütün sözlüklerinde daha önce yazılmış sözlüklerden etkilenme ve belirgin izler taşıma durumu Tercümânu'l Lügât'ta da görülmektedir.

2.1.1. Nâzım bin Muhammed

Yazarla ilgili olarak çok net bilgilere ulaşılamamaktadır. Eserin ikinci cildinin sonunda Nâzım bin Muhammed ismi verilmiştir. Bununla birlikte: Gökçe (1998), "Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri" isimli eserinde Nâzım bin Muhammed, Bursalı Mehmet Tâhir "Osmanlı Müellifleri" isimli eserinde "Fazilet sahiplerinden Nâzım Efendi..." ve "Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları" isimli yüksek lisans tezinde Mehmet Nuri Alpak, Nazım bin Mehmed ismini kullanmışlardır. Eserin birinci cildinin sonunda «ketebehu el-fakir Hamdi», ikinci cildin sonundaki «harrerehu Hamdi» ifadesi, sözlüğü yazan ve düzenleyen "Hamdi" isimli kişiyi göstermektedir.

2.1.2. Eserde Uygulanan Yöntem

Yavuzarslan (2009), "Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü" adlı çalışmasında Tercümânu'l Lügât' te uygulanan yöntemle ilişkin önemli bilgiler verir, bunlar:

1. Her dile ait maddebaşı kelimeler ayrı ayrı sütunlarda verilir. Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça-Farsça kelimeler yanında Arap ve Fars dilinde kullanılmakta olan kelimelere de yer verir.

Arapça : ابله (ebleh): budala

Farsça : آب (âb): su, mâ

Türkçe : ابلق (ablak): Tüysüz genç irisi olan

2. Osmanlı Türkçesinde ses ve anlam değişimine uğramış Arapça, Farsça ve Batı dillerinden kelimelere yer verilmiştir.

أَبْنُوْز (abnoz): Mâ'ruf sert ve siyah ağaçtır. Arabîsi âbnûs, Fârisîsi ebnûs

3. Arapça kelimelerin zarf, sıfat, mastar ve ism-i tafdil biçimleri görülür.

أَبْدًا (ebeden): dâ'imen

4. Arapça kelimelerin çokluk şekillerine yer verilmiştir.

أَبْدَان (ebdân): bedenler

5. Arapça ve Farsça kelimelerin farklı imlalara sahip kullanımları sözlüğe alınmıştır.

أَبْرِيزُ / اِبْرِيزُ (ebrîz/ibrîz): hâlis altun

6. Farsça birleşikler alfabetik sıraya göre maddebaşı olarak alınmıştır.

أَبْدَسْت (âb-dest)

7. Türkçe fiiller mastar şekilleriyle alınmış ve Arapça, Farsça karşılıkları verilmiştir.

أَتَلَمَّقُ (atlamak), Arabîsi vesebân, darabân Fârisîsi çehîden

8. Türkçe+Türkçe ve Arapça-Farsça+Türkçe birleşik fiiller maddebaşı olarak alınmıştır.

أَبْسَمِ أَوْلَمَق (epsem olmak): susmak

9. Arapça, Farsça kelimelerden Türkçe eklerle genişletilmiş biçimlerde maddebaşı olarak alınmıştır. أَدَبْسَز (edebtsiz): edebtsiz

3. SONUÇ

İsmail Parlatır, Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri Projesi ile ilgili olarak: Türk dilinin ve Türkiye Türkçesinin zengin dil malzemesi olarak dil tarihimizde yerini almış bulunan tarihi sözlüklerimizi günümüz Türkçesine aktarmak ve onları kullanılabilir hâle getirmek, hem bugün için artık kendilerinden istifade etmenin âdeta imkânsız bulunduğu bu sözlükleri ortaya çıkarıp araştırmacıların ve aydınların hizmetine sunmayı milli bir görev olarak nitelemek hem

de Türkiye Türkçesinin söz varlığını ortaya koymada önemli bir hedef ve zaruri bir çalışma olarak değerlendirmek gerektiğini ifade etmektedir.

Bu tür eserlerin gün yüzüne çıkartılması ile devrinin sosyal ve kültürel özellikleri, söz konusu dillere ait kelime serveti, dillerin benzerlikleri ve farklılıkları günümüze taşınacak ve medeniyetlerin düşünce dünyaları, aralarındaki yakınlıklar ve farklılıklar daha kolay anlaşılacaktır.

III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumunda “poster bildiri” olarak sunduğumuz ve bu bildiriye tanıtıma çalıştığımız sözlüğün içyapısına ilişkin bilinmeyenler de ortaya çıkartıldığında sözlük ile ilgili daha net bilgilere ulaşılabilecektir.

KAYNAKÇA

Alpak, M. N. (2006). *Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nazım Efendinin 'Tercümanu'l-Lügat ' Adlı Eserinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Bursalı, M. T. (1975). *Osmanlı Müellifleri*. (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen). İstanbul: Meral Yayınları.

Boz, E. (2013 Nisan). *Edilgen ve Etken Sözlükler Bağlamında Türk Dilinin Gelişim Sürecine Bir Bakış*. Geçmişten Geleceğe Türkçe, Elginkan Vakfı, 1. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, Elginkan Vakfı, İstanbul.

Çöğenli, M. S. (1990). *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu*. Erzurum.

Dinçer Ş. (2011). Sözlükbirimlerin Oluşturulmasına Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Bir Bakış Denemesi. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* 4, s.31 -39.

Gökçe, A. (1998). *Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri*, Ankara: Kebikeç Yayınları.

Öz, Y. (2010). *Tarih Boyunca Farsça- Türkçe Sözlükler*. Ankara: TDK.

Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem Yayıncılık.

“TARİHİ SÖZLÜK” TERİMİ ÜZERİNE

Ezgi ASLAN*

ÖZET

Türk sözlük tarihiyle ilgili bugüne kadar çok sayıda araştırma yapılmıştır. Ancak tarihî sözlükbilimi alanıyla ilgili kuramsal çalışmalar henüz yeterli değildir. Hangi sözlük tarihî sözlüktür, tarihî sözlükbilimi alanı hangi sözlükleri ele alır? sorularının yanıtı henüz netleşmemiştir. Kaynaklar araştırıldığında Batı alan yazınında da aynı karmaşa göze çarpmaktadır. Sözlükbilimi araştırmalarında, tarihî sözlükler bugüne ışık tutan önemli metinlerdir ve aynı zamanda Türk sözlük tarihinde çok sayıda eser farklı açılardan araştırılmaya hazır hâlde beklemektedir ancak bu sözlüklerle ilgili öncelikle temel soruların yanıtlanması gerekmektedir.

Bildiride; sözlükbilimi ile ilgili temel başvuru kaynaklarından ve sözlükbilimi ve tarihî sözlükbilimi alanında yapılmış önceki çalışmalardan yola çıkılarak tarihî sözlük teriminin kavram alanı geniş bir biçimde tartışılacaktır ve sözlük tarihi çalışmaları ile farkları ortaya konacaktır. Bu tartışmaların sonucunda; tarihî sözlük teriminin uluslararası alanyazındaki kavram alanı ile Türk sözlükbilimindeki kavram alanı arasındaki benzerlik ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak ele alınacak ve tarihî sözlükbilimi ile sözlük tarihi arasındaki farklara değinilecektir.

Anahtar Sözcükler: tarihî sözlükbilimi, tarihî sözlük, tarihsel sözlük, tarihî sözlük türleri, sözlük tarihi.

ON THE TERM “HISTORICAL LEXICOGRAPHY”

ABSTRACT

There are many study about history of Turkish dictionaries. However studies about theory of historical lexicography has not been satisfying yet. “Which dictionary is a historical dictionary”, “Which dictionary is a part of history of Turkish dictionaries”, “Which dictionaries are studying with the theory of historical lexicography and which is not” like that questions are not answered yet and also international studies about historical lexicography are also not clear in this respect. Old dictionaries are very important documents which bring light about a language and its history and Turkish dictionary history has a large number of dictionaries which are ready for been studying but first, basic questions must be answered.

In this assertion, conceptual field of historical dictionary and history of dictionary will be discussed on the basis of reference works, manuel of lexicography books which discussed historical dictionary and other resources. After the discussion, questions which: “What is ‘historical dictionary’ in Turkish lexicography and what is it in international studies?” will be answered and their similarities and

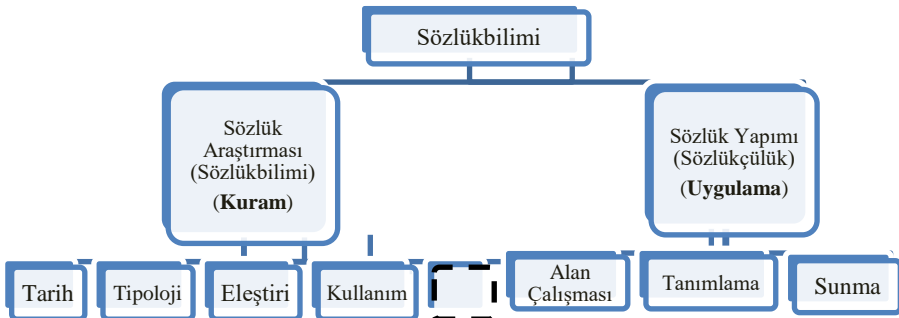
* Okt. Anadolu Üniversitesi, Türk Dili Bölümü. e-posta: ezgicorga@anadolu.edu.tr

discrepancies will be showed. Finally “historical lexicography” and “dictionary history” terms will be compared.

Keywords: historical lexicography, historical dictionary, history of Turkish dictionaries, types of historical dictionaries, dictionary history.

GİRİŞ

Sözlükbilim çalışmaları uygulamalı sözlükbilimi (sözlükçülük) ve kuramsal sözlükbilimi (metasözlükçülük, sözlük araştırmacılığı) olarak iki koldan yürütülmektedir¹. Wiegand’a göre sözlükçülük, dil üzerine sözlük yazma niyetidir, her sözlükçülük etkinliği sonunda ortaya sözlük çıkmayabilir çünkü sözlükçülükte önemli olan dilsel başvuru kaynağı yapmak niyetiyle etkinlik göstermektir ancak sözlük araştırmacılığı; sözlük yapmak amacıyla gösterilen bilimsel ve bilimsel olmayan tüm sözlükçülük etkinlikleri, sözlük kullanımı ve her ikisinin meta alanıdır (sözlükçülük ve sözlük kullanımının meta alanı). Bahsedilen etkinliklerin tümü sözlük araştırmacılığının görgül konu alanını oluşturur. Bilimsel bir araştırma alanı olarak, ansiklopedi ve ansiklopedik sözlükler araştırmacılığı ile birlikte metasözlükçülüğün bir parçasıdır (Wiegand’dan akt. Yüksekaya 2001: 208-209). Benzer bir ayırım Hartmann ve James’te (1998: 85-86) de yapılmaktadır; sözlükbilimi çalışmaları “Sözlük Araştırmacılığı” ve “Sözlük Yapımı” olmak üzere iki koldan yürütülmektedir (bk. Şekil: 1).

Şekil 1: Hartmann, R.R.K., James, Gregory (2002), *Dictionary of Lexicography*, s.85, Routledge, Newyork.

¹ Bu konuyla ilgili tartışmalar için Aksan (1995), Wiegand’dan akt. Yüksekaya (2001), Usta (2010), Boz (2011).

Wiegand ve Hartmann-James, sözlük araştırmacılığı çalışmalarını dört ayrı araştırma alanında ele almaktadır. Bunlar: *sözlük kullanım araştırmaları*, *sözlük eleştirisi araştırmaları*, *sözlük(çölük) tarihi araştırmaları* ve *sistematik sözlük araştırmalarıdır*². *Sözlük(çölük) tarihi* araştırmalarının ilgi alanını sözlükçölük eyleminin tarihsel boyutu oluşturur; amaç sözlük(çölük) tarihini irdelemek ve onun kuramını oluşturmaaktır. *Sistematik sözlük araştırmalarında* ise amaç, görgöl araştırmaların ışığında sözlükçölük genel kuramının bir bölümünü oluşturmak üzere sözlükçölük eyleminin kuramını ortaya koymaktır. Bu kuram; farklı tipteki sözlüklerin nasıl yapıldığı, böyle sözlüklerin özelliklerinin neler olduğu ve sözlüklerin neye göre sınıflandırılabilceği sorularına yanıt arar. (Wiegand'dan akt. Yüksekaya 2001: 209). Dolayısıyla her iki alan da sözlük araştırmacılığının konu alanı olsa bile farklı amaçlarla ve farklı kuramsal çalışmalarla sorularına yanıt aramaktadır.

Bu bildiride ele alınacak olan tarihî sözlükler (historical dictionary) söz konusu olduğunda, kullanılan Türkçe terimler ile uluslararası alanyazında kullanılan terimler ve kavram alanları konusunda karmaşa göze çarpmaktadır. Bu sözlüklerin bir kısmı yalnızca sözlük(çölük) tarihinin çalışma alanında incelenmesi gerekirken bir kısmı ise sistematik sözlük araştırmalarının çalışma konusudur.

Türkçede bizzat tarihî sözlükler için tipolojik olarak kullanılan çok az terim olsa da uluslararası alanyazında bu sözlüklerle ilgili farklı kaynaklar tarandığında terminolojinin çok daha zengin olduğu ve farklı konu alanlarına göre hazırlanan sözlükler için farklı terimler kullanıldığı görülür: *Köken sözlükleri (etymological dictionaries)*, *kronolojik sözlükler (chronological dictionaries)*, *filoloji sözlükleri (philological dictionaries)*, *bölge sözlükleri (regional dictionaries)*, *dönem sözlükleri (period dictionaries)*, *art zamanlı (diachronical)*, *eş zamanlı (synchronic)* ya da *eş zamanlı-tarihî sözlükler (synchronic historical dictionaries)* gibi adlandırmaların tümünü kapsayan bu art zamanlı tarihî sözlük araştırma alanı için Türk sözlükbilimi alanında *tarihî/tarihsel sözlük* ve *köken/etimoloji sözlüğü* terimleri yaygınlaşsa da bu sözlüklerin tarihî sözlükbiliminin konu alanında değerlendirilip değerlendirilmediği görüşü netleşmiş değildir. Tarihî/tarihsel sözlük

² Hartmann ve James'te (1998)'te sistematik sözlük araştırmaları alt başlığı tipoloji ile yer değiştirir. Diğer üç başlık aynıdır.

kavramları da yine iç içe geçmiştir ve yine bu terimlerin kavram ayırt edici olup olmadığı kesin değildir.

Basılı olan sözlüklerin zaman içinde tarihî olması kaçınılmazdır. Dilin canlı ve devingen yapısının sözlüklere aktarılamadığı durumlarda sözlük güncelliğini yitirecek ve yazıldığı dönemin dilini yansıtamayacaktır. Bununla birlikte yalnızca eskimiş, kullanılmayan sözlükler değil, başka amaçlarla yazılmış, farklı türdeki sözlükler de tarihî kabul edilmektedir. Bu bildiride önce tarihî sözlük teriminin kavram alanı tartışılacak ve tarihî sözlük olarak adlandırılan diğer sözlük türleri ile birlikte hangi sözlüklerin sözlük(çülük) tarihi ve hangilerinin tarihî sözlükbilimi alanının kuramsal çalışmalarının konusu olacağıyla ilgili değerlendirilmede bulunulacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tarihî Sözlük Tanımları

Türk sözlükbilimi alanı için henüz bir terimler sözlüğü bulunmamakla birlikte dilbilim terimleri ya da dilbilgisi terimleri sözlüklerinde de tarihî (ya da tarihsel) sözlük teriminin tanımı yapılmamıştır. Dolayısıyla terimin tanımına doğrudan yabancı kaynaklardan erişilecek ve karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Sözlükbilimi ile ilgili temel başvuru kaynakları, kitaplar ve makaleler incelendiğinde bu kaynakların büyük bir kısmının; *tarihî sözlükleri*, köken sözlükleri (etymological dictionary) olarak ele aldığı görülmektedir. Robinson, *A Glossary of Contemporary English Lexicographical Terminology* adlı sözlükçesinde tarihî sözlüğü, sözcük listesinde tarihî biçimleri ve anlamları veren sözlükler olarak tanımlar ve her sözlüğün köken bilgisi aktarabileceğini ancak tarihî sözlüklerin başlıca amacının bu olduğunu belirtir.” (1983: 84). Hartmann ve James’in hazırladığı *Dictionary of Lexicography*’de de benzer biçimde, bir dilin söz varlığının zaman içinde izinin sürüldüğü başvuru kaynaklarına tarihî sözlük adı verildiği ve her sözlükte köken bilgisinin olabileceğini fakat tarihî sözlüklerin tarihî-karşılaştırmalı bakış açısıyla sözcüklerin anlam ve biçimindeki değişiklikleri göstermek amacıyla hazırlanmış sözlükler olduğunu; bu tür sözlüklerin ilgili dildeki söz varlığının “öz geçmiş”i olduğunu ve tarihî sözlüklerin çoğunlukla büyük ölçekli, hacimli ve uzmanlaşmış olduğu” vurgulanır (1998: 68). Tarihî sözlükleri köken sözlükleri olarak ele alan bir diğer kaynak ise Burkhanov’un *Lexicography: A Dictionary of Basic Terminology* adlı sözlüğüdür. Tarihî sözlük maddesi: “ilgili dilin söz varlığını, tarihî metinlerle ulaşılabilen en

erken döneminden başlayarak sözlükbilimsel yöntemlerle kapsamlı olarak tanımlayıp sunmak amacıyla hazırlanan *filolojisözlükleri* (philological dictionary)” olarak tanımlanır ve Oxford English Dictionary (OED), tarihî sözlüklere örnek olarak verilir (1998: 98). Robinson, filoloji sözlüğü teriminin de yine “*dilsel sözlük* (linguistic dictionary) ve *köken sözlükleri*” ile eş anlamlı olarak kullanıldığını vurgular (1998: 76). Her üç kaynakta da tarihî sözlükler, köken sözlükleriyle eş tutulmaktadır ve *köken sözlükleri* maddesi üç sözlükte de çapraz gönderim (cross-reference) olarak sunulur.

Bazı araştırmacılar, *tarihîsözlük* teriminin köken sözlükleriyle birlikte daha geniş bir kavram alanına sahip olduğunu belirtir. Svensén, sözlükleri sınırlı bir zaman aralığındaki dili betimleyen *eş zamanlı* (synchronic) *sözlükler* ve kullanılan dilin gelişimini uzun bir zaman aralığında baştan başa inceleyen *art zamanlı* (diachronic) *sözlükler* olarak ikiye ayırır. Yine zaman boyutuna göre; bir dilin daha erken dönemlerini betimleyen *tarihî* (historical) *sözlükler* ve çağdaş dili ele alan *çağdaş* (contemporary) *sözlükler* olarak ikiye ayırır ve bu iki sınıfın birleşimiyle toplamda dört farklı sözlük türünden söz eder (2009: 23):

Eş zamanlı tarihî sözlükler (synchronic-historical dictionaries): Geçmişte, sınırlı bir zaman aralığı boyunca kullanılan dili betimleyen sözlükler.

Art zamanlı tarihî sözlükler (diachronic-historical dictionaries): Geçmişte, uzun bir dönem boyunca dilin gelişimini baştanbaşa betimleyen sözlükler.

Eş zamanlı çağdaş sözlükler (synchronic-contemporary dictionaries): Dilin kullanıldığı çağdaş dönemi betimleyen sözlükler.

Art zamanlı tarihî-çağdaş sözlükler (Diachronic historical-contemporary dictionaries): Geçmişte, uzun bir dönem boyunca kullanılan dilin gelişimini, çağdaş zamanı da içererek betimleyen sözlükler, Ör. OED.

Svensén’in bu sınıflandırmasındaki tarihî sözlükler yine kuramsal sözlükbiliminin konusudur ve yukarıda da ele alınan köken sözlüklerini, *art zamanlı tarihî sözlükler* başlığında ele alır. Burkhanov’da tarihî sözlüğe örnek olarak verilen OED (1998: 98), Svensén’da art zamanlı tarihî-çağdaş sözlükler sınıfında yer almaktadır. Svensén, vermiş olduğu bu başlıkların detayına inmemiştir.

Zgusta’ya göre de dilsel sözlükler art zamanlı ve eş zamanlı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu yönüyle Svensén’in bakış açısıyla

benzerlik gösterir. Zgusta; art zamanlı sözlükleri, sözcüklerin ya da sözcük öbeklerinin hem biçim hem de anlam bakımından gelişimini tarihî perspektifte ele alan sözlükler olarak tanımlar ve art zamanlı sözlükleri kendi içinde ikiye ayırır: tarihî sözlükler ve köken sözlükleri. Tarihî sözlükler, sözcüklerin hem biçiminde hem de anlamında oluşan değişikliklere, zaman periyodunda, tarihî kanıtlarla (metinlerle) odaklanan sözlüklerdir. Yani sözcüklerin tarih-öncesi bilimidir. Ancak daha yakın zamandaki sözcüklerin kökeni de köken sözlüklerinin konusu olabilir. Köken sözlükleri ise sözcüklerin kökenine odaklanır. Köken sözlükleri, sözcüklerin tarih öncesi bilimiyle ilgilenir (1971: 200). Yine Zgusta'ya göre eş zamanlı sözlük kavramı ile çağdaş sözlük kavramı birbirinden farklıdır. Eş zamanlı sözlükte dilin gelişimindeki her bir dönem eş zamanlı olarak sunulur. Örneğin 'Grassman's Dictionary of the Rig Vedic Sanskrit', Sanskritçe; çağdaş olmayan, binlerce yıldır kullanılmayan bir dil olmasına rağmen eş zamanlı bir sözlüktür (Zgusta 1971: 202). Zgusta, art zamanlı sözlükleri de kendi içinde ikiye ayırarak konuyu diğer tüm tarihî sözlük tanımlamalarından daha detaylı ele alır.

Diğer Tarihî Sözlükler

Bu bölümde, tarihî sözlük kapsamında değerlendirilen diğer sözlüklerden kısaca bahsedilecektir. Bu bölümdeki sözlük türleri Robinson'da (1983), Burkhanov'da (1998) ve Hartmann ve James'te (1998) tarihî sözlük maddesinde çapraz gönderimle verilmiş, sözlük türleridir.

Kronolojik sözlükler (Chronological dictionaries)

Sözcük ya da sözcük öbeklerinin dildeki ilk görünümünden başlayıp zaman sıralamasına göre düzenlendiği başvuru kaynağı türüdür. Bu türe yıllık/almanak (almanack) adı da verilmektedir (Hartmann ve James 1998: 20). Bu sözlükler de tarihî sözlük kabul edilmektedir. Landau, bu tür sözlükler için 1970'de yayımlanan *A Chronological English Dictionary*'yi örnek verir. Bu sözlük Shorter Oxford English Dictionary'deki tüm sözcükleri ilk görülme tarihlerine göre sıralamaktadır. Her yıl ya da belirli bir süre için sözcükler alfabetik olarak listelenmiştir (1984: 34).

Bölge sözlükleri (Regional dictionaries)

Hartmann ve James'e göretarihî etmenler önemli bir rol oynadığı için bölge sözlüklerinin tarihî sözlükler, dönem sözlükleri ve köken sözlükleriyle birbirine çakışması kaçınılmazdır. Bu tür sözlükler bir dilin belirli bir değişkesini ele alan başvuru kaynaklarıdır

(taşra ya da büyük şehir sözlüğü vb.), ne zaman ve nereden derlendiğine göre çok farklı özellikler gösterebilir, farklı bölgelerde kullanılan sözcük ve sözcük öbekleri listelerinden 19. yüzyılın sonlarında sömürge söz dağarcığının vasıtasıyla çağdaş ‘ulusal’ sözlüklere, dilin her bir bölgesel değişkesinin kullanımını kodlanarak oluşturulur. Bu sözlüklere ağız (dialect) sözlükleri de denir (1998: 118).

Dönem sözlükleri (Period dictionaries)

Hartmann ve James’e göre bu sözlükler bir dilin belirli bir dönemini belgelendiren başvuru kaynağı türüdür. Tarihî sözlüklerin bir alt türüdür ve bu tür sözlüklerde ilgili dönemin söz dağarcığındaki söz yapımı, köken bilgisi ve diğer bilgi kategorilerinin biçimsel ve anlamsal değişiklikleri gösterilir. Bu sözlükler tarihî-karşılaştırmalı yöntemle çalışan araştırmacılar tarafından derlenir (1998: 107).

Yukarıda verilen tüm sözlük türleri tarihî sözlükbilimi alanının konusudur ve tarihî bağlamda ele alınır. Yine her biri hem kuramsal hem de uygulamalı sözlükbiliminin konu alanı içinde incelenir. Bir yandan uygulamalı olarak bu sözlükler hazırlanırken öte yandan kuramsal sözlükbilimi çalışmaları açısından bu sözlüklerin nasıl hazırlanacağı, özelliklerinin neler olması gerektiği ve neye göre sınıflandırılacağı tartışılır (**bk. Giriş**). Schierholz’a göre uygulamalı sözlükbiliminin kullandığı tüm yöntemler tarihî sözlükbiliminin konu alanındaki sözlükler için de kullanılır. Bu yöntemler tarihî derlemelerin kullanımındaki özel durumlarla birlikte metin derlemelerinin kullanımını, madde başı seçimine dair farklı usulleri, sözlük yazımına dair usulleri, -bunları takiben- madde başlarının bütüncül yapısına ilişkin sorunları, alıntı yapmadaki özel durumları, yanı sıra tarihî biçimbilgisi ve sözcük yapımının niteliklerini de içermektedir. Bu süreç boyunca tarihî dilbilimin yöntemleri kullanılmalıdır ancak yazıldilbilimin (grapholinguistics) ve dildeki değişmelerin araştırılması da gerekmektedir. Ayrıca kuramsal sözlükbilimi alanında bahsedilen yöntemler tarihî uygulamalı sözlükbiliminin de kullandığı yöntemlerdir (2015: 340).

Sözlük(bilimi) Tarihi (*Dictionary History, History of Lexicography*)

Sözlük tarihi, uygulamalı sözlükbiliminden ziyade kuramsal sözlükbiliminin konu alanının sınırları içinde yer almaktadır çünkü malzemesi geçmişte hazırlanmış sözlüklerdir. “Sözlük tarihi, sözlüklerin ve sözlükleri derleyenlerin sosyokültürel bağlam içinde kronolojik olarak ele alındığı sözlük araştırması koludur” (Hartmann

ve James 1998: 42). Bu alandaki çalışmalarda amaç, sözlük(çülük) tarihini irdelemek ve onun kuramını oluşturmaktır (Wiegand'dan akt. Yüksekaya 2001: 209). Bazı araştırmalar tarihî sözlük dendiğinde hem yukarıda ele alınan (bk. 2. Bölüm) sözlüklerin hem de sözlük tarihinin konusu olan sözlüklerin bu bağlamda incelendiğini belirtmektedir. Wiegand'a göre ise sözlük tarihi araştırmaları, tarihî bağlam içindeki tüm sözlükbilimsel süreçlerle ilgilenir ve sözlükbilimi tarihini yazma ve sözlükbilimi tarihi kuramını geliştirme amacı güder (Wiegand'dan akt. Schierholz 2015: 340). Bu sürece kültürel durumlar ve farklı yaş aralıklarından toplum ve zamansal dönemler de dâhildir çünkü sözlükbilimsel etkinlikleri önemli düzeyde etkilerler. Tarih biliminde kullanılan yöntemler, sözlük tarihi araştırmaları için de önemlidir şüphesiz ki tarihî sözlüklerin tipolojisinin inşası ve geçmişteki sözlük kullanımı araştırmalarında da tarih biliminin yöntemleri üstün bir rol oynamaktadır (Schierholz 2015: 340).

Sözlük tarihi araştırmalarıyla ilgili en önemli kaynaklardan biri A. P. Cowie'nin *The Oxford History of English Lexicography* adlı eseridir. İki ciltten oluşan bu eserin ilk cildi *genel amaçlı* (general purpose) sözlüklere, ikinci cildi ise *uzmanlık* (specialised) sözlüklerine ayrılmıştır. Sözlükler incelenirken İngiliz sözlükbilimini etkileyen önemli dönemler konu başlıklarını oluşturmuştur. Orta Çağ Dönemi, Rönesans Dönemi, 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başı gibi dönemler ele alınarak o dönemin sözlükleri incelenmiştir. Ayrıca belli başlı sözlük yazarları ve İngilizcenin konuşulduğu farklı bölgelerle ilgili de ayrı başlıklarla, alanla ilgili çalışan uzmanların makaleleri mevcuttur. Bu yönleriyle İngilizcenin sözlük tarihi detaylı olarak incelenmiştir.

Türkçenin sözlük tarihiyle ilgili de çok sayıda araştırma yapılmıştır.³ Bu araştırmalarda Türkçenin sözlük tarihi, farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı sözlüklerin bibliyografik künyelerini verirken (bk. Eminoğlu 2010) bir kısmı aynı zamanda sözlüklerin hazırlanışına dair kısa bilgiler de içeren kaynaklardır (bk. Parlatır⁴, Gökçe 1998, Yavuzarslan 2009 vd.). Bir kısım çalışmalar belirli bir dönemin sözlüklerini inceleyen çalışmalardır. Örneğin Osmanlı dönemi sözlükleri (Yavuzarslan 2009), Memluk dönemi sözlükleri (Baskın 2012a ve 2012b) örnek olarak verilebilir. Belirli tarih aralıklarını inceleyen çalışmalar

³ Akçay (2010, 2011), Baskın (2012) ve Boz (2013)'ten yararlanılabilir.

⁴<http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/8.php> adlı siteden 27.10.2016 tarihinde erişilmiştir.

(Topbaş 1987, Uzun 1999), türlerine göre inceleyen çalışmalar (İlhan 2007, Eminoğlu 2010), düzenleme yöntemlerine göre (Eminoğlu 2011, Boz 2013) ve sözlükleri tek tek ele alan birçok çalışma mevcuttur. Ancak tüm Türkçe sözlük tarihini başlı başına ele alan kapsamlı bir kaynak bulunmamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada tarihî sözlük teriminin kavram alanıyla ilgili genel bir betimleme yapılmış ve bu terimin kavram alanının farklı kaynaklarda farklı karşılandığı betimlenmiştir. Tarihî sözlük terimi, Türkçe kaynaklarda hem “eski sözlükler” anlamında hem de Türkçenin tarihini anlatan dilsel sözlükler anlamında kullanılmaktadır. Tarihî/tarihsel sözlük adlandırmalarının bu kavramları ayırt edip etmediği kesin değildir.

Tarihî sözlükbilimi ve sözlük tarihi, sözlükbiliminin farklı konu alanlarıdır. Tarihî sözlükbilimi; hem kuramsal hem de uygulamalı araştırmalardan beslenmektedir ancak sözlük tarihinin uygulamalı yönü yoktur; yalnızca geçmişte yazılmış olan sözlükleri incelemek amaçlı çalışmalar yapmak üzere kuram geliştirebilir.

Bu alandaki karmaşayı gidermek ve kuramsal çalışmalara katkıda bulunmak için öncelikli amaç tarihî sözlükbilimi ve sözlük tarihi alanlarını birbirinden ayrı ele almak ve bu sözlüklere de farklı terimler önermek olmalıdır.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK.

Akçay, Y. (2010). *Osmanlı Dönemi Sözlükçülüğü ve Karahisari'nin Şamilü'l-Luga İsimli Sözlüğü Üzerine İnceleme* (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akçay, Y. (2011). Doğuda ve Batıda Sözlükçülüğün Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Sözlük Metinlerine Genel Bir Bakış, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Dil ve Edebiyat Derneği Yayınları, S.4*, s. 281-333. Eminoğlu, E. (2010). *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası* (Vol. 1). Sivas: Asitan Yayıncılık.

Baskın, S. (2012). *Eş-Şüzurü'z-Zehebîyye ve'l Kitai'l- Ahmediyye fi'l-Lügati't-Türkiyye (Sözlükbilimsel Bir İnceleme)*, (yayımlanmamış doktora tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Boz, E. (2011). Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Dil ve Edebiyat Derneği Yayınları, S.4*, s.9-14, İstanbul.

- Boz, E. (2013). Edilgen ve Etken Sözlükler Bağlamında Türk Dilinin Gelişme Sürecine Bir Bakış, *Elginkan Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, İstanbul.
- Burkhanov, I. (1998). *Lexicography, A Dictionary of Basic Terminology*, Wydawn. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie in Rzeszów.
- Gökçe, A. (1998). *Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri* (Vol. 6). Kebikeç Yayınları.
- Hartmann, R.R.K., James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*, London: Routledge.
- İlhan, N. (2007). *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Landau S.L. (1989). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*, Cambridge, CUP.
- Robinson, J. (1983). A Glossary of Contemporary English Lexicographic Terminology, *Dictionaries* 5: 76–114.
- Schierholz, S. J. (2015). Methods in Lexicography and Dictionary Research, *Lexikos* 25 (AFRILEX-reeks/series 25: 2015): 323-352.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography The Theory and Practice of Dictionary-Making*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Usta, H., İ. (2010). Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c.7, s.2, s.92-101.
- Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Tiydem Yayıncılık.
- Yüksekkaya, Y. (2001). Avrupa'daki Modern Sözlük Araştırmaları ve Bu Araştırmaların Türk Metasözlükçülüğüne Yansımaları, *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*, (20-23 Mayıs 1999-Gazimağusa), 207-234.
- Zgusta, L. (1971) *Manual of Lexicography*, TheHague: Mouton.

KÂŞĖARLI ve DĪVĀNU LUĖĀTĪ 't-TURK' TEKĪ SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ

Faruk ÖZTÜRK*

ÖZET

Karahanlılar döneminde yaşayan KâşĖarlı MaĖmūd, Divānu luĖāti 't-Turk adlı sözlüğü yazmış olan dil bilginidir.

KâşĖarĪ olarak bilinen Hüseyin oĖlu KâşĖarlı MaĖmūdasında bugün Kırgızistan sınırları içerisinde bulunan Issık Kōl yakınlarındaki Barskan'da doğmuş, çocukluğu Kazakistan sınırları içerisinde bulunan İla nehri boyunda geçmiştir.

Bu çalışmada, KâşĖarlı MaĖmūd'un Divānu luĖāti 't-Turk'te izlediği yolincelenerek, Arapça ilk tam sözlük olan kitābu 'l-'ayn ile karşılaştırılmış, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

KâşĖarlı MaĖmūd'un DLT'yi yazarken etkilendiği öbür Arapça sözlük olan Divānu 'l-adab ile mukayese edilmiştir. Çalışmanın sonucunda Divānu luĖāti 't-Turk'te ve kitābu 'l-'ayn'da bulunan Arapça madde başı kelimeler bir tablo hālinde belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: *KâşĖarlı MaĖmūd, Barskan, Opal, KâşĖar, Divānu luĖāti 't-Turk, Kitābu 'l-'ayn, Divānu 'l-adab.*

KASHGARĪ AND LEXICOGRAPHY OF THE COMPENDIUM OF THE TURKIC DIALECTS (=DĪwān luĖāt at-Turk)

ABSTRACT

Mahmud al-Kashgari, who lived in Kara-Khanid Karate period, is a philologist who wrote the Divanu Lugati 't-Turk dictionary.

In fact, known as Huseyin's son the Kashgari, Mahmud al-Kashgari was born in Barskan, which is a place situated near the Issyk-Kul within the boundaries of Kyrgyzstan; his childhood was spent along the Ila river which is stated within the boundaries of Kazakhstan.

In this research, by comparing Mahmud al-Kashgari's Divanu Lugati 't-Turk's manner to the first completed Arabic dictionary Kitabu 'l-'ayn, the analysis of similarities and differences are put forward.

Another Arabic dictionary that Mahmud al-Kashgari was influenced while writing the DLT was also compared to the Divanu 'l-adab. In the end of this study, all Arabic lexical entry words in Divanu Lugati 't-Turk and kitabu 'l-'ayn are indicated in a tabular style.

*Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Key Words: Mahmud al-Kashgari, Barskan, Opal, Kashgar, Compendium of The Turkic Dialects (= *Dīwān luġāt at-Turk*), Kitābu 'l-'ayn, Divānu 'l-adab.

I. GİRİŞ

I.1. KĀŞĖARLI MAĖMŪD'UN HAYATI [1008-1105]

Karahanlılar döneminde yaşayan KāşĖarlı MaĖmŪd, *Divānu luġāti 't-Turk* adlı sözlüğü yazmış olan dil bilginidir.

KāşĖarî olarak bilinen Hüseyin oĖlu KāşĖarlı MaĖmŪd aslında bugün Kırgızistan sınırları içerisinde bulunan Issık Köl yakınlarındaki Barskan'da doğmuş, çocukluğu Kazakistan sınırları içerisinde bulunan İla nehri boyunda geçmiştir.

Babasının yurdu Barskan'ın adını açıklarken bu adın Afrasiyab'ın oğlunun adından geldiğini, kurduğu şehre kendi adını verdiğini yazan KāşĖarlı MaĖmŪd, Barskan'ın tarihiyle ilgili farklı bir bilgiyi değerlendirirken bu adın Uygur kağanının Barskan adındaki seyisinden geldiğini yazmaktadır.

Divānu luġāti 't-Turk'teki bazı parçalar KāşĖarlı MaĖmŪd'unsoylu bir aileden olduğunu göstermektedir. KāşĖarlı MaĖmŪd'un kendi ülkesinden ayrılmadan önce çok iyi bir eğitim gördüğü, İslām bilimlerini öğrendiği anlaşılmaktadır.

KāşĖarlı MaĖmŪd, gençlik yıllarını geçirdiği Opal'da Hamidiyye ve Saciyye medreselerinde tanınmış hocalardan ders almıştır. Hocalarından biri, *Divānu luġāti 't-Turk*'te de adını andığı *الشيخ الإمام الزاهد الحسين بن خلف الكاشغرى 'l-imāmu 'z-zāhidu 'l-ḥusaynu 'bnu ḥalafi 'l-KāşĖaridur*. KāşĖarlı MaĖmŪd bir yandan ana dili olan Türkçeyi birçok ağızlarıyla bildiği gibi öbür yandan da Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmekteydi.

Eserinin ilk sayfalarında kendisinden söz ederken babasının adının Hüseyin, dedesinin adının ise Muhammed olduğunu belirten KāşĖarlı MaĖmŪd, aslında bugün Kırgızistan sınırları içerisinde bulunan Issık Köl yakınlarındaki Barskan'da doğmuş, çocukluğu Kazakistan sınırları içerisinde bulunan İla nehri boyunda geçmiştir.

KāşĖarlı MaĖmŪd, *Uygur* adının açıklamasını yaparken sözü atalarına getirir. Atalarına *Hamîr* dendiğini, bu adın *amîr* 'emir' sözüne dayandığını, OĞuzların *amîr* diyemediği için ön seste /h/ türemesi sonucunda yaşanan bir ses değişikliği ile ailesinin *Hamîr* adıyla tanındığını ifade eder.

Bu bilgilerden sonra KāşĖarlı MaĖmŪd, atasının Türk illerini Sâmanoğullarından aldığını ve adına *Hamîr Tegin* dendiğini belirtir. Yazma nüshada bu adın yazımı, değişik okunuş biçimlerinin ortaya

çıkmasına yol açmıştır. *El-Amîr Bahr Tekin, Beherkin, Bahir Tekin, Hamîr Tekin* gibi farklı okuma önerileri bulunan bu adın aslında *Nasr Tigin* okunması gerektiği, bu kişinin *Nasr İlig Han* adıyla da tanınan Maveraünnehir ve Buhara fatihi *Arslan İlig Nasr bin Ali* olduğu kabul edilmektedir.

Kâşgarlı Maḥmūd'un *Divānu luġāti 't-Turk* dışında *كتاب جواهر النحو في لغات الترك Kitābu cavāhiru 'n-naḥv fi luġāti 't-Turk* adında bir de Türk dil bilgisi kitabı yazdığını bildirmektedir [*Divānu luġāti 't-Turk* 9^b10]. Bu kitap ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır.

1.2. KÂŞGARLI MAḤMŪD'UN SOY KŪTÜĖÜ

Soylu bir Türk ailesinden geldiğini belirten Kâşgarlı Maḥmūd'un verdiği bu bilginin doğru olduğu ve DoĖu Karahanlı hanedanı soyundan geldiği bilinmektedir. Kâşgarlı Maḥmūd'un soy kütüğü, İslam dinini seçen ilk Türk kağanı *Abdülkerim Satuk BuĖra Han*'a çıkmaktadır. 932 yılında Müslüman olan Karahanlı kağanı *Abdülkerim Satuk BuĖra Han*'ın oĖlu *Süleyman Han*'dır. Onun oĖlu Buhara fatihi *Ebu 'l-Hasan Harun Kılıç BuĖra Han*'dır. *Kılıç BuĖra Han* adıyla da tanınan ve Sâmanoğullarının merkezi Buhara'yı 992 yılında ele geçiren *Ebu 'l-Hasan Harun Kılıç BuĖra Han bin Süleyman*, Kâşgarlı Maḥmūd'un dedesinin dedesidir. *Kılıç BuĖra Han*'ın oĖlu Hotan fatihi olan *Yusuf Kadir Han bin Hasan Harun*'dur. Onun oĖlu ise Taraz ve İsbicap hâkimi *Muhammed BuĖra Han bin Yusuf* tur. Onun oĖlu olan *Şemsüddeve Arslan İlig* unvanlı Barskan emiri *Hüseyn bin Muhammed Çağrı Tigin* de Kâşgarlı Maḥmūd'un babasıdır. Annesinin Karahanlı ülkesinin tanınmış uleması *Hoca Seyfeddin Büzürgvar*'ın kızı *Bubi Rabia* olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.

Eserini yazıp halifeye sunduktan sonra Kâşgar'a dönen Kâşgarlı Maḥmūd'un ömrünün son yıllarında kendisine yurt edineceği bu köyün adını eserine [*Divānu luġāti 't-turk* 25^a7] aldığına göre Opal köyünün Kâşgarlı Maḥmūd'un hayatında önemli bir yeri olmalıdır.

Opal köyüne yerleşmesi ve buradaki son yılları ile ilgili bilgileri doğrulayan bir başka söylenceye göre Kâşgarlı Maḥmūd'un seksen dokuz yaşında Kâşgar'a geldikten sonra sekiz yıl medresede hocalık yaptığı, doksan yedi yaşında öldüğü ve Opal köyündeki medresesinin yakınındaki mezarlığa gömüldüğü anlatılmaktadır. Hemen hemen aynı bilgileri tekrarlayan başka söylencelerde Kâşgarlı Maḥmūd'un 1105, hatta 1126 yılında öldüğü anlatılır. Nitekim yakın zamanda Kâşgarlı Maḥmūd'un mezarı olduğuna inanılan ve üstüne bir türbe yapılarak onarılan mezarın üzerine *Mahmud Kaşkari kabrisi*

'Kâşgarlı Mahmud'un kabri' yazılarak doğum yılının 1008 ölüm yılının ise 1105 olduğu belirtilmiştir.

Opal köyündeki mezarın Kâşgarlı Maḥmūd'a ait olduğu geç dönem kaynaklarında da dile getirilmektedir. Daha önceden Kâşgarlı Maḥmūd'un türbesinde bulunan ve 1791 yılında yazıldığı kaydedilen *Tezkire-i Hazret-i Molla* adındaki yazma eserden edinilen bilgiye göre Kâşgarlı Maḥmūd, Bağdat'tan ülkesine dönüşünden sonra sekiz yıl müderrislik yapmış, doksan yedi yaşındayken Hicrî 477 (Miladî 1084/1085) yılında ölmüştür. Yine Opal köyündeki türbeye vakfedilmiş olan yazma bir *Mesnevî* nüshasının son sayfalarında bulunan ve Kâşgar Şeriye Mahkemesi kadısı tarafından mühürlenmiş *14 Recep 1252 (21 Ekim 1836)* tarihli vakıf senedinde, o bölgedeki halkın eskiden beri *Hazret-i Mollam Şemseddin* adıyla bir evliya olarak tanıdığı kişinin aslında Kâşgarlı Maḥmūd olduğu belirtilmektedir. Yıllar öncesine uzanan bir inancın devamı olarak halkın kutsal bir ziyaret yeri kabul ettiği türbede yatan kişinin Kâşgarlı Mahmud olduğu neredeyse kesinlik kazanmıştır.

Bütün bu bilgilerin değerlendirilmesi sonucunda Karahanlı hanedanının soy kütüğü içerisinde Kâşgarlı Maḥmūd'un soy ağacı şöyle oluşturulmaktadır.

I.3. KÂŞGARLI MAHMÛD'UN TÛRBESİ

Kâşgarlı Maĥmûd'un mezarı günümüzden 33 yıl öncesine kadar tam olarak bilinmiyordu. Bu bilinmezlik *Divānu luġātī 't-Turk* ü Uygurcaya çeviren İbrahim Mutii ve Mirsultan OSMANOV'un keşifleriyle ortadan kalkmıştır.¹ 1982 yılının aralık ayında Kâşgar'a giderek orada incelemeler yapan İbrahim MUTİİ ve Mirsultan OSMANOV, Kâşgar yakınlarındaki "Hazret-i Mollam" adıyla bilinen türbeyi ziyaret ederler. Burada kabrin eski türbedarlarından İmin Hesin Kazi AHUNUM'un getirdiği, kabre ait Mesnevinin² içindeki vakıf senedinden³ Kâşgarî'nin memleketinin Opal olduğu görüşünü çıkartırlar.

Türbe 1245'te [1829-1830] ve 1315'te [1897-1898] iki kez onarılmıştır.

II. DİVĀNU LUġĀTĪ 'T-TURK

Kâşgar merkezli Türkistan coğrafyasında hüküm sürmüş Karahanlılar [766-1212] döneminde yaşayan Kâşgarlı Mahmud [1008-

¹ ÖLMEZ: "Kâşgarlı Maĥmut'un Kabri ve Yurdu", TDA. 14. c. 207. s.

² Muhammed Sadik Kâşgarî [1725-1849], *Mesnevi Şirip* adlı kitabın cildinin üstüne hicri 1252'de (1836-1837) bir "Hediye-name" yazmış ve aynı kitabı Kâşgar Opal'da bulunan "Hazret-i Mollam" türbesine vakfetmiştir. Üzerinde şöyle yazılmıştır: "Hicri 1252'de yani Sığır yılı Recep ayının 14. günü, şeriatı temel yapmış olan Kâşgar mahkemesinin kadısı olan ben Molla Sadik Alam Ala Ahunoğlu şu hususta bir hüccet verip mühürledim ki, ben bu sene 114 yaşındayım. Bedenim henüz sağlamken; ilme karşı hislerim, sevgilerim ve erdemli davranışlarım ile aydınlığın kaynağını oluşturan, muhtevası sadece ilim zihniyeti ile hazırlanmış, altı defterden müteşekkil olup sayfaları itinalı ve güzel bir biçimde yazılan, paha biçilmez ve altın para ile satın alınmış varlığım sayılan Mesnevi Şirip adlı bu kitabımı Kâşgar'ın Opal bölgesinde dağ yamaçlarında bulunan "Arık Bulak" yanına gömülmüş Hazret Mevlam, dinin güneşi, Hüseyinoğlu, kalem sahibi Kâşgarlı Maĥmut'un türbesine mutlak vakıf ve ebedî olarak armağan ettim." O sırada, Kâşgar'ın ünlü ve büyük şahsiyetlerinden müderris, din adamı Nazar Ahunum, Başkatib Molla Abdulrahim Nizari, Noruzahun Katib, Turduşahun Katib, Turdi Şeyh Ahunum, Molla Gocilak ve Zeydin Kurulbegi gibi adamlar da müşahit olarak aynı hüccet üstüne mühürlerini basmıştır. Bu kitap, Kâşgar büyüklerinden Kutluk Şavki huzurunda uzun süre saklandıktan sonra oğlu Amir Hüseyin Kadı Ahunum'un eline geçmiştir ve 1983'de halk hükümetine teslim edilmiştir. Bu tarihten sonra Urumçî'de Şincan Sosyal Bilimler Akademisi El Yazmalar Bölümü'nde saklanmaktadır. GAYRETCAN, Osman: "19. ve 20. Asırlardaki Uygur Kültür Tarihinde Kâşgarlı Maĥmut".

³ Bu vakıf belgesinin fotoğrafı ekler bölümündedir.

1105]'un yazdığı *Dīvānu luġāti 't-Turk* İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi Arabî 4189 numarada kayıtlı yazma eserdir.

Büyük boy 319 yaprak olup her yaprakta 17 satır bulunmaktadır. Kâğıdı vaktiyle doğu ülkelerinde -Çin, Hint, Afgan gibi- yapılmış olan sağlam ve kalın bir kâğıttır. Kitabın kimi yerleri yaşlılık görerek kararmış ise de bozulmamış ve çürümemiştir. Birkaç kelime dışında her yanı iyice okunabilmekte, bundan kitabın iyi korunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Elde bulunan bu eser, Sâveli Ebû Bekir oğlu Muḥammed tarafından yazılışından 192 yıl sonra 1266 Ağustos 1 Pazar günü çekimlenmiştir.

Kâşgarlı Mahmud *Dīvānu luġāti 't-Turk*'ü 25 ocak 1072'de yazmağa başlamış ve 10 Şubat 1074'te bitirmiştir.

Eserin hacmi bir sözlük kadardır ve ayrıntılı bir örneğe göre düzenlenmiştir. el-Cevherî [ö. 1007]'nin yakını olan, bir zamanlar adına Uturar da denilen Karaçuklu (Fârâblı) İbrâhîm oğlu Ebû İbrâhîm İshâk'ın [ö. 961]'in *Divanu'l-Edeb fi Beyani Lugati'l-'Arab* adlı sözlüğünü örnek almıştır. Yalnız hemze kitabını başa aldı. Türkçeye mahsus geniz sesine, çift ünsüzlü kelimelere yer verdi. İlk olarak bir mukaddime bölümü vardır. Burada Türk dillerinin dağılma alanlarından bahseder ve bir dünya haritası yer alır. Birçok şiveden esas alınan Karahanlı Hakanlığına bağlı Çigil kabilesinin konuştuğu şivedir. Türkçeyi Türk (Kıfçak- Çigil, Tuhsı vb.) ve Türkmen (Oğuz-Karluk) kolu diye ikiye ayırır.⁴

III. DĪVĀNU LUĠĀTĪ 'T-TURK VE DĪVĀNU 'L-ADAB

Hicrî 4. asırda yaşayanabū ibrahîm ishâk bin ibrahîm al-Farâbî[ö. 350/961]'nin yazdığı *ديوان الأَدب في بيان لغة العرب Dīvānu 'l-adab fī bayāni luġati 'l-'arabi* Kâşgarlı Maḥmūd'un *Dīvānu luġāti 't-Turk*'ü arasında benzerlikler vardır⁵. Kâşgarlı Maḥmūd eserinde *Dīvānu 'l-adab*'den bahsetmemektedir; ancak *Dīvānu luġāti 't-Turk* ile *Dīvānu 'l-adab*'deki benzerlikler⁶ dikkate alındığında

⁴KAÇALIN, Mustafa S.: "Divanü Lügati 't-Türk Üzerine Birkaç Söz": *Türk Dili*:Ankara 2008, 536-549. ss.

⁵ Detaylı bilgi için bakınız: ÖZTÜRK, Faruk: "Divānu Luġāti 't-Turk'ü Arap Sözlükçülüğü Açısından Değerlendirme Assessment Of Compendium Of The Turkic Dialects (=Dīwūn Luġūt At-Turk), In Terms Of Arabic Lexicography." The Journal of Academic Social Science Studies JASSS International Journal of Social Science Volume 6 Issue 3, March 2013 ISSN: 2147-2971 pp. 529-545.

⁶ *Dīvānu luġāti 't-Turk* ile *Dīvānu 'l-adab*'in karşılaştırması için *Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk): Edited and Translated with Introduction*

Kāşğarlı Maḥmūd'un **al-Farābī**'dende etkilendiği açıkça görülmektedir.

IV. *DİVĀNU LUĠĀTİ 'T-TURK* ve *KİTĀBU 'L-'AYN*

Kāşğarlı Maḥmūd sözlüğünde Arap imlâ düzenini uygulamış, yani kısa ya da tabiî uzunluktaki ünlüleri hareketlerle, uzun ünlüleri ise uzatma harfleri (حروف المد) *ḥurūfu 'l-madd* denilen /a/ /ā/ /w/ ve /y/ ile göstermiştir. Söz başındaki uzun *ā*nlüsünü de bilindiği gibi yan yana iki elif ile yazmıştır. Kāşğarlı Maḥmūd Arapçada bulunmayan پ, چ ve گ (ince k, *kaf-ı Farisî*) harflerini de kullanmamıştır. ص *ṣ* ve ط *ṭ* ünsüzlerini de kullanmayan Kāşğarlı Maḥmūd damak *n*'sini, Uygur yazısında olduğu gibi iki ünsüzle *ng* ننگ ile yazmıştır.

Yazdığı bu kitabı Abbasî Halifesi أبو القاسم عبد الله بن محمد المقتدى *Abū 'l-Ḳāsım 'Abdullāh bin Muḥammad al-Muḳtadī bi-Amrillāh*'a [467-487] sunmuştur.

IV.1. Kāşğarlı Maḥmūd *Dīwānu luġāti 't-Turk*'ün girişinde izlediği yöntemi şöyle belirtmektedir.

“Sözlüğü baştan sona sekiz⁷ bölüme ayırdım⁸.

and Indices Robert DANKOFF in collaboration with James KELLY / al-KĀŞĠARĪ, Mahmud: *Türk Şiveleri Lugat, (Divānu Luġati 't-türk) İnceleme Tenkidli Metin İngilizce Tercüme Diziner*. Harvard I. Kısım 1982 32-40. s., benzerlikler için EMERS: *Arabic Grammars of Turkic*: 18, 19., 52, 53. ss.

⁷DLT: 2^b4.

⁸Kāşğarlı Maḥmūd *Dīwānu luġāti 't-Turk*'ü bir önsöz ve sekiz ana bölüm olarak yazmıştır. Bu bölümler:

1. *Kitābu 'l-hamz*: 15^a-80^a

كِتَابُ الْهَمْز

[Ünlü ile başlayan sözcükler bölümü]

2.Kitābu 's-sālim: 80^b-203^b

کتاب السالم

[Sağlam -içinde illetli ünsüz bulunmayan- sözcükler bölümü.] Altı alt bölümlüdür:

- a. İki ünsüzlü: 80^b
- b. Üç ünsüzlü: 86^a
- c. Dört ünsüzlü: 113^b
- ç. Beş ünsüzlü: 124^a
- d. Altı ünsüzlü: 132^b
- e. Yedi ünsüzlü: 132^b

3.Kitābu 'l-muḏā' af: 203^b-223^a

کتاب المضاعف

[İkiz ünsüzler bölümü. Yazılışında tekrarlı ünsüz bulunan sözcükler]

4. Kitābu 'l-miṭāl: 223^a-247^a

کتاب المِثَال

[Başı ünlü bölümü. Başı ünlüye benzeyen /v/ و, /y/ ی ünsüzleri ile başlayan sözcükler]

5.Kitābu ḏawāti 't-ṭalāṭa: 80^b-203^b

کتاب ذَوَاتِ الثَّلَاثَةِ

[Üçlüler bölümü. Ortası ünlü -ünsüzü ünlü gibi yazılan- sözcükler]

6.Kitābu ḏawāti 'l-arba' a: 268^a-300^a

کتاب ذَوَاتِ الْأَرْبَعَةِ

[Dörtlüler bölümü. Sonu ünlü -ünsüzü ünlü gibi yazılan- sözcükler]

7.Kitābu 'l-ḡunna: 268^a-300^a

کتاب الغننة

[Genizliler bölümü. Kökünde *ng* نڭ, *nç* نچ bulunan sözcükler]

8.Kitābu 'l-cam' i bayna 's-sākinayn: 311^b-319^b

کتاب الجَمْعِ بَيْنَ السَّاكِنَيْنِ

[Birleşik iki ünsüzlüler bölümü. Kökünde *lç* لچ, *lk* لك, *lp* لپ, *lt* لت, *nç* نچ, *nk* نک, *nt* نت, *rç* رچ, *rk* رک, *rp* رپ, *rs* رس, *rt* رت, *st* ست, *št* شت bulunan sözcükler]

Her bölümü de kendi içinde adlar ve fiiller olmak üzere ikiye ayırıp adları fiillerden önce yazdım ve sonra fiillere yer verdim. Her birini kendi sırasına göre konulara ayırdım ve öne gelmesi gerekeni öne alıp sona bırakılması gerekeni sona bıraktım. Konu adları olarak herkesçe bilindiği için Arap dilinin adlandırmalarını kullanmadığı tercih ettim.

Türkçenin Arapçayla at başı birlikte gittiğini göstermek düşüncesi ile Halil' in⁹[الخليل بن احمد] **al-Ḥalīl bin aḥmad** -ö. 175/791-] **كتاب العين Kitābu 'l-ʿayn** 'da yaptığı gibi yaparak kullanılmakta olan ve terk edilip kullanılmayan, unutulmuş kelimeleri bir arada yazmadığı düşündüm. Bu yol daha kapsamlı olurdu, ancak benim tuttuğum yol; kestirme olduğu ve insanlarca benimsendiği için daha doğrudur. Ben de sözü kısa tutmak, uzatmamak için kullanılanları alıp kullanılmayan, unutulmuşları bıraktım.¹⁰

Kāşgarlı Maḥmūd'un bu sözlerinden Arapçanın ilk kapsamlı sözlüğünü hazırlayan **الخليل بن احمد al-Ḥalīl bin aḥmad**'in hazırladığı **كتاب العين Kitābu 'l-ʿayn** dan etkilendiğini açıkça anlamaktayız.

IV.1.1.al-Ḥalīl bin aḥmad eserine ع ʿ ayn ünsüzüyle başladığı için **كتاب العين kitābu 'l-ʿayn** diye tanınmıştır. Abeceye göre dizilmemiştir. Kelimeler, ünsüzlerin ağızdan çıkarken seslerinin dayanarak çıktıkları yerler 'mahreç' göz önünde bulundurularak sıralanmıştır. **al-Ḥalīl bin aḥmad**'e göre Arapçada bulunan seslerin çıkış yerlerine göre en uzak noktadan en yakın noktaya doğru sıralanışı şöyledir:

ع¹¹، ح¹²، هـ¹³، خ¹⁴، غ¹⁵، ق¹⁶، ك¹⁷، ج¹⁸، ش¹⁹، ض²⁰، ص²¹، س²²، ز²³، ط²⁴، د²⁵، ت²⁶، ظ²⁷، ذ²⁸، ث²⁹، ر³⁰، ل³¹، ن³²، ف³³، ب³⁴، م³⁵، و³⁶، ا³⁷، ي³⁸، همزة³⁹

⁹DLT: 2^b14-17.

¹⁰DLT: 3^a1-4.

¹¹*Kitābu 'l-ʿayn*2003, III: 82-264. ss.

¹²*Kitābu 'l-ʿayn*2003, I: 277-381. ss.

¹³*Kitābu 'l-ʿayn*2003, IV: 283-339. ss.

¹⁴*Kitābu 'l-ʿayn*2003, I: 382-458. ss.

¹⁵*Kitābu 'l-ʿayn*2003, III: 265-297. ss.

¹⁶*Kitābu 'l-ʿayn*2003, III: 352-447. ss.

¹⁷*Kitābu 'l-ʿayn*2003, IV: 3-61. ss.

¹⁸*Kitābu 'l-ʿayn* 2003, I: 212-276. ss.

¹⁹*Kitābu 'l-ʿayn* 2003, II: 300-372. ss.

²⁰*Kitābu 'l-ʿayn* 2003, III: 3-33. ss.

²¹*Kitābu 'l-ʿayn* 2003, II: 373-427. ss.

²²*Kitābu 'l-ʿayn* 2003, II: 205-299. ss.

²³*Kitābu 'l-ʿayn* 2003, II: 171-204. ss.

²⁴*Kitābu 'l-ʿayn* 2003, III: 34-71. ss.

²⁵*Kitābu 'l-ʿayn* 2003, II: 3-62. ss.

²⁶*Kitābu 'l-ʿayn* 2003, I: 178-194. ss.

ربع	ربع	ربع	ربع	ربع	ربع
rab'ağa	rabğa'a	rağba'a	rağ'aba	ğarba'a	ğar'aba
برق	برق	برق	برق	برق	برق
barğa'a	Bar'ağa	bağra'a	bağ'ara	ba'rağa	bağ'ara

Bu sistemde olası ihtimallere değinen **halil bin ahmad**eserine sadece yaşamda kullanılan -musta' mal مستعمل - kelimeleri almış, kullanılmayan, terk edilmiş -muħmal مهمل - kelimeleri almamıştır.

IV.1.4. Arapçada dil ucu ve çift dudak ünsüzleri altı ünsüzden oluşur. Dil ucundan çıkan ünsüzler ر/r/, ل/l/, ن/n/; ف/f/, ب/b/, م /m/ ise dudak ünsüzleridir. Arapça dördü ve beşli kelimelerde bu ünsüzlerden biri ya da birkaçı bulunur. *Bu ünsüzlerin bulunmadığı kelimeler Arapçaya başka dillerden geçmiş, alıntı kelimelerdir.*⁴²

IV.1.5 Arapçada isimler üç ünsüzden az olamazlar. İki ünsüzlüymüş gibi görünen isimlerin aslında üçüncü bir ünsüz daha vardır. Örneğin: فامfam 'ağız' kelimesinin kökü [ف و هـ] /f/ /v/ /h/' dir.

IV.1.6. Arapçada yirmi beş ünsüz -şihāḥ صحاح-, dört ünlü -cavf جوف - olmak üzere yirmi dokuz harf vardır. Bunlardan Ünlüler: /ا, و, ی, ء, /ā', vāv, yā, hamza(kesme)dir.

Ünsüzlerise:

/ب, ت, ث, ج, ح, خ, د, ذ, ر, ز, س, ش, ص, ض, ط, ظ, ع, غ, ف, ق, ك, ل, م, ن, هـ/

b, t, ṭ, c, ḥ, ḫ, d, Ḍ, r, z, s, ṣ, ṣ, ḏ, ṭ, ḏ, 'a, ğ, k, k, l, m, n, h.

IV.1.7. Arapçada مضاعف muḏā'af⁴³ fiiller bulunur: مَرَّ، عَضَّ، شَدَّ، marra, 'aḏḏa, ṣaḏḏa, laffa gibi.

IV.1.8. Arapçada üçlü **şahiḥ fiiller**, içinde ا, و, ی, ء, vāv, yā, hamza ünsüzleri bulunmayan fiillerdir. **Mu'tal fiiller** ise içinde ا, و, ی, ء, vāv, yā, hamza ünsüzleribulunan fiillerdir.

IV.1.9. Arapçada kelimeler iki harften, üç harften, dört harften yahut beş harften oluşabilir; ancak beş harften fazla olamaz. Beş harften fazla olanlar ziyadeli kelimelerdir⁴⁴.

⁴² Kitābu 'l-ayn 2003, I: 52. s.

⁴³ مضاعف muḏā'af: İkinci harfi ile üçüncü harfi aynı fiile muḏā'af denir; yani bir fiilde aynı cinsten iki ünsüz yan yana gelir, birinci ünsüz ünlüsüz, ikinci ünsüz ünlülü olursa muḏā'af' ikiz ünsüzlü' denir.

⁴⁴ Arapçada zâid harfler şunlardır: ا, ت, س, ل, م, ن, هـ, و, ی: Hamza, alif, ta, sin, lam, mim, nun, ha, vāv, yā.

الخليل بن احمد al-Ḥalīl bin aḥmad'in كتاب العين *Kitābu 'l-‘ayn*'da izlediği yöntem şöyledir:

1. İkinci ünsüzü ikizliler babı	باب الثَّنَائِيّ المَشْدَدِ ثَانِيَه	- ١
2. Sağlam üçlüler babı	باب الثَّلَاثِيّ الصَّحِيح	- ٢
3. İletli üçlüler babı	باب الثَّلَاثِيّ المَعْتَل	- ٣
4. İki illetliler babı	باب اللَّفِيف ⁴⁵	- ٤
5. Dörtlüler babı	باب الرِّبَاعِيّ	- ٥
6. Beşliler babı	باب الخَمَاسِيّ	- ٦

IV.2. *Dīvānu luġāti't-Turkile Kitābu 'l-‘ayn'*ıkarşılaştırdığımızda aralarındaki benzerlik ve ayrılıklar şu şekilde gözümüze çarpmaktadır:

IV.2.1. *Kitābu 'l-‘ayn*altı, *Dīvānu luġāti't-Turk*sekiz bölümden oluşmaktadır.

IV.2.2. *Kitābu 'l-‘ayn*'da bulunan اللَّفِيف al-lafif -iki illetliler- babı *Dīvānu luġāti 't-Turk*'te bulunmamaktadır.

IV.2.3. مهمل - مستعمل musta' mal-muḥmal -kullanılan, terk edilen- konusuna hem *Kitābu 'l-‘ayn*'da hem de *Dīvānu luġāti 't-Turk*'te giriş bölümlerinde değinilmiştir.

IV.2.4. al-Ḥalīl bin aḥmad, kitabının giriş kısmında Arapçanın ses özelliklerine; Kāşgarlı Maḥmūd da *Dīvānu luġāti 't-Turk*'ün değişik yerlerinde Türkçenin ses özelliklerine değinmiştir.

IV.2.5. Hem al-Ḥalīl bin aḥmad hem de Kāşgarlı Maḥmūd kelimelerin açıklamalarını şiirlerle desteklemişlerdir.

Kāşgarlı Maḥmūd'un alıntı yaptığı Arap şiirleri on dördtür:

Tarafē [ö. 564] [Mu' allāḩa: 107^b] 31^{a9}; İmru 'l-Ḳays [ö. 565] [Mu' allāḩa: 54^b] 225^{b3}; Mecnūn [ö. 690-700] [Mulavvah oġlu ḩays]'tan 22^{a7}, 201^{a9}, 267^{b5}; A'ṣa [ö. 629? /702] 39^{b6}, 268^{b7}; Erkam oġlu İblā' 03^{b15}; Zu 'r-Rumma [ö. 735] 230^{a7}, 270^{a1} ve başkalarından 85^{a11}; 101^{a8}; 226^{b2}; 275^{b12}.

IV.2.6. Hem al-Ḥalīl bin aḥmad hem de Kāşgarlı Maḥmūd kelimelerin açıklamalarında hadislerden alıntı yapmışlardır.

Kāşgarlı Maḥmūd üç yerde hadis kullanmıştır: 24^{b9}, 33^{a2}, 89^{a7}.

IV.2.7. Kāşgarlı Maḥmūd on dört yerde Arap atasözü kullanmıştır: 85^{a8}, 108^{b3}, 251^{a15}, 103^{b17}, 110^{b11}, 111^{a7}, 115^{b9}, 119^{b5}, 124^{a17}, 153^{b17}, 205^{a9}, 248^{b5}, 253^{b5}, 310^{b4}.

IV.2.8. Gerek al-Ḥalīl bin aḥmad gerek Kāşgarlı Maḥmūd ḩur'an-ı kerim'den tanık getirmiştir⁴⁶.

⁴⁵اللَّفِيف al-lafif: Birinci ünsüzü ile üçüncü ünsüzü yahut ikinci ünsüzü ile üçüncü ünsüzü, illetli ünsüz olan kök.

⁴⁶Kāşgarlı Maḥmūd yirmi dört yerde *ḩur'an-ı kerim*'den tanık getirmiştir: 10^{a12} = K. 4/162, 22^{a11} = K. 19/24, 34^{b2} = K. 94/6, 34^{b9} = K. 75/33, 34^{b10} = K. 91/10, 39^{b3} = K. 26/23, 39^{b5} = K. 96/15, 60^{b9} = K. 56/65, 73^{a5} = K. 61/4, 84^{b11} = K. 12/31, 84^{b12} = K. 35/2, 84^{b15} = K. 38/7, 87^{b17} = K. 56/69, 88^{b15} = K. 76/1, 88^{b16} = K. 95/4-6, 174^{a2} = K. 2/54/51, 174^{a7} = K. 96/6-7, 177^{b5} = K. 65/7, 177^{b6} = K. 89/16,

IV.2.9. al-Ḥalīl bin aḥmad eserinin girişinde Arapçanın yapısına -binā' بناء- Kāşgarlı Maḥmūd da aynı şekilde *Dīvānu luġāti 't-Turk'*te Türkçenin yapısına değinmiştir.

IV.2.10. Kāşgarlı Maḥmūd *Dīvānu luġāti 't-Turk'*ün giriş kısmında ve gerektiğinde öbür bölümlerde Türkçenin ses ve dil bilgisi özelliklerinden bahsetmiştir; ancak al-Ḥalīl bin aḥmad sadece kitabının giriş kısmında birkaç sayfa açıklama ile yetinmiştir. *Dīvānu luġāti 't-Turk'* bu özelliği ile *Kitābu 'l-'ayn'*dan ayrılmaktadır.

IV.2.11. al-Ḥalīl bin aḥmad Arapçadaki ünlülerden sadece ünsüzler gibi ayrı bir ünsüzle yazılan uzun ünlülere /ى، و، /ā', vāv, yā değinmiştir. Kısa ünlülere (hareke) ve özelliklerine uzun ünlülerdeki gibi değinmemiştir.

IV.2.12. Kāşgarlı Maḥmūd *Dīvānu luġāti 't-Turk'*te hareke adlandırmasını her yerde kullanmasına rağmen özel olarak bu ünlülerden bahsetmemiştir. Türkçede bulunan seslerden bahsederken sadece ünsüzlerden bahsetmiştir.

IV.2.13.Kāşgarlı Maḥmūd *Dīvānu luġāti 't-Turk'*te, üç ünsüzlü bir kelimedeki orta ünsüz için kullanılan ḥaşv tabirini ساكن الحشو sākinu'l-ḥaşv⁴⁷, متحرك الحشو mutaḥarriku'l-ḥaşv⁴⁸ şeklinde birçok yerde kullanırken, al-Ḥalīl bin aḥmad *Kitābu 'l-'ayn'*da böyle bir ıstılah kullanmamıştır, ḥaşv kelimesinin yerine عین 'ayn ıstılahını kullanmıştır.

V. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkçenin Arapçadan geri olmadığını göstermek ve Araplara Türkçe öğretmek amacıyla *Dīvānu luġāti 't-Turk'*ü yazan Kāşgarlı Maḥmūd, DLT'de hem Arapça bilgisini ortaya koymuş hem de bu eserini yazarken son eklemeli Türkçeyi bükümlü bir dil olan Arapça ile açıklamağa çalışmış, Türkçe madde başı kelimeleri Arapça biçim bilgisi kurallarından yararlanarak sıralamıştır.

Bugün elimizde bulunan *DLT*, Sāveli Ebū Bekir oğlu Muhammed tarafından yazılışından 192 yıl sonra 1266 Ağustos 1 Pazar günü çekimlenmiş tek örnektir. *DLT*'nin başka nüshasının olup olmadığı bilinmediği gibi elimizde başka nüshası da bulunmamaktadır.

Arapça sözlükler:

1. Ünsüzlerin çıkış yerleri (mahreç) esas alınarak düzenlenen sözlükler,
2. Kelimenin son ünsüzü esas alınarak düzenlenen sözlükler,
3. Kelimenin ilk ünsüzü esas alınarak düzenlenen sözlükler,

233^a4 = K. 5/99, 247^a14 = K. 2/259, 268^b7 = K. 96/15, 273^a12 = K. 56/65, 288^a3 = K. 12/2.

⁴⁷*DLT*:8^b10; 17^a2; 18^b15; 58^b7; 89^b6; 105^a12; 174^b1, 174^b 4, 174^b 11; 224^a4; 229^a3; 247^b3; 260^b2; 265^a5; 283^a7; 314^b8; 318^b10.

⁴⁸*DLT*: 18^b15,18^b16; 36^a11; 49^a15; 89^b7, 89^b 8; 153^a1; 198^a6; 204^b7; 208^a2; 224^a15; 237^a1; 270^b3; 278^a2; 308^a2.

4. Kelimenin okunuşu esas alınarak düzenlenen sözlükler olmak üzere dört şekilde düzenlenirler.

Örneğin; İbn Manzûr'un *Lisānu 'l-‘arab*[630-711/1232-1311] adlı eseri önce ilk harf sonra son harf şeklindeki dizilime, *az-Zamaḥşarī*'nin [467-538/1075-1144]*Asāsu 'l-balaġa* adlı eseri de, önce ilk, sonra ikinci harfe göre dizilime örnektir. Modern Avrupa dillerinde yapılmış sözlüklerin pek çoğu bu sisteme göre dizilmiştir. Ancak az sayıda sözlük birinci dizilime göre; yani önce son sonra ilk ve ikinci harfe göre düzenlenmiştir.

Divānu luġāti 't-Turk'te ünsüz köklerine göre madde başı2251⁴⁹, toplam olarak 17.879 kelime; *Kitābu 'l-‘ayn*'da ise ünsüz köklerine göre madde başı1664, toplam olarak 5.771 kelime vardır.

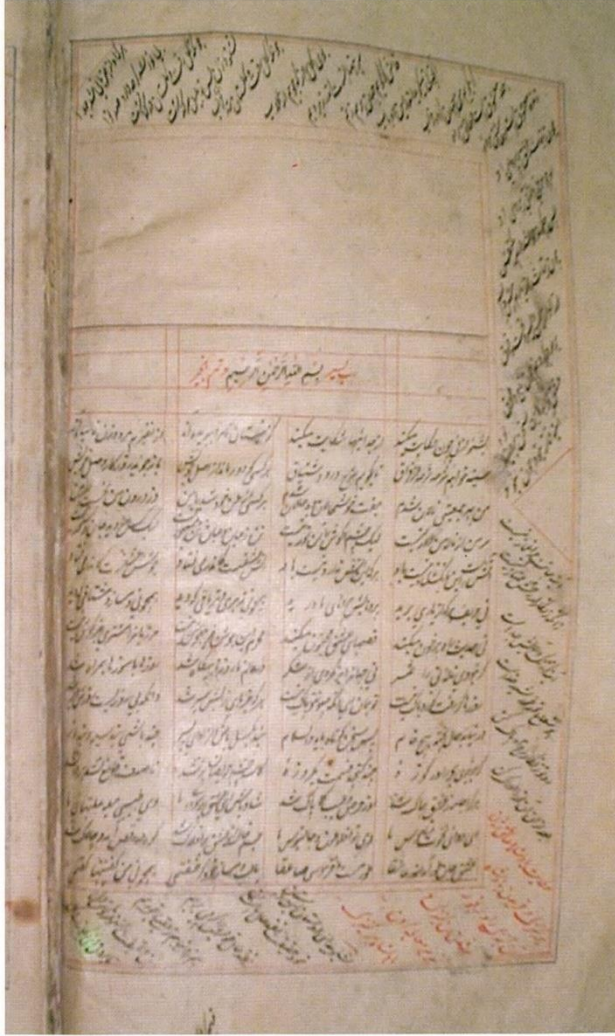
Sonuç olarak *DLT*'nin hem Arapça sözlüğü hem de Arap harfli eski Türkçe dizini hazırlanmalıdır.

***DLT* ile *KA*'da bulunan kelimeleri bir arada şu şekilde gösterebiliriz:**

Mad de başı harf	KA	DLT	Madd e başı harf	KA	DLT	Madd e başı harf	KA	DLT	Mad de başı harf	KA	DLT				
22	ك	113	84	15	ك	38	38	8	ك	36	76	1	ك	7	90
23	ج	13	74	16	ج	37	52	9	ج	26	30	2	ج	12	107
24	م	15	94	17	م	20	10	10	م	19	119	3	م	29	36

⁴⁹ ÖZTÜRK, Faruk: *Divānu luġāti 't-Turk*'ün Arap Sözlükçülüğüne Göre İncelenmesi: Bişkek, 2010, XX+30+676 s. [Yöneten: Prof. Dr. Mustafa Sinan KAÇALIN] Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktorluk Tezi.

25	ن	19	151	18	ن	203	136	11	ن	34	52	4	ن	24	32
26	ه	161	59	19	ن	114	73	12	ن	51	121	5	ن	98	88
27	و	4	88	20	ن	11	106	13	ن	81	92	6	ن	175	122
28	ي	1	13	21	ن	131	123	14	ن	40	75	7	ن	152	110

Vakıf senedinin yapıştırıldığı olduğu Mesnevi'nin ilk sayfası

تادو محقر بنو بنی کبیر البکلی ماه رجب **یزون** ندرت بقربالی مضافات کاشغریه و القضا
 مسند شریفیت ملا صدیق اعلم بن شاه آغا غلام غلام خانیم فی الزین اتندو و مستلوقا حالیم بریزون
 نورت باشو سالم بیزون علم حسابات اشتقاق ادر بلایع کیفیات بیزون علوم دیگر برهمنو غنیمت شریف
 معرفت شمس و صغری مشغولی علم فغان مشغولی فلم جهاد بیزون اوزون صغریه کج زینت برقا
 قیمت برمالی نوز خضر بکراشم الاله کاشغریه و موضع اویغان تحت اجل جنم نولولی اوجیه بریزون
 عشق عرفان حضرت مولود شمس الدین حسین صاحب فلم محمود الکاشغری زینت ادر غنیمت
 هلالی و صدیق هو بنو باد که بو اوزون ادر معرفت کاشغریه ارباب علم ارباب ادر بیزون ادر
 حسین صاحب فلم محمود الکاشغری ادر غنیمت بریزون جنم نولولی ادر اوزون
 مذکور کتابی مطالع قلب صاحب فلم حضرت مولود شمس الدین حسین محمود الکاشغری
 بنده ادریده و دعا قلب اولاد اهدت قومی ملت کونولیم قلب فضل کمال ادر غنیمت
 بو مذکور و حق کاشغریه باشو شاگردیم ملا صدیق طلعت بن املا و عوضونی مشغولی نصب طریقم
 ربی خانیم فی الذیل مرید صدیق تعلم اوزون و هم ربی ادریم
 مذکور ادریم زینت مستطی غم علم ادر مدرس النظر اوزون م بیوان شاهان ملا و ادریم مطاری
 و نوروز کاتب اوزون و سنی کاتب تری اشیخ اوزون م ملا و عوضونی اویغان بنی ایدین نور و ادریم
 شاه عدله

Vakıf senedinin fotoğrafı

KAYNAKÇA

AKKOYUNLU, Ziyad: “Divanu Lugati’t-Türk, Halkbilimi Bakımından Değerlendirilirken Kâşgarlı Mahmud’un Arapçasında Dikkat Edilecek Hususlar”, *IV.Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri Halk Edebiyatı*: Ankara 1992, c. 2.

ATAY, Hüseyin - Mustafa ATAY - İbrahim ATAY: *Arapça-Türkçe Büyük Lûgat*: I. Ankara 1964, 511 s. II, Ankara 1968, 511-1166. s.; III, Ankara 1981, 530 s.

AYDIN, Mehmet: “Derleme Sözlüğüne Birkaç Katkı: Divânü Lügât-it-Türk’le Aybastı Ağzındaki Bazı Ortak Ögeler”, *İlmî Araştırmalar*, İstanbul 2005, sy. 19. 17-22. ss.

AYDIN, Mehmet: “Divânü Lügât-it-Türkteki Yükleme Hâli Ekleri”, *Akademik Açt*: Samsun 1996, sy. 2. 83-90. ss.

BİLGE, Muallim Rifat [Kilisli]: “Divanü Lugat it Türk Tercümesi Münasebetiyle”, *Yeni Sabah*: İstanbul 1940, (Mayıs 9-10)

BİLGE, Muallim Rifat [Kilisli]: “Divanü Lûgat-it Türk’e Ait Hatıra Notları”, *Yeni Sabah*: İstanbul 1945, (Ekim 4, 7, 11, 14, 18)

BOZKAPLAN, Şerif Ali: “Divanu Lugati’t-Türk’te +IA-”: *TS/Türkoloji Araştırmaları* Osman Nedim Tuna Armağanı: Erzincan 2007 (Bahar) c. 2, sy. 4, 109-120. ss.

CLAUSON, Sir Gerard: *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*: London 1972, XLVIII+989 s.

DANKOFF, Robert [MAHMUD al-KÂŞGARÎ]: *Compendium of The Turkic Dialects (Dîwân Lügât at-Türk): Edited and Translated with Inroduction and Indices Robert DANKOFF in collaboration with James KELLY/ al-KÂŞGARÎ, Mahmud: Türk Şiveleri Lugat, (Divanü Lugati’t-türk) İnceleme Tenkidli Metin İngilizce Tercüme Dizinler: Harvard I. Kısım 1982, XI+416 s. II. Kısım 1984, III+381 s. III. Kısım 1985 337 s. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 7. Türkçe Kaynaklar: VII.*

DİLÇİN, Ali Dehri: *Arap alfabesine göre Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*: Ankara, 1957, 448 s. TDK.

DOERFER Gerhard: “Eine sonderbare Stelle bei Mahmûd al-Kâşgarî”, *Central Asiatic Journal*: Den Haag - Wiesbaden 1987, Vol. 31/3-4, 199-208. ss.

DOERFER Gerhard: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*: Wiesbaden 1963, I, XLVIII+557 s.; 1965, II, VIII+671 s.; 1967, V+670 s.; 1975, IV, V+640 s. Franz Steiner Verlag.

EMERS, Robert: *Arabic Grammars of Turkic, The Arabic Linguistic Model Applied to foreign languages & translation of Hebrew AbūḤayyān al-ʿandulūsī’s kitāb al-ʿidrāk li-lisān al-ʿatrāk*: Leiden Boston Köln 1999, 494 s. Brill.

ERASLAN, Kemal: “Divanu Lugati’t-Türk’te Aruz Vezniyle Yazılmış Şiirler”: TDAY-Belâten 1991: Ankara 1994, 113-117. ss. TDK.

al-FĀRĀBĪ, abiibrâhîm ishâk bin ibrâhîm (ö. 350): *Divânu’l-adab*[taḥkîk: ad-duktur aḥmad muḥtâr ‘umar; ad-duktur ibrâhîm anîs]: macma‘u ‘l-luġati ‘l-‘rabiyya, Bayrût-Lubnân 2003, I. c. 482 s., II. c. 503 s., III. c. 471 s., IV. c. 265 s.

al-FİRŪZĀBĀDĪ, Macdu ‘d-dîn AbūṬâhir Muḥammad b. Ya‘kûb: *al-Uḳyânûsu ‘l-Basîṭ fi Tarcamati ‘l-Kâmûsi ‘l-Muḥîṭ*: Çeviren: CENÂNİOĞLU Aḥmed ‘Âşim, İstanbul I: ‘r² 1268, [II]+943 s. II: r-ḳ² 1269, [II]+939 s. III: ḳ-v² 1272, [II]+975 s.

al-ḤALĪL bin AḤMAD, li-abî‘ abdu ‘r-raḥman al-ḥalil bin aḥmad al-farâhîdî (100-175): *kitâbu ‘l-‘ayn*[tartib va taḥkîk: ad-duktur ‘abdu ‘l-ḥamid handawî]: manşûrât muḥammad ‘alî bayḍûn, dâru ‘l-kutubu ‘l-‘ilmiyya. Bayrût-Lubnân 1424/2003, I. c. 459 s., II. c. 429 s., III. c. 448 s., IV. c. 416 s.

HAYWOOD, John A.: *Arabic lexicography: its history, and its place in the general history of lexicography*: Leiden, 1960, vi+141 s. E. J. Brill.

İBN MUHANNA, Abu ‘l-Fazl Camalu’d-din Ahmad b. Muhammad b. Hasan al-Hilli: *Kitâbu ḥilyati ‘l-insan va ḥalbatu ‘l-lisan*: [Müstensihi: Kilisli Mu‘allim Rif‘at], İstanbul 1338 - 1340, VIII+233 s.; Çevirisi: Aptullah BATTAL: *İbnü-Mühennâ Lûgati (İstanbul nüshasının türkçe bölüğüünün endeksidir.)*: Ankara 1934, [4]+109 s. T. D. T. C. [Yayın nr. 9].

İbnu ‘L-MANZŪR, Abū ‘l-Fazl Camâlu ‘d-dîn b. Muḥammad b. Mukarram b. manzûr: *Lisânu’l-‘Arab*: [Bayrût] 1430; (manşûrât muḥammad ‘alî bayḍûn, dâru ‘l-kutubu ‘l-‘ilmiyya. Lubnân), Bayrût 2009, I-XV. c.

KAÇALİN, Mustafa S.: “Abdullah Sabri Karter’in Dîvânu Lugâti ‘t-Türk Çevirisi Üstüne”, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Türklük Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 1998, 8. sy. 249-252. ss.

KAÇALİN, Mustafa S.: “Divânü Lügati’t-Türk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: Ankara 1990, c. 9. 446-449. ss.

KAÇALİN, Mustafa S.: “Divanü Lügati ‘t-Türk Üzerine Birkaç Söz”: *Türk Dili*: Ankara 2008, 536-549. ss.

KAÇALİN, Mustafa S.: *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı* Kitâb-ı Dedem Korkud ‘alâ lisân-ı tâ‘ife-i Oğuzân: İstanbul 2006 (Kasım), 202 s. Kitabevi 305.

[KÂŞGARLI MAHMUD]: *Dîvânu Lugâti ‘t-Turk*: İstanbul 1333, I, 436 s.; 1333, II, 319 s.; 1335, III, 452 s.

[KÂŞGARLI MAHMUD]: *Dîvânu Lugâti ‘t-Turk Tercümesi*: Çeviren: Besim ATALAY, Ankara 1939, I, XXXVI+530 s.; 1940, II, 366 s.; 1941, III 452 s. T. D. K. [yayın nr: 521, 522, 523, 524]

[KÂŞGARLI MAHMUD]: *Dîvânu Lugâti ‘t-Turk*: [Millet Ktp. Arapça Kit. 4189. sy.’dan] Tıpkıbasım/Faksimile Ankara 1990, 1^a-319^b yr. Kültür Bakanlığı Yayınları/1205. Klasik Eserler Dizisi/11.

KEŞKERİ, Mehmut: *Türki Tillar Divani*: [Yay.: Abdusalam ABBAS, Abdürahim ÖTKÜR, Abdurahim HABİBULLAH, Damulla Abdulhamit YUSUFİ, Halimi SALİH, Hacı NURHACI, Osman Mehmed NİYAZ, Sabir RUZİ, İbrahim MUTİ, Emin TURSUN, Mir Sultan OSMANOV] Şincan Halk Neşriyatı, Ürümçi, 1. c. 1981, 62 + 687 s, 2. c. 1983, 533 s., 3. c. 1984, 612 s.

KOCAGÖZ, Samim: “Divanü Lûgat-it-Türk ve Hocam Kilisli Rifat Bilge”, *Türk Dili*: Ankara 1972 (Temmuz), C: XXVI, S: 250, 319-322. ss.

[KOŞGARIY MAHMUD]: *Turkiy Sözlür Devoni* الترتيب لغات الترتيب: محمود كاشغري-ديوان لغات الترك: Perevyol: Salih M. MUTALLİBOV: Toşkent c. I: 1960, 500 s.; c. II: 1961, 428 s.; c. III: 1963, 463 s.; c. IV: 1967, 550 s. Uzbekistan SSR Fenler Akademiyası Naşriyeti. [КОШГАРИЙ МАХМУД: *Туркий сузлар девони* الترتيب لغات الترتيب: محمود كاشغري-ديوان لغات الترك: перевёл: Салих М. МУТАЛЛИБОВ: Тошкент т. I: 1960 500 с., т. II: 1961 428 с., т. III: 1963 463 с., т. IV: 1967 550 с., Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Нашриети.]

[MAHMUD al-KÂŞGARİ]: *Compendium of The Turcic Dialects (Dîwân Lugât at-Turk)*: Edited and Translated with Introduction and Indices Robert DANKOFF in collaboration with James KELLY / al-KÂŞGARİ, Mahmud: Türk Şiveleri Lugat, (Divanü Lugati't-türk) İnceleme Tenkidli Metin İngilizce Tercüme Dizinler: Harvard I. Kısım 1982, XI+416 s. II. Kısım 1984, III+381 s. III. Kısım 1985 337 s. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 7. Türkçe Kaynaklar: VII.

[MAHMUD al-KÂŞGARİ]: *Divan Lugat at-Turk*: Perevod i predisloviye: Z.-A. M. AUEZOV, indeks: R. ERMERSA: Kazahstan Almatı 2005: Dayk-Press, 1288 s.+2 s. vkl. Institut Vostokovedeniya İmeni R. B. SULEYMEVA Ministerstva Obrazovaniya i Nauki Respubliki. [Махмуд ал-КАШГАРИ: *Диван Лугат ат-Турк*: Перевод и предисловие: З.-А. М. АУЕЗОВОЙ, индекс: Р. ЭРМЕРСА: Казахстан Алматы 2005: Дайк-Пресс, 1288 с.+2 с. вкл. Институт Востоковедения Имени Р. Б. Сулейменова Министерства Образования и Науки Республики.]

MENİNSKİ, Franciscus à Mesgnien: *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae–Arabicae–Persicae. Mit einer Einleitung und mit einem türkischen Wortindex von Stanislaw Stachowski sowie einem Vorwort von Mehmet ÖLMEZ*. I, II, III, IV, V, VI. İstanbul, 2000.

MUTİY, İbrahim – Mirsultan OSMANOV: “Kâşgarlı Mahmud’un Yurdu, Hayatı ve Mezarı Hakkında” Çeviren: Hülya Kasapoğlu ÇENGEL, *Bilig*: Ankara 2002 (Güz), Sayı:23, 189-208. ss.

Drevnetyurkskiy Slovar: Redaktori: V. M. NADELIAEV - D. M. NASILOV - E. R. TENİŞEV - A. M. ŞÇERBAK, Leningrad 1969, XXXVIII+676 s. Izdatelstvo “Nauka” Leningradskoe Otdelenie. [Древнетюркский словарь: Редакторы: В. М. НАДЕЛЯЕВ - Д. М. НАСИЛОВ - Э. Р. ТЕНИШЕВ - А. М. ЩЕРБАК: Ленинград 1969, XXXVIII+676 с. Издательство “Наука” Ленинградское отделение.]

NALBANT, Mehmet Vefa: *Divanü Lügati't-Türk Grameri I*: İstanbul 2008, 298 s. Bilge Oğuz Yayınları.

ÖLMEZ, Mehmet: “Kâşgarlı Mahmud’un Kabri ve Yurdu”, *TDA*: İstanbul 2004, 14. c. 207-239. ss.

ÖZTÜRK, Faruk: "Divānu Luġāti 't-Turk'üArap Sözlükçülüġü Açısından Deġerlendirme Assessment Of Compendium Of The Turkic Dialects(=Diwān Luġāt At-Turk), In Terms Of Arabic Lexicography." The Journal of Academic Social Science Studies JASSS International Journal of Social Science Volume 6 Issue 3, March 2013 ISSN: 2147-2971 pp. 529-545.

ÖZTÜRK, Faruk: *Divānu luġāti 't-Turk'ün Arap Sözlükçülüġüne Göre İncelenmesi*: Bişkek, 2010, XX+30+676 s. [Yöneten: Prof. Dr. Mustafa Sinan KAÇALIN] Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktorluk Tezi.

RADLOFF, W.: *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*: Sanktpeter'burg' 1893, I, XVIII+1914+66 s.; St. Pétersbourg 1899, II, 1814+64 s.; 1905, III, 2203+98 s.; 1911, IV, 2230+107 s.

REDHOUSE, Sir James W.: *A Turkish and English Lexicon / Kitāb-ı Ma'ānî-i Lehce*: Constantinople 1890, XVI+2224 s.

SEVORTYAN, Ervand Vladimiroviç: *Etimoloġişeskiy Slovar Tyurkskih Yazikov(Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi Na Glasniye)*: Moskva 1974, 767 s. İzdatelstvo "Nauka" Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya. [СЕВОРТЯН, Эрванд Владимирович: *Этимологический словарь тюркских языков (Общetyurkskiye u mejtjurkskiye osnovy na glasnyie)*: Москва 1974, Издательство «Наука», 767 с. Академия Наук СССР Институт языкознания.]

SEVORTYAN, Ervand Vladimiroviç: *Etimoloġişeskiy Slovar Tyurkskih Yazikov(Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi Na Bukvu "B")*: Moskva 1978, 350 s. İzdatelstvo "Nauka" Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya. [СЕВОРТЯН, Эрванд Владимирович: *Этимологический словарь тюркских языков (Общetyurkskiye u mejtjurkskiye osnovy na bukvu «B»)*: Москва 1978, 350с. Издательство «Наука» Академия Наук СССР Институт языкознания.]

SEVORTYAN, Ervand Vladimiroviç: *Etimoloġişeskiy Slovar Tyurkskih Yazikov(Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi Na Bukvu "V", "G", "D")*: Moskva 1980, 396 s. İzdatelstvo "Nauka" Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya. [СЕВОРТЯН, Эрванд Владимирович: *Этимологический словарь тюркских языков (Общetyurkskiye u mejtjurkskiye osnovy na bukvu «B», «G», «D»)*: Москва 1980, 396 с. Издательство «Наука» Академия Наук СССР Институт языкознания.]

Sovetskaya Tyurkologiya: Baku 1972 (Yanvar-Fevral), № 1 (Nomer posvyaşçen 900-letiyu "Divanu Lugat-it-Turk" Mahmuda KAŞGARI) 159 s. Akademiya Nauk SSSR, Akademiya Nauk Azerbaydjanskoj SSR. [Советская Тюркология: Баку 1972 (Январь-Февраль), № 1 (Номер посвящен 900-летию «Дивану Лугат-ит-Турк» Махмуда КАШГАРИ) 159 с. Академия Наук СССР, Академия Наук Азербайджанской ССР.]

ТАУМАС, Abdullah [Battal]: "Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi", *Türkiyat Mecmuası*: İstanbul 1942, VII-VIII. c. 212-252. ss.

ТАУМАС, Abdullah [Battal]: "Divanü Lûgati 't-Türk Tercümesi", *Türkiyat Mecmuası*: İstanbul 1954, XI. c. 75-100. ss.

TEKİN, Talât: “Karahanlı Dönemi Türk Şiiri”, *Türk Dili:Türk Şiiri Özel Sayısı I* (Eski Türk Şiiri): Ankara Ocak 1986 LI, 409. sy. 107-108. ss.

TEKİN, Talât: *XI. Yüzyıl Türk Şiiri Divanı Lugati't-Türk'teki Manzum Parçalar*: Ankara 1989, XI+272 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 541.

TIETZE, Andreas: *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Cilt I A-E*: İstanbul-Wien 2002, 763 s., Simurg 56 Sözlük 2.

TIETZE, Andreas: *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuchs des Türkei-Türkischen İkinci Cilt Zweiter Band F-J*: Wien 2009, 440 s., Österreichische Akademie der Wissenschaften.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir: “Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut -Divanü Lûgat'ı Yazıp Bitirisinin 873 üncü Yıldönümü Münasebetiyle”, *TD-Belleten*: İstanbul 1946 (Mart) seri: III, sy. 6-7, 625-631 ss.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir: *Büyük Türk Dilcisi: Kâşgarlı Mahmut*: Ankara 1972, 222 s.+ harita. TDK Yayınları: 336.

[YUSUF HAS HÂCİB]: *Kutadgu Bilig I* Metin: Reşid Rahmeti ARAT, İstanbul 1947, LIX+656 s. Türk Dil Kurumu.

[YUSUF HAS HÂCİB]: *Kutadgu Bilig II* Çeviri: Reşid Rahmeti ARAT, İstanbul 1959, XXVI+477 s. Türk Tarih Kurumu.

[YUSUF HAS HÂCİB]: *Kutadgu Bilig III* İndeks: Reşid Rahmeti ARAT (İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal ERASLAN - Osman F. SERTKAYA - Nuri YÜCE – Ön Söz: Muharrem ERGİN), İstanbul 1979, XV+565 s. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV – Sayı: A 12.

AKKOYUNLU, Ziyad: “Divanı Lugati't-Türk, Halkbilimi Bakımından Değerlendirilirken Kâşgarlı Mahmud'un Arapçasında Dikkat Edilecek Hususlar”, *IV. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri Halk Edebiyatı*: Ankara 1992, c. 2.

ATAY, Hüseyin - Mustafa ATAY - İbrahim ATAY: *Arapça-Türkçe Büyük Lûgat*: I. Ankara 1964, 511 s. II, Ankara 1968, 511-1166. s.; III, Ankara 1981, 530 s.

AYDIN, Mehmet: “Derleme Sözlüğüne Birkaç Katkı: Divânü Lügât-it-Türk'le Aybastı Ağzındaki Bazı Ortak Ögeler”, *İlmî Araştırmalar*, İstanbul 2005, sy. 19. 17-22. ss.

AYDIN, Mehmet: “Divânü Lügât-it-Türkteki Yükleme Hâli Ekleri”, *Akademik Açık*: Samsun 1996, sy. 2. 83-90. ss.

BİLGE, Muallim Rifat [Kilisli]: “Divanü Lugat it Türk Tercümesi Münasebetiyle”, *Yeni Sabah*: İstanbul 1940, (Mayıs 9-10)

BİLGE, Muallim Rifat [Kilisli]: “Divanü Lûgat-it Türk'e Ait Hatıra Notları”, *Yeni Sabah*: İstanbul 1945, (Ekim 4, 7, 11, 14, 18)

BOZKAPLAN, Şerif Ali: "Divanu Lugati't-Türk'te +IA-": *TS/Türkoloji Araştırmaları* Osman Nedim Tuna Armağanı: Erzincan 2007 (Bahar) c. 2, sy. 4, 109-120. ss.

CLAUSON, Sir Gerard: *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*: London 1972, XLVIII+989 s.

DANKOFF, Robert [MAHMUD al-KÂŞGARÎ]: *Compendium of The Turkic Dialects (Dîwân Luġât at-Turk)*: Edited and Translated with Inroduction and Indices Robert DANKOFF in collaboration with James KELLY / al-KÂŞGARÎ, Mahmud: Türk Şiveleri Lugat, (Divanü Lugati't-türk) İnceleme Tenkidli Metin İngilizce Tercüme Dizinler: Harvard I. Kısım 1982, XI+416 s. II. Kısım 1984, III+381 s. III. Kısım 1985 337 s. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 7. Türkçe Kaynaklar: VII.

DİLÇİN, Ali Dehri: *Arap alfabesine göre Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*: Ankara, 1957, 448 s. TDK.

DOERFER Gerhard: "Eine sonderbare Stelle bei Mahmūd al-Kâşgarī", *Central Asiatic Journal*: Den Haag - Wiesbaden 1987, Vol. 31/3-4, 199-208. ss.

DOERFER Gerhard: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*: Wiesbaden 1963, I, XLVIII+557 s.; 1965, II, VIII+671 s.; 1967, V+670 s.; 1975, IV, V+640 s. Franz Steiner Verlag.

EMERS, Robert: *Arabic Grammars of Turcic, The Arabic Linguistic Model Applied to foreign languages & translation of Hebrew AbūḤayyān al-ʿandulūsī's kitāb al-ʿidrāk li-lisān al-ʿatrāk*: Leiden Boston Köln 1999, 494 s. Brill.

ERASLAN, Kemal: "Divanu Lugati't-Türk'te Aruz Vezniyle Yazılmış Şiirler": *TDAY-Belleten* 1991: Ankara 1994, 113-117. ss. TDK.

al-FĀRĀBĪ, abiiibrāhīm ishāk bin ibrāhīm (ö. 350): *Divānu'l-adab*[taḥkik: ad-duktur aḥmad muḥtār ʿumar; ad-duktur ibrāhīm anis]: macmaʿu ʿl-luġati ʿl-ʿrabiyya, Bayrūt-Lubnān 2003, I. c. 482 s., II. c. 503 s., III. c. 471 s., IV. c. 265 s.

al-FİRŪZĀBĀDĪ, Macdu ʿd-dīn AbūṬāhir Muḥammad b. Yaʿkūb: *al-Uḫyānūsū ʿl-Basīʿ fi Tarcamati ʿl-Ḳāmūsī ʿl-Muḥīṭ*: Çeviren: CENĀNİOĞLU Aḥmed ʿĀşım, İstanbul I: ʿr² 1268, [II]+943 s. II: r-ḳ² 1269, [II]+939 s. III: ḳ-v² 1272, [II]+975 s.

al-ḤALİL bin AḤMAD, li-abīʿ abdu ʿr-raḥman al-ḥalil bin aḥmad al-farāhīdī (100-175): *kitābu ʿl-ʿayn*[tartib va taḥkik: ad-duktur ʿabdu ʿl-ḥamid handawī]: manşūrāt muḥammad ʿalī bayḍūn, dāru ʿl-kutubu ʿl-ʿilmiyya. Bayrūt-Lubnān 1424/2003, I. c. 459 s., II. c. 429 s., III. c. 448 s., IV. c. 416 s.

HAYWOOD, John A.: *Arabic lexicography: its history, and its place in the general history of lexicography*: Leiden, 1960, vi+141 s. E. J. Brill.

İBN MUHANNA, Abu ʿl-Fazl Camaluʿd-din Ahmad b. Muhammad b. Hasan al-Hilli: *Kitabu ḥilyati ʿl-insan va ḥalbatu ʿl-lisan*: [Müstensihî: Kilisli Muʿallim Rifʿat], İstanbul 1338 - 1340, VIII+233 s.; Çevirisi: Aptullah BATTAL: *Ibnü-Mühennâ Lûgati (İstanbul nüshasının türkçe bölüğünün endeksidir.)*: Ankara 1934, [4]+109 s. T. D. T. C. [Yayın nr. 9].

İbnu 'L-MANZÜR, Abū 'l-Faẓl Camālu 'd-dīn b. Muḥammad b. Mukarram b. manzūr: *Lisānu'l- 'Arab*: [Bayrūt] 1430; (manşürāt muḥammad 'alī bayḍūn, dāru 'l-kutubu 'l- 'ilmiyya. Lubnān), Bayrūt 2009, I-XV. c.

KAÇALİN, Mustafa S.: “Abdullah Sabri Karter’in Dîvānu Lugâti 't-Türk Çevirisi Üstüne”, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Türklük Araştırmaları Dergisi*: İstanbul 1998, 8. sy. 249-252. ss.

KAÇALİN, Mustafa S.: “Divânü Lügati't-Türk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: Ankara 1990, c. 9. 446-449. ss.

KAÇALİN, Mustafa S.: “Divanü Lügati 't-Türk Üzerine Birkaç Söz”: *Türk Dili*: Ankara 2008, 536-549. ss.

KAÇALİN, Mustafa S.: *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı Kitâb-ı Dedem Korkud 'alâ lisân-ı tâ 'ife-i Oğuzân*: İstanbul 2006 (Kasım), 202 s. Kitabevi 305.

[KÂŞGARLI MAHMUD]: *Dîvânu Lugâti 't-Türk*: İstanbul 1333, I, 436 s.; 1333, II, 319 s.; 1335, III, 452 s.

[KÂŞGARLI MAHMUD]: *Dîvânu Lugâti 't-Türk Tercümesi*: Çeviren: Besim ATALAY, Ankara 1939, I, XXXVI+530 s.; 1940, II, 366 s.; 1941, III 452 s. T. D. K. [yayın nr: 521, 522, 523, 524]

[KÂŞGARLI MAHMUD]: *Dîvânu Lugâti 't-Türk*: [Millet Ktp. Arapça Kit. 4189. sy.'dan] Tıpkıbasım/Faksimile Ankara 1990, 1^a-319^b yr. Kültür Bakanlığı Yayınları/1205. Klasik Eserler Dizisi/11.

KEŞKERİ, Mehmut: *Türki Tillar Divanı*: [Yay.: Abdusalam ABBAS, Abdürahim ÖTKÜR, Abdurrahim HABİBULLAH, Damulla Abdulhamit YUSUFİ, Halimi SALİH, Hacı NURHACI, Osman Mehmed NİYAZ, Sabir Ruzi, İbrahim MUTİ, Emin TURSUN, Mir Sultan OSMANOV] Şincan Halk Neşriyatı, Ürümcü, 1. c. 1981, 62 + 687 s, 2. c. 1983, 533 s., 3. c, 1984, 612 s.

KOCAGÖZ, Samim: “Divanü Lûgat-it-Türk ve Hocam Kilisli Rifat Bilge”, *Türk Dili*: Ankara 1972 (Temmuz), C: XXVI, S: 250, 319-322. ss.

[KOŞGARIY MAHMUD]: *Turkiy Sözler Devoni* محمد كاشغري-ديوان لغات الترك: Perevyol: Salih M. MUTALLİBOV: Toşkent c. I: 1960, 500 s.; c. II: 1961, 428 s.; c. III: 1963, 463 s.; c. IV: 1967, 550 s. Uzbekistan SSR Fenler Akademiyası Naşriyeti. [КОШГАРИЙ МАХМУД: *Туркий сузлар девони* محمد كاشغري-ديوان لغات الترك: перевёл: Салих М. МУТАЛЛИБОВ: Тошкент т. I: 1960 500 с., т. II: 1961 428 с., т. III: 1963 463 с., т. IV: 1967 550 с., Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Нашриети.]

[MAHMUD al-KÂŞGARİ]: *Compendium of The Turkic Dialects (Dîwân Luğât at-Türk): Edited and Translated with Inroduction and Indices Robert DANKOFF in collaboration with James KELLY / al-KÂŞGARİ, Mahmud: Türk Şiveleri Lugat, (Divanü Lugati't-türk) İnceleme Tenkidli Metin İngilizce Tercüme Dizinler: Harvard I. Kısım 1982, XI+416 s. II. Kısım 1984, III+381 s. III. Kısım 1985 337 s. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 7. Türkçe Kaynaklar: VII.*

[MAHMUD al-KÂŞGARÎ]: *Divan Lugat at-Turk*: Pervod i predisloviye: Z.-A. M. AUEZOVVOY, indeksı: R. ERMERSA: Kazahstan Almatı 2005: Dayk-Press, 1288 s.+2 s. vкл. Institut Vostokovedeniya İmeni R. B. SULEYMENOVA Ministerstva Obrazovaniya i Nauki Respubliki. [Махмуд ал-КАШГАРИ: *Диван Лугат ат-Турк*: Перевод и предисловие: З.-А. М. АУЕЗОВОЙ, индексы: Р. ЭРМЕРСА: Казахстан Алматы 2005: Дайк-Пресс, 1288 с.+2 с. вкл. Институт Востоковедения Имени Р. Б. Сулейменова Министерства Образования и Науки Республики.]

MENİNSKİ, Franciscus à Mesgnien: *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae–Arabicae–Persicae. Mit einer Einleitung und mit einem türkischen Wortindex von Stanislaw Stachowski sowie einem Vorwort von Mehmet ÖLMEZ*. I, II, III, IV, V, VI. İstanbul, 2000.

MUTİY, İbrahim – Mirsultan OSMANOV: “Kâşgarlı Mahmud’un Yurdu, Hayatı ve Mezarı Hakkında” Çeviren: Hülya Kasapoğlu ÇENGEL, *Bilig*: Ankara 2002 (Güz), Sayı:23, 189-208. ss.

Drevnetyurkskiy Slovar: Redaktori: V. M. NADELIAEV - D. M. NASILOV - E. R. TENİŞEV - A. M. ŞÇERBAK, Leningrad 1969, XXXVIII+676 s. Izdatelstvo “Nauka” Leningradskoe Otdelenie. [*Древнетюркский словарь*: Редакторы: В. М. НАДЕЛЯЕВ - Д. М. НАСИЛОВ - Э. Р. ТЕНИШЕВ - А. М. ЩЕРБАК: Ленинград 1969, XXXVIII+676 с. Издательство “Наука” Ленинградское отделение.]

NALBANT, Mehmet Vefa: *Divanü Lügati't-Türk Grameri I*: İstanbul 2008, 298 s. Bilge Oğuz Yayınları.

ÖLMEZ, Mehmet: “Kâşgarlı Mahmut’un Kabri ve Yurdu”, *TDA*: İstanbul 2004, 14. c. 207-239. ss.

ÖZTÜRK, Faruk: “Divānu Luġāti't-Turk'üArap Sözlükçülüġü AçısındanDeğerlendirme Assessment Of Compendium Of The Turkic Dialects(=Dīwān Luġāt At-Turk), In Terms Of Arabic Lexicography.” *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS International Journal of Social Science Volume 6 Issue 3, March 2013 ISSN: 2147-2971 pp. 529-545.*

ÖZTÜRK, Faruk: *Divānu luġāti 't-Turk'ün Arap Sözlükçülüġüne Göre İncelenmesi*: Bişkek, 2010, XX+30+676 s. [Yöneten: Prof. Dr. Mustafa Sinan KAÇALIN] Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktorluk Tezi.

RADLOFF, W.: *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*: Sanktpeter'burg' 1893, I, XVIII+1914+66 s.; St. Pétersbourg 1899, II, 1814+64 s.; 1905, III, 2203+98 s.; 1911, IV, 2230+107 s.

REDHOUSE, Sir James W.: *A Turkish and English Lexicon / Kitâb-ı Ma'ânî-i Lehce*: Constantinople 1890, XVI+2224 s.

SEVORTYAN, Ervand Vladimiroviç:*Etimoloġişeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov(Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi Na Glasniye)*: Moskva 1974, 767 s. Izdatelstvo “Nauka” Akademiya Nauk SSSR Institut Yazıkoznaniya. [СЕВОРТЯН, Эрванд Владимирович: *Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на гласные)*: Москва 1974, Издательство «Наука», 767 с. Академия Наук СССР Институт языкознания.]

SEVORTYAN, Ervand Vladimiroviç: *Etimolojiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi Na Bukvu "B")*: Moskva 1978, 350 s. İzdatelstvo "Nauka" Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya. [СЕВОРТЯН, Эрванд Владимирович: *Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б»)*: Москва 1978, 350с. Издательство «Наука» Академия Наук СССР Институт языкознания.]

SEVORTYAN, Ervand Vladimiroviç: *Etimolojiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi Na Bukvu "V", "G", "D")*: Moskva 1980, 396 s. İzdatelstvo "Nauka" Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya. [СЕВОРТЯН, Эрванд Владимирович: *Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на букву «В», «Г», «Д»)*: Москва 1980, 396 с. Издательство «Наука» Академия Наук СССР Институт языкознания.]

Sovetskaya Tyurkologiya: Baku 1972 (Yanvar-Fevral), № 1 (Nomer posvyaşçen 900-letiyu "Divanu Lugat-it-Türk" Mahmuda KAŞGARI) 159 s. Akademiya Nauk SSSR, Akademiya Nauk Azerbaydjanskoj SSR. [Советская Тюркология: Баку 1972 (Январь-Февраль), № 1 (Номер посвящен 900-летию «Дивану Лугат-ит-Турк» Махмуда КАШГАРИ) 159 с. Академия Наук СССР, Академия Наук Азербайджанской ССР.]

ТАУМАС, Abdullah [Battal]: "Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi", *Türkiyat Mecmuası*: İstanbul 1942, VII-VIII. c. 212-252. ss.

ТАУМАС, Abdullah [Battal]: "Divanü Lûgati 't-Türk Tercümesi", *Türkiyat Mecmuası*: İstanbul 1954, XI. c. 75-100. ss.

ТЕКİN, Talât: "Karahanlı Dönemi Türk Şiiri", *Türk Dili*: Türk Şiiri Özel Sayısı I (Eski Türk Şiiri): Ankara Ocak 1986 LI, 409. sy. 107-108. ss.

ТЕКİN, Talât: *XI. Yüzyıl Türk Şiiri Divanu Lugati 't-Türk'teki Manzum Parçalar*: Ankara 1989, XI+272 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 541.

TIETZE, Andreas: *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Cilt I A-E*: İstanbul-Wien 2002, 763 s., Simurg 56 Sözlük 2.

TIETZE, Andreas: *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuchs des Türkei-Türkischen İkinci Cilt Zweiter Band F-J*: Wien 2009, 440 s., Österreichische Akademie der Wissenschaften.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir: "Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut -Divanü Lûgat'ı Yazıp Bitirişinin 873 üncü Yıldönümü Münasebetiyle", *TD-Belleten*: İstanbul 1946 (Mart) seri: III, sy. 6-7, 625-631 ss.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir: *Büyük Türk Dilcisi: Kâşgarlı Mahmut*: Ankara 1972, 222 s.+ harita. TDK Yayınları: 336.

[YUSUF HAS HÂCİB]: *Kutadgu Bilig I* Metin: Reşid Rahmeti ARAT, İstanbul 1947, LIX+656 s. Türk Dil Kurumu.

[YUSUF HAS HÂCİB]: *Kutadgu Bilig II* Çeviri: Reşid Rahmeti ARAT, İstanbul 1959, XXVI+477 s. Türk Tarih Kurumu.

[YUSUF HAS HÂCİB]: *Kutadgu Bilig III* İndeks: Reşid Rahmeti ARAT (İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal ERASLAN - Osman F. SERTKAYA - Nuri YÜCE – Ön Söz: Muharrem ERGİN), İstanbul 1979, XV+565 s. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV – Sayı: A 12.

az-ZAMAŞARÎ: *Muqaddimatu'l-Adab*. N. N. POPPE - M. S. KAÇALIN, Ankara 2009, 192 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 974.

FARŞÇA SÖZLÜK ÇALIŞMALARINA TARİHSEL BİR YAKLAŞIM VE GÜNÜMÜZ ELEKTRONİK SÖZLÜKLER

*Farzaneh DOULATABADI**

ÖZET

Sözlükler bir dili diğer diller karşısında garanti eden ve koruyan önemli bir varlıktır. Halkların buluştuğu yer olan “İran” coğrafyası, dil açısından da birçok halkın buluşma ortamı olmuş; milletleri bir araya getirmiş ve Fars dili etrafında toplamıştır. Bu sebeple tarihi süreçte hep iki veya üç dilli sözlüklere ihtiyaç duyulmuştur.

İran’da sözlükçülük çalışmalarını üç devreye ayırmamız mümkündür. İlki İslamiyet sonrasında başlayarak 15. yüzyıla kadar devam eder. İkincisi 15. Yüzyıldan sanayileşme devrine kadar olan süreçtir. Üçüncü devre ise modern edebiyatın doğuşu, bilimsel çalışmaların arkasından ortaya çıkan dil çalışmaları ve sözlük bilimciliğin devri olmuştur. Meşrutiyet sonrası (Ferhengestan-i Zeban-i Farsî) Fars Dil Kurumu’nun kurulmasıyla birlikte yaratılan Fars dili politikası sözlükçülük çalışmalarına da başka bir boyut kazandırmıştır. İran’da Farsça sözlükçülük, dünyada olduğu gibi son yarım yüzyılda çok büyük bir gelişim göstermiştir. Bu gelişmeler sonucunda ise elektronik Farsça sözlüklerin ortaya çıkışına şahit olabiliriz.

Örneğin 2000 yılından bu tarafa hiçbir kuruma bağlı olmadan bir grup araştırmacı ve dil sevdalısı tarafından kurulan “Vajeyab” adlı elektronik Farsça sözlük, yaklaşık 10 sözlükte tarama yaparak ortaklıkları ve farkları ortaya koyup sözcüğün Farsça, Arapça, İngilizce karşılığını verir. Aynı zamanda ‘Vajeyab’, her aramada, sözcüğün anlamı, eş anlamlısı, zıt anlamlısını, kökenini, atasözleri veya deyimlerde kullanım örneklerini, divanlardaki kullanım şekillerini, Türkçe veya Arapça köken bilgisini ortaya koyar.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte gelişen ve değişen sözlük bilimi bağımsız ve disiplinler arası bir bilim dalı haline gelmiştir. Bu çalışmamızın amacı, tarihsel süreçte tek dilli veya iki dilli Farsça sözlüklerin tarihsel evrelerini değerlendirmek ve günümüzde elektronik sözlüklerin klasik sözlüklerden yararlanma şekillerini ve yöntemlerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelime: Sözlük, Sözlükçülük Tarihi, Farsça, Türkçe, Vajeyab

*Yrd. Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, Doğu Dilleri Anabilim Dalı, e-posta: ferzaneabadi@gmail.com

A HISTORICAL APPROACH TO THE PERSIAN DICTIONARY STUDY AND ELECTRONIC DICTIONARIES NOWADAYS

ABSTRACT

Dictionaries are an important asset that guarantees and protects a language against other languages. The "Iran" geography as a place of many people's meeting is also a place where many languages meet. Here the nations have come together and pooled around the Persian language. For this reason, in the historical process there was always a need for two or three bilingual dictionaries.

Lexicographical work in Iran can be divided into three cycles. The first started after Islam and continued until the 15th century. The second cycle continued from the 15th century up to the industrialization process. The third cycle is the birth of the modern literature and the languages and dictionaries working which appeared in the light of recent scientific studies. After Monarchy (Fehrgestan-i Zeban-i Farsî) with the establishment of The Persian Language Institute there has been brought another dimension to the creation of the Persian language policy in lexicography work. In the last half century in Iran as in all over the world the Persian lexicography showed a great development. As a result of these developments, we may be witnessing the emergence of Persian electronic dictionaries.

For example, since 2000 a group of researchers and language lovers without being connected to any institution has founded electronic Persian Dictionary named "Vajeyab". By screening about 10 dictionaries "Vajeyab" finds partnerships and differences between words and gives their Persian, Arabic and English translations all together. At the same time in every search Vajeyab gives word meaning, synonym, antonym, the origin of the word, use examples of proverbs or idioms, the forms using in divan, reveals the information about Turkish or Arabic origin of the word.

The dictionary science evolving and changing with the development of technology has become an independent and interdisciplinary science. The aim of this study is to evaluate the historical stages of the monolingual or bilingual Persian dictionaries in historical process and to put forward methods of utilization dictionaries of classical forms for electronic dictionaries nowadays.

GİRİŞ

İnsanı insan eden dil, toplumun başlıca temel taşlarındandır. Dil olmasaydı, insanların bir arada yaşamaları, anlaşabilmeleri, bir toplumu oluşturmaları da söz konusu olmazdı.

Sözlükler ise bir dilin duygu, düşünce ve kültür ürünlerinin söz varlığını içeren eserlerdir. Söz varlığı denildiği zaman, sözcükler, terimler, deyimler, atasözleri, kalıplaşmış sözler ve mecazların bütünüdür. Sözlük, bir dilin bütün ya da belli bir çağda kullanılmış sözcük ve deyimlerin alfabetik sıraya göre alarak tanımlarını veren, açıklayan ya da başka bir dildeki karşılığını veren yapıya denir.

Dünyada ilk sözlük ne zaman, nerede ve hangi dili temel alarak yazıldığı konusunda her hangi bir bilgi yoktur. Fakat yüzyıllardan beri milletlerarasındaki ilişkiler yabancı dil öğrenme gerçeğini karşımıza çıkarmış ve her bir dil, edebiyatı ve kullanımı sebebiyle öğrenilmiş ve önem kazanmıştır. Farsça, Arapça, Osmanlı Türkçesi, Yunanca, daha sonraki dönemlerde Fransızca, Almanca ve en sonunda dünya dili olan İngilizce önem kazanmıştır. Bu nedenle, her devirde iki dilli sözlük kullanımı ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Dünyada sözlük terimi, ilk defa 1225'te John Garland tarafından kullanılmıştır. Bu yüzyıla gelinceye kadar birkaç önemli köken bilgisi sözlüğü de hazırlanmıştır. Doğu dünyasında da sözlükçülüğün köklü bir geçmişi vardır. Batı dünyasında ise sözlükçülükteki gelişme daha sonraki yüzyıllarda ve doğudakinden sonra olmuştur. (Aksan,1990:72)

Arap dilinin özgünlüğünü koruduğu, Arapların kendi coğrafyalarının dışındaki toplumlarla pek fazla ilişkilerinin olmadığı dönemlerde sözlüğe ihtiyaç duyulmamıştır. İslamiyetin yayılmasıyla birlikte genişleyen coğrafyada Kuran ve Hadisin yeni Müslüman topluluklar tarafından öğrenilme ve anlaşılma gayretleri, ilk sözlüklerin vücuda gelmesinin temel nedeni olmuştur. Böylece Abdullah b. Abbas (ö. 68 h.) ile başlayan çalışma, Ebu Said Aban b. Saleb (ö.141h.), Ali bin Hamza El Kesaî (ö. 189 h.) vb. yazarların eserleriyle devam etmiştir. (Yavuz, 2002: 119)

Sözlük, sözlükçülük, sözlükbilimi gibi terimler dilimizin söz varlığına yakın zamanda katılmıştır. Azerbaycan, Türkmen ve Uygur Türklerinde sözlük, Kazak Türkçesinde sözdik, Kırgız Türkçesinde sözdük biçimlerinde kullanılan sözlük terimi benimsenmiş, söz kökünün türevi olarak dilimizin söz varlığına kazandırılmıştır. Türkçenin kaynaklarıyla türetilen bu terimlerin öncesinde dilimizde Arapçadan alınan lügat, kamus, tuhfe, mucem sözcükleri kullanılmaktaydı. (Akalin, 2010: 65) İran coğrafyasında yazılan sözlükler de Arap ve Türk sözlükler gibi lügat, lügat-name olarak adlandırılmış, günümüzde 'ferheng' sözcüğü kullanılmaktadır.

Türklerde eskiye dayanan bir sözlük geleneği bilinmektedir. Bunun açık örneği de 11. yüzyılda hazırlanan Divanu Lugâti-türk'dür. Aslında Türkler, 8. yüzyıldan itibaren hep çeviri faaliyetinin içinde bulunmuşlardır. Bu yüzden iki dilli sözlükçülük, yaygın bir çalışma alanı olmuştur. Hıristiyanlık, Budizm, Manihaizm ve İslâmiyet ile karşılaşmak ve bu dinleri kabul etmek, Türklerin yaşadıkları kültür

çerçevesini sürekli olarak değiştirmelerine sebep olmuştur. Sonuç olarak da bu dillerin öğretilerini ve kurallarını Türkçeye çevirmek zorunluluğu doğmuştur.

Tarih boyunca farklı topluluklar arasında görülen siyasî, sosyal, ekonomik ve askeri ilişkiler, milletlerin bu dünyada kendi kabukları içerisinde yaşayamadıklarını ortaya koymuştur. Ticaret, eğitim, ulaşım, bilgi teknolojileri gibi alanlarda özellikle son yüzyıldaki gelişmeler, dünyadaki farklı kültür ve toplumların birbiriyle olan temaslarını daha da artırmıştır. Bu durum karşılaşılan toplulukların dilini öğrenmeyi gerekli kılmıştır

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türkiye’de ve Batı ülkelerinde başta Osmanlıca ve Tatarca olmak üzere Türk dilleri üzerine müstakil sözlükler hazırlandığını, karşılaştırmalı sözlükler yayınlandığını görürüz. Eski Çarlık Rusyası sınırları içerisinde kalan Türk halklarının dillerinin birer yazı dili haline getirilmesiyle ilgili diller üzerine 1990’lara kadar iki dilli sözlük çalışmalarının neredeyse tamamlandığını söyleyebiliriz. (Ölmez, 1998: 109)

Türk Cumhuriyetlerinde sözlükçülük açısından durumun değişmesini görmemize karşın, Türk topluluklarındaki geleneksel sözlükçülük yine eski geleneklere dayanarak devam etmektedir. Türk sözlükçülük geleneğine bakarsak iki dilli sözlüklerin önemli bir yere sahip olduklarını görebiliriz. İki dilli sözlükler 19. yüzyıla kadar Arapça-Farsça-Türkçe çeviri sözlüklerdir.

İki dilli sözlüklerin yazılmasının temel nedeni, yukarıda zikredilen ticarî, ekonomik, kültürel ve tarihî sebeplerin yarattığı ve yabancı dil öğreniminin zorunluluğu olsa gerek. Aynı anda teknoloji ve edebiyat yönünden sürekli kendini yenileyen dillerin sözlük araştırmalarının da yenilenmesine sebep olmuştur.

TARİHİ SÜREÇTE FARŞÇA SÖZLÜKÇÜLÜK

Sözlükler bir dili, diğer diller karşısında garanti eden ve koruyan önemli bir varlıktır. Halkların bulunduğu yer olan “İran” coğrafyası, dil açısından da birçok halkın buluşma ortamı olmuş; milletleri bir araya getirmiş ve Fars dili etrafında toplamıştır. Bu sebeple tarihi süreçte bu sahada hep iki veya üç dilli sözlüklere ihtiyaç duyulmuştur. İran’da sözlükçülük çalışmalarını üç devreye ayırmamız mümkündür.

İlki İslamiyet sonrasında başlayarak 15. yüzyıla kadar devam eder. İkincisi 15. yüzyıldan sanayileşme devrine kadar olan süreçtir.

Üçüncü devre ise modern edebiyatın doğuşu, bilimsel çalışmaların arkasından ortaya çıkan dil çalışmaları ve sözlükbilimciliği devresidir.

Meşrutiyet sonrası (Ferhengestan-i Zeban-i Farsî) Fars Dil Kurumu'nun kurulmasıyla birlikte yaratılan Fars dili politikası sözlükçülük çalışmalarına da başka bir boyut kazandırmıştır. İran'da Farsça sözlükçülük dünyada olduğu gibi son yarım yüzyılda çok büyük bir gelişim göstermiştir. Bu gelişmeler sonucunda ise elektronik Farsça sözlüklerin ortaya çıkışına şahit olabiliriz.

İlk Farsça sözlük, Tebrizli Katran'ın “Tefasir-i Fi Lügat-i Fürs” (Dizfuliyan, 1999: 15) sözlüğüdür. Bu sözlük günümüzde bulunmamaktadır. Fakat kaynaklarda bu sözlükle ilgili bilgilere rastlamaktayız. 438 hk'de /1046 Nasır Hüsrev Kubadiyanî Haç seyahatine giderken Tebriz'de Katran'la olan görüşmesini seyahatnamesinde şöyle ifade eder:

“Tebriz'de Katran adlı şairi gördüm. Güzel şiir söylüyordu. Hem de Farsçayı iyi bilmiyordu. Yanıma geldi. Moncık ve Dakiki'nin divanlarını getirdi ve bana okuyarak bilmediği sözcükleri sordu. Ona söyledim, yazdı ve bana kendi şiirlerini okudur.” (Nasır Hüsrev Seyahatnamesi, s. 9.)

Ali Eşref Sadıkî'nin de dediği gibi Farsça sözlükler başlangıçta, Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan sahasında (günümüz Bangladeş, Pakistan ve Hindistan) yazılmıştır. 1485'de Dehli'de tahta geçen İskender Levdehi döneminde Farsça sözlük çalışmaları hız kazanış ve birçok eser ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra 3 asır boyunca sürecek olan sürede Farsça sözlükçülüğü İran dışında geliştiğini görmekteyiz.

En büyük Farsça sözlük, Ekber Şah döneminde 1071 Hk.'de /1660 Cemal İncü tarafından yazılan Ferheng-i Cihangiri'dir. Farsça Sözlüklerin kaynağı, başlangıçtan yirminci yüzyıla kadar yani modern sözlükçülüğün doğuşuna kadar hep divanlar olmuştur. Tebrizli Katran eserinde sadece 2 divanı kaynak olarak kullanırken, Esedî-i Tusi “Lügat-ı Fürs-i Esedi” (738 Hk /1337) adlı sözlüğünde Buhara Semerkant, Merv, Belh, Sistan ve Horasan şairlerinden 75 divanı kaynak olarak kullanmıştır.

Şemsü'd-din Muhammed Bin Fahrü'd-din Nahçıvani 1326'da bu eseri tekrar düzenler ve 25 bab, 430 bölüm ve 2300 sözcükten oluşan bir eser olarak sunar.

Bu tarihten sonra Sıhahü'l-fürs, Ferheng-i Kavas, Töhfetü'l-ahbab, Ferheng-i Vefayi, Ferheng-i Cihangiri, Ferheng-i Reşidi, Ferheng-i Süruri, Anendrac, Bürhan-ı Katı' gibi birçok Farsça sözlükten söz etmek mümkündür.

Fars dilinde ilk ansiklopedik sözlük 20. yüzyılın başlarında Ali Ekber Dihhuda (?-1955) tarafından yazılmıştır. Dihhuda'nın I. Dünya Savaşı yıllarında başladığı tarama çalışmaları, daha sonra bir kurum çatısı altında bir olup ilim adamlarının katkılarıyla sürdürülmüştür. Eser hazırlanırken Farsça ve Arapça sözlükler olmak üzere tarih, coğrafya, tıp, astronomi, matematik, felsefe, kelam, fıkıh, hadis gibi dallara ait 2000 'in üstünde esere başvurulmuş ve çalışma sırasında toplanan fişlerin sayısı 3 milyonu bulmuştur.

Farsçanın en geniş sözlüğü olma özelliğini taşıyan ve alfabetik olarak düzenlenen eserde kelimelerin çoğunda kronolojik sırayla şiir veya nesir örnekleri (şevâhid) verilmiştir. Sözlükler dışında taranan eserlerden derlenen ve diğer sözlüklerde bulunmayan birçok kelime, terkip ve “mesele” yer verilmesiyle sözlüğün kapsamı genişlemiş, aynı zamanda eser, eski metinlerde karşılaşılan güçlüklerin çözümünde önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Ayrıca Türkçe, Moğolca, Hintçe, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Rusça gibi dillerden Farsçaya geçen çok sayıda kelime de sözlükte yer almıştır. Kelimelerin eş anlamlıları ile karşıt anlamlılarının zikredilmesi, normal kullanımları yanında terim anlamının da verilmesi, bu arada mahallî kullanımlara işaret edilmesi sözlüğün bir diğer özelliğidir. Yeni buluşlarla ilgili terimlerde kavramın Farsça ile karşılanması mümkünse Farsçası tercih edilmiş, bu olmadığı takdirde yabancı şekli alınmıştır. Lugatnâme'de ansiklopedik mahiyetinin gereği olarak kişiler ve yerler hakkında da belli başlı temel kaynakları gösterilmek suretiyle bilgi verilmiştir. Tarihî şahsiyetlere ait fotoğraflar, ayrıca haritalar ve istatistik cetvelleri sözlüğün değerini arttıran diğer hususlardır.

1979'dan sonra uzun süre Farsça sözlük hazırlanmamıştır. Yaklaşık 15 yıl İran İslam Devrimi'nden sonra Ferheng-i Farsi-i Emruz Gulamhüseyin Sadri-i Afşar ve Nesrin Hükmi tarafından hazırlanır. Bu sözlüğün en önemli özelliği roman, hikaye, gazete ve dergilerde kullanılan sözcükleri ele almaktır.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte gelişen ve değişen sözlük bilimi, bağımsız ve disiplinler arası bir bilim dalı haline gelmiştir. Teknoloji sahasındaki hızlı gelişim dil ve edebiyatta da büyük ve hızlı bir değişime yol açmıştır. Bu değişiklik insan hayatında bazen zorluklar yaratsa da sözlükçülük sahasında büyük kolaylıklara yol açmıştır.

Farsça elektronik sözlüklerden en önemlisi “Vajeyab” programıdır.

Bu programın düzenleyicisi ve kurucusu olan Hüseyin Saliminejad, kendi imkanlarıyla 2011 yılında bu projeyi başlatmış ve daha sonra ekibini geliştirmiştir.

“Vajeyab” adlı elektronik Farsça sözlük, yaklaşık 17 sözlükten oluşan 1 milyon sözcük arasında tarama yaparak ortaklıkları ve farkları ortaya koyan bir sözlük programıdır.

Başta “Dehuda” sözlüğü olmak üzere “Muin”, “Amid”, “Farsça Eşanlamlı ve zıtanlamlı Sözlük”, “Vaje-i Müsavvab-i Ferhengistan”, “Vaje-i Müsevveb-i azad”, “İstilahat-ı Amiyane” ve “İsimler sözlüğü” nükapsayan bir elektronik sözlüktür. İngilizce-Farsça, Arapça-Farsça ve Türkçe-Farsça sözlüklerinin yanı sıra Farsça ağız sözlüklerini de kapsamaktadır.

Vajeyab, her aramada, sözcüğün anlamı, eşanlamlısı, zıt anlamlısı, kökeni, varsa o konuyla ilgili atasözleri veya deyim, divanlardaki örnek beyit, Türkçe veya Arapça köken bilgisini ortaya koyar.

İRAN’DA TÜRKÇE SÖZLÜKÇÜLÜK

Prof. Dr. Mehmet Ölmez ‘Tarihî Türk Dillerinin Sözlükleri’ adlı yazısında Türklerdeki sözlükçülük çalışmalarından bahsederken 19. yüzyıldan sonra iki dilli sözlüklerin nerdeyse tamamlandığından söz eder. Ayrıca ‘yazı dili haline gelmeyen İran ve Çin gibi ülkelerde yazı dili haline gelmeyen dillerin de sözlüklerininse son yıllarda araştırmacılarca tamamlandığından, bugün sözvarlığı, sözlüğü ortaya konmamış bir Türk dili neredeyse kalmadığından’ bahseder. (Mehmet Ölmez, 1998: 110) Bugün iki dilli sözlükler olarak ele adlandırdığımız İran’daki Türkçe-Farsça veya Farsça-Türkçe sözlükler, tarihî dönemlerden bugüne kadar gelen geleneksel Türkçe sözlüklere bir yönüyle benzerlik gösterebilir de yazılış sebeplerinin farklı oluşundan dolayı İran’da hazırlanan sözlüklerden ayrılmaktadırlar.

Bilindiği gibi dil dört beceriden (dinleme, konuşma, okuma, yazma) meydana gelmektedir. Gerekse anadili gerekse yabancı dil öğreniminde dinleme, konuşma, okuma ve yazma gibi temel becerilerinin kazanılması hedeflenmektedir. Ancak bu becerilerin kazandırılabilmesi için öncelikle bazı edinim ve öğrenmelere ihtiyaç vardır. Bunlardan birisi de kelime bilgisinin geliştirilmesidir.

Resmî devlet dili Farsça olan İran Türklerinin hazırladıkları sözlüklerin amacı, genç nesile unutulmuş Türkçe sözcükleri öğretmek, dilin unutulmasını engellemek, halkın yakın ilişkide olan Türk dünyasıyla ilişkilerini sağlamak ve kolaylaştırmak, Türkçe üzerine araştırma yapan araştırmacılara kolaylık sağlamaktır. O yüzden İran

Türkleri tarafından yazılan sözlükler, yabancı dil öğrenimi doğrultusunda değil de tersi olan anadili eğitimi amaçlı yazılmaktadır.

Türk dünyası, sözlükçülük araştırmalarını büyük seviyede aşşalar da dilin önemli yönü olan yazı dili eksikliğini yaşayan İran Türkleri hâlâ bu problemi aşamadıkları; bu eksikliğin, sözlükçülük bilimine de yansındığını görünmektedir.

Son yüzyıldaki politik değişiklikler dil kavramını da değiştirdi. Gazeteciliğin ve fikirlerin geniş kitlelere yaymak isteyen yeni politik gruplar ortaya çıktı. Ayrıca bütün Türk halklarının değiştirdiği Arap alfabesi, İran Türkleri tarafından benimsenerek devam ettirildi. Bu yüzden yıllar sonra bu alfabenin getirdiği imlâ sorunu çözümlenirken ağız araştırmaları sorunu sözlükbilimcilerin bir başka problemi olmuştur. Bu çerçevede İran Türklerinin rastladıkları problemleri kısaca şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Dilin kendi sorunu

- İmlâ problemleri

- Değişik bölgelerde değişik ağızlarda kullanılan sözcüklerin hangisinin ve ne şekilde sözlüklere alınacağı

- Ses ve yapı olarak Türkçeye nüfuz eden Farsça

2. Sözlükçülüğün sorunları

- Yabancı kelimelerin sözlüğe alınıp alınmadığı

- Türkçe sözlerden biri alınırken diğerinin neden alınmadığı

veya neden alındığı

- Madde başı ve iç maddelerinin sorunlarını

Giderek artmakta olan Türkçe edebi eserlerin (roman , hikaye vb.) araştırılması sözlük ihtiyacını

İran sahasında yaşatılmakta ve kullanılmakta olan Türkçe sözvarlığı, kendi bölgesine göre özellikler taşımakta; bilimsel çalışmaların eksikliğiyle tahrife uğramaktadır. Horasan Türkçesi, Halaç Türkçesi, Kaşkay Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmenceyi içinde barındıran İran sahasında, sözlükçülük çalışmaları anadili seviyesinde kalmıştır.

Bu sözlüklerin amacı ağızlar ve diller arasındaki bir karşılaştırmalı sözlüğün yanında unutulmuş veya unutulmak üzere olan sözlükleri yeniden halka kazandırmaktır.

SONUÇ

Sözlükleri meydana getiren yapı taşları sözcüklerdir. Sözlüğe giren her sözcükle o dil zenginleşir, gelişir ve güçlenir. Bilindiği gibi dilde sadece bir tek anlam bildiren kelime sayısı çok azdır. Toplum geliştikçe kelimeler ve o kelimelerin anlamları da artar. Bunun

yanında arkaikleşen ve eskiyen anlamlar da olur. Sözlüklerin önemi, dillerin söz varlıklarını koruma, gelişerek büyümelerini sağlama açısından çoktur. Dil de bir canlı varlık olarak doğal bir ortamda değişme ve gelişmesini sürdürmelidir. Dışarıdan zorlama dilin işleyişini bozar. Bu yüzden dilin sahip olduğu zenginliğini korumak ve söz varlığı kaybını engellemek gerekir.

İran'da yazılan Türkçe sözlükler de her ne kadar iki dilli sözlükler olarak tarif edilseler de diğer iki dilli sözlüklerin tersine anadili öğrenimi için kullanılmaktadır.

Son yarım asırda büyük bir gelişim gösteren sözlükbilimi, günümüzde bir bilim dalı olarak kabul edilmektedir.

Tarih boyunca, İran coğrafyasında yazılan sözlükler, Şiir ve edebiyat kaynaklı olan klasik Farsça sözlükler günümüzde yeni bir şekil almıştır. Buna karşılık İran'daki Türkçe sözlüklerin giderek bilimsellikten uzaklaştığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Akalın, H. (2010). "Sözlük Bilimi ve Sözlükçülük", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yayınları, (698): 162-168.

Aksan, D, (1990).*Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Dehkani, A, (2008). "Şiveha-yı Ferhen-nevisi-i Der Lühat-name-i Dehhuğa", Ferhen-nevisi Dergisi, Pejuheşha-yı Ulum-ı İnsanî ve Mutalaat-ı Ferhengi-nevisi Yayınları, (2) 2-39.

Dizfuliyan, K. (1999) "*Ferheng-nevisi Der İran ve Şibh-i Karre-i Hint ve Bahar-ı Acem*" Şenaht Dergisi, Pejuheşname-yi Ulum-i İnsani,1379, (27): 15-32.

Hatibi, E,(2006). "*Ferheng-i Cami-i Zeban-ı Farsi ve Peykere Der Ferheng-nevisi-i Farsî ve Peykere-i Zeban-ı Yarane*"i, Ferhen-nevisi Dergisi, Pejuheşha-yı Ulum-ı İnsanî ve Mutalaat-ı Ferhengi-nevisi Yayınları, (1) 4-67.

Hatibi, E,(2008). "*Şahneme ve Ferheng-nevisi-i Farsî*", Ferhen-nevisi Dergisi, Pejuheşha-yı Ulum-ı İnsanî ve Mutalaat-ı Ferhengi-nevisi Yayınları, (2) :40-63.

<http://www.mirasmaktoob.ir/en/news/2103>

Nasrî,M – Nasrî, A, Yayına Hazırlayan: Cevadi, H. (2014). *Ferheng-i Nasirî*, Aydın Yayınevi, Tebriz.

Ölmez, M. (1998), "*Tarihî Türk Dillerinin Sözlükleri*", Kebikeç Dergisi, (6):109-110.

Radfer, E - Rezayi, N.(2005). “*Berresi ve Nakd-i Üsul-ı Ferheng-nevisi Der Ferheng-i Annendrac*”, Pejuheş-i Zeban ve Edebiyat-ı Farsi Dergisi, (6):1-19.

Sabbagi, A, (2010), “*Berresi-i Reviş-i Kar-i Ferhengha-yı Dü ve Se Zebane-i Farsî-Türki-Arabî*”, Fasl-name-i Tahassüsi-i Sebk-şinasi-i Nazım ve Nasır-ı Farsî, Tahran, (4): 403-420.

Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi, 27. Cilt. 220.

Yavuz, G. (2002), “*Sözlükbilim Ve Arapça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6(1): 113-121.

SÖZLÜKBİLİM İÇİN BİR TÜRKÇE TERİMBİLGİSİ VERİTABANI OLUŞTURMA ÇALIŞMASI

Fatoş EREN-ÖZDEMİR; Ahmet Bilal ÖZDEMİR***

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, İngilizce sözlükbilim eserlerinden derlenen bir terim dizelgesi için Türkçe alanyazında önerilmiş terimleri derlemek, alanyazında kullanılmamış terimler için de yeni öneriler getirmek ve böylelikle sözlükbilimin Türkçe terimbilgisi için geniş kapsamlı bir terim veritabanı oluşturmaktır.

Çalışmanın ilk aşamasında İngilizce alanyazın taranarak kapsamlı bir terim dizelgesi elde edilmiştir. İkinci aşamada, elde edilen terim dizelgesi Türkçe terim sözlükleriyle karşılaştırılarak bu eserlerdeki terim önerileri derlenmiş ve kaynaklar alıntılanmıştır. Bu öneriler, ödünç sözcük içermeleri durumunda kapsam dışında bırakılmış ya da ödünç sözcükler başka seçeneklerle değiştirilerek alınmıştır. Üçüncü aşamada ise, Türkçe öneri sunulmamış terimler için genel bir alanyazın taraması yapılarak karşılık aranmış, bulunan terimler alıntılanmıştır. Geriye kalan terimler için ise yeni öneriler sunulmuştur.

Sonuçta ortaya çıkan veritabanı; İngilizce terimleri, bunların sözcük ulamlarını, alanyazında veya bu çalışmada getirilen önerileri, bunların kaynaklarını ve terimin basit tanımını veya diğer girdilere yönlendirmeleri içermektedir. Söz konusu veritabanının Türkçe sözlükbilim çalışmalarında terim birliği sağlanmasına katkı yapacağı umulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: sözlükbilim, terimbilgisi, Türkçe, terim veritabanı

AN EFFORT TO CREATE A TURKISH TERMINOLOGY DATABASE FOR LEXICOGRAPHY

ABSTRACT

This study aims to compile the terms suggested in Turkish language literature for a list of terms compiled from lexicography works in English language, to provide new suggestions for those terms that have not been used in the literature, and thus to create a comprehensive term database for the Turkish terminology of lexicography.

In the first phase of the study, a comprehensive list of terms was created based on the literature in English language. In the second phase, the list was cross-referenced

*Dokuz Eylül Üniversitesi, Felsefe Bölümü. e-posta: ferenzdemir@gmail.com

**Dokuz Eylül Üniversitesi, Felsefe Böl. e-posta: ahmetbilalozdemir@gmail.com

with Turkish term dictionaries, and suggestions were listed along with their sources. These suggestions were excluded if they included loanwords, or the loanwords were substituted with alternatives. In the third phase, a general literature search was conducted for terms for which no suggestions had been provided, and all findings were cited. For the remaining terms, neologisms were offered.

The final database contains the terms in English, their word categories, the term suggestions provided in the literature or in this study, their sources, and simple definitions of the terms or redirects to other entries. It is hoped that this database will contribute to establishing a union of terminology in Turkish lexicography studies.

Keywords: lexicography, terminology, Turkish, term database

1. GİRİŞ

Sözlükbilim (lexicography), “sözlükler ve başvuru eserleriyle ilgilenen profesyonel etkinlik ve akademik alan” olarak tanımlanmaktadır (Hartmann ve James, 2008, s. 85). Sözlük hazırlama çalışmaları binlerce yıllık bir geçmişe sahip olsa da, bu çalışmaların akademik bir disiplin olan sözlükbilimi doğurması ancak 1960’ların başlarında gerçekleşmiştir (Bogaards, 2013). Bu dönemden günümüze kadar geçen yarım yüzyıllık dönemde sözlükbilim çalışmaları giderek hız kazanmıştır; ancak bunun Türkçeye yansımaları çok yeni sayılabilir. Türkçenin, Kaşgarlı Mahmut’un 1074 yılında tamamladığı *Dîvânü Lugati’t-Türk* adlı eserine kadar geriye giden bin yıla yaklaşan bir sözlükçülük geleneği vardır. Ancak, Türkçenin resmi dil olarak konuşulduğu Türkiye’de bu alanı konu edinen bilimsel merkezlerin kurulması ve bilim etkinliklerinin düzenlenmesi oldukça yakın tarihlerde olmuştur. Bu gelişmeler şüphesiz ki umut vericidir, ancak daha fazla çalışmaya gereksinim olduğu da açıktır.

Hint-Avrupa dillerinde belirli bir düzeyde gelişme göstermiş sözlükbilim alanının Türkçe için yeni ve keşfedilmeye açık oluşu, diğer dillerde oldukça zenginleşmiş durumda olan sözlükbilim *terimbilgisi* (terminology) konusunda Türkçenin geride kalmış olmasının da nedenidir. Tüm dil çalışmaları için çatı kabul edilebilecek *dilbilim* (linguistics) alanı da benzer bir sorun yaşamaktadır ve söz konusu sorun, gereksinim duyulan terimlerin kullanımında yanlışlar yapılmasına ya da bazı durumlarda terimlerin Türkçesi, Avrupa’da konuşulan dillerden geçmiş karşılığı ve Orta Doğu’da konuşulan dillerden geçmiş karşılığı olmak üzere üç farklı sürümünün kullanılmasına ve terimlerde birlik sağlanamamasına yol

açmaktadır. Bu nedenle Türkçe için terim çalışmaları büyük bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın en önemli amacı, Türkçe sözlükbilim çalışmalarında terim birliği sağlanabilmesine yönelik bir katkıda bulunmaktır. Bir diğer amaç ise, dilbilim alanının alan geleneği (Büyükkantarcıoğlu, 2006; Aydın, 2013) uyarınca, olanaklar elverdiği ölçüde *ödinç sözcük*lerden (loanword) arındırılmış bir terim *dizelgesi* (list) oluşturmaktır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Alanyazında sözlükbilim terimbilgisini derleme amacıyla hazırlanmış ilk çalışma Hartmann (1983) olmuş ve bu çalışmada 199 terime yer verilmiştir. Aynı yıl yayımlanan Robinson (1983) ise 135 terimlik bir derleme sunmuştur. Ardından gelen Cluver (1989), sözlükbilim terimlerine yer veren, ancak kapsamı sözlükbilimle kalmayıp *çeviribilim* (translation studies) gibi farklı alanlara yayılan bir çalışmadır. Konuyla ilgili yapılan ilk çokdilli çalışma Bergenholtz ve diğ. (1993) olmuştur. Araştırmacıların çalışması İskandinav dillerinin konuşucularına yönelik bir eserdir ve 7 kaynak dil içermektedir. Sonrasında gelen Burkhanov (1998), 507 terim içeren oldukça geniş kapsamlı bir eserdir. Araştırmacı, hedefinin önceki çalışmalardan ayrıldığını, alanın temel kavramlarını betimlemenin yanı sıra, dilbilimin diğer alanlarından alınan terimlerin sözlükbilim bağlamında nasıl bir gönderiminin olduğunu açıkladığını belirtmektedir. Aynı yıl yayımlanan Hartmann ve James (1998) ise alanyazındaki en geniş kapsamlı çalışmadır ve 1908 terim barındırmaktadır. Eser, alanın hem kuramsal hem de uygulamalı yönünü konu edinerek tarih, eleştiri, *türlendirme* (typology), yapı ve kullanım gibi birçok alanı kapsamaktadır.

3. YÖNTEM

Çalışmanın veritabanının temelini Robinson (1983), Burkhanov (1998) ve Hartmann ve James (1998) oluşturmaktadır. Hartmann (1983), araştırmacının daha güncel ve genişletilmiş kapsamlı bir çalışmasına yer verildiği için; Cluver (1989), sözlükbilimle sınırlı bir çalışma olmadığı için; Bergenholtz ve diğ. (1993) de, İskandinav dillerinin konuşucularına özgü bir çalışma

olduğu için çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Temeli oluşturan üç esere ek olarak, *sözlükçe* (glossary) çalışmaları olan van Sterkenburg (2003) ve Kipfer (2013) taranmış ve üç temel kaynakta yer almayan terimler saptanarak veritabanına eklenmiştir.

Kaynak eserlerin derlenmesi tamamlandığında, 2299 girdiden oluşan bir çizelge elde edilmiştir. Söz konusu girdiler arasında kısaltmalar ile sözlükbilim dergi ve kurumlarının adları gibi terim sayılamayacak girdiler olsa da, eserlerin sınırlarına uyularak veritabanındaki hiçbir girdi çıkarılmamıştır.

Tüm terimlerin sözlükbilim bağlamındaki anlamlarının değerlendirilmesi çalışmanın önemli bir özelliğidir. Cluver (1989)'un kapsam dışında bırakılması da, tüm kavramların sözlükbilim bağlamında ele alınmasının bir zorunluluk olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Örnek verilecek olursa, İngilizce “subject” teriminin dilbilim bağlamında birincil karşılığı “özne” olarak verilmektedir (Hatiboğlu, 1969, s. 117; Vardar ve diğ., 1980, s. 221). Ancak sözlükbilim sözlüklerinde terimin bu anlamına yer verilmemekte, bunun yerine “metnin inceleme nesnesi” ve “sözlükbilim verilerinin alındığı kişi” anlamları kullanılmaktadır (Hartmann ve James, 1998, s. 132). Böyle bir durumda “özne” karşılığının kullanılması çalışmayı sözlükbilim bağlamının dışına çıkaracaktır ve bu nedenle genel amaçlı çalışmalar dışarıda bırakılmıştır.

Terimlerin derlendiği eserlerin tamamında sözlük ulamı bilgileri bulunmamasına rağmen, çizelgedeki tüm girdilerin sözcük ulamları eklenmiş ve girdilerin yanında “*ad* (noun)”, “*eylem* (verb)” ve “*niteleyici* (adjective)” gibi ulamlar gösterilmiştir. Önek ve sonek olarak görülen *biçimbirim* (morpheme) girdileri için ise “*ek* (affix)” gösterimi kullanılmıştır.

Çalışmanın başlangıcında terim çizelgesinin bir sözlük oluşturması amaçlanmadığı için, terimlerin kapsayıcı tanımlarının yapılması da hiçbir zaman tasarlanmamıştır. Yalnızca eşanlamlı terimler konusunda belirginleştirmeyi sağlayacak açıklamalara yer verilmesi ve bunun dışında tanım yapılmaması düşünülmüştür. Ancak, çalışma bulgularının Türkçe konuşucusu araştırmacılar için en verimli olacak biçime kavuşturulması önemli bir öncelik olduğu için, terime ilişkin fikir verecek basit açıklamaların yapılması, bu sırada kapsayıcı betimlemelerden kaçınılması, bazı durumlarda da açıklama yerine

temel eserlerden alıntılanan girdi yönlendirmelerinin kullanılması kararlaştırılmıştır. Uygun görülen durumlarda yönlendirmeler kısa tanıma, kısa tanımlar da yönlendirmelere dönüştürülmüştür. Sözü geçen yönlendirme girdileri, ayırıştırma kolaylığı adına küçük büyük yazı tipiyle yazılmıştır.

Veritabanı ortaya çıktıktan sonra, alanyazın taraması yapılmıştır. Tarama için öncelikle TDK (1949), Hatiboğlu (1969), Vardar ve diğ. (1980), Vardar ve diğ. (2002), İmer, Kocaman ve Özsoy (2011), Karağaçaç (2013) gibi birçok dilbilim ve dilbilgisi sözlüğü taranmıştır. Tarama sırasında, girdi olarak alınan İngilizce terim için bulunan ve yerinde bir öneri olduğu düşünülen en eski tarihli karşılık, terimin karşılığı olarak çizelgeye eklenmiştir. Daha sonra ise, özellikle Türk Dil Kurumu'nun çevrimiçi erişime sunduğu alan sözlüklerinden yararlanılmıştır. Bu sözlükler arasında felsefeden (Akarsu, 1975) bilişime (Aydın, 1981; Akalın ve diğ., 2008), toplumbilimden (Ozankaya, 1975) ruhbilime (Enç, 1974), gökbilimden (Kızılırmak, 1969) tiyatroya (Taner, And ve Nutku, 1966) kadar birçok alan sözlüğü bulunmaktadır. Bu eserlerde, ilgili alanlar bağlamında tanımlanmış olan terimler, anlamları dikkatle incelenip değerlendirildikten sonra çalışmaya katılmış, anlamsal açıdan uygunsuz olan karşılıklar ise benimsenmemiştir. Bu sözlükler yaygınlık kazanmamış terim önerileri de içermektedir ve terimlerin yaygınlaşmamış olması çalışmada benimsenmesi açısından bir engel yaratmamıştır. Son olarak da alanyazındaki kitap ve makale türündeki diğer eserlerden yararlanılmıştır. Terim seçimleri konusunda değinilmesi gereken bir diğer unsur da, çevirmenlerin sözcük seçimlerinin özgün eser yazarlarıyla eşdeğer önemde görülerek değerlendirilmesidir. Örneğin sözlükbilim için temel bir ders kitabı olarak hazırlanmış bir eser olan Jackson (2002), Mehmet Gürlek ve Ellen Patat tarafından Türkçeye çevrilerek 2016 yılında yayımlanmıştır. Söz konusu Türkçe metinde çevirmenlerin yaptığı sözcük seçimleri de bu çalışma bağlamında özgün bir eser yazan araştırmacılar kadar önemli görüldüğü için, bu çevirideki seçimler de taranarak çalışmaya eklenmiş, terimlerin kaynağı olarak da kaynak gösterme geleneklerinin dışına çıkılarak “Gürlek ve Patat (2016)” gibi bir gösterime başvurulmuştur. Çalışma sonundaki kaynakçada da “Gürlek ve Patat (2016)” girdisinden “Jackson (2016)” girdisine bir yönlendirme yapılmıştır.

4. BULGULAR

Veritabanındaki girdiler, terimlerin birleşiminden oluşan girdiler de içermektedir. Bu gibi durumlarda aşağıdaki basitleştirilmiş çizelgedeki gibi bir uygulamaya gidilmiştir:

Çizelge 1. Farklı Girdilerin Birleşiminden Oluşan Girdiler

Terim	Öneri	Öneri Kaynağı
dictionary	sözlük	TDK, 1949:179
dictionary algorithm	sözlük işlemleyicisi	Grünberg ve Onart, 1976
dictionary awareness	sözlük bilinci	Boz, 2015:49
dictionary culture	sözlük ekini	

Çizelge 1’de verilen basitleştirilmiş girdi çizelgesinde, “dictionary” terimi ve bu terimin bazı farklı terimlerle birleşiminden oluşan terimler gösterilmiştir. İlk satırda yer alan “dictionary” terimi için alanyazında bulunan en eski tarihli karşılık, Türk Dil Kurumu’nun 1949 yılında yayımladığı “Dilbilim Terimleri Sözlüğü” eserinde bulunmaktadır ve bu bilgiye çizelgede yer verilmiştir. Bir alt satırda yer alan “dictionary algorithm” girdisinde ise, terimin bu biçiminde kullanımına rastlanmamış, o yüzden terimi oluşturan iki sözcüğün tekil olarak yerleştirilerek birleştirilmesiyle bir terim önerisi getirilmiştir. İlk sözcük bir üst satırda yer aldığı için, veritabanının başka bir girdisinde bulunmayan ikinci sözcük, yani “algorithm” için bir karşılık ve bu karşılığın kaynağı verilmiştir. Çizelge 1’in üçüncü satırında yer alan “dictionary awareness” terimine gelindiğinde, bu terimin bu biçimiyle kullanımı saptanmış ve bu kullanıma yer veren eser belirtilmiştir. Son satıra gelindiğinde ise, “dictionary culture” teriminin bu biçimiyle kullanımına rastlanmadığı için yine tekil yerleştirmeye gidilmiş, terimi oluşturan iki sözcüğün de kendi bağımsız girdileri bulunduğu için dolayı bu iki sözcüklü girdiye kaynak eklenmemiştir.

5. YORUM VE TARTIŞMALAR

Çalışma sonucunda ortaya çıkan çizelge, A4 boyutunda yatay yönelimli olarak 70 sayfa uzunluğundadır ve çizelgede 8 punto metin kullanılmıştır. Sonuçların basılabilir bir durumda sunulması için tercih edilen bu biçim, aynı zamanda araştırmanın çok daha çeşitli olan bulgularının çizelge için sınırlandırılarak verilmesine de neden olmuştur. Yer kısıtlamasının doğurduğu bu sorunu aşmak için, yer konusunda bir sınır taşımayan çevrimiçi ortamların kullanımının en uygun seçenek olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, araştırmanın A4 çizelgede verilmeyen verileri de kapsayan bütün bulguları Web 2.0 araçlarından biri olan viki platformu üzerinde tutulmaktadır, ancak henüz genel erişime açık değildir.

Alanyazın taramasının kapsayıcı bir biçimde yapılması da oldukça zor bir iştir, çünkü çevrimiçi olarak ulaşılabilen kaynaklar oldukça sınırlıdır. Türkiye’de yapılan dil konulu bilimsel etkinliklerin bildiri kitapları çoğunlukla piyasaya sürülmeyip yalnızca etkinlik katılımcılarına gönderilmekte, bu nedenle bu eserlere ulaşmak ancak sahaflar tarafından satılmaları durumunda söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle, bu tür bir veritabanının hiçbir zaman gerçek anlamda tamamlanmış olmayacağı, her zaman güncellemeye ve geliştirilmeye açık olacağı söylenebilir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Türkçe sözlükbilim çalışmalarında kullanılmak üzere gerek alanyazında sunulmuş önerilerden gerekse de yeni önerilerden oluşan bir terim veritabanının oluşturulması ve böylelikle alanda bir terim birliği sağlanmasına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda, sözlükbilim alanındaki temel terim bilgisi eserlerinden derlenen 2299 terimi ve bunların karşılıklarını içeren bir çizelge oluşturulmuştur. Söz konusu çizelgenin, sözlükbilim alanında çalışan araştırmacılar açısından yararlı bir kılavuz olması umulmaktadır. Bildiri kitabında yer verilemeyecek kadar uzun olan bu çizelgenin güncellenmiş olan ikinci sürümü, çevrimiçi olarak açık erişime sunulmuştur.

Terim bilgisi çalışmaları, ilgili alanda çalışan araştırmacıların her türlü terim gereksinimini karşılamayı amaçlamak ve bunun için de güncel olmak zorundadır. Bu çalışmaya temel teşkil eden üç temel

eserden en yakın tarihli 1998 yılında yayımlanmış, yani aradan yirmi yıla yakın bir zaman geçmiştir. Her ne kadar Hartmann ve James (1998) kuramsal sözlükbilim konusunda üzerine çıkması güç olan son derece kapsayıcı bir çalışma olsa da, çalışmanın yayımlanmasından bugüne kadar uzanan süreçte özellikle bilişim alanında çok önemli gelişmeler olmuştur. Schilling (2013)'e göre, insanlığın ürettiği bilgi toplamı her yıl ikiye katlanmaktadır, dolayısıyla şu an hazırlanacak bir terimbilgisi derlemesinde çok büyük farklılıklar olacağı öngörülmektedir. Bu nedenle, bu çalışma da dahil olmak üzere tüm sözlükbilim terimbilgisi çalışmalarının sürekli güncel tutulması ve bunun için de en uygun seçenek olduğu düşünülen çevrimiçi ortamlardan yararlanılması büyük bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmada benimsenen *özleştirme*ci (purist) yaklaşımın gelecekteki çalışmalarda da benimsenmesi önemli bir gerekliliktir. Eren-Özdemir ve Özdemir (2016), TÜBİTAK'ın UlakBİM DergiPark projesinde yer alan dergilerde yayımlanmış bilimsel metinleri inceleyerek yirminin üzerindeki farklı bilim alanındaki ödünç sözcük kullanım oranlarını saptamış ve Türkçe *betikbiliminin* (philology) en çok ödünç sözcük kullanan alan, dilbilimin ise en az ödünç sözcük kullanan alan olduğunu göstermiştir. Dilcilik gibi önemli bir ortak paydada hareket eden ve sözlükbilim çalışmalarına katkı veren bu iki alanın arasında böyle derin bir uçurum olmasının dikkat çekici bir tutarsızlık yarattığı açıktır. Bu uçurumun kuralcı terim sözlükleri ve veritabanlarıyla belli bir düzeyde giderilmesi söz konusu olabilirse, bu süreçten Türkçenin daha güçlü bir bilim dili olarak çıkacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akarsu, B. (1975). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın, Ö. (2003). Türkiye'de dilbilimin 80 yıllık serüveni. I. Özyıldırım, N. Büyükkantarcıoğlu, E. Yazar ve E. Alparslan (Haz.), *40. yıl yazıları (1972-2010)* içinde (ss. 25-41). Ankara, Türkiye: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Bergenholtz, H., Cantell, I., Fjeld, R., Gundersen, D., Jónsson, S., Mikkelsen, H.K. ve Svénen, B. (1993). *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo, Norveç: Universitetsforlaget.

- Bogards, P. (2013). A history of research in lexicography. H. Jackson (Haz.), *The Bloomsbury companion to lexicography* içinde (ss. 19-31). Londra, Birleşik Krallık: Bloomsbury.
- Boz, E. (2015). Kullanıcı ve sözlük ilişkisi. *Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 69, 41-51.
- Burkhanov, I. (1998). *Lexicography: a dictionary of basic terminology*. Rzeszów, Polonya: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (2006). Türkoloji ve dilbilim: Türkiye bağlamında gözlemler, düşünceler. Y. Koç, S. Sağlam ve C. Gelekci (Haz.), *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu bildirileri* içinde (ss. 45-51). Ankara, Türkiye: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Cluver, A.D. de V. (1989). *A manual of terminography*. Pretoria, Güney Afrika: Human Sciences Research Council.
- Enç, M. (1974). *Ruhbilim terimleri sözlüğü*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren-Özdemir, F. ve Özdemir, A. B. (2016, Ekim). *Türkçe bilimsel metinlerde ödünç sözcük kullanım sıklığı*. 9. Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı'nda sunulan bildiri, Burdur, Türkiye.
- Grünberg, T. ve Onart, T. (1976). *Mantık terimleri sözlüğü*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürlek, M. ve Patat, E. (2016). → Jackson, H. (2016).
- Hartmann, R. R. K. (1983). *Lexicography: principles and practice*. Londra, Birleşik Krallık: Academic Press.
- Hartmann, R. R. K. ve James, G. (1998). *Dictionary of lexicography*. Londra, Birleşik Krallık: Routledge.
- Hatiboğlu, V. (1969). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul, Türkiye: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Jackson, H. (2002). *Lexicography: an introduction*. Londra, Birleşik Krallık: Routledge.
- Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime giriş*. İstanbul, Türkiye: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kızılırmak, A. (1969). *Gökbilim terimleri sözlüğü*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kipfer, B. A. (2013). A dictionary of lexicographic terms. H. Jackson (Haz.), *The Bloomsbury companion to lexicography* içinde (ss. 391-406). Londra, Birleşik Krallık: Bloomsbury.

Ozankaya, Ö. (1975). *Toplumbilim terimleri sözlüğü*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Robinson, J. (1983). A glossary of contemporary English lexicographical terminology. *Dictionaries: Journal of the Dictionary Society of North America*, 5, 76-114.

Schilling, D. R. (2013, 19 Nisan). Knowledge doubling every 12 months, soon to be every 12 hours. *Industry Tap*. <http://www.industrytap.com/knowledge-doubling-every-12-months-soon-to-be-every-12-hours/3950> adresinden alınmıştır.

Taner, H., And, M. ve Nutku, Ö. (1966). *Tiyatro terimleri sözlüğü*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TDK. (1949). *Dilbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

van Sterkenburg, P. (Haz.). (2003). *A practical guide to lexicography*. Amsterdam, Hollanda: John Benjamins Publishing Company.

Vardar, B., Güz, N., Öztokat, E., Rifat, M., Senemoğlu, O. ve Sözer, E. (1980). *Dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınevi.

Vardar, B., Güz, N., Öztokat, E., Rifat, M., Senemoğlu, O. ve Sözer, E. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul, Türkiye: Multilingual.

İKİ DİLLİ ARAPÇA SÖZLÜKLERE GENEL BİR BAKIŞ: “HANS WEHR’İN ARAPÇA-İNGİLİZCE SÖZLÜĞÜ”

*Gamze YÜCETÜRK**

ÖZET

Arapça sözlük çalışmaları 8. yy. gibi çok eski bir zamana dayanır. Arapçanın kaynak dil ya da hedef dil olduğu iki dilli sözlükler, 11. yy.da ez-Zemahşeri'nin Arapça-Farsça sözlüğüyle görülmeye başlamıştır. Avrupa'daki ilk iki dilli Arapça sözlük ise, Golius'un 1653'de Leiden'da tek cilt olarak yayınlanmış Arapça-Latince sözlüğüdür. Bu dil, yapısı gereği çok çeşitli sözlük yöntemine sahiptir. İki dilli sözlüklerde bu yöntemler daha da artmıştır.

Alman oryantalist Hans Wehr'in Arapça-Almanca sözlüğü, J. Milton Cowan tarafından 'A Dictionary of Modern Written Arabic' adı altında Arapça-İngilizce olarak düzenlenmiştir. Bu çalışmada Arapça-İngilizce sözlükler arasında önemli bir yer edinmiş olan bu sözlüğün 1976 yılında yayınlanmış üçüncü baskısı esas alınacak olup sözlük; bilgiye erişim yolları (alfabetik dizin, kısaltmalar ve semboller gibi) ve içerik (sesletim, tanımlama vs.) alt başlıkları halinde yöntemsel olarak incelenecek ve buradaki eksiklikler, hatalar, tutarsızlıklar saptanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: iki dilli sözlük, Arapça-İngilizce sözlükler, sözlükbilim, Hans Wehr, yöntem.

A GENERAL REVIEW OF BILINGUAL ARABIC DICTIONARIES: “HANS WEHR’S ARABIC-ENGLISH DICTIONARY”

ABSTRACT

Arabic dictionary studies date back to old times as 8th century. Bilingual dictionaries in which Arabic has been either a source language or target language came into view in 11th century with az-Zamakhshari's Arabic-Persian dictionary. The first bilingual Arabic dictionary in Europe is Golius' Arabic-Latin dictionary which was published in Leiden in 1653 as one volume. Due to its structure, this language has a variety of dictionary methods. In bilingual dictionaries, these methods have increased much more.

* Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati ABD. e-posta: gamzeyuceturk@ardahan.edu.tr

German orientalist Hans Wehr's Arabic-German dictionary has been regulated by J. Milton Cowan under the name of ' A Dictionary of Modern Written Arabic' as Arabic-English. In this study, gained an important place among Arabic-English dictionaries, this dictionary's third edition published in 1976 has been taken as a basis. The dictionary will be examined methodologically under the subtitles of way of access to information (alphabetic list, abbreviations and signs e.g.) and content (pronunciation, definition e.g.). In addition, defects, errors, inconsistencies found in this dictionary will be tried to be determined.

Key Words: *bilingual dictionary, Arabic-English dictionaries, lexicography, Hans Wehr, method.*

1.GİRİŞ

Arapların sözlükçülük alanındaki çalışmalarda diğer birçok milletten önde olduğu tartışmasız bir gerçektir. Belli bir konuda yazılmış (deve, at, arı isimleri gibi) ya da Kuran'daki garip sözcüklerin bir araya getirildiği sözlük çalışmalarından sonra Araplarda günümüzdeki sözlükçülük anlayışına uygun sistemli bir şekilde hazırlanmış, tek dilli ilk sözlük; 8. yy.da Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn* adlı sözlüğü ile görülmüştür.

Söz konusu iki dilli sözlüklerde ise en eski çalışmalar, din öğretisinin yaygınlaştırılması amacıyla kutsal kitapların anlaşılması için 'açıklayıcı sözlük' yani 'metin sözlüğü' şeklinde erken bir dönemde başlamıştır. (Jackson, 2016, s. 57,58; Jamiu, 2014, s. 60)Fakat yine de modern anlamda iki dilli sözlükler, kaynak dildeki sözcüğün hedef dilde karşılığının bulunması ve bunun açıklanması ile ilgili sistemin kurulmasında yaşanan zorluklardan olsa gerek, tek dilli sözlüklere göre daha sonraki tarihlerde ortaya çıkmıştır. 11. yy.da yazılmış ez-Zemahşeri'nin Arapça-Farsça sözlüğü, Arapça iki dilli ilk sözlük olarak kabul edilmektedir. Arapça-Türkçe ilk sözlük, es-Sıhah ve el-Kâmûs'un çevirileridir. el-Firûzâbâdî'nin el-Kâmûs'u, Avrupa'da iki dilli ilk sözlük çalışmalarına içerik bakımından örnek teşkil etmiştir. Avrupa'daki iki dilli ilk Arapça sözlük ise, Golius'un 1653'de Leiden'da tek cilt olarak yayınlanmış Arapça-Latince sözlüğüdür. ez-Zebîdî'nin Tacu'l-'Arûs'u, Edward William Lane'in kapsamlı iki dilli sözlüğü Arabic-English Lexicon (1876) için bir temel olmuştur. Bu iki dilli sözlüklerde, tek dilli sözlüklerdeki gibi ebced sistemi (Elif, be, cim, dal, vs.), fonetik ve tabii ki alfabetik sistem (elif, be, te, vs.) izlenmiştir. (Hoogland, 2007, s. 1,2)

Bu çalışmada Münster Üniversitesi'nde çalışmış, Alman oryantalist Hans Wehr'in 1952'de yayınlanmış 'Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart' adlı Arapça-Almanca sözlüğünün J. Milton Cowan tarafından 'A Dictionary of Modern Written Arabic' adı altında Arapça-İngilizce olarak düzenlenmiş ve 1976 yılında yayınlanmış üçüncü baskısı esas alınacaktır. Giriş bölümünde sözlüğün sadece İngiliz ve Amerikan sözlük kullanıcılarının değil Almancadan çok İngilizce bilgisi olan dünya üzerindeki tüm oryantalistlerin de ihtiyacını karşılayacağı belirtilmiştir. Sözlükte sözcüklerin resimli açıklaması bulunmamaktadır ve sözcükler, kökün ilk harflerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Sözlükte standart Arapçanın 20. yy.da geçerliliğini koruyan sözcükleri – gerek Arapça kökenli sözcükler gerekse yabancı dillerden girmiş sözcükler- ele alınmıştır, ancak bazı yerel ifadeler de yer verilmiş ve bunların kullanıldığı bölgeler parantez içerisinde küçük harfle belirtilmiştir. Ayrıca bilimsel, teknolojik ve dini terimler de görülmektedir. Verilen bir kök altında madde başlarının dizilimi şöyledir: Eğer varsa kök gövdenin bitiminde fiil, sesli harfi gösteren transliterasyonla önde gelir. Onu fiilin şimdiki zaman çekimindeki ünlüsü ve parantez içinde isim-fiiller ya da mastarlar takip eder. Sonra II-X arasındaki Roma harfleriyle kalın olarak mezid fiil kalıpları gelir (örn. II فعل fa‘‘ala, III فاعل fā‘ala, IV افعل af‘ala vs.). Sonra isim kalıpları gelir, isim-fiil gövdeleri II-X arasında gösterilir. Tüm etken-edilgen ortaçlar ise sonda gelir. Cowan, sözlüğün Almanca baskısından daha fazla yabancı sözcük transkript etmiş, bu yüzden sözlüğe klasik Arapçada karşılığı olmayan e, ē, ə, o, ō, g, v, p harfleri eklenmiştir. Eşanlamlı tanımlar virgülle, farklı anlamdaki tanımlar noktalı virgülle ayrılır.

Arapça, gerek alfabeti gerekse dil yapısı bakımından çok çeşitli sözlük yöntemlerine ortam sağlayan bir dildir. Bu sebeptendir ki, doğru ya da daha kullanışlı sözlük yöntemi hakkında belli bir yöntem uygulanmamaktadır. Modern sözlüklerin birçoğu alfabetik düzende hazırlanmaktadır, ancak bunlar da kendi içerisinde farklılıklar göstermektedir. Bu sebeptendir ki, bu çalışmada iki dilli Arapça sözlüklerin tarihçesine, sözlük türlerine kısaca değinildikten ve Hans Wehr'in Arapça-İngilizce sözlüğü hakkında bilgi verildikten sonra bilgiye erişim yolları (alfabetik dizin, kısaltma ve semboller gibi), içerik (sesletim, tanımlama vs.) alt başlıkları halinde sözlüğün yöntemi, kullanıcı kolaylığı açısından incelenerek sözlükteki

eksiklikler, hatalar, tutarsızlıklar belirtilecek ve önerilerde bulunulacaktır.

2. SÖZLÜĞÜN YÖNTEMSEL DEĞERLENDİRMESİ

2.1. Bilgiye Erişim Yolları

2.1.1. Alfabetik Dizin

اترج (utrujj):(s.3) Turunç anlamına gelen bu sözcük, **اترنج (utrunj)** yazım şekliyle birlikte verilirken farklı bir yazım şekli **ترنج (s. 94/turunj)** ayrı bir madde başı olarak daha sonra gelmektedir. Ancak bu sözcüğe gönderme yapılmamış, aksine turunc maddesinde yukarıdaki sözcükler için gönderme yapılmıştır.

بک (bē):(s.69) Türkçe kökenli ‘bey’ anlamındaki bu sözcüğün farklı yazım şekli için alfabetik düzene göre sonrasında gelen **بيک (s.87/bē)** sözcüğüne gönderme yapılmıştır.

بيکباشی (bikbāšī):(s. 69) ‘Binbaşı’ anlamındaki bu sözcüğün farklı yazımı için alfabetik düzene göre sonrasında gelen **بيکباشی (s.87/bīkbāšī)** için gönderme yapılmamış, aksine ikinci sözcükte ilki için bir göndermede bulunulmuştur.

Böyle farklı yazılışları olan sözcüklere yapılan göndermelerde tutarsızlığa düşmek yerine, **بويجي / بوياجي (s.84/boyagi)** örneğindeki gibi sözcükler yan yana verilebilir.

اردب (irdabb): (s.335) Mısır’da kullanılan bir ağırlık ölçü birimi olan bu sözcük, sözlükte ‘ر’ harfi bölümünde gösterilmiştir. Yabancı kökenli olabileceği de düşünülen bu sözcük, ‘ردب’ kökünden gelmemektedir. Bu sebeple diğer Arapça sözlüklerde de görüldüğü gibi ‘ا’ bölümünde yer almalıdır.

س ت (s.396) Ticari sicil anlamındaki **تجاري سجل** ifadesinin kısaltılması olduğu bilgisi madde başı olarak gösterilmek yerine, alfabetik düzene göre **سجل** madde başının altında verilmelidir.

مسطبة (mastaba, mistaba): (s. 409) Taş bank anlamına gelen bu sözcük “س ط ب” sülasi kökünden türemiş bir sözcük olmamasına rağmen ‘س’ (sin) harfinde gösterilmiş ve tanımı da burada yapılmıştır. Ancak benzer bir sözcük **اسطبة** için alfabetik düzene göre bakılması istenmiştir.

صَاد(şād): (s. 532) ‘ص’ harfinin adı olan bu maddebaşı, alfabetik sıraya göre verilmiştir. Ancak bir harfin adı olduğundan bu harfle ilgili bölümün en başında verilmesi daha uygun olmaktadır. Ayrıca ‘ضَاد’ (ḍād) harfinde görüleceği üzere yukarıda bahsedildiği şekilde hem bu harfle ilgili bölümde sözcüklerin başında (bkz. s. 533) hem de alfabetik düzende verilmiştir (bkz. s. 547).

2.1.2.Kullanım Kılavuzu, Kısaltmalar, Semboller ve Ekler

Belli bir yörede kullanılan sözcüklerin hangi yöreye ait olduğunu gösteren kısaltmalar, parantez içerisinde ve italik bir şekilde, bazen maddebaşı olan sözcüğün sesletiminden hemen sonra bazen de sözcüğün tanımlamasından sonra gelmiştir.

شاورمة(şāwurma, şāwirma): (s. 451) Bir yemek ismi olan sözcüğün ‘ince dilimler halinde kesilip dizilmiş, dikey bir şekilde şişe geçirilmiş mangalda ızgara koyun eti’ ifadeleriyle tanımı yapıldıktan sonra Suriye’de kullanıldığı bilgisi (syr.) verilmiştir.

شاوش(şāwuş):(s. 451) Çavuş; büro elemanı; müstahdem anlamları olan bu sözcüğün Tunus’ta kullanıldığı bilgisi ise sözcüğün sesletiminden hemen sonra verilmiştir.

شوش(şūş): (s.493) Maria Theresia doları anlamında kullanılan bu sözcüğün kullanıldığı bölge (*Nejd*), sözcüğün açıklanmasından sonra verilmiştir.

Sözlükte, “ □ sembolü Arapçada amiyane telaffuzu gösteren lehçedeki sözcüklerin başına gelir ve ○ sembolü başta teknoloji alanında olmak üzere, metin içerisinde sık rastlanılan ancak uzmanlar arasında genel kabul görmemiş yeni teknolojik terimlerin başına gelir” açıklaması yapılmıştır.

○ **مخربشات(mukarbaşāt):** (s.231) Bu sözcük, grafiti, duvar yazısı anlamındadır. Uzmanlar tarafından genel kabul görmemiş böyle sözcüklerin teknolojik terimler sınıfında gösterilmesi, karmaşıklığa sebebiyet verebilmektedir.

○ **تلفاز(tilfāz):** (s. 96) Bu sözcük, televizyon anlamındadır ve teknoloji alanında verilen sözcüklere uygun düşmektedir.

○ **ثعلبة(ta‘laba):** (s.103) Temriye, deri hastalığı anlamındadır.

- غانية (gā'īya): (s.689) Sona erme, ereklilik anlamındaki bu sözcüğün parantez içerisinde felsefe terimi olduğu belirtilmiştir.
- جادع(jada'): (s.115) Bu sözcük, genç erkek, genç eş anlamındadır. Ancak hangi bölgede kullanıldığına dair bilgi verilmemiştir.
- خماسين / خمسين (kamsīn / kamāsīn): (s.262) Mısır'da sıcak bir güneş rüzgârı şeklinde tanımlanmıştır.
- سميد(samīd): (s.429) Bu sözcüğün Suriye'de irmik anlamında, Mısır lehçesinde ise susam serpilmiş halka şeklinde bir tür bisküvi ya da gevrek anlamında olduğu belirtilmiştir.
- فردة / فرضة (firda / furḍa): (s.704) Bu sözcük, baş vergisi, nüfus vergisi anlamında kullanılmaktadır.

2.2. İçerik

2.2.1. Sesletim

Maddebaşı olan sözcükle kurulan terkiplerde sesletim yapılırken bazen maddebaşı olan sözcüğün sadece ilk harfi verilmiş ve terkipteki diğer sözcüğün sesletimi olduğu gibi yapılmışken bazen de ya hiç sesletim yapılmamış ya dasadece maddebaşı olan sözcüğün sesletimi yapılmamıştır.

لاجل خاطر (kātīr): (s.247) Bu sözcükten kurulan terkiplerden biri لاجل خاطرک(li-ajli) şeklinde parantez içinde sadece ilk kısmın sesletimi yapılırken aynı maddebaşı altındaki diğer bir terkinin ise من كل خاطرmin külli kātīrin şeklinde tamamının sesletimi italik olarak, paranteze alınmadan yapılmıştır.

رئيس(ra'īs): (s.318) Bu maddebaşının altında isim tamlaması şeklinde kurulmuş terkiplerden biri olan رئيس الشماسة hiçbir sesletim verilmezken yine aynı maddebaşının altındaki şu tamlamaların رئيس الاقسامr. al-aqsām, رئيس النوابr. an-nuwwāb şeklinde sesletimi de yapılmıştır.

اردب(irdabb): (s.335) Mısır'da kullanılan bir ağırlık ölçü birimi olan sözcüğün irdabb şeklinde sesletimi verildikten sonra parantez içerisinde (günümüzde yaygın olarak ardabb şeklinde telaffuz edilir) bilgisi verilmiştir.

ريق(rīq): (s.371) Tükürük, salya anlamlarına gelen bu sözcükten oluşan **ابتلع ريقه / ريقه بلع** terkiplerinin sesletiminde sözlüğün genelinde uygulanan yöntem –maddebaşı olan sözcüğün sadece ilk harfi, terkipteki diğer sözcüğün ise tamamının sesletimi yapılır-uygulanmamış, tam tersi yapılmıştır. Şöyle ki; (ıbtala‘) yerine (rīqahu).

2.2.2. Dilbilgisel Bilgi

خزيان (kazyān): (s.238) Utangaç, mahcup anlamındaki sözcüğün dişili **خزيا(kazyā)** verilirken diğer dişil biçimi **خزيانة(kazyāne)** verilmemiştir.

خص (kaşşa): (s.240) Muzaaf fillerde, fiilin sesletiminden sonra parantez içinde birinci tekil kişi çekiminin sesletimi verilmiştir (örn. **كخسا- kassa- kassistu**, bkz. s.238). Ancak bu fiilin çekimi yapılmadığı gibi mastarı da belirtilmemiştir.

خاف (kāfa): (s.265) Ecvef fiillerde, fiilin sesletiminden sonra parantez içinde birinci tekil kişi çekiminin sesletimi (kıftu) verilmiş, ayrıca maddebaşı olan **kāfa** fiilinden önce parantez içinde fiilin kök harfleri açık bir şekilde gösterilmiştir, şöyle ki (**خوف**).

دب (dabba): (s.269) Yukarıda görüldüğü gibi bazı muzaaf fillerin parantez içerisinde birinci tekil şahıs çekiminin sesletimi verilirken bu fiilin çekimi yapılmamış, mastarı (**dabb, دبیب dabīb**) verilmiştir.

دهش (dahiša): (s.295) Şaşırarak, hayrete düşmek anlamlarına gelen bu fiilin edilgeninin (**duhiša**) sesletimi verilmiştir. Ancak bu bilgi, her fiilde görülmemektedir, muhtemelen fiilin etken hali de edilgen bir anlam ifade ettiği için burada edilgen fiille birlikte verilmiştir.

سأل(sa’ala): (s.391) Sormak, istemek anlamlarına gelen bu fiilin türevi **tasa’ala**’nın sesletimi verilmiş ve beşinci kalıptan olduğu Roma rakamıyla (V) belirtilmiş, ancak **تسأل** şeklinde Arap harfleriyle yazımı gösterilmemiştir. Aynı fiilin bir başka türevi ise **تسأل** **tasawwala** şeklinde hem Arap harfleriyle yazımı hem de sesletimi yan yana verilmiştir. Yine bu fiilin emir kipi olan **سل(sul)** ise maddebaşı olarak verilmiş ve **سأل** fiilinin emri olduğu belirtilmiştir (bkz. s.419). Ancak bu bilginin maddebaşı olarak verilmesi diğer sözlüklerde rastlanan bir durum değildir.

ضاق (dāqa): (s. 548) Dar olmak, sıkıntıda olmak gibi anlamlara gelen bu ecvef fiilin, bu türdeki diğer fiiller gibi kök harfleri, fiilin kendisinden önce parantez içerisinde verilmesi gerekirken parantez içerisinde fiilin aslı, sonrasında ise maddebaşı bir sözcüğün geldiği şekilde kök harfleri verilmiştir. Şöyle ki:(ضاق yerine ضيق) ضاق şeklinde basımdan kaynaklanması da mümkün olabilecek bir sorun görülmektedir.

2.2.3. Tanımlama

Şehir adlarında açıklama yapılırken ülke adlarında, bazı yer adları ve özel isimlerde, bitki ve araç-gereç adlarında sözcüğün sadece İngilizce karşılığı verilmiştir.

تطوان (tiṭwān): (s.94) Tetuán (Kuzey Fas'ta şehir) şeklinde tanımlanmıştır.

تشيلي (tšili): (s.94) Şili ülkesinin İngilizce karşılığı 'Chile' verilmiştir. Ülkenin bulunduğu konumla ilgili ya da ülke ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

خبیاری (kibyārī): (s.227) Havyar sözcüğünün İngilizce karşılığı 'caviar' verilmiştir. Ancak balık yumurtası vb. şeklinde bir açıklama yapılmamıştır.

خدیو (kidīw): (s.230) Hidiv sözcüğünün İngilizce yazımı 'khedive' verilmiş, ancak bunun Osmanlı Devleti'nde bir unvan olduğuna dair ya da buna benzer bilgi verilmemiştir.

خراسان (kurāsān): (s.231) Khurasan (Kuzeydoğu İran eyalet) şeklinde tanımlanmıştır.

خرطال (karṭāl): (s.235) Yulaf anlamındaki sözcüğün sadece İngilizce karşılığı 'oats' verilmiştir. Sözcüğü açıklayan bir resim ya da bir bitki türü olduğuna dair bilgi verilmemiştir.

خمرة (kamra): (s.261) Şarap anlamındaki bu sözcüğün İngilizce karşılığı 'wine' verilmiş, başka bir açıklama yapılmamıştır. Hâlbuki bir tür alkollü içecek olduğu belirtilebilirdi (örn. alcoholic beverage, (alcoholic) drink vs.) (Baalbaki, 1995, s.523).

الدانوب (ad-dānūb): (s.269) ‘The Danube’ olarak karşılığı verilmiş olan Tuna nehri anlamındaki sözcüğün bir nehir ve balık ismi olduğu bilgisi dahi verilmemiştir.

دهلی (dihli): (s.296) Hindistan’ın başkenti Delhi anlamındaki bu sözcük için hiçbir açıklama yapılmamış sadece İngilizce karşılığı ‘Delhi’ verilmiştir. Ayrıca sözcüğün Arapça yazımında da bir yanlışlık görülmektedir, دهلی şeklinde bir yazıma diğer sözlüklerde rastlanmamıştır, دهلی olmalıdır.

2.2.4. Etimoloji

دزينة (s.280)(It. *dozzina*) dazzina Düzine anlamına gelen ve İtalyanca kökenli olduğu belirtilen bu sözcükte görüldüğü gibi yabancı kökenli sözcüklerde sözcüğün Arapça sesletiminden önce parantez içinde kökeni ile birlikte o dildeki yazımı da verilmiştir.

دكریتو : (s.289) (It. *decreto*) dikritō pl. دكریتات Karar, kararname anlamındaki İtalyanca kökenli bu sözcüğün çoğul hali de verilmiştir.

رأبور : (s.317) (Fr. *rapport*) Fransızca kökenli rapor anlamındaki bu sözcüğün, görüldüğü üzere Arapça sesletimi verilmemiştir. Ayrıca sözcükle ilgili bir açıklama da yapılmamış yalnızca İngilizce karşılığı olan ‘report’ sözcüğü verilmiştir.

رادار : (s.317) Radar anlamındaki bu yabancı kökenli sözcük gibi bazı sözcüklerin kökenleri hakkında bilgi verilmemiştir.

فاكون : (s.692) (Fr. *wagon*)fākōn pl. فواکین Vagon anlamına gelen bu sözcüğün kökeni belirtildikten sonra çoğul halinin verildiği gibi çoğul sesletimi de yapılmıştır.

3.SONUÇ ve ÖNERİLER

Arapça, ilk sistemli sözlük çalışmalarında önde gelen dillerdendir. Ve tarih boyunca sözcüklerin konuya, mahrece ve kök harflerine göre sıralandığı pek çok sözlük yöntemi olmuştur. Zamanla sözcüklerin kök harfinin ilk harfine göre alfabetik sıralanması genel kabul görmüştür. Ancak Arapçanın üç harfli kök yapısı, illetli harflerinin olması ve ünlü harflerinin olmaması gibi sebeplerle

özellikle iki ya da çok dilli sözlüklerde hala bazı sorunlarla karşılaşmaktadır.

Bu sorunları incelemek için, farklı yöntemler içeren ve İngilizcenin bir dünya dili olması sebebiyle kullanıcısının daha fazla olabileceği düşünülerek Arapça iki dilli günümüz sözlükleri arasında önemli bir yer edinmiş olan Hans Wehr'ın sözlüğü seçilmiştir. Sözlüğün giriş bölümünde de belirtildiği üzere hazırlanma amacı tüm oryantalistlerin ihtiyacını karşılamaktır. Bu doğrultuda içerdiği sözcük sayısı, yerel sözcüklerin (معرب şeyh, emir (Nejd), عزلة nahiye, bucak (Yemen) vb.), konuşma diline özgü sözcüklerin (أوتوا حرباء, vah) kullanılması günümüz Arapçası için son derece tatmin edicidir. Ayrıca sözlükte izlenen yöntemle ilgili açıklamalar, girişte çok detaylı bir şekilde verilmiştir. Ancak Arapçanın üçlü kök yapısından türeyen mezid fiil kalıplarının Roma rakamlarıyla gösterilmesi yerine fiilin olduğu gibi alt başlıklar halinde yazılmasının (örn. حرج fiilinin mezid fiil kalıbını II ile göstermek yerine, doğrudan حرج şeklinde yazılması) kullanıcıya kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra yukarıda başlıklar altında verilen örneklerde görülebileceği üzere sözlükte bazı tutarsızlıklarla, yetersiz bilgilerle ya da aynı sözcüğün farklı yazımının birkaç yerde verilmesi gibi gereksiz bilgilerle de karşılaşmaktadır.

Diğer iki dilli Arapça sözlüklerle kıyaslandığında Arapça sözcüklerin sesletiminin verilmesi, türev fiillerin Roma rakamlarıyla gösterilmesi gibi pek rastlanmayan yöntemlerin kullanıldığı Hans Wehr'ın sözlüğünde bazı eksiklikler görülse de sözlük, genel anlamda hedeflenen kullanıcı kitlesinin ihtiyacını karşılayacak nitelikte kapsamlı bir şekilde hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Baalbaki, Rohi, *al-Mawrid A Modern Arabic-English Dictionary*, 7. Baskı, Dar el-İlm Lilmalayın, Beyrut 1995.

Fatai Owolabi Jamiu, "Science of Arabic Lexicography: A Survey of Its Emergence and Evolution", *Journal of Education and Practice*, Vol. 5/14, 2014.

Fîrûzâbâdi, Mecdiddin Muhammed b. Yakup, "el-Kâmûsu'l-Muhît", Muessetu'l-Risâle, Beyrut 1987.

Hoogland, Jan, "Lexicography: Bilingual Dictionaries", EALL Vol. 3, 2007.

Haywood, John, A., *Arabic Lexicography: Its History and Its Place in The General History of Lexicography*, 2. Baskı, E. J. Brill, Leiden 1965.

Jackson, Howard, *Sözlükbilime Giriş*, Çev. Gürlek, Mehmet & Patat, Ellen, 1. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul 2016.

Gauton, Rachéle, "Bilingual Dictionaries, The Lexicographer and Translator", Lexikos (AFRILEX-reeks/series 18), 2008.

Wehr, Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Düz. Cowan, J. Milton, 3. Baskı, Spoken Language Services Inc., Ithaca- New York 1976.

TÜRKÇE EŞDİZİMLİLİK ÇALIŞMALARINDA TERMINOLOJİ SORUNU

Göksel SERT*

ÖZET

Eşdizimlilik, Türkçe için yeni ve hızla gelişen bir çalışma sahasıdır. Ayrıca disiplinler arası yapısı nedeniyle pek çok kavram ve terimi içerir. Tüm bunlar eşdizimlilik çalışmalarında terminoloji sorunları yaşanmasına sebebiyet verir. Bu sorunların başında çok terimlilik gelmektedir. Bu ve benzeri sorunlar eşdizimlilik ve derlem dilbilimin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Çalışmamızın amacı, seçtiğimiz eserlerden alınan örneklerle bu sorunları göstermektir.

Anahtar Sözcükler: bilgisayar destekli dil bilimi, derlem dilbilim, derlem, eşdizimlilik, terminoloji

TERMINOLOGY PROBLEM IN TURKISH COLLOCATION STUDIES

ABSTRACT

Collocation is a new and rapidly developing scientific study field for Turkish language. It also contains many terms and concepts because of the interdisciplinary nature. These situations, causes terminology problem in Turkish collocation studies. The most important of these is terminological overabundance. This and similar issues are difficult to understand of collocation and corpus linguistics. The aim of our study is to indicate these issues with examples of selected works.

Keywords: computational linguistics, corpus linguistics, corpus, collocation, terminology

1. GİRİŞ

Bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve yazılı/sözlü büyük verilerin incelenebilir hale gelmesi, bilgisayar destekli dil bilimi (computational linguistics) çalışmaları için önemli bir eşik olmuştur. Bilgisayar destekli dil bilimin en aktif çalışma sahalarından biri derlem dilbilimdir (corpus linguistics). Derlem üzerine yapılan araştırmaların kilit noktasını ise eşdizimlilik çalışmaları oluşturmaktadır.

*Öğrt. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. e-posta: gokselsert@gmail.com

Batı dillerinde daha erken bir başlangıç tarihi olan eşdizimlilik çalışmaları, Türkçe için 2000’li yıllarda başlamıştır. Geçmiş böyle yakın tarihe uzanan bir bilim sahasında kavram ve terimlerle ilgili birtakım sorunlar olması son derece doğaldır. Bunlardan biri alandaki çok terimlilik (terminological overabundance) sorunudur.

1.1. Çok Terimlilik (Çok Adlılık)

Bir bilim dalındaki kavramın, birden çok terimle karşılanması durumu olarak özetleyebileceğimiz çok terimlilik, sadece eşdizimlilik çalışmalarının değil hemen her bilim dalının ve hatta bilim dilinin sorunudur.

Türkçe dilbilgisinde durum ekleri, çok terimliliğin en çok görüldüğü alan olmuştur. Alkayış, yaptığı incelemede ilgi durumunun 5, belirtme durumunun 8, yönelme durumunun 6, bulunma durumunun 8 ve ayrılma durumunun 10 farklı terimle karşılandığını belirtmiştir (2012: 280-281).

Çok terimlilik sorununun bir diğer çarpıcı örneği ise “çok sözcüklü sözlüksel birim” (multiword lexical unit) kavramı için 18 farklı terime sahip İngilizcede bulunmaktadır. (Riggs, 1984:405).

Boz, “Türk Dilbilgisi Terminolojisinde Çok Terimlilik Sorunu” adlı bildirisinde Türkçede çok terimliliği şu sebeplere bağlamaktadır: “Osmanlı bakiyesi eski terimleri güncelleme, Batılı dillerden yapılan tercüme, dilbilgisi kavramlarına daha isabetli karşılık bulma, anlaşılama veya yanlış anlaşılma, tercih edilen terimlerdeki ses değişiklikleri, çok anlamlılıktan kurtulma ve kişisel tercihler.” (2015).

1.2. Türkçe Eşdizimlilik Çalışmaları ve Çok Terimlilik

Eşdizimlilik çalışmaları, bir derlem temelinde gerçekleştirilmektedir. Derlemler, incelenen sözcüklerin gerçek kullanımındaki oranlarını vermek için büyük önem taşımaktadır. Türkçenin dengeli ve temsil gücü yüksek ilk derlem çalışması 2003’te tamamlanan Orta Doğu Teknik Üniversitesi Türkçe Derlemi’dir (Tahiroğlu, 2008: 4047). ODTÜ Türkçe Derlemi takip eden önemli derlem projeleri ise Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) ve Türkiye Türkçesinin Yazın Dili Derlemi olmuştur. Araştırmacılar tarafından sınırlandırılmış çalışmalar dışında (gazete metinlerinden oluşturulmuş derlemler, ders kitaplarından oluşturulmuş derlemler gibi) alanyazındaki pek çok eşdizimlilik araştırması, bu derlemler üzerinde çalışarak yapılmıştır.

Bir eşdizimlilik çalışmasında; kullanılacak derlem seçimi, araştırmanın yöntemi (derleme dayalı veya derlem temelli), araştırmada göz önüne alınacak “sözcük seçimine ilişkin” ya da “istatistik temelli” eşdizimlilik yaklaşımları ve bunları takip eden ekoller, alanyazında çok anlamlılık özelliği gösteren pek çok terim bulunması, kullanılan istatistiksel yöntem farklılıkları, eşdizimliliği incelenecek sözcük ya da sözcük türü, yazım farklılıkları, çeviri sorunları vb. nedenler Türkçe eşdizimlilik çalışmalarında terim sorunlarının yaşanmasındaki başlıca sebepler olarak gösterilebilir.

2. YÖNTEM

Çalışmamızda Türkçe alanyazındaki eşdizimlilik terimlerini görebilmek ve karşılaştırabilmek için konuya farklı bakış açılarıyla yaklaşan şu eserler taranmıştır:

Çalışkan, Nihal (2014). *Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcük Biçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme*

Özkan, Bülent (2011). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri (Derlem Tabanlı Bir Uygulama)*

Pilten, Şahru (2013). *Türk Dilinde Izdırıp Söz Bilgisi*

Aksan, Yeşim ve Yaldır, Yılmaz (2011). “Türkçe Sözvarlığının Nicel Betimlemesi”

Aksu Kurtoğlu, Özlem (2016). “Öğretim Düzleminde Bütünleyici Bir Yaklaşım Savunusuyla Eşdizimliliğe Kuramsal Bir Bakış”

Can, Özge ve Öztürk, Bilge (2013). "Özelleştirme Ve Borsa: Gazete Haber Metinlerinde Eşdizimsel Örüntüler Üzerine Bir Uygulama"

Can, Özge ve Öztürk, Bilge (2014). "Eşdizimlilik: Kanser ve Aids Sözcükleri Üzerinde Bir Uygulama Çalışması"

Bu eserlerden Çalışkan, Özkan ve Pilten’e ait çalışmalar müstakil eser niteliği taşıırken Aksan-Yaldır, Aksu Kurtoğlu ve Can-Öztürk’ün eserleri bildiri/makale şeklindedir. Bununla birlikte Çalışkan, Özkan, Pilten ve Can-Öztürk’ün çalışmaları belirli sözcüklerin eşdizimsel özelliklerine eğilirken; Aksan-Yaldır ve Aksu Kurtoğlu’nun çalışmaları alana kuramsal bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Farklı alanlardan çalışmaların seçilmesindeki sebep, farklı daha çok terime rastlamaktır. Bu yüzden incelenen her terime tüm eserlerde rastlanmamaktadır.

İncelememizde ilk olarak eserlerde yer alan tüm terimler çıkartılmış, ardından terim anlamı ve kullanımına göre gruplandırılarak genel bir karşılaştırma yapılmıştır. Karşılaştırma

neticesinde çok terimlilik özelliği gösteren şu terimler incelenmek üzere seçilmiştir: derlem / bütünce (corpus), anahtar sözcük / düğüm sözcük (node word), birliktelik kullanımı / eşkullanımlılık (co-occurrence), çeşit / teksözcük (type), örnekçe / sözcükbirim (token).

Seçili terimler incelenirken, terimler arasında anlam farkı olup olmadığını anlayabilmek için yerli ve yabancı terim sözlükleri incelenmiştir. Söz konusu terimlerin “genel dile yansımaları olmuş mudur?” sorusunu cevaplamak içinse TDK – Güncel Türkçe Sözlük kullanılmış, bunun ardından ilgili terimler karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Bütünce – Derlem (Corpus)

Alanyazında “dil betimlemelerinde ya da dil konusundaki varsayımları doğrulamada kullanılan yazılı/sözlü veriler toplamı” (İmer, vd., 2011: 66) kavramını karşılamak için iki terim kullanılmaktadır: *bütünce* ve *derlem*.

TERİM	ÇALIŞKAN	ÖZKAN	PİLTEN	AKSAN – YALDIR	AKSU KURTOĞLU	CAN – ÖZTÜRK
bütünce derlem (corpus)	<i>derlem</i>	<i>derlem</i>	bütünce	<i>derlem</i>	<i>derlem</i>	bütünce

Bu kavramı karşılamak için İngilizcede, Latince “beden” anlamına gelen “corpus” terimi kullanılmaktadır. Vardar ve İmer, vd.’ye ait Türkçe dilbilim terimleri sözlüklerini incelediğimizde söz konusu kavram için *bütünce* teriminin kullanıldığı görülmektedir.

Dilbilim terim sözlüklerinde bulunmayan *derlem* terimi, ilk olarak bilişim teknolojileri alanında kullanılmıştır. Bu terim, bilişim teknolojileri alanında çalışan Aydın Köksal tarafından önerilmiştir (Say, 2006: 8).

Alanyazında *bütünce* ve *derlem* terimlerinden hangisinin daha çok tercih edildiğini görmek için Tübitak Ulakbim Dergipark ve Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi’nde taranan bildiri ve makaleler ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’ndeki yüksek lisans ve doktora tez adlarında bu iki terim incelenmiş, şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

Dergipark		Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi	
Bütünce	Derlem	Bütünce	Derlem
4	12	1	12

Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi		
Alan	Bütünce	Derlem
Bilgisayar Mühendisliği	-	14
Dilbilim	2	27
Eğitim	2	10
Yabancı Diller	1	1

Bu sonuçlar, alanyazında *derlem* teriminin daha çok kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca *derlem* teriminin TDK Güncel Türkçe Sözlük'te buradaki anlamıyla yer alması genel dile yansımalarının olduğunu da gösterir.

3. 2. Anahtar – Düğüm Sözcük (Node Word)

Bir eşdizimlilik çalışmasında, eşdizimlenme özellikleri incelenen sözcük şeklinde tanımlayabileceğimiz bu kavramı karşılamak için alanyazında iki terime rastlanmıştır: *anahtar sözcük* ve *düğüm sözcük*.

TERİM	ÇALIŞKAN	PILTEN	AKSU KURTOĞLU	CAN – ÖZTÜRK
anahtar düğüm (node word)	düğüm sözcük	anahtar düğüm sözcük	düğüm sözcük	anahtar sözcük

Seçili çalışmalardan Özkan ve Aksan-Yaldır'ın eserleri belirli bir sözcüğün eşdizimlenme özelliklerine odaklanmadığı için bu kavrama rastlanmamıştır. Kavram, İngilizcede “node word” şeklinde geçmektedir. “node”, Türkçede “düğüm, boğum” anlamına gelmektedir ve bu sebepten söz konusu terimin Türkçe karşılığı olan *düğüm sözcük* terimi daha fazla kullanım sıklığına sahiptir. İncelenen çalışmalarda *düğüm sözcük* teriminin yanında *anahtar sözcük* terimi de kullanılmaktadır. Pilten eserinde, Derlem Dilbilim sahasının önemli isimlerinden Sinclair'in görüşünü açıklarken söz konusu kavram için *düğüm sözcük* terimini, eşdizimlenme özellikleri incelenen “emgek” sözcüğünü ifade ederken de *anahtar sözcük*

terimini kullanmıştır. Aynı kullanım, Can-Öztürk'ün “borsa-özelleştirme” ve “aids-kanser” sözcüklerinin eşdizimlenme özelliklerini incelediği çalışmalarda da görülmüştür.

Dilbilim terim sözlükleri ve genel sözlükler incelendiğinde, bu kavramı karşılayan *düğüm sözcük* ve *anahtar sözcük* terimlerine rastlanmamıştır. Ayrıca alanyazında yapılan genel incelemede, *düğüm sözcük* teriminin çok daha yaygınlık kazandığı görülmüştür.

3. 3. Birliktelik Kullanımı – Eşkullanımlılık (Co-occurrence)

Dildeki “‘birleştirme’ ve ‘seçme’ ilkeleri doğrultusunda ‘alışılmış’ ve ‘alışılmamış bağdaşıklık’ kullanımları” (Özkan, 2007: 31) şeklinde tanımlanan bu kavrama, incelediğimiz eserlerde yalnızca Çalışkan ve Özkan’da rastlamaktayız. Eşdizimliliğin oluşmasındaki sebep olarak gösterebileceğimiz bu terimi, Çalışkan *eşkullanımlılık*, Özkan ise *birliktelik kullanımı* şeklinde ele almıştır.

TERİM	ÇALIŞKAN	ÖZKAN
birliktelik kullanımı	<i>eşkullanımlılık</i>	birliktelik kullanımı
eşkullanımlılık (co-occurrence)		

Dilbilim terim sözlüklerinde yalnızca Vardar’ın *birliktelik* şeklinde yer verdiği kavram, genel sözlüklere yansiyacak bir kullanılabilirliğe sahip değildir. Yapılan genel incelemede Çalışkan’ın bu kavram için kullandığı *eşkullanımlılık* teriminin daha az yaygınlık kazandığı görülürken; Özkan’ın kullandığı *birliktelik kullanımı* karşılığında şu eserlerde rastlanmıştır:

Aksu Kurtoğlu, Özlem (2015). *Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliği İçin İstatistiksel Ve Anlamsal Ölçütler Temelinde Derlem-Çıkışlı Bir Ulamlama*

Doğan, Nuh (2015). “Türkçe Sözlük’te Fiilsel Eşdizimlilik”

Torun, Yeter (2011). “Dede Korkut Hikâyelerinde Barınma İle İlgili Sözler Ve Bu Sözlerin Birliktelik Kullanımları Üzerine”

Yüceol Özezen (2009). “Tercih Et- Ve Yeğle- (Yeğ Tut-, Yeğ Bul-, Yeğ Gör-) Fiillerinin Söz Dizimsel Özellikleri”

3. 4. Çeşit – Teksözcük (Type)

İncelediğimiz çalışmalarda, bir derlemi meydana getiren birbirinden farklı her sözcük çeşidini karşılamak için iki terim kullanılmaktadır: *çeşit* ve *teksözcük*.

TERİM	ÇALIŞKAN	AKSAN – YALDIR	AKSU KURTOĞLU
çeşit teksözcük (type)	<i>teksözcük</i>	çeşit	çeşit

Örneğin, sadece Ahmet Haşim’in “Akşam, yine akşam, yine akşam” dizesinden oluşan küçük bir derlem olduğunu varsaydıığımızda burada 2 “type” kullanılmıştır diyebiliriz. Aksan-Yaldır ve Aksu Kurtuluş’unun çalışmalarında “type” sözcüğünün Türkçe karşılıklarından olan *çeşit*, bu kavramı karşılamak için kullanılmıştır. Çalışkan’da ise aynı kavram için *teksözcük* teriminin kullanıldığı görülmektedir.

İncelenen dilbilim terim sözlüklerinde *çeşit* ve *teksözcük* terimlerine rastlanmamıştır. Alanyazındaki diğer çalışmalarda ve bilgisayarlı dil bilimi alanında, söz konusu terimlerin yanı sıra, sözcüğün İngilizce karşılığında hareketle “type / tip” sözcükleriyle de karşılaşılmaktadır. Bu eserler:

Arık, Engin ve Öztop, Pınar (2016). “Yaratıcı ve yaratıcılık: Anlam, gönderim ve kavramsallaştırma”

Amasyalı, F., Diri, B. ve Türkoğlu, F. (2006). “Farklı Özellik Vektörleri ile Türkçe Dokümanların Yazarlarının Belirlenmesi”

İşi, Ayşe, Çemrek, Fatih, Yıldız, Zeki (2013). “İstatistik’ten Edebiyat’a Bir Köprü: Stilometri Analizi”

3. 5. Örnekçe – Sözcükbirim (Token)

Bir derlem içerisinde, kendisinden önce ve sonra boşluk ya da noktalama işareti bulunan birim şeklinde özetleyebileceğimiz bu kavram için incelediğimiz eserlerde *örnekçe* ve *sözcükbirim* terimleri kullanılmaktadır. Bir derlemin kapasitesini, içeriğindeki “token” sayısı belirlemektedir.

TERİM	ÇALIŞKAN	AKSAN – YALDIR	AKSU KURTOĞLU

örnekçe sözcükbirim (token)	sözcükbirim	örnekçe	örnekçe

İncelenen çalışmaların üçünde, söz konusu kavram bir terimle karşılanmıştır. Özkan'ın çalışmasındaki İngilizce özet bölümünde, derlemdeki sözcük sayısı belirtilirken parantez işareti içinde “token” terimine yer verilse de asıl metinde bu kavram ayrıca belirtilmemiş, derlem kapasitesi “sözcük” biçiminde ifade edilmiştir. Aynı durum Can-Öztürk'ün çalışması için de geçerlidir. Buna neden olarak, incelediğimiz kavramın daha ziyade sözcük sıklık istatistiklerine dayalı çalışmalarda özel olarak belirtildiğini söyleyebiliriz. Sözelimi, bir derlemdeki sözcük sıklığı araştırmalarında *çeşit/örnekçe oranı* (type/token ratio) önemli bir yer tutmaktadır.

sözcükbirim ve *örnekçe* terimleri, burada karşıladıkları kavram ile dilbilim terim sözlüklerinde yer almamaktadır. Ayrıca yapılan genel incelemede, söz konusu iki terimin de çok anlamlılık özellikleri göstermesinin kavram kargaşalarına yol açabileceği görülmüştür.

4. YORUM ve TARTIŞMALAR

Derlem dilbilim ve eşdizimlilik, Türk dilinin yeni sayılabilecek çalışma alanlarıdır. Dolayısıyla kavram ve terimlerin alanyazına henüz tam olarak yerleşmemesi olağan sayılmalıdır. Konuyla ilgili olarak yabancı çalışmalardan yapılan çeviriler, farklı ekollerin derlem dilbilim ve eşdizimliliğe farklı yaklaşımları, eşdizimlilik çalışmalarındaki sınırların belirsizliği ve belki de anlaşılabilmesi çalışmamızda konu edindiğimiz terim kargaşasının başlıca sebepleridir.

Araştırmaların gün geçtikçe arttığı bu alanda yedi eser üzerinde yapılan inceleme, bulgu sayısının düşük olmasına sebebiyet vermiştir. Fakat kavram ve terim sayısının hayli fazla olduğu, bilişim teknolojileri ve dil gibi iki ayrı alanın kesişiminde bulunan derlem ve eşdizimlilik çalışmalarında daha çok eser incelemek mümkün görünmemektedir. Bundan başka, araştırmada derlem ve eşdizimlilik sahalarına farklı bakış açılarına sahip eserlerin seçimine de dikkat edilmiştir. Bununla birlikte kimi terimlerin çok geniş bir kavram alanını kapsamaması ve sınırlarının net olmaması; sözlükbilimi, sözcükbilimi ve derlem dilbilimi alanlarında farklı kavramları karşılayan terimlerin (sözlükbirim, sözcükbirim, başsözcük / lexeme,

lemma, headword, vd.) varlığı araştırmayı zorlaştıran diğer noktalarđır.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmada taranan eserler ve alandaki incelemelerimiz derlem dilbilim ve eşdizimlilik alanında çok terimlilik başta olmak üzere terminoloji sorunları yaşandığını göstermektedir. Ayrıca çalışma sahasının disiplinler arası yapısı, kavram alanını oldukça genişletmiştir. Bu sorunlar, özellikle alana yeni ilgi duyan araştırmacıların zorlanmasına ve kavramları zihninde tam olarak oturtamamasına sebep olmaktadır.

Sorunun çözümine yardımcı olabilmek adına görüşlerimiz şu şekildedir:

Alanda gerçekteştirilen yüksek lisans ve doktora tezleri gibi büyük ölçekli çalışmalarda, eserlerde geçen terimlerin açıklamalarını ve ilgili dillerdeki karşılıklarını gösteren bir sözlükçeye yer verilmesi. Çalışmalardaki terim kullanımlarında, terimlerin alındığı dildeki karşılıklarının yanı sıra alanyazındaki diğer kullanımlarının da parantez işareti içerisinde gösterilmesi.

Alandaki tüm kavram ve terimleri içeren bir “Derlem Dilbilim Terimleri Sözlüğü”nün hazırlanması.

6. KAYNAKÇA

Aksan, Y. et al. (2012). *Construction of the Turkish National Corpus (TNC)*. In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul. Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>

Aksan, Y. ve Yılmaz Y. (2011). *Türkçe Sözcük Varlığının Nicel Betimlemesi*, 24. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı, Ankara: ODTÜ Basım İşliği, ss. 377-387.

Aksu Kurtoğlu, Ö. (2016). Öğretim Düzleminde Bütünleyici Bir Yaklaşım Savunusuyla Eşdizimliliğe Kuramsal Bir Bakış, *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi MEUDED*, 13 (1), 39-70.

Alkayış, F. (2012). Türkçenin Hâl Ekleri ve Fiil Kiplerinde Çok Terimlilik Sorunu, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* www.esosder.org, Sayı:42 (2), 276-287

Baker P., Hardie A. ve Mcenery, T. (2006). *A Glossary of Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Pres.

Boz, E. (2015). *Türk Dilbilgisi Terminolojisinde Çok Terimlilik Sorunu*, Dil Bilimi ve Dil Bilgisi Terimlerinin Sorunları Sempozyumu.

Can, Ö. ve Öztürk, B. (2013). Özelleştirme Ve Borsa: Gazete Haber Metinlerinde Eşdizimsel Örüntüler Üzerine Bir Uygulama, *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 2 (7), 47-58.

Can, Ö. ve Öztürk, B. (2014). Eşdizimlilik: Kanser ve Aids Sözcükleri Üzerinde Bir Uygulama Çalışması, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 25 (1), 311-318.

Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Australia: Blackwell Publishing.

Çalışkan, N. (2014). *Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcükbiçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Eken, N. T. (2015). *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliklikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hartmann, R. R. K. ve James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. London and New York: Routledge

Hori, M. (2004). *Investigating Dickens' Style. A collocational Analysis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S.. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Kumova Metin, S., Karaoğlu B. (2016). Türkiye Türkçesinde Eşdizimlerin İstatistiksel Yöntemlerle Belirlenmesi, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 78, 253-286.

Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a Learner Corpus: Studies in Corpus Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.

Özkan, B. (2011). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri (Derlem Tabanlı Bir Uygulama)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Pilten, Ş. (2013). *Türk Dilinde İzdırap Söz Bilgisi – Bir Eş Anlamlılık İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Riggs, F. W. (1984). “Lexicographical Terminology: Some Observations”ın R.R.K.Hartmann (ed.), ss. 401–12.

Say, B. (2006). *Türkçe İçin Bir Derlem Geliştirme Çalışması*, Bilgisayar Destekli Dil Bilimi Çalıştayı Bildirileri, TDK Yay: 868, Ankara.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Elektronik kaynaklar:**Web Sitesi:**

Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, <http://turkoloji.cu.edu.tr/>
(01 Ekim 2016)

TDK Büyük Türkçe Sözlük,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (18 Ekim 2016)

Tüba Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü, <http://www.tubaterim.gov.tr/> (18 Ekim 2016)

Tübitak Ulakbim Dergipark, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/> (01 Ekim 2016)

Türkiye Türkçesinin Yazın Dili Derlemi, <http://derlem.mersin.edu.tr/> (18 Ekim 2016)

Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi,
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (01 Ekim 2016)

SÖZLÜKBİLİM VE KURUMSAL TERMINOLOJİ ÖLÇÜNLEŞTİRME: ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İÇİN BİR TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİM BELLEĞİ OLUŞTURULMASI¹

Gül DURMUŞOĞLU KÖSE*, Volga YILMAZ GÜMÜŞ**,
Yusuf ÖZTÜRK***, Harun SERPİL****, Gamze EREN*****

ÖZET

Terimlerin doğru kullanımı üniversitelerin kurumsal imajlarını ve uluslararası ilişkilerini geliştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Terminoloji üretimi uzmanlaşmış sözlükbilimin bir türüdür, çünkü belli bir alana özgü terimlerde ölçünleştirme sağlamaktadır. Humbley (1997)'nin de öne sürdüğü gibi, sözlükbilim betimleyici iken, terminoloji ise kural koyucudur. Ancak bu mesele bu ayrımın düşündürdüğünden daha karmaşıktır. Kullanılan kavramların açık hale getirilmesi için terminoloji ölçünleştirme belli bir kurum bağlamında ele alınmalıdır. Yükseköğrenim terimlerinin diğer dillerde eşdeğerliklerinin bulunması anlambilimsel ve edimbilimsel bileşenlerin de ele alınmasını gerektiren çok yönlü bir süreçtir. Bu bildiride Anadolu Üniversitesinde yürütülen iki dilli (Türkçe-İngilizce) yükseköğrenim terim belleği ölçünleştirilmesinde uygulanan aşamaların ortaya konulması amaçlanmaktadır. Kaynak dildeki Türk yükseköğretimine özgü terimlerin sözlük bilimsel ve terminolojik yönleri ve temsil ettikleri bağlamsal içerik tanımlanarak hedef dile (İngilizce) tam olarak aktarılmasındaki aşamalar gözden geçirilmiş, karşılaşılan sorunlar ortaya konmuş ve her iki dilde ölçünleştirilmiş bir terim belleği önerilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İki dilli sözlük yapımı, Terim ölçünleştirme, Terim belleği oluşturma, Yükseköğrenim terminolojisi

¹ Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje no: 1409E397).

*Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, e-posta: gdurmuso@anadolu.edu.tr

**Arş. Gör. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, e-posta: vygumus@anadolu.edu.tr

***Arş. Gör. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, e-posta: yusufozturk@anadolu.edu.tr

****Öğr. Gör. Anadolu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, e-posta: hserpil@anadolu.edu.tr

*****Okt. Anadolu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, e-posta: gamzeeren@anadolu.edu.tr

LEXICOGRAPHY AND INSTITUTIONAL TERMINOLOGY STANDARDIZATION: TAILORING A TURKISH-ENGLISH TERM BASE FOR ANADOLU UNIVERSITY

ABSTRACT

The accurate use of terminology enhances a university's international relations, and corporate image. Building terminology is a form of specialized lexicography in that it attempts to bring a standard to field-specific terms. As Humbley (1997) states, lexicography is descriptive, while terminology is normative or prescriptive, but the whole issue is more complex than this expression of dichotomy would suggest. Terminology standardization needs to take place within an organization in order to clarify the concepts used. Finding equivalences of higher education terminology in other languages is a multifaceted process that requires the consideration of semantic and pragmatic components. This paper attempts to lay out the steps taken in the process of creating a standard bilingual (Turkish - English) higher education termbase, as part of a project conducted at Anadolu University. First, by drawing attention to the difficulties involved in defining the precise concepts in the source language (Turkish), and then to the challenges in finding exact terminological equivalences in the target language (English), lexicographical and terminological aspects peculiar to the Turkish Higher education system are reviewed and analyzed, in an attempt to help achieve standardized terminology use in Anadolu University.

Key Words: *Bilingual Lexicography, Terminology Standardization, Termbase Formation, Higher Education Terminology*

1. GİRİŞ

Yükseköğretim kurumlarının uluslararası ilişkilerinin artmasıyla birlikte uluslararası iletişime duyulan gereksinim de artmaktadır. Üniversitelerin ağ siteleri ve üniversitede kullanılan farklı türlerde metinlerin yabancı dillere çevrilmesi gerekmektedir. Anadolu Üniversitesinde de bu gereksinimin gittikçe yoğunlaştığı görülmektedir. Uluslararası değişim programlarından faydalanan öğrenci ve öğretim elemanı sayısının artması, mezuniyet sonrası uluslararası ortamlarda eğitimine devam etmek veya iş imkânı yaratmak isteyen öğrenci sayısının artması, öğretim elemanları ve öğrencilerin yürüttüğü uluslararası projelerin artması, Rektörlük düzeyinde yürütülen uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması, üniversitenin ağ sitesini çok dilli olarak hazırlama gereksinimi, vb. yabancı dilde metin hazırlamanın ve çevirinin önemini ortaya koymaktadır. Hâlihazırda Anadolu Üniversitesinde farklı birimler tarafından yabancı dilde metinler hazırlanmakta ve çeviriler yapılmaktadır. Çeviri gereksinimi Rektörlüğe bağlı Yabancı Diller Bölümü, Edebiyat Fakültesinde bulunan Mütercim Tercümanlık

Bölümü, Yabancı Diller Yüksekokulu, Eğitim Fakültesinde bulunan Yabancı Diller Eğitimi Bölümü ve farklı birimler tarafından birbirinden bağımsız olarak yürütülmektedir. Bu durum, üniversitemizde sıklıkla kullanılan terim ve kavramların aynı dile farklı şekillerde aktarılmasına ve tutarlı bir dil ve biçim kullanımının bulunmamasına yol açmaktadır. Bu, üniversitemize özgü olmayıp kurumsal çevirilerde sıklıkla karşılaşılan bir sorundur. Oysa, yabancı dilde üretilen özgün veya çeviri metinler kurum etkinlik ve iletişiminin resmi kaydı haline gelmektedir; dolayısıyla, çevirilerin ölçünleştirilmiş ve tutarlı olması gerekmektedir (Koskinen, 2010; Lafeber, 2012; Trosborg, 1997). Ayrıca, Suojanen vd. (2015) terminoloji oluştururken özellikle farklı çevirmenlerin çeviri sürecine dâhil olduğu durumlarda terimlerin metnin tamamında tutarlı olması gerektiğinin altını çizmiştir. Günümüzde büyük uluslararası kuruluşlar da bu tür kaygılar taşımaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletlerin farklı birimlerinin ilgili bölümleri ortak bir BM terminoloji portalı projesi yürütmektedir (Zhao ve Cao, 2012).

Terminoloji çalışmaları, belli bir alanda veya belli bir kurumda terim kullanımında ölçünleşme sağlama çabalarının bir sonucudur. Bu çaba metin içeriğini alıcıya doğru ve anlaşılır bir şekilde aktarmak için önemlidir. Ayrıca özellikle kurumsal iletişimde kurumun, iletinin alıcısı gözünde saygınlık kazanmasını sağlar. Çevirilerde ölçün dil kullanılması iletişimin niteliği açısından da önemlidir. Diğer taraftan da çeviri kurumsal dilin ölçünleşmesine katkıda bulunmaktadır. Kurumsal ortamlarda oluşturulan her özgün belge ve çeviri daha sonra yapılan çeviriler için referans niteliği taşımaktadır (Koskinen, 2008; Garrido Nombela, 2012). Bu nedenle, kurum ortamında çeviriye gösterilen özen ve verilen önem kurumsal terminolojinin ölçünleştirilmesi ve kurumsal biçim geleneklerinin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamızı sözlükbilimiyle ilişkilendirmek için öncelikle terminoloji, terminografi, leksikoloji ve sözlükbilim kavramlarına açıklık getirmekte fayda vardır. Austertermühl (2010) terminolojinin üç farklı anlamı olduğunu belirtmektedir. Buna göre, terminoloji uygulamalı dilbilimin terimlerin derlenmesi, tanımlanması ve işlenmesiyle ilgilenen alt alanıdır. Terminoloji ayrıca belli bir alanda ölçünleşmiş terimler bütünü olarak tanımlanabilir. Son olarak,

terminoloji belli bir alanda kullanılan ölçün hale gelmiş veya gelmemiş sözcük veya sözcük kalıbı biçimindeki terimlerin tamamını da ifade eder. Çalışmamızda terminoloji kavramı burada verilen son tanımın alanına girmektedir. Amacımız genel bir yükseköğretim terminolojisi geliştirmek veya yönetmek değil, Anadolu Üniversitesinde sık kullanılan terim niteliğindeki sözcük ve sözcük kalıplarının İngilizce ve Almancadaki karşılıklarını belirlemektir. Bu amaçla terimlerin Anadolu Üniversitesindeki bağlam ve kullanımları dikkate alınmıştır.

Terminoloji ve terminografi kavramları arasındaki fark yeterince net değildir. Wright ve Budin (1997) terminografiyi terminoloji çalışmaları sonucu derlenen verilerin kaydedilmesi, işlenmesi ve sunulması olarak tanımlamaktadır. Leksikoloji ve sözlükbilim arasında da benzer bir ilişki söz konusudur. Leksikoloji sözcükleri ve sözcükler arasındaki anlamsal bağları inceler. Sözlükbilim ise sözlüklerin derlenmesi, yazımı ve gözden geçirilmesiyle ilgilenen ve sözlük oluşturmaya ilişkin genel kuralları belirleyen bilim dalıdır. Terminografi ve sözlükbilim aynı amaca hizmet etmektedir. Sözlükbilim ürünü bir sözlükte bir sözcüğün genel anlamını ve farklı bağlam veya alanlarda kullanılan diğer anlamlarını bulabiliriz. Terminografi ürünü bir terim belleğinde ise bir sözcüğün ilgili alanda kullanılan anlamını ve/veya bir diğer dildeki karşılığını bulabiliriz.

Dilin özel amaçlı kullanımında, alana özgü sözcükler genellikle “terim” olarak adlandırılır. Bir alana yoğunlaşmış olan sözlükler, belirli bir konu veya alana ait terimleri içerir ve onların nasıl kullanıldığını göstermeyi amaçlar. Terim oluşturma alanında yapılan çalışmalar tek dilli ya da çok dilli olabilir. Tek dilli çalışmalar, terimlerin betimlenmesine odaklanırken, çok dilli çalışmalar kavramları karşılaştırarak eşdeğerlik oluşturmaya çalışır. Çok dilli sözlük çalışmaları çoğunlukla terimlerin kullanımına odaklanır ve terim tanımlarına pek yer vermezler. Sıklıkla, terimleri liste halinde verip bunların bir veya daha fazla dildeki eşdeğerliklerini sıralarlar. Terim tanımlarını vermeseler de bazen örneklerle terimin kullanım şekli konusunda bilgi de verebilirler. Bowker (2003), genel olarak bakıldığında bu tip çalışmalarda, kullanılan dil sayısı arttıkça, her bir eşdeğerlik için verilen bilginin azaldığını belirtmektedir. Bu sebeple, çok dilli bir sözlük/terim çalışmasının, tek dilli veya iki dilli bir sözlük kadar detaylara yer vermediği söylenebilir.

Sözlükbilim ve terminoloji arasındaki temel fark, uygulama sürecindedir(Bowker, 2003). Sözlükbilim betimleyici iken, terminoloji

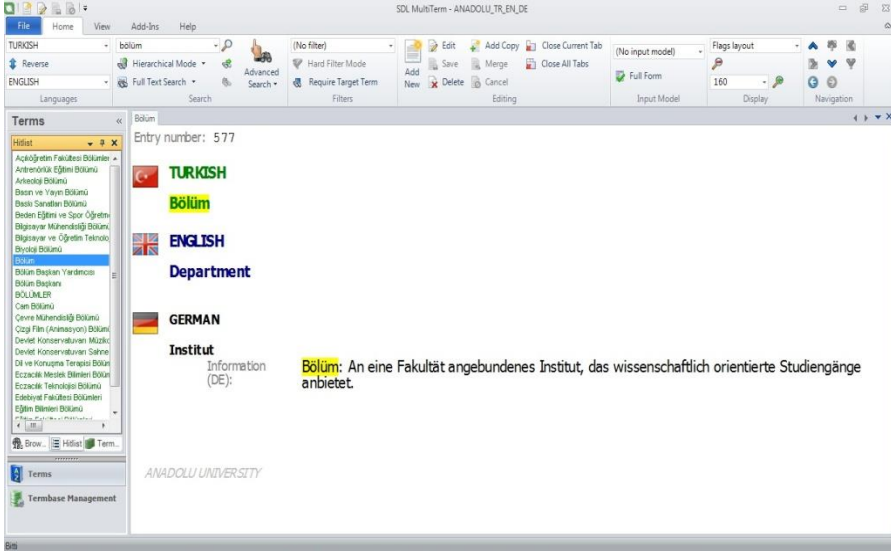
ise kural koyucudur (Humbley, 1997; Kudashev, 2007). Genellikle sözlükbilim, biçimden anlama doğru ilerlerken önce sözcüğü belirler, sonrasında onu tanımlamaya çalışır. Örnek vermek gerekirse Türk Dil Kurumu Sözlüğü “bölüm” sözcüğü için şu tanımı vermektedir:

Şekil 1. “Bölüm” sözcüğü için verilen tanımlar (Türk Dil Kurumu, 2016)

bölüm <i>isim</i>
1. <i>isim</i> Bir bütünü oluşturan parçaların her biri, kısım "Gelgelelim, hayatın bu masalsi bölümü çok kısa sürüyor." – A. Ağaoğlu
2. Bir kuruluşun yönetim birimlerinden her biri, departman, seksiyon
3. Çağ, devir "O gün edebiyat tarihinde hecenin beş şairi diye bir bölüm açanların üçü orada tanıştılar." – Y. Z. Ortaç
4. <i>biyoloji</i> Canlıların bölümlenmesinde filumların bir araya gelmesiyle oluşan birlik
5. <i>eğitim bilimi</i> Bir okul veya üniversitenin herhangi bir bilim ve uzmanlık dalında eğitim sağlayan birimlerinden her biri, departman
6. <i>matematik</i> Bölme işlemi sonunda elde edilen sayı

Terminoloji çalışmaları ise, bunun aksine, öncelikle konu edildiği alanın kavramsal yapısını ortaya çıkarmayı amaçlar. Bir kavramı ve özelliklerini tespit edip, o kavramı açıklayan terimi belirlemeye çalışır. Anadolu Üniversitesinde sık kullanılan terimler için hazırladığımız terim belleğinde ise “bölüm” girdisi şöyle yer almaktadır:

Şekil 2. Çalışma kapsamında oluşturulan terim belleğinde “bölüm” girdisi

Şekil 2’de görüldüğü gibi oluşturduğumuz terim belleğinde “bölüm” terimi ile ilgili farklı tanımlamalardan ziyade bu terimi yabancı dilde karşılayan terimler verilmiştir.

3. YÖNTEM

Anadolu Üniversitesi bünyesinde yapılan kurumsal yazışmalar ve çevirilerde tutarlı terim kullanımını sağlamak amacıyla yürüttüğümüz proje kapsamında yabancı dile çevrilmesine gereksinim duyulan metinler taranarak sık kullanılan kavramlar, terimler ve söz kalıpları tespit edilmiştir. Üniversitemizle ilgili yabancı dilde oluşturulacak metinlerde ve yabancı dile yapılacak çevirilerde referans olarak kullanılmak üzere bir terim belleği oluşturulmuştur. Bu terim belleğinin üniversitemiz ağ sisteminde yayımlanması sağlanarak söz konusu metinlerde terim ölçünleştirilmesi amaçlanmaktadır. Proje çıktılarının üniversitemizde uluslararası iletişimin daha sağlıklı ve etkili bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Proje kapsamında üç dilli bir terim belleği geliştirilmiştir, ancak bu makalede özellikle Türkçe-İngilizce dil çifti üzerinde durulmaktadır.

Çalışmamız kapsamında, üç ana aşama izlenerek bir terim belleği oluşturulmuştur. Bu aşamalar, derleme, betimleme/tanımlama ve yayınlama/güncellemeyi içermiş ve aşağıda özetlenmiştir:

- Derleme: Anadolu Üniversitesinde sık kullanılan metinlerin ve üniversitenin kurumsal ağ sitesinin taranması ve bu kaynaklarda sıkça geçen kavramların derlenmesidir. Bu aşamada, SDL Trados yazılımı kullanılarak, tüm üniversite

ağından erişilebilecek bir çeviri belleği oluşturulmuştur. Bu çeviri belleğine önceki dönemlerde yapılmış çeviriler de eşleştirme özelliği kullanılarak aktarılmıştır. Bu şekilde, hem eski çevirilerdeki sık kullanılan terimler ortaya çıkarılabilmüş, hem de gelecekte yapılacak çevirilerin de eklenmesiyle çeviriler arasında tutarlılık sağlanması amaçlanmıştır. Derlenen terimler tartışılarak bunlara karşılıklar önerilmiştir.

Terim taramasında karşılaşılan sorunlar ve tutarsızlıklar tespit edilmiş, eşdeğerliği bulunmayan terimlerin ise öneriler getirilmiştir. Özellikle üniversitemizdeki birim adlarının

İngilizce karşılıklarında tutarsızlıklar olduğu gözlemlenmiştir.

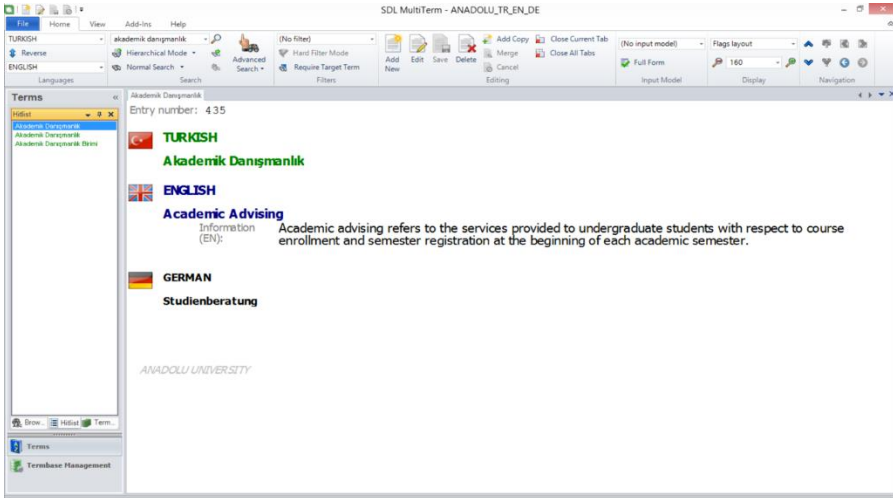
Örneğin, farklı metinlerde “Edebiyat Fakültesi” terimi için üç farklı İngilizce karşılık (Faculty of Letters, Faculty of Arts, Faculty of Humanities) tespit edilmiştir. Çevirilerin farklı kişiler tarafından yapılması ve bu kişiler arasında bir eşgüdüm olmaması nedeniyle, oluşturulan metinlerde biçim ve terminoloji tutarsızlığı ortaya çıkmıştır.

- **Betimleme/Tanımlama:** Kavramları kaynak kültürdeki bağlamlarında betimleme ve tanımlama sürecidir. Bu süreç yazılı olarak değil, büyük ölçüde proje ekibi üyelerinin bir araya gelerek yürüttüğü tartışmalarla ve gerektiğinde ilgili akademik birimlerden destek alınarak yürütülmüştür.

- **Ayırt Etme:** Türkçede farklı terimlerle ifade edilen bir kavramın (amir-müdür-daire başkanı, şube müdürü-şef), İngilizcede tek bir karşılığı olması (director, head), ya da Türkçede tek bir terimle ifade edilen kavramın (birim) İngilizcede birden çok karşılığı olması (unit-office-department-division) bu terimleri oluşturan kavramların tanımlanması ve ayırt edici yönlerinin belirlenmesini gerektirmiştir.
- **Karşılık Önerme:** Türkiye’deki yükseköğretim kurumları ve Yükseköğretim Kurulu internet sayfaları taranarak Türkçe terimler belirlenmiş, İngiltere ve ABD’deki üniversitelerin internet sayfaları incelenerek Türkçedeki terimlerin olası karşılıkları belirlenmiş, daha sonra anlambilim ve edimbilim kuramları ışığında değerlendirilerek İngilizce karşılıklar önerilmiştir.
- **Açıklama Ekleme:** Hedef dilde tam karşılığı bulunamayan veya anlamı muğlak olan kavramlara

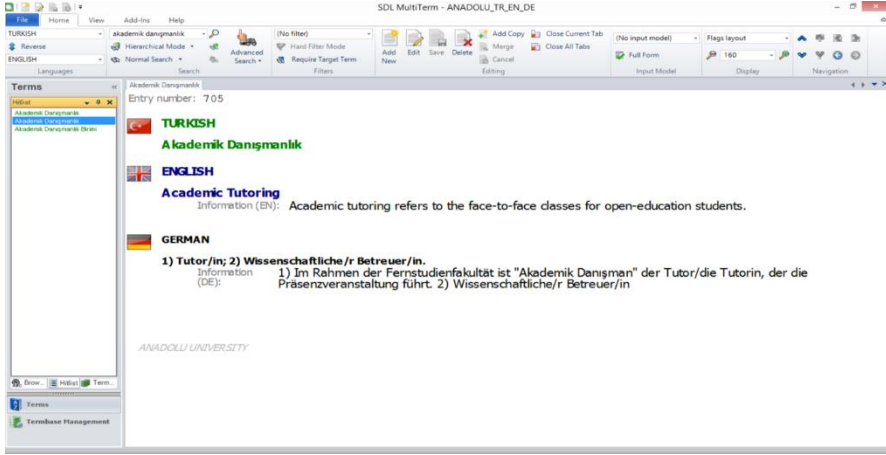
karşılık gelecek terimler belirlenirken gerekli açıklamalar sağlanmıştır. Örneğin, “Akademik Danışmanlık”, “Lisansa-Yüksek Lisansa Dayalı Doktora” ve “Dikey-Yatay Geçiş” gibi terimlere açıklamalar eklenmiştir. Şekil 3 ve 4’de çalışmamız kapsamında oluşturduğumuz terim belleğindeki “akademik danışmanlık” girdileri sunulmuştur.

Şekil 3. Çalışma kapsamında oluşturulan terim belleğinde “akademik danışmanlık” girdisi (örgün öğrenciler için)

Şekil 3’te verilen girdide “akademik danışmanlık” lisans düzeyinde örgün öğrencilere sunulan danışmanlık hizmetini ifade etmektedir. Bu hizmet kapsamında, öğretim elemanları tarafından örgün öğrencilere her akademik dönemin başında ders kaydı ve kayıt yenileme konularında yardımcı olunmaktadır. Ancak, üniversitemiz Açıköğretim Fakültesi bünyesinde kullanılan “akademik danışmanlık” terimi Şekil 4’te görüldüğü gibi başka bir kavramı ifade etmektedir.

Şekil 4. Çalışma kapsamında oluşturulan terim belleğinde “akademik danışmanlık” girdisi (uzaktan eğitim öğrencileri için)

Şekil 4’te verilen girdide “akademik danışmanlık” uzaktan eğitim öğrencilerine sunulan yüz yüze dersleri ifade etmektedir. Terim belleğinde, uygulamada aynı terimle ifade edilen iki kavram arasındaki farkla ilgili açıklamalar da eklenmiştir.

- Yayınlama ve güncelleme: Oluşturulan terim belleği, üniversite bünyesinde kurumsal çeviri yapan öğretim elemanlarının kullanımına açılmıştır. Kullanıcılar terim belleğine, üniversite ağı üzerinden SDL Studio Groupshare sunucusu ile (<http://trados.porsuk.anadolu.edu.tr>) erişim sağlamaktadır. Ancak, Türk yükseköğretim sisteminde yapılan düzenlemeler nedeniyle terim belleğinde de sık sık güncellemeler yapmak gerekmektedir. Örneğin, Eğitim Fakültesinde Okulöncesi Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dallarından oluşan İlköğretim Bölümü 2016-2017 akademik yılı itibarıyla yalnızca iki anabilim dalından oluşan “Temel Eğitim Bölümü” olarak düzenlenmiştir. Bu terim için önce “Elementary Education” karşılığı önerilmişken, son düzenleme ile “Primary Education” karşılığının daha uygun olacağı düşünülmüştür.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın sonunda, Anadolu Üniversitesi bünyesinde kullanımı hedeflenen iki dilli terim belleği oluşturulup kullanıma sunulmuştur. Bu terim belleğinin kullanımı arttıkça Anadolu Üniversitesinin İngilizce yazışmalarında ölçünleşmiş bir dil oluşacaktır. Bu da Leroyer'in (2007) tanımıyla kurumsal sözlük bilgi ve iletişim amaçlı "kuralcı" bir araç olduğundan, Anadolu Üniversitesi'nin kurumsal iletişimini daha etkin hale getirecek ve kurumsal imajını daha da güçlendirecektir.

Terim belleği oluşturma sürecinde elde ettiğimiz bulgular şöyle özetlenebilir:

- Terim belleği, bir iletişim aracı olarak kullanıldığı ve iletişimin doğru ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunduğu için ölçünleştirilmiş bir terim belleği kurumsal imajı güçlendirmektedir. Öte yandan, yönetmelik ve düzenlemelerin sürekli değişmesi, terim belleğinin güncellenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ölçünleştirilmiş bir terim belleği, kullanıcılara (çevirmenler ve metin yazarları) ortak bir dil sağlayarak hem işlerini kolaylaştırmakta hem de oluşturdukları metinler arasındaki tutarlılığı artırmaktadır.
- Türkçe-İngilizce dil çiftinde geliştirilen terim belleği küresel bir kitleye hitap ettiğinden, seçilen terimlerin İngilizceyi ortak iletişim dili olarak kullanan bu kitle için anlaşılır olması gerekmektedir. Özellikle Türk yükseköğretim sistemine özgün yapısal ve kültürel özellikler dikkate alındığında hedef dilde oluşturulan terimlerin ölçünleştirilmesinin zorluğu görülmüştür. Bu yüzden, terimlere önerilen karşılıklar tartışılırken hedef ve kaynak kültürdeki bağlamların bir arada düşünülmesi kaçınılmazdır.

Bu çalışma kapsamında, terim belleğinin geliştirilmesi ve kurum çevirilerinde ölçünleşmenin sağlanması için bilgisayar destekli bir çeviri yazılımı olan SDL Trados kullanılmıştır. Ayrıca, terim belleklerinin yönetimi ve çeviri sürecinin paydaşları arasındaki işbirliğini sağlamak için ise dijital bir platform oluşturulmuştur. Sözü edilen yazılım ve platform, bir yandan çeviri kalitesini artırırken diğer yandan da ortaya çıkan gereksinimler doğrultusunda güncelleştirmeye açık, ölçünleşmiş bir terim belleği sağlamaktadır. Ancak, bu araçların sağlıklı bir şekilde kullanılabilmesi ve çeviri süreçlerinin etkin olarak

yürütülebilmesi için yükseköğretim kurumları bünyesinde bir çeviri ofisi/birimi kurulması yararlı olacaktır.

5. KAYNAKÇA

Austermühl, P. (2010). A Collaborative Approach to the Teaching of Terminology Management. V. Bilic, A. Holderbaum, A. Kimmes, J. Kornelius, J. Stewart & C. Stoll (Ed.), *Translation in Transition*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag.

Bowker, L. (2003). Specialized Lexicography and Specialized Dictionaries. P. V. Sterkenburg (Ed). *Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Garrido Nombela, R. (2012). Translating for Government Departments. The case of the Spanish Ministry of foreign affairs and co-operation. A. Borja Albi & F. Prieto Ramos (Ed.). *Legal translation in context. Professional issues and prospects* (ss. 143–154). Bern: Peter Lang.

Humbley, J. (1997). Is Terminology Specialized Lexicography? The Experience of French-Speaking Countries. *Journal of Linguistics*, 18.

Koskinen, K. (2008). *Translating Institutions. An Ethnographic Study of EU Translation*. Manchester & New York: St. Jerome Publishing.

Koskinen, K. (2010). Institutional translation. Y. Gambier & L. van Doorslaer (Ed.). *Handbook Of Translation 2* (s. 54–60). Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Kudashev, I. (2007). Terminography vs. Lexicography: Opposition Revisited. *VAKKI*, 34, 157-166.

Lafeber, A. (2012). *Translation At Inter-Governmental Organizations. The Set Of Skills And Knowledge Required And The Implications For Recruitment Testing*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. Unpublished Dissertation.

Leroyer, P. (2007). Bringing Corporate Dictionary Design into Accord with Corporate Image. J. E. G. H. Mogensen (Ed.). *Dictionary Visions, Research and Practice* (s. 109-117). Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Suojanen, T., Koskinen, K. & Tuominen, T. (2015). *User-Centered Translation: Translation Practices Explained*. Abingdon, NY: Routledge.

Trosborg, A. (1997). Translating Hybrid Political Texts. A. Trosborg (Ed.). *Text Typology And Translation* (pp. 145–158). Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Türk Dil Kurumu (2016). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim tarihi: 25.09.2016, <http://www.tdk.gov.tr/>

Wright, S. E. & Budin, G. (1997). Terminology Activities. S. S. Wright & G. Budin

(Ed.). *Terminology Activities. Handbook of Terminology Management: Basic Aspects of Terminology Management*, Cilt 1 (s. 327). Amsterdam: John Benjamins.

Zhao, Xingmin & D. Cao. (2012). Legal Translation at the United Nations. A. Borja Albi & F. P. Ramos (Ed.). *Legal Translation in Context. Professional Issues and Prospects* (s. 203-220). Bern: Peter Lang.

GÜRCİSTAN'DAKİ TÜRKÇE- GÜRCÜCE DEYİMLER SÖZLÜĞÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Gül Mükerrerem ÖZTÜRK*

ÖZET

Deyimler, özgün anlatım özelliklerine sahip, kavramları özgün bir biçimde anlatmada kullandığımız, kalıplaşmış söz değerleridir. Deyimlerin en belirgin özelliği, o dili konuşan halkın tarihini, kültürünü ve düşünme tarzlarının özelliklerini yansıtmadır.. İki dilde yazılmış Deyimler Sözlüklerinde de bu iki kültürün benzer ve farklı yanları ortaya çıkarılarak ele alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı, deyimleriyle çok zengin olan Türk edebi dilindeki deyimleri ve Gürcüce şekliyle ortaya konulmuş sözlüğü,deyimler bağlamında ve sözlük kapsamında terminolojisi bakımından karşılaştırmalı olarak incelemektir.Bu çalışmada izlenen yolu belirtmek gerekirse deyimler sözlüğünü hazırlayan Gürcü akademisyen Eter Mamulia'nın alfabetik sıraya göre ele aldığı deyimleri şemalandırarak,Türkçe- Gürcüce deyimleri karşılaştırmalı olarak analiz ederek sonuca varmaktadır.

Böylelikle bu sözlük üzerinde yapılan çalışma ve değerlendirme sonucunda eserin, iki komşu ülkenin, Türkler ile Gürcülerin yahut Gürcüceyle bilimsel olarak ilgilenen ya da merak duyanların daha da yakından tanınmasına ya da yakınlaşmasına bir köprü oluşturmada rol oynayabilecektir.

***Anahtar Sözcükler:**gürcüce, deyimler sözlüğü, terminoloji, kültür, düşünme tarzı.*

A STUDY ON IDIOMS OF TURKISH- GEORGIAN DICTIONARY IN GEORGIA

ABSTRACT

Idioms have original features and we use them in telling concepts in an original way. The most prominent feature of idioms is that they tells us about the history of the people who speak that language, and they reflect the characteristics of the culture and way of thinking. In the Idioms Dictionary written in two languages, the similarities and the differences of the two cultures are discussed.

The purpose of this study, which is very rich in idioms and phrases in Turkish literary language has been put forward by Georgian dictionary form, the statement is to examine in a comparative context and under the terms of terminology dictionary. This is necessary to specify the path followed in the study statements

* Dr. Batum Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi, Gürcü Filolojisi Anabilim Dalı, Edebiyat Bilimi Bölümü, e-posta: gul.m18@hotmail.com

about whether Mamuli Ether preparing a dictionary and phrases are discussed in alphabetical order diagramming, Turkish-Georgian statements are to reach a result by a comparative analysis.

Thus this dictionary on studies and evaluation of the work, the two neighboring people, Turks and Georgians or Georgian scientifically interested or the more closely recognition or convergence of those who wonder can play a role in creating a bridge.

Keywords: *georgian, idioms of dictionary, terminology, culture, way of thinking.*

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Gürcistan’da ilk kez yayımlanan Türkçe-Gürcüce deyimler sözlüğünün durumu ve yeni ihtiyaçları bağlamında ele alınmasıdır. Bu kapsamda 2006 yılında yaklaşık olarak 2319 deyimden oluşan Eter Mamulia’nın hazırlamış olduğu Türkçe-Gürcüce deyimler sözlüğünden yola çıkarak Türk edebi dilindeki deyimleri ve Gürcüce deyimsel yönünden yola çıkarak sözlük kapsamında terminolojisi bakımından nasıl ele alındığını ortaya koymaya çalışarak karşılaştırmalı olarak incelemektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çok kültürlü ulusların nesnelere yükledikleri anlamlar benzerlik göstermektedir. Uluslar nesnelere farklı anlamlar verdikleri için Türkçe ve Gürcüce’nin kapsamına giren deyimlerde de anlam açısından birbirine benzerlik bulunmakta; ancak anlatımda değişiklikler göstermektedir. Deyimler üzerinde yapılan araştırmalar genellikle dil, edebiyat, kavram ve kültür çalışmalarının odak noktasını oluşturmaktadır. Deyimlerdeki bazı eğitimsel evrensel, bazıları ise bölgesel bir yapı oluşturmaktadır. Bundan dolayı deyimlerdeki anlatımların düşüncede ve dilde önemli bir yer tuttuğu kaçınılmaz hale gelmektedir. Karşılaştırmalı deyim aktarması da bu bağlamda önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. Çünkü günümüzde toplumlar ve kültürler arası ilişkiler oldukça yoğunlaşmıştır. Deyim aktarması, “sözcüğün dile getirdiği kavramla, onun gösterileniyle bir başka kavram arasında çoğu kez benzetme yoluyla bir ilişki kurarak sözcüğü o kavrama aktarma olayıdır. Bu olaya insanoglunun en çok kendine yakın bulduğu organ adlarında, vücuduyla ilgili kavramlarda görülür. Deyim aktarmasının bu türü bütün dillerde çok yaygındır.”(Aksan, 2000, 143)

Doğan Aksan'ın deyimler üzerindeki bu tanımından da yola çıkarak Türkçe ve Gürcüce 'de de deyim aktarmalarının yaygın kullanımı, bu alanda bir karşılaştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Böylelikle bu sözlük üzerinde yapılan çalışma ve değerlendirme eserin, iki komşu halkın, Türkler ile Gürcülerin yahut Gürcüceyle bilimsel olarak ilgilenen ya da merak duyanların daha da yakından tanınmasına ya da yakınlaşmasına bir köprü oluşturmada rol oynayabilir. Çeşitli sözlüklerin ortaya “Türkçe-Gürcüce Deyimler Sözlüğü” ihtiyacı, son dönemde Türkiye-Gürcistan arasında sosyal-siyasal-ekonomik ve kültürel bakımından ilişkilerin hızla artmasıyla da daha da belirgin hale gelmiştir.

3. YÖNTEM

Deyimler en az iki kelimeden oluşan, insanların duygu düşünce dünyalarını veya maddi-manevi hallerini tasvir eden, benzetmeli, mecazi ifadelerdir. “Deyimler toplumdaki insanların yaşam biçimlerini, değer yargılarını ortaya koyar, az sözle çok kavram ve yargının anlatıldığı söz birlikleridir. Bunlar toplumların var oluş süreci içinde oluşur, kuşaktan kuşağa aktarılır, zamanla bir kısmı unutulup, yeni durumlar ve oluşumlar karşısında yenileri ortaya çıkabilir.”(Aksan, 1999, 91)

Türkçe, deyimler açısından kendine özgü nitelikler gösteren bir dildir. Türkçe, doğaya sıkı sıkıya bağlı anlatım sırasında doğadan yararlanan, olayları durumları, duyguları nesnelere dayanarak, somutlaştırma adını verdiği aktarmalar yoluyla dile getiren bir dildir. Bu yüzden deyimler güçlü bir anlatım yapısına sahiptir.

Gürcü dilinden de biraz bahsetmek gerekirse, Gürcü dili uzmanı, Profesör Avtandil Arabuli şu şekilde dile getirmektedir: “İberia-Kafkas Dilleri arasında Gürcüce en çok konuşulan dil olma özelliğine sahiptir. Tarihi kaynaklar doğrultusunda Gürcistan Tarihi'nin altın yılları olarak kabul gören yıllarda Gürcüceyi 12 milyon insan kullanmaktadır. İberia-Kafkas Dilleri arasında Gürcüce'nin tek alfabeyle sahip olması önemi özelliklerinden biridir. Gürcü dili alfabesi doğuşundan günümüze kadar üç ayrı etaptan geçmiştir. Bu etapları şu şekilde sıralamamız mümkündür. 1) İki çizgili sistemden oluşan ve çizimlerin yuvarlak yapıya sahip olduğu Mrgolovani Alfabesi (5-9. y.y), 2) Dört çizimli yazılışı ve köşeli çizimiyle dikkat çeken Nushuri Alfabesi (9-11. y.y), 3) Önceki iki alfabenin geliştirilmiş türü olan ve 11. y.y'dan günümüze kadar

kullanılan Mhedruli Alfabesidir.” Gürcüce’de deyim; kelimelerin sağlam bir şekilde oluştuğu ve birbirinden ayrılmaz bir bağıdır.(Bolkvadze, 2002, 44)

ა	ani	[a]	მ	mani	[m]	ღ	ghani	[ɣ]
ბ	bani	[b]	ნ	nari	[n]	ყ	q'ari	[qʔ]
გ	gani	[g]	ო	oni	[o]	შ	shini	[ʃ]
დ	dani	[d]	პ	p'ari	[pʔ]	ჩ	chini	[tʃ]
ე	eni	[e]	ჯ	zhani	[z]	ც	tsani	[ts]
ვ	vini	[v]	რ	rae	[r]	ძ	dzili	[dz]
ზ	zeni	[z]	ს	sani	[s]	წ	ts'ili	[tsʔ]
თ	tani	[t]	ჭ	t'ani	[tʔ]	ჭ	ch'ari	[tʃʔ]
ი	ini	[i]	უ	uni	[u]	ხ	xani	[x]
კ	k'ani	[kʔ]	ფ	pari	[p]	ჯ	jani	[j]
ლ	lazi	[l]	ქ	kani	[k]	ჰ	hae	[h]

Gürcücede, Türkçe- Gürcüce deyimler sözlüğü eski zamanlarda ayrı bir sözlük kitabı olarak ele alınmayıp sadece Gürcü akademisyen Sergi Cikia'nın anısına 2001 yılında Lia Çlaidze tarafından redakte edilen Türkçe-Gürcüce iki ciltlik sözlük kapsamında ele alınmıştır. Daha sonra Eter Mamulia'nın tek bir kitap halinde Türkçe-Gürcüce deyimler sözlüğü yayınlamıştır. Buradan hareketle bu çalışmamızda izlenen yolu belirtmek gerekirse Türkçe-Gürcüce deyimler sözlüğünde alfabetik sıraya göre ele alınan deyimleri şemalandırarak ve Türkçe- Gürcüce deyimleri karşılaştırmalı olarak aralarındaki benzerliklerin yanı sıra farklılıklarında olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Türkçe-Gürcüce Deyimler Sözlüğünü ilk olarak aşağıda belirteceğimiz şemada Eter Mamulia'nın alfabetik sırayla Türkçe deyimlerin ne kadarını kullandığını sayısal verilerle göstermeye çalışacağız:

Tablo 1. Türkçe-Gürcüce Deyimler Sözlüğündeki Deyimlerin Harf Sırasına Göre Diziliminin Dağılışı

Harf Sırasına Göre	Deyim Sayı
A	180
B	72
C	74
Ç	52
D	132
E	129
F	127
G	205
H	51
I	6
İ	98
K	435
L	44
M	49
N	28
O	51
Ö	36
P	75
R	16
S	107
Ş	26
T	75
U	24
Ü	30
V	16
Y	151
Z	30
TOPLAM	1993

Türkçe-Gürcüce deyimler sözlüğü iki dili esas alınarak ilk kez Gürcistan'da ele alınan bir sözlüktür. Sözlük, Türkçe deyimler sözlüğündeki gibi alfabetik sıraya göre düzenlenmiş olup böylece yaklaşık 1993 deyimden oluşturulmuştur. Deyimlerin bu şekilde alfabetik sıraya göre ele alınması deyimlerin daha kolay bir şekilde bulunmasını da sağlamıştır. Diğer yandan Eter Mamulia sözlükte kısaltmalara da yer vermiştir.

შემოკლებანი (Shemoklebani)

Kısaltmalar

გადატ.	გადატანითი(Gadataniti)	mecaz anlamda
დაცინ.	დაცინვითი(Dacinviti)	alay
ვულგ.	ვულგარული(Vulgaruli)	yollu kaba konuşmada
ისტ.	ისტორიული(İstoriuli)	tarihi
იხ.:	იხელე(İxele)	bak
ლანძ.	სალანძღავი(Salandzğavi)	hakaret yolu
მისტ.	მისტანანი (Mistanani)	v.v.
ჟარგ.	ჟარგონი (jargoni)	argo
ხუმ.	ხუმრობითი(xumrobiti)	şaka yolu
ხალს.	ხალხური (xalxuri)	halk ağzında

Sözlüğü incelediğimizde deyimleri ele almadan önce dikkatimizi çeken bir nokta gözümüze ilişmektedir.Eter Mamulia deyimleri incelerken şu şekilde yol izlemiştir:

1.„____”- სიტყვა-სიტყვითთარგმანი(sityva-sityviti targmani) - kelimesi kelimesine tercüme

2.*-ფრაზეოლოგიურიმნიშვნელობა(prazeologiuri mnishvneloba)- deyim anlamı

3.◇- ფრაზეოლოგიურიშესატყვისიქართულში(prazeologiuri shesatyvisi kartulshi) – Gürcücede deyim karşılığı

4. ()- ფაკულტატურიკომპონენტი(pakultaturi komponenti) – istemli kısım

5. []- ფრაზეოლოგიურივარიანტი(prazeologiuri varianti)-deyim türüsü

6. ◇ „____”-
თურქულსადაქართულშიკომპონენტურიშემადგენლობითდამნიშვნელობითერთნაირიფრაზეოლოგიზმები(turkulsa da kartulshi komponenturi shemadgenlobit da mnishvnelobit ertnair prazeologizmebi) - Türkçe ve Gürcüce de yapı bileşimi ve anlamıyla aynı olandeyimler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 6 kategoriden oluşan deyimler sözlükte bu şekilde ele alınarak incelenmiştir. Belirtmiş olduğumuz kategorileri ayrıntılı bir şekilde örneklerle ele almaya çalışacağız.

Buradaki esas amaç; 1. ve 6. maddelerdeki deyimlerin yani kelimesi kelimesine olan deyimleri ve Türkçe ve Gürcüce de yapı bileşimi ve anlamıyla aynı olan deyimleri nasıl ele alındığını inceleyeceğiz. Bunları örneklerle dile getirelim:

4. BULGULAR

1., „___” - სიტყვა-სიტყვითთარგმანი(sityva-sityviti targmani) - kelimesi kelimesine tercüme

Tercümesinden de anlaşılacağı gibi kelimesi kelimesine tercüme edilen deyimler ele alınmıştır. Eter Mamulia bu deyim daha kolay bir şekilde, „___” ifadesiyle daha kolay ayırt edilebilmeyi sağlamıştır. Şimdi ise birkaç deyimle bunu örneklendirelim:

TürkçeGürcüce

Açtı ağzını yumdu gözünüპირიდაალო, თვალებიდახუჭა
(piri daağo, tvalebi daxecha)

1) “çok öfkelenerek ağzına geleni) უშვერისიტყვებისკორიანტელიდააყენა, söyledi” anlamına gelmektedir. უთქმელიაღარაფერიდატოვა, რაღარ თქვა, რაღარიკადრება.

Örn: **Açtı ağzını yumdu gözünü**მაგალითად: პირიდაალო, თვალები დახუჭა.

Yukarıda bahsedilen “*Açtı ağzını yumdu gözünü*” deyiminin Gürcüce çevirisinde „*პირიდაალო, თვალებიდახუჭა*” şeklinde kelimesi kelimesine bir deyim olarak ele alındığını görmekteyiz. Fakat bu deyim Gürcüce de şu şekilde de yer almaktadır. „*პირიდანრეებიარამოუშვა, (მისისიტყვები) ყურშიარშეიშვებოდა*.” Eter Mamulia her iki deyimden de sözlükte bahsetmiştir.

2. TürkçeGürcüce

Aklı durmakგაოგნდა, გაოცდა, გაშეშდა, გახევდა.

1) Çok şaşırmaq1)gaognda, gaocda, gasheshda, gaxevda)

Örn: Aklı durduმაგალითად: ჭკუაგაუჩერდა (čkua gaucherda)

Yukarıda bahsedilen “*Aklı durdu*” deyiminin Gürcüce çevirisinde „*ჭკუაგაუჩერდა*” şeklinde kelimesi kelimesine bir deyim olarak ele alındığını görmekteyiz. Fakat bu deyim Gürcüce de şu

şekilde de yer almaktadır. „*ჭკუაზეღარარის ჭკუადაკარგა გონებაზეღარაა*“ Eter Mamulia her iki deyimini de sözlüğe dâhil ederek ele almıştır.

3. TürkçeGürcüce

Dört elle sarılmakსაქმესმონდომებითაკეთებს.

1) Bir işi, iyice benimseyerek(sakmes mondomebit aketebis) eksiksiz yapma isteğiyle ele almak

Örn: Dört elle sarılırოთხობელითეჭიდება.(otxi xelit eçideba)

Yukarıda bahsedilen “*Dört elle sarılır*” deyiminin Gürcüce çevirisinde „*ოთხობელითეჭიდება*” şeklinde kelimesi kelimesine bir deyim olarak ele alındığını görmekteyiz. Fakatbu deyim Gürcüce de şu şekilde de yer almaktadır. “*საქმესმონდომებითაკეთებს*,” Eter Mamulia her iki deyimini de sözlüğe dâhil ederek ele almıştır.

5. YORUM ve TARTIŞMALAR

Elde edilen verilere dayanarak verilen birkaç örnekten de görüldüğü gibi Eter Mamulia deyimleri ilk olarak Türkçedeki gibi kelimesi kelimesine bir çeviri kullanarak oluşturmuş. Bazı noktalarda ise kelimesi kelimesine Gürcücede de kullanılmasına rağmen. Gürcücede kendine özgü deyim olmasından dolayı yine de bu iki durumu sözlükte yer almasını bir sakınca bulunmadığını da düşünerek ele almıştır. Sonuçta her iki kullanılan deyim Gürcücede de aynı anlamı taşıdığını ve anlaşıldığını da anlamaktayız.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Sonuç olarak; ilk defa Gürcistan’da yayımlanan bu sözlük, elbette ki kusursuz olduğunu düşünmemiz imkânsızdır. Çünkü 2006 yılında basılan kitabın ve daha henüz Türkiye’de karşılıklı olarak Türk - Gürcü edebi ilişkilerin yeni gelişmeye başladığı dönemlerde ele alınması hem kaynak bakımından hem de ayrı bir sözlük halinde incelenmesi de bunu bir nevi önemli kılmıştır. Çünkü 2006 yılına kadar sadece 2 ciltlik Türkçe-Gürcüce Sözlük basılmıştır. Bu sözlüğün içerisinde deyimlerde yer almaktadır. Bundan dolayı tek bir kitap halinde deyimlerin ele alınması Türk dili ve Gürcü dilinin deyimlerini öğrenmek isteyenler için yardımcı olabilecek bir kitaptır. Bu sözlüğün daha da genişletilerek ileriki zamanlarda yayınlanmasının daha da güzel olacağını düşünmekteyim. Çünkü

Türkçede yer alan bazı deyimlerin bu sözlükte yer almadığını ve deyimlerin sadece belli bir kısmını ele alınarak yapıldığını görmekteyiz. Deyimlerin Türkçeye çevrilirken bazı noktalarda da eksiklikler görülmektedir. Elbette ki çeviri esnasında kaynak dildeki deymi hedef dile çevirirken de çevirmenin ele aldığı tarz, düşünce de buna yansıdığı için sözlüğün tekrar incelenerek baştan itibaren yapılmasının daha da güzel olacağını düşünüyorum. Böylece iki komşu halkın, Türkler ile Gürcülerin yahut Gürcüceyle bilimsel olarak ilgilenen ya da merak duyanların daha da yakından tanınmasına ya da yakınlaşmasına bir köprü oluşturmada rol oynayabilir. Çeşitli sözlüklerin ortaya konulmasıyla “Türkçe-Gürcüce Deyimler Sözlüğü” ihtiyacı, son dönemde Türkiye-Gürcistan arasında sosyal-siyasal-ekonomik ve kültürel bakımından ilişkilerin hızla artmasından dolayı daha da belirgin hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Çlaidze, L.(2001) *Türkçe - Gürcüce Sözlük. İstanbul: Livane Matbaacılık Ltd. Şti.*
- Mamulia, E. (2006). *Türkçe -Gürcüce Deyimler Sözlüğü(თურქულ-ქართული ფოლოლოგიური სიტყვები).* Tiflis:Cisartyela(ცისარტყელა) Yayıncılık.
- Püsküllüoğlu, A. (1998). *Türkçe Deyimler Sözlüğü.* (2. baskı). Ankara: Arkadaş Yayınevi
- Yunus, B.(2006). *Anlambilim açısından Türkçe ve Çince’de deyim karşılaştırılması (Organ adlarıyla ilgili deyimler),* yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara

TÜRKÇEDE BATI KÖKENLİ KELİMELER SÖZLÜĞÜ VE SÖZLÜK ELEŞTİRİLERİ ÜZERİNE

Gürer GÜLSEVİN*

ÖZET

Tarihin her döneminde diller arasında çeşitli ilişkiler olmuştur. Türk dili de izlenebildiği en eski çağlardan beri komşu dillerle etkileşimde bulunmuştur.

Günümüz Türkiye Türkçesi söz varlığında bulunan alıntı kelimelerin en büyük bölümü Farsça ve Arapça unsurlardır. İkinci büyük bölüm ise özellikle 19. yüzyıldan beri yoğunlaşan Fransızca kelimelerdir. 20. yüzyılın başlarından itibaren ise bütün dünyada olduğu gibi Türkçede de İngilizce unsurlar artmaya başlamıştır.

Türkçedeki Batı kökenli kelimelerin sözlükleri de yapılmıştır. Ali Seydi'nin 1910 yılında yayımlanan Lisân-i Osmanîde Müstamel Lugât-ı Ecnebiyye adlı eseri bunların ilkidir. Cumhuriyet döneminde ise Mustafa Nihat Özön'ün 1962'de yayınladığı Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü bu konudaki en temel kaynaklardanır. Türkçenin bazı sözlüklerinde de kelimelerin kökeni/kaynağı gösterilmiştir.

Sözlükçülükte alıntı kelimeler için prensip, o kelimenin ilk yaratıldığı dilin değil de ilgili dile alınmasına aracılık eden dilin belirlenmesidir. Prensip bu olmakla birlikte her zaman bütün sözlüklerin aynı derecede başarılı tespit yaptığını söylemek de zordur. Örneğin: İngilizcede boxer kelimesi vardır. Bu kelime Fransızcaya İngilizceden geçtiği için, Fransızca sözlükler bunun kaynağını İngilizce olarak verir. Türkçedeki boksör de aynı kelimedir. Ancak, Türkçedeki boksörün kaynağı İngilizce değil, Fransızcadır. Bunu belirlemek kolaydır: İngilizcede boxer kelimesinin telaffuzu /baksır/, Fransızcadaki boxeur kelimesinin telaffuzu ise /boksör/ biçimindedir. Türkçedeki /boksör/ telaffuzu, bu kelimenin Fransızca şekilden alındığını gösterir. Son yıllarda bir iç çamaşırı olarak dilimize hem baksır hem de boxer yazımı ile giren ve /baksır/ olarak telaffuz edilen kelime ise, aynı kelimenin İngilizceden yeni alınan bir şeklidir. Bu gerçek gözden kaçırılınca, 'boks yapan kimse, yumruk oyuncusu' anlamındaki kelimenin kaynağı Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük'ünün 1983 yılında yapılan 7. baskısında İngilizce olarak verilmiştir. Daha sonraki baskılarda Türk Dil Kurumu bu kelimenin kaynağını düzelmiş, Fransızca olarak göstermiştir.

Mevcut sözlüklerde bir kelimenin kaynağı olarak farklı farklı tespitler vardır. Örneğin mağaza 'büyük dükkân' kelimesi bir sözlükte İtalyanca, bir sözlükte Arapça, bir sözlükte Fransızca olarak gösterilmektedir.

Hatalar bunlardan ibaret değildir. Türkçe sözlüklerde bazı kelimelerin kaynağı hâlâ 'Amerikan yerli dilleri' olarak gösterilmektedir. Oysa Türkçenin o dillerle doğrudan ilişkisi hiç olmamıştır.

* Prof. Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, gurergulsevin@gmail.com

Birçok yanlışlık ve eksikliğin olduğu bu konuda bir sözlük hazırlanması için Türk Dil Kurumu 2004 yılında Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın'ın başkanlığında Prof. Dr. Recep Toparlı, Prof. Dr. Gürer Gülsevin, Prof. Dr. Mustafa Öner, Prof. Dr. Erdoğan Boz, Prof. Dr. Hatice Şirin User, Doç. Dr. Özkan Öztekten, Yrd. Doç. Dr. Özgür Ay ve Yrd. Doç. Dr. M. Yasin Kaya'dan oluşan Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü Çalışma Grubunu kurmuştur.

Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü 2014 yılında kitap olarak yayımlanmıştır. Kitabın girişinde sözlüğün hazırlanış amacı, prensipleri, uygulanan yöntem vs. örneklerle açıklanmıştır. Oradaki bilgilere göre 95 yazarın 439 kitabından tarama yapılmış ve taranan malzeme değerlendirilerek 6634 madde başından oluşan sözlük meydana getirilmiştir. Kelimelerin birden çok anlamı varsa onlar da numaralandırılarak maddenin içinde gösterilmiş. Her kelime ve anlamı için 439 kitaptan taranan 39.615 örnek cümle verilmiştir.

Bu sözlüğün yayımlanmasından sonra eleştiri görüntüsünde 3 yazı yazıldı. Bunların 3'ü de farklı bakış açılarıyla, farklı niyetlerle kaleme alınmış yazılardır.

Bildiği gibi sözlükler seviye seviye olur; yani her seviye için farklı içeriklerde sözlükler hazırlanır. Bir dilin büyük sözlüğü olur, okul sözlüğü olur, güncel sözlüğü olur, yabancılar için sözlüğü olur... vs. Gerçek bir sözlük eleştirmeni bunları bildiği için, karşısındaki sözlüğü onun ölçüleri içinde eleştirir. Eğer sözlükçülükten anlıyorsa yazarlara yön gösteren eksikleri ortaya koyabilir. Eleştirilen sözlük eleştirmeyecek kadar kötü ise, sözlükçülükten anlayan eleştirici eserin ipliğini pazara çıkarabilir. Eğer eleştirmen sözlükçülükten anlamıyorsa ya da sadece sözlükçülükten anladığını sanıyorsa sapla samanı birbirine karıştırabilir. Kendi yaş, bilgi, görgü seviyesi ne ise esere öyle bakar. Kendi seviyesi düşükse eseri de kendi seviyesine çekmeye çalışır; seviyesini aşmışsa onu fark edemez ve eleştiri üslubu da seviyesizleşir.

Bu bildiri de önce Türk Dil Kurumu tarafından 2014 yılında yayımlanan Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü'nün hazırlanış amacı, prensipleri, yöntemi anlatılacaktır. Ardından da sözlüğün yayımlanmasından sonra eleştiri niyetiyle yazılmış olan 3 yazı değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Sözlükçülük, Türkçe, Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü

ON THE DICTIONARY OF WESTERN ORIGIN WORDS IN TURKISH AND THE CRITIQUES OF THE DICTIONARY

ABSTRACT

There have been contacts among languages at every period of the history. Turkish, also, has had contacts with the neighboring languages since it was tracked.

A big portion of the loan words in contemporary Turkish are Arabic and Persian origin. French origin words, taken especially during and after the 19th century, on

the other hand, are the second biggest portion. Since the beginning of the 20th English elements have been increasing in Turkish as is all other languages.

Dictionaries for the Western origin words in Turkish have been prepared. The first of these is *Lisân-i Osmanide Müstamel Lugât-ı Ecnebiyye* by Ali Seydi, published in 1910. During the republican period, *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü* (Dictionary of Turkish- Foreign Words) by Mustafa Nihat Özön, published in 1962, is one of the essential sources for this field. In some of the Turkish dictionaries the origins/sources of the words have been shown.

The principle for loan words in lexicography is to determine the language through which the word is taken, not the first language it was created. Though this is the principle, it is not easy to state that all dictionaries are successful enough to determine this. For instance, English has this word 'boxer'. Because this word was taken from English into French, all French dictionaries give English as the source of this word. The word *boksör* in Turkish is the same word. However, the source of Turkish *boksör* is not English, but French. It is easy to determine: the pronunciation of boxer in English is /bɒksə/, while the pronunciation in French is /bɔk.sɛʁ/. The Turkish pronunciation /boksör/ shows that this word was taken from French. The word which has been in use in Turkish recently as *baksır* and *boxer* in writing and pronounced /baksır/ is the same word taken from English. When this reality was neglected, the source of the word meaning One who fights with the fists as a sport was given as English in the Turkish Dictionary by Turkish Language Institution published in 1983 Issue 7. In the issues following, this mistake was corrected and the source of this word was given as French.

In current dictionaries there are different explanations as to the source of the same word. For example, the source of *mağaza* 'store' is given as Italian in one dictionary and Arabic and French in others.

These are not all the mistakes. In dictionaries, the source of some words are still given as native American Languages. However, Turkish has had no direct contact with these languages.

As a result of the mistakes and insufficiencies in the field, Turkish Language Institution founded the Working Group for the Dictionary of Western Origin Words in Turkish in 2004, Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın, the chairman, and Prof. Dr. Recep Toparlı, Prof. Dr. Gürer Gülsevin, Prof. Dr. Mustafa Öner, Prof. Dr. Erdoğan Boz, Prof. Dr. Hatice Şirin User, Assoc. Prof. Özkan Öztekten, Assist. Prof. Özgür Ay and Assist. Prof. M. Yasin Kaya, the members.

The Dictionary for the Western Origin Words in Turkish was published in 2014. In the Introduction part of the book, the aim, the principles, the methods employed, etc. were explained with examples. According to the information there, the dictionary was produced by examining and evaluating 439 books by 95 authors with 6634 entries. If the words had more than one meaning, they were numbered and given under the same entry. 39.615 sample sentences taken from 439 books were given for each word.

After the publication of this dictionary, 3 critiques have been written. All of them have been written with different perspectives and intentions.

As known dictionaries are prepared at different levels, that is, they have different content for different levels. A language is expected to have a big dictionary, school dictionary, actual dictionary, dictionary for foreigners, etc. A real lexicographic critic would criticize a dictionary within the framework of its content. S/he can determine the mistakes and insufficiencies that will help the authors do better. If the dictionary is too bad to criticize, the critic can air its dirty linen in public. However, if the critic is not a good lexicographer or does not know much about lexicography, s/he may make things much worse. S/he sees the dictionary within the limits of his/her age, knowledge, and manner. If s/he is ill-bred, s/he will try to dumb down the dictionary in the same way.

In this paper, firstly, the aim, the principles and the methods of The Dictionary for the Western Origin Words in Turkish will be studied. Then, the 3 critiques written after the publication of the dictionary will be evaluated.

Keywords: *Lexicography, Turkish, The Dictionary for the Western Origin Words in Turkish*

1. GİRİŞ

Tarihin her döneminde diller arasında çeşitli ilişkiler olmuştur. Özellikle geniş alana yayılmış kültür dillerinin hem alış hem de veriş yönündeki ilişkileri daha zengindir. Türk dili de izlenebildiği en eski çağlardan beri komşu dillerle etkileşim için olmuştur. Tarih boyunca Çince, Toharca, Soğdca, Sanskritçe, Farsça, Arapça, Moğolca, Ermenice, Gürcüce, Rumca ve birçok Slav dili vs. Türkçenin komşusu olmuştur. Bunların kültürleriyle olan etkileşim dillerde kendini göstermektedir. Osmanlı Devleti döneminde ülkenin tebaası olan halkların (Arap, Fars, Gürcü, Laz, Arnavut, Slav, Rum vs.) diliyle ilişkilerin yanı sıra İtalyanca, İspanyolca, Fransızca, Almancadan kelimeler alınmış ve verilmiştir. İngilizce ile münasebetler ise özellikle II. Dünya Savaşı sonrası artmıştır.

Günümüz Türkiye Türkçesi söz varlığında bulunan alıntı kelimelerin en büyük bölümü İslâmî medeniyet dairesinde Türkçeleşen Farsça ve Arapça unsurlardır. İkinci büyük bölüm ise özellikle 19. yüzyıldan beri yoğunlaşan Fransızca kelimelerdir. 20. yüzyılın başlarından itibaren ise bütün dünyada olduğu gibi Türkçede de İngilizce unsurlar artmaya başlamıştır.

Zeynep Korkmaz Türkçenin Batı dillerinden etkilenme sürecini 4 başlık altında değerlendirir:

- a- Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden başlayarak XVIII. yüzyıla kadarki dönemde alınan Batı kaynaklı kelimeler,*
- b- XVIII. yüzyılda Batı ile ilk temaslarımızın ortaya koyduğu durum,*

c- 1839 Tanzimat hareketi ile başlayan Batı'ya yönelişin getirdiği yabancı kelimeler,
 ç- Cumhuriyet devrinde alınan Batı kaynaklı kelimelerdir.
 (KORKMAZ 1995: 948)

Türkçedeki Batı kökenli kelimelerin sözlükleri de yapılmıştır. Ali Seydi'nin 1910 yılında yayımlanan *Lisân-i Osmanîde Müstamel Lugât-ı Ecnebiyye* adlı eseri bunların ilkidir. Cumhuriyet döneminde ise Mustafa Nihat Özön'ün 1962'de yayımladığı *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü* bu konudaki en temel kaynaklardır. Türkçenin bazı sözlüklerinde de kelimelerin kökeni/kaynağı gösterilmiştir.

Sözlükçülükte alıntı kelimeler için prensip, o kelimenin ilk yaratıldığı dilin değil de ilgili dile alınmasına aracılık eden dilin belirlenmesidir. Prensip bu olmakla birlikte her zaman bütün sözlüklerin aynı derecede başarılı tespit yaptığını söylemek de zordur. Örneğin: İngilizcede *boxer* kelimesi vardır. Bu kelime Fransızcaya İngilizceden geçtiği için, Fransızca sözlükler bunun kaynağını İngilizce olarak verir. Türkçedeki *boksör* de aynı kelimedir. Ancak, Türkçedeki *boksör*'ün kaynağı İngilizce değil, Fransızcadır. Bunu belirlemek kolaydır: İngilizcede *boxer* kelimesinin telaffuzu /baksır/, Fransızcadaki *boxeur* kelimesinin telaffuzu ise /boksör/ biçimindedir. Türkçedeki /boksör/ telaffuzu, bu kelimenin Fransızca şekilden alındığını gösterir. Son yıllarda bir iç çamaşırı olarak dilimize hem *baksır* hem de *boxer* yazımı ile giren ve /baksır/ olarak telaffuz edilen kelime ise, aynı kelimenin İngilizceden yeni alınan bir şeklidir. Bu gerçek gözden kaçırılınca, '*boks yapan kimse, yumruk oyuncusu*' anlamındaki kelime Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük'ünün 1983 yılında yapılan 7. baskısında şu şekilde verilmiştir:

boksöra. *İng.* Yumrukoyuncusu.

Daha sonraki baskılarda Türk Dil Kurumu bu kelimenin kaynağını düzelterek vermiştir. 2009 yılında yapılan 10. baskıda şöyle verilmektedir:

boksöris. *Fr. boxeur sp.* Boks yapan kimse, yumruk oyuncusu.

Maalesef, Türkçe *boksör* kelimesinin kaynağını, Türk Dil Kurumunun 1983 yılından önceki yanlışlığını tekrarlayarak "İngilizce" olarak göstermeye devam eden sözlükler de vardır (örneğin: D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 20. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 2008)

Kaynak dili belirlemek her zaman bu kadar kolay olmamaktadır. Bu yüzden, bir kelimenin kökeni-kaynağı olarak farklı eserlerde farklı

diller gösterilebilmektedir. Örneğin, Türkçedeki *mağaza* kelimesinin kaynağı olarak sözlüklerde 3 ayrı dili (İtalyanca, Arapça, Fransızca) görebiliyoruz.

mağaza (İt. magazzino) Büyük kârgir dükkân, mağaza. (Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, 1962)

mağazaa. Ar. (..') **1.** Büyük dükkân. **2.** Eşya ve azık deposu. (TDK *Türkçe Sözlük* 7. Baskı, 1983)

mağazais. (*mağa'za*) Fr. *magasin* **1.** Büyük dükkân. **2.** Eşya ve azık deposu. (TDK *Türkçe Sözlük* 10. Baskı, 2009)

Hatalar bunlardan ibaret değildir. Türkçe sözlüklerde bazı kelimelerin kaynağı hâlâ 'Amerikan yerli dilleri' veya 'Avusturalya yerli dilleri' olarak gösterilmektedir. Oysa Türkçenin o dillerle doğrudan ilişkisi hiç olmamıştır. Bir kelime köken olarak oralara ait olsa bile, Türkçeye girmesinde ya İspanyolca, Fransızca, Rumca vs. veya günümüzde İngilizce aracılık etmiştir. Örneğin, kaynağı hâlâ tartışmalı olan *domates* kelimesi: Kelimenin kökeni Amerika kıtasına dayanıyor bile olsa, 18. yüzyılda Amerika veya Meksika yerlilerinin dilinden Türkçeye kelime alınması mümkün değildir. Bu kelimenin Türkçedeki şekli, bitkinin Avrupa'ya geldikten sonra oradaki bir dilde söyleniş şeklinden alınmış olmalıdır (Fransızca *tomates* /tumat/, İngilizce *tomatoes* /tomeytos/, İspanyolca *tomate* /tomate/, Yunancası *tomátes* /domates/).

Mevcut sözlüklerden bazılarında *domates* kelimesinin kaynağı şöyle verilir:

domates a. (*doma'tes*) (Amerika yerlilerinin dilinden) *bitb.* **1.** Patlıcangillerden, yaprakları tüylü, çiçekleri salkım durumunda, vitamince zengin, kırmızı ürünü için yetiştirilen bir bitki (*Lycopersicon esculentum*). **2.** Bu bitkinin yenilen ürünü. (TDK *Türkçe Sözlük* 1983)

Daha sonraki baskılarda Türk Dil Kurumu, Amerika veya Avustralya yerlilerinden doğrudan doğruya bir kelime alınamayacağı gerçeğini düşünerek kaynak dili Avrupa'dan göstermiştir.

domatesis. (*domates*) Rum. *bot.* **1.** Patlıcangillerden, yaprakları tüylü, çiçekleri salkım durumunda, vitamince zengin, kırmızı ürünü için yetiştirilen bir

bitki (*Lycopersicon esculentum*). 2. Bu bitkinin yenilen kırmızı veya yeşil ürünü. (TDK Türkçe Sözlük 2009)

D. Mehmet Doğan 2008 yılında yayımlanan sözlüğünde, bu kelimenin kaynağını da Türk Dil Kurumunun 1983 yılı baskısındaki yanlışa benzer olarak şöyle vermiştir:

domates. (.+.) (Meksika dilinden.i.bit.) 1. Patlıcangillerden otsu, tüylü yapraklı, meyvesi olgunlaştıkça kızaran bir bitki (*lycopersicum esculentum*). 2. Bu bitkinin taze olarak tüketilen veya salça yapılan meyvesi. 3. (ar.) Kolay, zahmetsiz (D. Mehmet DOĞAN 2008)

2. TÜRKÇEDE BATI KÖKENLİ KELİMELER SÖZLÜĞÜ

Birçok yanlışlık ve eksikliğin olduğu bu konuda bir sözlük hazırlanması için Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun 01.04.2004 tarih ve 473/5 sayılı Yönetim Kurulu Kararı ile Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın'ın başkanlığında Prof. Dr. Recep Toparlı, Prof. Dr. Gürer Gülsevin, Prof. Dr. Mustafa Öner, Prof. Dr. Erdoğan Boz, Prof. Dr. Hatice Şirin User, Doç. Dr. Özkan Öztekten, Yrd. Doç. Dr. Özgür Ay ve Yrd. Doç. Dr. M. Yasin Kaya'dan oluşan *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü Çalışma Grubu* kurulmuştur.

Grup kurulduğunda önce bize fotokopi olarak 200 sayfalık bir Batı kökenli kelimeler listesi verildi. Batı kökenli olduğu düşünülen kelimeler alfabetik olarak listelenmiş, tahmin edilen kaynak dil belirtilmiş ve kısaca anlamları verilmişti. Grup olarak listeyi inceledikten sonra toplandık. Ortak görüşümüz şu idi: Burada listelenen kelimelerin büyük kısmını biz de tanıyorduk, kullanıyorduk. Bir kısmı ise hiç rastlamadığımız kelimelerdi. Hatta bunlardan bir kısmının Türkçede bulunmuş, kullanılmış olmasının imkânsız olduğunu, belki de bu listeyi hazırlayan grubun Fransızca, İngilizce, İtalyanca vs. sözlükleri açıp Türkçe metinlerde hiç karşılaşmamış bile olsalar beğendikleri kelimeleri almış olabileceklerini düşündük. Çünkü kelimeler için metinlerden örnek cümleler gösterilmemişti.

Çalışmaya başlamadan önce şu temel prensipleri belirledik:

- Bizim hazırlayacak olduğumuz sözlük muhakkak edebî metinlere dayanmalı, tespit edilen her kelime örnek cümleleriyle birlikte verilmeli.
- Fişlenen örneklerde kelimelerin kaç alt anlamı varsa verilmeli ve örnekler o alt anlamlara göre dizilmeli.

- Tarama sonucu belirlenen örnekler tasnif edildikten sonra, her alt anlam için, örnek bulunan her yazardan en az bir cümle gösterilmeli. Bu şekilde olunca bazı kelimeler için sadece 1 örnek, bazıları için birkaç örnek, bazıları için de çok örnek gösterilmiş olacaktır. Böylelikle o kelimenin Türkçede yaygın mı olduğu yoksa sadece bir veya birkaç yazarın dilinde sınır mı kaldığı görülebilecekti. Bazı kelimeler Tanzimat döneminde ve sonrasında daha çok örneklenmesine rağmen günümüz yazarlarında nadiren görülebilecek veya bazı örnekler sadece yakın dönem yazarlarından tespit edilebilecekti. Bu da dil araştırmacıları için anlamlı yorumların yapılabileceği tablolar oluşturacaktı.
- Tanzimat Döneminden günümüze kadar olan edebî eserler fişlenmeli. Öncelikle Ahmet Mithat Efendi, Ruşen Eşref gibi Türk Dil Kurumu yayınları arasında basılmış olan eserlerden başlanıp günümüze kadar gelinmeli.
- Bu çalışma Genel Ağ'da yayınlanmaya başlanmalı ve her 6 ayda yeni taramalara dayanılarak genişletilmiş biçimleri güncellenmeli.
- Süre yeterse ilgili zaman diliminde üretilen her eser taranmalı. Roman ve hikâyelerden sonra süre yettiği ölçüde gazete taramalarına başlanmalı. En sonunda da Güncel Türkçe Sözlük başta olmak üzere mevcut sözlüklerde verilen ve bizim taradığımız eserlerde rastlamadığımız kelimeler fişlenmeli.

Bu şekilde başlayan çalışmalarımıza dayanarak hazırlanan sözlüğün Genel Ağ'daki yayınında da kitap olarak basılmış nüshasında da (Türk Dil Kurumu 2015) prensipler şu şekilde gösterilmiştir:

Belirlenen ilkeler doğrultusunda pek çok eser taranarak fişlenmiştir. Bunlar mutak toplantılarda köken dilleri, köken biçimleri ve anlamları bakımından tek tek ele alınmış ve mevcut literatürün sunduğu bilgiler de tartışılarak değerlendirilmiştir. İşlenmesi tamamlanan maddeler bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

2007 yılında belli bir düzeye ulaşan sözlüğün Genel Ağ ortamında yayınlanmasına karar verilmiştir. 3372 madde başı ve 15 yazarın 112 eserinden alınan 9811 örnek cümleyle, 12 Temmuz 2007 günü Türk Dil Kurumunun Genel Ağ sayfasında Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN, Prof. Dr. Recep TOPARLI, Dr. Yücel DAĞLI ve Şefik Bilâl ÇAVUŞOĞLU tarafından kullanıma sunulmuştur. Böylece hem kullanıcıların gereksinimini karşılamak hem de ilgililerin katkı ve eleştirilerini değerlendirmek olanağı elde edilmiştir.

Taramalarımız edebî metinlerden yapıldığı için, sözlük çalışmamız alfabetik aşamalarla ilerlememiştir. Yani; önce A, sonra B, daha sonra C maddesi tekâmül ettirilmemiştir. Her taranan metinde hemen hemen her harften madde başı yer aldığı için sözlük, A'dan Z'ye bütün harfleriyle geliştirilmiştir. 2007 yılında Genel Ağ'da 15 yazarın 112 eserine dayanan 3.372 madde başı ve 9.811 örnek cümleyle

kullanıma sunulmuş olan Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü, bugüne kadar çalışmanın gelişmesine göre Genel Ağ ortamında 7 kez güncellenmiştir.

Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü, Genel Ağ sayfasında kullanıma açıldığı tarihten itibaren birçok araştırmacı tarafından kaynak gösterilerek kullanılmıştır. Sözlüğün hazırlanması sırasında Genel Ağ ortamında olmasının avantajlarından da yararlanılmıştır. Bazı kullanıcıların katkıları ve bilimsel eleştirileri de değerlendirilerek sözlük üzerinde gerekli düzeltme veya düzenlemeler de yapılmıştır.

Elinizdeki bu eser, Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğünün basılmış ilk şeklidir. Türk kültür ve edebiyat tarihinde Tanzimat'tan sonra gelişen Türk edebiyatının 95 yazarının 439 eserinin fişlenmesi ile oluşturulmuştur. Sözlüğün hazırlanması sırasında bugüne kadar yayınlanmış mevcut literatür gözden geçirildiği gibi, Afyon Kocatepe Üniversitesinde, Ege Üniversitesinde ve Osmangazi Üniversitesinde yapılan tezlerden ve seminer ödevlerinden de yararlanılmıştır. Bu sözlükte edebî eserlerimizde geçmiş Batı kökenli 6.634 söz ve bunların yer aldığı 39.615 örnek cümle bulunmaktadır.

Bu sözlük, Türkçedeki Batı kökenli sözlere karşılıklar bulma ve önerme çalışması değildir. Yabancı kökenli sözlere karşılık bulma, Kurumumuzun bir başka çalışma alanıdır ve bu konudaki çalışmalarımız ayrıca yürütülmektedir. Bu sözlükte, edebî eserlerimizde kullanılan sözler, anlamlarıyla ve örnekleriyle birlikte verilmektedir.

Sözlüğün adındaki Batı kavramı, coğrafi bir bölge olarak ele alınmamıştır. Türk tarihinde Batı'nın siyasal ve kültürel çağrışımları vardır. Avrupa aydınlanma süreciyle bağlantılı olarak, Türkçede Batı kavramı da çağdaşlaşmanın içinde anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde tebaayı oluşturan ve bir arada yaşadığımız Doğu Avrupa halkları, bu sürece, tıpkı Türkler gibi ancak XIX. yüzyıla doğru katıldıkları için, bu kapsamda büyük bir yer tutmaz. Nitekim yapılan çalışma ilerledikçe Fransızca başta olmak üzere İtalyanca, Almanca ve İngilizce gibi dillerden alıntıların daha çok olduğu görülmüştür. Böyle olmasına karşın, Batılılaşma sürecinden daha eski dönemlerden beri Türkçeye yerleşen Rumca ve Ermenice kökenli alıntılara da sözlükte yer verilmiştir.

Taranan söz madde başı olarak koyu dizilmiş, daha sonra bu sözün hangi dilden alındığı kısaltmalarla (*Fr.*, *İt.*, *Alm.*, vb) gösterilmiştir. Ardından, kaynak dildeki özgün biçim verilmiştir.

Bazı sözlerin birden çok anlamı vardır. Bunlar numaralandırılarak sıralanmış ve edebî eserlerden fişlenen örnek cümleler de söz konusu anlama bağlı olarak verilmiştir. Örneklerin alındığı eser adlarının kısaltması ve sayfa numaraları da örnek cümlenin ardından gösterilmiştir.

Taranan metinlerde aynı alıntının birden fazla yazımı ile karşılaşıldığı durumlar da olmuştur. Bunlardan biri söylenişe bağlı ve Türkçede yaygınlaşmış biçimken, diğeri özgün yazıma dayanan bir örnek olabilmektedir. Edebî metinlerimize yansıyan her iki yazım da ayrı madde başları olarak gösterildi. Alıntının anlamı Türkçede yerleşik yaygın biçime verildi, diğeri cümlelerle örneklendirilerek yaygın biçime gönderildi.

absent *Fr. absinthe* Pelinle kokulandırılmış sert bir içki: §“Masaların üzerindeki bardakların birçoğu beyaz buzlu absent sularıyla buğulanıyor.” -Ruşen Eşref Ünaydın, C. XII, 56.

absinthe *Fr. absinthe* Absent: §“Saniyen ‘absinthe’den başlayıp konyağa kadar iştretlerin envasına tiryaki olduğundan henüz inbisat edecek olan vücudunu yıkar,

bitirir.” -Ahmet Midhat Efendi, Paris'te Bir Türk, 434.

kaos *Fr. chaos* **1.** Evrenin düzene girmeden önceki biçimden yoksun, uyumsuz ve karışık durumu: § “*Kaosu kosmos yapan insan zekâsı, tecrübelerini ideolojilerde sergilemiş.*” -Cemil Meriç, Bu Ülke, 93. **2.** mecaz Karışıklık, kargaşa: § “*Bu, kaos bile bir düzene koymaya çalışmak alışkanlığından kaynaklanmakta.*” -Adalet Ağaoğlu, Başka Karşılaşmalar, 112.

chaos *Fr. chaos* **Kaos¹:** § “*Türkiye’de fikirler chaos (yaradılıştan önceki karışıklık) devresindedir.*” -Peyami Safa, Sosyalizm, Marksizm, Komünizm, 271.

robdöşambır *Fr. robe de chambre* Ev içinde giyilen üstlük: § “*Tahir bir bere, arkasına bir robdöşambır giymişti.*” -Reşat Nuri Güntekin, Balıkesir Muhasebecisi, 66

ropdöşambır *Fr. robe de chambre* Robdöşambır: § “*Henüz vitrinlere düşmemiş naylon geceliği üzerine bürünüverdiği krepsatenden leylak renkli ropdöşambırıyla bilhassa mahmur ve düşünceli haliyle adeta güzeldi.*” -Refik Halit Karay, Kadınlar Tekkesi, 25

robe de chambre *Fr. robe de chambre* Robdöşambır: § “*Elbisesini giymeyip arkasında robe de chambre ile oturmakta bulunmuş idi.*” -Ahmet Midhat Efendi, V, 338.

Taranan örnek cümleler ise yazarların eserlerindeki özgün biçimleriyle verilmiştir. Burada Türk edebiyatının neredeyse son yüz yılı boyunca Ahmet Midhat’tan Orhan Pamuk’a kadar sıralanan taranmış metinlerimizde, dönemden döneme ve bazen yazardan yazara değişen yazım farklılıkları aynen korunmuştur. Yazarların eserlerindeki yazımların Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu ile farklı olmasını bir çelişki olarak görmedik. Böylece bugün benimsenen ölçünlü yazım ile birleştirmek için kendimizde hak görmediğimiz yazarların bu kullanım farklılıklarının Türkçenin yazım tarihini araştıracağız için yararlı olacağını da düşünüyoruz. Bu duruma şu cümleler örnek verilebilir:

bazen / bazen

§ “*Öldürücü bir kalp aksesinin **bazen** saatlerce sürebileceğini gayet iyi biliyor.*” -Peyami Safa, Bir Tereddüdün Romanı, 18.

§ “*İlk hümanistler kâtiptiler, kütüphaneciydiler, hocaydılar; **bazan** saraylı ve memur, **bazan** da hükümdar ve kilise prensi, yahut sitelerin ve sarayların büyük tacirleri.*” -Cemil Meriç, Kırk Ambar, 107;

kral / kiral

§ “*Yunan masalının berberi gibi gidip kuyuya : “**Kiral** Midas’ın kulakları eşek kulağı!” diye bağırdı.*” -Nurullah Ataç, Diyelim Söz Arasında, 25.

§ “*Ermeni **kralının** kalesi var.*” -Yaşar Kemal, İnce Memed- 2, 102;

tamamıyla / tamamıyla

§ “*Tuhaftır, metruk bir bahçeden **tamamıyla** siyahlar giymiş, yüzü **tamamıyla** siyah tülle örtülü, matemli bir kokana çıktı ve kedilere ciğer aldı.*” -Selim İleri, Hayal ve Istrap, 73.

§ “*Kitap **tamamıyla** subjektiftir.*” -Sabahattin Ali, Marko Paşa Yazıları ve Ötekiler, 68.

Belirlenen ilkelere göre TBKKS’de ortaya konulan malzemeye şunları örnek verebiliriz:

a propos	<i>Fr. a propos</i>	Söz açılmışken, sırası gelmişken: § “ <i>A propos oğlunuzun mesleği?</i> ” -Reşat Nuri Güntekin, Yaprak Dökümü, 41.
abelardize	<i>Fr. abélardisé</i>	Hadım, iğdiş edilmiş: § “ <i>Polis kütüphanesinin tahribine memur, mahkeme tefekkürü taslamaya, taslamaya iyi, abelardize etmeye, düpedüz toz etmeye.</i> ” -Cemil Meriç, Jurnal, 83.
absent	<i>Fr. absinthe</i>	Pelinle kokulandırılmış sert bir içki: § “ <i>Masaların üzerindeki bardakların birçoğu beyaz buzlu absent sularıyla buğulanıyor...</i> ” -Ruşen Eşref Üneydin, C. XII, 56.
absinthe	<i>Fr. absinthe</i>	Absent: § “ <i>Saniyen “absinthe”den başlayıp konyağa kadar işretlerin envasına tiryaki olduğundan henüz inbisat edecek olan vücudunu yıkar, bitirir.</i> ” -Ahmet Midhat Efendi, Paris’te Bir Türk, 434.
absolu	<i>Fr. absolu</i>	Mutlak, saltık: § “ <i>.. aşağı yukarı bir gerçekten ibaret olduğunu, mutlak (absolu) olmadığını izah ettiler.</i> ” -Peyami Safa, Doğu-Batı Sentezi, 82.
abstraction	<i>Fr. abstraction</i>	Abstraksiyon: § “ <i>Fakat hürriyet gibi bir abstraction’un bu uzun ömrü, bu muttasıl önümüze çıkışları, bu mutlaka bir realite hâlinde yaşamak inadı.. beni, doğrusu güldürüyor.</i> ” -Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Bir Sürgün, 160.
abstrait	<i>Fr. abstrait</i>	Soyut: § “ <i>.. abstrait bir şey diye, düşüncenin bir uydurması diye karşılırsanız, elle dokunmuş gibi olmazsınız ona, var değildir, gerçekten var değildir sizin için o.</i> ” -Nurullah Ataç, Okuruma Mektuplar, 96; § “ <i>Soyut (abstrait), non-figüratif resim, ne bir akımdı, ne de bir okul.</i> ” -Ferit Edgü, Avni Arbaş, 15; § “ <i>Gerçek dil devrimi; sadeleştirme ihtiyacı duyulduğu zaman başlamıştır ve Türkçe ek ve köklerle ilk yeni abstrait kelime yapıldığı zaman da bitmiştir.</i> ” -Falih Rıfkı Atay, Çankaya, 547.
abstraksiyon	<i>Fr. abstraction</i>	Soyutlama, soyut düşünce ve kavram: § “ <i>Merhumun abstraksiyon derecesiyle bir nispette artar.</i> ” -Peyami Safa, Eğitim, Gençlik, Üniversite, 190.
abstre	<i>Fr. abstrait</i>	Soyut: § “ <i>Cebir, abstre sanat, bu mücerret dünyanın insana birtakım rakamlar ve semboller halinde yaklaşması demektir.</i> ” -Sezai Karakoç, Dirilişin Çevresinde, 16.

3. TÜRKÇEDE BATI KÖKENLİ KELİMELEK SÖZLÜĞÜ ÜZERİNE YAZILAN ELEŞTİRİLER

Bu sözlüğün yayımlanmasından sonra eleştiri görüntüsünde 3 yazı yazıldı. Bunların 3'ü de farklı bakış açılarıyla, farklı niyetlerle kaleme alınmış yazılardır.

Bilindiği gibi sözlükler seviye seviye olur; yani her seviye için farklı içeriklerde sözlükler hazırlanır. Bir dilin büyük sözlüğü olur, okul sözlüğü olur, güncel sözlüğü olur, yabancılar için sözlüğü olur ... vs. Gerçek bir sözlük eleştirmeni bunları bildiği için, karşısındaki sözlüğün içeriğini onun ölçüleri içinde eleştirir. Eğer sözlükçülükten anlıyorsa yazarlara yön gösteren eksikleri ortaya koyabilir. Eleştirilen sözlük eleştirilmeyecek kadar kötü ise, sözlükçülükten anlayan eleştirici eserin ipliğini pazara çıkarabilir. Eğer eleştirmen sözlükçülükten anlamıyorsa ya da sadece sözlükçülükten anladığını sanıyorsa sapla samanı birbirine karıştırabilir. Kendi yaş, bilgi, görgü seviyesi ne ise esere öyle bakar. Kendi seviyesi düşükse eseri de kendi seviyesine çekmeye çalışır; seviyesini aşmışsa onu fark edemez ve eleştiri üslubu da seviyesizleşir.

Bu bildiriye, sözlüğün yayımlanmasından sonra eleştiri niyetiyle yazılmış olan 3 yazı değerlendirilecektir.

İlk eleştiri, 2007 yılında Genel Ağ'da yayımlanmasının ardından **Yakup Şimşek** tarafından bir dizi makale hâlinde yazıldı. Makalelerin amacı sadece “Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü”nü eleştirmek değil, Türk Dil Kurumunun bütün sözlüklerini tarayıp yazım yanlışlarını göstermekti. Yani Şimşek, tanımlarda veya örnek cümlelerde gördüğü yazım ve dizgi yanlışlarını listeleme ve ifade bozukluğu olduğunu düşündüğü cümleleri düzeltmeyi kendisine iş edinmişti. Bu amaçla mesai harcayınca da birçok yazım ve dizgi yanlışını ortaya koydu. İfade bozukluğu olduğunu düşündüğü cümleler üzerinde düzeltme önerilerinde bulundu.

Şimşek'in niyeti samimi bir düzeltme çalışması mı yapmaktı, bilemiyorum. Ancak Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü'ne yaklaşımı son derece amatörceydi. Muhtemelen bütün hayatı Türkçe cümlelerin yazım yanlışlarını kontrol etmekle geçen bir kişi idi ve bu sebeple de karşısına çıkan her cümlede yazım hatalarını kontrol ediyordu. Bu güzel alışkanlık muhakkak çevresindekilere faydalı olur. Ancak Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü'nün başında açıklanan prensipleri okumadığı, böyle bir sözlüğün amacının ne olabileceğini ve Türk dili çalışmalarına nasıl katkı sunacağını kestiremediği için, önemli bir mesai tüketerek yaptığı yazım düzeltmeleri boşlukta kalmıştır. Sözlüğün hem Genel Ağ'daki yayınının hem de basılan kitabın başında “özellikle” şöyle bir açıklama yapılmıştı:

Taranan örnek cümleler ise yazarların eserlerindeki özgün biçimleriyle verilmiştir. Burada Türk edebiyatının neredeyse son yüz yılı boyunca Ahmet Midhat'tan Orhan Pamuk'a kadar sıralanan taranmış metinlerimizde, dönemden döneme ve bazen yazardan yazara değişen yazım farklılıkları aynen korunmuştur. Yazarların eserlerindeki yazımların Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu ile farklı olmasını bir çelişki olarak görmedik. Böylece bugün benimsenen ölçünlü yazım ile birleştirmek için kendimizde hak görmediğimiz yazarların bu kullanım farklılıklarının Türkçenin yazım tarihini araştıracağız için yararlı olacağını da düşünüyoruz. Bu duruma şu cümleler örnek verilebilir:

bazen / bazen

§ “Öldürücü bir kalp aksesinin ***bazen*** saatlerce sürebileceğini gayet iyi biliyor.” - Peyami Safa, Bir Tereddüdün Romanı, 18.

§ “İlk hümanistler kâtipler, kütüphaneciydiler, hocaydılar; ***bazan*** saraylı ve memur, ***bazan*** da hükümdar ve kilise prensi, yahut sitelerin ve sarayların büyük tacirleri.” - Cemil Meriç, Kırk Ambar, 107;

kral / kiral

§ “Yunan masalının berberi gibi gidip kuyuya : “***Kiral*** Midas'ın kulakları eşek kulağı!” diye bağırdı.” - Nurullah Ataç, Diyelim Söz Arasında, 25.

§ “Ermeni ***kralının*** kalesi var.” - Yaşar Kemal, İnce Memed- 2, 102;

tamamıyla / tamamıyla

§ “Tuhaftır, metruk bir bahçeden ***tamamıyla*** siyahlar giymiş, yüzü ***tamamıyla*** siyah tülle örtülü, matemli bir kokana çıktı ve kedilere ciğer aldı.” - Selim İleri, Hayal ve İstrap, 73.

§ “Kitap ***tamamıyla*** subjektiftir.” - Sabahattin Ali, Marko Paşa Yazıları ve Ötekiler, 68.

Şimşek'in tashih olarak yaptığı katkılar bir yana bırakılırsa, yapılan çalışmayı anlamadığı için boşuna mesai harcadığını birkaç örnekle göstermek istiyorum. Şöyle diyor Şimşek:

Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü “komiser” kelimesi için Necip Fazıl Kısakürek'in ***İhtilal***'inden şu cümleyi seçmiş:

“Mahkemelerdeki hükümet komiserlerini *nasb ve azleder*.”

TDK ***Yazım Kılavuzu*** ve ***Büyük Türkçe Sözlük*** “n a s b” kelimesini “n a s ı p” şeklinde yazıyor. Aynı kelimenin “etmek” yardımcı fiili almış olan şekli – mastar hâli – ise aynı kaynaklarda “nasbetmek” imlasiyle geçiyor. Dolayısıyla kelimenin yalın hâli “n a s b” şeklinde yazılırsa TDK'ye uymaz. (Ama bana uyar.)

Peki, Necip Fazıl'ın “*nasb ve azleder*” şeklindeki sözü TDK'nin imla esaslarına uyar mı, uymaz mı? Bu da başka bir husus... Burada akla takılan noktalar var:

1. Aynı yardımcı fiille kurulmuş birleşik fiiller virgül veya bağlama edatlarıyla birbirlerine bağlandıkları takdirde yardımcı fiil hakkında şunlardan hangisine

uyulmalıdır?

A) Yardımcı fiil tekrarlanır.

B) Yardımcı fiil sadece son birleşik fiilde kullanılır.

C) Her iki şekil de doğrudur.

2. Aynı yardımcı fiille kurulmuş birleşik fiiller virgül veya bağlama edatlarıyla birbirlerine bağlandıkları takdirde yardımcı fiil yalnızca son birleşik fiilde kullanılacaksa aşağıdakilerden hangisi doğru olur?

A) Yardımcı fiili tekrarlanmayan isim unsurundaki ses hadiseleri gösterilir.

(Yukarıdaki “*nasb ve azleder*” imlası TDK için doğruysa ses hadiseleri gösterilecek demektir.)

B) Yardımcı fiili tekrarlanmayan isim unsurundaki ses hadiseleri gösterilmez.

(Bu takdirde yukarıdaki “*nasb ve azleder*” imlası yanlış olur.)

TDK’ye soruyorum: Yukarıda sorduğum meseleler, dil bilgisi veya imla kitaplarınızda açıklanıp kaidelere bağlandı mı?

[TDK’den Bir Düzine Hata – 6]

Şimşek bu kadar mesai harcamış ama boşuna yorulmuş. TBKKS’nin başında belirtildiği gibi “*taranan örnek cümleler yazarların eserlerindeki özgün biçimleriyle verilmiştir*”. Çünkü yazarların eserlerindeki yazımların Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu ile farklı olmasını bir çelişki olarak görmedik. Böylece bugün benimsenen ölçünlü yazım ile birleştirmek için kendimizde hak görmediğimiz yazarların bu kullanım farklılıklarının Türkçenin yazım tarihini araştıracağız için yararlı olacağını da düşündük.

Şimşek, bir başka eleştirisinde şöyle diyor:

Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü’nden “İstasyon” Manzaraları

Sözlükte “istasyon” kelimesi için **Ziya Gökalp**’ın *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*’nden nakledilmiş örnek cümle şu:

“*Türkçeye geçmiş olan “vapur, istasyon, tiren, fonograf, salon” gibi kelimeler Türkçü ve İslamcılar tarafından da kullanılmaktadır*”

İMLA HATASI: “**Tiren**” kelimesi “**tren**” şeklinde yazılacaktı.

[TDK’den Bir Düzine Hata – 9]

Bu kelime “**tiren**” yazımı ile 4 ayrı yazar tarafından kullanılmış. TBKKS’den örnekler:

Nurullah Ataç : “*Uçağa ne zaman bindimse bu isteği duydum; oysa vapurda, **tirende** yorulur, sıkılırım.*” -Nurullah Ataç, Günlerin Getirdiği, 22

Aziz Nesin : “*Ekonomik politika lokomotifinin arkasına **tirenin** öbür vagonları bağlanmıştı.*” -Aziz Nesin, Çuvala Doldurulmuş Kediler, 23

Yahya Kemal Beyatlı:“*Selanik tirenine gözyaşları içinde bindik.*” -Yahya Kemal Beyatlı, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım, 5.

Ziya Gökalp : “*Türkçeye geçmiş olan ‘vapur, istasyon, **tiren**, fonograf, salon’ gibi kelimeler Türkçü ve İslamcılar tarafından da kullanılmaktadır.*” -Ziya Gökalp, Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri, 34

Yukarıda da hatırlattığım gibi; TBKKS sunulurken örnek cümlelerin sahibi olan yazarların özgün yazımlarına müdahale etmedik, farklı yazımları bir çelişki olarak değerlendirmedik. Ayrıca Şimşek’in yukarıda söylediği şeyler sözlük ve sözlükçülük için zerre kadar katkı barındırmamaktadır.

TBKKS için yazılan ikinci eleştiri **Ezgi Aslan** tarafından yazıldı (2016). Eleştirmen değerlendirmelerini 3 ana başlık altında yapmıştır:

3.1. Sözlüğün tipolojisi

3.2. TBKKS’nin öne çıkan özellikleri

3.3. Sözlüğün yapısı

“Sözlüğün tipolojisi” başlığında genel bilgileri verdikten sonra önemli ve ciddi bir yanlışlığı göstermiştir. Kitabın kapak sayfasında “TDK’nin 1161. terim sözlükleri dizisinin 9. yayını” olarak sunulduğunu fark etmiş ve “*Ancak sözlük, yayıncı tarafından sehven terim sözlükleri dizinine dâhil edilmiştir.*” (Aslan 2016: 538) diyerek diğer baskılar için dikkat edilmesi gereken bir noktayı vurgulamıştır.

“TBKKS’nin öne çıkan özellikleri” bölümünde Aslan “*Bir diğer özelliği geniş kapsamlı olmasıdır. Tanzimat’tan günümüze, güncel bir içerik taşıyan bu sözlük, taranan eser çeşitliliği ve taranan metinlerin çağdaş eserleri de kapsamı açısından diğer sözlüklerden ayrılmaktadır. Özön’de (1961) de tanık tümceler bulunmakla birlikte her bir madde başının tüm anlamları için sınıflandırma yapılarak örnek verme tekniği yalnızca TBKKS’de bulunmaktadır. Bu özelliğiyle*

eser, anlam bilimsel bir amaca da hizmet etmektedir. Yabancı kökenli bir sözcüğün Türkçeye girdikten sonra ne gibi anlam daralması ya da genişlemesine uğradığı, hangi tür eserlerde kullanıldığı vb. bilgilere de bu sözlük ile erişilebilir.” ve “TBKKS’nin en önemli özelliklerinden biri, verdiği madde başlarının tümünün tanıklı olmasıdır. Yani her bir madde başının Tanzimat döneminden başlayarak günümüze dek, hangi eserlerde, hangi yılda geçtiği tanıklanmıştır. Dolayısıyla sözlüğün içerdiği madde başlarının Türkçede kullanılıp kullanılmadığıyla ilgili bir tereddüt bulunmamaktadır.” tespitlerini yaparak (Aslan 2016: 539) TBKKS’yi hazırlarken önem verdiğimiz prensiplerin çalışmamıza yansıdığını teyit etmiştir.

“Sözlüğün yapısı”nı değerlendirirken parçacıl yapı alt başlığında TBKKS’nin önemli bir özelliği üzerinde durmuştur. TBKKS’de madde başında gösterilen kelimenin birden çok anlamı varsa iç madde hâlinde numaralandırılarak verilmiştir. Örnek cümleler de o iç maddede numaralandırılan anlamların yanında gösterilmiştir. Elbette her iç maddede gösterilen örnek cümle sayısı farklıdır. Bazı iç maddelerde 3, bazılarında 13, bazılarında 43 örnek cümle olabilmektedir. Aslan iç maddeler sıralanırken herhangi bir prensip olup olmadığının, yani daha çok örnek cümle olanın mı önce verildiği az örneği olanın mı sonra verildiği gibi konuların eserin başındaki açıklamalar içinde gösterilmemiş olmasını bir eksiklik olarak nitelmiştir. Eleştirisini örneklendirerek şu şekilde yapmıştır: “Verilen örnek tümcelerinin sayısının kullanım sıklığına göre mi belirlendiği, tüm örneklerin mi verildiği ya da her bir madde başı ve farklı anlamlar için belirli sayıda ya da oranda mı tanık tümce verildiği belirsizdir. Bununla ilgili baş veride de bilgi bulunması çok yararlı olurdu. Örneğin, **fatura** maddesinde madde başının 2 farklı anlamı verilmiş, birinci anlamı için 16 tanık tümce, 2. anlam için ise üç tanık tümce verilmiştir. Yine **kilise** maddesi için üç anlam verilmiş ve ilk anlamla ilgili toplam 47, ikinci anlamla ilgili ise 6 tanık tümce verilmiştir. Üçüncü anlamla ilgili ise 1 tanık tümce bulunmaktadır. Sözlük incelendiğinde birinci anlamdan sonraki anlamlara doğru verilen tanık tümcelerde tutarlı bir azalma olduğu görülmüş ve kullanım sıklığının maddede verilen anlam sırasını etkilediği gözlemlenmiştir. Nitekim sözlüğün hazırlayıcılarından Boz’da (2009: 156) da bu tahminin doğrulandığı görülür. Ancak yine de tanık tümce sayısının ve anlam sıralamasının neye göre verildiği, bu sözlük türünde önemli olduğundan, bu bilginin de baş veride belirtilmesi çok yararlı olurdu.” (Aslan 2016: 542).

TBKKS için üçüncü eleştiri ise **Turan Karataş** tarafından yayınlandı (Karataş 2016).

Karataş'ın yazısı bir kitap tanıtma veya eleştiri yazısı niteliğinde değil. Kendisi bir akademisyen olmasına rağmen makale akademik bir üslup da taşıyor. Sözlük eleştirisi yapan kimse eğer Prof. Dr. unvanını taşıyorsa, sözlük eleştiriciliğinin temel prensiplerini biliyor olması beklenirdi ama o yazıda akademik bir yaklaşım veya üsluba zerre miktarı yer verilmemiş. Bu sebeple de makalesi bir *eleştiri* veya *tanıtma* yazısından ziyade bir *karalama*, *iftira* ve *hakaret* yazısı hâlini almış.

Karataş “Hormonlu Bir Sözlük” başlığıyla yayımladığı yazısında TBKKS’yi iki noktada yermektedir. Bunlardan ilki; 435 eserini taradığımız 95 yazarın bir kısmını beğenmemiştir. Onun kendisinin beğendiği bazı yazarların niçin bizim listemizde yer almadığını sormaktadır. Hatta bizim listemizde olanların bazılarını onaylamakta bazılarının ise niçin listemizde bulunduğunu, yani tarandığını da sormaktadır. 95 kişilik listemizden Karataş’ın da beğendiklerini bir yana bırakırsak, beğenmediği 7 yazar için şunları yazmıştır: “... Zülfî Livaneli hadi neyse; Canan Tan, İclal Aydın, İlknur Baş, İpek Ongun, Özgür Gümüşsoy, Serdar Özkan, Tuna Kiremitçi; Allah aşkına, Türkçenin şahitliğine çağırılacak yazarlar mıdır? Bu nasıl bir edebiyat beğenisi? ..., piyasanın parlattığı isimlerin yazdıklarından örnek göstereceksiniz! Bunu hiçbir izan ve mizan kabul etmez.”.

Karataş’ın ikinci yergisi ise madde başı ve iç maddelerdeki anlamlar için verilen örnek cümlelerin çok fazla olmasıdır. Bunun için de şöyle demektedir: “Sözlüğe alınan kelimeler için verilen örneklerin çokluğu, çalışmanın diğer bir ağır kusurudur. Bu husustaki hantallığı ve dağınıklığı anlamak için bir tek kelimeye bakmak yeterli. Üşenmedim saydım, “otel” kelimesi için, 58 cümle örnek olarak sıralanmış. ... Demek ki, çalışma grubundaki hocaların buldukları bütün cümleler kitaba dercedilmiş! ‘Zayi etmeyelim’ demişler. Anadolu’da bir söz vardı, aklımda kalan meali şöyle: “pişmiş öğün zayi olacağına çirkin karın patlasın!” Sözlükçülerin mantığı tıpa tıp böyle.”

Kendisi de sözlükçü ve sözlük bilimci olmayan Turan Karataş, TBKKS’de beğenmediği yön olarak bunları bulmuş. Kendi açısından haklı olabilir. Akademik çalışmalarını sadece kendi dar bakış açısına sığdıran herkes buna benzer hususlarda eksiklik bulabilir, fazlalık bulabilir. Ancak bu sözlük Turan Karataş’ın şahsı için hazırlanmış bir sözlük değildir. Bu sözlükten birçok bilim adamı yararlanacaktır.

Anlam bilimi çalışan dilciler, söz varlığı çalışan dilciler, dil tarihi çalışan dilciler, dil sosyolojisi çalışan dilciler, Turan Karataş'tan daha farklı ve geniş bakış açılarıyla edebiyatı araştıranlar vd.

Şimdi Karataş'ın yergilerini değerlendirelim.

Birinci yergisi: Niçin Karataş'ın beğendiği bazı yazarların hepsi bizim tarama listemizde yer almamıştır? TBKKS, Türk Dil Kurumu tarafından benim de aralarında bulunduğu bir Çalışma Grubuna hazırlanmıştır. 2004 yılında başlayan bu çalışma “çok uzun sürecek” şekilde planlandı. Tanzimat Dönemi yazarlarından başlanıp günümüze kadarki bütün eserler taranacaktı. Ancak “çok uzun sürecek” şekilde planlandıysa da belirli bir olgunluğa gelince mevcut hâliyle Genel Ağ'da yayınlanacak ve her 6 ayda yeni taramalar eklenerek Genel Ağ sayfası güncellenecekti. Uzun yıllar sürecek bu çalışmada çalışan akademisyenler değişse bile sözlük için malzeme taranması ve 6 ayda bir güncellenmesi devam edecekti. 2012 yılında Türk Dil Kurumu tarafından bir kitap hâlinde basılmak üzere çalışma bizden istendiğinde, o güne kadar 95 yazarın 435 eserinden yapılan taramalara dayanan şekliyle baskıya verildi. Bugünden itibaren aynı sözlük için çalışacak olan ekipler de o listede olmayan yazar ve eserlerden tarama yaparak devam edeceklerdir. Yıllar sonra da başka ekipler olacak ve onlar da eksik kalanları sözlüğe ekleyeceklerdir.

Kısacası Karataş'ın beğenisi veya keyfi düşünülmeden hazırlandığı için, eksikliğini hissettiği yazarların eserleri bundan sonraki taramalara kalmıştır.

Karataş'ın eksik bulduğu yazarların yanı sıra, tarama yaptığımız için bizi sorguladığı yazarlar da vardır. Örneğin “*Canan Tan, İclal Aydın, İlknur Baş, İpek Ongun, Özgür Gümüşsoy, Serdar Özkan, Tuna Kiremitçi; Allah aşkına, Türkçenin şahitliğine çağırılacak yazarlar mıdır? Bu nasıl bir edebiyat beğenisi? ..., piyasanın parlattığı isimlerin yazdıklarından örnek göstereceksiniz! Bunu hiç bir izan ve mizan kabul etmez.*” demiştir. Kendisince bunu hiçbir izan ve mizan kabul etmese de, bizim ölçülerimiz kabul etmektedir. Biz Türkçe metinlere girmiş Batı kökenli kelimelerin sözlüğün yapmakla görevlendirilmiştik. Herhangi bir yazarı kollamak veya saf dışı bırakmak, herhangi birinin keyfine veya beğenisine hitap etmek için çalışmadık. Amacımız Batı kökenli bir kelime eğer eserlerimizde geçmişse, onun geçtiği yeri de belirterek kayıt altına almaktı. Karataş; *Canan Tan, İclal Aydın, İlknur Baş ...* gibi yazarları beğenmiyor olabilir. Kişileri ve eserlerini beğenmek eğer sadece edebiyat bilimiyle ilgiliyse onu edebiyatçılara bırakmak gerekir. Ancak sözlükçülükte beklenen şey, mevcut kelimenin (hangi yazar

veya eserde tespit edilirse edilsin) sözlükte yerini alabilmesidir. TBKKS için İclal Aydın'ın eserlerini de taramış oluşumuzu eleştiren Turan Karataş'a şu örneği veriyorum: TBKKS'de İclal Aydın'ın eserlerinden alınmış 191 örnek cümle yer almaktadır. Bu bildiriye hazırlamak için İclal Aydın'dan alınan ilk 10 cümlenin hangi madde başları için kullanıldığını kontrol ettim. Bunlar:

animatör, astrolojik, bandana, biyonik, cafelatte, ceket, centilmen, çikolata, çimento, delete.

İlk 10 kelimededen 6 tanesi için farklı yazarlardan bir çok örnek verilmiş olsa da, 4 tanesi için sadece İclal Aydın'ın eserlerinden birer örnek bulunabilmiş:

astrolojik	<i>Fr. astrologique</i>	Astroloji ile ilgili: § “ <i>Merkür, Satürn filan artık nasıl açılar yapacaksaastrolojik olarak hazırlanmaya başlayacağız.</i> ” -İclal Aydın, Evlerin Işıkları Bir Bir Yanarken, 159
biyonik	<i>Fr. bionique</i>	Canlıların özelliklerini taşıyan yapay sistemler geliştirme bilimi: § “ <i>Biyonik bayan topuk her zamanki gibi müthiş bir sabırla, yanaklarını ısrarla ısrarla hepsini kenara çekmeyi başarmıştı bile...</i> ” -İclal Aydın, Gördüğüme Sevindim, 185.
cafelatte	<i>İt. caffè latte</i>	Sütlü kahve: § “ <i>Elimde yağı alınmış sütle yapılmış cafelatte'm, şık çantam, trençkotum; bir elimde dizüstü bilgisayarım, gözümde güneş gözlüğüm.</i> ” -İclal Aydın, Evlerin Işıkları Bir Bir Yanarken, 182.
delete	<i>İng. delete</i>	Bilgisayar klavyesindeki silme tuşu: § “ <i>Kulenin ışıklarını da kadraya alarak çektiğimiz yılbaşı gecesihatırasını bir delete dokunuşuyla siliverdim bir gün.</i> ” -İclal Aydın, Evlerin Işıkları Bir Bir Yanarken, 157

Bu 4 kelime muhakkak bizim henüz taramadığımız başka eserlerde de geçmiş olabilir. Ancak tarama yaptığımız 95 yazardan Karataş'ın da beğendiğini söylediği yazarlarda bu kelimeler geçmemiş. Yani eğer Karataş'ın beğendiği yazarların eserlerini taramakla yetinip İclal Aydın'ın eserlerini taramamış olsaydık, bu kelimeler TBKKS'ye girmemiş olacaktı.

İclal Aydın'ın eserlerinden alınan örneklerden biri de “faul” maddesinin 2. anlamı için kullanılmış. “Faul” kelimesinin 1. anlamı olan “Karşılaşmalarda rakip oyuncuya yapılan kural dışı hareket” için başka yazarlardan örnek bulunmuşsa da “Genel kurallara uygun

olmayan, hoşa gitmeyen hareket, duruş vb.” anlamı için sadece İclal Aydın’ın eserlerinden örnek cümle verebilmişiz.

faul	<i>İng. faul</i>	1. Karşılaşmalarda rakip oyuncuya yapılan kural dışı hareket: § “<i>Dönüp atışını yapıyor. Bir faul. Faulu yapan. B. oyundan çıkıyor.</i>” -Salâh Birsal, Gandhi Ya da Hint Kirazının Gölgesinde, 69; § “<i>Futbol, korner, faul, penaltı, gol, ofsayt, forvet, frikik, maç, pas, skor İngilizceden...</i>” -Yılmaz Özdil, İsim, Şehir, Hayvan, 236. 2. Genel kurallara uygun olmayan, hoşa gitmeyen hareket, duruş vb.: § “<i>Ya da bir ilişki bitme noktasına gelene kadar her türlü faulü yapıp, sonra da sonuca itiraz edenleri...</i>” -İclal Aydın, Gördüğüme Sevindim, 176.

Yani Turan Karataş’ın beğenmediği İclal Aydın’ın eserlerini taramamış olsaydık, “faul” maddesinin günümüzde kullanılan “Genel kurallara uygun olmayan, hoşa gitmeyen hareket, duruş vb” anlamını TBKKS’de tanımlayamamış olacaktık.

İkinci yergisi: Turan Karataş: “*Sözlüğe alınan kelimeler için verilen örneklerin çokluğu, çalışmanın diğer bir ağır kusurudur.*” diyerek çok örnek verilmesini yermektedir. Örnek olarak da “otel” kelimesini göstermiştir. Bu konuda da Karataş sadece kendi bakış açısına hapsolmuş. Bir kelimenin anlamını veren herhangi bir sözlükte tek bir örnek cümle gösterilmesi muhakkak ki Karataş gibi araştırmacılar için yeterli olabilir. O tür sözlükler de gereklidir. Ama bilim ve edebiyat dünyası Karataş’ın ihtiyaçlarıyla sınırlı değildir ve sözlükler de sadece Karataş için hazırlanmamaktadır.

Karataş’ın yerdiği husus, aslında TBKKS’yi benzeri sözlüklerden ayıran en önemli özelliktir. Kolay olan her madde başına bir örnek cümle yazıp geçiştirmektir. Kaldı ki madde başına sadece anlamı yazılıp örnek vermeyen sözlükler de vardır. Asıl önemli olan, çeşitli alanlardaki bilim adamlarının ihtiyacını karşılayacak sözlükleri hazırlayabilmektir. TBKKS’de bazı madde başları için 1, bazıları için 2, bazıları için 5, bazıları için 25, bazıları için 55 farklı yazardan örnek cümle bulunup gösterilmiştir. Gözden kaçmış bir-iki örnek dışında, aynı yazardan birden fazla örnek taranmış olsa da sözlükte verilmemiştir. Bu neyin göstergesidir? 55 veya 25 örnek bulunan bir madde başı Türkçeye yerleşmiş, 1 veya 2 örnek gösterilebilen madde başı ise ya Türkçeye yeni girmekte olan kelimelerdendir veya bir-iki yazarın dilinde kalmış ve kendine henüz yaşama alanı bulamamıştır.

KAYNAKÇA

Ali Seydi (1910). *Lisân-i Osmanîde Müstamel Lugât-ı Ecnebiyye*, Matbaa-i Reşadiye. İstanbul 1327, 215 s.,

Doğan, M. (2008). *Büyük Türkçe Sözlük*, (20. baskı). İstanbul: Pınar Yayınları.

Aslan, E. (2016). Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 534-544.

Karataş, T. Hormonlu Bir Sözlük. *Star Gazetesi Kitap Eki*, 12.04.2016

Korkmaz, Z. (1995), Batı Kaynaklı Kelimeler ve Dilimiz Üzerindeki Etkileri. *Türk Dili*, 524: 843-858

Özön, M. N. (1962). *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Saraç, T. (1985). *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Adam Yayınları.

Türk Dil Kurumu (1983). *Türkçe Sözlük I-II* (7. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2008). *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe Sözlük I-II* (10. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2015). (Çalışma Grubu: Akalın Ş. H., Toparlı R., Gülsevin G., Öner M., Boz E., Şirin User, H., Öztekten, Ö., Ay Ö., Kaya, M. Y.) *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SÖZLÜKLERDE SÖZCÜK TÜRLERİNE YER VERİLMELİ Mİ?

Hacı İbrahim DELİCE*

ÖZET

“Sözlüklerde sözcük türlerine yer verilmeli mi?” sorusunun cevabını araştırarak olan bu bildiri, sorunun çözümü için sözcük ve sözlükbilim verileri doğrultusunda konuyu değerlendirme gayreti içinde olacaktır. Bunu yaparken mevcut durumu resmi ve en temel sözlük olması hasebiyle Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlük’ünü temel alacaktır çünkü Türk Dil Kurumu, bireysel sözlük yazmak isteyen kişilere aynı zamanda bir kılavuz niteliğindedir. Bu nedenle, bir bakıma konuyu daha özele indirgeyecek ve Türk Dil Kurumu, “Türkçe Sözlük’ünü hazırlarken sözcük türleri bağlamında neler yapmıştır?”, “Maddebaşı sözcüklerin sözcük türü belirtilirken gerçekte nasıl davranılmıyordu?” sorularına cevap arayacaktır.

Türkçe Sözlük, bir sözlüksel birimi yazdıktan hemen sonra o sözcüğün türünü kısaltmaları ile yatak yazarak vermektedir. Örneğin, “**güzel** sf.” (TDK, 2005: 818). “Sözlükte acaba kaç sözcük türüne başvuruldu?” sorusunun uyandırdığı merakla baktığımız Kısaltmalar Bölümü’nde ise bağ. bağlaç, e. edat, is.isim, sf. sıfat, ünl. ünlem, yar. yardımcı fiil, zf. zarf ve zm. zamir (TDK, 2005: XIX-XX) olmak üzere sekiz (8) sözcük türünün belirtildiğini görmekteyiz. Kısaltmayla belirtilmeyen ancak maddebaşı yapılırken hep [-mAk] ekiyle verilen fiiller de ilave edilirse sözlükte belirtilen sözcük türü sayısı 9’a ulaşır. Buradan anlaşılıyor; ki, sözlükte belirtilen sözcük türü, bir ‘kavramı karşılama’ durumlarına göre değil; de, ‘cümle içinde kullanım’larına göre sözlüğe girmiştir.

Bir sözcüğün ‘kavramı karşılama’ durumu cümle öncesi bir durumdur ve daha çok ‘dil’i (language) (İmer vd. 2011: 87) ilgilendirmektedir. Sözcüğün ‘cümle içinde kullanımı’ ise ‘dil’ öğelerinin ‘söz’ (Parole) biçimleridir (İmer vd. 2011: 233-234). Bir kavrama bağlı olan sözcüğün ‘öz nitelikler’ine bağlı olarak ‘söz’ anlamına gelen ‘cümle’ye bağlı olmaksızın (isim, fiil ve edat) genel bir tür sınıftan bahsedilebilir; ancak, sözlüklerde bir sözcüğün ‘cümle içinde kullanım’larını esas almak anlamına gelen sözcük türlerine yer verilmemeli; belki, sadece metne girdiğinde hiç değişmeyen türler belirtilmelidir.

Anahtar Sözcükler: sözlük, sözcük, sözcük türleri, sözcükbilim, sözlükbilim.

GİRİŞ

Bir sözcüğün sınıfını belirleyebilmek için “Sözcük nedir?” ve “Kaç değişik grupta sınıflandırılır?” sorularına cevap aranmalıdır. Bu

*Prof. Dr. Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-posta: ibrahimdelice@hotmail.com

sorular, sözcük türü açısından birbirini tamamlar mahiyettedir. İlk soruya verilen cevaba göre ikincisi değişkenlik gösterecektir.

Bu bağlamda, “Sözcük nedir?” sorusuna cümleye dahil olmadan önce ve cümleye dahil olduktan sonra diye iki ayrı zaviyeden baktığımızda bir bakıma ‘sözcük’ün serüveni de ortaya çıkacaktır.

Cümle öncesi sözcük iki değişik tanım ve aynı zamanda iki değişik sınıflandırma ile kendini gösterecektir.

1. Bir sözcüğü gösterge oluşturma (isimlendirme) merkezli “*Sözcük, ontolojik varlığı ne olursa olsun bir şeyi karşılama, gösterme veya temsil etme anlamında herhangi bir kavramın ismidir.*” şeklinde tanımlanabilir. Bu şekilde, doğan bir çocuğa isim vermek mantığı ile yaklaşıldığında her sözcük bir ‘isim’dir ve dolayısıyla tek sözcük türü vardır: isim.

2. Bir sözcüğü ontolojik varlıkları bağlamında gösteren gösterilen ilişkisi doğrultusunda ama daha çok gösterilenin ‘öz nitelik’lerini esas alarak “*Sözcük, ontolojik varlığı doğa olan somut şeylerin, ontolojik varlığı insanolan soyut bulguların, ontolojik varlığı doğa ve insan ilişkisine dayalı olan eylemlerin sessel karşılıklarıdır*” şeklinde de tanımlanabilir. Bu bağlam dikkate alındığında iki sözcük türü vardır: isim (somut/soyut) ve fiil.

Sözcüğün cümle bağlamında kullanılmasıyla birlikte farklı tanım ve sınıflandırmalar ortaya çıkacaktır.

1. Sözcüklerin ilk sınıflandırması bu bağlamdadır ve Aristo’ya aittir. Aristo, sözcükleri, cümle bağlamını da dahil ederek üç gruba ayırır: “*İlk olarak Aristo, ad¹³ (13: onoma), eylem¹⁴ (14: rhēma) gibi türleri belli etmiş, bunların düşünme işlemlerinde bağlantıyı sağlayan öteki öğelerin¹⁵ (15: syndesmoi) tersine, kendiliklerinden anlam taşıyan öğeler olduğunu ileri sürmüştür¹⁶. (16: İvic, Milka, Wege der Sprachwissenschaft, München, 1971, § 10.)*” (Atabay vd., 1983: 22).

Bu durumda yine ontolojik varlık esas alınarak ama bu kez dil doğası (cümle) da dahil edilerek artırılmış ve genişletilmiş bir öznitelik sınıflandırmasına dayalı olarak “*Sözcük, ya doğa gerçekliğine dayalı somut şeylerin göstergesi ya insan gerçekliğine dayalı soyut kavramların göstergesi ya doğa ve doğadaki organizmaların eylemlerinin göstergeleri ya da bütün bu göstergeleri cümle bağlamında birbirine bağlama görevlerinin göstergesi olarak söz varlığını oluşturan sözlüksel birimlerdir.*” şeklinde bir tanıma ulaşılmaktadır. Bu şekilde, ‘bir kavrama karşılık olmak’ mantığı ile

yaklaşıldığında üç sözcük türü vardır: isim (somut/soyut), fiil ve edat. Sözlüklerde sözcük türü belirtilecekse bu tanıma uygun düşen türler belirtilebilir.

2. Sözcük türü denildiğinde akla ilkin sözcüklerin ‘cümle içinde kullanım’larını esas alan sınıflandırma gelir. Buna göre “*Sözcük türü, isim, fiil ve edatların cümle içinde birbiriyle kurduğu anlam ve yapısal bağ doğrultusunda çeşitlenmelerinin adıdır.*” Bu şekilde, ‘cümle içinde bulunan yapı ve görev’ mantığı ile yaklaşıldığında ise on sözcük türü ortaya çıkar: isim (somut/soyut), zamir, sıfat, zarf; asıl fiil, yardımcı fiil; edat, ünlem, pekiştireç ve bağlaç (Delice, 2012: 9).

Bu bağlamda Türkçenin sözcük türleri farklı farklı yaklaşımlarla incelenmiştir.

“**J. Deny**, bütün sözcük türlerini üç büyük gruba ayırmaktadır: ad, eylem ve ilgeç.” (Atabay, 1983: 23).

Kononov da “... Türkiye Türkçesindeki sözcükleri anlam ve dilbilgisi açısından 11 bölüğe ayırmaktadır: 1. ad, 2. sıfat, 3. Sayı sıfatı, 4. Adıl, 5. Eylem, 6. Belirteç, 7. Sonek, 8. Bağlaç, 9. İlgeç, 10. Ünlem, 11. Yansıma sözcükler.” (Atabay, 1983: 23).

Ergin, ‘mana veya vazife bakımından kelimeler’i, “340. *Mânâ veya vazife bakımından üç çeşit kelime vardır: 1. İsimler 2. Fiiller 3. Edatlar*” (2013: 216) terimleriyle genelde üç gruba ayırdıktan sonra ‘fiiller’in yanında ‘ism’i, isim, zamir, sıfat ve zarf(2013: 217); edat’ı da ‘ünlem edatları’, ‘bağlama edatları’ ve ‘son çekim edatları’ olmak üzere ayırdıktan sonra (2013: 348) alt başlıklar bağlamında sekiz sözcük türü belirler.

Banguoğlu, “Kelimeler söz içindeki işleyişleri bakımından 8 söz bölümüne (parties ou discours) ayrılır: 1. *Ad*, yoğun ve yalın bir varlığa ad olan kelimedir, *süt, kaygı, Doğan* gibi. 2. *Sıfat*, bir varlığı vasıflayan, belirten kelimedir, *sarı, beş, hep* gibi. 3. *Zamir*, bir adın yerini tutan kelimedir, *sen, bu, biri, kendi* gibi. 4. *Zarf*, durum ve hal bildiren kelimedir, *şimdi, içeriye, pek* gibi. 5. *Takı*, isimlere gelip ilişki kuran kelimedir, *göre, için, dolayı* gibi. 6. *Bağlam*, kelime ve cümleleri bağlayan kelimedir, *ile, ancak, oysa* gibi. 7. *Ünlem*, seslenmeye, duyularını belirtmeye yarayan kelimedir, *Hey! Yazık! Oh!* gibi. 8. *Fiil*, bir oluş veya kılışı bildiren kelimedir, *düşmek, anlamak, satmak* gibi.” (2000: 152)

Doğan Aksan yönetiminde Neşe Atabay, Dr. İbrahim Kutluk ve Sevgi Özel'in hazırladığı Sözcük Türleri kitabında da Banguoğlu aynen tekrarlanır.” (Atabay, 1983: 24).

Bir diğer tasnif Erdoğan Boz'a aittir. Boz, V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sunduğu yayınlanmamış bildiride sözcükleri: “1. Sözlüksel Anlamalı Birimler; *ad*, *asıleylem*. 2. Dilbilgisel Anlamalı Birimler 2.1. Sözcük Düzeyinde Dizim Dışı Anlamsal Birimler; *adıl*. 2.2. Söz Öbeği/Tümleç Düzeyinde Dizime Bağlı Anlamsal Birimler; *sıfat*, *belirteç*, *ilgeç*, *bağlaç*, *vurguç*, *yardımcıeylem*. 2.3. Sözcük Düzeyinde Dizim Dışı ve Söz Öbeği Düzeyinde Dizime Bağlı Anlamsal Birimler; *ünlem*.” olmak üzere on gruba ayırır (2012).

Dilbilgisi çalışmalarında, sözcük türlerinin hangi ölçütler esas alınarak nasıl tasnif edileceği henüz netlik kazanmamış görünmemektedir. Sözlük, sözlüksel birimlerin türünü de belirtecekse bu alanda uzmanlarca belirlenmiş bir kesinliğin olması gerekir.

Bu bildiride, “Sözlüklerde maddebaşı ve sözcük türü ilişkisi nasıl ele alınmaktadır?” sorusunun cevabı Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlük'ü örnek alınarak aranacaktır.

Türkçe Sözlükte Durum Nedir?

Türkçe Sözlük, bir sözlüksel birimi önce *bağ.* bağlaç, *e.* edat, *is.* isim, *sf.* sıfat, *ünl.* ünlem, *yar.* yardımcı fiil, *z.f.* zarf ve *zm.* zamir (TDK, 2005: XIX-XX) kısaltmalarıyla sekiz değişik sözcük türünden biri olarak belirtir. Sonra değişen temel, yan, mecaz anlamlarını “1.”, “2.” ve “3.” gibi sıralama sayılarıyla verirken de ‘açıklama’ metni içinde değişen türleri yine aynı kısaltmalarla göstermektedir. Örneğin, Türkçe Sözlük'te ‘Güzel’ sözcüğü şöyle verilmektedir:

“**güzel***sf.* **1.** Göze ve kulağa hoş gelen, hayranlık uyandıran, **çirkin** karşıtı. *Güzel kız. Güzel çiçek. Yalının en güzel odası bizimdi.* **2.** İyi, hoş: “*Güzel şey canım, milletvekili olmak!*” –Ç. Altan. **3.** Beklenen uygun düşün ve başarı düşüncesi uyandıran: *Güzel bir fırsat.* **4.** Soyluluk ve ahlaki üstünlük düşüncesi uyandıran: *Güzel duygular. Güzel hareketler.* **5.** Görgü kurallarına uygun olan. **6.** Sakin, hoş (hava): *Güzel bir gece.* **7.** Okşayıcı, aldaticı, kandırıcı: *Güzel vaatler.* **8.** Pek iyi, doğru: *Güzel güzel ammâ!* **9.***is.* Güzel kız veya kadın. **10.***is.* Güzellik kraliçesi. **11.***zf.* Hoşa giden, beğenilen, iyi, doğru bir

biçimde: *Güzel konuştu. Güzel olmak güzelleşmek: “Güzel ne güzel olmuşsun / Görülmeyi görülmeyi” –Aşık Veysel. güzelim1) değer verilen, sevilen: “Yüzüne bakmazmış o güzelim ağır eşyanın.” –P. Safa. 2)tkz. Bir seslenme sözü.” (TDK, 2005: 818).*

‘Güzel’ sözlüksel birimi ile ilgili olarak en başta ‘sıfat’ tespiti yapılmış. Bu tespit, ‘güzel’ sözcüğünün doğrudan ontolojik bağlamda sıfat olarak yapıldığı düşüncesini uyandırmaktadır; oysa, ‘güzel’ insan düşüncesinde zihinsel değerlendirme süreci sonrasında ulaşılan bir beğenme kavramının ‘ism’i olarak üretilmiştir. Bu isim, cümle bağlamına girerken kullanım sıklığı itibariyle belki çoğunlukla ‘sıfat’ olarak kullanılabilir; ancak, cümle yokken bu sözcük bir isimdir; burada da ‘isim’ denmiş olmalıydı.

Bir sözcüğün türü, anlamından ziyade cümle içindeki kullanımı ile ayrılmaktadır. Sıfat olarak nitelenen 1. sıradaki anlam ile zarf diye nitelenen 11. sıradaki anlam ‘güzel’ sözcüğünün türünü ayırmaya yetmez. Bu anlamların yanındaki örnek cümleler olmasa “‘Göze ve kulağa hoş gelen’ sıfat; ‘hoşa giden’ zarftır.” denemez. Sözlüğün işi temel bir sözlüksel birimin farklı anlamlarını listelemektir; türünü belirtmek değildir. 2. Anlam olarak verilen ‘iyi’ ve ‘hoş’ tanımından bu anlamla ‘güzel’ sözcüğünün sıfat olduğu nasıl anlaşılır! “Bugün hava nasıl?” sorusuna “Hoş!” anlamında “Güzel!” dediğimizde ‘güzel’ isim olmaz mı?

‘Sıfat’ olarak betimlenen 8. anlamın açıklaması olan ‘pek iyi’, ‘doğru’ için verilen “*Güzel güzel ammâ!*” örneğinde sıfat var mıdır?

‘Güzel’ bir isimdir; ama, cümle içinde pek çok türü oluşturacak şekilde kullanılabilir. Sözlükte sözcük türü belirtilirken aslında anlam esas alınmamaktadır; o anlama uygun olarak düşünülmüş olan örnek cümle esas alınmıştır. Tabii, bu sözcüğün kaç değişik tür olabileceği gerçeği unutulmuştur. Unutulmuş olması da doğaldır; çünkü, bu gramerin işidir; sözlüğün değil! Şimdi bu sözcüğün kullanılacak tüm türlerini sorgulayalım:

İSİM: “*Seninle konuşmak güzeldi.*” cümlesinde hem söz dizimsel hem de şekil bilgisel açıdan ‘isim’dir; çünkü, tek başına cümlelerin yüklemidir ve ek-fiil almıştır.

ZAMİR: “*Güzellerde naz çok olur.*” cümlesinde güzel olan kızları belirsizlik zamiri olarak karşılamaktadır.

SIFAT: “*Ayşe, güzel kızdır.*” cümlesinde ‘kız’ isminin niteleyicisi olduğu için sıfattır.

ZARF: “*Oğlum, kardeşinle güzel konuş!*” cümlesinde ‘konuş’ yüklemine sınır çizdiği ve onu zarf tümleci olarak tamamladığı için zarftır.

ÜNLEM: “*Güzel, nereye gidiyorsun?*” cümlesinde dizisel olarak ‘Hey!’ veya ‘hişt’ gibi ünlem ile değişken olduğu ve muhatabın dikkatini çekmek için ona seslenme amaçlı kullanıldığı için ünlemdir.

PEKİŞTİREÇ: “*Güzel, omuzlarımıza düşen yük epeyce hafifledi, o zaman!*” cümlesinde de cümlenin bütüncül anlamına bir pekiştirme göndergesi mevcuttur; pekiştirici olarak kullanılmıştır.

Bu durumda, ‘asıl fiil’, ‘yardımcı fiil’ ve ‘bağlaç’ hariç yedi sözcük türü olarak kullanılabilir. Oysa, Türkçe Sözlük’te ‘sıfat’ esas alınıp ‘isim’ ve ‘zarf’ belirtilmiş; ‘zamir’, ‘ünlem’ ve ‘pekiştirici’ türleri belirtilmemiştir.

SONUÇ

‘Sözcük türü’ dendiğinde ilk akla gelen, bir anlam ve görevin temsili mahiyetinde ses veya ses öbeklerinin cümle bağlamında birbiriyle olan farklı kategorideki anlamsal ve aypasal ilişkisinin adıdır. Bunu belirlemek ise sözlüğün işi olmamalıdır; zira, tek başına tek tür olarak üretilmiş ve her türlü kullanımda da üretildiği türün dışına çıkmamış hiçbir sözcük türü yoktur. Söz varlığında sınırlı sayıda üretilmiş olan zamirler bile birtakım ekler yoluyla zarf veya sifata dönüştürülerek cümle içinde kullanılabilir.

Bir sözcük türü, söz varlığında listelenebilme özelliğine sahipse ve cümleye girdiğinde de sözcük türünde bir değişiklik olmuyorsa sözlüklerde belirtilebilir. Bu ilkeye göre de ontolojik olarak dolu sözcükler olan ‘isim’ ve ‘fiil’in yanında sınırlı sayıda bulunan ‘zamir’ler ile boş kelimelerin tamamının karşılığı olarak sadece ‘edat’ belirtilebilir. Edatlar da anlambirincikleri çok net olmak kaydıyla ‘bağlama’, ‘çekim edatı’ ve ‘ünlem edatı’ olarak da çeşitlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Atabay, Neşe; Kutluk, Dr. İbrahim; Özel, Sevgi (1983), *Sözcük Türleri*, Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Doğan Aksan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Banguoğlu, Tahsin (2000), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara.

Boz, Erdoğan (2012), “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Tasnif Denemesi”, 5. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 19-22 Haziran 2012.

Delice, H. İbrahim (2012), *Sözcük Türleri*, Asitan Yayınları, Sivas.

Ergin, Muharrem (2013), *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.

İmer, Kamile; Kocaman, Ahmet; Özsoy, A. Sumru (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Türk Dil Kurumu (2005), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara.

BİR ESER SÖZLÜĞÜ: LUGÂT-İ SİYER-İ VEYSÎ

Halit BİLTEKİN*

ÖZET

Sözlükler, dillerin söz varlığını toplayan ve bu söz varlığını günümüze aktaran hazinelerdir. Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı *Dîvânu Lugâti't-Türk*, tarihimizin bilinen en eski sözlüğüdür.

Kaşgarlı Mahmud'un eserinden sonra sözlükçülüğümüz oldukça gelişmiş ve çeşitlilik kazanmış, mensur ve manzum birçok sözlük kaleme alınmıştır. Bu çeşitliliklerden biri de, bazı önemli eserler için hazırlanan sözlüklerdir.

Eser Sözlükleri, başlangıçta kutsal kitapların sözlüğünün hazırlanmasıyla başlamış, daha sonra bu eserlere çeşitli dinî, tasavvufî ve edebî eserler eklenerek gelişimini sürdürmüştür.

Bu tür eser sözlüklerinden biri de *Veysi'nin yazdığı Dürretü't-tâc Fî-Sîreti Sâhibi'l-mi'râc* adlı siyerine yazılan sözlüktür. Eski inşa üslubu ile yazılan *Veysi'nin Siyer'inin okuyanlar tarafından daha iyi anlaşılması amacıyla yazılmış olan bu sözlüğün yazarı ve yazılış tarihi belli değildir.*

Bu bildiride, bugünkü bilgilerimize göre tek nüshası Ankara Millî Kütüphanede bulunan *Lugât-ı Siyer-i Veysi* adlı eser her yönüyle tanıtılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Sözlük, *Veysi*, *Dürretü't-tâc*

ABSTRACT

Dictionaries are the treasures collecting the vocabulary of the languages and communicating the this vocabulary from past the present. *Dîvânu Lugâti't-Türk*, written by Kashgarli Mahmud, is the oldest dictionary of our history ever known.

After Kashgarli Mahmud's work; lexicography has developed highly and diversified, and also many verse and prose dictionaries were prepared. One of these diversities is the dictionary prepared for some important works.

These specific dictionaries appeared firstly by the preparation of dictionary of the holy books, and then continued to develop by adding various religious, mystical and literary works to these works.

One of these specific dictionaries is a dictionary prepared for a prophetic biography written by *Veysi*, named *Dürretü't-tâc Fî-Sîreti Sâhibi'l-mi'râc*. It is not known the author and the date of this dictionary which is written by the old literary style in order to understand better the *Veysi's* work.

* Yrd.Doç.Dr Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: hbiltekin@anadolu.edu.tr

This paper focuses on the work, called as Lugât-ı Siyer-i Veysi, in a single copy in the National Library in Ankara according to the present knowledge.

Key Words: Dictionary, Veysi, Dürretü't-tâc

1. GİRİŞ

İnsanoğlu, tarih sahnesine ilk çıktığı devirlerden günümüze kadar değişik kültürel ortamlar yaratmıştır. Bu kültürel ortamlarda üretilen birçok ürün, günümüze kadar varlıklarını korumuştur. Varlığını koruyan bu ürünlerden biri de sözlüklerdir. Sözlükler, bir dilde kullanılan kelimelerin oluşturduğu hazine sandığıdır. Bu sandıklar, ait oldukları toplulukları tanımada, tanıtmada ve geçirdiği kültürel değişimi göstermekte önemli bir yere sahiptir.

Bir bilim dalı olup olmadığı konusu tartışılmakta (Usta, 2010: 93) olan sözlükçülük, günümüzde rağbet edilen bir iş kolu/iş alanı özelliği kazanmıştır. Bilim dalı olup olmadığı hâlâ tartışılan sözlükçülük alanında her dil ve her kültür kendi sözlüklerini hazırlayarak ortaya birçok eser koymuştur. Bu sözlüklerin yanı sıra sözlükçülüğün teorisi ve sözlük çeşitleri üzerine de çalışmalar yapılamaya başlanmıştır (İlhan, 2009). Günümüzde sözlük çeşitleri değişik açılar dikkate alınarak şu şekilde sınıflandırılmıştır (Aksan, 1998: 75-76):

1. Bir ya da birden çok dilin çok dilin sözvarlığını işleme bakımından:
 - a) Tekdilli, b) çokdilli sözlükler.
2. Abece sırasının temel alınıp alınmamış olmasına göre:
 - a) Abecesel sözlükler, b) kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri.
3. Ele alınan sözvarlığının niteliğine göre:
 - a) Genel sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri, ansiklopedik sözlükler).
 - b) Lehçebilim sözlükleri.
 - c) Eşanlımlı, eşadlı, tersanlımlı öğeler sözlükleri
 - d) Yabancı öğeler sözlükleri
 - e) Tarihsel sözlükler
 - f) Kökenbilgisi sözlükleri
 - g) Argo sözlükleri
 - h) Deyim ve atasözü sözlükleri
 - ı) Anlatıbilim sözlükleri
 - i) Sanatçı ve metin sözlükleri
 - j) Yanlış yerleşmiş öğeler sözlükleri

k) Tersine sözlükler ve başka sözlük çeşitleri(Aksan, 1998, 75-76)

2. TÜRKLERDE SÖZLÜKÇÜLÜK

Türk edebiyatında sözlük geleneği Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı sözlüğüyle başlamış, çeşitli türlerde sözlük eserleri vererek günümüze kadar gelmiştir. Değişik yazılara konu olan sözlüklerimiz [bk. Ülkütaşır, 1948; Gökçe, 1998; Parlatır, 1995; Yavuzarslan, 2004) içinde dikkat çeken sözlük türlerinden biri "sanatçı ve metin sözlükleri" kategorisine yer alan eser üzerine yapılan sözlüklerdir.

Eser sözlükleri genellikle *Kur'an-ı Kerim* gibi kutsal kitapların, daha sonra ise kutsal kitaplara ek olarak ünlü mutasavvıfların veya şairlerin dinî, tasavvufî, edebî eserleri üzerinde yapılmış olan sözlükleri ihtiva etmektedir. Şahıs ve metin sözlükleri, ele alınan metnin, hitap edilen okuyucu kitlesi tarafından daha iyi anlaşılması, yorumlanması ve anlaşılması güç yerlerinin halkın daha kolay kavraması maksadıyla hazırlanmıştır.

Bu minval üzere Türk edebiyatında *Kur'an-ı Kerim* üzerine yapılan tercüme ve sözlükler(Topaloğlu, 1978; Aysu, 2004; Muhtar, 1993) ile Mevlana'nın *Mesnevi'si* üzerine Şahidî'nin hazırladığı *Tuhfe-i Şahidî*'yi (Kılıç, 2007) örnek olarak verebiliriz.

3. ÜVEYS B.MEHMED (VEYSÎ)

3.1. Hayatı

Bu eser sözlüklerinden biri de Veysî'nin yazdığı *Siyer* için düzenlenen *Lugât-i Siyer-i Veysî* adlı sözlüktür.

Türk edebiyatının önemli nasirden biri olan Veysî, 1561 yılında günümüzde Manisa'ya bağlı olan Alaşehir'de doğmuştur. Makalî Mustafa Bey'in kız kardeşinin oğludur. Kaynaklarda adı Üveys b. Mehmed şeklinde belirtilen Veysî, eğitimini tamamlayarak Salih Molla Efendi'den mülazemet aldı. Uzunca bir süre göreve atanamayan Veysî, Molla Ahmet Efendi'nin vasıtasıyla Beni Haram kadılığına atandı. Değişik şehirlerde kadılık yapan Veysî, yedi kez Üsküp kadılığına atanıp uzunca bir süre Üsküp'te kadılık yaptığından

Veysî-i Üskübî adıyla da şöhret kazanmıştır. 1037/1628 tarihinde vefat eden Veysî'nin mezarı da Üsküp'tedir (Çaldak, 28.02.2014).

3.2. Eserleri

Türk edebiyatının nesir sahasında Nergisî ile birlikte adı anılan önemli nasirlerinden biri olan Veysî'nin bilinen 10 eseri vardır. Bu eserler arasından en çok tanınanı *Dürretü't-tâc fi-sîreti sâhibi'l-mî'râca* adıyla yazdığı siyerdir. *Siyer-i Veysî* adıyla da tanınan eserde Hz. Muhammed'in hayatı Mekke ve Medine şeklinde iki bölümde ele alınmıştır. Eseri tamamlamaya ömrü vefa etmeyen Veysî, eserini süslü bir nesir üslubuyla kaleme almış ve bu üslupla eserine mensur şiir niteliği kazandırmıştır. Eser tamamlanmadığı için Atayî ve Nabi gibi şairler esere zeyiller yazmıştır (Çaldak, (28.02.2014); Yılmaz, (1999)).

Veysî'nin beğenilen ikinci eseri *Hâb-nâme*'sidir. *Hâb-nâme*, I.Ahmed'in rüyasında gördüğü İskender ile diyalogu anlatılan eserde Hz. Adem'den o güne kadar gelen olumsuzluklar üzerinde durularak dünya halinden bahsedilmektedir (Altun, 2011). Diğer eserleri *Münşe'ât*, *Fütûh-ı Mısır*, *Meraca'l-bahreyn fi-ecvibe 'alâ-i'tirâzâti'l-Cevherî*, *Düstûru'l-amel fi-mübâhâti'l-ibâdât*, *Gurretü'l-'asr fi-tefsîri sûreti'l-'asr*, *Hediyetü'l-muhlisîn* ve *tezkiiretü'l-muhbitîn*, *Dîvân*, *Hicviyye*'dir (Çaldak 28.02.2014; Altun, 2011).

4. LUGÂT-I SİYER-İ VEYSÎ

4.1. Lugât-ı Siyer-i Veysî Hakkında Genel Bilgiler

Veysî'nin *Siyer'i* üzerine yazılmış olan bu *Lugât*, Ankara Milli Kütüphanede 06 Mil Yz 133 numarada *Lugât-ı Siyer-i Veysî* adıyla kayıtlıdır. Eser 215x130-170x85 ebatlarında, 53 varaklı, her sayfasında 35 satır bulunan sırtı vişne rengi meşinli, kapakları ebru kâğıt kaplı bir cilt içindedir. Bu *Lugât*, ilk defa Doç. Dr. Yusuf Öz tarafından, "Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler adıyla hazırladığı doktora tezinde gün ışığına çıkarılmıştır (Öz, 1996). Öz, tezinde ve daha sonra tezinin kitap halinde düzenlenmiş baskısında *Lugât*'in bulunduğu yer, cilt, Veysî ve eseri hakkında kısa bilgilerden sonra *Lugât*'in "Mukaddime" kısmından bir parça vererek eseri tanıtmıştır (Öz, 2010: 272-273). Adı geçen *Lugât*, *Lugât-i Siyer-i Veysî* (İnceleme-Çevriyazılı Metin) adıyla Shadi Al-İsmail tarafından benim

danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak da çalışılmıştır (Shadi, 2014).

Lugât, bir mukaddime ve kelimelerin verildiği asıl bölüm olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Yazmanın sonunda hatime veya “temme” ya da herhangi bir istinsah kaydı bulunmamaktadır. *Lugât*’in yazılış tarihi hakkında bilgi olmamasına rağmen eserin Öz’ün XIX. yüzyıl olarak gösterdiği yazılış tarihini (Öz, 2010: 67), yazmanın başında yer alan Mehmed Reşâd adına düzenlenen 1281 tarihli temellük kaydı, yazmada kullanılan kâğıt ve yazı stili gibi ölçütlerden çıkarılantahminler de teyit etmektedir. Yazılış tarihi kesin olarak belirlenemese de *Lugât*’in XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında yazılmış olabileceği söylenebilir. Ayrıca esere *Lugât*’in “mukaddime”sinden önce; kimin tarafından hazırlandığı belli olmayan, bölüm başlıklarının hangi sayfalarda olduğunu gösteren bir fihrist de eklenmiştir.

Lugât’i hazırlayansözlük yazarı “mukaddime”de önce Veysi’yi “Nemek-efşân-ı bezm-i fuşahâ yekke-tâz-ı ‘arşa-i inşâ” sözleriyle övdükten sonra Veysi’nin yazmış olduğu *Siyer*’i inciden yapılmış bir kolyeye benzeterek eserin inci gibi olan kelimelerin az kullanılan kelimeler olduğu; kendi ve kendi gibi bu kelimeleri anlamayan okuyucuların eserden faydalanamadığı; eserden faydalanmak için birçok lugat kitabına başvurmak zahmetine katlanmak zorunda kaldığı; bu eserde geçen kelimelerin tek bircilt altında toplanması gerektiği ve bu iş için kendisinin kollarını sıvadığı; herkesin eserden istifade edebilmesi için zor ve kolay bütün kelimelere yer verdiği; kelimelerin hareke sırasına göre düzenlendiği; sözü fazla uzatmamak için kelimelerin *Siyer*’de geçen anlamlarını yazdığı; eserin nasıl tertip edildiği gibi konuları Veysi’nin nesirde kullandığı süslü ve sanatlı üslupla şu şekilde anlatmıştır:

Bismillâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

Nemek-efşân-ı bezm-i fuşahâ yekke-tâz-ı ‘arşa-i inşâ Veysi-i mu‘ciz-edâ ‘aleyhi rahmetü'l-lâhi ta‘âlâ şadefçe-i ilhâm-pezir ü secencelnazîrlerinde perveriş-yâfteolup vâsıta-i zebân-ıselisül'-beyân u melâḥat-rizân ile keşîde-i rişte-itakrîr ederek ḥabîb-i zî-şân ve nebiyy-i âḥir-zamân ‘aleyhi salavatü'r-rahmân efendimiz ḥazretleriniñ şâhid-i sîret-i bâhirü'l-meymenetlerini kılade-i revnaḳ-dâde etmiş oldukları derârîden be-kıymet-i kelimât-ı fasâḥat-gâyâtmiyânelerindemünselikolan nakâve-i mürvârîd-i girân-bahâ-yı lugât ekser nâdirâtdan olduğundanfakîr gibi bî-mâyegânîñ müddetü'l-

‘ömr pīrāye-dih-i şandūka-isāmi‘aları olmayup yegān yegānzīver-efzāy-ızihn-i derrāk-isebağ-ḥānān olmuş ise de keşirü'l-isti‘mālolduğu ecilden onlarıñ daḥırūsūḥ-yāb-ı mecmū‘a-i muḥāfazaları olmayup şekkerin (ü) lezzet-dār olduđu meczūm-ı bīmār-ı şeker-ḥār iken muḳtezā-yı za‘f-ı mizācı üzre ta‘m-ı şīrīninden bī-nevā olduğugibi .

Sırr-ı şeh-beyt-i lebet gerçi merā ne’gşüdi
Mī-şināsem ki besā ma’nī-i rengin dāred

müfādınca Veysī-i merḥūm işbu ḥadīka-i Siyer-i letāfet-zīverde icrā buyurduklarıb-ıḥayvān-ı sübhāniyyü'l ‘ünvān herkesi sīr-āb u reyyān edip ḥayāt-baḥş-ıdil (ü) cān olacağıvāreste-i delil (ü) burhān ise de ḥīn-i müṭāla‘ada ma‘ānī-i ta‘bīrāt-ı dil-pesendi elden āyende-i bezm-i idrākolmayarakmıḳna‘a-pūş-ı nāz (u) istiğnā’ olan eyyim-imermüde duşīze-i şīve-kār āsā ibrāz-i eṭvār-ı bī-gānegī ile muḳārenet ü āşnālıḳdan ibā ēdecegi ṭarz-ı cefā-cūsundan hüveydā olmağla mutāla‘asmaheves-kārolan zevātın ‘arabī ve fārsiden çend kıt‘a kütüb-i luğatı ārāyiş-iḥibāle-i bāşıraya iḥtiyācları der-kār ve bu vechle külfе-i pīç ü tāba duçār olacaklarıemr-i āşikār idiginebinā’en Siyer-i mezkūrda mūnderic olan luğatın cem‘ (ü) tertībine ve zāt-ı ma‘ārif-simāt tarafından şarf-ıebkār-ı himmet ve bezl-i naḳdīne-i miknet birle luğatın muğlakātını ber-nehc-i īzah bi’t-taḥḳīḳ şerīfe-i mezkūrda maḥşūş olmağk üzere tanzīmine teşmīr-i sā‘id-iḥamiyyet buyurulsa āvān-ı muṭāla‘ada sür‘at-ı küşāde-i müşkilāta bādī olacağk şüretdebā-āşār-ıisūhūlet-nişārdanolacağı çokdan berūḥātır-güzār-ı ‘abd-i bī-mıḳdār ise de bu mādde-i cüz‘iyye-i şervetve yesār-ı ‘ulūm-ıbisyāramütevaḳkīf olmayıp biḍā‘at-ı kemterin sevād-ḥānıḳlaḥuşül-pezir olur mevād-ı teysīrden olduđu ve ezkār-ıreviş ü ḥaşā’il-i ḥazret-i peyğam-berī de şarf-ı evḳāt eden dermādegānın sa‘yi hebā olmayarak fevz-i sa‘ādet-i dāreyne mazḥariyyetleri bedīhī vü hüveydā olmağla ümniye-i mezkūrdan ḥuşūle gelen inbisāt u şevḳ bu āvāre rüzgārı tarīḳ-iḥayra sevḳ edüb işbu Siyer-i şerīf-i sa‘ādet-redīfīn ḥavī olduđu mānend-i nigār-ı sitīze-kār nihān-ḥāne-i fu‘ād-ı maḥabbet-mu‘tād üftādegānda ḳarār-gīr ü me’nūs olmayan luğat-ı vahşī-simātı kütüb-i luğavīden lede’t-taḥḳīḳ müstakilen bir cilde cem‘ ile şīrāze-bend olmağk ve hezar aḥbāb olan şūḥ-ı ḥalī‘ül ḥicāb-āsā ‘umūm ile me’lūfū dā‘ire-ıiefvāh olup ma‘rūf olanları keşīde-i satr-ı i‘tibāra olunmayarak fūrū-nihāde-i iḥmālī melḥūziken ṭā‘ife-i mübtediyān daḥı onlardan sūd-mend olur ḥulyāsileSiyer-i mezkūrun ‘asīr ü yesīr cümle luğatını ‘arabī ve fārsī maḥlūṭ ḥurūf-ı hicā’ üzre tertīb (ü) taḥrīr ve her biriniñ melbūs olduğucāme-i ma’nā-yı ra’nānıñ zeyline yāfte-i nām-ı zībāsın nüvişte ve taşvīr-i ma‘ānī-i müştereke ile nām-dār olan luğatın maḳāma mūnāsib ma’naları aḥz ile itāle-i kelāmdan ictinābendigerini terk edüb bu üslūb üzre nigāşte-i safḥa-i beyān

olundu ve billāhi't-tevfīk ni'me'l-mevlā veni'me'r-refīk. (*Lugât*, 2b-3a; Shadi, 2014: 19-20).

Mukaddimeden sonra başlayan “asıl bölüm”de, madde başı kelimelerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilerek belirlenmiştir. Madde başı kelimedden hemen sonra ise ilgili madde başı kelimesinin anlamı yazılmış diğer madde başı kelimeye geçilerek sözlük bölümü tamamlanmıştır. Madde başlarını incelediğimizde eserin tertip ve düzeni hakkında şu sonuçlara ulaşılmıştır.

4.2. Lugât-i Siyer-i Veysî'nin Tertibi

A. Eser, döneminin sözlükçülük anlayışına uygun biçimde, “mukaddime”de belirtildiği üzere kelimeler, “hurûf-ı hicâ” sistemine göre düzenlenmiştir. Bu sisteme göre kelimelerin sıralanışında birinci öncelik elif ba sırasındır. Daha sonra her harf ilk hecesinin harekesine göre kendi içinde yeniden sıralanmıştır. Önce kelimenin ilk hecesinin fethalı şekilleri, sonra kesreli şekilleri daha sonra ise zammeli şekiller verilmiştir: Bâbü'l-sîni'l-meftûha, bâbü'l-sîni'l-meksûre, bâbü'l-sîni'l-maẓmûme başlıklı alt bölümlere ayrılmıştır.

B. Elif-ba sırasıyla verilen eserde Arap harfli yazılış şekilleri aynı olan b-p ve c-ç harfleri sıralamada bâ ve cim harfleri altında verilmiş, ayrıca benzer şekilli bu harfler kendi içlerinde bir sıralamaya tabi tutulmamıştır.

C. Eserin madde başı kelimeleri değerlendirildiğinde değişik tür ve yapıda kelimenin madde başı olarak ele alındığı görülmüştür:

a) Osmanlı Türkçesinde pek fazla kullanılmayan Farsça masdarların (den) ve (ten)li şekilleri madde başı yapılmıştır:

ālūden bulaşmağdır

kirāsten meyl eylemek ve şanmak, zann ma'nāsına

b) Arapça veya Farsça tamlamalar madde başı yapılmıştır:

esfel-i sāfilin alçakların ziyāde alçağı demedir, cehennemini dibinden 'ibāretidir

tābiş-i hūrşid güneşin şu'lelenmesi

hāver-zemin-i şarq bu maqāmda Mekke-i mükerrreme murād olunur şerrefaha'llāhü ta'ālā āftāb-ı nübüvvet andan tālī' oldığıçün

Hızr-ı mesihā-maḳdem 'īsā kudūmlı olan Hızr demektir 'aleyhimi's-selām

dil-teşne-i zülal-i cevāb ya'nīmānend-i āb-ı zülāl olan cevāb-ı şīrīn-ḥiṭābına gönül şuşamış, heves-kār ve ārzū-keş demek olur

bī'atü'r-rızwān rizā ile tābi' olmak aşhāb efendilerimiz bir vaḳt birbirleriyle eyledikleri mu'āhede ve 'aḳd-ı uḥuvvetiñ adıdır

taḥdīḳ-i nazar şiddet ve diḳḳatla bakmak

ḥablü'l-verīd şāh tamarı

hablü'l-mefīn muḥkem ip

Ḥadīḳatü'n-naḥle bir mevzı'ıñ adıdır

ḥadeḳatü'l-'ayn göz kararı

ḥammāletü'l-ḥaṭab zevce-i bī-edeb-i Ebu-leheb

ḥāriḳ-ı 'ādet hayyiz-i 'uḳūldan ḥāric olarak peygām-berān-ı 'izām şalavātü'llāhi 'aleyhim ecma'in ḥāzerātından şudürēden mu'cizāta ve evliyā'-i kiram ḥāzerātından vuḳū'a gelen kerāmāta dērler

c) Arapça ve Farsçanın çekimli fiilleri de madde başı olarak alınmıştır:

āmed geldi

būd idi demektir

bidih kesreteynle vēr demektir

ḥākister kūn yere döşenmiş eyle ya'nīpāy-māl eyle demektir

esrā yürütdi demektir

aşabte feth-i tā ileişābet eylediñ şavāb söylediñ demektir.

d) Arapça cümleler madde başı yapılmıştır:

Ci'te ileynā bizim tarafımıza geldiñ

tü'izzü men teşā' diledigin 'azīz eyler

tüzillü men teşā' murād etdigi kimseyi zelīl éder demedir

ḥubbü'l-vaṭan mine'l-īmān vaṭana maḥabbet īmāndandır vaṭan oldığı yere dērler

inne muhammeden ‘aşıka rabbahu taḥkīk ḥazret-i Muḥammedşalla'llāhu ta‘ālā ‘aleyhi ve sellem rabbine ‘āşık oldu demek olur.

e) Özel isimler de maddde başı olarak verilmiştir:

Tehemten bir pehlevān ismidir

Ḥāfız-ı Sem‘ānc muḥaddiṣinden bir zātdır

Ḥamza rażiya'llāhü ‘anhü ‘amm-ı resūlu'llāhdır ‘aleyhi's-selām

D. Eserde madde başlarının anlamlandırılmasında karşımıza çıkan hususları ise şekilde gruplandırabiliriz:

a) Kelimelerin birinci hecelerinden sonraki hecelerin nasıl okunması gerektiği konusunda bilgiler vermiştir:

āherin feth-i ḥā' ile diger gibi öbürü demektir **āhirin** kesr-i ḥā' ile evvelin muḳābilidir.

b) Farsça fiilden türetilmiş kelimelerle ilgili maddelerde kelimelerin hangi Farsça fiilden geldiği belirtilmiştir:

āşām āşāmiden lafzından emr ve vaşf-ı terkībīāb-āşām su içici demektir

c) Bazı maddelerin anlamları verilirken kelimenin Türkçedeki karşılıklarına verilmiştir:

Tutuḳ perde-i peyker-i ‘arūs ki biz oña duvaḳ deriz

cefün çanağa ve göz kabağına dەرler

d) Bazı maddelerin anlamlandırılırken kullanılan Türkçe kelimelerin eski imlaları ile yazıldıkları görülmektedir:

āhen-ḥāy timur çineyici, ḡazūb ve bahādır kimselere dەرler

āhenin timur ile maşnū‘ nesne

tebhāle tuṭaḳda zuhūr eden uçuk

e) Bazı madde başlarındaki kelimelerin, bugünkü sözlüklerdekilere göre farklı harekelendiği görülmektedir. Bu durumun düzenleyenin ağız özelliklerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Fakat düzenleyen belli olmadığından tahminden öteye gidememektedir:

erdbehişt**pünhān** gizlü nihān gibi**ıyyām-ı teşriḳ** ḳurbān bayramınıñ evvelki gününden şoñra gelen üç günedêrler**üfgende** bıraḳılmış**ḥıyḏ** nisā ḥālidir**ḥıyr-endiḥ** ḥayr fikirlü**ḥıyl** at, feres ma'nāsına**ḥıyrü'l-berıyye** éyü kimseleriñ hayrlusı**Ḥıyber** bir ḳal'a ismidir.**f)** Bazı madde başlarında kelimenin anlamlandırılmasında kullanılan kelimelerin nasıl okunduḡu da gösterilmiştir:**eśās** bināniñ temeli üss gibi zamm ve teşdīd ile**elyen** ḡāyet mülāyim demekdir līn lāmiñ kesr ve meddīyle ve lāmiñ fetḥi ve yāniñ teşdīdiyle ve lāmiñ fetḥi ve yāniñ sükūnuyla mülāyim nesneye dêrler, ḥuḥūnetiñ zıddıdır**rehīn** rehn vêrilen nesne, gırev ma'nāsına gırev kāfiñ kesri ve rāniñ fetḥ ve sükūnladır**g)** Bazı madde başlarının anlamlandırılmasında kullanılan kelimelerinin de anlamlarının yazıldıḡı görölmektedir:**şudḳ** zamm ve sükūn-ı dāl ile 'avretiñ mehri ḳavlühü ta'ālā ve ātü'n-nisā'a şadaḳatihinne niḥle ve niḥle bir nesneyi da'vāsız ve nizā'sız iḥsān êtmege dêrler**a'nāḳ** cem'dir boyunlar demekdir, raḳabe ma'nāsına ve 'unḳ mā'il ma'nāsına da gelür**emānī** ḳaşd ve taḳdīr ma'nāsına taḳdīr-i ḥayāl ile kendüye bir nesne hāzırlamaḡa dêrler ve ḳaşd ḳāfiñ fetḥ ve sükūnuyla bir nesneye teveccüh êtmege dêrler**şümmü'l-'arānīn** burunları yüksek olan kimseler ve ulular demek olur yuḳāl hüm şümmü'l-'arānīn 'arānīn ḳavmiñ uluları sādātü'l-ḳavm

ma'nāsına ve 'arnīnū'l-enf burnuñ iki kaç buluşduğu yeriñ altı ki kuvve-i şemm ondadır

'**udva** deriniñ bir cānibi kioña yar dەرler қavlühü ta'ālā ve hüm bi'l-'udvati'l-қuşvā kesr-i 'ayn ile dağı luğatdır қuşvā zamm-i қāf ile ırақ olan yer ақşāniñ mü'ennesidir

baқı' şol yerdir ki onda envā'-ı eşcār ola Medīne-i münevverede olan қabristāna baқı'ü'l ğarқad dедikleri ğarқad bir cins аğacıñ ismidir

h) Bazı madde başlarında anlam verilmediği görülmektedir. Bu durum ya müstensihin ya da sözlüğü düzenleyenin dalgınlığından kaynaklandığını düşenebiliriz:

eқāşī cem' dir

pergāle

haysiyāt

1) "Mukaddime"deki;

"zeyline yāfte-i nām-ı zībāsın nüvişte ve taşvīr-i ma'ānī-i müstereke ile nām-dār olan luğātın maқāma münāsib ma'naları ağız ile itāle-i kelāmdan ictinābendigerini terk édüb bu üslüb üzre nigāşte-i safha-i beyān olundu ve billāhi't-tevfik ni'me'l-mevlā veni'me'r-refik"

ifadelerinden eserin gramatikal sözlük olarak hazırlandığı anlaşılmalıdır. Aşağıdaki madde başları da bu durumu doğrulayan diğеr örneklerdir:

şaṭrū'l-mescid şaṭr bu maқāmda cānib ma'nāsınadır

'**arīke** baқiyye ve ṭabī'at ma'nāsına fülān leyyinü'l-'arīke izā kāne selisen ya'nīmuṭī' ve münқād olsa ve mütekebbirlik zā'il olmaқ maқāmında dağı isti'māl olunur

şināver yüzgeç şinā ma'nāsına

hāver-zemin-i şarқ bu maқāmda Mekke-i mükерreme murād olunur şerrefaha'llāhü ta'ālā āftāb-ı nübüvvet ondan tāli' oldığıçün

lillāhi derrüke āferīn maқāmında saña ḥayr keşir olsun demekdir

қudsi-pertev қuds cennete ve Cibrīle itlāқ olunur bu maқāmda Cebrā'il pertevli demek olur 'aleyhi's-selām

fâtir za‘îf olan nesne ve taraf-ı fâtir şol nazara dërler ki keskin olmaya ya‘nîrû‘yeti serî‘ olmaya fe-bihâ bir kelâmdır ki fe-ni‘m maqâmında isti‘mâl olunur

i) Maddelere tanık getirilmiştir:

hasîb hesab şâhibi olan kimse hesab şol nesnedir ki insân onuñla tefâhür eder âbâ ve ecdâdınıñ şîfât-ı hasenesinden ba‘zılar insânıñ hesabı dînidir ba‘zılar mâlîdir didi Nuḥbe-i Vehbî’de “baba şoyı pāk olan kimseye dërler hasîb // vâlidesi cânibi tâhir olandır nesîb

nergis bir çiçekdir türkîde zerrîn kadeḥ dërler şu‘arâ maḥbûblarıñ çeşm-i ḥumâr-âlûdın oña teşbîh ederler“Nergisi çeşmiñe dedim benzer// işidenler dëdi ve fihi nazar)

Hâtûn-ı Ka‘be ka‘betü’llâha dërler Nazm-ı Vehbî’de “dëdiler a‘câm bî-şerm ü edeb // Ka‘be-i ‘ulyâya hâtûn-ı ‘Arab” dëdiği bu ma‘nâdır

dil-şüde dîvâne ve ‘âşık demektir “İddir selh olalım tîg-i nigâhıñla dedim // dëdi ey dil-şüde sağ olana her gün bayram

j) Bazı madde başlarının açıklamalarında sözlüğü düzenleyeninkaynakları hakkında bilgi bulunmaktadır:

şafahât şafâyiḥ yüzüñ câniblerine ve kapunuñ şanadlarına ve inlü kılıca ve inlü taşâ dërler diyü Vanḫulı’da meşûrdur şafḥıñ cem‘idir ve Aḫteri’de terk ve i‘râz ma‘nâsına oldığı mübeyyendir.

k) Madde başı olarak verilen kelimeler içinde en dikkati çekenler; “**Bünerd** ceng ve gâvgâ” ve “**bünerd-gâh** gâvgâ yeri ve ceng vaḫti demedir” madde başlarıdır. Arap harflerinde harflerdeki noktaların ve bu noktaların yerlerinin bilirlenmesi önemlidir. Bu belirleme harfin nasıl okunacağını gösteren önemli özelliklerdendir. Sanırım bu kelimelerin bu şekilde okunmasına, düzenleyenin noktaların yerlerini yanlış değerlendirmesi neden olmuştur. Oysa kelimelerin “neberd” ve “neberdgâh” şeklinde okunması gerekirdi.

SONUÇ

Lugât-ı Siyeri-i Veysî adlı elimizdeki lugat şahıs ve metin sözlüklerine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Lugât’te kelimeler önce elifba sırasıyla alınmış daha sonra her harf, ilk hecenin seslendirilişine göre “fetha”, “kesre” ve “zamme” sırasıyla yeniden dizilmiştir.

Lugât'te b-p, c-ç gibi imlası birbirinin nokta farkı olan kelimeler, tek harf altında toplanmış, her iki harf arasında ayırım gözetmeksizin bir arada verilmiştir. Madde başlarına göre Lugât'te değişik tutumlar gözlenmektedir. Farsçanın –den/-ten'li masdarları, Arapça ve Farsçanın çekimli fiilleri, Arapça cümleler ve özel adlar madde başı olarak verilmiştir.

Kelimelerin anlamları gramatikal olarak gösterilmiş, bazı maddelerde verilen anlamlar içinde kullanılan yeni kelimelerin karşılıkları da yazılmıştır. Bazı madde başlarında yazarın ağız özelliklerine dayalı, bugünkü telaffuzla örtüşmeyen farklı madde başları bulunmaktadır. Kelimelerin anlamları verilirken metinlerle örneklendirilmiş, bazı kelimelerin anlamlarının hangi kaynaklardan alındığı da belirtilmiştir. Bu özellikleriyle *Lugât-i Siyer-i Veysî* adlı eser, Türk sözlükçülüğünde önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara. 3 c.
- Altun, Mustafa (2011). *Hâb-nâme-i Veysî*. İstanbul: MVT Yay. 12.
- Çaldak, Süleyman (28.05.2014)
<http://www.turkedebiyatinsimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2843>
 (29.10.2016)
- Gökçe, Aziz(1998). *Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri*. Ankara. Kebikeç Yayınları.
- İlhan, Nadir (2009). “Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 4/4 Summer 2009
- Kılıç, Atabey (2007). “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 2/4 Fall 2007, 516-548
- Muhtar Cemâl (1993). *İki Kur'an Sözlüğü: Lugat-ı Kânûn-i İlâhî*. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Öz, Yusuf (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü. (Doktora Tezi).
- Öz, Yusuf (2010). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Shadi, Al-İsmail (2014). *Lugat-i Siyer-i Veysî (İncelem-Çevriyazılı Metin)*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Usta, H.İbrahim (2010). “Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2 (Haziran 2010), 92-101.

Ülkütaşır, M.Şakir (1948). “XI. Yüzyıldan Günümüze Kadar Yazılmış Başlıca Sözlüklerimiz”, *Türk Dili Belleten*, III, 12-14, Ocak-Aralık.

Yavuzarslan, Paşa (2004). “Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmîn’in *Kâmûs-ı Türki’si*”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 44, 2. 185-202.

Yılmaz, Nuray (1999). “Veysi’nin Dürretü’t-tâc Adlı Siyeri ve Nüshalarının Tanıtımı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8, 35-43

SÖZLÜK ÇALIŞMALARINDA UYGULAMALAR VE KULLANILAN TERİMLER

*Hamza ZÜLFİKAR**

Ülkemizde Türkçe sözlük çalışmalarının başladığı 1940'lı yıllardan bu yana kullanılan terimlerde birlik sağlanamamış, yapılan uygulamalar, düzenlemeler, yöntemler üzerinde yeterince durulmamıştır. Öte yandan sözlük hazırlarken bu alanın ne gibi terimleri olduğu, bunların tanımları, yazımları yakın zamanlara kadar söz konusu edilmemiş. Türk Dil Kurumundaki uygulamalar dışında özellikle terim sözlükleri hazırlanırken yazım ve anlatım açısından bir dilciden yararlanma yoluna gidilmemiştir.

Sözlük düzenleyenlerin bu konularda bir ön hazırlığı olmamış, çalışmalarda bir önceki heyetin tutumuna uyulmuştur. Birinci baskısı 1945 yılında yayımlanan *Türkçe Sözlük*'te Mehmet Ali Ağakay'ın uyguladığı yöntem daha sonraki çalışanlara kaynak olmuştur.

Türk Dil Kurumunca iki cilt olarak 1983 yılında çıkartılan *Türkçe Sözlük*'te yöntemle ilgili birtakım yenilikler yapılmışsa da bu yöntemlerin, uygulamaların neler olduğu yazılı bir metin haline getirilmemiş, *madde başı*, *madde içi*, *madde tanımı*, *tanımların numaralandırılması*, *örnek cümle*, *kelimenin kökeni*, *dil bilgisine göre madde türü*, *kısaltma* gibi terimlerin ne olduğu, bunların tanımları, mahiyeti üzerinde özel olarak durulmuş, bilim adamları, kol görevlileri daha çok taramalar yaparak sözlüğü zenginleştirmeye çalışmışlardır. Daha sonraki sözlük çalışmalarında da sözlükle ilgili söz konusu terimler, uygulamalar, yöntemler özel olarak ele alınmamıştır. Bütünüyle ideal bir sözlük maddesi nasıl olmalı biçiminde bir soru gündeme getirilmemiş, bunun üzerinde durulmamıştır. Terim sözlüklerinde ve diğer sözlük türlerinde bir madde başının bütünüyle neleri içermesi ele alınmamıştır.

Tanımı açıklığa kavuşturan örnek cümle verme ve alınan cümlelerin, yazarını belirtilme ancak son baskılarda gündeme gelmiştir. Uzun yıllar Türk Dil Kurumunda kol başkanlığı görevini yürüten Hasan Eren'in tutumu ve uygulamaları çalışmalara hâkim olmuştur. Birlikte çalıştığımız yıllarda *madde aşısı*, *kısaltma*, *gönderme* gibi

*Prof. Dr. Emekli.

sözlük bilimiyle ilgili terimler *Türkçe Sözlük*'ün son baskılarında tanımlanabildi ama örnek olarak *madde içi* terimi sözlükte yer almadı. Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'ünün son baskılarıyla belli bir düzeye getirildiği, büyük ölçüde ihtiyacı karşıladığı inkâr edilemez ama bu işin çağdaş sözlük bilimi ölçülerine göre ele alınması, Türkçenin yapısına göre hazırlanması, kullanımda olan bazı sözlerin derlenmesi bir mesele olarak hâlâ karşımızda duruyor.

Madde başı Latince veya madde başı bir kısaltma ise bunun yazımıyla alınmamış bir meseldir.

Sözlüklerde tanım başlı başına bir konudur. “Terimin tek anlamı vardır” denir. Gerçekten durum böyle midir? Terimlerin kaç türlü tanımlanacağı bir başka sorundur. Yazı dilinde kullanılan *hücre* gibi bir söz aynı zamanda bir bilim dalının terimidir. Ayrıca bir bilim dalında kullanılan terimin aynısı bir başka bilim dalında da geçebilir ama orada onun anlamı, tanımı başka olabiliyor. Tanımlarda ölçü yeterince belirlenememiştir. Bunlar çalışanların kişisel değerlendirmelerine dayanmıştır.

Sözlük çalışmasına girişenlerin öncelikle bu esaslar üzerinde bir hazırlıkları olmadığını yapılan uygulamalarda, katıldığımız terim sözlükleri çalışmalarında görebiliyoruz.

Sözlüklerde tanımların numaralandırılması bir başka konudur. *Göz* örneğinde olduğu gibi dilde en yaygın anlam bir numarayla işaretlenir. Bundan sonraki anlamlandırmada, numaralandırmada dildeki yaygınlığı, kullanım sıklığı dikkate alınır.

İlke olarak tanımlarda, tekdüzelik (yeknesaklık) aranmalı. *Türkçe Sözlük*'te *göz* için “görme organı” tanımı bir numarayla işaretlenmiştir. Bu yerinde uygulama öteki organ adlarında da farklı olup verilen tanımlarda tekdüzelige dikkat edilmemiştir. *Kulak* maddesine baktığımızda verilen tanım “Başın her iki yanında bulunan işitme organı” biçiminde bir sıfatla bütünlenmiş.

Önemli hususlardan biri madde başı dil bilgisine göre bir ad ise tanım cümlesinin yüklemi de ad olmalıdır. Bu aslında önemli bir noktadır. Bunun gibi madde başı dil bilgisine göre bir sıfat ise tanımın yüklemi de sıfat olmalıdır. Bu husus, madde başı zarf olan kelimenin tanımında da aynı şey gözetilmelidir. Söz konusu ilkelere yakın zamanlara kadar uyulmamıştır. Piyasada pek çok terim sözlüğü var. Sözlük hazırlamanın ilkeleri diye bir şeyin olduğunu dikkate almayanlar yayın yapıyor. Günümüzde yayımlanan terim sözlüklerine baktığımızda her yayımcı kendine göre bir düzen tutturmuştur. Türk Dil Kurumunda terim sözlükleri hazırlamayla ilgili Çalışma Grupları oluşturulduğunda bu ilkeleri tespitle işe başlamıştık.

Başta *Türkçe Sözlük* olmak üzere pek çok sözlükte fiilin tanımı verilir, onun *-ma -me* ile biten mastarı tanımlanmaz. Örnek olarak *anlamlandırmak* tanımlanır ama *anlamlandırma* için verilen tanım “Anlamlandırma işi” biçiminde kısıtlıdır. Oysa *anlamlandırma* dil biliminde bir terimdir. Kelime bu yönüyle, bu anlamıyla tarif edilmelidir. *Türk Dili* dergisinde çıkan “Anlamlandırma, Tanımlama” (749. Sayı 2014)başlıklı yazımda bu konu üzerinde durmuştum.

Dil bilgisine göre madde başı ad olan bir kelimenin dilde sıfatının veya zarfının olup olmadığını sözlük bilimciler dikkate almalıdır. Gelişmiş yabancı sözlüklerde bir kelimenin, bir terimin ad, sıfat ve zarf biçimlerini alt alta görebiliyoruz. Böyle düşünüldüğünde kelime ve terimlerin tanımları, anlam incelikleri, sıralanması bir düzene girer. Örnek olarak *Türkçe Sözlük*’te **geri tepme** maddesi var ama **geri tepmeli**, **geri tepmesiz** maddeleri yok. **Geri tepme**’nin tanım şöyledir:

geri tepme a. Merminin atılışı sırasında namlu içinde gazların geriye doğru sıkıştırmasından ileri gelen hareket.

Geri tepmeli, *geri tepmesiz* sıfatları da tanımlanmalı, tanım cümlelerinin yüklemi de sıfat olmalı.

Türkçede her kelimenin zarfı olmayabilir. Bununla birlikte sözlük çalışmalarında bir ismin zarf biçiminin de olup olmayacağı düşünülmelidir. Unutmamak gerekir ki Türk dil bilgisine göre sıfatlar zarf görevinde de kullanılır.Sözlüklerde sıfat olarak yer almış bir sözlük maddesinin aynı zamanda zarf olarak kullanılabileceğini sözlük çalışanları göz önüne alarak ona göre bunları tanımlamalıdır. Mevcut sözlüklere bakıldığında bu hususun büyük ölçüde ihmal edildiği görülür. Buna paralel olarak sözlükte sıfat olarak yer almış olan bir sözlük maddesinin ad biçiminin de olup olmadığı gözetilmelidir.

gayriiradi *Türkçe Sözlük*’te sıfat olarak alınmış ”istençsiz” biçiminde karşılık verilmiş. Bunun isim biçimi olan **gayriiradilik** maddesine *Türkçe Sözlük*’te yer verilmemiş. Yani sıfatı madde başı yapılmış, ad olan biçimi madde başı olamamış. Buna karşılık **gayriiradi** için gösterilen “istençsiz” karşılığı alfabetik sırada madde başı yapıp tanımlanmış ve ardından ad olan biçimi **istençsizlik** maddesi *Türkçe Sözlük*’te yer almıştır. Bu tür tutarsızlıklar tartışılmalıdır. Önceki sözlüklerde kelime geçmemişse ve taramalarla da tespit edilmemişse böyle bir durum üzerinde artık durulmuyor. Oysa yukarıda belirttiğimiz gibi ismi, sıfatı, zarfı ayrıca düşünülmelidir.

Sözlükte **gayrikanuni,yasa dışı** diye karşılanırken **gayriahlaki** maddesi **ahlak dışı** biçiminde değil **ahlaka aykırı** olarak karşılanmış. Bu tür örnekler de yöneme dönük bir başka tutarsızlıktır.

Yunanca kökenli **aforoz**'a **toplumdışılanma** biçiminde bitişik yazılmış bir karşılık gösterilmiş. **Toplum dışı** örneğinde **-ı** iyelik eki olup bu söz bir tamlamadır. Bu yapıda tutarsızlık yoktur. Tutarsızlık **toplumdışılanma** örneğinde olduğu gibi iyelik ekiyle biten **toplumdışı** biçimi üzerine yeniden ek getirip terim yapmaktadır. Terim türetenlerin buna benzer bilmeleri gereken daha pek çok husus vardır. Dil bilgisinin kurallarını tanımamak, kurallı Türkçenin yapısını bozmak denektir.

Arapça kökenli **tamam** maddesinin zarfı **tamamen**'dir. Türkçe çalışmalarında **tamamen**'e karşılık olarak **tamamayıla** zarfı tercih edilmiş. Bunlar *Türkçe Sözlük*'e alınmış ve tanımlanmıştır. Demek ki Arapça kökenli **-en** tenvin eki ekleşmiş olan **ile** edatıyla karşılanabiliyor. Bir örnekte böyle bir yola gidilirken başka örneklerde böyle bir uygulama yapılmamış. Aynı yapıda Arapça kökenli **istinat** sözünün zarfı olan **istinaden**'e karşılık gösterilmemiş. **İstinaden** kelimesindeki **-en** tenvin eki **-arak** zarf ekiyle **dayanarak** biçiminde ifade edilir. Bu biçim ise sözlükte bir madde olarak kabul görmez. Böylece **istinat** isminin zarfı sözlüklerde yer almaz.

İki örnekle ele aldığım sorun *Türkçe Sözlük*'te başlı başına üzerinde çalışılması gereken bir konudur.Yabancı kökenli bir sözdür deyip sözlükte zarfın yerini boş bırakmak doğru değil.

Geçen elli yıl içinde Türk Dil Kurumunu *Türkçe Sözlük*'ünü reddedenler piyasaya başka Türkçe sözlükler sundu. Buna Milli Eğitim Bakanlığı da katıldı ve 1996 yılında üç cilt hâlinde *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* yayımladı. Şiir ve nesir parçalarının bolca kullanıldığı bu yayının başka baskısı yapılmadı. Geçen yıllar içinde bu baskı eleştirilmedi. Dil Derneğinin Türkçe Sözlük yayını Türk Dil Kurumunun *TürkçeSözlük* ile yazım kuralları açısından bağdaşmaz.

Bizde sözlükçülükle ilgili yol gösterici, kapsayıcı, yapıcı eleştiri yazıları pek yazılmadığı gibi bu alanda insan yetiştirme yoluna da gidilmedi. Bu bakımdan son yıllarda sözlükçülükle ilgili etkinliklerin artması sevindirici olmuştur.

Terim sözlüklerinde uyulması gereken esaslar bir başka konudur. Türk Dil Kurumu Terim Koluna bu konuda bir çalışma sunmuştum. Belirtilen esaslar üzerinde bir tartışma açılmadı. Kuruma gönderilen terim sözlüklerinde belli ölçüde bu esaslara uyuldu. Ancak piyasada bulunan terim sözlüklerinde her yazar kendine göre bir yol takip etmeye devam etti. Bu tür yayımlarda bugüne kadar az çok bir

düzen tutturmuş olan *Türkçe Sözlük*'teki esaslar bile dikkate alınmamaktadır. Ancak *Türkçe Sözlük*'teki düzen, uygulama terim sözlüklerine gelince ihtiyacı yetirince karşılamaz. Bunun dışında terim sözlüklerine özgü uygulanacak özel düzenlemeler olmalı.

Kendi bilim ve sanat alanlarının özel sözlerini toplayıp tanımlamaya çalışan bilim ve sanat adamlarının önce *terim*, *madde başı*, *tanım*, *kısaltma*, *gönderme*, *örnek cümle* gibi terimlerin tanımlarına, sınırlarına, bunlarla ilgili düzenlemelerin neler olduğuna dikkat etmesi gerekir.

Açıklamalı terim sözlüğü yayımlayacaksa ona göre bir tutum belirlemeli ve ona göre eserine ad vermelidir. Uzun ve ayrıntılı ansiklopedik tanımlar da konunun bir başka türüdür.

Süreyi dikkate alarak, fazla açılmadan kısaca **tanım** üzerinde durayım.

Tanım yerine yalnızca bir karşılık vermekle yetinenler var. Bu tür eserler karşılıklar sözlüğü başlığıyla yayımlanır. Üzerinde durmak istediğimiz konu bu değildir.

Tanım, bir terimin, bir madde başı sözün niteliklerini, özelliklerini kurallı bir cümle hâlinde belirtme, açıklama demektir. Tanım, madde başında koyu dizilmeli ve ilk harfi küçük olmalı. Bir tanımda esas özellikler verilecek, bütünlük sağlanacak, eksiklik olmayacak, ayrıntılar ise dışarıda bırakılacak, bunu bizden öncekiler *Efradını cami ağıyarına manis* sözüyle ifade etmişlerdir.

Terim sözlüğü hazırlarken bilim dalının uzmanı tek başına hareket etmemeli. Bir dilciyle birlikte çalışması gerekir. Tanımın anlaşılır olması, dil bilgisi kurallarına uygun hâle getirilmesi, yazımının yerinde bulunması bir dilcinin yapacağı denetlemeyle sağlanır.

Tanımı yapılacak bir madde başının örnek olarak **sözlükbilimi** maddesinin dilde bir başka karşılığı daha var, **leksikografi**. Sözlük yazarı terimin Türkçesini tercih edip tanımlamalı, dildeki öteki karşılığını tanımın sonuna koymalı **leksikografi** terim ise alfabetik sırasında yer almalı. Karşılığına tercih edilen Türkçe terim yazılmalı. Bu bir bakıma *gönderme* sayılır.

Terim sözlüklerinde verilen tanım cümlesi içinde yeni madde adları geçebilir. Tanım cümlesi içinde geçen bu tür terimler alfabetik sırasında yer almalı ve tanımlanmalıdır. Önemli bir başka husus, okuyucunun tanımını iyice anlamasıdır.

Terimlerin anlamları bazı istisnalar dışında genel olarak tektir. Bazen bir terimin birden fazla anlamı olabilir. Bu durumda her farklı tanım numaralandırılır.

Tanımların numaralandırılmasında kimisi1),2) , kimisi1- , 2- kimisi de (1), (2) biçiminde ayrıç kullanmaktadır. Oysa 1. 2. biçiminde bir noktayla numaralandırmak yeterlidir. Rakamlar ise koyu dizilmelidir.

Alana ait en yaygın anlam bir numaralı anlamda verilmelidir.

Piyasada yayımlanmış sözlüklere baktığımızda kısaca verdiğimiz bu esaslara uyanlara pek rastlanmaz.

Tanım eski terimiyle *tarif* ile sınırladığım konuşmamı bitirirken bu kurultayı düzenleyenleri kutluyor ve genç kuşağın sözlükçülük konusunda çalışmalar yapmalarını bekliyorum.

Bildiride geçen terimler

alfabetik sıra	örnek cümle
dil bilgisine göre madde türü özel ad olan kısaltma	
gönderme	özel ad olan maddebaşı
karşılık	sözlükçü
kelimenin kökeni	sözlükçülük
kısaltma	tanım
kullanım sıklığı	tanımı numaralandırma
madde başı	tarif
madde içi	tekdüzelik
madde tanımı	terim sözlüğü

SÖZLÜKLER VE KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ

*Hürriyet GÖKDAYI**

ÖZET

Sözlükler, bir dilin söz varlığında bulunan sözcükler ve kalıplaşmış dil birimlerine (atasözü, deyim, ikileme, birleşik ve kalıp sözler) yer verir. Türkçe sözlük çalışmalarında hem 'sözcük' hem de 'kalıplaşmış dil birimleri' birer sözlükbilim terimi olarak yeterince irdelenmiş ve bütün yönleriyle açıklığa kavuşturulmuş terimler olarak kabul etmek zordur. Bu terimlerin kullanımıyla ilgili sorunlara sözlükler ve alan araştırmalarında sıkça rastlanmaktadır. Söz gelimi, türemiş sözcükler tabanlarından farklı yeni bir sözcük olarak kabul edildikleri halde -II ve -sIz ekleriyle türetilen bütün sözcükleri sözlüklerde bulmak mümkün değildir. Aynı şekilde mastar olan eylemsiler sözlüklerde bulunurken bir iki tanesi dışında ulaçlar sözlüklerde bulunmamaktadır. Benzer sorunların kalıplaşmış dil birimleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Söz gelimi, kalıplaşmış birimler arasında olması gereken birleşikler ve ikilemeler Türkçe sözlüklerde genellikle sözcükler arasında değerlendirilmektedir. Bu uygulama çerçevesinde örneğin doğru sözcüğü ile oluşturulan doğru açı, doğru orantı, doğru yol birleşikleri ad, doğru dürüst ve doğrudan doğruya ikilemeleri sıfat ve zarf olarak gösterilmekte, bunların birleşik veya ikileme olduğu belirtilmemektedir. Yine doğru sözcüğünün içinde yer aldığı doğru bulmak, doğru çıkmak, doğru durmak gibi çok sözcüklü birimler deyim, Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar cümlesi atasözü, doğrucu Davut ise kalıp söz olarak gösterilmemektedir. Herhangi bir madde başının içinde yer aldığı kalıplaşmış birimler, o madde başıyla ilgili açıklamalar içinde herhangi bir adlandırma yapılmadan sıralanıp anamlandırılmaktadır. Bu yöntem sözlük kullanıcıları için karışıklık yaratmaktadır. Bu tür kullanım zorluklarının önüne geçebilmek için kalıplaşmış dil birimlerinin sınırlarının belirginleştirilmesi, bu terimin içeriğinin açıkça ortaya konması ve sözlüklerin bu bilgilerle hazırlanması gerekmektedir. Bildiride kalıplaşmış dil birimi teriminin içeriği betimlenecek, söz konusu birimlerin sınırları belirginleştirilecek ve sözlüklerde sözcük ve kalıplaşmış dil birimi ayırımının nasıl yapılabileceğine dair öneriler getirilecektir.

***Anahtar Sözcükler:** Türkiye Türkçesi, sözlükbilim, genel sözlükler, sözcük, kalıplaşmış dil birimleri*

DICTIONARIES AND FORMULAIC LANGUAGE UNITS

ABSTRACT

Dictionaries include individual words and formulaic language units (proverbs, idioms, reduplications, compound words and formulaic expressions) belong to a language. From a lexicographic point of view, 'word' and 'formulaic language unit'

*Doç. Dr. Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: hgokdayi@mersin.edu.tr

terms have not been examined thoroughly and clarified entirely in Turkish lexicography studies. There are some problems related to the use of these terms encountered in dictionaries and lexicography. For example, derivatives are classified as new words different from their bases but all those Turkish words derived with -II and -Iz suffixes are not found in dictionaries. Similarly dictionaries contain verbal nouns considering them derivatives but they don't include verbal adverbs classifying them inflective. It could be argued that similar problems are valid for formulaic language units as well. For example, compounds and reduplications are considered as words in Turkish dictionaries even though they should be listed in set phrases. Therefore, as an example, compounds with the word "doğru" (true, right) are classified as nouns (doğru aadı straight angle, doğru orantı direct proportion, doğru yol the right way or true path) and reduplications are listed (doğru dürüst properly, fair and square, doğrudan doğruya directly, immediately) as adjectives or adverbs. Therefore, dictionaries do not identify these set phrases as formulaic units. Yet, general dictionaries do not specify some idiomatic multi-word units (doğru bulmak approve, doğru çıkmak come out right, doğru durmak behave oneself) as idioms; proverbs (doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar all truth is not always to be told) as proverbs and formulaic expressions (doğrucu Davut truthful person) as formulas. Those set phrases including a lexical entry are generally listed following the descriptions of that entry in the dictionaries without proper classification. This practice causes confusion for dictionary users. In order to prevent such confusion, it is necessary to make explicit the boundaries of formulas; to explicate the concept of set phrases and to prepare dictionaries accordingly. This paper will try to explain the concept of formulas and to clarify formulaic language units. It will also try to bring up some suggestions about how to differentiate between word and set phrases in common dictionaries.

Key Words: *Modern Turkish, lexicography, common dictionaries, word, formulaic language units*

1.GİRİŞ

İnsanların en temel başvuru kaynaklarından birisi olan sözlükler, bir dilin sözcüklerini yazılış, anlam, telaffuz, köken gibi bilgilerle birlikte alfabetik sıra takip ederek veren kitaptır. Bu anlamıyla dilin söz varlığını yansıttığı söylenebilir. Söz varlığı, bir dilde bulunan sözcükler ve kalıplaşmış dil birimlerinden (atasözleri, deyimler, birleşikler, ikilemeler ve kalıp sözler) oluşmaktadır. Türkçenin söz varlığını bir bütün halinde göstermeleri beklenen Türkçe genel sözlüklerin kalıplaşmış dil birimlerine ayrıntılı ve kapsayıcı bir biçimde yer verdiğini söylemek kolay değildir. Bu durumun nedeni olarak sözlükleri hazırlayanların kalıplaşmış dil birimleri konusuna sözcükler kadar özen göstermedikleri veya bu konuda yeterince düşünmedikleri söylenebilir. Bu nedenle kalıplaşmış dil birimlerinin içeriği, sınıflandırılması, sınırları ve sözcüklerden

ayrılan yönlerinin belirginleştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla bildiride kalıplaşmış dil birimlerinin içeriği betimlenecek, bu birimlerin sınırları belirginleştirilecek ve sözlüklerde sözcük ve kalıplaşmış dil birimi ayrımının nasıl yapılabileceğine dair öneriler getirilecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sözlüklerde gösterilmeleri yönünde kalıplaşmış dil birimlerinin özelliklerini belirginleştirmeyi amaçlayan böyle bir çalışmanın öncelikle kullandığı kavramlar üzerinde durarak onları açıklaması gerekmektedir. Bu tür açıklamalar, bildirinin kalıplaşmış dil birimleriyle ilgili amaçlarına ulaşmasına yardımcı olacaktır. Bu doğrultuda “sözlük, söz varlığı, sözlükbilimi, kalıplaşma ve kalıplaşmış dil birimleri” terimler tanımlanıp açıklanmaya çalışılacaktır

2.1. Sözlük

Sözlük, “Bir dildeki kelimeleri esas alarak, onların temel anlamlarını, kazandıkları yan anlamlar ile başka kelimelerle kurdukları ifadelerdeki anlam inceliklerini, değişik kullanımlarını, deyimlerini gösteren ve o dilin bütün kelime varlığını içine alan kitap” olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz 2003:199). Sözlükler hemen herkesin kullandığı bir başvuru kaynağıdır. Her türlü eğitim-öğretim sürecinde sözlüklerden sıklıkla yararlanılmaktadır (Eker 2003). Öğrendikleri konularla ilgili bilgilerinin yetersizliğinden dolayı yabancı dil öğrenenler ve ilkökul öğrencileri sözlükleri belki de en çok kullanan gruplardır. Sözlükler, aynı zamanda kendi dilini dilbilgisel kurallara uygun ve anlatım bozukluklarından arındırılmış bir biçimde konuşup yazmak isteyen kişilerin sözcükler arasındaki anlam farklılıklarını, cümlelerde nasıl kullanıldıklarını görmek amacıyla başvurdukları bir kaynaktır. Bundan dolayı, yabancı bir dile ait olan bir sözcüğün anlamını öğrenmek veya kendi dilindeki bir sözcüğün anlam katmanlarını fark edebilmek amacıyla yine sözlüklere başvurulmaktadır. Bunlardan başka sözlüklerin bir toplumun belleği olduğunun ve dilin söz varlığında gösterilen kavramların anlamsal değerlerini ortaya koyabildiğinin de hatırlanması gerekmektedir. Bilimsel bir kitap olarak değerlendirilemeyecek olan sözlük, bir dildeki sözcükler ve sözcüklerin anlamlarıyla ilgili yeterli oranda bilgi ve açıklamanın bulunduğu başvuru eseridir.

Bu başvuru kaynağının, bir dilin söz varlığını, söz varlığında bulunan birimlerin sayısını, sözcüklerin söyleyiş ve yazımla ilgili özelliklerini veren bir kitap olması beklenmektedir. Bununla birlikte, dilin söz varlığında bulunan birimleri belirleyip onları genellikle alfabetik sıraya bağlı kalarak anlamlandırmakta, kökeniyle ilgili bilgiler verip kullanımını örneklendirebilmektedir. Art zamanlı ve/veya eş zamanlı bir yöntemle hazırlanabilen sözlüklerde sözcükler kök veya gövde/tabana biçimleriyle yer almasına rağmen, Türkçede olduğu gibi sözcük sonuna eklenebilecek biçimbirimlerle olası değişiklikler de gösterilmektedir. Bir sözcüğün başka sözcüklerle girdiği ilişkiler, o sözcüğün içinde yer aldığı kalıplaşmış yapılar, deyimler de ilgili madde altında bulunmaktadır. Sözcüklerle ilgili mecaz kullanım, karşıt anlam, soyutlama, eş anlam gibi hususlara sözlüklerde yer verilmesi beklenmektedir.

Sözlükler hem yazarlarının öncelikleri hem de hedef kullanıcıların gereksinimleri dikkate alınarak hazırlanmaktadır. Bu nedenlerle çeşitli sözlük türleriyle karşılaşmak mümkündür. Sözlükler arasındaki ilk ayırım genel veya özel olmalarıdır. Bir dili konuşan bütün bireylerin kullanabileceği, bütün konuşuculara açık olan sözlükler genel, belirli bir bilim dalı, meslek veya çalışma alanına hitap eden sözlükler ise özel alan sözlükleridir. Bu ayırımın yanında Kocaman (1998), konu ve yöntemlerine göre sözlükleri betimlemeli/kuralcı, eş zamanlı/art zamanlı, genel/teknik, genel kullanım/öğrenim amaçlı, tek dilli/iki ya da çok dilli sözlükler olarak sınıflandırmaktadır. Aksan (2000) ise, ayrıcaalfabetik veya kavramsal, eş anlamlı, eş adlı, karşıt anlamlı, tarihsel, kökenbilimsel,ansiklopedik, örnekli, lehçeli, karşılaştırmalı, tersine, argo, terimler, deyimler, atasözleri, sanatçı ve metin, yanlış yerleşmiş öge sözlükleri gibi çeşitli sözlük türlerini de eklemektedir.

Çoğunlukla yazılı ve basılı kitap biçiminde olan sözlükler, bilişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucu küçük araçlara yüklenebilir, taşınabilir ve elektronik cihazlarda kullanılabilir hale gelmiştir. Bunun yanında internet üzerinden ulaşılabilen elektronik sözlükler ve basılmış sözlüklerin elektronik biçimleri de ortaya çıkmıştır. Artık yüzlerce sayfalık bir sözlüğü elektronik olarak cep telefonlarına kaydetmek ve cep telefonu üzerinden kullanmak mümkündür

2.2. Söz varlığı

Söz varlığı, “bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı” (Korkmaz 2003:144) olarak tanımlanmıştır. Bireylerin iletişim ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla dilin söz varlığı sürekli gelişme göstermektedir (İmer 2011:233). Bir dildeki sözcükler ve kalıplaşmış dil birimleri bir bütün olarak söz varlığını oluşturur. Bu bütünün en kolay tanınan birimleri sözcüklerdir. Bunların yanında iki veya daha fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan çok sözcüklü birimler de söz varlığında yer almaktadır. Söz varlığının bu yönüne değinen Aksan (1996:7), bir dilin söz varlığında yalnızca sözcüklerin değil, deyim, kalıp söz, kalıplaşmış söz, atasözü, terim ve çeşitli anlatım kalıplarının da bulunduğunu belirtmektedir. Karadüz (2009:638) de, söz varlığının sözcüklerle birlikte kalıpları da içerdiğini hatırlatmaktadır.

Genel sözlükler, söz varlığını tamamen gösterebilmek için içerdiği birimlerin hepsine yer vermeye çalışmaktadır. Bu amaçla, söz varlığında mevcut olan birimlerin toplam sayısının da belirlenmesi gerekmektedir. Bu yönden bakınca, sözlüklerin hepsinde ortak bir sayı bulmak mümkün değildir. Türkçenin söz varlığındaki toplam birim sayısını vermeye çalışan bazı sözlüklerdeki sayılar bu hususu örneklendirmektedir. Söz gelimi, Türk Dil Kurumu tarafından 2011’de 11. baskısı yapılan Türkçe Sözlük’te (TDK 2011) madde başı ve madde içi toplam 92.292 söz, Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te (Ayverdi 2005) 61.000 madde başı ve bunlardan türetilen 35.000 deyim, Püsküllüoğlu (2012) tarafından hazırlanan Arkadaş Türkçe Sözlük’te 100.000 madde ve Ötüken Türkçe Sözlük’te (Çağbayır 2007) 168.000 madde başı ve 246.000 sözcük bulunduğu bildirilmektedir. Hepsi de birer genel sözlük olan bu dört sözlükte, Türkçenin söz varlığında bulunduğu bildirilen birimlerin toplam sayıları birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar, öncelikle sözlükleri hazırlayanların madde başı olan birimlerin belirlenmesinde yararlandıkları ölçütlerin birbirine göre değişmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Sözcükler veya kalıp birimler, madde başı olarak alınabilmektedir. Söz konusu sözlüklerin ilk sayfalarında madde başlarıyla ilgili olarak yapılan açıklamalar ortak olmadığı için, sözlüklerde verilen madde başı ve sözlük birimi sayısı aynı değildir. Bu durumun bir başka nedeni de, belirtilen sözlükleri hazırlayanların sözlükbilimine yaklaşımları arasında farklılık olmasıdır.

2.3. Sözlükbilimi

Sözlükler, bir dilin genel veya belirli bir alanıyla ilgili söz varlığında bulunan birimleri belirleyip bunları çoğunlukla alfabetik olarak sıralayarak birimlerin anlamını, söylenişini, yazılışını, türünü açıklamayı ve kullanımlarını örneklendirmeyi hedeflediğinden, sözlük yapma sürecinin bir planlamaya, verinin derlenerek metin haline getirilmesine ve önceden kararlaştırılmış bir yönetime ihtiyacı bulunmaktadır. Yani sözlük üretmek, kuramsal çerçevesi ve uygulama yöntemleri bulunan bir çalışma alanıdır. Bu alanın sözlükbilim olarak adlandırılması önerilmiştir (Boz 2011:13). Sözlükbilimi, “bir dilin veya karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koyma yöntemlerini ve uygulama yollarını gösteren dilbilim dalı” olarak tanımlanmıştır (Korkmaz 2003:199). Sözlük hazırlama süreci ve bu süreçle ilgili olarak düşünme etkinliğini içermektedir. Her tür sözlüğün hazırlanması yöntemleri üzerinde durur, sözlüğe alınacak sözcüklerin ve/veya kalıplaşmış dil birimlerinin seçimiyle ilgilenir. Sözlük yapımının bilimi ve sanatı olarak da tanımlanmıştır (Crystal 1997:108). İmer vd. (2011:231), sözlükbilimini sözlüklerin oluşturulması ve yazılması kurallarını içeren alan biçiminde tanımlar. Bu süreçte, sözcükbilim araştırmalarının ortaya koyduğu veriler ve sonuçlar doğrultusunda sözlüksel kodlamanın nasıl yapılacağına, sürecin uzunluğuna, söz varlığı öğelerinin nasıl belirleneceğine karar verilir. Sözlükbilimi, sözlüğe alınacak sözcüklerin belirlenmesi, derlenmesi, betimlenmesi, bunların yapı ve anlamca tanımlanmaları, telaffuzları ve kimi zaman tarihsel kökenleriyle ilgilenmektedir (Svenson 1993). Her tür sözlüğün hazırlanmasının temelini oluşturacak kuram ve yöntemlerin geliştirilmesi ve betimlenmesi ile de uğraşmaktadır.

Pratik olarak sözlük hazırlamaya odaklanan sözlükbilim, bu etkinliği yönlendirecek kuram ve yöntemlerin geliştirilmesi ve betimlenmesine de özel bir önem vermektedir. Kuramsal bir çerçeveye dayalı uygulamaları bulunan sözlükbilim, dilin söz varlığının kendisini ve ilgili bilgileri bir sözlük halinde dili konuşanların kullanımına sunmak için en uygun ve en kullanışlı yöntemleri bulma amacını gütmektedir. Usta (2010:97) sözlükbilimin belli başlı hedeflerini şöyle sıralamaktadır: söz varlığının sözlükte tanımlanması için gerekli olan ilke ve yöntemlerin belirlenmesi; sözcüklerin dildeki farklı görünümlerini ortaya koymaya çalışan sözlüklerin oluşturulması; sözlüklerin tipolojisinin çıkarılması ve kuramsal bir disiplin haline getirilmesi.

Dilin söz varlığında bulunan birimlerin (sözcükler ve kalıpların) tamamının dildeki görünüm ve kullanımlarının sözlüklerde gösterilmesi, sözlükbilimin en başta gelen hedefidir. Bu nedenle, söz konusu hedefi gerçekleştirmek için hazırlanan genel sözlükler, sözcüklerin dilde farklı görünümlerinden birisi olan kalıplara sözlükte özellikle yer vermek zorundadır. Böylece sözlükbilim, hem tek tek sözcüklerin hem de kalıp birimlerin sözlükte gösterilmesini sağlayarak dil kullanıcılarının her an başvurabilecekleri kaynak eserleri hazırlama işini kuramsal ve uygulamalı olarak üstlenmiş olmaktadır.

2.4. Kalıplaşmış Dil Birimleri

Genel sözlükler bir dilin sözcükleriyle birlikte atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözleri içine alan kalıplaşmış dil birimlerine de yer verirler. En önemli özellikleri kalıplaşma olan bu birimler, sözcüklerle birlikte söz varlığını oluşturur.

Kalıplaşma, “iki ya da daha çok kelimenin anlam kaymasına uğrayarak ilk anlamlarından farklı bir biçimde kaynaşıp kalıplaşması. Birleşik kelimeler ve deyimlerin bir kısmı böyle bir kalıplaşmanın ürünüdür.” biçiminde tanımlanmaktadır (Korkmaz 2003:137).Daha ayrıntılı bir tanım ise “bir veya birden fazla birimin göreceli bir yaygınlık ve kullanım sıklığı sonucunda belirli bir biçime bürünüp çoğunlukla öylece kalmasını ve yeni girdiği biçimiyle anlamı pek de dikkate alınmadan uygun bağlamda belli bir işlevi yerine getirmek üzere tekrar tekrar kullanılması” (Gökdayı 2011:25-26) biçiminde yapılmıştır. Kalıplaşmada, bir veya daha fazla birimin belirli bir biçime girip belirli bir dizilişte sıralanmasına, bu biçimle dizimin çoğunlukla değişmeyip korunmasına veya çok küçük değişikliklere izin verilmesine ve bu haliyle kullanılmasına dikkat çekilmektedir. Kalıplaşmanın gerçekleştiği birimler incelendiğinde, bu birimlerin daha önceki biçimlerinden farklı yeni bir biçim ve dizimde görüldüğü ve girdikleri yeni biçim ve dizimde öylece kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu değişim, kalıplaşmanın belli bir anlamı iletmek ve belli bir işlevi yerine getirmek üzere gerçekleştiğini düşündürmektedir. Yani biçimsel ve dizimsel kalıplaşma anlamsal ve işlevsel olarak da tamamlanmaktadır.

Kalıplaşma bütün kalıplaşmış dil birimlerinde aynı derecede gerçekleşmez. Bazı kalıp birimler bir bütün olarak tamamen kalıplaşırken bazıları ise hiç değişmeyen bir çekirdek bölüme eklenen biçimsel ve dizimsel değişikliklerin gerçekleşebildiği biçimbirimlere sahiptir. Bu görünüme dayanarak, kalıp birimler tam ve yarı

kalıplaşmış olarak ikiye ayrılmaktadır (Gökdayı 2012:665). Tam kalıplaşmış birimlerde biçimsel veya dizimsel herhangi bir değişiklik olmadan her zaman aynı biçimde kullanım söz konusudur. Söz gelimi, Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar atasözü, * Doğru söyleyeni köylerden kovarlar, * Doğru söyleyeni dokuz köyden kovuyorlar gibi herhangi bir değişikliğe uğramadan hep aynı biçimde ve dizimde söz varlığında yer almakta ve kullanılmaktadır. Buna benzer olarak Acele işe şeytan karışır, Mal canın yongasıdır, Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır, vb. atasözlerinin büyük bir bölümü; *Kuş uçmaz, kervan geçmez, Dostlar alışverişte görsün, Yorgan gitti kavga bitti*, vb. cümle halindeki deyimler; *vızır vızır, hüngür hüngür, çatır çatır, katır kutur, hapır hupur, tiril tiril* gibi aynen tekrar ve yansımalarından oluşan ikilemeler ile *Eğriye eğri doğruya doğru, İyi günler, Ayıptır söylemesi*, vb. bazı kalıp sözler tam kalıplaşmış dil birimlerine örnek olarak gösterilebilir.

Tam kalıplaşmış birimlerin yanında, yarı kalıplaşmış birimlerde hiç değişmeyen bir çekirdek bölüm bulunmakta, bu bölüme getirilen eklerde biçimsel (ekleme, silme, değiştirme) ve birimin kendisinde de dizimsel (sözcük ekleme, sözcük değiştirme veya yeni dizim oluşturma) değişiklikler görülebilmektedir. Bu tür birimlerdeki çekirdek bölümün sonuna veya bu bölümü meydana getiren birimler arasına kişi, zaman, kip, iyelik, sayı, ad durumu gibi bilgileri içeren ad ve eylem çekim eklerinin getirilmesi, silinmesi veya değiştirilmesi gerekebilmektedir. Söz gelimi, *doğru bulmak* deyiminin yer aldığı *Onun yaptıklarını doğru buluyor musunuz?* cümlesinde deyimdeki *bul-* eylemi *-(I)yor* şimdiki zaman eki, *mI* soru eki ve *-sInIz* ikinci çoğul kişi ekiyle birlikte kullanılmıştır. Ortaklar, şirketin yararına olan bu değişiklikleri doğru buldular cümlesinde ise deyimdeki *bul-* eylemine belirli geçmiş zaman ve üçüncü çoğul kişi eki eklenmiş, deyimden bir parçası olan *bul-* eyleminin aktarılacak anlama göre biçimsel olarak değişikliği göstermektedir.

Biçimsel değişikliklerin yanında yarı kalıplaşmış birimler yer yer dizimsel değişiklikleri de kabul edebilmektedir. Bu tür değişiklikler, çekirdek bölüme sözcük ekleme, çekirdek bölümdeki bir sözcüğü aynı anlama gelecek bir başka sözcükle değiştirme veya sözcüklerin dizimini bozup yeni bir dizim oluşturmayı içermektedir. Söz gelimi *doğru bildiği yoldan ayrılmamak* deyimini *Doğru bildiğin yoldan asla ayrılmayacaksın* ve *Doğru bildiğin yoldan şaşmayacaksın* örneklerinde olduğu gibi araya yeni sözcük getirilerek veya eylemi değiştirilerek kullanılabilir. Benzer bir şekilde *doğru durmak, burun kıvrırmak, baş koymak*, vb. öbek ve birleşik eylem halindeki

deyimler; aynen tekrar ve yansımalar dışında *eğrisi doğrusu, gelen giden, küçük büyük*, vb. ikilemeler; *sağlık ocağı, biçerdöver, su böreği, çekyat, örtbas, çamaşır makinesi, circır böceği, alay et-, kul ol-*, vb. birleşikler ile *Merhaba, Özür dilerim, Eksik olmayın, Zahmet oldu*, vb. kalıp sözlerin büyük bölümü yarı kalıplaşmış dil birimleri olarak görünmektedir. Bu açıklamalara dayanarak kalıplaşmış dil birimleri kalıplaşma derecelerine göre tam kalıplaşanlar ve yarı kalıplaşanlar olarak iki alt grupta incelenebilir.

Kalıplaşmış dil birimlerini oluşturan atasözü, deyim, ikileme, birleşik ve kalıp sözler, dil kullanıcılarına hazır kalıplar sunmakta, insanların duygu ve düşüncelerini kolayca iletmelerini ve iletilen mesajları çabucak anlamalarını sağlamaktadır. Bundan dolayı, kalıplaşmış birimlere sözlüklerde en azından sözcükler kadar önem verilmesi gerekmektedir. Araştırmacılar, sayısal verilere dayanarak Türkçenin kalıplaşmış dil birimleri yönünden zengin bir dil olduğunu iddia etmektedir. Son yıllardaki çalışmalarda derlenen atasözleri sayısı Aksoy (1988) 2667, Püsküllüoğlu (1995) 2000, TDK (2006) 2396, Parlatır (2010) 5076 olarak belirtilmektedir. Yine benzer çalışmalarla Aksoy (1988) 6310, Püsküllüoğlu (1995) 12000, Sözer (2000) 10000, Sinan (2001) 17137, TDK (2006) 11209, Parlatır (2010) 10349 deyim derlemiştir. Hatiboğlu (1981) 2006, Akyalçın (2007) 7000 civarında kalıcı ikileme tespit etmiştir. Ayrıca her sözcüğün tekrarıyla ve m ön ses eklenmesiyle ikileme yapılabilmektedir. Bunlara ek olarak Gökdayı (2011), Türkçede 1200 dolayında kalıp söz bulunduğunu bildirmiştir. Bazı araştırmacılar, bu sayılardan hareketle Türkçe konuşanların iletişim sırasında kalıpları kullanmayı tercih ettiklerini, böylece iletişimin kolayca gerçekleştiğini ve Türk kültürünü yansıttığını iddia etmektedir (Aksan 1996; Toklu 2003). Bu nedenle, söz varlığının bir bölümünü oluşturan ve Türkçede yaygın olarak kullanıldığı belirtilen kalıplaşmış dil birimlerinin genel sözlüklerde gösterilme biçimi tespit edilmeli, bu gösterim biçiminin yeterliliği irdelenmeli ve kullanıcılar için söz konusu yöntemin geliştirilmesine çalışılmalıdır.

2.5. Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Sözlüklerde Gösterimi

Genel sözlükler, bir dilin söz varlığında bulunan birimlerin tamamını sözlükte tanımlama ve bu birimlerin dildeki farklı görünümelerini ortaya koyma amacıyla hazırlanmaktadır. Bu amaç, sözcüklerle birlikte söz varlığını oluşturan kalıplaşmış dil birimlerinin

(atasözü, deyim, ikileme, birleşik ve kalıp sözler) de sözlüklerde gösterilmesi ve açıklanmasını gerektirmektedir. TDK tarafından hazırlanan bir genel sözlük olan Türkçe Sözlük (2010, 11. bs.) bu açıdan ele alındığında, Türkçenin söz varlığında bulunan sözcüklerin ve kalıplaşmış birimlerin hepsine bu sözlükte yer verilmesi beklenmektedir. Buna rağmen, sözlükte madde başı olan sözcüklerin içinde bulunduğu atasözü, deyim, ikileme, birleşik ve kalıp sözlerin çok azına yer verildiği ve bunların kalıplaşmış olduğunu belirtecek bir yol izlenmediği görülmektedir. Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Ayverdi 2005), Ötüken Türkçe Sözlük (Çağbayır 2007) ve Arkadaş Türkçe Sözlük'te (Püsküllüoğlu 2012, 12. bs.) de benzer bir yol izlenerek önce madde başı olan sözcük tanımlanmakta, ardından da bu sözcüğün içinde geçtiği kalıplar sıralanarak anlamlandırılmaktadır.

Genel sözlüklerin kalıp birimlere karşı az çok benzer tutumu veya bu birimlerin hepsine yer vermeme nedeniyle, onlar için özel sözlükler hazırlanarak pek çok atasözü ve deyim sözlüğü yayımlanmıştır (Aksoy 1988, Sözer 2000, Sinan 2001, Albayrak 2009, Parlatur 2010, Akyalçın 2012a, Akyalçın 2012b, vb.). İkilemeler üzerine yayımlanan kitap ve sözlük sayısı daha azdır (Hatipoğlu 1981, Georg-Müller 2004, Akyalçın 2007). Kalıp sözlerle ilgili sonunda sözlük bulunduran bir kitap (Gökdayı 2011) bulunurken birleşikler hakkında sözlük türünde ayrı bir çalışma tespit edilememiştir. Kalıp birimler için özel sözlüklerin hazırlanması, bu birimlerin ayrıntılı bir biçimde sıralanıp açıklanması amacıyla daha uygun gibi görünse de kullanıcıların kolayca bu birimlere ulaşabilmesi açısından genel sözlüklerde bulunmaları daha önemlidir.

3. YÖNTEM

Bu bildiri, genel Türkçe sözlüklerde kalıplaşmış dil birimlerinin gösterimi üzerine yapılmış bir araştırma sonuçlarını içermektedir. Araştırma sırasında Türkçe Sözlük (TDK 2011), Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Ayverdi 2005), Ötüken Türkçe Sözlük (Çağbayır2007) ve Arkadaş Türkçe Sözlük (Püsküllüoğlu 2012) kullanılmıştır. Bu sözlüklerde kalıplaşmış dil birimlerinin nasıl gösterildiği *doğru* sözcüğü ile yapılan arama sonuçlarıyla örneklendirilecektir. *Doğru* sözcüğü yukarıda belirtilen dört genel sözlükte aranacak; gerçek, yan ve değişmece anlamlarının açıklanmasından sonra sözcüğün içinde geçtiği kalıplaşmış birimler tespit edilecek; bu birimler her bir sözlük için atasözü, deyim, ikileme,

birleşik ve kalıp sözler olarak sınıflandırılacaktır. Ardından genel sözlüklerden derlenen *doğru* sözcüğüyle ilgili kalıplaşmış birimler kendi aralarında sayı, tür, anlamlandırma ve tanıklama yönlerinden karşılaştırılacaktır. Karşılaştırma sonucunda ortaya çıkan bulgular yorumlanacak, genel sözlüklerin kalıplaşmış dil birimlerine yer verme yöntemleri irdelenecek ve bu birimlerin gösterilmesiyle ilgili öneriler getirilecektir. Ayrıca *doğru* sözcüğü ile ilişkili olarak bu sözlüklerde bulunması gerekip de yer almayan kalıplaşmış dil birimler de tespit edilmeye çalışılacaktır.

4. BULGULAR

Türkçe üzerine hazırlanmış genel sözlüklerde kalıplaşmış dil birimlerinin gösterimi üzerine yapılan araştırmanın bulgularına göre bu sözlükler, öncelikle aranan herhangi bir sözcüğün başat (ilk) anlamını, ardından (varsa) yan anlam(lar)ını, sonra da (varsa) değişmece anlam(lar)ını açıklayıp bu anlamların bazılarını edebi metinlerden seçilen tanıklar veya sözlük yazarları tarafından oluşturulan öbek ya da cümlelerle söz konusu sözcüğün kullanımını örneklendirmektedir. Araştırma için veri toplanan genel sözlüklerin buna benzer bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Genel Türkçe sözlüklerde, kalıplaşmış birimlerin sözlüğe yerleştirilmesinde madde başı olan sözlükbirimleri esas alınmaktadır. Sözlükte kalıp birimlere nasıl davranıldığı sözlüğün başında kullanıcılar için yapılan açıklamalarda belirtilmektedir. Bu açıklamalara göre, madde başı olan sözcüğün sözcük anlamları açıklandıktan sonra, bu sözcüğün içinde yer aldığı kalıplaşmış birimler de sıralanmakta ve anlamlandırılmakta, yer yer de kullanımı tanıklanmaktadır.

Araştırmada yararlanılan dört genel Türkçe sözlüğün hepsinde öncelikle *doğru* sözcüğünün sözcük olarak sahip olduğu anlamlar açıklanarak sıralanmış, ardından bu sözcikle başlayan veya sözcüğün içinde yer aldığı kalıplaşmış dil birimlerine yer verilmiştir. Türkçe Sözlük (TDK 2011), *doğru* sözcüğünün sözcük olarak sahip olduğu 10 anlamını açıklamış, bunlardan bazılarının kullanımına tanık göstermiştir. Bu sözlük, *doğru* sözcüğünün sözcük anlamlarının ardından herhangi bir alt başlık kullanmadan *doğru* ile başlayan veya *doğru*'nun içinde yer aldığı 30 kalıplaşmış dil birimini sıralayıp hepsini anlamlandırmış, bazılarının kullanımını da tanıklamıştır. Ancak bu birimler arasında bir sınıflandırma yapmamış, yalnızca madde başı ile ilgili açıklamalardan sonra birleşiklere geçildiğini

göstermek için ok (→) işareti kullanılmıştır. İkinci kaynak olan Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te (Ayverdi 2007) de benzer bir yol izlenmiştir. Sözlük, *doğru* sözcüğünün 14 farklı anlamını açıklayıp çoğunu tanımlamış ve sonra da yıldız (★) işareti koyarak deyim ve deyim gibi ifadeleri göstermeye geçmiştir. Yıldız işaretinin ardından bu sözcüğün içinde bulunduğu 13 kalıplaşmış birimi sınıflandırmadan veya alt türünü belirtmeden sıralamıştır. Üçüncü kaynak olan Ötügen Türkçe Sözlük (Çağbayır 2007) de aynı şekilde davranmış, *doğru*'nun 12 farklı anlamını sıraladıktan sonra iç içe geçmiş kare (◻) işaretini kullanarak madde başında açıklanan sözcükle başlayan deyim, terim, ikileme ve çeşitli sözcük gruplarına geçmiş ve bu sözcüğün içinde geçtiği 37 kalıplaşmış dil birimine yer vermiştir. Yine benzer bir yöntem uygulayan Arkadaş Türkçe Sözlük (Püsküllüoğlu 2012) ise *doğru* sözcüğünün 13 farklı anlamını açıklayıp (◊) işaretinden sonra 22 kalıplaşmış birimini sıralamıştır. Son iki sözlükte de kalıplaşmış dil birimlerinden önce bir işaretle yetinilmiş, herhangi bir alt başlık kullanılmamış ve bu birimler sınıflandırılmamıştır.

Dört genel Türkçe sözlüğün *doğru* sözcüğü ile başlayan veya bu sözcüğün içinde bulunduğu kalıplaşmış birimlere karşı tutumları incelendiğinde bazı kalıp birimlerin hepsinde ortak olarak yer aldığı görülmektedir. Bu dört sözlükte *doğru* sözcüğüyle başlayan veya bu sözcüğü içinde bulduran 10 ortak kalıp birim şunlardır: *doğru doğru dosdoğru, doğru bulmak, doğru durmak, doğru akım, doğru dürüst, doğru yol, doğrudan doğruya, doğrucu Davut, eğrisi doğrusuna (karşı, denk, rast) gelmek, eğri oturup doğru konuşalım*. Bunlara ek olarak veri toplamada yararlanılan sözlüklerin en az üçünde yer alan 10 kalıp birim tespit edilmiştir: *doğru çıkmak, doğru oturmak, doğru açı, doğru parçası, sınırlı doğru, sınırsız doğru, yarım doğru, yönlü doğru, yanay doğrusu, eğri gemi doğru sefer*. Dört kaynağın en az ikisinde de yer verilen kalıp birim sayısı sekizdir: *doğru bağırsak, doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar, akşama doğru, sabaha doğru, yatık doğru, ana doğrusu, aykırı doğrular, eğrisiyle doğrusuyla*. Ortak olanlar dışında en az bir kaynaktan yer verilen kalıp birimler şunlardır: *doğru olmak, doğru olmamak, doğru boy, doğru eylemek, doğru gelmek, doğru hareket, doğru hüküm, doğru kılış, doğru posta, doğru rota, doğru seslendirme işlemi, doğru söze can kurban, doğru sözlüler âdem, doğru bildiği yoldan ayrılmamak, doğru söz acıdır, doğru söz yemin istemez, doğrunun yardımcısı Allah'tır, doğru orantı, ön doğru, eğriye eğri doğruya doğru*. En az bir sözlükte bulunanların sayısı 21'dir.

Bunlardan başka, dört sözlükte de ortak olarak bulunanların yanında her bir sözlükte ayrıca yer verilen kalıp birimlerin belirtilmesi de incelemeye yardımcı olabilir. Bütün kaynaklarda ortak olanlar dışında Türkçe Sözlük'te (TDK 2011) yer alan kalıp birimler şunlardır: *doğru bildiği yoldan ayrılmamak, doğru çıkmak, doğru oturmak, doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar, doğru söz acıdır, doğru söz yemin istemez, doğrunun yardımcısı Allah'tır, doğru orantı, akşama doğru, ön doğru, yatık doğru, ana doğrusu, aykırı doğrular*. Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te (Ayverdi 2005) ayrıca yer verilenler; *doğru olmak, doğru olmamak, doğru oturmak, eğrisi doğrusuna (karşı, denk, rast) gelmek, eğri oturup doğru konuşalım* kalıp birimleridir. Ötüken Türkçe Sözlük (Çağbayır 2007), ayrıca *doğru bağırsak, doğru boy, doğru eylemek (EAT), doğru gelmek (EAT), doğru hareket, doğru hüküm, doğru kılış, doğru posta, doğru rota, doğru seslendirme işlemi, doğru söze can kurban, doğru sözlüler âdem (EAT), doğru çıkmak, doğru oturmak, doğru açığı, doğru parçası* kalıp birimlerini bulundurmaktadır. Son olarak Arkadaş Türkçe Sözlük'te (Püsküllüoğlu 2012) ayrıca *doğru açığı, doğru bağırsak, doğru çıkmak, doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar* kalıp birimlerinin yer aldığı görülmektedir.

Bu sözlüklerde ortak olarak yer alan kalıp birimlerin anlamlandırılması ve tanıklanmasında benzer bir yol izlendiği tespit edilmiştir. Bu hususu belirginleştirmek amacıyla *doğru durmak* ve *doğrucu Davut* kalıp birimlerinin anlamları ve varsa tanıkları aktarılacaktır. *Doğru durmak*, Türkçe Sözlük'te (TDK 2011) “1) dik durmak; 2) uslu oturmak,” Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te (Ayverdi 2005) “1. Dik durmak. 2. Uslu durmak, yaramazlık yapmamak, kabahat işlememek, rahat durmak,” Ötüken Türkçe Sözlük'te (Çağbayır 2007) “1. Dik durmak. 2. Uslu ve sakin olmak,” Arkadaş Türkçe Sözlük'te (Püsküllüoğlu 2012)“1) dik oturmak. 2) kımıldamamak. 3) yaramazlık yapmamak, uslu durmak” olarak benzer bir biçimde tanımlanmış, ancak birinde bile tanık gösterilmemiştir. Yine, *doğrucu Davut* kalıp birimi ise Türkçe Sözlük'te (TDK 2011) “Her şeyin doğrusunu yapmayı veya söylemeyi huy edinmiş kimse,” Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te (Ayverdi 2005) “Hatır gönül dinlemeden doğruyu söyleyen, yanlış veya yalana şahit olduğunda hemen düzelten kimseler için kullanılır,” Ötüken Türkçe Sözlük'te (Çağbayır 2007) “Her şeyin doğrusunu söylemeye meraklı kimselere takılan ad,” Arkadaş Türkçe Sözlük'te (Püsküllüoğlu 2012)“her şeyin doğrusunu söylemek ya da yapmak huyunda olan kimseler için

kullanılır” olarak benzer bir biçimde tanımlanmış, ancak hiçbir sözlükte tanımlama yoluna gidilmemiştir.

Bu bulgulara göre, yukarıda belirtilen dört genel Türkçe sözlükte *doğru* sözcüğünün anlamını araştıran bir kişi, bu sözcüğün 14 farklı anlamını görebilmekte, istediği takdirde bu sözcükle başlayan veya sözcüğün içinde bulunduğu 37 kalıplaşmış dil birimini bulabilmekte, ayrıca bunların anlamlarını öğrenebilmekte, bazılarının da kullanımının tanıklarıyla karşılaşabilmektedir. Dört sözlüğün hepsine de bakma imkanı bulamayan kişiler ise *doğru* sözcüğünün en az 10 farklı anlamını ve 20 civarında kalıplaşmış birimini bulabileceklerdir. Yine genel Türkçe sözlüklerde yer verilme açısından en şanslı birimlerin birleşikler ve deyimler olduğu söylenebilir. *Doğrusözcüğü* temel alınarak yapılan incelemede 23 birleşik ve 11 deyim tespit edilmiştir. Buna karşın sözlüklerde *doğru* sözcüğüyle ilgili dört atasözüne, beş ikilemeye ve iki kalıp söze yer verildiği, ikilemelerin sıfat, zarf veya ad olarak gösterildiği ve kalıp sözlerin bazılarında ise deyimler içinde yer verildiği tespit edilmiştir.

5. YORUM ve TARTIŞMALAR

Sözlükbilim dilin söz varlığının sözlükte tanımlanması ve söz varlığı birimlerinin dildeki farklı görünümünün ortaya konmasını amaçladığından, sözcüklerin yanında söz varlığının bir bölümünü oluşturan kalıplaşmış dil birimlerinin (atasözü, deyim, ikileme, birleşik, kalıp söz) de sözlüklerde açıklanması gerekmektedir. Özellikle genel sözlükler, bu gerekliliğe en çok uymak zorunda olan sözlüklerdir. Türkçe üzerine hazırlanmış genel sözlüklerde kalıplaşmış dil birimlerinin gösterimi üzerine yapılan araştırmanın bulgularına göre bu sözlüklerin, sözlükbilim hedefleri doğrultusunda hazırlandıkları söylenebilir, çünkü bu sözlüklerde sözcüklerin yanında kalıplaşmış birimlere de yer verilmektedir.

Doğru sözcüğü üzerinden yapılan araştırmada görüldüğü gibi Türkçe genel sözlükler madde başı olan sözlükbirimin içinde yer aldığı kalıplaşmış birimleri gösterirken birbirlerinden epeyce farklı davranabilmektedir. Burada incelenen her bir sözlükte *doğru* sözcüğüyle ilgili farklı sayıda kalıp birim bulunmaktadır (TDK 30, Ayverdi 13, Çağbayır 37, Püsküllüoğlu 22). Bu durumda yararlanılan sözlüklerin, dolayısıyla yazarlarının kalıp birimler konusunda farklı

düşündükleri, kalıplaşmış birimlerin içeriği konusunda ortak ölçütlerle hareket etmedikleri ortaya çıkmaktadır.

Araştırmada kullanılan genel Türkçe sözlüklerin hepsi, yer verdikleri kalıp birimler arasında herhangi bir sınıflandırma veya gruplandırma yapmamış, bir ayrıma gitmemiştir. Hâlbuki bu kalıpların içinde atasözü, deyim, ikileme, birleşik ve kalıp sözler bulunmaktadır. Sözelimi, *Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar* bir atasözü, *doğru durmak* bir deyim, *doğrudan doğruya* bir ikileme, *doğru aç* bir birleşik ve *Eğri oturalım doğru konuşalım* bir kalıp sözdür. Genel Türkçe sözlükler bu sınıflandırmayı yapmayarak kullanıcılarını kalıp birimlerin türlerini belirlemede başka kaynaklara başvurmak zorunda bırakmaktadır. Bu kaynaklarda yer alan kalıplar arasında sadece birisinin ikileme olduğu belirtilmiştir. O da, Arkadaş Türkçe Sözlük'te (Püsküllüoğlu 2012) *doğru dürüst* kalıbının ikileme olduğunun ik. (ikileme) kısaltmasıyla gösterilmesidir. Bu nedenle, doğru sözcüğünü sözlüklerde ararken *doğru durmak* kalıp biçimini gören bir kişi bunun türü belirtilmediği için ya kendisi bulmak ya da başka kaynaklara bakmak zorunda kalacaktır.

Bu sözlüklerin, kalıplaşmış dil birimlerine “kalıp” değil de “sözcük” gibi davrandığı görülmektedir. Sözlüklerde bu birimlerden bazılarının ad, sıfat veya zarf olduğu belirtilmiştir. Söz gelimi, *doğru aç* gibi birleşikler ad, *eğrisiyle doğrusuyla*, *doğrudan doğruya* gibi ikilemeler zarf, *doğru dürüst* gibi bir ikileme sıfat kategorisine sokulmuştur. Herhangi bir kalıp birimin ad, sıfat veya zarf görevinde kullanılması söz diziminde gerçekleşebilir ancak sözlükte bunların sözcük türleri içinde verilmesi karışıklığa yol açmaktadır.

Bu sözlüklerde, kalıplaşmış birim olmadığı halde kalıplar arasında gösterilen birimlere yer verildiği de görülmektedir. Söz gelimi, *akşama doğru*, *sabaha doğru* birer kalıp değil, ilgeç öbekleridir. Yine, *doğru hüküm*, *doğru boy* birer kalıp değil sıfat tamlamalarıdır. Bu şekilde kalıp olmayan birimlerin kalıplaşmış birim gibi gösterilmesi, sözlük kullanıcılarının işini zorlaştırmakta, kalıplaşmış birimlerin sınırlarının belirlenmesini güçleştirmektedir.

Bu sözlüklerde herhangi bir sözcükle ilgili kalıp birimlerin hepsine aynı madde başından ulaşılamadığı tespit edilmiştir. Söz gelimi, *doğru* bu sözlüklerde arandığında “*doğru*” madde başında sözcük anlamlarından sonra sıralanan kalıp birimler içinde *eğri* ile başlayanların bir kısmı bulunmamaktadır. Eğriye eğri doğruya doğru kalıbını bulmak için eğri madde başına bakmak gerekmektedir.

Genel Türkçe sözlüklerin kalıp birimlere yaklaşımı özetlenirse, farklı sayıda kalıp birim, kalıplaşmış birim türünü belirtmeme, kalıplara sözcük gibi davranma, kalıp olmayanların kalıp gibi gösterilmesi ve bir sözcükle ilgili kalıplara aynı madde başından ulaşamama hususları belirginleşmektedir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Basılı genel Türkçe sözlüklerde kalıplaşmış dil birimlerinin gösterimi, günümüzde kullanılan ve kolayca erişilebilen dört genel sözlük üzerinde yapılan araştırmayla betimlenmeye çalışılmıştır. Bu araştırma sonucunda, Türkçenin söz varlığındaki bütün birimleri tespit edip alfabetik sıraya dizerek anlamlarını açıklamak ve gerekirse tanımlamak amacıyla hazırlanan genel sözlüklerde, kalıplaşmış dil birimleri olan atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözlere sözcükler kadar ayrıntılı yer verilmediği görülmektedir. Bu sonuca, genel sözlüklerde aynı sözcükle ilgili farklı sayıda kalıp birime yer verme, kalıp birimlerin türünü belirtmeme, kalıplara sözcük gibi davranma ve kalıp olmayanların da kalıp gibi gösterilmesi hususlarına dayanılarak ulaşılmıştır.

Kalıplaşmış dil birimlerinin genel sözlüklerde gösterimiyle ilgili olarak araştırılan dört genel sözlükte karşılaşılan olumsuzlukların giderilebilmesi amacıyla, bu tür sözlüklerde madde başı olan sözlükbirimle ilgili gerçek ve deyişmece anlamlardan sonra ‘kalıplar’ veya ‘kalıplaşmış dil birimleri’ diye bir başlık açılmalı, bu başlık altında da kalıp birimler kısaltmalarla veya başka bir yöntemle belirtilmelidir. Madde başı olan sözcüğün içinde yer aldığı kalıp birimler bu başlıklar altında sıralanmalı, anlamlandırılmalı ve örneklendirilmelidir. Kalıplaşmış birimler önce kalıp olarak düşünülmesi, ardından gerekiyorsa söz dizimindeki olası kullanımları dikkate alınarak sözcük türleriyle ilişkilendirilmelidir. Bir sözcükle ilgili bütün kalıplara aynı madde başında ulaşılabilir ve bulunacağı yere gönderme yapılmalıdır. Bu yapılırken kalıplaşmanın ölçütleri, tam ve yarı kalıplaşmış birimler gibi hususlar dikkate alınmalıdır.

Söz varlığının bir bölümünü oluşturan kalıp birimlerin basılı genel sözlüklerde ayrıntılı ve kapsamlı bir biçimde gösterilebilmesi amacıyla, bu tür araştırmaların başka basılı genel sözlükler üzerinde de yapılması ve sonuçların diğer dillerde hazırlanan basılı genel

sözlüklerde kalıp birimlerin gösterimiyle karşılaştırılması yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara:Engin.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*. İstanbul:İnkılap.
- Akyalçın, N. (2007). *Türkçe İkilemeler Sözlüğü*. Ankara:Anı.
- Akyalçın, N. (2012a). *Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz Tanıklı Sözlük*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Akyalçın, N. (2012b). *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı
- Boz, E. (2011). Leksikografi teriminin tanımı ve Türkçe karşılığı üzerine, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, www.ded.org.tr, 4 Yaz 2011, 9-14.
- Crystal, D. (1997). *The Cambridge Encyclopedia of Language*, 2nd Edition. Cambridge: CUP
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken.
- Eker, S. (2003). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker.
- Georg-Müller, H. (2004). *Reduplikationen im Türkischen Morphologische Untersuchungen*. Wiesbaden: Harlossowitz Verlag.
- Gökdayı, H. (2011.) *Türkçede Kalıp Sözcükler*. İstanbul: Kriter
- Gökdayı, H. (2012). Dilde Kalıplaşma Dereceleri, *Prof. Dr. Mine MENGİ Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, Adana: ÇÜ Basımevi, 660-670.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara:TDK
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
- Karadüz, A. (2009). Sözlük, sözcük anlamı ve öğrenme üzerine, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/4, 636-649.
- Kocaman, A. (1998). Dilbilim, sözlük, sözlükçülük, *Kebikeç*, 6, 111-113.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, 2. bs. Ankara: TDK.
- Püsküllüoğlu, A. (2010). *Arkadaş Türkçe Sözlük*. 10. bs. Ankara: Arkadaş.
- Parlatır, İ. (2010). *Atasözleri ve Deyimler 1-2*. Ankara: Yargı.
- Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş.
- Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş.
- Sinan, A. T. (2001). *Türkçenin Deyim Varlığı*. Malatya: Kubbealtı.
- Sözer, V. (2000). *Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Epsilon.
- Svenson, B. (1993). *Practical Lexicography*. Oxford: OUP.
- Toklu, M. O. (2003). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ.
- Türk Dil Kurumu. (2006) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. <http://tdk.gov.tr> (2017, 15 Ocak)
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. 11.bs. Ankara: TDK
- Usta, H. İ. (2010). “Sözlükçülük ve sözlük araştırmacılığı,” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 92-101.

SEC'İ VE KAFİYE LUGATI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

İsmet ŞANLI*

ÖZET

Sözlükler, bir dilde kullanılan sözcüklerin alfabetik olarak veya farklı biçimlerde sıralanıp kelime ve kavramların karşılıklarının aynı ya da farklı bir dilde verildiği eserlerdir. Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lügati't-Türk'ü ile Arap Sözlükçülüğü modelinde doğup gelişen Türk sözlükçülüğü, daha sonra Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı sahası gibi çeşitli kollara ayrılarak varlığını sürdürmüştür. Dîvânu Lügati't-Türk'ten Şemseddin Sâmî'nin Kamus-ı Türkî'sine kadar olan süreçte yazılan manzum ve mensur Farsça-Türkçe veya Arapça-Türkçe sözlüklerin hemen birçoğu Arap sözlükçülük geleneğinde düzenlenmiştir. Kaşgarlı'nın Dîvânu Lügati't-Türk'ü, Zemahşeri'nin Mukaddimetü'l-Edeb'i, Ebû Hayyân'ın Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk'i ve İbni Mühennâ'nın sözlüğü, hep bu sistem esas alınarak oluşturulmuştur. Ancak Kamus-ı Türkî (Tanzimat dönemi) ile Türk sözlükçülük geleneğinde Arap sözlükçülük anlayışından Batılı/modern sözlükçülük anlayışına geçilmiştir. Bu bildiride üzerinde duracağımız Ali Seydi ve Melkon'un birlikte hazırladığı Sec'i ve Kafîye Lügati ise, eserin yazıldığı dönemde Batı'da örnekleri olan ancak Türkçede benzeri bulunmayan bir sözlüktür. Bir kafîye lugati olduğu için kelimelerin tertibinde kelime sonundaki harflerin alfabetik sırası esas alınan Sec'i ve Kafîye Lügati aynı zamanda hacimli genel bir sözlüktür.

Anahtar Sözcükler: Sözlük, Sözlükbilim, Ali Seydi, Sec'i ve Kafîye Lügati.

AN ASESMENT ON THE DICTIONARY OF RHYME IN POETRY AND PROSE

ABSTRACT

Dictionaries are the works which have the words used in a language, in alphabetical or in different orders. These works contain the meanings and the equivalents and explanations of the terms. Turkish lexicography which is emerged and developed on the model of Kaşgarlı Mahmud's work Dîvânu Lügati't-Türk and Arab lexicography. Turkish lexicography lasted its existence by diverging into different branches on the regions of Kipchak, Chagatay and Ottoman. Most of the Arabic-Turkish or Persian-Turkish dictionaries, written in the form of poetry or prose on the period between the Dîvânu Lügati't-Türk and Kamus-ı Türkî of Şemseddin Sâmî, is ordered in the tradition of Arab lexicography. Dîvânu Lügati't-Türk of Kaşgarlı, Mukaddimetü'l-Edeb of Zemahşeri, Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk of Ebû Hayyan and the dictionary of İbni Mühennâ were composed on the basis of this system. By Kamus-ı Türkî (in Tanzimat reform era), the western conception was begun to

*Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ismetsanli@ogu.edu.tr

accepted instead of conception of Arap lexicography. Sec'i ve Kafiye Lugati (dictionary of rhyme in prose and poetry) which we will handle in this presentation and which was written by Ali Seydi and Melkon together, is a dictionary which has examples in western literature but another work like that doesn't exist in Turkish. Because its being a rhyme dictionary, in Sec'i ve Kafiye Lugati, an order according to last letters of the words is taken as basis. Beside this feature it is also a broad and common dictionary.

Key Words: *Dictionary, Lexicography, Ali Seydi, Sec'i ve Kafiye Lugati (Dictionary of Rhyme in Prose and Poetry).*

1. GİRİŞ

Sözlükler, bir dilde kullanılan sözcüklerin alfabetik olarak veya farklı biçimlerde sıralanıp kelime ve kavramların karşılıklarının aynı ya da farklı bir dilde verildiği eserlerdir. Diğer yandan sözlükler, bir milletin dil hazinesinin derlenip toparlandığı ve bir bakıma bu hazineyi koruma görevini yerine getiren önemli eserlerdir.

Türk sözlükçülüğü, Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lügati't-Türk*'ü ile Arap sözlükçülüğü modelinde doğup gelişmiş ve daha sonra Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı sahası gibi çeşitli kollara ayrılarak varlığını sürdürmüştür. Sözlükler, tertibi, yazılış amacı ve özelliklerine göre çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir (Aksan, 2007; Kocaman, 1998; İlhan, 2009; Öz, 2016, 40-42). Manzum sözlükler bir kenara bırakılacak olursa bugüne kadar yazılmış sözlükler içinde düzenleniş bakımından en yaygın olanlar alfabetik (abc) düzende hazırlanmış olanlardır (Göçer, 2001, 390; Öz, 2016, 58-72). Alfabetik sözlükler ise maddelerin ilk ve son harfine göre sıralanmış olmasına göre iki farklı guruba ayrılır.

Kelimelerin ilk harflerine göre (abc) düzenlenmiş sözlükler
Kelimelerin son harflerine göre (abc) düzenlenmiş sözlükler

Alfabetik düzende hazırlanan sözlükler içinde kelimelerin son harflerini esas alarak düzenlenenler, kelimelerin ilk harflerini esas alanlara göre sayıca daha azdır ve bunlar genel olarak “Kafiye Sözlüğü”, “Ters Dizim Sözlüğü”, “Tersine Sözlük” ve “Ters Sıklık Sözlüğü” şeklinde de isimlendirilmektedir (Göçer, 2001; Tariktaroğlu – Tezcan Aksu ve Gemalmaz, 2004; Memoğlu Süleymanoğlu, 2014, 8-10; Üşenmez, 2012).

Arap sözlükçülüğünde “Kafiye sistemi” adı verilen yöntemi ilk kullanan İsmail b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009)'dir (Eren, 2009, 140; Durmuş, 2009, 399).

Cevherî'nin *Tâcü'l-Luga ve Sîhâhü'l-Arabiyye* (es-Sîhâh; Mehmed b. Mustafa Vanî, Tercüme-i Sîhâh-ı Cevherî, İst. 1141/1728) isimli eserinden sonra Sâgânî'nin *el-Ubâb, et-Tekmile ve'z-Zeyl ve's-Sıla*, İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab* ve Murtazâ ez-Zebîdî'nin *Tâcü'l-Arûs*'u da aynı sisteme göre tertip edilmiştir(Durmuş, 2009, 399-400).

Farslarda ise Esedî-i Tûsî'nin (ö. 465/1073) *Lugat-ı Fûrs*(Ferheng-i Esedî)'ü ile Muhammed Nahcuvânî'nin 728/1328'de hazırladığı *Sîhâhü'l-Fûrs*'ü kafiye sistemine göre yazılmış ilk sözlüklerdendir(Yazıcı, 2009, 401).

Arap ve Farslarda ilk örnekleri 11. yüzyılda görülen kafiye sözlüklerine benzer eserler,Avrupa'da ise 18. yüzyılda yazılmaya başlanmış ve 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında lengüistik amaçla hazırlanan ilk kafiye (ters) sözlükler ortaya çıkmıştır(Memoğlu Süleymanoğlu, 2014, 8).

Türklerde kafiye düzeninde hazırlanmış ilk sözlükler, Arapçadan tercüme edilerek yazılmıştır. Bunlardan ilki, Merkezî Ahmed Efendi'nin (ö. 1555) Firûzâbâdî'nin (ö. 1415) *Kâmûsu'l-Muhît*'ini muhtasar satır altı tercüme ettiği *Bâbüsu'l-Vâsîti fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît*'tir. Bu eser henüz basılmamıştır(Kılıç, 2001, 287-8).

Kafiye düzeninde yazılan tercüme sözlüklerin ikincisi ise **Vankulu**'nun (Mehmed b. Mustafa el-Vânî, ö. 1592) Cevherî'nin (ö. 1009) *Sîhâh*'ının (Tâcü'l-Luga ve Sîhâhü'l-Arabiyye) tercümesi olan **Vankulu Lugatı**'dır. Bu sözlük,İbrahim Müteferrika Matbaasında 1141/1727'de (İstanbul) basılan ilk ve en önemli eserdir.**Vankulu Lugatı**, son olarak Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi tarafından latin harfleriyle 2014 yılında yayımlanmıştır.

Kafiye düzeninde yazılmış üçüncü tercüme eser ise, Mütercim Asım Efendi'nin (ö. 1819) *Kâmûs Tercümesi* diye de bilinen *el-Okyânûsü'l-Basîti fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* adını taşıyan eseridir. Bu kitap, tercüme, ikmal, tashih ve tenkit olmasının yanında *Sîhâh*'ı müdüfaa özellikleri de taşır(Hulusi Kılıç, TDVİA, 288). Arap harfleriyle ilk basımı İstanbul, 1814-1887'de yapılan bu eser de Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi tarafından latin harflerine aktarılarak 2013 yılında yayımlanmıştır.

Türk lehçelerinde ise bu tür sözlüklerin ilk örneği, R. Kungirov ve A. Tihonov'un 1969'da hazırladıkları *Özbek Dilinin Ters Sözlüğü*'dür(Memoğlu Süleymanoğlu, 2014:10).

Türkiye Türkçesinin basılan ilk ters dizim sözlüğünü ise Hans-Peter Vietze, Ludwig Zenker ve Ingrid Warke, **Rückläufiges**

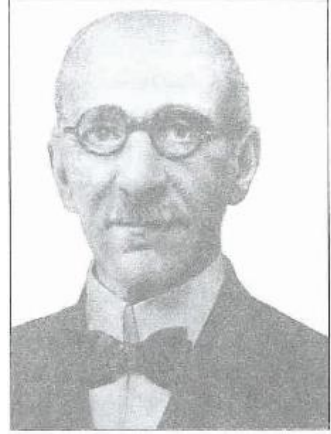
Wörterbuch der türkischen Sprache adıyla hazırlayıp 1975 yılında Almanya'da yayımlamışlardır(Memoğlu Süleymanoğlu, 2014:10)¹

2. ALİ SEYDÎ BEY VE SEC'İ VE KAFİYE LUGATI

2.1. Ali SeydiBey (1870-1933)

Ali Seydi Bey

Hazırladığı sözlükler ve okullar için yazdığı tarih kitaplarıyla tanınan yazar ve idarecilerinden biri olan Ali Seydi Bey, 1870 yılında Erzincan'da doğmuştur. Erzincan Askerî Rüşdiyesi ve Mülkiye İdadîsi'ni bitirdikten sonra 1981'de Mülkiye'nin yüksek kısmını da tamamlamıştır. Aynı yıl Şurâ-yı Devlet Kalemî'nde memur olarak göreve başlayan Ali Seydi, bir yandan da Numune-i Terakkî Mektebi ile idadilerden hesap, hendese, kitâbet, imlâ ve tarih hocalığı da yapmaya başlamıştır. Ali Seydi'nin

memuriyet hayatı -zaman zaman kesintiye uğrasa da- Trabzon mebusu seçildiği 1993 yılı Nisan ayına kadar devam etmiştir. Ali Seydi, Trabzon mebusu seçildikten kısa bir süre sonra 1933 yılı Ekim ayında hastalanarak vefat etmiştir(Uzun, 1989, 443).

Kaleme aldığı eserleri ile Türk eğitim ve fikir hayatına önemli katkıları olan Ali Seydi Bey, Meşrutiyet aydınlarının birçoğu gibi eğitim alanındaki eksiklerin giderilmesi, Batı'daki ilim ve fen alanlarındaki gelişmelerden toplumu süratle haberdar etmek ve kültür seviyesini yükseltmek için çok sayıda eser yazmanın gerekli olduğunu ileri sürmüş ve bu maksatla büyüklü küçüklü doksandan fazla kitap kaleme almıştır(Uzun, 1989, 443).

Ali Seydi'nin yazdığı eserleri sözlük, tarih, dinî ve ahlâkî kitaplar olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür.

sözlük türünde yazdığı eserleri şunlardır:

Resimli Kâmûs-ı Osmânî (İstanbul 1324/1906-7)

Sec'î ve Kafiye Lugatı, (İstanbul 1323/1907-8)

Lugatçe-i Edebiyyat (İstanbul 1324/1908-9)

Defter-i Galatat (İstanbul 1324/1908-9)

¹ Türkiye Türkçesinin ilk ters dizim sözlüğü henüz yayımlanma imkânı bulamamış olan Tirişoğlu'nun 1963'te hazırladığı *İlk Harflerine Göre Değil Son Harflerine Göre Sıralanmış: Öz Türkçe Sözlük*'tür(Bahri Kuş, 2015:109).

Lisân-ı Osmânî'de Müsta'mel Lugat-ı Ecnebiyye (İstanbul 1327/1909-10)

Musavver Dâiretü'l-Ma'ârif (Ali Reşad, Mehmet izzet ve L. Feuillet ile birlikte, I-II, İstanbul 1332-1333/1913-14)

Resimli Yeni Türkçe Lugat (İstanbul 1929)

Yazarın dil konusunda olan diğer eserleri ise şunlardır:

Güldeste-i Bedâyi (İstanbul 1320/1902-3: Bu eser, farklı isimlerle dört defa yayınlanmıştır.)²

Mesâil-i Tabîyye (İstanbul 1307/1889-90)

Kitâbet Dersleri ((İstanbul 1321)

Furûk-ı Müteşâbihât ve Müterâdifât (İstanbul 1329) (Uzun, 1989, 442-5)

2.2. Sec'i ve Kâfiye Lugatı

Ali Seydî Bey'in Melkon Miloyan³ ile birlikte hazırladığı sözlük, 1323/1905 yılında İstanbul'da Cihan Matbaası'nda basılmıştır. 55 cüzden oluşan eser, 870 (863+7) sayfadır. Sözlüğün son yedi sayfası, yanlış-doğru çizelgesine ayrılmıştır.

Sözlüğün başında, Abdülhamid Han için yazılmış "Arz-ı Şükrân" başlıklı 5 bendden oluşan bir müseddes vardır. Manzumenin, *Muktezîdir her nefeste Hakk'a arz-ı mahmidet*

Müncelîdir sû-be-sû zîrâ ki eltâf-ı Hudâ

Cümleden Osmâniyân olmuş karîn-i mes'adet

Çünkü vermiş bizlere bir hâmi-i adl-intimâ

Öyle bir hâmî ki ni'mettir anın mahmiyyeti

Ser-te-ser tuttu cihânı nûr u rahm ü şefkati

şeklindeki ilk bendi ve ikinci bendinde;

Ya'nî o şâh-ı cihân Abdülhamîd Hân-ı Kebîr

Hazret-i Hakk'ın bize bir lutf-ı âlü'l-âlidir

yer alan yukarıdaki mısralarda görüldüğü gibi diğer bendlerde de Abdülhamîd Han'a yardımları için teşekkür, övgü ve duaıçeren ifadeler vardır(s. 3-5).

"Arz-ı Şükrân" başlıklı manzume,

Şu eser oldu vesîle bu du'âya bir daha

Şehriyârâ şevketinle, devletinle bin yaşa mısralarıyla son erer.

²*Tertîb-i Cedîd-i Güldeste-i Bedâyi* (İstanbul 1332), *Muhtasar Güldeste-i Bedâyi* (İstanbul 1325), *Tertîb-i Cedîd Muhtasar Güldeste-i Bedâyi* (İstanbul 1327)

³ Melkon Miloyan ile ilgili bilgi için bkz. Çankaya, 1968, c. 3, 471-472.

Eserde, “Arz-ı Şükrân” başlıklı manzumeden sonra, “Mukaddime” kısmı yer alır. “*Edebiyât mefhûmuna dâhil olan bir sözü teblîğe iki vâsıtadır: Nazım, nesir. Rengîn, nâzik bir fikr-i edebî o iki kisveden herhangi biriyle tecelli ederse etsin hüsn-dârdır, şiidir.*” ifadeleriyle başlayan mukaddimede yazarlar, “*Nesr ile tasvîr olunmuş güzel bir levha-i edebiye ridâ-yı hüsn-efzâ-yı nazmabüründüğü vakit daha ziyâde safâ-bahş dil ü vicdân oluyor da bir nazmun nesre tahvilinde o hâssa-i mümtâzeden eser kalmıyor. Demek ki: Edebiyatça şerâ’it ve kavâ’id-i lâzımevi hâvî bir sözün me’âl ve mefhûmunu vezin ve kâfiye daha rengîn, daha mü’essir ve şa’şa’adaâr ediyor.*

O hâlde şiir, vezin ve kâfiye ile mukayyed olunca bir lisânda kâfiyeye â’id bir lugat kitabının lüzûm ve ehemmiyeti kendiliğinden ta’ayyün eder.” ifadeleri ile “Seci ve Kafîye lugatının gerekliliği ve önemi” üzerinde durmuşlardır(s. 7).

Ayrıca, yazarlar mukaddimede, “*Elsine-i Arabiyye’nin hemen kâffesinde müte’addid kâfiye lugatları bulunduğu halde Lisân-ı Osmânî-ki: Arabî Farsî gibi iki lisân-ı vâsi’ ve şîrîn ile ihtilât ü imtizâc ve her ikisinin pek çok mehâsin ü mezâyâsını ihtivâ etmiş gayet nâzik ve hoş-edâ bir lisân-ı letâfet-resândır - her lisândan ziyâde şiir ve edebiyata müsâid ve bâ-husûs – tabî’î ve makbûl olmak şartıyla – sec’i gibi bir vâsıtâ-ı zînet ü ihtişâma da mâlik bulunduğu hâlde Türkçede o yolda âsârın fîkdânı bizi – acimizle berâber -şu lugat kitabını cem’ ü tertîbe sevk ü icbâr eylemiş...*” şeklinde yer alan ifadelerinde Arapça kafîye sistemine göre düzenlenmiş sözlükler bulunduğunu, Türkçede ise seci ve kafîyede yararlanılacak bir kitabın olmadığı belirterek, -bir anlamda bu eksikliği gidermek için- bu sözlüğü yazdıklarını belirtmişlerdir(s. 10-11).

Mukaddimeden sonra, “Kitâbın Tarz-ı Tertîb ve Taharrîsi ile İşârâtı Hakkında Bazı İfâdât” başlıklı bölüm bulunur(s. 12-14).

Bu bölümde sözlükten yararlanacaklar için kitabın nasıl düzenlendiği anlatılmış ve sözlük içerisinde yer alan kısaltmaların anlamları açıklanmıştır:

“*Lisân-ı Osmânîye’de mütedâvil bi’l-cümle kelimâttan meselâ (elif) ile nihâyet bulanlar (elif) faslında ve be, te, se.... ilâ-ahirihi hurûf ile nihâyetlenen kelimeler dahi kendi merâtib-i ma’rûfe-i hecâiyyelerinde zikredilmiş ve emr-i taharrîyi teshîl için ilk harflerin tertîb-i elifbâiyyesine ve son harflerin harekât ve sekenât-ı asliyesine yani med, fetha, kesre, zamme sırasıyla tertîbine riâyet olunmuştur.*” Örneğin fenâ kelimesi elif harfi başlığı altında fe harfi ile başlayan kelimelerin bulunduğu bölümde yer almıştır(s. 12-13).

Yazarlar, sözlüğe aldıkları kelimelerin seçiminde dikkat ettikleri hususları şu şekilde belirtmişlerdir:

“*İşbu Sec’i ve Kâfiye Lugati müntesibîn-i edeb beyninde kullanılan ve Türkçe lugat kitaplarında mevcûd bulunan Arabî ve Fârisî kelimâtı câmi’dir. Yalnız tescî ve takfiyeye elverişli olmayan bazı lugat-ı gayr-ı me’nûsa ile elsine-i ecnebiyeden me’hûz kelimeler tayy ü terk edilmiştir.*”(s. 13).

Buna göre, yazar ve şairlerin kullandıkları ve Türkçe kitaplarda yer alan Arapça ve Farsça kelimeler *Sec’i ve Kâfiye Lugati*’ne alınmıştır. Bunlar içinde seci ve kafiye için uygun olmayan ve az kullanılan kelimeler ile Arapça-Farsça dışındaki dillerden alınan kelimeler ise sözlüğe alınmamıştır.

Bu açıklamalardan sonra her sayfası iki sütun halinde düzenlenmiş olan sözlük kısmı başlar(s. 15). Anlamı verilen bazı kelimeler için örnek beyit veya mısralar verilmiş ancak örnek verilen beyit/mısraların hangi şaire ait olduğu belirtilmemiştir.

Sec’i ve Kafiye Lugati’nden örnek maddeler

“â”“î”

سأله [ع] ختلي ، هفتز بر
إدعاء حكيمه أياق ديره مك .
« مطاي تائيد ايچون زنهار اتمه اوتما
ايله استدعاده دائم سن تمنيله دعا »

iddi‘â’ [a] haklı, haksız bir hükümde ayak diremek.

“Matlabı te’yîd için zinhar etme iddi‘â
Eyle istid‘âda dâ‘im sen temenniyle du‘â”

أحفى [ع] بك كيزلى .

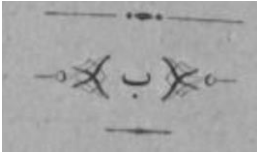
ahfâ [a] pek gizli.

إخفاء [ع] صانلامق ، صانلانلق .

ihfâ’ [a] saklanmak, saklanılmak.

أحباله [ع] (خليل) ك جمى .
دوستلر .

ahillâ’ [a] halîlin cem’i, dostlar.(s. 17)

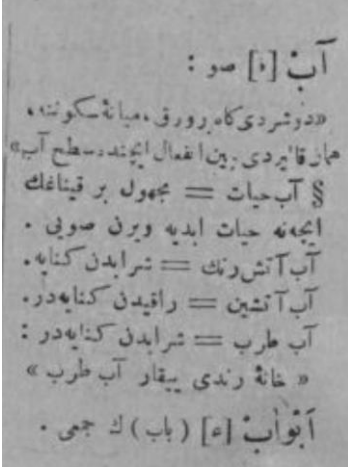

-B-

âb [f] su:

“Düşerdi gâh bir varak, miyâne-i sükûnuna,
Hemân kalırdı beyn-i infi’âl içinde sath-ı âb”

Şâb-ı hayât=mechûl bir kaynağın içene hayât-ı

ebediyye veren suyu.

âb-ı âteş-renk= şaraptan kinâye.

âb-ı âteşîn= rakıdan kinâyedir.

âb-ı tarab= şaraptan kinayedir:

“Hâne-i rindi yıkar âb-ı tarab”

ebvâb[a] (bâb)ın cem’i.

3. SONUÇ

Ali Seydi’nin Melkon’la birlikte hazırlayıp yayımladığı Sec’i ve Kafiye Lugati, Türkçe sözlükler içinde telif olarak yazılan ilk kafiye/ters dizim sözlüğüdür. Eser, yazıldığı dönemde şair/yazarlar için kafiye ve seci bulmada kolaylık sağlamak gibi pratik faydasının yanında günümüzde özellik eski manzum metinler üzerinde çalışan araştırmacılar için de metin tamiri açısından ihtiyaç duyulan bir sözlük olması yönünde de önemini muhafaza etmektedir.

KAYNAKLAR

Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. III, TDK Yayınları, Ankara.

Ali Seydi ve Melkon. (1323). *Sec’i ve Kafiye Lugati*, İstanbul: Matbaa-i Kütübhan-e-i Cihan.

Boz, E. (2011). *Sözlükbilimi Yazıları*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.

Boz, E. (2014). “Değişen Sözlük Kültürümüz”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.746, s.30-33.

Çankaya, M. A. (1968-9). *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, Ankara: Mars Matbaası.

Durmuş, İ. (2009). “Sözlük”, *TDVİA*, C. 37, s. 398-401.

- Eren, A. C. (2009). “Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. IX, s. 129-151.
- Göçer, A. (2001). “Türk Dili İle İlgili Sözlüklere Genel Bir Bakış Ve Günümüz İlköğretim Sözlükleri”, *Türk Dili*, S. 598, s. 388-403.
- İlhan, N. (2009). “Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri”, *Turkish Studies*, C. 4, S. 4, s. 534-554.
- Kılıç, H. (2001). “el-Kâmûsü’l-Muhîf”, *TDVİA*, C. 24, s. 287-288.
- Kocaman, A. (1998). “Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük”, *Kebikeç*, S. 6, s. 111-113.
- Kuş, B. (2005). “Ters Dizim Sözlüklerinin Türk Dili Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi”, *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 54, s. 103-115.
- Memoğlu Süleymanoğlu, H. *Türkçenin Ters Sıklık Sözlüğü*, Ankara: Hatiboğlu Yay.
- Öz, Y. (2016). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara:TDK Yay.
- Tarıktaroğlu, A. - Belgin, T. A. – Gemalmaz, E. (2004). *Türkçe Sözlük’ün Ters Dizimi*, Ankara: TDK Yay.
- Uzun, M. (1989). “Ali Seydi Bey”.*TDVİA*, C. 2, s. 442-445.
- Üşenmez, E. (2012). “Özbek Türkolog Berdak Yusuf ve Sözlük Çalışmaları”, *Turkish Studies*, C. 7, S. 4, s. 3181-3188.
- Yazıcı, T. (2009). “Farsça Sözlükler”, *TDVİA*, C. 37, s. 401-402.

DİL – KÜLTÜR İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA *KEDI* KELİMESİNİN BİLİŞSEL TANIMI

*Kamila Barbara STANEK**

ÖZET

Bir dile ait her kelime, tek dilli sözlüklerde belirlenen kurallar üzerinde tanımlanmaktadır. Bu yazıda bilişsel tanımın hazırlanmasının temeli sunulacaktır. Sözlüğe açıklanan ve tanımlanan bir nesnenin kültür içindeki yeri, hem kullanıldığı bağlam, hem alışılmış mevcut bilgi, hem de diğer nesnelere, özellikle insan ile kurduğu ilişki, bu nesnenin algılanışını ve anlamını farklılaştırır.

Bilişsel tanımın birincil hedefi bir dili konuşanların, bir nesnenin nasıl algılandığının farkına varmaktır. Başka bir deyişle toplumca iyi kurulmuş, dil aracılığıyla ve dilini kullanarak dünya hakkında bilgi edinmesi, dünyadaki olguların sınıflandırılması, onların özellikleri ve değerlendirilmesini yapabilesidir.

Bilişsel tanım, ‘kedi’ kelimesinin tanımı örnek alınarak gösterilecektir. Bu kelimenin seçilmesinin sebebi şudur ki, hayvanlar binlerce yıldır insanların yanında yaşamakta, sözlük tanımlarında ise genellikle onların dış görünüşleri, türlerinin anlamı, bu hayvanın adını kapsayan deyimler ve atasözleri yer alır, ayrıca unutulmamalı ki her hayvan kültürel bir öneme sahiptir.

Anahtar Sözcükler: Türkçe Türkçesi, dil ve kültür ilişkisi, sözlük tanımı, bilişsel tanımı

A COGNITIVE DEFINITION BASED ON THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND CULTURE, AS EXEMPLIFIED BY THE WORD *CAT*

ABSTRACT

Each word belonging to a specific language is defined in monolingual dictionaries according to established rules. In this study assumptions for preparing the cognitive definition will be presented. The context of use, common/ colloquial knowledge, the place which the object described occupies in the culture, its relation to other objects and to human beings - all these diversify the way it is understood.

The primary goal of the cognitive definition is to make one aware of the way native speakers understand the object, i.e. of their knowledge of the world, of categorization, characteristics and evaluation of its phenomena as preserved by the society and visible in the language and its use.

The cognitive definition will be presented on the example of the word *cat*. This particular word has been selected, because these animals have accompanied man for thousands of years and in addition to the importance of the species (usually included in the definitions), they also have cultural significance.

Keywords: Turkish Language, Language and Culture, Dictionary Definition, Cognitive Definition

*Yrd. Doç. Dr. Kamila Barbara Stanek, Varşova Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi, Türkoloji ve Orta Asya Halkları Bölümü, kamila.stanek@op.pl

1. GİRİŞ

Dil, bir toplumun sadece bilgi paylaşmak için kullandığı bir araç değil, aynı zamanda bir deneyim deposudur ki, değerler sistemi ve hiyerarşisini yansıtır. Anlamlar sistemi içerdiği için dünyaya ‘ulaşmak’ ve dünyayı keşfedebilmeyi sağlar.

Bir kavram inceleneceği zaman dilde var olan ve dil sayesinde günümüze kadar gelen bütün kelimeler, ifadeler, atasözleri, ayrıca bu kavramı kapsayan metinleri, kültürü gösteren davranışlar ve tavırlar, batıl inançlar, kısacası bu kavram ile ilişki kuran bütün sözlü ve sözdışı var olan tezahürler göz önüne alınmalıdır. Bu ifadeler, bir kavramın, ya da bir kelimenin bilişsel tanımın hazırlanması gerektiğini, onun yapısını ve algılanma değerini göstermenin esas olduğunu ortaya koyar. Sözlük tanımında söz konusu olan bir kelimeyi ilgilendiren deyimleri atasözleri sunmak yararlıdır ama özellikle bu kavramı değerlendiren atasözlerinden çıkan anlamı göstermek başka bir metottur. Böyle bir tanıtm, bir kavramın kullanıldığı toplumda tam algılanışını gösterebilir.

Bu çalışmanın amacı, bilişsel tanımı ilkelerini göstermektir. Aynı zamanda bilişsel tanımın avantajları ve dezavantajları gösterilecektir. En büyük avantajı, bir topluluk tarafından kullanılan bir dilde, bir nesnenin bütünsel algı içermesidir.

Dilsel ve dil dışı verilerin araştırılmasına dayalı bilişsel tanımda, kedi kelimesi ile ilgili söz birliktelikleri ile başlayarak, yanı sıra araştırılan kelimeyi içeren deyimler, atasözleri ve metinler incelenecektir. Ayrıca bu kelimenin kültürel çağrışımları sunulacaktır. Analiz, Türkçede kedi kelimesinin bilişsel tanımı hazırlanmasını sağlanmıştı.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın kavramsal çerçevesinde bilişsel tanımın kuramı ve uygulamasına dayanılarak ele alınacaktır. Bir nesnenin bilişsel tanımı, kelime ile bir kavram olarak anlaşılmalıdır. Bilişsel tanım, dünyayı güncel kavramsallaştırmayı ortaya koymaktadır. Sabit birimler nesnenin dilsel tanımsal özelliklerini sağlamaktadır. Bilişsel tanımda, tabi bir klişe olmanın bir sonucu olarak, tipik nesne söz konusudur. (Anusiewicz,1994,106) Bilişsel tanım, belli bir dili konuşanların bir kavramı anlama yöntemini göstermesini birincil hedef olarak üstlenir. Başka bir deyişle bilişsel tanım toplumsal

kurulmuş, dil yoluyla ve dil kullanışıyla/kullanımı ile, dünya bilgisi, dünya olaylarının, olgularının sınıflandırılması, özellikleri değerlendirmesi ve betimlemesini sunmaktadır. (Bartmiński,1993,169-170).

Bilişsel tanım için bilim adamlarının önerisi şöyledir: Analiz konusu olan konuşmacıların yetkinliğe, uygun yorum perspektifini benimsemek. Ancak o, dili kullanan toplumun kültürü ile dil arasında (çağrışımlar yoluyla) derin bağı gösterebilir. Bilişsel tanım, dünyada yorumlanmasının neticesi olan kültür tarafından belirlenen kelimenin anlamını ortaya koymalıdır. Diğer dillerdeki kedi tanımları kıyaslanınca, diller ve kültürler arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların farkında olmak için yararlı olabileceği kanısına varılmıştır. J. Lyons'a göre, *“bir toplumun dili, onun kültürünün koparılmaz bir parçası olduğu, o toplum için önemli olan nesnelere, kurumları ve davranışları adlandırmaya ve yansıtmaya eğilimdedir”* (Lyons,1975,473). Türk dilbiliminde benzer görüşler de mevcuttur: *„İnsanların çeşitli bakımlardan nitelikleri birbirinden nasıl farklı ise, toplumların dünyayı görüşleri, değerlendirmeleri de öylece birbirinden ayrıldığı için kavramlar dilden dile değişirler. (...) Kaldı ki bir dildeki belirtinin başka dildekine anlamca tam uyması birçok durumlarda olanaksızdır”*. (Doğan,1978, 38-39)

3. YÖNTEM

Bilişsel tanımın temeli, yapma teorisi kedi kelimesinin bilişsel tanımın örneğinde gösterilecektir. Bu tanımları hazırlamak için Türk dili ve kültüründe kedi hakkında, kedi ile ilgili olgular toplanıp incelenmiştir. Bir yabancı gözüyle, Türkler için önemsiz belirtileri bile eklenmiş olması mümkündür. Bazı ifadeler ve olgular sadece bir dilde değil, diğer dillerde olduğundan kedi kavramının benzer ya da farklı algılanışı ortaya çıkarılır.

Bilişsel tanımın ana maddesi bir cümle ya da metin eşdeğeri şekline olan bir nesneyi tarif eden belirlemedir. Bu tanım, basmakalıp özelliklerini (klişe metinlerde tekralanan) ve çoğaltılabilen atasözlerini içermelidir.

Bir nesnenin/kavramın görünümünü, oluşunu ve işlevinin zamanı ve yerini, kökenini, ondan uzaklaştırma yöntem özelliklerini, bu kavram ile bağlantılı alametleri tanımlayan verilerin kategorik sıralaması bilişsel tanım oluşturur.

Bir kavramın gerçek anlamı, sözlerde değil, insanların bu sözleri kullandığı zamanda özel bir bağlamda ortaya çıkan anlamıdır.

Biri için bir bitki, ot olabilir ama başka bir biri için güzel bir çiçek öbür için ise eşsiz botanik fenomendir. Tabii ki bir kavram ortak prototip nitelikler taşımaktadır. Yoksa insanlar birbirini anlayamazlardı. Bilişsel tanımda bir nesnenin bütün niteliklerinin ve çağrışımlarının yazılması şarttır. O zaman herkes için böyle bir tanım yararlı olur. (Özellikle bu dili öğrenlere için). Diğer deyişle bilişsel tanım, hem protopit (model, ilk örnek) hem de odilin kullanıldığı kültürde oluşturulan stereotip (klişe, kültürel bakış açısı), yaklaşımları ve çağrışımları kapsamalıdır.

Bilişsel tanımları hazırlarken ilk önce bazı sorulara cevap vermek lazımdır. En önemlisi: bir dili konuşanlar, kedinin hangi özelliklerini seçmiş, diğer ifadeyle onlar için önemli olduğundan kedinin hangi özellikleri fark edilmiş ve bu yüzden semantikte korunmuştur? İkincisi: hangi kültürel tecrübe, kedinin farklı temsilcileri ile temas olduğunda dile girip, türevlerin, deyimlerin temeli olmuş, farklı metaforlarda ve atasözlerinde hem de sözlük tanımında yer almıştır? Kedi hakkında yıllar boyunca biriktirmiş ve saklanmış nasıl bir bilgi kültürde korunmuş, dilde ve dil yoluyla ortaya çıkmaktadır?

4. BULGULAR

Sözlükler, farklı amaçlar farklı kullanıcılar için yazılır. Sözlük hazırlama şekilleri de farklıdı ve başka bir bilgi dalını oluşturur. Tanıma göre sözlükçülük; *“Bir dilin veya karşılıklı olarak daha fazla dilin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymak üzere yöntemleri araştırma; sözlük hazırlama, yazma ilkelerini, kurallarını geliştirme ve uygulama alanına çıkarma işi, sözlük bilgisi, lügatçilik,*

leksikografi”¹. (<http://www.tdk.gov.tr/>). En yaygın tanımı, onu içeren örnek edebiyattan alınan cümleler, deyimler kapsar².

TDK'nin veb sayfasında bulunan tanımın tanımı şöyledir: „*Bir kavramın niteliklerini eksiksiz olarak belirtme veya açıklama, tarif*”³. Eksiksiz niteliklerini belirtmek için bütün mevcut olan bilgileri kullanmak lazımdır⁴.

Bir kelimenin anlamlarını açıklamasıyla alakalı bilgilerin kaynağı, müşterek genelleştirilen, belli oranda idealleştirilen bir inanç ve kültürel adetlerin sisteminden oluşturulan bilgi ağıdır⁵. *Kedi*'nin betimlemesini oluşturulmak için kediler hakkında tüm bilgilere (kedi sevenlerin, kediden korkanın, nefret edenin, veterinerin bilgilerine) ihtiyaç vardır. “Kelimleri metin bağlamında, anlamlandırmak ve değerlendirmek gerekir. Bir metindeki anlamda, o metni oluşturan

¹ “*Atkins ve Rundell, farklı türlerde sözlüklerin ortaya konmasında aşağıdaki hususların belirleyici olduğunu dile getirirler: Sözlüğün dili (Tek dilli, İki dilli sözlükler¹...); Sözlüğün kapsamı/içerdiği (Genel sözlük, Dilin özel bir alanı ile ilgili sözlükler...); Sözlüğün hacmi (Standart baskı, Cep baskı...); Sözlüğün kullanıcı ile bulunduğu ortam (Basılı, elektronik...); Sözlüğün sözcük ve açıklamayı verme düzeni (Sözcük & Anlam...); Sözlükten yararlananların dili (Aynı dili konuşan kullanıcılara yönelik, Dünya genelinde sözlüğün dilini öğrenenlere yönelik); Sözlük kullanıcılarının düzeyleri (Okur yazar yetişkinler, Okul öğrencileri...); Sözlüğün kullanılma sebebi (Bir sözcüğün anlamını öğrenmek, Bir sözcüğü doğru kullanmak...)*” (Atkins ve Rundell,2008,24-25) Alıntı şu makaleden alınmıştır: Çetinkaya Bayram, *Eşdizimli Sözlükler*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/4 Summer 2009, 196-206.

² Sözlükler bir dilin söz varlığını içermektedir. “*Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat*”. Bir sözlük farklı amaca hazırlanır. Bu yüzden sözlüklerin hazırlama metodu, içerdiği tanımların biçimi de farklı olur.<http://www.tdk.gov.tr/>[22.08.2016].

³ <http://www.tdk.gov.tr/>[22.08.2016].

⁴ “*İlköğretim Sözlükleri İle İlgili Birkaç Öneri bölümünde, diğer konular arasında şöyle bir öneri bulunur: “Sözlüklerde yer alan kelimelerin anlamları verdikten sonra değerli şair ve yazarlarının şiir, hikâye, roman türlerindeki eserlerinden kelimeyi içeren örnek cümle seçilip verilirse, kelimelerin anlamları, o yapı içerisinde kolay kavratılır ve öğrenilenler kalıcı olur. Böylece öğrenciler kelimelerin anlamlarını öğrenirken yapı içerisinde kullanımı hakkında da fikir sahibi olurlar. (...) Kelimelerin mecaz anlamı da bilinen anlamından sonra “mec.” şeklinde belirtilmelidir. Kelimelerin gerçek ve mecaz anlamları yanında aynı madde içinde oluşturduğu birleşik kelime, terim ya da kavramlar ile birleşik fiiller özel kullanımlara yer verilmelidir.”*(Göçer, 2001,388-403)

⁵ Tylor J. R., *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*, Polish translation Anna Skucińska, Kraków 2001, 122.

kelimelerin ortak payı vardır. Metin içindeki bir kelimeye anlam verirken, anlam verilen kelime lehine düşünmek riski her zaman ihtimal dâhilindedir⁶". Hem yapısalcı ve bilişsel bilim anlamlarına göre kelimenin anlamı bağlama bağlıdır. Pragmatik anlamda bir ifadenin önemi kendi bağlamında kullanımı oluşturur. "Bağlam" terimi, bir ifadeyi çevreleyen bütün koşullar olarak algılanır. Pragmatik bağlam her şeyden önce kişi (konuşan ve konuşulan kimliği), zaman (zamana göre konuşma zamanını belirtmesi), yer (konuşan ve konuşulan konumu, bütün iletişimde konuşmanın yeri) ve tutum (konuşanın konuya yaklaşım, konuşan ile konuşulan arasındaki ilişkisi)⁷.

Ansiklopedi, dünyayı bilim gözüyle, sözlük ise dil kullanıcısının bilincinde ve dilin kendisinde yansıttığı halini gösterir - en azından böyle göstermesi belirtilir. İlk önce bazı sözlüklerde olduğu gibi bilgi, sonra ise ayrıntılar verilir⁸. İlk önce kedi sözcüğünün etimolojisi, kedinin fizikî özellikleri (burada da terimlere rastanabilir), yaşam tarzı, davranışı, biyoloji özellikleri, yaşadığı bölgeleri, ırkları anlatılmaktadır (<http://rehber.ihya>). Aslında bu tamın, bilişsel tanıma daha yakın, ayrıca bilişsel tanım bilimsel bilgilere o kadar önem veremez, daha çok kedinin kültürde aldığı yeri yani toplumsal hayattaki rolünü vurgulamaktadır (insan ile temas, kullanılışı, batıl inançlar, edebî motif, ona iyi/ kötü yaklaşım). Polonyalı dilcilere göre genel sözlüklerin aşağıdaki şartlara göre hazırlanması gerekir:

1. Tanımlar ansiklopedik değil, dilsel olmalıdır. Onlar, ortaöğretimli sıradan bir kişinin bakış açısını yansıtmalıdır.
- 2.Mümkünse, tanımlardaki hatalardan kaçınmak gerekir (mesela eş anlamlı yakın anlamlı kelimeler pek kullanmamalıdır).

⁶ Özmen M., Türkçe Sözlük'teki Bazı Tanımlar Üzerine, *TD*, cilt: CXI, Sayı: 776, 2016, s. 64-88.

⁷Radovanović J., *Pragmatyczne aspekty definiowania*; www.racjonalista.pl/pdf.php/s,5695, [06.06.2016].

⁸ "Alm. Katze (f), Fr. Chat (m), chatte (f), İng. Cat. Familyası: Kedigiller (Felidae). Yaşadığı yerler: Madagaskar hâriç, Eski ve Yeni Dünya kıtalarında evcil ve yabânî olarak. Özellikleri: Etçil bir memeli. Ön ayakları beş, arka ayakları dört parmaklıdır. Pençelerini içeri çekebilme özelliğine sâhiptir. Sıçrayıcı, tırmanıcı ve yüzücüdür. Ömrü: 20-22 yıl. Çeşitleri: Avrupa yaban kedisi (*Felis silvestris*), Afrika yaban kedisi (*Felis chaus*), Manx kedisi, Pers kedisi, Van kedisi, Siyam kedisi en meşhurlarıdır. <http://rehber.ihya.org/yenirehber/keci-felis.html> [05.07.2016].

3. Tanımlar, mümkün olduğunca bir dilin sözcük birimlerinin anlamlarını açıklarken semantik başarıları ifade etmelidir (Żmigrodzki,2010,33-40).

Kısaca bilişsel tanımında (...) çağrışımsal özelliklerini, sosyal kaydedilmiş, metin şekilde ortaya çıkmış stereotipleri ve kültürel bağlamda vulgulanmış nitelikleri dikkate alınır. Ayrıca, tanımın bilimsel niteliği ortak bilginin lehine reddedilir, yani insanlara belirli kelimelerin nasıl algılandığı gösterilir. (Wójtowicz,2013,71-87)

Tek ciltlik *Leh Dili Popüler Sözlüğü*'nde olan tanım, ayrıca iki ciltli *Farklı Leh Dil Sözlüğü*'ndekini, Türkçe Sözlük'te bulunan kedi kelimesinin tanımı ile kıyasladık.

TD:“Kedigillerden, köpek dişleri iyi gelişmiş, kasları çevik ve kuvvetli evcil, küçük memeli hayvan, pisik (*Felis domesticus*) *Evcil kedi. Ankara kedisi. Van kedisi.*” (TS, 2011,1376-1377)

LD: “1. Kabarık tüylü, uzunkuyruklu, keskin geri çekilebilir pençeli birhayvan; miyavlar, fareleri, diğer küçük kemirgenleri ve kuşları avlar. 2. Aynı adı taşıyan, uzun elastik vücutlu, uzun kuyruklu, yuvarlak kafalı, yumuşak, açık kahverengi, çizgili veya benekli kürklü ve güçlü geri çekilebilir pençeli yırtıcı memeliler ailesinin temsilcisi.” (Dunaj, 2003, 211)

LD.”1. Kedi, yumuşak tüylü, uzun bıyıklı, ve tırnaklı pençeli küçük bir hayvandır. Bazı insanlar, zevk için ya da fare avlasın diye evlerinde kedi besler. *Şişman kedi soba yanında ısınyordu. Vladdek, tabakta kedisine süt veriyor.* *Siyam kedisi, mavi gözlü gövdesinde yüzünde ve pençesinde daha açık renkli tüylü olan bir kedidir. *Fars kedisi düz yüzlü, uzun yumuşak tüylü olan bir kedidir. 2. Kediler⁹, ince, esnek gövdeli, geniş bıyıklı burunlu, yumuşak tüylü ve uzun kuyruklu, yuvarlak kafalı etobur hayvanlardır. Kediler familyasında aslan, kaplan, vaşak, puma olmakla beraber evcil kediler bulunmaktadır. Zooloji terimi. 3. Genellikle (harfî harfine:) toz çilelerine [yerdeki toz parçalarına] kediler diyoruz. *Yatak altından kedileri süpürdü.* 4. Avcılar tavşana kedi derler. 5. Kıdemli askerler, genç askerlerini kediler olarak adlandırır. 6. Kedi kelimesi aşağıdaki ifadelerde kullanılır. 6.1. Biri başka biriyle devamlı tartışıyorsa, ya da onunla çelişki içindeyse/ çatışma halindeyse, onlara kedileri bağırttığınız denilir. [ağız kavgası, çılgınlıklar]. *Annesinden korkuyordu ama ablası ile ara vermeden kedileri bağırtıyor. Birbirleriyle kedileri bağırtıyordu ve nihayet ayrıldılar.* 6.2 Biri, başka birine savunma

⁹ Lehçede özellikle ‘kediler’ çoğul ekiliyle bir kelime kullanılır çünkü o zaman kedigiller anlamını taşır.

şansı vermeden acımasızca davranıyorsa ona, kedi gibi farecik ile oynadığını deriz. *Güya insan kaderini biçimlendirir ama gerçekten, kader onunla kedi farecik ile oynar gibi.* 6.2 Engelleri aşmaya sık sık başarısız olan ilk denemelerden sonra daha kolay olacağını düşünerek “İlk kediler çit dışına” deriz.*çuvalda kedi almak: bz. çuval *kediye kuyruğa çevirmek, (döndürmek, sıkmak) [konuyu tersine çevirmek]: bz. kuyruk *köpek ile kedi gibi yaşamak: bz. köpek. (...) (Bańko, 2000, c.I, 692)

çuval 4.2 Biri bir şeyi görmeden aldığı zaman ona çuvalda kedi aldındanilir. *Hatta çuvalda kedi alıyor, panayırda cihazı denemez.* (Bańko, 2000, c.II s. 1040)

kuyruk 5 (...) Biri bir konuyu yanlış bir şekilde, genelde tam tersini gösterdiği zaman kediye kuyruğa çevirdin denilir. Konuşma dili deyimi/ argo ifadesi. *Yine kendi hataları için kocasını suçlayarak kediye kuyruğa çevirmeye [olayları tersine çevirmeye] başladı. Genç şiiiri kediye kuyruğa çevirdiği için suçladı: çirkin güzel ve güzel çirkindir.* (Bańko,2000,c.I, 1143)

köpek 5.11(...) Birinin başka biriyle köpek ile kedi gibi yaşadığında, demek ki onunla anlaşmazlığa düşmüştür. İki kişinin köpek ile kedi gibi yaşadığını vurgularız. *Kocamla köpek ile kedi gibi yaşıyoruz.*(Bańko, 2000, c. I, 64)

Lehçedeki tanımlarında çok fark vardır. Daha az kapsamlı bir sözlükte ne deyimler ne de atasözleri bulunur. Bunun ilk sebebi, sözlüğün kapasitesi, ikinci ise bilişsel bilimi geliştirdikçe sözlük tanımlarında bu gelişme yansımaya başlamaktadır. Aslında bu tür tanım tam bilişsel bakış açısı da göstermez. Sözlüğün başlığında ‘farklı’ kelimesi kullanılır, çünkü daha önce hazırlanan sözlüklere göre daha temel, insana yakın bilgileri kapsar. Bu da bilimden kaçmadır; önsözünde yazar şöyle yorum yapar: Sözlükte insanın günlük hayat deneyimde rastlanan tıp, iktisad, hukuk gibi bilim dallarında görülebilen kelimeler yer alır. Kelimelerin anlamlarının sırası: birinci olarak, tarihî bakış açısından en eski olanlara bakmaksızın ilk aklına gelen anlamı verilir. (...) elli bir sözlük birimi doğal bağlamda verilen bütün tanımlar, bir cümle şeklindedir. Açıklamalarda eşanlamlı kelimelerden kaçınıp sadece güncel sözcükler kullanıldı. (Bańko,2000, XVI-XXIII)

Bir de Ayderdi'nin sözlüğündeki kedi kelimesinin tanımına bakmakta fayda vardır. Çünkü orada TS'tekinden biraz farklılık vardır.

Kedi i. (kökü belli değildir) [Afrika dillerinden Latince ve Arapça yoluyla çeşitli dillere girdiği ileri sürülmektedir] Kedigiller

familyasının evcilleşmiş yegâne türü olan meşhur hayvan: *Duvarдан kedi atladı/Bekçinin ödü patladı/Merak etme bekçi baba/Bey kesesini yokladı* (Mâni). *Bir de kedisi vardı, Mâviş* (Orhan V. Kanık). **Kedi ciğere bakmak gibi bakmak; Kedi fare ile oynar gibi, Kedi gibi dört ayak üstüne düşmek, Kedi (ile) köpek gibi, Kedi ne budu ne, Kedi olalı bir fare tuttu, Kedi yavrusu gibi, Kedi yavrusunu taşır gibi taşımak, Kedi yavrusunu yerken fareye benzetir, Kedi yetişemediği ciğere murdar (pis) der, Kedinin gideceği samanlığa kadar, Kediye ciğer (peynir tulumu) emânet etmek (ısmarlamak)*. (Ayverdi,2010, 649)¹⁰.

Tanımların yapısına bakmak gerekirse, iki dilde ilk önce kedi kelimesinin gramer özellikleri sıralanır, Türkçede ad, hayvan bilimi, Lehçede, anlamı farklı olduğundan çekim özellikleri, kullanım bilgisi (mesela günlük konuşmada, argo, edebi dil vb.) sayfanın sağ kenarında ise açıklamaların yanında kedi kelimesinin diğer dilsel özellikleri bulunmaktadır. Yani dil bilimsel, söz dizimsel, anlam bilimsel, (ad, eril, sayı, ifadelerdeki fiilin çatı geçimli/ geçimsiz, ifadedeki fiil hangi haliyle kullanılır, atasözü olan cümle, bir ifadenin anlamını bozmadan bir kelimenin yerine öbür kelime kullanma imkanı).

Tablo 1. Kedi Kelimesinin Tanımını Bir Kısmı (Bańko,2000, c.I, 692)

¹⁰ Bir sözlükte atasözlerinin ve deyimlerin hepsini bulmak çok zordur. Kedi kelimesini içeren atasözlerinin sayısı da farklıdır; Kurukafa'ya göre 12 tane (Kurukafa, 1990,137-162) var, ama TDK sayfasında 17 tane bulunmaktadır. TS'te *kedi gibi, kedi ile harara girmek* ifadeleri varken Ayverdi'nin *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*'nde bu mevcut değildir. Sözlükte yer alan atasözleri ve deyimlerin hangi kriterlerine göre verildiği açıklanmamıştır. Maalesef sıralanan ifadelerin arasında ayırım yapılmadığı için, hangisinin deyim, hangisinin atasözü olduğu bu sözlükten öğrenilmez. Birkaç farklı ifade TDK websayfasında da yer almamaktadır. Mesela *Kediler bile güler*. TDK web sayfasında bulunmayan ifadeler, mesela: *Kedi beslemeyen, fareleri besler; Kedi evde değilse, fare eve sahiptir; Kedi kurnaz ise, sıçan ahmak değil; Kedi oğlu miyavlayarak doğar* vs. *Türkiye Türkçesinde atasözleri* kitabında sıralanmıştır. (Albayrak,2009,616-619). Parlatır'ın *Atasözleri* sözlüğünde ise başka kedi kelimesini içeren atasözleri bulunmaktadır: *Kedi bütün gece rüyasında kuyruk görmüş; Kedi gözün kapar, ekmeğini yer; Kedi izinden, gelin yüzünden bellidir; Kedinin düşündüğü ciğerdir. Kedi törpüyü yalar da kan çıkıkça "Oh" der; Kediyi çok sıkıştırma kaplan edersin*(Parlatır, 2007, 379-381).

kot. W znaczeniach 1–4: D·ta, C·tu, Ms ko·cie, lm M·ty. W znaczeniu 5: D·ta, C·to·wi, Ms ko·cie, lm M nmos ·ty. **1 Kot** to nieduże zwierzę o miękkiej sierści, długich wąsach i łapkach zakończonych pazurkami. Niektórzy ludzie trzymają koty w domach, aby tępiły myszy, lub dla przyjemności. *Gruby kot wygrzewał się przy piecu... Władek na spodeczku daje kotu mleko.* • **Kot syjamski** to kot o niebieskich oczach i sierści krótkiej, jaśniejszej na tułowiu niż na pyszczku i łapkach. • **Kot perski** to kot o płaskim pyszczku i długiej, miękkiej sierści. ...*wystawa kotów perskich.* **2 Koty** to zwierzęta drapieżne o smukłym, giętkim ciele, okrągłej głowie z szerokim wąsatym pyskiem,

FRZ MZW

FRZ MZW

FRZ MZW
= persFRZ MZW
ZWYKLE LM

Tablo 2. Kedi Kelimesi İçeren Bir Deyim (Bańko, 2000, c.I,1143)

4 Koński ogon to rodzaj uczesania z długich włosów, związanych wysoko z tyłu głowy. *Kiedyś czesałam się w koński ogon.* **5 Mówimy, że ktoś odwraca, wywraca lub wykręca kota ogonem**, jeśli przedstawia jakąś sprawę fałszywie, zwykle na odwrót. Wyrażenia potoczne. *Znów zaczynała odwracać kota ogonem, winiąc męża za własne błędy... Oskarżał młodą poezję o to, że wykręca kota ogonem: brzydkie to piękne, a ładne to szkaradne.* • **diabeł ogonem nakrył:** zob. **diabeł** • **przyczepić się jak rzep (do) psiego ogona:** zob. **rzep** • **ktos sroce spod ogona nie wypadł (nie**

FRZ MRZ

FCZ NDK-DK
>odwrócić,
wywrócić,
wykręcić

İki dilde verilen örnekler de farklılık gösterir. Türkçe’de, Parlatur’ın yazdığı gibi: “*Madde başı sözler açıklandıktan sonra, her sözün anlamı özellikle usta yazarlarımızın eserlerinden seçme cümleler ile örneklendirilmiş ve böylelikle söz konusu kelimenin anlamı bu yolla pekiştirilmiş.*” (Parlatur, 1995,18). Buna karşın Polonyalı dilbilimcilere göre örnek cümle düz ve basit olmalı, şöyle ki onun içinde kelimenin anlamı belli olacaktır. Örnek cümle günlük hayatta herkesin kullanabileceği bir cümlelerin olmasını tercih edilir. Çünkü böyle cümlelerde açıklanan kelimelerin ya da deyim¹¹ dilsel özellikleri de belli olur.

Temel anlam ögesi her zaman madde başından sonra tanımın ilkkısmı olur. Ama onu açıklamada farklılıklar vardır. Bazıları onu şöyle açıklar: “Dünyada nasıl, birbirinden farklı birçok at varsa, “at” tasarımları da birbirinden öylece farklı olmakla birlikte, *at* sözcüğüyle belirtilen kavram aşağı yukarı ‘dört ayaklı, hızlı koşan belli hayvan’

¹¹ Deyim de bir sözlük birimi olarak algılanır, ama ayrı bir madde başı oluşturmaz. Her defasında onu en çok amil/ güdü eden kelimenin tanımında yer alır.

olacaktır”¹². Aksana’a göre temel anlam ögesi “bir ses bileşimiyle, bir gösterenler dile getirilen ilk ve temel tasarım, en başta yansıtılan kavram”. (Aksan,2009,170-171)

Unutulmamalı ki, her sözcüğün temel anlamından başka yan anlam(lar)ı da var, ayrıca farklı çağrışımları vardır. Bu ise bir kelimenin duygulandırıcı bir unsur/ etken. Uyandırılan hiss veya duygu, bireyin ya da bu dili kullanılan aynı medeniyette yetişen topluluğun anıları, kültürel bağlantılarını gösterir. “*Genel saydığımız tasarımlar, belli bir göstergeye bağlı olarak aynı dilbirliğinden kimselerde aşağı yukarı aynı olan tasarımlardır. (...) değişik göstergeler, başka başka insanlarda özel birtakım tasarımların doğmasına, bunun yanı sıra değişik duyguların uyanmasınayol açabilir.*” (Aksan,2009,194)

Bilişsel bilimde anlam, bir kavramın prototipi algılanma şeklidir. Ayrıca nesnenin/ kavramın sınıflandırması, iletişimde önemli niteliklerini kullanım sıklığı, bir dilde nasıl muhafaza ettiğine bağlıdır. (Nowakowska-Kempna,1992,119-120)

Aşağıdaki birkaç satırdan oluşan tanımı yazmadan önce kedi hakkında en eski zamanda yazılan belgeler incelenmiştir. Araştırılmış veriler birkaç bölümden oluşur: 1. Tarihte ve kültürde kedi, (Eski Mısır’dan, ortaçağ döneminde bugüne kadar, mesela soyadlarda kedi kelimesinin kökü – incelendiğinde şu bilgi ortaya çıkar: Kutsal ve tanrılara yakın; kedi tek başına avlar, güzel ve çevik, becerikli ve akıllı, diğer tarafta özellikle siyah kedi cadı, kötülük ve cehennem sembolüdür). 2. Halk ürünlerinde kedi (hikaye, şiir, masal, hurafeler; kedi öldürülmez, boğulmaz; kızlara şans getirir, kedi hareketi ve tavırları tabirleri ve alâmeti - haber, misafir, yağmur, rüzgar belirtisi olur) 3. Etimoloji (IV yy. (İS) Latince cattus - küçük, genç, yavru anlamına gelen bir sözcük). 4. Leh dilinde kedi kelimesinin anlamı (semantiği); (denizcilikte kullanılan demir, söğüt ağacın çiçekleri, tavşan, kurnazlık, sıyrıлма, şakalaşma, münakaşa; kıza, kadına, sevimli birine hitap ederken kullanılır; hız, neşe, oyun, azlık, hile, dokunaklı ses; delilik, genç asker); 5. Kedi kelimesinin farklı tanımlar. (Anusiewicz,1994,120-139). Yukarıda sıralandığı bölümler bir kitabın 120-139 sayfalar arasında yer alır. Ama bu bilgiyi ele almak için binlerce evraklar, müzelerde, kütüphanelerde korunan kitpler,

¹² H. Kronasser’in görüşü, Aksan’ın kitabından alınmıştır. Maalesef böyle bir tanım TS’te bulunmamaktadır. (1. isim Atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan, beygir, düldül). <http://www.tdk.gov.tr> [22.06.2016]. Bu ilkeleri *Büyük Leh Dili Sözcüğü*’nde uygulanacaktır.

sözlükler, Slav dillerin karşılaştırma sözlükleri ve yazılar, ayrıca el yazmaları, hem de bugüne dek köylerde tekrarlanan kedi ile ilgili batıl inançlar göz önünde bulundurulmalıydı. Türkçede aynı tanımın olması, diğer dillerdeki bu kavramın aynı ya da farklı algılanışı olup olmadığını ispatlayabilir. Bu ise dünyadaki insan çeşitliliğinin bazı noktalarda aynı görüşlerine sahip olduğunu gösterir. Leh dilinde bütün saklanmış kedi ile ilgili ya da kedi kelimesi içeren verilerden şöyle bir kedi tanımı oluşturulmuş:

Kedi - yumuşacık, kabarık tüylü kıvrak bedenli, iyi biçimli yuvarlak başlı, çok iyi görme yeteneği olan; keskin, kavisli, çengelli, iyi tutabilen tırnaklı evcil küçük bir hayvan; sevimli ve oyunbaz - bu yüzden insan oyun için, ayrıca fare ve sıçan avlamak için yetiştirilen bir hayvan; köpekleri sevmeyen; mırıldayan ve miyavlayan, sütü seven, tek başına avlayan, sessizce ve gürültüsüzce davranan bir hayvan. Kedi aşağıdaki niteliklere sahiptir: zekâlılık, akıllık, kurnazlık, hünerlilik, dikkatlilik, öngörme yeteneği olma, çevik, azimlilik, bağımsızlık ve kendine yetebilirlik. Kedi, çekici ve yumuşak huylu, yumuşak kabarık tüylü olduğundan dokunuşta hoşagiden dokunsal izlenim verdiğinden, hatta kullanılabilirlik yüzünden insanca sevilen ve hoşlanandır.

Bilişsel tanımı hazırlanırken farklı kaynaklardan faydalanmalıydı. Türk kaynaklara bakınca bazı bilgilerin sadece mitoloji anlatan kitaplarda yer aldığı görülür. Melesa *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* kitabında şöyle bilgilere rastlanır: “*Altaylarda Pazırık kurganlarında (MÖ III-I. yy) bulunan at koşum takımı süslerinde kedi veya kedi başı heykelticiklerinin bulunması bu hayvanın Türklerde erken devirlerden itibaren önem taşıdığını gösterir. Bu kedi figürleri aslan veya kaplana benzetilerek ele alınıyordu; çünkü sembolik olarak bu yırtıcı hayvanların kimi özellikleri kedilere de atfediliyordu. (...) Kedi Osmanlı devrinde de çok sevilen bir hayvandı. Abdülaziz Bey’in eserinde ise sevilmesine rağmen kediye olumsuz anlamlar yükleyen bir manzume vardır. Burada kedi haylaz, hırsız, fare avlamayan, sadece yiyen, içen, uyuyan, hilebaz ve huysuz olarak sunulur.*” (Çohurlu,2015,191-192)

Rüya tabirlerinde kedi ile alakalı açıklamalar kedilerin öbür dünya ile ilişkisi, hem de onların önsezi, değişik olayların müjdecisi, kehaneti olabildiğini gösterir. Mesela Mustafa Necati Bursalı, *Rüya Tabirleri*’nde şöyle bilgiler vermektedir: “*Kedi rüyası hizmetçi ile tâbir olunur. Bazı kere de kedi görmek şu şekilde tâbir edilir: a) düşmanlık, b) hırsız, c) hüznün ve keder. Kirmanî demiştir ki: Rüyada*

kedi öldürdüğünü görmek hırsızı yakalamaya ve ona galip gelmeye delâlet eder.” (Bursalı,1993,675)

İslam Ansiklopedisi ise kedi ilgili başka bilgiler içerir: “*Pîr Esad’ın sandukasının sol tarafında ayak ucuna yakın küçük bir tahta sanduka daha vardır. Halk arasındaki bir inanca göre bunun altında Şeyh Esad’ın kedisi gömülüdür. Şeyh Esad’a “Pisili Sultan” denilmesinin sebebi bu olmalıdır. Şeyh Esad, Hz. Peygamber’e isnat edilen, “Kedi sevmek imanın kemalindedir” (Aclûnî, I, 415) sözüne uyarak kedisine karşı aşırı bir sevgi göstermiş, vefatından sonra kırk gün yemeden, içmeden kesilen kedisi ölünce şeyhin vasiyetine uyularak buraya gömülmüştür.”* (Atçeken,2007,c. 34,275)

İslam dünyasında kedinin yeri de özeldir. “*Muhammed’in kedinin içtiği suyla abdest aldığına ve kedisini uyandırmamak için entarisinin eteğini kestiğine dair rivayetler, Müslümanların kediye olumlu yaklaşmasına yol açmış görünüyor. Hatta Muhammed’i yilandan kurtaran “Müezza” adlı bir kediden bahseden kaynaklar var. Yine Ömer’den nakledilen bir hadiste “öldürülünceye kadar hapsedtiği kedi yüzünden bir kadın cehenneme girdi ve azap gördü” deniyor.* (<http://sokakkedisi.jimdo.com/>) *İslam’da özel bir hayvan: Kedi ile ilgili başlık altında kedi hakkında şöyle bilgi verilir: “Hadîslerin ve İslam alimlerinin açık delâletinden şu hükümler anlaşılıyor: 1- Kedi necis (pis) değildir. 2- Artığı da necis (pis) olmaz, o bakımdan arta kalan su ile abdest alınır. 3- Kedinin su ve gıda ihtiyacını karşılamak ve bu hususta kolaylık sağlamak sünnettir.”* (<http://www.haber7>)

YORUM ve TARTIŞMALAR

İki dilde var olan tanımı kayaslayınca, Lehçedeki çok daha kapsamlı, insan tecrübesine ve herkesin görebildiğine, iştebildiğine dayalıdır. Türk dilinden daha da uzun ve geniştir. Bu iki dilde tanımından sonra kedi kelimesini içeren farklı deyimler ve atasözleri yer bulmaktadır. Ama bu noktada bir fark daha vardır. Şöyle ki, *Farklı Lehçe Sözlüğü*’nde virgülden sonra değil, kedi kelimesini içeren ifadeler her defasında kullanışı ve açıklaması ile bir cümle şeklinde olur.

Göründüğü gibi Leh dilinde var olan kedi algılanışında en büyük farkı, kediye dinî bir bakış açısidir. Polonya’da, bütün Avrupa’da olduğu gibi şeytan ile ilişki kurduğu bahanesiyle binlerce

kedilere eziyet verip onları yakarlarmış. Kedinin davranışı ve nitelikleri aynı olduğundan, Polonyalıların ve Türklerin kedilerin aynı özellikleri dikkatlerini çekmiştir.

Lehçe ve Türk dilinde mevcut olan kedi tanımları bazı noktalarda benzerlik gösterir. Bunun sebebi bu iki kültürde kedinin algılanışı bir birine çok yakındır. Kedi, uysallık, kurnazlık başka bir benzerlik - kedi kavramı köpekle, fareyle ve çuval kelimelerini içeren ifadelerde bulunmaktadır. *Çuvalda bir kedi almak* yahut *kediyi çuvalda satmak* - hileli tavır ve davranış için kullanılan bir tabirdir. (Schimmel, 2009,126.) Kedi, Mevlana'nın şiirinde de yer almaktadır¹³. *Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde ise kedi tasavvufi hikmetleri ifade etmek için kullanıldığını görüyoruz.* (Çohurlu,2015,191-192)

Kara kedinin¹⁴, *aralarına kara kedi girmek, aralarından kara kedi geçmek, iki kişinin arasına kara kedi girmişse dostluk bozulmuş demektir* Türk atasözlerinde ve deyimlerde uğursuzluk getirdiği vurgulanır. Atasözlerinden ortaya çıkan kedi görünüşü şöyle: küçük, çevik, kurnaz, hileci, yetenekli, meraklı, sabırlı, cesur, açgözlü, hırslı bir hayvandır. Ayrıca karakterine göre/ huyuna göre hareket edici, biraz bencil bir hayvandır.

Kedi sadece deyimlerde ve atasözlerinde değil, birçok hikayede, şiirlerde, masalda da ana konudur¹⁵. Bu tür eserlerde daha çok zekâsının, kurnazlığının, iyi şansın sembolü olarak vurgulanır. Kedi algılanışında benzerlikler varken farklılıklar da vardır. Dinî yaklaşımdan, kedinin Türk mitolojisinde yerine bakmak lazımdır. Kedi kaplana ya da aslana benzetilir. Bütün bu bulgulara, hatta Türklerin günlük hayatındaki alışkanlığına bakılmalıdır. Şimdi bile bir sürü sokak kedisi beslenir, kovulmaz, tam tersi kucağına alınıp okşanır ve sevilir. Bu da hem dinden hem de kedinin kendisinden kaynaklanan bir davranıştır. Çünkü kedi sevmeye değer bir

¹³ Bir örnek olarak şu mısralar verilebilir: „*Alçak nefis bir kedi misali miyavlar/ Bir kedi gibi onu çuvalda kaptırırım derhal!*” (Schimmel,2009,126).

¹⁴ “Orta çağlarda ise kara kedi özellikle engisizyon döneminde büyücülük ve satanizmle ilişkili olarak kabul gördü. Ruhunu şeytana satmış kişinin ruhu kara bir kediyeye geçiyordu ve kara kedi o andan sonra kötülükleri yapmaya başlıyordu. Buradan yola çıkarak görüyoruz ki, kara bir kedinin yolunuza çıkması sizin büyücü taifesi ile haşır neşir olarak telef olacağınızın ta kendisidir”. <http://www.bilinmeyen.com/book/export/html/24> [26.09.2016].

¹⁵ Doğu ve Batı dünyasında kedi hakkında ayrıntılı bilgi Schimmel'in kitabında, islamiyette kedinin yeri <http://www.haber7.com/hayvanlar-alemi/haber/984173-islamda-ozel-bir-hayvan-kedi> web sayfasında bulunmaktadır. Kediyle ilgili batıl inançlar, <http://www.bilinmeyen.com/book/export/html/24> sayfasında yer almaktadır.

hayvandır. Leh dilinde olan kedi kelimesinin bilişsel tanımına ekleneceksadece birkaç unsur vardır: 1. Diğer yabancı kediler gibi güçlü, gururlu, bağımsız bir hayvandır. 2. Temiz, evde tutabilen, İslam'da özel bir hayvandır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dilsel- kültürel tanımı, bir dil topluluğunun kültürü ile bağlantılı olan, dil ve kültür ile ilgili özellikleri içeren, insan deneyimi sayesinde kurulmuş ve dilde sürdürülen dil yapıları şeklinde stabilize olan ilişkisini gösteren dünyanın yorumlanamayan bir araçtır. (Anusiewicz,1994,114-115). Dil sistemlerinde yer almayan (ama dil yoluyla aktaran) diğer bilgi iletim sistemlerinde (efsane, büyü, din, bilim, sanat) olan bilgi, dil ile yorumlanır. Gerçek ile dilsel gerçek arasında büyük bir fark vardır¹⁶. Öznenin (insanın), nesne algılaması ve nesne arasındaki bağ göz önüne alınmalıdır.

Bu çalışmamın amacı Lehçe ve Türkçe'deki kedi tanımları arasında kıyaslama yapmak değildi. Ana amacı, tanımın yapısı uygulandığı yazma şeklini hem de tanımda verildiği gibi kedi kavramının bilişsel tanımının örneklerini sunmaktı. Bir kavramı tamamen açıklayan, bu kavramla ilgili bütün bilgiyi kapsayan tanım bilişsel tanım olur. Çünkü içinde hem dilsel hem kültürel verileri sunmaktadır. Böylece bu tanım bir topluluğun dilsel dünya tasvirini gösterir. Dil ve değişik kültürel artefakt (insan eliyle yapılmış şeyleri) yoluyla eskiden bugüne kadar bir toplulukta yaşayan bir kavramın algılanışını ortaya koymaktadır.

Farklı dillerde aynı metod kullanılarak yazılan tanımlar, bir kavramın nasıl algılandığını gösterir, diğer bir deyişle diller ve kültürler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya koyar. Böyle bir araştırma hem farklı kültürler hem de bu kültürlerin dilde ortaya çıkan biçimlerini karşılaştırma çalışmalarına yararlı olacağını ümit ederim.

KAYNAKÇA

Kitap:

- Anusiewicz J. (1994). *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław
 Çohurlu Y. (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
 Doğan A. (2009). *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK, Ankara 2009.

¹⁶ Türk dilinde *kedi* ile ilgili mevcut olan veri, başka dillerde ve kültürlerde bulunan veriler ile kıyaslamada, kedi benzer/ farklı bir şekilde görüp görmediğini belirlemek için imkanı sağlar.

- Doğan A. (1978). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları: 217, Ankara
- Lyons J. (1975). *Wstęp do językoznawstwa*, PWN, Warszawa.
- Schimmel A. (2009). *Şark Kedisini*, çev., Senail Özkan, İstanbul.
- Taylor J. R. (2001). *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*, Lechçe çev. Anna Skucińska, Kraków 2001.

Editörlü kitapta yayımlanmış bölüm:

- Bartmiński J. (2006). O pojęciu językowego obrazu świata, Jerzy Bartmiński (Editör). *Językowe podstawy obrazu świata*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006, 11-21.
- Bartmiński J., Tokarski R. (1993). Definicja semantyczna: czego i do kogo, Bartmiński, Tokarski (Editör). *O definicjach i definiowaniu*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Zakład Języka Polskiego, Lublin, 47-61.
- Nowakowska-Kempna I. (1992). Miejsce leksykologii w kognitywizmie, Andrzej Markowski (Editör). *Opisać słowa*, Instytut Języka Polskiego UW, Zakład Leksykologii i Kultury Języka, Warszawa, 118-131.
- Żmigrodzki P. (2010). Definicja leksykograficzna a opis języka - ćwierć wieku później. Jeszcze o roli naiwnego obrazu świata w definiowaniu, Chlebda W. (Editör). *Etnolingwistyka a leksykografia*. Tom poświęcony prof. Jerzemu Bartmińskiemu, Opole, 33-40.

Dergi makalesi:

- Anusiewicz J. (1990), Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie, *Etnolingwistyka* 3, 95-138.
- Çetinkaya B. (2009). Eşdizimli Sözlükler, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/4 Summer, 196-206.
- Göçer A. (2001). Türk Dili İle İlgili Sözlükler Genel Bir Bakış ve Günümüz İlköğretim Sözlükleri, *Türk Dili*, Sayı 598, Ekim, 388-403.
- Kurukafa V. (1990). Atasözlerinde Hayvanlar (Tesbit, Tasnif, Tahlil), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 698, Ekim, 137-162.
- Özmen M., (2016). Türkçe Sözlük'teki Bazı Tanımlar Üzerine, *Türk Dili*, cilt: CXI, Sayı: 776, 2016, 64-88.
- Parlatır İ. (1995). Türkçede Sözlük Çalışmaları ve Sorunlarımız, *Türk Dili* Sayı 517, Ocak, 3-19
- Rakusan J. (2000). Language constructs of animal and men in two cultures: Czech vs. English similes with animal in comparatum, *Multilingua. Journal of Cross-cultural and Intercultural Communication* 19, 265-279.
- Wójtowicz M. (2013). Definicja kognitywna jako sposób opisu semantyki symbolu na przykładzie liczby siedem, [A Cognitive Definition as a Mode of Describing a Symbol: A Case Study of the Number Seven], *Roczniki Kulturoznawcze*, tom IV, numer 4, RKult_2013T4nr4_071-087_Wojtowicz.pdf [06.06.2016].

Elektronik kaynaklar:

- Atçeken Z., PİR ESAD KÜLLİYESİ, *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 34; sayfa, 275; <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=340275> [05.07.2016].

Bursalı M. N., *İslami Rüya Tabirler Ansiklopedisi: Rüya Tabirleri*; [https://books.google.pl/books?id=mpfjBwAAQBAJ&pg=PA675&lpg=PA675&dq=Kedirüyası hizmetçi ile](https://books.google.pl/books?id=mpfjBwAAQBAJ&pg=PA675&lpg=PA675&dq=Kedirüyası+hizmetçi+ile)) [05.07.2016].

Radovanović J., *Pragmatyczne aspekty definiowania*; www.racjonalista.pl/pdf.php/s,5695, [06.06.2016].

Szerszunowicz J., *Definicja kognitywna jako składnik opisu leksykograficznego związków frazeologicznych z komponentem animalistycznym*, [A cognitive definition as an element of lexicographic description of phraseological units with faunal constituents]; www.animalisticki-frazemi.eu/.../SZERSZUNO... [06.06.2016].

Türkiye'deki batıl inançlar, <http://www.bilinmeyen.com/book/export/html/> [26.09.2016].

Web Sitesi:

<http://rehber.ihya.org/yenirehber/keci-felis.html> [05.07.2016].

<http://sokakkedisi.jimdo.com/> [26.09.2016]

<http://www.bilinmeyen.com/book/export/html/2> [26.09.2016].

<http://www.haber7.com/hayvanlar-alemi/haber/984173-islamda-ozel-bir-hayvan-keci> [26.09.2016]

<http://www.tdk.gov.tr/> [22.08.2016].

Sözlükler:

Aksoy Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü I, II*, İnkılâp Kitapevi Yayın, İstanbul.

Albayrak N. (2009). *Türkiye Türkçesinde atasözleri*, İstanbul 2009.

Ayverdi İ. (2001). *Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*, İstanbul.

Bańsko M. (2000). *Inny Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa.

Bogusław Dunaj B. (2003). *Domowy popularny słownik języka polskiego*, Cykada, Warszawa 2003.

Kuşçu Ü., Kuşçu H. (2001). *Atasözleri ve Deyimler* İstanbul.

Parlatır İ. (2007). *Atasözleri*, Yargı Yayınevi, Ankara.

Türkçe Sözlük, 2011, TDK, Ankara.

DİLBİLGİSEL TERİM EKSİKLİKLERİNİN YABANCI DİL EĞİTİMDE GETİRDİĞİ SORUNLAR

Leyla Çiğdem DALKILIÇ*

ÖZET

Yabancı bir dili öğrenen kişi, ana dilinden yola çıkarak benzerlik gösteren dil yapılarını kendi ana diliyle mukayese ederek dil öğreniminde karşılaştığı zorlukları en aza indirgeyebilmekte ve yabancı dildeki yapıları daha kolay anlayabilmektedir. Ne var ki, öğrenilen yabancı dil, eğer kişinin ana dilinden farklı özellikler sergiliyor ve ana dilinde bulunmayan çeşitli dil kategorilerine sahip özellikler taşıyor ise, dili öğrenen kişi bu yapıları daha iyi anlayabilmek adına çeşitli kaynaklara başvurma yöntemini seçmektedir. Bu kaynakların başında ise o dile özgü olan dilbilgisi terimleri sözlüğü gelmektedir. Rusyanın Türkçeden farklı dilbilgisi kategorilerine sahip olması Rusça dilbilgisinde olup da Türkçe dilbilgisinde olmayan terimlerin varlığına işaret etmektedir. Öğrenilen dile ilişkin herkes tarafından kabul gören terimlerin kullanılmaması dilin özellikle de akademik açıdan öğrenilmesinde büyük bir eksiklik teşkil etmektedir. Rus dilinin özellikle de morfoloji alanındaki terim eksikliklerinin giderilerek geniş bir eğitim çevresi tarafından kabul edilmesi ve ortak sayılabilecek yeni dilbilgisel terimlerin sunulmaya çalışılması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: dil bilgisel terimler, yabancı dil öğrenimi, Rusça, Türkçe, dilbilgisi terimleri sözlüğü

PROBLEMS ARISING FROM THE LACK OF GRAMMATICAL TERMS IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION

ABSTRACT

A person who studies a foreign language, comparing the language structures that showing similarities with his mother language, thus he can minimize the difficulties faced in language learning and he can understand easily the language structures in foreign language. However, if the object language presents different properties from person's native language and it carries some properties of various language categories which are not present in his mother language, person who learns a foreign language applies to different sources to understand these categories better. One of these primarily sources are grammar glossaries which is specific for object language. Having different grammatical categories Russian language differs from the Turkish and it indicates existing of some terms that are not present in Turkish language. The fact that it is not used accepted by all understandable terms in

* Yrd. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı ABD, lcdalkilic@ankara.edu.tr

foreign language education, poses a major shortcoming especially in terms of academic learning. The purpose of this study is remedying the deficiencies of terms especially in the field of morphology and ensuring the acceptance by a broad educational environment to present new grammatical term that can be considered common.

Key words: *grammatical terms, foreign language learning, Russian, Turkish, grammar glossary*

1. GİRİŞ

Yabancı dil eğitimindeki önemli noktalardan bir tanesi de dildeki belirli yapıların, dili öğrenen kişinin kendi ana dilinde anlayabileceği şekilde, karşılıklarının verilerek öğretilmesidir. Böylece, kişinin hafızasında oluşabilecek anlaşılabilir durumlara ya da karmaşalara engel olunabilmektedir. Yabancı bir dili öğrenen kişi, ana dilinden yola çıkarak benzerlik gösteren dil yapılarını kendi ana diliyle karşılaştırıp eşleştirerek dil öğreniminde karşılaştığı zorlukları en aza indirgeyebilmekte ve yabancı dildeki yapıları daha kolay anlayabilmektedir. Diğer bir deyişle, yabancı dil öğrenen bir kişi kendi ana dilinde bulunan yapılar ile eş değer özellik gösterdiğini anladığı yeni yapıları birbiriyle mukayese ettiğinde dil öğreniminde karşılaştığı bir zorluğu otomatik olarak aşmış olmaktadır. Bu karşılaştırma yöntemi ile yeni yapıları daha kolay kavrayabilmekte, dil kendisi için daha anlaşılır bir hal almaktadır.

Ne var ki, öğrenilen yabancı dil, eğer kişinin ana dilinden farklı özellikler sergiliyor ve ana dilinde bulunmayan çeşitli dil kategorilerine sahip özellikler taşıyor ise, dili öğrenen kişi bu yapıları daha iyi anlayabilmek adına çeşitli kaynaklara başvurma yöntemini seçmektedir. Bu kaynakların başında ise o dile özgü olan dilbilgisi terimleri sözlüğü yer almaktadır. Dildeki bilinmeyen yapıları aktarmak ve açıklamak için kullanılan çeşitli ifadeler veya öğrenilen dile özgü olan dilbilgisel terimlerin kullanılması, yabancı dili öğrenen kişi için o yapının özünü anlayabilmesi açısından yeterli olmayabilmektedir. Söz konusu terim boşluğu veya ifade eksikliği özellikle de Türk dilinden dilbilgisel anlamda farklılık gösteren Rus dilinin eğitimi sırasında yaşanabilmektedir. Öğrenciler, özellikle de tek başına çalışmalarda bulunanlar, dildeki yeni yapıları, hem terim yetersizliği hem de terimlerin işlevlerinin yeteri kadar sözlüklerde ya da diğer kaynaklarda açıklayıcı bir şekilde sunulmamasından ötürü anlamakta güçlük çekebilmektedirler. Rusça tüm diğer diller gibi

zengin bir dil olmasının yanı sıra Türkçeden farklı dilbilgisi kategorilerine sahip bir dildir. Farklı dil ailelerine mensup olmaları Rusça dilbilgisinde olup da Türkçe dilbilgisinde olmayan terimlerin varlığına işaret etmektedir. Biri Hint-Avrupa dil ailesinin Slav Dilleri grubunun Doğu Slav Dilleri alt grubuna, diğeri ise Ural-Altay dil ailesinin Altay Dilleri alt grubuna aittir. Doğal olarak da, her iki dilin dilbilgisi yapısındaki farklar o dile özgü terimlerle adlandırılmaktadır. Bu farklılıklar başta gramer, söz dizimi, fonetik, sözcük bilim alanlarındaki dilbilgisel terimlerde kendini göstermektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Dilde bilinmeyen sözcüklerle ilgili herhangi anlaşılmaz bir durum meydana geldiğinde herkesin başvurduğu temel kaynaklardır sözlükler. Bu kaynaklar sadece kişinin günlük hayatta ana dilini konuştuğunda değil, bilim, sanat ya da teknoloji gibi spesifik alanlarda yol gösterici olarak kullandığı kaynaklardır. Farklı ihtiyaçlara ve farklı kullanıcılara hitap edebilen bir sözlük, hem dilsel hem de dil dışı unsurları dikkate alınarak hazırlanmalıdır. Bu farklı ihtiyaçlardan bir tanesi de, şüphesiz, yabancı dil öğreniminde kullanılan kaynaklardır. Yabancı dil eğitiminde sözcüklerin büyük bir yeri bulunmaktadır. Bir dilden diğeri bir dile hazırlanan sözlükler, dilde kullanılan sözcüklerin aktarımı, eski ve yeni sözcükler, dilde daha fazla ya da daha az kullanımı tercih edilen kelimeler, ya da kullanımdan çıkmış ifadeler, kalıplaşmış söylemler gibi çeşitli sözcük türlerinin anlaşılması açısından önemlidir.

Yabancı dil eğitiminde çoğunlukla gözden kaçan ya da fazla dikkat edilmeyen bir diğeri hususta, dili öğrenen kişinin dildeki yapıyı ifade edebilmek ve anlamak için kullanması gereken dilbilgisel terimlerdir. Öğrenilen dile ilişkin ortak ve herkes tarafından kabul gören, anlaşılır terimlerin kullanılmaması dilin özellikle de akademik açıdan öğrenilmesinde büyük bir eksiklik teşkil etmektedir. Bu çalışmanın amacı, bilhassa son yıllarda popüler bir dil olarak Türk öğrencileri arasında ilgi gören Rus dilinin dilbilgisindeki, özellikle de morfoloji alanındaki, terim eksikliklerinin giderilerek bu alandaki boşluklara dikkat çekmek, bunların geniş bir eğitim çevresi tarafından kabul edilmesini sağlamak ve ortak sayılabilecek yeni dilbilgisel terimler sunmaya çalışmaktır. Bunun yanı sıra, gelecek yıllardaki iki dilli sözlük çalışmaları için örnek teşkil etmesini umduğumuz, her iki dildeki yapısal farklılıkları göz önüne alan açıklamalı bir Rusça-

Türkçe dilbilgisi terimleri sözlüğünün bizce nasıl olması gerektiğini gösteren model bir şema da geliştirilmiştir.

3. YÖNTEM

Araştırma konumuza ilişkin terim derleme çalışması sırasında, bilhassa Türkoloji alanında gerçekleştirilen çalışmalardan da yola çıkılarak daha önce dilbilgisel terimler ve sözlük çalışmaları üzerine gerçekleştirilmiş makale ve sözlük çalışmalarından terim derleme taraması yapılmıştır. Ve bu çalışmalarda yer alan dilbilgisel terimlerin ne şekilde ele alındığı veya aktarıldığı incelenmiş, Rusçadaki terimlerin Türkçeye aktarımında ya da sözlük çalışmalarında yaşanan terminoloji sorunları üzerinde durulmuştur.

Bir dilde olup da bir diğer dilde mevcut bulunmayan dilbilgisel yapıların da var olduğunun hesaba katılması, bizce, iki dilli bir terimler sözlüğünde dikkat edilmesi gereken temel noktalardan bir tanesini teşkil etmelidir. Bilhassa morfoloji alanında Rusça-Türkçe ve Türkçe-Rusça karşılaştırmalı bir dilbilgisi sözlüğünün nasıl olması gerektiği ve çalışmada belirtilen noktalara neden dikkat çekilmesinin önemli olduğu oluşturulan bir sözlük modeli şeması ile sunulmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken de, öncelikle her iki dildeki yapısal farklılıklar göz önüne alınmıştır. Açıklamalı bir Rusça-Türkçe dilbilgisi terimleri sözlüğünün bir bölümünü oluşturabilecek olan biçim bilim çerçevesinde oluşturulan model şemada öncelikle Rusça terimler verilmiştir. Sunulan terimin ikinci bir Rusça adlandırması varsa bu parantez içinde sunulmuş, ardından terimin Türkçedeki veya Türkçe karşılığı verilmiştir. Ardından terimlerin açıklamaları, Rus dilinin gramer özellikleri ve Türkçeye kattıkları eş değer anlamları da dikkate alınarak verilmiş, her bir açıklamada terimlerin dildeki işlevleri de belirtilmiştir.

Günümüze kadar Rusça ve Türkçeyi kapsayan iki dilli sözlük çalışmalarındaki artı ve eksililerin ortaya çıkartılması için ise, incelemelerde bulunularak bilgiler toplanmış ve çözümlenmeleri yapılmıştır. Sami Baskın, sözlük hazırlanmasında arz-talep dengesinin göz önüne alınması gerektiğini belirterek sözlük çalışmalarıyla ilgilenenlerin sözlüklerin genel özelliklerini ortaya koymak, hazırladıkları planları uygulamak ve uygun ürünleri doğru kullanıcılara ulaştırmak gibi birden fazla aşamayı dikkate almaları gerektiğini savunmaktadır (Baskın, 2014). Bu görüşten yola çıkarak, Rusça dilbilgisine ait terimlerin hem doğru bir şekilde dilimize

yansıtılması hem de anlaşılır bir şekilde sunulabilmesi açısından bu zamana kadar Rus dilinde mevcut bulunan terimlerin diğer çalışmalarda ne şekilde ele alındığı ve karşılaştırmalı dilbilgisi terimleri sözcüklerinin nasıl oluşturuldukları incelenmiştir.

4. BULGULAR

Öncelik olarak Rusça'ya ilişkin, Ayşe Pamir Dietrich tarafından hazırlanan Rus dili için hazırlanan “*Dilbilim Terimleri Sözlüğü*” incelemeye alınmıştır. Adı geçen araştırmacı tarafından “*Rusça-Türkçe Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*” olarak sunulan sözlüğün incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular ve alanında belki de yayınlanan ilk çalışma olmasına rağmen ortaya çıkan genel izlenimler şu şekildedir:

1) Sözlük içerisinde verilen sözcükler alfabetik sıraya göre sunulmasına rağmen dilbiliminin fonetikten morfolojiye, sözdiziminden eski Slavca'ya kadar oldukça geniş bir alan yelpazesini kapsadığı görülmekte ve bunların ilgili alanlara ayrılmadığı göze çarpmaktadır. Farklı dallara ait birçok kelimenin bir arada kullanılması sözlük içerisindeki düzen ve takip sırasını bozmaktadır. Bu bağlamda, dilbiliminin temel alt dallarından belli başlı alanlara ait sözcüklerin belirli bölümler halinde sunulması ileride yayımlanacak olan dilbilim terimleri sözlüğünde tercih edilebilecek bir uygulama olarak dikkate alınabilir.

2) Sözlükte yerli (*абориген*), *destan* (*былина*), *ikiz* (*близнецы*), *açık konuşma* (*внятная речь*), *dalga* (*волна*), *çevirmen* (*переводчик*), *az eğitim görmüş* (*малограмотный*), *özet*, *rapor* (*реферат*), *ayak* (*стона*), *zebur kitabı* (*псалтырь*), *din* (*религия*), *Eski Kilise Slavcası ve Eski Rusça'da 'i' sesini veren ve 400 rakamını gösteren son harf* (*ижица*) gibi dilbilgisel terimleri açık bir şekilde ifade etmeyen sözcüklerin dilbilim terimleri sözlüğünün içine katılmış olması bir dilbilim terimleri sözlüğünde olması gereken bütünlüğü bozmaktadır.

3) *Yanlızsız konuşma* (*грамотная речь*), *kalem sürçmesi* (*опуска*), *sözcüğü sözcüğüne çeviri* (*дословный перевод*), *belirteçsi* (*адвербиальный*), *somut tanımlamak* (*конкретизировать*), *işlek olmayan* (*непродуктивный*) *derilmiş cümle* (*слитное предложение*) gibi Türk Dil Kurumu sözlüğünde ve Gramer Sözlüklerinde bulunmayan ya da günlük hayatta duyulduğunda ifade açısından doğruluğu tartışılabilir söylemlerin kullanıldığı veya dilbilgisel bir

terim olmaktan uzak söylemlere yer verildiği gözlemlenmekte ve bunların da terimlerin anlaşılabilirliğini zorlaştırdığı görülmektedir.

4) *Гам (гамма), akor уарта (гармонизация)* gibi daha çok müzik terimi olan kelimelerin sözlüğe eklenmiş olması yine dilbilim terimler sözlüğü başlığı ile sunulan çalışmanın bütünlüğüne uymamaktadır.

5) Sözlüğün anlaşılabilir olması açısından kullanımda daha sık kelimelerin tercih edilmesi her bir çalışma için artı olacaktır. Örneğin, *devingenlik*, *devingen* yerine *hareketlilik hareket*; *küme* yerine *kategori*; *söyleyiş* yerine *telaffuz*; *artıklık* yerine *fazlalık* gibi anlaşılması kolay kelimelerin seçilmesi terimlerin hem akılda kalıcı olmasına hem de daha genel bir kabul görmesine yardımcı olacaktır.

6) Sözlükte yer alan Rusça kelimelerin esas anlamlarının dışında, farklı anlamlarla birlikte aktarılması hem dili öğrenenleri yanlış bir yola sürükleyebilir hem de çalışmanın güvenilirliğini zedeleyebilir: Örneğin, *прямаяк* kelimesinin “*eski dil*” yerine “*ana dil*”; *проверенный* kelimesinin “*kontrolü yapılmış, denetlenmiş*” yerine “*denenmiş*”, *гравис* kelimesinin “*aksan işareti*” yerine “*pes*”; *произвольность, произвольный* kelimesinin “*serbest*” yerine “*nedensizlik, esassız*” şeklinde çevrilerek aktarılması gibi (Dietrich, 2001).

Yapılan incelemeler sonucunda, yukarıda bahsedilen çalışmanın dışında, Rusça-Türkçe dilbilgisi terimleri sözlüğü üzerine yapılmış iki dilli başka bir açıklamalı sözlük çalışmasına rastlanmamıştır. Aleksandr Kalyuta'nın “*Dil bilimi Terimleri Sözlüğü*” adlı çalışmasında yer alan dilbilgisel terimlerin açıklamaları ise Rusça olarak sunulmaktadır (Kalyuta, 2004).

Eyüp Bacanlı, “*Türkçe Fiil, Slav Türü Bitmiş Görünüş Bildirebilir mi?*” adlı çalışmasında Rusça ve Türkçedeki kimi yapı benzerliklerinden kaynaklanan kavramsal bazı belirsizliklerin günümüzde de geçerliliğini koruduğunu belirterek *kılınış* ve *görünüş* kavramlarına ilişkin terminoloji sorunundan bahsetmiştir (Bacanlı, 2009). Bacanlı ayrıca çalışmasının kimi yerinde *bitmişlik görünüşü* kimi yerinde *görünüş* teriminin Rusça karşılığı olan *biltmişlik vid* ifadelerini kullanmaktadır. Bunun dışında Rusçadaki “*görünüş*” ifadesinden ziyade Rusçadaki karşılığı olan “*суд*” (*vid*) ifadesini kullanmaktadır. Bu da bize, araştırmacının anlaşılabilir olmak isteğinden yola çıkarak belirli bir terminolojiyi kullanmak için yaşadığı ikilemi gösterebilmektedir. Bacanlı yine adı geçen aynı

eserde, Türkçede *kılınış*, İngilizce de *manner of verbs* olarak ifade edilen kavramın Rusça karşılığını *kılınış* veya *eylem tarzı* olarak sunmaktadır. Bunu yaparken de kavramın açıklamasını vermektedir. Bu da bize özellikle bazı terimlerin diller arası çalışmalarda anlaşılır olabilmesi açısından açıklamalarıyla birlikte verilmesinin gerekli olduğunu göstermektedir (Bacanlı, 2009). Emine Yılmaz, “Çuvaşça dilbilim ve dilbilgisi terimleri üzerine bir deneme” adlı çalışmasında çoğu Çuvaşça dilbilgisi teriminin Rusça gibi diğer dillerden ödünçleme yoluyla dile girdiğini belirterek bunların Rusça da dahil Türkçe karşılıklarını diğer dillerle birlikte yalnızca terimin sözcük karşılığı şeklinde aktarmaktadır. Bunun yanında Yıldız, Türkçe ve Çuvaşçadaki kavramların örtüşmediği bazı terimlerin bir diğer dilde bulunmadığı bu nedenle aktarılmasının mümkün olmadığını belirterek iki dilli sözlük çalışmalarında yeni terim oluşumlarının gerekliliğine işaret etmektedir (Yıldız, 2005).

5. YORUM VE TARTIŞMALAR

Dili, söz dizimi, ses bilimi, biçim bilim gibi çeşitli açılardan yapısal, anlamsal ve kullanım bağlamında sözcüklerin gönderimlerini ve iletişimde dilin yaptırım gücünü inceleyen dil bilimi gibi bir bilim dalı ile bir dilin ses, biçim ve cümle yapısını inceleyerek kurallarını saptayan dil bilgisini ele alırken bu spesifik alanlarda kullanılan ortak sözcüklerin baz alınarak terimler sözlüğü hazırlanmasında fayda vardır. Özellikle de, eğer Türkçe ile başka bir dilde ortak bir terimler sözlüğü ortaya konmak isteniyorsa her iki dilde de anlaşılabilir olan kelimelerin terim niteliğinde tercih edilmesi gerekmektedir. Bir dilde olup da bir diğer dilde olmayan dil bilimsel yapıların da var olduğunun hesaba katılması iki dilli bir terimler sözlüğünde dikkat edilmesi gereken temel noktalardan olmalıdır. Çünkü sadece sözcüğün karşılığının herhangi bir ifadeyle verilmesi anlaşılabilirlik açısından yeterli olmayabilmektedir. Bu durum özellikle de Rusça ve Türkçe için söylenebilir. Farklı dil ailelerine mensup, farklı dil yapılarını bünyesinde barındıran bu iki dil için, başlangıç olarak sadece kelimelerin karşılıklarının verildiği bir terim sözlüğü yerine açıklamalı bir terimler sözlüğünün oluşturulması daha yararlı olacaktır. Örneğin, yukarıda bahsi geçen sözlükte sunulan *orta çatı* (*средний залог*), *ara tütse* (*вводное предложение*), *öznesiz cümle* (*безличное предложение*) gibi terimlerin dili yeni öğrenen veya bilgilerini tazelemek isteyen bir öğrenci ya da dil araştırmaları yapan bir

araştırmacı için pek bir anlamı bulunmamaktadır. Her iki dil arasındaki dilbilgisel farkların göz önüne alınarak ve bunların sade, anlaşılır bir şekilde açıklamalarının sunulmasıyla hazırlanacak olan bir Rusça-Türkçe terimleri sözlüğü hem daha yararlı olacaktır hem de geniş kitlelere hitap edebilecektir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, herhangi bir çalışmada ya da eğitim sırasında genel kabul görmemiş terimlerin bilhassa da bunların kullanım alanları, özellikleri gibi herhangi bir açıklama olmadan kullanılmaları ilk etapta dili öğrenen ya da dil araştırmaları yapan bir araştırmacı için bir anlam ifade etmeyebilir. Buna, öğrenilen dilde kullanılan terimlerin doğrudan yabancı kelimelerle ifade edilmesi ya da bunların hedef dile yapılan birebir çevirileri de dahildir. Dil alanında özellikle de Rus dilinde terim boşluklarının bulunması ve bu terimlerin uygulama alanlarının tam olarak bilinmemesi dilin doğru bir şekilde öğrenilmesine engel teşkil etmektedir. Örneğin, Slav dillerinde bulunan “*bitmemişlikve bitmişlik görünüşlü fil*” terimi yerine bu terimlerin Rusçada kullanıldığı şekliyle *NSV(nesoversenniy vid)* ve *SV(soversenniy vid)* olarak ifadesi dili öğrenen kişinin hafızasında yer etmeyebilmektedir ya da belirli bir anlam ifade etmeyebilmektedir. Bitmişlik ve bitmemişlik anlamları gibi yine aynı şekilde, Türkçede bulunmayan ancak Rus dilinde mevcut bulunan ve Habibe Ersoy’un çalışmasında da kullandığı, bizce de Rus dilindeki yapıları tanımlamak için oldukça uygun bir terim olarak kabul edilebileceğini düşündüğümüz, “*kiplik parçacıkları*” terimi başlı başına yeterli gelmeyebilmektedir. Terimin Rusçasının da kullanılması bu yapıların öğrencinin hafızasında yer etmesi için de yeterli değildir. Türkçede karşılığı bulunmayan benzeri yapıların Rusçada nasıl, neden ve ne şekilde kullanıldıklarının aktarılmasının dışında, bu terimlerin kullanım yerleriyle birlikte uygulamada yaygınlık kazanması kaliteli bir akademik dil eğitimi için önemlidir. Benzeri örnekler çoğaltılabileceği gibi, burada önemli olan bu terimlerin altında yatan boşlukların doldurulabilmesi ve Türkçeye uygun bir şekilde uyarlanarak öğrencinin anlayabileceği biçimde aktarılması ve Türkiye’deki Rus filolojisi alanında eğitim veren kurumlarda ortak sayılarak geniş yer etmesidir.

Her iki dildeki yapısal farklılıkları göz önüne alarak açıklamalı bir Rusça-Türkçe dilbilgisi terimleri sözlüğünün bir bölümünü oluşturabilecek olan biçim bilim çerçevesinde Rus dilinin gramer özellikleri ve Türkçeye kattıkları eş değer anlamları dikkate alınarak

tanıtıcı bir sözlük derlemesi aşağıda sunulmuştur. Ek olarak, eğer bir kavram için iki farklı terim aynı sıklıkta kullanılıyorsa bunlardan bir tanesi parantez içerisinde verilerek açıklamalarıyla birlikte sunulmuştur. Bazı terimlerin daha anlaşılır olabilmesi için de örneklere yer verilmiştir.

<u>Rusça</u>	<u>Türkçe</u>	<u>Açıklama</u>
Аналитические словоформы	Analitik sözcük formları	Gramer yapısı yardımcı fiil <i>быть</i> ve yardımcı sözcük <i>бы</i> olmak üzere iki gramer aracıyla ifade edilen sözcüklerdir (<i>буду говорить, говорил бы gb.</i>).
Аспектология	Aspektoloji	Görünüş kategorisi çerçevesinde dilin gramer yapısını ve gramer anlamını, işlevsel-anlamsal olarak görünüş kategorisiyle ilintili tüm olguları inceleyen bilim dalıdır (Maslov 2004:23).
Аспект	Kılış	Mastar halinde bulunan fiillerin taşıdıkları anlamdır. Belli bir sürecin akışında bulunan doğal bir özelliktir. Fiil mastarının bildirdiği ana anlama bağlı olan başlama, bitirme, süreç, tekrar gibi anlamlar kendi içinde mevcuttur, bu nedenle de nesnelidir (Dilaçar 1974: 161). Örneğin, <i>заплакать</i> - başlangıç, <i>умереть</i> - bitiş-son bildirir vb.
Вид	Görünüş	1) Fiille ifade edilen ‘eylem’, ‘durum’, ‘olay’ın vs. bir zaman dilimi içerisinde nasıl meydana geldiğini ya da zaman dilimlerine nasıl ayrıldığını gösterir (Peşkovski 1956: 105). 2) Görünüş, çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramın süreç ve anlamında konuşanın özel bir başkalaşım yapmasıdır (Dilaçar 1974: 161). 3) konuşmacının belirli bir zaman dilimi içerisinde meydana gelen olayın konuşmacı tarafından farklı şekillerde algılanmasıdır (Combric 1976:3). 4) Fiilin mastar halinde değil çekim ekindeki iç anlamdır. * Uluslararası terminolojide görünüş “вид” “аспект” olarak da ifade edilebilmektedir.

Вариантность	Alternatiflik	Dildeki bir ifadenin birden fazla dil yapılarıyla ifade edilebilmesi, birbirlerinin yerine kullanılabilmesi durumudur. <i>Увидят молоденькую девушку – так уж глаза таращат [А. Островский. Богатые невесты] Krş.: Какие эти мужчины! Видят молоденькую девушку – так уж глаза таращат. Örneğin, Хоть убей не вспомню = Хоть убей не могу вспомнить.</i>
Грамматическое значение	Gramer anlamı	Kelimenin tek değil büyük bir gruba ait ek anlamına denir. Gramer anlamının en büyük özelliği ifade şeklini çekim ekleriyle elde etmesidir. Bunlar kelimenin sonuna gelerek kelimenin gramer anlamını değiştiren çekim ekleridir: <i>книга-книги; лампа-лампы; место-места; едет-едут; продолжай-продолжайте vb.</i>
Грамматические категории	Gramer kategorileri	Gramer kategorileri isim, sıfat, zamir, edat, ismin hali gibi dildeki farklı yapıları karşılamaktadır. Gramer anlamı ve gramer araçları kavramları arasındaki sıkı bağ sonucunda ortaya çıkmıştır.
Избыточность	Dilde fazlalık	Dildeki bir söylemin anlamını bozmadan bir başka dil yapısı kullanılarak da ifade edilebilmesi durumudur. Örneğin, <i>Хоть убей не вспомню = Хоть убей не могу вспомнить.</i>
Категория вида	Görünüş kategorisi	Konuşanın öznel olarak gördüğü, değerlendirdiği yani kendi dünya bakış açısından tanık olduğu olayları betimleyiş biçimidir.
Конкуренция видов	Fiil formları arasındaki rekabet	Söylemin anlamında değişik yaratmadan bitmişlik ve bitmemişlik görünüşlü fiillerin birbirlerinin yerlerine kullanılabilmesi durumudur. Örneğin, <i>Какие эти мужчины! Увидят молоденькую девушку – так уж глаза таращат [А. Островский. Богатые невесты] Krş.: Какие эти мужчины! Видят молоденькую девушку – так уж глаза таращат.</i>
Локализован-	Zamanın	Şimdiki, geçmiş ve gelecek zaman

ность	belirliliği	ekseninde eylemin veya durumun yerinin belirli, kesin olması durumudur.
Междометие	Ünlem ögesi	Şaşırma, hayret, kızma, üzüntü gibi dilin çeşitli duygular belirten yapılarıdır <i>ай, ой, ах, божев.</i>
Модальные слова	Kiplik belirteçleri	cümlelerin ve kelimelerin farklı anlamsal, kipsel ve duygusal ifadelerini yansıtan; çeşitli formlardaki kelimelerin oluşturulmasında rol oynayan dilin yardımcı yapılarıdır. Kelimelere kipsel, duygusal-ekspresif ifadeler gibi çeşitli ilave anlamalar katan, yeni formda sözcükler kuran dilin değişmez yapılarıdır. Yalnızca cümle içerisinde ele alındıklarında bir anlama sahiptirler, cümle dışında ele alındıklarında ise sözcük anlamlarını kaybetmektedirler (<i>безусловно, к счастью, к сожалению, наоборот, так, однако, видимо vb.</i>)
Нелокализованность	Zamanın belirsizliği	Belirli bir an ve zaman ekseninde eylemin veya durumun yerinin belirli, kesin olmaması durumudur. Eylemler soyutlaşmıştır.
Непродуктивные морфемы	Üretken olmayan morfepler	Dilde eskiden var olan ve günümüze kadar yer etmiş olan ancak halihazırda bu morfeplerden yeni sözcükler oluşturulması mümkün olmayan morfepler ise (-б-а <i>ходьба, просьба, стрельба vs.</i>).
Продуктивные морфемы	Üretken morfepler	Kelimenin morfolojik yapısında değişiklik yapılmasına imkan sağlayarak dilde yeni kelimelerin oluşturulması için kullanılabilen morfeplerdir. - <i>Анти</i> - <i>контр</i> gibi örnekler ile - <i>изм</i> gibi ekler yine bu yolla dile kazandırılmıştır.
Синтетические словоформы	Sentetik kelime formları	Gramer yapısı bir (<i>скажу, скаживs.</i>) gramer ifade aracıyla belirtilen kelimelerdir.
Способы глагольного	Eylemin hareket yöntemleri	1. Ön ek, son ek gibi sözcük türetme araçlarının yardımıyla ifade edilen ve

действия	(Kılınış)	farklı zaman dilimleri ile sayılabilen, ölçülebilene nicel zaman ve sonuç anlamları aktaran leksiko-morfolojik fiil gruplarıdır. Örneğin, <i>занеть</i> fiili “başlangıç” anlamına sahipken, fiili <i>отработать</i> “bitirmek” anlamına sahiptir. 2. Belli bir sürecin akışında bulunan doğal bir özelliktir. Fiil mastarının bildirdiği ana anlama bağlı olan başlama, bitirme, süreç, tekrar gibi anlamlar kendi içinde barındıran nesnel bir olgudur (Dilaçar 1974: 161)
Супплетивные словоформы	Suppletif(değişken) kelime formları	Gramer anlamının kelimenin farklı sözcük köklerinden oluşturulduğu değişik biçimlenme olarak da adlandırabileceğimiz suppletiv formlar. benzer sözcük anlamı ifade eden fakat farklı sözcük kökeninden türetilen kelime formları bulunmaktadır. Örneğin, <i>класть</i> (НСВ) – <i>положить</i> (СВ), <i>человек</i> (ед.ч.)- <i>люди</i> (мн.ч.), <i>хорошо-лучше</i> , <i>идёт-шёл</i> gibi..
Части речи	Dilin kısımları	Gramer özelliklerine göre sınıflara ayrılan sözcük gruplarıdır. Dilin kısımları bir anlamda dilin sahip olduğu gramer kategorileridir.
Частицы	Kiplik parçacıkları	Dilde farklı tür ve görevdeki sözcükler ve kavramlar arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan ve tek başlarına anlamı olmayan, cümle içerisindeki diğer sözcüklerle birlikte anlam ve görev kazanan kelimelerdir. Örneğin, <i>просто</i> , <i>ведь</i> , <i>ещё</i> , <i>то-тоvb.</i>

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dil çok çeşitliliği ve farklılığı bir arada barındıran ve insan hayatında önemli bir yere sahip olan bir varlıktır. Dilin anlaşılması, onun sadece ve öz bir şekilde aktarılmasının yanı sıra dil yapılarının iyi anlaşılmasından geçer. Yabancı dil eğitiminde ya da karşılaştırmalı dilbilgisi çalışmalarında diller arası farklı yapıların doğru bir şekilde aktarımı daha çok önem kazanmaktadır. Rusça gibi Türkçeden farklı gramer özelliklerine ve kategorilerine sahip bir dilin, bilhassa genel

konuşma ve yazı dışında kalan, uzmanlık isteyen özel uğraş alanlarına ait kavramların ifade edilmesi için gerekli olan terimlerin hedef dile doğru ve anlaşılır bir şekilde aktarılması, özellikle sözlük çalışmalarıyla mümkün olabilmektedir. Bu da, hem bireysel hem de kolektif çalışmalar sonucunda ortaya çıkabilecek bir dilbilgisi terimleri sözlüğü ile mümkündür. Hedef kitle tarafından anlaşılabilirlik, sistemsellik ve bütünlük, benzeri sözlük çalışmalarında başta dikkat edilmesi gereken noktaları teşkil etmelidir. Sadece uzmanlık alanında yapılacak çalışmaların daha ileri bir seviyeye çıkması ve terimlerin hedef dilde daha iyi anlaşılabilmesi için değil aynı zamanda farklı dilleri kapsayarak oluşturulacak olan dilbilgisi sözlüklerinin kalitesi açısından da önemlidir. Bu üç temel maddeyi içerisinde barındırmayan dilbilgisi terimleri sözlüklerin başarı oranları tartışmalıdır.

KAYNAKÇA

Bacanlı, E. (2009). Türkçe Fiil, Slav Türü Bitmiş Görünüş Bildirebilir mi? *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. Ankara Üniversitesi [Journal of Modern Turkish Studies. Ankara University]*, 6 (1), 43-58. doi:10.1501/MTAD.6.2009.1.5.

Baskın, S. (2014). Türkiye’de ve dünyada sözlükbilim: tanımı, kapsamı ve diğer bilimlerle ilişkisi. *International Journal of Language Academy*, 2 (4), 445-457.

Bondarko, A. V. & Eds. (2007). *Teoriya funktsionalnoy grammatiki [Theory of functional grammar]*. Moskova: Komkniga.

Bondarko, A. V. (1971). *Vid i vremya russkogo glagola. Znachenie i upotreblenie [Aspect and tense of Russian verb. Meaning and usage]*. Moskova: Prosveshenie

Comrie, B. (1976). *Aspect. An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge Univ. Press.

Dilacar, A. (1974). “Türk Fiilinde Kılımla Görünüş ve Dilbilgisi Kitaplarımız”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 159-171.

Dietrich, A.P. (2001). *Ruşça-Türkçe dilbilgisi ve dilbilimleri terimi sözlüğü*. Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ersoy, H.Y. (2011). Başkurt Türkçesinde Kiplik Parçacıkları. *Türkbilig Türkoloj, Araştırmaları Dergisi*, (22), 43-56.

Gvozdev, A.N. (1973). *Sovremenniy russkiy literaturniy yazık [Modern Russian Literary Language]*. (I), 421-423.

Kalyuta, A. (2004). “Dil bilimi terimleri sözlüğü”. İstanbul: Multilingual.

Korkmaz, Z. (2008). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK yayınları.

Maslov, Y. (2004). *İzbrannie trudi. Aspektologiya i obşee yazıkoznanie. [Selected works. Aspectology and general linguistics]* Moscow: Languages of Slavic Cultures.

Peshkovskij, A. M. (1956). *Russkiy sintaksis v nauchnom osvешenii [Russian syntax in a scientific light]*, Moscow: Languages of Slavic Cultures.

Smirnov, İ.N. (2008). *Virajenie povtoryemostii i oboşennosti deystviya v sovremennom russkom yazıke, [The expression of repeatability and generality of actions in Modern Russian language]*, St. Petersburg Nauka-Saga.

Yılmaz, E. (2000) Çuvaşça dilbilim ve dilbilgisi terimleri üzerine bir deneme, *TürkbiligTürkoloji Araştırmaları Dergisi*, (1), 87-101.

ARNAVUT ARAŞTIRMACILARININ ARNAVUTÇADAKİ TÜRKİZMALARA YÖNELİK HAZIRLADIKLARI SÖZLÜKLER VE DİL ARAŞTIRMALARI

*Lindita XHANARI**

Arnavutça, Türkçeden yeterince etkilenen Balkan dillerinden biridir. Yüzyıllar boyunca Arnavutluk ve Türkiye arasında var olan tarih, dil, edebiyat, kültür, etnografya, din vb. ilişkileri inkar edilemeyen kanıtlardır. Çalışmamızda Türkçe sözcüklerinin Arnavutçaya giriş kronolojisi, dağılımı, semantik gelişmeleri ve Arnavutçadaki değerini anlatan Arnavut araştırmacılarının bugüne kadar hazırladıkları sözlükler ve bilimsel çalışmaları hakkında, detaylı bir tablo sunmuş olmaya çalışacağız.

Çalışmamızda Arnavutluk Arnavut filologlarının araştırmalarıyla sınırlı kalmayıp, Kosova ve Makedonya Arnavut filologlarının hazırladıkları sözlükler ve araştırmalarını da dahil edeceğiz. Yani çalışmamız, Balkan ülkelerinde bulunan Arnavut topraklarında Türkçe alıntıları ile ilgili yapılan bütün araştırmaları kapsamaktadır.

Bu çalışmalarının farklı zaman dilimlerinde yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu sebepten dolayı biz bunları iki ana gruba ayıracağız:

1. '90 yıllarından önce hazırlanan sözlükler ve araştırmalar.
2. '90 yıllarından sonra bugüne kadar hazırlanan sözlükler ve araştırmalar.

Birinci grupta yer alıp incelenecek çalışmalar:

- Arnavutçadaki Oryantalizmalar Sözlüğü, yazar: Tahir Dizdari.
- Kosova'nın Arnavutçasındaki yabancı kelimeler ve deyimlerin Sözlüğü, yazar: Mikel Ndreca.
- Makedonya Arnavutlarının Arnavutçadaki Türkizmalar, yazar: Mehdi Polisi.

İkinci grupta yer alıp incelenecek çalışmalar:

- Diğer Balkan dilleriyle kıyaslanarak Arnavutçadaki Türkçe alıntıları, yazar: Lindita Xhanari Latifi.

*Prof. Dr. Tiran Üniversitesi, Tarih-Filoloji Fakültesi, Linguistic Departmanı, e-posta: lindalatif@yahoo.com

- Arnavutça sözlüklerinde Türkçe alıntılar ve semantik bakımından incelenmesi, yazar: Lindita Xhanari Latifi.
- Balkan dillerindeki ortak türkizmalar sözlüğü, yazar: Lindita Xhanari Latifi

Çalışmamızda, Arnavutçadaki Türkçe kelimeleri hakkında hazırlanan bütün diğer bilimsel çalışmaları (makale, bildiri) hakkında ilk defa doğru istatistikler sunarak, göstermiş oldukları sorunlarına özellikle değmiş olacağız.

Söze başlamadan önce Arnavutça'daki Türkizmalar Sözlüklerinin hiçbir zaman türkolog tarafından düzenlenemediğini belirtmemiz gerekir. Onlar genellikle filoloji uzmanları tarafından oluşturulmuştur. Onlardan biri de, eserinin üzerinde daha çok duracağımız, Tahir Dizdari'dir.

Kapsamlı bir çalışmadan sonra, yaklaşık 30 yıllık, büyük fedakarlıklar arasında, İtalya'da faşistler tarafından hapis edildiği dönemde başladığı "Arnavutça'daki Türkizmalar" eserini 1972 yılında (vefatından birkaç hafta önce) tamamlayabilmişti. Bu eser daktiloda yazılmış 2000 sayfadan oluşuyordu ve Arnavutça'ya girmiş 4448 türkizmayı tahlil ederdi. Dizdari dilbilimci değildi fakat Medrese ve katolik Saverian kolejinde eğitim görmesinden dolayı neredeyse tüm doğu ve batı dillerinin ustası idi. Arnavutluk'taki komunizm rejimi döneminde Türk dili ya da diğer doğu kültürler dillerinin bölümleri bulunmazdı. Bundan dolayı oryanatalizim alanındaki araştırma ve çalışmaları çok eksik ve yetersiz idi. Dizdari devasa bir çalışma gerçekleştirdi. Arnavutça'daki türkizmaların koleksiyonu için ayağının basmadığı köy ve okumadığı metin bırakmamıştır. Bu alandaki akademik araştırmaların imkanı sıfır idi. Komünistler tarafından kovalandı, tutuklandı fakat yine de vazgeçmedi.

Sözlüğün oluşumu esnasında ne kadar büyük zorlukların yaşandığını anlayabilmek için sadece artık belgelendirilmiş bir gerçeği paylaşmam yeterlidir. Sözlükle ilgili çokça akademik konular hakkında Türk ve Balkan türkologları ile görüşme yapması gerekirdi, fakat komünist rejimi altında yaşayan bir Arnavut olarak yurt dışına mektup gönderemez ve yabancılardan mektup kabulü yapamaz durumunda idi. Çok ilginç bir çözüm bulmuştu. Yabancı (Türk ve Macar) diplomatların haftalık pazarını pazarda Perşembe gününde yaptıklarını keşfetmiş. Dizdari evde türkologlara ithafen çok küçük boyutlarda mektuplar hazırlar ve küçük zarflar içine yerleştirirdi, 3x4 cm boyutlarında. Bir keçi alıp Perşembe günü boyunca gezer

gezdirdi. Hiç konuşmadan yaklaşırdı ve gizlice ceplerine kendisi için o denli değerli zarfları koyuverirdi. Aynı şekilde bir ya da iki ay sonra cevplarını alırdı. Bazen mektup cevapsız kalırdı. Şahsen kendimi çok şanslı hissediyorum çünkü bugün aslı olarak tüm yazışması elimde mevcut.

O özellikle 1963-1971 yılları arasında Türk Dili Kurumunda çalışan Hikmet Dizdaroğlu ile ve o yıllarda Ankara’da çalışan Arnavut-Türk tarihçi Necip Alpan ile görüşmüştür. Aynı zamanda Macar türkolog H. Nemeth ile çokça yazışmaları mevcut. Tüm bu türkologlar başladığı çalışmayı – Arnavutça’daki turkizmler sözlüğünü- sonuna kadar getirebilmesi için tebrik ve motive ederdi.

Ünlü Macar türkolog Nemeth mektuplarından birinde böyle ifade eder:

“Eserinizden bütün dünya türkologları yararlanacaktır. Topladığınızı gereçler hem çok güzel, hem çok değerli, hem de güven vericidir. Balkan yarımadası dillerinden hiçbirinin Türkçe unsurları bu kadar yetkinlikle toplanmamıştır. Derslerimde ve yazılarımda da adınızdaki ve çalışmalarınızdaki birçok kereler söz ettim”. Hatta Tahir Dizdari tarafından düzenlenen sözlükle ilgili Hikmet Dizdaroğlu ile yazışması hakkında Ankara, Ekim 1961, sayı 121 Türk Dili dergisinde yayınlanan A. Baha Özler’in yazısı ile bilgi verilmektedir. Bu mektuplarda Dizdari bir yandan bulduğu kelimeler ve toplayabildiği sözlük serveti için benzersiz bir mutluluk ifade eder öbür yandan bu eserin Arnavut bilim kurumları tarafından yayınlanması için engel oluşacağı konusunda hüznü ve üzüntüsünü hiç saklayamıyordu.

Ve aslında öyle oldu. Dizdari eserini 1966 bitirdikten sonra 1972 yılına kadar düzenlemesini gerçekleştirdi ve onu Arnavutluk’un en yüksek dil kurumuna Albanoloji Enstitüsü’ne resmi olarak teslim etti. Arnavut dilbilim ve bilim akademisi eseri teslim aldıktan sonra kasaya kilitleyerek hiçbir zaman yayına sunmadı. İslam Düşüncesi ve Medeniyeti Arnavutluk Enstitüsü (AIITC) tarafından sponsor edilmesi ile bu koca eser yayın ışığını 2005 yılında görecekti. Dizdari Albanoloji bilim konferanslarına katılarak kendi görüşlerini ve Oryantalizmalar Sözlüğü eserini sunmayı bir kaç kere denemişti. Kasım 1962’de gerçekleşen 1. Albanoloji Araştırmaları Konferansı için Tahir Dizdari “Arnavutça’daki turkizmleri hakkında bazı incelemeler” konulu bildirisini hazırlamıştı. Burada dönemin resmi dilbiliminin Tahir Dizdari’ye karşı umursamaz tavrını

görebilmekteyiz. Bildirisinin konferans bildirisi olarak değil, konferans tartışmaları olarak sıralandırılması; bu kayıtsız ve umursamaz davranışın aşikar göstergesidir.

Dünyaca bilinen “College de France” kurumundan Oryantalistlerin Kongresine katılmak üzere ünlü oryantalist olarak davet edildi fakat Kongreden önce vefat etmesinden dolayı icabet edememişti.

Dizdari'nin Sözlüğü hakkındaki çalışmamız esnasında Leksikografi alanında benzersiz bir eser olduğu ortaya çıkar çünkü başka herhangi bir sözlüğe benzememektedir. Dizdari her bir kelime için detaylı bilgi vermekte ve bu sözlüğü bir alıntılar sözlüğü sınırlarından çıkartır. Bunu aşağıdaki gibi açıklayalım:

1. Türkçeden her bir alıntı için Türkçedeki karşılığını verir ve Türkçenin diğer oryantal dilleriyle (Arapça, Farsça) bağlantısının izlerinden giderek kelimenin aslını sunar.
2. Türkçeden her bir alıntı için Arnavutçadaki detaylı kullanımını gösterir, ilk anlamını ve yıllar boyunca kazandığı diğer ikinci ve mecaz anlamlarını verir.
3. Türkçeden her bir alıntı için kelimenin fonetik ve semantik örneklerle eşleştirerek detaylı bir şekilde Arnavutçadaki coğrafi ve dialektoloji dağılımını da gösterir.
4. Türkçeden her bir alıntı için, diğer Balkan dillerine dağılımını gösterir ve bu yöntemle dolaysız biçimde diğer Balkan dillerinin Türkçeden aldığı ve ortak olarak Arnavutçada da kullanılan ortak alıntıları gösterir. Balkan dilleri hakkındaki tüm açıklamaları için kaynakçalarını da zikrederek bütün Balkan dillerindeki diğer türkologların Türkçe alıntılar sözlükler konusundaki bilgisi şaşırtır.
5. Türkçeden birçok alıntı için özenle topladığı türkülerdeki kullanımı hakkında ilginç veriler göstermektedir.
6. Türkçeden birçok alıntı için Osmanlı İmparatorluğunun Arnavutluk'taki 500 yılı boyunca yayılmış Doğu kökenli adetler, melodiler, oyunlar ve enstrümanlar hakkında veri gösterir.
7. Türkçeden birçok alıntı için kullanımına göre eş anlamlı kelimeleri ve anlatım biçimini verir.
8. Sözlükte yaptığı kelime açıklamalarının vasıtasıyla Osmanlıca kökenli yer adları hakkında da bilgi verir.
9. Her kelime çok zengin bir bibliyografya eşliğinde verilir.

Bu açıdan görüldüğünde, bu sözlüğün adı “Arnavutçadaki türkizmaların anisklopedi sözlüğü” olmalıydı. Yukarıda söylediklerimize dayanarak Tahir Dizdari’nin Sözlüğü Arnavut leksikografyasında bir “laboratuvara” benzer. Diğer yandan, aynı tür sözlüklerle (A. Skaliç, Popoviç, Saineau, Olivera Nasteva, Karadziç, Kukkidis, Bakotiç’in türkizma sözlükleriyle) kıyasladığımızda kenditüründe tamamen özel olup “Balkan dillerindeki Türkçe alıntılarının Baş sözlüğü”dür.

Arnavutluk’ta türkoloji ve oryantalizma çalışmaları bölümü yoktu ama Kosova ve Makedonya’da vardı. Ama orada da yapılan çalışmaların bildiri, makale ve doktora tezi seviyesinde olmuştur. Momografya veya sözlük seviyesinde çalışmalar yapılmamıştır.

Bu araştırmalara destek ve katkı veren şahıslardan biri Prof. Mehdi Polisi olmuştur. Makedonyadaki arnavutların arnavutçasındaki oryantalizmalar hakkında yazdığı doktora teziyle vermeye başladığı katkıları Şemseddin Sami’nin eserinin transkripsiyonu ve İslam terminolojisinde yaptığı bilimsel araştırmalarıyla devam etmiştir.

Mehdi Polis, Makedonya’da Arnavutların yaşadığı şehir ve köylerde türkizmaların dağılımıyla detaylı bir analiz çalışması yapmıştır. Polis, Kalkandelen, Gostivar, Debre, ve Kumanova gibi yerlerde dağılımını incelemiştir. Yazar, Türkçeden bu lehçelere giren alıntılarının gramer özellikleri ve aldığı ekleri özellikle incelemiştir.

Diğer yandan, Kosovalı yazar Mikel Ndreca’nın hazırlamış olduğu Arnavutçadaki Yabancı Kelimeler ve Deyimlerin Sözlüğünden de söz etmeliyiz. Sözlüğün hazırlandığı amacı, resmi Arnavutçada yabancı kelimeleri bulmaktır. Bu sözlük Arnavutça resmi sözlüklerde bulunan türkizmaları da içeriyor. Yaptığımız hesaplara göre yazar bugünkü Arnavutça resmi sözlüklerde aktif olarak yer alan yaklaşık 1352 Türkçeden alıntı sıralamıştır.

Şahsen yaklaşık 20 yıldır Arnavutçadaki türkizmaların incelenmesiyle uğraşmaktayım. Arnavutçadaki türkizmalarıyla ilgili son ciddi çalışma Tahir Dizdari tarafından 1940 yılından 1966 yılına kadar hazırlanan sözlük olmasından dolayı bu çalışmayı hazırlamam gerekli olduğunu düşündüm. Özellikle 1991 yılından sonra Arnavutluk’ta yapılan siyasi ve sosyal gelişmeleriyle türkizmaların mevcut durumu da değişmiştir. Bu durumun yeni çalışmalara ihtiyacı

vardı çünkü Arnavutça yeni sözlükler hazırlanmış ve yaklaşık 50 yıldır komünistlerin ateist rejiminden şiddet yoluyla yok edilen islam terminolojisi canlanmaya başlamıştı. Böylece türkizmalarla ilgili yapılan dört eserin yazarıyım.

2 bilimsel monografya

1 sözlük

1 bibliyografya

1. İlk Monografi: “DİĞER BALKAN DİLLERİ İLE KIYASLAYARAK ARNAVUT DİLİNDEKİ TÜRKÇE ALINTILAR HAKKINDA”

Bu monografinin içindekiler şunlar:

- *Oryantalizma ve türkizmaların yayılması hakkında ve onların Balkan milletlerine geçişi hakkındaki genel bir bakış;*
- *Tüm Balkan dillerindeki, bu ülkelerin şimdiki dilbilimci çalışmalarına göre Türk alıntılarının sayısının belirlenmesi ve sayı bakımından farklılığı hakkında açıklamalar;*
- *Türkçeden alıntuların ortak Balkan korpusun özelliği;*
- *Arnavut Dili Sözlüğündeki Türk alıntılar ve bu alıntılara Türk Dili Sözlüğündeki uyan sözcükler;*
- *Arnavut Dili Sözlüğünde Oryantalizmalar (Farsça ve Arapça alıntılar);*
- *Balkan dillerine gramer bakımından Türk etkileri. Şimdiki Türk eklerinin statüsü hakkında bir bakış ve onların Balkan dillerine verimliliği;*
- *Arnavut diline gramer bakımından Türk etkileri;*
- *Türkçeden alıntılanmış eklerin kullanımı;*
- *Arnavut dili eklerinin Türkçeden alıntılanmış temalarla kullanımı,*

4. Shtëpia botuese “Dudaj”, Tiranë, 2006, 544 sayfa.

2. İkinci Monografi ise: “Arnavutça Sözlüklerde Türkçe Alıntılar ve Semantik Bakımından İncelemesi”. (311 sayfa)

Bu bilimsel monografinin amacı Arnavutçaya geçmiş Türkçe alıntuların kronolojisinin tespit edilmesi, Arnavutçanın sözlüksel yapısının zenginleşmesinde bu sözcüklerin rolünün ve sözlüksel-anlamsal gelişmelerinin analizidir. Arnavutçada, türkizmalar hakkında, bu tür bir analiz ilk defa yapılmaktadır, Arnavutça tarihi

açısından önemli olduğu kadar Türkçenin sözcükbilimine de katkısı büyüktür. Bu çalışmanın içeriği:

İkinci Monografinin İçindekiler şunlar:

- *Turkizmaların giriş kronolojisi;*
- *Eski yazarların eserlerindeki turkizmalar korpusu;*
- *Thimi Mitko'nun "Bëleta shqypëtare" folklor derlemesinin Arnavutça-Yunanca sözlüğündeki turkizmalar korpusu ve özellikleri;*
- *"Bashkimi" toplumunun "Fjaluer i Rii i Shcypes" da Türk-Oryantal alıntılar korpusu ve özellikleri;*
- *Turkizmaların alıntulandığı dile yaklaşımı;*
- *Alfabetik sırasına göre anlamsal yaklaşım;*
- *Tam alıntılar korpusu ve özellikleri;*
- *Kısmi alıntıları korpusu ve özellikleri;*
- *Anlam değişikliği olan alıntılar korpusu ve özellikleri;*
- *Arnavut dilinden gelişmiş, ikinci anlam barındıran alıntılar korpusu ve özellikleri;*
- *Özel stilistik ve mecaz anlam gelişmesikazanmış alantılar korpusu;*
- *Alıntuların gramatik özellikleri; Arnavut dilindeki Türk sözcüğü oluşturan ekler;*
- *Arnavutça eklerinin Türk temalarla kullanımı.*
- *Alıntı temalardan oluşmuş birleşik sözcükler;*
- *Türk alıntuların morfolojik özellikleri;*
- *Arnavut Dilinin Eşanlam Sözlüğündeki turkizmalar;*
- *Alfabetik sırasına göre sıralanmış detaylı turkizmalar çizelgesi;*

Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü,

(905 sayfa)

Bu çalışmanın temel amacı Balkan dillerindeki (Arnavutça, Boşnakça, Bulgarca, Hırvatça, Makedonca, Romence, Sırpça ve Yunanca) ortak turkizmaların belirlenmesidir. Balkanlardaki mevcut bütün dillerin kelime hazinesinde çok sayıda turkizmalar bulunmaktadır. Bu turkizmaların belirlenmesi uzun yıllardır bir çok dilbilimciye çalışma konusu olmuştur. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Turkizmalar sadece Türkçe ile karşılaştırılarak

çalışılmış, hiç bir zaman Balkan dillerinin ortak bir unsuru olarak ele alınmamıştır.

Bu sözlük çalışmasının amacı Balkan dillerindeki ortaklaşa kullanılan sözcüklerin birarada tespit ve irdelenmesidir. Bu çalışma Balkanların hiç bir zaman Türkçeden aldıkları sözcüklere 'elveda' demediği ve bu sözcükleri yaşamının doğal bir parçası haline getirildiğini anlatmaktadır.

Kendi türünde ilk olan bu sözlük, Balkanlardaki 8 dilin ortaklaşa kullandığı turkizmaları belirlemektedir. Bu sözlükte yer alan sözcükler, uyrukluğuna bağlı kalmadan her balkanlı için aynı anlam taşıyan ve halen kullanılan sözcüklerdir. Sözlükte Balkanlardaki 8 dilde, yaklaşık 5.000 ortak anlamdaş sözcük bulunmaktadır. Bunlar Türkçe ya da Balkan dillerinin yapım ekleriyle kullanılan Türkçe kökleri de içermektedir. Başta Türkçe sözlüklerindeki anlamlarıyla Türkçe sözcükleri verilmiş ve bunların Balkan dillerindeki eş anlamları verilmiştir. Daha sonra türeme şekilleriyle anlamları alfabetik sıralamasına göre sıralanmıştır. Türkçe kök türkçe ve yerel dillerden yapım eki aldığı durumlarda o sözcüğün ailesi de verilmiştir. Turkizmaların yanında alındığı referans kaynaklar da yazılmıştır. Bu çalışma Balkan dillerindeki Türkçe etkisini ortak bir değer ve kaynak olarak daha kolayca ortaya koymaktadır.

BİBLİYOGRAFYA I. Cilt (Urtis HARRI, Adriatik DERJAJ, Jonida ILHAN ile)

(Yüzyıllar boyunca Arnavutluk ve Türkiye arasındaki dil, edebiyat, tarih, kültür, etnografya, mimarlık, din ilişkileri üzerine yazan Arnavut araştırmacılar) 2015, 760 sayfa.

Bu bibliyografyanın hazırlanması bir Bilimsel Proje şeklinde başladı. Yıllar boyunca yayınlanan ama çoğu zaman kütüphane köşelerinde yatan bu çalışmalar, incelediği konuların öneminden dolayı özel bir çalışma yapılmasını hak ediyordu. Bunun dışında, araştırmacı ve öğretim üyesi olarak sonraki eğitimlerinde faydalı olacak bu hacimli bibliyografya çalışmasını Albanoloji ve Türkoloji alanlarında okuyan lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin ellerine verebilmek amacıyla bu araştırmalarının ortaya çıkarma ve sıralama ihtiyacını duyuyorduk. Araştırmacı ve öğrencilerden oluşan daha geniş bir kitleye ulaşabilmesi için bibliyografyanın Türkçe olarak da hazırlanması gerektiğini en baştan düşündük. Hem Arnavut

hem de Türk araştırmacı ve öğrencileri yıllar süresince Anavut araştırmacı, tarihçi, albanolog, folklorcu, etnograf, edebiyatçı, filolog ve mimarlar tarafından hazırlanan bu bilimsel çalışmalarını tanıyarak ve kullanarak bugüne kadar ele alınmış her şeyi daha iyi bir şekilde değerlendirmeyi bileceklerdir. Bu şekilde, bugüne kadar hiç ele alınmamış kısmen olarak veya eksik ve yanlış değerlendirilmiş ilginç ve önemli konuları tespit ederek, kendi araştırmalarının konusu yapacaklardır. Tartışılması gereken veya gölgede bırakılan bütün konular Arnavut ile Türk araştırmacı ve öğrencilerin araştırma konusuna dönüştükten sonra, ortak yuvarlak masaların bilimsel tartışmalarını konusuna da dönüşecektir. Bu şekilde, iki ülke arasındaki üniversite çapında ve bilimsel işbirliğinin seviyesi de daha da artmış olacaktır.

Çalışmamızın amacı Arnavut filologları ve diğer araştırmacıları tarafından Arnavutluk ile Türkiye arasındaki dil, edebiyat, tarih, folklor, kültür, etnografya, mimarlık, dini ve vb.i ilişkileriyle ilgili hazırlanan araştırmaların tespit etmek ve bu çalışmalarını toplamak idi. Bibliografya birkaç cilt şeklinde hazırlanacaktır. **Birinci ciltte**, yazarın soyadına göre Arnavutçanın alfabetik sırasıyla sıralanmış **1863 çalışma** bulunmaktadır.

Bibliyografyanın sonunda **4 indeksten** oluşan bibliyografik bilimsel aparatı konulmuştur:

1. YAZARLARA GÖRE ALFABETİK İNDEKS:

2. ARAŞTIRMA ALANINA GÖRE ALFABETİK İNDEKS:

Bibliyografyada sunulan bilimsel çalışma ve araştırmalar birkaç araştırma alanını kapsıyor. Bu alanlardan bazıları: dilbilim, tarih, edebiyat, folklor, etnografya, mimarlık, gazetecilik, pedagoji ve İslam dini felsefesidir. Bazı çalışmalar birden fazla alanı incelediğini tespit ettik.

Bu indekste anılan çalışmalarını kapsadığı bütün alanlarda gösterdik. Araştırma alanlarını altı gruba topladık ve onlarla ilgili istatistikler aşağıdaki gibidir:

Dilbilim alanında yapılan araştırmalar: **377 bilimsel çalışma**

Edebiyat, folklor, etnografya, kültür ve eğitim alanında yapılan araştırmalar: **405 bilimsel çalışma**

Tarih alanında yapılan araştırmalar: **959 bilimsel çalışma**

Mimarlık ve arkeoloji alanında yapılan araştırmalar: **156 bilimsel alışma**

Gazetecilik alanında yapılan araştırmalar: **142 alışma**

Din felsefesi alanında yapılan araştırmalar: **127 alışma**

Böylece, bibliyografyanın materyallerine dayanarak hem eski çalışmalarının yeni bir değerlendirmesi yapılabilir, hem de hiç ele alınmamış konular, tam olarak ele alınmamış konular, siyaset açısından ele alınmış ama gerçekte ele alınmamış konular keşf edilebilir, ortak menfaatlarımızı dokunan hususlar üzerine soru işaretler çıkarılabilir, tez ve antitezler hazırlanabilir.

Bütün bu unsurlar iki ülkenin araştırmacı ve öğrencileri arasında ortak araştırmalar (belki araştırma gezileri de), yuvarlak masa toplantıları, konferans ve sempozyumlar teşvik edecektir. Bu toplantılarda iki ülkenin filoloji bilimleri kapsayan ortak hususlarla ilgili tartışılan kara olaylar ve sorunlara cevap verilecektir.

Bibliyografyanın Türkçe evirisi Arnavutça alfabetik sıralamasına göre yapılmıştır. Bu şekilde hazırlanan indeksler Türk araştırmacılara da faydalı olacaktır.

Arnavutçaya giren türkizmalar sözlüklerin hazırlanması konusunda Arnavut araştırmacıların şimdiye kadar verdikleri katkıların genele bir tabloydu. Doğrusu ileride yapacağımız bir sürü işimizin olduğudur. Bunun gerçekleşmesi için araştırmacılarımızın Türk araştırmacıları ve türkologlarla daha iyi bir işbirliği olması gerekmektedir. Balkan dillerinin ve Türk dilinin dilbilimini iyi tanıdığımı inanıyorum ama işbirliği seviyesinin çok düşük olduğunu görüyorum. Biz sadece birbirimizin konferanslarına katılıp fikir alışverişinde bulunuyoruz ve bu kadar. İşbirliğimizin seviyesini yükseltme zamanı gelmiştir. Yıllar önce Tahir Dizdari kendini feda ettiği gibi türkoloji alanında yaptıkları çalışmalarıyla her gün kendini feda eden eski ve yeni birçok Balkanlı türkologlar tanıyorum. Ama Türkiye'deki türkoloji, Tahir Dizdari'yi tanımadıği gibi onları da tanımıyor. Kafamı her zaman kurcalayan bir soru olmuştur: Bu durumu değiştirmek için ne yapmalıyız? Nasıl daha çok üretken olabiliriz? İki yol var:

1. İlk olarak, Balkanlı türkologların alışmaları Türkçeye çevirilmesi gerekmektedir. Çünkü Türk türkologların Balkan dilleri bilmemelerinden dolayı iyi bir bilgi kaynağı olan ve Türk türkolojisi için önemli olan bu eserleri tanıma imkanı olmuyor.

2. İkinci olarak, hem araştırmacılar hem de öğrencilerimizin katılacağı ortak projeler gerçekleştirmeliyiz. Bu projeler iki ana amacı hedeflemelidir: hem bilgilerin ve çalışmaların doğrulanması hem de öncelerde başlatılan çalışmayı devam ettiren bir araştırmacı neslinin yetiştirilmesi.

KAYNAKÇA

Boretzky, N.: Der turkische Einfluss auf das Albanische, Teil I: Phonologie und Morphologie der albanische Turzismen, Wiesbaden 1975.

Boretzky, N.: Der turkische Einfluss auf das Albanische, Teil 2: Wörterbuch der albanischen Turzismen, Wiesbaden 1976.

Boretzky, N.: Sur la substitution des noms de profession d'origine turque en albanais, *Canier Balkanique*, 1981, 2.

Çabej, E.: Për një shtresim kronologjik të huazimeve turke të shqipes, SF, 1975, 1.

Dizdari, T.: Fjalor i Orientalizmave, Tiranë, 1972 (2006).

Hasan, H.: Makedonya ve Kosova Türklerince kullanılan Atasözleri ve Deyimler, Ankara, 1994.

Jokl, N.: Studien zur Albanesischen Etymologie und Wort Bildung, 1911.

Jokl, N.: Linguistisch- Kultur Historische der Albanischen, 1923.

Kakuk, Z.: Le dialecte turk d'Ohrid en macedonie, *Acta Orientalica Acedemiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXVI, 1972.

Latifi, L.: Huazimet turke në gjuhën shqipe krahasuar me gjuhët e tjera të Ballkanit, Tiranë 2006.

Latifi, (Xhanari) L.: Turqizmat dhe semantika e tyre në fjaloret e shqipes, Tiranë 2012.

Latifi, (Xhanari) L.: Balkan dillerindeki ortak turkizmaların sozlugu, Denizli, 2015.

Louis K. Katona: Le Dialecte Turc da la Macedoine de l'Ouest, *Türk Dili Arastirmalari Yilligi*, Belleten, Ankara, 1969.

Mehdiu, F.: Orientalizmat, hyrja dhe përdorimi i tyre në gjuhën shqipe, *Jehona* 7, Shkup 1978.

Meyer, G.: Etymologisches Wörterbuch der albanische Sprache, Strasburg, 1891.

Miklosich, F.: Die Türkischen elemente in den südost-und osteuropaischen sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, serbisch, Kleinrissisch, Grossrussisch, Polnisch), Wien, 1884-1890.

Mulaku, L.: Turqizmat në gjuhën shqipe, SKSH 3, Prishtinë 1989.

Nasteva, O.: Turskiot govor vo gostivarsiot kraj, Gostivar, 1970.

Nemeth, I.: Traces of the Turkish Language in Albania, Budapest 1961.

Ndreca, M.: Fjalor fjalësh e shprehjesh të huaja, Prishtinë 1986, 2000.

Samara, M.: Zhvillime leksiko-semantike të turqizmave në gjuhën shqipe, SF 1. Tiranë 1995.

RADLOFF'UN "TÜRK AĞIZLARI İÇİN SÖZLÜK DENEMESİ" NİN TÜRK SÖZLÜK TARİHİNDEKİ YERİ

*Makbule SABZİYEVA**

ÖZET

Rus Doğubilimci Wilhelm Radloff, Altay ve Batı Sibiryâ Türkleri arasında dil, etnografya ve folklor materyallerini toplayarak "Aus Sibirien" (Sibiryâ'dan) adlı eserini yazar. Daha sonra Radloff "Vergleichende Grammatik der nördlichen Türksprachen" (Kuzey Türk Ağızlarının Karşılaştırmalı Dilbilgisi) adlı eserinin "Phonetik der nördlichen Türksprachen" (Kuzey Türk Ağızlarının Fonetikliği) bölümünü kaleme alır. 1884 yılından yaşamını Petersburg'da devam ettiren Radloff 1911 yılında, elli yıl önce yazmaya başladığı ve en önemli eseri olan "Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi" ("Opyt slovaryâ tyurkskih nareciy") çalışmasını yayınlar. Dört ciltten oluşan ve birçok Türk lehçesini bir araya getiren "Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi" günümüzde de Türk dili araştırmacılarının sık sık kullandığı bir kaynaktır.

Bu bildiri de Radloff'un "Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi" tarihsel ve biçimsel açılardan incelenecektir, günümüzde nasıl değerlendirilebileceği ve değerlendirilmesi gerektiği konusunda mülâhazalarda bulunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Radloff, Türk ağızları, sözlük örneği

THE PLACE OF RADLOFF'S "COMPARATIVE DICTIONARY OF TURKIC DIALECTS" IN THE TURKIC DICTIONARY HISTORY

ABSTRACT

Russian Orientalist Wilhelm Radloff stayed in the Altai for a long time where he collected language, ethnographic and folklore materials among Turks of Altai and Western Siberia about which he wrote a book called "Aus Sibirien" (From Siberia). Many years later in the St. Petersburg Radloff published his "Comparative Dictionary of Turkic Dialects" which reveals a rich source of Turkic dialects. From the date of publication (1911) "The Comparative Dictionary of Turkic Dialects" has become a resource for Turkic languages researchers. In this statement Radloff's "The Comparative Dictionary of Turkic Dialects" will be analyzed by considering the historical and stylistic aspects. We will focus on the importance of "The Comparative Dictionary ..." as a comparative dictionary in the field of Turkish dialects and on its evaluation today.

Key Words: Radloff 1, Turkic dialects 2, Dictionary case 3

*Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü.
e-posta: mmuharremova@gmail.com

1. GİRİŞ

Alman asıllı Rus Doğubilimcisi Wilhelm Radloff veya başka bir adı ile Vasiliy Vasilyeviç Radlov'un (1837-1918) altmış yıllık çalışma hayatının üç dönemden oluştuğu görülür. Birinci dönem on iki yıllık bir süreci kapsayan Altay dönemi (1859-1871); ikincisi on yıl süren Kazan dönemi (1874-1884) ve sonuncusu otuz dört yıl devam eden Petersburg dönemidir (1884-1918).

Altay döneminde Altay ve Batı Sibirya Türkleri arasında dil, etnografya ve folklor materyallerini toplayan Radloff, yerli ağızları öğrenir ve "Aus Sibirien" (Sibirya'dan) adlı eserini yazar. Kazan döneminde pedagoji ve yöneticilik faaliyetlerinde bulunur ve "Vergleichende Grammatik der nördlichen Türksprachen" (Kuzey Türk Ağızlarının Karşılaştırmalı Dilbilgisi) adlı eserinin "Phonetik der nördlichen Türksprachen" (Kuzey Türk Ağızlarının Fonetigi) bölümünü yazar. Petersburg döneminde ise Radloff 1859 yılında başladığı ve ancak altmış yıl sonra basılmasını uygun gördüğü dört ciltten oluşan en önemli çalışması olan "Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi"ni ("Opyt slovarya tyurkskih nareciy") yayınladı.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

V.V. Radloff'un 30 yıllık çalışmasının sonucu olan "Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi" yaşayan ve en kadim Türk dillerinin kelime hazinesini içeren bir sözlüktür. Sözlük, yayınlandığı dönemde Türk sözlükbiliminin gerek sözcük sayısı gerek sözcüklerin sınıflandırılmasına ciddi bir bilimsel yaklaşım açısından en kapsamlı ve gerekli bir çalışma olarak görülmüştür. Sözlüğün basıldığı tarihten bu yana farklı bilim adamları tarafından hazırlanmış birçok sözlük çalışmasının ortaya konmasına rağmen Radloff'un çalışması nadide bir kaynakça olarak hala değerini kaybetmemiştir.

Radloff, 1859 yılında Altay bölgesinde Altay Dağ Kalmıklarının ve Teleütlerin sözcükleri üzerine bir derleme olarak başladığı çalışmasını daha sonra o bölgede veya bölgeye yakın yerlerde yaşayan birçok Türk kaviminin (Kırgız, Kara Kırgız, Tuva, Şorlar, Tarança ve Abakan Tatarları) sözcüklerini de toplayarak zenginleştirir.

Sözlüğün ilk cildi 1888 yılında yayınlanır ve ileriki yıllarda dört cildi daha yayınlanarak 1911 yılında sözlük tamamlanır. Ciltlerin kalınlığı sözlüğün kullanımını zorlaştırdığı için sonraki baskılarda her cilt iki kitaba ayrılır ve nitekim sözlük sekiz kitap haline getirilir.

3. YÖNTEM

Yukarıda bahsedildiği gibi araştırma süresince çalışmasını daha kapsamlı yapmak için Altay'dan Kazan'a kadar hareket eden Radloff sürekli olarak yeni kelimelere rastlar ve bu da defalarca sözlüğün yenilenmesine ve baskısının gecikmesine neden olur. Çalışmasının, eksiklerin minimize edilerek basılmasını amaçlayan Radloff, Türkçe üzerine önceden yapılmış yerel çalışmalardan da destek alır. Örneğin, "*Babürnâme*"nin ilk Çağatayca baskısını ve orta çağ abidesi "*Qisas Al-Anbiya*"nın baskısını yapan, Türk Tatar dili ders kitabının yazarı **Nikolay İlminski**'nin "*Kırgız Ağzı Üzerine Araştırmalar*" (1861) çalışmasından, **Lazar Budagov**'un "*Türk Tatar Ağzlarının Karşılaştırmalı Sözlüğü*"nden (1868), Tatar edebi dilinin kurucusu **Kayyum Nasırı**'den (1860) ve Altay'daki misyonerlerin çalışmalarından destek alır. Kazanda yaşadığı süreçte Kırım Karaimlerinin dilini öğrenen Radloff daha sonra Osmanlıca sözcükleri de çalışmasına ekler.

1884 yılında Petersburg'a dönen Radloff, *Kutadgu Bilig*'i (Radloff, 1893, IX) incelemenin yanı sıra **Rabguzi**'nin *Kısas*'ını (1859), **A.L.Kun** tarafından 1881 yılında Budapeşte'de yayınlanmış 13-14.yüzyıl Kıpçak Türklerinin yazılı anıtı *Codex Cumanicus*'u, Kırım Türklerinin, Letonya ve Ukrayna Karaylarının dilini de inceler (Garkaves, 2006).

Radloff, sözlüğün ön sözünde müteşekkil bir sözlük ortaya koymak arzusunu dile getirerek bunun için yaptığı araştırmalardan bahsetmektedir. Yukarıda bahsi geçen kaynakların yanı sıra Radloff, **Ahmet Vefik Paşa**'nın "*Lehçe-i Osmani*" (1293) sözlüğünü, **Şeyh Süleyman Efendi**'nin *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* sözlüğünü, 1867 yılında Türk dili profesörü adını almış Fransız bilim adamı **Barbier de Meynard**'ın (1881-1886) sözlüğünü de kullandığını söylemektedir (Radloff, 1893, X).

Şeyh Süleyman Efendi'nin Çağatayca üzerine hazırladığı *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* (1298) adlı sözlüğü Türk dili, halk edebiyatı ve halkbilimi üzerine yapıtlarıyla tanınmış Macar Türkologu **Ignaz Kúnos** tarafından Almancaya çevrilmiş ve kısaltılarak basılmıştır (1902). Kısa bir önsözden sonra sözlük bölümünün yer aldığı çalışma, 201 sayfadır. Sözlüğün alfabetik sırası Latin alfabesine göredir. Madde başlarının italik olarak verildiği çalışmada sözcüklerin karşısında Türkçe ve Almanca anlamları verilmektedir. Radloff, kendi *Denemesi* için bu baskıdan yararlanmıştı. Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayınladığı İslam Ansiklopedisinde **Şeyh Süleyman Efendi**'nin sözlüğünün "Çağatay Türkçesi sözlükleri içerisinde en güvenilmez" olduğunu ve Radloff'un

da Çağatayca kelimelerde Şeyh Süleyman'a dayandığı için (Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, I-IV, St. Petersburg 1893-1911) bu yanlışları tekrarladığını yazmaktadır. (Ölmez, 1998, 142).

Bu kaynakçaları kullanmanın yanı sıra basım öncesi aşamasında Radloff kontrol yapılması için sözlüğü **N.İ.İlinskiy, İ.İ.Kazas, L.V.Amirhanyans, V.R.Rozen, Budens, K.G.Zaleman**, Macar bilim adamı **Ármin Vámbéry**, Fransız türkologu **Pavet de Courteille'e**, o zaman İstanbul'da yaşayan **Ignác Kúnos** gibi birçok türkologa gönderir.

4. BULGULAR

“Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi”nin ilk baskısı 1888 yılında gerçekleşir. Farklı ağızların kelimelerini sözlükte bir araya getiren Radloff, en ufak bir ses değişikliğini bile çalışmasına yansıtmıştır. Bu türlü ses değişikliklerini de ifade edebilmek için Radloff telaffuz kuralları hazırlar ve hemen önsözden sonraki sayfaya yerleştirir. Sözcüklerin sıralanmasını Radloff ilk harfi sesliler olanları ve daha sonra ilk harfi sessizler olan sözcükler olarak düzenler. Fakat sözlüğün basılmasına izin yetkisi olan editör Şifner sözlükte kelimelerin sıralanması için özel bir alfabe düzeninin getirilmesini teklif eder. Bu düzene göre farklı ağızlardaki değişikliklerin Rus alfabesine uyarak sıralanması yani, örneğin “a” harfine yakın sesleri “a” harfinin yanına, “e” harfine yakın sesleri “e” harfinin yanına getirilmesi uygun görülür. Bu düzenlemeyle o zaman için 35 harften oluşan Rus alfabesi sözlükte 51 harfe çıkarılır.

Sözcüklerin etimolojik olarak gruplanması o zamana ait birçok sözlükte olduğu gibi aynı kökten oluşan isim, sıfat, fiil, emir kipi gibi tür ve ek çeşitleriyle aynı madde içinde değil, her sözcük madde başı olarak verilmiştir. Bu yöntem sözcüklerin sözlükte aranıp bulunmalarında kolaylık sağlamaktadır. Radloff'un sözlüğünde, sözcükler etimolojik olarak sadece kök ve ek olarak, bitişik yazılan birleşik kelimelerde ise her iki kökü göstererek gruplandırılmıştır. Bunun yanı sıra ağızlar arasında ortaya çıkabilecek karışıklıktan kaçınmak için sözcüklerin yanında parantez içinde ait olduğu ağız da belirtilmektedir. Farklı ağızlarda bulunan sözcüklerin bir madde altında toplanması ağızların karşılaştırılmasında da kolaylık sağlamaktadır.

Sözlükte sözcüklerin genel sıralanması şu şekilde yapılmıştır (Bkz. Tablo 1). Madde başında verilen sözcük Radloff'un oluşturduğu telaffuz kurallarına göre yazılmıştır. Sözcüğün arkasından gelen fiillerden sonra parantezde (v) harfi yazılmaktadır. (v) harfinden sonra

fiilin 2. Şahıs emir kipi verilmektedir. Daha sonra köşeli parantezde zarflar yer almaktadır. Radloff, sözcüklerin bu şekilde ayrıntılı açıklamasını sadece ilk defa duyduğu ağızdaki kelimeler için yapmıştır. Aynı maddede yer alan diğer ağızlara ait sözcükler için bu türlü ayrıntılar verilmemiştir. Onlar, bulunduğu kaynaklarda olduğu gibi aktarılmışlar. Uygurca yazılan sözcükler Kutadgu Bilik'ten, Arapça harflerle yazılanlar Osmanlıca ve Çağatayca kaynaklardan, Ermeni ve Grek harfleriyle yazılan sözcükler Osmanlıca'yı kullanan Ermeni ve Grek kaynaklarından, sesli harflerin kullanılmadığı sözcükler İbranice Kırım Karaimlerinden, sesli harflerin uzatılarak kullanıldığı sözcükler İbranice Litvanya ve Ukrayna Karaimlerinden alınmıştır. Bazen Latince sözcüklere de rastlamaktayız. Bu sözcükler, Kumanların Codex Cumanicus kitabından alınmıştır. Sözcüklerden hemen sonra etimolojik şemalar ve farklı ağızlardaki sözcükler karşılaştırılmalı olarak verilmektedir. Sayfanın sol tarafında Almanca ve Rusça açıklamalar yer almaktadır. Sözlükte alıntılar sayfa sırasına göre değil maddelerin numaralarına göre yapılmaktadır.

Var olan sözcüklerin sesli harflerinin doğru telaffuzunu sağlamak için Radloff A harfini ve ona yakın sesleri şu şekilde açıklar:

a – bildiğimiz A sesi;

o - a ile o arasında bir ses; İngilizce “all” kelimesinde olduğu gibi;

ä –Radlov bu harfin açıklamasını Eski Rus Alfabesinin “Ѣ” (yat) harfinin karşılığı olarak göstermektedir. “Ѣ” (yat) harfi “ie” sesini vermektedir.

ö - a ile ö arasında bir ses olarak açıklıyor ve İngilizce “learn” kelimesini örnek veriyor.

e – ä ile i arasında bir ses, Fransızcada olan é. Buna örnek olarak açıklamada Fransızca “égal” kelimesi verilmiştir. Abakan tatarlarında bu sesin i'ye yaklaştığını, Kırgızlarda ise kelime başında “iä” olarak telaffuz edildiğini yazmaktadır.

ə – a ile ä arasında bir sestir. İngilizce “man” kelimesindeki a gibi telaffuz edilir.

Sesli harflerin telaffuzu ile ilgili açıklamalar yapan Radloff, aynı şekilde sessiz harfler için de açıklamalar yapmıştır. Sözlüğün giriş kısmında çalışmada kullanılan kısaltmalar yer almaktadır.

Tablo 1

¹ä. Alt. Kir., $\bar{\tau}$, ω (Osm. Ad.), —
(Uig.)]

1) восклицание удивления — Ausruf der Verwunderung; а куда́жым! о Боже мой! — o mein Gott! а балам! дитя мое! — o mein Kind!

2) (Ad.) восклицание для привлечения внимания — Ausruf, um die Aufmerksamkeit auf sich zu lenken; а кіші! эй ты человекъ! — du Mensch! а гәдә! эй ты слуга, мужикъ! — höre Diener, Kerl! а халх а җама ат! о люди, народъ слушайте! — hört doch, ihr Menschen und Leute!

3) (Osm.) (приставка къ разнымъ формамъ глагола, чтобы придать бо́льше силы — Affix, das an verschiedene Verbalformen gehängt wird, um auf diese einen Nachdruck zu legen) баксан-а! смотри-же! — schau doch her! гәлсән-ә! иди же сюда! — komm doch! жазыр-а, жазды-а, жазаҗак-а онъ вѣдъ пишеть, писалъ, будетъ писать — er schreibt ja, schrieb ja, wird ja schreiben (A.).

т. [ع] (Osm.), vergl. аҗа, akka, аккы]

1) старшій братъ — älterer Bruder (selten); ә бырадәр, ә кардаш id.; бәним әм гәлдә мой братъ пришелъ — mein Bruder ist gekommen.

2) господи́нь — Herr; ә әвдәми? дома-ли господи́нь, хозяи́нь? — ist der Herr zu Hause? Алінін әсы господи́нь, хозяи́нь Алія — der Herr des Ali; әны гөрмәдәм я твоего господина не видалъ — ich habe deinen Herrn nicht gesehen; Алі-ә Алія-Ага — Ali-Aga; Мәмәт-ә Меметъ-Ага — Mehmed-Aga.

3) (Anat.) хорошаго происхожденія, хорошаго семейства, порядочный, достойный (по своему положению) — von guter Herkunft, aus guter Familie, in guter Stellung, tüchtig; бән әјым я не съ улицы — ich bin nicht von der Strasse; ол кіші әдыр, унутма онъ человекъ съ достоинствомъ, не забывай этого — er ist ein angesehener Mann, vergiss das nicht.

¹ai [Kas. Kir. Alt. Tel., ای , ay (Osm. Ad.), سمر (Uig.)]

1) восклицание удивления — Ausruf der Verwunderung; ai-hai (Kas.) id.; ai-ḡai (Kir.) id. Ставится передъ имен. существ. и послѣ него — vor und nach dem Hauptwort gesetzt: ai әнәкәм! охъ матушка! — o Mütterchen! куда́жым-ай! о Боже мой! — o mein Gott! ai бабам! (Osm.) о отецъ мой! — o mein Vater! ai-jaıla (Tel. W.) увы! (сожалѣние) — o weh! (Mitleid); ai-калак! (Tel.) увы! (страхъ) — o weh! (Schreck).

1

5. YORUM VE TARTIŞMALAR

Birçok Türk lehçesini bir araya getiren “Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi” basıldığı tarihten bu yana dünyada, özellikle Batı bilim dünyasında, Türk dili araştırmacılarının sık sık kullandığı bir kaynak haline gelmiştir. Fakat Radloff’un yıllarını alan çalışmaya verdiği başlık bu çalışmanın hala bitmediğini, bunun bir deneme olduğunu göstermektedir. Çalışmanın yayınlanmasının sürekli olarak ertelenmesi Radloff’un daha esaslı, kapsamlı, sağlam bir çalışma ortaya çıkarma isteginden kaynaklanmıştır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde, Radloff'un dönemiyle kıyasta fiziksel ortamın, teknolojinin gelişimini dikkate alırsak kişi başına daha az zaman ve güç harcayarak Türk ağızları üzerine geniş kapsamlı ve derin çalışılmış, istikrarlı bir sözlüğün ortaya konması mümkündür. İnternet ortamında TDK sözlüğü bir sözlük örneği olarak yüklenecek ve sözlüğe erişim imkânı sağlanacaktır. Girişi açık tutulan TDK sözlüğüne Türk soylarından dil bilimcileri kendi ağızlarındaki sözcükleri Türk Standartları Enstitüsünün taleplerine ve kararlarına uygun şekilde ekleyeceklerdir. Bu çalışma denetime tabi tutulacaktır. Sözlük üzerinde çalışmanın yapılması için ortak telaffuz kurallarının oluşturulması, maddelerin netleşmesi ve pekiştirilmesi gerekir. Milli unsurları içeren kelimelerin açıklanmasıyla sözlük Ansiklopedi özelliğine sahip olabilir. Sözlüğe ek olarak her ağzın dilinin gramer yapısı hakkında bilgi verilebilir. Bu da sözlüğün Türk dilbilimcileri tarafından geniş çapta kullanımını sağlayacaktır.

КАЙНАКÇA

Радлов, В. (1893-1899). Опыт словаря тюркских наречий, (Radloff. Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi), Том 1-4, Санкт-Петербург.

Смирнов, В.Д. (1884). Рецензия на «Vergleichende Grammatik der Nordlichen Türk Sprachen», (Smirnov, Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi Üzerine Mülahazalar), *Журнал Министерства народного просвещения*, ноябрь, 76—106.

Ильминский, Н. (1861). Бабер-намэ или Записки Султана Бабера. (İlminski, Babürname). Вступительное чтение в курс турецко-татарского языка // Уч. зап. Казанск. ун-та. Кн. III. Казань.

Ильминский, Н. (1859). Кысасы-Рабгузи, (İlminski, Kıyas-ı Rabguzi). Уч. зап. Казанск. ун-та. Кн. III. Казань.

Barbier de Meynard. (1881-1886). Dictionnaire turc-français: supplément aux dictionnaires publiés jusqu'à ce jour, (Barbier de Meynard, Fransızca-Türkçe Sözlük). Paris, E. Leroux, 2 vol.

Будагов, Л. (1868). Сравнительный словарь турецко-татарских наречий со включением употребительнейших слов арабских и персидских, (Budagov, Lügat-i Türkî). СПб.

Гаркавец А. (2006) Кодекс Куманикус: Половецкие молитвы, гимны и загадки XIII—XIV вв. (Garkaves, Codex Cumanicus). Москва.

Kúnos, Ignaz. (1902). Šejx Sulejman Efendi's Ğagataj-Osmanisches Wörterbuch, Budapest.

Ölmez, Zühal Kargı. (1998). Çağatayca Sözlükler. *Kebikeç*, 6, 137-144.

ARTZAMANLI KIPLİK ÇALIŞMALARININ SÖZLÜKBİLİME KATKISI

Melike ÜZÜM*

ÖZET

Sözlüksel kiplik işaretleyicileri incelemelerinde bir sözcüğün kiplik anlam taşıyıp taşımadığının, önermeye veya eyleme nasıl etki ettiğinin analizi için öncelikle sözlüklerden yararlanılmaktadır. Özellikle tarihi metinleri anlamada temel başvuru kaynaklarından olan sözlüklerin çoğunda, madde başları tanımlanırken sözcüğün metin içindeki anlamının tanımlanması yerine, etimolojik açıdan ilgili maddeye eşdeğer sayılan bir karşılık verilmektedir ve bu tanımlamalar yetersizdir. Kiplik incelemeleri; tarihi metinlerin anlamlandırılmasına, biçimbirimlerin bağlam içinde incelenmelerine, işlevsel ve semantik sınırların belirginleştirilmesine, aralarındaki ilişkilerin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayarak sözcüklerin tanımlamalarını geliştirebilir.

Bu çalışmada öncelikle Eski Anadolu Türkçesinden (EAT) temsili olarak seçilen korpusta, belki/belkim sözlüksel kiplik işaretleyicisinin kullanıldığı örnekler belirlenecek, sözcük veya yapı kopyalanmışsa kaynak dildeki işlevi, anlam alanı ve EAT'deki kullanımı sorgulanacaktır. EAT ve Türkiye Türkçesi (TT) sözlüklerindeki anlam karşılıkları, tarihsel süreçteki anlam değişimleri ve birlikte kullanıldığı yüklem çekimindeki farklılaşmalar artzamanlı bakış açısıyla tartışılacaktır. Çalışmanın amacı belki/belkim gibi kiplik işaretleyen sözlükbirimlerin incelenmesiyle tarihi dönemlere ait metinlerin anlaşılmasında ve tarihi metin sözlüklerinin hazırlanmasında kiplik araştırmalarının sonuçlarından nasıl yararlanılacağını göstermektir.

Anahtar sözcükler: Eski Anadolu Türkçesi, kiplik, anlam değişmesi, tarihi metin sözlükleri, sözlükbirim

THE IMPLICATIONS OF DIACHRONIC MODALITY STUDIES FOR DICTIONARY RESEARCH

ABSTRACT

In studies on lexical modality markers, whether a word has a modality meaning or not and how it contributes to the proposition or action defined can be understood primarily through dictionaries. Dictionaries are especially basic sources in analyzing historical documents. In many dictionaries, while defining the lexeme entry, instead of defining the word in its context, an etymological equivalent is provided, which aren't clear. Modality studies can improve the definition of lexemes being instrumental to better understand historical documents, especially in analyzing morphemes in context, clarifying their functions as well as semantic boundaries, and thereby revealing the relationships in between.

*Arş. Gör. Başkent Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: melikeuzum@baskent.edu.tr

In this study, a corpus of Old Anatolian Turkish (OAT) has been adopted and representative examples with belki/belkim lexical modality marker were identified. If a word or pattern has been copied, the semantic space of the word or function of the pattern in the original language and its implications in OAT were analyzed. The discussions focus on the semantic equivalents of these words in OAT and Modern Turkish, the semantic change in time, and the diachronic evolution of their predicate. The objectives of the study to demonstrate with analyzed lexical morphemes marking modality such as belkim how we can make use of the output of modality studies to better understand historical documents and to prepare dictionaries to support the study of historical texts.

Keywords: *Old Anatolian Turkish, modality, semantic change, historical text dictionary, lexem*

1.GİRİŞ

Genel dilbilim ve Türkoloji alanında son zamanlarda artan kiplik çalışmaları dilbilgisel unsurların ayrıntılı incelenmesiyle hem dilbilgisi hem de sözlükbilim için veri sunmaktadır. Semantik bir kategori olan kiplik, dilsel unsurları; pragmatik, semantik ve bilişsel yaklaşımlarla sorgular, ayrıca bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerin semantik haritalarını çıkarmaya yönelik çalışmalarla bağlamı da içine alarak sözlükler için tanımlama önerilerinde bulunabilir.

Semantik açıdan anlam taşıyan en küçük birimler olarak sözcükler, kiplik kategorisinde sözlüksel işaretleyiciler olarak ayrı bir alt kategoriyi oluşturur. Sözlüksel işaretleyicilerin tespiti, incelenmesi ve değerlendirilmesi; bağlam içinde sözcüklerin kiplik anlam taşınması ya da anlam değişmesi, genişlemesi, metaforlaşma vb. yollarla kiplik işaretleyiciye gelişmesi gibi durumları konu edinmektedir. Bu kapsamdaki incelemeler, sözlüklerdeki tanımlamaları daha açık hale getirerek semantik alan ve sınırların belirlenmesine katkı sağlayacak, sözlüklerde eş anlamlı kabul edilen sözcüklere bakış açısını da değiştirecektir. Örneğin *mutlaka* ve *kesinlikle* sözcükleri eş anlamlı kabul edilerek Güncel Türkçe Sözlük'te (GTS) birbirlerine gönderme yapılarak tanımlanırken kiplik incelemelerinde anlam alanlarının aynı olmadığı ortaya konulmaktadır (bk. Ruhi 2002). Örneğin;

Bunu kesinlikle okuyabilirsin.

**Bunu mutlaka okuyabilirsin.*

İlk ifadede *kesinlikle* konuşurun yaklaşımını bildirir ve öznellik taşımaktadır. İkinci ifadede ise *mutlaka* sosyofiziksel dünyadaki gücü temel alır, konuşurun bildirimini zorunluluğa kaymaktadır. Bu nedenle birincil anlamda *kesinlikle* epistemik kiplik işaretleyicisi, *mutlaka* yükümlülük (deontic) kipliği işaretleyicisi

olarak değerlendirilir. Diğer yandan epistemik kiplik işaretleyicisi olarak değerlendirildiği durumların yükümlülüğün taşıdığı zorunluluk metaforik kaplamından (extension) dolayı ortaya çıktığı düşünülür (Ruhi vd. 1997, Ruhi 2002). Örneğin; epistemik kiplik bildirimini olgusal dünyaya yaklaştıran *Mutlaka evdedir* ifadesindeki kullanımı. Yükümlülüksel zorunlulukla ilişkili olması sebebiyle de ihtimal-kurgu bildiren –*Abil*'in kuvvetlendirilmesinde kullanılmadığı görülmektedir. Pragmatik düzlemde bunların eş değer olmadığı görülmektedir. Verdiğimiz *mutlaka* ve *kesinlikle* örneklerinde olduğu gibi benzer görünen bazı sözcükler her zaman bir birlerinin yerine kullanılamamakta, kullanılabilirdiği durumlarda da anlam farkı yaratmaktadır. Bu tür örnekler çoğaltılabilir.

Bu çalışmada, anlam alanının yeterince açık olmaması ve sözlük tanımlarının yetersiz olması nedeniyle *belki/belkim* incelenecektir. Araştırma konusu sözcüğün seçiminde; tarihi metinlerde takip edilebilmesi, anlam değişikliği olsa da TT de kullanımının devam etmesi ve yaygın olması ölçüt olarak kullanılmıştır. İnceleme, EAT dönemi eserleri *Kıyas-ı Enbiya* (Salebi, KE) ve *Süheyl-ü Nevbahar* (Hoca Mes'ud, SN) ile sınırlandırılmıştır. TT'deki kullanımı ve sözlük tanımı için ise günlük konuşma dili ile *Güncel Türkçe Sözlük* temel alınmıştır. İncelenecek örnekler açısından çalışmanın çerçevesi dar tutulmuş, ayrıntılı bir inceleme yapılması amaçlanmıştır. İçerikte, *belki/belkim*'in kiplik değeri, KE ve SN'deki farklı anlam alanlarında kullanımları yapılan tanımlamalar ve etimolojilerle karşılaştırılarak sorgulanacak, mensur ve manzum eserlerin kiplik incelemeler için uygunluğu da kısaca tartışılacaktır. Sonuç bölümünde, bir maddebaşı olarak tarihi metinler için tanımlama önerisinde bulunulacaktır.

2. KIPLİK KATEGORİSİ

Bir dilde sözcükler ya da gramatikal yapılar bağlama göre farklı anlamlar taşıyabilir, farklı görevler üstlenebilir. Dilde, bu durumun belirsizliğe yol açtığı düşünülür. Bu nedenle bir sözcüğün anlam alanını belirlemek zorken biçimbirimler için dünya dillerinde listeler oluşturulabilmektedir. Dile edimsel bir olgu olarak yaklaştığımızda da bir göstergenin sadece bir göndergeyle sınırlandırılmayacağı, dilde sayısız söylem çeşitliliği olduğu görülür.

Bununla birlikte içsel dürtülerle ve tecrübelerle şekillenen¹ kavram dünyamızda biçimsel benzerliklerin işlevsel ayrımı gizlemesi sonucu farklı sözcükleri genellikle aynı sayma eğilimi gösteririz (Altuğ 2013: 151).

Yapılan çalışmalar doğrultusunda son yıllarda kiplik, dil tipolojisi çalışmalarının konusu olan bir diller arası gramatikal kategori olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Palmer 2001: 1). Fakat sadece dilbilgisel bir kategori olarak değerlendirmek yetersizdir (bk. Rentzsch 2015). Sözlüksel işaretleyiciler, kiplik tümceler, deyimsel ifadeler vb. yollarla da kiplik anlam ifadeye yüklenebilir. Bu nedenle kipliğin, *olgusallıkdışı dünyada* konumlandırılan (Declerck 2011: 27), dildeki ifadelerin anlam öğelerine ilişkin semantik bir alan olduğunu söyleyebiliriz (bk. Bybee, Fleischman 1995: 2).

Kiplik değeri sorgulanan ifadelerin doğruluk ya da yanlışlık değeri olan anlamlı cümleler olması gerekmektedir. Bu tür ifadeler *önerme* olarak adlandırılır. Bu bilgilerin ışığında kiplik; genel hatlarıyla konuşucunun önermeye karşı yaklaşımını bildirdiği, kendisiyle ilişkilendirdiği ve varlığını hissettirdiği ifadeleri olarak tanımlanabilir.

Kiplik çalışmalarında karşımıza çıkan bir kavram da *kip*'tir. Kip ve kiplik ayrımı ile ilgili Türkçe literatürde yaygın olan görüş; kipi konuşurun ifadesinde yansıttığı ruh durumu ve tutumu, kipliğin ise dilbilgisel bir kategori olarak tanımlanmasıdır (Dilaçar 1971: 106-107, Hirik 2014: 5², Seçkin 2014). Bu görüşün aksine Karabağ (2000: 275), *kip* ve *kiplik* ayrımıyla başladığı çalışmasında *kipi* bir ifadenin kabul edilen veya düşünülen şeklini belirlediğini ileri sürüp ifade türü olarak, *kiplik* kavramını ise fiil tarafından belirlenen bir olayın ya da eylemin nasıl oluştuğunu ya da düşünüldüğünü belirtmek şeklinde açıklar. Karabağ, *kipi* dile yansıyan işaretleyiciler olarak, anlamsal düzeyini ise *kiplik* olarak değerlendirmiştir.

Dil edinimi amacıyla hazırlanan dilbilgisi materyallerinde ya da geleneksel dilbilgisi kitaplarında *kip* ve *kiplik* kavramlarının açıklanması için çok sayıda olası anlam listeleri verilmektedir. Ancak kiplik kategorisi için farklı tanımlamalar sunulsa da standart bir

¹ İçsel ideaları, kategorileri ve ahlaki prensipleri reddeden John Locke'a göre zihin doğumla *tabula rasa*'dır. Yani boş bir levhadır ve duyuusal deneyimlerle zihinsel içerik oluşur (Runes. vd. (ed.) 1942: 170).

² Konuşurun sözcesinde beliren ya da var olan ruh durumu olarak tanımlar ve semantik bir kategori olarak değerlendirir.

tanımın yapılması ve bunun yaygın olarak kabulü özellikle semantiğin alanına girmesi sebebiyle zor görünmektedir.

Bu çalışmada *kip* kavramı, *kiplik* fonksiyona sahip fiilin şekil olarak dilbilgiselleşmiş bir kategorisi olarak tanımlanabilir (Frawley 1992: 386³, Bybee, Fleischman 1995: 2, Kılıç 2004: 2, Aslan Demir 2008: 17-18, Çürük 2010: 59). *Kip* ile ilgili verilen bu tanımlama ve kullanıldığı önermedeki işlevi göz önünde bulundurulduğunda *kiplerin* de *kiplik kategorisi* içinde değerlendirilmesi gerekmektedir (bk. Palmer 1995: 454⁴). Fakat çalışmanın kapsamı gereği kipler hakkında ayrıntılı bilgi verilmeyecek sadece *belkim/belki* kullanımlarında görülen bağımlı biçimbirimler “kiplik işaretleyicisi” olarak değerlendirilecektir.

Bu çalışmada verilen örnekleri anlamada ve yorumlamada kiplik kategorisi ve sınıflandırma türleri hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. Kipliğin temellerini öncelikle felsefede sorgulanan *olasılık* ve *zorunluluk* oluşturmaktadır (Auwera ve Plungian 1998: 86). Olasılık ve zorunluluktan türeyen anlambilimsel çatı ulamları olarak: olasılık ya da olabilirlik (possibility), gereklilik (necessity), ihtimal (probability), yükümlülük (obligation), izin (permission), yeterlik (ability) ve istek-gönüllülük (volition) anlam alanlarını kapsar (Barbiers 2002: 1). Kiplik, sentaktik açıdan ise kiplik fiiller (modal verbs), emir yapıları (imperatives), fiil çekimleri (verbal inflection), kiplik parçacıklar (modal particle) ile işaretlenmektedir. Declerck, bunlara koşul yancümlelerini de ekler (2011: 21). Kiplik parçacıklar içinde değerlendirebileceğimiz zarflar için literatürde *world-creating* terimi de kullanılmaktadır (bk. Frawley 1992: 386). Bu terim, kiplik işaretleyicilerinin olgusalıkdışı yeni bir dünya kurmalarına atıfta bulunur ve tanımlayıcı niteliktedir.

Kiplik ifadelerde, sözcüklerin tanımlanması ve anlamlandırılmasında görüldüğü gibi semantik bir belirsizlik söz konusudur. Bu belirsizlik pragmatik düzeyde giderilmeye çalışılır. Kiplikle işaretlenen ifadeler, işlevleri ve anlam ulamları göz önünde bulundurularak; epistemik kiplik (epistemic)⁵, yükümlülük

³ Frawley (1992: 386-387), kipin kiplikle eş anlamlı kullanımını eleştirir; kipin, kiplik bildirebilen veya örtüşebilen morfosentaktik bir araç olduğunu fakat yine de kiplikten ayrı olduğunu savunur.

⁴ Palmer kiplikbirim (modal) ve asıl eylem (full verb) terimlerini biçimsel, dilbilgisel, unsurlar için kullandığını kiplik (modality) ve önerme (proposition) terimlerini ise anlam boyutu için kullandığını açıkça belirtir.

⁵ Kaynaklarda yer alan bir kiplik türü de *doxastic*'tir “inançla ilgili”. Epistemik kiplikle karıştırılabilir fakat farklıdır. Epistemik kiplik kişinin bilgisiyle ilgiliyken

kipliği (deontic), dinamik kiplik (dynamic), aletik kiplik (alethic) olarak sınıflandırılabilir (Palmer 1990: 35-36, 2001: 22, Papafragou 2000: 3-4, Aslan Demir 2008: 22-23, Rentsch 2010b: 469). Literatürde farklı sınıflandırma önerileri de bulunmaktadır (bk. Declerck 2011: 21, Auwera ve Plungian 1998: 80-81⁶, Rentsch 2015). Palmer'ın sınıflandırmasında kiplik alt kategorisi olarak verilen evidensiyellik, bu çalışmada kiplik kategorisi içinde değerlendirilmemiş, konuya açıklık getirmesi açısından gerekli görüldüğünde değinilmiştir.

Kiplik işaretleyiciler her zaman sınıflandırmada verilen bir kiplik alana işaret ederek aynı kiplik değeri taşıyabilirler. Birbirlerinin kapsamına düşebilir ya da bir işaretleyicide örtüşebilirler. Örneğin yükümlülük kipliği ve epistemik kipliğin örtüştüğü ya da birbirine yaklaştığı semantik alanlar şu şekilde sıralanabilir: olasılık-izin (İng. can, may), yükümlülük-en çok olabilirlik (İng. must, should), kestirim ya da öngörü-niyet veya varsayım (İng. will, would). Bir işaretleyicide örtüştüğü durumda kiplik işaretleyicisinin birincil anlamının yükümlülük mü, epistemik kiplik mi bildirdiği bağlama göre belirlenebilir. Bazı durumlarda ise iki anlam kaynaşır. Özellikle yazılı metinlerde alıcının iki anlam alanı arasında seçim yapması gerekmez. Örneğin *Polen bir gülün stameninden düşebilir ve bir diğerinin stigasına taşınabilir* (Coates 1995: 62). İfadeyi yükümlülük yaklaşımıyla “dış koşullar uygundur taşınması mümkündür, olabilir de olmayabilir de” ve epistemik yaklaşımla “taşınması beklenir, olması muhtemeldir” şeklinde okuyabiliriz.

Bu çalışmada seçilen işaretleyici *belki/belkim* birincil olarak epistemik kiplik işaretlemektedir. Fakat örneklerde de görüleceği gibi EAT'de farklı işlev ve anlamlarda da kullanılmaktadır. Çeşitli anlam alanları örnekler üzerinden açıklanacak, diğer kiplik türlerini kuvvetlendirme işlevi ayrıca örneklendirilecektir.

3. BELKİ/BELKİM ÖRNEĞİ

Belkim'in, öncelikle *bal* (Ar.) ve *ki/kim* tümleyicisinden (complementizer) oluştuğu söylenebilir: *bal* kökü için “daha doğrusu, bilakis, hayır, red, kesinlikle, bazen” vb. anlamlarına rastlanır

doxastic kiplik türü konuşurun inanç bildirimleri üzerinde durur (Kaufmann et. al. 2006).

⁶ Çalışmalarında daha çok kiplik işaretleyicilerin semantik alanları üzerine yoğunlaşmalar da kiplik kategorisi içindeki ilişkiyi ortaya koyabilmek için katılımcıyı merkeze alarak bir sınıflandırma yapmışlardır: katılımcı içi kiplik, katılımcı dışı kiplik, deontik kiplik, epistemik kiplik.

(Steingass 1884: 137). Steingass (1998: 198), Farsça sözlüğünde Arapça-Farsça birleşik bir yapı olarak tanımladığı *bal-ki* madde başını verir ve “ama, ancak, hatta, hayır, bir kat daha, dahası, bunun yanı sıra, oldukça, daha ziyade, aksine” vb. şeklinde geniş bir anlam alanı çizer. Tarama Sözlüğü’nde (TS) ise *belki* yer almazken sadece *belkim*’e “belki” karşılığı verilir. Tietze (2002: 237) ise *belki* yapısını asıl şekil kabul eder, “1. bilakis, daha doğrusu, hatta, 2. olabilir ki” anlamını verdiği sözcüğün kökenini *belki* < Ar. *bal* + Far. *ki* biçiminde açıklar. *Belkim* maddesini *belki*’den getirir, sondaki *m* sesinin sonradan türediğini ileri sürer. Bunu halk dilinde ünlüyle biten edat ve zarflara ilave bir *m* ya da *n* ile bitiyorsa $n > m$ gelişimi ile açıklar, örneğin; *birem birem*, *bilem/bilene/bilenem*, *bir kerem*, *çünkü*, *eğerleyim* vb. Bu eğilimin Farsça *ki*’nin kopyalanarak yerine benzer nitelikteki Türkçe *kim*’in kullanılmasından kaynaklandığı görüşündedir (bk. 2002: 31).⁷

Kamus-ı Türki’de de Ar. *bal* köküne Tr. *kim* ve Far. *ki* gelmesiyle açıklanır ve TT’deki kullanımıyla uyumlu “ihtimal, muhtemel, olabilir, umulur” anlamları verilir (s. 302). Kubbealtı Lugatı’nda⁸ bu anlamlara “hatta, bile, olsa olsa, ancak” anlamları da eklenir. Fakat verilen örnekler tanımlarla örtüşmemektedir. Örneğin “hatta, bile” için verilen *Kim bilir belki yarın, belki yarından da yakın* (Mehmet Âkif) ifadesinin başında yer alan *kim bilir* ile epistemik kiplik bildirimini için bağlam çizilmiştir. Devamında olgusalıkdışı dünyada konumlandırılan ifadede ihtimaller sıralanır. Gerçekleşme olasılığı var olarak değerlendirilen iki ayrı dünya verilir. Burada “bile” olarak anlamlandırılması olasılığı düşük, beklenmeyen durumu bildirmesiyle ilişkilendirilebilir ancak burada *belki*’nin yerine koyulduğunda anlam alanını doldurmamakta, “yarından bile yakın olabilir” gibi *belki*’yle benzer anlam alanını işaretleyebilen –*Abil*’-e ihtiyaç duyulmaktadır. Verilen cümle incelendiğinde görüldüğü gibi tanımı örneklendirmemektedir.

Farsçadaki kullanımına bakıldığında Golkarian’ın sözlüğünde *belki* sözcüğüne karşılık olarak “belki, şayet, ama, her halükarda, ilaveten” anlamları verilmektedir (2006: 64). Görünüşe göre *belki* de *bal-ki* birleşiminden gelişmiştir.

⁷Türkçede *ki/kim* ikili şekli önce Farsçadan seçili kopya olarak alınan *ki*’nin sonradan genel kopyalama yoluyla alınmasıdır. İşlevleri *kim*’e yüklenmiş ardından asıl şekil de kopyalanmıştır.

⁸<http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=belki&mi=0> erişim tarihi: 5 Mayıs 2016.

Bu bilgilerin sağlaması için Farsça-İngilizce sözlükte *perhaps* “belki, muhtemelen, bir ihtimal” karşılığı olarak *şâyad, magari, bû - kih, bâshad, gûya* ve *gâhast* verilmiş, *bâlke* ise yer almamaktadır (Wollaston 1882: 244). Kaynaklarda kiplik anlam işaretlediğine dair bir açıklamaya ve Arapça ya da Farsçada, TT’deki kullanımlarına benzer bir örneğe rastlanmamıştır (Tavangar ve Amouzadeh 2009, Taleghani 2008).

TT’deki kullanımları için ise Derleme Sözlüğü’nde *bâlki, bekki, belke, belkim, belki, belkit, belkime, belliki, melki* varyantları verilmiş, diğer kaynaklardan farklı olarak “bari” anlamında kullanımı örneklendirilmiştir. GTS’de⁹ zarf işlevinde “olabilir ki, muhtemel olarak”, bağlaç işlevinde ise “olsa olsa, ya... ya..., ihtimal” tanımlamaları yer alır. Ancak kiplik değeri açısından epistemik anlam bildiren bu işaretleyicilerin her biri farklıdır. Tanımlamada yer alan kiplik birimleri kendi içinde değerlendirdiğimizde *olsa olsa* yüksek olasılıkla tek bir noktaya işaret eder, *ya... ya...* sınırlandırılmış olasılık değeriyle bir öncekine göre daha düşük olasılıkla olgusalıkdışı dünyayı iki olası noktaya indirger, *ihtimal* ise en düşük olasılık değerine sahiptir. *Ya... ya...* ile tanımlanması kullanım açısından da karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir: *Belki evde(dir)...Belki okulda(dir)...* ayrı iki cümle gibi düşünülebilir fakat **Ya evdedir...* dedikten sonra ifadenin devamında başka bir olası durum beklenmektedir. Buna ilaveten *belki* bir yargıya etki eder, anlamsal olarak sadece kendinden sonra gelen isimle bir bağ kurmaz.

TT’de standart dilde kullanılan *belki*’nin zarf işlevinde konuşurun güven eksikliğini bildirdiği ve düşük değerde epistemik kiplik işaretlediğiyle ilgili çalışmalar vardır (Ruhi vd. 1995, Corcu 2003). Ancak bu çalışmada yalnızca EAT’deki durum değerlendirilecektir.

Belkim karşılığı olarak KE’de “umulur, olabilir, bilakis, tersine, belki, hatta, daha da” anlamları verilmiştir. Bu anlam alanı ve KE’deki genel kullanımı gösteriyor ki TT’deki anlamından farklı bir şekilde *belkim*’den sonra gelen önermenin gerçekliği bildirdiği düşüncesiyle kullanılmakta ve olgusalığa yakın bir değer işaretlemektedir. Aşağıda verilen örneklerde önermenin daima başında kullanılması ve “kesinlikle, açıktır ki” olarak anlamlandırılabilen örneklerin bulunması *belli kim* yapısının büzülmesiyle ortaya çıkmış olabileceğini de düşündürmektedir. Evidensiyellik işaretleyicisi *belli,*

⁹http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5804b8627e1451.18547457 erişim tarihi: 16 Ekim 2016.

kaplamsal olarak yüksek değerde epistemik kiplik bildirirken zamanla büzülerek düşük olasılığa doğru gelişmiş olabilir. Fakat Arapça *bal* kökünün anlam alanını doğrulayan örneklerin bulunması da bu *belli kim* yapısından gelişme ihtimalini düşürmektedir.

SN’de *belki* kullanımı görülür. *Belkim* ve *belki* yapılarının çözümlenmesinde varlığına işaret edilen Tr. *kim* ya da Fr. *ki* tmleyicileri SN’de karışık olarak kullanılırken *belki* kullanımı düzenlidir. Yine bu tmleyicileri yapısında bulunduran *bolay kim*, *bola kim*, *bolay ki*, *nki*, *gerek kim* yapıları da karışık olarak kullanılmıştır.

1378’de yazıldığı tahmin edilen SN’de sadece *belki* kullanımının görülmesi ve aynı dönemde *belkim* kullanımlarının olması iki varyantın birlikte kullanıldığını açıkça göstermektedir. Ancak TS’de sadece *belkim*’e yer verilmiş *belki* ile tanımlanmıştır. Bu dönemdeki *belki*’nin anlamı ise verilmemiştir. Genel bir değerlendirme yapıldığında SN’de “hatta, üstelik, şüphesiz” anlamlarında kullanıldığı görülür. Kullanıldığı bağlamlarda olasılıksal bir dünya çizerek bir önceki ifadenin içeriğini kuvvetlendirir. Yine konuşurun KE’deki gibi kendine güvenen bir yaklaşımla söylediği açıktır. şiirsel söyleyiş burada anlamlandırmayı zorlaştırmaktadır. Sanatsal bir söylemin kullanılma kaygısı, vezin amacıyla müellifin ses ve şekil değişikliği yapması gibi durumlar nedeniyle manzum eserlerin kiplik incelemeler için çok da uygun olamadığını düşündürmektedir.

...*belkim ince belkim kalın bir sestim/belkilerin kol gezdii saatta/belkim belki bile değildim* (Can Yücel, *Belkim Bir Kertenkeleydim*)

TT’den alınan bu örnekte de görüldüğü gibi manzum eserlerde sözcükler szluksel ve dilbilgisel tanımlarından farklı işlevlerle kullanılabilir.

SN’den daha hacimli olan ve daha çok örneğin bulunduğu KE’de *belkim*’in kullanım alanı oldukça geniş olup çok farklı anlam alanlarını işaretler. Örneklerde görüleceği gibi bazı ifadelerin güvenirliği açık ve kesinlik derecesinde olsa da bazılarında nispeten belirsizlik söz konusudur. Genel olarak kendinden sonra gelen ifadeye yönelik konuşurun gcl bağlılığını bildirdiği söylenebilir.

SN’de ve KE’den seçilen örneklerle göre *belki/belkim* şu alt başlıklara ayrılarak incelenebilir:

3.1. Olumlu ifadelerle

Epistemik kiplik işaretleyicisi olarak gerçeklik değeri açısından geniş bir alana işaret eden *belki/belkim*; ihtimal-kurgu, varsayım ve çıkarım epistemik kiplik türlerinde görev alabilmektedir.

Bu başlık altında düşük olasılıktan kesinliğe gerçeklik değeri KE ve SE'den seçilen örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

KE'de *belkim*'in olgusalığa yakın bir değer işaretlediğini doğrulayan birçok örnek bulunmaktadır. “kesinlikle, şüphesiz” sözcüklerini ve “ben bunu biliyorum” ifadesini kullanarak test edebileceğimiz bu kullanımlarda kendinden sonra gelen önermenin gerçekliğine yönelik yaklaşımını bildirirken ifadenin güvenilirliğini artırmaktadır.

1)tañrı eyitdi bir müzdi on yazam **belkim** dañı arturam bir yazuğı bir yazam **belkim** anı dañı yoyam eyitdi yā rabbi arturğıl tañrı eyitdi cümle yazuğı yarlığayam (...) yā rabbi arturğıl tañrı eyitdi yarlığayam hīç kayırmayam Ādem eyitdi yā rabbi baña yitdi (74-75/1-4)

Örnek 1'de bağlamda verilen belirsiz bir durumdan kaynaklanan *belkim*'in “ihtimal, olasılık” anlamı daha ön plandadır. *Belkim*'den önceki *yazam* olacağına karar verilmiş bir durumu ifade eder. Elbette bu, eyleme dönüşmüş, sonuçlanmış bir durum değil, -A ekinin işlevlerinden kaynaklanan ileriye dönük bir niyet ifadesidir. -A eki ile dile getirilen varsayım ifadesinin *belkim*'le başlayan cümlelerde ortaya çıkan olasılık anlamı *belkim*'in belirsizlik alanına düşmesinden kaynaklanır. Yüksek değerde olasılık bildiriminde yargı yine aralarında farklı değerler taşıyan -DI, DUrUr, -Ar, -mİş, mİş(I)DI ile kurulurken, örnek 1'de -A ile geleceğe yönelik bir bildirimde bulunarak, *belkim* ile kurduğu olasılık içeriğinde -Abil- anlamını da işaretlemektedir. KE'de -A ile işaretlenen yargılarda yeterlik ve olasılık bağlamında -Abil'le okunabilen *bizden kuvvatlu ve güçlü kim ola diyüp* (116) gibi örnekler de vardır. Olasılık, niyet ve gelecek bildirimlerinin iç içe olması sebebiyle biçimbirimim olası bir durum için kullanımı beklenen durumdur. Geleceğe yönelik bildirimler, kiplik okumada bağlama göre genelde epistemik kipliğin varsayımsal alt ulamı içinde değerlendirilmektedir. Geleceğe atıfta bulunan bir önermede yer alması sebebiyle *belkim*'in burada geleceğe yönelik nispeten uzak olasılık değeri taşıdığı düşünülebilir. Verilen diyalogda konuşur tanrıdır ve bir sevabı on, bir günahı ise bir olarak kabul edeceği hatta on kattan da artırabileceği ve tamamen silebileceği ihtimalleri anlatılır. Devamında artırması talep edilince bütün günahları bağışlayacağını *belkim* olmadan bildirir. “Hatta, üstelik” anlamlarını da sezdirerek “henüz karar vermedim ama olası bir durumdur” anlamında yorumlanabilir. *Belkim*'den önce yer alan ifadede gelecek yöneliminden başka herhangi bir işaretleyici kullanılmaması *belkim* bulunduran ifadeye göre daha yüksek gerçeklik değeri taşıdığını göstermektedir. Yine devamında artırması isteğine

belkim olmadan cevap verir, gerçekleşmesi yüksek olasılıklı durum olarak okunabilir.

2) *Hemîn çāre oldur irişem turam/ Nite virem el belki başum virem* (3587)

SN'den alınan örnek 2'de konuşur bir kez ölüp dertlerinden kurtulmayı dilemektedir. Bu nedenle belaya düşünce “niçin elimi vereyim, kesinlikle başımı vereceğim” olarak yorumlanabilir. KE'deki örneğe benzer şekilde yine geleceğe yönelik bir bildirimde kullanılır fakat burada “kesinlikle, ben kararlıyım” anlamı çıkarılabilir. Geleceğe yönelik olduğu için bu örnekte de varsayımsal epistemik kiplik bildiriminde kullanıldığı söylenebilir. Ancak örnek 2'de çizilen bağlamdan dolayı gerçekleşme olasılığı örnek 1'e göre daha yüksektir. SN'de *belkim*'in olumsuz yapılarla kullanımına benzer olan “1. daha doğrusu, 2. üstelik, hatta” anlamlarının verilebileceği bir örnek ise şu şekildedir:

3) *Çağ andan berü kim irişdüm Çin'e/ Ne Çin belki gelmişvenin Mâçin'e* (5186)

Örnek 3'te konuşur önce Çin der fakat bu ifadeyi düzeltmek ya da sanatsal söyleyiş kaygısıyla ahenk için “Çin'e dört ay uzaklıkta”ki (DLT 2007: 542) Maçin'e vardığını dolaylı anlatır. Burada yanlış düzeltmek için kullanımının tercih edildiği açıktır. Bu nedenle uygun görülen okumalar: 1. *daha doğrusu Maçin'e geldim*, 2. *hatta Maçin'e geldim* şeklindedir.

4) Ya 'küb oğlanlarına eyitdi **belkim** sizün nefsünüz sizi bir iş üstine dutmuş kim işlemişsiz (238/5-6)

Örnek 4'teki bağlam kardeşleri Yusuf'u kuyuya atarlar, fakat babasına bir kurt tarafından yenildiğini söylerler. Çocukları Yakub'a o kurdu getirirler ve kurt kendisinin masum olduğunu açıklar. Yakub da bunun üzerine yukarıda verilen ifadeyi söyler. Bu ifadeyi yargıda tercih edilen evidensiyellik işaretleyicisi *-mİş*'i da göz önünde bulundurarak çıkarımsal epistemik kiplik olarak değerlendirebiliriz. Öncesinde kurdun açıklamalarını değerlendirerek ve mantık yürütme yoluyla Yakub bunu Yusuf'un kardeşlerinin yapmış olduğu düşüncesine varır. Örnekte *belkim*, *-mİş* ile bildirilen çıkarımı kuvvetlendirmektedir. Anlam karşılığı olarak “belli ki, açıktır ki, delillere göre” okumaları uygun görünür. Yargıda *-mİş* tercih edilmesi delillerin bulunmasıyla ilişkilendirilmiştir. EAT'de *belkim* ile *-mİş* ya da *-DI* kullanımları arasındaki fark sırasıyla kanıtların varlığı ve kendinden emin olarak tahminde bulunma olarak açıklanabilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki ikisi de tanık olunmayan durumlar için kullanılabilir.

5) *Ka 'bu'l-Ahbār yalan söyledi didi andan İbnü 'Abbās eyitdi iy yāranlar belkim işbu er cuhūd-durur bunuñ müsülmān olmağın dilerdi ay gün*

ḥakkına ol sözi didügi bunı ḳorḳutmaḳ ve islām[a] getürmek içün idi (31/9-10)

Örnek 5'te, *belkim* kullanımı için “şüphesiz”zarfı yakın anlamlı görünmektedir. “Şüphesiz”in daha önce değerlendirdiğimiz “kesinlikle”ye göre nispeten kuvvetli gerçeklik bildirdiği ve konuşurun ifadesinin sorumluluğunu daha çok taşıdığını kabul ederek örnekler değerlendirilmiştir. Bağlamın gösterdiği tahmin içerikli olay örgüsünde İbnü ‘Abbās, kendisine anlatılanlara yönelik çıkarımda bulunur. Konuşur, genel olarak bilinen bilgilere yakın bir değeri işaretlerken, bir yandan da varlığını hissettirerek “benim bilgime göre böyle...” bildiriminde bulunur. Bu anlam alanı da gösteriyor ki *belkim* epistemik zorunluluk bildiriminde de kullanılabilir. Örnek 5'te olasılık bildirimini tamamıyla *belkim* üzerinde olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü *belkim* olmadan *-durur* ismi yüklemleştirmektedir.

SN'de geçen benzer kullanım ise şu şekildedir:

6) Cihānda bulunmaya anuḡ bigi/ Ne kız **belki** *oldur* erenler yigi (5014)

Örnek 5 ve 6'da kullanılan *belki/belkim...isim+durur/dur* kombinasyonunda sözlüksel işaretleyicinin zamanla bağımlı biçimbirimin anlam alanını etkilediğini söyleyebiliriz. KE'de *belkim* olmadan *durur/-dur* kullanımının bildirme işlevi açıktır. Kiplik incelemelerinde bu durum, ifadede kipliği birlikte işaretleyen bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerin birbirlerini anlamca etkilemesi ve zaman içerisinde anlam genişlemesi yoluyla (extension sémantique) kiplik anlamın bağımlı biçimbirime de yüklenmesiyle açıklanır (bk. Papafraḡou 2000).

(7) benī İsrā'īlūñ 'ālimleri ve şālihleriyidi eyitdi ma'āza'l-lāh kim (3)

Süleymān cāzūlık işleyedi **belkim** anı dīvler yazup anda gizlemişidi didiler (93/2-3)

Örnek 7'de kiplik okumada yardımcı olacağını düşündüğümüz bağlam şu şekildedir; “ma'āza'l-lāh” devamında gelen ifadeye olumsuz anlam yüklemektedir, inanılmayan bir durum bildirilir. *Belkim*'den sonra ise duruma yönelik tahmin ifade edilir. Yani bir önceki ifade Süleyman'ın büyü yaptığına inanmadıklarını dile getirirken dilbilgisel düzeyde olumlu, derin yapıda ise olumsuzluk anlamı taşımaktadır, devamında ise gerçekliğine inanılan önerme söylenir. Burada *belkim*'in anlam karşılığı yine “şüphesiz” düşünülebilir. Burada yüklem *-mİş(I)DI* ile çekimlenmesi dikkat çekicidir. TT'de tahmin bildiriminde olan bu ifadeyi *-mİş(I)DIr* ya da *-DI* ile kurmayı tercih ederiz. Fakat burada gerçeklik bildirimi yapısı, bağlamsal olarak sezdirilen ve sözlüksel olarak işaretlenmiş bir tahmin

bildiriminde kullanılmıştır. Ayrıca incelenen örneklerde –*Dir*’ın olasılık bildiriminde kullanılmadığı da hatırlanmalıdır. Bu nedenle örnek 7’de daha yüksek bir güvenirlilik değeri alıcıya *belkim*’le iletilmektedir.

Örnek 7, olumsuz ifadelerden sonra kullanımı için de örnek olabilir. Ancak dilbilgisel düzlemde olumsuzluk işareti olmaması sebebiyle olumlu yapılar içinde olasılık ve kesinlik anlam alanında ele alınmıştır. Ayrıca olumsuzluk bildiriminden sonra geldiğinde görülen ifadeler arası anlam ilişkisi de görülmemektedir.

3.2. Olumsuz ifadelerle

Belkim’in sistemli bir şekilde olumsuz ifadelerden sonra kendinden önceki ifadeyi düzeltmek, genel olarak anlaşılanın dışında görüş bildirmek, konuşura göre doğrusunu vermek amacıyla kullanıldığı görülür. Kaynaklarda 19. yüzyıla kadar olumsuz ifadelerden sonra “daha doğrusu” anlamında kullanımı örneklerle de tanıklanmaktadır (bk. Tietze 2002: 237 C.1).

KE’deolumsuz yapılardan sonra kullanımında *degüldür belkim... dur* dizimi oldukça yaygındır. Konuşurun önermenin sorumluluğunu alarak yüksek bir değer işaretlediği okumasını da bu kullanımın tercih edilme sıklığı desteklemektedir.

(8) işitdüm Sa‘îd bin Müsebbiden kim tañrıya and içdi eyitdi kim Ādem peygāmbar gendü ‘aqlı bileyiken ol ağaçdan yimedi **belkim** Ĥavvā aña uçmak sücüsinden içürdi kaçan kim esridi Ĥavvā anı yitdi ol ağaca getürdi pes ol ağaçdan yidi (54/2-4)

Örnek 8’de konuşur, kendinden emin bir şekilde “and içerek” konuşan birisinden aktarır ve doğrudan aktarımı tercih eder. TT’ye “Kesinlikle Havva ona cennet içkisinden içirdi” olarak aktarılabilir.

Belkim için bu örnekte “kesinlikle, muhakkak, yüksek olasılıkla vb.” karşılıklar düşünülebilir. Konuşur genel bilgisine dayanarak geçmişte gerçekleşip gerçekleşmediği belirsiz duruma yönelik yargıda bulunur ve bunu aktarırken kuvvetli bir inançla alıcıyı ikna etme çabasını göstermektedir. Ādem’in ağaçtan yemesi gerçekleşen bilinen durum olarak verilir. Konuşur olaya tanık olmamıştır ama dolaylı olarak elde ettiği bilgiye inanarak olasılık değeri yüksek yargılarda bulunur. Bu ifadede *belkim* olmadan gerçekleşmiş bir olayın anlatıldığı düşünülebilir. Fakat burada *belkim* kullanarak konuşur yargıyı öznelleştirir ve olgusallıkdışı dünyaya taşır.

(9) Ya'küb za'iflikdan Yehūzāya söykenüp yörürdi pes ol çeriye bakdı ve eyitdi iy Yehūzā işbu Mısır Fir'avnı mıdur eyitdi yok **belkim** bu senüñ oğluñ Yūsufdur (288/7-9)

Örnek 9'da Yehūzā, Yusuf'u tanır ve "açıktır ki" yaklaşımıyla düşüncesini bildirir. Konuşur görür ve Yusuf'u tanır. İfadenin yüksek değerinde bir gerçekliği bildirmesi devamında Ya'küb'un bu ifadeye inanarak Yusuf'a selam vermesiyle de doğrulanır.

(10) bunda sücüd didügi baş yire kımak degüldür **belkim** egilüp ikrām kılmakdur (289/5-6)

Örnek 10'da verilen ifadenin bağlamında Yusuf'un babası, halası ve kardeşlerinin başlarını yere koymadan Yusuf'a ailesinin sücüd kıldıkları anlatılır ve sonrasında konuşur o ana kadar sahip olduğu bilgiyle başın yere konmaması anlatısını değerlendirerek aslında saygı göstermenin kastedildiğini söyler. Burada saygı göstermek okumasını öncesinde Yusuf'un babasını ve halasını "ağırladığı" anlatımına dayandırabiliriz.

Konuşurun bilgisine dayanarak tahminde bulunduğu 9 ve 10. örnekler epistemik kiplik içinde varsayımsal ifadeler altında değerlendirilebilir. İkisinin de arka planında konuşurun bilgisi vardır.

(11) Eyitdi ki bu bir degül belki dört/ Arada yazılmışdur işüñe yort (3954)

SN'den alınan örnek 11'de aynı şekilde olumsuzluk bildiriminden sonra *belki* kullanılır fakat anlamı nesir kadar açık değildir. Daha önce de belirtildiği gibi manzum eserler yorumlama açısından daha esnekler. Verilen beyitte, *belki* kullanımının bir hatayı düzelterek "(kesinlikle) doğrusu budur" olarak okuması yapılabilir.

Epistemik kiplik değeri açısından "doğrusu budur" okumalarında konuşur kesin bilgi olarak yargıda bulunur. Ancak daha çok örnek üzerinde olgusal durumu bildirmek için mi yoksa konuşurun kendi bilgisiyle mi söylediği incelenmelidir. Örnek 11'de yazılı bir bilgi olduğuna işaret edilmektedir. Bu nedenle *belki*'nin burada olgusalılık düzeyinde gerçeklik bildirdiği söylenebilir.

Diğer bir örnekte Musa peygamber tanrının yüzünü görmek ister ve tanrı aşamalı olarak bu isteği gerçekleştirmeye başlar. Musa bu aşamalara dayanamaz, görmekten vazgeçer ve aşağıdaki ifadeyi söyler:

(12) sen benüm tañırısın ve kirtindüm kim seni hıç gişi görimeye **belkim** bakıcağ öle (424)

Örnek 12'de mümkün olmayan bir durum olarak *görimeye* "göremez", *öle* ise "ölebilir" gibi okunabilir. Gerçekleşmemiş fakat

gerçekleşebileceğine yüksek derece inanılan bir durum ifade edilir. *Belkim* ve $-A$ kombinasyonuyla tecrübesinden yola çıkarak tahmin bildiriminde bulunulur. Musa, tahminini tanrıyı görmemesine rağmen öncesinde yaşadıklarına dayanarak söyler, gerçekleşmiş bir durum yoktur. Bu nedenle *belkim* ile işaretlenen ifadenin varsayımsal epistemik kiplik bildirdiği söylenebilir. Örnekte “hatta” olarak anlamlandırılabilen *belkim* burada varsayımsal ifadeyi kuvvetlendirme işlevindedir. Ancak *seni hiç gişi görimeye* ifadesinin gerçeklik değeri daha yüksektir.

3.3. Sayılarla

Tahmin bildiriminin ve belirsizliğin olduğu özellikle sayı içerikli bazı ifadelerde *belkim* kullanımının ayrıca değerlendirilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Sayılarla kullanılan ifadeler KE’den alınan örneklerden hareketle şu şekilde değerlendirilmiştir:

(13) tañrı ta‘ālā anı yüz yıl tamām öldürdi andan girü diri kıldı pes cebrā’ıl
(7) geldi ‘Üzeyr[e] eyitdi nicedür kim bunda eglendün eyitdi bir gün (...)
eyitdi yā dañı bir gündən az eksük eglendüm cebrā’ıl eyitdi **belkim** yüz yıl
tamām eglendiñ (724/6-11)

Örnek 13’te *bal* kökünde görülen reddetme anlamı açıktır ve devamında güvenilirliği yüksek bir ifade yer alır. ‘Üzeyr etrafına bakarak çıkarımda bulunur ve yargısından emindir. Verilen bağlamda Cebra’ıl’in konuşması dışında da bilgi verilmesi nedeniyle *belkim* ile başlayan ifadenin gerçeği bildirdiği düşünülebilir. Burada *tamām* da ifadedeki kesinliği kuvvetlendirir.

(14) ne kadar yir seni getürmiş oranlarsın Bulūkiyā eyitdi biş ferseng yir ola
eyitdiler **belkim** seni yigirmi biş yıl[l]ık yir getürdi ve sen bilümedün
(750/3-4)

Örnek 14’te yolda gördüğü iki ulu kişi Bulūkiyā’ya ne kadar yol geldiğiyle ilgili tahminini sormaktadır. Devamında iki kişi öznel bilgilerine dayalı tahminlerini söylerler. Bu yol ölçülebilen bir yol değildir. Bu nedenle iki tahmin ifadesi arasındaki fark *belkim*’le işaretlenir ve burada yine reddetme anlamı düşünülebilir. Ancak Bulūkiyā’nın tahmin bildiriminde $-A$ ile “olabilir” anlamını işaretlemesi ve ulu kişilerin bilgi sahibi olduklarına atıfta bulunarak *belkim....-DI* kombinasyonunu kullanmalarından dolayı bu örnekte *belkim* için “doğrusu şudur ki, kesinlikle” anlamlarına yakın bir okuma daha uygun görünmektedir. Yine de bu örneklerde reddetme ve ifadeyi kuvvetlendirme açısından *belkim*’in anlam alanını belirlemek oldukça zor görünmektedir.

(15) Yemlīhā bulara eyitdi beni ve Daqyānūsı koñ nicedür kim bu mağārada eglendüñüz anı eyidüñ eyitdiler bir gün yā daħı bir günden eksük eglendük Yemlīhā eyitdi **belkim** üç yüz dokuz yıldur kim bu mağārada eglendüñüz (893/4-6)

Örnek 15’in bağlamında Yemlīhā ifadesinin devamında delil olması açısından bu süreçte gerçekleşen olayları sıralar. Tarihi olaylar üzerinden mantık yürüterek çıkarım yapar. Bu ifade de 13 ve 14’teki örneklere benzer şekilde konuşurun öncesinde yer alan yargıyı reddederek kendi doğrusunu verdiği görülür. Örnek 12’de tahmin içerikli ifadenin başında kullanılırken burada gerçeklik bağlamında verilen ifadede kullanılmaktadır.

Örneklerde görüldüğü gibi *belkim* bütün cümleye etki etse de sayıların kullanım şekilleri *belkim*’in anlam içeriği hakkında bilgi verir. Konuşur, bir yanlışı yaklaşık bir değer ya da örnek 15’deki gibi “üç yüz dokuz yıl” gibi küsuratlı bir sayı kullanarak kesinliğe yakın bir değer bildirerek düzeltmektedir. Anlam karşılığı tam bir sözcük vermek zordur fakat önceki ifadeyi reddetme ve kendinden sonra gelen ifadenin gerçekliğini kuvvetlendirme olarak düşünülebilir. Bir yanlışı düzeltme bildirimini 13, 14 ve 15. örneklerde ortaktır. Ayrıca diyaloglarda sistemli olarak birinci konuşur yöneltilen soruyu cevaplamak için etrafına bakarak ya da sezgileriyle tahminde bulunur, ikinci konuşur bilen kişidir ve bu ifadeye itiraz ederek gerçeği söyler.

3.4. Diğer kiplik türleriyle:

Belkim kiplik işaretleyen parçacık olarak diğer kiplik türleriyle kullanılabilir. KE’den alınan emir-istek yapısının kullanıldığı ifadeyi kuvvetlendirdiği örnek şu şekildedir:

(16) Mūsāya eyitdiler ‘aşāñı öñdin sen mi birağursın yoksa biz Mūsā eyitdi **belkim** siz öñdin birağuß (387/10-12)

Örnek 16’da büyücüler bir yarış ortamı düzenler ve önce kimin büyü yeteneğini göstereceğiyle ilgili Mūsā’ya seçim yapma şansı sunulmaktadır. Bu ifade “Kesinlikle siz önden bırakın” olarak okunabilir. TT’yle karşılaştırdığımızda *belki* bu tür kullanıma uygun değildir: **Belki önce siz bırakın.* *Belkim*’in burada kiplik değeri emir-istek arası bir okumayla değerlendirilebilir. Bağlamda pozisyon olarak konuşurlar arası bir ast üst ilişkisi yoktur. Örnek 17’de de görüleceği gibi EAT döneminde emir yapısının istek bildirimini için kullanımı başka örneklerle de desteklenebilir (bk. Gülsevin 2002, Timurtaş 2005: 148, Şahin 2015: 66).

(17) eyitdi işbu bizümile savaş kılmaş dileyen bu şavmı bir gör pes ‘avrata öñine bıraşdı ve eyitdi ayağumla dükelin yoğurayın avratı eyitdi eyle itmegil belkim buları salı virgil tā varalar şavmına şabar vireler (502/8-9)

Örnek 17’de “kesinlikle” anlamı düşünülebilir. Olumsuzlukla kullanımı örneklerine benzer yapıdadır. Ancak bu örnekte *belkim*, –gII 2. şahıs birincil emir işaretleyicisiyle birlikte kullanılmıştır. Yine örnek 16’daki gibi konuşurlar arası emir ortamı yoktur. Eşi bir öneride bulunmakta ve önerisine oldukça güvenmektedir. Bu açıdan örnek 17’deki kullanım, emrin semantik alanındaki ısrar içeriğiyle ilişkilendirilebilir (bk. Aslan Demir 2008: 65).

(18) şarıncı eyitdi işitmedüñ mi kim sözümi kim eyitdüm bular bilmez şavmdur Süleymān ve anuñ çerisi sizi basup uşatmasun didüğümde sizüñ göñlüñüzi basmasun didigüm idi anuñ için kim sen ‘adlı eyesi peyğambarısın bularuñ gevdesin basup kaçan uřaddıñ **belkim** bular bu saña virilen ni‘mete ve ululuğa başalardı egleneleridi ve tesbīhlerin şoyup saña başmağa meşğül olalarıdı ol sebebden bularuñ göñülleri basılıp uşanaydı (619/3-7)

Örnek 18’de “kesinlikle” olarak okunabilen *belkim*, karşıolgusallık bildirimini kuvvetlendirmek için kullanılmıştır. Karınca gerçekleşmesini tasarladığı, beklediği durumu anlatır. Geçmişte gerçekleşme olasılığını düşünerek davranışta bulunmuş fakat olaylar beklediği gibi gelişmemiştir. Örnekte, geçmişte konumlandırılan varsayımsal durumlar ifade edilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, *belki/belkim* örneğiyle kiplik incelemelerinin sözcüklerin tanımlanmasında kullanılabileceği gösterilmek istenmiştir. Maddebaşları tanımlanırken eş değer gibi gösterilerek başka sözcükle açıklanması sözcüğün anlaşılmasına yardımcı olmamakla birlikte zaman zaman yanlış anlaşılmasına da sebep olabilir. Tanımda verilen örneklerin açıklamaya yardımcı olup olmadığı sorgulanmalı, tanımlamaya örtüşen örneklerin verilmesine özen gösterilmelidir. Özellikle tarihi metinlere yönelik hazırlanan sözlüklerde günümüz karşılıkları değil, döneme ait metin içinde kurulan anlam alanıyla tanımlama yapılması beklenmektedir.

TT ve EAT’de *belki/belkim* kullanımlarının ve anlamlarının farklı olduğu, maddebaşının *belki* ile tanımlanmasının yetersiz olduğu örneklerle ortaya konulmuştur. EAT döneminde sözcüğün kökeninde bulunan anlamlarının kullanıldığı ve TT’deki şeklinin anlam daralmasına uğradığı açıktır. EAT dönemi için *belki/belkim* “kesinlikle, yüksek olasılıkla, şüphesiz, açıktır ki, belli ki, olabilir, red, (olası bir duruma yönelik) hatta, daha doğrusu” anlam alanlarını

işaretlemektedir. Bu anlamlar EAT'ye yönelik hazırlanan sözlüklere eklenebilir. Ancak metin sözlüklerinde tanımlar, kullanımına göre daraltılmalı ya da genişletilmelidir. Böylece metni anlamaya yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak anlambilimin bir alt ulamı olarak kiplik çalışmaları, kullanılan dil unsurlarını bağlamlarıyla ele alarak sözlükler için ayrıntılı ve güvenilir tanımlamalar yapmaya yardımcı olabilir.

KAYNAKLAR

- Altuğ, Taylan (2013). *Dile Gelen Felsefe*. İstanbul: YKY.
- Aslan Demir, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği: Semantik, Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Barbiers, S., Beukema, F., & van der Wurff, W. (Eds.) (2002). *Modality and its Interaction with the Verbal System*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bybee, J., Fleischman, S. (1995). Modality in grammar and discourse: An introductory essay. *Modality in Grammar and Discourse* (eds. Bybee, J., Fleischman, S.). Amsterdam: John Benjamins, p. 1-14.
- Coates, Jennifer (1995). The Expression of Root and Epistemic Possibility in English. *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Language* (eds. J. Bybee, R. Perkins, W. Pagluica). Chicago: University of Chicago Press, p. 17-53.
- Corcu, Demet (2003). The scope of epistemic modal adverbs on deontic necessity in Turkish and English, *Proceedings of ESSLLI'03 Workshop 'The Meaning and Implementation of Discourse Particles'* (eds. Manfred Stede and Henk Zeevat), 15th European Summer School in Logic, Language and Information August 18-29, Technical University of Vienna, p. 73-81.
- Çürük, M. Selcen (2010). Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.7, S.2, s. 57-72*.
- Declerck, Renaat (2011). The definition of Modality, *Cognitive Approaches to Tense Aspect and Epistemic Modality* (eds. Adeline Patard, Frank Brisard). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Dilaçar, Agop (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi. *TDAY Belleten 1971*. Ankara: TDK, 83-145.
- Dîvânü Lugâti't Türk, Mahmûd el-Kâşgarî* (düz. Serap Tuba Yurtsever ve Seçkin Erdi), İstanbul: Kocabalı Yay.
- Frawley, William (1992). *Linguistic Semantics*, Broadway, Hillsdale, New Jersey, Hove, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Golkarian, Ghadir (2006). *Farsça- Türkçe Sözlük*. Tabriz: Akhtar Publication.
- Gülsevin, Gürer (2002). *Eski Türkiye Türkçesinde "İstek Kipi" Üzerine. İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, 13. s. 35-50*.
- Hirik, Seçil (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Karabağ, İmran (2000). Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C:2000/II, S. 585, s. 275-278*.

- Kılıç, Filiz (2004). *Kırgız Türkçesinde Bilgi Kipliği: Delile Dayananların Diğer Bilgi Kiplikleriyle İlişkisi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Doktora Tezi. Ankara.
- Palmer, F. R. (1995). Negation and the Modals of Possibility and Necessity. *Modality in Grammar and Discourse* (eds. J. Bybee and S. Fleischman). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, p. 453-472.
- Palmer, F. Robert (1990). *Modality and the English Modals*. London: Longman.
- Palmer, F. Robert (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papafragou, Anna (2000). *Modality: issues in the semantics-pragmatics Interface*. Amsterdam: Elsevier.
- Rentzsch, Julian (2015). *Modality in the Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Ruhi, S., Zeyrek, D. ve Osam, N. (1997). Türkçede kiplik belirteçleri ve çekim ekleri üzerine bazı gözlemler (eds. K. Imer et al), *Dilbilim Araştırmaları*, 105-111. Ankara: Kebiçeç Yay.
- Ruhi, Şükriye (2002). The Modal Adverbs *mutlaka* and *kesinlikle* in the Context of Directives and Deontic Modality in Turkish. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/Anadolu University Journal of Social Sciences*, S. 2, s. 19-38.
- Runes, Dagobert D. and the others (eds.) (1942). *The Dictionary of Philosophy*. New York: Philosophical Library.
- Seçkin, Pelin (2014). Anlama ve Anlatma Sürecinde “Kip” ve Kiplik”. *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7. s. 7-16.
- Steingass, Francis J. (1884). *The student's Arabic-English dictionary*. London: W.H. Allen.
- Steingass, Francis Joseph (1998). *A Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. Beirut: Librairie du Liban.
- Şahin, Hatice (2015). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Taleghani, Azita H. (2008). *Modality, Aspect and Negation in Persian*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tavangar, Manoochehr, Amouzadeh, Mohammad (2009). Subjective Modality and Tense in Persian. *Language Sciences* 31. Elsevier.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. C. 1 A/E. Simurg Yay.
- Timurtaş, Faruk K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi: XV. Yüzyıl, Gramer- Metin-Sözlük*. Ankara: Akçağ Yay.
- van der Auwera, Johan, Plungian, Vladimir A.(1998). Modality's Semantic Map. (ed. Plank Frans) *Linguistic Typology* 2. p.79-124.
- Wollaston, Arthur N. and the others (1882). *An English-Persian Dictionary*. London: W. H. Allen & CO.
- Yılmaz, Emine, Nurettin Demir, Murat Küçük (2013). *Kıyas-ı Enbiya. Türk Dil Kurumu Nüshası, Metin-Sözlük-Dizin, Notlar*. Ankara: TDK Yay.

Kısaltmalar

TT Türkiye Türkçesi

SN Süheyl-ü Nevbahar

EAT Eski Anadolu Türkçesi

KE Kıyas-ı Enbiya

TS Tarama Sözlüğü
GTS Güncel Türkçe Sözlük
Tr. Türkçe
Far. Farsça
Ar. Arapça

TDK “TÜRKÇE SÖZLÜK”ÜN MADDE BAŞLARININ FASİH VE BELİĞ CÜMLE AÇISINDAN “PANKRONİK” DEĞERLENDİRİLMESİ

*Meriç GÜVEN**

ÖZET

İyi bir sözlük'ün ortografik kurallara uyum yanında tanım cümlelerinin gramer bakımından doğru, bilgi bakımından tutarlı ve düşünmenin temel ilkeleri bakımından mantıklı olma koşullarına muvazi bir açıklık ve anlaşılabilirlik taşıması; “söz ile söz ve dil ile konu” uyumunu sağlayacak seçiklikte oluşması gerekir. Bu itibarla “iyi bir sözlük yapma adına” TDK Türkçe Sözlük'teki tanım ve açıklama cümleleri ile oluşturulmuş tutarsız ve ikircikli, müphem ve muğlak durumdaki madde başı kelimelerinin gözden geçirilmesi ve madde başı kelime cümlelerinin fasih ve belîğ cümle açısından yeniden değerlendirilmesi zorunluluktur. Fasih ve belîğ cümle açısından yapılacak bu kabil onarma ve yeniden yapılandırılmaların TDK Türkçe Sözlük'ü arızî garâbet dikkatsizlik sonucu oluşmuş yanlış ve hatalardan kurtaracağı ve “mükemmel sözlük”e daha da yakınlıştıracağı bir gerçektir.

Anahtar kelimeler: Türkçe Sözlük, madde başı kelime, tanımlama, fasih ve belîğ cümle

PANCHRONIC EVALUATING THE LEXICAL ENTRY OF WORDS IN TURKISH LANGUAGE ASSOCIATION'S “TURKISH DICTIONARY” FROM THE POINT OF FLUENTAND ELOQUENT SENTENCES

ABSTRACT

Beside the compliance of orthographic rules in a good dictionary, the definition sentences should be formed grammatically correct, consistent in respect to information and have the parallel openness and comprehensibility to the conditions of being plausible in respect to the basic principles of thought as well as having constructed as compatible with “word by word and language by subject”. In this respect, for the sake of composing a good dictionary the definition and explanation sentences as well as the inconsistent, indecisive, indefinite and ambiguous headwords should be examined and the head sentences should be reevaluated with respect to fluent and eloquent sentences. It is clear that when Turkish Language Association's Turkish Dictionary has a possible repair and reconstruction with respect to fluent and eloquent sentences, it will be saved from mistakes and flaws of ambiguity deriving from accidental carelessness and it will be very close to a perfect dictionary.

Keywords: Turkish dictionary, per-item word, defining, fluentand eloquent sentences

*Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniversitesi Fen edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, e-posta: meric.guven@usak.edu.tr

1.GİRİŞ

Dillerin sözcüklerini ve sözcüksel birimlerini karşılıkları ve anlamdaşları ile sunan ve kāmūs, lûgat, ferheng, tuhfe ve dictionary gibi adlar alan sözlükler işlevlerine, işlenişlerine ve özgünlüklerine göre farklı biçimlerde tavsif ve tasnif edilirler. Diziliş ve oluşturulmalarındaki nitel-nicel değişkenler, madde başlarının tarif ve izah edilişlerindeki yöntem gibi paradigmalara bölümlenir ve ayrımlanırlar. TDK'nin 2005 yılında yayımlanan Türkçe Sözlük'ünün sunuş bölümündeki tanımdan farklı olarak 2011 yılında yayımlanan Türkçe Sözlük'ünün sunuş bölümünde sözlük: “bir dilin bütün veya belli bir dönemdeki sözcüklerini yazılışları, söylenişleri temel ve yan anlamları, kullanılış özellikleri bakımından kayıt altına alan açıklayan, edebi metinlerden seçilen cümlelerle örneklendiren, alıntı sözcüklerin hangi dilden geçtiğini bildiren başvuru kaynakları” olarak tanımlanmış; böylece *Türkçe* sözlük içerik ve içerimi bakımından alan (range), bakış açısı (perspective) ve tanıtım (presentation)ı esas alan temel değerlerine göre dilsel olan “kelime-kitap”lar kategorisine katılarak değerlendirilmiştir. Hazırla(n)ması yönüyle leksikografiyi, üzerinde yapılan ilmî çalışmalar yönüyle leksikolojiyi ilgilendiren sözlük(çülük) dilde fertlere mahsus edim konumundaki zihinsel söz varlığı (alm. das mentales lexikon) ve süreç içinde oluşan ve biçemlenen toplum fertlerine teşmil toplumsal söz varlığı (alm. der wortschatz) üzerinde durur ve bunlara ait olguları inceler. Bunun yanında dilbilim alanında yapılan çalışmalar, biçimlenişlerine ve değişen işlevlerine bağlı olarak kapsamdan işleme gelişen bir çizgisellikte sözlükleri, yabancı kelimelerin veya kendi ana dillerine ait kelimelerin yer aldığı bir “karşılıklar kitabı” ve dilin ses bilimsel, söz dizimsel ve anlam bilimsel özelliklerini ortaya koyan bir “dizge”si haline getirmiş. üretimsel dönüşümlü dilbilgisinde anlamsal boyutu esas alan yeni bir “anlam birimi” yapmıştır (Rifat, 2008, 275). 1945'te tek yazarlı olarak yayımlanan Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'ü, birinci baskısından on birinci baskısına ve tek yazar tarafından yazılmasından çalışma grubu tarafından hazırlanmasına kadar olan tüm safhada sözlükçülük alanında büyük mesafe katetmiş; “iyi bir sözlük” olma yolunda önemli aşamalar kaydetmiştir.Süreç içinde sözlükteki madde başı kelimelerinin sunumundaki ana karakteristik (sözcük türü, eş dizimlilik, eş yazımlılık örnekleme, anlam vb.) değişmemiş; ancak madde başlarının sayısında ve içeriklerinde önemli değişiklikler olmuştur (Uzun, 2003, 282). Geçen sürede madde

başlarının düzenlenmesi anlamlandırılması, içeriklerinin oluşturulması ve tanımların yazılması bireysel yetkinlik ve ustalık sınırlarını aşarak “dillerin derlemine” dayanan bir boyuta ulaşmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın kuramsal çerçevesini Türk Dil Kurumu 11. baskı Türkçe Sözlük’ü oluşturmaktadır. 2011 yılında 11. baskı olarak kurul tarafından hazırlanan TDK Türkçe sözlük, yazarlarının her bir baskıda bir önceki baskıyı gözden geçirme ve bir önceki baskıda rastlanılan eksikleri tamamlayıp ikircikli hususları giderme duyarlılıkları ile giderek eksik ve yanlışlarından arındırılmakta ve her “yeniden düzenlenme safhası”nda *kimi olumsuz yeni tanıma rağmen* bir önceki safhadakine göre daha doğru ve kullanışlı hale gelmektedir. Konularında uzman bilim adamlarının sözlük hazırlama safhasındaki yaklaşımları, sözlüğü daha iyiye ve mükemmele götürme hususundaki gayret ve çabaları, madde başlarını oluşturma aşamasındaki seçici, eleştirici ve yorumlayıcı tutumları sözlüğü daha güncel ve edimsel yapmakta ve giderek daha faydacı (utilitarian) kılmaktadır. Bununla birlikte geniş oylumlu olarak hazırlanmış sözlükte gerek fesahat ve belagat kitaplarındakine, gerek iyi ve doğru yazma usûllerine aykırı düşen tanımlama (tanım ve açıklama) yanlışları yapılmakta, yanlış, hatalı ve kusurlu cümlelerin bir kısmı bütün dikkat ve ihtimama rağmen her baskıda tekrarlanmakta ya da doğru olan cümle ile değiştirilerek yanlış biçimiyle yazılmaktadır. Arızî garâbet “dikkatsizlik-özensizlik” sonucu oluşan ve “tam monotonik artma veya azalma” biçiminde gelişim gösteren bu yanlış ve hatalı madde başlarının gözden geçirilmesi ve “rekonstrüktif” olarak değerlendirilmesi iktiza eder. Bu itibarla TDK “Türkçe Sözlük”ün, fesahat ve belagat açısından ele alınması, ve madde başı kelimelerinin sağlam anlatımda cümle birleştirme “mevsul”, sağlamlığı bozan lafız ve mana anlaşmazlığı “ta’kîd”, sıra yanlışlığı “takdîm-tehîr”, bağdaştırma kusuru “fesâd-ı te’lîf”, içeriğin anlaşılabilmesi için “kıyasa muhalefet” ve anlamı zorlaştıran söz ve ibare “garabet” yanlışları yönünden incelenmesi ve cümlelerin olası yanlışlardan kurtarılması gerekir. Bu amaç doğrultusunda sözlüğün 77.005 madde başı kelimesi gözden geçirilmeli ve “fasih ve belîğ olma” açısından değerlendirilmelidir. Fesahat ve belagata ait genel geçer “*pankronik*” kurallar işletilerek kelimelerin semantiği ile ilgili saptamalar yapılmalı; madde başı *kelime* cümlelerinin doğruluğu veya yanlışlığı gösterilmeli, kurallaşan ve doğruluğu esas olan biçimlere göre madde başları yeniden tertip ve tanzim edilmelidir. Madde başı kelimelerinin

teşkilinde dilin gramerle ilgili kuralları yanında ortografik hususiyetlerine de dikkat edilmeli; böylece cümlelerin bağlayıcılarla “(bağlama işaretleri: ‘, - ;’) (bağlama kelimeleri: ve, veya...) ve (bağ fiille: ‘p’)” sağlam anlatımda cümle birleştirme kurallarına uygun tarzda (sebk-i mevsûl ve sebk-i mürekkeb) bağlanması sağlanmalıdır. Bu açıdan “evren”ini TDK 2011 yılı basımı Türkçe Sözlük’ünün oluşturduğu kelimelerden “a” maddesinden seçilmiş ve tanım ve açıklama cümleleri ile oluşturulmuş *sınırlı sayıda* örneklemlerle madde başı kelime (abanozgiller, abdest, abli, abanozgiller, acayıp, acem işi,, acı bakla, adalet, ağırşak, akait, anestezi...) bu bağlamda değerlendirilmiş; cümlelerin dilin, “bilgi akımından doğruluk”, “düşünmenin temel ilkelerine uygunluk” ve “imlâ ve gramer bakımından uyumluluk” kuralına göre oluşturulup oluşturulmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

3. YÖNTEM

TDK 11. baskı Türkçe Sözlük’ünü evren kabul edip sözlükte madde başı olarak kullanılan kelimeleri uyumluluk gösteren bu evrenin örnekleri saymak ve örnekler arasından tanım cümleli kelimeler seçerek örneklem çerçevesi oluşturmak. Örneklemleri oluşturan kelimeleri mevcut biçimleri ile göstermek; kelimelerdeki tutarsızlık, çelişiklik ve belirsizlik taşıyan ifadeleri tespit etmek, tenakuz yaratan ve tereddüt doğuran cümleleri rekonstrüksiyon “onarma yapılandırma ve yeniden oluşturma” tekniği ile fasih ve belîğ cümle açısından düzenlemek. Bu amaçla sözlükte madde başı olarak kullanılan ve yanlış olduğu düşünülen kelimenin tanım veya açıklama cümleli ilk hali-*araştırma esnasında elde edilen birincil bilgiler*“**primary data**” ile sözlükte madde başı olarak kullanılan kelimenin yanlış olduğu düşünülen ve gerekli onarımları yapılan tanım veya açıklama cümleli son halini-*araştırmadan önce işlenmiş ikincil veriler*“**seconder data**” karşılaştırarak değerlendirmeler yapmak; tamamlama, düzeltme, biçimlendirme ve geliştirme yoluyla cümleleri fasih ve belîğ hale getirmeye çalışmak. Bu itibarla cümlede yer alması gereken unsurlardan birinin kullanılmaması eksiklik(Osm. ihmal) ya da bir unsurun fazladan kullanılması fazlalık(Osm. irâd) (Güneş, 1999, 62)ile ilgili fesahat ve belagat yanlışını örneklem kelimelerden yararlanarak incelemek. Örneğin madde başı **anestezi** olan kelimenin:

Birincil bilgi“*primary data*”**anestezi** a. “Canlı vücudunun tümünde veya bir bölgesinde ağrı, ısı, ışık ve dokunma gibi tüm duyuların ortadan kaldırılması” olan ve bu yüzden anlam bulanıklığı

yaratan cümlede eksik bırakılan “uyuşturucu ilaç vererek veya uyuşturucu ilaçla” söz öbeğinin yazılması ve fazladan kullanılan “tüm” kelimesinin ya da “ağrı, ısı, ışık ve dokunma gibi” söz öbeğinin cümleden çıkarılması ile cümlenin “eksiklik” ve “fazlalık” yanlışından kurtarılarak *ikincil veri* “**second data**” **anestezi** a. “Canlı vücudunun tümünde veya bir bölgesinde uyuşturucu ilaç vererek ağrı, ısı, ışık ve dokunma gibi duyuların ortadan kaldırılması” ya da “Canlı vücudunun tümünde veya bir bölgesinde uyuşturucu ilaçla tüm duyuların ortadan kaldırılması” biçiminde düzenlenmesi gerekir. Birbiriyle ilişkili olan bağımlı(yordanan) ve bağımsız(yordayıcı) iki değişkenden meydana gelen bu cümlede, değişkenleri kullanarak “iki değerli karno”lar biçiminde “anamlı ve kurallı” dört ayrı “doğru” cümle yazmak olasıdır.

4. BULGULAR

İki dilli veya çok dilli sözlük geleneği ve çeviri mantığıyla yetişen sözlük hazırlayıcıları ile aynı gelenekten gelen ve miras bırakılmış gelenekleri devam ettiren sözlük hazırlayıcıları, eski alışkanlıkları büsbütün terk edememiş; yöntem” konusuna yeterince eğil(e)medikleri ve orijinal bir yöntem geliştiremedikleri için söz varlığını yetkin biçimde değerlendirememişlerdir. Bu itibarla sözlüklerdeki “tanımlayıcı, açıklayıcı, doğrulayıcı, önerici, örneklendirici” yönler göz ardı edilmiş sözlükteki maddelerin niceliği üzerinde yoğunlaşarak nitelikleri ihmal edilmiştir (Usta, 2006, 223). Türk lehçeleri arasında yazılmış olanlar bir tarafa bırakılırsa Türkçe kelimelerin “Türkçe” açıklamasıyla Türkçeden Türkçeye sözlük hazırlama 19. Yüzyılın ikinci yarısında Tanzimatla birlikte ve ilk defa Abuşka “lügati”yle başlamıştır (Eminoğlu, 2011, 98, 100). Sözlükçülüğün çok eski; fakat kuramlaşmış ve kurallaşmış sözlük hazırlamanın yeni olduğu Türkçede Türkçe Sözlükler üzerindeki açıklayıcı ve tanımlayıcı karşılıkların verilmesi geçmişi de yenidir. 1932’de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin 1936 yılında Türk Dil Kurumu adını alması ve 13507 sayılı “Söz Derleme Talimatnamesi” ile sözlük çalışmalarını başlatmasından sonra 1945’te Türkçe Sözlük’ün ilk, 2011 yılında 11. ve son baskısı yayımlanmıştır. İlk 4 baskısı tek yazarlı olarak M.Ali Ağakay tarafından hazırlanıp “sözlük komisyonları” tarafından denetlenen Türkçe Sözlük’ün, 1969’da yayımlanan beşinci baskısından itibaren sonraki baskıları komisyon tarafından hazırlanmış ve tek bir uzman tarafından denetlenmiştir. Süreç içerisinde bilişsel alanın “bilgi, yorum, uygulama ve çözümleme” basamaklarına uygun olarak sözlüğün nicel değerlerinde

artış olurken, nitel değerlerinde değişiklikler gerçekleşmiş; sözlüğe giren kelimelerin sayısındaki artış yanında, anlamı ve içlemi de giderek daha bir derinlik ve yoğunluk kazanmıştır. Takribi yetmiş yıllık bu sürede sözlüklerde kelimelerin kazandığı anlamlar seçilen örnek cümlelerle desteklenerek kelimenin cümledeki kavramsal(conceptual field) ve anlamsal alanının sınırları (semantic field) genişletilmiş; kullanıcının ilmî idraki ve edebî zevki birleştirilip geliştirilmeye çalışılmıştır. Bir önceki baskıdaki kullanılışları ile karşılaştırıldığında kelimelerin bir çoğunda gerek şekli boyutta gerek içerik düzleminde farklılaşmalar olduğu, böylelikle her basım ile birlikte madde başı tanım cümlelerinin eski hatalarından kurtulduğu ve gittikçe ölçünleşen bir yapıya kavuştuğu görülür.

Söz gelimi, 1982 yılı baskısında “Ballıbabagillerden ıtırlı bir bitkidir, yurdumuzda çokça yetişir; tüylü ve beyazımtırak olan yapraklarının kuru çay gibi haşlanarak içilir.” biçiminde betimlenerek tanımlanan **adaçayı** maddesi; 1988’deki baskısında ayrı yazılmasının (ada çayı) dışında açıklama yapılarak “ansiklopedik” tanımlanmış, 1988, baskısında “Ballıbabagillerden, yurdumuzda çokça yetişen tüylü ve beyazımtırak yaprakları olan güzel bir bitki.” olarak yeniden tanımlanmış ve süreç içerisinde “ölçünleşerek” daha sonraki baskılarında hep aynı biçimi ile kullanılagelmiştir. Aralarında anlam ayırtısı bulunan “aktöre: ahlak; al(II):aldatma, düzen, tuzak, hile; alengir: hile düzen, tutsak” gibi anlamdaşı veya muadili verilerek yazılan kelimeler ise ya karşılık gösterilerek veya karşılıklarından birisi tanımlanarak verilmeye çalışılmış, ancak her karşılık ve anlamdaş kelimenin tanımı yapılmamıştır.

5. YORUM VE TARTIŞMALAR

İlk baskısı 1945’te ve 11. ve son baskısı 2011 yılında yapılan Türkçe Sözlük, geçen süredesözlük dışı ve sözlük içi sorunlar bakımından rehabilite edilmiş; bilhassa madde başlarının tanımlanması gibi çok önemli sorunu bakımından ölçünleştirtilmeye çalışılmıştır. Madde başlarının tanımlanmasında takip edilen yol ve yöntemle ilgili Türkçe Sözlük’ün 10. baskısında dile getirilen ve tanım metodundan ziyade yararlanılan kaynaklarla ilgili verilen bilgiler bir taraf bırakılırsa, madde başlarının tanımlanmasında esas olanın “açık, anlaşılır ve dolambaçsız olma” (Boz, 2006, 30) ölçütü olduğu bunun da “fasih ve belîğ” bir cümle ile sağlanacağı söylenebilir. Bu ölçüt veya kural, tanımlama maddesini ayrıntılarına değin “anlatma, yorumlama ve çözümleme” ve “tashih ve ikmal” işlemi olarak değerlendirilir. Sözü, en yaygın anlamından başlayarak halk ağzında

kullanılıp kullanılmamasına ve kullanıcının veya alıcının zevk, kanaat ve beğenisine kadar geniş boyutlu bir birleşim(kombinasyon) ve sıralı dizilim (permütasyon) gerektiren bu durum, dilin genel geçer kurallarına uyularak; objektif kalınarak ve nesnel davranılarak sağlanabilir. Dildeki kelimelerin derin anlamlar ve zengin çağrışımlar yaratacak biçimde fasih ve belîğ olarak doğru ve hatasız; suhûlet (kolaylık) ve selâsetle(akıcılıkla) söylenmesi veya yazılması sözün ancak yanlış ve yabancı; yahut nâdirü'l-istimâl (az kullanılan) kelimelerden uzak olması, aralarındaki münasebet ve ilginin) kurala uygun kurulması ve sözü teşkil eden kelimelerde ve o kelimelerden müteşekkil sözlerde lafz(söyleyiş) mana ve ahenk itibariyle kusur bulunmaması ile mümkündür (Sami Şemsettin, 1989, 997). Fesahat olarak tanımlanan bu anlayış belagatla birlikte düşünülür ve belagat (*güzel ve estetikî söz ve ibare*), söz ancak mukteza-yi hâl ve makama muvafık söylenilirse yani fasih olursa gerçekleşir. Sözün düzenleme bakımından doğru yani fasih, estetikî bakımdan güzel yani belîğ olması ise fesahat kurallarına uyumla sağlanır. Bu itibarla sözlükte madde başlarının fikir yönünden açık ve tesirli, unsurları yönünden uyumlu ve ahenkli, tertip ve tanzimi yönünden lojik ve mantikî düzenlenmesi şarttır. Bununla birlikte sözlüklerde madde başlarının teşkili sırasında duygu ve düşüncelerin “zihinde kavram”, “ontolojide varlık” ve “dilde kelime” karşılıklarının sağlanamadığı böylece fikrin tam ve açık olarak dile getirilemediği, ifade edilemediği olur.

Aralarında birleştirme ilgisi bulunan söz ve ibarelerin bağlayıcı unsurlar kullanılarak birbirine bağlanması(sebk-i mevsûl) ve aynı düşünce etrafında söylenmesi gereken söz ve ibarelerin bağımsızlıklarını koruyacak biçimde bir araya getirilmesini ve “sebk-i mefsûlun” insicamlı birleşimini gerektiren (Güneş, 1999, 50) “sağlam anlatımda cümle birleştirme kuralları”ile ilgili bu husus,yerli-yabancı bütün sözlüklerde, özelinde TDK Sözlük’ünde ihmal edilir. Bu ise, madde başlarının tanımlanmasında en sık yapılan ve en çok rastlanan yanıştır. Bağlaşıklıkta başlayarak bağdaştırılmaya kadar geniş bir görüngede farklı biçim ve varyasyonlarda görülen bu durum, birden fazla anlamdaş kelimenin birbirine bağlandığı ve muadil kelime karşılıklarının yazıldığı cümlelerde görülür. Hüküm ifadesinden sonra cümlelerin bitirilmemesi, birbiri ardınca sıralanan eşlenik ya da denk kelime gruplarının ve kelimelerin bağlayıcılarla, (bağlama işaretleri ve bağlaçlarla) bir birine bağlanması ve cümleye dahil edilmesi sonucu ortaya çıkar. Gramerle ilgili yapı ve anlam uyumsuzluğu, imlâ ile ilgili ortografik bir çelişiklik ve tutarsızlık olarak addedilen bu durum, tanım ve açıklama cümlelerinin kullanıldığı ve anlamdaş veya

karşılıkların yazıldığı tüm kelimelerde görülür. Cümlenin dilsel bir bütün olduğu ve tam bir cümle değeri taşıyan ya da tam veya açık yargı bildiren cümlelerin sonuna da (.) işaretikonduğuna göre, tanım cümlelerinin sonuna da fikrin tamamlandığını ve yargı bildirildiğini gösterir biçimde (.) İşareti konması ve devamında gelen dilbilgisel yapı “sözdizimsel bileşen ya da dil birliği”nin, önceki yapıdan ayrı olarak ve büyük harflebaşlanarak yazılması eğer muadil, eşlenik ve anlamdaş örnekler verilmişse bu durumda aralarına (,) işaretinin getirilmesi gerekir (Güven, 2012, 97).

Böyle bir yaklaşım ve bakış açısı ile değerlendirilen söz gelimi madde başı ad olan, “**ad** (I) Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam: “Görmediniz mi adını söyleyince herkes put kesiliyor.”

Tablo:1Madde Başlarının Fasih ve Beligi Cümle Açısından Konumu

Sözlük Maddesi	Madde Başlarının Tanımı				Fasih ve Belig cümle	
	1982 6. baskı	1988 8. baskı	200510. Baskı	201111. baskı	doğru	yanlış
abdest (aptes) (1982) (1988)	Müslümanların namaz kılabilmek için usulünce el, ağız, burun, yüz, kol, ayak yıkama ve başa enseye ıslak el gezdirme biçiminde yaptıkları arınma	→ aptes Müslümanların namaz kılabilmek için el, ağız, burun, yüz, kol, ayak yıkama ve başa enseye ıslak el gezdirme biçiminde yaptıkları arınma	Müslümanların, bazı ibadetleri yapabilmek için belli bir düzen içerisinde bazı organları yıkayıp bazılarını mesh etme yoluyla yaptıkları arınma	Müslümanların, belli ibadetleri yapabilmek için bir düzen içerisinde bazı organları yıkayıp bazılarını mesh etme yoluyla yaptıkları arınma	1988	1982 2005 2011
abli	Yarım serenleri sağa sola ya da ortaya çevirmek üzere bunların ucuna bağlı bulunan donanım	Yarım serenleri sağa sola ya da ortaya çevirmek için bunların ucuna bağlı bulunan donanım	Yarım serenleri sağa sola ya da ortaya çevirmek için bunların ucuna bağlı bulunan donanım	Yatay serenlerin ucuna bağlı bulunan ve bunları sağa sola ya da ortaya çevirmek için yararlanılan halat veya palanga	2011	1982 1988 2005

acıbakla acı bakla(1988)	Baklagiller den acı olan taneleri suda tatlılaştırılarak yenilen otsu bitki	Baklagiller den, acı olan taneleri suda tatlılaştırılarak yenilen bir bitki	→Termiye İki çenekliler sınıfının baklagiller famil yasından beyaz çiçekleri olan, acı olan taneleri suda tatlılaştırılarak yenilen bir yıllık otsu bitki	→Termiye İki çenekliler sınıfının baklagiller famil yasından beyaz çiçekleri olan, acı olan taneleri suda tatlılaştırılarak yenilen bir yıllık otsu bitki, acı bakla, delicebakla	198 8	198 2 200 5 201 1
ad	Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, hatıra getirmeye yarayan sözcük , isim	Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, bildirmeye yarayan söz , isim	Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya bildirmeye yarayan söz , isim	Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya bildirmeye yarayan söz , isim , nam	198 2	198 8 200 5 201 1
akait	Bir dinin öğrenilmesi gereken inançlarının ve tapınma kurallarının topu ya da bunları toplayan kitap	Bir dinin öğrenilmesi gereken inançlarının ve tapınma kurallarının topu ya da bunları toplayan kitap	Bir dinin öğrenilmesi gereken inançlarının ve tapınma kurallarının tümü	Bir dinin öğrenilmesi gereken inançlarının ve tapınma kurallarının tümü	200 5 201 1	198 2 198 8

Kelimenin tanımlanmasında sağlam anlatımda cümle birleştirme kusuru (sebk-i mevsûl) ve sözde yer alan kelimeler arasında dilin gramerine uygun bağlama yapı(l)a(m)aması-*bağlaşık yanlışlığı*, *bağdaştırma hatası* ve *bağlama kusuru*- “fesâd-ı telif (bozukluk)” hatalarının yapıldığı görülür. Cümlelerin doğru oluşturulabilmesi için “tanım cümlesinde söz kelimesine karşılık “equivalent” veya anlamdaş “synonym” olarak gösterilen “isim ve

nam” kelimeleri *bağlama grubu biçiminde düzenlenen ve en az iki ögesi birbirine bağlanan tanım cümlesinin elamanı olmadığı için* bağlama grubuna dahil edilmemeli, söz kelimesine kadar olan kısım cümle değeri taşıdığı ve yargı bildirdiği için söz kelimesinden hemen sonra (.) işareti getirilmeli ve “isim ve nam” kelimeleri birbirine bağlanarak bu yapının dışında bırakılmalı ve ayrı bir yapı gibi kullanılmalı.

Böylece madde başı ad kelimesi: **ad(I)a** “Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz. İsim, nam” biçiminde yeniden düzenlenmelidir. Benzer durum örneklemin olabilirlik işlevini en büyük yapan değerler yardımı ile tanım cümleli olan ve TDK *11. baskı Türkçe Sözlük*’ünden (evrenden) rastgele seçilen alışkanlık (TS 2011: 95); ameliyat (TS 2011: 113); anahtar (TS 2011:119); anamalcı (TS 2011:121) gibi kelimeleri içine alan diğer evren örnekleri için de en yüksek olabilirlik” (maximum likelihood)’e göre sınıp uygulanabilir.

TDK Türkçe Sözlük’ünde rastlanan kusurlardan birisi de “herkeşçe bilinen bir kelimeyi *farkında olmadan yanlış anlamda kullanmak*” diye tarif edilen “bilinç dışı garabet(arizî garâbet)” yanlışdır. Madde başı **ağır kusur** a. huk. “Kazalarda dikkatsizlikten ve özensizlikten dolayı işlenen büyük hata.” olan tanım cümlesinde “ihtimam ve itina” karşılığındaki “özen” kelimesi hatalı olarak “ihmal” yerine kullanılmıştır. Cümlenin yeniden düzenlenmesi ve “özen” kelimesinin çıkarılıp yerine “ihmal” kelimesinin yazılması gerekir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sözlükteki madde başlarının “iyi ve doğru cümlenin gramer ve bilgi bakımından doğru, ihtiva ettiği fikirler bakımından sağlam, vazih ve tutarlı olma, ahenk ve vecizlik taşıma “ şeklindeki koşullara uygun düzenlenmesi; böylece cümledeki söz ile anlamın uyumlu olması gerekir. Binlerce kelimededen müteşekkil hacimli bir eserde tamamen söz maharetine, kavramlaştırma dehasına ve tanılama yetisine dayalı, zihni murakabe ve muhakeme isteyen; bunun yanında ortografik kurallara uymayı ve bu kuralları uygulamayı gerektiren bu husus, bütün dikkat ve ihtimama rağmen oldukça zordur. Bu sebeple madde başlarının tanımlanmasında fesahatçıların “arizî garâbet” olarak tanımladıkları türden sağlam anlatımda cümle birleştirme “sebk-i mevsûl”, sözde yer alan kelimeler arasında dilin gramerine uygun bağlama yapılmaması “fesâd-ı telif ”, sözün maksada uygun kullanılmaması veya yanlış kullanılması lafzî ta’kid ve içeriğinin tam

olarak anlaşılabilmesi “manevî ta’kid” gibisöz ve anlam kusurları sık sık yapılır. Fesahat ve belagat açısından yapılacak değerlendirme ve gözden geçirmede:

1. Cümlelerde birbiri ardınca sıralanan eşlenik ya da denk kelime gruplarının ve kelimelerin bir birine bağlanmasını sağlayan bağlama işaretinin(,) işlevinin dikkate alınmaması sebebiyle “dil birlikleri arasında uygun bağlama yapamama” ve buna bağlı olarak “doğru cümle oluşturamama” yanlış yapılıır. Cümle değeri taşıyan ya datam veya açık yargı bildiren cümlelerin sonuna (.) işareti konduğu için nedir karşılığındaki tanım ve neye denir karşılığındaki açıklama cümlelerinin sonuna dayargı taşındığını gösterir biçimde (.) İşareti konması ve devamında gelen karşılık, anlamdaş kelimenin “*sözdizimsel bileşen ya da dil birliği*”nın önceki yapıdan ayrı olarak ve büyük harfle başlanarak yazılması gerekir. Cümlelerin bitirilmeyip anlamdaş veya karşılık kelimelerin de virgüllerle (,) *bağlanarak* cümleye dahil edilmesi dil birlikleri arasında uygun bağlama yapamama ve buna bağlı olarak doğru cümle oluşturamama hatası doğurur. Bu husus, *bize göre* sözlükçülük genelinde bütün sözlüklerin, konumuz özelinde Türkçe Sözlük’ün önemli madde başı sorunlarından birisidir.

2. Madde başı cümlelerinde, anlam bulanıklığı yaratan ve kavramlaştırmayı zorlaştıran *nitel değeri aynı ya da ortak olmayan ontolojik* yani *varlık>nesne olma* ve “*zihni*” yani *kavram karşılama yönünden uyumlu bulunmayan* kelime öbeklerinin ve kelimelerin birbirine bağlanması ve aynı grup içerisinde kullanılması uygun değildir.

3. Madde başı kelimelerden “anlamdaş” veya “karşılık” kelimelere gönderme yapıldığında anlamdaş veya “karşılık” kelimeler arasındaki geçkiler, ilinti ve ilişkiler karşıladığı madde başı (gönderme yapılan) kelimenin anlam basamağına uygun yer, sıra ve anlamda olmalı, kelime yanına anlam basamak değeri de yazılarak gösterilmelidir.

Sözlükteki madde başları için yapılacak bu düzenlemelerin, sözlükteki kelimelerin doğru biçimde oluşturulmasına ve kullanılmasına olanak sağlayacağı ve o dili konuşan ve yazan kimselerde analitik “çözümlemeli” düşünme yolları açıp kavram zenginlikleri yaratacağı malumdur. Bu itibarla, sözlüğün dildeki gelişmeyi yansıtmaya, söz varlığını yenileştirme ve doğallaştırma gibi işlevleri de göz önünde bulundurularak madde başlarının tanımlanması çalışmalarına önem verilmeli ve bu gibi çalışmalar, sözlüğe ve sözlükçülüğe yeni bir boyut getirecek biçimde geliştirilip yaygınlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Bilgegil, Kaya (1980). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları,
- Boz, Erdoğan (2006). Türkçenin Çağdaş Sorunları- *Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu* Ankara. Gazi Yayınevi, ss.1-44
- Eminoğlu, Emin (2011). Sözlükçülük Geleneği İçinde Temel Türkçe Sözlük Düzenleme Yöntemleri, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, s.93-121
- Güneş, Sezai (1999). *Anlatım Bilgisi*, Güneş Yayınevi, s.1-256, İzmir
- Güven, Meriç (2012). Türkiye Türkçesi TDK Sözlüğü Üzerine Dilsel Yaklaşımlar, *Türkoloji Üzerine Araştırmalar, Тюркологические Исследования*, Kazan. S.2, s-90-105
- Hicâzî, Mahmud Fehmî (2003). Sözlük Yapımında Modern Akımlar, çev. A. Kazım Ürün yıl 3 sayı 8 kış, www.doguedebiyati.com/nusha/08/010urun.doc
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük* 11. Baskı.XXXII ,2763 s.549. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Rifat, Mehmet (2008). *20. Yüzyılda Dilbilim ve Gösterge Bilim Kuramları I* İstanbul., YKY Yayınları,
- Sami, Şemseddin (1989). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi,
- Usta, Halil İ.(2006). Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* , 46 / 1 s. 223-242, Ankara
- Uzun, Nadir(2003). *Modern Dilbilim Işığında Türkçe Sözlüğe Bir Bakış-M. Canpolat Armağanı* Dil ve Edebiyatı Araştırmalar Sempozyumu s. 281-293

KIRIM TATAR TÜRKÇESİ - TÜRKİYE TÜRKÇESİ ELEKTRONİK SÖZLÜĞÜ MADDE BAŞI VE MADDE İÇİ EŞLEŞMESİ

Meryem BAŞKURT; Safiye OLGUN***

ÖZET

Kırım Tatar Türkçesi üç ağız bölgesinden oluşur. Çöl (kuzey), Orta Yolak (edebî) ve Yalı Boyu ağızlarından meydana gelen bu lehçeye ait kapsamlı bir elektronik sözlük mevcut değildir. Söz konusu eksiklik bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Ağızlara ait basılı eserlerin elektronik ortamda derlenmesiyle tespit edilen söz varlığı aracılığıyla Kırım Tatar Türkçesi (Orta Yolak-Çöl)-Türkiye Türkçesi karşılıklar sözlüğüne ait madde başının oluşturulması amaçlanmıştır. Kırım Tatar Türkçesinin farklı ağızlarından gelen yüklem görevindeki fiiller bilgisayar ortamında eşleştirilmiş, madde başı seçiminde Orta Yolak ağızı (temel ağız) temel alınarak listelenmiştir. Basılı çocuk edebiyatı eserlerinden örneklem metoduyla cümleler tespit edilmiştir. Fiiller; fonetik, morfolojik ve leksik değişimler dikkate alınarak eşleştirilmiş, madde düzeni modeli oluşturulmuştur.

***Anahtar Sözcükler:** Kırım Tatar Türkçesi, sözlükbilimi, madde düzeni, doğal dil işleme, ağızlar arası eşleme.*

MAIN ENTRY AND SUB-ENTRY MATCHUP IN THE ELECTRONIC DICTIONARY FOR CRIMEAN TATAR TURKISH - TURKEY TURKISH

ABSTRACT

* Arş. Gör. Gazi Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzeybatı Türk Lehçeler ABD. e-posta: meryembaskurt@gmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi ABD. e-posta: olgunsk@hacettepe.edu.tr

Crimean Tatar Turkish consists of three sub-dialectal regions. There isn't any comprehensive electronic dictionary belonging to this dialect which has been occurred from the sub-dialects of öl (North), Orta Yolak (Literary) and Yalıboyu. The given deficiency has provided to base this study. Through the vocabulary which has been fixed by gathering together the published work of arts of this sub-dialects in an electronic media, it has been aimed to create the main entry in the sub-dialectal comparative dictionary of Crimean Tatar Turkish (Literary)-Turkey Turkish. The verbs from the different sub-dialects of Crimean Tatar Turkish in the predicate task have been matched up in the electronic media and for the selection of main entry, the verbs have been listed by taking Orta Yolak Sub-Dialect (Literary Sub-Dialect) as a base. Sentences have been detected from the printed children's literature by sampling method. The verbs are paired according to phonetic, morphological and lexical changes and the entry layout model has been formed.

Keywords: *Crimean Tatar Turkish, lexicography, entry layout, natural language processing, matching between sub-dialects.*

1. GİRİŞ

Kırım Tatarları, Kırım Hanlığı'nın 1783 yılında Rus arlığı tarafından işgal edilmesiyle farklı yıllarda Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakıldılar. Ardından 18 Mayıs 1944 sürgünü ile Orta Asya'da farklı yerlere yerleştirildiler. Ağızlar da bu göçlerle birlikte değişerek dünyanın farklı yerlerine dağıldı (Özkan, 2008).

Boyev (aktaran Canay, 2009), Doerfer (1959), Sevortyan ve Radloff'a (aktaran Yüksel, 2005) göre Kırım Tatar Dilinin ağızları coğrafi unsurlar kullanılarak farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Kırım'ın coğrafi özellikler bakımından çok yüksek dağ ve plato yerleşimine sahip olmaması, göç yerlerinde ağızların karışması, Kırım'a dönüşte farklı yerlere yerleştirilmesi nedeniyle toplumsal yapının farklılaşmasıyla dil değişimi tetiklenmiş, ağızların bilinen dağılımı bozulmuştur (Ğ. Ali, Ablai & Vuap, 1980; Karahan, 2011; Ülküsal, 2007). Bu durum dilin leksikolojik seviyesini de etkilemiş ve farklı ağız bölgelerine ait kelimeler bir arada kullanılmaya başlamış; eş anlamlı sözler çeşitlenmiştir.

Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti hakimiyetinde kalmasıyla Kıpçak ve Oğuz Türkleri birlikte yaşamış,ağızlarda Kıpçak-Oğuz etkileşimi ortaya çıkmıştır (Yüksel, 2005). 1991'de Kırım'da edebî dil olarak Orta Yolak ağızı kabul edilmesine rağmen, Romanya (Cafer Ali, 2012) ve Türkiye'de çıkan Kırım Tatar Türkçesi ile yazılan pek çok eser çöl ağızıyla basılmıştır. Kıpçak Türkçesi özelliği gösteren çöl

ağızı, hâlen Romanya, Bulgaristan (Canay, 2009) ve Türkiye’de konuşulan yaygın ağızdır. Orta Yolak (Bahçesaray) ağızı edebî dil olarak kullanılmaktadır. Bu ağız türü, Kıpçak ve Oğuz Türkçesi özellikleri taşır. Günümüzde Kırım’da ve Özbekistan’da yaygın şekilde bu ağız kullanılmaktadır. Yalı boyu ağızı ise Türkiye Türkçesine çok yakındır ve Oğuz Türkçesi özellikleri taşımaktadır (Özkan, 2008; Yüksel, 2005).

Kırım Tatar Türkçesi ağızlarında farklı coğrafya ve zamanlarda farklı alfabeler kullanılmıştır. Bu çeşitlilik Kırım’da Arap, Latin, Kiril; Özbekistan’da Kiril; Romanya’da ve Türkiye’de ise Latin alfabesi şeklinde karşımıza çıkar. Kırım, Romanya ve Türkiye’de kullanılan Latin alfabeleri arasında da bir birlik söz konusu değildir (Abibullayeva & Sattarova, 2011; Cafer Ali, 2012; Yüksel, 2005)

1.1. Çalışmanın Amacı

Şimdiye kadar Kırım Tatar Türkçesinde pek çok sözlük hazırlanmıştır. Ancak Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi karşılıklar sözlükleri gibi sözlükler hazırlanmış olsa da bu sözlüklerin kapsamlı olarak ağızlara ait söz varlığını içerecek şekilde düzenlenmediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple sözlük modellenmesinin gerekli olduğu görülmüştür.

Bu çalışmada, Kırım Tatar Türkçesi (Orta Yolak-Çöl)-Türkiye Türkçesi karşılıklar sözlüğüne ait madde düzeni oluşturulması amaçlanmıştır. Sözlük biriminin karşısında telaffuzu, Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA), ağızlardaki versiyonları, Türkiye Türkçesi karşılığı, olumsuz şekli, sözcük hecelemesi, örnek cümle ve Türkiye Türkçesine aktarımı şeklinde planlanmıştır. Böylelikle farklı ağızlardan gelen yüklem görevindeki fiillerin bilgisayar ortamında eşleşmesinin mümkün olup olmadığı ve bu eşleşme ile madde düzeni modelinin oluşturulup oluşturulamayacağı araştırılacaktır. Çalışma, lehçelerin (lehçeler ve ağızlar arası) ses eşitliğine sahip olduğu veya eşitlenebileceği varsayımıyla yapılmıştır. Bütüncü çocuk edebiyatı ürünleri ile sınırlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sözlükbirimi madde başı ve madde içi ana unsurlarından oluşmaktadır. Madde başı kalın, büyük harf vb. biçimlendirmeler ile sunulmaktadır. Madde içinde ise kısaltmalara, anlam veya karşılıklıklara, örnek kullanımlara yer verilmektedir. Kısaltmalar;

kullanım sıklığı, halkarasında yaşanan sözler, eski sözler, argo sözler, telaffuz, etimolojik bilgi, sözcük türü, kullanım alanı kısaltmaları ile belirtilmektedir. Anlam verilirken sözcüğün temel anlamı, yan anlamı, mecaz anlamı, eşdizimleri, eşdizinleri, ses olayları; fiillerin geniş zaman kipi çekimi, nesne alma durumu (geçişli, geçişsiz), fiil tamlayıcısı; isimlerde ses olayı yaşanan örneklerde yükleme hâli eki yer almaktadır (Günay, 2007).

Kırım Tatar Türkçesi sözlükleri incelendiğinde ayrıntılı madde düzen modeli oluşturulmuş sözlükler ile karşılaşılmaktadır (Karahan, 2011; Mireyev & Gorâinov, 2013; Murat, 2011a; Murat, 2011b; Useinov, 2008). Model ayrıntıları, kısaltmalar, ağız özelliği ve kullanılan kaynakların listesi ile ilgili bilgilere de yer verilmektedir. Buna ek olarak Karahan (2011) ve Murat (2011a, 2011b) fonetik harf bilgisi hakkında genel bilgiler vermiştir. Bu sözlüklerde Kırım Tatar Türkçesi, Rusça, Romence, Türkiye Türkçesi ve İngilizce başlayan madde başları ile karşılaşılmıştır. Madde başı ve madde içinde fiiller mastar halinde listelenmiştir.

2.1. Basılı Sözlükler

Kırım Tatar Türkçesimadde başı ile başlayan, Kırım'da basılmış tek dilli ve çok dilli sözlüklerde Kiril alfabesinde kalın küçük harfli (Useinov, 2008), kalın büyük harfli (Berberova, 2002; Fazıl, 2004) ve cümle düzeninde kalın (Emirova, Ganiyeva & Seydametova, 2008; Kerim, 2006) madde başı gösterimleri bulunmaktadır. Romanya'da ise Kırım Tatar Türkçesi madde başı ile başlayan sözcükler Latin alfabesinde kalın büyük harfli (Karahan, 2011) ve kalın küçük harfli (Kerim & Kerim, 1996; Murat, 2011a) yazılmıştır. Bu çok dilli sözlüklerde diller arası karşılık (Berberova, 2002; Karahan, 2011; Kerim & Kerim, 1996; Murat, 2011a; Useinov, 2008) ve tek dilli sözlüklerde ise ağız karşılığı (Anafiyeva, 2002; Devletova & Anafiyeva, 2002; Emirova, Ganiyeva & Seydametova, 2008; Fazıl, 2004; Karahan, 2011; Kerim, 2006, Useinov, 2008) verilmiştir. Diller arası karşılıklar; Türkiye Türkçesi (Karahan, 2011; Kerim & Kerim, 1996), Rusça (Fazıl, 2004; Useinov, 2008), Ukraynaca (Berberova, 2002; Useinov, 2008) ve Romence (Karahan, 2011; Kerim & Kerim, 1996; Murat, 2011a) gösterilmiştir. Anlamlar Kırım Tatar Türkçesi (Emirova, Ganiyeva & Seydametova, 2008; Fazıl, 2004; Kerim, 2006) ve Türkiye Türkçesinde (Karahan, 2011) verilmiştir.

Karahan (2011) ve Useinov'un (2008) sözlüğünde madde düzeni kapsamlı biçimde oluşturulmuştur. Karahan (2011), Kerim ve

Kerim (1996), Murat (2011a), Useinov'da (2008) kelime türü, kullanım alanı, eşdizim ve eşdizin örnekleri hep birlikte gösterilirken; Fazıl'da (2004) sadece eşdizim ve eşdizin ifade edilmiştir. Bunlar dışında madde içinde; etimolojik bilgi (Karahan, 2011; Emirova, Ganiyeva & Seydametova, 2008; Murat, 2011a), madde başı gönderimleri (Emirova, Ganiyeva & Seydametova, 2008; Karahan, 2011; Kerim & Kerim, 1996; Useinov, 2008), kullanılan kaynağa atıf (Kerim, 2006) ve ağız karşılığı (Anafiyeva, 2002; Devletova & Anafiyeva, 2002; Kerim & Kerim, 1996; Useinov, 2008) verilmiştir. Örnek kullanım kalın, altı çizgili (Karahan, 2011), kalın italik (Murat, 2011a), kalın (Fazıl, 2004; Useinov, 2008) ve italik (Berberova, 2002) biçimde gösterilmiştir. Bunlarla birlikte nesne alma durumu (Kerim & Kerim, 1996; Murat, 2011a), bazı Çağdaş Türk Lehçelerindeki karşılıklar (Karahan, 2011), resimli anlatım (Berberova, 2002), isimlerde ses olayı yaşanan örneklerde yükleme hâli eki (Useinov, 2008) ve açıklama (Emirova, Ganiyeva & Seydametova, 2008; Fazıl, 2004) da bulunmaktadır. Ayrıca çok karşılaşılmaya da kullanım sıklığı, halk arasında yaşayan sözler, eski ve argo sözlerin belirtildiği de görülmüştür (Anafiyeva, 2002; Devletova & Anafiyeva, 2002).

Kırım Tatar Türkçesi madde başı ilebaşlayan sözlükler arasında Witsen'in (1785) Felemenkçe karşılık sözlüğü kapsamlı madde modeline sahip olmamasına rağmen dikkati çekmektedir. Kullandığı latin alfabesi Felemenkçe fonetiğe göre düzenlenmiştir.

Rusça madde başlı (Abdullayev & Umerov, 1994; Mireyev & Gorâinov, 2013; Moskviç, 1913; Rüstemov, 2013; Useinov, 2006; Zaatov, 1906) sözlüklerin madde içerisi Kırım Tatar Türkçesi karşılıklarıyla gösterilmiştir. Mireyev ve Gorâinov'ın (2013) sözlüğünde karşılıkların, sık rastlanmayan bir şekilde, Latin alfabesiyle verilmesi dikkat çekicidir.

Rüstemov'un (2013) eserinde etimolojik bilgi ve bazı maddeler için anlam verilirken, Abdullayev ve Umerov (1994), Moskviç (1913) ve Useinov'da (2006) örnek kullanıma yer verilmiştir. Rüstemov (2013) kullanılan kaynağa atıf, Mireyev ve Gorâinov (2013) ise eşanlamlı sözleri kullanarak yönlendirme yapmaktadır. Abdullayev ve Umerov (1994), Mireyev ve Gorâinov (2013), Useinov'un (2006) sözlüklerinde ayrıntılı bir madde düzeni modeli görülmektedir. Madde içinde kullanım alanı, eşdizim, eşdizin ve ağız karşılığına yer verilmiştir. Ayrıca Mireyev ve Gorâinov'da (2013) madde karşılığında okunuş özelliği de gösterilmiştir.

Madde başı Romence olan sözlükte kelime türü, etimolojik bilgi, kullanım alanı, geçişli-geçişsizlik durumu, eşdizimler, örnek kullanım yer alırken; madde karşılığı Kırım Tatar Türkçesiyle oluşturulmuştur (Murat, 2011b).

2.2. Elektronik Sözlükler

2.2.1. Web Sitesinde Yayımlanan Sözlükler

Web sitesi formatındaki sözlükler incelendiğinde Kırım Tatar Türkçesi (Alem-i Medeniye, 2009; Sayt Krımskoy Molodeji, 2012; Tatarcasozluk, 2008; Vikisözlük, 2007), Türkiye Türkçesi (Tatarcasozluk, 2008), İngilizce (Tatarcasozluk, 2008) ve Rusça (Alem-i Medeniye, 2009; Sayt Krımskoy Molodeji, 2012) sözlükbirimleri görülmektedir. Madde içinde Kırım Tatar Türkçesi (Alem-i Medeniye, 2009; Sayt Krımskoy Molodeji, 2012; Tatarcasozluk, 2008), Türkiye Türkçesi (Tatarcasozluk, 2008; Vikisözlük, 2007), Rusça (Alem-i Medeniye, 2009; Sayt Krımskoy Molodeji, 2012) ve İngilizce (Tatarcasozluk, 2008) karşılıkları verilmiştir.

Bu sözlüklerde Kırım Tatar Türkçesi Latin alfabesinde, ağız karşılığı (Alem-i Medeniye, 2009; Vikisözlük, 2007) ve kullanım alanı (Alem-i Medeniye, 2009) gösterilmiştir. Ayrıca eşdizim ve örnek kullanımının birlikte bulunduğu (Tatarcasozluk, 2008; Sayt Krımskoy Molodeji, 2012) ve sadece örnek kullanıma (Vikisözlük, 2007) yer verildiği de görülmüştür. Alem-i Medeniye’de (2009) ise eşdizim, eşdizin ve örnek kullanımına yer verilmiştir. Ayrıca madde başı gönderimi ile de karşılaşmıştır (Alem-i Medeniye, 2009; Tatarcasozluk, 2008).

2.2.2. Mobil Yayımlanan Sözlükler

Mobil uygulamalara bakıldığında çok dilli çevrimdışı karşılık sözlüklerine rastlanmaktadır. Madde başları Kırım Tatar Türkçesi Latin alfabesinde (Canlı Luğat, 2016; En-Crh Dictionary, 2016; Krımskotatarskiy Slovar, 2014; Lugat, 2016), Kırım Tatar Türkçesi Kiril alfabesinde (AnaUrt Luğat, 2015; Lugat, 2016), Rusça (AnaUrt Luğat, 2015; Canlı Luğat, 2016; Krımskotatarskiy Slovar, 2014) ve

İngilizce (En-Crh Dictionary, 2016) yazılmıştır. Madde içinde karşılıklar Kırım Tatar Türkçesi (AnaUrt Luğat, 2015; Canlı Luğat, 2016; En-Crh Dictionary, 2016; Kırımskotatarskiy Slovar, 2014), İngilizce (En-Crh Dictionary, 2016), Rusça (AnaUrt Luğat, 2015; Canlı Luğat, 2016; Kırımskotatarskiy Slovar, 2014; Luğat, 2016) ve Ukraynaca (Luğat, 2016) verilmiştir. Sözcüklerde ağız karşılığı (AnaUrt Luğat, 2015; Canlı Luğat, 2016; Luğat, 2016), eşdizim, eşdizin (Canlı Luğat, 2016; Luğat, 2016) ve madde başı göndermeleri (Canlı Luğat, 2016) de bulunmaktadır.

3. YÖNTEM

Bilgisayarlı dil işleme ile gerçekleştirilen bu çalışmada fiillerin fişlenmesi için çocuk edebiyatı eserlerinden yararlanılmıştır. Eser seçiminde Orta Yolak ağızı için Kırım, Çöl ağızı için Romanya'da basılmış eserler seçilmiştir. Temsil gücünü artırmak için ağızlardan benzer dağılımda masal, hikâye, tekerleme, şiir, bilmece türünde örnek metinler benzer oranlarda kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi aktarması olan metinlere öncelik verilmiştir.

Metinler benzer ya da aynı türden olacak şekilde gruplandırılmıştır. Bilgisayarlı ortamda gruplandırılan metinlerden elde edilen yüklem görevindeki fiiller eşleştirilerek, sözcük karşılıklarının ortaya çıkması sağlanmıştır. Fiil ayırma işlemi için metin grupları ikili (Orta Yolak-Çöl, Orta Yolak-Türkiye Türkçesi, Çöl-Türkiye Türkçesi) ve üçlü (Orta Yolak-Çöl-Türkiye Türkçesi) seçilmiştir. Türkiye Türkçesi aktarmaları olmayan Orta Yolak ve Çöl ağızından metinler gruplandırılmadan kullanılmıştır. Gruplandırılmayan metinler, fiil ayırmada doğrulamayı sağlamak için kullanılmıştır. Gruplandırılan metinlerin tek tek incelenmesiyle bulunan fiillerin fonetik, morfolojik ve leksik inceleme sonrası eşleştirilmesi denenmiştir.

Gruplandırılan üçlü metinlerin incelenmesi ile üçlü fiil eşlemesi aynı anda yapılmıştır. Bu eşleme ile ikili elde edilen fiil gruplarının üçlü fiil eşleşmesine dönüştürülmesi sağlanmıştır. Üçlü eşleşen fiiller aracılığıyla madde düzeni oluşturulmuştur. Fiiller master halinde Orta Yolak ağızı esas alınarak madde başı yapılmıştır. Çöl ağızı madde içi seçimi madde başına dönüştürülerek, iki yönlü madde başı incelemesi yapılmıştır. Madde başı Kırım Tatar Türkçesi, Latin alfabesinde düzenlenmiştir.

4. BULGULAR

Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi karşılık sözlüğü madde yazımında Latin dışında varsa Kiril alfabesiyle yazımı, sözcük türü, ait olduğu ağız, Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA)de okunuşu, ağız eşleşmesi, Türkiye Türkçesi yakın anlam karşılığı(ları), olumsuz, heceleme, basılı kaynaktan örnek kullanımı ve bu örneğin Türkiye Türkçesine aktarımına Şekil (1) de görüldüğü gibi yer verilecektir. Madde düzeni için kullanılan kısaltmalarda fiil için *f.*, Orta Yolak ağzına *oy.*, Çöl ağzına *ç.*, olumsuza *olm.* ve hecelemeye *hec.* kısaltması kullanılmaktadır.

Şekil 1. Madde Düzeni Modeli

sözcük (кирил) *sözcük türü. ağız(lar).* [IPA]
 {eşleşme(ler)} **1.** Yakın_anlamli_karşılığı(ları)
olm. olumsuz
hec. heceleme
Örnek cümle.
 “Örnek cümle aktarımı.”

Kullanılan kaynaklardan elde edilen fiillerin madde başının oluşturulması sonucunda ağızlar arası fonetik farklılık esaslı eşleşme örneği tespit edilmiştir (Şekil 2. ölmek örneği). Aynı zamanda bu fiillerin Türkiye Türkçesi karşılıkları arasında da sadece fonetik farklılıklar bulunmaktadır. Ağızlar arası yazımları benzemeyen eşleşme örnekleri ile de (Şekil 2. karamak örneği) karşılaşılmıştır. Türkiye Türkçesi yakın anlamli karşılığında çoklu eşleşme örnekleri de (Şekil 2. yetmek örneği) tespit edilmiştir.

Şekil 2. Madde Düzeni İçin Örnekler

ölmek (о́льмек) <i>f. oy.</i> [ølmek] {ölmek} 1. Ölmek. <i>olm.</i> ölmemek <i>hec.</i> öl-mek <i>Künlerden bir kün, qızıqıññıñ anası öle.</i> “Günlerden bir gün kızın annesi ölü.”	karamak <i>f. ç. [qaramaq]</i> {baqmaq, bakmak} 1. Bakmak. <i>olm.</i> karamamak <i>hec.</i> ka-ra-mak <i>Kişilerge yardım etken, tawsıye bergen, col körsetken aywanlarını men bek süye em olarga suwıqlanıp, merak man karay edim.</i> “İnsanlara yardım eden,	yetmek (етмек) <i>f. oy.</i> [jetmek] {yetilmek, cetmek} 1. Yetişmek. 2. Gitmek. 3. Varmak 4. Ulaşmak. <i>olm.</i> yetmemek <i>hec.</i> yet-mek <i>Kete-kete teren bir deryağa yeteler.</i> “Gide gide derin bir

	tavsiye veren, yol gösteren hayvanları ben hem çok seviyor hem de onlara özenip merakla bakıyordum.”	denize ulaşırlar.”

5. YORUM ve TARTIŞMALAR

Yapılan eşleştirmede ç~ş, ğ~w, ğ~y, h~k, v~b, v~w, y~c ve Ø~b ses denklikleri belirlenmiştir. Tablo (1) da görüldüğü gibi ilgili ses denklik örneklerine bakılabilir.

Tablo 1. Ses Denklikleri

	Örnek Fiil	Ses Denkliği
	ıç- ~ iş-	(ç~ş)
	yağ- ~ caw-	(ğ~w)
	bağla- ~ bayla-	(ğ~y)
Ağız Eşleşmesi (Orta Yolak – Çöl)	hastalan- ~ kastalan-	(h~k)
	var- ~ bar-	(v~b)
	cuvur- ~ cuwur-	(v~w)
	yet- ~ cet-	(y~c)
	ol- ~ bol-	(Ø~b)

Örnek alınan yetmek fiilinin incelenen kaynaklarda birden fazla anlamı bulunmuştur (Karahana, 2011).

ğ~k, k~g, f~p olan ses denkliğine sahip fiillerinin eşleşmesi beklenmekteydi. Ancak kullanılan kaynaklarda bu eşleşmelerle karşılaşılmadı. Metinler sadece fonetik, morfolojik ve leksik incelemeye tabi tutulduğu için birleşik fiil ve fiilimsiler çalışma dışında kalmıştır.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Kırım Tatar Türkçesi (Orta Yolak-Çöl)-Türkiye Türkçesi karşılıklar sözlüğü fiillerinin madde düzeninin modellenmesi amacıyla çocuk edebiyatı eserleri kullanılıp, elektronik ortamda Kırım Tatar

Türkçesinin iki ağzına ait fonetik eşleşme sağlandı. Çalışma kapsamında 41 adet madde başı eşleştirilmiştir.

Modellenme sırasında bütünceden elde edilen verilerde; ağızlarda sözcük eşi aynı çıkan, fonetik yazımı farklı olan ve birden fazla yakın anlamlı karşılığı olan fiiller saptanmıştır. İki ağzın farklı seslerinin olması, alfabelerin tüm sesleri gösterememesi ve sözcüklerin yıllar içinde yazımının değişmesi sebebiyle otomatik IPA oluşturulması tam anlamıyla mümkün olmamıştır. Bu nedenle IPA oluştururken tek tek elle müdahale edilerek düzeltilmesi gerekmektedir.

Bu madde düzeni modeli, diğer sözcük türleri için de düzenlenecek kullanılabilecek yapıya sahiptir. Madde başı fiilin geniş zaman kipi çekimi ve geçişli-geçişsizlik durumunun eklenmesiyle madde düzeni modelinin daha kullanışlı hâle gelmesinin sağlanabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, E., ve Umerov, M. (1994). *Pussko-Krımskotatarskiy Uçebiy Slovar*. Simferopol: Qırımdevoquvpedneşir.
- Abibullayeva E. E., ve Sattarova M. S. (Editörler). (2011). *Qırımtatar Tiliniñ Vaziyeti ve İnkişafı: Ukraina ve Halqara Tecribesi*. Simferopol: KRP.
- Alem-i Medeniye. (2009). <http://medeniye.org/lugat> (2016, Temmuz 12)
- Anafiyeva, E. R. (2002). *Qırımtatar Tiliniñ Sinonimleri Luğat*. Simferopol: Dolya.
- AnaUrt Luğat. (2015). <https://play.google.com/store/apps/details?id=anaurtdev.lugat> (2016, Temmuz 12)
- Berberova, R. A. (2002). *Qırımtatarca-Ukraince-Rusça Resimli Luğat*. Simferopol: Sonat.
- Cafer Ali, Ahmet-Naci. (2012). *Kültürümüzün Meseleleri*. İstanbul: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği İstanbul Şubesi.
- Canay, Güler. (2009). *Qırımnıñ Sönmege Ateşi*. Aqmescit: Tezis.
- Canlı Luğat. (2016). <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.canlilugat.qrimeantatardict> (2016, Aralık 20)
- Devletova, R. R., ve Anafiyeva, E. R. (2002). *Qırımtatar Tili Antonimleri Luğat*. Simferopol: Dolya.
- Doerfer, Gerhard. (1959). Kırım Tatarcası, *Wiesbaden*, s. 369-390. (çev.) Mustafa Argunşah (1995), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 94, Şubat, 177-203.
- Emirova, A. M., Ganiyeva, E. S., ve Seydametova, N. S. (2008). *Qırımtatar Tiliniñ Tilşinaslıq Terminleri Luğatı* (2.baskı). Simferopol: Qırımdevoquvpedneşir.
- En-Crh Dictionary. (2016). <https://play.google.com/store/apps/details?id=ru.vddevelopment.ref.encrhen.free> (2016, Temmuz 12)

- Fazıl, Rıza. (2004). *Diniy Sözlük ve Añlatuvlar Luğatı*. Aqmescit: Qırımdevoquvpedneşir.
- Günay, V. Doğan. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.
- Ğ. Ali, Ahmet-Nağı, Ablai, Memet., ve Vuap, Nuri. (1980). *Boztorğay*. Bucureşti: Kriterion.
- Karahan, Saim Osman. (2011). *Dobruca Kırimtatar Ağzı Sözlüğü I A-D*. Köstence.
- Kerim, İsmail Asanoğlu. (2006). *Qırım tatarcada Qıyın Sözlük Tahallüsler Luğatı*. Aqmescit: Tavriya.
- Kerim, Altay., ve Kerim, Leyla. (1996). *Dicționar Tătar Turc Român*. Bucureşti: Kriterion.
- Krımskotatarskiy Slovar. (2014).
<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.rusdelphi.krdic> (2016, Temmuz 12)
- Lugat. (2016).
<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.qirimtatar.lugat> (2016, Aralık 20)
- Mireyev, Vadim., ve Gorâinov, Aleksandr. (2013). *Zemaneviy Rusça-Qırım tatarca Luğat*. Simferopol: Predpriyatie Fenik.
- Moskviç, Grigoriy. (1913). Putevoditel po Krımu. *Kratkiy Pussko-Tatarskiy Slovar: Krımskoe Nareçie*. S. Peterburg. http://tourlib.net/books_history/moskvych4.htm (2016, Haziran 10)
- Murat, Taner. (2011a). *Kırım Tatarça-Kazakça Sözlük*. Charleston: CreateSpace. <https://drive.google.com/open?id=0Bz67kSsWpnYLMktSanJEUHpQNG8> (2016, Haziran 10)
- Murat, Taner. (2011b). *Kazakça-Kırım Tatarça Sözlük*. Charleston: CreateSpace. <https://drive.google.com/open?id=0Bz67kSsWpnYLZXI2RlhYZ3pQc0k> (2016, Haziran 10)
- Özkan, Nevzat. (2008). Kırım Tatar Türkçesinin Yayılma Alanları. *Turkish Studies*, 3(7), Fall, 524-554.
- Rüstemov, O. D. (2013). *Rusça-Ukraince-Qırım tatarca Uquqiy Terminologik Luğat*. Simferopol: Krımuçpedgiz.
- Sayt Krımskoy Molodeji. (2012). <http://crimean.org/krım/sozluk?start=1> (2016, Temmuz 12)
- Tatarcasozluk. (2008). <http://www.tatarcasozluk.com/> (2016, Temmuz 12)
- Useinov, Seyran Memetoviç. (2006). *Rusko-Krımskotatarskiy Slovar*. 1 çast bukva A, B, V, G, D. Simferopol: Ocaq.
- Useinov, Seyran Memetoviç. (2008). *Qırım tatarca-Rusça-Ukraince Luğat*. Simferopol: Tezis.
- Vikisözlük (2007). Wikisözlük: Kırım Tatarca Sözlüğü. https://tr.wiktionary.org/wiki/Vikisözlük:Kırım_Tatarca_sözlüğü (2016, Temmuz 12)
- Witsen, Nicolaes. (1785) Noord en Oost Tartarye. Amsterdam. <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/witsen/#page=668> (2016, Temmuz 12)
- Yüksel, Zühâl. (2005). *Kırım Tatar Türkçesi Grameri: Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Semih Eğitim Kültür.
- Zaatov, Osman. (1906). *Polny Pussko-Tatarskiy Slovar* (1.baskı). Simferopol: Bp. Nutis.

TÜRKÇE-SIRPÇA SÖZLÜK: ORİJİNALİ VE İNTİHALI

*Mirjana TEODOSIJEVIĆ**

ÖZET

Bilgisayar öncesi dönemde hazırlanan sözlükler - ki Türkçe-Sırpça Sözlük bunlardandır- sözcük dağarcığı, konuşma ve yazı dilinden örnekler alınarak sözcüğün yabancı dildeki bütün farklı anlamları tespit edilip fişlere yazıldıktan sonra daktilo edilebiliyordu. Ama kitaplar dijital ortama aktarıldıktan sonra hazır bir sözlük, teknik hataları bilgisayarda düzeltilerek, çok anlamı olan sözcüklerin anlamları sehven silinerek ve yeni sözcük ya da anlam bile ilave edilmeden değerli bir eser, farklı isim veya isimlerle basılmaya başlandı. Bu teknolojik nimetlerden faydalanılarak Sırbistan'da, Belgrad Filoloji Fakültesinde on senelik proje olarak 1988 yılında tamamlanan ve Türk Dil Kurumu tarafından 1997 yılında basılan ilk büyük Türkçe – Sırpça Sözlük'ün ikinci baskısı, onu hazırlayan üç kişinin isimleriyle değil; müteveffa bir yazarın kızının ismiyle basılmıştır. Bu çalışmadaki amacımız ilk Türkçe-Sırpça Sözlüğü hazırlayan biri olarak bu çalışmamızdan örnekler vererek, Türk Dil Kurumunun yayınladığı Yeni Türkçe-Sırpça Sözlüğün aslında özgün bir eser olmadığını bilim dünyasına duyurmaktır.

***Anahtar Sözcükler:** Türkçe-Sırpça Sözlük, Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük, sözlükçülük, sözlük projesi, intihal*

TURKISH-SERBIAN DICTIONARY: THE ORIGINAL AND ITS PLAGIARISM

ABSTRACT

Dictionaries prepared prior to the computer age (as the Turkish-Serbian Dictionary) were compiled in the following manner: in order to obtain lexical material one would first find appropriate examples in spoken and written language, then all the correct meanings would be determined and after having entered all the material on fiche, then it was possible to type out the dictionary on a typewriter. However, when computerization and digitalization were introduced in book publishing it then became easier to make changes and technical corrections to the existing dictionaries on the computer, but also due to ignorance, certain meanings of some entries were also erased so that there started appearing new dictionaries, which in fact were old ones, but without containing any new words and new meanings, and were published as such, under some other name or names. In that way, someone had obviously made use of this technological benefit, for the Turkish-Serbian Dictionary which has been prepared as a result of a ten year project by three lexicographers (finished in 1988) at the Faculty of Philology, Belgrade University, in Serbia and published by the Turkish Language Society in Ankara in 1997. Thus, the Second edition of the dictionary was published not with

*Prof. Dr. Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi, Doğu Dilleri Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı mirjanateo@gmail.com

the names of the first three authors, but it carried the name of one of the deceased author's daughter. As one of the lexicographers who compiled the first Turkish-Serbian Dictionary, our aim is to show to the science world, by means of concrete examples, that the New Turkish-Serbian Dictionary published by the Turkish Language Society is actually not an original work.

Keywords: *Turkish-Serbian Dictionary, New Turkish-Serbian Dictionary, lexicography, dictionary project, plagiarism*

1. GİRİŞ

Tanrular kimden nefret ederlerse ona sözlük yaptırırlar.

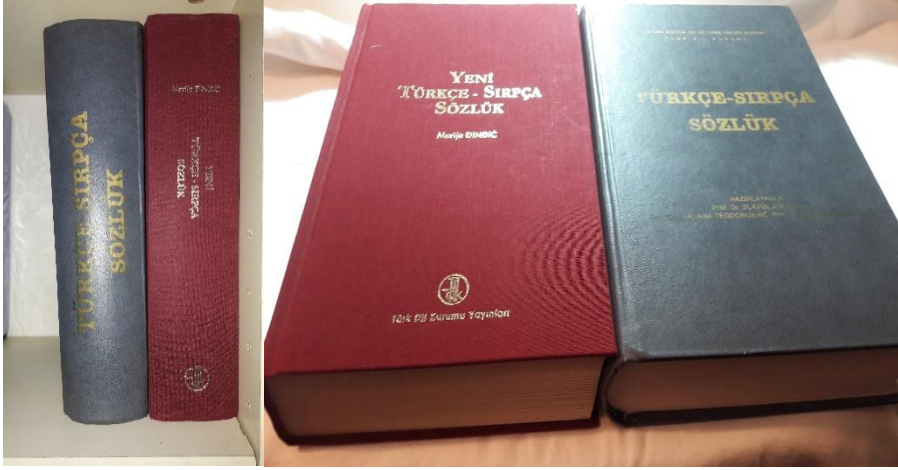
(Latin atasözü)

Yukarıdaki Latin atasözünden (Quem dii odere, lexicographum facere) yola çıkarak sözlük biliminin linguistik araştırmalarının ne kadar zor bir bölümü olduğunu göstermek amacıyla başka sözlükçüler de bu konudaki fikirlerini öne sürmüşlerdir: 16. - 17. yüzyılda yaşamış olan J.J. Scaligera “En kötü suçlular ne idam edilmeli ne de onlara çok zor işler vererek cezalandırılmalı. Onlar sözlük yapmaya mahkum edilmeli çünkü o iş bütün işkenceleri kapsamaktadır” der (Zgusta, 1991: 21). Çağdaş araştırmacılarından H. A. Gleason ise: “Sözlük; yapılması çok monoton, titiz bir uğraş isteyen, inanılmaz kapsamlı bir iştir” (Zgusta, 1991: 21) diyerek sözlük çalışmaları sırasında sözlükçülerin çektikleri çileleri bilen birisi olarak leksikografi çalışmaları üzerine fikir beyan eden bilim insanları ile aynı fikirde olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan J.R. Hulbert’in “Sözlük çalışmasından daha hoş bir entelektüel faaliyet tanımıyorum” (Zgusta, 1991: 332) sözleri, her şeye rağmen sözlükçülüğün hiç şüphesiz iyi ve çekici tarafları da olduğunu bize hatırlatmaktadır. Öyle olmasaydı bugün insanoğlu sözlüklerden mahrum kalırdı. Onun için büyük uğraşlar, emekler ve özverilerle sözlük hazırlayan herkes takdire şayandır.

Benim Türkçe-Sırpça Sözlük ile yaşadıklarımı anlayabilmeniz için bu yazıma Aziz Nesin’in kalp krizi geçirdiği geceyi anlatan “O Geceyi Yazmak” adlı öyküsünün sözleriyle başlamak isterim: “Önceden söyleyeyim ki, bu yazı bir öykü değildir. Hiçbişey katmadan, hiçbişey çıkarmadan, hiçbişey değiştirmeden o olayı olduğu gibi, bütün düşündüklerimle, bütün duygularım, duyarlıklarım, hatta duygusallıklarım ile anlatmak istiyorum.”

2. TÜRKÇE-SIRPÇA SÖZLÜK'ÜN TARİHÇESİ

(Hazırlayanlar: Prof. Dr. Slavoljub Đinđić, Doç. Dr. Mirjana Teodosijević, Prof. Dr. Darko Tanasković, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1997.)

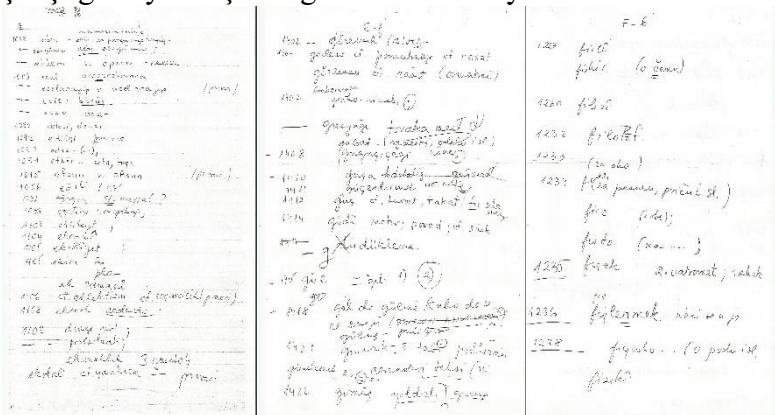
Şekil 1: Türkçe-Sırpça Sözlük (gri) ve Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük (kırmızı)

Günlük dil gereksinimlerini karşılamak üzere Sırbistan'da yabancı dil öğrenmek amacıyla 19. yüzyılda ilk iki dilli Sırpça sözlükler yayınlanmıştır (Şipka 2006: 182). Bunlar arasında amatörce sözcük toplama hevesine kapılarak hazırlanan Türkçe-Sırpça ve Sırpça-Türkçe sözlükler de 19. yüzyılın sonuna doğru çıkmaya başlamıştır (Teodosijević, 2015: 1754-1756). Eski Yugoslavya'nın çeşitli şehirlerinde yayınlanan bu sözlüklerin dil hazinesi çok arkaik olup 20. asrın ikinci yarısından itibaren Türkçe alıntılar sözlükleri olarak anılmaya başlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra ve Dil Devrimi ile başlatılan çalışmalara istinaden çağdaş Türkçe ile ilgili gereksinimler ortaya çıktı. O zamanki Yugoslavya'nın Kosova Özerk Bölgesinde (11.000) ve Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşayan (110 000) Türk halkının, tercümanların, tarihçilerin, araştırmacıların, turistlerin ve Belgrad Üniversitesinde öğrencilerin Türk dili için kullanabilecekleri çağdaş bir Türkçe-Sırpça sözlüğe ihtiyaç duyuluyordu. Bu doğrultuda Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı 1980 yılında Türkçe-Sırpça Sözlük projesine başladı.

Projenin başkanı Slavoljub Đinđić (Slavolyub Cinciç) sekreteri ise Mirjana Teodosijević (Mirjana Teodosijevević) idi. Başlangıçta

projeye ünlü Türkolog ve tarihçi Dušana Bojanić Lukač (Dušana Boyaniç Lukaç) katıldı ise de bir süre sonra Prof. Đindić'le fikir ayrılıkları nedeniyle projeden ayrıldı. Böylece sözlük yazarı ve projenin sekreteri olan bana bir sürü farklı görevler yüklendi: fişlerin hazırlanması, onların yerleştirilebilmesi için uygun kutuların yapılması, söz hazinesinin ve sözlüğün yapısının ve kullanım kılavuzunun hocamla birlikte belirlenmesi, sözcüklerin Sırpça karşılıklarının tespit edilmesi, hataların düzeltilmesi, sözlüğün iki defa daktilo edilmesi gibi işler hemen hemen on sene boyunca yaptığım çalışmalardan bazılarıdır. Bu çalışmalar bir hayli türbülanslı geçti. Prof. Đindić işleyeceğim harfleri kâh bana veriyor kâh alıyor veya değiştiriyordu. Böylece üzerinde çalışmadığım harf kalmamasına rağmen uzun süren hummalı çalışmadan sonra Prof. Đindić çalışacağım harflerin 'h', 'i', 'v', 'o', 't' olacağını bildirdi. O zaman zaten bir sözlükçü için Türkçenin en zor harfleri (Arapça alıntılardan dolayı) 'h', 'i', 't' olduğunu biliyor, içimden neden sıraya göre ve yapılması çok daha kolay olan mesela 'b', 'c', 'ç', 'd', 'e', 'f', 'g' gibi harfler bana verilmedi diye merak ediyordum. Nişantaşı Kız Lisesini bitiren, bir sene İstanbul Teknik Üniversitesinde okuyan ve İstanbul Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesinde doktora araştırmalarını rahmetli Prof. Muharrem Ergin ve rahmetli Prof. Mehmet Kaplan'ın yanında yapan birisi olarak Prof. Đindić bilimden faydalanan, bilmediklerini bana soruyordu. Sözlük yapılırken tuttuğum günlüğe buna bir kanıt olarak yazdığım bir notta: Hocama 'ebru' kelimesinin yalnız kitap ciltlenmesinde kullanılan bir kağıt olmadığını izah etmeye çalıştığımı yazmış olduğumu belirtmeliyim.

Şekil 2: E, G, F harfleri üzerine çalıştığımı gösteren el yazılarımdan birkaçı.

Çalışmalarımda yaptığım taramalarda Türkçe bilgilerimden, TDK'nin ve diğer büyük genel amaçlı dil sözlüklerinden LGP

(Language for General Purpose) ile LSP (Language for Specific Purposes) yani özel amaçlı dil sözlüklerinden faydalandım. Prof. Slavoljub Đinđić ise Türkçeden ziyade Rusçayı iyi bildiği için araştırmalarını genelde son derece kapsamlı (48 000 kelime) ve mükemmel olan Türkçe-Rusça Sözlük'e dayanarak yapıyordu. Yoğun çalışmalardan sonra sözlüğümüz 1988 yılında hemen hemen bitmiş gibiydi. Belgrad T.C Büyükelçiliğinin haberi olunca Prof. Đinđić ve ben Türkiye'ye davet edildik. O zamanki Ankara Büyükelçimiz Vladislav Jovanović'in onurumuza verdiği yemeğe Milli

Eğitim,Gençlik ve Spor Bakanı Hasan Celâl Güzel de katıldılar. İki gün sonra Bakanlığa davet edildik ve 'Türkçe-Sırpça / Hırvatça lügat çalışmalarının hatırasına...' sayın bakan tarafından bize şiltler verildi. Elimdeki notlara göre Belgrad'a döndüğümüzde üzerinde çalıştığımız henüz daktilo edilmemiş 'e' harfinin nerede olduğunu hocama sorduğumda cevabı Darko (Tanasković) ve hanımı tarafından daktilo edildiğini söyledi. Böylece sözlükteki 'e' harfi

çalışmamızın son safhası Arap Dili ve Edebiyatı hocası Darko Tanaskoviç tarafından yapılmıştır.

Sözlüğün basılması için birkaç yayınevine teklif edildi ama hiçbir yayınevi çok hacimli olması nedeniyle basmak istemedi. Nihayet sözlüğümüz 1997 yılında Belgrad Maslahatgüzarı Dr. Ali Engin Oba'nın büyük gayretiyle Ankara'da Türk Dil Kurumu tarafından basıldı (lacivert kağıt kapaklı; gri ciltli). Sözlüğü inceleyen Prof. Dr. Hasan Eren idi. Sözlük dizimi yapıldıktan sonra basılmadan önce bize Ankara'dan düzeltmelerin yapılması için sözlüğün metni gönderilmedi. Böylece Sözlük önceden bir Sırp okutmanı ve yazarlar tarafından düzeltilmediğinden Sırpça metninde çok harf hatası, bazı anlam kaymaları ve karışmış sayfalar ortaya çıkmıştır. Bunları tespit ederek o zamanki TDK başkanı Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Prof. Dr. Hamza Zülfıkar ve Prof. Dr. İsmail Parlatır'ın dikkatini çektim. Onlar Sözlük'ün ikinci basımı için gerekli düzeltmeleri yapmamı ve Sözlük bitiminden hemen hemen on sene sonra basıldığı için yeni sözcükler ilave etmemi teklif ettiler. Onların tavsiyelerine uyarak ve zengin tercümanlık tecrübemden (yeminli tercüman olarak binlerce sayfa, Türk edebiyatından birçok eser tercüme eden ve altı T.C. cumhurbaşkanına ve üst düzeyde bir çok heyete tercümanlık yapan birisi olarak) faydalanarak sözlüğe yeni sözcükler ve anlamlar ilave ettim ve bu işi bugün de hala yapmaya devam ediyorum. Bu

sözlük için verdiğim emeklerin ve özverinin sonucunda kazancımın zavallılığını tahmin edebilirsiniz diye düşünmekteyim.

Harp, bombalama, yaptırımlar, ölümler, hastalıklar ve diğer tüm olumsuzluklara rağmen çalışmalarına devam etmeye çalıştım. Bunun yanında Prof. Đindić'in hastalığı yüzünden fakülteadaki hemen hemen bütün derslere girmem gerekiyordu. Sözlüğün yeni baskısını düşündüğüm yoğun bir dönemdeyken bir gün öğrencilerimden Sırbistan Bilimler Akademisinin Sırp Dili Enstitüsünde yeni çıkan Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük'ünün tanıtımının yapılacağını duydum. Belgrad'da Türkçe - Türkçe Sözlük Türkologlardan başka kimin ilgisini çekebilecek diye merak ederek öğrencilerimi toplayıp Doç. Dr. Ksenija Aykut'la birlikte konferansa gittik. Orada bulunan beş altı kişi arasında sözlüğün tanıtımını yapan Türk Dil Kurumu'nun başkanı Prof. Dr. Halûk Şükrü Akalın, eşi ve eski öğrencim Marija Đindić vardı. Bizi görünce şaşırdılar. Konferansın sonunda Halûk Şükrü Akalın Bey Türk Dil Kurumu tarafından yeni bir Türkçe-Sırpça Sözlük'ün yakında yapılacağını söyledi. Söz istedim. Kendimi tanıttım. Türkçe-Sırpça Sözlük'ün yazarı olarak bu projeye katılmak istediğimi, sözlüğün sözcük varlığını genişlettiğimi söyledim. Prof. Akalın'dan aldığım cevap şuydu: “Bu yeni Sırpça-Türkçe Sözlüktamamıyla Türk uzmanları tarafından yapılacaktır”. Meğerse o zamanki Haluk Şükrü Akalın Bey'in Belgrad'a geliş sebebi Marija Đindić ile sözleşme imzalamakmış. Bu haksızlığı engellemek için Türk Dil Kurumuna, Prof. Dr. Halûk Şükrü Akalın'a mektup yazdım. Ankara'da düzenlenen ve davet edildiğim bir günlük çalıştayda da konuştum ama yaklaşımım kabul görmedi. Türkçe-Sırpça Sözlük'ün ilk yazarı sağ iken sözlüğün ikinci baskısını ya da ‘yeni Türkçe-Sırpça’ sözlüğün hazırlanmasını Türk uzmanlarına değil de hangi kriterlere göre Ankara'daki Yugoslavya Büyükelçiliğinde memure olarak çalışan, master tezini 2002 yılında ‘Sırp Dilindeki Binicilik Terimleri’ üzerine yapan, eski öğrencim olan birine havale edilmesini anlayabilmiş değilim.

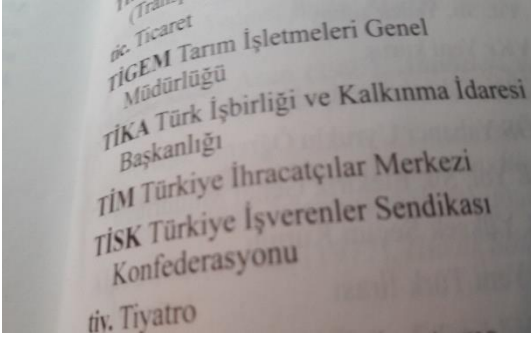
3.YENİ TÜRKÇE-SIRPÇA SÖZLÜK

bir kişinin üç yıllık bir çalışması ile tamamlanabilmesinin mümkün olmadığı ifade etmeliyim.

Ancak eski Türkçe-Sırpça Sözlüğümüz dijital ortama aktarıldıktan sonra, önünde hazır bir sözlük varken teknik hatalarını bilgisayardan düzelterek, iki dilde bir önsöz yazarak, yeni teknik kısaltmalar kullanarak, çok anlamı olan sözcüklerin bazı anlamlarını nedensiz silerek ve birkaç yeni sözcük ilave ederek, Marija Đinđić, kendi adıyla bizim telif haklarımızı ihlal ederek Yeni Türkçe Sırpça Sözlüğü Türk Dil Kurumunda bastırmıştır. Ayrıca Sözlük'ün başında 'Sevgili babam Slavoljub Đinđić'in ölmez anısına' diye ithaf etmektedir. Bu alaycı ithaf asıl Türkçe-Sırpça Sözlük'ü babasıyla birlikte büyük uğraş ve emeklerle hazırlayanlar için büyük bir hakarettir. Bu ithaf hakiki olmak yerine Belgrad'ın bilim ve entelektüel çevresinde alay konusu olmuştur.

Yeni sözlüğü gözden geçirirken ve Türkçe-Sırpça Sözlük ile karşılaştırırken sözlüğü hazırlayanın, yeni sözlüğün birinci baskısından farklı olması için çok çabaladığı halde başarılı olmadığı göze çarpmaktadır. Eski sözlüğümüzde var olan Sırpça sözcüklerdeki basımdan kaynaklanan yüzlerce harf hatası ya da birkaç yerde meydana gelen anlam kaymaları, alfabetik sıra ve diğer teknik hatalar Yeni Sözlük'te düzeltilmiştir. Böylece sözlük teknik yanlışlıklardan temizlenmiştir.

Bu yeni sözlüğün, birinci baskısından daha büyük ve hacimli olması için iki dilli sözlüklerde genellikle bulunmayan gereksiz teknik kısaltmalar ilave edilmiştir: fiil, isim, sıfat, edat gibi. Türkçe gramer terimlerinin Sırpça karşılığının verilmesi ve bazı Türkçe sözcüklerin sıfat, zarf, edat şeklinde adlandırılması hususunda büyük hatalar yapılmıştır. Bu hatalar, yazarın dil bilgisi konusundaki eksikliğini ön plana çıkarmaktadır. Sözcük sayısını arttırmak amacıyla Yeni Sözlük yüzlerce gereksiz fiilimsilerle doldurulmuştur.

Teknik kısaltmalardan sonra Yeni Sözlük'ün sonundaki 'Türk Dilinde Kısaltmalar' adlı bölüme geçiyoruz. Eski sözlükte bu kısaltmaların Sırpça anlamı verilmemiştir. Yeni sözlükte birkaç kısaltma

ilave edilerek eski kısaltmalar olduğu gibi, yazar Sırpçaya çevirme zahmetinde bile bulunmadan basılmıştır. (Kısaltmaların çoğu Mirjana Teodosijević'in *Turski u svakodnevnoj komunikaciji* adlı kitabında tercüme edilmiştir). Bu kısaltmalar arasında USA, AIDS, CIA, PEN uluslararası kısaltmalara gerek olmadığı düşüncesindeyim. Türkçede özellikle gazetelerde kullanılan parti isimlerinin kısaltmaları (AKP, CHP ve diğerleri) yoktur ya da AKTS, TÖMER gibi güncel Türkçede kullanılan kısaltmalar bulunmamakta, ya da bazı (TİKA) açıklamalar yanlış. Bu sözlükte Türkçede sık kullanılan birçok sözcüğün doğru ya da tam anlamı verilmemiştir. Örneğin *çeşitlendirme*, *girişimcilik*, *temyiz* (var) ama sık sık kullanılan *temyiz yolu açıktır* yok, vekaletnamelerde çok önemli bir terim olan *ahz u kabz* yanlış çevrilmiştir; *izafet*'in bazı anlamları eksik; *rüçhan hakkı var* ama *rüçhan hakkı belgesi'nin* anlamı yoktur. Her yeminli tercümanın hukuki ve ekonomi evrakları tercüme ederken karşılaştığı sözcüklerin eksikliği yeni sözlükte görülmektedir. Sınavlarını bu yeni sözlüğü kullanarak yaptıkları yanlış çevirilerden dolayı veremeyen bazı öğrencilerimizin vebalini nasıl ödeyeceğini yeni sözlük yazarına sormak gerekir. Bu sözlük hazırlayıcısının tercüme deneyimi olması gerektiği kanaatindeyim. Örneğin Türk edebiyatının 20'nci asrının en değerli eserlerinden biri olan Çalığışu'nun tüm söz varlığının Yeni Türkçe – Sırpça Sözlükte incelenmemiş ve taranmamış olması şaşırtıcıdır.

Sözlükte özellikle ettirgen ve edilgen eylemler için sık sık yanlış anlamlar ya da uygun olmayan örnekler verilmiştir: *Bizim toplumumuzda engellilere sadece acınıyor* (Đinđić, 2014, 25). *Özçekim*, *özbakım* gibi çok kullanılan sözcükler Yeni Sözlük'te incelenmemiş, ya da *özbeöz* gibi bazı kelimelerin bütün anlamları verilmemiştir. Örneğin *özene* sözcüğü var ama *özene bezene* deyiimi yok, *yansıma* var ama *ses yansımaları kelimeler* yok. Bizce bu Sözlüğün büyük eksikliklerinden biri de bilgisayar terimlerinin gerektiği kadar bulunmamasıdır (*yeni sekme*, *ara*, *ağuygulayıcısı* ve diğerleri). Varsa

bile onların Sırpça değil İngilizce anlamları verilmiştir (*çevrim dışı – oflajn* diye yazıyor, Sırpçası *van mreže* ise yoktur). Bu tür örnekler sayılamayacak kadar çoktur.

4. SONUÇ

Marija Đinđić tarafından hazırlanan ve Türk Dil Kurumu tarafından 2014 yılında yayınlanan ve derinlemesine incelediğim bu *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlüğün* yalnız birkaç örnek vererek orijinal bir yapıt olamadığı gerçeğini gözler önüne sermek istedim. 51000 sözcük ihtiva eden bir sözlüğün hazırlanması işi ancak geniş bilgi birikimi ve deneyimi olan birisi tarafından yapılmalıydı. Üç senede böyle kapsamlı bir çalışmanın tek kişi tarafından tamamlanması mümkün olamaz. Bu bağlamda *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlüğün*, Prof. Dr. Slavoljub Djindjić, Doç. Dr. Mirjana Teodosijević ve Prof. Dr. Darko Tanasković'in hazırladığı ve *Türkçe-Sırpça Sözlük* adıyla Türk Dil Kurumu tarafından 1997 yılında basılan sözlüğün gözden geçirilmiş *Türkçe-Sırpça Sözlüğün* ikinci basımı olduğu kanaatindeyim.

Bütün hayatını Türk dili, edebiyatı ve kültürünü Sırbistan'da tanıtmak, öğretmek, sevdirmek, anabilim dalının gelişmesini sağlamak amacıyla eleman yetiştirmeye adanmış biri olarak, bana ve bu sözlük projesini başlatan müteveffa Prof. Dr. Slavoljub Đinđić'e yapılan bu haksızlık karşısında Türk Dil Kurumuna ve eski başkanı Prof. Dr. Halûk Şükrü Akalın'a teessüf ediyorum.

KAYNAKÇA

Đinđić, Slavoljub, Teodosijević, Mirjana, Tanasković, Darko (1997). *Türkçe-Sırpça Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu.

Đinđić, Marija (2014). *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Шипка, Д. (2006). *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. Друго измењено и допуњено издање. Нови Сад: Матица српска.

Teodosijević, M. (2004). *Turski jezik u svakodnevnoj komunikaciji*. Beograd: Ćigoja štampa.

Teodosijević, Mirjana. (2015). Türkçe - Sırpça ve Sırpça - Türkçe Sözlük Çalışmaları. *International Journal of Languages` Education and Teaching*, UDES 2015, 1753-1760.

Академития Наук СССР, Институту Востоковедения (1977). *Турецко-Русский Словарь Türkçe-Rusça Sözlük*. Москва:

ИздательствоРусскийЯзык.

Türkçe Sözlük. (2004). Onuncu baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Zgusta, L. (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost.

MANZÛM SÖZLÜKLERİN VE ŞERHLERİNİN DİL ÖĞRENİMİNE KATKISI

Muhammet KAYA*

ÖZET

Türklerde, doğu dünyası doğrultusunda gelişmiş eski bir sözlükçülük geleneği vardır. Bunun elimizdeki en eski kanıtı XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut'un Arapça olarak yazdığı, aynı zamanda Türkçenin söz varlığını, biçim bilgisini ve Türklük dünyasını tanıtan Divanü Lügati't-Türk'tür. Özellikle Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe sözlüklerle bu gelenek XIX. yüzyıl sonlarına kadar gelmiş, günümüzde bu konuda birçok eser yayınlanmıştır.

Manzûm sözlükler ve manzûm sözlük şerhleri, Osmanlı döneminde bugünkü ilköğretim seviyesine denk gelen çocukların Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarını öğrenebilmeleri için kaleme alınmış eserlerdir. Bu yönüyle bu eserler, araştırılıp incelenmesi gereken kıymetli eserlerdir.

İki farklı dille yazılan sözlükler, bir dildeki kelimelerin başka bir dildeki karşılıklarıyla verildiği eserlerdir. İki dilli sözlüklerin yazılma sebeplerinden birisi de farklı bir dili öğrenmeyi kolaylaştırmak olduğu bilinmektedir. Yabancılara dil öğretmek günümüzde çok daha yaygın bir hale gelmiştir. Biz de bu tebliğ çerçevesinde, öncelikle manzûm sözlükler ve manzûm sözlük şerhleri ile ilgili bilgi vereceğiz. Ardından bu sözlüklerde ve şerhlerde, küçük yaştaki çocukların bir dili ya da birden çok dili öğrenmeleri için hangi yöntemleri ve nasıl bir üslup kullanıldığını ele alacağız. Bu yönüyle bu eserlerin dil öğrenimine katkılarını tespit edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Sözlükçülük geleneği, manzûm sözlük, manzûm sözlük şerhleri, yöntem ve üslup, dil öğrenimi.

CONTRIBUTION OF VERSE DICTIONARIES AND COMMENTARY TO LANGUAGE LEARNING

ABSTRACT

In Turks, there is old the tradition of lexicography which developed in the direction of east world. Divanü Lügati't-Türk which is written as Arabic by Kâşgarlı Mahmut in IX. century, also introduces Turkish word, Turkish vocabulary and morphology is the oldest evidence. Especially, with Arabic-Turkish, Persian-Turkish dictionaries, this tradition has come by the end of XIX. century most of works has published in this sujet nowadays.

Verse dictionaries and commentary of verse dictionary are literary items which equals to modern primary education level students that were written to provide opportunity for children's learning Turkish and Persian meanings of the words. With this aspect, this works are valuable artifacts for exploring and examining.

*Arş. Gör. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, e-posta: mkaya0711@gmail.com

Written with two different language dictionaries which are works that given equivalent of words in a language. One of the reasons it is known that the writing of bilingual dictionaries to facilitate the learning of different languages. Today it has become a very common to teach the language to foreigners. In this study, we first give information about verse dictionaries, verse dictionaries and commentaries. Then we'll discuss which methods is used and how to use a wording in these dictionaries and commentaries for young children language or multiple languages to learn. With this aspect we'll identify the contribution of language teaching in these works.

Key Words: *The tradition of lexicography, verse dictionary, commentary of verse dictionary, method and wording, language learning.*

1. GİRİŞ

Her toplumun millet olabilmesi için gerekli en önemli unsurlardan birisi de dildir. Dilin sahip olduğu kelimeleri ihtiva eden sözlükler aynı zamanda milletlerin kültür seviyesini ve yaşayış şekillerini yansıtan mühim ve özel eserlerdir. Bu eserler kaleme alınırken ait olduğu milletin, sosyal ve kültürel yaşantısına bağlı olarak, kullandığı bütün kelime, kelime grupları ve bunların cümlelerde kullanımlarını da örneklerle topluma sunmak amaçlanmıştır. Bu yüzden sözlükler, diller için kültürel mirasın en iyi şekilde korunduğu ve gelecek nesillere aktarıldığı hazineler değerindedir (İlhan, 2009, 535).

Sözlük yazma geleneği İslâm kültüründe iki temel kaynak olan Kur'an-ı Kerim ve hadisleri anlama gayretleri neticesinde başlamıştır. Tarih boyunca çeşitli din, dil ve kültürlerle tanışan Türkler de, yeni dilleri öğrenmek ya da öğretmek amacıyla çeşitli sözlükler kaleme almıştır. İslami dönem Türk edebiyatında sözlük yazma geleneği Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla kaleme alınan Divanü Lügati't-Türk'le başlar. Divanü Lügati't-Türk'ün ardından Anadolu, Çağatay ve Memlük sahalarında genellikle Arapça-Türkçe ve Farsça-Türkçe olarak birçok sözlük yazılmıştır. Mensûr olarak kaleme alınmış sözlüklerin yanında manzûm olarak yazılan sözlüklerin de kültür ve edebiyatımızda önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Mensûr sözlükler kadar hacimli ve kapsamlı olmayan manzûm sözlüklerin aruz eğitiminde ve tekrar yoluyla yabancı kelimeleri öğretme hususunda önemli bir fonksiyon icra ettikleri görülür (Selçuk-Algül, 2015, 134).

Anadolu'da XV. yüzyıldan itibaren Farsça ve Arapça öğretme amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla yazılan mensûr eserlerin yanı sıra belirli usul ve kaideler çerçevesinde hazırlanmış manzûm sözlükler de mevcuttur. Manzûm sözlük geleneğinin

Anadolu'daki ilk örnekleri Arapça-Farsça olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da yazılmış ilk Farsça-Türkçe sözlük “*Tuhfe-yi Hüsâmî*”dir. Eser Hüsâm b. Hasan el-Konevî tarafından 802/1399-1400 yılında kaleme alınmıştır. Bu geleneğin son örneği ise Üsküdar Mevlevihanesi'nin son şeyhi Ahmet Remzi Akyürek'in 1924 yılında yazdığı “*Tuhfe-yi Remzî*” isimli eseridir (Öz, 1997, 219). Manzûm sözlük geleneğinin, kendilerine yapılan şerhlerin ve akademik çalışmaların çokluğu yönüyle, en önemli eserlerinden ikisi ise; Sünbül-zâde Vehbî'nin 1798-1909 yılları arasında basılan *Tuhfe-yi Vehbî*'si ve Şâhidî İbrahim Dede'nin 1848-1867 yılları arasında İstanbul'da basılan *Tuhfe-yi Şâhidî*'sidir. Bu eserler Türkçe-Farsça manzûm sözlükler arasında yer almaktadır.

2. MANZÛM SÖZLÜKLER

Manzûm sözlükler, yabancı dil öğretimine giriş aşamasında dil öğrenimini kolaylaştırmak, yabancı dilin basit ve öncelik arz eden kelimelerini karşılıklarıyla birlikte ezber yoluyla öğretmek gibi amaçlarla hazırlanmış ve bu tarz dil öğretiminde ders kitabı olarak okunmuş ve okutulmuştur. "sıbyân" ve "mübtedi" tabir edilen çocuklara ve tahsile yeni başlayanlara ezber yoluyla önemli miktarda kelime ve basit gramer kaidelerinin öğretilmesini temin eden, bunun yanında aruz bilgileri de sunan manzûm sözlükler, tekrar yoluyla kısa sürede ezberlenmeleri bakımından büyük rağbet görmüştür. Bu sözlüklerle bazı edebi sanatların, bahir ve vezinlerin öğretilmesi yanında şiir ve şairliğe meyilli olanların kabiliyetlerinin geliştirilmesi de arzu edilmiştir (Öz, 1997, 219). Manzûm sözlüklerin ve manzûm sözlük şerhlerinin bir kısmı kitap, tez ve makale olarak çalışılmış ve günümüz araştırmacılarının istifadesine sunulmuştur. Manzûm sözlükler yazıldıkları dillere göre şu şekildedir:

Türkçe-Arapça	Abdülatif ibn Melek, “Lügat-ı Ferišteoğlu” (Te’lif 1392) Şeyh Bedreddin el-Kadı Mahmûd b. Eş-Şeyh Mehmet bin Tanrıvermiş, “Mahmûdiyye” (Te’lif 1505) Ebu’l Fazl Muhammed bin Ahmed er-Rûmî, “Sübha-yı Sıbyân” (Te’lif 1652-53) Şemsî, “Cevahirü’l- Kelimât” Mehmed Fedâî, “Tuhfe-yi Fedâî” (Te’lif 1634) Şeyh Ahmed, “Nazmü’l- Le’âl” (Te’lif 1641) Ayıntâbî Abdülmecîd-zâde Hâfız Efendi, “Nazm-ı Ferâid” (Te’lif 1697-98) Ayıntâbî Ahmed Âsım, “Tuhfe-yi Âsım” (Te’lif 1798)

	“Kitâb-ı Lügat-ı İbn Kalender” Lebîb Muhammed bin Mustafa, “Tuhfe-yi Lebîb” Osmân Şâkir “Sehdü Elfâz” Yahya Efendi “Lügat-ı Yusuf” (Te’lifî 1241/1826)
Türkçe-Farsça	Muğlalı İbrahim Şâhidî Dede, “Tuhfe-yi Şâhidî” (Te’lifî 1514-15) Lâmi’î Çelebi, “Tuhfetü’l Lâmi’î (Lügat-ı Manzûme)” (Te’lifî 1527’den önce) Kusûrî Ömer Efendi, “Tuhfe-yi Kusûrî” (Te’lifî 1714) Sünbülzâde Vehbî, “Tuhfe-yi Vehbî” (Te’lifî 1798) Ahmed Remzi Akyürek, “Tuhfe-yi Remzî” (Te’lifî 1924) Hüsâm bin Hüseyin-i Konevî, “Tuhfe-yi Hüsâmî ez- Mültekât-ı Sâmi vü Esâmî” (Te’lifî 1399-1400) Lutfullâh Halîmî bin Ebî Yûsuf, “Bahru’l-Garâyib” (Te’lifî 1446) Mehmed bin Yahyâ-yı Konevî, “Şâdiyye” (Te’lifî 1484) Osmân bin Hüseyin el-Bosnevî, “Lügat-ı Manzûme” (Te’lifî 1538 veya 1583) Alî el-Esâmî, “Nazmu’l-Esâmî” (Te’lifî XVI. Yüzyılın İkinci yarısı) Hasan Rızâyî, “Kân-ı Me’ânî” (Te’lifî 1671) İmâd-zâde Veli bin Yûsuf-ı İmâdî, “İlm-i Lügat” Hâfız Abdullâh bin Halîl bin Alî, “Tuhfetü’l-Hâfız” (Te’lifî 1761) Şemsî, “Tuhfe-yi Şemsî” Çelebizade Alî İlmî Efendi, “Nazm-ı Bedî” (Te’lifî 1809) Süleymân Dürrî, “Güher-rîz” (Te’lifî 1847) Osmân, “Tuhfetü’l-Ma’nâ” (Te’lifî 1852) Sun’î-yi Malatyavî, “Fethu’l-Fettâh” (Te’lifî 1599) Hasan Rızâyî, “Kân-ı Me’ânî” (Te’lifî 1671) Osmân Şâkir “Nazm-ı Dil-ârâ” “Lehçetü’t-Türk” (Te’lifî 1511) Mes’ud Lutfi Efendi, “Tuhfe-yi Lutfi”
Türkçe-Arapça-Farsça	Mustafa Keskin b. Osmân, “Manzûme-yi Keskin” (Te’lifî 1758) Hasan Aynî, “Nazmü’l-Cevâhir” (Te’lifî 1811) Behâ’üddîn İbn Abdurrahmân-ı Magalkaravî, “U’cûbetü’l Garâyib fi Nazmi’l-Cevâhiri’l-‘Acâyib” (Te’lifî 1424) Şeyhülharamzâde Şeyh Abdülkerîm-zâde, “Lügat-ı Abdülkerîm” (Te’lifî 1594) Gencî Pîr Mehmed, “Genc-i Leâl (Türkçe- Arapça/Türkçe-Farsça)” (Te’lifî 1631) Hâkî Mustafâ-yı Üsküdârî, “Menâzîmü’l-Cevâhir” Abdurrahmân Zâhidî-yi Konevî, “Tevfiye” (Te’lifî 1721)

	Antakyalı Şeyh Ahmed, “Se Zebân” (Te’lifi 1723) Esref Feyzi, “Lügat-ı Feyzi/Hoş-edâ” (Te’lifi 1736) Ahmed Resmi b. İbrâhîm Giridi, “Nazm-ı Giridi” (Te’lifi 1740) Mustafâ İlmî b. İbrâhîm, “Tuhfetü’l-İhvân ve Hediyyetü’s-Sibyân” (Te’lifi 1772) Osmân Şâkir b. Mustafâ-yı Bozokî, “Müselles-nâme-yi Şâkir” (Te’lifi 1795-96) Hayret Mehmed Efendi, “Tuhfe-yi Zibâ” (Te’lifi 1819) Çemişkezekli Nasûh Efendi, “Tuhfe-yi Nushî” Süleyman Hayrî, “Hayrû’l-Lügât”
Türkçe-Fransızca	Yûsuf Hâlis Efendi, “Miftâh-ı Lisân” (Te’lifi 1849)
Türkçe-Rumca	Ahmed Feyzî Kisedâr-zâde, “Tuhfetü’l-Uşşâk” (Te’lifi 1815-16) Yusufyan Han, “Tuhfe-yi Rûmî” (Te’lifi 1783) Hanyalı Nûrî, “Lügat-ı Manzûme-i Nûriye” (Te’lifi 1797) Hanyalı Nûrî, “Zeyl-i Lügat-ı Manzûme-i Nûriye” (Te’lifi 1809)
Türkçe-Bulgarca	Mustafa Sabrî, “Tuhfe-yi Sabrî Anlisâni Bulgarî”
Türkçe-Ermenice	Ref’î Kâlâyî, “Lügat-ı Ermeniyye”
Türkçe-Boşnakça	Bosnalı Üsküfî, “Makbûl-ı Ârif” (Te’lifi 1630)
Türkçe-Arapça-Farsça-Afganca-Hintçe	Yûsuf, “Nisâb-ı Şeş Zebân” (Te’lifi 1833’ten önce)
Urduca-Farsça-Arapça-Türkçe	Sirâcuddîn Ali Han-ı Ekberânî, “Garâibü’l-Lugât”

3. MANZÛM SÖZLÜK ŞERHLERİ

Manzûm sözlükler, kelimelerin okunuşlarının verilmesi, kelimelerin bilinen anlamlarının bir yerde zikredilmesi, aranılan kelimeye kolayca ulaşılması gibi hususlarda ihtiyaca cevap verememiştir. Manzûm sözlüklerin mensûr sözlüklere nazaran eksik kalan yönleri, manzûm sözlüklere şerhler yazılmak suretiyle giderilmiştir (Öz, 1996, 73).

Tuhfe-yi Şerhleri	Şâhidî	Abdülkâdir b. Ömer Bağdâdî “Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî” Abdurrahmân b. Abdullâh-ı Kuddûsî “Tuhfetü’l-Mülûk” Sûdî-yi Bosnavî “Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî” Halîmî Kara Alî Ağa-zâde Osmân “Şerh-i Lügat-ı Şâhidî” Ahmed Eğribozî “Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî” Ali el-Gürcî el-Bektaşî “Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî” Ferdî Ali b. Mustafa Kayserî “Şerhü Tuhfe-yi Şâhidî” Akovalı-zâde Hâtem Ahmed b. Osmân “Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî” Tuhfe-yi Şâhidî şerhleri ile ilgili ayrıntılı liste için; bk.

	(Gönel-Dalokay, 2015, 1408-1409)
Ferişteoğlu Lügatı Şerhleri	Kara Yahyâ b. İsrâil “Şerh-i Lügat-ı Ferišteoğlu” Yahyâ b. Nasûh b. İsrâil “Şerh-i Lügat-ı Ferišteoğlu” Ancak bu şerhler haricinde kütüphane kataloglarında Ferišteoğlu Lügatı’na yapılmış ve müellifi henüz tespit edilememiş onlarca Ferišteoğlu Lügatı şerhi bulunmaktadır.
Nazmü'l-Le'âli Şerhleri	Ahmed b. Ahmed Behisnî “Şerh-i Nazmü'l-Le'âli” Ali Efendî-zâde Abdurrahmân Efendi “Şerhu Nazmü'l-Le'âli” Muhammed Arif b. Raif'in “Şerhu Nazmü'l-Le'âli”
Tuhfe-yi Vehbî Şerhleri	Elbistanlı Ahmed Hayatî Efendî “Şerh-i Tuhfe-yi Vehbî” Lebib Muhammed Efendi “Şerh-i Tuhfe-yi Vehbî” Çelebizade Ali İlmî Efendi “Şerh-i Tuhfe-yi Vehbî”
Sübha-yı Sıbyân Şerhleri	Seyyidî Efendî “Seheletü'l-Beyân Şerhü Sübhâtı's-Sıbyân” Râsim Fodlacî-zâde Ahmed “Şerh-i Sübha-yı Sıbyân” Hâcî İsmâil Zuhdî b. Ömer'in “Şerh-i Sübha-yı Sıbyân” Dursun Ahmed Nâtikî'nin “Şerh-i Hediyetü's-Sıbyân” Mehmed Necîb'in “Hediyetü'l-İhvân”
Nisâbü's-Sıbyân Şerhleri	Nizameddin b. Kemal b. Cemal el-Herevî “Şerhu Nisabi's-Sıbyân” Es-Seyyid Şerif-Ali b. Muhammed el-Cürcanî “Şerhu Nisabi's-Sıbyân” Murad b. Yasin “Şerh-i Nisabü's-Sıbyân”
Se Zebân Şerhleri	Cemalüddin Osman b. Ömer ed-Dimaşkî en-Nahvî İbnü'l-Hâcib “Şurûhu'l-Kâfiye Se Zebân” Es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Hüseynî el-Cürcanî “Şerhu'l-Kafiye Se Zebân” Sûdi el-Bosnevî'nin “Şurûhu'l-Kafiye Se Zebân”
Nuhbe-yi Vehbî Şerhleri	Ali Rıza b. Mehmed Rüşdi Yalvacî “Şerh-i Nuhbe-yi Vehbî” Yayaköylü Ahmed Reşid el-İzmirî “Şerh-i Nuhbe-yi Vehbî” Raşid Efendi'nin “Nuhbe-yi Vehbi Şerhi”
Manzûmetü'l-Lüga Şerhleri	Derviş Ömer el-Belgradî “Manzûmetü'l-Lüga Şerhi”
Bahru'l-Garâyib Şerhleri	Lütfullah b. Yusuf b. Abdülhalim el-Amasî Halimî “Şerh-i Bahru'l-Garâyib”

Müellifi belli olmayan manzûm sözlük şerhleri içerisinde sayıca ilk sırada Ferišteoğlu Lügatı yer almaktadır. Müellifi belli olmayan birçok şerhi bulunan diğer bir eser ise Tuhfe-yi Şâhidî'dir. Türkçe-Arapça-Farsça yazılan manzûm sözlüklerden Manzûme-yi Keskin için yapılmış olan şerh “Şerh-i Lügat-ı Keskin” isimli eserdir. Bunun dışında Manzûme isimli manzûm sözlüğe yapılmış olan “Şerhu'l-Manzûme” şerhi de vardır.

4. YABANCI DİLİ MANZÛM SÖZLÜKLER VE BUNLARIN ŞERHLERİ NASIL ÖĞRETİRDİ?

4.1. Yabancı Dili Manzûm Sözlükler Nasıl Öğretirdi?

Temel yabancı dil öğretimini, vezin ve kafiye gibi ahenk unsurları ile zevkli hâle getirmek için birçok manzûm sözlük kaleme alınmıştır. Tebliğin sınırları kısıtlı olduğu için tespit sözlük türlerinden bir ya da iki manzûm sözlük ve bu manzûm sözlükten/sözlüklerden birer ikişer beyit örnek alabildik.

Türkçe-Arapça manzûm sözlüklerden “ <i>Cevâhirü'l-Kelimât</i> ”dan örnekler (İnce, 2002, 179)	
Hareket <i>cünbüşe</i> dirler bereket <i>artmak</i> dur Uyanıklık <i>yakazet</i> hem böcege di <i>haşere</i>	(hareket / <i>cünbüş</i> - bereket / <i>artmak</i>) (uyanıklık / <i>yakazet</i> - böcek / <i>haşere</i>)
<i>Ta'âzum</i> ululamak dur tekâdüm <i>iler</i> geçmek Tokuşmak <i>yüzyüz</i> egelmek <i>telâtüm</i> dür tekâbüldür	(ululamak / <i>ta'âzum</i> - iler geçmek/ <i>tekâdüm</i>) (tokuşmak / <i>telâtüm</i> - yüzyüz egelmek/ <i>tekâbüldür</i>)

Türkçe-Arapça manzûm sözlüklerden “ <i>Tuhfe-yi Âsım</i> ”dan örnekler (Erdem, 2005, 203)	
<i>Savm</i> oruç dur <i>kasd</i> hacc oldu <i>viüdu</i> da abdest Hem <i>salat</i> oldu namaz <i>u</i> makim <i>maiktida</i>	(oruç / <i>savm</i> - hac / <i>kasd</i> - abdest / <i>viüdu</i>) (namaz / <i>salât</i> - imama <i>u</i> makim / <i>iktida</i>)
<i>Harse</i> kin <i>mezra</i> da atarla de bitenşey <i>enebât</i> <i>Bizdir</i> tohm <i>u</i> <i>şa'ir</i> ar <i>pabitür</i> mekinbât	(ekin / <i>hars</i> - tarla / <i>mezra</i> - bitenşey / <i>nebât</i>) (tohum / <i>bizir</i> - arpa / <i>şa'ir</i> - bitirmek / <i>inbât</i>)

Türkçe-Farsça manzûm sözlüklerden “ <i>Nazm-ı Bedî</i> ”den örnekler (Gözitok, 2016, 140)	
<i>Peyer</i> bab <i>abirâder</i> dâder ü âmücedir <i>evder</i> <i>Anayamâm</i> de <i>hâlûtayıdır</i> hem yegen <i>aşder</i>	(baba / <i>peyer</i> - birâder / <i>dâder</i> - amca / <i>evder</i>) (anne / <i>mâm</i> - dayı / <i>hâlû</i> - yeğen / <i>aşder</i>)
Gülmek imiş <i>handiden</i> ü <i>handid</i> güldü demedir <i>Hâjiden</i> oldu ağlama <i>kağla</i> demek imiş <i>behâj</i>	(gülmek / <i>handiden</i> - güldü / <i>handid</i>) (ağlamak / <i>hâjiden</i> - ağlademek / <i>behâj</i>)

Türkçe-Farsça olarak yazılmış “ <i>Güher-Rîz</i> ”den örnekler (Selçuk-Algül, 2015, 136)	
Hem <i>dürüger</i> dülger oldu <i>hâneev</i> <i>Nevyenşiki</i> kühenvirân <i>harâb</i>	(dülger / <i>dürüger</i> - ev / <i>hâne</i>) (yeni / <i>nev</i> - eski / <i>kühen</i> - harâb / <i>virân</i>)
<i>Sengtaş</i> âhekkirecdir <i>rik</i> kum <i>Hışkerpiç</i> hem dağı çamûr <i>halâb</i>	(taş / <i>seng</i> - kireç / <i>âhek</i> - kum / <i>rik</i>) (kerpiç / <i>hışt</i> - çamur / <i>halâb</i>)

Türkçe-Arapça-Farsça olarak yazılan “ <i>Tuhfetü'l-İhvân</i> ”dan örnekler (Gıynaş, 2015, 160)	
<i>Cerr</i> ü <u>keşiden</u> <u>çekmek</u> <u>borçlu</u> <u>gârim</u> ü <u>vâm-dâr</u> <i>Devr</i> ü <u>kerdiden</u> <u>dönme</u> <u>dir</u> <u>kınğim</u> <u>d</u> ü <u>niyâm</u>	(<u>çekmek/cerr/keşiden</u> - <u>borçlu/gârim/vâm-dâr</u>) (<u>dönmek/devr/kerdiden</u> - <u>kn/ğimd/niyâm</u>)
' <u>Aceblemek</u> <u>şüküften</u> ü <u>tefeküh</u> <u>kol</u> ' <u>azud</u> <u>bâzû</u> <i>Pejâvend</i> ü <u>sened</u> <u>dayak</u> <u>düdük</u> <u>nâyney</u> ü <u>mizmâr</u>	(<u>aceblemek/tefeküh/şüküften</u> - <u>kol/azud/bâzû</u>) (<u>dayak/sened/pejâvend</u> - <u>düdük/mizmâr/nây+ney</u>)

Türkçe-Fransızca olarak hazırlanan “ <i>Miftâh-ı Lisân</i> ”dan örnekler (Kırbiyık, 2007, 69)	
Kur'ân <i>Koran</i> İncil <i>Evanjil</i> Pantatök <i>Tevrât</i> LePsom <i>Zebûr</i> , Mûsâ <i>Moi</i> z <i>Îsâ</i> Jezü , îmân <i>fua</i>	(Kur'ân / <i>Coran</i> - İncil / <i>Evangile</i> - Tevrât / <i>Pentateuque</i>) (Zebûr / <i>LesPsaumes</i> - Mûsâ / <i>Moise</i> - Îsâ / <i>Jésus</i> - îmân / <i>foi</i>)

Yusuf Hâlis, eserinin sözlük kısmında kafiye olarak kullanmadığı on üç harfi;
Sâ ve cîm ve hâ ve hâ ve zâl ve sâd ve dâd ve tâ
Dahi zâ ve ayn ve ğayn ve harf-i kâf hem de hâ
 şeklindeki beyitte anlatmakta ve bu harfleri neden kullanmadığını;
Yok bu on üç harfin aynısı Fransızca meger
Etdi icâb ol kavâfiden bütün sarf-ı nazar
 beyti ile izah etmektedir. Çünkü anılan harfler Fransızcada bulunmamaktadır (Kırbiyık, 2002, 191).

Türkçe-Rumca manzûm sözlük “ <i>Tuhfetü'l-Uşşâk</i> ”tan örnekler (Ölker, 2009, 865)	
<i>Faqqid</i> ir <u>fin</u> <u>cân</u> <u>zonar</u> quşaq dır <i>Marmar</i> mer <u>mer</u> ' <u>afti</u> qulaq dır	(<u>fincan/faqqi</u> - <u>kuşak/zonar</u>) (<u>mermer/marmaro</u> - <u>kulak/afti</u>)
<i>Nifigeli</i> ñ hem <i>qarf</i> idirek ser <i>İpşomi</i> ekmek <u>cini</u> tabaq dır	(<u>gelin/nifi</u> - <u>ekser/qarfi</u>) (<u>ekmek/ipşomi</u> - <u>tabak/cini</u>)

Türkçe-Bulgarca manzûm sözlük “ <i>Tuhfe-yi Sabrî Anlisâni Bulgarî</i> ”den örnekler (Gürsu, 2013, 4)	
Gümü şe hem <i>srebro</i> dirlere, <i>zlato</i> hem di altuna , Güze le hem <i>lepo</i> dirlere, sañabeñzer <i>çano</i> ti.	(<u>gümüş/srebro</u> - <u>altın/zlato</u>) (<u>güzel/lepo</u> - <u>sana benzer/çano</u>)
Hem ayağ <i>anoğa</i> dirlere, dize dirlere <i>koleno</i> , Pâdişâh <i>açar</i> dirlere, çarinadur devleti .	(<u>ayak/noğa</u> - <u>diz/koleno</u>) (<u>padişah/çar</u> - <u>devlet/çarına</u>)

Türkçe-Boşnakça manzûm sözlük “ <i>Makbûl-i Arif</i> ”den örnekler (Bakışç-Arslan,

2014, 5)	
<i>Bogtanrıjednobirdir hem jedinovahdeti</i>	(Tanrı/Bog - bir/jedno - vahdet/jedino)
<i>Duşacandırcoyikadamdirliğidirziveti</i>	(can/duşa - adam/coyik - dirilik/zivet)
Hem firişteangil oldu göklere nebesa	(firişte/angil - göklere/nebesa)
RayCennetrayeniki oldi demek cenneti	(cennet/ray - cenneti/rayeniki)

Manzûm sözlüklerden alınan örneklerde de görüleceği üzere hedeflenen dil (Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça, Türkçe-Arapça-Farsça, Türkçe-Fransızca, Türkçe-Bulgarca, Türkçe-Boşnakça vs.) farklı olsa da dil öğretme yöntemleri hemen hemen aynıdır. Bu sözlüklerin mensûr sözlüklere göre eksik kalan yönleri elbette vardır. Okunabilirliğinin ve akılda kalıcılığının yüksek olması, hedeflenen dildeki kelimelerinin Türkçe karşılıklarıyla beraber ahenk içinde verilmesi manzûm sözlüklerin önemli özellikleri arasındadır.

4.2. Yabancı Dili Manzûm Sözlük Şerhleri Nasıl Öğretirdi?

Manzûm sözlüklere yapılan şerhler manzûm sözlüklerin ihtiva ettiği bahirler ve vezinler hakkında daha geniş bilgiler vermek, kelimelerin hareke kayıtlarını ve Türkçe karşılıklarını daha ayrıntılı bir şekilde ele almak ve aktarmak, okuyanlara aruz veznini, vezinlerin taktî'lerini ve basit dil bilgisi kurallarını öğretmek gibi amaçlar doğrultusunda yazılmışlardır. Yine burada da tebliğin sınırları kısıtlılığı olduğu için örnekleri kısa tutmak zorunda kaldık. Bu şerhlerden belki de en önemlisi ve sayıca en fazlası Tuhfe-yi Şâhidî'ye yapılan şerhlerdir. Akovalı-zâde'nin Tuhfe-yi Şâhidî'sine yaptığı şerhten dil öğretimiyle ilgili aldığımız örnekler şu şekildedir;

“Leb dudak u rûh yanak çeşm göz ü rûy yüz

Kirpige müjgân müje dest el ayak oldı pây

... **rûh** zamm-ı râ-yı mühmele ve sükûn-ı hâ-yı mu'ceme ile Fârsî Türkçesi **yanak** feth-i cîm-i Fârsî ve sükûn-ı şîn-ı mu'ceme ile **çeşm** Fârsî Türkçesi **göz** zamm-ı hâş-ı râ-yı mühmele ve sükûn-ı vâv yâ ile **rûy** Fârsî Türkîsi **yüz kirpik** Türkî Fârsîleri zamm-ı mîm ve sükûn-ı zâ-yı mu'ceme ile **müjgân kirpik** zamm-ı mîm ve feth-i râ-yı mu'ceme ve hâ-yı resmîyle **müjedür müjgân** lafzına ba'zılar cem' ba'zılar müfred dimişler...

...feth-i dâl-i mühmele ve sükûn-ı sîn-i mühmele ile **dest** Fârsî **el** Türkîsi **ayak** Türkî Fârsîsi pâ-yı 'Acemîyle **pâydur...**” (Kaya, 2016, 92).

“Bir iki üç dörd ü beş yek dü se çâr penc ü şeş

Altı heft ü heşt ü nüh deh yedi sekiz toköz on

Leff ü neşr-i müretteb yek bir vâv-ı resmîyle dü iki kezâlik hâ-yı resmîye ile se üç cîm-i 'Acemîyle çâr çehâr gibi dört bâ-yı 'Acemîyle penc beş 'adedlerüñ tercemeleridür şeş feth-i şın-ı mu'ceme ile Fârsî Türkîsi altudur yine leff ü neşr-i müretteb tarîkıyla feth-i hâ-yı hüvveze heft yedi heşt sekiz zamm-ı nûn ile nüñ tokuz feth-i dâl-i mühmele ile deh on 'adedlerüñ tercemeleridür niteki terceme kıt'alarında dahı ma'lûm olmuştur...” (Kaya, 2016, 134).

Yukarıda verilen iki örnekte de kelimelerin oldukça ayrıntılı anlatıldığını görmek mümkün. Yapılan şerhte beyitte öğretilmek istenen kelimelerin öncelikle hareke kayıtları veriliyor. Ardından kelimelerin Farsça ve Türkçe anlamları veriliyor. Bunun yanı sıra kelimeler şerh edilirken dilbilgisi kuralları da veriliyor. Ayrıca manzûm sözlük Türkçe-Farsça olmasına rağmen bazen kelimelerin, özellikle Arapça, karşılıklarının da verildiği görülüyor.

“Kıt'a-yı nüñüm derbañr-ı remel-i mañşûr

Bañr-ı remel fi'l-aşl dúbâr fâ ilâtün fâ ilâtün fâ ilâtün fâ ilâtündür kaşr ile fâ ilât kalur kıt'a-yı mülhağlarda şahih çok tecdid ü tebdile hâcet yok” (Kaya, 2016, 130).

Bu örnekte ise manzûm sözlük şerhinin başka dil öğretimi özelliğini görmek mümkündür. Burada manzûm sözlük bölümlerinin/kıtalarının hangi aruz bahriyle ve vezniyle yazıldığı ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Türkçe-Farsça manzûm sözlüklerinden Tuhfe-yi Şâhidî'ye yapılan önemli şerhlerden birisi de Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî'nin eseri “*Tuhfe-yi Mir*”dir. Bu eserde dil şu şekilde öğretilmiştir;

“Esnemek âsâ vü surfa' öksürük

Gizlidür pûşide pûşide çürük

âsâ elif-i memdûde ve sîn-i mühmele ve yine elif ile Fârsîdür bunda Türkçe esnemek 'Arabîde feth-i sâ-yı müsellese ve sükûn-ı vâv ve feth-i bâ-yı muvaññade-i tahtânî ve elif-i memdûde ile sevba' ve tesavüüb dinür...

...vâv ibtidâ'ıyye surfa zamm-ı sîn-i mühmele ve sükûn-ı râ-yı mühmele ve feth-i fâ-yı sa'faş ve hâ-yı resmîyle hâsız dahı Fârsîdür 'Arabîde zamm-ı sîn-i mühmele ve feth-i 'ayn-ı mühmele ve ba'de'l-elif lâm ile su'âl dinür

...pûşide zamm-ı pâ-yı 'acemî ve sükûn-ı vâv ve kesr-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı yâ-yı hutî ve feth-i dâl-i mühmele ve hâ-yı 'alâmet ile Fârsî

ism-i mef'ûldür Türkçe **örtülmüş** ve **örtülü** dimekdür ki **gizlü** demekle ta 'bîr olunur 'Arabîde feth-i mîm ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve zamm-ı tâ-yı müsennât-ı fevkânî ve sükûn-ı vâv ve râ-yı mühmele ile **mestûr** ve **hafî** dinür

...**pûsîde** şîn-i mu'ceme ve yerine sîn-i mühmele ile ism-i mef'ûldür Fârsîdür Türkçe **çürimiş** ve çürük 'Arabîde bâ-yı muvahhade ve elif ve kesr-i lâm ve feth-i yâ-yı huţî ve tâ-yı merbûta ile bâlîţ dinür fâ'ide bu iki kelime lâzım i 'tibâr olunursa ism-i mef'ûl dinilmeyüp mâziden kısm demek lâzım gelür fefhem

...**taktî'ü'l-beytesnemekâ** fâ'ilâtün **sâvûsurfa** fâ'ilâtün **öksürük** fâ'ilün vâv düşer **gizlidürpû** fâ'ilâtün gizlüden vâv gider **şidepûsî** fâ'ilâtün hâ düşer **deçürük** fâ'ilün vâv ve yâ düşerler" (Gümüş, 2006, 322).

Örnekten hareketle Pîrî Paşa-zâde'nin de önce kelimelerin hareke kayıtlarını verdiğini, ardından Türkçe, Farsça ve Arapça anlamlarını verdiğini görüyoruz. Bu şerhte müellif, Akovalı-zâde'nin şerhinden farklı olarak beyitteki kelimeleri açıkladıktan sonra beytin taktî'ini de veriyor.

"Şerh-i Sübha-yı Sıbyân" Türkçe-Arapça olarak yazılan manzûm sözlüklerden "Sübha-yı Sıbyân"a yapılan şerhlerden birisidir. Bu manzûm sözlük şerhi de önce şerhini yapacağı beyti alıp ardından kelimelerin hareke kayıtlarıyla beraber Türkçe ve Arapça anlamlarını veriyor. Kelimelerin hangi vezinde olduğunu söyleyerek kelimenin doğru telaffuzunu öğretmeye çalışmıştır. Ayrıca kelimelerin hangi türden olduklarını da vermiştir. Kelimenin zıt ya da eş anlamları varsa bunları da verir. Ardından biraz daha ayrıntılı bilgiler vererek kelimelerin hangi dile ("Farsî", "Acemî" ya da "Türkî") ait olduklarını verir.

"Zehr çiçek nekhet ağız hoşusu

Kurş çörek milh nemek ya 'nî tuz

zehre harbe vezninde ağaç çiçegine dirler "yuğâlu zehretu bi'l-fethi nevretu'n-nebti (zehre fetha ile bitki çiçegine denir)" nekhet zahmet vezninde ağız hoşusuna dirler "yuğâlu tağiyyeret nekhetuhu (ağzının kokusu değişti)" kurş şuğl vezninde hamurdan yaptıkları çörege dinür ve güneşin cirmine kurşu'l-şems dirler milh zîkr vezninde tuza dirler nemek semek vezninde lafz-ı Fârsîdir ki tuza dinür ya 'nî edât-ı tefsîrdür" (Karasioğlu, 2011, 207).

Bu şerhin en önemli özelliklerinden birisi kelimeler açıklandıktan sonra kelimeler ya Arapça ifadelerle ya da ayetlerle desteklenmesidir. Yine bu şerhte de beyitlerin taktî'leri verilerek öğrencinin aruz veznini de öğrenmesi sağlanmıştır.

Manzûm sözlüklerin ve bu sözlüklerden yapılan şerhlerin dil öğretimine çok çeşitli ve önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Yazılış şekillerine göre tek dilli ya da çok dilli olarak kaleme alınan manzûm sözlükler ve bu sözlüklere yapılan şerhler, öğrencinin hem kelime öğrenmesini hem de öğretilmek istenen dile hâkim olması için gereken okuma becerisini kazanmasını sağlayacaktır. Ayrıca bu çalışmaların birtakım gramer kurallarını vermesi, öğrencinin hedef dilin teorik bilgilerini daha kolay öğrenmesine, kavramasına ve pratiğe daha fazla zaman ayırmasına imkân verecektir. Bu sözlük ve şerhlerin sadece dil bilgisi, sözlükbilimi, aruz bilgisi gibi konuları öğreten eserler olmadığını bu konuların yanı sıra müzik, astronomi, din, harita bilimi, astroloji, tarih vs. gibi konular hakkında da bilgi veren, bunları da öğreten önemli eserler olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Osmanlı döneminde ikinci hatta bazen üçüncü ve dördüncü bir dil öğretimi için hazırlanan manzûm sözlükler ve bu sözlüklere yapılan şerhler öğrenciye hedef dilin ait olduğu kültürü ve kültürel mirası öğretmesi ve kavratması yönüyle de kıymetli eserlerdir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

1. Çoğunlukla çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş Osmanlı döneminde kaleme alınan manzûm sözlükler ve bu sözlüklere yapılan şerhler, daha çok ilköğretime (sıbyân mektepleri) başlayan çocuklara Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca, Bulgarca, Boşnakça, Ermenice, Hintçe ve Urduca gibi dilleri öğretmeyi amaçlamıştır.
2. Bu eserler özellikle de öğrencilerin dil öğrenimi açısından çok sayıda faydalar sağlamıştır. Bu yüzden bu eserler günümüz sözlükbilimi açısından da önemli bir değere sahiptir.
3. Bugün kullandığımız sözlüklerde bir kelimenin beş ya da altı anlamı verilmektedir. Lakin özellikle manzûm sözlük şerhlerinde bazen bir kelimenin on beş veya daha fazla anlamının verildiğini görmekteyiz. Bu yönüyle de bu eserler dil öğrenimi açısından oldukça doyurucu özelliğe sahiptir.
4. Bu dönemde temel başvuru kaynağı niteliğindeki sözlüklerin yanı sıra, manzûm sözlüklerin ya da manzûm sözlük şerhleri gibi daha ayrıntılı sözlüklerin (hem manzûm hem mensûr) yazılması gerektiği düşüncesindeyiz. Böyle çalışmalar, sözlüklerin baştan sona okunabilirliğinin artmasını sağlayacaktır. Bunun sonucunda bir “dil öğrenme” kültürü oluşacaktır. Ayrıca hazırlanan sözlükler dil öğretimi konusunda da çeşitli faydalar ve avantajlar getirecektir.

5. Sözlüklerin dil öğreniminde ne kadar önemli olduğu bilinen bir gerçektir. Günümüzde sözlüklerin hazırlanışında zorunlu olarak benzer yöntemler kullanılmaktadır. Bu zorunluluktan kaynaklanan durum, sözlüklerin az olan okunma düzeyini oldukça azaltmış ve sözlükleri dar bir alanın içine hapsetmiştir. Dolayısıyla okullarda sözlük kullanımı yok denecek seviyeye kadar inmiştir. Ancak manzûm sözlüklerin ve şerhlerinin okunma düzeyinin yüksek olduğu bilinmektedir. Bu yönüyle yazılacak manzûm sözlükler ya da manzûm sözlük şerhleri gibi daha ayrıntılı sözlükler (hem manzûm hem mensûr) dil öğrenimini artıracaktır.

6. Yazılacak bu sözlüklerin bugün kullanılan sözlüklerin işlevlerinin tümünü karşılaması mümkün olmayacaktır. Yapılacak bu çalışmaları, bugünün sözlüklerine karşı bir alternatif olarak görmemek gerekir. Tam tersine onları tamamlayıcı birer çalışma olarak kabul etmeliyiz.

7. Manzûm sözlükler ya da manzûm sözlük şerhleri gibi daha ayrıntılı sözlükler (hem manzûm hem mensûr) birçok sözlük türünde yazılabilir. Ancak hacim problemi yaşamamak için küçük hacimdeki sözlüklere uygulandığı durumda daha olumlu sonuçlar alınacaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi kelimeleri çok ayrıntılı şekilde vermek yapılacak bu sözlüklerin hacmini artıracaktır. Ama bu durum hazırlanan sözlüklerin değerini arttıracaktır. Hacimli sözlüklere uygulandığında ise kelimelerin zorluk ve kolaylık durumlarına göre öğretimin her döneminde kolaydan zora doğru fasiküller ya da ciltler halinde hazırlamak daha yararlı ve faydalı olacaktır.

8. Yapılacak bu çalışmalardan dil öğretiminin yanında eğitim-öğretimde de (müzik, astronomi, din, harita bilimi, astroloji, tarih vs. gibi konuların öğretiminde) faydalanılabilir. Öğrencilerin gerek kendi dillerinde gerekse yabancı dillerde aldıkları eğitimde yardımcı ders kitabı olarak bu çalışmalar müfredata konulabilir.

9. Tek dilli ya da çok dilli olarak hazırlanacak olan bu sözlükler, kelime öğrenimine katkı yapmasının yanında öğretilmek istenen dile öğrencinin hâkim olması için gerekli okuma pratiğinin de kendiliğinden gerçekleşmesini sağlayacaktır. Bunun yanı sıra öğretilmek istenen dilde çok kullanılan kelimelerin sözlüğünün ve bu kelimelerin telaffuzlarını anlatan sözlüğün manzûm olarak ya da manzûm sözlük şerhleri gibi daha ayrıntılı sözlükler (hem manzûm hem mensûr) şeklinde hazırlanması öğrencinin kelimeler ve kelimelerin telaffuzu konusunda karşılaştığı problemleri çözecektir.

10. Öğrencinin kendi dilinin yanında ikinci, üçüncü veya dördüncü dili öğrenmesini zorlaştıran nedenlerden birisi belki de en önemlisi hedef dilin taşıdığı kültürel mirasa yabancı kalmasıdır. Hazırlanacak

bu sözlüklerin ilköğretimden başlayarak eğitimin çeşitli kademelerinde uygulamaya konulması, öğrencinin öğretilmek istenen dilin ait olduğu kültürden ve kültürel birikimden haberdar olması ve bunları öğrenmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Bakışç, S.-Arslan, M. (2014). Yabancı Dil Öğretim Aracı Olarak Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki Türkçe-Boşnakça Sözlükler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIV/2. 1-16.
- Erdem, M. D. (2005). Manzûm Sözlükler ve Tuhfe-i Âsım. *International Journal of Central Asian Studies*, 10(1), 197-215.
- Giynaş, K. A. (2015). Arapça-Farsça-Türkçe Manzûm Bir Sözlük: Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sıbyân. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 154-163.
- Gözitok, M. A. (2016). Manzûm Sözlük Geleneğimizin Kayıp Halkası: Nazm-ı Bedî. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (55), 127-148.
- Gümüş, Z. (2006). *Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuhfe-i Mîr [Tuhfe-i Şâhidî Şerhi] (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Gürsu, U. (2013). Lügat-ı Bulgarî'de Görülen Ses Hadiseleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (207), 1-16.
- İlhan, N. (2009). Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri Ve Özellikleri. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4 Summer, 534-554.
- İnce, Y. (2002). Manzûm Sözlükler ve Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelîmât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science*, (12-2), 175-182.
- Karasioğlu Doğaner, E. (2011). *Hâcî İsmâ'îl Zühdi b. 'Ömer Şerh-i Sübha-yı Sıbyân (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. (Yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Kaya M. (2016). *Akovaî-zâde Hâtem Ahmed b. Osmân Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Ordu: Gece Kitaplığı Yay.
- Kırbyık, M. (2002). Miftâh-ı Lisân Adlı Manzûm Fransızca-Türkçe Sözlük Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(11), 181-200.
- Kırbyık, M. (2007). *Yûsuf Hâlis- Miftâh-ı Lisân Manzûm Fransızca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Ölker, G. (2009). Rumca-Türkçe Manzûm Sözlük Tuhfetü'l-Uşşâk. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4 Summer, 856-872.
- Öz, Y. (1996). *Tarih Boyunca Türkçe-Farsça Sözlükler*. (Yayın Aşamasında Olan Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öz, Y. (1997). Tuhfe-i Vehbî Şerhleri. *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, (5), 219-232.
- Selçuk, B.-Algül, M. (2015). Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzûm Bir Sözlük: Dürri'nin Güher-Riz'i. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 1(2), 133-164.

BİR MODERN SÖZLÜK ÖRNEĞİ: TAKMA ADLAR SÖZLÜĞÜ

*Muharrem DAYANÇ**

ÖZET

Türk edebiyatında modern sözlük ihtiyacını bilinçli bir şekilde ilk defa dile getiren aydınlardan biri Namık Kemal'dir. Gazete ve dergicilik faaliyetlerinin toplumdaki yeri ve önemi arttıkça yeni yeni ihtiyaç ve kavramlar ortaya çıkar. Bazen kişisel tercihler bazen zorunluluklar, gazetelerde, dergilerde, hatta kitaplarda eski mahlas anlayışının devamı olarak düşünülebilecek takma ad kullanımını gittikçe yaygınlaştırır. Takma ad kullanımının yaygınlaşması modern edebiyat araştırmalarında takma ad tespiti yapmayı edebî çalışmaların zorunlu öncüllerinden biri haline getirir. Bu bildiriye, modern edebiyat araştırmalarında takma adların yeri, bu isimlerin belli bir sözlükle tespitinin önemi üzerinde durulacak ve konu değişik yönleriyle tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Modern Edebiyat, Sözlük, Takma Ad, Takma Adlar Sözlüğü*

AS AN EXAMPLE OF MODERN DICTIONARY: THE DICTIONARY OF PSEUDONYMS

ABSTRACT

Namık Kemal is one of the intellectual who mentions about the necessity of modern dictionary firstly and consciously in the Turkish literature. It emerges new notions and requirements when activities of journalism and magazine publishing are regarded as in significance position. The use of pseudonym may be seen as a continuation of mahlas (old-fashioned) which is used in the past period in the newspapers, journals and books due to individual choices or necessities. It's one of the inevitable premises to research pseudonym in the studies of modern Turkish literature because of extensivity. In this assertion, it's going to be discussed the place of pseudonyms and the importance of determination as an apparent dictionary.

Key Words: *Modern Literature, Dictionary, Pseudonym, Dictionary of Pseudonyms*

GİRİŞ

İskenderiye Kütüphanesi yöneticisi Bizanslı Aristophanes'in (ö. m.ö. 180) *Lexicon*'u ile başlayan modern sözlük çalışmalarının genel anlamda geçmişi milâttan önce 3000'li yıllarda yaşayan Sâmilîler'e (Asurlar/Akkadlar) kadar iner. Aradan geçen zaman içinde bilgiye/bilime olan ilginin artması sözlükçülüğün de gelişmesine zemin hazırlamış ve bu çalışma alanı insan ve toplum hayatındaki

*Prof. Dr. ESOĞÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: mdayancm@gmail.com

değişim ve ihtiyaçlara ayak uydurarak bugüne kadar gelmiştir (Durmuş, 2009, 398-401).

Modern bilim anlayışı, bilim dallarının kabuk değiştirip çeşitlenmesine, çeşitlenen ve yenilenen bu bilim dallarının kendi içinde yan ve alt dallara ayrılmasına neden olmuştur. Bu üst, yan ve alt dallar zamanla kendi terim ve kavramlarını t/üretmiş bu da modern sözlükçülüğün ortaya çıkıp gelişmesini direkt olarak etkilemiştir. Hatta bu durum bir süre sonra, her bilim dalının kendi alan sözlüğünü hazırlanmasını zorunlu hale getirmiştir denilebilir.

Başlangıçta belli bir alanda bilgi/birikim elde etmenin aracı unsurları olarak görülen sözlükler, sosyal ve fen bilimlerindeki gelişmelerin doğal bir sonucu olarak evrim geçirmiş ve zamanla ciddi anlamda uzmanlık isteyen bir çalışma sahasına dönüşmüşlerdir.

Roman türünün ortaya çıkması veya daha genel anlamda edebî-ticarî bir meta olarak kitabın sosyal hayatta kendine yer bulması, gazete ve dergilerin yayın hayatına girmesi o güne kadar görülmeyen birçok imkân ve sorunu peşi sıra getirmiştir. Bu imkân ve sorunlardan biri klasik sözlükçülük anlayışının, yukarıda sıralanan kitap, gazete, dergi vb. unsurların etkisiyle ortaya çıkan olumlu anlamdaki gelişmelere paralel olarak varlığını hissettiren problemlere çözüm üretememesi gerçeğidir. Bu bildiride, özellikle gazete-dergi faaliyetlerinin ortaya çıkışından, bireysel anlamda yazar kavramının toplumda kendisini kabul ettirmesinden sonra görülmeye başlanan takma ad kullanma sorunsalı/alışkanlığı üzerinde durulacak ve bu takma isimlerin gerçek sahiplerinin tespitinin önemi izah edilmeye çalışılacaktır. İmzasız veya takma isimle kaleme alınan bir yazı, içeriği ne kadar önemli olursa olsun, sahibiyile ilgili bilinmezlik ortadan kaldıramadığı sürece gerçek değerini bulamayacak, bu da sosyal bilimlerdeki birçok çalışmayı/düşünceyi/tespiti kadük hale getirecektir.

NIÇİN TAKMA AD?

Sanatçılar ve özellikle edebiyatçılar birçok psikolojik durumu kendi dünyalarında içselleştirebilen insanlardır. Bu durum, onların hem kendilerini hem de hayatlarına giren insanları ikinci bir isimle çağırma/ ifade etmelerini anlaşılır hale getirir. Divan edebiyatında “mahlas”, halk edebiyatında “tapşırma” kullanma geleneği, yani ikinci veya gerçek isim dışında ad kullanma hadisesi, bunun açık bir göstergesidir.

Takma ad kullanma âdeti bir modern zamanlar icadıdır. Bu nedenle daha çok Tanzimat’tan sonra görülmeye başlanan

takma/müstear ad kullanma âdetini tek bir sebep ve mantıkla izah etmek mümkün değildir. O halde, böyle bir icadın ortaya çıkmasının bireysel, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik nedenleri acaba neler olabilir? Bu soruyu Orhan Okay'dan hareketle cevaplamak mümkün: “Siyasî ve cezaî sorumluluktan kaçmak (Namık Kemal: Sâbir); kişiler hakkında hiciv, ağır tenkit ve hakarete bulunmak (hicviyelerinde M. Fuad Köprülü: Aşık Coşkun, Yusuf Ziya Ortaç: Çimdik); resmî mesleği dolayısıyla endişe etmek (mâbeyn kâtibi Ali Ekrem Bolayır: A. Nâdir); kazanç maksadıyla yazılan eserlerde edebî itibarını, şöhretini korumak (polisiye vb. romanlarında Peyami Safa: Server Bedi, Mayk Hammer'larda Kemal Tahir: F.M.); asıl mesleğinden farklı bir alanda yazmak (şiirlerinde tarihçi İsmail Hami Danişmend: Muhtî, Râbia Hatun); aynı dergide birbirinden farklı pek çok yazı kaleme almak (Büyük Doğu'da Necip Fazıl Kısakürek: Adıdeğmez, Dilci, Ahmet Abdülbaki, Ozan) (Okay, 2006, 130 ; Çetin, 2006, 12-15 ; Özpallabıyıklar, 2001, 248-253 ; Yıldırım, 2006, 21-22).

Yukarıda sıralanan nedenleri artırmak elbette mümkündür. Fakat, bütün bu nedenlerin hemen hepsinin ortak paydasının “kendini gizleme arzusu” olduğu açıktır.

BATI EDEBİYATINDA TAKMA AD AVCILIĞI

Batı edebiyatında Yunanca, “sözde, sahte, yalancı” anlamına gelen “pseudo” kelimesinin “pseudonyme” şeklini almasıyla ortaya çıkan bu kavram önemli bir anlamsal geçmişi içerir. “... Takma ad kullanımı modern zamanların başladığı on altıncı, on yedinci yüz yıllarda dikkati çeken bir olay olmaya başlamış. Bir yazar, takma ad kavramının Rönesans döneminde baş gösterdiğini belirtiyor. Orta Çağda ise bırakın takma adı, asıl adın bile kullanılması yaygın değil. Bu dönemlerdeki çoğu yazın ürününün yazarı, şairi belirsiz. Bir bakıma Anadolu'daki anonim halk edebiyatı gibi. Ancak bu adsızlığın nedeni yazının imzasını atmaktan korkması ya da imzasının zaman içinde yitirilmesi değil. O dönemde birey olarak yazar kavramı gelişmemiş daha. Fikri mülkiyet anlayışı yok. Yapıtı yazan bireyselliği değil, içinde yaşadığı topluluğun ortak ruhunu seslendiriyor ya da ortak sesini kâğıda geçiriyor. Yani şair ya da yazar tam bir kabile adamı.” (Demiralp, 2001, 238).

Yukarıdaki alıntıda da ifade edildiği üzere Batı'daki kökü XVI. yüzyıla kadar inen takma ad kullanımı bu asırdan bugüne kadar geçen süre içinde gittikçe benimsenir ve yaygınlaşır. Önce Batı Avrupa'da kendini gösteren bu kullanım oradan Doğu Avrupa, hatta Amerika'ya doğru genişler. Kişinin kendi adı dururken

başka/takma/sahte bir isimle sanat eseri kaleme alması çok da hoş karşılanmaz. Mesela Fransız yazar Adrien Baillet 1690 yılında yazdığı *Auteurs déguisés sous des noms étrangers, empruntes, &c. (Saklanan Yazarlar)* adlı kitabında takma ad kullanmayı sahtekârlıkla bir tutar. Daha sonra bu yaklaşım aşılır, takma ad kullanma durumu gittikçe kabul edilir bir olgu haline gelir ve “presudonyme” kavramı uluslararası hukukta bile kendisine yer bulmaya başlar. (Mesela, 1971 Bern Sözleşmesi). Bugün takma adıyla bilinip gerçek adı -hemen hemen- unutulmuş birçok Batılı yazar vardır. Bunların belki en meşhuru realist Fransız romancı Stendhal’dır. Gerçek adı “Marie-Henri Beyle” olan yazarın yüzden fazla takma ad kullandığı bilinir. Bu takma adların en talihlisi Stendhal olmuştur. Stendhal’ın takma ad merakı sadece kendisiyle de sınırlı değildir. Yakın çevresindekilere de takma adlar veren yazarın dostları arasında bu isimleri benimseyenler de olur. Eleştirmen Jean Starobinski, Stendhal’ın bu merakının arka planında -Ahmet Haşım’i de çağrıştıran bir şekilde- yazarın kendisini aşırı çirkin bulması gerçeğinin yattığını söyler. Yazar yeni adı sayesinde, barışık olmadığı ilk kimliğinden kurtulacak, bu yolla da kendisine yeniden doğma, hatta bir üst sınıfa sıçramanın fırsatını sunmuş olacaktır (Demiralp, 2001, 239-240).

Ayrıca, **François Marie Aroue**’in “Voltaire” adıyla şöhret bulması; **Romain Garyy**’nin “Emile Ajar”, **Ruth Rendell**’in “Barbara Vine” adlarıyla romanlar yazmaları; **Samuel Langhorne Clemens**’in “Mark Twain” ismiyle tanınması; **Daniel DeFoe**’nin “T. Taylor”, “Andrew Morton” ve “Eye Witness” isimleriyle de anılması; **Alexsey Maximovich Peskov**’un “Maxim Gorki” olması vb. örnekler, takma ad bahsinin Batı-Doğu Avrupa’da zamanla ne kadar yaygınlaştığını göstermesi bakımından önemlidir.

Batı’nın takma isimlere bakışını Maurica Laugaa’nın *Takma Ad Düşüncesi* (1986) adlı eserinden ilham alarak şöyle toparlamak mümkün: “... Rönesansla birlikte birbirine karşıt iki devrimin başlamış oldukları savlanabilir. Bir yanda bireyin özgürleşmesi, öbür yanda devletin gittikçe toplumsal yaşamı denetim altına alması. Bireyin özgürleşmesi, bazı kişilerde kendi adını bile aşma gereksinimi doğuruyor. Laugaa, takma ad kullanımının maskeli eğlence geleneğine birçok bakımdan koşut geliştiğini saptıyor. Maske-yüz ilişkisini, takma-asıl ad ilişkisine benzetiyor. Maskelerin ardındaki yüz hep merak edilir. Takma adlar arttıkça takma ad avcıları da çıkıyor ortaya. Nice kalemşör, keskin hafiyeye gibi çalışıp takma adın arkasında gizlenen asıl kişiyi, sorumlu yurttaşı buluyorlar.” (Demiralp, 2001, 241).

TÜRK EDEBİYATINDA TAKMA AD SORUNSALI

Türk edebiyatında geleneğin dışında farklı bir isimle edebî eser verme/yazma âdeti Tanzimat'tan sonra başlar. Bu da, diğer birçok bahiste olduğu gibi, böyle bir kullanımın ortaya çıkmasında Batı etkisinin olabileceğini akla getirir.

Türk edebiyatında, kesin olmamakla birlikte, modern anlamda takma ad kullanan ilk sanatçı Namık Kemal'dir. Kemal, hem geleneksel anlamda mahlas alma hem de birden fazla takma ad kullanması yönüyle Tanzimat devri düalizmini şahsında somut hale getirir. Ayrıca bu dönemde, edebiyatın birçok eksikliğiyle birlikte sözlük ihtiyacına da ilk defa değinen o olur.¹

Namık Kemal 1855'te -henüz on beş yaşındayken- çocukluk ve gençlik yıllarındaki hâmisî olan dedesi Abdülatif Paşa ile birlikte Sofya'ya gider. Şair binbaşı Eşref Bey (Paşa) yolu Sofya'ya düştüğünde Abdülatif Paşa'ya uğrar. Burada, Kemal'in bir hayli şiirinin bulunduğu tanık olan Paşa bir mahlasnâme tanzim ederek bu gence "Nâmık" mahlasını verir.² Geleneğe uygun bir şekilde verilen bu mahlas (Akün, 2006, 362-363) zamanla Namık Kemal'in göbek adı olan Mehmed'in yerini tutar, hatta bu ismi unutturur. Orhan Okay ve Ömer Faruk Akün'e göre Namık Kemal, *Diyojen*'deki imzasız yazıları dışında, beş farklı isim/rumuz kullanır. Muallim Naci'nin *Tercüman-ı Hakikat*'te yönettiği edebî sütuna "Hitâm-ı Acemî" ve "Eddâî Kemal" takma adlarıyla gazeller, nazireler

¹ "Yeni edebiyatın eski edebiyata karşı ilk edebî beyannâmesi" olarak kabul edilen "Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir" (*Tasvir-i Efkar*, Nr. 416, 1866) adlı makalesinde Namık Kemal yeni edebiyat bağlamında yapılması gerekenleri şöyle sıralar: Öncelikle Türkçe'nin kendi kuralları dikkate alınarak bir gramerinin hazırlanması; Türkçe sözlüğün hazırlanması (**Türkçe'ye mahsus mümkün mertebe muntazam ve mükemmel bir lugat tertibi...**); Arapça ve Farsça kelimelerin bizde kullanıldığı şekliyle yazılması; Türkçenin güzel kullanımına numune olabilecek edebî metinleri içine alan örnek eserlerin düzenlenmesi -antolojiler kastediliyor olmalı.-; dilimize ait belagat/retorik kitabının hazırlanması.

² Tanzimat döneminden bir başka mahlas alma/verme örneğini buraya almak isteriz: "... Tanzimat döneminde mahlas veya kendi adını genç edebiyat heveslilerine verme âdetine Ahmet Mithat Efendi'de de rastlanır. Asıl adı "Ahmet Şefik" olan Ahmet Mithat Paşa'ya, bir süre devam ettiği *Divân-ı Hümayun Kalemi*'nde bu kurumun gelenekleri doğrultusunda "Mithat" mahlası verilir. Daha sonra bu mahlas, Paşa'nın iki adından biri olan "Şefik"ın yerine geçer ve onu unutturur. Bu noktada, Ahmet Mithat Paşa'ya da kısaca değinmemizin nedeni, bu devlet adamının Ahmet Mithat Efendi üzerindeki etkisidir. Mithat Paşa, asıl adı "Ahmet" olan bu çok zeki ve kabına sığmayan çocuğa, kendi adını (Mithat) verir." (Dayanç, 2012, 83-84).

gönderir. *İbret*'te “B.M.” (baş muharrir), Hadîka'da “N.K.” (Namık Kemal) rumuzlarını ve bunlarla birlikte “Sâbir” imzasını kullanır.

Ahmet Mithat Efendi'nin Rodos'ta sürgünde iken İstanbul'da çıkan kitaplarında yeğeni “Mehmet Cevdet”in ismini kullanması, Şemsettin Sami'nin “Sâmi Hâlid Fraşeri” adıyla yazılar kaleme alması bu alışkanlığın Tanzimat döneminde yaygınlaşmaya başladığını gösterir (Okay, 2006, 130-131 ; Akün, 2006, 361-378).

Takma ad bahsiyle ilgili asıl problem dergi ve gazete sayısının birden bire artmaya başladığı II. Meşrutiyet Dönemi'nden sonra ortaya çıkmaya başlar. Cumhuriyet Dönemi'nde ise bu bahis neredeyse içinden çıkılmaz bir hal alır (Özpalabıyıklar, 2001, 243-247). Söylenenleri somut/anlaşılır hale getirmek için bir örnek vermekte yarar var.

HALİL NİHAT BOZTEPE ÖRNEĞİ

II. Meşrutiyet sonrası kültür hayatında kendisine önemli bir yer bulan Halil Nihat Boztepe düzyazılarının yanı sıra aruz ve heceyle şiirler de yazar. Halk edebiyatı tarzında koşmalar, divan şiiri bağlamında gazel, şarkı ve kasideler kaleme alan Boztepe, bunlarla birlikte Fransız edebiyatından çeviriler yapar, bilimsel nitelikte eserlere imza atar. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan yazarın II. Meşrutiyet'ten sonra kaleme aldığı yazılarda/şiirlerde/nazirelerde daha çok hiciv ve mizaha meylectiği görülür. *Akşam*, *Alemdar*, *İstiklâl*, *Vakit*, *Tanin*, *Peyâm-ı Sabâh*, *Tasvîr-i Efkâr* ve *Hadîsat* gibi gazeteler ile *Şehbâl*, *Diken*, *Papağan*, *Servet-i Fünûn* ve *Akbaba* gibi dergilerde yazılar yazar. Yazı yazdığı dergilerin çoğu mizahi özellikler taşır.

Fevziye Abdullah Tansel, adeta ad avcılığı yaparak Halil Nihat Boztepe'nin “Karga” takma adını kullandığını tespit eder. Konunun önem ve inceliğini anlamak için bu iz sürme hadisesini özetlemekte yarar var:

“... *Servet-i Fünûn* dergisi 5 Kasım 1908'den itibaren hemen hemen bütün sayılarında “İstanbul Postası” adıyla daha çok İstanbul'un sorunlarını işleyen bir sütuna yer verir. Bu sütunda yayımlanan, genelde mizahi özellikler taşıyan bu başyazıların yirmi üçünün sonunda “Karga” takma adı vardır ve bu takma adın kime ait olduğu bilinmemektedir.

Servet-i Fünûn'daki bu yazı serisinden sonra “Karga” takma adına bu sefer bir mizah dergisi olan *Diken*'de rastlanır. İlki 1 Nisan 1920'de yazılan ve “Toptan Efendinin Maceraları”na odaklanan bu yazıların 22 Nisan 1920 tarihli olanının altında “Karga” takma adı bulunmaktadır. Dergide Ahmet Rasim, Ercüment Ekrem, Ömer

Seyfettin ve Halil Nihat kendi adlarıyla yazılar yazmaktadırlar. Büyük ihtimalle “Karga” takma adı bu yazarlardan birine ait olmalıdır.

Daha sonra 1922’de Halil Nihat, “Akbaba İçün” başlıklı bir kıtada “Karga” takma adını kullanır. Bu kullanım, “Karga”nın Halil Nihat’e ait bir takma ad olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Halil Nihat’ın hem yakın dostu hem de hemşehrisi olan Hamamizade İhsan 1923 yılında, *Hamsinâme* adlı eserinde, “Ha Benum İçi Çözüm Zıya’cuğum” başlıklı bir mektuba yer verir. Paris’ten yazılan bu mektubun altında Halil Nihat imzası vardır. Bütün bu bilgilerin altındaki “Karga” ibaresi, bu takma adın, Halil Nihat’a ait olduğunun ispatıdır.” (Tansel, 1985, 70-76).

Fevziye Abdullah, Halil Nihat’ın “Karga” takma adını kullandığını adeta edebiyat hafiyeciliği yaparak ispat eder. Fakat bu tespit, bu takma adla ilgili soru işaretlerinin hepsini ortadan kaldırmaya yetmez. ÇünküERCÜMENT EKREM (TALU) de “Karga” takma adını kullanmaktadır. Bu takma ad çakışması edebiyat tarihçilerinin işinin ne kadar zor olduğunu gösterir (İmzasız, 2003, 934-935).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sözlükçülük tarihinin Tanzimat’tan sonraki seyrini belirleyen temel şahsiyetler Ahmet Vefik Paşa (*Lehçe-i Osmânî*), Ebüzziyâ Tevfik (*Lugat-ı Ebüzziyâ*), Şemsettin Sami (*Kâmûs-ı Türki*), Muallim Naci (*Lugat-ı Naci*); Mehmet Salahi (*Kâmûs-ı Osmânî*), Ali Seydi (*Resimli Kâmûs-ı Osmânî*), Mehmed Bahaeddin (*Türkçe Lugat*), Hüseyin Kâzım Kadri (*Türk Lugatı: Türk Dillerinin İştikâkî ve Edebî Lugatları*) şeklinde sıralanabilir. Bu ilk modern sözlük yazarlarına dikkatle bakıldığında hemen hepsinin birden fazla dil bildikleri, çok yönlü-bilgili (âlim) şahsiyetler oldukları, gayretli/çalışkan olma nitelikleriyle temerküz ettikleri görülür.

Modern bilimlerin hem genel anlamda çeşitlenmesi hem de kendi içinde alt ve yan dallara ayrılması sözlükçülüğe bakışı ciddi anlamda değiştirmiştir. Mesela, genel anlamda “edebiyat terimleri sözlüğü” olabileceği gibi, “edebiyat” ana başlığı altında, “eski/klasik edebiyat”, “yeni/modern edebiyat”, “halk edebiyatı” gibi alt başlıklar altında da sözlükler düzenlenebilir. “Modern edebiyat terimleri” türler bağlamında “şiir terimleri”, “roman terimleri”, “tiyatro terimleri”, “öykü/hikâye terimleri” şeklinde kategorize edilebilir. Bu sözlükler kapsam ve türleri/alanları daraltılarak daha da derinleştirilebilir. Bilginin niteliği ve niceliği arttıkça yeni bilimlere ortaya çıkacak, yeni

bilimler de doğal olarak yeni sözlüklere (özellikle ihtisas sözlüklerine) kapı aralayacaktır.

Bütün bu sözlüklerde döngüsel bir mantık sezilir. Bir konuda bilgi sahibi olabilmek için önce başvuru kaynakları olarak sözlüklere ihtiyaç duyulur. Bilgi/uzmanlaşma arttıkça ve çeşitlendikçe mevcut sözlüklere katkılar da artacağı gibi yeni yeni sözlükler ortaya çıkacaktır. Özellikle sosyal bilimlerde, ana/temel bir sözlükten daha gelişmiş sözlüklere doğru bu yolculuk hiç bitmez.

Bütün bu sözlük ve sözlükçülük çalışmaları içinde “takma adlar sözlüğü” çok ayrı bir yerde durmaktadır. Yazarlığın profesyonel bir meslek haline gelmesi, gazete-dergicilik faaliyetlerinin gittikçe toplumun her kesimini etkilemesi ve meta/ürün olarak kitabın yaygınlaşması ile mümkün olabilmiştir. Değişen ve gittikçe karmaşık hale gelen modern hayat, bazen kendi istekleriyle gerçekleşse de, yazarlara yeni bir yüzle okur karşısına çıkmayı âdeta dayatır. Buradaki yeni bir yüz ifadesi (veya maske) edebiyat bağlamında “takma ad” olarak yorumlanabilir.

Tanzimat’tan bugüne doğru yapılacak bir yolculuk takma ad kullanmayan çok az yazarın olduğunu ortaya çıkaracaktır. Bu alışkanlık zamanla öylesine yaygın hale gelmiştir ki aynı takma ada birden fazla yazarda rastlamak dahi mümkün olabilmiştir. Bu durum, içine bir şekilde yazar, edebî tür ve ürünlerin girdiği çalışmalarda, metnin sahibini/yazarını gerçek veya gizli/sahte yüzüyle bilmeyi zorunlu hale getirmiştir. İşte tam da bu nedenle günümüzde, sosyal bilimlerde yapılacak çalışmalarda “takma ad sözlükleri”ne ciddi anlamda ihtiyaç duyulmaktadır. Değişik meslek gruplarına mensup kimselerin, (Mesela, sinema sanatçılarının, gazetecilerin), hatta bilim insanlarının dahi zaman zaman takma ad kullandıkları düşünülürse bu ihtiyacın sosyal bilimleri de aşan bir boyutta olduğu düşünülebilir.³

“Takma ad sözlüğü” hazırlamak bir veya birkaç kişinin üstesinden gelebileceği türde bir çalışma alanı değildir. Bu alanda çalışmak çok ayrı bir dikkat ister. Bu nedenle, bu sözlük türünde uygulanabilecek en mantıklı ve uygulanabilir yöntem, tespit edilen takma isimleri bir bilgi bankasında/havuzunda toplamak/biriktirmek, belli bir süre sonra bu bilgilerden hareketle sözlüğe ulaşmak şeklinde olabilir.

³ Bu bahse iki örnek vermek isteriz: Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, “Altay Pamir”, “A. Ergenekon”; Prof. Dr. Mehmet Kaplan, “K. Domaniç”, “Osman Okatan”, “Osman Selçuk”, “Nuri Hisar”, “Ruhi Çınar”, “Nuri Tarhan”, “Muzaffer Aşkın”, “Hareket”, “Mustafa K. Himmegil” takma isimlerini kullanırlar.

Yıllardır sözlükçülük çalışmaları, mevcut sözlüklerin yeniden ve tekraren elden geçirilmesiyle yapıldı. Bu durum “takma adlar sözlüğü” için de geçerlidir. Bu tür sözlükleri hazırlayanlar da bilgilerin çoğunu ilk hazırlayanlardan ödünç aldıkları için sık sık eksikliklerle ve yanlışlıklarla karşılaştı. Günümüzdeki sözlük çalışmalarında artık sahaya inmek, edebî metne ulaşım nüfuz etmek, nüanslardan hareketle hem maddeleri hem de anlamları yenilemek temel bir zorunluluktur.

KAYNAKÇA

- Akün, Ö. F. (2006). “Nâmık Kemal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul: TDV Yayınları, 361-378.
- Çetin, N. (2006). *Takma Müstear İsimler Sözlüğü*, Ankara: Edebiyat Otağı Yayınları.
- Dayanç, M. (2012). “Bir Yenileşme Dönemi Aydını Olarak Ahmet Mithat Efendi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 47, 81-96.
- Demiralp, O. (2001). “Bir Başkası Olarak ta Kendisi?”, *kitap-lık*, Sayı: 45, Ocak-Şubat, 238-242.
- Durmuş, İ. (2009). “Sözlük”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 37, İstanbul: TDV Yayınları, 398-401.
- İmzasız, (2003). “Ercüment Ekrem Talu”, *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul: YKY, 934-935.
- Namık Kemal. (1866). “Lisân-ı Osmânî’nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir”, *Tasvir-i Efkâr*, Nr. 416.
- Okay, M. O. (2006). “Müstear İsim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul: TDV Yayınları, 130-131.
- Özpalabıyıklar, S. (2001). “Tanzimattan Bugüne Türk Edebiyatında Takma Adlar, Mahlaslar, Rümuzlar Dizini”, *kitap-lık*, Sayı: 45, Ocak-Şubat, 248-253.
- Özpalabıyıklar, S. (2001). “Nâm-ı Diğer Âsım Prizren...”, *kitap-lık*, Sayı: 45, Ocak-Şubat, 243-247.
- Tansel, F. A. (1985). “Halil Nihad Boztepe’nin İğreti Adı: Karga”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Sayı: 4, Ekim, 70-76.
- Yıldırım, T. (2006). *Edebiyatımızda Müstear İsimler*, İstanbul: Selis Kitaplar.

SÖZLÜKBİRİM OLARAK ARAPÇA TENVİN Lİ SÖZLER: SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Muna YÜCEOL ÖZEZEN*

ÖZET

Arapçada, tenvin biçimbilgisinden (sarftan) sözdizimine (nahve) kadar bütün bir dilbilgisini kaplayan bir konudur ve bir biçimbirim olarak tenvin Arapçada bilgi yapısının en önemli işaretleyicilerinden biridir. Osmanlı Türkçesine yönelik çalışmalarda verilen bilgilerle tenvin konusunun tüm kullanım ve işlev özellikleriyle kavranması olanaksızdır. Ancak bu bildiride, bu gibi betimleme sorunları bir kenara bırakılarak konu sözlükbilimsel düzeyde ele alınmıştır. Buna göre, tenvinli sözlerin ne kadarının, Türkiye’de en çok kullanılan ve böylelikle de en kitlesel olma özelliği kazanmış bulunan F. Devellioğlu’nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat’inden Türkçe Sözlük (2011)’e taşındığı, nasıl taşındığı, sözlükbirimlerin yazımı ve sınırlandırılması konusunda nasıl tercihlerde bulunulduğu ve bu uygulamalarda ne gibi tutarsızlıklar olduğu konularındaki gözlemler sıralanmış ve bunlarla ilgili birtakım çözümler önerilmiştir. Arapçada bilgi yapısının en önemli işaretleyicilerinden biri olan tenvin, Osmanlı Türkçesinde ve bunun devamı olan Türkiye Türkçesinde yalnızca tür değiştirici bir sonek görünümündedir. Tür değiştiricilik özelliği, Türkçedeki +ki, +nc° vb. eklerini alan sözcükler kümesi gibi, tenvinli sözcükler kümesini de ucu açık bir hale getirmekte, anluk ve kişisel üretimleri mümkün kılmaktadır. Bu da tenvinli sözcüklerin sözlükbirim olarak değerlendirilmeleri konusunda güçlükler yaratmaktadır. Bu çalışma söz konusu güçlüklerle dikkat çekmek ve bu güçlüklerle ilgili çözümler önerileri sunmak amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın veri tabanı Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat’teki (659 adet) ve Türkçe Sözlük 2011’deki (168 adet) tek sözcüklük tenvinli sözlükbirimden oluşmaktadır.

Anahtar Sözcükler: sözlükbilim, sözlükbirim, sözvarlığı, tenvin, Arapça-Türkçe ilişkileri

LEXICOLOGICLY WORDS WITH TENVİN IN ARABIC: PROBLEMS AND SOLUTIONS

ABSTRACT

The tenvin in Arabic is a topic that covers the whole grammar from morphology to syntax and this morpheme is one of the most important encoders of information structure in Arabic. The topic of tenvin with its all features of usage and function is impossible to comprehend considering the information provided in studies in Ottoman Turkish. But in this paper, these kinds of descriptive issues were left aside and the topic was discussed merely at syntactic level. Therefore, observations about words with tenvin, most frequently used and therefore representing an aggregate

*Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, e-posta: mozezen@cu.edu.tr

have been arrayed by considering how many of them and how frequently they have been represented in and transferred from *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* by F. Devellioğlu to *Türkçe Sözlük* (2011) and what kinds of preferences have been made about the orthography and what kinds of inconsistencies exist and some recommendations regarding these issues have been offered. The *tenvin* which is one of the most important encoders of information structure in Arabic seems to be only a suffix, a word class changing issue in Ottoman Turkish and Turkey Turkish. The feature of changing word class turns the group of words with *tenvin* to an open cluster like +*ki*, +*nc*^o etc. in Turkish and it makes possible the prompt and idiosyncratic productions. And this issue creates certain difficulties about evaluation of the words with *tenvin* as a lexeme. In this paper, we aim to draw attention to the challenges and offer some solutions to these challenges. The data base of the study consists of single-word with *tenvin* 659 pieces in *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* and 168 pieces in *Türkçe Sözlük* (2011).

Key Words: *lexicography, lexeme, vocabulary, tenvin, Arabic-Turkish relations*

1. GİRİŞ

1.1 Amaç

Çalışma, *tenvinli* sözlerin Osmanlı Türkçesinden çağdaş Türkiye Türkçesine nasıl taşındığı, sözlükbirimlerin yazımı ve sınırlandırılması konusunda nasıl tercihlerde bulunulduğu ve bu uygulamalarda ne gibi tutarsızlıklar olduğu konularındaki gözlemleri sıralamak, bu konulardaki güçlüklerle dikkat çekmek ve bu güçlüklerle ilgili çözüm önerileri sunmak amacını taşımaktadır.

1.2. Yöntem

Çalışmanın veri tabanı F. Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'teki (bundan böyle *FD*) (659 adet) ve *Türkçe Sözlük* (2011)'deki (168 adet) tek sözcüklük *tenvinli* sözlükbirimden oluşmaktadır. Çalışmada bu iki sözlük bağlamında Osmanlı Türkçesinde ve çağdaş Türkiye Türkçesinde kullanılan *tenvinli* sözler karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Çalışmanın evreni her iki sözlükteki tek sözcüklük *tenvinli* sözlükbirimlerden oluşacak, öbek görünümlü *tenvinli* sözler çalışmanın dışında tutulacaktır. Ayrıca *tenvinin* Osmanlı Türkçesindeki yazım (imla) özellikleri üzerinde durulmayacak, ancak *FD*'deki veri yazım tutarsızlıkları giderilmiş ve sözlükbilimsel hataları düzeltilmiş olarak paylaşılacaktır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Yüceol Özezen, 2015, 41-57).

1.3. Kavramsal Çerçeve

Tenvin (تنوين) konusu genel olarak Osmanlı Türkçesi kaynaklarında ve bazı Arapça kaynaklarda ya sözcük anlamıyla ya da imla değeri bakımından ele alınmaktadır. Buna göre, tenvin “nunlama, sözcüğün sonuna sesletimde /n/ sesbirimi, yazıda harekesiz *nûn* (ن) harfi ekleme” veya “sözcüğün sonuna ikincisi sakın bir *nûn* gibi okunan çift hareke ekleme” demektir (Çörtü, 1999, 20; Eminoğlu, 2008, 18). Arapçada 3 çeşit tenvin vardır: çift üstün (fethateyn) durumundaki *+An*, çift esre (kesreteyn) durumundaki *+In* ve çift ötre (dammeteyn) durumundaki *+Un*.¹ Ancak bu açıklamalar, tenvinin dilbilgisi bakımından ayırıcı yanı ve işlevi konusunda fikir vermemektedir. Oysa Arapçada biçimbilgisinden (sarftan) sözdizimine (nahve) kadar bütün bir dilbilgisini kaplamakta ve bütün bir dilbilgisi için önem arz etmektedir. S. Gündüzöz, “Klâsik Arapçada bir kelimeyi belgisiz yapmanın en temel yolu kelimenin tenvinlenmesidir. (...)” demektedir (2003, 79). M. Maksudoğlu da benzer bir ifadeyle, tenvini sözcüklerin sonunda bulunan ve onların belirsiz olduklarını gösteren “N” sesi olarak tarif etmiştir (1992, 24). O halde, tenvin Arapçada bir sözcüğü belirsiz kılmanın en tipik yoludur ve bu görünümüyle tenvin Arapçada bilginin en önemli işaretleyicilerinden biridir. Buna göre tenvin yalnız bir hareke ve yalnız bir imla ögesi değil önemli bir biçimbirim hatta bir biçim-sözdizimsel birimdir; işlevi cümledeki sözdizimsel konumuna ve cümledeki anlama göre belirir; yazıda bazen, sesletimde ise sık sık ihmal edilmesine rağmen, tenvin, sözcükler arasında bağıntı kuran kategorik bir ögedir.

Tenvin belirsizleştirmenin yanı sıra başka sözdizimsel işlevlere de sahiptir: En genel hatlarıyla söylenecek olursa, *+An*’lı tenvin, cümlede belirsiz durumdaki *mef’ul* (belirtisiz nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci) ögesini; *+Un*’lu tenvin, isim cümlesinin belirsiz durumdaki mübtedasını (öznesini), haberini (yüklemine) ve fiil cümlesinin failini (öznesini)² ve *+In*’lı tenvin de başında bir harf-i cerr (prepozisyon, ön çekim edatı) bulunan ve yine belirsiz *mef’ul*

¹ Arapça tenvinlerin sesbilgisel değişkeleri (allophone) konusunda Türkiye Türkçesi sesletimleri esas alınmıştır.

² Buradaki “isim cümlesi” ve “fiil cümlesi” terimleri Batı literatüründeki içerikleriyle kullanılmıştır. Buna göre -bu konudaki tartışmalar bir kenara- yüklemi isim olan cümle “isim cümlesi”, yüklemi fiil olan cümle de “fiil cümlesi” olarak değerlendirilmiştir. Oysa Arap dilbilgisi terminolojisinde bu ayırım söz sırasına bakılarak yapılır ve fiille başlayan cümle fiil cümlesi, isimle başlayan cümle de –yüklemi fiil olsa bile- isim cümlesi olarak değer görür.

durumundaki ögeyi işaretler (ayrıntılı bilgi için bk. Sevinç, 2012).
Örneğin,

قراءة فاطمة كتاب.

Ḳara 'at Fāḫimätü kitābän.

“Fatima bir kitap okudu.”

كتاب مفيد جدا.

Kitābun müfīdun ciddän.

“Kitap çok yararlıydı.”

فتح أحمد الباب بسهولة.

Fätühā'Ahmādu l-bābä bi-sür'ütin.

“Ahmet kapıyı hızla açtı.”

Ancak Osmanlı Türkçesi için bütün bu işlevlerin genel anlamda bir önemi yoktur. Çünkü Osmanlı Türkçesi, Arapçanın sözvarlığından büyük ölçüde etkilenmiş olmasına rağmen, bir sözcüğü belirli veya belirsiz kılmak veya cümledeki sözcükler arasında bağıntı kurmak için kendi biçim-sözdizimsel olanaklarını kullanmaya devam etmiştir. Başka bir deyişle, Osmanlı Türkçesi tenvinli bir Arapça sözcüğü tenvinin genel görevlerini ve onun aslında bir çekim ögesi olduğunu düşünerek değil, herhangi bir sözlükbirimi alır gibi almıştır; bu tenvinli alıntı sözcükler de genellikle +An'lı sözcüklerdir ve cümlede zarf işlevli olarak kullanılmıştır. +In'lı tenvinler genellikle edat öbeklerinin sonunda yer aldığı için ve Osmanlı Türkçesinde de Arapça söz öbekleri ve cümleler ancak kalıplaşmış yapılarla sınırlı olduğu için +In'lı birimler az, +Un ise sözcüğü basitçe belirsiz yapmak veya isim cümlesinin öznesi veya yüklemine işaretlemek için kullanıldığı için ve Osmanlı dilbilgisi her iki duruma da sırt çevirmiş olduğu için +Un tenvinli birimler çok çok az kullanılmıştır.

Bükünlü dillerin sözlüklerini hazırlayan sözlükbilimciler sözcüklerin çekim özelliklerini de büyük ölçüde sözlüklerine taşırlar (Jackson, 2016, s. 160). Buna rağmen tenvinle çekime girmiş sözler - sözcüğün yapısında bir değişiklik söz konusu olmadığından olsa gerek- Arapça sözlüklerde genel olarak yer almaz (Örneğin Mutçalı, 1996 ve Erkan, 2006). Oysa Osmanlı Türkçesinde tenvinli sözlerin herhangi bir sözlükbirim değerinde olması, Arapça tenvinin Osmanlı Türkçesinde ve bunun devamı olan Türkiye Türkçesinde yalnızca tür değiştirici bir sonek görünümü kazanmasına neden olmuştur. Tür değiştiricilik özelliği (bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Gülsevin, 2004), Türkçedeki +ki, +nc^o vb. eklerini alan sözcükler kümesi gibi, tenvinli sözcükler kümesini de ucu açık bir hale getirmekte, anlık ve

kişisel üretimleri mümkün kılmaktadır. Bu da tenvinli sözcüklerin sözlükbirim olarak değerlendirilmeleri konusunda güçlükler yaratmaktadır. Şu durumda sözlükbilimci, gerek Osmanlı Türkçesi için gerekse Türkiye Türkçesi için hazırlayacağı sözlüklerine tenvinli sözlerin ne kadarını, nasıl almalıdır? Bu sorunları tartışmaya başlamadan önce Osmanlı Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki genel görünümüne bakmak gerekmektedir.

2. OSMANLI TÜRKÇESİ-TÜRKİYE TÜRKÇESİ BAĞLAMINDA TENVİNLİ SÖZLÜKBİRİMLER: BULGULAR VE TARTIŞMA

Bilindiği gibi Türkiye Türkçe yazı dilinin, Türklerin değişen toplumsal yapısına bağlı olarak en azından 100 yıldan bu yana Arapçayla dilsel bir ilişkisi yoktur ve Arapçadan Türkçeye yeni girişler söz konusu değildir. Buna göre, bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan Arapça söz ve sözcüklerin, bu dile Osmanlı Türkçesinden miras olarak kaldığı, ancak bu söz ve sözcüklerin sıklığının giderek azaldığı söylenebilir. Bu durum, Arapça tenvinli söz ve sözcükler için de geçerlidir. Ancak herhangi bir yazılı veya sözlü dilin, her düzlemde aynı biçimde üretilemeyeceği, her dil kullanıcısının eğitim düzeyi, dünya görüşü ve siyasal yaklaşımına göre *dil* havuzundan (dil yetisi, *langage*) kendisine uygun bir *söz*ü (edime dönüşmüş dil, *parole*) kullanmayı tercih edeceği dilbilimsel bir gerçektir. Buna göre, bir Türkiye Türkçesi kullanıcısının Arapça-Farsça söz kullanımı sıklığıyla Arapça tenvinli sözleri kullanım sıklığı arasında paralellik vardır. Acaba Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçen tenvinli sözlerin ne kadarı Türkiye Türkçesine taşınmıştır ve tenvinli sözlerin kullanımıyla ilgili Türkiye Türkçesinin genel eğilimi nedir? Bunun için, Osmanlı Türkçesinden ve Türkiye Türkçesinden çeşitli türde pekçok metnin taranması gerekmektedir. Ancak bildiri metni sınırları içinde Türkiye Türkçesi yazı dilinin temsilcisi olarak *Türkçe Sözlük* (2011)'de hangi tenvinli söz ve sözcüklerin bulunduğunu belirlemek de tenvinli sözcüklerin kullanımıyla ilgili olarak iki dönem arasındaki paralellikler konusunda fikir verecektir.

Buna göre FD'de yer alan 659 tek sözcüklük tenvinli sözlükbirimin yalnızca 168'i *Türkçe Sözlük* (2011)'e aktarılmış, 491'i aktarılmamıştır. FD'den *Türkçe Sözlük* (2011)'e aktarılan ve aktarılmayan sözlükbirimler şöyle sıralanabilir:

Aktarılanlar: *‘acebā* (< *‘aceben*), *‘ācilen*, *‘ādetā*, *āḥiren*, *aḥlākan*, *‘aḳlen*, *‘alenen*, *‘āriyeten*, *aşāleten*, *aşlā*, *aşlen*, *‘atfen*, *‘aynen*, *ba‘zan*, *bedāheten* *bedenen*, *binā‘en*, *cebren*, *cevāben*, *cidden*, *cismen*, *cümleten*, *dā‘imā* (< *dā‘imen*), *dāḥilen*, *defāten*, *devren*, *dīnen*, *ebediyyen*, *ekseriyyā* (< *ekseriyyen*), *emāneten*, *esasen*, *evvelā* (*evvelen*) (yalnızca *evvela* biçimiyle), *farazā*, *fitraten*, *fi‘len* (*fiilen* biçiminde), *fikren*, *füc‘eten* (*fücceten* biçiminde), *gālibā* (*gāliben*) (yalnızca *galiba* biçimiyle), *gıyaben*, *ḥaḳīkaten*, *ḥālā* (*ḥālen*), *ḥāmilen*, *ḥarfıyyen*, *ḥāricen*, *ḥāşşaten*, *ḥayālen*, *ḥilḳaten*, *ḥitāben*, *ḥuḳūkan*, *ḥulāşaten*, *ḥükmen*, *ḥürmeten*, *idareten*, *iḥtiyātan*, *iḳtişāden*, *‘ilāveten*, *irşen*, *irticālen*, *ismen*, *istinaden*, *i‘tibāren*, *izāfeten*, *ḳalben*, *kāmilen*, *ḳānūnen*, *ḳaşden*, *ḳaḫ‘ıyyen*, *ḳazā‘en*, *kefāleten*, *kerāheten*, *kerhen*, *ḳismen*, *ḳıyāsen*, *külliyen*, *lafzan*, *luḫfen*, *maddeten*, *maḥfūzan*, *maḥsūben*, *maḥşuşan*, *ma‘lūlen*, *ma‘nen*, *mantıkan*, *me‘ālen*, *mecāzen*, *mecbūren*, *meccānen*, *melfūfen*, *merḥabā*, *meşelā* (*meselen*) (yalnızca *mesela* biçimiyle), *meşrūtan*, *mevḳūfen*, *mu‘aḥḫaren*, *muḫtaşaren*, *muḫtemelen*, *muḳaddemā* (< *muḳaddemen*) (yalnızca *mukaddema* biçimiyle), *muntazaman*, *muta‘āḳıben*, *muḫḫakā* (*muḫḫakan*) (yalnızca *mutlaka* biçimiyle), *muvaḳḳaten*, *mükāfeten*, *mükemmelen*, *mükerreren*, *münferiden*, *münḫaşıren*, *müreffehen*, *müsta‘celen*, *müstaḳillen* (*müstakilen* biçiminde), *müstemirren*, *müsteniden*, *müştereken*, *mütemadiyen*, *mütenekkiren*, *müteselsilen*, *müteveccihen*, *müttefiḳan*, *mütteḫiden*, *müverraḫan*, *nadiren*, *naḳden*, *naḳlen*, *naḳzan* (*nakzen* biçiminde), *nażaren*, *nazmen*, *neşren*, *neşren*, *nisbeten*, *rağmen*, *re‘sen*, *resmen*, *şarāḫaten*, *sehven*, *serī‘an*, *siyāseten*, *siyyānen* (*seyyanen* biçiminde), *şüretā* (< *şüreten*) (yalnızca *sureta* biçimiyle), *şahşan*, *şeklen*, *şer‘an*, *şifāhen*, *ta‘ammūden*, *ḫab‘an*, *taḫmīnen*, *taḫrīren*, *ta‘ḳıben*, *taḫrīben*, *tamāmen*, *teberrūken*, *tedrīcen*, *te‘kīden*, *tekrāren*, *telmiḫan*, *terfī‘an*, *tesādūfen*, *tevfīḳan*, *ḫıbben*, *vāḳı‘ā* (< *vāḳı‘an*) (yalnızca *vakıa* biçimiyle), *vaḳtā* (*vaḳten*) (yalnızca *vakta ki* öbeği içinde), *vehleten*, *vekāleten*, *vicāhen*, *vicdānen*, *yaḳīnen*, *zāhiren*, *zāten*, *zecren*, *zimnen*, *zihnen*.

Aktarılmayanlar: *‘acāleten*, *‘aceleten*, *ācilen*, *‘adeden*, *‘ādeten*, *‘ādiyen*, *āḥiren*, *aḫyānā* (*aḫyānen*), *‘alāniyeten*, *‘amden*, *‘amelen*, *āminen*, *‘āmmeten*, *‘ammiyā*, *‘ammeyyā*, *‘amūden*, *‘amyā*, *ānen*, *ānifen*, *‘anveten*, *‘arazan*, *‘arızan*, *‘arzan*, *‘aşıren*, *ātiyen*, *āvineten*, *‘ayānen*, *ayzan*, *‘azīmeten*, *‘azmen*, *bağteten*, *bākiyen*, *bāḫinen*, *baḫren*, *bed‘en*, *bedelen*, *bed‘eten*, *berren*, *bevāḫan*, *beyyinen*, *bidāyeten*, *cāhiyen*, *cedden*, *cehren*, *cehreten*, *cem‘an*, *cemī‘an*, *cenūben*, *cezā‘en*, *cezmen*, *ciḫāren*, *cū‘an*, *cūfā‘en*, *cüzāfen*, *dā‘iren*, *ḫarben*, *ebedā* (*ebeden*), *ekīden*, *faḫriyyen*, *farzā* (*farzan*), *fennen*, *ferāḫan*, *fer‘an*, *fevren*, *fikriyyen*, *füzūlen*, *fücā‘eten*, *gāfılen*, *gaḫleten*, *gānimen*, *garāmeten*, *garazan*, *garben*, *gaşben*, *gażaben*, *gıbben*, *ḫacmen*, *ḫacren*, *ḫāfiyen*, *ḫafiyyen*, *ḫafiyyeten*, *ḫā‘iben*, *ḫā‘ifen*, *ḫaḳḳā* (*ḫaḳḳan*),

halefen, hālişan, hāliyā (hāliyen), hāliyen, halkan, hāmisen, harben, hasbeten, hāsiren, hasmen, haşren, hāşî'an, haşyeten, haţā'en, havāleten, havfen, hayyen, hāzî'an, hebā'en, hediyyeten, henîen, hışşîsā, hıyāneten, hikmeten, hilāfen, hissien, hıfyeten, hulkan, huşûsā (huşûşan), 'ımiyyā, 'ımyā, ıslāhan, î'ādeten, î'āneten, î'āreten, ibkâ'en, 'ıbreten, ibtidā'en, ibtinā'en, icāben, 'ıcāleten, iclālen, icmā'an, icmālen, idāneten, iğtirāren, ihāleten, ihrākan, ihsānen, ihticācen, ihtikāren, ihtirāmen, ihtirāzen, ihtilākan, ihtişāren, ihtiyāren, ihzāren, ikrāhen, ikrāmen, iktibāsen, iktidā'en, iktifā'en, , î'lānen, 'ılmen, iltizāmen, imā'en, imlā'en, imtişālen, 'ınāden, 'ınāyeten, inkiyāden, intikālen, intikāmen, intizāren, irdāfen, irkāben, irtifā'an, istî'āben, istidlālen, istiglālen, istihbāben, istihkākān, istihsānen, istikhbālen, istināfen, istinşāren, istişhāben, istişvāben, istişfā'en, istişhāden, istiştirāden, istizāhan, î'timāden, ittibā'an, ittifākān, 'ıvaţan, 'ıyādeten, 'ıyāzen, İzāhan, î'zāzen, kadîmen, kâffeten, kahren, kâ'iden, kâ'ıdeten, kâ'ımen, kâlemem, kâlen, kalîlen, kariben, karzan, kasren, kaţ'ā (kaţ'an), kâţıbeten, kavlen, keyfiyyeten, kıdemen, kışāşan, kirāren, kitāben, kutren, leffen, leylen, lisānen, ma'an, mağdūben, mağlūben, mağmūmen, mağrūren, mağşıyyen, mağfiyyen, mağmūlen, mağnūkan, mağrūmen, mağzā (mağzan), mağzūlen, mağzūnen, mağhūren, mağlū'an, mağtū'an, mağtūlen, ma'kūsen, maşhūben, maşlūben, māşiyen, maşrū'an, maţ'ūnen, maţviyyen, ma'ıyūben, mazlūmen, mazrūfen, ma'zūlen, mebnıyyen, mebsūţan, mebzūlen, mecimū'an, med'ıvven, meflūcen, mehānen, mehlen, mehmūsen, mekānen, memnūnen, me'mūren, menfiyyen, mensıyyen, merbūţan, merhameten, merreten, mer'ūben, mesmūmen, meşyen, mevcūden, mevşūkan, meylen, me'yūsen, mezcen, me'zūnen, mirāren, mu'accelen, mu'āvazaten, mu'azzezen, mufaşşalen, muhayyeben, muhtaşşan, mukābeleten, mukarrenen, muqassaţan, munfaşılen, muntazıren, muşārahaten, muşarrahan, muşırren, mu'ţaden, muţarrıden, muţayyeben, muţtarıden, muţtaşılen, muvāceheten, muvaqqāren, muvaşşahan, muvāza'aten, muvazzafen, muvazzahan, muzafferen, muţţacı'an, mücāhereten, mücāzetem, müceddeden, mücehhelen, mücmelen, müctemi'an, müdāfa'aten, müdellelen, mü'ebbeden, mü'eccelen, mü'eddeben, mü'ekkedem, mü'evvelen, müfāvazaten, müflisen, mükerremen, mükrehen, mülāzemetem, münāğğaşan, münāşafeten, münāvebetem, mün'azilen, münfa'ılen, münğazzan, münhezimen, münkesiren, mürtecilen, mürüvvetem, müsāfereten, müsāra'aten, müsāvetem, müsellahan, müselselen, müsta'ciben, müsta'ınen, müstaşhibem, müstazhiren, müste'ciren, müstemı'an, müşāhereten, müteberriken, mütebettılen, mütedāfi'an, müte'essifen, müte'eşşiren, mütehevıiren, mütekkābilen, mütekāfiyen, mütenāsıben, mütenāzıren, mütenezzilen, müterakķıben, mütesāviyen, müteşābihem, mütevācihem, mütevāliyen, mütevātıren, mütevāziyen, mütevekkılen, müteverriken, müteveşşiden, müteveşşilen, müteyemmimen, müteyemminen, müzeyyelen, nādımen, nef'an, nehāren,

nehren, neseben, nev'an, nizāmen, 'örfen, rābi'an, rācilen, rāfihen, rağbeten, rāki'an, rākiben, rehbeten, rızā'en, ri'āyeten, rücū'an, sābıkan, sābi'an, sādisen, şahıhan, şalben, sālimen, sālışen, sāmīnen, sāniyen, şarīhan, şaṭhan, şaṭhiyyen, sehlen, selben, sem'an, semā'an, seviyyen, sırren, sinnen, şulhan, şarkān, şāyi'an, şimālen, şīren, şüzūzen, ta'dīlen, tafşīlen, taḥkīkā (taḥkīkan), taḥşışan, taḥvīfen, taḥdīmen, taḥdīren, taḥlīden, taḥrīren, talaṭtufen, taleben, talḥışan, talṭīfen, tam'an, ta'mīmen, tanzīren, tāreten, ta'rīzan, tasalluṭan, taşarrufen, taşdıkan, tāsi'an, taşrīhan, taşvīben, taṭbīkan, tatyīben, tav'an, tavāzu'an, ta'vīzan, tavzīhan, tāyi'an, ta'zīmen, teba'iyyeten, tebdīlen, tebe'an, teberru'an, tecdīden, tecevvūzen, tecribeten, tecrīden, te'dīben, teeddūben, tefriḳaten, tehdīden, tehekkūmen, teḳā'ūden, tekrīmen, te'mīnen, temlīken, temyīzen, tenezzūlen, teraḥḥumen, terbi'an, terdfīfen, terdfīkan, terhiben, tesbī'an, tesebbūben, teshīlen, te'sīsen, tesmīmen, tesrī'an, teṭavvu'an, tevātūren, tevbīhan, tevdī'an, tevessū'an, tevessūlen, tevḥīden, te'vīlen, teyemmūnen, tezvīren, ṭıḳkan, ṭūlen, 'ucāleten, 'umḳan, 'ummiyyā, 'umūmen, 'unfen, 'unveten, ūbūvveten, vāḥīden, vaż'an, vāzīhan, vazīfeten, vechen, yevmen, zamīmeten, zemānen, zevḳan, zeylen, zulmen.

Yukarıdaki söz listelerine göre, Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan tenvinli söz ve sözcüklerin Osmanlı Türkçesinde tespit edildiğinden farklı kimi görünümleri de vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

Osmanlı Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki en dikkat çekici değişme ünsüz tekleşmesidir: /-yy-/ > /-y-/: *ebediyyen*>*ebediyen*, *ekşeriyyā*>*ekseriya*, *ḥarfīyyen* >*ḥarfīyen*, *ḳaṭ'iyyen* >*katıyenvb.*; /-ll-/ > /-l-/: *müstakīllen*>*müstakilen*.

Tersine olarak, bir sözcükte ünsüz ikizleşmesi (/c'/ > /cc/) yaşanmıştır: *fūc'eten*>*fūcceten* (Bu değişimi /'/ > /c/ değişimi olarak değerlendirmek güç görünmektedir.).

Arapçada /-b-/'li kimi tenvinli sözcükler Türkiye Türkçesine /-p-/'li olarak taşınmıştır. Bu durum, Klasik Osmanlı Türkçesinde sesletimde ötümlü uyumunun bulunduğu ve Türkiye Türkçesindeki sesletimlerin de bu dönemden miras kaldığına ilişkin bir veri olabilir: *nisbeten*>*nispeten*, *mepsūtan*>*mepsuten vb.*

Tenvinli sözcüklerin bir bölümünde ünlü değişmesi örnekleri görülmektedir: *luṭfen*>*lütfen*, *siyyānen*>*seyyanen* gibi.

Bir diğer dikkat çekici nokta, biçim-sesbilgisel bir değişimdir. Bu değişim, *aşlā*, *aşlenveya hālā*, *hālen* gibi bugün her biri ayrı birer

sözlükbirime dönüşmüş sözler dışında, Osmanlı Türkçesinde $+ā$ ve $+an$ 'lı olarak iki görünümdeki kimi tenvinli yapılardan yalnızca birinin (çoğunlukla $+ā$ 'lı biçimlerin) Türkiye Türkçesine taşınmış olmasıdır: *ebeden*, *ebediyyen*, *ebebā*>*ebediyyen*; *evvelen*, *evvelā*>*evvela*; *farzan*, *farazā*, *farzā*>*faraza*, *gāliben*, *gālibā*>*galiba*; *mutlakān*, *mutlakā*>*mutlaka* gibi. Dilin kendi doğal seyri içinde neyi tercih edip, neyi kullanımdan atacağıyla ilgili rasyonel ilkeler ortaya koymak mümkün değildir. Çünkü dil, bireysel ve toplumsal bir olgu olmak bakımından, her türlü bireysel ve toplumsal olay, durum, değer değişikliği, estetik algı vb. parametrelere göre, çoğu kez önceden kestirilemez değişimler yaşayabilir ve buna bağlı olarak da dilde bazı tercihler öne çıkabilir. Ancak, yazım (imla) insanın kendi icat ettiği *dil dışı* bir durumdur. *Türkçe Sözlük* (2011)'de Osmanlı Türkçesinde $+ā$ ve $+an$ 'lı olarak iki görünümdeki sözcüklerin yazımıyla ilgili şu tercihlerde bulunulmuştur: *acaba*, *âdeta*, *asla*, *aslen*, *daima*, *evvela*, *faraza*, *galiba*, *hâlâ* / *hâlen*, *haşa*, *hayfa*, *merhaba*, *mesela*, *mukaddema*, *mutlaka*, *sureta*, *vâkıâve vaktâ* (*ki*). Görüldüğü gibi genel eğilim, bu sözcüklerin son ünlüsü olan /a/'nın kısa yani düzeltme işareti olmaksızın yazımıdır. Ancak *hâlâve vâkıâ* sözcüklerinin son ünlüsü düzeltme işaretiyle yazılmıştır; *hâlenve âdeta* sözcüklerinde ise ilk ünlü durumundaki /a/'da yer alan düzeltme işareti dikkat çekmektedir. Türk Dil Kurumu'nun bugün yürürlükte olan ve *Yazım Kılavuzu* (2012)'da paylaşılan genel yazım ilkesi gereği, düzeltme işareti yalnızca eşsesli olan veya en azından bugün Türkiye Türkçesinde eşsesli bir görünüm kazanan sözcüklerin karışmasını engellemek üzere ve uzun sesletimi sağlaması bakımından kullanılmaktadır. Buna göre, *adet* < *aded* ile *âdet* < *âdef*'i, *vakıa* < *vâkı'a* ile *vakıa* < *vâkı'ā* < *vâkı'an*'ı ve *halâile hâlâ* < *hâlâ* < *hâlen*'i birbirinden ayırmak için sözcüklerin ilk ünlülerinin üzerine düzeltme işareti konulmaktadır. Ayırıcı işaret sözcüklerin ilk ünlülerindeki düzeltme işareti olduğuna göre, *hâlâ* ve *vâkıâ* yazımlarındaki ikinci düzeltme işareti gereksizdir. Sözcüklerin Türkiye Türkçesinde *hâlâ* ve *vâkıâ* biçiminde yazımları, hem benzer yapıdaki diğer tenvinli sözcüklerin yazımına hem de *Yazım Kılavuzu* (2012)'da belirlenen genel ilkelere uygun olacak, tutarsızlık ortadan kalkmış olacaktır. Öte yandan *Türkçe Sözlük* (2011)'de yer alan $+ā$ / $+an$ 'lı tenvinli sözlükbirimler arasında Osmanlı Türkçesinde sıklıkla kullanılan *kaṭā'*'nin güncel biçimi olan *kata* bulunmamaktadır. Başlı başına bir sözlükbirim olarak ele alınmasa da, bu tenvinli yapının sık sık *asla* ile ikileme oluşturduğu kabul edilecektir. Bu bakımdan bu

sözcük, *Türkçe Sözlük* (2011)'de en azından *asla* sözlükbirimi içinde bir söz kalıbı olarak yer almalıdır: *asla ve kata*.

Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçişte tenvinli sözlerin *anlam daralması* gibi anlambilgisel değişimler yaşamış olma potansiyelleri de vardır. Örneğin, FD'ye göre Osmanlı Türkçesi metinlerinde “nakil yoluyla, naklederek, taşıyarak; anlatma veya hikaye yoluyla” anlamlarıyla kullanılan, *Türkçe Sözlük* (2011)'de ise “nakil yoluyla, aktarılarak” anlamları verilen *naklen* > *naklen* sözcüğünün bugün Türkiye Türkçesinde neredeyse yalnızca *yayın*'la eşdizimli olarak kullanılması, sözcüğün belli bir anlam daralması yaşadığı biçiminde değerlendirilebilir.

Tenvinli Arapça sözlerin Osmanlı Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki sıklık değerleri incelemeye değerdir. Bu bildiri sınırları içerisinde yalnızca bir tenvinli sözün sıklık değeriyle ilgili tahminimizi paylaşmak istiyoruz. Bu söz *aynen* sözüdür. Bugün Türkiye Türkçesinde özellikle genç kuşak dil kullanıcılarının, çeşitli toplumdilbilimsel ve psikodilbilimsel nedenlerle çok büyük bir sıklıkla ve bir onaylama sözü olarak tercih ettikleri *aynen* sözünün Osmanlı Türkçesindeki sıklık değerleri ve kullanım özellikleri Türkiye Türkçesindekinden epey farklı olsa gerektir.

Türkçe Sözlük (2011), tam anlamıyla taranmış metinlerle elde edilen bir veriye dayanmayan ve yalnızca bazı sözlükbirimlere tanıklar verilmesiyle yetinilmiş bir sözlüktür. Tespit edildiği kadarıyla, tenvinli sözlere de büyük ölçüde tanık gösterilmemiştir. Bu da, *Türkçe Sözlük* (2011)'deki verinin, gözlemlere ve tahminlere dayandığı, ancak yine de *rastgele* olduğu izlenimini vermektedir. Böylece, metinlerin taranmasıyla, Türkiye Türkçesinde kullanılan tenvinli sözlerin, *Türkçe Sözlük* (2011)'deki veriyi aşacağını tahmin etmek güç değildir. *Türkçe Sözlük* (2011)'de yer alan tek sözcüklük tenvinli sözlükbirimlerin genel görünümü şöyledir: *acaba, aceleten, acilen, âdeti, ahiren, ahlakan, aklen, alenen, ariyeten, asaleten, asla, aslen, atfen, aynen, ayrıyeten, bazen, bedaheten, bedenen, binaen, cebren, cevaben, cümleten, dahilen, daima, defaten, devren, dinen, ebediyen, ekseriya, emaneten, esasen, evvela, faraza, fitraten, fiilen, fikren, füceten, galiba, gıyaben, hakikaten, hâlen, hâlâ, hamilen, harfiyen, haricen, hassaten, hayalen, hilkatén, hitaben, hukuken, hükmen, hülaseten, hürmeten, daretén, ihtiyaten, iktisaden, ilanen, ilaveten, irsen, irticalen, ismen, isnaden, istinaden, ithafen, itibaren, izafeten, kalben, kâmilen, kanunen, kasten, katiyen, kazaen, kefaletén, kerhen, kısmen, kıyasen, külliye, lafzen, lütfen,*

maddeten, mahfuzen, mahsuben, mahsusen, alen, malulen, manen, mantıken, mealen, mecazen, mecburen, meccanen, melfufen, mepsuten, merhaba, merhameten, mesela, meşruten, mevkufen, muahharen, muhtasaran, muhtemelen, mukaddema, muntazaman, mutlaka, muvakkaten, müebbeden, mükâfeten, mükemmelen, mükerreren, münferiden, münhasıran, müreffehen, müstacelen, müstakilen, müstemirren, müsteniden, müştereken, müteakiben, mütemadiyen, mütenekkiren, müteselsilen, müteveccihen, müttefiken, müttehiden, nadiren, nakden, naklen, nakzen, nazaran, nazmen, neşren, neşren, neticeten, nezaketen, nispeten, peşinen, rağmen, rapten, resen, resmen, ruhen, salimen, salisen, sarahaten, sehven, serian, seyyanen, simaen, siyaseten, sureta, şahsen, şeklen, şeran, şifahen, taammüden, taban, tahminen, tahriren, takiben, takriben, tamamen, tarihen, teberrüken, tedbiren, tedricen, tedviren, tekiden, tekraren, telmihen, tercihen, terfien, tesadüfen, tevfikan, tıbben, usulen, vakiâ, vakta (ki), vehleten, vekâleten, vicahen, vicdanen, yakinen, zahiren, zaten / zati, zecren, zimnen, zihnen.

Nitekim FD’de bulunmayan ancak *Türkçe Sözlük*(2011)’de yer alan yalnızca 16 tenvinli sözcük bulunmaktadır: *ayrıyeten, isnaden, ithafen, kıyasen, malen, neticeten, nezaketen, rapten, ruhen, peşinen, simaen, tarihen, tedbiren, tedviren, tercihen* ve *usulen*. Bunların içinde Türkçe *ayrı* sözcüğü ile Farsça *peşîn* ve *nâzûk* sözcüğünden Osmanlı Türkçesinde türetilen *nezâket* uydurma sözünün (lügat-i müvellidesinin) üzerine gelen tenvinler ilginç görünümünler sunmaktadır.

Osmanlı Türkçesinde tenvinli biçimleriyle de kullanılan Arapça sözlerin bir bölümünün tenvinsiz biçimleri *Türkçe Sözlük* (2011)’de bulunmakta, ancak bunların tenvinli biçimleri yer almamaktadır. Buna göre, Türkiye Türkçesi sözvarlığında, tenvinsiz Arapça sözler, tenvinli Arapça sözlerden daha fazla sayıdadır. Bu da Türkiye Türkçesinin Arapça tenvinli sözleri diğer Arapça sözlerden biraz daha fazla, *yabancıladığını, ittiğini* ve *dışladığını* göstermektedir. Çünkü zaten tenvinli biçimler Arapçanın tenvinsiz biçimbirimlerden daha fazla olarak bir içyapı özelliğidir. Böylece Türkiye Türkçesi dil kullanıcısına, *türetilmiş biçimbirimlerin* kullanımı, *çekimlenmiş biçimbirimlerin* kullanımından daha kolay geliyor olmalıdır. Örneğin, Osmanlı Türkçesinde kullanılan *ķā’ide, taşalluḩvetesrîf* sözcükleri Türkiye Türkçesinde de kullanılmaya devam ederken, *ķā’ideten, taşalluḩanvetesrîfen* kullanımları ortadan kalkmıştır.

Türkiye Türkçesinde azalan tenvinli Arapça sözler, Osmanlı Türkçesine oranla belirli bir anlambilgisel boşluk yaratmıştır. Kimi

Arapça tenvinli sözlerin anlambilgisel izi ise başka sözlerde devam etmektedir. Nitekim Türkiye Türkçesinde, tenvinli Arapça sözler ya düpedüz Türkçe sözlerle karşılanmıştır veya Arapça bir söz, Türkçenin biçimbilgisel veya sözdizimsel olanaklarıyla belli ölçüde Türkçeleşerek kullanım düzlemine çıkmıştır: ‘*adeden* yerine *adetçe*, *sayıca*, *aḥlākan* yerine *ahlakça*, *ʿalenen* yerine *açıkça*, *ānen* yerine *aniden*, *birden*; *baʿzan* yerine *kimileyin*, *bedenen* yerine *bedence*, *evvelā* yerine *birinci olarak*, *ilkin*; *ḥukūkan* yerine *hukuk bakımından*, *hukukça*; *kıṣāšan* yerine *kıyas yoluyla*; *meḡelā* yerine *örneğin*, *örnek olarak*; *ṣaḥīḥan* yerine *sahiden*; *tekrāren* yerine *tekrardan*; *uṣūlen* yerine *usulden*; *yaḳīnen* yerine *yakındangibi*.

Bu noktada, Türkçede zarf sınıfı içinde yer alan +*DArve*+*CA* ekli sözler dikkat çekicidir. Büyük bir bölümünün herhangi bir Arapça tenvinli söze örnekseme (analoji) yoluyla ortaya çıktığı düşünülebilecek bu sözlerden bazıları şöyle sıralanabilir: *açıktan*, *ağızdan*, *akşamdan*, *aniden*, *baştan*, *bedavadan*, *beleştan*, *birden*, *candan*, *çoktan*, *doğaçtan*, *doğrudan*, *doğuştan*, *esastan*, *eskiden*, *evvelden*, *ezberden*, *fazladan*, *gerçekten*, *hepten*, *içten*, *ilkten*, *kafadan*, *kalpten*, *kökten*, *kulaktan*, *mahsustan*, *oyuncuktan*, *önceden*, *sabahtan*, *sahiden*, *sıradan*, *sonradan*, *şakacıktan*, *toptan*, *yalancıktan*, *yalandan*, *yaradılıştan*, *yekten*, *yeniden*, *yürekten*, *adamca*, *adetçe*, *bedence*, *açıkça*, *ahlakça*, *akılca*, *anaca*, *anlamca*, *azca*, *babaca*, *bolca*, *boyca*, *çabukça*, *çokça*, *defalarca*, *doğruca*, *doğmaca*, *duyguca*, *fazlaca*, *gururluca*, *hesapça*, *hızlıca*, *ihtiyatlıca*, *intizamlıca*, *kafaca*, *kasıtlıca*, *kısaca*, *lügatçe*, *maksatlıca*, *malca*, *manaca*, *mantıkça*, *ortakça*, *rahatça*, *ruhça*, *seyrekçe*, *tarihçe*, *vücutça*, *yaşça* vb. (Ayrıca, Osmanlı Türkçesinde olumsuz anlamda zarf olarak kullanılan ve Arapça *bi lā* edatlarıyla başlayan öbeklerin yerini de büyük oranda +*sIzCA*’lı sözlükbirimleri almıştır: *abartısızca*, *akılsızca*, *alakasızca*, *amaçsızca*, *anlamsızca*, *ayrıntısızca*, *cüretsizce*, *detaysızca*, *farksızca*, *faydasızca*, *garazsızca*, *gereksizce*, *habersizce*, *hasarsızca*, *hatasızca*, *hayasızca*, *hesapsızca*, *hilafsızca*, *imansızca*, *imkânsızca*, *insafsızca*, *intizamsızca*, *istisnasızca*, *kuvvetsizce*, *merhametsizce*, *mesuliyetsizce*, *meymenetsizce*, *münasebetsizce*, *nezaketsizce*, *sebepsizce*, *tecrübesizce*, *tedbirsizce*, *terbiyesizce*, *zahmetsizce* vb.)

Türkçe Sözlük (2011)’teki veri kendi içinde ve bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine tenvinli sözlerin geçişiyle açıklanamayacak kimi tutarsızlıklar olduğu görülmektedir. Örneğin, Arapçada sıra sayısı ifade eden zarf durumundaki *evvelen* (*evvelā*)“birinci olarak, ilk olarak, ilkin”, *ṣāniyen*“ikinci olarak”, *ṣālisen*“üçüncü olarak”, *rābi’an*“dördüncü

olarak”, *hāmisen*“beşinci olarak”, *sādisen*“altıncı olarak”, *sābi’an*“yedinci olarak”, *şāminen*“sekizinci olarak”, *tāsi’an*“dokuzuncu olarak” ve *āşiren*“onuncu olarak” sözlerinden yalnızca *evvela*’ya ve *salisen*’e yer verilmiştir. Artık yalnızca tipik bir zarf görünümündeki *evvela*’yı bir kenara bıraktığımızda iki yöntem ortaya çıkmaktadır. *Türkçe Sözlük* (2011), ya en azından ilk 10 sıra sayı sıfatını düzenli olarak vermelidir, ya da *salisen*’i de dışta bırakmalıdır. Çok özel üsluplar ve özel kişisel tercihler dışında, Türkiye Türkçesinde *evvela* dışındaki Arapça sıra sayı zarflarının artık kullanılmadığı tahmin edilebildiğine göre, *Türkçe Sözlük* (2011)’ün ikinci yolu tercih etmesi, yani *salisen*’i de dışlaması daha doğru görünmektedir.

Türkçe Sözlük (2011) ile FD arasındaki paralel kullanımlara dikkat edildiğinde, *Türkçe Sözlük* (2011)’de +*An*’lı tenvinlerin çok büyük oranda ince ünlülü alternatifleriyle (+*en*’li olarak) tercih edildiği görülmektedir. Tenvinin +*an*’lı olarak tercih edildiği sözcükler şunlardır: *muhtasaran*, *muntażaman*, *münhasıran*, *nazaran*, *serian*, *şeran*, *tabanvetevfikan*. Bu tercihlerin bir ilke doğrultusunda yapılmadığı görülmektedir. O halde, -belki *muntażaman* ve *serian* sözcükleri dışta tutularak- bu tenvinli sözcüklerin de *muhtasaren*, *münhasıren*, *nazaren*, *serian*, *şeren*, *tabanvetevfiken* biçiminde yazılması yazım tercihlerini daha tutarlı hale getirecektir. Türk Dil Kurumu’nun, *Türkçe Sözlük* (2011) ve *Yazım Kılavuzu* (2012) aracılığı ile, *yazıya aktarımı* her bakımdan standardize etmeye çalıştığı gibi, tenvinli sözleri de standardize etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, Türkiye Türkçesinde tenvinli sözcüklerin sesletimi ve yazıya aktarımı, kişisel söylemlerde dinamik bir görünüm sergilemeye devam etmektedir.

SONUÇ

FD’deki veri ile *Türkçe Sözlük* (2011)’deki veri sayısal olarak karşılaştırıldığında, yukarıda sözü edilen “en azından 100 yıldan bu yana Arapçayla dilsel bir ilişkide olmadığı, sözü edilen tarihten bu yana genel olarak Arapçadan Türkçeye yeni girişler yapılmadığı” tezi desteklenmektedir. Türkiye Türkçesi standart düzlemde Arapçadan yeni sözcükler almadığı gibi (Bugün Türkiye’nin içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal koşullarda, Suriyeli ve Iraklı mülteci ve göçmenlerin en azından günlük konuşma diline bazı sözcükler verme olasılığı yüksektir.), eski dönemlerde alınmış tenvinli sözcükleri de büyük ölçüde terketmiştir. Hatta Arapça tenvinli sözler, Arapça

tenvinsiz sözlerden daha fazla itilmiştir. Ancak Türkiye Türkçesinde azalan tenvinli Arapça sözler, Osmanlı Türkçesine oranla belirli bir anlambilgisel boşluk yaratmıştır. Bu boşluk özellikle +*DAn*, +*CA* ve +*sIzcA* biçimbirimleriyle doldurulmuş görünmektedir. Bu bağlamda Türkçede Arapça tenvinli sözlerin azalmasıyla +*DAn*, +*CA* ve +*sIzcA* biçimbirimli zarfların artışı arasında bir doğru orantı olup olmadığı da incelemeye değer bir konudur. Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçişte kullanımı azalan tenvinli sözlerin bir bölümü sıra sayısı ifade eden *evvelen*, *saniyen* vb.'dir. Sayı isimleri oranınca sonsuz bir görünüm sunan bu tenvinli biçimleri bir sözlüğe sığdırmak zaten mümkün değildir. Ancak en azından *Türkçe Sözlük* (2011)'in bu konuda tutarlı olması ve *salisen*'i de dışta bırakması uygun olacaktır. Benzer durum +*An*'lı tenvinli sözlerin /a/’lı ve /e/’li yazımları için de geçerlidir. Osmanlı Türkçesinde Arapça tenvinli sözler herhangi bir sözlükbirim değerindedir. Böylece Arapça tenvin Osmanlı Türkçesinde ve bunun devamı olan Türkiye Türkçesinde yalnızca tür değiştirici bir sonek görünümü kazanmıştır. Tür değiştiricilik özelliği tenvinli sözcükler kümesini ucu açık bir hale getirmekte, anlık ve kişisel üretimleri mümkün kılmaktadır. Bu da tenvinli sözcüklerin ne kadarının bir sözlükte yer alacağını belirlemek konusunda güçlükler yaratmaktadır. H. Jackson, bir sözlüğün ait olduğu dilin bütün sözvarlığını içerebileceğini, her sözlüğün ilgili dilin sözvarlığından bir seçimi içerdiğini ve bir masaüstü sözlüğün büyük olasılıkla 100.000’i aşmayan maddebaşı sözcükten ibaret olacağını söylemektedir (Jackson, 2016, 52). Türkçede +*ki*, +*nc*° gibi tür değiştirici eklerle türetilen her sözcüğün sözlüklerde yer almadığı gibi, tenvinli her sözün de sözlüklerde yer alması beklenemez. Çünkü tenvin Arapçada özellikle sıfat türü her sözcüğün sonuna gelme olasılığı olan bir biçimbirimdir. Peki bunların hangileri *genel* bir sözlüğe alınmalı, hangileri dışta bırakılmalıdır? Bu sorunun çözümünün güçlüğü konusundaki kabulümüz saklı kalmak koşuluyla, derlem yönelimli bilgisayarlı sözlükbilimi çalışmalarıyla daha tutarlı bir görünüm elde edilebileceğini düşünüyoruz. Bizce bu tür sözcüklerin sıklık sonuçlarına göre davranmak, bir sözcüğün kullanımı, çeşitli ve çok sayıda metinden oluşan derlemde belli bir değer (örneğin 0,0000’lı değerlerin) üstüne çıkmadıkça onu bir sözlükbirim olarak ele almamak uygun olacaktır. Böyle bir değerlendirmeye, bugün *Türkçe Sözlük* (2011)’de yer alan birçok tenvinli sözün ve anlık ve kişisel üretimlerin dışta kalacağını tahmin etmek güç olmayacaktır.

KAYNAKLAR

- Çörtü, M. M. (1999). *Arapça Dilbilgisi (Sarf-Nahv-Edatlar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: 26. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eminoğlu, M. (2008). *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*. Ankara: 9. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erkan, A. (2006), *El-Beyan (البيان) Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Gülsevin, G. (2004). Türkçede “sıra dışı ekler” ve eklerin tasnif-tanımlanma sorunu üzerine. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (20-26 Eylül 2004)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 855 / I, 1267-1283.
- Gündüzöz, S. (2003), Arapçanın tarihsel ve filolojik sınırları. *Nüsha*, 8, 69-90.
- Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. (Çev. Mehmet Gürlek ve Ellen Patat), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Maksudoğlu, M. (1992). *Arapça Dilbilgisi*. İstanbul: 5. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük (المجم العربي الحديث)*. İstanbul: Dağarcık Yayınları: 1.
- Sevinç, R. R. (2012). Arapçada türüne göre tenvin, anlam özellikleri ve kullanımları. *EKEV Akademi Dergisi*, 51, 307-324.
- Türkçe Sözlük* (2011), Ankara: 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 549.
- Yazım Kılavuzu* (2012). Ankara: 27. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 859.
- Yüceol Özezen, M. (2015). *Tenvin (تنوين) ve Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi Bağlamındaki Görünümleri*. Adana: Karahan Kitabevi.

EĞİTİM TEKNOLOJİSİNDE YENİ TERMINOLOJİ GELİŞTİRME VE TUTARLILIK SORUNSALI

Murat DEMIRKAN*, Dilber ZEYTINKAYA**, Naci Serhat
BAŞKAN***

ÖZET

Son çeyrek yüzyılda, eğitim teknolojisine yönelik terminolojiler, önce İngilizce oluşturulmuş daha sonra ise diğer dillere uyarlanmaya çalışılmıştır. Bu uyarlama süreci, ülkelere göre farklılık arz etmektedir. Fransızcayla ilgili yeni terminoloji politikası yürütmekte oldukça etkili olan Québec eyaletinde olduğu gibi Fransa'da dahi uygulamalar değişiklik göstermektedir. Fransa'ya nazaran Kanada'nın bu eyaleti, aktif terminoloji üretme politikası ile yeni terminolojilerin yerleşmesinde ve kabul görmesinde oldukça etkili olmuştur. Bu bağlamda yeni terminoloji üretecek komiteler, komisyonlar kurmuşlar ve dil kurumları ile akademilerini bu konuda görevlendirmişlerdir. Bu çalışmada Kanada'nın Québec bölgesinde ve Fransa'da terminoloji üreten kurumların hangi yöntemlerle yeni terminoloji geliştirdiklerinden söz edilecektir. Ülkemizde bu kurumların muadillerinin mevcut olup olmadığı araştırılacak, mevcut ise bu kurumların terminoloji üretme politikaları, Fransa'daki ve Québec eyaletindekilerle karşılaştırılacaktır. Özellikle eğitim teknolojilerini ilgilendiren bazı terminolojilerin Türkçeye kazandırılması konusunda izlenen yöntemler irdelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Sözlükbilim, eğitim teknolojisi, terminoloji politikası, Québec

NEW TERMINOLOGY DEVELOPMENT AND THE PROBLEMATIC OF COHERENCE IN EDUCATIONAL TECHNOLOGY

ABSTRACT

In the last quarter century, the terminology for the educational technology has been created for English language and then it has been tried to be adapted to other languages. This adaptation process differs by the countries. It is quite effective in order to carry out the new policy with French language as it is in the province of Québec, even the applications about this subject vary in France. When compared to France, the province of Québec of Canada has been quite effective in the adoption of new terminology with active terminology creating policy and acceptance. In this context, the committee which will produce new terminology has been established

*Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, Atatürk-Eğitim Fakültesi, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, e-posta: mdemirkan@marmara.edu.tr

** Arş. Gör. Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fransızca Mütercim-Tercümanlık Bölümü, e-posta: dilber.zeytinkaya@marmara.edu.tr

***Yük.Lis.Öğr. Marmara Üniversitesi, Atatürk-Eğitim Fakültesi, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, e-posta: n.serhatbaskan@gmail.com

and the language academies, commissions and agencies have been appointed for this purpose. In this study, it will be discussed different ways in which France's and Québec's terminology-producing institutions. They developed a new terminology. In our country, to investigate their existing counterparts of these establishments, the terminology creating policy of these institutions will be compared with those in the province of Québec and France. In particular, the methods followed in some of the terminology concerning the educational technology to bring in Turkish will be discussed.

Keywords: *lexicography, educative technology, terminology, terminology policy, Québec*

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın ilk aşamasında, terimin tanımı ve özelliklerinden bahsedilecek, alanla ilgili mevcut terim sözlüklerinden örnekler sunulacak, Türkiye'deki terimbilim çalışmaları ile Fransa ve Kanada'da yürütülen terimbilim alanındaki çalışmalar karşılaştırılacaktır. Kanada günümüzde aktif bir terminoloji politikası benimsemiştir. Bu nedenle çalışmamızda Kanada'nın terminoloji politikası ve ortaya koyduğu terim bankaları temel alınacaktır. Kanada'nın terimbilim alanında yürüttüğü faaliyetlerin Türkiye'deki terimbilim çalışmalarına örnek teşkil etmesi beklenmektedir. Bu doğrultuda TDK terim üretme çalışmalarını dil politikası kapsamında değerlendirmeli ve bu hususta ısrarcı bir tutum sergileyerek söz konusu alana katkıda bulunmalıdır.

Terimbilim çalışmaları, birçok alandan beslenen muhtelif uzmanlar eşliğinde oluşturulan komisyonların yürüttüğü çalışmalar neticesinde ortaya çıkan sözlükbilimin belki de en sancılı alanını teşkil etmektedir. Globish etkisi altındaki dünya dilleri tutarlı terim politikası geliştirmek amacıyla terminoloji çalışmalarına destek vermişler ancak yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda milenyum kadar ortaya konan çalışmaların yeterli sayıda olmadığı belirtilebilir. Gelişen teknoloji her alanı olduğu gibi dil alanını da etkilemeye başlamış ve geliştirilen yazılımlar sayesinde ocr, doğal dil işleme, veri madenciliği ve depolama gibi alanlarda hızla gelişme gösterilmiştir.

Çalışmada teknolojik gelişmeler neticesinde terimbilim alanında araştırma yapılmasına en çok ihtiyaç duyulan alan olan bilişim teknolojileri ve eğitim teknolojilerine yönelik terimlere yer verilecektir. Üzerinde durulacak başlıca sorular şunlardır: Terminoloji hususunda hangi yöntemler aracılığıyla dile kelime kazandırılmaktadır? Terminoloji konusunda varılacak mutabakat

sözlük okuryazarlığının gelişmesinde etkili midir? Zira son çeyrek yüzyılda bilişim teknolojilerine yönelik terimler ekseriyetle önce İngilizce oluşturulmuş daha sonra ise diğer dillere uyarlanmaya çalışılmıştır. Bu uyarlama süreci, ülkelere göre farklılık arz etmektedir. Fransızcayla ilgili yeni terminoloji politikası yürütmekte oldukça etkili olan Québec eyaletinde olduğu gibi Fransa'da dahi uygulamalar değişiklik göstermektedir. Fransa'ya nazaran Kanada'nın bu eyaleti, aktif terim üretme politikası ile yeni terimlerin yerleşmesinde ve kabul görmesinde oldukça etkili olmuştur.

Bu alanda günümüze kadar süregelen çalışmalar, milli terimlere yönelişi başlatmış ve Türk terimbiliminin önemli bir evresi olmuştur. Terimbilim alanında çeşitli makaleler kaleme alınmış fakat somut bir sözlükbilim çalışması yapılamamıştır. Söz varlığına dair bu tür çalışmalar yaygınlaştıkça, terim araştırmalarından elde edilen veriler, terim sözlüklerinin zenginleşmesini sağlayacaktır.

1.1 Amaç ve Önem

Bu çalışma, terimbilimin günümüzdeki genel durumunu, içinde bulunduğu zorlukları ortaya koymak ve bu sorunlara çözüm önermek amacıyla yapılmıştır. Bir diğer amaç ise günümüzdeki sözlüklerle karşılaştırma yaparak bu sorunun tarihsel sürecini ve geçirdiği evreleri ortaya koymaktır. Çalışmanın esas amacı, eskiden beri terminoloji konusunda yaşanan sorunları bilimsel verilerle irdelemek ve bu alana katkı sağlayacak sözlükbilimsel çalışmalar yapmaktır. Modern terimbilim çalışmaları alanındaki temel kaynak sorununa çözüm bulabilmek, terimbilim alanındaki boşluğa işaret etmek ve Fransa, Kanada örneğinden hareketle yapılması gereken akademik ve kurumsal çalışmaların neler olduğunu ortaya koymak hedeflenmektedir.

Askeri, ziraat, müzik, tıp, coğrafya, edebiyat, felsefe, kimya, denizcilik, hukuk, ticaret gibi çeşitli alanlarda çift dilli terim sözlüklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim bu sözlüklerin amacı, modern sözlük anlayışını benimseyerek terminoloji esaslı bir tasnif yapmak olmalıdır. Bu bağlamda çalışmamıza temel olan Kanada örneğinden hareketle Türkiye'de terim sözlüklerinin ne şekilde hazırlanması gerektiği konusuna değinilecektir. Kuramsal sözlükbilimi alanında henüz terimler oluşturulamamış, bu yönde yeterli sayıda bilimsel çalışmalar ortaya konamamış ve alanyazını yerlileştirilememiştir. Alanda çalışan bilim insanları arasında terim birliğinin sağlanmasının hedeflenmesi çalışmanın önemini ortaya koyar niteliktedir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte terimbilimin geldiği nokta geleneksel terim çalışmalarıyla kıyaslandığında büyük önem arz etmektedir. Teknolojik gelişmeler derlem çalışmalarını hızlandırmış ve sonuç olarak büyük terim bankaları kullanılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda terminolojiyi sıklık listeleri, eşdizimler ve kavram haritalarına bağlı bir şekilde sunmak, yeni dijital terim çalışmalarının daha kısa sürede son kullanıcıya sunulmasına imkan tanımıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Terim, uzmanlık alanlarına ve bilim dallarına özgü kavramları ifade eden sözlük birimi olarak tanımlanmaktadır. Hamza Zülfikar, “Latince son, sınır anlamına gelen terminus kelimesine benzetilerek derlemek fiilinin eski şekli olan termek fiilinden –im ekiyle türetildiğini belirterek bu terimin Türk Cumhuriyetlerinde Rusçadaki biçimiyle, termin olarak kullanıldığına işaret etmektedir” (Zülfikar, 1991, 20). Marouzeau (1969, 226), terim bilimini “*Belli bir bilime has kavramları (notion) ifade etmek için kullanılan terim sistemi*” şeklinde tanımlamaktadır. Tek bir anlama karşılık gelen terimlerin bildirdiği anlam yoruma açık değildir.

Avrupa’daki terimbilim çalışmaları, Lamarck ile biyoloji alanında başlamış; Linné ile botanik alanında devam etmiştir. XIX. yüzyılda sanayi devrimi farklı terimleri beraberinde getirmiş ve terim çalışmaları hız kazanmıştır. Teknoloji, farklı alanlardaki çalışmaları bir araya getirmiş ve bunun doğal bir sonucu olarak ise yeni terimler türetilmeye başlanmıştır. Modern anlamda terimbilim çalışmalarının kökenleri düşünüldüğünde karşımıza Avusturya ekolü, Sovyet ekolü ve Çek ekolü çıkmaktadır. Fransa ve Québec’teki dil politikaları kapsamında bilimsel terminoloji kurulları açılmaya başlanmış ve ilerleyen yıllarda derlem çalışmaları ile terminoloji eğitimleri yapılmıştır. Modern terminolojinin gelişim safhası olarak görülen 1975-1985’li yıllar şu anda terminoloji alanında önemli çalışmalar gerçekleştiren Kanada ekolünün yaratılmasının temellerini oluşturmaktadır. Kanada dil terminoloji politikası kapsamında Québec, Fransız dilinin korunması için uygulanan dil politikalarına muazzam önem atfetmiştir. 74 yılında Fransızca Québec’in tek resmi dili olarak kabul edilmiştir. Devlete bağlı bir şekilde çalışmak isteyen şirketlerde ise Fransızcalaştırma programının uygulanması şart koşulmuştur. Québec’teki Fransız dilini desteklemek ve dil kullanımını teşvik etmek amacıyla 1961 yılında *l’office de la langue*

française isimli kurum açılmıştır. Bu kurum günümüzde *l'office québécois de la langue française* adı altında faaliyet göstermektedir.

Kanada'da terim üretme çalışmaları dil politikası kapsamında değerlendirilmekte ve bu alanda Türkiye'ye nazaran daha etkin çalışmalar yapılmaktadır. Fransızca terim üretme meselesi sadece üniversitelere veya merkezlere bırakılmamış, tüm ilgili devlet kurumları gerekli katkıyı sağlamıştır. En önemli ekiplerden birisi olan GIRSTERM, Laval ve Kanada Üniversitesi'nde terminoloji üzerine oluşturulan bilimsel ve uygulamalı bir disiplinlerarası grup olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Uluslararası terimbilim alanında faaliyet sürdüren uluslararası kuruluşlar şu şekilde sıralanabilir: InfoTerm, TermNet, 75.000 adet bilimsel, teknik terim içeren bir terim bankası olan TERMIUM, Lexicool, UNTERM (Birleşmiş Milletler), IATE ve EuroTermBank.

Fransa'daki terimbilim çalışmalarında, 1975 yılında kurulan AFTERM etkin rol oynamıştır. Ancak 1996 yılında çıkarılan Fransız dilinin zenginleştirilmesi ile ilgili kanun hükmünde kararnamede, *Académie Française*, *Commission Générale de Terminologie et de Néologie* gibi kurumlarla dilin zenginleşmesi konusunda çalışmalar yapılacağı belirtilir.

Türkiye'de terimbilim alanında yürütülen çalışmalardan bahsetmek gerekirse, Tanzimat Dönemi'nde yeni terim üretme konusunda Ahmet Cevdet Paşa'nın, Cumhuriyet döneminde ise Ziya Gökalp'in terim çalışmaları mevcuttur. Islahat Dönemi'nden sonra ise ortaya koyduğu sözlükbilim çalışmalarıyla adından söz ettiren Şemsettin Sami'nin Kamus-i Fransevi ve Kamus-i Türki adlı sözlükleri farklı alanlarda çok sayıda terimi içermektedir. Kapsamlı bir terim sözlüğü olması bakımından Türk terimbiliminin vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır.

Tanzimat'tan günümüze değin terimler konusunda ortaya konan yaklaşımları üç başlık altında toplamak mümkündür: Arapçaya dayalı terim oluşturma anlayışını benimseyenler, Tanzimatla birlikte Batıya yoğun olarak gönderilmeye başlanan öğrencilerle birlikte Fransızca başta olmak üzere Batı dillerinden terim almayı uygun görenler, İkinci Meşrutiyet'ten sonra düşünce akımlarının etkisiyle Türkçe köklerden Türkçe eklerle terim üretmeyi benimseyenler mevcuttur.

Türkiye'de terimbilimin gelişmesine öncülük eden ulusal kuruluşlar şu şekilde sıralanabilir: TDK, Hacettepe Üniversitesi terim uygulama ve araştırma merkezi (TermTürk), Terminoloji çalışmaları için rehberlik hizmeti sunan TIPPS, Terminoloji Bilgi Portalı,

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sözlükbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (SÖZMER).

Türk Dil Kurumu'nun kuruluş aşamasında, terimlerin tamamen Türkçe kelimelerden türetilmesi anlayışı baskındır. TDK'nın terimbilim alanında bilimsel çalışmalar yürütmeyi hedefleyen *Terim Bilim ve Uygulama Kolu* mevcuttur. Bu kurum, Türk diline katkılar sağlamayı amaçlamaktadır. Terim çalışmaları ilk ve ortaöğretimden yükseköğretime değin Türkçenin bilim dili olarak gelişimine katkı sağlamıştır. Terimlerin Türkçeleştirilmesine, bilimin, tekniğin ve teknolojinin halka aktarılmasına katkıda bulunmaya çalışmıştır. Fakat her alanı kapsayan, nitelikli somut bir terimbilimsel ürün ortaya konamamıştır. Birkaç terim sözlüğüyle sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda TDK'nın terim çalışmalarına daha fazla yer vermesi beklenmektedir.

Hacettepe Üniversitesi'nde öğretim üyesi Doç. Dr. Ender ATEŞMAN'a göre, terim çalışmalarında süreçler farklı basamaklara ayrılmaktadır: Terim çalışmalarında skoposun belirlenmesiyle birlikte başlayan planlama aşaması sırasıyla derlem oluşturma, konu ağaçları/kavram listesi oluşturma ve veri kategorilerini belirleme safhalarını içermektedir. Bu tespitlerin ardından çalışılacak alanlarla ilgili oluşturulacak terminoloji kayıtları doğrultusunda veri girişi yapıp onay aşamasına geçilecektir. Yayımlanan bu çalışmalar, kullanıcı geribildirimleri, kurum içi, kurum dışı bildirimler göz önüne alındığında iyileştirme ve güncelleştirme yapılarak süreklilik sağlanmış olacaktır.

Terimlerin türetilmesi sırasında kullanılan yöntemler altı farklı gruba ayrılmaktadır. Bunlar, terimleştirme, türetme, ödünç alma, birleştirme, kısaltma ve çeviri (Alain Rey, 1979, 55-113). Berke Vardar ise terimbilim uygulamalarını dört aşamalı olarak belirler: belirleme, çözümleme, yaratım ve ölçünleme (Vardar, 2001, 196-198). Terimlerin Türkçeleştirilmesi gerektiğini ileri sürenlerin yanı sıra terimleri Türkçe olarak karşılamaya gerek olmadığı anlayışını benimseyenler de mevcuttur. Bu noktada dilin sözcük varlığını korumaya yönelik adımlar atılması elzemdir. Terimleri çeviri yoluyla dilimize doğrudan almak yerine, Türk dilinde nasıl ifade edilebileceğini düşünerek karşılık aramak, bu alana sunulacak en büyük katkıdır. Terim bilimi yüksek seviyede uzmanlık gerektiren bir alan olup mutlaka sistematik bir çalışma yapılmasını zorunlu kılar. Terim üretmemenin önündeki başlıca engeller, uzmanlarca şu şekilde özetlenmektedir: yabancı sözcükleri tercih etme, yabancı dille eğitim,

zaman kısıtlılığı, yayın politikası, yanlış çeviri yapma ve Türkçeyi bilim dili olarak görmeme yanlısıdır.

2.1. Eşdizim Çalışmaları ile Terimbilim Arasındaki İlişki

Yeni teknolojinin terimbilimde uygulanması ile birlikte eşdizim çalışmaları da terimbilim bağlamında gerçekleşebilmektedir. Aynı kelime farklı terimler mevzubahis olduğunda değişik anlamlarda kullanılabilir. Bu doğrultuda eşdizimlerin doğru terim seçimi ile istenilen alandaki ifade gücünü arttıracığına inanılmaktadır. Uygulama safhasında ise tıpkı kelimelerin izotopileri gibi eşdizimsel olarak da terim tabanlı bir kavram haritası yaratılabilir. Yaratılan kavram haritası, birçok maddeyi birbirine bağlayarak genel bir konu bütünlüğü ve tutarlılığı sağlamış olacaktır. Bu bağlamda modern terminoloji bankalarının yanı sıra alanla ilgili teknolojik geribildirim olan egzersizlere başvurulabilir. Özellikle alanlara ait eşdizimsel terim sözlüklerinin oluşturulması terimbilim alanına hâkim olmayı sağlayacaktır.

2.2. Yeni Teknolojinin Terimbilime Katkıları

Yeni teknoloji terimbilim çalışmalarının daha etkili yapılmasını sağlamış, ortaya çıkan terimce sözlüklerine erişimi kolaylaştırmış ve terim sözlüklerinin büyük bir kitleye ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca yeni yazılımlarla çok sayıda yeni terminoloji derlemesi yapılmış ve örnekleriyle birlikte kullanıcıya ulaştırılmıştır. İstatistik çalışmalarıyla hangi terimin ne kadar kullanıldığı, kabul görüp görmediği dahi hesaplanmıştır. Artık cep telefonlarına bile yüklenebilecek dijital terim sözlüklerinin oluşturulması alandaki eksiği gidermiş, üstelik herkesin alan sözlüklerini rahat ve ücretsiz bir şekilde kullanabilmesini sağlamıştır. Özgün terminoloji sözlüklerinde olduğu gibi, terim sözlükleri, güvenilir olmalı, birçok alandaki eksiklikleri gidermeli ve sürekli güncellenmelidir. Terim sözlüğü hazırlamada kriterler; terimlerin anlamca uygun olması, sesçe uyumlu olması, yaşayan köklerden ve Türkçe kurallarla yapılması, kısa olması ve kolay söylenebilmesidir. Milenyum çağında terim çalışmaları hız kazanmış yoğun teknolojik gelişim süreci, terim sözlüklerini internet mecrasına taşımış ve birçok çalışma dijital hale dönüştürülerek kolay ulaşılabilir bir hale getirilmiştir.

Yeni teknolojinin terimbilime katkılarından bahsetmek gerekirse öncelikle terminoloji yönetim araçlarından söz etmek gerekir. 1)Metin düzenleme yazılımları 2)Genel amaçlı veritabanı sistemleri 3)Terminoloji yönetim yazılımları olmak üzere üç gruba

ayrılırlar. Terminoloji yönetim araçlarının en önemli özelliği, çoklu dil desteği sunması, yapılandırılmış olması, kavram odaklı çalışabilmesi, çevrimiçi ve çevrimdışı olması, tek dil, iki dil ve çok dil desteği sunmasıdır. Bahsi geçen araçlar, terim bankalarının hazırlanmasına kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda terim bilimi bir dil politikası olarak benimseyen Kanada'nın bu alanda ortaya koyduğu terimbilimsel sözlük çalışmasına örnek olarak, “*Le Grand Dictionnaire Terminologique*” adlı terim sözlüğü verilebilir ve bu alandaki en yetkin çalışmalardan birisi olarak nitelendirilebilir. Bu sözlük, çift dilli olmanın yanı sıra her terim için Fransızca tanımlarının yanında İngilizce karşılıklarının da verilmesi, eş anlamlı ve yoruma dayalı bir yapısı olması sebebiyle bu alandaki büyük bir eksiği gidermektedir. Kanada'nın “*Terminium*” adlı terim sözlüğünün de eğitici yönü oldukça yüksek, tanımları ve örnek kullanımları verilen, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, Portekizce dillerinde milyonlarca terime erişim imkânı sunmaktadır. Fransa'nın “*France Terme*” adlı sözlüğü, ticari amaç gütmeyen sadece pedagoji amacı barındıran bir terim sözlüğüdür. Terimler, 82 farklı bilim dallarında sınıflandırılmış, arama tercihleri bu doğrultuda şekillenmiştir.

3. YÖNTEM

Kanada'nın Québec eyaleti, aktif terminoloji üretme politikası ile yeni terimlerin yerleşmesinde ve kabul görmesinde oldukça etkili olup, Fransa gibi pek çok Avrupa ülkesine de örnek olmuştur. Türkiye'deki terimbilim çalışmaları ile Fransa ve Kanada'da yürütülen terimbilim alanındaki çalışmalar birbirinden farklıdır. Zira Kanada'da terimbilim ayrı bir disiplin olarak varlığını sürdürmekte, Türkiye'de ise sadece bir kol olarak çalışmalarını yürütmeye çalışmaktadır.

Yeni terimlere karşılık bulmada ciddi bir dil politikası izleyen Québec'in öncülüğünü yaptığı Fransa gibi ülkeler ise farklı yöntemlerle yeni terim üretme yolunu benimsemişlerdir. Bu bağlamda yeni terim üretecek komiteler, komisyonlar kurmuşlar ve dil kurumları ile akademilerini bu konuda görevlendirmişlerdir. Ülkemizde bu kurumların muadillerinin mevcut olup olmadığı araştırılmış ve bu kurumların terim üretme politikaları, Fransa'daki ve Québec eyaletindekilerle karşılaştırılmıştır.

4. YORUM ve TARTIŞMALAR

Yeni terim üretme sırasında genelde iki ana temayül hâkim olmuştur. Bazı diller, doğrudan İngilizce kelimeleri ödünç almakla yetinmişlerdir. Bu kolay yolu tercih etmelerinin sebebi, zamanında ihtiyaç duyulan terimleri üretememeleri veya milli dil politikalarında bu konuya yeterince önem vermemeleri olarak gösterilebilir. Bu çalışmalar neticesinde başta askeri, ziraat, müzik, tıp, coğrafya, edebiyat, felsefe, kimya, denizcilik, hukuk, ticaret gibi çeşitli alanlarda terim sözlüklerinin yapıldığını ve terim bankaları adı altında bu farklı alanlardaki terimlerin modern teknoloji ile tasnif çalışmaları sonucunda şekillendiğine de vurgu yapılmalıdır.

Milli devlet anlayışı, Türkçe karşılıkların kullanılmasını öngörmüş ancak başarılı olunamamıştır. Bu nedenle terim birliğinin sağlanamaması, ciddiyetini koruyan önemli bir meseledir. Terimbilim alanında gerçekçi bir yol bulunması ve doğru değerlendirmeler yapılabilmesi için terimbilim çalışmaları hakkında yapılan tartışmaların, ortaya konan görüş ve düşüncelerin gözden geçirilmesi, bu alanda ortaya konan uluslararası çalışmalardan ve tecrübelerden yararlanılması gerekmektedir.

Terimbilim alanında yabancı dilde yazılmış çok sayıda makale, kitap ve tez bulunmasına rağmen Türkçede bu alanla ilgili bilimsel çalışma ve alan araştırması yeterli değildir. Türkiye’de belirli alanlarda terimbilim çalışmalarına yer verildiği görülmektedir. Fakat söz konusu alanda sağlam bir altyapı henüz oluşturulamamış ve temele oturtulamamıştır. Alanyazınla ilgili yapılan tez çalışmalarının nicelik olarak azlığı, çalışmaları sınırlayan unsurlardan bir tanesidir. Yapılan tezler incelendiğinde biyoloji terimleri, Türk müziği terminolojisi, Simültane çeviride konu ve terminoloji bilgisi, Avrupa Birliği-gümrük kavramları üzerine çeviriye yönelik terimbilim araştırmaları gibi muhtelif alanlara yönelik çalışmalar yüksek lisans ve doktora tezi olarak alana sunulmuştur.

Türkiye’de terimbilim yükseköğretimde ders olarak okutulmaktadır. Hacettepe, Dokuz Eylül, Yıldız Teknik gibi üniversitelerin Mütercim-Tercümanlık bölümlerinde, Yeditepe’de ise Hukuk Fakültesinde alanla ilgili terimbilim çalışmaları yapılmaktadır. Fakat bu eğitim Mütercim-Tercümanlık, Çeviribilim gibi bölümlerle sınırlı kalmış diğer alanlara açılmamıştır. Zira her meslek grubunun bilmekle yükümlü olduğu *mesleki terminoloji* dersleri adı altında alana yönelik bilgiler öğrenenlere kazandırılmalıdır. Bu bağlamda Kanada, Fransa gibi ülkelerin dil laboratuvarlarına verdikleri önem yadsınamaz. Türkiye’de ise bu sürecin henüz emekleme döneminde olduğu fakat bu alanda somut adımların atılmaya başlandığı da belirtilmelidir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kanada'nın ciddi bir terim politikası benimsediği, Fransa'nın da bu alanda çeşitli sözlükbilimsel ürünler ortaya koyduğu görülmektedir fakat Türkiye'de nitelikli, kapsamlı terim sözlüklerinin sayısının yeterli olmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle terimbilimsel sözlük çalışmalarına gereksinim duyulmaktadır. Bu durum, Türkiye'de terim sözlükleri oluşturulması gerektiği kanısını desteklemektedir. Sistematik kurumsal çalışmaların yanı sıra bireysel katkılara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda TDK'nın destekleriyle hazırlanacak askeri, ziraat, müzik, tıp, coğrafya, edebiyat, felsefe, kimya, denizcilik, hukuk, ticaret gibi pek çok alanı kapsayan çok dilli terim sözlüklerinin hazırlanması elzemdir. Bu noktada eşdizim sözlükleri örnek alınabilir. Zira her bir terim sözlüğünün temelinde eşdizim sözlükleri yer almaktadır. Bütün gelişmiş ülkelerde olduğu gibi terim meselesine çözüm bulabilmek için ülkemizde de kapsamlı bir işbirliği sürecine girilmelidir. Bu amaçla bugün uluslararası terim kurumlarıyla iş birliği yapılması ve terim bankalarının oluşturulması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bunu yaparken mutlaka konuyla ilgili önceden yapılmış önemli kaynaklardan yararlanılması, bu kaynakların dijital hale getirilip sadeleştirilmesi ve herkesin kullanımına sunulması gerekmektedir.

İlköğretimden üniversiteye kadar her ders kitabında mutlaka terim birliğinin sağlanmasına dikkat edilmelidir. Terim karmaşasını engellemek için aydınların, bilim insanlarının ortak tutum sergilemeleri ve bu konuya duyarlı olmaları gerekir. Terim birliği konusunda görüntülü ve yazılı basın yayın organları da gerekli çalışmaları yürütmelidir. Terim sözlükleri bilim, sanat ve teknik alanlarda sürekli güncellenmeli ve kolay erişilir hale getirilmelidir. Terim üretme ile ilişkili olarak, dil ve terimbilim alan uzmanlarından oluşması gereken kurullar, düzenli olarak bir araya gelerek çalışmalarını sürdürmelidir. Bilişim alanındaki terimlerin transferinin kontrollü yapılmasıyla dilde asimilasyonun engellenmesi, Mütercim-Tercümanlık, çeviribilim gibi bölümlerde çeviri belleği, terim bankası gibi dijital, interaktif ve öğretici programların sıklıkla tercih edilmesi, önerilen farklı terimlerin süreç boyunca denenmesi ve geribildirim alınması gibi aşamalar terim çalışmalarına hız kazandıracaktır.

Fransa ve Kanada gibi ülkemiz de terim üretme çalışmalarını dil politikası kapsamında değerlendirmeli ve bu alanda ısrarcı bir

tutum sergilemelidir. Devlet, dil politikasını bu kapsamda şekillendirmeli, bu alandaki çalışmalarını destekleyici mali kaynaklar oluşturmalıdır. Türkiye’de de bu alana katkı sağlayacak kurumlar oluşturulmalı ve farklı bilirkişilerden, uzmanlardan oluşacak ekiplerin hazırlayacağı her türlü proje ve saha çalışmalarına destek sağlanmalıdır. Terminoloji konusunda yapılacak tez, yayın çalışmalarına da destek verilerek araştırmacıların bu konuya teşvik edilmesi son derece mühimdir.

KAYNAKÇA

- Auger, P., Drouin, P. ve M.C. L’Homme (1991). *Un projet d’automatisation des procédures en terminographie*, Meta 36(1), 121-12
- David, S. ve Plante, P. (1990). De la nécessité d’une approche morpho-syntaxique dans l’analyse des textes, *Intelligence artificielle et sciences cognitives au Québec* 3(3), 140-154.
- Gormezano, N. ve Peraldi, S. (2012). *Terminologies Et Nouvelles Technologies*, Meta: Journal Des Traducteurs / Meta: Translators' Journal, Vol. 57, N° 1, P. 248-263.
- Marouzeau J. (1969). *Precis De Stylistique Française*. Paris: Masson.
- Otman, G. (1996). *Les représentations sémantiques en terminologie*, Paris: Masson.
- Pearson, J. (1998). *Terms in Context*, Amsterdam Philadelphia, John Benjamins.
- Rey, A. (1979). *La terminologie: noms et notions*, collection Que sais-je?P.U.F. Paris.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual.
- Vincent, E. (2010). *Terminologie et traduction*, Master Traduction, Université d’Utrecht, Faculté de Lettres, Département de langue et culture françaises
- Zülfikar, H. (2000). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÂMÛS-I OSMÂNÎ'NİN OSMANLI DÖNEMİ TÜRK SÖZLÜKÇÜLÜĞÜNDEKİ YERİ

*Murat KÜÇÜK**

ÖZET

Türklük biliminin son derece büyük ve önemli eserler ortaya koyduğu en eski ve önemli çalışma alanlarından biri de sözlükçülüktür. Türk sözlükçülüğünün tarihi, ilk sözlük bilimcimiz olan Kâşgarlı Mahmud'un eşsiz eseri ve Türk dilinin ilk sözlüğü olan Divanü Lügati't-Türk ile başlatılmaktadır. Bundan sonra Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Anadolu ve Osmanlı sahasına ait pek çok iki dilli ve çok dilli sözlük hazırlanmıştır.

Türkiye Türkçesinin tarihî sözlükleri olan Osmanlı Türkçesi sözlüklerinden biri de Mehmed Salâhî tarafından düzenlenen ve İstanbul'da 1313 yılında basılan Kâmûs-ı Osmânî'dir. Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça, Farsça ve Batı dillerinden Türkçeye geçmiş kelimeleri içeren ve iki dilli bir sözlük olan Kâmûs-ı Osmânî, kendisinden önceki bazı sözlüklerden farklı olarak özellikle kelimelerin Osmanlı Türkçesinde kazandıkları anlamları vermeye çalışmış ve her maddebaşı için bilhassa Osmanlı'nın tanınmış şair ve ediplerinden, edebî eserlerden ve farklı alanların kaynaklarından tanıklar getirmiştir. Bu husus sözlüğün önemli yönlerinden biridir. Bununla birlikte Kâmûs-ı Osmânî, dönemindeki Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca, Yunanca, Rumca, İngilizce vb. dillerden Türkçeye geçen yabancı söz varlığını içermesi bakımından Osmanlı döneminde düzenlenmiş en iyi ve en geniş yabancı kelimeler sözlüğüdür. Bu yönleriyle Kâmûs-ı Osmânî, Osmanlı dönemi sözlükleri arasında en temel başvuru kaynaklarından biri olmuştur.

Bu bildiride, Mehmed Salâhî'nin Kâmûs-ı Osmânî adlı sözlüğü, sözlükçülük çalışmaları ve ilkeleri açısından ele alınıp incelenmiştir. Sözlüğün makro-yapı (söz derleme, sözcük dizinin hacmi ve niteliği, materyali sözlüğe yerleştirme ilkeleri) ve mikro-yapı (madde başının yapısı, sözcük tanımlarının türü, sözcük hakkındaki farklı türden bilgilerin oranı, dilbilgisi örneklerinin türü vb.) özelliklerini göstermek için sözlükte uygulanan yöntem ve içeriği maddeler hâlinde verilerek işlenmeye çalışılmıştır. Böylece Kâmûs-ı Osmânî'nin Türk sözlükçülüğü içerisindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kâmûs-ı Osmânî, sözlük, sözlükçülük, makro yapı, mikro yapı.

IMPORTANCE OF KÂMÛS-I OSMÂNÎ IN OTTOMAN PERIOD TURKISH LEXICOGRAPHY

ABSTRACT

Lexicography is one of the oldest and most important fields of study in Turcology which produced comprehensive and important works. The history of Turkish

*Yrd. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, DTCF, e-posta: muratkucuk25@gmail.com

lexicography is started with our first lexicographer Kâşgarlı Mahmud's unique work, the first dictionary of the Turkish language *Divanü Lügati't-Türk*. Later, many bilingual and multilingual dictionaries on Karakhanid, Khwarezm, Kipcak, Anatolian and Ottoman fields have been prepared.

One of the Ottoman Turkish dictionaries which are Turkish historical dictionaries is *Kâmûs-ı Osmânî* edited by Mehmed Salâhî and published in Istanbul in 1313. Bilingual dictionary *Kâmûs-ı Osmânî*, including words that borrowed from languages used in Ottoman Turkish such as Arabic, Persian and western languages, unlike some of predecessor dictionaries, especially has given the meanings that words gained in Ottoman Turkish and for each entry examples have been given from recognized poets and litterateurs, literary works and sources from different fields. This issue is one of the important aspects of the dictionary. Besides, *Kâmûs-ı Osmânî* that was written in Ottoman period, is the best and most extensive dictionary of loan words in terms of including loan words in Turkish from Arabic, Persian, French, Italian, Greek, English etc. languages that were used in Ottoman Turkish. With these aspects, *Kâmûs-ı Osmânî* has been one of the main reference sources among Ottoman period dictionaries.

In this paper, Mehmed Salâhî's dictionary named *Kâmûs-ı Osmânî* has been examined in terms of lexicography studies and principles. The method applied in the dictionary and contents have been studied one by one to indicate the features of macro-structure (word compilation, volume and quality of word index, principles of placing words into dictionary) and micro-structure (structure of entry, type of word definitions, rate of different informations about the word, type of grammatical examples...). So *Kâmûs-ı Osmânî*'s importance in the Turkish lexicography has been tried to be explained.

Keywords: *Kâmûs-ı Osmânî*, dictionary, lexicography, macro-structure, micro-structure

1. GİRİŞ

Türklük biliminin son derece büyük ve önemli eserler ortaya koyduğu en eski ve önemli çalışma alanlarından biri de sözlükçülüktür. Türk sözlükçülüğünün tarihi, ilk sözlük bilimcimiz olan Kâşgarlı Mahmud'un eşsiz eseri ve Türk dilinin ilk sözlüğü olan *Divanü Lügati't-Türk* ile başlatılmaktadır.

Ahmet Caferoğlu, Özden Tanerine ile birlikte kaleme aldığı makalesinde, Türk diline ait çeşitli ülkeler leksikografisinin çok eski ve tarihî bir mazisi olduğunu belirttikten sonra; çağlar boyunca durmadan yayılan ve hâkimiyet alanını genişleten Türk dilinin, mahkûm bulunduğu sahalarda bile, ikinci plana çekilmediğini, aksine millî kültür mücadelesinden bir an olsun vazgeçmediğini, varlığını yaşattığını dile getirmiş; Türk leksikografisinin ilk doğuş çağı sayılan Kâşgarlı Mahmud devrinin, bunun en bariz örneğini oluşturduğunu; Kâşgarlı'nın kurucusu bulunduğu ilk Türk leksikografi mektebinin, bu bakımdan bir Türk dil kültürü kaynağı vücuda getirdiğini ve Orta

Asya Türk leksikografisine layık bir örnek olduğunu ifade etmektedir (1966: 9).

Türk sözlükçülüğü, Kâşgarlı Mahmud'dan sonra, çoğunlukla Türk, Arap ve İranlı dilciler tarafından Karahanlı, Kıpçak, Çağatay, Anadolu ve Osmanlı sahalarında, Türkçenin söz varlığını içeren iki dilli ve çok dilli sözlüklerle devam ettirilmiştir.

Asıl Türk sözlükçülüğünü ortaya koyan, ona uluslararası karakter kazandıran dönem Osmanlı dönemidir. Osmanlı döneminde, XIX. yüzyıla gelinceye kadar çokça iki dilli sözlük yazılmıştır.

Türkiye Türkçesinin tarihî sözlükleri olan Osmanlı Türkçesi sözlüklerinden biri de Mehmed Salâhî tarafından düzenlenen ve İstanbul'da 1313/1897 yılında basılan *Kâmûs-ı Osmânî*'dir. Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça, Farsça ve Batı dillerinden Türkçeye geçmiş kelimeleri içeren ve iki dilli bir sözlük olan *Kâmûs-ı Osmânî*, kendisinden önceki bazı sözlüklerden farklı olarak özellikle kelimelerin Osmanlı Türkçesinde kazandıkları anlamları vermeye çalışmış ve her madde başı için bilhassa Osmanlı'nın tanınmış şair, edip ve yazarların eserlerinden tanıklar getirmiştir. Bu husus sözlüğün önemli yönlerinden biridir. Bununla birlikte *Kâmûs-ı Osmânî*, dönemindeki Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca, Yunanca, Rumca, İngilizce, İspanyolca vb. dillerden Türkçeye geçen yabancı söz varlığını içermesi bakımından Osmanlı döneminde düzenlenmiş en iyi ve en geniş yabancı kelimeler sözlüğüdür. Bu yönleriyle *Kâmûs-ı Osmânî*, Osmanlı dönemi sözlükleri arasında en temel başvuru kaynaklarından biri olmuştur.

Kâmûs-ı Osmânî, dört bölüm olarak düzenlenmiş (I-III İstanbul 1313, IV İstanbul 1322), her bölümün sonunda "cedvel-i sehviyyât" yanlış-doğru cetveli konulmuştur. Sözlüğün I. bölümü, başında besmele yer alan ve Mehmed Salâhü'd-dîn imzalı ön söz/sunuş yazısı ile başlamaktadır. Bu bölüm ... kapmamaktadır. II. bölüm "ötre elif" ile başlamakta ve "elifin" bitiminde "İlâve" kısmı yer almaktadır. Burada "*Lisân-ı Osmânîde isti'mâl olunan ve gayr-ı müsta'mel bulunan ba'zı kelimât-ı Fârisiyye*" yer almaktadır. Bu bölüm "ötre p" harfinin bitimiyle tamamlanmaktadır. III. bölüm "fetha t" ile başlayıp "ötre z" ile sonlanmaktadır. IV. Bölüm ise "fetha j" ile başlayıp "ötre y" ile tamamlanmaktadır.

Mehmed Salâhî'nin kaleme aldığı bu iki dilli sözlük, Osmanlı Türkçesinde Arapça, Farsça ve Batı dillerinden geçmiş söz varlığını içermektedir. Mehmed Salâhî her ne kadar sözlüğüne *Kâmûs-ı Osmânî* adını vermiş olsa da, sözlüğünün kapağında yer alan

“Türkçede kullanılan Arabî, Fârisî, ecnebî kâffe-i lügâtı hâvidir” ibaresiyle Osmanlı İmparatorluğunun yazı dilini Türkçe olarak kabul etmektedir. Mehmed Salâhî sözlüğünün girişinde, Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça kelimelerin çoğunun Arapçadaki manaları ile değil de, Türkçede kazandıkları yeni anlamlarda kullanıldığını ifade etmektedir. Özellikle Osmanlı yazı dilindeki birtakım ıstılahların (terimlerin) Osmanlı aydınları tarafından türetildiğini ve Arap lügat kitaplarında bunların bulunmadığını belirtmektedir. Farsçadan Türkçeye geçen kelimeler her ne kadar asıl manalarına yakın bir tarzda kullanılmış olsa da, yine de Osmanlı Türkçesindeki kullanımlarında farklılık bulunduğu açıktır. Mehmed Salâhî, sözlüğünü bu farklılık ve kullanımları belirlemek için yazdığını ifade etmektedir (Salahi 1313: 2, Yavuzarslan 2009: 218).

Mehmed Salâhî, kendi sözlüğünden önce düzenlenen sözlüklerde, Osmanlı Türkçesindeki Arapça kelimelerin Arap dilindeki anlamlarının verildiği, Osmanlı Türkçesinde kazandıkları anlamlarının dikkate alınmadığı ve Osmanlı edebî eserlerinden bu kelimeler için örnekler verilmediği konusunda şikâyetlerde bulunmaktadır (Yavuzarslan 2009: 218).

Mehmed Salâhî, madde başı kelimelerin anlamlarını en iyi biçimde vermeye çalışmış, bu kelimelerin edebiyatta kullanılan anlamlarına da yer vermiştir. Bununla birlikte bu söz varlığını edebiyat yönünden ayrıntılı olarak işleyebildiği söylenemez.

âb-ı bekâ(آب بقا)*Far.* Menba'ı meçhul bir su. Onu içen hayât-ı ebediyye kesb eder imiş! Edebiyatta kinaye suretiyle istimal olunur.

âb-ı revân(آب روان)*Far.* Akar su. Mecâzen hayat manasına kullanılır:

âbyâr(آبیار)*Far.* Sulayıcı, sulayan. [Kinaye suretiyle] feyzlendirici. "Bâğ-ı na'tında ola mîzâb-ı kilkim âbyâr" (Nazîm)

âhû(آهو)*Far.* Geyiğe benzer bir hayvandır. Ona *ceyran* ve *gazal* dahi derler. Türkçesi *karaca*'dır. Lisanımızda kinaye suretiyle dilber güzel, cazibeli göz manasına da kullanılır.

sevâd(سواد)*Ar.* Karaltı, siyahlık, karalık. “sevâdü'l-'ayn, sevâd-ı ayn”: Göz karası, kinayeten mahbûbe ve dilber demektir.

yâkût(ياقوت)*Ar.* Cevâhir-i nevîseden bu isim ile maruf kıymettar taş. Dört nev'i vardır. Kırmızı, mavi, sarı, beyaz olur. ama kırmızı olanı ziyade makbuldür. yâkût-ı hâm: Leb-i dilberden kinayedir.

Mehmed Salâhî'nin *Kâmûs-ı Osmânî*'sinin en önemli yönü sözlüğe alınan her madde başı için *Bâkî*, *Fuzûlî*, *Nefî*, *Nedim*, *Riyâzî*,

Koca Râgıb, Şinasi, Ahmed Paşa, Cevdet Paşa, Muallim Naci, Hâlid Ziyâ, Koçi Beg Risâlesi gibi pek çok sayıda Osmanlı edip, şair ve yazarlarından örnekler verilmiş olmasıdır.

âdemî(آدمى)Ar. "Bu fasl'da âdemî gerek şâd / Endûh u belâ vü gamdan âzâd" (Fuzûlî)

âbâ'(آباء)Ar. Baba mansına *eb*'in cem'i. Babalar: "Zirâ burada Bükreşlilerin âbâ ve ecdâdlarından işitmedikleri bir mâni'a var ki." (Bosna Mektubu - Cevdet Paşa)

mâhiyyet(ماهيت)Ar. Bir şeyin aslı, künhü, hakikati: "Mâhiyyeti isbât eden âsâr-ı ameldir / Mikdârına nisbetle kişi hayr u şer eyler" (Şinâsî)

şem (شمع) Ar.1. Yakacak mum. 2. Bal mumu: "Şem'i yakmaz mı ol âteş kim yakar pervâneyi" (Yahyâ) "Aşk bir şem-i ilâhîdür benim pervânesi" (Hayâlî)

zarr(ضر)Ar. "zarar" ile müteradiftir. Zıyan manasınadır. "Zarr u nef küfr ü dîn âhir olur â'id sana / Sâni-i âlem ganîdir küfr ü dîninden senin" (Muallim Naci)

Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*'ye aldığı Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsçadan geçmiş kelimelerin kökenlerini, madde başından hemen sonra kısaltma [ع] [ف] işaretleriyle, Batı dillerinden geçen söz varlığını ise [İtalyancadan] [Fransızcadan] [İspanyolcadan] biçiminde belirtmiştir.

Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*'ye madde başı olarak aldığı kelimelerin farklı anlamlarını ayırmak için noktalama işaretleri kullanmıştır.

2. KÂMÛS-I OSMÂNÎ'DE UYGULANAN YÖNTEM

2.1. Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*'de madde başlarını Arap alfabesine göre hece sistemi esasında düzenlemiştir. Ancak madde başlarını kelimenin ilk harfinin harekesine göre önce *üstün* sonra *kesre* ve daha sonra da *ötre* olmak üzere üç bölümde sıralamıştır. Ayrıca bu bölümler [Ó®] [Ğ®] [Đ®] biçiminde başlıklarla belirtilmiştir.

Madde başları harekelenerek kelimelerin doğru okunuşu sağlanmaya çalışılmıştır:

âbil(أُقَاءِ)Ar. 1. Koyun, at, deve gibi hayvanâta bakmakta mahir adam. 2. Çayır otlayarak suya muhtaç olmayan hayvan. [İstimali enderdir.]

ahzen (ÚÊÓeÚÓÓ«) *Ar.* Ziyade mahzun olan. *şahs-ı ahzen.*

ihtişâm (ÚÂÚÓ-Â×ÚÓÂ«) *Ar.1.* Debdebe, tantana, tumturak, arayış manalarında kullanılır ve şanlı, şeref ve haşmetli görünüş demek istenilir

ümûmet (ÚXÓ | u3 | 33«) *Ar.* Validelik, analık sıfatı: *hakk-ı ümûmet.*

kânûn(ÚÊuĐİUÓ½) *Ar.1.* Demirden, bakırdan, topraktan yapılan ateş ocağı, soba.

kişver(Ú-ÓuÚAA½) *Far.* İklim, vilâyet, memleket: *kişver-i dilârâ.*

külüng(pÚMĐ *Đ½) *Far.* Kazma, taş kıran uzun demir âlet.

2.2. Mehmed Salâhî, madde başlarının farklı imlâlardaki biçimlerini de alt alta yazarak göstermiştir:

âb-hôr (آبخور) *Far.* Nasip, kısımet. *Âb-hordı herkesin âlemde olmaz muttarid.*

âb-hôrd(آبخورد)

Arşimed(آرشمید) [Archiméde] Eski Yunanın meşâhir-i riyâziyyûnundandır.

Arşimidis(آرشمیدس)

olta (اولتا) [İtalyancandan] Gemiyi bir sağa bir sola çevirip rüzgâra karşı yürütmek, ilerletmek.

volta (وولتا)

uhsûm(اخصوم) *Ar.* Çuvalın kenarı, tutulacak yeri. Menus değildir.

uhsûm(اخصوم)

pâçek (پاچك) *Far.* Tezek demektir. **pâçûk** Yakmak için yapılmış tezek tuğlası.

pâvçek(پاوچك)

pârû (پارو) *Far.1.* Kocakarı. 2. Kar küreği, yaygın kürek. Kocakarıya *yârâv* da derler.

pârûb(پاروب)

kaknûs (ققنوس) *Far.* Esâtîr-i şarkiyyeden Hind adalarına mahsus kanatları nakışlı, gagası delikli mevhum bir kuşun ismi. İşbu mürg-ı garîbin tafsîl-i ahvâli kütüb-i kadîmede mûndericdir.

kaknûs(ققنوس)

kişniş (كشنش) *Far.* Lisanımızda dahi *kişniş* denilen hububat nev'inden hoşbû tohum. Arabîde “küzbüre” derler.

kişnîz(كشنيز)

2.3. Mehmed Salâhî, madde başlarını tanımlarken Türkçe kelimelerde nazal /n/ sesini üç noktalı kef(كَ) ile de göstermiştir:

devâm (دوام) *Ar.* maddesinin “*Her hangi işin (اشيائك) ehli isen (ايساك) onda devâm et*” örneğinde ve

kec-fehm(كجفهم) *Far.* Ters anlayan (آكلايان) örneğinde geçen nazal /n/ sesleri.

2.4. Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*'ye o devirde Osmanlı Türkçesinde kullanılan Batı dillerinden geçmiş kelimeleri de almış ve bu kelimelerin kökenlerini belirtmiştir. Ayrıca sözcüğün o dildeki özgün biçimini de vermeye çalışmıştır.

adres(آدرس) [Fransızcadan *Adresse*] İsim ve ikâmetgâh tarifi.

Arşimed(آرشييد) [Archiméde] Eski Yunanın meşâhir-i riyâziyyûnundandır.

kambiyo(قامبيو) [İtalyancadan *Cambio*]. “kambiyal” de kullanılır. Poliçe, poliçe kâğıdı demektir.

kanal(قنال) [Fransızcadan *Canale*]. Su yolu, mecrâ, tarîk, cedvel, boğaz: *Süveys Kanalı*.

Armisturong(آرمسترونغ) [İngilizceden] Bir nev' toptur ki mûcidinin ismiyle yâd olunur.

papatya(پاپاديه) [Rumcadan] Bir nevi hüdayinabit çiçek.

sünger(سنكر) [Yunaniden] Aslı “*sipongos*”. Denizden çıkarılan yumuşak, lastikli maruf şeydir ki Arabîde, Fârisîde “*isfenc, isfence*” denilir: “çuha süngeri, araba süngeri, sünger tatlısı”.

2.5. Sözlükte madde başı olarak yer alan eşadlı kelimelernumaralandırılarak verilmiştir:

âbâd I (آباد) *Ar.* *ebed*'in cem'i. Lisanımızda bazen *ebedü'l-âbâd* tarzında kullanılır ki *asla, hiçbir zamanda* demektir.

âbâd II (آباد) *Far.* Mamur, harabın aksî.

âbâd III (آباد) *Far.* Edât-ı kesret olarak mahall ü mekân manasına kullanılır! *Sa'd-âbâd*Kâğıthane.

arma I(آرما) [İtalyancandan]Gemi takımı, sefîne teçhizatı.

arma II(آرما آرمة) [İtalyancandan][Arma] Devletlerin, meşhur hanedanların alâmât-ı mahsûsası, nişâne.

âsâl I (أسال) *Far.* Temel, kök. [Nadiren istimal olunmuştur.]

âsâl II (أسال) *Ar.* Ahlak, şemâ'il, alâmet: *âsâl-i hasene.*

ebbâr I (ابر) *Ar.* İğne yapan, satan; iğneci. Nadiren kullanılır.

ebbâr II (ابر) *Ar.* 1. Ürkmek, kaçmak. 2. Sıçrayıp atlayan karaca.

eş'âr I (اشعار) *Ar.* Bilmek ve nazm manasına olan şi'r'in cem'i.

eş'âr II (اشعار) *Ar.* Kıl demek olan şa'r'ın cem'i. Kıllar.

2.6. Sözlük birimi düzeyindeki bazı eş anlamlı söz varlığı aynı madde başında yan yana verilmiştir:

ârzûdâr (آرزودار) **ârzû-keş** (آرزوکش) **ârzûmend** (آرزومند) *Far.* İstekli, hevesli.

âyîne-i âsmân (آيينه آسمان) **âyîne-i çarh** (آيينه چرخ) **âyîne-i hâverî** (آيينه خاوری) *Far.* Güneş. Nadiren kullanılır.

gül-zâr (گلزار), **gülistân** (گلستان), **gülşen** (گلشن) *Far.* Gül bahçesi, gül tarlası.

kalemzen (قلمزن), **kalemkeş** (قلمکش) *Far.* Kalem vurucu, kalem çekici, kâtip.

sengistân (سنکستان), **senglâh** (سنکلاخ) *Far.* Taşlık, taşı çok yer, kayalık.

2.7. *Kâmûs-ı Osmânî*'de Farsça birleşikler de ayrı madde başı olarak düzenlemiştir.

âb-ı hayât (آب حیات) → **âb-ı bekâ** (آب بقا) *Far.* Menba'ı meçhul bir su.

âb-ı şîrîn (آب شیرین) *Far.* Tatlı su; şerbet.

âb-ı revân (آب روان) *Far.* Akar su. Mecâzen hayat manasına kullanılır.

ârâm-ı dil (آرام دل) *Far.* 1. Gönül rahatı, sükûn-ı kalb. 2. Sevilen güzel, mahbûbe.

bâd-ı âhenk (باد آهنگ) *Far.* Ses, nakş, tarab, nağme manasına istilâhât-ı mûsikıyyededir.

bâd-ı hevâ (باد هوا) *Far.* Masrafsız, bedelsiz, beleş

2.8. Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*'ye Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça kelimelerin kırık çoğul biçimlerini de ayrı madde başı olarak almıştır:

amele(عمله) *Ar.* “âmil”in cem’i, işçiler; dülger, ırgat, rençber makulesi eşhâs. Müfredi başka manada kullanılır. Bu cem’ olduğu hâlde müfred makamında da istimal olunur: *amele yevmiyesi*.

düvel(دول) *Ar.* “devlet”in cem’i. → **devlet** (دولت). *düvel-i mu’azzama, düvel-i sitte, düvel-i müttefika, düvel-i mütehâbe*.

mülûk(ملوك)*Ar.* melik’in cem’i. Padişahlar, hükümdarlar: “kelâmü’l-mülûk mülûkü’l-keâm”: Hükümdarların sözü sözün hükümdarlarıdır.

2.9. Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*’ye Türklerin tarihine ait bazı özel terimleri almış ve bu terimlerin kullanıldığı dönemleri belirtmiştir.

atabeg(آتابك)*ıst.* Devlet-i Selçûkıyye zamanında ba’z e’âzım-ı ümerâya verilir bir unvân-ı resmî idi. Türkçe *ata* ile *beg* lafızlarından mürekkeptir.

yarlîğ (يرليغ)*Far.* Hükm ü emr-i cenâb-ı pâdişâhîyi havi olan berât, ferman. Nâme: “yarlîğ-ı belîğ”. Bu lafız Mâverâ’ü’n-nehr halkı lisanından olup Fârisîde dahi kullanılmıştır. Merhum Ahmed Vefîk Paşa’nın beyanına göre aslı Türkçe “carlîğ”dir.

Tatar ağası Posta çantalarını götürüp getirmeğe memur olan taifenin âmiri, büyüğü.

2.10. *Kâmûs-ı Osmânî*’de Osmanlı Türkçesinde ses değişikliğine uğrayan Arapça ve Farsça kelimeler galat biçimleriyle madde başı alınmış orijinal biçimleri de ayrıç içinde belirtilmiştir.

îbâ’(ايباء)*Galat.* Doğrusu **ibâ’**’dır. Ona bakınız.

pôstâl (پوستال)*Far.* 1. Aslı *pôstgâl* olsa gerektir. Ma’nâ-yı aslîsi koyun ve keçi derisinin tüysüz yeri demektir. Elyevm istilâhımızda deriden mamul konçsuz bol ayakkabı. 2. Hanesinde oturmaz, her zaman gezen, sürtük kadın manasını ifade eder: “*Bir nefere senede iki pôstâl verilir*”, “*O kadını bana anlatmağa çalışma. Ne pôstâldır bilirim. Âdetâ sokak süpürgesi.*”

put(پوت) *Galat.* Sahihi *büt*’tür. Bâ’-i mazmûme kısmına müracaat edin. Bu örneklerde sözcüğün özgün/doğru biçiminin yanında Osmanlı Türkçesinde kullanılan yaygın imlâsı da gösterilmiştir.

Bununla birlikte madde başı kelimelerin galatı varsa bunlar da madde içerisinde belirtilmiştir.

narh (نرق) *Far.* Galatı “nark”tır ki hükûmetçe eşyaya resmen vaz’ olunan kıymet, bahâ demektir. Aslı kesr-i nûn ile dir: *narh pusulası, ekmeğin narhı kırk paradır.*

kec-külâh (كجكلاه) *Far.* Külâhı eğri, külâhını eğri giyen. “*keçe külâh*” tabiri bundan galattır.

şe’r (شعر) *Ar.* Kıl. **şe’r-i şârib** Bıyık kılı. **şe’riye** Kıl gibi ince ve tel tel olan çorbalık kuru hamur ki galatı “*şehriye*”dir.

tîz-âb (تيزاب) *Far.* Beyne’l-avâm galat olarak *kezzâb* denilen yakıcı su.

ponze (پونزه) [Fransızcadan *ponce*]. Türkçede galatı *pamze*’dir. Sünger taşı demektir.

tâv (تاو طاو) Muharref. Aslı Fârisî *tâb*’dır.

2.11. *Kâmûs-ı Osmânî*’de özel adlar da madde başı olarak yer almıştır ve açıklaması yapılmıştır:

Abaza (آبازا) [İsim] Kara Deniz ile Koban nehri arasında meskûn bir kabilenin ismidir. Bu kabile efradının çoğu 1284 ve 1294 senelerinde Anadolu’ya hicret etmişlerdir.

Aristo (أرسطو) [Aristole] Hükemâ-yı kadîme-i Yûnâniyyenin en meşhurdur.

Bermek (برمك) *Ar.Far.* Hilâfet-i Abbâsiyyenin ibtidâ-yı te’sisinden Hârunü’r-Reşîd’in evâsıt-ı hükûmetine kadar hıdmet-i vezâreti mütevâliyen ihrâz ve ifâ edmiş olan hânedân-ı meşhûrun ceddidir.

Yûsuf (يوسف) *Ar.1.* Feryat, nâle. **2.** Yakup aleyhisselâmın oğlu olan peygamber-i zî-şânın ism-i şerîfidir.

Bahreyn (بحرین) *Ar.* Arabistan’ın Elaşâ hıttası sevahili ve adaları demektir “*Mülk-i sühan kalemrev-i tab’-ı kerîmidir / Bahreyn-i nazm u nesrde cârî hükûmeti*” (Âkif Paşa).

Ken’ân (كنعان) *Ar.* Arz-ı Filistîn, Hazret-i Ya’küb aleyhisselâmın diyarı.

Yesrib (يثرب) *Ar.* Medîne-i Münevvere’nin ismi. Yayı hemzeye ibdâl ile “*esrib*” ve “*esribî*” denir.

2.12. Sözlükte Arapça ibareler de madde başı olarak yer almıştır.

bârekallâh (باريك الله) *Ar.* Mübarek ola, hayır ve bereketli olsun hükmünde bir terkîb-i istihsânîdir.

estağfirullâh (استغفر الله) *Ar.1.* Allah taalâ hazretlerinden mağfired dilerim demektir. **2.** Lisanımızda mahal ve suret-i istimali pek muhtelifdir.

el-emrû emrüküm (الامر امرکم) *Ar.* Emir sizin emrinizdir demek.

el-cünûn fünûn (الجنون فنون) *Ar.* Divanelik türlü türlüdür makamında kullanılır.

el-‘iyâzü billâh (العياذ بالله) *Ar.* Allâh’a sığınırım yahut sığınırız, Allâh esirgesin makamında kullanılır bir cümle-i isti’âzedir.

yerhamukellâh (یرحمک الله) *Ar.* Aksıranlara karşı “Allah sana rahmet etsin” manasında irat olunan bir cümle-i du’â’iyedir.

İç maddede” : *küllî şey’in yerci’u ilâ aslihi* Her şey aslına rücu eder.

2.13. Mehmed Salâhî, madde başı ile kurulmuş sözlük birimi olabilecek birleşikleri aynı madde altında vermiştir: **dâr** (دار) *Ar.* Bina, mekân, konak; birkaç oda ve daireyi hâvî mahal, yer: *dârü’l-fünûn, dârü’ş-şefaka, dârü’ş-şifâ, dârü’l-ma’ârif, dârü’t-ta’lîm, dârü’s-sa’âde, dârü’l-harb,* vs.

2.14. *Kâmûs-ı Osmânî*’de, alıntı kelimelerden Türkçe yapım ekleriyle üretilmiş madde başı olabilecek pek çok söz varlığı iç madde olarak verilmiştir. Böyle yapılmakla madde başı kelime öne çıkarılmış, aşağıdaki gibi örnekler birer türetim olarak iç maddede gösterilmiştir.

badanalamak Sathı tamir ile setr-i uyûb ve kusûr etmek, ziyade düzgün sürünmek.

dağlamak Kızgın demir ile nişân vurmak. Lisanımızda ısırgan otu ve azgın hayvan sokup yakmak manasında olarak tahfif ile “dalamak” suretinde de istimal olunur.

dânelenmek Ufaklanıp ayrılmak, bir şeyin eczâ-yı ferdiyesi bozulup dağılmak.

derdleşmek İki kişi birbirine hâlini anlatıp konuşmak.

keyflenmek Mesrûr olmak, gönül inşirah bulmak.

tasalanmak Mahzun, mükedder olmak, acınmak.

beyazcı Tülbentçi, bez satan.

dubaracı Hilekâr, hud’acı demektir.

derdli İletli: *Boynundaki derdi çıkartmış; Allah dert verip dermân aratmasın* (Kavl-i meşhûr).

kal'abendlik Mücâzât-ı terhîbiyyeden hükümetçe tayin olunan kalelerin yerinde mahbûsiyyet cezası.

keyfsiz Mizacı bozuk, hasta.

2.15. Yine Kâmûs-ı Osmânî'de, madde başı olabilecek pek çok söz varlığı iç madde olarak verilmiştir:

kârvânserây Kârbânserây, han ki yolcuların ikametgâhıdır.

kurûn-ı ûlâ Zuhûr-ı İslâmiyye kadar olan ezmine-i kadîme.

kurûn-ı vüstâ Zuhûr-ı İslâm'dan feth-i Kostantiniyye'ye kadar geçen müddet.

kumârbâz Kumar oynayan adam.

kumârhâne Kumar oynanılan mahal.

2.16. *Kâmûs-ı Osmânî*'de, alıntı kelimeler ve Türkçe eylemlerle üretilen pek çok birleşik fiil de iç madde olarak verilmiştir:

badana etmek Ezilmiş kireci sürüp beyazlatmak.

ilâc etmek Def'-i maraz için medâr-ı devâ olacak şeyi yaptırıp kullanmak.

tâcgiymek Resm-i tetevvüc, hükümdârânın ba'de'l-cülûs merasim-i mutantana ile iktisa-yı tâc etmeleridir.

2.17. Mehmed Salâhî sözlüğünde, madde başı altında deyimlere de yer vermiştir:

âbdestimde şüphem yok Mutma'in.

Arap saçı Karmakarışık, hall ü küşâdı müşkül olan şeyler ve işler hakkında irat olunur.

belâsını bulmak Böyle ıztırıplı bir hâle tutulmak.

bin dereden su getirmek Kabul edilmeyecek şey için bahane serd etmek.

dereden tepeden konuşmak Boş, havâyî laf etmek.

dem vurmak Bahsetmek, söz açmak, kuru lâfla iddiada bulunmak manalarını ifade eder.

keyf kaçmak Kederlenmek, can sıkılmak.

2.18. Mehmed Salâhî *Kâmûs-ı Osmânî*’de, iç madde olarak ikilemelere de yer vermiştir :

dâne dâne Ayrı ayrı, diş diş.

deste deste Takım takım, demet demet.

dere tepe Düz olmayan inişli, çıkışlı yer.

bi’l-aşiy ve’l-âsâl Akşam sabah demektir.

3. SONUÇ

Kâmûs-ı Osmânî, dönemine göre Osmanlıca sözlüklerin en gelişmiş olup yaklaşık 15.000 madde başı içermektedir.

Kâmûs-ı Osmânî, dönemindeki Osmanlı Türkçesinde kullanılan *Arapça, Farsça, İtalyanca, Fransızca, Rumca, Yunanca, İngilizce, İspanyolca* vb. dillerden geçen yabancı kelimeleri içermesi bakımından Osmanlı döneminde düzenlenmiş en iyi ve en geniş “yabancı kelimeler sözlüğü”dür.

Sözlük yazımında en önemli husus, sözlüğü yazılacak dilin söz varlığının tesbit edilmesidir. *Kâmûs-ı Osmânî*, dönemindeki Osmanlı Türkçesinin söz varlığında yer alan yabancı kelimeleri ve bunlarla oluşturulan *birleşikler, deyimler, ikilemeler, ilişki sözleri (kalıp sözler), kalıplaşmış sözler* ve *terimleri* madde başı ve madde içi düzeyinde en geniş biçimde yansıtmaya çalışmıştır.

Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*’de tarihî Türk nazmı ve nesrinde kullanılan Arapça ve Farsça kelimeleri ve birleşikleri çok iyi bir biçimde derleyebilmiş, sözlüğe aldığı madde başlarını ve iç maddelerini de Osmanlı edip, şair ve yazarların tarihî, edebî eserlerinden getirdiği seçkin şiir ve nesir örnekleriyle çok iyi tanımlayabilmiştir. Bu durum, *Kâmûs-ı Osmânî*’sinin en önemli özelliğidir. Bu özellikleri bakımından *Kâmûs-ı Osmânî*, çok iyi bir edebiyat sözlüğü ve bir başvuru kaynağı durumundadır.

Sözlük, pek çok madde başı açıklamasında kimi zaman sözcüğün yazımı, etimolojisi, dildeki kullanımı, kullanım sıklığı, kimi zaman bir eser ve yazarı hakkında, kimi zaman bir yer adı, pek çok varlığın özelliği, faydaları, kullanım ve tüketim biçimi hakkında açıklamalar yapmış ve ansiklopedik bilgiler vermiştir.

Bununla birlikte Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*’ye aldığı kelimelerin kelime türlerini belirtmemiş, Arapça kelimelerin kalıplarını ve cinsiyet kategorilerini göstermemiştir (Yavuzarslan 2009: 222).

Mehmed Salâhî, sözlüğünün mükemmel olduğunu iddiasında değildir, ancak kendinden önce düzenlenen sözlüklerden yararlanması bakımından daha ileri de bir eser olduğunu vurgulamaktadır.

“Lugat-ı Nâcî, nisbeten iyi bir çalışma kabul edilmekle birlikte Mehmed Salâhî’nin *Kâmûs-ı Osmânî*’si bundan daha iyi bir sözlük olmakla birlikte eser, sözlük yazımı açısından *Kâmûs-ı Türki*’den çok daha geridedir.” (Topaloğlu - Kaçalın 2009: 410)

Arap harflerinin hareke sistemine göre sıralandığından tam alfabetik olmayan *Kâmûs-ı Osmânî*’nin 1997’de Ankara’da iki cilt hâlinde ofset baskısı yapılmıştır.

Kâmûs-ı Osmânî, Türk Dil Kurmunun “Türkiye Türkçesinin Sözlükleri Projesi” kapsamında Prof.Dr. Hamza Zülfikar yönetiminde, Prof.Dr. Halil İbrahim Usta ile tarafımızca hazırlanarak basılmak üzere ilgili kuruma teslim edilmiştir ve son düzeltmeleri yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

Boz, Erdoğan (2011). *Sözlük Bilimi Yazıları I*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Caferoğlu, Ahmet - Tanerinc, Özden (1996). “Yeniçağ Türk Dili Lügatleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XIV. Cilt 1, Temmuz 1996, 9, 12.

Eminoğlu, Emin (2010). *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*. Sivas: Asitan Yayınevi.

Gülsevin, Gürer ve Boz, Erdoğan (2006). *Türkçenin Çağdaş Sorunları* (2. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

Jackson, Hovard (2016). *Sözlükbilime Giriş*. (Çev. Mehmet Gürlek ve Ellen Patat) İstanbul: Kesit Yayınları.

Salahî, Mehmed (1313-1322). *Kâmûs-ı Osmânî* I-IV, İstanbul: Mahmûd Beg Matbaası.

Topaloğlu, Ahmet - Kaçalın, Mustafa (2009), “Sözlük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 37, 410.

Yavuzarslan, Paşa (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem Yayıncılık.

TEMATİK SÖZLÜKLERİN KAPSAMI VE TEMA BELİRLEME ÖLÇÜTLERİ

*Murat ÖZŞAHİN**

ÖZET

Leksikoloji tarihinde köklü bir yere sahip olan tematik sözlükler, söz varlığı incelemelerinde dünya bilgisinin analiz edilebilmesi yönüyle önemli bir yere sahiptir.

Toplumsal ilişkilerin siyasi veya dinî yönlerden başladığı tarihî dönemlerden itibaren 'öteki'nin dili ve buna bağlı olarak 'dünya bilgisi' merak konusu olmuş ve sözlük çalışmalarını teşvik eden bir güç olmuştur. Öteki ile olan ilişkilerin siyasi ve dinî düzleme taşınması ve bu çalışmaların daha fazla hız kazanmasıyla yeni sözlükler meydana getirilmiştir. Gramerlik farklılıkların yapay kategoriler oldukları düşünülürse; geriye kalan söz varlığı bir dilin dünya ilişkisini gösteren temel ve somut materyaller olduğu da hiç kuşkusuz kabul edilecektir.

Tematik sözlükler açısından önemli bir diğer sorun ise, bu sözlüklerin belli bir alan sözlükleri mi yoksa kavram alanı sözlükleri mi olduğudur. Bu açıdan da 'tematik' adlandırması yerine başka bir terim kullanılabilir mi?' sorusunun yanı sıra tematik sözlüklerin alanı, kapsamı boyutu ve işlenişi de ele alınması gereken konular içerisindedir. Nitekim tarihî sözlüklerin bir kısmının (Memlûk sahası Kıpçak sözlükleri gibi) çeşitli sahalara ait olmasının yanında bazı tematik gruplandırmalara yer vermesi, bu sözlüklerin günümüz sözlükçülüğünden farklı olarak menşe itibarı ile çok daha eski olduğunu gösterecektir.

Biz bu çalışma içerisinde tematik sözlüklerin yapısı ve kapsamı ile birlikte tematik sözlüklerin yazımında meydana gelen zorluklar ve problemleri ele alıp çözüm yollarını sunacağız. Bunun için daha önceden E. R. Tenişev, K. M. Musayev, J. Kiyikbayev gibi çağdaş Türkologların tematik tasniflerinin de değerlendirmesi yapılmıştır ve bu değerlendirmenin sonucunda ana başlıklar altında bazı ortak temalar belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: tematik, sözlük, ölçüt, kavram, sözlük bilimi.

THE SCOPE OF THEMATIC DICTIONARIES AND THE STANDARDS OF DETERMINING THEME

ABSTRACT

Having a rooted place in the history of lexicology, thematic dictionaries have an important role with regard to analyse world information in vocabulary examination.

The language and accordingly the 'world information' of the 'other' have been issues of concern as from the historical periods in which political and religious

* Yrd. Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. e-posta: mozsahin35@hotmail.com

social relations began. It has also been the power encouraging dictionary studies. New dictionaries were compiled upon the transmission of the relations with the 'other' to the political and religious platforms and acceleration of these studies. If it is thought that grammatical differences are artificial categories, it will be undoubtedly accepted that remained vocabulary is the basic and concrete material showing the world relation of a language.

One important problem in terms of thematic dictionaries is whether they are the dictionaries of a specific field or a conceptual field. According to this point of view, in addition to the question of "Could another term be used instead of referring to 'thematic'?" the field, scope, dimension and process of thematic dictionaries are also among the issues that should be considered. In addition that some of historic dictionaries belong to different fields (such as Kipchak dictionaries in the field of Mamluq), they also include some thematic classifications. It indicates that the dictionaries are much older in terms of the basis as different from today's lexicography.

In this study, we will discuss the structure and scope of thematic dictionaries and offer some solutions to the difficulties and problems appearing while writing these dictionaries. Within this context, evaluation of thematic classifications of some modern Turcologists including Tanishev, Musaev and Keyekbaev was also done previously, as a result of this, common themes in main headings were determined.

Keywords: *thematical, dictionary, standard, concept, lexicography.*

1. GİRİŞ

1.1. Terim Çeşitliliğine Dair

Türk sözlük bilimi tarihi içerisinde bu tarz sözlüklerin çeşitli adlarla anıldığına dair örnekler görebiliyoruz. Anlam dairesi içerisinde hareket eden ve temelde, anlamdan söze doğru bir yön izleyen sözlükler için Türk sözlük biliminde *kavram sözlükleri, tematik sözlükler, sistematik sözlükler, dizinsel sözlük, konu sözlükleri, konusal sözlükler, konu tasnifli sözlükler* olmak üzere çok çeşitli adlandırmalar kullanılır. Batı literatüründe de bizde olduğu gibi terim üzerinde tam anlamıyla birlikteliğin sağlandığı söylenemez (Kocapınar 2014: 747).

Adlandırmanın içeriği ve kapsamı bakımından değerlendirilmesi neticesinde ise, kullanılan terimler açısından kanaatimizce en doğru şeklin *kavram sözlüğü* olduğunu ifade edebiliriz. *Kavram* sözünün dil bilimi açısından izahı, bu konuda bize ışık tutmaktadır. Bu mevzuda dil bilim sözlüklerinden ikisinden örnekle *kavram* terimine dair şunlar ifade edilmektedir:

Z. Korkmaz, *kavram* bilgisi için 'dünyadaki nesnelere, durumların, hareketlerin ve tasavvurların ifadesi' şeklinde bir açıklama yapar ve 'kavramın niteliğinin, değerinin aynı dili konuşan

kimselerce aşağı yukarı aynı olduğunu' söyler (Korkmaz 2007: 143). G. Karaağaç ise, *kavram* terimini kapsamlı bir şekilde ele alır ve söz için 'gerçekler dünyasındaki varlıkların, durumların, hareketlerin ve tasavvurların dildeki ifadesidir' şeklinde bir açıklama getirir.

Karaağaç'a göre '*kavramlaştırma, varlığı eş ve benzer özellikler ekseninde öbeklendirme eylemidir. Varlık ve eylem adlarından oluşan sözlük birimleri, varlık ve eylemlerin özelliklerine inmezsizin, onları kavramlar hâlinde bildirirler. Bu bildirimler, sosyal birer genellemedirler ve nesiller arası aktarılan bir sosyal mirası temsil ederler. Bütün sözlük birimleri, genelleştirilip kavramlaştırılarak elde edilmiş yapılardır; sözlük maddeleri, aynı türden olan varlık ve eylemlerin ortak adlarıdır.*' (Karaağaç 2013: 531).

Her iki ifadeye de dayanarak bahsi geçen sözlük türündeki anlama dayalı tasnifin ortak anlam alanı içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Buna göre kimi sözler temel ve fizikî anlam bakımından ortak bir anlam dairesi içerisinde yer alır. Bu tür sözlerin anlam açısından kesiştiği ortak anlam dairesi, bir çatıda birleşir ve bu dildeki semantik genellemeyi meydana getirir. Kavram olarak da ifade edebileceğimiz bu çatı, çeşitli alanlarda olabileceği gibi aynı alan içerisinde de alt kategorilere ayrılabilir. Buna göre daha önce Doğan Aksan gibi bazı dil bilimcilerin de işaret ettiği üzere *kavram sözlüğü* ifadesinin Türk dil bilimi terminolojisi açısından 'tematik' veya 'ideografik' terimlerine karşılık olarak kullanılabileceği görüşündeyiz. Bu çalışmada *tematik* ifadesini tercih etme nedenimiz ise, Türkçe literatürde daha çok *tematik* kavramının kullanılmasıdır ve bu açıdan ciddi bir oran farkı olduğunu da belirtebiliriz.

1.2. Tarihte Tematik Sözlükler

Tarihten bugüne sözlük türleri dikkate alındığında belli bir sahaya/alana yönelik terminolojiyi içeren sözlükler de bir nebze tematik sözlükler içerisinde yer alabilir. Bugün terim sözlükleri olarak açıkladığımız ancak Eski çağda terminolojik bir değerlendirme ile değil; belli bir alanın söz varlığını ortaya koyma amacıyla yazılmış olan bu tür sözlükler, bugünün gözüyle tematik sözlük olarak değerlendirilebilir.

Tematik bağlamda ilk sözlük örneği olarak Helenistik dönemde M.Ö. III. yüzyılda Atina ve Bergama (Pergamon)'da yaşamış olan Antigonos'un *Peri Lekseos* "Sözlükler Üzerine" (Yıldız 1998: 195) adlı eseri gösterilebilir. Rüzgar, balık, kuş, ay ve oyun adları olmak üzere kimi sözleri bu eserinde toplamıştır. Gaius

Secundus Plinius'un *Naturalis Historia* "Doğa Tarihi" adlı eserinde de çeşitli konular sistematik olarak ele alınmıştır. Ayrıca Pollux'un *Onomasticon* adlı eseri de alfabetik olarak değil, tematik bir sistemde oluşturulmuştur.

Türk dilinin sözlük tarihi içerisinde Arap sözlükçülük geleneğinin bir tezahürü olarak söz konusu tematik sözlüklerin *Mecâimü'l-Mevzûât* "Konu Sözlükleri" ve *Mecâimü'l-Meânî* "Anlam Sözlükleri" olarak adlandırıldığı görülmektedir.

Konuya göre tasnif etme akımı Arap sözlükçülüğünde Ebu Ubeyd akımı olarak bilinir. Ebu Ubeyd, El-Gâribü'l-Musannef adlı yirmi yedi bölümlük kitabında her bölümde bir konuya ait sözleri toplamıştır. 1017 Arapça sözün yer aldığı bu sözlükte konu başlıkları şöyledir: Kitâbu Hulki'l-İnsân, Kitâbü'n-Nisâ, Kitâbü'l-Libâs, Kitâb-ı Et'âme, Kitâb-ı Emrâz vb. (Eminoğlu 2010: 14).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Türk leksikografisinde tematik akımın kaynağını Arap sözlükçülük geleneğinde aramak gerekir. Arap sözlükçülük geleneğinde beş ekolden biri olarak tematik sözlük ekolü gösterilir (*bk. Yavuzarslan 2009*). İlk olarak tematik sözlük türünde başlayan Arap sözlükçülük geleneği, yeryüzü, arazi şekilleri, sular, insanlar, kuşlar, arılar, koyunlar, atlar ve develer gibi tabiat unsurlarının gruplandırılmasıyla tematik bir tasnif ortaya koymaya başlar. Özellikle II ve IV. yüzyıllarda pek çok sözlük hazırlanmıştır ve bunlar daha sonra İbn Sîde'nin (ö. 1066) *El-Muhassas* adlı geniş temalı eserinde her konuya bir bölüm ayrılarak birleştirilmiştir (*Yavuzarslan 2009: 1*).

Türkçede Tematik Sözlükler

Türk dilinin sözlükçülük tarihi incelendiğinde çeşitli meslek alanlarına yönelik söz varlığı çalışmalarının çok eskiden başladığı görülmektedir. İlk sözlüğümüz olan Kaşgarlı'nın *Divânu Lûgâti't-Türk* adlı eserinden başlayarak pek çok örneğini gördüğümüz Türk dilinin sözlükleri içerisinde bu tür çalışmaların yeri, hiç de azımsanmayacak kadar çoktur.

Türk sözlükçülüğünde tematik verinin ilk olarak Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı eserinde örneğine rastladığımızı söyleyebiliriz. Çağının ünlü bilgini Zemahşerî, eserinin ilk bölümünü isim bahsine ayırmış ve bu bölümde geçen isimleri konulara göre alt başlıklarla vermiştir.

Kıpçak sahasından *Ed-Durretü'l-Muzîğa Fi'l-Lugâti't-Türkiyya* adlı eser, yirmi dört bölümden oluşmuş ve bunların her birisi tematik olarak tasnif edilmiştir.

Ayrıca *Codeks Cumanicus*'un İtalyan bölümü olarak adlandırılan ilk 55 varaklık kısımda 'sözler Latince, Farsça ve Kıpçak Türkçesi olmak üzere 3 sütun üzerine sıralanmışlardır. Daha sonra ise sözlerin anlamlarına göre sıralandığı ikinci bir sözlük gelmektedir. Yani biri alfabetik, diğeri anlam gruplarına göre ayrılmış 2 sözlük kısmından oluşmaktadır' (Demirci 1998: 145).

Oğuz sahasında satır arası tematik bir eser olan *Bahşayış Lûgâti*'nin telif tarihi olarak X. yüzyıl verilmektedir. Ancak eldeki nüsha 14. yüzyılda istinsah edilmiştir. On iki bölümden oluşan ve her bölümde belli konulara ait Türk söz varlığını Arapça ve Farsça metinlerin altında sıralayan eser, Oğuz sahasının sözlük geleneğinde ve söz varlığı incelemelerinde önemli bir yere sahiptir.

Çağatay sahasında karşımıza çıkan tematik çalışma ise Ali Şîr Nevâyî'nin *Muhâkemetü'l-Lugateyn* adlı eseridir. Ses ve şekil özellikleri bakımından Türkçe ve Farsçayı karşılaştıran Nevâyî, aynı zamanda bu iki dilin söz varlığı yönüyle de mukayesesine değinmiştir ve eserinde tematik bir tasnif uygulamıştır. Akrabalık adları, kuş adları, dağlık ve düzlük yerler, hayvan yansımaları, yaşlarına ve türlerine göre atlar, av hayvanları, binit takımı, giysiler, yemeklik koyun uzuvları, yemek ve yiyecek adları, içkiler, sevgi-sevgili/güzel-güzellik (bk. Özönder 1996) kavramları etrafında yer alan sözler olmak üzere Türk dilinin iddialı olduğu kavram alanlarını başlık olarak belirlemiştir.

Nevâyî'nin tema seçiminde Türk kültürünün zenginliğinin belirgin bir şekilde görüldüğü alanlar ön plana çıkmaktadır. Bir dilin hem kültürünü hem de söz varlığını tanıtmak için sözlük tarihimizde tematik sözlüklere başvurulduğu da görülüyor.

Aynı amaç doğrultusunda Muhammed Yakup Çingi tarafından yazılan *Kelîr-nâme* ise son bölümünde kavram alanları içerisinde sözleri verir. 'Gökyüzü, yeryüzü, atlar ve öteki hayvanlar, kuşlar, insanlar, akrabalık adları, silahlar, sayılar, belirteçler, zamirler, sıfatlar' olmak üzere bu başlıklar altında sözleri konularına göre tasnif ederek göstermiştir (Ölmez 1998: 143).

2. TEMA BELİRLEME ÖLÇÜTLERİ NELER OLMALIDIR?

Kavram (tematik) sözlüklerinin dizimi esnasında karşılaşılan en önemli sorun, oluşturulacak kavram dizinini belirlemektir. Ancak bu konuda tarihî sözlüklerdeki kavram dizini bize yol gösterecektir. Bunu hem Eski çağ dönemi Batı tarzından hem de Türk dili sahasından iki eserdeki kavram dizinini vererek belirtelim. Örneğin; Batı sahasından Pollux'un *Onomasticon* adlı eserinde yer alan kavram dizini şöyledir:

Kitap: Din, Tanrı kavramı, tanrılar, inanç ve ibadetler

Kitap: Çeşitli organlar, konuşma ve sözler

Kitap: Soy kütüğü, akrabalık, sevgi ve dostluk kavramları

Kitap: Bilim, bilgi, erdem, edebiyat, felsefe ve retorik

Kitap: Avlanma, vahşi hayvan avı

Kitap: İçki, beslenme, yemek, şölen vs.

Kitap: El sanatları ve zanaat

Kitap: Adalet, hukuk, halk, yönetim

Kitap: Şehir ve şehircilik

Kitap: Giyim, kuşam, eşya, donanım (Yıldız 1998: 202).

Türk dili sahasından Ali Şir Nevâyî'nin *Muhâkemetü'l-Lugateyn* adlı eserindeki kavram tasnifi ise yukarıda da gösterdiğimiz gibi şu şekildedir:

1. Akrabalık adları
2. 'Ak öy' (çadır) parçaları
3. Kuşlar
4. Dağlık ve düzlük yerler
5. Hayvan seslenmeleri
6. Yaşlarına ve türlerine göre atlar
7. Av hayvanları
8. Binit takımı
9. Giysiler
10. Yemeklik koyun uzuvları
11. Yemek ve yiyecekler
12. İçkiler
13. 'Sevgili-sevgi güzel-güzellik' etrafındaki kelimeler (Özönder 1996).

Her iki tasnifin de ortak kavramlar üzerinde temellendiği görülmektedir. Ortak kavram dizinin öne çıkan başlıklar ise şöyle söylenebilir:

Akrabalık adları

Bilim-bilgi, erdem, edebiyatla ilgili sözler

Av hayvanları ve avlanma ile ilgili sözler

Yeme içme, yiyecekler ile ilgili sözler

Giyim kuşam ile ilgili sözler

Barınma ve yaşam merkezi ile ilgili sözler

Nevâî'de dikkat çeken bir diğer husus ise fiiller konusudur. Genel itibarıyla fiillere dair bir tasnif görülmemektedir. Bunun nedeni, fiillerin anlam katmanlarının çok daha geniş ve geçişken olması olarak ifade edilebilir. Ancak Nevâî, fiilleri kendi içerisinde gruptandırmasa da ayrı bir başlık altında işaretlemiştir.

Kavram dizinlerini belirlemek için elbette tarihî sözlüklerdeki başlıklar tamamen belirleyici değildir. Kavram sözlüklerinin belirlenmesi, sözlük malzemesinin ait olduğu dönemle de yakından ilgilidir. Kavram başlıklarını belirleme ölçütlerine yönelik önerilerimizi aşağıda belirterek açıklayalım:

2.1. Eş zamanlık ve Art zamanlık

Kavram dizini oluşturulacak eser veya sözlüğün ait olduğu zaman, sözlüğün kavram dizinini belirlemede önemli olmaktadır. Eserin telif olduğu dönemin arkaik veya modern unsurları, belirleyici unsurlardır. Bu nedenle kavram dizini bu unsurların tamamını kapsayacak şekilde oluşturulmalıdır.

2.2. Yazılış amacı

Ele alınan eserin yazılış amacı, içeriği doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle kavram dizini belirlenirken yazılış amacı da dikkate alınmalıdır. Yazılış amacı, içeriği sınırlayacağından dolayı ana kavram altında alt kavramlardan bahsedilerek kavram dizini oluşturulabilir. Özellikle okul sözlükleri veya eserleri gibi eğitim amaçlı hazırlanmış hem çağdaş hem de tarihi eserlerde içeriğe ve tabi amaca uygun şekilde kavram dizini oluşturulmalıdır.

2.3. Kültürel Öğeler

Kavram sözlükleri dünya-insan, insan-insan bağlamında olduğu kadar kavram-niyet bağlamında da dilin zenginliğini gösterirler. Dünyanın toplum tarafından nasıl algılanıp tasarlandığından başlayarak toplumsal ilişkilerin ne şekilde tasarlandığına kadar dilin ve toplumun zemini hakkında bir gösterge niteliğindedirler. Bu sebeple içinde bulunulan toplumun söz öğeleri, yaşanan insan-dünya, insan-insan ve kavram-niyet ilişkilerini de göz önüne serecektir. Kavram dizinleri belirlenirken medeniyet merkezli öğeler için de ayrı kavram başlıkları verilmeli ve yerine göre bunlar alt başlıklarla daha ayrıntılı şekilde belirlenmek üzere çeşitlendirilmelidir. Nevâî'de olduğu gibi bozkır medeniyetinin en küçük yerleşim yeri olan 'çadır' (ak öy) bilgisi, buna bağlı olarak tüm unsurları ve tefrişatı ile birlikte kavram dizininde bir başlık altında gösterilmiştir.

3. KAVRAM SÖZLÜKLERİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLARA DAİR ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.1. Sözün Ait Olduğu Temanın Belirlenmesi:

Eser veya bir sözlükteki kavram dizininin oluşturulmasının ardından en büyük sorunlardan biri de sözün birden fazla kavram ile ilişkili olmasından kaynaklanır. Bu durumda kavram dizinine esas alınacak olan sözün ilk/temel (hatta somut) anlamı üzerinden ait olduğu kavram belirlenmelidir. Şayet bir söz hemen hemen aynı oranda iki kavram içerisinde yer edinebiliyorsa her iki kavram alanı içerisinde değerlendirilmesi, sözün kavramlar arasındaki ilişkide esas alınan ortak özelliklerinin görülmesi açısından da yararlı olacaktır. Mesela, alet/araç gereç ve tarım adıyla kavram dizisinde iki ayrı başlık varsa, bahsi geçen söz, bunlara uygun olduğu takdirde her iki başlığın altında da göndermeler yapılarak gösterilmelidir.

3.2.Kavrama Ait Başlıklar ve Söz Türleri

Tarihî sözlüklerde de gördüğümüz kadarıyla kavram dizinleri içerisinde hem söz varlığı unsurları hem de sözlerin görevlerine ve türlerine yönelik başlıklar bir arada verilmiştir. Yani akrabalık adları, hayvan adları gibi kavramlara ait sözler ile fiil veya sıfat türünden/görevinden sözler ayırım gözetmeksizin birlikte gösterilmiştir ve bunların birbirinden ayrı bölümler halinde ele alınması gerekir.

3.3. Dilbilgisi Öğeleriyle Kavram Dizini Belirleme:

3.3.1.Anlam Yönüyle Kavram Dizini Belirleme:

Anlamdan söze doğru giden kavram sözlüklerinde kavramın ait olduğu dizin başlığının belirlenmesinde en önemli öğe, anlamdır. Temel anlamıyla sözlükte kavram dizindeki yerini belirlediğimiz sözlerin yanı sıra bu ölçüte uymayacak olanların da çıktığı görülebilir. Burada ise, başka dilbilgisi öğelerine ihtiyaç duyulmaktadır.

3.3.2.Şekil Yönüyle Kavram Dizini Belirleme:

Anlamın yeterli gelmediği durumlarda özellikle de söz görevinin belirlenmesi konusunda morfolojik bir yöntem uygulanabilir. Bu açıdan sözün eser veya sözlükteki morfemli biçimi esas alınarak bunun ait olduğu kavram dizini tespit belirlenebilir. Örneğin, sıfat anlamı yükleyen isim yapım ekine sahip herhangi bir kelime morfemden kaynaklı olarak sıfat görevine taşınmış olacaktır ve mutlaka (varsa) sıfatlara dair söz bilgisi içerisinde gösterilmelidir. Yahut başka kavram alanındaki şekline gönderme yapılarak verilmelidir. ‘tuz’ sözü mutfak kültürü veya yemek kavram dizini

altında yer alacaktır. Ancak *tuzlu* veya *tuzsuz* sözleri, söz konusu kavramlar içerisinde değil, sıfatlar bilgisi içerisinde yer alması gerekir.

3.3.3.Söz Dizimi Yönüyle Kavram Dizini Belirleme:

Özellikle edebî eserlerde olmak üzere söz dizimine göre sözlerin farklı görevler yüklenmesi, yine kavram alanının belirlenmesinde güçlükler yaratır. Bu sebeple çok sık olarak karşılaşılsa da söz dizimine göre de kavram dizini belirlenebilir.

SONUÇ

4.1 Kavram sözlükleri genellikle dil öğretimi amacıyla yazılmışlardır. Son yıllarda kültür araştırmalarına somut dil verilerinden örnekler vermek maksadıyla da bu tarz sözlüklerin yazıldığı görülmektedir. Kültürün müzesi olan dil, ve o dilin konuşurlarının medeniyet çerçevesi bu sözlüklerdeki veriler vasıtasıyla daha net ortaya koyulabilmektedir. Hatta yerine göre alıntı sözlerin de kavram dizininde yer bulmaları sebebiyle dilin en çok hangi bilgiden ve hangi dilden alıntı yapıldığına dair delilli bilgiler edinebilmekteyiz.

4.2. Fiillerin kavram dizini içerisinde hangi kavrama ait olduklarını belirlemek onların geçişkenlik ve anlam bakımından çok katmanlılık özellikleri sebebiyle oldukça güçtür. Ancak deyimlik söz gruplarında geçen fiillerin kavram dizinleri içerisindeki yerini belirlemek mümkün olabilmektedir. Rus leksikolojisinde ve buna bağlı olarak lehçelerin leksikolojik incelemelerinde deyimlik (fraziyolojik) söz varlıklarında geçen fiiller, çeşitli çalışmalarda kavram başlıkları altında yer almıştır (bk. Tenişev 2003).

Kavram sözlüklerinin kapsam ve kavram alanı belirleme ölçütlerine dair öneriler, daha derin araştırmalarla daha belirgin ve sistematik olarak ortaya konulabilecektir. Böylelikle sadece belli dönemlerin sözlükleri üzerinde değil, belli dönemlerin hatta çağdaş dönemin eserleri üzerinde de bu çalışmalar uygulanacak ve Türk dilinin pratik ve teorideki zenginlikleri somut verilerle tespit edilebilecektir.

KAYNAKLAR

AKSAN, D. (1989), *Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971, Ankara: Türk Dil Kurumu.

- DEMİRCİ, J. (1998), *Kıpçak Sözlükleri*, *Kebikeç Dergisi*, Sayı 6, s. 145-152.
- EMİNOĞLU, E. (2010), *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*, Sivas: Asitan.
- KARAAĞAÇ, G. (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KOCAMAN, A. (1998), Dilbilim, Sözlük ve Sözlükçülük, *Kebikeç Dergisi*, Sayı 6, s. 111-113.
- KOCAPINAR, P. (2014), Kavram Sözlükleri İle İlgili Terminoloji Üzerine, *Turkish Studies*, Vol. 9/9 Summer, s. 745-752.
- KORKMAZ, Z. (2007), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MUSEYEV, K. M. (1975), *Leksika tyurskih yazıkov v sravnitelnom osveşçenii*, Moskva: Nauka.
- ÖLMEZ, Z. Kargı (1998), Çağatayca Sözlükler, *Kebikeç Dergisi*, Sayı 6, s. 137-144.
- ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu (1996), *Alî Şîr Nevâyî – Muhâkemetü'l-Luateyn*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- SAFRAN, M. (1993), *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman/Kıpçaklar'da Siyasî, İktisadî, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- TENİŞEV, E. R. (2003), *Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurskih yazıkov: leksika*, Moskva: Nauka.
- TOPARLI, R.; ÇÖĞENLİ, M. Sadi; YANIK, N. H. (1999), *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- YAVUZARSLAN, P. (2009), *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Ankara: Tiydem Yayıncılık.
- YILDIZ, N. (1998), Eskiçağın Başvuru Eserleri ve Eskiçağ Sözlükçülüğü ve Sözlükleri, *Kebikeç Dergisi*, Sayı 6, s. 189-210.

KAYBOLMA TEHLİKESİ ALTINDA OLAN DİLLER İÇİN SÖZLÜKBİLİMİNİN ÖNEMİ: ZAZACA ÖRNEĞİ

Murat VAROL*

ÖZET

Zazaca'nın sözcük hafızasının araştırılması ve yazıya aktarılması yakın bir döneme dayanmaktadır. Bu alandaki çalışmalar, 1970 sonrasında kapsayan son yarım asır ile sınırlıdır. İlk dönemdeki çalışmalarda, gazete ve dergilerin arka sayfalarının bir bölümü küçük bir sözlük olarak değerlendirilmiş, her sayıda belirli bir sayıdaki kelimeye yer verilmiştir. Bazen de metinlerin hemen sonrasında, metinde geçen ve anlam bakımından zor anlaşılacağı düşünülen sözcüklerin de listesi verilebilmektedir. Zazaca yayımlanan ilk sözlük kitabı ise 1987 yılında yayımlanmıştır. Zazaca sözlük çalışmaları günümüzde de devam etmekte ve Zazaca'nın konuşulduğu farklı bölgelere ait sözlükler hazırlanmaktadır. Bu sözlüklerin hazırlanmasında çoğunlukla ortak bir form ve yazım bulunmamakta, her araştırmacı kendi bölgesindeki söyleyiş ve ses özellikleri ile bu kelimeleri yazıya aktarmaktadır. Bu çalışmada yok olma tehlikesi altında olan Zazaca'ya dair ilk dönemden günümüze kadar yapılan sözlük çalışmaları ve derlemeleri hakkında bilgi verilecek, sözlükbiliminin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Zazaca için önemi irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Dil, UNESCO, Sözlük, Sözlükbilim, Zazaca.

THE SIGNIFICANCE OF LEXICOLOGY FOR THE ENDANGERED LANGUAGES: THE SAMPLE OF ZAZAKI

ABSTRACT

The investigation of the lexical memory of Zazaki and putting it on paper has been possible in recent years. The studies in this field are restricted with the last 50 years. In the first period, back pages of newspapers and magazines were evaluated as glossaries and in each issue a few letters of the alphabet were presented as the part of lexicons. And sometimes the lexicons in the texts that were thought to be difficult were explained at the end of the text. The first dictionary prepared about Zazaki was published in 1987. Lexical studies are prepared today as well and the dictionaries published reflect the different areas of the Zazaki spoken geography. There is not a common alphabet and spelling in the written form, each searcher write the lexicons according to their areal accent and spelling. In this study, the lexical studies and compilations prepared up till now will be diagnosed and the significance of lexicology will be addressed.

Keywords: Dictionary, Language, Lexicology, UNESCO, Zazaki.

*Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: mvarol@bingol.edu.tr

1. GİRİŞ

Sözlük; bir dilin belli bir çağda ya da bütün çağlarda kullanılan sözcüklerini, terimlerini ve kalıp kullanımlarını (deyimler, kalıp sözler, deyişler, atasözleri vb.) alfabetik düzen içinde, tanımları, örnek tümceleri, söylenişleri, kökenleri, dilbilgisi kategorileri, eşanlamlıları, karşıt anlamlıları, bir başka dildeki karşıtlarıyla veren yapıtlara denir. Sözlüklere aynı zamanda lügat veya eski deyişle kamus denir (Bingöl, 2006: 198).

Geçmişten günümüze baktığımızda sözlüklerin temelde, bir dili başka milletlere öğretmek veya bir dilin kelime hazinesini ortaya koymak için hazırlandıklarını görmekteyiz. Sözlükçülüğün zamanla ileri bir noktaya gelmesi, bu alanda daha farklı ve daha geniş çalışmaların yapılması sözlükbilimini doğurmuştur. Sözlükbilim; bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını, sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelen, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir bilim dalıdır (Aksan, 1990: 439).

2. ZAZACA'NIN KONUMU VE YAPILAN İLK ÇALIŞMALAR

Zazaca, Hint Avrupa Dil Ailesinin Kuzeybatı İranî grubuna mensup bir dil olarak kabul edilmektedir. Zazaca, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat/Dicle havzasında, sayıları tam olarak bilinmemekle beraber 4-6 milyon kişi tarafından konuşulan bir dildir. Anadolu dilleri arasında Türkiye dışında konuşulmayan tek yerli dil olduğu söylenebilir (Keskin, 2011: 221).

Zazaca'nın konuşulduğu ve muhafaza edildiği illerin başında Bingöl ve Dersim gelmektedir. Dersim ve Bingöl il merkezleri dışında Bingöl'ün ilçelerinden Genç'te sadece Zazaca, Solhan'da ağırlıklı olarak Zazaca konuşulur. Dersim'in Ovacık, Nazimiye ve Hozat ilçelerinde ağırlıklı olarak Zazaca; Çemişgezek ve Pertek'te ise kısmen Zazaca konuşulmaktadır. Elazığ'ın Palu, Karakoçan, Maden, Kovancılar, Arıcak ve Sivrice ilçelerinde; Diyarbakır'ın Lice, Piran, Çermik, Çüngüş, Hazro, Hani, Eğil, Kulp ve Ergani ilçelerinde Zazaca konuşulur. Sivas'ın Zara, İmranlı, Ulaş, Kangal, Hafik, Divriği ve Gürün'ün bazı köylerinde; Erzurum'un Hınıs, Aşkale, Tekman ve Çat'ın bazı köylerinde; Erzincan'ın merkezinde, Tercan ve Kemah'ın bazı köylerinde Zazaca konuşulmaktadır. Yine Muş'un Varto, Şanlıurfa'nın Siverek ilçelerinde ağırlıklı olarak, Adıyaman'ın Gerger ve Aksaray'ın bazı köylerinde Zazaca konuşulmaktadır (Kurj, 2012: 138-139) Ayrıca özellikle 1960 ve sonrasında Avrupa'nın birçok ülkesine hızlı bir şekilde göçler başlamış; bu nedenle de Avrupa'da

özellikle Almanya başta olmak üzere Fransa, İsveç, İngiltere, Danimarka, Hollanda gibi ülkelerde yüzbinlerce Zaza yaşamaktadır.

Zazaca'ya dair ilk akademik çalışmalar Rus Dilbilimci Peter İvanovic Lerch tarafından yapılmıştır. 1856 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki Kırım Savaşı sonrasında Ruslara esir düşen Osmanlı askerleri arasında Zazalar da bulunmaktadır. Rusya Bilimler Akademisi tarafından görevlendirilen Peter Lerch, bu askerlerin farklı bir dilde konuştuklarını tespit eder ve bunlara dair dil derlemeleri yapmaya başlamıştır.

Lerch, yaklaşık üç ay boyunca burada tutulan esirlerden dil, kültür ve tarih hakkında malumat edindi. Bu esirlerden biri de, bugün Günköndü olarak adlandırılan, Bingöl Genç bölgesindeki Kason/Qason köyünden olan Hasan adlı biriydi. Hasan ve diğerlerinden edindiği derlemeleri üç cilt halinde 1857 yılında yayımladı (Aslanoğulları, 2014: 19). Peter Lerch'ten sonra Friedrich Müller 1864 yılında, bu metinlere dair karşılaştırmalı dilbilim incelemeleri yaparak yayımlamıştır.

1906'da Batı İrani dillerinin dokümantasyonu ve dilbilimsel analizi için görevlendirilen Oskar Mann'ın Ortadoğu seyahatinde, Zazaca'nın özellikle Siverek ve Bingöl yörelerinden o zamana kadar ki en geniş derlemesini gerçekleştirmiştir (Keskin, 2015: 98). Bu çalışmalar daha sonra 1932 yılında öğrencisi olan Karl Hadank tarafından dilbilimsel bakımdan incelenerek yayımlanmıştır. Ayrıca Terry L. Todd 1985 yılında, Ludwig Paul 1998 yılında, Zülfü Selcan 1998 tarihinde, Zazaca üzerine gramer konularında doktora tezleri hazırlamışlardır. Yine bunların dışında Jost Gippert, Eberhard Werner, Heiner Eichner, Werner König, C. M. Jacobson gibi araştırmacılar ve dilbilimciler tarafından Zazaca üzerine birçok dilbilimsel çalışma yapılmıştır.

3. DİLİN KAYBOLMA SÜRECİ VE ZAZACA'NIN DURUMU

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde, ilk insandan başlayarak günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam eden bir iletişim ağının olduğunu görmekteyiz. Dillerin yayılması ve sonrasındaki süreç tam olarak açıklanamasa da, bu hiçbir zaman dillerin varlığı konusunda herhangi bir şüpheyi beraberinde getirmemiştir. Dillerin birbiri üzerindeki hâkimiyeti ve baskısı bugün kabul edilen bir olgu olsa da, bir dilin diğerinden üstün veya aşağı olduğu şeklindeki bir kanıya herhangi bir şekilde doğru yaklaşılmamaktadır. 19. yüzyılda araştırma yapan dilbilimciler genelde, maddi kültürün çok daha ileri olmadığı toplumlarda dillerin,

Batı toplumlarında konuşulan dillerden daha basit ve bir şekilde daha az gelişkin olduğunu düşünürdü. Birçok insan hâlâ buna inanıyor. Ancak bu inanış doğru değil... Dilbilimciler, Khoisan dillerinin ya da Amerikan Yerlisi dillerinin, büyük Avrupa dilleri kadar ileri olduğunu savunurken, dilbilim sistemine atıfta bulunurlar (Janson, 2016: 27).

Dillerin korunması ve kaybolma tehlikesi altında olan dillerin durumu, dilbilimini en fazla düşündüren konular arasında yer almaktadır. Her geçen gün onlarca dilin kaybolması ve küreselleşme ile beraber dil ölümlerinin hızlanması, bu alanla ilgili bazı dil kampanyalarının düzenlenmesini, yok olma tehdidi altında olan dilleri koruma programlarının hayata geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu konu ile ilgili bir diğer soru(n) ise dillerin yok olmalarına dair temel ölçütlerin neler olduğu sorusudur.

Dilin ölümü nedir? sorusuna yanıt arayan Crystal, ‘bir dil artık konuşanı kalmamışsa ölür demektir’ diyerek; bir dilin öldüğünü söylemek için, o dili konuşan hiç kimsenin kalmaması gerektiği sonucuna varmaktadır (Crystal, 2010: 13). Nette ve Romaine de dillerin ölümü konusunda Crystal ile aynı fikri paylaşmaktadırlar: Ölüm, bir dil bir başkasının yerini o dilin bütün işlev alanlarında aldığı ve analar babalar çocuklara o dili aktarmaz olduğunda gerçekleşir (Nettle ve Romaine, 2002: 23).

Bugün dil ölümü konusunda dünyadaki yüzlerce dil ile aynı kaderi yaşayan Zazaca, dil döngüsünün muhafaza edilmesi, gelecek kuşaklara aktarılması hususunda çok da şanslı sayılmamaktadır. Zira Zaza dilinin yaşam alanı her geçen gün daralmaktadır; dilin en büyük yaşam mekânı olan aile içerisinde Zazaca her geçen gün belleğini yitirmektedir. Zazaca’nın bu yitim aşaması, toplumsal belleğinin kaybolması; en çok kelime dağarcığını etkilemektedir. Her geçen gün dilin farklı yaşam alanlarına ait öz kelimeler yitirilmekte, bu kelimelerin gelecek kuşaklara aktarılması sağlanamamaktadır.

Zazaca’nın söz konusu kaybolma tehlikesi dilin yaşamasını tehlikeye atacak bir mecraya doğru gitmektedir. Bugün sayıları üç ile altı milyon arasında telaffuz edilen bir dilin yok olacak olması da şu soruyu akıllara getirmektedir. Bu kadar büyük bir kitlenin anadili olan Zazaca, nasıl olur da kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedir? Dil ölümünün nedenlerini düşündüğümüzde, dâhil olan faktörlerin etkileri o kadar büyüktür ki milyonlarca konuşanı olan bir dilin bile güvende olmadığı aşikârdır. Yirmi milyon konuşanı olan Yoruba bile, yükseköğretimde İngilizce’ye yenik düşmesi yüzünden ‘yoksun’ kabul edilmektedir (Crystal, 2010: 26). Tehlikenin bu kadar ileri bir noktaya ulaşması, eğitim dili olmayan, toplumsal hayatın tüm

safhalarında kendisine yer bulamayan dillerin yok olmaya doğru gitmesi; uygulanması gereken iyileştirici dil politikalarının hayata geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk Türkiye’de başta Zazaca olmak üzere, birçok dil için geçerliliğini korumaktadır.

4. ZAZA DİLİNDEKİ SÖZLÜK ÇALIŞMALARI

Zazaca ilk sözlük çalışmaları oldukça yakın bir dönemde hazırlanmıştır. 1960’lı yıllardan sonra hazırlanan ilk sözlük çalışmaları, oldukça dar kapsamlı olup daha çok dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır. Bu çalışmalar arasında iki çalışma diğerlerine göre daha çok dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi 1979-1981 yılları arasında dört sayısı çıkan Tirêj dergisidir. Bu derginin birinci ve ikinci sayısında altı, üçüncü sayısında on altı, dördüncü sayısında ise yirmi iki sayfa Zazaca-Türkçe sözlük kısmı yer almaktadır. Tirêj dergisinin bu dört sayısındaki Zazaca-Türkçe sözlük listesinde, her sayıdaki sözcük listesi kendi içerisinde alfabetik olarak sıralanmaktadır. Yani her sayı için A’dan Z’ye sözcük listesi hazırlandığı görülmektedir. Bir diğer önemli sözlük çalışması ise Hêvî dergisinde karşımıza çıkmaktadır. Hêvî dergisinin ilk sayısında Zazaca-Kurmanca-Türkçe şeklinde on bir sayfalık bir sözlük kısmı yer almaktadır. Ayrıca Zazaca üzerine dilbilimsel çalışmalar yapan bazı dilbilimciler de yaptıkları çalışmaların son kısımlarında sözlük bölümüne yer verdikleri görülmektedir. Robert Gordon Latham’ın 1860 yılında yaptığı çalışma buna örnek olarak gösterilebilir. Robert Gordon Latham’ın yapmış olduğu çalışmada Zazaca temel gramer yapısından bahsedilmekte ve sonrasında da İngilizce-Zazaca şeklinde bir sözcük listesi verilmektedir.

Kitap şeklinde hazırlanan ve yayınlanan sözlük çalışmaları ise daha yakın bir tarihe dayanmaktadır. Bu çalışmaların özellikle son otuz yıl ile sınırlı olduğu görülmektedir. Bu sözlükler arasında önem arzeden bazı çalışmalar şunlardır:

4.1. Zazaca-Türkçe Sözlük (Fehengê Dımilki-Tırki) / Malmisanij

Zaza dilindeki ilk sözlük 1987 yılında Malmisanij (Mehmet Tayfun) tarafından hazırlanan ve Zazaca-Türkçe (Fehengê Dımilki-Tırki) başlığını taşıyan sözlüktür. Sözlük toplamda 431 sayfadan meydana gelmekte ve sözlükte “Vatişê Verni (Önsöz), Deraqdê Fehengi Dı Çend Qısey (Sözlükle İlgili Açıklamalar)” başlıklı iki giriş bulunmaktadır. Bu iki giriş hem Zazaca hem de Türkçe yazılmıştır.

4.2. Feheng Kurdî-Tirkî (Zazakî) / Munzur Çem

Munzur Çem (Hüseyin Beysülen) tarafından hazırlanan bu sözlük, 1994 yılında basılmıştır. Kitap toplamda 589 sayfadan oluşmaktadır. “Vatena Veri (önsöz)” isimli beş sayfalık, hem Zazaca hem de Türkçe bir giriş bulunmaktadır. Munzur Çem bu girişte bazı dilbilgisi konularına değinmektedir. Zaza dilinde yayımlanan ikinci sözlük olarak bilinmektedir.

4.3. Ferhengekê Kirdkî-Pehlevkî-Kurmanckî / Malmisanij

Malmisanij (Mehmet Tayfun) tarafından 1997 yılında basılmıştır. Sözlük, üç dile ait sözcüklerin karşılıklı bir şekilde anlamları verilerek hazırlanmıştır.

4.4. Zazaca-Türkçe Sözlük / Mesut Özcan

Mesut Özcan tarafından 1997 yılında hazırlanmış olan bu sözlük çalışması, 240 sayfadan oluşmaktadır. Kitap, Kaynak Yayınları tarafından basılmıştır. Kitabın önsözü Mehmet Bedri Gültekin imzasını taşımaktadır. Ayrıca kitapta Mehmet Bedri Gültekin tarafından hazırlanan 14 sayfalık küçük bir dilbilgisi bölümü de yer almaktadır.

4.5. Zazakî-Tirkî, Tirkî-Zazakî Ferheng / T. Erdem - O. Erdem

Bu sözlük çalışmasının ilk baskısı 1997 yılında Turan Erdem tarafından hazırlanmış olup, Doz Yayınları tarafından basılmıştır. Kitabın genişletilmiş ikinci baskısı ise Mart 2006’da Turan Erdem ve Orhan Erdem tarafından ortak olarak hazırlanarak, Arya Yayınevi’nden çıkmıştır. Kitabın birinci baskısı 222, genişletilmiş ikinci baskısı ise 440 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın birinci baskısında “Qalê Veri (önsöz)” başlıklı Ahmet Zeki Okçuoğlu tarafından yazılmış iki sayfalık bir önsöz bulunmaktadır. Ayrıca “Qalê Veriyê Nuştoxi (yazarın önsözü)” başlıklı ikinci bir önsöz daha bulunmaktadır.

4.6. Zazaca-Türkçe Sözlük / Harun Turgut

Harun Turgut tarafından hazırlanan Zazaca-Türkçe Sözlük adlı eserin şimdiye kadar iki baskısı yapılmıştır. Kitabın her iki baskısı da Tij Yayınları’na aittir. Birinci baskının tarihi 2001, ikinci baskının tarihi ise 2006’dır. Kitabın birinci baskısı 336 sayfadan oluşurken, ikinci baskısı genişletilmiş ve 403 sayfadan meydana gelmektedir. Kitabın birinci sayısında herhangi bir önsöz yer almazken, sadece birkaç kuraldan oluşan bir sayfalık bir ek yer almakta ve bunun aynısı ikinci sayıda da görülmektedir.

4.7. Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)-Tirkî / Vate Çalışma Grubu

Vate Çalışma Grubu’nun yaptığı standartlaştırma çalışmalarının bir eseri olan bu sözlük çalışmasının ilk baskısı, 2001 yılında İstanbul’da Avesta Yayınları tarafından yapılmıştır. Bu sözlük

çalışmasının 939 sayfadan oluşan genişletilmiş 5. baskısı ise 2016 yılında yapılmıştır. Sözcük türleri ve sayısı bakımından şimdiye kadar hazırlanan sözlük çalışmaları içerisinde, en kapsamlı çalışma olarak ön plana çıkmaktadır.

4.8. Türkçe-Kirmanca (Zazaca) Sözlük / Vate Çalışma Grubu

Vate Çalışma Grubu tarafından hazırlanan bu sözlük, ilk olarak 2001 yılında İstanbul'da basıldı. Kitabın diğer baskılarının da İstanbul'da yapıldığı görülmektedir. Vate Çalışma Grubunun hazırladığı Zazaca-Türkçe Sözlük çalışmasının, daha dar kapsamlı olan Türkçe-Zazaca şeklindeki sözlüğüdür. Genişletilmiş ikinci baskı 2004'te, üçüncü baskı 2009'da son baskısı ise 2011 tarihinde yapılmıştır.

4.9. Ferheng-Vajname / Said Verroj - Abdurrahman Uçaman

Bu sözlük, Zazaca'ya yer veren en farklı sözlüktür. Şimdiye kadar hazırlanan sözlükler Zazaca-Türkçe veya Türkçe-Zazaca şeklinde hazırlanmıştır; ancak bu sözlükte bir sözcüğün Kurmanci, Hewramani, Zazaki ve Senendaji karşılığı verilmiştir. Kitap, War Yayınları'ndan 2002 yılında çıkmıştır.

4.10. Zazaca-Türkçe Sözlük / Mehmet Aydar

Mehmet Aydar'ın 2003 yılında yayına hazırladığı bu eser, Doruk Yayınları'ndan çıkmıştır. Kitap toplamda 440 sayfadan oluşmakta olup, geniş bir sözcük dağarcığına sahiptir. Sözlükle Zazaca ve Türkçe olmak üzere iki sunuş bulunmaktadır. Aydar, bu sunuşlarda aynı zamanda Zazaca alanında çalışmalar yapmış olan dilbilimcilerin çalışmalarından da söz etmektedir.

4.11. Türkçe-Dersimce Sözlük / Hüseyin Çakmak

Tamamen Dersim bölgesini esas alan bu sözlük, Ağustos 2004'te basıldı. Eser, Kalan Yayınları tarafından yayına hazırlandı. Kitabın girişinde 4 sayfalık bir giriş bulunmaktadır. Bu girişte böyle bir eserin hazırlanma nedenine yer verilmekte ve bazı dilbilgisi kurallarından söz edilmektedir.

4.12. Zazaca-Türkçe Sözlük / Musa Canpolat

Sözlük, 2006 yılında Can Matbaacılık'ta basıldı. 922 sayfadan oluşan bu eser, kelime hazinesi bakımından zengin bir yapıttır. Canpolat sözlüğün girişinde; böyle bir sözlük hazırlama fikrinin 1970'li yıllarda doğduğunu, sözcükleri el yazımı ile 1997 yılında tamamladığını ve sonrasında da yaşanan bazı sıkıntılardan dolayı, kitabın 2000'li yıllardan sonra basıldığını anlatmaktadır.

4.13. Türkçe-Zazaca Sözlük / Harun Turgut

2008 yılında Do Yayınları tarafından basılmıştır. Toplamda 410 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın girişinde herhangi bir önsöz bulunmamaktadır. Kitabın girişinde sadece iki sayfalık bir açıklama yer almakta ve bu açıklamanın birinci sayfasında bazı dilbilgisi kullanımlarından söz edilmekte, ikinci sayfasında ise Jacobson'a ait olan Zazaca alfabe yer almaktadır.

4.14. Türkçe-Zazaca Sözlük / Ali Ekici

Yakın dönemde hazırlanan sözlüklerden biridir. Kitabın basım tarihi 2010 olup, Kardelen Yayıncılık tarafından baskısı yapılmıştır. Eser toplamda 223 sayfadan oluşmaktadır. Eserde herhangi bir önsöz bulunmamakta ve girişte 6 sayfalık küçük bir dilbilgisi bölümü yer almaktadır.

4.15. Zazaca-Türkçe, Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi / Roşan Hayıg

Çift dilli olarak hazırlanan bu sözlük çalışmasının ilk kısmında Zazaca-Türkçe şeklinde sözcük dizimi yer alırken; ikinci kısımda ise bu defa sözcükler Türkçe-Zazaca olarak yer almaktadır. 448 sayfadan oluşan bu sözlük çalışması, Tij Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca kitabın girişinde beş sayfalık bir genel değerlendirme bölümü ve Zazaca'nın konumu ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

5. SÖZLÜKBİLİMİNİN ZAZACA İÇİN ÖNEMİ

Zazaca ilk sözlük eserinin yayımlandığı 1987 yılından bugüne yaklaşık otuz yıl geçti, bu süre zarfından yirminin üzerinde Zazaca sözlük çalışması hazırlanmıştır. Bu sözlüklerin bir kısmı bir yayınevi bünyesinde basılırken, bazıları ise yazarlarının kendi çabaları ile basıldıkları görülmektedir. Zazaca'nın kaybolma tehlikesi altında olan dillerden biri olması, sözlükbilimini Zazaca için daha değerli kılmaktadır. Zira Zazaca'nın kelime hazinesi her geçen gün kaybolmakta ve dilin kendi yaşam alanlarına ait kelimeler bir bir yok olmaktadır.

Zazaca için şimdiye kadar bütün bölgeleri tam olarak kapsayan ve Zazaca'nın konuşulduğu tüm bölgeler tarafından kabul edilen bir sözlük çalışması bulunmamaktadır. Şimdiye kadar hazırlanan sözlük çalışmalarının neredeyse tamamı kişisel çabalar ile yapılmış ve herhangi bir dilbilimsel ölçüt kullanılmamıştır.

Zazaca sözcük derlemelerini yapan ve bunları yayımlayanların, bu alan ile ilgili bilgilerinin bulunmaması, bu sözlüklerin oldukça problemlili ve dilbilimsel metotlardan uzak bir çalışma olmasını beraberinde getirmiştir. Zaza dilinde hazırlanan sözlüklerin neredeyse tamamı, sözlükleri hazırlayan kişilerin yaşadıkları bölgeler ile sınırlıdır. Bu kişiler kendi bölgelerindeki kelimeleri derlemekte ve

bunların yok olmaması için kendilerince bir gayret ve çaba içerisinde hareket etmektedirler.

Zaza dilinde şimdiye kadar hazırlanmış sözlüklerde temel amaç, Zazaca'yı yine Zazalara öğretmek olmuştur. Bir diğer ifade ile Zazaca hazırlanan hiçbir sözlük, Zazaca'yı başka milletlere öğretme gibi bir amaç taşımamaktadır. Zazaca'nın Batı veya Doğu dilleri ile hazırlanmış bir sözlük çalışması şimdiye kadar yapılmamıştır. Yani Zazaca-Almanca, Zazaca-İngilizce, Zazaca-Arapça, Zazaca-Farsça vs. şeklinde hazırlanan herhangi bir Zazaca sözlük bulunmamaktadır.

Sözcük türlerine göre belirli bir tasnif yapılarak hazırlanan herhangi bir Zazaca sözlük bulunmamaktadır. Bu nedenle Zazaca'nın kelime hazinesinde hangi türden ne kadar kelimenin olduğu konusunda bir bilgiye sahip değiliz.

Zazaca'nın kelime hazinesine ait bir etimoloji sözlüğü bulunmamaktadır. Bu nedenle Zazaca kelimelerin kök, gövde ve kökenleri hakkında herhangi bir değerlendirme yapılamamaktadır.

Bir diğer önemli durum ise Zazaca'dan Zazaca'ya diye tabir edebileceğimiz hiçbir sözlük çalışmasının bulunmamasıdır. Yani Zazaca kelimelerin yine Zazaca ifadeler ile anlamlarının verildiği, karşılıklarının yer aldığı bir sözlük çalışması bulunmamaktadır. Hazırlanan sözlüklerin büyük bir çoğunluğu Zazaca-Türkçe veya Türkçe-Zazaca şeklindedir.

Tüm bunlar göz önüne alınıp bir değerlendirme yapıldığında, sözlükbilimi alanında Zazaca'nın çok da iyi bir konumda olmadığı görülmektedir. Yapılan sözlük çalışmalarının dilbilimsel metotlara dayanmaması, var olan ses yapısını ve sözcük dağarcığını ortaya koyamaması bir diğer önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zazaca çalışmaların yapıldığı bir kurul veya kurumun olmaması, bu çalışmaların yapılabilmesini geciktirmektedir.

6. SONUÇ

UNESCO'nun 2009 yılı ve sonrasında yayımladığı dil raporlarına göre Zazaca'nın kaybolma tehdidi altında olması, bu dil ile ilgili yapılacak çalışmaların daha hassas ve daha özverili bir düzlemde yapılmasını gerektirmektedir. Zira yapılan çalışmaların sistemli, dilbilimsel verilere göre yapılmaması bazen dile zarar verme boyutuna kadar gelebilmektedir.

Zazaca için yapılması gereken çalışmaların başında, bu dile ait sözcük envanterinin ortaya çıkartılması ve bunların bilimsel ölçütlere göre yapılması ilk sırada yer almaktadır. Yapılacak olan bu çalışmanın

Zazaca'nın konuşulduğu bütün bölgeleri kapsayacak olmasına ayrıca dikkat edilmelidir. Bu söz varlığı ortaya konulup, Zazaca'nın sosyal hayatın her alanındaki sözcük yeterliliği ve kelime hazinesi belirlenmelidir. Söz konusu çalışmalar sadece sözcük derlemeleri ile kalmamalı ve farklı alanlara yönelik temel terminoloji oluşturulmalıdır. Siyaset, hukuk, spor, ekonomi eğitim vs. alanlarına yönelik dil literatürü oluşturulmalı ve Zazaca'nın bu alanlarla ilgili temel bağı kurulmalıdır.

Zazaca'nın kaybolma tehlikesini bertaraf etmek için de devlet destekli dil politikaları belirlenmeli ve bunlar uygulanmalıdır. Zira Zazaca'nın yaşaması ve gelecek kuşaklara aktarılması kişisel çabalar ile yeterli olmamakta, bu konuda devlet destekli dil politikaları mutlaka uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1990). *Her Yönüyle Dil*, Ankara: TDK.
- Aslanoğulları, M. (2014). *Lerch'in Zazaki Derlemerinin Çevrimyazımı ve Türlerine Göre Sözcüklerin Tahlili*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl.
- Aydar, M. (2003). *Zazaca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Bingöl, Z. (2006). Sözlük ve Sözlüklük Üzerine Bir Araştırma, *Akademik Bakış*, 9, 197-206.
- Canpolat, M. (2006). *Zazaca-Türkçe Sözlük*, İstanbul:Can Matbaacılık.
- Crystal, D. (2010). *Dillerin Katli*, (Çev. Gökhan Cansız), İstanbul: Profil Yayınları.
- Çakmak, H. (2004). *Türkçe-Dersimce Sözlük*, Ankara:Kalan Yayınları.
- Çem, M. (1994). *Ferhengê Kurdî-Tirkî (Zazakî)*,Stockholm.
- Ekici, A. (2010). *Türkçe-Zazaca Sözlük*, İstanbul: Kardelen Yayıncılık.
- Erdem, O. ve Erdem, T. (2006). *Zazakî-Tirkî / Tirkî-Zazakî Ferheng*, İstanbul: Arya Yayıncılık.
- Hayıg, R. ve Werner B. (2012). *Zazaca-Türkçe, Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi*, İstanbul: Tij Yayınları.
- Janson, T. (2016). *Dillerin Tarihi*, (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, M. (2011). *Zazaca Üzerine Notlar*, *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, (Der. Şükrü Aslan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keskin, M. (2015), *Zaza Dili*, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), 93-114.
- Kurij, S. (2012). *Zazalar, Zazaca Yazının Tarihçesi ve Vate Çalışma Grubu*, *İnatçı Bir Bahar*, (Der. Vecdi Erbay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Malmisanij, (1987). *Zazaca-Türkçe Sözlük / Ferhengê Dımilki-Tırki*,Upsala:Jina Nû Yayınları.
- Malmisanij, (1997). *Ferhengê Kirdkî-Pehlevkî-Kurmanckî*,Stockholm.
- Nettle, D. ve Romaine, S. (2002). *Kaybolan Sesler*, (Çev. Harun Özgür Turgan), İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Özcan, M. (1997). *Zazaca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Turgut, H. (2001). Zazaca-Türkçe Sözlük, İstanbul: Tj Yayınları.
- Turgut, H. (2008). Türkçe-Zazaca Sözlük, İstanbul: Do Yayınları.
- Uçaman, A. ve Verroj, S. (2002). Ferheng-Vajname, İstanbul: War Yayınları.
- Vate Çalışma Grubu, (2016). Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)-Tirkî,İstanbul: Vate Yayınları.
- Vate Çalışma Grubu, (2011). Türkçe-Kırmancca (Zazaca) Sözlük,İstanbul: Vate Yayınları.

ALANLARARASI ORTAK TERİMLER: SÖZLÜKBİLİM VE DERLEM DİLBİLİM

Mustafa AKSAN*; Yeşim AKSAN**

ÖZET

Derlem araştırmaların sözlükbilim çalışmalarına önemli katkılar yapmıştır (Krishnamurthy, 2006; Sinclair, 1987). Sözlük çalışmaları günümüzde artık derlemtemelli (corpus-based) ya da derlem-çıkışlı (corpus-driven) olarak yapılmaktadır (Hanks, 2012). Derlem dilbilim ile sözlükbilim yakınlığı, etkileşiminin tarihsel dönemlerin tanımlanmasına kadar varmıştır (Kilgriff ve Tugwell, 1994).

Alanlararası etkileşimin doğal bir sonucu olarak, farklı düzlemlerdeki sözcükbilim çalışmalarındaki gelişmeleri de düşündüğümüzde, terimleşme sorunu yeni bir boyutta önümüze gelmektedir (Jakobson, 1983). Kimi zaman belli bir terimin hangi alanın (derlem dilbilim – sözlükbilim – sözcükbilim)terimi (Ilson, 1988) olduğu (örn. İng. lemma, headword); aynı terimlerin (örn. İng. type, token) hangi alanda hangi değer ve işlev ile kullanıldığı; terimin kullanımının alanlararası örtüşmeleri (örn. İng. termhood) ve farklılaşmalarının (örn. İng. colligate) terim çalışmalarına ne tür sezdirimler getirdiği henüz ayrıntısı ile tartışılmamıştır. Ülkemizde gerek sözlükbilim gerekse derlem dilbilim alanlarında önemli gelişmeler olmasına ve yayınlar yapılmasına karşın, alan terimlerini bir araya getiren, birlikte tartışan Türkçe karşılıkların sunulduğu bir sözlük çalışması yapılmayı beklemektedir. Bu çalışma, derlem dilbilim ve sözcükbilim alanlarına ortak olarak kullanılan, sözcük kavramını gösteren kimi terimler ile kapsayıcı olabilecek yeni bir terimi, terim sözlüğü çalışmalarında yer alması için öneriler getirmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Derlem dilbilim, sözlükbilim, terimleşme, sözcük, sözcükbirim, başsözcük*

COMMON TERMINOLOGIES: LEXICOGRAPHY AND CORPUS LINGUISTICS

ABSTRACT

Especially after mid-1980s, we observe a significant increase in interaction of corpus linguistics and lexicography (Krishnamurthy, 2006; Sinclair, 1987). Currently, works in dictionary production are labeled either corpus-based or corpus-driven (Hanks, 2012). The intensity of interaction among these two fields of study has reached to a degree that even a history of interaction has been analyzed into its own periods of development (Kilgriff ve Tugwell, 1994). When we consider interaction among these fields, together with recent developments at various levels of analysis in lexicology, the problem of coining terms to meet arising needs brings

*Prof. Dr. Mersin Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: maksan@mersin.edu.tr

**Prof. Dr. Mersin Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü e-posta: yaksan@mersin.edu.tr

into studies a new type of challenge in terminology (Jakobson, 1983). At times, it is not very clear which term (lemma, headword) is essentially the term of which field (Ison, 1988) of study (corpus linguistics – lexicology- lexicography); which of the same set of terms found in both fields (type, token) are used to meet what type of differences in the conceptualization in analyses; the overlaps in target conceptualizations (termhood) or contrasts (colligate). Despite the fact that there exists significant number of works in both corpus linguistics and lexicography in Turkish, there is yet to be a dictionary of terms to be compiled. This paper will review current established uses of various terms explicating the notion of "word" in both disciplines in order to underline the similarities as well as differences that would help in devising respective terminologies in Turkish.

Keywords: corpus linguistics, lexicography, termhood, word, lexical item, lemma

1. GİRİŞ

Dil çalışmalarında farklı alanlarından araştırmacıların kullanımına açılan derlemlerinin sayısındaki artış ve dil verisini çözümlenmede kullanılan yazılımların gelişmesi, derlem dilbilim ile sözlükbilimi alanlarını birbirlerine çok yaklaştırmıştır. Günümüzde, özellikle elektronik sözlük yazımı ile derlem-temelli/derlem-çıkışlı sözlük çalışmalarının "eşanlımlı" olduklarını öne süren yazılara rastlanmaktadır. Artık hangitürde yada boyutta olursa olsun sözlük planlaması amaca uygun bir derlem tasarımı öngörmektedir.

Alanlararası bu yakınlık, her iki alanda da kullanılan "ortak" terimlerin sayısal çokluğu ile de açıkça görülmektedir. İki alanda da önemli yer tutan dil birimlerinin yanı sıra, yöntembilimsel yaklaşma sonucunda, veri derleme ve veriye erişme işlemlerinin de ortak terimlerle aktarıldığı görülmektedir. Bunlar arasında, hem terim kullanımı hem de gündelik dil kullanımı olan *sözcük*, sözlükbilim ve derlem dilbilim çalışmalarının temel kavramlarından birisidir ve çok sayıda farklı terim ile aktarılmaktadır. Yerleşik olarak kullanılan çok sayıdaki terimin kimilerinin gerçekten bir ayırıcı niteliğin olduğu, kuramsal yaklaşımdaki farklılığı yada kavramın içeriğine yüklenen bir özelliği gösterdiği söylenebilir. Öte yandan, gereğinden fazla terim olduğu, bunların bir kısmının bir diğer terimin değişik dile getirme biçimi olmanın dışında bir niteliği olmadığını tartışan çalışmalar da vardır.

Tartışmalara konu olan *sözcük* ile ilgili terimlerin tarihsel gelişmeleri, terimlerin önerildiği dillerin özgün türetim olanaklarının yanı sıra, bilimsel gelişmelerin beraberinde getirdiği, kimi zaman yenilik içeren kimi zaman ise, bir öncekini yineleyen tercihlerin de terimlerle ilgili sorunlarda etkisi olduğu söylenebilir. Derlem dilbilim

ve sözlükbilim ilişkilerin gündeme getirdiği *sözcük* ile ilgili terim kullanımları ve kavramlaştırma benzerliklerinin olduğu kadar farklılaşmaların da kaynaklarını burada bulabiliriz. Sözcük kavramının gündelik dildeki karşılığının aynı zamandabilimsel bir kavram olarak kullanılmasının getirdiği sorunlar, kavramın kesin sınırlarıyla tanımlanamaz oluşu, bir dilde geçerli olan betimlenin bir diğer dilde geçerli olamayabileceği, kimi durumlarda yazım geleneklerinin de etkisiyle tekil bir birim olması gereken sözcüğün birden fazla birim içermesi farklı dönemler boyunca tartışma konusu olmuştur. Öte yandan, sözcük kavramının okuryazar olmayan dil kullanıcılarının zihinlerinde karşılığı olduğu, sözcük sınırlarının belirlenmediği sözlü bildirişimde tekil sözcükleri ayırabildikleri de bilinmektedir. Bilimsel incelemenin nesnesi olarak tanımlanması gerektiğinde ise kavramın farklı boyutlarını, farklı alanlarda kazandığı bilimsel tanımlamanın ayırıştırıcı özellikleri varolan terim fazlalıklarının da açıklayıcısı durumundadır. Türkçe açısından ise, sözkonusu zorluklara ek olarak birbirinden ayrı kavramlaştırmalar içeren, kimi zaman birbirine çok yakın, kimi zaman aynı kök yapıları kullanarak türetilen bu terimlere karşılık bulma sorunu vardır.

Bu çalışmanın amacı, alanların terim sözlüklerini karşılaştırarak ortak kullanılan terimleri bulmak ve kullanım değerlerini kısaca tanıtmaktır. Çalışmanın verisini, (a) iki alanın terim sözlülerine alınan ve ortak olan terimlerin yer aldığı liste, (b) her iki alanda yazılmış giriş kitaplarında verilen "terim" listeleri oluşturmaktadır.¹ Bu veri üzerinden yürütülen çalışma daha geniş kapsamlı ve ayrıntılıdır ancak zaman ve yer kısıtlamaları nedeniyle burada ilk gözlemler sunulacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İngiliz dilbilim geleneği kendine özgü bir gelişme göstermiştir. Günümüzde daha baskın bir biçimde, derlem dilbilim çalışmaları bu geleneğin devamı niteliğindedir. *İşlev* ve *anlam* boyutlarını öne çıkaran bu yaklaşımda, belirleyici olan dil birimlerinin bildirişim değeri olan toplumsal, kültürel yapı ile ilişkisinde kazandıkları özellikleri saptamaktır.

Derlem dilbilim çalışmaları sözcük/sözbirim kavramına yeni bir

¹ Ayrıca yine giriş metinleri olarak tanımlanabilecek, terim listesi vermeyen iki kitabın dizin bölümlerinde sunulan kavramlardan oluşturulan listelerin karşılıklı incelenmesi ile oluşturulan, alanların yaklaşımlarını dolaysız yansıtan terim listesi çıkarılmıştır.

yaklaşım getirmiştir. Biçim ve yapı ağırlıklı çalışmalardan farklı olarak sözdizimi ile sözlükçeyi birbirinden ayırmaz. Tersine, sözdizimi, yada yapı kuran ilkeler, gerçekte sözcüksel yapıların genişlemeleriyle oluşmaktadır. Benzer biçimde anlam, sözcüğe ait bir özellik değil, aksine sözcüğün birlikte kullanıldığı diğer sözcükler ile kurduğu karmaşık ilişkilerden ortaya çıkmaktadır.

Malinowski-Firth geleneğinin, derlem dilbilim kurucusu da sayılan Sinclair tarafından günümüze taşınan yansımalarının en açık izlendiği ortam sözcük kavramına getirilen yeni yorumdur (Stubbs, 1993). Sinclair'in "sözcükbirim" (*the lexical item*) olarak tanımladığı bu birim, basit biçimde ve diğerlerinden ayrı olarak sözlükçede (*lexicon*) listelenen bir birim değil, aksine kendisine ilişkin tüm yapı, anlam ve işlev özelliklerini metin içesinden diğer sözcükbirimler ile kurduğu karmaşık ilişkiler ile kazanan bir dil birimidir.

3. YÖNTEM

Terimler bilimsel incelemenin temel kavramsal çözümlene araçlarını dile getirdikleri için alanların terim sözlükleri bir anlamda ilgili alanın genel bir görüntüsünü, özetini ve vurgusunu sunarlar. Böyle bakıldığında, ortak terimlerin varlığı ve sayısal büyüklükleri ise alanların birbirlerine yakınlıklarını ölçmenin dolaysız bir aracı olarak görülebilir.

Terimler üzerine bir karşılaştırmalı inceleme sunan bu çalışma, derlem dilbilim ve sözlükbilim terim sözlüklerinde, ilk aşamada temel birim olan sözcük kavramını dile getirmede benimsenen terimleri saptayacaktır. Ortak terimler bulunduktan sonra, bu terimlerin kimilerinin açıklamaları, her iki alanda da kazandıkları kullanım değerleri, kapsamaları ve kavramlaştırmaları arasındaki farklılıklar açısından değerlendirilecektir.

Veriyi incelenmeden önce, basit bir gözlem ile, alan yazınında kimi kaynaklarda belirtilen gereğinden fazla terim bulunduğu, terimler kimi kez aynı içeriği dile getirdikleri, aralarında farkın yüzeysel olduğu görüşü bu çalışmada doğrulanmaktadır. Bir diğer konu ise, gerçekte kavramlaştırmada bir farklılık içermeyen kimi farklı terimlerin Türkçe karşılıklarının aynı olduğudur. Diğer bir deyişle, Türkçe terim sözlükleri, bu farklılıkları aynılaştırmıştır.

4. BULGULAR

Sözlükbilim kadar uzun bir tarihi olmayan derlem dilbilim için hazırlanmış, alan terimlerini içeren özel terim sözlükleri sayısı oldukça azdır. Bunlardan en eskisi ve yaygını olan Baker, Hardie,

McEnery'nin hazırladığı *Derlem Dilbilim Sözlüğü* (2006) artık eskimeye başlamıştır. Çalışmada veri kaynağı olarak seçilen, Hartmann ve James'in hazırladığı *Sözlükbilim Sözlüğü* (1998) daha eski olmasına karşın, derlem dilbilimin de kullandığı çok sayıdaki terimi içermekte, çözümleme kavramlarının tarihsel öncelliğini göstermektedir.

Terimlerin İngilizce karşılıklarını veren bu iki sözlükte yer alan sözcükle ilgili kavramlar, bu dilde terim oluşturmada izlenen temel yaklaşımı göstermektedirler. İngilizce kimi zaman kendi kaynaklarını kullanırken (*word, headword*) kimi zaman da klasik dillerden ödünçlemeler yaparak (*lexis, lexeme, lemma*) anlatım olanaklarını artırmaktadır.

Terim sözlüklerinin her ikisinde de bulunan *headword* ve *lemma*² karşılıklarının verilişlerinde bir farklılık gözlenmektedir. Sözlükbilim, bu iki terimi birbirinden ayırdığını çok açık bir biçimde iki ayrı girdi olarak verirken, derlem dilbilim her iki terim arasında ayrım gözetmeksizin ikisi de aynı girdi içerisinde birleştirmektedir.

<i>Derlem Dilbilim Sözlüğü</i>	<i>Sözlükbilim Sözlüğü</i>
<i>lemma, headword</i>	<i>headword</i>
the forms of a type which can be considered to related to a <i>headword</i> . The headword <i>play</i> has <i>plays, played</i> and <i>playing</i> as its <i>lemmata</i> (plural of lemma).	The form of a word or phrase which is chosen for the LEMMA, the position in the dictionary structure where the ENTRY starts. [CANONICAL FORM.]
cf. <i>headword/entry</i> in a lexicon; generally, a <i>lemma</i> is assumed to subsume all forms of a word paradigm, with further distinctions according to PoS.	<i>lemma</i> The position at which an entry can be located and found in the structure of a REFERENCE WORK. [...] the definition of the HEADWORD.
	<i>sub-lemma</i> The position at which a SUB-ENTRY can be located within an entry. Typically, this is either one of several numbered senses of a HEADWORD, or one of several associated derivative words or phrases, which can be clustered by means of NESTING or NICHING

Headword eski bir terim, *lemma* ise bir matematik terimi olarak eski, dilbilim terimi olarak ise yeni bir terimdir. Dilbilim terimi olarak ilk kullanımı Levelt (1989) olarak verilse de, bu kaynak ilk kullanım olarak Kempen ve Huijbers (1983) göstermektedir. Terimin

² Terimler ve karşılıkları yazıldıkları özgün dildeki anlatımları ile kısaltılarak verilmektedir. Sözkonusu anlatımlar terimlerin açılımlarını dile getirdikleri için çeviriden kaynaklanabilecek uyumsuzlukları önlemek önem kazanmaktadır.

dilbilimde ilk kullanımı derlem çalışmalarından önce ruhdilbilim alanındadır. Yine benzer biçimde, doğal dil işleme çalışmaları da bu ilk kullanımı izler görünmektedir. Sözlük hazırlamada derlem kullanılması, *lemma* terimin her iki alanda da kullanılması açıklayıcı görülmektedir. Derlem dilbilim için terim, derlemdeki sözcüksel yapıların dökümü, sözcük sayısının belirlenmesi ve sıklık bilgilerinin hesaplanması için gerekli ayırıcı özellikleri öne çıkartırken, sözlükbilim için ise, öncelikli olarak girdi sözcüklerin neler olacağını, temel biçimsel özelliklerini, ayrıca girdi sözcüğün altında yer alacak diğer altgirdileri belirlemek olarak vurgulanmaktadır. Dilbilimin sözcük kavramını terimleştirmede, birden çok çözümleme düzleminde kullandığı, soyutlama içeren terim olan *lexeme* ise her iki terim sözlüğünde de yer almaktadır. Sözlük karşılıklarına baktığımızda sözlükbilim, benzer diğer terimlerle bağıntısını da kurarak çok daha ayrıntılı bilgi sunmaktadır.

<i>Derlem Dilbilim Sözlüğü</i>	<i>Sözlükbilim Sözlüğü</i>
<i>lexeme</i>	<i>lexeme</i>
The base form of a word. For example, the forms <i>kicks</i> , <i>kicked</i> , <i>kicks</i> and <i>kicking</i> would all be reduced to the lexeme <i>kick</i> . Together, these variants form the lemmakick .	A basic unit in the linguistic study of VOCABULARY. Lexemes are usually interpreted as a combination of a FORM (graphic/phonetic substance) with a MEANING (semantic value) in a particular grammatical context. When lexemes are used in dictionaries as HEADWORDS, they are cited in their CANONICAL FORMS.

Derlem dilbilim çözümlerinin sözcük kavramını yeniden tanımlamayı gerektirecek katkısını gösteren, bu çalışmanın da vurguladığı temel terim olan 'lexical item', her iki terim sözlüğünde de bulunmamaktadır. Terim olarak kazandığı değer, terim sözlüklerinde değil ama giriş kitaplarının verdiği terim listelerinde görülmektedir.

İlk kez Amerikalı felsefeci C. S. Pierce'ün kavramlaştırdığı, *type/token* ayrımı dilbilimde karşılık bulmuş, farklı düzlemlerde birbirlerine gönderme yaparak genellikle birlikte kullanılmıştır.

<i>token</i>	<i>token</i>
an occurrence of any given <i>word form</i> . A “word” within a corpus. Not necessarily unique in the corpus. Used most often to talk about word count and the size of a corpus. An actual occurrence of any given word form.	An instance of a graphic word occurring in a given CORPUS. FREQUENCY COUNTS are typically cited in numbers of tokens, e.g. one million word forms (tokens) in running English text will represent only about 27,000 different words ('types'), as many words (e.g. <i>the</i> , <i>of</i> , <i>a</i> , <i>to</i> , <i>is</i> , <i>and</i>) occur with very high frequency

<i>type</i>	<i>type</i>
a unique word form in a corpus. Types are placed in a word list arranged most often in order of frequency or alphabetical order, and usually shown with frequency count. a word form (label), as opposed to its individual occurrences (tokens) in a text	1 A category or genre of REFERENCE WORK which usually, but not necessarily, has a distinct title, e.g. 'general dictionary', 'etymological dictionary', 'terminological dictionary', 'dictionary of personal names', 'thesaurus' etc. 2 The individual examples of different words or combinations of words occurring in a given CORPUS. • HAPAX LEGOMENON, TOKEN.

Derlem dilbilim terimi olarak kullanımı ile sözlükbilim terimi kullanımları, *token* için aynı ancak *type* terimi için farklılık göstermektedir. Sözlükbilim, *type* terimini daha geniş bir anlam yorumu ile derlem verisi dışında kalan genel tür tanımlayıcı özellik için de kullanmaktadır. Sözlüğün verdiği karşılık, dilbilimin farklı düzlemlerine gönderme yaparak neden hala kullanıldığını açıklar niteliktedir.

<i>word</i>	<i>Word</i>
—	The basic unit of VOCABULARY. The word can be considered an entity of phonology (speech sounds united by a stress/intonation pattern), orthography (letters united by a spelling/punctuation pattern), grammar (morphemes united by a phrase/sentence pattern) or semantics (senses united by a conceptual pattern). The linguistic approach regards words as 'lexicological' units (LEXEMES), the result of a combination of graphic/phonic 'form' in grammatical 'context' with a semantic 'meaning'. In this lexical guise words are used in reference works to head entries (HEADWORDS) and to explain other words by means of DEFINITIONS.

Terim sözlükleri, sözcük kavramının derlem dilbilim ile sözlükbilim alanlarındaki farklı terimleşmelerini ortaklaştırmaktadırlar. *Word* genel dil kullanımı birimi olarak tanımlanmayan ve terim değeri olmayan, ancak yerleşik kullanımları bilimsel metinlerde anlatım kolaylığı sağladığı için tutulan bir sözcük olduğu öne sürülmektedir. Terim olmamakla birlikte sözlükbilim terimleri sözlüğünde yer almaktadır. *Lexeme*, dilbilim çalışmalarının daha yoğun olarak dil öğelerinin yapısal çözümlemelerinde benimsediği bir terim olmuştur. Derlem dilbilim ve sözlükbilimin

ortak kullandığı terim olarak bu özelliğini her iki alanda korumaktadır. *Lemma* terimi ise özellikle derlem verisinin yazılımlar yoluyla çözümlenmesi ile yaygınlık kazanmış bir terim olarak değer kazanmaktadır. Dil çözümlenmelerinde özelleşmiş bu yazılımlar, sözcük tanıma ve ayırıcı özelliklerini belirleme amacıyla tasarlanmış, dil verisini yazım özelliklerine göre tanıyan, yapıları bir dizi yazıbirim olarak yorumlayan yazılımlardır. *Type/token*, *lexeme* ile *lemma* terimlerinin kapsamlarından farklı olan bir içerik dile getirmemekle birlikte, ikili karşıtlık vermesi ile diğer terimlerin açıkladıkları biçim ayrımlarını daha yakın bir karşıtlık ile aktarmakta, ayrıca çizilen ayrımı biçim özellikleri ötesine de taşımaktadır.

Terim listeleri ve kullanım değerleri veren iki giriş kitabına baktığımızda, terim sözlüklerinden farklı bir kavramlaştırma yada ayırım verme ile karşılaşmıyoruz. Sözlüklerde verilen terimleri, giriş kitaplarında izlediğimizde, aşağıdaki veri karşımıza çıkıyor:

McEnery, T. & Hardie, A. 2012. <i>Corpus Linguistics</i> .	Sterkenburg, P. van. (haz.) 2003. <i>A practical Guide to Lexicography</i> ,
headword	headword
See <i>lemma</i>	the main or key word set at the beginning of a line, list or paragraph about which the dictionary article provides information. → <i>entry</i> , <i>lemma</i> .
lemma	lemma
A group of wordforms that are related by being inflectional forms of the same base word. The lemma is usually labelled by that base or stem. The notion of a headword (as found in a dictionary) is generally equivalent to that of lemma.	a headword or the canonical form of a word in a dictionary → <i>entry</i> , <i>headword</i> . See also <i>niched lemma</i> . niched lemma an entry in which related lexical items are alphabetically clustered.
lexeme	lexeme
lexis The words and other meaningful units (such as idioms) in a language; or, the study of these units. The lexis or vocabulary of a language is usually viewed as being stored in a kind of <i>mental dictionary</i> , the <i>lexicon</i> .	the smallest distinctive unit in the lexicon or vocabulary of a language which is mostly interpreted as a combination of a form with a meaning → <i>lexical item</i> , <i>lexical unit</i> . See also <i>multiword lexeme</i> .
lexical item	lexical item
Either (a) a general term for a <i>lemma</i> or anything else found in the mental lexicon, or (b) in neo-Firthian theory, another term for the <i>extended unit of meaning</i> .	→ <i>lexeme</i> , <i>lexical unit</i> lexical unit → <i>lexeme</i> , <i>lexical item</i>
extended unit of meaning	

In neo-Firthian theory, a linguistic element with a single meaning, part of the lexicon of the language, which is not necessarily limited to a single word: it may instead consist of the collocations, colligations and semantic preferences and prosodies around a central (node) word.

token	token
Any single, particular instance of an individual word in a text or corpus.	any instance of a generic form or type only if it has the same meaning.
type	type
A single particular wordform. Any difference of form (for example, spelling) makes a word into a different type. One type may occur many times in a text or corpus; all tokens that consist of exactly the same characters are considered to be examples of the same type. See also token , lemma .	every form of the same <i>lexical item</i> , e.g. <i>am</i> , <i>is</i> , <i>are</i> , <i>was</i> and <i>were</i> are five different types of the verb <i>to be</i> .
word	word
—	the smallest <i>lexical item</i> that can form an utterance on its own.

Terim sözlüklerinden farklı olarak, giriş kitaplarının terim listeleri daha sınırlı bir karşılık vermeyi benimsemektedirler, dolayısıyla kısıtlı bir içerik sunulmaktadır. Kimi terimlerin ayrıntısı yerine bir başka terime gönderme yapılmasının nedeni de bu özellikleridir. Alanların vurgu farkları, terim karşılıklarını açıklamalarında da görülmektedir. Derlem terimlerini veren giriş kitabı, *headword* karşılığı olarak *lemma* girdisine gönderme yapmakta; tıpkı terim sözlüğünde olduğu gibi *word* girdisi içermemekte; *lexeme* için ise, *lexis* ile ilgili tanımı vermektedir. Sözlükbilim terim listesi ise, derlem dilbilimin önerisi olan *lexical item* terimini *lexical unit* yada *lexeme* terimine gönderme yaparak açıklamakta, ayrıca bir kavramsal içerik vermemektedir. Her iki listede de ortak olan özellik, terim sözlüklerinde olduğu gibi, *lemma*, *headword*, *entry* ve *type* terimlerinin birbirlerine karşılıklı göndermeler içermesi, eş kullanım değerlerinin olduğunun sezdirilmesidir. Yukarıda özetlediğimiz gibi, kullanılan terimler alana özgü tercihleri yansıtmamanın ötesinde, bu terimlerin ayırıcı özellikleri olduklarını söylemek güçtür.

Türkçe karşılıklarına baktığımızda ise, alan vurgularını bir ölçüde gözetmeyen bir karşılık önerme tutumu olduğunu görüyoruz.

Sık kullanılan dilbilim terimleri sözlüklerinden ikisine baktığımızda, sözcük kavramı karşılığı önerilen terimler aşağıdaki gibidir:

	İmer, Kocaman & Özsoy (2013)	Erözden & Tarhan (2008)
lexeme	sözlükbirim	sözlükbirim
lexical	sözlüksel	sözlükbirim, sözcükbirim
lexical category	sözlüksel ulam	—
lexical diffusion	sözcük yayılması	dil değişiminde yayılım
lexical entry	sözcüksel kütük	madde başı
lexical field	sözcük alanı	anlam alanı, sözlüksel alan
lexical item	sözlükselbirim	sözcük
lexical structure	sözlüksel yapı	
lexicalization	sözlükselleştirme	sözlükselleştirme, sözcükleştirme
lexicon	sözlükçe	konu sözlüğü, sözlük
orthographic word	yazımsal sözcük	yazımsal sözcük
word	sözcük	sözcük
word form	sözcük-biçim	—

Kimi terimlerin karşılıklarında farklılaşmalarına karşın, her iki terim sözlüğü de *lexeme*, *lexicalitem* ve *word* karşılığı olarak *sözcük* yada *sözlüksel* birim terimlerini önermektedirler. *Headword* ve *lemma* için bu sözlüklerde de karşılık önerisi bulunmamaktadır. Basit bir gözlem yapıldığında, İngilizcenin terim oluştururken, daha önceki dönemlerin pratiklerini sürdürür biçimde, kendi özgün kaynakları dışında, klasik dillerin kaynaklarını kullanarak, kimi zaman farklı, klasik dillerin biçimlerini birleştirerek terim ürettiğini görebiliyoruz. Türkçe böyle bir yol izlemeksizin, kendi dil kaynaklarını kullanarak terim üretmeyi benimsemekte, karşılıkları verirken, yukarıda da belirttiğimiz gibi, gerçekte kavramsal ayırım göstermeyen, birbirlerinden kullanıldıkları alanların özgül vurgularını taşıyan ayırımlar ile ayrılan bu terimleri birleştirmektedir.

5. YORUM VE TARTIŞMALAR

Her düzlemde dil çözümlemelerinde, gerçekleşmiş, özgün kullanım örneklerini veri olarak benimseyen, temel birim olarak metni öne çıkaran, dilde anlam ve biçimi birbirlerinden kesin çizgilerle ayırmayan İngiliz dilbilim geleneğinin bu belirleyici tutumlarını derlem verisi incelemelerine taşıyan Sinclair (1998), yukarıda tartışılan sözcük kavramına, yeni bir yaklaşım getirmiştir. Büyük metin toplamları üzerinde özellikle yazılımların kullanımı ile kısa sürede kapsamlı kullanım verisi çözümleme ile elde edilen, rastlantı ötesi bir sıklıkla gözlenen kimi örüntüler, sözcük kavramını yeniden

düşünmeyi beraberinde getirmiştir. Metinlerde yazılımların belirlediği düzenli, bir dizi yazıbirimden oluşan, kimi zaman sözcükten büyük kimi zaman daha küçük, farklılıklar gösterebilen ve süreksiz olabilen bu örüntüler, sözcük kavramının taşıdığı geleneksel sınırlamaların ötesinde bir kavramlaştırmayı gerektirmiştir.

Sözlükbilimde önemli yansımaları olan bu yeni kavramlaştırmada, anlam tekil bir sözcüğe ait bir özellik değil, birden çok sözcükten oluşan, sıklıkla bir arada kullanılan sözcükbirimin özelliği olarak tanımlandı ve kullanıcıların oluşturdukları örüntülerde yer alan birimlerin seçim özelliklerinin bir yansıması olarak değerlendirildi.

Daha genel bir çerçevede anlam, metinlerin bir özelliği olarak düşünüldüğünde ise, metin anlamı içinde yer alan sözcüklerin anlamının toplamı değil, tersine metni oluşturan sözcüklerin anlamı, yaratılan ortak anlamın etkisiyle sözcük anlamını aşan bir yorum gerektiriyor. Diğer bir deyişle, sık kullanılan örüntüler, anlam akışının kurucu birimlerden metin anlamına doğru değil, metin anlamından kurucu birimlere doğru olduğunu gösteriyorlar.

Sözcükbirim kavramı geleneksel sözcük kavramının içerdiği sınırlamaları aşacak biçimde betimleyici bir kavram olarak önerilmiştir. Sözcükleri ve öbekleri içermekte, kendine özgü iç yapısı olan örüntü olarak *eşbağlam* (co-text) öğeleri ile kurduğu bağıntı ile de daha büyük metin yada söylemin parçası olmaktadır. Bu yönüyle de dizim ve dizin örüntülerini dengeleyen bir birim olarak derlem dilbilim çalışmalarında önemli bir yer bulmuştur.

Derlem verisini bize yalnızca dil kullanımı örnekleri için sayısal kanıtlar sunmaz; derlem verisi dışında erişilmesi çok zor olan bu bilginin yanı sıra, doğal dil kullanımının sayısal olarak yarısından fazlasını oluşturan dil örüntülerini tanımayı ve betimlemeyi de sağlar. Geleneksel sözcük kavramı ve içerdiği çok sayıdaki tutarsızlığı aşmayı sağlayan, derlem dilbilim çalışmalarının önemli katkısı olan *sözcükbirim* kavramı yukarıda örneklerini sunduğumuz terimleştirme tartışmalarına bir çözüm önerisi olarak değerlendirilebilir.

6. ÖNERİLER

Genel olarak derlem verisi ve bu verinin dil incelemelerine dayanan yorumu bize bir yapının olası olup olmadığını söylemez, onun kullanım ortamlarını, metin bağlamını ve sıklığını verir. Yapılandırılmış ve dengeli bir metinler toplamı olan derlem, içeriği ile sınırlıdır ve derleme dayalı çözümler birer olgu olarak değil, tümevarım olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, derlem

araştırmacılara dil kullanımına ilişkin kanıt sunar, bulunan örüntüler ve örnekleri yorumlamayı gerektirir.

Doğal dil kullanımı örneklerinde kullanıcıların benimsediği ve rastlantı ötesi bir sıklıkta bir araya getirdiği dil birimlerinden oluşan örüntüler sözcük kavramını da yeniden yorumlamayı, veri ile uyumlu daha kapsamlı ve geçerli bir kavramlaştırmayı beraberinde getirmiştir. Dilbilimin farklı düzlemlerindeki etkisinin yanı sıra, yeni bir kavram olan *sözcükbirim*, sözlük üretimi etkinliklerinin her aşamasında önemli açılımlar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Baker, P. Hardie, A. & McEnery, T. 2006. *A glossary of corpus linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Erözden, A., Tarhan, B. 2008. *Türkçe terim ve sözcükler TTS-Dilbilim*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Hanks, P. 2012. The corpus revolution in lexicography, *International Journal of Lexicography*, 25, 4, 398–436.
- Hartmann, R. R. K. & James, G. 1998. *Dictionary of lexicography*. London: Routledge.
- Ilson, R. 1988. Contributions to the terminology of lexicography. M. Snell-Hornby (haz.) *Translation studies. An Integrated Approach*, Amsterdam: John Benjamins. 73-80.
- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, S. 2013. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üni. Yayını.
- Jacobson, S. 1983. Three types of terminologies. *Proceedings of the EURALEX 1983*, 355-361.
- Kempen, G. ve Huijbers, P. 1983. The lexicalization process in sentence production and naming: Indirect election of words. *Cognition* 14, 185-209.
- Kilgarriff, A. ve D. Tugwell. 1994. Sketching Words, M. H. Corréard (haz.) *Lexicography and natural language processing: a festschrift in honour of B. T. S. Atkins, Euralex*, 125-137.
- Krishnamurthy, R. 2006. Corpus Lexicography, 250-254, *Encyclopedia of language and linguistics*, Amsterdam: Elsevier.
- Levelt, W. J.M. 1989. *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge: The MIT Press.
- McEnery, T. & Hardie, A. 2012. *Corpus linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sinclair, J. 1998 The lexical item E. Weigand (haz.) *Contrastive lexical semantics*. Amsterdam: John Benjamins, 1-24.
- Sinclair, J.M. (haz.) 1987. *Looking up*. London: Collins.
- Sterkenburg, P. van. (haz.) 2003. *A practical guide to lexicography*. Amsterdam: John Benjamins.
- Stubbs, M. 1993. British tradition in text analysis: M. Baker, G. Francis ve E. Tognilli-Bonelli (haz.) *Text and technology. In honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins. 1-33.

LÜGATİ TÜRKİ ARABİ FARİSİ'DE KULLANILAN SÖZLÜKÇÜLÜK YÖNTEMLERİ ÜZERİNE

*Mustafa Samet KUMANLI**

ÖZET

Türk sözlük biliminin bütün dönemlerinin aydınlatılması açısından ortaya konulan sözlüklerin ayrı ayrı incelenerek hem söz varlıklarının hem de söz varlığının sunulduğunda uygulanan yöntemlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu açıdan 15.yy'a ait olduğu belirlenen Lügat-ı Türkî Arabî Farisî adlı eserin söz varlığının ortaya konulması ve bu söz varlığının sunulmasında uygulanan yöntemlerin açıklanması oldukça yararlı olacaktır.

Eserin nüshası Türk Dil Kurumu Yazmalar Kitaplığında bulunmaktadır. Yirmi üç bölümden oluşan eserin son kısmında müfredler ve Hafız'dan beyitler yer alır.

Eserde Türkçe, Arapça ve Farsça sözcükler genel olarak kavram bütünlüğü içerisinde verilmiştir. Söz varlığı ögeleri genelde Arapçadan Türkçeye ya da Farsçadan Türkçeye madde başı yöntemi kullanılarak sıralanmıştır. Bunun yanı sıra madde başı olan Arapça veya Farsça sözcük Türkçede kullanılıyorsa bu sözcükler Türkçenin söz varlığı dairesinde kabul edilerek karşılık olarak verilmiştir. Eser mensur yapıda olmakla birlikte özellikle baş kısımlarda yoğunlaşan secili bir anlatım tercih edilmiştir. Bu yönüyle eser âdeta manzum sözlük kategorisindeki Tuhfe tarzı eserlerle benzerlik göstermektedir. Özellikle eserin baş kısımlarında secili bir anlatımın tercih edilmiş olması eserin kullandığı yöntem bakımından adeta farklı bir sözlük türü olduğu, dil öğretim kitabı olarak kullanılabilirdiği düşüncesini uyandırmaktadır.

Eser 15. yy Anadolu sahasının söz varlığına dair önemli veriler barındırmasının yanı sıra sözlük bilimi açısından da bu zengin söz varlığını sunuşta kullandığı sözlükçülük yöntemleri noktasında dönemin yaklaşımını temsil ettiğinden söz konusu yaklaşımın bugünün sözlükçülük yöntemleri bağlamında karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Lügat-ı Türkî Arabî Farisî Türkçenin tarihsel söz varlığına ışık tutacak ilgi çekici veriler barındırmaktadır. Öte yandan eserdeki sözcüklerin, deyimlerin ve hazır söz kalıplarının verilisinde birtakım işaretler kullanılarak okuyucunun işi kolaylaştırılmış ve sözcüklerin kavram alanları ile ayırıcı nitelikteki anlamları açık biçimde belirtilmiştir. Eserde kırmızı ve mor renkte ve farklı şekillerde işaretler kullanılarak sözcüklerin kavram alanları ve anlam ayrımları açıkça ortaya konulmuş ve semantik açıdan sözcükler bu işaretler sayesinde kategorize edilerek okuyucuya sunulmuştur. Bu tip yöntemler sayesinde eseri kullanışlı hâle getirmeyi amaçlayan sözlük yazarı böylelikle farklı bir sözlükçülük yöntemi geliştirmiştir.

Bu bağlamda bildirimizde daha önce ele alınmamış olan Lügat-ı Türkî Arabî Farisî adlı eser, örneklerle birlikte ele alınarak söz varlığı ve söz varlığının kendisine özgü sunuş biçimleri bakımından değerlendirilerek sözlükçülük yöntemleri tanıtılacak,

* Arş. Gör. Hacettepe Üniversitesi, e-posta: samet.kumanli@hacettepe.edu.tr

bugünkü sözlük bilimi yöntemleri ile benzerlik ve farklılıkları araştırmacıların dikkatine sunulacaktır.

ABOUT METHODS OF LEXICOGRAPHY IN THE LÜGATİ TÜRKÎ ARABÎ FARİSÎ

ABSTRACT

So as to shed a light onto every period of the Turkish lexicology, each one of the dictionaries created so far have to be analyzed in terms of vocabulary and lexicography methods. In this context, introducing the vocabulary involved, and explaining the methods utilized in presenting the vocabulary in “Lügat-ı Türkî Arabî Farisî”, which is dated to 15th century, shall be quite useful and beneficial.

Transcript of the text is at Turkish Language Association’s Library of Manuscripts. The work consists of 23 sections and final section has so called “müfrets” (rhymeless couplets) and various verses from Hâfiz (14th century Persian poet).

The work consists of Turkish, Arabic and Persian vocabulary in general, within a conceptual unity. Vocabulary elements have been translated from Arabic to Turkish or Persian to Turkish, through lexical entry method. Besides, if a Persian or Arabic word/lexical entry is in use in Turkish, they are considered to be within the vocabulary of Turkish language. The work is in prose but a rather ornate wording is preferred especially at the earlier passages of the work. In its this aspect, the work is virtually similar to Tuhfe-style poetic dictionaries. The fact that an ornate wording has been preferred especially at the earlier passages of the work; creates the impression that it is another dictionary genre, and maybe even used as a language learning book.

Besides containing significant data relating 15th century vocabulary of Anatolia region; for the lexicology in regard to its use of lexicography methods in presenting the rich vocabulary of the time, a necessity for its comparative evaluation with today’s practices of lexicology, arises. In this context, “Lügat-ı Türkî Arabî Farisî” includes interesting data which can shed light onto historical vocabulary of Turkish language. On the other hand, the words, proverbs and idioms and patterns of speech are accompanied by various signs making it easier for the reader to understand distinctive meanings of the words as well as their conceptual field. The work includes various signs in red and blue colors and in various shapes hence bringing into light the conceptual fields of the words and distinctions in their meanings, meanwhile providing semantical categorization of the words for the reader. The lexicographer, trying to make it a more useful work by utilizing mentioned methods; has developed such a different lexicographic method.

In this context, the work named “Lügat-ı Türkî Arabî Farisî” which was not pronounced in our declaration before, shall be evaluated through examples meanwhile addressing the vocabulary and its authentic ways of presenting it, and its lexicography methods shall be introduced, and the researchers shall be presented with the similarities and differences of it, in comparison with modern lexicography methods.

I. GİRİŞ

Türk sözlükçülüğünün günümüze uzanan gelişim çizgisi incelendiğinde Eski Anadolu Türkçesi döneminin özel bir yeri olduğu fark edilir. Türkçede bilinen ilk sözlük bilindiği üzere, 1074 yılında Kâşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı Divânü lugâti't Türk'tür. Eser Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla kaleme alınmış, madde başları Türkçe, açıklamaları Arapça olan bir sözlüktür. Arap sözlükçülük geleneğine uygun olarak kaleme alınmıştır. (İs. Ansk. 404).

Divânü lugâti't Türk'ün yanı sıra Harezm sahasına ait *Muqaddimetü'l Edeb* (Zemahşeri), *Kıyasü'l Enbiyâ* (Rabguzî) ve *Nehcü'l Feradîs* (Mahmûd b. Ali) ve Çağatay sahasına ait, *Muhâkemetü'l Lugateyn* (Ali Şir Nevâî), Kıpçak sahasına ait 1303 tarihli *Codex Cumanicus* Türk sözlükçülük tarihi bakımından önemli sözlü Türkçeden Türkçeye sözlükler ise XVIII. yüzyıldan itibaren hazırlanmaya başlanacaktır. Mehmed Esad Efendi'nin *Lehçetü'l-lügat* (? 1732, basımı ? 1795), James W. Redhouse'un *Müntahabat-ı Türkiyye* (1842) ve *Müntahabat-ı Lügat-ı Osmaniyye* (1852), Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmani* (1876) ve nihayet Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türki* adlı sözlükleri Türk sözlükçülüğünün en önemli ürünlerinden yalnızca birkaçıdır. Bunlar içerisinde *Kamus-ı Türki* kendisinden sonra hazırlanan pek çok sözlüğe kaynaklık etmiş, sözlükçülüğümüzün kilometre taşı olmuştur. Türk Dil Kurumunun ilk baskısını 1945'te yayımladığı ve günümüze kadar on baskısı yapılan *Türkçe Sözlük* de günümüz Türk sözlükçülüğünün temel eserlerinin başında gelmektedir. (Akalin, 278)

Türk sözlükçülük geleneği Eski Anadolu Türkçesi dönemine gelindiğinde dilde yaşanan gelişmelerle aynı eksende bir yön izlemiştir. Bu döneme ait sözlükler Türkçenin söz varlığını Arapça ve Farsça ile birlikte değerlendiren eserler olmaları dolayısıyla çok dilli olmalarının yanı sıra söz varlığını karşılaştırmalı olarak ele alma özelliğine de sahiptir. 15.yy.'a ait çok dilli bir sözlük olan *Lügatı Türki Arabi Farisi*, hem Eski Anadolu Türkçesine ait dil verisi bakımından hem de Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığının Arapça ve Farsça ile karşılaştırılması olarak incelenmesi ve dönemin sözlükçülük anlayışının ortaya konulması bakımından oldukça önemli bir eserdir.

Türkiye'de sözlük bilimi alanında yapılan çalışmalar oldukça yenidir. Söz konusu çalışmalar daha çok eş zamanlı olarak sözlük

bilimi üzerine yapılan değerlendirmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysaki Türk sözlükçülük geleneği zengin bir arka plana sahiptir. Bugün gelişmekte olan sözlük bilimi araştırmalarında işimizi daha da kolaylaştıracak olan söz konusu eserlerde kullanılan sözlükçülük yöntemlerinin irdelenip araştırmacıların dikkatine sunulması gerekmektedir.

Bu noktadan hareketle bildirimizde 15. yy. Anadolu sahasının önemli özelliklerini taşıyan ve ilk kez incelenecek olan Lügat-ı Türkî Arabî Farisî’de yer alan söz varlığı ve bu söz varlığının ortaya konulma biçimleri ile eserde kullanılan sözlükçülük yöntemleri tanıtılarak değerlendirilecek bunun yanı sıra söz konusu yöntemler bugünün sözlükçülük yöntemleri ile mukayese edilerek eser, sözlük bilimi açısından araştırmacıların dikkatine sunulacaktır.

1.1.Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Lügatı Türki Arabi Farisi'nin Önemi

Bugün sözlük araştırmalarının en temel konusu, eş zamanlı sözlüklerde uygulanan sözlükçülük yöntemlerinin araştırılmasıdır. Her bilim alanında olduğu gibi sözlük araştırmalarında da her gün yeni gelişmeler yaşanmaktadır. Eş zamanlı sözlüklerdeki sözlükçülük yöntemlerinin değerlendirilmesi dilin gelişen yapısı içerisinde sözlüklerin de yaşadığı değişimin belirlenmesi bakımından son derece önemlidir.

Eş zamanlı araştırmaların yanı sıra dil bilgisi araştırmalarında olduğu gibi sözlük bilimi araştırmalarında da art zamanlı araştırmalar önem taşımaktadır. Batı Türkçesi içerisinde dilde yaşanan değişimler bakımından önemli bir yeri olan Eski Anadolu Türkçesi dönemi, sözlük yazımı bakımından da nicelik ve nitelik olarak gelişim çizgisinin görüldüğü önemli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok dilli sözlük geleneğimizin en önemli örnekleri bu dönemde ortaya konulmuştur. İki dilli sözlüklerin yanı sıra üç dilli sözlük sayısının fazlalığı da Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki sözlük türünde eserlerin araştırılmasını önemli kılmaktadır. Sözlükçülük çalışmalarının yanında özellikle ses bilimsel açıdan Batı Türkçesinde yaşanan ses değişikliklerine ait verilerin tespit edilmesi ve değerlendirilmesi bakımından da dönem sözlüklerinin günümüz sözlükçülük çalışmalarında ortaya konulan sözlükçülük yöntemleri bağlamında ele alınması oldukça büyük önem taşımaktadır.

Türk Sözlükçülüğünde özellikle Osmanlı dönemi sözlükleri Arapça ve Farsça madde başı esas alınarak bu maddelerin Türkçe karşılıkları verilerek hazırlanmıştır. Bu sözlükler, Türklere Arapça ve Farsçanın öğretilmesi amacıyla pedagojik bir işlev taşıyan eserlerdir. Söz konusu eserler, Arapça ve Farsça sözcük çeşitliliğine sahip olmanın yanı sıra ondan daha fazla Türkçe söz varlığı konusunda dikkat çekici bir zenginliğe sahiptir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda bu sözlüklerdeki Türkçe söz varlığının zenginliği yeteri kadar ele alınmamış ve dilimizin söz varlığına dair önemli veriler taşıyan bu eserler, gerektiği biçimde incelenememiştir.

İnceleyeceğimiz Lugat-ı Türki, Arabi, Farsî adlı sözlükte söz varlığına dair verilerin yanı sıra o dönemin gramer anlayışını yansıtan ve Türkçenin grameri çalışmalarında daha sonraki yıllara ışık tutacak olan Farsça ve Arapça ile karşılaştırmalı olarak verilen Türkçe sözcük çekimlerinin karşılaştırmalı dil incelemesi bağlamında da değerlendirilmesi Türk sözlükçülük çalışmaları açısından yararlı olacaktır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda, bu sözlüklerin yalnızca madde başları dikkate alınmış, sözcüklerin karşılıkları Tarama Sözlüğü dışında incelenmemiştir. Bu eksiklikten hareketle, tarihsel sözlüklerin de söz varlığı açısından incelenmesinin gerekliliği doğmuştur.

Lugatı Türki Arabi Farsî, döneminin dil özelliklerini barındırmasının yanında dönemdeki istisnai kullanımlarında sözlüğe dâhil edilmiş olması dolayısıyla ayrı bir önem taşımaktadır. Eserde yer yer dil bilgisine ait bölümler de yer almaktadır. Bu bölümlerde Türkçe ve Arapça ad ve eylem çekimleri ile dil bilgisi kullanımlarına karşılıklar da verilmiştir. Eser üzerine daha önce bir çalışmanın yapılmamış olması eseri değerli kılan diğer noktalardan biridir.

Özellikle 13.yy'dan itibaren Türkçenin sıkı bir dil ilişkisi içerisine girdiği Farsçanın söz varlığımıza ne tür etkilerde bulunduğu ve bu etkilerin dönemin sözlüklerine nasıl yansıdığını gözlemleyebilmek açısından Lugatı Türki Arabi Farsî zengin bir kaynak niteliğindedir. Günümüzde kullanılan Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerin alıntılı olduğu dönemin net olarak tespit edilebilmesi ve ilk örneklerinin şekil özelliklerinin belirlenebilmesi açısından da sözlük biliminin çalışmaları değer taşımaktadır. Sözlük biliminin temel araştırma alanlarından biri, incelenen sözlüğün türü veya zamanına bakılmaksızın söz varlığını ve söz varlığının sunuluşunda kullanılan yöntemleri araştırmaktır. Bu açıdan bakıldığında tarihsel sözlüklerin

sözlükçülük tarihinin önemli veri unsurları olduğu göz ardı edilmemelidir.

Dönem sözlükleri incelenirken dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de söz konusu tarihsel sözlüklerin kaleme alındığı dönemlerde bugün kavramlaştırılmış olan sözlükçülük yöntemlerinden izlerin bulunduğudır. Art zamanlı sözlükçülük çalışmalarında eserler incelenirken bugünkü sözlükçülük yöntemlerine giden yolun ince hatlarını gözleme imkânı da bulmaktayız. Dolayısıyla dönemin sözlükleri incelenirken bu bakış açısının öncelenmesi gerekmektedir.

Sözlük yazma anlayışı bakımından tarihsel sözlüklerimizin genel anlayışı dikkate alındığında tıpkı söz varlığında yaşanan etkileşimlerde olduğu gibi sözlük yazma geleneğimizde de Arap ve Fars sözlükçülük geleneği ile ortak noktaların olduğu görülecektir. Sözlük bilimi bağlamında Türkçenin tarihsel sözlükleri değerlendirilirken çok dilli olan sözlüklerde Türkçe madde başı sayısı ile diğer dillere ait sözcüklerin madde başı sayısının da tespiti ayrı bir önem taşımaktadır.

Lugatı Türki Arabi Farisi’de bulunan dil bilimsel ve dil bilimsel ve söz varlığına ait özellikler, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde değerli hocam Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN danışmanlığında gerçekleştireceğimiz yüksek lisans tezinde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Bildirimizde Lugatı Türki Arabi Farisi söz varlığı ve söz varlığının okuyucuya sunuluşunda uygulanan yöntemler bakımından ele alınacak ve değerlendirmeler bu kapsamda yapılacaktır. Türkçenin tarihsel sözlüklerinde kullanılan yöntemlerin de eş zamanlı sözlüklerin incelendiği biçimde ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir ve bu konuda küçük bir katkı olarak da bu çalışmada, Lugat-ı Türki, Arabi, Farisi’nin Arap harfli Türk Dil Kurumu nüshası (Yz. A 158/1)’in söz varlığı karşılaştırma yöntemiyle incelenecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sözlük Kavramına Bakış

“Sözlükler, bir dilin bütün veya belli bir dönemdeki sözcüklerini yazılışları, türleri, söylenişleri, temel ve yan anlamları, kullanılış özellikleri bakımından açıklayan, edebî metinlerden seçilen

cümlelerle örneklendiren, alıntı sözcüklerin hangi dilden geçtiğini bildiren başvuru kaynaklarıdır.” (Akalın, 268)

Sözlüklerin ortaya çıkışı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri de tarih öncesi dönemlerdeki kaya resimlerinin de sözlük niteliğinde bir tanımlama amacına hizmet ettiği görüşüdür. İnsanlar mağara resimlerini tarih sahnesinde yıllar boyunca kendilerinden sonrakilere çizdikleri şekillerle tanıtmak ve bir anlamda onları tanımlamak istemiş olabilirler. (Akalın, 270)

Sözlük kısaca bir dilin söz varlığını belli bir düzene göre bir araya getiren eserdir. Çeşitli tarifleri yapılan sözlük, "Bir dilin ya da bir dilin bir bölümünün genel olarak veya belirli bir zamanda kullanılan kelime ve deyimlerini umumiyetle alfabe sırasına, bazen de kavram alanlarına göre ele alıp aynı dille tanımlarını yapan, örnek vererek açıklayan veya başka bir dildeki karşılıklarını yazan kitap" şeklinde tanımlanabilir. Bu açıdan sözlükler genel sözlük, özel sözlük, tek dilli sözlük (madde başları ile açıklamaları aynı dilden olan sözlük), iki 1 çok dilli sözlük (madde başları ile açıklamaları farklı dillerden olan sözlük) olmak üzere çeşitli gruplara ayrılır. (İs. Ansk. 403)

Sözlükler dilin söz varlığının kayıdır, referans kitaplarıdır. Sözlük, bir referans kitabı olarak, bir yandan ansiklopediden farklıysa, diğer yandan bir dil bilimsel açıklama olarak, gramer kitabından da farklıdır. (Jackson, 45)

Sözlüklerin ansiklopedi ve gramer kitaplarından ayrı olarak değerlendirilmesi daha çok eş zamanlı çalışmalarda yer alan güncel sözlükler için geçerlidir. Tarihsel sözlüklerde ise sözlüklerle gramer kitapları birbiri içinde yer alan metin türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçenin ilk sözlüğü olan eşsiz eser, Divanü Lügati't Türk de bilindiği üzere ansiklopedik sözlük olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla tarihsel sözlükleri ansiklopedik olma özellikleri ve gramerlerin de sözlük bölümleriyle iç içe yer alması nedeniyle ansiklopedik eserler ve gramer kitaplarından tam anlamıyla ayırt etmek mümkün değildir. Bu durum, karma eserlerin ortaya çıkmasını sağlamış ve bu alanlar ayırt edilmeden önce kaleme alınan eserler ansiklopedik sözlük gibi yeni kavramlarla adlandırılmıştır.

Bu açılardan bakıldığında sözlüğün tanımı eski çağlardan itibaren değişiklik gösterebilmektedir. Bu açıdan sözlüğün tanımı

yapılırken yukarıda değindiğimiz üzere esnek davranılmalıdır. Söz konusu esneklik bugünkü sözlükleri de kapsamaktadır.

“Sözlük tanımında kitap veya basılı eser kavramları özellikle kullanılmamıştır. Çünkü günümüzde sözlükler yalnızca kitap olarak değil sanal ortamda bilişim uygulamalarıyla ve elektronik aygıtlarla çeşitli özelliklerde kullanıcılara hizmet vermektedir. Kısacası, bilinen ilk sözlük Urra Hubullu’dan günümüze sözlükler önemli gelişme kaydetti” (Akalin, 268)

2.2. Sözlük Çeşitleri

“Sözlüğün birçok çeşidi vardır: Çocuk sözlükleri, resimli sözlükler, çeviri sözlükleri, öğretim sözlükleri, biyografik sözlükler, alıntı sözlükleri, etimolojik sözlükler, argo sözlükleri, küfür ve ağız sözlükleri, özel ad sözlükleri, eş anlamlı sözlükler, kafiyeli sözlükleri, teknik sözlükler, elektronik sözlükler, çevrimiçi sözlükler, CD-Room sözlükleri; bu sözlüklerin daha fazlası da sayılabilir.” (St, 3)

Görüldüğü üzere sözlükler kullanıcı eğilimleri ve ilgi alanlarına cevap verecek biçimde genel ve özel olmak üzere çeşitli alt dallara ayrılmaktadır. Bu nedenle sözlük kullanıcılarını dikkatli şekilde belirlemek gerekir. Kullanıcıların kimler olacağı ve sözlüğü ne amaçla kullanacakları bu noktada önem taşımaktadır. Kullanıcı çeşitleri genel olarak:

- Yetişkinler, gençler, okullar,
- Yerel dil konuşurları (Sözlüğün yazıldığı ana dili konuşanlar) ya da yerel dil öğrencileri (burada yerel dil öğrencilerinin hangi seviyede olduğu önemlidir)
- Genel dil konuşurları,
- Özel dil konuşurları (Hangi bilim ya da çalışma sahasında kullanılacak),
- Eğitim amaçlı kullanıcılar, (Ox, 28/29)

2.2. İlk Sözlükler

İlk sözlüklerin ortaya çıkışı pratik amaçlara dayanıyordu. Bu sözlüklerin kullanım amaçları çeşitli meslek gruplarına ve özellikle ticari faaliyetlerde gittikleri yabancı ülkelerde iletişimi sağlayabilmeleri için ticari faaliyetlerde bulunanlara yönelik olarak hazırlanmıştı. Tarihsel sözlükler hedef kitlelerine göre, eğitici sözlükler, öğrenci sözlükleri, genel sözlükler gibi türlere ayrılmaktadır.

Bilinen en eski sözlük Sümerce Akadca karşılıklar kılavuzu niteliğindeki Urra Hubullu'dur. Sözcüklerin konularına göre düzenlendiği sözlük, yirmi dört tableten oluşmaktadır. Yaklaşık olarak MÖ 2300 yılında Akad İmparatorluğu'nda ortaya konulduğu sanılan sözlüğün tabletleri Suriye'deki Ebla kalıntılarında bulunmuştur. Sözlük bugün Fransa'da Louvre Müzesi'ndedir. (Akalın, 271)

Latincenin ilk sözlüğü Eski Yunanca sözlüklerin öncülerinden çok daha sonra, MÖ I. yüzyılda yazılmıştır. Romalı dil bilgini ve öğretmen Marcus Verrius Flaccus (MÖ 55 - MS20) türünün ilk örneği olan geniş sözlüğü *Libri de significatu verborum* adlı çalışmasıyla tanınmıştır. Sözlük, Latin yazarlardan yapılan çok sayıda alın-tıyla Antik Çağ'a ilişkin zengin bir bilgi kaynağıdır. Bu sözlükten günümüze yalnızca MS II. ve III. yüzyılda Festus, VIII. yüzyılda Paulus Diaconus'un hazırladığı kısaltılmış biçimlerden bazı parçalar ulaşabilmiştir (Ana Britannica 1994XXXI/196). (Akalın, 273). Bu sözlüğün ardından Latincenin öneminin giderek artması ve Avrupa'da ortak bilim dili haline gelmesiyle birlikte Latince sözlüklerin sayısı artmıştır.

Türk sözlükçülüğünü de etkilemiş olan Arap sözlükçülüğü, başlı başına bir gelenektir. Bu gelenek Kur'an'ı doğru anlamak üzere söz varlığı üzerindeki çalışmalarla başlamıştır. Kur'an'da geçen ve garîb diye adlandırılan ifadeleri çözmek amacıyla Arap kabileleri arasından sözler derlenmiştir. Kur'an'da geçmekle birlikte yazı dilinde ve gündelik dilde pek kullanılmayan sözleri, eş anlamlılarını, farklı ayetlerde geçen değişik anlamlarını belirlemek amacıyla yapılan derleme çalışmasına zamanla edebî ürünler de katılmaya başlandı (Haywood 1960: 3; Yavuzarslan 2009: 1). (Akalın, 275).

İngiliz sözlük biliminin ilk çalışmaları Eski İngilizce döneminde, özellikle Roma'nın Hristiyanlığı kabul ediliyle (597'den itibaren) ve manastırların gelişiyle başlar (Jackson, 57).

Zamanla Latince İncillerde bulunan satır arası açıklamalar Batıdaki sözlük biliminin başlangıcını oluşturmuştur. Satır arasında verilen bu açıklama ve notların kitap haline getirilmesiyle birlikte modern sözlüklerin ilk adımı atılmış oldu. Modern sözlük bağlamında değerlendirilebilecek ilk sözlük 11. yy'da Elfric'in *The London Vocabulary* adlı Latince-İngilizce sözlük çalışmasıdır. Modern sözlüklerin ortaya çıkışıyla birlikte eğitim çalışmalarının yaygınlık

kazanmasıyla birlikte Latince öğretimi gerekli hale geldi ve bu kapsamda 1430 yılında *Hortus Vocabularium* ve 1440'ta *Promptorium Paruvlorum* sözlükleri yazılmıştır. Eğitimde Latincenin yaygınlaşmasıyla birlikte Rönesans sonrasında yerel dillere duyulan ilgi ile birlikte Avrupa'da yerel dillerin sözlükleri yazılmaya başlanmıştır. Robert Cawdrey'in 1604 yılında ortaya koyduğu *A Table Alphabetical* adlı eser Rönesans sonrası yerel dillere yönelik hazırlanmış önemli sözlüklerden biridir. Cawdrey'in sözlüğünün bir diğer önemli yönü de *zor sözcük* kavramını sözlükçülük literatürüne sokmuş olmasıdır. Cawdrey'in eserinden sonra "kullanımı yaygın olmayan ödünç sözlükler" *zor sözcük* olarak adlandırılmış sonraki sözlüklerde zor sözcüklere yer vermek daha çok amaçlanmıştır. Cawdrey'in sözlüğünde 2500 zor sözcük bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra, Edmund Coote (1596), John Bullokar (1616), Henry Cockeram (1623), Thomas Blount (1656), Edward Philips (1658), Elisha Coles (1676) daha uzun açıklamaların yer aldığı sözlükler kaleme almışlardır. 17.yy.'dan itibaren etimolojik sözlükler de yazılmaya başlanmıştır. Stephen Skinner'ın *Etymologicon Linguae Anglicane*(1674) ve J.K. *A New English Dictionary* (1702) bu sözlüklerdendir.

Sözlükler, genel anlamda sözlük metni ve bazı durumlarda da son kısımda ekler kısmından oluşmaktadır. Bazı sözlüklerde ek bölümü son kısımda yer alırken çoğu tarihsel sözlükte ekler kısmı yer almaz.

Eski Yunanda ise az kullanılan, tarihsel kaynaklarda kalmış, eskimiş ve unutulmuş sözcüklerle yerel sözcükleri veya teknik sözleri anlamak isteyen insanlara yararlı olmak üzere hazırlanan *sözlükçeler* 'glossary' vardı. (Crystal 2003: 110).

Dolayısıyla günümüzde sözlüklerin kapsamı, boyutu, okuyucuya ulaşma şekilleri tarihsel sözlüklerden farklı olarak oldukça büyük değişimler geçirmiştir. Günümüzde sözlük çalışmaları yapılırken bu kapsamda değerlendirmeler yapılmaktadır. Tarihsel sözlükler incelenirken bu yeni yöntemler sözlük bilimi araştırmacılarına daha geniş bir çalışma alanı oluşturmaktadır.

Tarihsel sözlüklerin Türk sözlükçülüğü ve Batı sözlükçülüğü bağlamında durumu bu şekildedir.

3. YÖNTEM

Lugatı Türki Arabi Farisi, Eski Anadolu Türkçesine ait birçok dilli sözlük olduğu için dönemin sözlükçülük anlayışının belirlenmesi için dönemin sözlükçülük anlayışını yansıtan eserler taranmış ve dönemin dil ve sözlükçülük anlayışı yüksek lisans tezimizde ayrıntılı biçimde dile getirilecektir. Bildirimizde ise Lugatı Türki Arabi Farisi'nin sözlükçülük anlayışı ve sözlük yazarının söz varlığını okuyucuya aktarırken kullandığı sözlükçülük yöntemleri Eski Anadolu Türkçesi döneminin genel özellikleri, Türk sözlükçülük anlayışının temel ilkeleri ve dönemin sözlükçülük anlayışına bağlı olarak modern sözlükçülük yöntemleri ile karşılaştırmalı olarak incelenerek eserin genel anlamdaki sözlükçülük yaklaşımı ortaya konulacaktır.

4. BULGULAR

Lugatı Türki Arabi, Farisi, Türkçe kelimelerin Farsça ve Arapça karşılıklarının verildiği ve bu üç dilin özelliklerinin yansıtıldığı Türkçe-Arapça-Farsça sözlüktür. Yazıldığı tarih ve yazarı hakkında kesin bir not düşülmediğinden yazarı, müstensihî ve yazıldığı tarih hakkında kesin bir bilgi yoktur. Eserin nüshası Türk Dil Kurumu Yazmalar Kitaplığında bulunan A 158/1 arşiv numaralı nüshadır. Nüsha, 9 satırlı harekeli nesihten oluşmaktadır. 1b-38a yapraklarında, öküzbaşı filigranlı kâğıda yazılmıştır. Sırtı lâcivert meşin, satırları lâcivert pandizot kaplı mukavva bir cilt içerisindedir. 23 bölümden oluşur. Sonda müfredler ve Hafız'dan beyitler yer alır.

Eserde farklı sözlükçülük yöntemleri uygulanarak okuyucu ve öğrencilerin eserden en yüksek düzeyde yararlanması amaçlanmıştır. Eserde kırk üç ayrı tematik öge kapsamında sözcükler Arapça-Türkçe, Türkçe- Arapça/ Farsça ve Farsça- Türkçe madde başı düzenine göre sıralanmıştır. Eserde kullanılan söz konusu yöntemler sözlüğün aynı zamanda bir dil öğretici yönünün de bulunduğunu göstermektedir. Bu kapsamda gerek görsel gerekse sözlük bilimsel çeşitli yöntemler uygulanmıştır.

Bu yöntemleri şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

- ✓ **Sözcüklerin kategorize edilmesinde kırmızı renkte • biçiminde anlam ayırıcı işaretler kullanılmıştır.**

Örnek sözcüklerde gördüğümüz üzere, “balık mahi • nemek duzdur” biçiminde verilen *balık* (T.) ve *nemek* (T.) madde başı sözcüklerinin açıklama sözcükleri olan *mahi* (Ar.) ve *duz* (T.) yapısında madde başı sözcükler ve açıklamaları açık biçimde ayırt edilmesi için • biçimindekimadde başı ayırt edici işaret vasıtasıyla birbirinden ayrılmıştır.

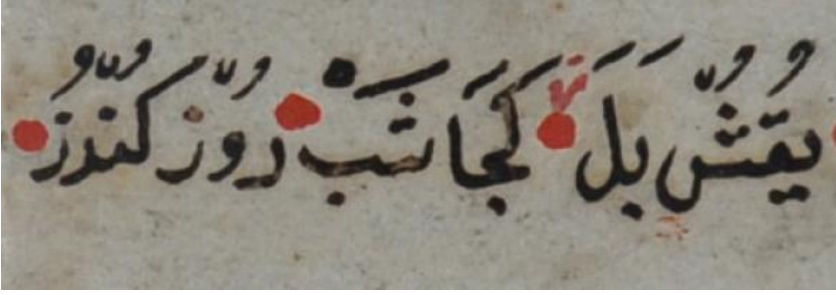

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere *gani* (Ar) *baydur* (T) ve *at* (T) *esb* (Ar) yapısında *gani* ve *at* madde başı sözcükleri ile her birinin açıklamaları • biçimindeki ayırt edici işaretlerle birbirinden ayrılmıştır.

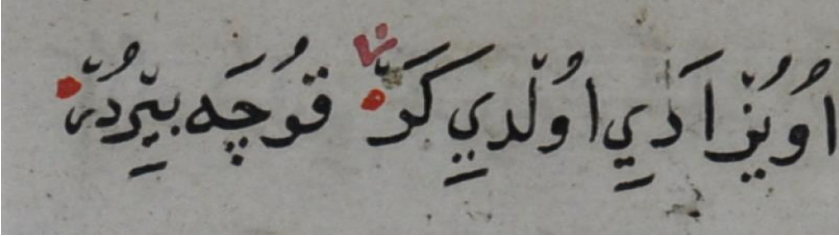
Söz konusu yöntem sözlüğün her madde başı sözcüğü ve açıklamasının ardından uygulanmakta ve böylelikle okuyucunun sözlüğü kullanırken madde başı sözcükleri rahatça ayırt edebilmesi sağlanmıştır.

- ✓ **İki farklı işaretleme sistemi kullanılarak sözcüklerin anlam ayrımları okuyucuya sunulmuştur.**

Eserde kullanılan bir diğer işaretleme sistemi de √ biçimindeki anlam ayırt edici işaret ile belirli bir sözcükten sonra farklı kavram alanına dâhil olan sözcükler listelenmeden önce √ işareti konularak okuyucu bu işareten sonra farklı kavram alanına ait sözcüklerle karşılaşacağı yönünde bu yolla uyarılmaktadır.

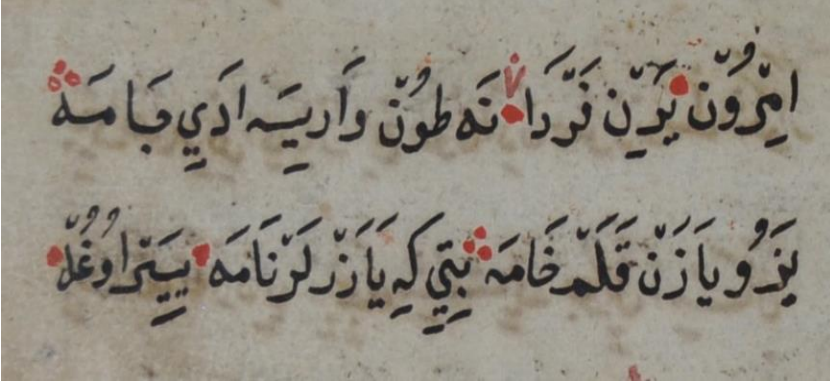

Örnekte de görüldüğü üzere yoğuş (T) madde başı sözcüğü ve bel (T) açıklama sözcüğünün ardından kavram alanı değiştiği için sözlük yazarı ✓ işaretini koyarak okuyucuyu bu yönde uyarılmaktadır. Anlam ayırıcı işaretin ardından sıralanan ve aynı kavram alanına ait olan géce (T) ve ruz (F) sözcükleri arasında ise aynı kavram alanına ait oldukları için sadece madde başı ayırıcı işaret olan • işareti konulmuştur.

Söz konusu örnekte de görüldüğü üzere sözlük yazarı, *uyuz adı oldı ger* biçiminde uyuz sözcüğünün anlamını okuyucuya sunduktan sonra farklı bir anlam kategorisine geçeceği için ✓ anlam ayırıcı işaretini kullanarak ardından gelen *çoca pirdür* biçiminde çoca sözcüğünün anlamı verilmiştir.

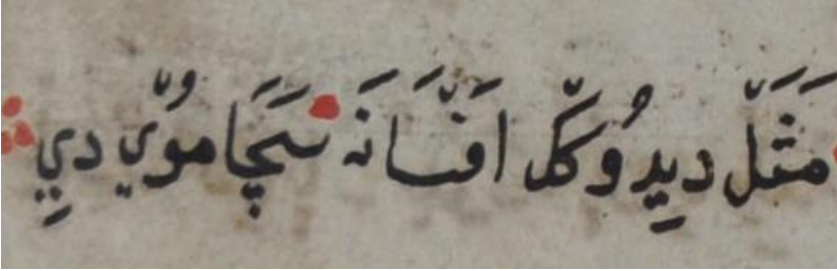
- ✓ Sözcük düz yazı biçiminde oluşturulmasına rağmen sık sık secili anlatıma başvurularak okuyucunun öğrenimi kolaylaştırılmak istenmiştir.

*imruz • yarın ferdâ • ne ton var ise adı came • yazı yazan kalem hame
• bitigi yazurlar name*

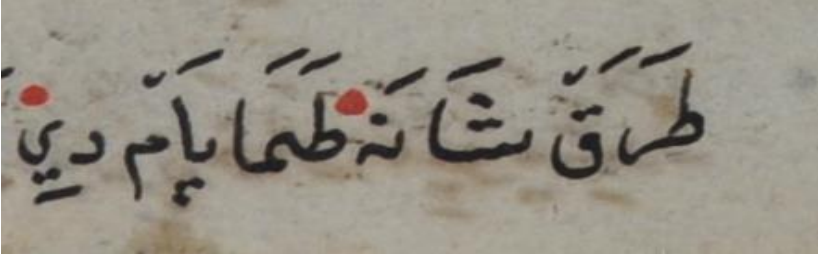
Örneğinde görüldüğü üzere sözlük yazarı sözcüklerin anlamlarını verirken belli yerlerde secili bir anlatıma geçiş yaparak sözcüklerin okuyucuya daha etkili bir anlatım vasıtasıyla aktarılmasını sağlamıştır.

- ✓ **Sözcüklerin anlamı verilirken eksiz 2. Şahıs emir çekimi di- eylemi ile kullanılarak sözcüklerin öğrenilmesi kolaylaştırılmıştır.**

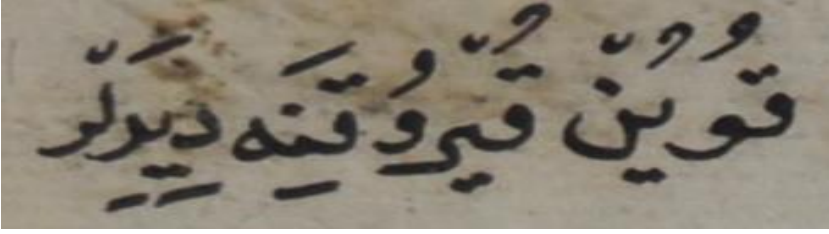
Örnekte görüldüğü üzere *meseldir didüğün efsane saça muy di!* Yapısında di- eylemine eksiz 2. Şahıs emir çekimi uygulanarak sözlükte sözcüklerin verilişi sırasında bir ahenk yaratılmış böylelikle okuyucunun sözcükleri daha rahat öğrenmesi için uygun bir zemin oluşturulmuştur.

Bir diğer örnek ise şu şekildedir:

ṭarāq šāne ṭama bam dī! sunuluşunda da *ṭarāq* madde başı sözcüğü ile anlamı olarak verilen *šāne* ve sözcüğü klasik sözlükçülük yöntemiyle direk olarak okuyucuya aktarılırken *ṭam* madde başı sözcüğünün anlamı olan *bam* sözcüğünün ardından 2. Şahıs emir eksiz çekimi ile anlatım zenginleştirilerek okuyucunun dikkati toplanmıştır. Metin boyunca belli aralıklarla bu ritimli anlatım kendisini göstermektedir.

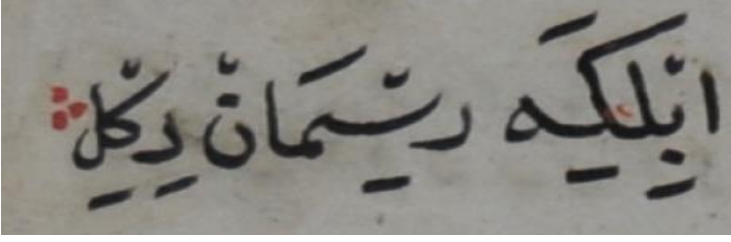
di- eylemi yalnızca emir çekimiyle kullanılmamıştır. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere *dir-ler* biçiminde geniş zamanın çokluk 3. Şahıs çekimiyle yine işlevsel olarak kullanılmıştır.

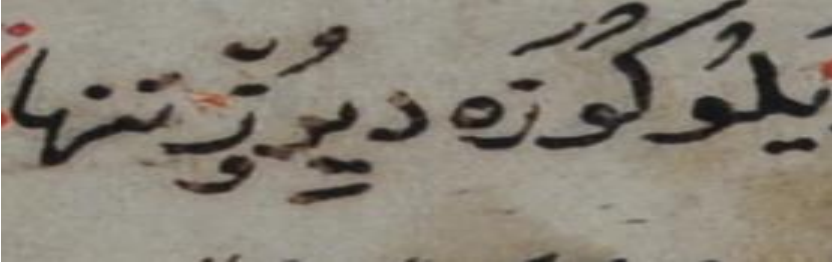
ḳoyun ḳuyruḳına dīrler dūnbe yapısında geniş zamanın çokluk 3. Şahıs çekimi ile birlikte ifade zenginliği sağlanmıştır.

- ✓ **Sözcüklerin anlamı verilirken *di-* eyleminin emir çekiminin 2. Şahıs ekli biçimi kullanılarak sözcüklerin öğrenilmesi kolaylaştırılmıştır.**

İpliğe risman dīgil! örneğinde gözlemlediğimiz gibi 2. Şahıs emir çekimi (-gIl) ekli biçimde gösterilerek okuyucu ile adeta diyalog kurularak sözcükler sunulmuştur.

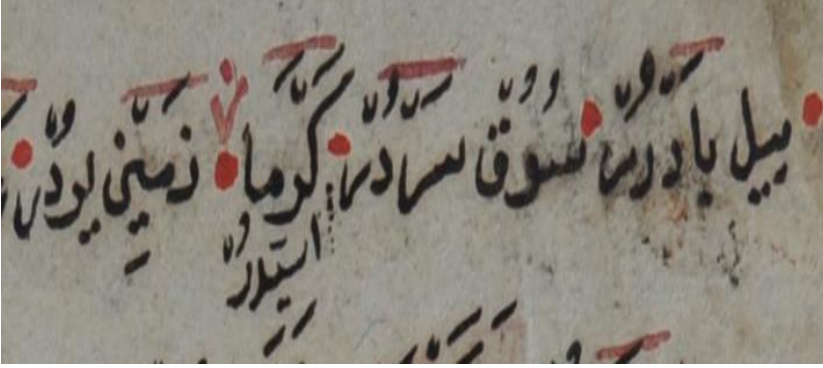

ķana ĥun digil örneğinde de –gll 2. teklik şahıs eki di- eylemi ile çekimlenmiş ve okuyucunun sözlüğü kullanımı kolaylaştırılmıştır.

yaluñuza dir-üz tenħa yapısında da di- eyleminin 1. çokluk şahıs çekimi ile gramatik ögeler işlevsel olarak kullanılmış ve okuyucunun sözlüğü kullanımı kolaylaştırılmıştır.

- ✓ **Bildirme ekinin kullanımıyla secili bir anlatım sağlanarak sözcüklerin anlamının okuyucuda kalıcı olması amaçlanmıştır.**

yil bāddur • *şovuk serdür* • *germiissidür* • *zemin yirdür*örneğinde görüldüğü üzere –dUr bildirme eki ile secili bir anlatım takip edilerek dönemin genel eğitim anlayışıyla ortak olarak sözel biçimde kelimelerin ard arda daha kolay öğrenilmesi hedeflenmiştir.

V. YORUM VE TARTIŞMALAR

“Bulgular” başlığı altında ortaya koyduğumuz veriler ışığında elde ettiğimiz sonuçları bu kısımda şöyle verebiliriz:

- ✓ Lugatı Türki Arabi Farisi, okuyucunun eserden yararlanma oranını en yüksek seviyede tutmayı amaçlayan bir sözlükçülük anlayışına sahiptir. Bu bağlamda sözlük yazarı sözcük anlamlarını verirken okuyucuyu öncelemiş ve açık ve yalın bir dil kullanmıştır.
- ✓ Sözlük yazarı kullandığı yalın dil vasıtasıyla okuyucunun işini kolaylaştırmanın yanı sıra madde başı sözcükleri birbirinden kesin çizgilerle ayırabilmek için istikrarlı biçimde madde başı ayırıcı • işaretini kullanmıştır.
- ✓ Madde başı ayırıcı işlevsel işaretlerden başka anlam ayırıcı özelliği olan ◊ işareti ile anlamsal sözcük kategorizasyonu sağlam biçimde yapılmıştır. Bu sayede sözcükler arasındaki anlam karışıklıkları önlenmiştir. Okuyucunun dil öğrenmede yararlanabileceği anlam kategorileri oluşturulmuştur.
- ✓ Sözlük yazarı sözlü dilin imkânlarını oldukça geniş biçimde kullanmıştır. Sözlü dilin tarihsel sözlüklerde kullanılması özellikle tarihsel eğitim metodu olarak sözlü öğrenmenin Eski

Anadolu Türkçesi dönemindeki önemini de bize göstermektedir.

- ✓ Eser, genellikle sözlüklerde yer alan dua ve diğer formel ifadelerin kullanılmaması bakımından diğer dönem sözlüklerinden ayrılır. Sözlük yazarı eserin bütününde sade bir anlatımı benimsemiştir.

VI. SONUÇLAR

Eserde kullanılan sözlükçülük yöntemleri dikkate alındığında, sözlük yazarının bilinçli olarak sözlükçülük yöntemlerini uyguladığı ve işlevsel olan bu yöntemlerin belirli bir amaca yönelik olarak uygulandığı görülmektedir. Eserin ana amacı Türklere Arapça ve Farsçayı öğretmektir. Bu ana amaç için en uygun yol olan sözlük yazımının yanında kullanılan yöntemler eserin sözlükçülük bakımından incelenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu bağlamda elde edilen veriler sonucunda Lugat-ı Türki Arabi Farisi'nin dil öğretimini amaçlayan öğretici bir sözlük olduğu sonucuna varılmaktadır. Sözlük yazarı dil öğretimi açısından gerekli olan yöntemleri uygulayarak Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığını ve dil özelliklerini yansıtan ve Arapça ve Farsça söz varlığının öğrenimini kolaylaştırmayı amaçlayan bir eser kaleme almıştır.

GENEL TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE EYLEMLERİN TANIM BİLGİSİNDE VERİLEN DİLBİLGİSEL BİLGİLER

Nazmi ALAN*

ÖZET

Eylemler sözlüksel unsur olmalarının yanında birtakım dilbilgisel özellikleri de içinde barındırmaktadırlar. Bu özelliklerden birisi de eylemlerin üye yapısına sahip olmalarıdır. Eylemler üyelerine bazı durum biçimbirimleri yüklerler. Eylemler çok anlamlı olmalarından dolayı her anlamda farklı üye yapısı sergileyebilmektedirler. Haliyle farklı durum biçimbirimler yüklemektedirler. Bunun sözlüklerde dilbilgisel bilgi içerisinde yer verilmelidir. Genel Türkçe sözlüklerde bu dilbilgisel bilgilerin yetersiz olduğu görülmektedir. Türk Dil Kurumu'nun çevrimiçi Güncel Türkçe Sözlük'ü ve Kubbealtı Vakfı'nın çevrimiçi Kubbealtı Lugatı'nda eylemlerin üye yapısına dair dilbilgisel bilgilerde tutarsızlıklar vardır. Kubbealtı Lugatı'nda eylemlerin tanımına bakıldığında tanım öncesinde parantez içinde ifadeyi tamamlayan unsurlar bu bilgileri içermektedir. Bu ifadeler her ne kadar tanım bilgisinde verilmiş olsa da dilbilgisel bilgiler sunmaktadırlar. Anadili kullanıcıları ve yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler için bu eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: Genel Türkçe Sözlükler, tanım bilgisi, dilbilgisel bilgi, üye yapısı

GRAMMATICAL INFORMATION GIVEN IN THE DEFINITION INFORMATION OF VERBS GENERAL TURKISH DICTIONARY

ABSTRACT

Verbs involve not only lexical elements but also some grammatical features. One of these features is that they have the argument structure of the verbs. Verbs assign different case morpheme their participants. Because verbs are so meaningful, they can exhibit different argument structure in every meaning. They also assign different case morpheme. This should be included in grammatical information in dictionaries. It is seen that these grammatical information are insufficient in general Turkish dictionaries. There are inconsistencies in grammatical information about the verbs' argument structure of the Turkish Language Institution's online Güncel Türkçe Sözlük and the Kubbealtı Foundation's online Kubbealtı Lugatı. When we look at the definition of verbs in Kubbealtı Lugatı, the elements that complement the

* Yrd. Doç. Dr. Afton Kocatepe Üniversitesi, e-posta: nazmi_alan@hotmail.com

expression in brackets before the definition include this information. These expressions provide grammatical information, although they are given in the definition information. These deficiencies need to be corrected for the users who are native speakers and those who learn Turkish as a foreign language.

Key words: *General Turkish dictionaries, definition information, grammatical information, argument structure*

1. GİRİŞ

Sözlükler, sözlük kullanıcılarının anadiline ya da yabancı bir dile dair sözcüklerin anlam, tanım ya da bir takım kullanım bilgilerine ulaştığı başvuru niteliğindeki eserlerdir.

Sözlük hazırlayıcıları, eserlerini oluştururken daha çok kullanıcı kitlesinin ihtiyaçları doğrultusunda davranırlar. Boz, sözlük hazırlayıcılarının sözlük kullanıcılarıyla sürekli bir ilişki içerisinde olduklarını ve birbirinden bağımsız değerlendiremeyeceğini, belirtir (2015, 41). Hedef kitle ana dili kullanıcı ise tek dilli, yabancı dil öğrenici ise iki dilli ya da çok dilli sözlükler meydana getirirler.

Bu çalışmada, anadili kullanıcıları için hazırlanan tek dilli genel Türkçe sözlükler ele alınacaktır. Genel sözlüklerde **parçacıl yapı (migrostructure, entrystructure)** yani madde başları oluşturulurken verilen bir takım bilgiler incelenecektir. Özellikle de Kubbealtı Lugatı'nda eylem tanımlarında yer verilen ifadeyi tamamlayan kısımların niteliği üzerinde durulacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sözlükçülük, çok eskilerde sadece sözlük yazma işi olarak görülürken, daha sonraları kendi içinde kuramsal ve uygulamalı olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Kuramsal sözlük bilimi çalışmaları daha çok en iyi sözlüğün nasıl oluşturulabileceğine dair birtakım bilgileri elde etmeye çalışırken, uygulamalı sözlük bilimi ise kuramsal sözlük biliminden beslenerek onun elde ettiği bilgilerden hareketle sözlük hazırlamaya çalışmaktadır.

Kuramsal sözlük bilimi, sözlüğün bir takım katmanlardan oluştuğunu ortaya koymuştur: “bütün yapı (megastructure) → bütüncül yapı (macrostructure) → **parçacıl yapı (microstructure,**

entrystructure) → iç yapı (mesostructure) → biçimle ilgili bilgiler (comment on form)”. (Boz, 2016, 148)

2.1. Parçacıl Yapı (microstructure, entrystructure):Parçacıl yapı terimi, madde başları oluşturulurken kullanılan bilgilerin tümünü içermektedir. Hartmann ve James, “parçacıl yapıdan, sözlük maddesi hakkında ayrıntılı bilgi edildiğini”, belirtir (2002, 94).

Parçacıl yapıyı oluşturan madde başlarının düzenlenmesiyle ilgili sözlük bilimi araştırmacıları farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır¹. Hartmann ve James, biçim ile ilgili bilgiler: *yazım/ımla, sesletim, dilbilgisi*; anlam ile ilgili bilgiler: *tanım, kullanım, köken bilgisi* olarak ikiye ayırır (2002, 94).

Sözlük yazarları hazırladıkları sözlüklerin çeşidine göre parçacıl yapıyı şekillendirirler. Sözlüğün hitap ettiği kitleye göre parçacıl yapıda sunulan bilgilerin çeşitliliği de değişebilmektedir. Örneğin, etimoloji sözlüklerinde madde başı sözcüğün kökeniyle ilgili ayrıntılı bilgi verilmesi gerekmektedir. Ancak yabancı dil öğrencileri için hazırlanmış sözlüklerde bu bilgi gerekmebilir.

Genel sözlüklerde parçacıl yapıyı oluşturan bilgileri şöyle sıralayabiliriz:

● **Madde başı** → Yazım/İmla bilgisi → Sesletim → *Dilbilgisel bilgi* → Köken bilgisi → Kullanım etiketi → *Tanım bilgisi* → Örnek

Bu çalışmanın odak noktası, parçacıl yapıda yer alan tanım bilgisi ve dilbilgisel bilgi hakkında bilgi vereceğiz.

¹Gellerstam, bir sözlüğün mikro yapısını; *Biçim kategorileri* (Yazılış/İmla, Telaffuz, Dilbilgisi yorumları); *İçerik kategorileri* (Sözlüğün açıklanması, Objektif yaklaşımlar, Eşanlamlıları/Zıtanlamlıları, Resimler); *Bağlam tasviri* (Üslup, Kullanım alanı; Sentaktik tasviri); *Dil örnekleri* (Anlamlar ve anlam birimleri, Deyimler, Birleşik sözcükler) biçiminde sınıflandırmıştır (Gellerstam, 1997, 7-8'den aktarımla Yavuzarslan ve Uysal, 2016, 28). Mel'ëuk ise, 1. Ses ve yazım bilgisi: Telaffuz, vurgu, heceleme, imla; 2. Morfolojik bilgi: Sözcüğün çekim türü; 3. Kullanım etiketi: Arkaik, neolojizm, ağız, edebi,kaba, teknik, vb.; 4. Semantik bilgi, 5. Sentaktik bilgi, 6. Eşdizimlilik, 7. Ansiklopedik bilgi olarak sınıflandırır (Mel'ëuk, 1992, 333'den aktarımla Yavuzarslan ve Uysal, 2016, 29).

2.1.1. Tanım bilgisi (definition): Tanım bilgisi, sözlük maddelerinin anlamla ilgili izahın olduğu kısımdır. Sözlük bilimsel çalışmalarda üzerinde durulan en tartışmalı konulardan birisi de tanımın nasıl yapılması meselesidir. Tanımın nasıl olması gerektiğine dair araştırmacılar birtakım yöntemler önermişlerdir². Bu kadar tartışma konusu olmasının sebebi aslında sözlük kullanıcılarının sözlük kullanımında öncelikli olarak elde etmek istediği sözlüksel bilginin *tanım* olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada en doğru tanımın nasıl olması gerektiği üzerinde durmayacağız. Genel sözlüklerden Güncel Türkçe Sözlük ve Kubbealtı Lugatı'nda eylemlerin tanımlarına yer vereceğiz. Özellikle de Kubbealtı Lugatı'nda özellikle eylem tanımlarında parantez içinde verilen bilgiler üzerinde duracağız.

2.1.2. Dilbilgisel bilgi (grammatical information): Sözlüklerde parçacıl yapıyı oluşturan bir diğer bilgi türüdür. Genel olarak, *sözcüğün çoğul biçimi, aldığı yapım ekleri, sözcük kökü bilgisi, eylemlerin geçişli/geçişsiz özellikleri* vb. bilgileri içerebilir (Aslan, 2016, 125).

Bu bilgilerden biri de özellikle eylemlerin sözdizimsel yapıda üyelerine yükledikleri durum biçimbirimlerine ait bilgidir. Özellikle istem sözlüklerinde³ karşımıza çıkan bu bilgi türü aslında hem genel sözlüklerde hem de yabancılar dil öğrencileri için hazırlanmış olan iki dilli sözlüklerde mutlaka bulunması gereken bilgi türüdür.

Bu dilbilgisel bilgi türü, bir eylemin anlam farklılıklarına göre üye yapısında kaç üyenin olduğu ve bu üyelerin yükledikleri durum biçimbirimlerin ne olduğu bilgisini ortaya koymaktadır. Anlam farklılıklarının saptanmasında da önemli bir ölçüt olarak görülmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Genel Türkçe Sözlüklerden elektronik ortamdaki Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlük'ü ve Kubbealtı Vakfı'nın Kubbealtı Lugatı'ndan tarama ve karşılaştırma yöntemi kullanılacak. Özellikle Kubbealtı Lugatı'nda eylemlerin

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Svensén (2009, 217-240); Burkhanov (1998, 55); Jackson (2016, 133-154); Gökter (2016,257-269); Günay (2007, 87-149).

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan (2016, 109-233).

tanımında verilen parantez içindeki birtakım bilgiler Güncel Türkçe Sözlük ile karşılaştırılacaktır. Özellikle parçacıl yapıyı oluşturan bilgilerden hareketle Kubbealtı Lugatı'nda parantez içinde yer verilen bilgilerin *tanım bilgisi* mi yoksa *dilbilgisel bilgimi* sunduğu üzerinde durulacaktır.

4. BULGULAR

Kubbealtı Lugatı'nda *Sözlük Kullanımı* linkinde⁴“ifadeyi tamamlayan kısımlar parantez içinde gösterilmiştir”, denilmektedir. Eylemlerden hareketle elde ettiğimiz verilerde tanımın hemen başında parantez içindeki bazı ifadeler *tanım bilgisinin* ötesinde birtakım *dilbilgisel bilgiler* sunmaktadır. Bunlar daha çok sözdizimsel özellikler içermektedir. Tanımın ötesinde, eylemin üye yapısı hakkında bilgiler sunmakla beraber üyelerine hangi durum ekleri yükleyebileceğine dair bilgiler de sezdirmektedir.

Güncel Türkçe Sözlük ve Kubbealtı Lugatı'nda eylemlerin üyelerine yükledikleri durum biçimbirimlere bazen yer verilirken bazen yer verilmemektedir. Ancak Güncel Türkçe Sözlük'ün bu bilgilere yer vermekte daha tutarlı olduğunu görmekteyiz:

görmek⁵ -ür -i
1. -i Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek
7. -den, -i Kendisine yapılmak, bir davranışla karşılaşmak, maruz kalmak
8. -den Almak
9. nsz Bir şeye erişmek
15. -le Gözlerin görmediği durumlarda başka duyu organlarıyla algılamak "Körler parmaklarıyla görürler."

Tablo 1. Güncel Türkçe Sözlük'te Görmek Madde Başının Sunumu

Tablo 1'de Güncel Türkçe Sözlük'ten alınmış *görmek* eyleminin madde başına baktığımızda hemen altında yüklediği durum biçimbirimine (-i)dair dilbilgisel bilgiye yer verilmiştir. Eylemin 7.,

⁴ Kubbealtı Lugatı sözlük kullanımı (<http://kubbealtilugati.com/kullanim.html>) (18.10.2016)

⁵ Güncel Türkçe Sözlük (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5817103abfa2b9.27562634) (18.10.2016)

8., 9. ve 15. anlamlarında ise üyelerine farklı durum biçimleri yüklediği belirtilmiştir.

GÖRMEK⁶
<i>geçişli f. (Eski Türk. kör-mek)</i>
1. (Gözle ve ışık yardımı ile) Bir nesne veya kimsenin varlığını algılamak, hissetmek:
2. (Bir şeyin oluşuna veya var olduğuna) Şâhit olmak, müşâhede etmek:
3. Karşılıklı gelip konuşmak, yanına gidip görüşmek:
4. Karşılaşmak, rast gelmek, tesâdüf etmek:
5. Gezmek, gezip dolaşmak:
6. Seyredilecek bir şeye gidip bakmak, seyretmek, temâşâ etmek:
7. Muâyene etmek, bakmak:

Tablo 2. Kubbealtı Lugatı'nda Görmek Madde Başının Sunumu

Ancak Tablo 2'de Kubbealtı Lugatı'ndan alınmış *görmek* madde başına baktığımızda ilk yedi ve diğer burada yer vermediğimiz toplam 27 anlamında *görmek* eyleminin adlara yüklediği durum biçimbirimler hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Madde Başı	Türkçe Sözlük	Kubbealtı Lugatı	Yüklenilebilir Ad Durumları	Sözdizimsel İşlevi	Anlamsal Roller
almak	1. <i>-i</i> Bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak	1. (Herhangi bir şeyi) Tutup yerinden ayırarak elinde veya yanında bulundurmak	+{I}	nesne	konu
satmak	1. <i>-i</i> Bir değer karşılığında bir malı alıcıya	1. (Bir şeyi) Bir bedel karşılığında başkasına devretmek	+{I}	nesne	konu

⁶ Kubbealtı Lugatı

(<http://kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=g%C3%B6rmek&mi=0>)
(18.10.2016)

	vermek				
vermek	1. <i>-i, -e</i> Üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine eriştirmek, iletmek	1. (Bir şeyi bir kimseye) İletmek, eriştirmek	+{I}, +{A}	nesne ve tümleç	konu ve hedef
bırakmak	1. <i>-i</i> Elde bulunan bir şeyi tutmaz olmak	1. (Eldeki bir şeyi) Tutmaktan vazgeçip tutmaz olmak	+{I}	nesne	konu
çekmek	1. <i>-i, -e</i> Bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek	1. (Bir şeyi bulunduğu yerden) Kendine doğru getirmek, kendine yaklaştırmak	+{I} ve +{A}	nesne ve tümleç	konu ve hedef
çıkarmak	1. <i>-den</i> Birinin veya bir şeyin çıkmasını sağlamak, çıkmasına sebep olmak	1. (Bulunduğu yerden) Dışarı çıkmasını sağlamak	+{DAn}	tümleç	kaynak
tatmak	2. Bir şeyden az miktarda yemek veya içmek	2. (Bir şeyden) Az bir miktar yemek veya içmek	+{DAn}	tümleç	kaynak
oturmak	4. <i>-de</i> Bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet	5. (Bir yerde) Devamlı olarak kalmak, ikâmet etmek	+{DA}	tümleç	yer

	etmek				
seslenme k	2. <i>-e</i> Bir şey söylemek için sesini çıkarmak veya cevap vermek	2. (Karşısındaki ne duyurmak, bir şey söylemek veya cevap vermek için) Sesini çıkarmak:	+{A}	tümleç	hedef
yazmak	1. <i>-i</i> Söz ve düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak	1. (Bir söz veya düşünceyi) Belli işaret ve harflerle bir yere geçirmek	+{I}	nesne	konu

Tablo 3. Güncel Türkçe Sözlük ve Kubbealtı Lugatı'nda Madde Başı Eylemler

Tablo 3'te Güncel Türkçe Sözlük'te bazı eylemlerin üyelerine yükledikleri biçimbirimler verilirken Kubbealtı Lugatı'nda bu bilgiye çok daha nadir rastlanmaktadır. Ancak Kubbealtı Lugatı'nda eylemlerin tanımlarında parantez içinde koyu harflerle verilen **bir şey**, **bir yer**, **kimse vs.** gibi ifadeler aslında eylemin üye yapısı hakkında birtakım ipucu sunmaktadır.

Ayrıca bu ifadelerin (*şey*, *yer*, *kimse*) yükledikleri ad durumları (\emptyset , +{I}, +{A}, +{DA}, +{DAn}) da eylemin üye yapısındaki yüklenen ad durumlarını işaret ettiği görülmektedir.

Yukardaki bilgilerden hareketle sözdizimsel işlevlere (özne, nesne, tümleç) ve anlamsal roller (konu, hedef, kaynak, yer vd.) hakkında çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

5. YORUM VE TARTIŞMALAR

Parçacıl yapıda yer alan *tanım bilgisi* ve *dilbilgisel bilgiler* birbirinden ayrılmaktadır. Tanım bilgisi, madde başının anlamını ortaya koyarken; dilbilgisel bilgi ise, madde başı olan sözlük birimin dilbilgisel özelliklerini ortaya koymaktadır. *Güncel Türkçe Sözlük* ve

Kubbealtı Lugatı'nda yer alan eylemlerin tanımlarına baktığımızda özellikle Kubbealtı Lugatı'nda tanımdan hareketle bir takım dilbilgisel bilgiye ulaşılmaktadır. Bunun altında yatan birçok sebep bulunmaktadır. Üye yapısına dair dilbilgisel bilginin verilmemesi bu ifadelerin kullanılmasına yola açmış olabilir. Bir eylemin aynı üye yapısına sahip farklı anlamlarını tanımlayabilmek işi bir hayli zorlaştırmaktadır. Eylemlerin çok anlamlı olması ve bu anlam farklılıklarını gösterebilmek için kullanılmış olabilir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Güncel Türkçe Sözlük ve Kubbealtı Lugatı'ndan hareketle eylem tanımlarından yola çıktığımız bu çalışmada, tanım bilgisinde yer alan bazı dilbilgisel bilgiler saptanmıştır. Eylemin üye yapısında yer alan üyelerin nitelikleri ve yüklendikleri ad durumlarına kadar bir takım sözdizimsel bilgiye ulaşılmaktadır.

Eylemleri diğer sözcük türlerinden ayıran en önemli özelliği yönetim çerçevesine sahip olmasıdır. Bu yüzden eylemlerin tanımlanırken sınırlılıklarının iyi belirlenmesi gerekmektedir.

Genel Türkçe Sözlükler her ne kadar ana dil kullanıcılarına hitap etse de yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler için gerekli olan eylemlere ait dilbilgisel bilgilerin özellikle de üye yapısına dair net bir şekilde verilmelidir.

KAYNAKÇA

Aslan, E. (2016). *Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)*, I. ve II. Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, C. III, İstanbul, ss. 119-133.

Boz, E. (2017). *Sözlükler İçin Yeni Bir Dilbilgisel Bilgi Önerisi: İlgeçlerin Atadıkları Biçimbirimler*, I. ve II. Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, C. I, İstanbul, ss. 147-157.

Boz E. (2015). Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi, *Erdem Dergisi*, S. 69, ss. 41-52.

Burkhanov, I. (1998). *Lexicography, A Dictionary of Basic Terminology*, Wydawn. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie in Rzeszów.

Doğan, N. (2016). *İstem Sözlükleri ve Türkçe*, I. ve II. Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, C. III, İstanbul, ss. 209-233.

Gökter, B. (2016). *Sözlüklerde Anlam ve Tanım*, I. ve II. Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, C. III, İstanbul, ss. 257-269.

Günay, V.D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Güncel Türkçe Sözlük (15.10.2016)

<http://www.tdk.gov.tr/>

Hartmann, R.R.K., James, G. (2002). *Dictionary of Lexicography*, London: Routledge.

Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*, (çev. Mehmet Gürlek-Ellen Patat), Kesit Yayınları, İstanbul.

Kubbealtı Lugatı (15.10.2016)

<http://kubbealtilugati.com/index.aspx>

Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography The Theory and Practice of Dictionary-Making*, Cambridge: Cambridge University Press.

Yavuzarslan, P. ve Uysal, H. (2016) *İkidilli sözlüklerde (Türkçe-Romence Sözlük Örneğinde) Sözcüklere Dair Ne Tür Bilgiler Verilmektedir?*, Kültürel ÇokSeslilik (Dünyada Türk Dili, Kültürü ve Medeniyeti- Bildiriler-Katalog), Romanya, ss. 26-41.

ÇOK ANLAMLILIK VE EŞDİZİMLİLİK BAĞLAMINDA ÇIK- EYLEMİ

Nesrin BAYRAKTAR*

ÖZET

Diller, çeşitli yollarla çevrim alanlarına sözcükler katarlar. Bu durum, yeni kavramların dile girmesi sonucu doğan ihtiyaçla ilintilidir. Türkçe, yeni bir kavramı ifade etmek için çoğunlukla ekleme (derivation) ve birleştirme (compounding) yollarını tercih eder. Aynı ihtiyaçla karşı karşıya kaldığında İngilizce yeni bir sözcük üretmeyi (formation) tercih ettiğinden iki dil arasında yapılacak sözcük sayısı karşılaştırmasında İngilizce Türkçenin önüne geçmektedir. Ancak Türkçede sözcüklerin işaret ettiği kavram sayısı da İngilizceden fazladır. Bu durumda Türkçe için çok anlamlılık (polysemy) beklenen bir durumdur.

Bir sözcüğün anlam kadrosunun ilk ögesi, gerçek (basic meaning) ya da temel (denotative meaning) anlamıdır. Bazı araştırmacılar, gerçek anlamı, “bir sözcüğün edindiği ilk anlam”, temel anlamı da “akla gelen ilk anlam” olarak tanımlasalar da günümüzde başka anlam olayları söz konusu olmadığında bu iki terim, sözcüğün temel anlamı olarak ele alınmaktadır. Temel anlamı olmayan bir sözcüğün başka anlamlar edinmesi mümkün değildir. Temel anlamın ardından sözcükler, sırasıyla yan (connotation) ve mecaz (figurative meaning) anlamlar kazanırlar. Zıt anlamlılıksa (antonymy), bu anlam kazanma düzleminden farklı olarak sözcüklerin başka sözcüklerle çeşitli anlam birliktelikleriyle ilişkileriyle ilintilidir.

Sırasıyla temel, yan ve mecaz anlamlar kazanmış sözcükler için çok anlamlılıktan (polysemy) söz edilebilir. Çok anlamlılık, bir sözcüğün temel anlamını yitirmeden, çeşitli yollarla temel anlamıyla ilintili yeni kavramlara işaret eden anlamlar kazanması durumudur. Bir sözcüğün kazandığı anlamların çokluğu, aynı zamanda sözcüğün o dil içindeki eskiliğine de işaret etmektedir. Başka bir deyişle bir sözcük ne kadar çok anlam biriktirmişse o kadar eskidir. Baş, ayak, diş gibi insan hayatının temel kavramlarına dair sözcükler bu niteliktedir. Eylemlerin çok anlamlılık kazanmasında ad soylu sözcüklerden nispeten farklı olan durum, eylemlerin kazandıkları yeni anlamların çoğunlukla başka sözcüklerle olan birlikteliklerine dayanmasıdır. Bu sözcük birliktelikleri, sözlük bilimciler ve anlam bilimciler tarafından eşdizimlilik (collocation) olarak adlandırılmaktadır.

Bu çalışmada, çok anlamlılık ve eşdizimlilik bağlamında Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlük'ünde verilen 56 anlamlandırma ve yine Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlük'ünde yer alan 401 anlamlandırma üzerinden çık- eyleminin anlam birimcikleri değerlendirilecektir. Bu eylemin kazandığı anlamlar ele alınarak çeşitli tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar sözcükler: Türkçe, anlambilim, çok anlamlılık, eşdizimlilik, çık- eylemi

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, e-posta: bnesrin@yahoo.com

THE PREDICATE ÇIK- WITH REFERENCE TO POLYSEMY AND COLLOCATION

ABSTRACT

Language add new lexical items to their vocabulary in a number of different ways. This is related to a need that arises with the introduction of new concepts to the language. Languages can differ in their coinage strategies. Turkish, for example, often makes use of employing derivation and compounding to denote new ideas while English appears to prefer new formations, which in turn may result in higher numbers of lexical items in English in comparison to Turkish. Conversely, the number of concepts signified by individual Turkish words is likely to be larger than those in English. Therefore, polysemy is an expected phenomenon in Turkish.

The primary component of semantic properties of a word is its basic meaning (denotative meaning). Although some researcher distinguishes between a basic meaning as the firstly-acquired-meaning and denotative meaning as the primary referent of the word, when there are other semantic issues involved both terms are used alternatively to signify denotative meaning. This is because without a denotative meaning, it is not possible to expand semantic properties. Other types of meaning that a word can have include connotation and figurative meaning. Antonymy appears to be developing in relation to a particular word's semantic interaction with other concepts and semantic interplay.

Polysemy is, then, possible if a single word acquires denotative, connotative and figurative meanings. Polysemy refers to the acquisition of different meanings without losing out the denotative meaning. Polysemic feature of a word can also indicate how old a word is in the language, the older age signifying a more polysemic nature. Words such as head, foot, and tooth as lexical items that signify vital elements in one's life contain polysemy.

Polysemic evolution of the predicates is different from that of nouns. This is because such polysemy is based on the relationship between the predicates and the words with which they co-occur. Such co-occurrence is termed by lexicographers and semanticists as collocations. This study, then, will explore the use of the predicate çık- which appears to approximately 50 meaning convey through polysemic and collocational features. Types of meaning acquired by the predicate çık- will be explored and documented.

Key words: Turkish, Semiology, polysemy, collocation, the predicate çık-

1. ÇIK-EYLEMİ VE TÜRK DİL KURUMU GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK'TEKİ ANLAMLARI

Çık- eylemi için Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlük'ünde 56 anlam verilmiştir. Bu anlamlardan yola çıkılarak pek çok şey söylenebilir. Ancak en önemli bulgu bu anlamların neredeyse tümünün başka sözcüklerle bir arada bulunma sonucunda ortaya çıktığı, başka bir deyişle eş dizimlilik sonucu oluştuğudur. Bu 56

anlamdan 19’u “anlaşılmaq [12’si “görünmek” ile bağlantılı]” 16’sı “gitmek”, 6’sı “bitmek”, 5’i “elde etmek”, 5’i “olmaq”, 3’ü “yükselmek”, 2’si “vermek” anlam birimciğı etrafında toplanabilmektedir. Ayrıca “yükselmek” anlam birimciğı de bazı kullanımlarda “gitmek” anlam birimciğine bağlanabilecek niteliktedir.

“Gitmek” anlam birimciğine bağlanan kullanımlar:

(-den) İçeriden dışarıya varmaq [*Ortalık ağarırken bir arkadaşımınla yorgun adımlarla konaktan çıktık.* □ -F. R. Atay.], gitmek, bulunduğu yeri bırakıp başka yere geçmek, taşınmaq, ayrılmak, ilgisini kesmek [*Yeni evimizden çıkıp eski evimize taşındık,* Y. Z. Ortaç.], (e) Bir sebeple bulunulan yerden ayrılmak [*Bu kahveden sıkıldın, ötekine çıkarsın, anladın mı?* □ -M. Ş. Esendal.], (-e) karaya ayak basmaq [*1919 senesi Mayısının on dokuzuncu günü Samsun'a çıktım.* □ -Atatürk.], (-e) yetkili birinin makamına iş için gitmek [*Başkana çıkmak*], (nsz) Büyük abdest bozmak, (nsz) Ay veya mevsim geçmek [*Mart çıktı. Kış çıktı.*], (-e) bir yere ulaşmaq, varmaq [*Karşı kaldırıma geçtiler, sağa sola saptılar, demir yoluna çıktılar.* □ M. Ş. Esendal.], (-le) flört etmek [*Sevim, senden başka bir kızla çıkmadım.* □ -A. İlhan.], (-e) erişmek, görmek [*Aklı başında ama sabaha çıkamayacağına kalıbını basarım.* □ -S. F. Abasıyanık.], (nsz) sıyrılmak, ayrılmak [*Bebeğin patiğı çıktı.*], (nsz) yerinden oynamak [*Fukaranın hem sağ bileğı çıkmış hem davulu patlamıştı.* □ -R. N. Güntekin.], (nsz) bulunduğu yerden fırlamak, kopmaq [*Arabanın direksiyonu çıkmak, eksilmek* [*Dörtten iki çıkarsa iki kalır.*], (-i) bir şeyin yukarısına doğru yürüme [Uzun, dik merdivenli bir yokuşu çıktık], unutmak [*O söz benim hatırımdan çıkmadı.*]

“Anlaşılmaq/görünmek” anlam birimciğine bağlanan kullanımlar:

(nsz) yeni yetişip satışa sunulmaq [*Erik çıkmış. Çilek daha çıkmadı.*], (-e) bir iddia ile ortalıkta görünmek [*Sen onun karşısına çapkın bir adam gibi çıktın.* □ -P. Safa], (-e) bulaşmaq [*Kravatın boyası gömleğe çıktı*], (nsz) piyasaya sürülmek, (nsz) bitmek, büyümek, sürmek [*Ekinler çıkmaya başladı. Bıyığı çıktı.*], (nsz, -den) giderilmek, yok olmak [*Leke çıktı.*], (nsz) Ay, Güneş görünmek [*Hava açılmış, ay çıkmıştı.* □ -R. H. Karay. □ *Güneş seni ısıtmak için çıkıyordu.* Y. K. Karaosmanoğlu.], (nsz) yayımlanmaq [*Yeni çıkmış Fransızca bir iki kitap bulunurdu*], (nsz) görünür veya belli bir durumda bulunmaq [*Tencerenin bakırı çıktı. Zayıflıktan kemikleri çıkmış*], (nsz) verilmek [*Maaş çıkmak. Emir çıkmak*], (-den, nsz) yayılmak [*Lağımdan pis*

kokular çıkıyor.], (-e) Karşı gelebilmek, boy ölçüşmek [*Güreşte ona karşı çıkacak kimse yok.*], (nsz) Herhangi bir durumda olduğu anlaşılma [*Borçlu çıkmak. Kârlı çıkmak. Alacaklı çıkmak*], (nsz) yayılmak, duyulmak [*Başından beri gazetelerde enstitü hakkında havadisler çıkıyordu.* A. H. Tanpınar.], (nsz) niteliği sonradan anlaşılma [*Eyvah, bu da ötekiler gibi soysuz çıktı. İstemem artık gözüm görmesin, soğudum, iğrendim. Atın evimden dışarı.* □ -R. N. Güntekin.], (nsz) belirlemek, tanınma [*Bir ilçe belediye başkanı hepsinden açık göz çıktı.*], (nsz) davranışta herhangi bir niteliği bulunma [*Akıllı çıktı da arkadaşına uymadı.*], (nsz) olmak, bulunma, var olmak [*Bayramın son günü her iki kadının da işleri çıkmıştı.* □ -O. C. Kaygılı.], (nsz) gelme [*Çok geçmeden haber çıkacağını kadınlık insiyakiyle derhâl sezmişti.* □ -R. H. Karay.]

“Bitmek” anlam birimciğine bağlanan kullanımlar:

(nsz) bir meslek veya bilim kurumunda okuyup yetişme, mezun olmak [*Çiçeği burnunda subay çıkar çıkmaz, ben size bir emir eri bulurum.* -H. Taner.], bir durumla ilgili niteliklerini yitirme, bir durumdan başka bir duruma geçme [*Çok sonra öğrenecek bunu. Çok sonra, çocukluktan çıkıp kocaman adam olduktan sonra.* □ -T. Dursun K.], süresi dolduğunda ayrılmak [*Daireden çıkmak. Hastaneden çıkmak. Cezaevinden çıkmak.*], (nsz) yapılmak, yürümek [*Bu dairede işler kolay çıkmaz.*], (-i) Binaya kat eklemek [*Evin ikinci katını çıkmadan havalar bozuldu*], (nsz) Bir konu yetkililerce karara bağlanma.

“Elde etmek” anlam birimciğine bağlanan kullanımlar:

Yetişecek ölçüde olmak [*Bu kumaştan bir palto çıkar mı?*], (-e) mal olmak [*Bu ev dört milyara çıktı.*], (nsz) elde edilmek, sağlanma, istihsal edilmek [*Bu mülakatımızdan esaslı bir netice çıkmadı.* □ -Atatürk.], (-e) talihine veya payına düşme, isabet etme, vurma [*Arkadaşa piyango çıkmış. Bize yine gezi çıktı. Bu işten size de bir şey çıkar.*], (-de, nsz) Bir inceleme, bir araştırma sonucu bulma [*Sularda bakteri çıktı.*].

“Olmak” anlam birimciğine bağlanan kullanımlar:

Meydana gelme [*Uygunsuz dediğim vakalardan biri bir salon oyunu yüzünden çıkmıştır.* □ -R. N. Güntekin.], (-e) Oyunda herhangi bir rolü oynamak [*Arsız ve aptal mahalle çocuğu rolüne çıkmıştı.* □ -B. R. Eyuboğlu.], (nsz) oluşma, olma [*Fırtına çıkmak. Soğuk çıkmak.*], (-den) gerçekleşme [*İnsanın her gördüğü rüya çıkmaz ya!* □ -M. Ş.

Esendal.], (-den) bir şeyin düzeni bozulmak, eskisinden daha değişik, kötü bir duruma girmek [*Ev, ev olmaktan çıktı.*].

“Yükselmek” anlam birimciğine bağlanan kullanımlar:
(*nsz*) yükselmek, artmak [*Fiyatlar çıktı.*], (*nsz*) artırmak, fiyatı yükseltmek, (*nsz*) sesini yükseltmek.

“Vermek” anlam birimciğine bağlanan kullanımlar:
mec. harcamak zorunda kalmak [*Paradan çıkmak. Bin liradan çıktım*],
(*-i*) argo vermeye katlanmak [*Çık bakalım paraları!*].

Bu durumda sözcüğün anlam alanı Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’üne göre şöyledir: /+anlaşılmak/ + /+gitmek/ + /+bitmek/ + /+elde etmek/ + /+olmak/ + /+vermek/ + /+ yükselmek/. Bu 7 anlam birimcikten hangilerinin eş dizimlilik sonucu devam ettiği, hangilerininse eklendiğini görmek üzere Yine Türk Dil Kurumu’na ait Büyük Türkçe Sözlük’te yer alan veriler incelenmiş ve gruplandırılmıştır.

Bu gruplandırma sırasında bazı yöntem ve ilkeler, izlenmiştir. çık- eylemi Türkçenin en eski sözcüklerinden biri olduğundan anlam, biçim ve kavram alanı çok genişlemiştir. Bu nedenle çık- eyleminin biçim alanına dâhil olan çıkar-, çıkart-, çıkarıl- gibi yapılar ve deyimler ile atasözlerinde geçen çıksın, çıkınca, çıkmaz gibi çekimli biçimler; çalışmanın verilerine dâhil edilmemiştir. Bu elemanın sebebi, malzemenin boyutudur. Ayrıca olumsuzluk ekiyle kullanılan *ses seda çıkma-* gibi yapılarda anlam verme işlemi olumlu tabana göre yapılmıştır. Yamaca/yamaça çık-, emayesi/bakırı/kalayı çık- gibi birleşebilecek veriler, eğik çizgiyle bir arada verilmiştir. Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe Sözlük’ü yapısı gereği Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü ve Tarama Sözlüğü’nden de veriler içerdiğinden bu veriler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu çalışma, eş zamanlı olmakla birlikte, Büyük Türkçe Sözlük verilerinden dolayı ve bu verilerin Türkiye Türkçesi ağızları ya da standart Türkçedeki devamını görebilmek amacıyla çok nadir Tarama Sözlüğü verisi de içermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu çalışma Büyük Türkçe Sözlük tabanlı olduğundan bu veriler de işlenmiş, ancak mutlaka yanlarından TTAS [Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü] ya da Tar. [Tarama Sözlüğü] Kısaltmasıyla gösterilmiştir.

2. BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK'TE GÖRÜLEN ANLAM BİRİMCİKLER

Yukarıda sözü edilen 7 anlam birimcik yine Türk Dil Kurumu'nun sitesinde yer alan Büyük Türkçe Sözlük'ün verilerine göre tasnif edilmiştir. Bu sözlükte 401 adet yapı, *çık-* eyleminin yardımcı eylem konumunda kullanılması sonucu oluşmuş eş dizimli öge yer almaktadır. Her biri bir madde başı olan bu yapıların içerdikleri anlamlara göre tasnifi şu şekildedir:

112 bozulmak [6 zayıflamak, 7 yorulmak, 2 yaşlanmak, 16 öfkelenmek, 1 islanmak, 2 ezilmek, 10 eskimek anlamıyla bağlantılı], *91 anlaşılmak* [26 tanesi anlaşılmak ve görünmek anlamıyla bağlantılı], *66 gitmek*, *41 başlamak*, *41 bitmek*, *25 yükselmek*, *10 desteklemek*, *9 elde etmek*, *6 olmak*.

Görüldüğü gibi, 112 birimde yer alan *bozulmak* anlam birimciği ilk sırada yer almaktadır. Bu kadar yoğun görülen bu anlam birimciğin Türk Dil Kurumu Sözlüğünde *çık-* maddesinde yer almadığı görülmektedir. *Bozulmak* anlam birimciği eşyalarda *eskimek*, insanlarda *yorulmak*, yaşlanmak, *zayıflamak* ve *öfkelenmek* ile kendini göstermektedir.

karşı *çık-*, (birinin) tepesine *çık-/bin-*, akli *çık-*, akli zıvanadan *çık-*, altından girip üstünden *çık-*, altından su *çık-*, alttan su *çık-*, apırcını *çık-* (TTAS), ayağa *çık-*, ayaktan *çık-*, (birinin) başına *çık-*, bestriği *çık-* (TTAS), bıcırığı *çık-* (TTAS), boku *çık-*, boş *çık-*, boş *çıkma-*, boşa *çık-*, canı *çık-*, cartuğu *çık-*, cıbalağı/cıbıdı/cıbıdığı/cıbıldık/cıbilığı/cıpıtı *çık-* (TTAS), cıcığı *çık-*, cıcığı *çık-*, cılkı/cılkını *çık-*, cırkı *çık-*, cırkıdı *çık-*, cızadan/ cızdan/ cızgıdan/ cızıdan/ cızıktan *çık-*, cibresi *çık-*, cins *çık-*, cirbesi *çık-*, cizidan *çık-*, cobuduğu *çık-*, corgana *çık-*, curruk *çık-*, çakıtı *çık-*, çalparası *çık-*, çivisi *çık-*, dağa *çık-*, dediğinden (dışarı) *çık-*, dırdası *çık-*, dışına *çık-*, dili bir karış dışarı *çık-/sark-*, elden avıçtan *çık-*, elden avıçtan *çık-*, enciği *çık-*, gegeği *çık-*, hırtlanbası *çık-*, içi dışına *çık-*, insanlıktan *çık-*, iş çığrından *çık-*, iş şirazesinden *çık-*, kamburu *çık-*, perte *çık-*, raydan/rayından *çık-*, rutin dışına *çık-*, sözün ardı boşa *çık-*, suyu *çık-*, şirazdan *çık-*, şirazeden *çık-*, şirazeden *çık-*, turşusu *çık-*, umudu/ümidini boşa *çık-*, üste *çık-*, yoldan *çık-*, zararlı *çık-*, zeytinyağı gibi üste *çık-*, zıvanadan *çık-*, zıvanadan *çık-*, yüzü kara *çık-*, (bir şeyin) rezili *çık-*, hırtlanbası *çık-*, hışı *çık-*, hışırı *çık-*, hışvası

çık-, hurdası çık-, ıçığı cıçığı çık-, keliği çık-, kerkenegi çık-, postafı çık-, macını çık-, minciği/ mırkı çık-, zıbıdı/zibidi çık-, (birinin) öfke topuklarına çık-, avırt çık-, başına kan çık-, canı burnundan çık-, cinleri/cin tepesine çık-/bin-, cisirden çık-, çileden çık-, deli çık-, dinden imandan çık-, gömlekten çık-, kan/kanı başına çık-/sıçra-/toplan-, kan beynine çık-/sıçra-, öykesi topuğuna çık-, sert çık-, zıvanadan çık-, zivanadan çık-, kamburu çık-, tiridi çık-, canı çık-, haşadı çık-, haşadı çık-, hıpirhışı çık-, hışırı çık-, kamburu çık-, pestili çık-, insanlıktan çık-, iskeleti/kadidi çık-, kaburgaları çık-/sıyrıl-, öllüğü çık-, sıskası çık-, taslağı çık-.

İkinci sırada yer alan *anlaşılma* anlam birimciği 91 maddede yer almaktadır. Bunlardan 26 tanesi *görünmek* anlamıyla bağlantılıdır.

(bir durum) açığa çık-, (birinin) açığı çık-, (bir durum) gün ışığına çık-, (birine) biliş çık-,... (elinden) çık-, acısı ortaya çık-, akraba çık-, alacaklı çık-, alıcı çık-, altından çapanoğlu çık-, anlaşmazlık çık-, aslı çık-, aynı kapıya çık-/ bir kapıya çık-, baskın çık-/gel-, başına iş çık-, başının altından çık-, ahbap/biliş/tanış/ bildik/bilincek (Tar)çık-, bir elden çık-, borç gırtlığına çık-, borçlu çık-, cıllannarı çık-, cılk çık-, çürük/çürüğeçık-, çürük/çürüğe çık-, daya çık-, dediği çık-, doğru çık-, eksik çık-, falso çık-, fıs çık-, fos çık-, foyası meydana/ortaya çık-, gözü kara çık-, haber çıkma-, hakikatsiz çık-, haklı çık-, ham/kabak çık-, ıçığı cıçığı çık-, insafılı çık-, ipliği pazara çık-, kaleminden çık-, kızılı çık-, kof çık-, kokusu çık-, matarak çık-, meydana çık-, öne çık-, önüne çık-, piyango çık-/vur-, problem/sorun çık-, ses çıkmama-, ses seda çıkmama-, su yüzüne çık-, talip/talibi çık-, tanıdık/tanış çık-, tek kürekle mehtaba çık-, temize çık-, usta elinden çık-, üstünden çık-, yalan çık-, yalancı çık-, yalanı çık-, yanlış çık-, zevki çık-, arkırı/arkuru çık-, askıya/askuya çık-, ateş çık-, bakırı çık-/kalayı çık-/emayesi çık-, dalıp çık-, davlak davlak çık-, düşüne /tuşuna çık-, mindere çık-, ortaya çık-, podyuma çık-,rolüne çık-, sahneye çık-,su üstüne/yüzüne çık-,tuşuna çık-,uğruna çık-,yamacına çık-,yamaca/yamaça çık-,yüze çık-,zenneye çık-, zop zop çık-, (bir şey) akıldan çık-, adam/insan içine çık-, aksilik çık-, yoluna çık-, zıp diye çık-, (bir şeyin) acısı çık-.

66 kullanımda yer alan “gitmek” anlam birimciği, üçüncü sıradadır.

alafa çık-, alaya çık-, alışverişe çık-,aradan çık-, aradan çık-, arka kapıdan çık-, auta çık-, ava çık-, ayrı eve çık-, balığa çık-, cama çık-,

ceketini alıp çık-, cerre çık-, cins çık-, çeteye çık-, dağa çık-, dalıp çık-, denize çık-, deplasmana çık-/git-, dış sahaya çık-/git-, dışa çık-, dışarı çık-, eşiğe çık-, elden çık-, elden çık-, evci çık-, eve çık-, eve çık-, geziye çık-, girip çık-, gurbete çık-, ileri çık-/atıl-, insan içine çık-, işi çık-, işin içinden çık-/sıyrıl-, izinli çık-, izne çık-, karşı çık-, kınaya çık-, kıyıya çık-, masraftan çık-, maşga çık-, mehtaba çık-, operasyona çık-, paradan çık-, pese çık-, piyasaya çık-, sahaya çık-, servise çık-, seyrana çık-, seyre çık-, seyre çık-, sokağa çık-, suüstüne çık-, taban çık-/gir-/koy-, tadada çık-, tayini çık-,topa çık-, tura çık-, yamaca çık-, yazıya çık-, yazlığa çık-, yola çık-, yoluna çık-, yürüyüşe çık-.

Her iki sözlükte de yer alan anlam birimciklerden biri olan “başlamak” 41 kullanımda görülmektedir.

adı /ismi çık-, adı deliye çık-, adı kötüye çık-, başka çık-, benliğinden çık-, bennik çık-, çingâr çık-/kop-, dedikodu çık-, deniz çık-, döl çık-, dumanı tepesinden çık-, erte/irte çık-, fırsat çık-/düş-, fırtına çık-, gömlekten çık-, görücüye çık-, gürültü çık-, her boyaya girip çık-, izin çık-, kabuğu dışına çık-, kağşaktan çık-, kılof çık-, kıra çık-, kırkı çık-, kısmet/kısmeti çık-, kola çık-, komadan çık-, laf çık-, ok yaydan/yayından çık-, piyasaya çık-, pusudan çık-, sandıktan çık-, selamete çık-, sınıdandan çık-, soğuk/ayaz/fırtına çık-, söz çık-, usta çık-, yazuktan çık-, yola çık-, yumurtadan çık-.

Her iki sözlükte de yer alan anlam birimciklerden biri olan “bitmek”, 41 söz birlikteliğinde görülmektedir.

(birinin) sesi soluğu çıkma-/kesil-, (bir işin) içinden çık-, (bir işten) yüz/yüzünün akı ile çık-, (birinin) sesi çıkma-/kesil-, aga/beyaza çık-, ağızından söz/ lakırtı dirhemle çık-, ağızından çıt çıkma-, aklından çık-, altından girip üstünden çık-, aradan çık-, baltası kütükten çık-, başta/baştan candan çık-, canı çık-, cıbıldak çık-, cukaya çık-, çıt/çıtı çıkma-, çileden çık-, eli boşa çık-, elinden bir kaza/sakatlık çık-, elinden iş çıkma-, elinden kan çık-, emekliye çık-/ayrıl-, gözden çık-(Tar.), gözden çık-, hakkından çık-, içeriden çık-, ihramdan çık-, ikisi bir kapıya çık-, iş başa çık-, işin içinden çık-/sıyrıl-, kağnıyla tavşan avına çık-, kan çık-, karavana çık-, kuskunu çık-, sabaha çıkma-, son yolculuğuna çık-, sonuç çıkma-, uca çık-, vatandaşlıktan çık-, yerinde su çık-, bağı çık-

“Yükselmek” anlam birimciği 25 sözlük birimde görülmektedir.askıya/askuya çık-, ateşi çık-/yüksel-, birinci çık-/gel-, burnu Kafdağı’na çık-/var-, büngül büngül çık-, çizmeden yukarı çık-, dama çık-, ferz çık-, göbeği çık-, göklere çık-, her kafadan bir ses çık-,

kafaya çık-, kat çık-, kazançlı çık-, kümeye çık-, lige çık-, meydana çık-, mindere çık-, pahası çık-, pese çık-, sesi ayyuka çık-, tahta çık-, tansiyonu çık-/fırıl-/yüksel-, zirveye çık-, ayyuka çık-.

Güncel Türkçe Sözlük'te bulunmayan anlam birimciklerden biri olan “desteklemek” 10 sözlük birimde bulunmaktadır.

sözünden çıkma-, (birinden) yana çık-, (birinden) tarafa çık-/ol-, arka çık-, bel çık-,hampa çık-, koltuk çık-, sahabetçi çık-, sahip çık-, yargı çık-.

Her iki sözlükte de görülen anlam birimciklerden biri de “elde etmek” olup 9 kullanımda görülmektedir.

(bir işte) tulum çık-, (biriyle) başa çık-, ahı çık-, altından girip üstünden çık-, altından girip üstünden çık-, çırak çık-, eli boş çık-, sahip çık-, ucuza çık-.

“Olmak” anlam birimciği, 6 kullanımda mevcuttur.

(bir şeyle) başa çık-, (bir şeyden) anlam/mana/manası çık-, (birinin) hatırından çıkma-, develer dama çık-, kavga çık-, rüyası çık-.

SONUÇ

Türk Kültürel bilinçaltında belli bir düzeni olan ve olması beklenen her türlü kavram ve olgunun olması gerekenden farklılaşması durumu çık- eylemi ile ifade bulmuştur. Bu durumda çık- eyleminin çekirdek anlam birimciği “olağan dışı duruma gelmek” olmalıdır. Bu çekirdek anlam birimcikle bağlı olarak 50 sözlük birimin anlamı verilirken **çok** sözcüğü ilave edilmiştir. Çık- eyleminin bir başka çekirdek anlam birimciği de “Bir hâlden bir başka hâle geçiş” olmalıdır. Bu anlam birimcik, git-, başla-, elde et-, anlaşıl-, ol-gibi anlam birimciklerde açıkça görülmektedir. Eşyalarda “eskimek” olarak görülen anlam birimcik, insanlarda “yorulmak, zayıflamak ya da yaşlanmak” anlam birimciğiyle genelde aynı sözcük için bir arada görülmektedir.

Güncel Türkçe Sözlük'teki 56, Büyük Türkçe Sözlük'teki 401 söz birlikteliğinden çıkan anlam birimciklerin dökümü aşağıdaki gibidir.

Anlam birimcik	git-	anlaşıl-	bit-	elde et-	ol-	yüksel-	ver-	bozul-	başla-	destekle-
GT	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-

BTS	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+

Tablodan anlaşıldığı üzere, git-, anlaşıl-, bit-, elde et-, ol-, yüksel- anlam birimcikleri her iki sözlükte de ortaktır. Büyük Türkçe Sözlük'te verilen anlam birimcikler, ver- anlam birimciği dışında Güncel Türkçe Sözlük'teki anlam birimcikleri kapsamaktadır. Bozul-, başla- ve destekle- anlam birimcikleri ise yalnızca Büyük Türkçe Sözlükte yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan, *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınları, Ankara, 1998.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim I-III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, 3. Baskı.

Bayraktar, Nesrin, *Dil Bilimi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2015, 4. Baskı.

Crystal, David, *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*, Blackwell, Massachusetts, 1992.

Finnegan, Edward-Nico Besnier, *Language: It's Structure and Use*, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, Florida, 1989.

Grünberg, Teo, *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*, A.Ü DTCF Yayınlar, Ankara, 1970.

Guiraud, Pierre, *Anlambilim*, Çev. Berke Vardar, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1975.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

DİLBİLGİSEL BİLGİ ULAMI VE UZMANLIK ALANI SÖZLÜKLERİNDEKİ DURUMU

*Nilay GİRİŞEN**

ÖZET

Sözlük, bir dilin söz varlığını çeşitli biçimlerde ele alan en önemli başvuru kaynağıdır. Sözlükler, sahip oldukları bazı özelliklere göre farklılaşabilmektedir. Sözlüklerin iç yapısı, o sözlüğün türüne ve bilgiyi nasıl sunduğuna göre değişiklik göstermektedir. Sözlükteki bilginin bir parçası olan dilbilgisel bilgi ulamında; sözcük türü gösterilebilir, sözcüğün aldığı ekler, çoğul biçimi, geçişli/geçişsiz eylemler, sayılabilen/sayılamayan isimler gibi bilgiler yer alabilir. Bu bildiride; dilbilgisel bilgi ile dilin özellikleri, sözlük kullanıcısı ve sözlük türü arasındaki ilişki ele alınacaktır. Çalışmanın devamında genel sözlüklerde bir bilgi ulamı olarak bulunan dilbilgisel bilginin uzmanlık alanı sözlüklerindeki yani terim sözlüklerindeki durumu araştırılacaktır. “Terim sözlüklerinde dilbilgisel bilgi yer alıyor mu?” sorusuna yanıt aranacaktır. Bildirinin, terimbilimsel sözlükler ile ilgili çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

***Anahtar Sözcükler:** terim, dilbilgisel bilgi, sözcük türü, sözlük, uzmanlık alanı sözlükleri*

THE CATEGORY OF GRAMMATICAL INFORMATION AND ITS CASE IN SPECIALIZED DICTIONARIES

ABSTRACT

A dictionary is the most important reference work dealing with the vocabulary of a language in various ways. Dictionaries differ according to some features they have. The mesostructure of dictionary can change according to dictionary's type and how it presents the information. In “grammatical information” category, word-class can be given, and also the plural forms, the transitive and/or intransitive verbs, countable and/or uncountable nouns can be shown. In this presentation, the relationship between grammatical information and language's features, dictionary user and dictionary type is discussed. Then, the grammatical information's case in specialized dictionaries is studied. “Is there any grammatical information in an terminological dictionary?” is looked for an answer. It is aimed to make a contribution to the studies on terminological dictionaries.

***Keywords:** term, grammatical information, word-class, part-of-speech, dictionary, specialized dictionary*

*Okt. Anadolu Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü, e-posta: ngirisen@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Çeşitli bilgilerin depolandığı kaynaklar olan sözlükler; konu, yöntem, hazırlanma amaçları, kullanım alanları, hedef kitleleri, sözcüğün anlamını verme biçimi, sözcüğün başka bir dildeki karşılığını verme durumu gibi niteliklere göre farklılaşabilir.

2. SÖZLÜKLERİN İÇERDİKLERİ BİLGİ BAKIMINDAN ÖZELLİKLERİ

Dile ait bilgilerin bulunduğu bir ansiklopedi olarak da nitelendirilebilen sözlükler dilbilimin alt dallarına ilişkin farklı bilgileri bünyesinde barındırabilir (Hoekstra, 2010: 1007):

anlambilimi (sözcüklerin ve öbeklerin anlamı)

sesbilgisi (sözcüklerin sesletimi)

sözdizimi (sözcüklerin ve eşdizimliliklerin paylaştıkları sözdizimsel ulam)

Sözlükler, hedef kitle bağlamında uzman olmayan genel kullanıcılara veya alan uzmanlarına yönelik bilgiler içermektedir. Bu noktada, kullanıcı profili ve gereksiniminin sözlükte aranan bilgi üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. Sözlük ile kullanıcı arasındaki ilişki üzerinde duran Boz (2015: 48) uzman olmayan genel kullanıcıların çoğunun yalnızca sözcüğün temel anlamına gereksinim duyduğunu naltını çizmektedir.

Hartmann ve James (2002: 94) alan uzmanı olan kullanıcıların sözlükte iki tür bilgidен yararlanabileceğini belirtmektedir: *biçimle ilgili bilgiler* ve *anlamla ilgili bilgiler*. Biçimle ilgili bilgileri; yazım, sesletim ve dilbilgisel bilgiler oluşturmaktadır. Anlamla ilgili bilgileri ise tanım, köken bilgisi ve kullanım etiketi oluşturmaktadır.

Sözlüğün türüne ve bilgiyi nasıl sunduğuna göre iç yapısının¹ da değiştiği görülmektedir. Bu noktadan yola çıkarak sözlüklerin, bilgiyi maddebaşında sunma biçimine göre de çeşitlilik gösterdiği görülmektedir.

3. DİLBİLGİSEL BİLGİ

¹Ayrıntılı bilgi için bk Bozkurt, F. (2016). Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi (basılmamış doktora tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Maddebaşının biçimsel ve anlamsal özellikleriyle ilgili bilgi veren parçacıl yapının² bölümlerinden biri, dilbilgisel bilgidir (Hartmann ve James, 2002: 94; Burkhanov, 1998: 155).

Dilbilgisine dayanan bir bilgi ulamı olan dilbilgisel bilgiyi Jackson (1985: 54) çekim (eki), sözcük türü, sözdizimi ve açıklayıcı örnekler olarak dörde ayırmaktadır.

Dilbilgisel bilgi ulamında genel olarak şu bilgiler yer alabilir (Hartmann ve James, 2002: 64; Ellendersen, 2007: 38; Mugdan, 2015: 127):

- sözcük türü
- sözcüğün aldığı ekler
- sözcüğün çoğul biçimi
- sözcük yapımı
- geçişli/geçişsiz fiiller
- sayılabilen/sayılamayan adlar

3.1 Dilbilgisel bilgi ile dilin özellikleri arasındaki ilişki

Dilbilgisel bilgiler, sözcüğün ait olduğu dilin yapısına ve özelliklerine göre değişebilmektedir. Örneğin İngilizceyi çok iyi bilmeyen ve çekimli bir biçim olan *take – took* ile karşılaşan kullanıcı, sözlük maddeleri sayesinde düzensiz biçimleri görebilecektir (Mugdan, 2015: 129). Aynı durum Türkçe öğrenmekte olan bir yabancı için TDK Güncel Türkçe Sözlük (GTS) aracılığıyla *burun* sözcüğünün *burnu* biçiminde çekimlendiğini görmesini de sağlayacaktır. Benzer şekilde *kitaplık* sözcüğüne bakıldığında maddebaşında verilen *-ğı* bilgisi, son sesin yumaşmasına işaret eder. Sözcüklerde cinsiyet ayrımının bulunduğu diller de başka bir örnek olarak verilebilir. Bu aşamada özel amaçlı dil (ÖAD) sözlüklerinde sıklıkla adlar *m* (erkek), *f* (dişi) ve *n* (nötr) şeklinde etiketli bilgiler yer almaktadır. Bazı dillerde ise tanımlık (article) bulunmaktadır, bu özellik paralelinde o diller için yazılan sözlüklerde bu bilgi de işaretlenebilir.

²Ayrıntılı bilgi için bk. Aslan, E. (2014). Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri). *I. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Sakarya.

Dilbilgisel kodlar ve semboller ile bu bilgilerin kısaltmalar kullanarak işaretlendiği görülmektedir. Örneğin TDK Türkçe Sözlük'te *a.* ile bir sözcüğün *ad* olduğu bilgisi verilmektedir. Bu bilgiler, sözlüğün *Biçim Kılavuz* kısmında da yer alabilmektedir.

3.2 Dilbilgisel bilgi ile sözlük kullanıcısı arasındaki ilişki

Sözlükbilimi çalışmalarının *sözlük*, *sözlük hazırlayıcısı* ve *kullanıcısı* arasındaki ilişki temelinde ilerlemesi gerekmektedir. Sözlük kullanıcılarının gereksinimlerinin belirlenmesinde alan araştırmalarının önemi büyüktür. Bunlardan biri de şüphesiz ki kullanıcı dostu sözlüklerin hazırlanabilmesi için gerekli incelemelerin yapılması olmalıdır (Boz, 2015: 50). Sözlükteki bilginin bir parçası olarak dilbilgisel bilginin kullanıcılara katkı sağladığını söylemek mümkündür (Ellendersen, 2007: 9). Bu noktadan hareketle sözlük kullanıcılarının gereksinimleri ve sözlüklerin kullanıcı dostu olması doğrultusunda dilbilgisel bilginin gerekliliği dikkati çekmektedir. Sözlük kullanıcılarının elde etmek istedikleri bilgiyi başka bir yere bakmak zorunda kalmadan sözlük maddelerinde bulması şüphesiz ki zamandan ve emekten tasarruf etmelerini sağlayacaktır. Dilbilgisel bilginin bu bakımdan da yararlı olduğunu vurgulamak uygun olacaktır.

Çocuklara yönelik hazırlanmış sözlüklerdeki tek dilbilgisel bilgi, maddebaşının sözcük türüdür (Atkins ve Rundell, 2008: 7). Dile ait bilgisi ileri düzeydeki öğrencilere yönelik bazı sözlüklerde ise dilbilgisel bilginin daha ayrıntılı olarak verildiği görülmektedir (Yallop, 1996: 507). Buradan da anlaşılmaktadır ki her sözlük kullanıcısının gereksinim duyduğu dilbilgisel bilgi eşit değildir; kimilerinin daha fazla, kimilerinin ise daha az. Bununla birlikte edinilmek istenen dilbilgisel bilgi türü de değişmektedir.

3.3 Dilbilgisel bilgi ile sözlük türü arasındaki ilişki

Dilbilgisel bilgiler, sözcüğün ait olduğu dilin yapısına ve özelliklerine göre değişebildiği gibi sözlüğün türüne göre de değişebilmektedir. Örneğin öğrenci sözlüklerindeki maddebaşıyla ilgili dilbilgisel bilginin ana dili konuşurları için olan sözlüklerdekinden daha fazla olduğu belirtilmektedir (Atkins ve Rundell, 2008: 218-19). Hartmann ve James (2002: 64) genel

sözlüklerde bu bilgilerin sınırlı olduğunu ifade ederken Ellendersen (2007: 5) 1980'lerden bu yana genel sözlüklerde dilbilgisine önem verildiğine değinmektedir.

3.3.1 Dilbilgisel bilgi ile özel amaçlı dil (ÖAD) sözlükleri arasındaki ilişki

ÖAD sözlüklerinin geneline bakıldığında sözcük türü etiketinin nadiren yer aldığı görülmektedir. Ellendersen (2007: 7) oldukça yarar sağlayabilecekken ÖAD sözlüklerinin büyük çoğunluğunda dilbilgisel bilgi bulunmadığını açıkça belirtmektedir. Bu noktada Mugdan (1989: 130), ÖAD sözlüğü yazarlarının dilbilgisel bilgi vermeyi çok da gerekli görmediğinden dem vurmaktadır. Böylece dilbilgisel bilginin verilisinde sözlüğün türüyle birlikte sözlük yazarının tercihi de dikkati çekmektedir.

3.3.2 Dilbilgisel bilgi ile uzmanlık alanı sözlükleri arasındaki ilişki

Uzmanlık alanı sözlükleri olan terim sözlükleri, kullanıcıyı aydınlatacak başvuru kaynakları olmalıdır. Bu aşamada, terim sözlüklerinin güvenilir olup kullanıcıya yarar sağlaması için birtakım özellikler taşıması gerekmektedir. Terim sözlükleri incelendiğinde tanımlarda tutarlılık sağlanmadığı, başvurulan farklı kaynaklarda aynı terim için farklı tanımların yapıldığı görülmektedir. Tanımlardaki bu farklılıkların gerek içerik gerek biçimce olması dikkate değerdir. Terim sözlüklerinin kişisel çalışmalar olarak ortaya konması nedeniyle farklılık gösterdiği belirtilmektedir (Zülfikar, 2006). Farklı yazarlar tarafından hazırlanan terim sözlüklerinde bu durumla karşılaşmak kaçınılmazdır, yazarların kendi isteklerine göre bir yol çizdiğine tanık olunmaktadır.

Dilbilgisel bilginin sözlükte biçimle ilgili bir bilgi olarak yer aldığı odak noktasından hareketle terim sözlükleri de incelenmelidir. Zülfikar (2011: 331-333) bir terim sözlüğünde biçim açısından bulunması gereken özelliklerin bazılarını şu şekilde ifade etmektedir:

Maddebaşı koyu renkte yazılmalıdır.

Maddebaşının ilk harfi küçük olmalıdır.

Maddebaşı yazılırken düz yazı biçimi tercih edilmelidir yani eğik yazılmamalıdır.

Maddebaşından sonra iki nokta (:) kullanılmamalıdır.

Maddebaşının *sıfat*, *ad* veya *zarf* olduğunu yazmak gerekmemektedir.

Burada dikkati çeken nokta, Zülfikar tarafından dilbilgisel bilginin bir ögesi olan sözcük türü bilgisinin terim sözlüğünde yer almasına gerek bulunmadığının açıklanmasıdır.

3.3.2.1 Dilbilgisel bilgi bağlamında bazı uzmanlık alanı sözlüklerindeki durum

TDK tarafından yayımlanan çeşitli terim sözlüklerine bakıldığında -örneğin Korkmaz (1992), Karaağaç (2013)- sözcük türü bilgisinin, dilbilgisel kodların vs. yer almadığı görülmektedir. Başka bir yayınevinden çıkan Vardar'ın yönetimindeki *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde de benzer durum söz konusudur; sözcük türü bilgisi bulunmamaktadır. Maddelerin Almanca, Fransızca ve İngilizce karşılıklarından sonra tanımlar verilmektedir. Bazı maddelerde gerekli görüldüğünde örnekler ve/veya açıklamalar ekli durumdadır.

Batıda sözlükbilimi alanında Hartmann ve James tarafından hazırlanan *Dictionary of Lexicography* adlı terim sözlüğü incelendiğinde maddelerde tanımla birlikte çapraz gönderme yoluyla yakın ve/veya eşanlamlı terimlerin de bulunduğu görülmektedir. Ayrıca terimlerin hangi kaynaktan alındığı bilgisi de yer almaktadır. Dilbilgisel bilgi bakımından değerlendirildiğinde ise sözcük türü, tanımlık bilgisi, sesletim, sayılabilir olup olmamasına ilişkin herhangi bir bilgi yer almadığı dikkati çekmektedir. Terim sözlüklerinin büyük çoğunluğunda izlenen tutum bu olduğu yani dilbilgisel bilgiye pek yer verilmediği için karşılaşılan tablo olağan karşılanmaktadır.

Sözlükbilimi alanındaki bir diğer önemli başvuru kaynağı Burkhanov tarafından hazırlanan *Lexicography, A Dictionary of Basic Terminology* adlı terim sözlüğüdür. Sözlük incelendiğinde alana ait temel terimlerin yer aldığı ve Hartmann ve James tarafından hazırlanan sözlükte olduğu gibi çapraz göndermelerin bulunduğu görülmektedir. Önemle vurgulanması gereken ve şu ana kadar belirttiğimiz terim sözlüklerinden ayrılan yanı ise barındırdığı

etiketlerdir. Burkhanov tarafından hazırlanan sözlükte dilbilgisel bilgiye ilişkin olarak sözcük türü bilgisi -örneğin adlar için *n*, fiiller için *v*- kısaltmaları kullanılarak yer almaktadır. Bununla birlikte dikkati çeken bir diğer özellik, sözlükteki maddelerden adlar sayılabilir ise [C], sayılabilir değil ise [U] ile işaretlenmiş olarak kullanıcıya sunulmasıdır. Burkhanov (1998: 11), bu bilgileri Kullanıcı Kılavuzu bölümünde de kullanıcıya aktarmaktadır. Bu neticeden yola çıkarak Burkhanov'un terim sözlüğü dilbilgisel bilgi ulamı içermesi bakımından önem arz etmektedir.

4. SONUÇ

Sözlüklerde, biçim ve anlam ile ilgili olmak üzere iki farklı bilgi türü bulunmaktadır. Maddenin yapısına ait bir biçim özelliği olan dilbilgisel bilgi, farklı birtakım özellikler işaretleyerek kullanıcıya o dille ilgili bilgiler sunmaktadır. Sözcük türü, tanımlık, cinsiyet bilgisi, çoğul çekimli biçimler, sözcük yapımı ve sözdizimi ile ilgili bilgiler bu kapsamda başvuru kaynağı olan sözlükte bulunabilir.

Dilbilgisel bilgiler, sözlüğün hedef kitlesine yani kullanıcıya yönelik olarak farklı gereksinimleri karşılama noktasında değişebilmektedir. Buradaki bir diğer değişkeni ise o dilin sahip olduğu özelliklerle yapı oluşturmaktadır. Dilin kendine özgü birtakım özellikleri doğrultusunda verilebilecek dilbilgisel bilgide bir artış veya azalma olacaktır. Sözlük türü de dilbilgisel bilgi üzerinde etki oluşturmaktadır.

Uzmanlık alanı sözlükleri olan terim sözlüklerindeki bu ulamın varlığı/yokluğu araştırıldığında dilbilgisel bilgiye çoğunlukla yer verilmediğine rastlanılmaktadır. Tam da bu noktada, sözlüklerin kullanıcı dostu olması önemli bir uyarıcı olarak konunun üzerinde yeniden durulabileceğini düşündürmektedir. Zira Burkhanov'un sözlükbilimsel terimleri içeren sözlüğü, sözcük türü bilgisi içermesi bakımından ilgi çekici bir örnektir. Dilbilgisel bilgi ulamının terim sözlüklerinde gereksinim oluşturup oluşturmadığının kullanıcı görüşleri alınarak yeniden gözden geçirilmesi terimbilimi ve sözlükbilimi alanlarına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Atkins, B.T.S. ve Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press.

Boz, E. (2015). “Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi”, *Erdem Dergisi*, 69, 41-52.

Burkhanov, I. (1998). *Lexicography: A Dictionary of Basic Terminology*. Poland.

Ellendersen, Jóna (2007). Grammar in Dictionaries of Language for Special Purposes, (master thesis).

Hartmann, R.R.K ve James, G. (2002). *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.

Hoekstra, E. (2010). “Grammatical Information in Dictionaries”, EURALEX, 1007-1012.

Jackson, Howard (1985). *Grammar in the Dictionary*. In: Ilson R. (ed.): *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*, Oxford: Pergamon Press, 53-59.

Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Lemmens, M.ve Wekker H. (1991). *On the relationship between Lexis and Grammar in English Learner's Dictionaries*. In *International Journal of Lexicography*, Vol.4 No.1, Oxford University Press, 1-14.

Mugdan, J. (1989). *Grammar in Dictionaries of Languages for Special Purposes (LSP)* in *Hermes* 3, 1989, 125-142.

Türkçe Sözlük (TS) (2011), (haz.: Şükrü Halûk Akalın vd.) (11. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Vardar, B. vd. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Yallop, C.(1996).“Grammatical Information in Dictionaries: How Categorical should it be?”, EURALEX, 507-511.

Zülfikar, H. (2006). *Terim Sözlükleri ve Çalışmaları ile İlgili Bibliyografya*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zülfikar, H. (2011).“Terim Sözlükleriyle İlgili Düzenleme ve Belirtisiz Ad Tamlaması Yapısındaki Terimlerde İyelik Ekinin Yitimi”, *Türk Dili*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Nisan 2011, C:C, S:712, s. 330-337

Elektronik kaynaklar:

Güncel Türkçe Sözlük (GTS), <http://www.tdk.gov.tr/>(Erişim tarihi: 15.10.2016)

TÜRKÇE SÖZLÜK'TE İSTEM BİLGİSİ

Nuh DOĞAN*

ÖZET

Fiiller başta olmak üzere sıfatlar, isimler ve edatlar yönetici birer unsur olarak söz dizimsel çevresinde belirli sayıda istem boşluğu açar. Sözlük unsurları, açtığı istem boşluklarını belirli sentagmatik tamlayıcılarla doldurmak ve tamlayıcılarına kimi anlam bilimsel rolleri yüklemek suretiyle belirli söz dizimsel ve anlam bilimsel yapıların meydana gelmesini sağlar. Fiil, sıfat, isim ve edatların çevresinde oluşturduğu, istem bilgisi adı da verilen söz dizimsel ve anlam bilimsel yapı bir dilin dil bilgisi ve anlam bilimi ile ilgili önemli bilgiler sunar. Örneğin TS'de çekmek fiili “bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek” anlamıyla çevresinde üç istem boşluğu açar. (1a)'da çekmek fiili açtığı istem boşluklarını yalın durum yükleme ve yönelme durum ekli tamlayıcılarla doldurur. (2a) ve (3a)'da yakın ve yoksun sıfatları ise söz dizimsel çevresinde bir istem boşluğu açar ve bu boşlukları sırasıyla yönelme ve ayrılma durum ekli birer tamlayıcılarla doldurur. (4a)'da eğilim isminin söz dizimsel çevresinde bir istem boşluğu açtığı ve bunun yönelme durum ekli bir tamlayıcıyla doldurulduğu görülürken (5a)'da kadar edati çevresinde yönelme ve ayrılma durum ekli tamlayıcılarla doldurulabilecek iki istem boşluğu açmıştır. Söz konusu unsurların açtığı istem boşlukları gerek duydukları belirli tamlayıcılarla doldurulmazsa bu ifadeler dil bilimsel açıdan yanlış ya da eksik olur (1b-5b); dolayısıyla bir anlam belirsizliğine yol açar.

- 1a) Cocuktabağıönüne çekti.
 1b) *Cocuktabağıçekti.
 2a) Adam annesine yakın bir mahallede oturuyordu.
 2b) *Adamyakın bir mahallede oturuyordu.
 3a) Adaletten yoksun bir ülkede ileri demokrasiden söz edilemez.
 3b) yoksun bir ülkede ileri demokrasiden söz edilemez.
 4a) İnsanoğlunun, yaradılıştan medeniliğe eğilimi vardır.
 4b) *İnsanoğlunun, yaradılıştaneğilimi vardır.
 5a) Köydenşehre kadar yorgun argın yürüdük.
 5b) *Köydenkadar yorgun argın yürüdük.

Tek dilli genel sözlüklerde sözlük birimlerle ilgili ses bilgisi, şekil bilgisi, anlam bilimi ve söz dizimi başta olmak üzere çeşitli dil bilimsel bilgiler verilir. Fiil, isim, sıfat ve edatların söz dizimsel istem bilgisi bir dilin önemli dil bilimsel yapılarından olup sözlüklerde betimlenmesi gereken bilgilerin başında gelir. Ancak TS, sözlüksel unsurların istem bilgisiyle ilgili bilgiye ya gelişi güzel ve tutarsız ya da hiç yer vermemektedir. Örneğin TS, 43 farklı anlamı olan çekmek fiilinin istem bilgisiyle ilgili olarak, eksik de olsa “-i, -e” biçiminde tek bir söz dizimsel betimleme yapmıştır. Ancak sözlük unsurlarının değişmeyen bir istem bilgisi yoktur. Bir fiilin

* Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı ABD, e-posta: nuhdogan55@hotmail.com

istem bilgisi anlamına göre değişebilmektedir. Bu bakımdan çekmek fiilinin tek bir söz dizimsel yapısından bahsedilemez. İsim, sıfat ve edat etiketli diğer sözlük unsurlarının istem bilgisinin ise TS'de hiç betimlenmediği görülür. TS'nin tek dilli genel bir sözlük olarak daha yetkin olabilmesi için tüm sözlüksel unsurların istem bilgisinin belirli bir dil bilimsel kuram ve yöneme göre tutarlı ve eksiksiz biçimde betimlenmesi gerekir.

Anahtar Sözcükler: Türkçe Sözlük, istem bilgisi, fiil, sıfat, isim, edat

Adjectives, nouns, postpositions and especially verbs open specific valency slots in syntax. Lexical units fill the valency slots opened with specific syntagmatic complements and load some semantic roles to complements and thereby constitute specific syntactic and semantic constructions. Syntactic and semantic constructions that verbs, adjectives, noun and postpositions form which are also named valency information presents important datum related grammar and semantics of a language. For example, verb çekmek "pull" opens three valency slots. Verb çekmek fills the complements with nominative, accusative and dative case to valency slots opened in (1a). However, in (2a) and (3a) adjectives yoksun and yakın open single valency slot and they fill the complements of dative and ablative to this valency slots respectively. It seems that noun eğilim opens single valency slot in syntax and fills the complement with dative case to this valency slot in (4a); however, in (5a) postposition kadar opens two valency slots in syntax and fills the complements with dative and ablative case to this slots. If specific complements that they need are not filled to the valency slots which lexical units open, the statements become wrong or deficient as linguistics (1b-5b); accordingly it causes a semantic ambiguity.

- 1a) Cocuktabağıönüne çekti.
 1b) *Cocuktabağıçekti.
 2a) Adam annesine yakın bir mahallede oturuyordu.
 2b) *Adamyakın bir mahallede oturuyordu.
 3a) Adaletten yoksun bir ülkede ileri demokrasiden söz edilemez.
 3b) yoksun bir ülkede ileri demokrasiden söz edilemez.
 4a) İnsanoğlunun, yaradılıştan medeniliğe eğilimi vardır.
 4b) *İnsanoğlunun, yaradılıştan eğilimi vardır.
 5a) Köyden şehre kadar yorgun argın yürüdük.
 5b) *Köyden kadar yorgun argın yürüdük.

Different informations related lexical units which particularly contain phonology, morphology, syntax and semantics are given in the monolingual dictionaries. Syntactic valency information which are important linguistic structures of a language need to be describe in the monolingual dictionaries. However, TS describes syntactic valency information by change and disconnectedly or not describes at all. For example, TS describes the syntactic valency information of verb çekmek using single syntactic structures as "-i, -e" which verb çekmek has different 43 meanings. However, lexical items not have fixed and single valency information. Valency information of a verb changes according to its meaning. Accordingly, verb çekmek also not has single and stable valency structure. As to valency information of lexical items marked as noun, adjective and postposition, they is not described in the TS at all. In order to can make TS competent much more, valency information of whole lexical items need to be described according to specific a method consistently and completely.

Keywords: *Türkçe Sözlük, valency information, verb, noun, adjective, postposition.*

GİRİŞ

Sözlükler, madde başı sözcükler hakkında farklı bilgi tipleri sunar. Genel olarak sözlükte madde başı bir sözcükle ilgili *şekilsel bilgi* (formal information), *dizimsel bilgi* (syntagmatic information), *anlam bilimsel bilgi* (semantic information), *edim bilimsel bilgi* (pragmatic information) ve *köken bilgisi* (diachronic information) başta olmak üzere çeşitli bilgiler verilir (Svensén, 2009: 6-8). Özellikle ilk üç sözlüksel bilgi tipinin sözlüğün en önemli ve temel bilgi tiplerinden olduğu söylenebilir. *Dizimsel bilgi*, genel olarak sözcüklerin *sözlüksel/eşdizimsel* ve *dil bilgisel/söz dizimsel davranışlarıyla* ilgilidir. *Dil bilgisel/ söz dizimsel bilgi*, sözlüğün türüne göre ağırlığı değişebilmekle birlikte özellikle genel amaçlı sözlüklerin vermesi gereken bilgi tiplerinden biridir. Dil bilgisel/ söz dizimsel bilginin özellikle sözlük birimlerin anlamlarının ayırt edilmesinde ve *metin oluşturma* (encoding) sürecindeki önemi ve oynadığı rol dikkate alındığında sadece genel amaçlı sözlükler için değil öğrenci sözlükleri için de bu bilginin betimlenmesinin önemi artmaktadır.

Madde başı bir sözcüğün söz dizimsel davranışları sözlükte farklı ağırlıkta çeşitli sözlüksel bilgi tipleri aracılığıyla doğrudan ya da dolaylı olarak betimlenebilir. Örneğin bir sözlük birimin *sözcük türü bilgisi* (part of speech) verilirken dolaylı olarak çeşitli dil bilgisel ve söz dizimsel davranışları da betimlenmiş olur. Türkçe Sözlük'te (TS) madde başı yapılan *ilgili* sözlük biriminin *sf.* (sıfat) etiketiyle kodlanması bu sözcüğün söz dizimsel davranışlarından birisi hakkında da (isimden önceki konumda bulunabilir) dolaylı olarak bilgi verildiği anlamına gelir. Bu dolaylı sözlüksel bilgi, sözcüğün dil bilgisel/ söz dizimsel davranışlarını tam olarak ortaya koyan, yeterli bir bilgi olarak görülemez. TS, bununla birlikte bütün sözlük birimleri için aynı tutumu sergilemez. TS sıfat, isim ve edatların dil bilgisel/ söz dizimsel bilgisini genellikle sözcük türü etiketleriyle dolaylı olarak belirtirken fiillerin söz dizimsel bilgisini herhangi bir sözcük türü bilgisi vermeden doğrudan betimler. TS'nin bu açıdan diğer sözcük türlerine nispeten fiillerin söz dizimsel davranışları hakkında daha fazla bilgi verdiği rahatlıkla söylenebilir. TS, fiillerin söz dizimsel bilgisini betimlemek için madde başından hemen sonra *nsz.* (nesne almayan fiil), *-i* (-i durum ekiyle kullanılan fiil), *-e* (-e durum ekiyle kullanılan fiil), *-den* (-den durum ekiyle kullanılan fiil), *-le* (ile edatıyla kullanılan fiil), *-de* (-de durum ekiyle kullanılan fiil) etiketlerini kullanılır. Ancak fiillerin söz dizimsel davranışı hakkında verilen bu

bilgiler de onların tabiatını bütünüyle ortaya koyacak denli değildir. Gerek fiillerin gerekse diğer sözcük türlerinin çok daha karmaşık ve farklı söz dizimsel davranışları vardır. Bir sözlüksel birimin söz dizimsel davranışıyla ilgili doğrudan ve en iyi dil bilgisel/ söz dizimsel bilgi kaydı sözcüğün *istem bilgisi* (valency) ve *söz dizimsel istemi* (syntactic valency) aracılığıyla sağlanabilir. *Türkçe Sözlük* fiillerin dil bilgisel/ söz dizimsel davranışını betimlemek için birtakım etiketler kullanmasına karşın kullanılan etiketlerin onların söz dizimsel davranışını ve bilgisini betimlemede yeterli olmadığı, çoğunlukla da tutarsız ve yanlış etiketlemelerin yapıldığı görülür. TS'de *fiiller* başta olmak üzere madde başı yapılan *sıfat*, *isim* ve *edatların* dil bilgisel/ söz dizimsel bilgisinin doğru ve eksiksiz betimlenebilmesi için sözlükçünün *istem bilgisi* (valency) farkındalığının olması gerektiği ileri sürülebilir.

1. İSTEM BİLGİSİ

Bir sözcük diğer sözcüklerle birtakım anlam bilimsel sınırlılıkların yanı sıra belirli dil bilgisel ve söz dizimsel kurallara göre bir araya gelir. Bununla birlikte dil bilgisel ve söz dizimsel kurallar sözcüklerden bağımsız değildir. Bir sözcüğün bulunduğu ya da bulunacağı dil bilgisel ve söz dizimsel koşulları büyük oranda yine sözcüğün ya da sözcük kategorisinin kendisinin belirlediği söylenebilir. Sözcük, söz dizimsel koşullarını ve çevresini belirleyebilme gücünü ise doğasında gizil biçimde bulunan *istem bilgisinden* alır. *İstem* (valency), genel olarak başta fiiller olmak üzere isimlerin, sıfatların ve edatların söz dizimsel çevresinde *üyeler* (arguments) ya da *katılanlar* (participants) adı da verilen belirli sayıda ve tipte tamlayıcıyla doldurulabilecek söz dizimsel boşluklar açabilme doğal gizil gücü olarak tanımlanabilir. Bu anlamda en tipik istem taşıyıcı sözlük birimi fiillerdir. Onun için istem kavramı en iyi fiillerden hareketle açıklanabilir. Örneğin *atmak* fiili “bir cismi bir yöne doğru fırlatmak” anlamıyla söz dizimsel çevresinde sayısal olarak üç istem boşluğu (x, y, z) açar. Bu boşluklar, [kim], [kimi], [kime]etiketleriyle temsil edilebilecek *yalın durum*, *yükleme durumu* ve *veyönelme durumu* ekli tamlayıcılarla doldurulur. Bu gerçekleşme, bir sözlüksel unsurun istem bilgisinin cümlenin temel söz dizimsel yapısını da oluşturduğu anlamına gelir.

İstem bilgisinin *mantıksal istem*, *anlam bilimsel istem* ve *söz dizimsel istem* olmak üzere üç farklı ve temel düzeyinin olduğu

söylenebilir. İstem bilgisinin söz konusu düzeyleri aslında fiilin ifade ettiği *olay yapısının* (event structure) doğal bir sonucu ve yansımasıdır. Örneğin *atmak* fiilinin ifade ettiği olay yapısında “atma işini yapan biri”, “atma işine maruz kalan bir nesne” ve “nesnenin atıldığı yönü ifade eden bir yer” olmak üzere üç katılan vardır. Olay yapısının söz konusu tabiatı bir konuşurun zihninde fiilin sayısal olarak üç istemi ya da katılanı olduğu bilgisini oluşturur; bu onun *mantıksal istemidir*. Fiil, mantıksal istemine göre cümlede belirli söz dizimsel boşluklar açar ve bu boşlukları belirli morfolojik özellikleri olan, genellikle de belirli durum ekli söz dizimsel tamlayıcılarla doldurur; bu da onun *söz dizimsel istemidir*. Yine fiilin ifade ettiği olay yapısına bağlı olarak çevresinde açtığı söz dizimsel istem boşluklarını dolduran tamlayıcılarına, *atmak* fiilinde olduğu gibi sırasıyla *Eden* (agent), *Etkilenen* (patient), *Hedef* (goal) vs. anlam bilimsel rolleri yüklemek suretiyle belirli anlam bilimsel yapıların oluşmasını sağlar; bu da onun *anlam bilimsel istemini* ifade eder. Burada bizim üzerinde duracağımız istem bilgisi türü sözcüklerin söz dizimsel çevresini, dolayısıyla dil bilimsel yapıların oluşmasını sağlayan *söz dizimsel istemdir* (syntacticvalency).

2. SÖZLÜKSEL BİRİMLERİN SÖZ DİZİMSEL İSTEMİ VE TÜRKÇE SÖZLÜK

Bir sözcüğün söz dizimsel çevresinde iki tip unsur olabilir: *söz dizimsel istem ve isteğe bağlı ögeler*. Söz dizimsel istem sözlüksel unsurların mantıksal istemi tarafından belirlenir ve cümlede genellikle belirli tamlayıcılarla gerçekleşir. Türkçede fiiller mantıksal istemi açısından *bir istemli* (x), *iki istemli* (x, y), *üç istemli* (x, y, z) ve *dört istemli* (x, y, z, q) olmak üzere sınıflandırılabilir. Bu, bir fiilin söz dizimsel çevresinde çoğunlukla belirli durum ekleriyle gerçekleşen bir (1), iki (2), üç (3) ve en fazla dört (4) tamlayıcısının olabileceği anlamına gelir. Örneğin *uyumak* gibi bir istemli (x) etken görünüşlü fiiller her zaman *özne* işlevinde, yalın durum ekli bir tamlayıcıyla gerçekleşen tek bir söz dizimsel davranış ve çevre meydana getirirken *kesmek*, *atmak* ve *aktarmak* gibi farklı istem kapasitesi olan fiiller farklı ve değişken söz dizimsel çevre ve davranışlar oluşturur (1a-4a):

1a) Ali uyuyor.	[kim]
2a) Ali eti bıçakla kesti.	[kim] [kimi] (kimle)
3a) Ali kalemi denize attı.	[kim], [kimi] [kime]
4a) Ali verilerini bilgisayardan harici belleğe aktardı.	[kim], [kimi] [kime] (kimden)

Fiillerin açtığı istem boşlukları sözlüksel birimin mantıksal istem bilgisinin sonucu olarak belirli tamlayıcılarla doldurulmasına karşın zorunluluk açısından aynı değildir. Yay araçlarla gösterilen tamlayıcılar onların seçimli söz dizimsel istemi olduğunu işaretler. (2b)'de [kimi] tamlayıcısı cümleden çıkarılamazken (*kimle*) tamlayıcısı cümlelerin anlamını etkilemeden silinebilir. Yine (4b)'de (*kimden*) tamlayıcısı cümleden rahatlıkla çıkarılabilir. Bu, tamlayıcıların sözcüğün istem bilgisi dâhilinde olmasına karşın söz dizimsel istemin *zorunlu* ve *seçimli* olmak üzere iki tipinin olduğunu gösterir. Bu, edimbilimsel koşulların¹ dışında bir fiilin alternatif söz dizimsel davranışının ve çevresinin olabileceği anlamına gelir.

2b) *Aliti bıçakla kesti.*

[kim] [kimi] (*kimle*)

4b) *Aliverilerinin bilgisayardan harici belleğe aktardı.* [kim] [kimi] [kime] (*kimden*)

Sözcüğün çevresinde söz dizimsel isteminin dışında isteğe bağlı öge ya da *ekleni* (adjunct) adı verilen başka unsurlar da bulunur. (2c)'de *az önce, mutfakta, istemeden, bir hamlede* fiilin isteğe bağlı ögeleridir. Cümleden silinebilmeleri açısından seçimli söz dizimsel isteme benzerler. Ancak isteğe bağlı ögeler, fiilin mantıksal isteminin gereği olmayan, konuşurun isteğine göre cümlede sınırsız sayıda gerçekleşebilen, çoğunlukla zarf işlevli unsurları ifade eder. Seçimli söz dizimsel istem ise sözcüğün mantıksal istemine bağlı olarak gerçekleşen, sayısı sınırlı ve cümlede aynı tamlayıcı tipleri ve söz dizimsel işlevlerle gerçekleşmesi mümkün olmayan söz dizimsel üyelere karşılık gelir.

2c) *Ali, etibıçakla az önce mutfakta istemeden bir hamlede kesti.* [kim] [kimi] (*kimle*)

TS'nin *nsz*, *-i*, *-e*, *-den*, *-de* ve *-le* etiketlerini fiillerin söz dizimsel istem bilgisi ya da davranışlarını betimlemek için kullandığı söylenebilir. Ancak kullanılan etiketlerin fiillerin söz dizimsel bilgisini betimlemek için yeterli olmadığı; sunulan bilginin de çoğunlukla yanlış, tutarsız ve eksik olduğu; söz konusu etiketlerin fiillerin söz dizimsel bilgisini gerçek anlamda kodlamadığı görülür (bkz. Uzun, 1996; Boz, 2011: 35)². TS'de *nsz* etiketi *uyumak* gibi “nesne almayan fiilleri” etiketlemek için kullanıldığı belirtilmesine

¹ Edimbilimsel koşullara göre bir fiilin farklı söz dizimsel çevreleri olabilir. Bu, başlı başına ayrı bir çalışma konusudur.

² Türkçe Sözlük'te kullanılan *nsz*. etiketi ve kısaltmasıyla ilgili Boz (2011) de geniş bir inceleme yapmış ve söz konusu etiketin yanlış ve tutarsız kullanıldığını belirtmiştir. Ancak Boz (2011)'in nesne anlayışındaki farklılık incelemeyi söz dizimsel/dil bilimsel bir bilgi olmaktan çıkarmış; duruma farklı, daha çok da anlam bilimsel bir boyut kazandırmıştır.

karşın çoğu yerde aynı etiket nesne isteyen *atmak* gibi fiiller için de kullanılmıştır.

atmak -ar

-
1. *-i, -e* Bir cismi bir yöne doğru fırlatmak
"Taşı suya atmak."

 2. Bir şeyi yere doğru bırakmak

 3. Bir kimsenin ilişkisini kesmek

 4. *-e, nsz* Koymak
"Mutlaka yemeklerimize biber atmayı âdet edinmişiz." - B. Felek

 5. Rastgele bir kenara koymak

nsz. etiketinin hem [kim] tamlayıcısı dışında başka hiçbir tamlayıcıya çevresinde söz dizimsel boşluk açmayan *uyumak* gibi bir istemli fiiller için hem de ekli ve eksiz yükleme durumuyla gerçekleşen tamlayıcılara istem boşluğu açabilen iki istemli *atmak* fiilleri için de kullanılması sözcüğün söz dizimsel çevresinin gerçek anlamda betimlenmediğini, bu anlamda *nsz* etiketinin özensiz ve gelişigüzel kullanıldığını gösterir. TS'nin *atmak* fiilinin 4. anlamı "koymak" için verdiği (*-e, nsz*) şeklindeki bilginin verilen örnek dikkate alındığında yanlış ve eksik olduğu hemen anlaşılacaktır. Zira *atmak* fiilinin 4. anlamı çevresinde üç istem boşluğu açar. Birinci [kim] tamlayıcısıyla, ikincisi [kime] tamlayıcısıyla, üçüncüsü ise [ne] tamlayıcısıyla gerçekleşir. Dolayısıyla söz konusu söz dizimsel bilginin [kim, ne/kimi, kime] şeklinde olması gerektiği söylenebilir.

Korkmak fiili söz dizimsel çevresinde birincisi [kim], ikincisi [kimden] tamlayıcılarının gerçekleşebileceği iki söz dizimsel istem boşluğu açabilir. [kimden] tamlayıcısı fiilin anlamına göre zorunlu ya da seçimli gerçekleşebilir. Bu da onun alternatif söz dizimsel davranışlarının olduğu anlamına gelir. Fiilin 1. anlamı için [kimden] tamlayıcısı seçimli gerçekleşebilirken 2., 3. ve 4. anlamı için zorunlu bir tamlayıcıdır ve bu, fiilin söz dizimsel çevresini belirleyen önemli bir bilgidir³. Ancak TS *korkmak* fiilinin söz dizimsel bilgisiyle ilgili alternatif söz dizimsel davranışlarını betimlemek bir yana temel söz

³ TS'nin 3. anlam için verdiği örneğin yanlış olduğu söylenebilir. 3. anlam için verilen örneğin aksine 1. anlam için daha uygun olduğu görülür.

dizimsel davranışlarını bile gözden kaçırmış, fiilin tüm anlam girişleri için yalnızca *nsz* etiketini kullanmıştır.

korkmak -ar
nsz

1. *nsz* Korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak
"Karanlık yerde insan korkmaz mıydı?"

2. Kaygı duymak, endişe etmek

3. Çekinmek, sakınmak, saygı duymak
"Sabaha karşı aşığı indi, aralık kapıdan korka korka babasına baktı."

4. Yapamamak, cesaret edememek

Kimi zaman ise TS fiillerin söz dizimsel bilgisini bütünüyle yanlış verir. Örneğin *beklemek* fiili "bir iş oluncaya, biri gelinceye değin bir yerde kalmak, durmak" anlamında iki istemlidir ve çevresinde biri özne diğeri nesne olarak işlev görecektir [kim] ve [kimi] tamlayıcıları için iki söz dizimsel istem boşluğu açar. Ancak *beklemek* fiilinin 1. anlamı için verilen örnek yükleme durum ekli bir tamlayıcı buldurmasına karşın *nsz* etiketiyle betimlenir. Aksine *beklemek* fiilinin 2. anlamı bir istemli, dolayısıyla özne dışında herhangi bir tamlayıcının gerçekleşebileceği söz dizimsel bir çevreye sahip olmadığı hâlde (-i) etiketiyle betimlenmiştir. Bu, TS'de kullanılan örneklerin dahi dikkate alınmadığını göstermektedir. Benzer bir durum *iletmek* fiili için de söz konusudur. *İletmek* üç istemli olmasına ve [kime] tamlayıcısının da gerçekleştiği söz dizimsel bir çevreye sahip olmasına rağmen bu bilgi belirtilmemiştir.

beklemek

1. *nsz* Bir iş oluncaya, biri gelinceye değin bir yerde kalmak, durmak
"Ben de seni bekliyordum zaten."

2. -iSüre tanımak, acele etmemek
"Bu ikramın sebebini anlamak için telaşsız bekledi."

iletmek

1. -i Götürmek, ulaştırmak, nakletmek, geçirmek
"Bunların tek kaygıları gördüklerini, duyduklarını okurlara iletmeştir."

2. *fizik* Elektrik akımı, ısı, gaz vb.ni bir yerden başka bir yere götürmek

Söz konusu söz dizimsel bilgi yanlışlıklarının madde hatalardan kaynaklanmadığını, sözlükte sürekli tekrarlandığı görülür. Bunun, TS'nin fiillerin söz dizimsel davranışlarını betimelerken çoğu zaman sadece fiilin geçtiği örnek cümleden hareket edilmesinden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Fiilin kullanıldığı cümlede hangi durum ekli öge varsa fiilin söz dizimsel davranışının da ona göre betimlendiği anlaşılıyor. Örneğin *uzatmak* fiilinin 2. 3. ve 6. anlamları dikkate alındığında mantıksal açıdan üç istemli olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar sırasıyla [kim] [kimi] [kime] tamlayıcılarıyla doldurulabilir. 2. anlamı söz konusu olduğunda [kime] tamlayıcısının, 3. anlamı söz konusu olduğunda [kimi] tamlayıcısının söz diziminde gerçekleşmemesi onun iki istemli olmasından değil seçimli söz dizimsel isteminin cümlede gerçekleşmemesinden ileri gelir. TS, bu durumu dikkate almamış, fiilin kullanıldığı cümlede hangi durum ekli tamlayıcı varsa söz dizimsel davranışı da ona göre betimlemiştir.

TS, kimi zaman sözlük birimlerin söz dizimsel davranışlarıyla ilgili hiçbir söz dizimsel bilgi sunmaz. Örneğin *uzatmak* fiilinin eksik ve yanlış olmasına rağmen diğer anlamlarının meydana getirdiği söz dizimsel davranışlarıyla ilgili bilgiler verilirken 4. ve 5. anlamıyla ilgili her hangi bir söz dizimsel bilgi verilmemiştir.

uzatmak

1. *nsz* Uzamasına sebep olmak, uzamasını sağlamak

"Saç *uzatmak*. Tırnak *uzatmak*."

2. *-i* Baş, kolları veya bacakları bir yere yöneltmek

"Koğuşun açık duran kapısından hastalar başlarını *uzatıp* koridordakilere, yerde duran sedyeye *bakıyorlar*."

3. *-e* Bir şeyi vermek için birine yöneltmek

"Şu köşe rafında toz şeker kutusu var, *uzativer bana*."

4. Germek

"İp *uzatmak*."

5. Konuşmayı, tartışmayı sürdürmek

"Her iki odadan üçer beşer kişi *lakırtıyı uzattılar*."

6. *-e* Vermek, göndermek

"Can, topu Zeki'ye *uzattı*."

7. *-i* Süreyi artırmak, temdit etmek

"Yıllardır beklediği bu zevkli anları mümkün olduğu kadar *uzatmak istediği her*

uzatmak

hâlimden belliydi."

Fiiller, açtığı söz dizimsel boşlukları yalnızca durum ekli tamlayıcılarla doldurmaz. Fiil, açtığı kimi boşlukların edat ekli tamlayıcılarla [EÖ] doldurulmasını ister. Bu, fiilin durum ekli tamlayıcılar dışında farklı söz dizimsel davranışının ve çevresinin oluşabileceği anlamına gelir. Örneğin TS’de 1. anlamı “görünmek”; 7. anlamı “olmak, oluşmak, ortaya çıkmak, doğmak” şeklinde tanımlanan *başlamak* fiili *sonra* ve *ile* edatlarıyla teşkil edilmiş birer [EÖ] tamlayıcısına ihtiyaç duyar (5a-6a). Aksi durumda cümle dil bilgisel olmaktan çıkar ve anlam belirsizliği oluşur (5b-6b). Aynı şekilde (7a)’da *inmek* fiilinin de “uzamak, ulaşmak” anlamında *kadar* edatıyla çekimlenmiş bir tamlayıcıya gerek duyduğu görülür. TS, *başlamak* ve *inmek* fiillerinin söz konusu söz dizimsel bilgisine dair hiçbir etiketleme kullanmamıştır.

5a) *Kasabanın kenar mahallelerinden sonra*_[EÖ] *bir mezarlık*_[kim] *başlardı.*_[kim] [EÖ]

5b) **bir mezarlık*_[kim] *başlardı.* *[kim]

6a) *Şiirimiz*_[kim] *milletimizin Anadolu'daki teşekkülü ile*_[EÖ] *başlar.* [kim][EÖ]

6b) **Şiirimizbaşlar.* *[kim]

7a) *Zeytinlik*_[kim] *ta vadiye kadar*_[EÖ] *iniyordu.*_[kim] [EÖ]

7b) **Zeytinlik*_[kime] *iniyordu.* *[kim]

Fiillerin 1’den 4’e kadar söz dizimsel istem boşluğu açabilecek bir istem kapasitesi olmakla birlikte sabit, değişmeyen bir istem bilgisinden söz etmek de mümkün değildir. Fiilin istem bilgisi fiilin anlamına ve çatı görünüşe göre değişebilmektedir. Söz konusu değişkenler olduğunda fiilin söz dizimsel isteminin sayısı, tamlayıcı tipi, tamlayıcılarının söz dizimsel konumu da doğal olarak değişmektedir. Bu da fiilin farklı anlamları ve çatı şekilleri söz konusu olduğunda farklı dil bilgisel/ söz dizimsel çevresinin ve yapısının oluşması anlamına gelmektedir. TS’nin fiillerin anlam değişikliğinden kaynaklanan farklı söz dizimsel davranışlarını etiketlemekte çoğu zaman yanılığa düştüğü görülmektedir. TS, *dolaşmak* fiilinin 1. anlamını [kim] ve [kimde] şeklinde betimlenebilecek söz dizimsel davranışı olmasına karşın, verilen örnek cümleyle her ne kadar çelişse de, *nsz* etiketiyle betimlemiştir. Fiilin ikinci söz dizimsel isteminin “saç, iplik vb. şeyler birbirine karışarak güç çözümlür duruma gelmek”

anlamında [kime]; “doğru gitmeyip yolu uzatmak” anlamı söz konusu olduğunda [kimi]tamlayıcısıyla gerçekleşen söz dizimsel bir çevresi olmasına karşın⁴ TS yine fiilin tüm anlamlarını aynı söz dizimsel bilgiyle, *nsz* etiketiyle vermiştir.

dolaşmak

nsz

1. *nsz* Gezmek, gezinmek

"Büsbütün gece kapanmadan şehri biraz dolaşmak istedik."

2. Doğru gitmeyip yolu uzatmak

"Bu yoldan giderseniz çok dolaşırsınız."

3. Dönüp başka bir yönden gelmek

"Dolaş da arka kapıdan gel."

4. Akmak

"Damarlarında aynı kan dolaşıyor."

5. Saç, iplik vb. şeyler birbirine karışarak güç çözülür duruma gelmek

"Saçları taranmamaktan dolaşmış."

....

Sözcüklerin söz dizimsel istemi ve davranışları fiilin farklı anlamları söz konusu olduğunda değişiklik gösterebileceği gibi çatı değişikliği durumunda da değişiklik gösterir. Bir fiilin etken biçiminin sahip olduğu istem kapasitesinde edilgenleştirme gibi dil bilgisel süreçlerde azalma; ettirgenleştirme gibi dil bilgisel süreçlerde ise artma olur. Örneğin (8b) ve (8c)'de *kesmek* fiilin edilgen ve ettirgen biçimlerinin cümlelerin söz dizimsel yapısında değişikliğe yol açtığı görülür. Çatı değişikliği (8b)'de fiilin söz dizimsel istem sayısında azalmaya, (8c)'de ise artışa; dolayısıyla etken biçiminden farklı söz dizimsel davranışlar sergilemesine yol açmıştır.

8a) *Adam*_[kim]*ı**ı*_[kimi] *kesti*.

[kim] [kimi]

8b) *İp*_[kim] *kes-il-di*.

[kim]

8c) *Kadın*_[kim] *adama*_[kime] *ipi*_[kimi] *kes-tir-di*

[kim] [kimi] [kime]

TS'nin fiillerin çatı değişikliklerine bağlı ortaya çıkan söz dizimsel davranışlarını çoğu zaman göz ardı ettiği görülür. TS'de *kesmek*, *kestirmek*, *kestirtmek* ve *bölmek*, *böldürmek*, *böldürtmek* gibi

⁴ a) Çocuklar kıyıya çekilen ip-e dolaştı. [kim] [kime]

b) Çocuklar kıyıya çekilen ip-i dolaştı. [kim] [kimi]

fiil şekillerinin tümü aynı söz dizimsel bilgiyle betimlenmiştir. Oysa fiilin farklı çatı görünüşleri onun söz dizimsel çevresine doğrudan etki yapar. Örneğin *kesmek* fiili [kim]ve [kimi] tamlayıcılarıyla gerçekleşebilecek iki söz dizimsel boşluk açarken *kestirmek* ve *kestirtmek*⁵ [kim][kimi]ve [kime] olmak üzere en az üç tamlayıcının gerçekleşebileceği söz dizimsel bir çevrede gerçekleşir. Ancak TS’de *kesmek*, *kestirmek* ve *kestirtmek* fiil şekilleri tek bir söz dizimsel davranış sergiliyormuş gibi gösterilmiş, sadece (-i) etiketiyle kodlanmıştır. TS’nin diğer fiil şekilleri söz konusu olduğunda da benzer hatalara düştüğü gözlemlenmektedir. TS’nin fiillerin farklı şekillerinin sergilediği bu tür söz dizimsel davranışları görebilmesi ve betimleyebilmesi beklenir.

kesmek -er

-i

1. -i Bıçak, makas vb. bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak, parçalamak, doğramak
"İpi kesmek."

2. Dibinden ayırmak
"Ağaçları kesmek. Dalları kesmek."

kestirmek

-i

1. -i Kesme işini yaptırmak
"Köyde kefenlik bez olmadığı için Selim sandalın yelkenini kestirip kefen diktirdi."

2. Akıl yolu ile gerçeğe yakın bir yargıya varmak, tahmin etmek
"Ben bu kadar şeyi kestiremez miyim?"

3. Kesilmesini sağlamak, kesilmesine yol açmak
"Bebeğin sütünü limon sıkarak kestirdi."

kestirtmek

-i

-i Kestirme işini yaptırmak

TS, kimi zaman da genellemelere gider ve her edilgenleştirme biçimbiriminin söz dizimsel istem azalttığı yanlışlığına düşer. Oysa

⁵*Kestirtmek* fiil şeklinin gerçekte dört istemi vardır ancak Türkçe bunun söz dizimsel olarak gerçekleşmesine izin vermez. Türkçe söz diziminin sınırlılıklarıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Doğan 2017.

*orta çatı (middle voice)*⁶ görünüşlü Türkçe fiiller nesneyi cümleden silmediği gibi nesne dışında yönelme durum ekli bir üyeyi söz diziminden düşürebilir. Örneğin *takmak* [kim][kimi] ve [kime] tamlayıcılarına boşluk açabilecek üç istemli bir fiil olmasına karşın *takınmak* şeklinin iki söz dizimsel istemi vardır ancak söz diziminden yükleme durum ekli tamlayıcı değil yönelme durum ekli tamlayıcı silinir. TS genelleme yaparak, verdiği örneğe de ters düşecek şekilde fiili *nsz* olarak etiketler.

takınmak

nsz

1. *nsz* Kendine takmak

2. *-i* Bir nitelik veya durum almak

"*Takındığı bu sıfatı boynundaki kravattan fazla mühimsediği de yoktu.*"

Fiillerin isteğe bağlı unsurları ya da eklentileri kimi zaman birer söz dizimsel tamlayıcı konumuna yükselttiği görülür. İsteğe bağlı unsurlar genel olarak bir cümlede sınırsız sayıda bulunabilirken ve cümleden de rahatlıkla çıkarılabilmesine karşın (9a)'da "yeter olmak, yetmek, yetişmek" anlamıyla *gitmek* fiilinin zarflık işlevi gören isteğe bağlı unsurunun cümlenin zorunlu tamlayıcısına dönüştüğü söylenebilir. Buna, zarflık unsurun cümleden silinmesi durumunda anlam belirsizliğine yol açması delil olarak gösterilebilir (9b). Bu, fiillerin zarf öbeği tamlayıcısına [ZÖ] gerek duyduğu ve fiilin kendine özgü söz dizimsel bir davranış geliştirdiği anlamına gelmektedir. TS'nin fiilin bu tür söz dizimsel davranışlarını göremediği anlaşılmaktadır. Oysa sözlük birimlerin sergilediği söz dizimsel davranışlarının bilinmesi onların farklı anlamlarının tespit edilebilmesi için önemli bir bilgi kaynağı olarak kullanılabilir.

9a) *İki ton kömür_[kim] üç av_[zö] gider.*

[kim] [ZÖ]

9b) **İki ton kömür_[kim] gider.*

*[kim]

Bazı fiiller çevresinde açtığı istem boşluklarını her ne kadar durum ekli bir tamlayıcıyla doldursa da tamlayıcısının ayrıca başka morfolojik nitelikler taşımasını ister. (10)'da *anlamak* fiilinin TS'deki şekliyle "bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak" anlamında kullanılabilmesi için çevresinde iki söz dizimsel istem boşluğuna ihtiyacı vardır. İkinci boşluk [kimi] tamlayıcısıyla doldurulmasına karşın *anlamak* fiili bu tamlayıcının fiilimsi yapısında

⁶ Türkçede orta çatı görünüşlü fiillerin söz dizimsel davranışı için bkz. Doğan 2016.

olmasını ister. Bu, fiilin yan cümle tamlayıcısı [YC] istediği şekilde yorumlanabilir. Aynı durum (11)'de “sanısını uyandırmak, gibi görünmek” anlamında *benzemek* fiili için de söz konusudur.

10) *(ben)*_[kimi]*800 milyon liramın alındığını*_[kimi<filimsi>]*anladım.* [kim] [kimi]

11) *Bu zavallı*_[kim]*çokça içmişe*_[kime<filimsi>]*benziyor.* [kim] [kime<filimsi>]

Bazı fiiller ise doğrudan ya da *ki'li* bir yan cümle tamlayıcısına [YC] gerek duyar.(12)'de “varsaymak, farz etmek” anlamında *tutmak* fiili açtığı söz dizimsel boşluğun bir yancümle tamlayıcısıyla [YC] doldurulmasını ister. Buna karşın TS'de *anlamak, benzemek ve tutmak* fiillerinin söz konusu söz dizimsel davranışıyla ilgili bir bilgi sunulmamıştır.

12) *Haydi, (biz)*_[kim]*tutalım babasının bir günahı vardı*_[YC]*,çekti.* [kim] [YC]

TS'de bu türden söz dizimsel bilgilere yer verilmez ancak bu tür söz dizimsel davranışların da etiketlenmesiyle hem metin oluşturmaya dönük dil bilimsel süreçler için hem de fiilin farklı anlamlarının ayırt edilmesi için kayda değer bilgi sunulmuş olur.

Söz dizimsel istem yalnızca sözlüksel birimlerin açtığı istem boşluklarının belirli durum ekli ve morfolojik özellikli tamlayıcılarla doldurulması sonucu meydana gelen belirli dil bilgisel/ söz dizimsel yapılarla tanımlanmaz. Sözlük birimler tamlayıcılarını aynı zamanda belirli söz dizimsel konumlarda gerçekleşmeye zorlayabilir. Bu, Türkçenin her zaman esnek bir söz diziminin olmadığını, özellikle fiillerin katı söz dizimsel davranışlarının da olduğunu gösterir. Örneğin 12. anlamı “bir durumdan başka duruma getirmek, dönüştürmek” şeklinde tanımlanan *çevirmek* fiili, TS'de de betimlendiği gibi [kim] [kimi] ve [kime] şeklinde ifade edilebilecek söz dizimsel bir çevrede gerçekleşir ancak [kime] tamlayıcısının hemen önündeki söz dizimsel konumda gerçekleşmesini ister (13a). Aksi takdirde cümle dil bilgisi-dışı olur (13b). Benzer bir durum (14a)'da *vermek* fiili için de söz konusudur. (14a)'da “döndürmek, çevirmek, yöneltmek” anlamıyla *vermek* [kime] tamlayıcısını fiile bitişik konumda, başka bir deyişle onun kendisiyle *içermeilişkisi* (incorporation) içinde olmasını ister. Aksi durumda cümle yine dil bilgisel olmaktan çıkar (14b). Bu söz dizimsel gerçekleşme biçimleri doğrudan söz konusu fiillerin söz dizimsel davranışlarıyla ilgili bir bilgidir. TS'nin fiillerle ilgili bu tür söz dizimsel davranışları da betimlemesi beklenir ancak TS'de bu türden bir söz dizimsel bilgiye rastlanmaz.

- 13a) (onlar) *Evlerini*_[kimi]*ötele*_[kime] çevirdiler_[kim] [kimi] [kime]
 13b) *(onlar) *Ötele*_[kime]*evlerini*_[kimi] çevirdiler.*_[kim] [kime] [kimi]
 14a) *Arabanın burnunu*_[kimi]*rıhtıma*_[kime] verdiler. [kim] [kimi] [kime]
 14b) **Rıhtıma*_[kime]*arabanın burnunu*_[kimi] verdiler. *[kim] [kime] [kimi]

Türkçede fiillerin yanı sıra sıfat, isim ve edatların da çeşitli ve karmaşık söz dizimsel davranışları olmasına karşın TS bütün sözcük türleri için aynı tutumu sergilemez. TS yetersiz, özensiz ve tutarsız olmasına karşın fiillerin söz dizimsel çevresiyle ilgili çok daha fazla bilgi verirken sıfat, isim ve edatlarla ilgili doğrudan hiçbir söz dizimsel bilgi vermez. Sözcüklerin çevresinde oluşturdukları söz dizimsel/ dil bilgisel yapılar yalnızca fiillerin değil aynı zamanda sıfat, isim ve edat etiketli madde başı sözcüklerin de bir özelliğidir. Türkçede hem isimlerin hem sıfatların hem de edatların kendine özgü söz dizimsel davranışlarının ve çevresinin olduğu görülür. Örneğin *eğilim* ismi, [kimin] ve [kime] tamlayıcılarıyla gerçekleşen iki istemli bir isimdir. [kimin] tamlayıcısı dil bilgisel bağlamın etkisiyle seçimli gerçekleşebilirken [kime] tamlayıcısının ismin söz dizimsel çevresinde mutlaka gerçekleşmesi gerekir (15b). Aksi durumda cümle dil bilgisel olmaktan çıkar (15c).

- 15a) *İnsanoğlunun, yaradılıştan medeniliğe*_[kime]*eğilimi vardır.*
 15b) *yaradılıştan medeniliğe*_[kime]*eğilimi vardır.*
 15c) **İnsanoğlunun yaradılıştan eğilimi vardır.*

TS, iç üye olarak da ifade edilen bu tür tamlayıcıları etiketleyebilmelidir. Ancak TS'nin isimlerin söz dizimsel davranışları ve çevresiyle herhangi bir etiketleme yapmadığı görülür.

eğilim **isim**

-
1. *isim* Bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelme, meyil, temayül "*İnsanoğlunun, yaradılıştan medeniliğe eğilimi vardır.*"
-
2. Belirli bir siyasi görüşe veya düşünceye yakın olma durumu, tandans
-
3. Para piyasalarında zamanla oluşan değişim, alım satım işlemleriyle ilgili iniş çıkış seyri
-

Türkçe *yoksun* sıfatının kendine özgü söz dizimsel davranışları vardır. (16a)'da *yoksun* sıfatı kendinden önce [kimden] durum ekli bir tamlayıcıyı ister, aksi durumda cümle dil bilgisel olmaktan çıkar (16b).

- 16a) *Adaletten*_[kimden]*yoksun bir ülkede ileri demokrasiden söz edilemez.*

16b) ***yoksun** bir ülkede ileri demokrasiden söz edilemez.

TS'de *yoksun* sözlük birimiyle ilgili sadece sözcük türü açısından *sıfat* olduğu bilgisi verilmiştir. Bu da dolaylı olarak onun isimden önce geleceği anlamına gelir. TS'de aynen fiiller gibi *yoksunsıfatının* da kendine özgü söz dizimsel davranışının ve çevresinin verilmesi beklenirdi.

yoksun
sıfat

sıfat Belli bir şeyden kendisinde olmayan, belli bir şeyin yokluğunu çeken, mahrum

Edatların da fiil, sıfat ve isimler gibi farklı işlevleri söz konusu olduğunda çoğu zaman değişkenlik gösteren kendine özgü söz dizimsel davranışları vardır. Buna karşın TS'de edat etiketli sözlük birimlerle ilgili sözcük türü bilgisi dışında herhangi bir bilgi sunulmamıştır. Örneğin *kadar* edatının (17)'de söz dizimsel çevresinde iki istem boşluğu açtığı ve boşlukları [kimden] ve [kime] tamlayıcı tipleriyle doldurduğu görülür.

17) Duvarcılıktan_[kimden]çiniciliğe_[kime] **kadar** her işte çalıştı.

TS'deki 1. ve 2. anlamı söz konusu olduğunda *kadar* edatı kendinden önce yalın durum tamlayıcısını isterken 3. anlamı söz konusu olduğunda biri seçimli diğeri zorunlu olmak üzere (*kimden*) ve [kime] tamlayıcılarıyla kullanılmasını gerektirir. Buna karşın TS'de *kadar* edatının söz dizimsel davranışları hakkında hiçbir söz dizimsel bilginin verilmediği görülür. Oysa edatlar, fiiller gibi kendine özgü ve değişken söz dizimsel davranışlar sergiler. TS'nin en az fiiller kadar edatların da söz dizimsel bilgisi konusunda özen göstermesi beklenirdi.

kadar
edat Arapça *kaḍar*

1. *edat* Ölçüsünde, derecesinde
"Balıkçılıkta para vardır ama dalgıçlık kadar da genç işidir."

2. Büyüklüğünde, genişliğinde
"Bacak kadar çocuk." "Avuç içi kadar yer."

3. Dek
"Saat ona_[kime] **kadar** sokaklarda gezdi."

SONUÇ

Sözlüksel birimlerin söz dizimsel davranışları ve çevresi, bir dilin en önemli sözlük türlerinden olan tek dilli genel sözlüklerin madde başı ve içi sözcükler hakkında vermesi gerektiği sözlüksel bilgi tiplerinden biridir. Türkçe Sözlük'te madde başı ve içi verilen fiil, isim, sıfat ve edatların söz dizimsel davranışları ve çevresiyle ilgili bu bilgi ya hiç dikkate alınmamış ya da gelişi güzel ve tutarsız biçimde betimlendiği görülmektedir. TS sıfat, isim ve edatlara nispeten fiillerin söz dizimsel davranışlarıyla ilgili çok daha fazla bilgi vermesine karşın bunların da çoğunlukla yanlış olduğu gözlemlenmektedir. Yanlışlıkların ise maddi hatalardan ve birkaç örneklemeden ibaret olmadığı aksine sözlüğün başından sonuna kadar tekrar ettiği görülmektedir. Sözlüksel birimlerin söz dizimsel davranışının yanlış ya da eksik betimlenmesinin temelinde ise sadece bir ya da birkaç örneğe dayanması yatıyor. Sözcüklerin söz dizimsel davranışlarının kaynağı soyut ve evrensel bir dil bilgisel bir olguya dayanır dolayısıyla her zaman söz dizimsel gerçekleşmeyle sınırlı değil ve cümlelerin söz dizimsel yapısından hareketle belirlenemez. Sözlüksel birimlerin söz dizimsel davranışı ve çevresi gelişi güzel değil belirli bir kurama ve yönteme dayalı olarak sistemli, tutarlı ve sözcük biliminin diğer parametreleriyle uyumlu biçimde betimlenmelidir. Bunun için de en iyi ve uygun yaklaşım istem dil bilgisidir. TS'deki söz dizimsel bilginin tutarlı ve yeterli olabilmesi için bir sözlükçünün sözcüklerin istem bilgisi farkındalığının olması ve Türkçenin istem dil bilgisinin temel alınarak hazırlandığı istem sözlüklerinden (valency dictionary) ve her bir sözcük türü için yapılan istem bilgisi monografilerinden hareket edilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

- Boz, Erdoğan (2011). "Türkçede Sorunlu Kısaltmalar (-i) ve (nsz.)". *Sözlük Bilimi Yazıları I*, Gazi Kitabevi: Ankara.
- Daugaard, J. (2002). *On the valency of Danish adjectives*. Copenhagen.
- Doğan, Nuh (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Doğan, Nuh (2014). "Çok İşlevlilik Açısından Türkçe Edatların Söz Dizimsel ve Anlam Bilimsel Yapısı". *Dil Araştırmaları*, Sayı 15, s. 105-109
- Doğan, Nuh (2015). "Türkiye Türkçesinde İsimlerin İstem Bilgisi". 8. *Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı*, 01-03 Ekim 2015, İstanbul.
- Doğan, Nuh (2015). "Türkçe Sıfatların İstem Bilgisi". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* (Journal of Modern Turkish Studies), 12 (3), s. 77-90.
- Doğan, Nuh (2016). "İstem Sözlükleri ve Türkçe". *The Journal of Academic Social Science Studies* (42), 251-268.
- Doğan, Nuh (2016). "Türkçede Orta çatı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 9(43), s. 195-206.

- Fillmore, Charles. J. (2003). "Valency and Semantic Roles: the Concept of Deep StructureCase". *Dependency and valency - Dependenz und Valenz*. Eds.: Vilmos Ágel vd. Berlin and New York: Walter de Gruyter, pp. 457-475.
- Herbst, Thomas. (1988). "A Valency Model for Nouns in English", *Journal of Linguistics*. Vol. 24, No. 2, pp. 265-301
- Hunston, Suson and Gill Francis. 2000. *Pattern Grammar*. USA:Jhon Benjamins V.B.
- Kupść, A (2009). "Adjectives: Constructions vs. Valence". *Aspects of Natural Language ProcessingLecture Notes in Computer Science*, Volume 5070/2009, pp. 241-269.
- Matthews, Peter.(2007). "The Scope of Valency in Grammar". *Valency – Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues*, Berlin, New York: Mouton de Guyter, s. 3-14.
- Pişha P. (1981). "On the case frames of nouns".*Prague Studies in MathematicalLinguistics*, Vol. 7, 215–224.
- Spevak, Olga. (2014). *Noun Valency*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins B.V.
- Svensén, Bo (2009). *A Handbook of lexicography: The theory and practice of dictionarymaking*. Cambridge University Press.
- Uzun, Nadir Engin 2003. "Modern Dilbilim Bulguları Işığında Türkçe Sözlüğe Bir Bakış", *Dil ve Edebiyatı AraştırmalarıSempozyumu 2003, MustafaCanpolat Armağanı*. Haz.: Aysu Ata, Mehmet Ölmez, ss. 281-293

SÖZLÜKÇÜLÜK ÇALIŞMALARINDA TÜRKÇE BİLGİSAYAR DERLEMLERİNİN KULLANIMI

Oktay AHMED*

ÖZET

Bilgisayar derlemleri, son zamanlarda sözlükçülük çalışmalarında vazgeçilmez araçlar olmaya başladı. Türkçe derlemlerin sayısı çoğaldıkça, dilcilere çok kapsamlı araştırma araçları sağlanmış oldu. Türkçe derlemler henüz çok yeni olmalarına rağmen, diğer büyük dillerin derlemlerinden hiç de gerisinde değildir.

Bu çalışmada, klâsik araştırma yöntemlerinden çok daha kullanışlı ve daha derin araştırmayı sağlayan Türkçe derlemlerin sözlükçülük çalışmalarında kullanılabilirlik imkânlarından bahsedilmektedir.

Sözlükçülük çalışmalarında Türkçe Ulusal Derlemi, ODTÜ Türkçe Derlemi, TS Corpus ve diğer derlemlerin kullanımından söz edilmektedir. Bu derlemler sadece yazılı güncel Türkçeye ilgili değildir. Bazıları konuşma dili, bazıları tarihi Türkçeye de ilgilidir. Erişimi açık olan derlemlerin dışında, çeşitli çalışmalar için oluşturulan özel derlemlerden de bahsedilmiştir. Bunların yanısıra, hangi elektronik kaynakların derlem olarak ele alınabileceği ve sözlükçülük çalışmalarında kullanılabilirliğine yer verilmiştir.

***Anahtar Sözcükler:** derlem, bilgisayar derlemi, derlem dilbilim.*

THE USE OF TURKISH COMPUTER CORPORA IN LEXICOGRAPHIC STUDIES

ABSTRACT

Computer corpora are becoming indispensable tools in lexicographic works lately. As the number of Turkish corpora grows, the linguists have been provided a very comprehensive research tools. Despite the Turkish corpora are not yet very old, it is not well behind the corpora of the other major languages.

This paper discusses the possibilities that Turkish corpora provides to lexicographic studies. These researches are much more useful and deeper than those seen in classical research methods.

Turkish National Corpus, METU Turkish Corpus, TS Corpus etc. various corpora are mentioned in context of using in lexicographic works. These corpora are not related only to current written Turkish. Some are related to spoken Turkish and some to old (historic) Turkish.

Beside the corpora with open access, in the paper are also mentioned specific corpora created to fulfill the needs of specific researches, as well as which electronic resources can be used as corpora and could be used in lexicographic works.

***Keywords:** corpus, computer corpora, corpus linguistics.*

*Prof. Dr. "Aziz Kiril ve Metodiy" Üniversitesi, "Blaje Koneski" Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Üsküp (Makedonya), e-posta: oktay@flf.ukim.edu.mk, oktayahmed@gmail.com

1. GİRİŞ

Sözlükler, bir dilin belli bir zaman dilimi içerisinde kelime hazinesini sistematik bir şekilde ortaya çıkarmaya çalışan önemli çalışmalardır. Türkçenin en eski yazılı eserleri 5. yüzyıla dayanmaktadır, ancak ilk derli toplu önemli eserler 8. yüzyıla ait Göktürk yazıtlarıdır. Çin kaynaklarında daha da eski kayıtlara rastlanılabilir, fakat bunlar Çinceye çevrilmiş notlardır.

Türkçenin sözlükçülük tarihi, genel bir kabule göre, Kaşgarlı Mahmut'un "Dîvânü Lügâti't-Türk" eseriyle 11. yüzyılda başlamaktadır. Ardından kayda değer birçok çalışma bugün elimize ulaşmıştır: "Codex Cumanicus" (13. yy'ın sonu ve 14. yy'ın başı), "Lügat-ı Ferišteoğlu" (14. yy), "Kâmûs-ı Türkî" (20. yy'ın başı), vb. Atatürk tarafından 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Dil Kurumu) kurulmasıyla, sözlükçülük geleneği bir hayli hız kazanmıştır. Güncel Türkçe Sözlük'ün ilk baskısı 1945 yılında yapılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Empirik verilerin kullanımının bilgisayarlardan çok önce de uzun tarihi vardır.

1940'larda yapısalcılık (structuralism) ve "ayakkabı kutusu derlemleri" ("shoobox corpora") kullanılmaktaydı.

1950 ve 1960'larda "üretimsel dilbilgisi" ("generative grammar") modadaydı. Bu dönemde Chomsky'nin derlemlere, daha doğrusu "ayakkabı kutusu derlemleri"ne karşı bazı görüşleri vardı, çünkü bunlar çok küçüktü ve ciddi çalışmalar yapılamazdı (McEnery & Xiao & Tono, 2008: 3). Bu dönemde Brown Derlemi (Brown University Standard Corpus of Present-Day American English, ilk sunuş tarihi 1964, sonra 1971, 1979) önemli bir istisnadır. Bu derlem bilgisayar okunaklı ilk derlemdir (BCM).

1980'li yıllarda derlem dilbilime karşı ilgi artarken, 1990'lardan sonra çok sayıda büyük bilgisayar derlemleri ortaya çıkmıştır.

Derlem (corpus), doğal yollarla yaratılan metinlerin toplamıdır. Dilbilimde ve sözlükçülükte derlem; genelde veri tabanı olarak elektronik bir şekilde muhafaza edilen ve dili temsil eden metinler, anlatımlar veya diğer örneklerin toplamıdır.

Bugün bilgisayar derlemleri milyonlarca, hatta milyarlarca kelimedenden oluşabilir. Metinler üzerine etiketleme (tagging) yapılmışsa, dizinleme (concordance) ve ayrıştırma (parsing) uygulamalarıyla araştırma yapılabilir.

Demek ki, derlem dilbilim, bu derlemlerin verileriyle ilgilenmektedir.

Bilgisayar derlemlerinin birçok faydası vardır. Verilerle kolay ve hızlı bir şekilde çalışılabilir. Farklı konuda arama ve sınıflandırma yapılabilir. Verilerle tam ve doğru bir şekilde işlem yapılabilir. Verilerle güvenli bir şekilde işlenebilir. İnsan hatası yoktur. Veriler işaretlebilir ve başka işlemler için kullanılabilir. Derlemlerin çoğu internet üzerinden dünyanın herhangi bir yerinden erişilebilir.

Derlemlerin kullanım amaçları da çok geniştir. Bunlar dilcilere metinlerden oluşan örnekler bütünlüğü sunar. Sözlükbilimciler için veri kaynağıdır. Dil öğreten veya öğrenenler için ders malzemesi sunar. Konusu doğal dil işleme olan bilgisayar yazılımları için malzeme sağlar. Ses tanıma yazılımları için malzeme sağlar. Konuşmanın istatistiksel etiketleme ve ayrıştırıcıları için malzeme sağlar. Çeviri sistemlerinin oluşturulmasında yardımcı olur.

Bütün bunların yapılabilmesi için, bilgisayar derlemlerinin bazı özelliklerinin olması şarttır. Bunlar bilgisayar ortamında okunabilir olmalıdır. Otantik metinleri içermelidir. Derlemin temelini örnekler oluşturmalıdır. Dili veya dilin bir kısmını temsil etmelidir. Derleme alınan örneklerin seçimi, dilbilimsel veya dil dışı ölçütlere göre yapılmalıdır. Dilsel bilgilerle işaretlenmelidir.

Derlem tabanlı araştırmaların, sözlüklerin ebedi eksiklikleri yüzünden de yapıldığını vurgulamak gerekir.

Bilgisayar derlemleri için, aslında, ilk ilgi gösterenler, bilgisayar bölümleri araştırmacılarıdır. Bunları takiben İngiliz dilbilim bölümleri, en sonunda da genel dilbilim ve Türk dilbilim bölümleri ilgilenmiştir. Bu konuda ilk çalışmalar 1980'li yıllarda başlamıştır, ancak daha yoğun ilgi 1990'lı yıllarda boy göstermiştir. Bu çalışmalar, bilgisayar modelleri ve Türkçenin teorik modelleriyle doluydu.

Bugün, birçok dilin derlemi bulunmaktadır. Bunların çoğu da araştırmacılara açıktır. Büyük derlemlerden Britanya Ulusal Derlemi (British National Corpus, 20. yüzyılın sonlarından farklı metinlerden oluşan 100 milyona yakın kelime), Amerikan Ulusal Derlemi (American National Corpus, 1990'dan sonra farklı metinlerden 22 milyon kelime) ve Rusça Ulusal Derlemi (Национальный корпус русского языка, 350 milyon kelime) örnek olarak gösterilebilir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, farklı Türkçe derlem dilbilim çalışmaları gözden geçirilmiştir ve bunların teker teker yöntemleri ve sonuçları incelenmiştir. Yeterli olmadığı durumlarda da, yazarın kendi kişisel

tecrübelerinden faydalanılmıştır.

4. BULGULAR

Türkçe derlemler daha önceleri de oluşturulmaya başlanmasına rağmen, dil çalışmalarında derlemlerin kullanımı ancak 2010 yılından sonra daha yoğun görülmektedir. Türk dil çalışmalarında görülen bu ihtiyacı karşılamak için, çok kaliteli ve çok kullanışlı derlemler hazırlanmıştır. Derlemlerin önemine birçok çalışmada değinilmiştir (Aksan & Mersinli, 2011; Aksan & Yaldir, 2011; Demirhan & Aksan, 2012; Mersinli & Aksan, 2010; Mersinli, 2012; Karaoğlu, 2014; Karatay, 2014; Basso, 2015).

Bu birkaç yıllık süre içinde derlem temelli çok sayıda çalışma yapılmıştır. Şekil bilgisi temelli çalışmalarda, farklı farklı eklerin değişik bağlamdaki görevleri ele alınmıştır (Ahmed, 2014a, 2014b). Derlem temelli sözlükçülük çalışmalarda kelimelerin görevleri ve kullanışları incelenmiştir (Uçar & Kurtoğlu, 2010; Uçar & Kurtoğlu & Yıldız, 2011; Uçar & Kurtoğlu, 2011; Ahmed, 2016). Ağız sözlük çalışmalarında da derlemlerin önemi büyüktür (Ahmed, 2014b).

Derlem temelli çalışmaların bir kısmı sadece belirli bir derlemin örneklerini, bir diğer kısmı ise birden fazla kaynağı kullanmaktadır.

ODTÜ Türkçe Derlemi temelli çalışmalardan Kayaselçuk (2014), Turan & Aslan & Corga (2014), Can (2012) ve birçok diğer çalışmayı göstermek mümkündür.

Kalite bakımından en üstlerde olan Türkçe Ulusal Derlemi (TUD), diğer derlemlere kıyasen, en çok sayıda çalışmaya örnek sağlamıştır. Derlemin hazırlanış süreci hakkında çalışmalar bulunmaktadır (Aksan & Aksan, 2009; Aksan & Aksan & Koltuksuz & Sezer ve diğerleri, 2012). Tanıtım amaçlı çalışmalardan Aksan & Demirhan (2014), Aksan & Aksan & Özel & Yilmazer (2014) gibi makaleler örnek olarak gösterilebilir.

2011 yılından sonra TUD temelli dil çalışmalarında bir patlama görülmektedir (Mersinli & Aksan, 2011; Aksan & Mersinli & Yaldir, 2011; Mersinli & Aksan, 2011; Uçar & Kurtoğlu, 2011; Uçar & Kurtoğlu & Yıldız, 2011; Aksan & Uçar, 2012, Aksan & Mersinli & Yaldir & Demirhan, 2012; Mersinli & Aksan, 2012; Demirhan, 2013; Mersinli & Erköse, 2013; Ahmed, 2014a; Aksan & Özel & Bektaş, 2014; Çalışkan, 2014; Erköse & Uçar, 2014; Aksan & Demirhan, 2015; Mersinli, 2015).

TUD, Türkçe sözvarlığının öğretiminde de kullanılabilir

(Aksan & Uçar, 2012).

TUD üzerinde internette çevrimiçi araştırma yapılabilir. Bunun dışında NooJ_TR adlı eklentiyle TUD'e erişilebilir. Nooj_TR, *“sözlükler ve çizelgeler yardımıyla Türkçe Ulusal Dil Derlemi'ni oluşturan metinlerdeki sözcüklerin türlerini gösterimlemek, ses değişimlerini belirlemek ve, kök/gövde ve ekleri ayrıştırıp açıklamak amacıyla oluşturulmuş bir eklentidir.”* (Mersinli & Aksan, 2011: 213).

Bazı çalışmalar TUD'in yanısıra başka derlem yazılımlarından da faydalanmıştır. AntConc yazılımı herkese açık ve tamamen ücretsizdir. Hem Windows hem de Linux sürümleri indirilebilir. TUD ve AntConc'tan faydalanılan çalışmalardan Mersinli & Demirhan (2012) örnek olarak gösterilebilir.

Oxford Üniversitesi'nin Britanya Ulusal Derlemi (British National Corpus (BNC)) için geliştirdiği bir eklenti olmasına rağmen, XAIRA (XML Aware Indexing and Retrieval Architecture) adlı yazılım Türkçe için de kullanılabilir (Ahmed, 2007). Sadece AntConc derlem yazılımını kullanan çalışmalar da yok değildir (Ahmed, 2014b).

TS Corpus içinde birçok derlemi barındıran bir oluşumdur. Akademik tanıtım yazılarından Sezer & Sezer (2013) ve Sezer (2016) gösterilebilir.

Türkçenin derlemleri çok sayıda olduğu için, devamda sadece daha önemli, daha büyük veya daha kullanışlı olanları verilmiştir.

4.1. Türkçenin Derlemleri

1990'lı yıllardan itibaren, Türkçenin birçok bilgisayar derlemi oluşturulmuştur. Bu derlemlerin hemen hemen tümü, araştırmacılar için serbest erişilebilir niteliktedir.

4.1.1. Türkçe Ulusal Derlemi (TUD)

Türkçenin en iyi derlemlerinden biridir. 50 milyona yakın kelimedenden oluşan bu derlem, 9 konu alanı ve 34 dilsel türü içermektedir. 1990-2009 yılları arasında farklı alanlardan 4458 metni içermektedir. Metinlerin %2'si konuşma dili transkriptleridir. Erişim için kayıt gereklidir ve oturum açtıktan sonra, birçok ölçüte göre çevrimiçi arama yapılabilir. Diğer derlemlerle kıyaslandığında, en iyi arama arayüzü vardır. Araştırmacıların kullanımına 2011 yılında sunulmuştur.

4.1.2. ODTÜ Türkçe Derlemi

Bu derlem 2 milyon kelimedenden oluşmaktadır. 1990 ve

sonrasında yayımlanan farklı metinleri içermektedir. Metinler 10 farklı alandandır. Derlemde yer alan metinler, bir kaynaktan en çok iki örnek alınarak seçilmiştir. Her örnek 2000 kadar kelimeyi içermektedir. Derlem, kayıt yapıldıktan sonra, çeşitli konuda aramayı sağlayan bir arama aracıyla beraber gelmektedir.

4.1.3. TS Corpus

TS Corpus, 2011 yılında başlatılan ve 2012’de araştırmacılara sunulan bağımsız bir projedir. Şu anda var olan tüm derlemlerden en güncel derlemdir. Konuşma bölümleri etiketlenen ilk çevrimiçi Türkçe derlem olma özelliğini taşımaktadır. Devamlı gelişmekte olan bir açık proje olarak, bugün içinde dokuz (9) derlemi kapsamaktadır. 500 milyon türgeden (token) oluşan bu sayfa, çevrimiçi gazete, forum, sosyal medya (Türkçe tweet’ler, Türkçe Wikipedia, vb.), akademik makaleler ve başka kaynaktan derlenen örneklerden oluşmaktadır. Çevrimiçi kayıt yapıldıktan sonra, kullanıcılara tamamen açıktır.

4.2. Türkçe ve Diğer Dillerden Oluşan Derlemler

Türkçe ve diğer dillerden oluşan bilgisayar derlemlerinin sayısı az değildir ve devamlı yeni yeni derlemler ortaya çıkmaktadır. Bazıları kullanıcılara açık, bazıları ise sadece derlemi oluşturan araştırmacıların faydalanabildiği derlemlerdir. Bu derlemler genelde yabancı araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

4.2.1. İngilizce-İsveççe-Türkçe Derlem (The English-Swedish-Turkish Corpus)

Türkçenin de yer aldığı yabancı derlemlerden İngilizce-İsveççe-Türkçe Derlemi, 2010 yılında Uppsala Üniversitesi (İsveç) tarafından hazırlanmıştır. Bu üç dilin paralel derlemlerinden oluşmuştur. Paralel derlemlerde kelimeler, cümleler, paragraflar ve metinler birbirine bağlanmıştır. Amacı, bu dilleri öğrenmek isteyenlerin karşılaştırmalı araştırmalar yapabilmesidir. Maalesef, bu derlemde çevrimiçi arama yapılamamaktadır.

4.2.2. Çok Dilli Konuşma Derlemi (Multilingual Spoken Corpus)

Derlemde Japonca, İngilizce ve Türkçe konuşma dilinden paralel metinler yer almaktadır. Tokyo’da 2006 yılında geliştirilmiştir. Sadece 42000 kelimedenden oluşan bu derlemin bizim için ilginç olan tarafı, paralel metinlerde Türkçe kelimelerin ve deyimlerin nasıl kullanıldığıdır. Çevrimiçi arama yapılamamakta, ancak internet sayfasında paralel metinler verilmiştir. Ses kayıtları da erişime açıktır.

4.3. Tarihsel Türkçenin Derlemleri

4.3.1. Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinin Tarihsel Derlemi (7.-13. yy.)

Derlemede altı asırdan 38 el yazması yer almaktadır ve toplam kelime sayısı 450000'dir. Tüm kelimeler etiketlenmiştir. Çok faydalı bir çalışma olan bu derlemede, hiçbir kayıt işlemi ve oturma açma gerekmeden, çevrimiçi arama yapılabilmektedir. Aşırı derecede faydalı bir çalışmadır.

4.3.2. İslâm Öncesi Eski Türkçe Metinler: Elektronik Derlem (Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus)

İslâm öncesi metinlerin bilgisayar derlemi olan bu proje; Altun Yaruk, İrk Bitig, Maniheist Türk metinleri, runik ve soğd yazılı metinler gibi birçok metinden oluşmuştur. Derlemede metinlerin transkripsiyonu, kelimelerin morfemleri ve görevleri, hatta bazı sayfaların resimleri de verilmiştir. Arama sonuçları olarak Almanca ve İngilizce çeviri, sorgunun metindeki yeri, morphem bağlamı ve yazılış şekli gibi birçok veri elde edilebilir. Proje 1999-2003 yılları arasında Almanya'nın Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir (Çetin, 2014: 116).

4.4. Türkçe Derlem Projeleri

Mersin Üniversitesi'nin Türkçe Derlem Projeleri adı altında açtığı bir sayfada 13 Türkçe derlemi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Projelerin bağlantılarından bu derlemlere erişilebilir veya bilgi sahibi olunabilir. Projeler Bülent Özkan'ın yürüttüğü ve genelde TÜBİTAK destekli projelerdir.

4.5. Belirli Araştırmalar İçin Özel Oluşturulmuş Derlemler

Araştırmacılar bazen belirli bir konuda inceleme yapmak üzere özel derlemler oluşturabilirler. Özel derlemlerin oluşturma nedenleri çok farklı olabilir. Bazen var olan derlemler bu çalışmalara yardımcı olamaz, bazen de çok sınırlı bir alanda araştırma yapmak gerekebilir. Kendi derlemlerine dayanan çalışmalar bir haylidir.

4.5.1. Uçar & Koca (2011), beş sezon "Komedi Dükkânı" dizisinin video malzemesinin transkripsiyonuyla elde edilen 713000 kelimelik bir derlem kullanmıştır. Çalışmada "Komedi Dükkânı" ve Ortaoyunu arasındaki bağ ve söz komiği incelenmiştir.

4.5.2. Özel bir derlemi kullanan Özkan (2011a), Türkiye Türkçesinde

belirteçlerle fiillerin birlikte kullanımını ele almıştır. 467 sayfalık bu çalışma, özel bir derleme dayanarak yapılan ilk monografidir. Yine Özkan'ın bir başka çalışmasında özel derlem kullanılarak, Türkiye Türkçesinde ikili tekrarlar ele alınmıştır (2011b).

4.5.3. Ak Başoğul & Aksu (2015), konuşma dilinde “kesin”, “kesinlikle” ve “mutlaka” kiplik belirteçlerinin sıklık ve kullanımını incelemişlerdir. Kullanılan derlem, 15 saatlik ses kaydı transkriptlerinden oluşturulmuştur.

4.5.4. Kurtoğlu & Uçar (2012), 29 yayınevini 2006-2010 yılları arasında yayınladığı Türkçe ders kitaplarından oluşturulan ve 431637 kelimelik bir derlemede sözcük kullanımını incelemişlerdir.

4.5.5. Yalçın & Uçar (2014), 12 Haziran 2011 ve 30 Haziran 2012 tarihleri arasında yayımlanan beş günlük gazetenin elektronik yayınlarından oluşturdukları bir derlemede, muhafazakârların söylemlerinde “aile”nin kullanımını incelemişlerdir.

4.5.6. Ahmed (2013), 405 kitaptan oluşturduğu bilgisayar derleminde “değil” edatının şimdiye kadar yapılan çalışmalarda pek incelenmeyen bir özelliğini ele almıştır.

Bu çalışmaların dışında, son birkaç yılda yapılan derlem temelli sözlükbilim ve deyimbilim çalışmalarının sayısı yüzlercedir.

5. YORUM VE TARTIŞMALAR

Var olan derlemler üzerine kolayca araştırma yapılabilir. Bunlar da yeterli olmadığı durumlarda, özel derlemler de oluşturulabilir. Özel derlemlerin oluşturulmasında internette çok sayıda yazılım bulunmaktadır. TS Corpus gibi bazı çevrimiçi sayfalar da özel derlemlerin oluşturulmasında kullanılabilir. Ancak, sözlükçülük çalışmalarında internette herkese açık olan başka kaynaklar da kullanılabilir. Bunlar ilk bakışta dilbilim araçları olarak görülmeseler bile, bir sözlükbilimci için zengin kaynaklardır.

5.1. Google Books

İngilizce kadar olmasa bile, çok sayıda Türkçe kitabı barındırmaktadır. İleri seviyede arama yapılamamaktadır, ancak kelime veya tam sorgu girilirse, sonuçlarda kitabın adı, yazarı, sayfası ve kullanıldığı bağlam görülebilir. Sözlükbilimciler ve deyimbilimciler için örnek bulmada en iyi kaynaklardan bir tanesidir.

5.2. Google Desktop Arama Motoru

Bu yazılım artık Google tarafından desteklenmemektedir, ancak hâlâ Google'ın eski arşivlerinde ve bazı diğer sayfalarda

bulunabilir. Windows ve Linux sürümleri mevcuttur. Bu yazılımla internette değil de özel bilgisayarda, diskte, hatta sadece bazı klâsörlerde arama yapabilir. Bu sayede özel elektronik kitap kütüphanesinde arama yapılabilir.

5.3. Twitter

Sosyal medyada Twitter'ın özel bir yeri vardır. Facebook'tan farklı olarak, kullanıcıların en büyük bölümü kendi profillerini açık tutmaktadır. Sözlükçülük için çok iyi bir kaynağı oluşturmaktadır, ancak kullanıcılar bazen Türkçe klavye yerine başka klavyeler de kullanmaktadır. Bunun dışında, argo kelimeler ve kelimelerin kısaltılmış şekilleri de sıkça görülmektedir. İşini iyi bilmeyen ve yeni oluşumları takip etmeyen bir sözlübilimci bu konularda çok zorlanabilir. İş kolay tarafı, TS Corpus'ta bir de TweetS Corpus adı altında Türkçe Tweet'leri içeren bir derlemin bulunmasıdır.

5.4. Etiketleme, Ayırıştırma, Analiz ve Doğal Dil İşleme Yazılımları

Bu konuda da internette sayısız kaynak bulunmaktadır. Örnek olarak LinguistList'in yazılımlar (Software) sayfası gösterilebilir. Ancak, bu çok çileli bir iş olduğu için, tek başına değil de grup halinde veya proje olarak yapılması gerekir.

5.5. Kelime Listeleri

Bazı çalışmalarda bir dilin bütün (veya bütüne yakın) kelimeleri liste halinde gerekebilir. Bu listeler özellikle sözlüklerde hangi kelimelerin dahil edileceğine karar vermede faydalı olabilir. Bu listeler internette tek dosya olarak bulunabilirler, fakat harf harf sınıflara ayrılmış şekilleri de Wikisözlük'te bulunabilir.

5.6. Yazılı ve Elektronik Medyanın Web Siteleri

Birçok gazete, dergi ve TV kanallarının haber sitelerinde arama motorları mevcuttur. Bazılarında basit arama, bazılarında ise daha ileri seviyede arama yapılabilir. Bütün bunlar, sözlükçülük çalışmalarında kaynak olabilir.

5.7. Akademik Çalışmalara Erişim

Sözlükçülük çalışmalarında yayınlanmış çalışmalara ücretsiz erişim veya referans göstermeye gerek duyulduğunda, çoğu zaman Academia.edu ve Google Scholar yeterli olacaktır. Birinci kaynak için ücretsiz kayıt gerekmektedir. İkinci kaynaktan kayıtsız da arama yapılabilir, ancak sonuçları yedekleme ihtiyacı duyulduğunda, oturum

açmak gereklidir.

5.8. Arama Motorları

En çıkmaz durumlarda, Google gibi arama motorları yardımıyla bulunabilir. Hiçbir derlemede veya kaynakta bulunamayan örnekler veya kullanımlar, internette bir forumda veya başka bir sitede bulunabilir. Arama motorlarıyla bunları bulmak mümkündür.

5.9. Çevrimiçi Sözlükler

Basılı sözlüklerde arama yapmak zevkli, ancak bir hayli zaman kaybına yol açmaktadır. Dolayısıyla, internette bugün artık en önemli sözlüklerin neredeyse tümü erişime açıktır. Bu siteleri tarayıcıda favorilere ekleyerek, daha çabuk ulaşılabilir ve arama yapılabilir. Çok sayıda çevrimiçi sözlük bulunmaktadır. Türk sözlükçülüğüne katkıda bulunabilecek çevrimiçi sözlüklerden şüphesiz ki TDK'nın sözlükleri başta gelir. Bunların yanısıra, Kâmûs-ı Türkî, etimolojik sözlükler (Etimoloji Türkçe, Nişanyan Sözlük), iki veya daha çok dilli sözlükler (Google Translate, Sesli Sözlük) önerilebilir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sözlükler her zaman yetersizdir. Basılı eserlerde örnek aramak çok çileli ve zaman alıcı bir iştir. Derlemler üzerine yapılan araştırmalar bu işi bir hayli hızlandırmaktadır.

Türkçe konusunda çok sayıda proje hazırlanmıştır, makale ve kitap basılmıştır ve bütün bunlar Türk sözlükçülüğü ve genel olarak Türk dilbilimi için önemli katkılardır.

Türkçe derlemler henüz çok yeni olmalarına rağmen, diğer büyük dillerin derlemlerinden hiç de gerisinde olmadığı çok sevindiricidir.

Bilgisayar derlem temelli sözlükçülük çalışmaları, dilin doğal gelişimini takip eden daha iyi, daha kaliteli, daha bütün ve daha çağdaş sözlüklerin hazırlanmasına katkıda bulunmaktadırlar.

Türkiye'de derlem dilbilim projeleri devletin (TÜBİTAK) desteklemesi, hem Türk dilbilimi hem de Türk sözlükçülüğü için çok önemlidir. Bütün bunlar, devletin Türk diline gösterdiği önemi de yansıtmaktadır.

Öneri olarak da, Türk ağız derlemlerinin yapılması gerektiğini vurgulamak gerekir. Böyle bir çalışma, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde ve dışında yaşayan dilliler için inanılmaz faydalı bir kaynak olacaktır.

Basılan tüm kitapların büyük bir ulusal derleme dahil

edilmeleri için, elektronik şekillerinin belli bir kuruma sunulmaları yasayla düzenlenmelidir. Telif hakları sorunu ortadan kalkmak için, kitapların elektronik şekillerinin sadece ve sadece derlemede bilimsel çalışmalar için kullanılacağı yayınevlerine garanti edilmelidir. Bu sayede, basılan her yeni kitap derleme eklenmiş olacaktır ve güncel Türkçenin gerçek boyutlarını araştırmacılara daha da iyi bir şekilde sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Academia.edu. <http://academia.edu> (30.10.2016, 22:00).
- Ahmed, Oktay. (2007). Ağız Sözlük Çalışmalarında Bilgisayar Destekli Veri Tabanlarının Önemi. *12. Uluslararası Türk Halk Kültürü Sempozyumu, 07 Mayıs 2007*. Üsküp.
- Ahmed, Oktay. (2013). Türkçe’de “Değil” Edatının Pek Ele Alınmayan Bir Özelliği Üzerine. *Hikmet 21*, 10-25.
- Ahmed, Oktay. (2014a). Türkçede Üst Üste Gelen Olumsuzluk Ekiyle Kurulmuş Yapılar: Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) Örnekleri. *Hikmet 23*, 10-41.
- Ahmed, Oktay. (2014b). /-mAlı/ Ekinin Morfosentaksı: Bilgisayar Derlem Bazlı Araştırma. *Hikmet 24*, 10-27.
- Ahmed, Oktay. (2016, BASKIDA). Türkçe Ulusal Derlemi’nde (TUD) “Nefret” İsmiyle Kurulmuş Örgüler. *Zbornik Filoloskog fakulteta*, Beograd.
- Ak Başoğul, Duygu & Aksu, Cansu. (2015). Türkçe Sözlü Söylemde “Kesin, Kesinlikle ve Mutlaka” Kiplik Belirteçlerinin Dilbilgisel Sıklık ve Kullanımı, *Uluslararası Sosyal Ara tırmalar Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 38*, 7-20.
- Aksan, Mustafa & Mersinli, Ümit (2011). A Corpus Based Nooj Module for Turkish. *Proceedings of the Nooj 2010 International Conference and Workshop*, Komotini: Democritus University, 29-39.
- Aksan, Yeşim & Aksan, Mustafa & Koltuksuz, Ahmet & Sezer, Taner & Mersinli, Ümit & Demirhan, Umut Ufuk & Yılmaz, Hakan & Atasoy, Gülsüm & Öz, Seda & Yıldız, İpek (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html> (01.06.2016, 20:00).
- Aksan, Yeşim & Aksan, Mustafa & Özel, Selma Ayşe & Yılmaz, Hakan. (2014). Web Tabanlı Türkçe Ulusal Derlemi (TUD). *Akademik Bilişim '14 - XVI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 5-7 Şubat 2014*. Mersin Üniversitesi, 723-730.
- Aksan, Yeşim & Aksan, Mustafa (2009). Building a national corpus of Turkish: Design and implementation. *Working Papers in corpus-based linguistics and language education No:3*, Tokyo: Tokyo University of Foreign Studies, 299-310.
- Aksan, Yeşim & Demirhan, Umut Ufuk. (2014). Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) Arayüz Özellikleri: Tanıtım ve Uygulama. *27. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 280-290.
- Aksan, Yeşim & Demirhan, Umut Ufuk. (2015). Genel Adlar: Sıklık Listesinden İşlevsel Ulamlara. *28. Ulusal Dilbilim Kurultayı. Yuvarlak Masa: Türkçenin Sözcüklerine İlişkin Sıklık Çalışmaları: Derlem Yaklaşımları*. Ankara, 3-17.

- Aksan, Yeşim & Mersinli, Ümit & Yaldır, Yılmaz & Demirhan, Umut Ufuk (2012). Türkçe Ulusal Dil Derlemi Projesi Biçimbirim Çalışmalarında Belirsizliklerin Sınıflandırılması ve Dağılımı. 25. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı*, Adana: Çukurova Üniversitesi, 219-226.
- Aksan, Yeşim & Mersinli, Ümit & Yaldır, Yılmaz (2011). İlköğretim Türkçe Ders Kitapları Derlemi ve Türkçe Ulusal Dil Derlemi Örneklemesindeki Sözcük Sıklıkları. *Türkçe Öğretimi Üzerine Çalışmalar*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 397-408.
- Aksan, Yeşim & Özel, Selma Ayşe & Bektaş, Yasin & Aksan, Mustafa. (2014). Türkçe Tümcelerinin Sonunu Belirlemede Açık Kaynak / Ücretsiz Yazılımlar ve Performans Analizleri. *Akademik Bilişim '14 - XVI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 5-7 Şubat 2014*. Mersin Üniversitesi, 727-734.
- Aksan, Yeşim & Uçar, Aygül (2012). Türkçe Sözcük Varlığının Öğretiminde Derlem Kullanımı: Türkçe Ulusal Derlemi Örneği. *Türkçe Öğretiminde Güncel Çalışmalar*. Mersin Üniversitesi, 103-112.
- Aksan, Yeşim & Yaldır, Yılmaz (2011). Türkçe Sözcük Varlığının Nicel Betimlemesi. 24. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı, 17-18 Mayıs 2010*. Ankara ODTÜ, 377-387.
- American National Corpus. <http://www.anc.org> (30.10.2016, 19:10).
- AntConc. <http://www.laurenceanthony.net/software/antconc> (29.07.2016, 12:30).
- Basso, Giulia. (2015). Il lessico della costituzione turca: un corpus diacronico. (Master Thesis, Università Ca' Foscari Venezia, Italy)
- British National Corpus (BNC). <http://www.natcorp.ox.ac.uk> (01.06.2016, 20:30).
- Brown Corpus Manual (BCM). <http://www.hit.uib.no/icame/brown/bcm.html> (31.10.2016, 10:40).
- Can, Cem. (2012). Uluslararası Türk Öğrenci İngilizcesi Derleminde Tutum Belirteçleri. *Dilbilim Araştırmaları, 1*, 39-53.
- Çalışkan, Nihal. (2014). Semantik Prozodi Kavramı ve Türkçe Semantik Prozodi Örnekleri: “aksettirmek, ...dan ibaret, ...nin teki, karşı karşıya, varsa yoksa”. *Zeitschrift für die Welt der Türken, 6*(1), 139-160.
- Çetin, Engin. (2014). Türkçenin Tarihsel Derlemi. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*. Editörler: Nurettin Demir, Faruk Yıldırım. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Demirhan, Umut. (2013). *A Description of the Verb GEL- with Special Reference to Pattern Grammar*. Unpublished MA thesis. University of Mersin.
- Demirhan, Umut & Aksan, Mustafa (2012). Tagset for NooJ Turkish Module. *Automatic Processing of Various Levels of Linguistic Phenomena: Selected Papers from the NooJ 2011 International Conference, Newcastle*. Cambridge Scholars, 86-95.
- English-Swedish-Turkish Corpus. <http://stp.lingfil.uu.se/~bea/turkiska/home-en.html> (30.10.2016, 13:30).
- Erköse, Yasemin & Uçar, Aygül. (2014). Türkçedeki dur- Konumlama Eyleminin Derlem Temelli Bilişsel Anlam Çözümlemesi. 27. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 351-358.
- Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinin Tarihsel Derlemi (7.-13. yy.). <http://derlem.cu.edu.tr> (30.10.2016, 14:00).
- Etimoloji Türkçe (ET). <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/nefret> (01.06.2016, 12:00).

- Google. <http://google.com> (30.10.2016, 22:00).
- Google Desktop 5.9 (Windows). <http://google-desktop.software.informer.com/5.9/> (30.10.2016, 21:00).
- Google Scholar. <http://scholar.google.com> (30.10.2016, 21:55).
- Google Translate. <http://translate.google.com> (30.10.2016, 22:15).
- İslâm Öncesi Eski Türkçe Metinler: Elektronik Derlem. <http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/index.htm> (30.10.2016, 17:00).
- Kâmûs-ı Türkî. <http://www.kamusiturki.com> (30.10.2016, 22:10).
- Karaoğlu, Serdar. (2014). Türkçe Çevirimiçi Derlemeler Üzerine. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(4), 181-188.
- Kayaselçuk, Ceren. (2014). Sıradışı Eşdizimlilik: Zaman Sözcüğü Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme. *TUDOK 2014*. Sözlü Sunum.
- Karatay, Deniz. (2014). Tweet Recommendation Under User Interest Modeling With Named Entity Recognition (Doctoral dissertation, Middle East Technical University, Turkey).
- Kurtoğlu, Özlem & Uçar, Aygül. (2012). İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Sözcüklerin Derlem Temelli İncelenmesi, *Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Üzerine Çalışmalar*, 93-102. Ankara: Pegem Akademi.
- Linguistlist Software.
<http://www.linguistlist.org/sp/GetWRListings.cfm?WRAbbrev=Software>
 (30.10.2016, 21:50).
- McEnery, Tony & Xiao, Richard & Tono, Yukio. (2008). *Corpus-Based Language Studies: An Advance Resource Book*. Routledge.
- Mersinli, Ümit & Aksan, Mustafa (2010). Türkçenin Biçimbirim ve Sözcük Türü İşaretlemesi. *24. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı, 17-18 Mayıs 2010*. Ankara ODTÜ, 367-376.
- Mersinli, Ümit & Aksan, Mustafa. (2011). Biçimbirim Açıklama ve Belirginleştirme. *25. Ulusal Dilbilim Kurultayı*. Adana, 213-218.
- Mersinli, Ümit & Aksan, Mustafa. (2012). Part of Speech Tagging of Turkish. *Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics held on August 20-22, 2010 in Szeged*. É. Kincses-Nagy (Ed.). Department of Altaic Studies, 319-329.
- Mersinli, Ümit & Demirhan, Umut. (2012). Çok Sözlüklü Kullanımlar ve İlköğretim Türkçe Ders Kitapları. *Türkçe Öğretiminde Güncel Çalışmalar*. Mersin Üniversitesi, 113-122.
- Mersinli, Ümit & Erköse, Yasemin. (2013). A Deverbal Noun Generator for Turkish. *Formalising Natural Languages with NooJ*. Anaïd Donabédian, Victoria Khurshudian, Max Silberstein (Eds.). Cambridge Scholars Publishing, 48-56.
- Mersinli, Ümit. (2012). Disambiguating Turkish with NooJ. *Automatic Processing of Various Levels of Linguistic Phenomena: Selected Papers from the NooJ 2011 International Conference, Newcastle*. Cambridge Scholars, 134-141.
- Mersinli, Ümit. (2015). Associative Measures and Multi-Word Unit Extraction in Turkish. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 12(1), 43-61.
- Multilingual Spoken Corpus. http://www.coelang.tufs.ac.jp/multilingual_corpus/tr/index.html?contents_xml=top&menulang=en (30.10.2016, 13:45).
- Национальный корпус русского языка. <http://ruscorpora.ru> (30.10.2016, 19:15).
- Nişanyan Sözlük – Çağdaş Türkçenin Etimolojisi (NS ÇTE).
<http://www.nisanyansozluk.com> (01.06.2016, 13:00).

- ODTÜ Türkçe Derlemi. <http://ii.metu.edu.tr/corpus> (30.10.2016, 12.30).
- Özkan, Bülent. (2011a). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Füllerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri: Derlem Temelli Bir Uygulama*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özkan, Bülent. (2011b). Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar, *Turkish Studies, Volume 6/1*, 1572-1594.
- Sesli Sözlük. <http://www.seslisozluk.net> (30.10.2016, 22:20).
- Sezer, Bengü Sever & Sezer, Taner. (2013). TS Corpus: Herkes İçin Türkçe Derlem. *Proceedings 27th National Linguistics Conference. May, 3-4 Mayıs 2013*. Antalya, Kemer: Hacettepe University, English Linguistics Department. pp: 217-225.
- Sezer, Taner. (2016). Tweets Corpus: Building a Corpus by Social Media. *Journal of Milli Eğitim Education and Social Sciences. Spring 2016, 210*, ss: 621-633.
- Turan, Ümit Deniz & Aslan, Özkan & Corga, Ezgi. (2014). Tümçe-Başında Kullanılan Eylemler: Derlem Tabanlı Bir Çözümleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Eğitim Fakültesi 30. Yıl Özel Sayısı), Mart 2014*. 147-154.
- Türk Dil Kurumu - Türkçe Güncel Sözlük (TDK TGS). <http://tdk.org.tr> (25.07.2016, 13:00).
- TS Corpus. <http://tscorpus.com> (29.10.2016, 23:00).
- Türkçe Derlem Projeleri. <http://turkcederlem.mersin.edu.tr> (30.10.2016, 17:50).
- Türkçe Ulusal Derlemi (TUD). <http://www.tnc.org.tr> (25.06.2016, 22:00).
- TweetS Corpus. <http://tscorpus.com/corpora/tweets-corpus> (30.10.2016, 21:45)
- Twitter. <http://twitter.com> (30.10.2016, 21:15).
- Uçar, Aygül & Kurtoğlu, Özlem & Yıldız, İpek. (2011). Sözcük Türlerindeki Belirsizlikler Üzerine Derlem Temelli Bağlam-İçî Gözlemler. *25. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı, 5-7 Mayıs 2011*. Hatice Çubukçu ve diğ. (Haz.). Adana Çukurova Üniversitesi, 227-236.
- Uçar, Aygül & Kurtoğlu, Özlem. (2010). A Corpus-Based Account of Polysemy in Turkish: The Case of the Verb ver- 'give'. *Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics held on August 20-22, 2010 in Szeged*. É. Kincses-Nagy (Ed.). Department of Altaic Studies, 539-551.
- Uçar, Aygül & Karaca, Cezmi. (2011). Gülme Düzleminde Komedi Dükkânı ile Ortaoyunu Arasındaki Bağ ve Dilsel Komik (Söz Komiği) Açısından Bir Karşılaştırma, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8:2, 39-63.
- Uçar, Aygül & Kurtoğlu, Özlem. (2011). Eylemlerde Çokanlamlılık: Sözlük Verisinin Derlem Temelli Görünümleri. *24. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı*. Ç. Sağın-Şimşek ve Ç. Hatipoğlu (haz.). Ankara: ODTÜ Basım İşliğı, 398-410.
- Wikisözlük Sözcük Listesi. https://tr.wiktionary.org/wiki/Kategori:Sözcük_listeleri (30.10.2016, 21:40).
- XAIRA (XML Aware Indexing and Retrieval Architecture). <http://xaira.sourceforge.net> (29.07.2016, 12:30).
- Yalçın, Yasemin & Uçar, Aygül. (2014). Muhafazakarlık Söyleminde Aile: Değerlendirme Kuramıyla Derlem Temelli Bir İnceleme, *27. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 339-350.

YEL- FİİLİ HAKKINDA*

Osman KARATAY**

ÖZET

Ortak Türkçe yel ‘yel, rüzgâr’ ve Macarca szél ‘aynı’ kelimeleri arasındaki ilişki, itirazlar olsa da, bu alanda iyi bilinir. Bu öneri, temelinde Ortak Türkçe y- ~ Macarca sz- denkliliğine dayanır ve Macarca kelimenin Eski Çuvaşça üzerinden bir alıntı olduğunu düşünülür. Türkçede rüzgârın hızına göndermede bulunduğu düşünülen bir yel- fiili vardır. Kelimenin Eski Türkçede de aynı ses ve anlamda olduğu görülür. Macarca szal- ‘koşturmak’ fiili de hem anlam, hem de ses olarak bizim yel ile alakalı gözüküyor: szalad- “koşmak, -den kaçmak”; szaladgál “koşuşmak, koşturmak”; szalast “koşturmak, acele göndermek”. Yel- fiiliyle alakalı olabilecek kelimeler ve onların anlam genişlemeleri daha öte çalışmalar için yardımcı olabilir. Bu bağlamda giysi adları ilginçlik arz ediyor. Yelek (yeldirme vs.) bir dış giysidir, ama herhalde rüzgârdan korunmayı amaçlamaz ve iş için kullanılır. Bu kıyafet isimlerinin kökündeki yeli hava hareketi olan yelden getirdiğimizde ‘hızlı hareket etmek’ > ‘koşuşturmak’ > ‘çalışmak’ gibi bir seyir izlememiz gerekiyor ama mevcut kullanımda ikinci ve üçüncü aşamalarda bulunuyoruz; dördüncüye henüz geçemedik. Eski ve yeni sözlüklerimizde yelmek ‘çalışmak’ diye bir fiil yokken, bu eski kıyafet isimlerini o kökten getirmek, geleceği geçmişe taşımak olacaktır. Belki tersi daha muhtemeldir: Kayıt öncesi dönemde yel- ‘çalışmak’ vardı; sonra bu anlam sesteşi hava hareketine göndermeyle ‘koşuşturmak’ şeklinde bir anlam kayması yaşadı; öte yandan, aynı kökten türetilen kelimeler çalışmayı ifade ile kullanımda kaldı. Benzer özellikte delme gibi bir giysimizin ve yelin ‘ruh’ anlamından mühlhem delimizin bulunması, sözbaşı sessizin gidebileceği yerler hakkında ufkumuzu açacaktır. Kayıtlı anlamlar yelmek fiilimizi rüzgârın hızına zenetme ile acele hareket etmek noktasından getiriyor gözükse de, bunda büyük sıkıntı vardır. Kökte bir “çalışma, iş yapma” anlamının varlığı Türkçe içinden ve yakın ve uzak akraba diğer dillerdeki karşılaştırmalardan anlaşılabilir. Bunu *del- ‘çalışmak’ gibi bir köke götürmek olası gözüküyor.

Anahtar Sözcükler: Yel-, yel, yelek, deli, çalışmak

ABSTRACT

The relationship between Turkish yel ‘wind’ and Hungarian szél ‘same’ is well known, in spite of some objections. This suggestion is based on the equality Com. Tr. y- ~ Hun. sz- and the Hungarian word is supposed to be a loanword via old Chuvash. Turkish has the verb yel- “to go in hurry”, which is thought to refer to speed of wind. It has the same meaning in both old and new Turkish. The Hungarian verb szal- “to go in hurry” seems to be connected with the Turkish verb both

* Bu makaleyi çalışırken değerli görüşlerine başvurduğum sayın hocalarım Zeki Kaymaz, Gürer Gülsevin ve Alimcan İnyet Beylere ve bilhassa Rabia Uçkun Hanım’a teşekkür borçluyum.

**Prof. Dr. Ege Üniversitesi, TDAE, Türk Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: karatay.osman@gmail.com

phonetically and semantically. Some other Turkish words that may be related to *yel* and their semantical extensions may be helpful for further studies. Names of dressing are interesting in this sense. *Yelek* (*yeldirme* et al) is an outer dress, but likely does not aim to protect from wind, and is used during work. If their root *yel* is connected with the word *yel* 'wind', such a transition would be supposed: to go in hurry > to work in hurry > to work. However, we are in the former two phases, and not passed to the last level. While there is no such a verb *yel-* 'to work' in old and new dictionaries, liking the mentioned names of dress to the same root would mean transferring the future to the past. Perhaps a converse case is more plausible. There existed the verb *yel-* 'to work' in the 'pre-record' period; then, in referring to the homonym movement of air, such a semantic transition to "to work in hurry" developed. On the other hand, the dressing names concerning to work derived from the same root has remained in use. That we have the dress *delme* in the same quality, and the word *deli* 'mad', derived from the 'soul' meaning of wind, would enlighten our horizons to see to which forms the first consonant might take. The recorded meanings seem to point that the verb *yel-* was produced in associating with the speed of wind, but there are many difficulties. Presence of the meaning 'to work' in the ultimate root can be detected through comparisons within Turkish, and with other languages, kin or not. There can be some ways to find an ultimate root **del-* 'to work'.

Keywords: *Yel-*, *yel*, *yelek*, *deli*, to work

Ortak Türkçe *yel* 'yel, rüzgâr' ve Macarca *szél* 'aynı' kelimeleri arasındaki ilişki, itirazlar olsa da, bu alanda iyi bilinir. En son Róna-Tas ve Berta'nın sözlüğüne dâhil edilerek incelenen, daha doğrusu önceki olumlayıcı görüşleri yineleyen bu öneri, temelinde Ortak Türkçe *y-* ~ Macarca *sz-* denkliliğine dayanır. Önceki âlimler gibi, onlar da Macarca kelimenin Eski Çuvaşça üzerinden bir alıntı olduğunu düşünürler (Róna-Tas ve Berta, 2011, 786). Clauson Türkçe kelimeyi *yé:l* olarak kurar ve mecazi uzantısı olarak 'demoniacal possession' anlamını vurgular (Clauson, 1972, 916). Çuvaşça biçim olan *çул* (*şil*) de buna muvazi olarak Hıristiyanlık öncesi inançların kalıntısı olarak çeşitli iyeleri anlatır (Fedotov, 1996, II, 16).¹ Ortak Türkçe ve Çuvaşça biçimlerde iyi görülen 'ruh' anlamı Macar tarafında da korunmuştur: *szellem* 'ruh, hayalet' (Benderli vd., 2002, 776).² Burada sorulacak soru, cevabı zor olmasa da, eğer bu Macarca kelime Türkçeden bir ödünçleme ise, mecazi uzantısının da bu şekilde nasıl ödünçlendiğidir.

¹ Bu bağlamda *çул хѣпу* 'yelkovan' anlamındadır (Bayram, 2007, 297). Türkçedeki yelkovan kelimesinin taşıdığı metafizik anlama daha önce dikkatimi çeken Sayın Pınar Fedakâr'a teşekkürler.

² Nitekim Róna-Tas ve Berta *szellem* için ayrı bir girim açmazlar ve *szél* ile aynı madde de incelerler.

Macarca ve Türkçe arasında *szárny* ‘yağrın, kanat’, *szér* ‘yer’, *szérű* ‘yüzük’ gibi aynı türden başka denkliklerin de bulunması ve O. Tr. *y- ~ Çuv. ś-* denkliğinin varlığı sayesinde böyle bir kelime ilişkisi yadırganmıyor. Biz bununla yetinilmemesi gerektiği, semantik uzantılar üzerinde daha fazla durulmasının daha başka kapıları açabileceği düşüncesindeyiz. Nitekim bizde rüzgârın hızına göndermede bulunduğu düşünülen bir *yelmek* fiili vardır: “Aceleyle, telaşla koşmak” (Gülensoy, 2007, 1111); “koşmak, şıtab etmek, acele koşmak, esmek” (*Tarama Sözlüğü*, 1972, VI, 4505). Kelimenin Eski Türkçede de aynı sesi ve anlamı koruduğu görülür (Clouston, 1972, 918). Çağdaş kullanımda da fark bulunmaz: “Bir işin, bir şeyin, birinin peşinden koşmak, koşturmak, çabuk yürümek” (*Derleme Sözlüğü*, 1979, XI,4238). Bundan türeyen *yellin* gibi sıfatlar da acele hareketi tasvir eder. Bu bağlamda Macarca *szal-* ‘koşturmak’ fiili de hem anlam, hem de ses olarak bizim *yel* ile alakalı gözüküyor: *szalad-* “koşmak, -den kaçmak”; *szaladgál* “koşuşmak, koşturmak”; *szalast* “koşturmak, acele göndermek”. Bunun neden köken sözlüklerinde bulunmadığı düşündürücüdür.

Bunlarla yetinmememiz gerek. Çorum’dan bildiğim bir kullanım, kadınların bitmek bilmeyen ev işleriyle meşguliyetini de *yelmek* fiiliyle anlatır. Burada çok hızlı hareket etmekten ziyade, çok çalışmak vurgusu vardır; zaten ev işleri ayakların çok kullanıldığı koşturmacalı türden değil, elin kullanıldığı bıktırıcı türden işlerdir.³ Bu elbette yerel ölçekte bir anlam daralmasının örneği de olabilir ve geniş çaplı bir incelemede kullanılması yadırganabilir. Bu örnek hiç olmasa bile, mevcut sözlük verisi bazı soruları sormamıza engel değil. *Yel* gibi hızlı olmanın hızlı yapılan hareketle, dolayısıyla işle benzeştirilmesi doğaldır ve beklenir. Bu durumda *yellemek*, *yellenmek*, *yelikmek* gibi çeşitli eklerle ayrıntıları anlatan fiiller türetilir. Ama elimizdeki örnekte *yel* kelimesi fiilin kökü ve kendisidir. İsimden fiil türetme eki olmayan böyle bir durumun çok fazla örneğini bilmiyoruz. Nitekim, eğer alakalı ise, yukarıda verilen Macarca fiillerin isim-fiil eki alarak oluşturulduğu görülüyor. Bunun yerine, Türkçede acaba esasta ‘iş görmek’ manasında bir *yel-* fiili vardı da, zamanla ses

³ Gösterir’in hazırladığı *Örneklili Tanıklı Çorum Ağız Sözlüğü*’nde de maalesef bu anlam bulunmuyor. Derleme ve tarama sözlüklerindeki anlamlar aynı kelimelerle tekrarlanmış: “Bir işin, bir şeyin, birinin peşinden koşmak, koşturmak, amaçsız gezip dolaşmak” (Gösterir, 2009, 357).

benzerliğinden hareketle esen yele gönderme ile ‘acele çalışmak’ anlamı mı çıktı?

Çeşitli Türk lehçelerinin derleme sözlüklerinde bununla ilgili veri belki bulunabilir ama biz başka bir alandan girerek buna delil getirilebileceğini düşünüyoruz. Bu bağlamda giysi adları ilginçlik arz ediyor. Yelek bir dış giysidir, ama herhalde rüzgârdan korunmayı amaçlamaz. Ki, *Derleme Sözlüğü* bunun ‘gömlek’ anlamını kaydetmiştir (*Derleme Sözlüğü*, 1979, XI, 4232). Aynı şekilde *yelme* kadınlar için ‘eteklik’, *yeldirme* ise “kadınların giydiği bir çeşit giysi, astarsız manto, önlük” olarak geçer (*Derleme Sözlüğü*, 1979, XI, 4231, 4238).⁴ Aynı kökten gelen bu isimlerdeki anlam yoğunlaşması iş kıyafeti olarak gözüküyor. Nitekim Anadolu’nun pek çok yerinde ‘gömlek’ manasında *işlik* kullanıldığı da herkesin malumudur.

Benzer bir giysi adına Türkçenin ilk metinleriyle birlikte rastlıyoruz. Kültigin yazıtında (*arak*) *yalma* zırh olarak geçer ki, bu terkipte ‘zırh’ anlamına gelir (Tekin, 2014, 90); Kaşgarlı’nın bildirdiği üzere, tek başına anlamı ise kaftandır (Kaşgarlı Mahmud, 2015,363). Bu kelime Türkçeden Farsçaya ve oradan Arapçaya geçmiştir. Clauson’un alıntılıdığı bir Arapça nazımdaki açıklama, bunun yukarıdakilerden çok farklı bir işe yaradığını, yağmur ve kardan koruduğunu gösteriyor (Clauson, 1972, 929). Geriye doğru gidersek, bu anlam Kaşgarlı’daki ‘kaftan’ ile birleşecektir. Kültigin’in giydiği *yalmayı* da şimdiki anlamda bir çelik yelek olarak değil, vücudu dize kadar kaplayan zırhlı bir dış giysi olarak düşünmeliyiz. Kültigin yazıtı ve Kaşgarlı’daki *yalma* biçimi, giysi adı olmakla birlikte bunu hemencecik *yelmeye* bağlamakta zorluklar gözüküyor. Vakıa, benzer ses değişikliklerinin örneği yok değil. Kaşgarlı’nın bildirdiği üzere, *yâl* ve *yalğ*, hatta *yil* ‘at yelesi’ anlamındadır (Kaşgarlı Mahmud, 2015,353). Yine de, Kaşgarlı ile birlikte Türklere *yalmanın* ölmesi, sonraki dönemlerde ise kaftan biçimli olmayan *yel-* köklü giysilerin geçmesi düşündürücüdür. Zırh veya koruyucu dış giysi olan *yalma* ‘yalıtan’ bir giyecek olması sebebiyle böyle isimlendirilmiş olabilir. Bunu tartışmak gerekir.

Şimdi, bu kıyafet isimlerinin kökündeki *yeli* hava hareketi olan *yelden* getirdiğimizde hızlı hareket etmek > koşuşturmak > çalışmak gibi bir seyir izlememiz gerekiyor ama mevcut kullanımda ikinci ve üçüncü aşamalarda bulunuyoruz; dördüncüye henüz geçemedik. Eski

⁴Ahmet Vefik Paşa Lügat-i Osmânî’de (1876) *yeldirme* sözünü “kadınların serbestçe hareket etmek için giydiği hafif üst giysisi, koşu giysisi” olarak açıklar. Bu da sonuçta iş görmeyle ilgilidir.

ve yeni sözlüklerimizde *yelmek* ‘çalışmak’ diye bir fiil yokken, bu eski kıyafet isimlerini o kökten getirmek, geleceği geçmişe taşımak olacaktır. Belki tersi daha muhtemeldir: Kayıt öncesi dönemde *yelmek* ‘çalışmak’ vardı; sonra bu anlam sesteşi hava hareketine göndermeyle ‘koşuşturmak’ şeklinde bir anlam kayması yaşadı; öte yandan, aynı kökten türetilen kelimeler çalışmayı ifade ile kullanımda kaldı.

Nitekim yukarıdaki kıyafetlerle aynı türden olan bir *delme* kelitemiz var: “Yelek, önü işlemeli bir çeşit yelek; cepken, erkeklerin çalışırken giydiği gömlek işlik (*Derleme Sözlüğü*, IV, 1414). “Yelek. Göğsü oyma ve önü açık kısa ve belleme câmeye denir, acem gömleği ve içlik ve nimtene muharrefi miltan ve göte küstü tabir olunan kürk ve delme, cebe ve silah abası gibi” (*Tarama Sözlüğü*, II, 1069). İş için giyilen bu şeyin ismi, sözbaşı *d*’ye bakarsak, en az Göktürk çağından kalma eskicil bir kelime olarak gözüküyor. Böylece **yel-* ‘çalışmak’ < E. Tr. **del* ‘aynı’ oluyor. Bu son biçime tekrar döneceğiz.

Peki, çalışmak olan *yel* **d-*’ye gidiyorsa, esen *yel* nereye gider? Macarcada hem *szal* ‘koşuşturmak’, hem de *szél* ‘rüzgâr’ aynı sözbaşı ünsüze sahipse, kesine yakın bir ihtimalle bizim esen *yel* de **del* biçimine gidecektir. Bununla ilgili eskicil unsurlarımız var mı? Yine cevap müspet gözüküyor. Eğer delirmek insanın içine kötü ruh, cin girmesi ise, *deli* kelitemizi buna bağlamakta bir zorluk olmasa gerektir. Tabii ki bu kelime eski Türkçede *telü* biçimiyle geçer (*Drevnetyurkskiy slovar*, 551). *Telvä* de aklı az, bön kişiyi anlatır (*Drevnetyurkskiy slovar*, 551). Bu bağlamda Kaşgarlı’nın anlamını ‘büyü’ olarak verdiği *yelvi* kelimesi (ondan *yelviçi* ‘büyücü’) yardımcı olabilir (Kaşgarlı Mahmud, 2015,362). Büyücünün meczup kişiliğini delilikle eşleştirmekte sıkıntı olmayacaktır. Bu bağlamda krş. Macar *szilaj* “atılğan, çevik, delişmen, delidolu, kabına sığmayan; torlak, vahşi; yabani, azgın.” (Benderli vd., 2002,788).

Ses gelişmesine gelirse, *y-* < *d-* < **t-* öngörmek durumundayız. Bütün Türk lehçeleri bu gelişmeyi yaşamadı ve pek çok örnekte görüldüğü üzere, bozkır yaşamının bir cilvesi olarak Türk topluluklarının sürekli birbiriyle karışıp kaynaşması sonuçta aynı kelimenin değişik telaffuzlarla aynı lehçede bulunmasına yol açtı. Bu yüzden halen Anadolu’da kuş cinsi için hem *yelek*, hem de *telek* kelimemiz var. Hatta diğer Türk lehçelerinde *çelek* gibi ara biçimler bulunuyor. Doğru ise, söz başında Ön Türk **y-*, Ön Altay **d-*, Ön Moğol **d-* ve Ön Kore **t-* denkliği kuruluyor (Starostin vd., 2003, 48). Bu bağlamda diğer örneklerin yanında Türkçe *yele* ve Korece **^hel* ‘saç’ kelimelerini yan yana koymak ilginç olacaktır

(Choi, 2010, 128-131). Daha ilginç ise *tel* kelimesini bizim de bugün kullanıyor olmamız.

Ana Altay **d-* ise, bir yukarıdaki ses gelişmesine gerek kalmadan Türkçe içinde **d-* > *t-* (**delek* > *telek*?) ve **d-* > *y-* (**delek* > *yelek*?) gibi iki ayrı, bağımsız, belki de koşut ses gelişmesi düşünmemiz gerekecek. Kayıtlı dönemde ilk gelişmenin örneği bilinmiyor ve vaka tersinedir, ancak bu daha eski dönemlerde bunun yaşanmadığı anlamına gelmez. İkinci gelişmeyi ise açıkça *delme* ve *yelmede* görüyoruz.

Hava hareketi anlamındaki *yel* için elimizde karşılaştırmalı ses örnekleri bulunmuyor (fakat krş. Macarca *tél* ‘kış’). Macarca aynı anlamdaki denklikten bahsedilmişti. Türkçe **jel* yanında Tunguz **sal-di-*, Moğol **salki* ve Kore **sar-* biçimlerini kuran Starostin vd. Ana Altay *zâli* ‘yel’ kelimesini önerirler (Starostin vd., 2003, 1508). Ama diğer köken sözlüklerinde önerilen *yel* > *ruh*, cin geçişinin doğruluğundan kuşukumuz yok ise, *deliyi* de hesaba katmamız gerekecektir. Ural-Altay bölgesi dillerindeki geniş bir tarama ile bu konuda daha tatminkâr şeyler söylenebilir. Konumuz rüzgâr değil de, ‘koşuşturmak’ olan *yel* olduğu için, burada fazla ayrıntısına gidemeyeceğiz.

Türkçe **del-* ‘çalışmak?’ önerimize dönersek ve tarama sahamızı biraz genişletirsek, Ortak Slav *dělo* “çalışma, iş” (bundan da *dělati* “çalışmak, yapmak, üretmek”) kelimesine takılırız. Aynı aileden olmayan dillerin özgün söz varlığındaki bu tür benzeşmeler artık yadırganmıyor. Nitekim sadece bu değil, Ortak Slav *děliti* ‘bölmek’ fiili de bizim *dil-* ‘dilmek’ ile uyuyor. Bu bağlamda krş. Macar *szel-* “(ekmeği) kesmek”; *szeletel-* ‘dilimlemek’ (Benderli vd., 2002,775). Ortak Slav *dělo* Hint-Avrupa **d^heh-l-* köküne götürülüyor ve *-l-* Slavca bir yapım eki olarak açıklanıyor. Dolayısıyla, önerilen HA kökteş kelimeler *-l-* içermiyor (Derksen, 2008, 103). Ortak Slav *děliti* ‘bölmek’ ise İngilizceden bildiğimiz *deal* “pay, paylaşım” kelimesine kadar gidiyor (Derksen, 2008, 102; Orel, 2003, 67). Bu İngilizce kelimenin “meşgul olmak, iş yapmak” anlamını mevcut önerilerdeki gibi ‘bölüştürmek’ köküne götürmek zorunda mıyız? (Ayto, 2005, 152, Skeat, 1993,110). Slavca öneride ki gibi, bu da ayrı bir ‘çalışmak’ kökünden geliyor olamaz mı? Maalesef elimdeki İngilizce ve German ana dilinin köken sözlüklerinde sadece tek anlamdan gidiliyor ve dahası ‘bölüştürme’nin ötesinde ‘iş yapmak’ anlamına nasıl geldiği *dealer* ‘dağıtıcı’ bağlantısı dışında açıklanmıyor.

Telek ve *yelek*’in yanında *çelek* gibi biçimlerin de olması, *çalış-* fiilimizi gözden geçirmemizi ihtar edebilir. Evet, kayıtlı en eski

anlamlar, bugün de yaşayan *çal-* ‘mücadele etmek’ biçimine götürüyor (*Drevnetyurkskiy slovar*, 137; Clauson, 1972, 421). Ama sonuçta işle de mücadele ediliyor, işin üstesinden gelmeye çalışıyoruz. Bunu burada sadece bir teklif ve hatırlatma olarak zikredeceğiz.

Sonuç olarak, kayıtlı anlamlar *yelmek* fiilimizi rüzgârın hızına benzetme ile acele hareket etmek noktasından getiriyor gözükse de, bunda büyük sıkıntı vardır. Kökte bir çalışma, iş yapma anlamının varlığı Türkçe içinden ve yakın ve uzak akraba diğer dillerdeki karşılaştırmalardan anlaşılabilir. Bunu **del-* ‘çalışmak’ gibi bir köke götürmek olası gözüküyor.

KAYNAKLAR

- Ahmet Vefik Paşa (1876), *Lügat-i Osmânî*, İstanbul: Tabhâne-i Âmire.
- Ayto, J. (2005), *Word Origins. The Hidden Histories of English Words from A to Z* (2. Baskı), London: A & C Black.
- Bayram, Bülent (2007), *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya: Kömen.
- Benderli, G. – Gülen, Y. – Kakuk, Zs. – Tasnádi, E. (2002), *Macarca-Türkçe Sözlük/Magyar-Török Szótár*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Choi, Han-Woo (2010), *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi*, Ankara: TDK.
- Clauson, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Clarendon.
- Derksen, Rick (2008), *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden-Boston: Brill.
- Derleme Sözlüğü* (1979), Ankara: TDK.
- Nadelyaev, V. M., vd. (1969), *Drevnetyurkskiy slovar*, Leningrad: Nauka.
- Fedotov, M. R. (1996), *Etimologičeskiy slovar’ Çuvaşskoğo yazıka -II-*, Çeboksarı: Çuvaşski gosudarstvenniy institut gumanitarnih nauk.
- Gösterir, İbrahim (2009), *Örneklili Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü*, Çorum: Çorum Belediyesi.
- Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü -II- (O-Z)*, Ankara: TDK.
- Kaşgarlı Mahmud (2015), *Divânu Lugâti-t-Türk* (yay. A. B. Ercilasun – Z. Akkoyunlu), Ankara: TDK.
- Orel, Vladimir (2003), *A Handbook of Germanic Etymology*, Leiden – Boston: Brill.
- Róna-Tas, András ve Berta, Árpád (2011), *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Skeat, Walter W. (1993), *The Concise Dictionary of English Etymology*, Hertfordshire: Wordsworth.
- Starostin S. A. – Dybo A. V. – Mudrak O. A. (2003), *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, Leiden: Brill.
- Tarama Sözlüğü* (1972), Ankara: TDK.
- Tekin, Talat (2014), *Orhon Yazıtları* (5. Baskı), Ankara: TDK.

“DÜŞÜNCE SİZ İNSAN” ALGILAMASI VE SÖZLÜK ALANI

Rıdvan ÖZTÜRK*

ÖZET

Türk dilinin söz varlığının temel özelliklerinden birisi, kuvvetli bir kelime türetme yapısına sahip olmasıdır. Zengin ekleme imkânı ile binlerce kelime türetilmiştir. Bu binlerce kelimenin oluşturduğu “edim” alanı, aynı zamanda yüz binlerce yeni kelime türetme potansiyeline sahip bir “edinç” alanına da işaret etmektedir. Ancak Türk dili söz varlığını sadece türetme kelimelerle karşılamaz. Bu kelimeleri birleştirerek, yeni birleşik kelimelerle de söz varlığını zenginleştirmiştir. Bir kavramı veya bir nesneyi karşılayan bu birleşik yapılar da, tıpkı türemiş kelimeler gibi söz dizimi içerisinde yerlerini almış ve çeşitli bağdaşturmalarla bir bağlam içerisinde kullanılmıştır. “düşünmek” fiilinden türetilmiş bir isim olan “düşünce (<düşün-ce)” kelimesi, isimden isim yapma ekleri olan +li ve +siz ekleri ile genişletilmiş “düşünceli” ve “düşüncesiz” gibi türevlere sahiptir. Soyut anlamlı olan “düşünmek” fiilinden türetilen bu kelimeler de yeni kavramları karşılamada kullanılmışlardır.

“Düşüncesiz insan” tamlaması bir soyut sıfat ile bir somut isimden oluşmuş birleşik yapıdır. Bu birleşikte kullanılan her iki kelime de kendi anlam alanı ile ilgili olmakla birlikte, yeni bir anlamı karşılamak üzere bir araya getirilmişlerdir. Bu çalışmada örnekleme yöntemi kullanılarak toplumun bir kesiminin “düşüncesiz insan” algılaması tespit edilmiştir. Türkçe sözlüklerde doğrudan madde başı veya alt madde olarak gösterilmeyen bu yapının, tabii olarak doğrudan anlamı da gösterilmemiştir. Çalışmanın veri tabanı, Konya'daki Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesinin İlköğretim Bölümü Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Anabilim Dalı mensubu yüz on sekiz öğrenciden edinilmiştir. Her biri en az yirmi yaşında olan ve ileride sınıf öğretmeni olacak bu kişilerin kurduğu cümlelerden oluşturulan veri tabanından hareketle “düşüncesiz insan” algılaması ve sözlüksel alanı ortaya konulmuştur. “Düşüncesiz insan”ın somut olarak çevrelerindeki karşılıkları, bu kişilerin vasıfları, bu kişilerin topluma ve çevreye yönelik fiilleri ile toplumun bu kişilere karşı uyguladığı fiillerin neler olduğu, tespit edilme yoluna gidilmiştir. Bu algılamadan hareketle müstakbel sınıf öğretmenlerinin “düşüncesiz insan” kavramı çerçevesinde bireyselden toplumsala doğru nasıl bir bakış açısına sahip olduğunu, ne kadar ben merkezli veya toplum merkezli düşündüğünü gözlemlemek mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: düşüncesiz insan, sözlüksel alan, anlam alanı, algılama, kelime sıklığı, gramatikal cinsiyet

ABSTRACT

One of the main features of the Turkish language vocabulary is to have a strong word derivation structure. Thousands words are derived with plentiful adding possibility. “Performance” field which is created by thousands words, also indicates a “competence” field which has hundred thousands word derivation potential.

*Yrd. Doç. Dr. N.E.Ü. AKEF Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, e-posta: ridvanozturk1961@gmail.com

However Turkish language does not fulfill the vocabulary with only derivation words. By merging these words, Turkish language has enriched the vocabulary with new compound words too. Moreover these compound structures which meet a concept or an object, have taken their place in syntax like derived words and used in a context with various correlations. The word “düşünce (<düşün-ce)”, a name which is derived from the verb “düşünmek”, has derivatives as “düşünceli” and “düşüncesiz” which have extended with +li and +siz affixes those derive name from name. These words derived from “düşünmek” verb with abstract meaning are also used to fulfil new concepts.

“Inconsiderate people”phrase is a compound structure which is consisted of an abstract adjective and a concrete noun. Both words which are used in this compound have been brought together in order to fulfil a new meaning as well as they are related with their own semantic field. In this study, “Inconsiderate people”perception of a part of the society has been detected by using the sampling method. The meaning of this structure is also not shown, naturally; as this structure is not shown in Turkish dictionaries directly as main or sub-article. Study’s data base has been acquired from hundred and eighteen students of Ahmet Keleşoğlu Education Faculty’s Elementary Education Department Primary School Teaching Department. “Inconsiderate people”perception and its lexical field are demonstrated based on database which is created from the sentences of people who will be a primary school teacher in the future and each one is at least twenty years old. Detection of perceptible counterparts of “Inconsiderate people”around, qualifications of these people, actions of these people to the society and the environment beside what actions does the society exhibit these people, has been the followed method. Moving from this perception, it will be possible to observe; what kind of perspective do prospective primary school teachers have from individual to the social in the frame of “Inconsiderate people”concept, how much they thought self-centered or socio-centered.

Keywords: Inconsiderate people, lexical field, semantic field, perception, word frequency, grammatical gender

1. GİRİŞ

1.1.Yöntem

Bu çalışmanın amacı, öğrencilerin“düşüncesiz insan” kelime grubunu, ayrı ayrı cümlelerde, her bir cümle ögesi karşılığında kullanmaları sonucu ortaya çıkan veri tabanından hareketle grubun sözlüksel alanını belirleyip, öğrencilerin “düşüncesiz insan”algılarını tespit etmektir.

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar bir olguyu katılımcıların bakış açılarından görebilmeyi ve onların bakış açısına ait süreçleri ortaya koymayı, detaylı veri toplamayı amaçlayan araştırma yöntemidir. Nitel araştırmalarda temel amaç; araştırılan konu ile ilgili detaylı betimsel ve gerçekçi bir durum sunmaktır. Bu yönde araştırma sonuçlarının geçerlik ve güvenilirliği açısından verilerin olabildiğince ayrıntılı ve doğrudan sunulması

önemlidir (Creswell, 2013, 244; Patton, 2014, 20; Yıldırım A.ve Şimşek H., 2006, 255-259) ve bu araştırmada katılımcıların görüşlerine detaylıca yer verilir.

2012/2013 eğitim-öğretim yılının 2. yarısında Konya'daki Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesinin İlköğretim Bölümü Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Anabilim Dalında "Türkçe: Cümle ve Metin Bilgisi" dersi alan 2-A, 2-B ve 2-C sınıflarındaki yüz on sekiz lisan öğrencisi çalışmaya gönüllülük esasına göre katılmıştır.

Her öğrenciden en fazla otuz dakika içerisinde, "düşüncesiz insan" kelime grubunu; özne, yüklem (ismi), nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci yerinde kullanılmak kaydıyla beş ayrı cümle yazması istenmiştir. Bu şekilde "düşüncesiz insan" kavramı ile ilgili akıcı bir biçimde akıllarına gelen ve kullanım sıklığı olan kelimelerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Veriler içerik analizi yöntemine göre analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel amaç, verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bunun için birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve kategoriler çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği biçimde düzenlemek gerekmektedir (Yıldırım A. ve Şimşek H., 2006, 255-259). Bu şekilde "düşüncesiz insan" bağlamı çerçevesinde kullanılan kelimeler, bu kavramın sözlüksel alanını oluşturmuştur. Kelimeler "düşüncesiz insan"la olan ilgi yönlerine göre gruplandırılma yoluna gidilmiş. Bu gruplandırmalar, gerektiğinde alt gruplandırmalara da ayrılarak, detaylandırılma yoluna gidilmiştir. Sözlüksel alanlardaki bu belirlemelerden hareketle de öğrencilerin "düşüncesiz insan" algılamaları üzerine tespitler yapılmıştır.

Araştırma sonuçlarının geçerliğini sağlamak amacıyla iki önemli süreç gerçekleştirilmiştir: (a) Verilerinkodlanması ve veri analiz süreci (kavramsal kategoriye nasıl ulaşıldığı) detaylı bir şekilde açıklanmıştır. (b) Araştırmada elde edilen kategorilere her biri için onu en iyi temsil ettiği varsayılan öğrenci görüşlerinden örnekler seçilerek bulgular kısmında yer verilmiştir (Yıldırım A. ve Şimşek H., 2006, 255-259). Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için ise, araştırmada ulaşılan kavramsal kategori altında verilen kodların söz konusu kavramsal kategorileri temsil edip etmediğini teyit etmek amacıyla iki araştırmacının kodları ve kodlara ilişkin kategorileri karşılaştırılmıştır. Araştırma verileri bir dil alanı uzmanı ve bir eğitim uzmanı tarafından incelenmiş ortaya çıkan kod ve kategori listesine, araştırmacıların da görüşleri yönünde son şekli verilmiştir.

2. “DÜŞÜNCESİZ İNSAN” KAVRAMI

"Düşüncesiz insan" tamlamasının ilk unsuru olan "düşüncesiz" kelimesi sıfat olarak kullanılmıştır. Kelimenin zıt anlamlısı "düşünceli" olup, karşılıklı anlamlarına bakıldığında daha net ve ortak bir "düşünce" kavramına ulaşılmaktadır. Güncellenmiş Türkçe Sözlükte "düşünce", "düşüncesiz" ve "düşünceli" kelimeleri için şu açıklamalar yapılmıştır:

<i>düşüncesiz</i>	<i>düşünceli</i>
1.sıfat "Düşüncesi olmayan"	1.sıfat. Düşüncesi olan
2.Düşünmeden davranan, anlayışsız	2.Düşünerek davranan; anlayışlı
3.Tasasız, kaygısız	3.Kaygılı, tasalı

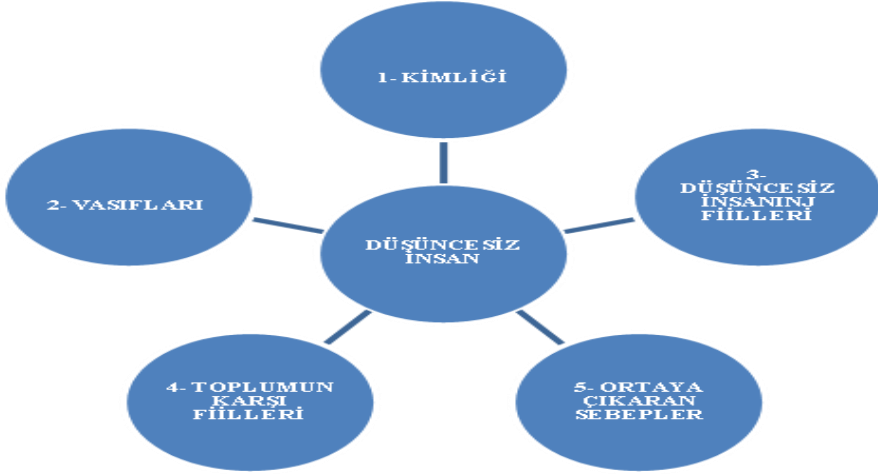
Düşünce: 1.İsim. Uzay ve zamanın ötesinde, öznenin dışında, kendiliğinden var olan, duygularla değil, yalnızca ruhen algılanabilen asıl gerçeklik, mütalaa, fikir, ide, idea. 2.Dış dünyanın insan zihnine yansması. 3.Niyet, tasarı. 4.Tasa, kaygı, sıkıntı. 5. Felsefe, ilke, yönetici sav (www.tdk.).

"Sözlüksel alan" veya "sözcük alanı" (lexical field, semantic field), bir dilin söz varlığında anlam bakımından birbiriyle bağlantılı kelimelerin kümeler oluşturarak içinde yer aldıkları varsayılan alana denilmektedir. (İmer vd., 2013, 235). Kelimeler tek başlarına değil de, bir sözcenin bir parçası olarak ele alındığında bir anlam ağı oluşturarak metin içinde yayılırlar (Kıran Z. ve Kıran A.E., 2013, 301). Türkçenin söz varlığında madde başı olarak "düşünce", "düşünceli", "düşüncesiz" ve "insan" kelimeleri olduğu halde, "düşüncesiz insan" birleşik yapısı görülmez. Türkçenin sıklık sözlüğünde de bu durum açıkça görülür. Sıklık sözlüğünde "düşünce" 440 kez, "düşünceli" 31 kez ve "düşüncesiz" 7 kez geçmektedir. Kalıplaşmış olsun veya olmasın birleşik yapılar, Türkçenin söz varlığında (%9 gibi) önemli bir yer tutmaktadır (Ölker, 2011, 182, 42). "düşüncesiz insan" tamlaması da her ne kadar kalıplaşarak madde başı olarak kullanılmasa da, bir kavramı karşıladığından dolayı etrafında bir "kelime ağı" oluşturabilmiş bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. “DÜŞÜNCESİZ İNSAN”IN SÖZLÜK ALANI

Çalışmamızda bu kelime ağı çerçevesinde, "düşüncesiz insan" tamlamasının içinde yer aldığı yaklaşık altı yüz cümlede geçen üç

binden fazla kelimeyle bir veri tabanı oluşturulmuştur. Bu kelimeler aynı izlek veya aynı kavram etrafında kümelendirilerek “düşüncesiz insan” tamlamasının sözlük alanının oluşturduğu yapısal düzen şöyle belirlenmiştir:

3.1“Düşüncesiz İnsan”ın Kimliği

“Düşüncesiz insan” karşılığı muhatap, en çok üçüncü şahıs olarak karşımıza çıkar. Bu muhatap somut şahıslar olarak adı belli, doğrudan adı söylenenler olabildiği gibi, daha çok belirsiz bir tanımlamayla belirtilen ve çevrede karşılaşılma ihtimali “herkes olabilir” boyutunda karşılığını bulmaktadır.

Bundan sonra ikinci şahıs gizli ve açık öznel olarak yer almaktadır. Doğrudan kendisini “düşüncesiz insan” olarak nitelendiren sadece üç kişi çıkmıştır. Bu da %2,2’lik bir orana denk gelmektedir. Aile çevresinde baba ve anne birer örnekte, kardeş dört örnekte ve hayat arkadaşı ise bir örnekte “düşüncesiz insan” olarak geçmiştir. Örneklerde “baba” doğrudan “düşüncesiz insan” olarak nitelendirilip itham edilirken, anne, kardeş, kendisi gibi diğer aile bireyleri “-a benzemek”, “gibi görünmek”, “olmaya başlamak”, “gibi davranmak” ifadeleri kullanılmak suretiyle doğrudan “düşüncesiz insan” olarak nitelendirilip itham edilmemiştir.

Öncelikli olarak öğrencilerin “düşüncesiz insan”ın kim olduğu tespitlerine baktık. Somutlaştırdıkları şahısları yakınlık derecesine göre ele alalım.

3.1.1 Aileden Birisi

Babam, Benim babam düşüncesiz insan.
 Benim kardeşim düşüncesiz insana benziyordu.
 Annem düşüncesiz insan gibi davrandı.
 Hayat arkadaşım düşüncesiz insan olmaya başlıyor.
 Kendimi düşüncesiz insan gibi görüyorum.
 Ben düşüncesiz insanım.

3.1.2 Sen, Muhatap -Karşımızdaki- İkinci Şahıs

3.1.2.1 İkinci şahsın gizli özne olarak kullanılması

En çok kullanılan cümle türüdür.

(Sen) düşüncesiz insana döndün.

(Siz) düşüncesiz insanlar neredesiniz

3.1.2.2 İkinci şahsın özne olarak açıkça belirtilmesi

Sen, sen de, Sen düşüncesiz insan gibi olma.

Sen düşüncesiz insana benziyorsun..

Senin gibi düşüncesiz insan, Seni düşüncesiz insan

3.1.3 Diğerleri; O, Sözü Edilen, Üçüncü Şahıs

3.1.3.1 Üçüncü şahsın özne olarak kullanılması

o, onun babası

3.1.3.2 Üçüncü şahsın şahıs ismi ile belirtilmesi

(bizim) Ahmet (de), Mehmet, Ali, arkadaşım Hakan, Yasemin, Zehra

3.1.3.3 Üçüncü şahsın tanımlanması

Cümlede öznenin kim olduğu sorusuna bir tanımla ya da bir kelime veya kelime grubu ile karşılık bulduğu yapılardır: Kötü insanlar, öğrencilerine şiddet uygulayan öğretmenler, son sınıf insanları, konferanstaki kişi, insanların en kötüsü, dünyadaki en saf kişi, pembe yanaklı çocuk, bencil insanlar, avukat, bu, bu kişi, arkadaşım, benim eski bir arkadaşım, mavi gözlü adam.

3.2 “Düşüncesiz İnsan”ın Vasıfları

3.2.1 “Düşüncesiz İnsan”ın Sıfat Kalıbı İçinde İfade Edilen Vasıfları

“Düşüncesiz insan”ın sıfatları olarak kalıcı niteleme sıfatları hiç kullanılmamıştır. Geçici niteleme sıfatı oluşturan sıfat-fiilli yapıların bazı örnekleri vardır: “tanıdığım, bugün tanıştığım, canımı sıkkan”

Niteleme sıfatlarına göre, belirtme sıfatları ile tavsif etme daha fazla görülmektedir: “yanındaki, toplumdaki, sınıfımdaki, oradaki; o, böyle, öyle; birkaç, birçok; senin gibi, Ahmet gibi”.

“Düşüncesiz insan” ile ilgili kalıcı tavsiflerin oluşmadığı; onların müphem ifadelerle ve işaret yoluyla anlatıldığı gözlemlenmiştir. “Düşüncesiz insan” için doğrudan sıfat görevinde olmasa bile, mantıksal bağlamda “Boş teneke gibidir”, “Erimiş muma benzer” ifadeleri kullanılarak neye benzetildikleri somutlaştırılmıştır.

3.2.2 “Düşüncesiz İnsan”ın Tanımlanmış Olarak İfade Edilen Vasıfları

Bu bölümde yer alan ifadeler, doğrudan sıfat olarak kullanılmamış ifadelerdir. Bu ifadelerle fiil olarak düşüncesiz insanın içinde bulunduğu durum ve nasıllık tasvir edilmiştir. Bu fiillere göre bunları görgü kurallarına uymayan, kendisine ve çevresine faydası dokunmayan, aksine zararı dokunan, anlayışsız, sorumsuz, iflah olmazlar, kendisini hemen belli eden, patavatsız, donanımsız, cahil, bencil gibi birçok durumu ifade edecek sıfatların dolaylı biçimde tanımlanmış şekillerini görmekteyiz.

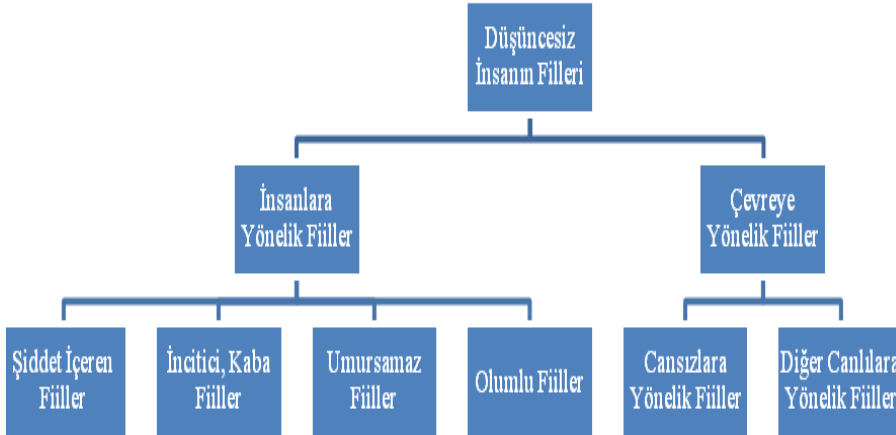
3.2.3 İçinde Bulunduğu Durum ve Nasıllıkları

Katı olurlar, kötü insanlardır, yaptığının farkında değil, derdine çare aramaz, her zaman kaybeder, bir konuda fikri olmayan, toplum karşısında hep ezilir, adam olmaz, hiçbir şeyin farkına varamaz, hayır gelmez, patavatsız olur, ne konuştuğunu bilmez, gereksiz konuşur, kendini bilmez, başarısız olur, yüzüne gözüne bulaştırır, lafın nereye gideceğini bilmeyen, bencil davranışlarda bulunur, acıya göz yumar, empati kurmaz, yaptıkları hoş değil, sorumluluk almaz, masum gibi

durur, asla ders almaz, fotokopi çektirmemiş, feraset bulunmaz, ne yaptığını bilmez, cahil kalır, bildiğini yapar, hep pişman olur, belli olur, Hiçbir şeyi kafasına takmaz, rahatlıkta sınır tanımaz, fikir bulunmaz, olaya yorum yapmaz, yerinden kalkmaz, önüne bakmaz, boş lakırdı kakhaha ile kendinden geçer, kurallara uymaz, kibar konuşmayı bilmez, yolunu bulamaz, her zaman acı çeker, bir şey beklenilmez, düzeltilemez, kendini yıpratmaya değmez, fark edilir, hoşgörüsüz olur, yersiz konuşur, pot kırar.

3.3 “Düşüncesiz İnsan”ın Fiilleri

“Düşüncesiz insan”ın fiilleri, kendi dışındaki insanları umursamayan, onları yok sayan bir aralıkta bulunmaktadır. Bu umursamaz, yok sayıcı tavrın tabii sonucu olarak kendi dışındakileri inciten, kıran, üzen kaba ve nezaketsiz fiiller olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanları düşünmeyen, huzursuz eden, keyfini kaçıran, hayattan soğutan; onlara karşı saygısızlık ve terbiyesizlik yapan, onları zor durumda bırakan; daha da ileri gidip onlara kötülük yapan, kötü davranan, her türlü çirkinliği yapan, zarar veren ve hatta şiddet uygulayan insan görüntüsü ortaya konulmuştur. “düşüncesiz insan”a atfedilen fiillerin tamamına yakını olumsuz anlam dairesinde olup, çok az fiil (sev-, bak-, yönlendir-, hızlıca git-) olumlu anlam dairesindedir. Bu fiiller de cümle bağlamında olumsuzluk dairesine dâhil olur.

3.3.1 İnsanlara Yönelik Fiiller

3.3.1.1 Şiddetle İlgili Fiiller

kötü davran-, kötülük yap-, eğitimi yok et-, her çirkinliği yap-, her şeyi yap-, çarp-, zarar ver-, öğrencilere şiddet uygula-

3.3.1.2 İncitici, Kırıcı, Kaba Fiiller

üz-, kırıp üz-, terbiyesizlik yap-, saygısızlık et-, sınıfta huzursuzluk çıkar-, çok yor-, küçük kız korkut-, masum çocuğu azarla-, insanları düşünme-, sinirlendir-, ne söylediğini bilme-, bağır-, sinirlerimi boz-, keyfini kaçır-, huzursuz et-, hata yap-, yaşlılara hürmetsizce davran-, halden anlama-, insanları küçük gör-, kendini üstün gör-, hayattan soğut-, tahtaya kaldır-, zor durumda bırak-, boş konuş-, sinirli sinirli bak-, toplumu kötü etkile-

3.3.1.3 İnsanı Yok Sayan, Umursamayan Fiiller

başkasını umursama-, kimseyle anlaşama-, hiç kimseye aldırma-, ailesini unut-, sorumluluk alma-, karşısındakini dikkate alma-, önüne bakma-, kimseyle konuşma-, utanma-, hiçbir şeyi takma-, kuralları ihlal et-, trafik kurallarına uyma-, sağa sola bakmadan araba sür-

3.3.1.4 Olumlu Fiiller

sev-, bak-, toplumu yönlendir-, hızlıca git-

3.3.2 Çevreye Yönelik Fiiller

“Düşüncesiz insan”ın insanlara karşı fiillerinin yanı sıra, içinde yaşadığı çevreye karşı da olumsuz fiilleri belli bir yekûn tutmaktadır. Genel anlatımlı “çevreye zarar ver-, çevresini mahvet-, çevresini önemseme- “gibi fiiller, ayrıntıya geçildiğinde “çimleri ez-, çiçekleri kopar-, yerlere çöp at-, sınıfı kirlet-“ kalıbına dökülür. Trafik kurallarını ve diğer kuralları ihlal eden bu kişiler, hayvanları aç bırakıp ve onlara eziyet de ederler.

3.3.2.1 Cansızlara Yönelik Filler

çimlerin üstüne bas-, çimleri ez-, yerlere çöp at-, kapı önünü kirlet-, çevreye zarar ver-, çevreyi mahvet-, sınıfı kirlet-, çevresini önemseme-, buraları yık-

3.3.2.2 Diğer Canlılara Yönelik Filler

hayvanları aç bırak-, köpeğe eziyet et-, çiçekleri kopar-

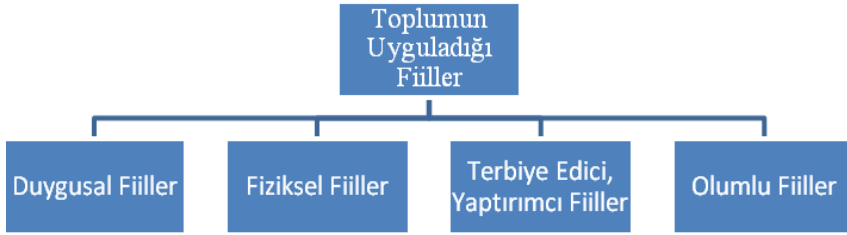
3.4 “Düşüncesiz İnsan” a Toplumun Uyguladığı Fiiller (Tepkiler)

“Düşüncesiz insan” olarak nitelendirilen kişilere gösterilen tepkileri, duygusal ve fiziki tepkiler olmak üzere iki ana kategoride ele alabiliriz. Duygusal tepkiler, esas itibarıyla olumsuz anlam ifadelidirler. Sadece “acı-, imren-, medet um-“ fiilleri diğer fiillerden ayrılır. Toplumun uyguladığı fiiller “sevme-, hoşlanma-, isteme-, katlanama-, tahammül edeme-, nefret et-, bıkm-, sıkıl-, bunal-, vb” fiillerde olduğu gibi kademeli olarak birbirini takip eden derecelendirilebilir alanlar oluşturur.

Duygusal tepkilerden çok daha fazla düşüncesiz insanı sınırlayıcı, engelleyici, terbiye edici ve yaptırımcı fiiller bulunmaktadır: “uyar-, bağır-, eleştir-, affetme-, bir çift laf söyle- çok kız-“ gibi sözlü fiillerin yanında tecrit etmeye, yalnız bırakıp uzak

tutmaya yönelik fiiller de vardır: “uzak tut-, barındırma-, hiçe say-, değer verme-, aynı yolda yürüme-, iş yapma-, kaç-, arama-, görmezden gel-, eşya verme-, emanet etme-, dışla-“ vb.

Bunlardan daha öteye geçerek “düşüncesiz insan”ı tedip etmeye, cezalandırmaya yönelik fiiller de kullanılmıştır: “uğraş-, hayatından çıkar-, dersini ver-, kavga et-, döv-, iş yapma-, dünyayı arındır-, ağlat-, tutukla- “vb. Ayrıca az da olsa, farklı bakış açılarının ortaya çıkardığı anlam açısından tezat oluşturan bazı fiiller de görülür; “isteme-X medet um- , acı- X katlanama-, kork- X kahkaha at-“ gibi.

3.4.1 Duygusal Fiiller (Tepkiler)

hiç sevmeye-, sevilmeye-, anlayamaya-, nefret et- , kork-, acı-, kına-, hoşlanmaya-, isteme-, kızdır-, imren-, sinirlendir-, sıkıl-, bıkmaya-, canını sıkma-, şaşırt-, bunal-, medet um-, sömür-, katlanmaya-, tahammül edeme-, kahkaha at-, dert etmeye-, çok kız-

3.4.2 Fiziksel Fiiller (Tepkiler)

3.4.2.1 Terbiye Edici, Sınırlayıcı, Yaptırımıcı Tepkiler

tutukla-, uzak tut-, -diğinde çık-, uyar-, ağlat-, bağır-, dışla-, asla affetmeye-, bir çift laf söyle-, barındırma-, yola getir-, yok et-, hesap sor-, ayrıl-, onunla yola çıkma-, çaba harca-, değer verme-, kılını kıpırdatma-, çok kır-, döv-, aynı yolda yürüme-, laf anlatma-, iş yapma-, hep kavga et-, eleştir-, eşyalarını verme-, emanet etmeye-, -dan kaç-, arama-, derdini anlatma-, güvenmeye-, değer verme-, hayatından çıkar-, hiçe say-, işini bırakma-, görmezden gel-, dersini ver-, gelmesine engel ol-, konuşma-, değerlendirmeye-, muhabbet etmeye-, tartışma-, arkadaşlık etmeye-, dost olma-, uğraşma-, onunla hiçbir iş yapma-, onunla dolaşmayı bırak-, -dan dünya arındırmalı, karşılaşmak isteme-, yemek yemek zorunda kaldım, birlikte yaşama-, aynı yolda yürüme-, onunla zaman geçirme-, aynı sofraya oturma-, bir arada bulunma-.

3.4.2.2 Olumlu Tepkiler

eve getir-, gözünden anla-, şaşırt-, gözünden tanı-, söyle-, ona yönel-, ders notlarını ver-, konuş-, gör-, ona doğru yürü-, ona doğru yol al-,

sev-, bak-, yanına git-, davet et-, insanca davran-, bazen imren-, ver-, nasihat et-, düşünceli hale getir-, seslen-, topluma kazandır-, aralarında yaşa-, eğit-, yol göster-

3.5 “Düşüncesiz İnsan”ı Ortaya Çıkaran Sebepler

Genelde doğasından veya kendisinden kaynaklanan sebepler gösterilmiş. Çok az örnekte topluma ve çevreye düşenleri sorgulamamışlardır:

çaba harcanma-, konuşma-, hiç sevme-, kılını kıpırdatma-, isteme-, hep dışla-, düşüncelerinden vazgeçme-, ferasetli olma-, sömür-, ağlat-, insanca davranma-, düşünceli hale getirme-, topluma kazandırma-

4. SONUÇ

Daha çok bir itham ifadesi olarak kullanılan “düşüncesiz insan” ifadesinin sözlük anlamının belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Bunun için yüksek öğrenim görmekte olan ve ortalama yirmi yaşında olan gençlerin ifade kalıpları esas alınmıştır. Sözlükte tamlamanın doğrudan karşılığı verilmemiştir. “düşünce”, “düşünceli” , “düşüncesiz” madde başları verilmiş olup “düşüncesiz” için “düşüncesi olmayan” sıfat kullanımı ilk sırada gösterilmiştir. “Düşünce” maddesi içinde beş anlam verilmiştir.

Kelimenin sözlük anlamlarının yanı sıra toplum zihninde çok daha fazla anlamlı olarak kullanıldığına şahit olmaktayız. “düşünce” kelimesi aldığı “iyi, kötü, zararlı, zararsız vb” sıfatlarla kullanımlarında nötr anlamlı bir kelime gibi görünüyorsa da “düşüncesiz” türevinde “olumsuz” olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla “düşünce” şuur altında “olumlu” bir olgu olarak algılanmıştır.

Sınıf öğretmeni adayı gençlerin zihninde “düşüncesiz insan” kavramı, daha çok “ben ve çevrem” (ev, aile, okul, mahalle) olarak algılanmıştır. Daha idealist konumda, yani memleket, millet, insanlık, dünya vb. konularda cümle kurma, siyasi fikirlerini veya ideallerini yansıtacak ifadeler kullanma yoluna gitmemişlerdir. Muhatabı doğrudan somut olarak belirleyecek ifadeler, kimlik gösterici adlandırmalar yok denecek kadar azdır. Daha çok dolaylı tamlamalarla, “düşüncesiz insan” tasvirleri yapılmıştır.

5. KAYNAKÇA

Creswell, J.W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri-Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (Çev. Mesut Bütün ve Selçuk B. Demir),Ankara: Siyasal Kitabevi.

İmer, K., ve Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2013). *Dilbilim Sözlüğü*, 2. bs., İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Kıran, Z., Kıran, A. E. (2013). *Dilbilime Giriş (Dilbilgisiden Dilbilime)*, 4. bs., Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ölker, G., (2011), *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü (1945-1950 Arası)*, Konya: Kömen Yayınları.

Patton, M.Q., (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (Çev. Mesut Bütün ve Selçuk B. Demir), Ankara: Pegem Akademi.Yayınları.

[www.tdk:www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57OcbeOcOe21e3.32861299](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57OcbeOcOe21e3.32861299)

Yıldırım, A., ve- Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜRKÇENİN ÇEVİRİMİÇİ SÖZLÜKLERİNİ NASIL DAHA KULLANIŞLI KILABİLİRİZ?

Sami BASKIN*

ÖZET

İnsanoğluyla yaşıt olan sözlükler, yazıldıkları dönemin bilgi teknolojilerine paralel olarak gelişmiştir. İlk yazılı olmayan ve bir nevi zihinsel sözlük mahiyetindeki bu eserler, zamanla kil tabletlere, ağaç parçalarına, kâğıtlara ve en nihayetinde elektronik ortama yazılır olmuşlar. Bu sözlük mecrasına Türkler, 11. yüzyılda ve kâğıda yazılan sözlükler ile katılmışlar. Zaman içinde iki dilli sözlükler, çocuk sözlükleri, resimli sözlükler, tersine sözlükler gibi çeşitli eserler yazmalarına rağmen Türkler, sözlük hazırlamada dünyadaki çağdaşlarının gerisinde kalmıştır.

Bu çalışmada çevrimiçi Türkçe sözlüklerin nasıl daha etkin ve çağdaşlarına benzer hale getirilebileceği araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’de çevrimiçi yayımlanan ve genel sözlük mahiyetinde olan Güncel Türkçe Sözlük, Türkçe Sözlük Ara-Bul ve Kubbealtı Lugatı adlı eserler, genel tarama yöntemi ile ele alınmış ve doküman analizleri yapılarak özellikleri tespit edilmiştir. Bu sözlükleri değerlendirme dokümanları, tesadüfi yöntemle seçilmiş 3 maddeden (mübalâğa, günlük, taka) elde edilmiştir. Bu üç madde sözlüklerin arama bölgesine yazılmış, verilen bilgiler incelenmiş ve elde edilen sözlüksel özellikler o sözlüğün kimliği sayılmıştır. Daha sonra bilinirliği yüksek yabancı çevrimiçi sözlüklerden tesadüfi yöntemle belirlenmiş üç sözlük de (Cambridge Dictionaries Online, Oxford Dictionaries ve The Free Dictionary) aynı maddeler kullanılarak incelenmiş ve elde edilen veriler Türkçe çevrimiçi sözlüklerin verileri ile karşılaştırılmıştır.

İnceleme neticesinde çevrimiçi Türkçe sözlüklerin yanlış yazımlarda en yakın biçimli kelimeye yönlendirme yapmaması, kelimelerin seviyelerini (A1, B1 gibi) içermemesi, kelimelerin çekim ekli biçimlerinin aranmasına izin vermemesi, benzer sözcükler listesinin kullanıcılara sunmaması, diğer kullanıcıların anlık aramalarının gösterilmemesi (Live Searches) gibi eksikleri olduğu görülmüştür. Bu yüzden öneri kısmında çevrimiçi sözlüklere ait örnek bir madde tasarımı sunulmuştur.

***Anahtar Sözcükler:** Türkçenin çevrimiçi sözlükleri, çağdaş çevrimiçi sözlüklerin özellikleri, çevrimiçi sözlüklerin madde tasarımı*

HOW CAN WE MAKE MORE PRACTICAL TURKISH ONLINE DICTIONARIES?

ABSTRACT

Dictionaries which are the same age with the human beings, have improved in parallel with the information technology of their written era. These works which were unwritten initially and like a mental lexicon in some way, have transferred to claytablets, tree battens, papers, and finally to electronic environmentin time.

* Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi, e-posta: sami.baskin@gop.edu.tr

Turkish people joined this dictionary adventure in 11th century with written dictionaries on paper. Tough Turkish people developed many different types of works such as bilingual dictionaries, children dictionaries, illustrated dictionaries, reverse dictionaries etc. in time, they have fallen behind its contemporaries on making dictionaries.

In this study, how we can make Turkish online dictionaries more effective and similar to their contemporaries have been researched. In accordance with this purpose, online Turkish general dictionaries named as Güncel Türkçe Sözlük, Türkçe Sözlük Ara-Bul and Kubbealtı Lugatı have been handled with general survey model and their facilities have been determined using document analysis. Assessment documents of these dictionaries were obtained from three articles (exaggeration, diary, crate) chosen randomly. These three articles were written in their lookup field, then the information given was analysed and the lexicographical features obtained considered as that dictionary's identity. After that three most known online foreign dictionaries which were chosen randomly (Cambridge Dictionaries Online, Oxford Dictionaries and The Free Dictionary) were analysed using the same articles and the results have been compared with the Turkish online dictionaries' results.

As a result of the research, it has been seen that online Turkish dictionaries don't offer best suggestions for the misspellings and include words' level (A1,B1 etc.). Moreover, they don't allow user to search for the words' inflectional forms and they don't present similar words list and other users' live searches to the users. Thus, in suggestion part a sample article design has been offered.

Key Words: *Turkish online dictionaries, the features of contemporary online dictionaries, article design in online dictionaries*

1. GİRİŞ

Tarih boyunca sözlükler, yazıldıkları dönemin bilgi teknolojilerine paralel olarak üretilmişler. İlk yazılı olmayan ve bir nevi zihinsel sözlük mahiyetindeki bu eserler, zamanla kil tabletlere, ağaç parçalarına, kâğıtlara ve en nihayetinde elektronik ortama yazılır olmuşlar. Boz, yazılı sözlük tarihini dört ana merhale olarak değerlendirilmiş ve gelişimlerine uygun olarak bunları "tablet sözlükler", "basılı olmayan sözlükler", "basılı (geleneksel) sözlükler" ve "elektronik sözlükler" olarak adlandırmıştır (Boz, 2015: 41). "Elektronik Sözlük", kendisinden evvelki sözlüklere benzemeyen ve kitaplara nazaran oldukça yenilikçi bir üründür (Müller-Spitzer, Carolin, 2009: 2). Bu yenilikçi ürün, Akalın'a göre "sanal ortamda bilişim uygulamalarıyla ve elektronik aygıtlarla değişik özelliklerde ve niteliklerde kullanıcılara hizmet veren" (Akalın, 2010: 268) bir eserlerdir. Nesi'ye göre ise, "Elektronik sözlük terimi, kelimelerin

yazımı, anlamı ya da kullanımını konusunda bilgi veren, elektronik biçimde depolanan herhangi bir referans materyali adlandırmak için kullanılabilir” (Nesi, 2000: 839) biçiminde tanımlamıştır. Bu tanım oldukça genel olmasına rağmen basılı sözlüklerle elektronik sözlükler arasındaki en temel ayrımı ortaya koymaktadır. Bu ayrım, verinin saklanma biçimidir. Nesi bu tanımın devamında elektronik sözlüklerin “kelime işlemci programı içinde bir yazım denetleyici ile basılı kelimeleri çeviren ve tarayan bir cihazdan” (Nesi, 2000: 839) ibaret olduğunu da anlatmıştır. Bu durum, elektronik sözlüklerin basılı sözlüklerden ayrıldığı ikinci önemli noktaya işaret eder. Bu, bilgilerin değerlendirilme şeklidir. Genel hatlarıyla yapılmış olan bu tanım bile, basılı sözlüklerle elektronik sözlüklerin farklı niteliklere sahip olduğunu ortaya koyuyorsa, elektronik sözlük hazırlayanların da matbu sözlük mantığından sıyrılması ve yeni bir anlayışla eserlerini hazırlaması gerekir.

“Dünya dili Türkçe” sloganıyla her gün daha geniş çevrelere ulaşmaya çalışan bir milletin dünya çapında bir elektronik sözlüğe ihtiyacı vardır. Zaten günümüzde gelişmiş ülkelerde başta akademisyenler olmak üzere, sözlük hazırlama ile ilgilenen hemen herkes elektronik sözlük çeşitlerini geliştirmeye odaklanmış vaziyettedir. Bunda da önemli mesafeler alınmış, basılı sözlüklerde görülmeyen pek çok özellik elektronik sözlüklerde görülür olmuştur. Türkçenin iyi ve kullanıcı ihtiyaçlarını dikkate alan bir elektronik sözlüğünü hazırlamak için evvalla benzer çağdaş sözlüklerin bilgi birikiminden yararlanmak gerekir. İşe, modern elektronik sözlüklerin niteliklerini saptayarak Türkçe elektronik sözlüklerin eksikliklerini ortaya çıkarmak ve yapılacaklar listesini hazırlamakla başlanabilir. Bu çalışmanın da temel gayesi budur. Yani bir nevi ilk adımı atmaktır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’de çevrimiçi yayımlanan ve genel sözlük özelliklerine haiz *Güncel Türkçe Sözlük*, *Türkçe Sözlük Ara-Bul* ve *Kubbealtı Lugatı* adlı eserlerden tesadüfi olarak belirlenmiş üç maddeden genel tarama yöntemi ile sözlüksel malzemeler derlenmiş, sonra da bunların doküman analizleri yapılarak bu sözlüklerin özellikleri tespit edilmiştir. Ele alınan maddeler “mübalâğa”, “günlük” ve “taka”dır. Bu üç maddeden elde edilen sözlüksel özellikler, o sözlüğün kimliği sayılmıştır. Aynı durum bilinirliği yüksek yabancı çevrimiçi sözlüklere de (Cambridge Dictionaries Online, Oxford Living Dictionaries ve The Free Dictionary) uygulanmış ve aynı maddelere bakılarak bu sözlüklerin de kimlikleri çıkarılmıştır. Daha sonra Türkçe çevrimiçi sözlüklerin özellikleri ile yabancı sözlüklerin özellikleri kıyaslanmış, eksiklikler ve fazlalıklar belirlenmiştir. Tespit

edilen eksiklikler ise Türkçe sözlüklere eklenmesi gereken nitelikler olarak kabul edilmiştir.

2. BULGULAR

2.1. Güncel Türkçe Sözlük

Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan ve Türkiye Türkçesinin en kapsamlı sözlük bilgisinin mahsulü niteliğindeki Güncel Türkçe Sözlük'e ait özellikler şunlardır:

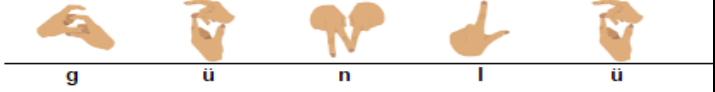
2.1.1.mübalğa

Madde	Nitelikler	
mübalğa isim (müba:lağa, l ince okunur) Arapça mubālağa <i>isim</i> Abartı Atasözü, deyim ve birleşik fiiller: mübalğa etmek	1	Sözcük türü
	2	Söyleyiş
	3	Geldiği dil
	4	Türkçede ki karşılığı
	5	Atasözü, deyim ve birleşik fiillerdeki kullanımı
m ü b a l a ğ	6	Engelli desteği

Tablo 1: GTS'de mübalğa maddesinin sözlüksel görünümü

2.1.2. günlük

Madde	Nitelikler	
günlük (I) –ğü sıfat 1. <i>sıfat</i> O günkü, o günle ilgili 2. Üzerinden gün geçmiş veya geçecek "On günlük çocuk. Sekiz günlük gezi." 3. Her gün yapılan, her gün yayımlanan, her gün çıkan "Günlük gazetelerde her gün başvuran öğrencilerin adları yayımlanıyordu." - M. And 4. <i>isim</i> Günü gününe tutulan hatıra, günce, muhtıra 5. <i>isim, edebiyat</i> Günü gününe tutulan anı yazısı veya bu yazıları içine alan eser, günce Atasözü, deyim ve birleşik fiiller: günlük tutmak Birleşik Sözcükler: günlük dil, günlük güneşlik, günlük konuşma, günlük defter, günlük değer	1	Ses bilgisi (son sesin yumuşaması)
	2	Sözcük türü
	3	Tanımlama
	4	Tanımlama

	5	Birleşik yapılar ve kalıp sözlerdeki kullanım
	6	Terim anlam
günlük (II) –ğü isim 1. <i>isim</i> Tütsü için kullanılan bir tür ağaç sakızı "Derinlerden gelen öd ve günlük kokuları etrafı ve havayı sardı." - A. H. Müftüoğlu Birleşik Sözler: günlük ağacı, akgünlük	7	Eş seslileri farklı madde başı olarak değerlendirme
g ü n l ü	8	Engelli desteği

Tablo 2: GTS'de *günlük* maddesinin sözlüksel görünümü

2.1.3. taka

Madde		Nitelikler
taka <i>isim</i> , denizcilik (ta'ka) 1. isim, denizcilik Doğu Karadeniz bölgesine özgü yelkenli bir tür kıyı teknesi "Taka ile deniz yolculuğunun nasıl geçtiğini anlatmayacağım." - E. E. Talu 2. Bozuk, zor çalışan veya eski kara taşıtları için kullanılan bir söz	1	Sözcük türü
	2	Söyleyiş
	3	Tanımlama
	4	Tanıklama
t a k a	5	Engelli desteği

Tablo 3: GTS'de *taka* maddesinin sözlüksel görünümü

Bu maddelere göre Türkçe Güncel Sözlük'ün özellikleri şunlardır:

1. Türkçe arama yapabilmek için uygun olmayan klavyelere yazma desteği verir.
2. Sözcüklerin söyleyişini gösterir.
3. Terim anlamı gösterir.
4. Sözcük türünü gösterir.
5. Tanımlama yapar. Ancak bazı sözcüklerin Türkçe karşılığını vermekle yetinir (mübalâğa vb.), tanımlarını vermez.

6. Sözcüklerin içinde bulunduğu birleşik sözcükleri, deyimleri ve atasözlerini verir.

7. Konuşma engellileri için parmak alfabesi ile kelimeleri gösterir.

8. Türkçe olmayan kelimelerin Türkçe karşılığını gösterir.

2.2. Türkçe Sözlük Ara-Bul

Türkçe Sözlük Ara-Bul Dil Derneği tarafından yayımlanan bir çevrimiçi sözlüktür. Dil Derneği, Türk Dil Kurumu 1983'te devlet dairesine dönüştürülmesinden sonra, 1987'de kurulan bir dernektir¹. Çevrimiçi yayımlanan Türkçe Sözlük Ara-Bul, Dil Derneğinin kitap biçimindeki Türkçe Sözlük'üne dayanmaktadır. Türkçe Sözlük Ara-Bul'dan alınan üç maddenin sözlüksel özellikleri şöyledir:

2.2.1. mübalağa

Madde	Nitelikler	
mübalağa <i>a. Ar. (-..)</i> 1. Abartma, abartı. 2. yaz. Bir şeyi, sözün etkisini güçlendirmek amacıyla olamayacağı denli abartma: “ <i>Âlem sele gitti gözüm yaşından</i> ” “ <i>Bir of çeksem karşıki dağlar yıkılır</i> ” dizeleri mübalağayı örneklendirmektedir. Birleşik Sözcükler: mübalağa etmek (abartmak)	1	Sözcük türü
	2	Ses bilgisi (uzun ünlüye sahip)
	3	Geldiği dil
	4	Türkçedeki karşılığı
	5	Terim anlam
	6	Tanıklama
	7	birleşik fiillerin kullanımı

Tablo 4: TS'de mübalağa maddesinin sözlüksel görünümü

2.2.2. günlük

Madde	Nitelikler	
günlük <i>(I) öna.</i> 1. O günkü, o güne ilgili: <i>Günlük yumurta.</i> “ <i>Sildim başımdaki günlük tasayı.</i> ” - <i>M. F. Ozansoy.</i> “ <i>Onun işini bitirdikten sonra filesini alıp sokağa çıkmasıyla günlük hayat canlanıverdi.</i> ” - <i>N. Meriç.</i> 2. Üzerinden...gün geçmiş ya da geçecek: <i>On günlük çocuk.</i> “ <i>Elini yüzünden geçirdi, traşını üç günlüktü.</i> ” - <i>K. Tahir.</i> 3. Her gün yapılan, her gün yayımlanan, her gün çıkan: <i>Günlük gazete.</i> 4. a. Günü gününe tutulan anı, günce, °muhtıra. 5. yaz. Günü gününe tutulan anı yazısı ya da bu	1	Sözcük türü
	2	Tanımlama
	3	Tanıklama

¹<http://www.dildernege.org.tr/TR,451/turkce-sozluk.html>
06.10.2016)

yazıları içine alan yapıt, günce. 6. Bir gün için ödenen para, ücret: <i>Günlüğü on milyon liradan araba kiralamış.</i>	4	Terim anlam
Birleşik Sözcükler: günlük defter <i>tic.</i> bir işletmenin yaptığı işleri günü gününe geçirdiği defter, yevmiye defteri. günlük güneşlik: açık ve bol ışıklı (yer ya da hava): <i>“Günlük güneşlik bir çardak altında oturacağım.” -M. Seyda.</i> günlük kur: döviz kurunun belirli bir yönteme göre Merkez Bankasınca her gün saptanıp açıklanması. günlükyaşam (ya da hayat): her günkü yaşam: <i>“Günlük yaşama giren sözcükler çoğalıyor.” - İ. Selçuk.</i>	5	Birleşik yapılar ve kalıp sözlerdeki kullanım
günlük (II) a. bitb. Tütsü için kullanılan bir tür ağaç sakızı, sığıla: <i>Mevlita günlük yakmak âdetidir. “Evin içi gazyağı, duman ve günlük kokuyordu.” -O. Kemal.</i>	6	Eş seslileri farklı madde başı olarak değerlendirme

Tablo 5: TS’de *günlük* maddesinin sözlüksel görünümü

2.2.3. taka

Madde		Nitelikler
taka (I) a. (.') 1. Doğu Karadeniz bölgesine özgü yelkenli bir tür kıyı teknesi: <i>“Takalar geçiyor allı yeşilli.” -B. Ecevit.</i> 2. mec. Eski, yıpranmış.	1	Sözcük türü
	2	Söyleyişteki uzunluklar ve inceltmeler
	3	Tanımlama
	4	Tanımlama
	5	Mecaz anlam
taka (II) a. DS Duvar içindeki kapaksız küçük dolap.	6	Eş seslileri farklı madde başı olarak değerlendirme

Tablo 6: TS’de *taka* maddesinin sözlüksel görünümü

Bu üç maddeye göre Türkçe Sözlük Ara-Bul çevrimiçi sözlüğünün özellikleri şunlardır:

1. Türkçe arama yapabilmek için uygun olmayan klavyelere yazma desteği verir.
2. Birkaç harf ile arama yapma ve benzer yazıma sahip kelimelerin listeleme imkanı verir.
3. Sözcük türünü göstermektedir.
4. Söyleyişte uzunluk, kısalık veya inceltme durumları göstermektedir.
5. Tanımlama yapmaktadır.

6. Tanıklamaları genellikle edebi metinlere dayandırmaktadır.
7. Mecaz, terim vb. anlamları göstermektedir.
8. Eş seslileri ayrı madde başı olarak göstermektedir.
9. Sözcüklerin içinde bulunduğu birleşik sözcükleri, deyimleri ve atasözlerini verir.
10. Türkçe olmayan kelimelerin Türkçe karşılığını gösterir.

2.3. Kubbealtı Lugatı Çevrimiçi Sözlüğü

Kubbealtı Lugatı Çevrimiçi Sözlüğü, Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı tarafınan yayımlanmış bir eserdir. Eser, kitap biçimindeki Misalli Büyük Türkçe Sözlük’ü esas alan bir yayındır.

2.3.1 mübalağa

Madde	Nitelikler	
MÜBÂLAĞA – MUBÂLAĞA [l ince] (مبالغة) <i>i.</i> (Ar. <i>bulûğ</i> “vâsıl olmak, ulaşmak”tan <i>mubâlağa</i>) 1. Bir şeyi gerçekte olduğundan daha fazla, daha büyük gösterme, abartma: <i>Hatta hikâyesine biraz da mübâlağa kattı</i> (Ahmed Midhat Efendi). <i>Gazetelerin aleyhdârâne neşriyâtında hayli mübâlağa bulunduğundan insanın şüphesi kalmıyor</i> (Ahmet Hâşim). <i>Onun için mimârimizin en mükemmel eseridir demek şüphesiz mübâlağa olur</i> (Ahmet H. Tanpınar). 2. Bir iş veya davranışta aşırıya kaçma, aşırılık: “<i>Süslemede mübâlağa.</i>” 3. edeb. Bir fikir veya duyguyu etkisini arttırmak için abartarak ifade etme sanatı. o <i>Mübâlağa etmek:</i> Abartmak: <i>Biraz mübâlağa ediyorsunuz dostum... Artık mesut olduğunuzu bana kendiniz söylememiş miydiniz?</i> (Kerime Nâdir). <i>Mübâlağa sîgaları (kipleri):</i> Arapça’da mübâlağa bildiren ve Türkçe’de başlarına “pek, en, çok” zarfları getirilerek birleşik sıfatlar ile karşılanan fa’âl, fa’âle, faül vb. kalıplardaki sıfatlar: “<i>Gaffâr:</i> Çok yargılayıcı olan.” “<i>Allâme:</i> Çok bilen, çok âlim olan.” “<i>Raûf:</i> Pek yumuşak kalpli olan.” kelimeleri mübâlağa sîgalarındandır. <i>Mübâlağa-i ism-i fâil – Mübâlağa-i fâil: dülb.</i> Arapça’da mübâlağa ifade eden fa’âl veznindeki ism-i fâil [<i>Kâzib</i> “Yalancı” > <i>Kezzâb</i> “Çok yalancı.” <i>Kâhir</i> “Kahreden” > <i>Kahhar</i> “Çok kahreden” kelimeleri mübâlağa ile ism-i fâildir].	1	Sözcük türü
	2	Söyleyiş (<i>l ince</i>)
	3	Geldiği dildeki yazılışı
	4	Geldiği dil
	5	Kelimenin kökü
	6	Tanımlama
	7	Türkçedeki karşılığı
	8	Terim anlam
	9	Tanıklama
	10	Birleşik fiil ve isimlerdeki kullanımı

Tablo 7: KL’de mübalağa maddesinin sözlüksel görünümü

2.3.2. günlük

Madde	Nitelikler	
<i>sıf.</i> 1. Belli bir gün içinde olan, o günle ilgili, o güne âit: “ <i>Günlük yumurta.</i> ” ... ve <i>günlük meseleleri aşmış...</i> (Ergun Göze).	1	Sözcük türü
2. (Sayı bildirilen kelimelerle) ... gün sürecek olan veya üzerinden ... gün geçmiş bulunan: “ <i>On günlük seyâhat.</i> ” “ <i>Beş günlük bebek.</i> ”	2	Tanımlama
3. Her gün yapılan, her gün çıkan, her gün olan, gündelik, yevmî: “ <i>Günlük mesâî.</i> ” “ <i>Günlük gazete.</i> ”	3	Tanıklama
4. İçinde bulunulan zamanla sınırlı, devamlı olmayan, geçici: “ <i>Günlük hayat.</i> ” “ <i>Günlük zevkler.</i> ” <i>Beş sene evvelinin târihini yapanlar onun aydınlığından çıkmışlar, günlük şeylerin ışığında yaşıyorlardı</i> (Ahmet H. Tanpınar). ... <i>bu yüzden günlük manzara ve çehreler kendisi için zaman zaman değişiyordu</i> (Ahmet H. Tanpınar).		
5. Bir gün için olan: “ <i>Günlük ücret.</i> ” ♦ <i>i.</i>		
6. Gün hesabıyla verilen para, gündelik, yevmiye: “ <i>İki günlüğünü kesti.</i> ”	4	Terim anlam
7. <i>yeni.</i> Her gün olan olayların ve duyulanların günü gününe kaydedildiği defter, günce, hâtıra, muhtıra.	5	Birleşik sözlerdeki kullanımı
8. <i>edeb.</i> Günü gününe tutulan hâtıralardan meydana gelen eser, günce. o Günlük güneşlik: 1. Bol ışıklı, çok aydınlık: <i>Kapının ötesinde günlük güneşlik bir sabah</i> (Reşat N. Güntekin). 2. <i>mec.</i> İç açıcı, ferah, üzüntüsüz, pürüzsüz: <i>Etrâfımda her şey bana günlük güneşlik görünüyordu</i> (Reşat N. Güntekin). <i>Her âni günlük güneşlik geçen bir hayat</i> (Sâmiha Ayverdi). <i>Hem partizan hem vurguncu bu tâifeden kurtulduğumuz gün yurdumuz günlük güneşlik olacak</i> (Ahmet Kabaklı).		
<i>i.</i> (Kökü belli değildir) Günlük ağacının tütsü olarak kullanılan ve nefese rahatlık veren reçinesi: <i>Bu kâh bir günlük, kâh Marsilya sabunu kokusuna benzer</i> (Refik H. Karay). <i>Derinlerden gelen öd ve günlük kokuları etrâfi ve havayı sardı</i> (Ahmet H. Müftüoğlu).		
	6	Eş seslileri farklı madde başı olarak değerlendirme

Tablo 8: KL’de *günlük* maddesinin sözlüksel görünümü

2.3.2. TAKA

Madde	Nitelikler	
TAKA <i>i.</i> (Kökü belli değildir)	1	Sözcük türü
1. Yük taşımak ve balıkçılık için kullanılan, beş altı ton yük taşıyabilecek kapasitede, Karadeniz bölgesine has yelkenli tekne: <i>Bunlar taka değil mi Ahmet Çavuş?</i> (Aka	2	Tanımlama
	3	Tanımlama

Gündüz). <i>Ne takayım ne tekneyim</i> (Orhan V. Kanık). 2. argo. Genellikle eskimiş, kırık dökük, fakat hâlâ işe yarayan otomobil vb. taşıt.	4	Argo anlam
TAKA (طاقة) <i>i.</i> (Ar. <i>tāqa</i>) halk ağzı. 1. Tavana yakın küçük pencere: <i>Der: Ben ışığım, tavanda bir kör kandil / Biz pencereyiz der öteden kör takalar</i> (Ârif N. Asya – Ö.T.S.). 2. Duvar içine yapılmış küçük, kapaksız dolap.	5	Sözcüğün geldiği dildeki yazım biçimi
	6	Sözcüğün geldiği dil
	7	Sözcüğün söylenişi
	8	Sözcüğün kullanım alanı (halk ağzı)
TAKA <i>i.</i> (Kökü belli değildir) 1. Lehçe-i Osmânî. Bir nevi sevâyî kumaş topu: <i>Bir taka şal</i> (Şemseddin Sâmî). 2. halk ağzı. Sırma telle işlenmiş kadife ya da kalın ipepli eski gelin giysisi	9	Eş seslileri farklı madde başları yapma
TAKA <i>i.</i> (ses taklidi k.) Dokuma tezgâhlarında mekiğin hareketini sağlayan vurucu kolun ucundaki tokmak.	10	Sözcüğün oluşum biçimini gösterme
	11	Terim anlam

Tablo 9: KL'de *taka* maddesinin sözlüksel görünümü

Bu üç maddeye göre Kubbealtı Lugatı çevrimiçi sözlüğünün özellikleri şunlardır:

1. Derlem içinde arama yapma ve madde içinde bulunmayan başka örnekleri görme imkânı verir.

2. Kolay yazma ve hızlı arama yapabilme imkânı verir.

3. Benzer yazıma sahip kelimeleri bir arada görme imkânı verir.

4. Madde başını oluşturan sözcüğün türünü gösterir.

5. Tanımlama yapar.

6. Tanıklama yapar. Tanıklama cümleleri genellikle edebi metinlerdendir.

7. Bir sözcüğün argo, terim vb. anlamlarını verir.

8. Yabancı sözcüklerin geldiği dildeki yazım biçimlerini gösterir.

9. Türkçe olmayan sözcüklerin geldiği dili gösterir.

10. Türkçe olmayan kelimelerin söylenişini gösterir.

11. Sözcüklerin kullanım alanlarını (halk ağzı, dokumacılık vb.) gösterir.

12. Eş sesli sözcükleri farklı madde başları yapar.

13. Sözcüklerin türetilme ve oluşum biçimini (ses taklidi vb.) gösterir.

14. Sözcüklerin içinde bulunduğu birleşik sözcükleri, deyimleri ve atasözlerini verir.

15. Türkçe olmayan kelimelerin Türkçe karşılığını gösterir.

Mübalağa (exaggeration), günlük (diary) ve taka(boat) maddeleri aynı biçimde Cambridge Dictionaries Online, Oxford Living Dictionaries ve The Free Dictionary'de tarandığında sözlüklerin şu niteliklere sahip olduğu görülmüştür:

2.4. Cambridge Dictionaries Online

1. Kolay yazma ve hızlı arama yapabilme imkânı verir.
2. Benzer yazıma sahip kelimeleri bir arada görme imkânı verir.
3. Sözcüğün çokluk çekimi (sayılabilirlik açısından) ile ilgili bilgiler verir.
4. Madde başını oluşturan sözcüğün türünü gösterir.
5. İngiltere ile Amerika lehçelerindeki söyleyişleri ayrı ayrı verir.
6. Sözcükleri seslendirir.
7. Sözcüğün zorluk derecesini gösterir.
8. Tanımlama yapar.
9. Tanıklama yapar. Tanıklamalarda sadece cümle ile iktifa etmez. Bir sözcüğün karşıladığı farklı nesnelere varsa onları örneklendirir.
10. Kelimenin bağlamını belirginleştirmek için küçük alıştırma/okuma metinleri verir.
11. Madde içindeki örneklerle yetinmeyenler için madde sonunda daha fazla örnek kullanımlar sunar.
12. Sözcüğün söz dizimsel özellikleri ilgili bilgiler verir. Bir sözcüğün, isim fiil ile birlikte kullanımını anlatır (infinitive).
13. Madde girişinin hazırlanmasında faydalanılan kaynakları madde altında verir.
14. Kelimelerin ikinci bir dildeki karşılığını gösterir. Örneğin Türkçe karşılığını hemen verir.

2.5. Oxford Living Dictionaries

1. Kolay yazma ve hızlı arama yapabilme imkânı verir.
2. Benzer yazıma sahip kelimeleri bir arada görme imkânı verir.
3. Benzer anlamlı sözler/sözcükler listesini gösterir.
4. Madde başını oluşturan sözcüğün türünü gösterir.
5. Sözcüklerin söyleyişini (*fonetik alfabesi ile*) gösterir.
6. Sözcükleri seslendirir.
7. Sözcüğün köken bilgisi ve gelişimi hakkında bilgi verir.

8. Tanımlama yapar.
9. Tanıklama yapar.
10. Farklı anlamları ayrı madde başı yapar (taka/kayık-tabak/kayık).
11. Madde içindeki örneklerle yetinmeyenler için madde sonunda daha fazla örnek kullanımlar sunar.
12. Sözcüğün söz dizimsel özellikleri ile ilgili bilgiler verir. Bir fiilin, cümledeki değişik istemleri örneklendirir.
13. İsimler ve fiilleri ayrı maddelerde verir (önce isimler, sonra fiiler).
14. Dünyada veya ülke bazında (ABD, İngiltere, Pakistan vb.) en çok aranan kelimeler listesini gösterir.
15. Terim anlamı bulunan kelimelerin bu anlamlarını gösterir ve örneklendirir.

2.6. The Free Dictionary

1. Kelimenin bir bölümü (ilk üç sesi, son üç sesi, tamamı vb.) ile arama yapılabilir.
2. Kolay ve hızlı arama yapılabilir.
3. Google, Bing gibi bir arama motoru işlevine sahiptir.
4. Hedef (dünyanın en kapsamlı sözlüğü) ve kaynakları (English, Spanish, German, French, Italian, Chinese, Portuguese, Dutch, Norwegian, Greek, Arabic, Polish, Turkish, Russian, Thesaurus, Medical, Legal, and Financial Dictionaries, Thesaurus, Acronyms and Abbreviations, Idioms, Encyclopedia, a Literature Reference Library) gösterir.
5. Sözcüklerin farklı lehçelerdeki sesletimini içerir.
6. Thesaurus, Legal, Encyclopedia, Wikipedia gibi kaynaklardaki içeriğe yönlendirme yapar.
7. Söyleyişi fonetik alfabeyle verir.
8. Sözcüklerin hecelenme biçimlerini gösterir.
9. Sözcük türünü gösterir.
10. Sözcüklerin tanımlarını içerir.
11. Sözcükleri örnek cümlelerle tanırlar.
12. Sözcükleri resimlerle tanırlar.
13. Sözcüğün kökeni ve gelişimi hakkında bilgi verir.
14. Sözcüğün farklı türlerdeki kullanım biçimlerini (isim, sıfat, zarf vb.) gösterir.
15. Benzer anlamlı sözcükleri gösterir.
16. Karşıt anlamlı sözcükleri gösterir.
17. Kaynak bilgisi verir.
18. Birden fazla kaynaktan (11 kaynak) bilgiler sunar.

19. Sözcüğün çağrışım alanını gösterir.
20. Klasik edebiyattan örnekler verir.
21. Sözcüğün sözlük içindeki yerini (kendisinden önceki ve sonrakileri de beraber) gösterir.
22. Sözcüklerin tüm kullanımlarını listeler ve aranan sözcüğün yerini bu bütünlük içinde gösterir.
23. Sözcüğün içinde bulunduğu birleşik yapıları (deyim, atasözü vb.) gösterir.
24. Sözcüğün daha iyi anlaşılmasını ve öğrenimini kolaylaştıran kısa metinler içerir.
25. Sözcüğün özellikle yabancılar tarafından günlük hayatta kullanılmasını sağlayacak kısa cümleler içerir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kullanıcıların istekleri ve beklentisi, 1960'lara kadar hep sözlük yazarının öngörüsüyle saptanırken, 1960'ların başında Barnhart ile başlayan süreçte sözlük ve kullanıcı ilişkisi bilimsel bir uğraş haline gelmiştir. Ancak bu alanın asıl gelişimi ve sözlük hazırlamadaki önemi 1990'lar ve sonrasında ön plana çıkmaya başlamıştır (Töpel, 2014: 17). Bu, aynı zamanda bilgi teknolojilerinin de çok büyük bir hızla geliştiği ve insan hayatına dâhil olduğu bir dönemdir. Bilgi teknolojilerindeki gelişim beraberinde insanların, artık her şeyi masalarında, çantalarında veya ceplerinde buldukları aygıtlarla kontrol etme isteğini getirmiştir. Artık insanlar, bu aygıtlar aracılığıyla karşılaştıkları sorunlara uygun çözümler araştırıyor, buluyor ve onları kullanıyorlar. Bunun farkında olan üreticiler ise daha çok kullanıcıya ulaşmak için çaba sarf ediyor, büyük yatırımlar yapıyorlar. Sözlük üreticileri için de aynı durum geçerlidir. Onlar kullanıcıların kelimeyle ilgili sorunlarına (tür, köken, seslendirme, yazım, anlam, tanıqlama vb.) uygun çözümler üretmek için çabalıyorlar. Ancak ne yazık ki yabancı çevrimiçi sözlüklerdeki kullanışlılık (kullanıcı dostu olma) Türkçenin çevrimiçi sözlüklerinde bulunmamaktadır. Bu eksikliğin bir an önce giderilmesi ve modern anlamda bir Türkçe çevrimiçi sözlüğünün yayımlanması gerekmektedir. Bu sözlük için var olan evrensel bilgi birikiminden yararlanmak ve yaygın kullanıma sahip çevrimiçi sözlüklerin özelliklerini uyarlamak zamandan kazanç sağlayacaktır. Hâlihazırda var olan bilgi birikimini iki temel gruba ayırmak mümkündür. Birincisi bilişim teknolojileri ile ilgili olan teknik bilgidir. Bilgi teknolojilerinin yenilikleri ve kullanıcılara sunduğu kolaylıkları kapsar. Sözlüklerin

kâğıttan dijital ortama geçişi, doğal olarak dijital ürünler olan sözlüklere yönelik arayüz tasarım sorularını gündeme getirmiştir. Bu tasarımların temelinde, insan ile bilgisayar arasındaki etkileşim güçlendirilmesi yatmaktadır. Bu yüzden çevrimiçi sözlüklerle ilgili teknik bilgi gerektiren kullanılabilirlik araştırmaları/deneyleri gün geçtikçe artmaktadır (Lew, 2015: 6).

Güncel Türkçe Sözlük göz önünde bulundurulduğunda Türkçe çevrimiçi sözlüklerinde bu kısım ile ilgili yapılması gerekenler şunlardır:

1. Derlem içinde arama yapma ve madde içinde bulunmayan başka örnekleri görme imkânı verilmelidir.

2. Kolay yazma ve hızlı arama yapabilme (birkaç harf ile alternatif kelimeler listesi görülmeli) özelliği eklenmelidir.

3. Benzer yazıma sahip sözcükleri bir arada görme imkânı verilmelidir.

4. En çok kullanılan kelimelerin listesi verilmelidir. Dünyada veya ülke bazında (Türkiye, ABD, Suriye vb.) en çok aranan kelimelerin listesi gösterilmelidir

5. Arama esnasında diğer kullanıcıların yaptığı aramalar gösterilmelidir.

6. Google, Bing, Yandex gibi bir arama motoru işlevi kazandırmalı ve aranan kelimenin web veri tabanında aranmasına izin verilmelidir.

7. Benzer içeriği sahip veri tabanlarına (wikipedia, Encyclopedia, Kubbealtı Lugati vb.) yönlendirmeler bulunmalı.

8. TDK tarafından hazırlanan Güncel Türkçe Sözlük, diğer sözlükleri bir araya getiren bir çatı veri tabanı haline getirilmelidir.

9. Çeviri yapılabilecek farklı dillerin (İngilizce, Çince, İspanyolca, Rusça vb.) seçimini de yaptırabilmeli ve anlık çeviri hizmeti sunmalıdır.

10. Madde başının sözlük içindeki yerini (kendisinden önceki ve sonrakileri de beraber) göstermelidir.

11. Bir kelimenin çekimli biçimi yazıldığı anda, arama izni verilmeli ve sistem kullanıcıları asıl kelimeye yönlendirmelidir.

Çevrimiçi sözlüklerin en büyük avantajı yazma alanının genişliğidir. Sözlük hazırlayanlar bu geniş alanda sözcük ile ilgili tüm bilgileri kullanıcılara bir arada sunmanın gayreti içindedir. Günümüzde çevrimiçi sözlükler, kendilerinden evvel, hatta kendileri ile benzer niteliklere sahip tüm sözlükleri bir araya getirmeye meyillidir (Baskın, 2016: 78). Zira kullanıcılar kelime ile ilgili pek çok veriyi (anlam, köken, seslendirme, bağlam vb.) bir arada görmek

istemektedir. Bunun izlerini modern çevrimiçi sözlüklerde görmek mümkündür. Bu yüzden Türkçe çevrimiçi sözlüklerinin (Güncel Türkçe Sözlük göz önünde bulundurulduğunda) barındırdığı bilgilere ek olarak şu sözlüksel niteliklerle de donatılması gerekmektedir:

1. Kelimelerin öğrenilme seviyeleri belirtilmelidir (A1, C2 vb.)
 2. Türkçe olmayan sözcüklerin madde başı alındığı durumlarda sadece Türkçe karşılıkları verilmemelidir. Onlar diğer madde başları gibi açıklanmalı, sonra Türkçe karşılıkları verilmelidir.

3. Tanıklamada sadece bir cümle ile yetinilmemeli, daha fazla örnek cümleye yer verilmelidir.

4. Tanıklamalarda sadece örnek cümlelerden değil aynı zamanda resimlerden de yararlanılmalıdır.

5. Yabancı sözcüklerin geldiği dildeki yazım biçimleri gösterilmelidir.

6. Türkçe olmayan sözcüklerin sadece Türkçeye geldikleri dili değil, kökenleri ve art zamanlı olarak gelişimleri de verilmelidir.

7. Sözcüklerin söylenişi (*fonetik alfabesi ile*) gösterilmelidir.

8. Sözcükler seslendirilmelidir (Sesli Türkçe Sözlük, Güncel Türkçe Sözlük'ün içine yerleştirilebilir). Ancak madde başındaki sözcük, diğer Türk lehçelerinde de kullanılıyorsa oradaki kullanım da gösterilmeli ve seslendirilmelidir.

9. Sözcüklerin hecelenme biçimleri gösterilmelidir.

10. Madde başı ile benzer, yakın ve karşıt anlamlı sözcükler gösterilmelidir. Bunun yanında madde başının çağrıştırdığı sözcükler de listelenmelidir.

11. Madde başı eğer eşsesli ise belli bir düzene göre, örneğin taka (I), taka (II) biçiminde verilmelidir.

12. Madde başı eğer söz diziminden kaynaklanan farklı sözcük türlerinde olma potansiyeline sahipse, olabileceği tüm türler yazılmalı ve bunlar tanıklanmalıdır.

13. Madde içindeki örneklerle yetinmeyenler için madde sonunda daha fazla örnek verilmedi.

14. Klasik Türk edebiyatından ve eski metinlerden örnekler verilmelidir.

15. Madde başının içinde bulunduğu küçük okuma metinlerine yer verilmelidir.

16. Madde girişinin hazırlanmasında yararlanılan kaynakların bilgisi verilmelidir.

17. Madde başı ile ortak yapıya sahip kelimeler verilmelidir.

Güncel Türkçe Sözlük, sözlükçülük tarihi açısından bakıldığında henüz yeni bir eser olmasına ve yukarıda sayılan

eksikliklerinin bulunmasına rağmen, diğer sözlüklerde olmayan ve konuşma engellilerin sözlük kullanımını kolaylaştıran *parmak alfabesi ile kelimeler* gösterme özelliği ile diğer tüm sözlüklerden daha insancıl olduğunu kanıtlamaktadır. Bu insan odaklı yaklaşım ile hazırlanacak yeni sürümlerin dünya dili Türkçeye yakışır biçimde olması ve dünyanın en kullanışlı sözlüğü hedefi ile hazırlanması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Akalin, Ş., H. (2010). “Sözlüğün Tarihi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 699, 268-279.

Baskın, S. (2016). “Güncel Türkçe Sözlük Kullanıcı Dostu mu?” *Turkish Studies*, 11 (10), 59-88, DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9608>, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/854581371_4Bask%C4%B1nSami-tde-59-88.pdf (Erişim Tarihi: 25.10.2016)

Boz, E. (2015). “Kullanıcı ve Sözlük ilişkisi”, *Erdem*, 69, 41-52.

Lew, R. (2015). “Dictionaries and Their Users”, *International Handbook of Modern Lexis and Lexicography*, 1-9, DOI 10.1007/978-3-642-45369-4_11-1 http://www.staff.amu.edu.pl/~rlew/pub/Lew_2015_Dictionaries_and_Their_Users.pdf (Erişim Tarihi: 10.09.2016).

Müller-Spitzer, C. (2009). *Textual Structures In Electronic Dictionaries Compared With Printed Dictionaries: A Short General Survey*, http://www1.ids-mannheim.de/fileadmin/lexik/owid/Preprint_Mueller-Spitzer_HSK5.4-Article11_01.pdf (Erişim Tarihi: 25.09.2016)

Nesi, H. (2000). Electronic Dictionaries in second Language vocabulary comprehension and acquisition: The State of the art. U. Heid, S. Evert, E. Lehmann & C. Rohrer (Eds.), *IX EURALEX International Conference* (839-847). Stuttgart.

Pastor, V. ve Alcina, A. (2010). “Search Techniques In Electronic Dictionaries: A Classification For Translators”, *International Jurnal Lexicography*, 23 (3): 307-354. doi: 10.1093/ijl/ecq015

Töpel, A. (2014). “Review of Research into the use of electronic dictionaries”, Carolin Müller-Spitzer (Ed.), *Using Online Dictionaries* (13-54), Berlin/Boston: Walter de Gruyter.

Çevrimiçi Kaynaklar

<http://dictionary.cambridge.org/>

<http://www.dildernegei.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html>

<http://www.dildernegei.org.tr/TR,451/turkce-sozluk.html>

<http://www.kubbealtiligati.com/>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

<http://www.thefreedictionary.com/>

<https://en.oxforddictionaries.com/>

İDRAK VE DUYGU FİİLLERİNİN TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE YENİDEN TANIMLANMASI ÜZERİNE ÖNERİLER

Savaş ŞAHİN*

ÖZET

Algıladığı nesnelere, durumları bilişsel süreçten geçiren zihin, düşünce yoluyla algıladıklarına da tepkiler verir. Bu tepkileri aynı zamanda dilyoluyla da gösterebilir. İnsan zihninin en önemli tepkileri, duyguları yoluyla ortaya çıkar. Duygusal tepkiler olaylara ve durumlara, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan, tamamen kişisel psikolojik tutumları içeren davranışları içerir. Zihinsel sürecin birer çıktıları olan idrak ve duygu her dilde farklı isimlerle adlandırılır. İdrak ve duygu kavram alanına ait olan fiiller günümüzde dil bilimciler tarafından mental fiiller alt başlığı altında ele alınmaktadır. İdrak ve duygu fiilleri bilişsel dil bilimciler tarafından incelenmiş, semantik açıdan da birçok çalışmaya konu olmuştur. Türkçe sözlüklerde, ruh bilim ya da felsefe sözlüklerinde bu fiillerin çeşitli tanımları yapılmıştır. Türkçe sözlüklerde idrak ve duygu kavram alanlarına ait zihin fiillerinin mevcut Türkçe sözlüklerde yeterince açıklanmadığı düşünülmektedir. Bu fiiller açıklanırken özellikle bilişsel dil bilim ve psikoloji alanında yapılan çalışmalardan faydalanılmalıdır.

***Anahtar Sözcükler:** Mental Fiiller, Duygu Fiilleri, Türkçe Sözlükte idrak ve duygu fiilleri, İdrak Fiilleri*

REDEFINING OF COGNITIVE ANDEMOTION VERBSIN TURKISH DICTIONARY

ABSTRACT

The mind which has a cognitive process and comprehends the objects, reacts also through thoughts. The most important reactions of consciousness transpire through emotions. Emotional reactions includes behaviours based on experiences, situations, personal observations and psychological attitudes. "Emotion" and "cognizance" verbs which are the outputs of mental process have different meanings in each languages. The verbs "emotion" and "cognizance" that belongs to conseption area are examined with mental verbs by liguists. Emotion and cognizance verbs have been examined by cognition linguists and they have been semantically subjected to lots of studies. These verbs have various definitions in Turkish dictionaries, psychology and philosophy dictionaries. It has been thinking that comprehension verbs such as emotion and cognizance in Turkish dictionaries are not clarified enough. These verbs should be utilized from the studies especially in cognitive linguistics and psychology science fields when they are clarified.

***Key Words:** Mental Verbs, Emotion Verbs, Cognitive and emotions verb in Turkish Dictionary, Cognitive Verbs*

*Yrd. Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-posta: savassahin@akdeniz.edu.tr

1. GİRİŞ

İnsan bilinci, insanların kendisini ve çevresini algılayabilmesini, gözlemleyebilmesini, bilişsel faaliyetleri başlatabilmesini ve sona erdirebilmesini sağlayabilecek özelliklere sahiptir (Atkinson vd.,1999:192). *Akıl*, insanda duygulanma, idrak, anlama ile düşünme süreçlerini düzenleyip teorik bilginin üretilmesini ayarlar (Duralı, 2013:101).

Akıl yürütmelerimizde, problem çözmede, durumları değerlendirme ya da anlamada kullandığımız *düşünme* ise tüm zihinsel fonksiyonlarımızı harekete geçiren en önemli güçtür. Algıladığı nesnelere, durumları bilişsel süreçten geçiren zihin, düşünce yoluyla algıladıklarına da tepkiler verir. Bu tepkileri aynı zamanda dil yoluyla da gösterebilir. İnsan zihninin en önemli tepkileri, duyguları yoluyla ortaya çıkar.

Duygusal tepkiler olaylara ve durumlara, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan, tamamen kişisel psikolojik tutumları içeren davranışları içerir. Mesela; bir manzara karşısında her insanda farklı algılamalar olur. Manzara algısı, kişinin içinde bulunduğu psikolojik durumuna, duygusal kişiliğine, sosyal ve kültürel farklılıklarına göre değişiklik gösterir. İnsanlar dış dünyayı algılama bakımından bireysel farklılıklar gösterir. Dolayısıyla aynı uyarıcıya herkesin aynı tepkiyi vermesi söz konusu değildir. Duygusal tepkilerimizi ifade eden kelimeler ise bir dilde ortak, fakat farklı kültürlerde ayrı ayrı anlatım yollarına sahiptir (Aksan 2006:8).

Düşünen zihni inceleyen bilim dallarından biri de bilişsel psikolojidir. İnsan duyguları bilişsel durumuna göre yorumlar ve değerlendirir. “Bilişsel psikoloji duygudan algıya, örüntü tanımaya, dikkate, bilince, öğrenmeye, belleğe, kavram oluşturmaya, düşünmeye, zihinde canlandırmaya, hatırlamaya, dile, zekâyâya, duygulara ve gelişime kadar tüm psikolojik süreçleri içine alır ve davranış alanının tüm çeşitliliğini kapsar.” (Solso vd., 2007:2-38). Düşünen zihin önce bir değerlendirmede bulunur ve sonra duygular bilişsel değerlendirmelerden sonra dil yoluyla kelimelere dökülür.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Duygular, düşünceler, algılarla ilgili fiiller genel olarak mental fiiller diye adlandırılmıştır. Mental fiillerin fonksiyonel ayrımında genel olarak algılama (perception), etki (effectation) ve idrak (cognition) şeklinde bir ayrım görülmektedir (Halliday, 1990: 131). Mental fiiller içerisinde yer alan algılamak, anlamak, düşünmek,

hatırlamak gibi idrak fiilleri ile korkmak, endişelenmek, kaygılanmak gibi temel duygu fiillerinin sözlük anlamları üzerinde durulmuştur.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada idrak ve duygu kavram alanına giren bazı temel fiiller incelenmiştir. Öncelikle psikoloji, tıp ve bilişsel psikoloji alanında idrak ve duygu kavramıyla ilgili yapılan çalışmalardan idrak ve duygu kavramlarıyla ilgili bilgiler toplanmış, bu kavramlar tanıtılmaya çalışılmıştır. Daha sonra çalışmamızda ele aldığımız idrak ve duygu kavram alanı içinde incelenen bazı fiillerin Türkçe sözlüklerdeki tanımları gösterilmiş, bu fiiller için önerdiğimiz yeni tanımlara yer verilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. İdrak Fiillerinin Türkçe Sözlüklerde Yeniden Tanımlanması Üzerine Öneriler

Algı; duyu organları aracılığıyla edinilen nesnelere ve olaylara ait izlenimlerin tanınmasıdır (İlal, 1991:19). Hissetiklerimizin yorumlanması (Solso, Maclin, 2007:86), duyu verilerinin yorumlanması veya anlamlandırılması algılamadır. Bir başka ifadeyle, *algılama* duyu verilerinin, uyanların duyu organları aracılığıyla beyine iletilmesi ve değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir (Işık: 1999:28). Anlama algıyla başlar. Algılama, fizik-fizyolojik işleyişin sonucu; anlamaysa bilgisel sürecin başlangıcıdır. Anlama, algıyla başlayan bir etkinlik olup sonuçta beliren anlamdır (Duralı, 2013:123-124).

Algılamak fiili Türkçe sözlükte bir olayın veya bir nesnenin varlığını duyu organlarıyla kavramak, idrak etmek (BTS) şeklinde açıklanmıştır. Bu tanımda duyu organlarıyla kavramak ifadesinin yanlış bir ifade olduğu düşünülmektedir. Algılama duyu organlarıyla kavranmaz, duyu organlarıyla başlatılır, zihin yoluyla kavranır. Algılamak fiili “*dış dünyadaki nesnelere ve olaylara ait izlenimlerin anlamlandırılması ve yorumlanmasıdır*” şeklinde tanımlanabilir. Türkçe sözlükte *anlamak* fiili, *bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak*(BTS) şeklinde açıklanmıştır.

Anlamak, algıyla başlayan zihinsel bir sürecin sonucunda duyguları, hisleri, düşünceleri anlamlandırmak; karşılaştırmalar, değerlendirmeler, sezgiler ve öğrenme gibi zihinsel süreçlerin sonucundabir olayı veya olguyu tüm yönleriyle düşünce yoluyla kavramak demektir. Türk’e göre Türkçe akıl, zekâ, idrak ve düşünmek kavramlarını ifade etmek bakımından ilk yazılı metinlerinden itibaren bir çeşitliliğe sahiptir (Türk, 2006:5). *Fark etmek, farkına varmak,*

hissetmek, bilmek, idrak etmek, hissetmek, akıl erdirmek, görmek, bakmak ve duymak fiillerinin de anlama ifade ettiğini göz önünde bulundurarak bu fiillerin hangi kullanımlarıyla anlama fiilini karşıladığı Türkçe sözlüklerde gösterilebilir.

Düşünme geniş bir zihinsel faaliyet alanını kapsar. Sınıfta bize verilen bir problemi çözmeye çalıştığımızda düşünürüz; dersin başlamasını beklerken hayale daldığımızda düşünürüz. Marketten ne satın alacağımıza karar verirken, tatil planı yaparken, mektup yazarken ya da sorunlu bir ilişki hakkında endişelenirken düşünürüz (Richard ve Ernest, 1999:306). Arkonaç'a göre düşünme süreci dış dünyadaki nesne ve olayları semboller haline çevirmedir (Arkonaç, 2005:288).

Türkiye Türkçesinde *düşünmek* fiiliyle birlikte *düşünüp taşınmak, hesaplamak, tasarlamak, zihinden geçirmek, akıl etmek, muhakeme etmek, tefekkür etmek, niyet etmek, hesap etmek, anmak* (BTS) fiilleri düşünmek kavramını karşılayan fiillerdir.

Türkçe Sözlükte *düşünmek* fiili 1. *Aklından geçirmek, göz önüne getirmek.* 2. *Bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel yetiler oluşturmak, muhakeme etmek.* 3. *Zihniyle arayıp bulmak.* 4. *Bir şeye karşı ilgili ve titiz davranmak* 5. *Akl etmek, ne olabileceğini önceden kestirmek* 6. *Tasarlamak* 7. *Tasalanmak, kaygılanmak* 8 *Farz etmek* şeklinde açıklanmıştır (BTS). *Düşünmek* fiilinin bir başka Türkçe sözlükte “zihinde bir şey canlandırmak, elde edilen bilgilere zihni faaliyet uygulayarak düşünce meydana getirmek, fikretmek” (Ayverdi, 2010:316). Özellikle ikinci tanımın zihinde bir şey canlandırmak yani hayal etmek tanımının düşünmek fiilini ifade etmede yetersiz olduğu görülmektedir.

Düşünmek fiilinin *zihin yoluyla olayları, olguları, dış dünyayı tanımlamaya, anlama, ilişki kurma, çıkarımda bulunma, karar verme, analiz- sentez yapma, bilgiyi değerlendirme veya tasarlama, yeni bilgi ve sonuçlara ulaşma etkinliğidir* şeklinde geniş bir tanımlı yapılabilir.

Unutma, öğrenilen ya da bellenen şeylerin yabirdenbire yahut da zamanla kaybolmasıdır (Binbaşoğlu, 1991). Türkçe sözlükte *unutmak* fiili birinci maddede *aklında kalmamak, hatırlamamak* şeklinde açıklanmıştır (BTS).

Unutmak fiili temel anlamıyla *öğrenilmiş veya ezberlenmiş bir bilginin, görülüp duyulmuş ya da yaşanmış bir durumun kullanım ya da tekrar sıklığının azalmasına bağlı olarak zihinden tamamen silinmesi ya da zamanla kaybolmasıdır* şeklinde açıklanabilir.

4.2. Duygu Fiillerinin Türkçe Sözlüklerde Yeniden Tanımlanması Üzerine Öneriler

Duygu, bilimsel açıdan tanımlanması oldukça zor bir kavramdır. Duygunun; bir biliş, bir ürün, bir his, bir davranış ya da motivasyon mu olduğu konusunda hala farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar duyguların *doğrudan biliş sisteminin çalışmasının bir ürünü, bazıları ise bir olayın algılanmasından hemen sonra bedende meydana gelen fizyolojik değişikliklerin yol açtığı bir durum* olarak tanımlamışlardır (Ergenç, 2008:2). Duygular, biliş ve davranışı etkileyen ve uyumsal fonksiyonları olan temel bir faktör olarak da kabul edilip, bir uyarının yol açtığı genel bir uyarılma halinin, bilişsel süreçler tarafından değerlendiriliş şekli olarak da incelenmiştir (Alogan,1999:192). *Bilişsel değerlendirme teorisine göre önce düşünce sonra duygu gelir. Kibir, imrenme veya merhamet hissettiğimiz durumlarda düşünme veya değerlendirme duygudan önce gelir* (Lazarus, 1999).

İlal'e göre, duyguların gelişimi insanın ruhsal gelişimiyle birlikte bir ilerleme gösterir. Bir aylıktan başlayarak yavaş yavaş duygularda olumlu (pozitif) ve olumsuz (negatif) yönde bir farklılaşma başlar (İlal, 1991:100-101).

Duyguları tanımanın en iyi yollarından biri belli bir bakış açısına göre onları gruplandırma ve sınıflandırmadır. Bir şeye yaklaşmamızı ya da ondan uzaklaşmamızı güdüleyişine göre duygular iki gruba ayrılabilir: 1. Olumlu Duygular (sevgi, güven, utanma, merhamet ve şefkat, sonsuzluk duygusu) 2. Olumsuz Duygular: kin ve nefret, korku ve endişe, öfke, kıskançlık vb. (Hökelekli, 1995:95-102). Türkiye Türkçesinde *korkmak, ürkmek, çekinmek, sakınmak, ürpermek, irkilmek, paniğe kapılmak, yılmak, sinmek, gözü korkmak, benzi sararmak, beti benzi atmak, dehşete düşmek, taş kesilmek, ödü patlamak, rengi benzi atmak, kuyruğunu kısmak, yüreği ağzına gelmek* vb. fiilleri korku duygu durumunu ifade etmek için kullanılan fiillerdir. Bunlar kendi aralarında korkunun derecesinin azlığını veya çokluğunu ifade etmek bakımından birbirinden farklı anlamlar taşımaktadır. Örneğin, *dehşete düşmek, ödü patlamak, paniğe kapılmak, rengi benzi atmak, yüreği ağzına gelmek* aşırı korkuyu ifade eder. *Ürpermek* fiili, korku, tiksinti, üşüme vb. yüzünden tüylerin dikilip derinin nokta nokta kabarmasıyla görülen ani titremeyi (BTS), *ürkmek* fiili “bir şeyden korkup sıçramayı, *irkilmek* fiili, “ürkerek geri çekilir gibi olmayı ve şaşırıp duraklamayı, *paniğe kapılmak* fiili, “çok korkmayı” (BTS) ifade etmede kullandığımız fiillerdir. *İrkilmek,*

ürpermek fiillerinde yaşadığımız korku duygusu korkmak fiiline göre daha zayıftır.

Korku, güvenliği tehdit eden ya da etmesi muhtemel bir tehlike karşısında yaşanan bir tepkidir. Korku; dışarıda bulunan, bilinen, açık seçik olarak tanımlanabilir ve kökeni iç çatışmaya dayalı olmayan bir tehdide karşı gösterilen bir tepkidir. Korku, zaman zaman tüm insanların yaşadığı bir duygudur.

Morgan (Morgan,1984:337-338)ve Doğan Cüceloğlu'na (Cüceloğlu, 1999:276) göre, korku ile kaygı arasında kaynak, şiddet ve süre bakımından bazı farklılıklar vardır. Korkunun kaynağı bellidir. Ben köpekten korkuyor olabilirim. Daha önce beni köpek kovalamış veya ısırmıştır. Ancak kaygının kaynağı belirsizdir. *Korku daha kısa sürer; fakat kaygı daha uzun sürelidir. Korkunun sebebi belli, kaygınıninki belli olmayabilir. Korkunun şiddeti, kaygıya göre daha fazladır. Korku ile kaygı sonucunda bazı duygular ortaya çıkabilir. Mesela; Üzüntü, sıkıntı, korku, başarısızlık duygusu, acizlik merak, endişe, telaş başlar. Gelecekte sonucunu bilemediği durumlar için endişe duyar (Köknal, 1989: 159). İnsan bir kazayla karşı karşıya kaldığında korkar. Yaşadığımız kazanın veya olumsuz bir durumun tekrar başımıza geleceğini düşünürsek kaygılanır ve endişeleniriz. Bir yakını kaybeden bir insan bunun kendi başına veya diğer yakınlarının başına geleceğini düşünürse kaygılanır.*

Paraşütle atlayacak biri yüksek bir yerden atlarken yere çakılma ihtimalini düşünürse korkar (fiziksel tehdit). Paraşütçü atlama sırasında yanlış yere inip rezil olacağını düşünürse (kişisel tehdit) işte bu onu kaygılandırarak olan da bu tür bir anlam, yorum ve değerlendirmedir Bir köpekle karşılaşınca köpeğin kuduz olduğunu ve bizi ısırabileceğini düşünmek bizi korkutur. Fiziksel tehdidin olmadığı bir durumda ise iş görüşmesi, bilgi sınavı vs. korkmayız, kaygılanırız. Bilgilerimiz sınanırken fiziksel tehdit altında olmadığımız gayet açık olduğuna göre, bu ortamda fizyolojik dışa vurumda benzerlik gösteren duygu halini korku olarak tanımlayamayız.

Özetleyecek olursak, olaylar karşısında duygularımızın niteliğini ve yoğunluğunu asıl belirleyen, olayların kendisinden çok, kişinin onlara yüklediği anlamlardır. Kişi olaya, fiziksel bir risk ya da tehdit anlamı yüklüyorsa *korkuyor*; kişiliğine bir risk ya da tehdit anlamı yakıştırıyorsa kendini *kaygılandırıyor* olacaktır.

Türkçe sözlükteki kaygılanmak fiilinin *kaygı duymak, üzölmek* tanımının (BTS) ise kaygılanmak fiilini açıklamada yetersiz olduğu düşünülmektedir. *Kaygılanmak* fiili *kaynağı belli olan ya da olmayan bir uyarıcıyla karşılaşma ihtimalini düşünerek bu uyarıcılardan*

kaçınma duygusu ya da tehlike, üzüntü doğurabilecek bir uyarıcıya verdiğimiz tepkinin sonucunda üzüntü ve endişe duymaktır şeklinde tanımlanabilir.

Korkmak fiilini insanın ani, beklenmedik bir durum karşısında verdiği tepkiyi anlatmak, girişeceği bir işten çekinmeyi, insanın içinde bulunduğu kaygılı ve endişeli ruh hâlini ifade etmek anlatmak için de kullanırız. *Korkmak* fiili, *kaynağı bilinen ya da bilinmeyen bir uyarıcıdan fiziksel veya kişisel bir tehdit geldiğini veya gelebileceğini hissettiğimiz anda organizmada üzüntü, telaş, panik, sıkıntı, üzüntü, kaygı gibi duygularla birlikte ortaya çıkan doğal bir tepkidir* şeklinde tanımlanabilir.

Endişelenmek fiili (Farsça endişe:düşünmek, korkmak) Türkçe sözlüklerde kaygı duymak, kaygılanmak, tasalanmak (Püsküllüoğlu, 1999:550), tasalanmak, kaygılanmak, merak etmek (Ayverdi, 2010:342), tasalanmak, kaygılanmak (BTS) şeklinde birbirine benzer şekilde tanımlanmıştır.

Endişe *bilinmeyen, içten gelen, belirsiz ya da kökeni iç çatışmaya dayalı olan* bir tehdide karşı gösterilen bir tepkidir (http://www.mhcs.health.nsw.gov.au/publication_pdfs/6420/DOH-6420-TUR.pdf). İçinde bulunulan olumsuz şartlardan dolayı kendisinin veya sevdiği başkasının kötü bir olay veya durumla karşılaşma ihtimalini düşünme, ortaya çıkacak olan durum hakkında bilgi sahibi olmamaktan dolayı ortaya çıkan üzüntü, kaynağı belirsiz bir merak duygusu endişe duygusu yaratan durumlar olarak gösterilebilir. Endişelenmek fiili içerisinde üzüntü ve korku duygularını barındıran bir fiildir. Kaygı duygu durumu istem dışı olabilir (sınav kaygısı vb.) *Biz endişelenmek fiilini genel olarak merak, kuruntu, kaygı, üzüntü duygu durumlarını ifade etmek için kullanırız: “Kızın başına bir şey gelecek.” “Kavga edecekler diye endişeleniyorum” vb. Endişelenmek fiili, “kaynağı bilinen ya da bilinmeyen korku durumu yaratacak bir uyarıcının bizi tehdit ettiğini düşünmek”* olarak tanımlanabilir. Endişelenmek fiilinde fiziksel bir risk ya da tehdit algılanması gibi bir durum yoktur.

Türkçe sözlükte *telaşlanmak* fiili *sıkıntı duyarak acele etmek, endişelenmek, telaş etmek* şeklinde açıklanmıştır. Bu açıklamada *telaşlanmak* fiili yine aynı anlama gelen *telaş etmek* fiiliyle açıklanmasının gereksiz olduğu düşünülebilir. *Telaşlanmak* fiili *endişe ve kaygı durumu yaratan durumlarda uyarılara gösterdiğimiz psikolojik veya ruhsal bir tepki durumu* şeklinde açıklanabilir. *Sıkıntı duyarak acele etmek* ifadesi *telaşlanmak* fiilini tam olarak karşılamamaktadır.

Telaşlanmak fiili daha çok içerisinde korku ve kaygı barındıran bir fiildir. Telaşlanmak, kaygı duygu durumunun bir sonucudur. “Kapının önünde polisleri gören adam telaşlandı.” cümlesinde korku durumu daha ağır basmaktadır. “Kapının önünde polisleri gören adam kaygılandı.” demeyiz.

Öfke, açıkça ve doğrudan gözlenebilen sözel ve davranışsal belirtiler yoluyla gösterilebileceği gibi, yine davranışsal ya da sözel olarak, doğrudan olmayan yollarla da ifade edilebilir: tokat atma, tekme atma, vurma, yüksek sesle konuşma, küfür etme ya da tehdit etme, aşırı eleştirel olma, hata arama, tartışmacı ve saldırgan bir tavır içinde olma, isim takma, suçlama, alay etme, dedikodu yapma, şüphecilik, önyargıyla yaklaşma vb. (Soykan; 2005:19-27). Türkçe sözlükte *öfke engellenme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi* şeklinde açıklanırken *öfkelenmek* fiili ise *öfkeli duruma düşmek, kızmak, hiddetlenmek* (BTS) “aşırı ölçüde kızmak” (Püsküllüoğlu, 1995:1190), “haksızlık, incinme, karşı koyma vb. duyguların doğurduğu, insanı saldırganlığa götürebilen şiddetli duygu, hiddet, kızgınlık” (Ayverdi, 2010:960) şeklinde açıklanmıştır. BTS’de öfkenin birduygu olduğu belirtilmemiştir. Tepkisi yerine “duygusudur” şeklinde bir ifadenin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Büyük Türkçe sözlükte öfkelenmek fiili açıklanırken “engellenme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi” tanımınının kullanılmasının yerinde olacağı düşünülmektedir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi öfkelenmek, öfke duygusunun sözel, davranışsal veya fiziksel yolla dışavurumudur yani bir tepkidir. Türkçe sözlüklerde açıklanması gereken bir diğer mesele de duygu fiillerinin kendi aralarındaki küçük farklılıkların veya derecelerinin ifade edilmesidir.

Kızmak fiili Türkçe sözlükler mecaz anlamıyla öfkelenmek, hiddetlenmek, sinirlenmek (Ayverdi, 2010:678), öfkelenmek, sinirlenmek (Püsküllüoğlu, 1995:965) şeklinde açıklanmıştır. Haksızlık, incinme gibi durumlarla karşılaşıldığında verilen tepki ya da yapılması istenilmediği halde tekrar edilen davranışlara duyulan öfke sinirlenmektir.

Sinirlenmek duygusu “duygu ve davranışları denetleyemeyecek duruma gelmek” (BTS)“telaşlı ve gergin bir duruma düşmektir.”(Ayverdi, 2010:1113). Bu duygu ani ve birdenbire ortaya çıkar.

Türkçe sözlüklerde “kızmak, öfkelenmek” şeklinde açıklanan *hiddetlenmek* (Püsküllüoğlu, 1995:752)fiili ise *beklenmedik bir*

durumda verilen öfke cinsinden tepkileri ifade eden bir fiildir. Hiddetlenmek veya köpürmek fiilleri sinirlenmek, kızmak duygusuna göre aşırı derecede kızma ya da öfke duygusunu ifade eden bir fiildir.

5. YORUM VE TARTIŞMALAR

Türkçe sözlüklerde duygu ve idrak kavram alanına giren fiillerin tanımları eksik yapıldığı düşünülmektedir. Bu fiillerin yeniden tanımlanmaya, bunları tanımlarken de bilişsel dil bilim, psikoloji, tıp, felsefe vb. alanlarda bunlarla ilgili yapılan çalışmalardan faydalanılması gerektiği düşünülmektedir. Türkçe sözlüklere bakıldığında, duygu ve idrak fiillerinin birbirinden farklı tanımlamaları olduğu görülmektedir. Türkçede bir kavramı karşılayan birden fazla kelimenin olduğunu göz önünde bulundurarak varsa bunlar arasındaki anlam farklılıkları da Türkçe sözlüklerde gösterilmelidir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkçe sözlüklerde duygu ve idrak kavram alanına giren fiillerin birbirinden farklı şekillerde tanımının yapıldığı görülmektedir. Özellikle Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlüğü'nde bu fiilleri tanımlama konusunda eksiklerin olduğu, ifade yanlışlarının olduğu düşünülmektedir. Örneğin; algılama duyu organlarıyla başlatıldığı için algılamak fiili "*dış dünyadaki nesnelere ve olaylara ait izlenimlerin anlamlandırılması ve yorumlanmasıdır*" şeklinde tanımlanabilir. Türkçe sözlüklerde basit tanımlamaların yer alması gerektiği düşünülebilir fakat bu fiillerin daha iyi kavranabilmesi veya anlaşılabilmesi için ayrıntılı bir izaha ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için de Türkiye Türkçesinde tematik sözlükler hazırlanabilir, Türkçedeki fiillerin tematik sınıflandırılması yapılabilir.

İdrakle, duygularla, duygularla ilgili fiiller mental fiil sözlüğü adı altında ayrı bir sözlükte geniş olarak tanımlanmalıdır. Bu sözlükte duygularla ilgili fiiller 1. Olumlu Duygu Fiilleri 2. Olumsuz Duygu Fiilleri şeklinde ikiye ayrılabilir.

Duygu fiilleri Türkçe sözlüklerde açıklanırken madde başında d. "duygu" şeklinde, idrak fiilleri madde başında i. "idrak" şeklinde bir kısaltma kullanılabilir.

KISALTMALAR

BTS Büyük Türkçe Sözlük

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (2006). Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri. Ankara: Bilgi yayınevi.
- Arkonacı, S. (2005). *Psikoloji, Zihin Süreçleri Bilimi*. Ankara: Hece Yayınları.
- Atkinson, R. C., Ernest R. H. ve Atkinson R. L. (1995). *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Ayverdi, İlhan (2010). Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lugatı. İstanbul: Seçil Ofset.
- Cüceloğlu, D. (1999). *İnsan ve Davranışı-Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Duralı, Ş. T. (2013). *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*. İstanbul: Degâh Yayınları.
- Ergenç, İ. (2000). *Dilin Beyindeki Organizasyonu ve Konuşmanın Gerçekleşmesi: Multidisipliner Yaklaşımla Beyin ve Kognisyon* (ed. Karakaş, Aydın, Erdemir, Özemi), Ankara: Çizgi Tıp Yayınevi.
-(1999). Dilbilimin Bakış Açısıyla Beyin. *Popüler Bilim*, 68, 41-44.
-(2008). Dilin Beyindeki Gerçekleşimi ve Konuşma Eylemi: Kognitif Nörobilimler. (Ed. S. Karakaş). 169-185. Ankara: Nobel Tıp Kitabevi.
- İlal, K. G. (1991). *Tıpsal Psikoloji, Tıpta Davranış Bilimler*. 3. Bas. Ankara: Güneş Kitabevi.
- Köknal, Özcan (2003). *Akıl ile Düşünce Gücü*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Morgan, T. (1991). *Psikolojiye Giriş*. (Editör: Sirel Karakaş). Ankara: Meteksan A. Ş.
- Püsküllüoğlu, Ali (1995). Türkçe Sözlük. İstanbul: Doğan Kitap.
- Soykan, Çiğdem (2005). Öfke ve Öfke Yönetimi. *Kriz Dergisi* 11(2). 19-27.
- Türk, V. (2006). *Türkçede Ö-, Ög, Ögür, Öğren-, Öğret Kelimeleri*. Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 2006(4). 5-15.

İnternet Kaynakları

http://www.mhcs.health.nsw.gov.au/publication_pdfs/6420/DOH-6420-TUR.pdf
(2.11.2016)

SÖZCÜK TÜRLERİNİN SÖZLÜK BİLİMİYLE İLİŞKİSİ, SÖZLÜKLERDE SÖZCÜK TÜRLERİNİN YERİ VE ÖNEMİ

Sebahat ARMAĞAN*

ÖZET

Mevcut kaynaklarda kelime bilimi, sözcük bilimi, sözlük bilimi, leksikoloji, leksikografi terimleriyle adlandırılmakta olan sözlük bilimi, en genel anlamda, sözcüklerin belli bir kural çerçevesinde düzenlenme işidir. Terminolojide adlandırma sorunu yaşanan sözlük bilimi, dil biliminin birçok dalıyla yakından ilişkilidir. Bu çalışmada, sözlük biliminin yakından ilişkili olduğu bilim dallarından biri olan leksikoloji ile sözlük biliminin ilişkisi üzerinde durulmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut'la başlayan sözlük bilimi, bir bilim dalı olarak yeni yeni araştırmacıların dikkatini çekmekte ve bu disiplinin bilim dalı olması yönündeki çalışmalar, teknolojiden de faydalanılması sonucu, hızla artmaktadır. Sözlük bilimi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında görülüyor ki, bu çalışmalarda, genellikle sözlük bilimiyle ilgili olarak hem terim, hem tanım hem de kapsam sorunu üzerinde durulmakta ve bu çalışmalarda, özellikle tarihi sözlükler tanıtılmaktadır. Ancak, yapılan çalışmalarda, sözcük türlerinin sözlüklerdeki yeri ve önemi üzerinde özel olarak durulmadığı görülmektedir. Sözcük türleri, sözlüksel anlamlı ve dilbilgisel anlamlı sözcükler olmak üzere ikiye ayrılmakta, isim, zamir, sıfat, zarf, asıl fiil sözlüksel anlamlı sözcükler; bağlama edatı, çekim edatı, ünlem edatı, pekiştirme edatı ve yardımcı fiiller ise dilbilgisel anlamlı sözcükler sınıfında yer almaktadır. Sözcük türleri, sınıflandırılırken ya sözlüksellik ya da sözdizimsellik esas alınmaktadır. Hem sözlüksel anlamlı sözcüklerin hem de dilbilgisel anlamlı sözcüklerin sözlüklerdeki durumu, ancak ayrıntılı bir çalışma sonucunda tespit edilebilecektir. Öyle ki, sözcük türleri belirlenirken onların sözlüklerde madde başı olup olmaması bile belirleyici bir unsurdur. Zira sözlüksel anlamlı sözcüklerin madde başı olarak verilmesinde bir sıkıntı görülmezken, dilbilgisel anlamlı sözcüklerin durumu oldukça tartışmalıdır.

Güzel sözcüğü sözlükte madde başı olarak verilirken, isim midir? sıfat mıdır? zarf mıdır? ya da sözcük türleri sözdizimsel bir kategori olduğuna göre, güzel sözcüğü madde başı olarak verilirken, bu sözcüğün türünü sözlüklerde belirtmek şart mıdır? İşte bu çalışmada, bu ve bunun gibi sorulara cevap aranarak, sözcük türü ve sözlük biliminin birbiriyle ne kadar sıkı ilişki içinde olduğu üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: sözcük bilimi, sözlük bilimi, leksikoloji, leksikografi, sözcük türleri.

THE RELATIONS OF THE WORD TYPES WITH THE LEXICOLOGY, THE PLACE AND THE IMPORTANCE OF THE WORD TYPES IN THE DICTIONARIES

ABSTRACT

*Okt. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türk Dili Bölümü,
sebahatarmagan@hotmail.com

The dictionary science, denominated with the terms such as word science, dictionary science The dictionary science, denominated with the terms such as word science, dictionary science, lexicology, lexicography in the available resources, in the broadest sense, is a matter of organizing the words in a particular frame of rules. The lexicography, having a naming problem the terminology, is also closely associated with many branches of the grammar. This study focuses on the relationship of the science of dictionary with the lexicology, which is closely related to one of the science disciplines.

The lexicography which began with Mahmut of Kashgar, recently has drawn the attention of the researches of a branch of science and the studies towards making this discipline a science discipline, are rapidly increasing by using the technology as well. When looking at the studies carried out on the dictionary science, it is seen that in these studies, usually each term of the dictionary science, it is being focused on both the definition and the scope problem and in these studies especially the historical dictionaries are being introduced. In these studies carried out, it is seen that it was not specifically dwelt on the place and the importance of the type of words in the dictionaries. The type of words is being divided into words with lexicographical meanings and grammatical meanings. Nouns, pronouns, adjectives, adverbs, primary verbs words with lexical meaning; connexion prepositions, inflexional prepositions, exclamation preposition, emphasis preposition and auxiliary verbs are placed in the category of words with grammatical meanings. When the types of words are classified, either the lexicography, or the syntax is being taken as a basis. The status of the words both with lexical meanings and grammatical meaning in the dictionaries, may only be determined as a result of a detailed study. So much so that while determining the types of words, whether they are headwords in the dictionaries or not, is a determining factor as well. In fact, while there is no any problem in the words with lexical meaning to be given as headwords, the status of the words with grammatical meanings is quite controversial.

The word beautiful when is given as the headword in the dictionary, is it a noun? Is it an adjective? Is it an adverb? Or as the type of words are syntactic categories, and as the word beautiful is given as a headword, is it necessary to specify the type of this word in the dictionaries? Hereby in this study it is being sought for answers to this questions and the questions like this and it is being focused on how close relationship have the type of words and the dictionary science –lexicography- with each other.

Keywords: *science of word, science of dictionary, lexicology, lexicography, types of words.*

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, sözlük bilimiyle sözcük biliminin ilişkisi göz önüne alınarak sözlük bilimeilgili yapılan çalışmalar gözden geçirilmiş ve yapılan bu çalışmalarda sözcük bilimi üzerinde durulduğu halde, sözlüklerde sözcük türlerinin durumu üzerine yapılmış özel bir çalışma olmadığı görülmüştür. Bu çalışmayla, sözcük türlerinin sözlük bilimiyle ilişkisi ve sözlüklerde sözcük türlerinin yeri ve öneminedikkat çekmek amaçlanmaktadır.

1.1. Terim ve Tanım Bakımından Sözlük Bilimi

Sözlükler, bünyesinde barındırdığı kelimeler, deyimler, terimler, atasözleri, kalıplaşmış sözler, mecazlar ve yan anlamlarla milletlerin sözvarlığının gelecek nesillere en iyi şekilde aktarılmasında önemli bir görev üstlenmektedir. En basit ifadeyle, anlamı bilinmeyen bir sözcüğün anlamına bakmak için başvuru sözlüklerin sözvarlığı için önemi düşünüldüğünde, son zamanlarda, sözlük hazırlama konusunun ciddi bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılmış ve sözlük nasıl hazırlanmalıdır? Sözlük hazırlama, bir bilim dalı mıdır yoksa uzmanlık konusu mudur? Bu işi kimler ne şekilde yapmalıdır? gibi sorulara cevap aranmaya başlanmıştır.

Sözlük bilimi, kimi çalışmalarda *leksikoloji*, kimi çalışmalarda *leksikografi* terimleriyle karşılanmıştır. Bu çalışmada hem *sözlük*, *sözlük bilimi*, *leksikoloji*, *leksikografi* terimleri üzerinde hem de sözlüklerde, sözcük türlerinin gösterilme şekli üzerinde durulmaktadır. *Sözlük* “Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabıdır.” (Aksan, 1996, 77). Sözlük hazırlama işi ise *sözlük bilimi* (Topaloğlu, 1989, 133; Korkmaz 2007, 199; Baskın, 2014, 446) *sözcük bilgisi* (Vardar, 1978, 117) *sözlük bilgisi* (Hengirmen, 1999, 341; Vardar, 1980, 135) *sözlükçülük* (Akalin, 2010, 164; Usta, 2010, 92) gibi terimlerle adlandırılmaktadır. Bu terimlerden anlaşıldığı üzere -dil biliminin diğer dallarında olduğu gibi- bu konuda da bir terminoloji sorunu yaşanmaktadır. Görüldüğü gibi, yakından ilişkili disiplinler olan sözlük bilimi sözcük bilgisi, sözlük bilgisi, sözlükçülük terimleri aynı anlambirim olarak ele alınarak, bu terimler aynı kavramsal alanın adı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, sözlük bilimi için leksikoloji ve leksikografi terimleri de kullanılmaktadır. Sözlük biliminin leksikografi terimiyle karşılanması gerekirken, bu bilim dalı için leksikoloji teriminin tercih edilme sebebi “yazım kurallarının farklı yorumlanması ve sözlük biliminin kapsamının farklı algılanması” (Baskın, 2014, 446) olarak görülmektedir. Hatta lexicography, sözlükbilgisi; lexicology ise sözlükbilim olarak da kabul edilmektedir (Vardar, 2002, 184). Birbiriyle yakından ilişkili olan bu iki disiplinden *leksikoloji* sözcük bilimi, *leksikografi* ise sözlük bilimidir. Bu bilim dalları arasındaki yakın ilişki terim kargaşasına yol açmaktadır.

Leksikografi, sözlükçülük terimiyle de karşılanmaktadır. Leksikografi terimini sözlükçülük olarak kabul eden Usta: “Leksikoloji ile sözlük kullanıcısı arasında aracı görevi üstlenmiş olması bakımından sözlükçülük, iki veya daha çok alanın kesişme noktasında bulunmaktadır. İlk olarak, sözlüğün temel malzemesinin sözcükleri sözcük türevleri ve tamlamalar olduğu düşünülürse, sözlükçülüğün leksikoloji ile temel bir bağının olduğunu söylemek yanlış olmaz. İkinci olarak, leksikoloji sözcük üzerinde çalışırken filolojinin bir kolu olan dilbilgisinden faydalandığı için sözlükçülük de dilbilgisinin temel alanlarından (ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi) ve anlam bilgisi gibi yan dalların teori, yöntem ve tekniklerinden yararlanır. Üçüncü olarak, kullanıcısı ve kullanım ortamı gibi konuları incelemek gerektiğinden sözlüğün pratik yönü de sözlükçülüğün alanına girer.” (2010, 98) demektedir. “Doğrudan doğruya sözcük araştırmalarını kapsayan bir bilim dalı olan sözcük biliminin uygulamalı kolu ve bir alt dalı sayılan; sözlük hazırlama, yazma bilimini ve sanatını ifade eden sözlük bilimi (veya sözlükbilim) terimi ile karşılanması Türkçede karmaşaya yol açmaktadır. Bir terim kargaşasına yol açmamak, kavramların doğru algılanmasını ve anlaşılmasını sağlamak için *leksikografi* karşılığında *sözlükçülük* teriminin kullanılması daha uygun...” (Akalin, 2010, 164) görülmektedir. Bu ifadelerde, sözlük bilimi sözcük biliminin bir alt dalı kabul edilmekte ve sözlükçülük ile aynı kavram alanını karşılamaktadır. Boz’a göre *sözlükçülük* terimini tercih edenlerin temel dayanak noktası, leksikografinin bir bilim dalı olmaktan çok bir sanat dalı hatta bir meslek alanı olarak görülmesidir. İkincisi ise leksikografi teriminin Türkçeye tercümesinin “sözlükçülük” şeklinde yapılmış olmasıdır. “*Sözlükçülük* terimi, *uygulamalı leksikografiyi* (sözlük yazımı ve düzenlemesi), yani leksikografinin “meslek” tarafını karşılayabilir. Ancak *kuramsal leksikografiyi* (sözlük araştırması; tarih, tipoloji, eleştiri vd.) yani leksikografinin “bilim” tarafını karşılaması söz konusu olamaz. *Sözlükçülük*, sözlük yazımı ve düzenlemesi dışında; sözlük satma, sözlük koleksiyonu yapma vb. işleri (meslek) de anımsatabileceği için aslına bakılırsa sıkıntılı bir terimdir. Diğer önemli bir nokta da dünyada ve ülkemizde *uygulamalı leksikografinin* uzun zamandır bilimsel verilere göre yapıldığını gözden kaçırmamak gerekir. Sonuç olarak leksikografinin iki temel çalışma alanını ayrı ayrı iki terimle belirtmek yerine yalnızca sözlükbilim(i) terimini kullanmak yukarıda söz ettiğimiz nedenlerden dolayı daha uygun görünüyor.” (2011, 12-13). Boz, leksikografi teriminin Türkçeye sözlükçülük

olarak tercüme edildiğini ve sözlükçülük terimi yerine sözlükbilim(i) demenin daha doğru olacağını ifade etmektedir.

“Sözlükçülük terimi, bugün tarif edilen sözlük biliminin sınırlarını kapsayamayacağı için, leksikografi terimi de Türkçe olmadığı için bu bilim dalını karşılayamamaktadır. Bunun yerine diğer yakın bilim dalları için önerilen terimler (anlam bilimi, dil bilimi, sözcük bilimi vb.) örneksenerek ve yazım kuralları dikkate alınarak oluşturulmuş *sözlük bilimi* terimi tercih edilmelidir.” (Baskın, 2014, 446) diyen Baskın’a göre de sözlükçülük terimi, sözlük bilimini kapsamamakta olup leksikografi ise Türkçe olmadığı için bu bilim dalına sözlük bilimi demek, doğrudur. Bu çalışmada, *leksikografi* için sözlük bilimi, *leksikoloji* için sözcük bilimi şeklinde adlandırılmış, Türkçe olması sebebiyle leksikografi yerine sözlük bilimi terimi tercih edilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dil, hem değişen hem de gelişen bir özellik gösterdiği için, sözlükler de bu değişim ve gelişim doğrultusunda hazırlanmalıdır ki ihtiyaçlara karşılık verebilsin. Bu ihtiyaçları karşılamak amacıyla son yıllarda hazırlanan terim sözlükleri, ağız sözlükleri, güncel sözlükler, karşılaştırmalı sözlükler, ansiklopedik sözlükler, cep sözlükleri, gelişen teknolojiyle birlikte oluşan elektronik sözlükler, sözlük bilimini üzerinde daha çok çalışma yapılmasını gerekli kılmış, böylelikle sözlük bilimi üzerine düşünen insanların sayısı artmıştır.

Sözlük çeşitleri ihtiyaca ve amaca göre değişmekle birlikte, çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Burada, esas mevzu, sözlük kullanıcısının göz önünde bulundurularak sözlüğün hazırlanış amacının belirlenmesidir. Sözlüğün hazırlanış amacı belirlendikten sonraki bir aşama ise hazırlanacak olan bu sözlüğün ilke ve prensiplerini ortaya koyabilmektir. “Sözlükbilimbaşı başına bir bilim dalıdır ve her bilim dalında olduğu gibi sözlükbiliminin de kendine göre bir disiplini, bir metodu vardır.” (İlhan, 2009, 534). Ancak “Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde, özellikle Türkiye’de her yönüyle cazip bir iş kolu/iş alanı olarak algılanan sözlükçülük, hala üniversitelerde gerektiği şekilde bilim dalı haline gelememiştir (2010, 92) diyen Usta, “Sözlükçülüğün bir bilim dalı olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusunun cevapsız kalacağını söylemektedir. Çünkü Usta, sözlükçülüğü bir bilim dalı olarak kabul edersek, o takdirde, bu alana ait kuram/ kuramları da dile getirmek, sınırlarını ve yöntemlerini belirlemek gerekecektir.” (93) ifadeleriyle sözlükçülüğün bilim dalı olup olmadığı sorununa değinmektedir. “Sözlükçülük (leksikografi),

hiçbir zaman bir bilim dalı değildir ve olmayacaktır da. Sözlükçülük (leksikografi), söylendiği gibi, uygulamalı dilbilimin bir kolu (şubesi) değildir. Sözlükçülük (leksikografi), leksikolojinin bir kolu (şubesi) değildir.” (2010, 94) bilimdir. Görüldüğü üzere, “Leksikografi, yaygınlıkla dilbilimin bir alt bölümü değil, başlı başına bilimsel bir disiplin olarak kabul edilme yolundadır.” (Aktaran: Boz, 2011, 13). “Sözlük bilimi, disiplinler arası bir alandır ve pek çok dilsel verinin yanında dil dışı unsurlarını da içinde barındırır. Bu yüzden çok kapsamlı bir biçimde birden fazla bilim dalı ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. Sözlük bilimi, bu ilişki neticesinde kelimelerle ilgili olan sözcük bilimi (lexicology), şekil bilgisi, söz dizimi (sentaks), anlam bilimi (semantics), ses bilimi (fonoloji) vb. bilim dallarının verilerini kullanır. Bunların yanı sıra, var olan bilgileri işlemek ve sözlük biçiminde kullanıcılara ulaştırmak için bilgi teknolojileri, pazarlama stratejileri gibi dil dışı unsurlarla da çok yakın bir ilişkiye sahiptir.” (Baskın, 2014, 446).

Leksikografi teriminin karşılığı olarak zihinlere yerleşmesi gereken sözlük bilimi, bazı araştırmacılar tarafından bilim dalı olarak kabul edilmese de, bilim dalı olma yönünde ilerlediği görülmektedir.

Sözcüğün imlası, kökeni, tanımı, sözcüğün varsa diğer anlamlarının verilmesi, sözcüğün içinde geçen deyim ve atasözleri ve örnekleme gibi hususlar, sözlüğün hazırlanış ilkesi ve metoduyla yakından ilişkili konulardır. Karadüz’e göre: “Sözlükler oluşturulurken sözcüklerin kökeni, anlamı, türü, hangi bağlamda kullanıldığı gibi birçok özellikler dikkate alınır.” (2009, 636). “Madde başı olacak öğeler, ev, güneş, ben, çam, su gibi değişik nitelikteki bağımsız biçimbirimlerdir. Bunların dilde kesinleşmiş yazım biçimlerine uygun olarak sözcük türleri açısından dildeki yerleri (isim, fiil, ünlem gibi) gösterilerek sözlükte yer almalıdır.” (İlhan, 2009, 536). Akalın’a göre “sözcüklerin türleri, yazılışları, söylenişleri, kullanılış biçimleri, alıntıysa hangi dilden geçtikleri, çekim ekleriyle ve fiillerle kullanılış özellikleri gibi bilgiler sözlüklerde belirli bir düzen içerisinde sıralanır.” (2010, 163). Sözlük düzeniyle ilgili yukarıdaki ifadelerle benzer bilgiler veren Dursunoğlu, sözlüklerin bazılarında kelimenin kökeninin (etimolojik kökeninin) hangi dile ait olduğunu, kelime türü olarak hangi türe girdiğinin yanı sıra sözlüklerde yapı itibarıyla nasıl bir yapıya sahip olduğunu gösteren bilgilere de yer verilir (2011, 256) demektedir. Sözlük hazırlanırken işlevselliği ön plana çıkarılmalıdır. Bu da elbette ki belli bir disiplin gerektiren bir çalışma sonucunda mümkün olacaktır. Sözlükçülük, “bağımsız bir etkinliktir, toplum yaşamı ve devlet açısından önemlidir.

Bu alanda çalışanların akademik eğitim almış kişilerden oluşmaktadır.” (Akt: Yüksekaya, 2001, 208). “Bugün Türkiye’de sözlük araştırmalarının neredeyse tamamı üniversitelerde gerçekleşmektedir. Ancak üniversitelerde Sözlük Bilimi Ana Bilim Dallarının henüz kurulmamış olması, alandaki çalışmaların gün geçtikçe dünyadaki benzerlerinden geriye düşmesine neden olmuştur. Bunun önüne geçilmesi için sözlük biliminin akademik bir bilim dalı olarak kabul edilmesi ve üniversitelerde Sözlük Bilimi Anabilim Dallarının kurulması gerekmektedir. ... dünyada bazı kurum ve kuruluşların tek uğraşı sözlük bilimidir. Ancak Türkiye’de böyle bir örgütlenme henüz mevcut değildir. Türkiye’de bu yük Türk Dil Kurumuna yüklenmiştir. Diğer uğraşlarla beraber yürütülen sözlük bilimi çalışmaları kurumun bünyesini aşmaktadır. Bu yüzden kurum, sözlük bilimi ile ilgilenen herkesi bir çatı altında toplayamamakta ve birlikte hareket etmeyi tam olarak organize edememektedir. Dolayısıyla Türkiye’de bu işi meslek olarak icra edenlerle kuramsal çalışma yapanlar bir çatı altında toplanamamıştır. Bu da kuramsal bilgilerin çoğu zaman uygulamaya ve dolayısıyla ürüne dönüşmemesine neden olmuştur. Böyle olduğu için de piyasada çıkış amacına uygun olmayan pek çok sözlük bulunmaktadır. Bu kaynak israfının önlenmesi için acilen Türkiye Sözlük Bilimi Kurumu kurulmalıdır.” (Baskın, 2014, 446).

2.1. Sözcük Türleri

“Cümle yokken tek temel sözcük vardır; o da şey, kavram ve eylemlerin adı olan isimdir. İsimlerin cümle içindeki kullanılışlarının dilbilimsel adı zaten sözcük türlerini oluşturur. İsim (ad) terimiyle adlandırdığımız sözcüklerin temel işleviyle kullanımı; diğer türler ise isimlerin cümle bağlamı oluşturmak için kullanımlarıdır.” (Delice, 2012, 34). “Sözcük türleri, sözlüksel anlamsal alametleri, yapıbilimsel ve cümlebilimsel özellikleri ile birbirinden farklılaşan söz gruplarıdır.” (Zeynalov, 1993, 29-30). Sözcük türü cümlebilimsel özellik gösterdiğinden Türkçede bazı sözcüklerin sözdiziminde kullanıldığı yere göre fonksiyon değiştirmesi olayı, dil çalışmalarında, sözcüklerin sınıflandırılmasını zorlaştıran unsurlar arasında görülmektedir. Örneğin *güzel* sözcüğü ele alınacak olursa, güzel sözcüğünün türü nedir? sorusuna iki tür cevap verilebilmektedir. *Güzel* sözcüğünün türü konusunda birinci görüş, bu sözcüğün sözdiziminde kullanımına bakılmadan sıfat olduğudur; öyle ki Deny, isim ve fiil için *değişimli sözcükler*; sıfat, zarf, edat içinse *değişmez sözcükler* (1941, 95) demektedir. İkinci görüş, *güzel* sözcüğünün isim

soyulu olup sözdizimindeki işlevine göre de tür bakımından değişebileceğidir. Bu yönüyle sözcüklerde, isim ve sıfat ayrımının, kesin olmadığı görüşü (Aksan, 1976, 63) ortaya çıkmaktadır. Bu ikinci görüş, geleneksel dil bilgisinde fazlaca kabul görmüştür. Örneğin, Gabain, isimle sıfat arasında hiçbir şekil farkı olmadığını söylemektedir (2007, 101). İşte, bir sözcüğün yapı bakımından bir değişikliğe uğramadan, diğer bir deyişle, herhangi bir ek almadan başka sözcük türüne geçmesine, kaynaklarda *fonksiyon değiştirme* (Sarı, 2000, 227) adı verilmektedir. Bu görüşe göre, Türkçede sözcük türleri esneklik göstermekte, sözcükler, görev ve kullanım bakımından çok yönlü özellikler gösterebildikleri için, görev ve kullanım bakımından birbirlerinin yerine geçebilmektedir (Yılmaz, 2004, 93; Demircan, 2003, 159). *Sözcükbilime Giriş* adlı eserinde V. Doğan Günay, sözcük türlerinin esnekliği konusunda diğer araştırmacılara yakın bilgiler vermektedir: “Türkçede aynı sözcük, sözcüdeki kullanım yerine göre farklı sözcük ulamında yer alabilmekte ve değişik işlevler taşıyabilmektedir. Özellikle sıfat olarak adlandırılan sözcükler belirteç, ad, adıl olarak kullanılabilir. Türkçede pek çok sıfat, aynı zamanda belirteç olarak kullanılır: *iyi insan, iyi konuştu vb.*” (2007, 15). Dilaçar ise bir sözcüğün sözdiziminde konumuna göre farklı sözcük türlerine kayabilmesi konusunda şunları söylemektedir: “Dilde gördüğü göreve göre bir kelime dört, hatta beş türe girebilmektedir. Türkçede *ara* sözcüğü hem isim (onunla aramız iyi değil), hem sıfat (ara sokak), hem edat (direkler arası), hem zarf (su ara ara akıyor), hem fiildir. Bu durumda, dil hazinesindeki sözcükleri kesin olarak ulam “söz öbeklerine” ayırmak sınıflamak dilbilim ilkelerine aykırı düşer. Böyle olmakla birlikte, her sözcüğün boynuna bir bölek yaftası asılamaz demekten isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf, bağlaç gibi görev ve kavramların yok sayılıyor anlamı çıkarılmamalıdır. Bunlar vardır, her dilci bu gerçeği kabul eder. Kabul edilemeyen şu genellemedir: *şeker*’e isim, *iyi*’ye sıfat, *bizim*’e zamir, *göç*’e fiil, *çabuk*’a zarf, *gibi*’ye edat, *hem*’e de bağlaç damgasını yapıştırmak.” (1971, 98-99). Adalı’ya göre “Türkçedeki özgür sözlüksel biçimbirimleri *ad, sıfat, belirteç* adı altında, birbirine geçişi olmayan listeler biçiminde sıralayamayız. Sözelimi nitelik kavramı taşıyan biçimbirimlerin tümü sıfat ya da belirteç ilişkisi içinde kullanılabilirler gibi, ad ilişkisi içinde de yer alabilirler: *Boş ev, boş konuşuyor, Kutuların boşlarını attım*, gibi. Zaman kavramı taşıyan biçimbirimler ad ya da belirteç ilişkisine girdikleri gibi, genellikle ad ilişkisinde görülen bir biçimbirim de belli bir niteliği vurguladığında sıfat ilişkisinde olabilir: *Gece ürkütücüydü. Babam, gece geldi* gibi.”

(2004, 36). Öyle ki dilimizde sözcük türleri, isim ve fiil kök ve gövdelerine getirilen çeşitli eklerle bile değişebilmektedir (Zülfikar, 1991, 171, Delice 2000, 221: 235).

Sözcük türleri konusunda Porzığ, diğer araştırmacılardan farklı bir düşünceye sahiptir: “Kelimelerin genel geçerli bir tarzda gruplandırılması isteniyorsa, onların cümle içindeki-ister şeklen vurgulanarak belirtilmiş, ister vurgulanmamış- rolleri değil, saf kelimeler olarak yaptıkları iş ölçüt (kriter) olarak alınmalıdır. Olgular veya olgulardaki belirli hatları adlandıran kelimeleri, yaptıkları işe göre ayırt edebiliriz. Sözcük türlerinin genel geçer bir sınıflandırmasının yapılabilmesi için onların cümle içinde rolleri değil, saf sözcük olarak yaptıkları iş ölçüt alınmalıdır.” (2003, 108-112). Bu tür bir yaklaşım Batı dilleri için doğru kabul edilse de Türkçe için bunu söylemek zordur.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, öncelikli olarak, sözlüklerde sözcük türlerinin izleri aranmıştır. Bu amaçla, Misalli Büyük Türkçe Sözlük (2011) ve Türkçe Sözlük (2010)’te AB maddesi taranarak hangi sözcük türünün ne şekilde gösterildiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

4. BULGULAR

Sözlük bilimi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, genellikle sözlük biliminin hem terim, hem tanım hem de kapsam sorunu üzerinde durulduğu ve bu çalışmalarda özellikle de tarihi sözlüklerin tanıtıldığı görülmektedir. Lakin son zamanlarda yapılan çalışmalarda hem sözlük türleri hem de sözlük hazırlama yöntemlerinden de bahsedilmekte; ancak, sözlük hazırlama yöntemleri içerisinde, sözcük türlerinin sözlüklerdeki yeri ve önemi üzerinde özel olarak durulmadığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda sözcüğün türünün sözlüklerde gösterilip gösterilmemesi konusunda bir bilgiye rastlanmazken çok az çalışmada (Karadüz, 2009, 636; İlhan, 2009, 536; Akalın, 2010, 163; Dursunoğlu, 2011, 256) sözcük türlerinin de sözlüklerde verilmesi gerektiği bilgisi vardır. Sözlük biliminin en temel malzemesi, şüphesizdir ki sözcüklerdir. Sözcüklerin söz dizimindeki rolü, onun türünü göstermektedir; lakin sözcüğün türü sözlüklerde nasıl ne şekilde verilmelidir? konusu göz ardı edilmemelidir. İlk sözlük olarak kabul edilen Divan-Lügati’t Türk’ün sözlük kısmında sözcükler, isimler ve fiiller olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Divan-ı Lügati’t Türk’le başlayan sözlük çalışmaları, günümüze kadar devam etmiştir. Bu çalışmada değerlendirmeye

alınan Misalli Büyük Türkçe Sözlük', farklı dönemlerdeki yazılı ve sözlü dil örneklerini 3 cilt halinde yaklaşık 3.650 sahife, 61.000 madde, bunlardan türetilmiş 35.000 deyim ile 400 müellifin 1.000'e yakın eserinin taranmasıyla elde edilmiş bir eserdir. TDK tarafından on birinci baskı olarak hazırlanan Türkçe Sözlük sözcük, terim, deyim ve anlamdan oluşan 122.423 söz varlığına sahiptir. Sözlükte 77.005 madde başı, 15.287 madde içi olmak üzere 92.292 sözcük bulunmaktadır. 53. 451 isim, 12, 666 sıfat, 3.312 zarf, 88 zamir, 40 edat, 299 ünlem, 50 bağlaç, 9, 912 fiil türünden sözcük bulunmaktadır.

Tablo 1. Misalli Büyük Türkçe Sözlük ve Türkçe Sözlük'te İsimler

MBTS	TS
A <i>i.</i>	ab <i>a.</i>
ÂB <i>i.</i>	aba(I) <i>a.</i>
ABA <i>i.</i>	aba (II) 3. <i>sf.</i>
ABA-ABÂ <i>i.</i>	abacı <i>a.</i>
ÂBÂ <i>i.</i>	abacılık-ğı <i>a.</i>
A'BÂ <i>i.</i>	abadi <i>a.</i>
ABACI <i>i.</i>	aba güreşi <i>a.</i>
ABACILIK <i>i.</i>	abajur <i>a.</i>
ÂBAD <i>i.</i>	abajurcu <i>a.</i>
ÂBÂDANLIK <i>i.</i>	abajurculuk-ğu <i>a.</i>
ÂBÂDÎ <i>i.</i>	abaküs <i>a.</i>
ABAJUR <i>i.</i>	Abana <i>öz. a.</i>
ABAJURCU <i>i.</i>	abanabilme <i>a.</i>
ABAKUS-ABAK <i>i.</i>	abdestbozan <i>a.</i>
ÂBAN <i>i.</i>	abdestbozan otu <i>a.</i>
ÂBÂNÎ-AĞBÂNÎ <i>i. 2. sf.</i>	abdesthane <i>a.</i>
ABANOZ <i>i. 2. sf.</i>	abdestlik, -ği <i>a.</i>
ABANOZGİLLER <i>i.</i>	abdestlilik, -ği <i>a.</i>
ABARTI <i>i.</i>	abdestsizlik, -ği <i>a.</i>
ABARTMA <i>i.</i>	abdiâciz <i>a.</i>
ABÂYÎ <i>i.</i>	abdülleziz <i>a.</i>
ABAZA <i>i.</i>	abece <i>a.</i>
ABAZAN <i>i. ve sf.</i>	abece sırası <i>a.</i>
ABAZANLIK <i>i.</i>	aberasyon <i>a.</i>
ABBAS <i>i.</i>	abeslang <i>a.</i>
ABBÂSÎ <i>i.</i>	abestlik-ği <i>a.</i>
ABD <i>i.</i>	Abhaz <i>öz. a.</i>
ABDAL <i>i. 3. sf.</i>	Abhazca <i>öz. a.</i>
Abdâlân <i>i.</i>	abihayat <i>a.</i>
ABDAL <i>i.</i>	abikevser <i>a.</i>
ABDEST-ABDES-APTES <i>i.</i>	abi <i>a.</i>
ABDESTAN-ABDESTDAN <i>i.</i>	abide <i>a.</i>
ABDEST BOZAN-APTES BOZAN <i>birl. i.</i>	abideleşme <i>a.</i>
ABDEST BOZAN OTU-APTES BOZAN OTU <i>birl. i.</i>	abideleştirilme <i>a.</i>
ABDESTHÂNE-ABDESÂNE-APTESÂNE <i>i.</i>	abideleştirme <i>a.</i>
ABDİYET <i>i.</i>	abis <i>a.</i>
ABDÜLLEZİZ <i>i.</i>	abiye <i>a.</i>

ABDÜSSELÂM OTU <i>birl. i.</i> ABECE <i>i.</i> ABEDE <i>i.</i> ABERASYON <i>i.</i> ABES <i>sıf ve i.</i> Abes-gû <i>birl. sıf.</i> Abesiyat <i>i.</i> ÂBGİNE <i>i.</i> ABHER <i>i.</i> ÂBHORD <i>i.</i> ÂBIHAYAT <i>i.</i> ÂBİRÛ-ÂBRÛ <i>i.</i> ABİ <i>i.</i> ÂBİDE <i>i.</i> Âbidat <i>i.</i> ÂBİLE <i>i.</i> ABİR <i>i.</i> ABİS <i>i.</i> ÂBİSTEN <i>i.</i> ÂBİT-ÂBİD <i>i. ve sıf.</i> Âbidan <i>i.</i> Âbidin <i>i.</i> ÂBKÂR <i>i.</i> ÂBKEŞ <i>i.</i> ABLA <i>i.</i> ABLAKLIK <i>i.</i> ABLATİF <i>i.</i> ABLATYA <i>i.</i> ABLİ <i>i.</i> ABLUKA <i>i.</i> ÂBNÂME <i>i.</i> ÂBNUS <i>i.</i> ÂBNÛSIYE <i>i.</i> ABONE <i>i.</i> ABONELİK <i>i.</i> ABONMAN <i>i.</i> ABORDA <i>i.</i> ABOSA <i>i.</i> ABRA <i>i.</i> ABRAKADABRA <i>i.</i> ABRAŞLIK <i>i.</i> ÂBRİZ <i>i.</i> ÂBRİZCİ <i>i.</i> ABSİT <i>i.</i> ABSTRE <i>i.</i> ÂBŞAR <i>i.</i> ÂBUDÂNE <i>i.</i> ÂBUDAVÂ <i>i.</i> ABUR CUBUR <i>birl.</i> ABUSLUK <i>i.</i> ÂBUTAB <i>i.</i> Âbyârî <i>i.</i>	abla <i>a.</i> ablacı <i>a.</i> ablacılık,-ğ1 <i>a.</i> ablaklık,-ğ1 <i>ablalık,-ğ1 a.</i> ablatif <i>a.</i> ablatya <i>a.</i> ablavutlaşma <i>a.</i> ablavutluk,-ğ1 <i>a.</i> abli <i>a.</i> abluka <i>a.</i> abone <i>a.</i> abonelik-ğ1 <i>a.</i> abonman <i>a.</i> aborda <i>a.</i> Aborjin öz. <i>a.</i> abra <i>a.</i> abrakadabra <i>a.</i> abrama <i>a.</i> abraşlık-ğ1 <i>a.</i> absent <i>a.</i> absorbe <i>a.</i> abstraksiyon abstraksiyonizm <i>a.</i> abstre sanatı <i>a.</i> abstre sayı <i>a.</i> abuhava <i>a.</i> abuklama <i>a.</i> abuklaşma <i>a.</i> abuklaştırma <i>a.</i> abuk sabukluk,-ğ1 <i>a.</i> abuk subukluk,-ğ1 <i>a.</i> abuli <i>a.</i> abullabutluk,-ğ1 <i>a.</i> abur cubur <i>a. 2. sf. 3. zf.</i> abur cuburluk,-ğ1 <i>a.</i> abusluk-ğ1 <i>a.</i>

Birden fazla türde kullanılabilen kelimeler, kırmızı yazılmıştır. Tablo 1’de MBTS’te ve TS’te sözcük türlerinin gösterilme biçimine bakıldığında, isimler, MBTS’te *i.*, TS’te *a.* şeklinde gösterilmektedir. Ayrıca bu iki çalışmada da birleşik isim ve birleşik sıfatlar belirtilmektedir, ne var ki birleşik isim ve birleşik sıfat sözcüğün anlambilimsel değil yapıbilimsel özelliği ile ilgili bir durumdur.

Tablo 2. Misalli Büyük Türkçe Sözlük ve Türkçe Sözlük’te Sıfat ve Zarflar

MSTS	TS
Âbî <i>sf.</i>	abajurlu <i>sf.</i>
Abâ-be-duş <i>birl. sf.</i>	abajursuz <i>sf.</i>
Abâ-puş <i>birl. sf.</i>	abalı <i>sf.</i>
ÂBÂDAN <i>sf.</i>	abdestli <i>sf.</i> 4. <i>zf.</i>
ABALI <i>sf.</i> 2. <i>i.halk ağzı</i>	abecesel <i>sf.</i>
ABANDONE <i>sf.</i>	abes <i>sf.</i>
ABARTILI <i>sf.</i>	abidemi <i>sf.</i>
ABARTMALI <i>sf.</i>	abidevi <i>sf.</i>
ABAŞO <i>sf.</i>	abidik gubidik <i>sf.</i> ve <i>zf.</i>
ÂBAT-ÂBAD <i>sf.</i>	ablak <i>sf.</i>
Abdî <i>sf.</i>	ablakça <i>sf.</i>
Abdiyye <i>sf.</i>	ablavut <i>sf.</i>
ÂBDAR <i>sf.</i>	abraş <i>sf.</i>
ABDESTLİ-APTESLİ <i>sf.</i>	abstraksyonist <i>sf.</i>
ABDESTLİK-APTESLİK <i>sf.</i>	absürt <i>sf.</i>
ABDESTSİZ-APTESSİZ <i>sf.</i>	abuk <i>sf.</i>
ÂBGÜN <i>sf.</i>	abuk sabuk <i>sf.</i>
ÂBIK <i>sf.</i>	abuk subuk <i>sf.</i> ve <i>zf.</i>
ÂBİDEVÎ <i>sf.</i>	abullabut <i>sf.</i>
Abîr-efşan <i>birl. sf.</i>	abus <i>sf.</i>
ÂBİR <i>sf.</i> ve <i>i.</i>	abuzambak <i>sf.</i>
Âbidâne <i>sf.</i> ve <i>zf.</i>	abukça <i>zf.</i>
Âbide <i>sf.</i>	
ABIYE <i>sf.</i>	
ABLAK <i>sf.</i> 4. <i>sf.</i> ve <i>i.</i>	
ABRAŞ <i>sf.</i>	
ABUK SABUK-ABUK SUBUK <i>birl. sf.</i> ve <i>zf.</i>	
ABULLABUT <i>sf.</i>	
ABUS <i>sf.</i>	
ÂBYAR <i>sf.</i>	

Tablo 2’de MBTS’te ve TS’te tespit edilen sıfat ve zarfların gösterilme şekilleri verilmektedir. Sıfatlar, adın niteliğini gösteren dil bilgisel bir kategori olup sıfat, niteleme adlarının sözdizimsel bir kullanımudur. Öyleyse, sıfat olarak kullanılan sözcükler, tek başına zaten addır. Ancak -niteleme adı olan sıfatların isimle benzer yanlarının bulunmasına rağmen- sıfat ve ismin çok farklı iki sözcük

türüdür çünkü ad olan her sözcük sıfat olarak görev üstlenmemektedir. Kaynaklarda, “Bildiğimiz gibi, sıfatlar varlığın özelliğini, zarflar ise geniş anlamda hareketin ve özelliğin özelliğini bildirir. Bazı dilticilerin hem sıfat hem de zarf diye kabul ettiği sözler (*yahşı, güzel, boş, dolu* gibi) ise kendi esas anlamı itibariyle varlığın özelliğini bildirir. Bu sözler yalnız sıfata özgü dilbilgisel özelliklere sahiptirler. Bunlar N. K. Dimitriyev’in dediği gibi, kesin olarak sıfat sayılmalıdır.” (Zeynalov, 1993, 120). “Cümlesel görevi ne olursa olsun *yakşı* sözü her yerde sıfattır ve sıfat olarak kalır.” (Zeynalov, 1993, 195) gibi bilgiler olsa da sıfatın cümledeki esas görevi önüne geldiği ismi çeşitli şekillerde nitelemek ve belirtmektir. Zaten, dilimizde hiçbir sözcük tek başına kullanıldığı zaman sıfat ulamına sokulmaz. İsimleri niteleyen ve belirten sözcükler, hem ismin hem de fiilin ve fiilimsinin önünde yer alabilmektedir. Türkçede tek başına bir sözcük ne sıfat olarak ne de zarf olarak değerlendirilir. Bu konuda önemli olan sözdiziminde sözcüklerin birbirleriyle olan ilişkileridir. Bu nedenle madde başı olarak verilen sözcüğe sıfat veya zarf demek zordur. Sıfatların ve zarfların cümle içinde belirlenmesinde, sözcüğün hem işlevsel özellikleri hem de sözdizimindeki yeri önem arz etmektedir.

Tablo 3. Misalli Büyük Türkçe Sözlük ve Türkçe Sözlük'te Ünlemler

MBTS	TS
<i>A ünl.</i>	<i>a ünl.</i>
<i>AA-AAH ünl.</i>	<i>a/ e ünl.</i>
<i>ABE ünl.</i>	<i>abe ünl.</i>
<i>ABU-ABO ünl.</i>	<i>abosa ünl.</i>
	<i>abu ünl.</i>

Tablo 4. Misalli Büyük Türkçe Sözlük ve Türkçe Sözlük'te Fiiller

MBTS	TS
<i>ABANMAK geçişsiz f.</i>	<i>abideleşmek (nsz)</i>
<i>ABANOZLAŞMAK geçişsiz f.</i>	<i>abideleştirilmek (nsz)</i>
<i>ABARTILMAK edilgen f.</i>	<i>abideleştirmek (nsz)</i>
<i>ABARTMAK geçişli f.</i>	<i>ablavutlaşmak (nsz)</i>
<i>ÂBİDELEŞMEK geçişsiz f.</i>	<i>abramak (-i)</i>
<i>ÂBİDELEŞTİRMEK oldurgan f.</i>	<i>abuklamak (nsz)</i>
<i>ABRAMAK geçişli f.</i>	<i>abuklaşmak (nsz)</i>
<i>ABUSLAŞMAK geçişsiz f.</i>	<i>abuklaştırmak (-i)</i>

Madde başı olarak verilen fiil tabanlarının mastar ekiyle gösterilmesi oldukça yaygındır. Bu yaygın kullanımın aksine bu fiil tabanlarının mastar eki yerine kısa çizgi (-) işareti ile gösterilmesi

gerektiğini savunan (Kaya, 2011, 85) araştırmacılar mevcuttur. Karahan'a göre de fiil terimi, sadece oluş, kılış ve durum bildiren bu kök ve gövdeler için kullanılmalı ve bu tür sözcükler ver-, verdir- (1999: 49) şeklinde gösterilmelidir. "Hareket isimlerini karşılamak üzere dilbilimciler tarafından yapı bilgisi (morfologie) çalışmalarında kullanılan bu tür kullanımları doğru bulmakta; ancak fiilin bu mastar şekilleri hakkında şöyle demektedir: "*vermek, verdirmek* dilde var olan kelimelerden iş, oluş ve hareket kavramı bildiren *sözlük* içinde listelemek için kullanıldığında fiilin *vermek, verdirmek* gibi mastar şekilleri bu listelenen kelimelerden ayırmak için fiil adını almaktadır. Bu ise fiilin *sözlükbirim* olarak kullanılması anlamına gelmektedir ve anlam alanı sadece *sözlükbirim* olan mastar halindeki fiilleri tanımlamakla sınırlandırılmış olmaktadır. Bu anlamlandırma sözlükteki madde başı fiilleri adlandırma durumunda *doğru* sıfatını hak etmektedir." (Delice, 2002: 186). Tablo 4'te görüldüğü üzere, madde başı olarak verilen fiil tabanlarının MBTS'te çatıları da belirtilmektedir. TS'te nesne isteyen fiiller (-i), nesne istemeyen fiiller (nsz) biçiminde verilmektedir. Lakin fiilin nesne ve özne alıp almama durumu, sözcüğün anlambilimsel değil yapıbilimsel özelliği ile ilgili bir durumdur.

5. YORUM ve TARTIŞMALAR

Sözlüklerde madde başı olarak verilen sözcüğün türünün gösterildiği sözlükler olduğu gibi, sözcük türünün hiçbir şekilde belirtilmediği sözlükler de mevcuttur. Sözlüklerde isim, fiil ve edatların gösterilmesi hususunda pek zorluk görülmezken sözlüklerde sıfat ve zarfların gösterilmesi oldukça güçtür. O halde, sözlüğün bütünü düşünüldüğünde, sözlüklerde sözcük türlerine ya hiç yer verilmeyecek veyahut da tüm sözcüklerin türü gösterilmesi gerekecektir. Zaten sözcük türü, sözcüğün cümlesel özelliğiyle alakalı bir durumdur ayrıca dilimizde bir sözcük, tek başına bir sözcük türünü ifade etme özelliğine sahip değildir. Bu nedenle, sözlüklerde sözcüğün türünün gösterilmemesi daha uygundur.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Leksikoloji terimi, sözcük bilimi için, leksikografi terimi ise, sözlükçülükten ziyade, sözlük bilimi için kullanılmalıdır. Sözlük hazırlama işinin uzman kişiler tarafından yürütülebilmesi için sözlük bilimi, bir bilim dalı olarak kabul edilmeli ve çalışmalar bu yönde

yürütülmelidir. Bu amaç doğrultusunda, üniversitelerde ana bilim dalları açılmalı, üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı/ Halk Bilimi/ Çağdaş Türk Lehçeleri/ Filoloji/ Dil bilimi gibi anabilim dallarında sözlük bilimi ders olarak okutularak bu alanda lisansüstü çalışmalar teşvik edilmelidir. Böylece sözlük bilimi, ülkemizde bir bilim dalı olarak kabul edilerek sözlük çalışmaları konunun uzmanları tarafından yapılabilecektir.

Hem sözcük biliminin hem de sözlük biliminin malzemesi olan sözcüklerin türünün sözlüklerde gösterme konusu, tekrar gözden geçirilmesi gereken bir konudur. Sözlükler hazırlanırken gerek sözlüğün hazırlanış amacı gerek sözlük kullanıcı göz önünde bulundurulmalı ve sözlüklerde yapıbilimsellikten ziyade anlambilimsellik ön plana çıkarılmalı, bu konuya kişisel tercihler doğrultusunda değil, sözlükbilimsel bir çerçevede yaklaşılmalıdır.

KAYNAKÇA

- ADALI, Oya (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Papatya Yay., İstanbul.
- AKALIN, Ş. H. (2010). Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XCVIII, S. 698, s.162-169.
- AKSAN, Doğan (1996). *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan vd., (1976). *Sözcük Türleri I-II*, TDK Yayınları Ankara.
- AYVERDİ, İlhan (2011). *Kubbealtı Lugati-Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- BASKIN, Sami (2014). Türkiye ve Dünyada Sözlük Bilimi: Tanımı, Kapsamı ve Diğer Bilimlerle İlişkisi, *International Journal of Language Academy*, Volume 2/4.
- BOZ, Erdoğan (2011). Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4.
- DELİCE, H. İbrahim (2002). Yüklemler Olarak Türkçede Fiil, *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, Cilt: 26 No:2.
- DELİCE, H. İbrahim (2012). Sözcük Türleri Nasıl Tasnif Edilmelidir?, *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall 2012, Ankara.
- DELİCE, H. İbrahim, (2000). Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifleri, *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, Sayı 24.
- DEMİRCAN, Ömer (2003). *Türk Dilinde Çatı*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- DENY, Jean (1941). *Türk Dili Grameri* (Osmanlı Lehçesi), Çev.: Ali Ulvi Elöve, İstanbul.
- DİLAÇAR, Agop (1971). *Grameri: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi*, TDAY Belleten.
- DURSUNOĞLU, Halit (2011). Cumhuriyet Döneminde Yapılan Sözlük Çalışmaları ve Türkçe Sözlükler Üzerine Bir Kaynakça Denemesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Aralık, Sayı 31.
- GABAİN, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, Ankara, TDK Yayınları.
- GÜNAY V. Doğan (2007). *Sözcükbilime Giriş*, Multilingual, İstanbul.

- HENGİRMEN, Mehmet (1999). *Dil Bilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınevi, Ankara.
- KARADÜZ, Adnan (2009). Sözlük, Sözcük Anlamı ve Öğrenme Üzerine, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/4 Summer.
- KAYA, Ceval (2011). *Türk Sözlük Sistemi Üzerine İki Not*. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumunda sunulmuş bildiri (20-23 Mayıs 1999), Gazimagusa.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- PORZIG, Walter (2003). *Das Wunder der Sprache, 1950*, “Dil Denen Mucize”, Çev. Ülkü Vural, TDK Yayınları, Ankara.
- SARI, Mustafa (2000). Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması, *Türkoloji Dergisi*, XIII. cilt, sayı: 1, Ankara.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Türkçe Sözlük (2010). TDK Yayınları, Ankara.
- USTA, Halil İbrahim (2010). Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 7, Sayı: 2.
- UZUN, Leyla (1999). 1945’ten Bu Yana Türkçe Sözlükler, *Kebikeç*, Sayı 7-8.
- VARDAR, Berke (1978). *Başlıca Dilbilim Terimleri*, İstanbul.
- VARDAR, Berke (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- VARDAR, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.
- YILMAZ, Engin (2004). *Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları*, Değişim Yayınları, İstanbul.
- YÜKSEKKAYA, H. Y. (2011). *Avrupa’daki Modern Sözlük Araştırmaları ve Bu Araştırmaların Türk Metasözlükçülüğüne Yansımaları*. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumunda sunulmuş bildiri (20-23 Mayıs 1999), Gazimagusa, Hacettepe Yay. Ankara.
- ZEYNALOV, F. R. (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Çev.: Yusuf Gedikli, Cem Yay., İstanbul.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara.

SÖZLÜK MADDELERİNİN DÜZENLENİŞİ: ÇOKANLAMLILIK KARMAŞASI

*Selma ELYILDIRIM**

ÖZET

Sözlükler hem bilinmeyen sözcüğün anlamını belirlemede hem de referans kaynakları olarak sözcüklerin dilbilgisi özellikleri ve birlikte kullanıldıkları sözcükleri göstermede kullanılmaktadır. Bu da sözlük düzenlenişinde tanımların yanı sıra bu özelliklerin vurgulanması ve sunulması zorunluluğunu doğurmaktadır. Sözlük düzenlenişinde genel olarak önce sözcüklerin ana anlamı daha sonra ise bu anlamdan türetilmiş yan anlamların sunumu esas alınmaktadır. Ancak, bu düzenlenişte yan anlamların sunumunda düzdeğişmeceli anlamlara yapılan göndermeler belirtilmezken, mecazi anlamlar kimi zaman belirtilmektedir. Bu anlamların açık bir şekilde kavranmasını sağlayacak örnekler ise kısıtlı sayıda verilmektedir. Oysa, sözlükler sundukları bilginin özlü ve doğru olacağı düşüncesiyle ansiklopedik birçok kaynağa ve dilbilgisi kitaplarına tercih edilmektedir. Bu da onların doğru ve anlaşılır düzenlenmesinin önemini göstermektedir.

Bu çalışmada, yukarıda yapılan açıklamalar ışığında, sözlüklerde çok anlamlı öğelerin Türk Dil Kurumu'nun genel ağ üzerindeki Güncel Türkçe Sözlük'ünde ele alınışı irdelenmektedir. Düzdeğişmeceli ve mecazi anlamların sunumu 'gazete' sözcüğü ve vücudun yüz bölümünü oluşturan 'baş', 'göz', 'ağız', vs. organ isimlerine ait sözlük maddelerinin incelenip açıklanması yoluyla gerçekleştirilmekte ve Pustejovsky'nin Üretimsel Sözlük Kuramı bağlamında çok anlamlı sözcüklerin farklı anlamlarının ayırt edilmesinde kullanılabilir 'qualia' dörtilüsü üzerinde durulmaktadır.

***Anahtar Sözcükler:** çokanlamlılık, düz değişmece, eşdizimlilik, üretici anlambilim*

ORGANIZATION OF DICTIONARY ENTRIES: POLYSEMY CONFUSION

ABSTRACT

Dictionaries are used to present both words' meanings and their grammatical features and collocations as reference sources. This gives way to the presentation and accentuation of these features beside their meanings in their entry organizations. In the organization of dictionary entries generally first the basic meanings of words and then peripheral meanings derived from the basic meanings are taken into account. However, in this organization even though references made

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: selyildirim@gazi.edu.tr

to metonymical meanings are not given, figurative meanings are sometimes given while presenting peripheral meanings. Examples assisting the comprehension of these meanings clearly are in restricted numbers, yet dictionaries are preferred to many encyclopedic sources and grammar books by thinking that the information they present is precise and accurate. This reveals the importance of their proper organization.

In this study, in view of the explanations made above, polysemous words are examined in Contemporary Turkish Dictionary on the internet produced by Turkish Language Society. The presentation of metonymical and metaphorical meanings is explained with the dictionary entries generated for the word 'newspaper' and the parts of face such as 'head', 'eye', 'mouth', etc. and in terms of Pustejovsky's theory of Generative Lexicon, the 'qualia' structure which can be used to distinguish different meanings of polysemous words is explicated.

Key words: Polysemy, metonymy, collocation, generative semantics

1. GİRİŞ

Bir dili oluşturan en önemli yapıtaşlarından biri sözcüklerdir, hatta pek çok insan için dilin en açık özelliği sözcüklerden oluşmasıdır. Ancak, sözcükleri tanımlamak ve betimlemek çok kolay bir iş değildir. Sözcükler dilbilgisi, anlam, işlev, vb. açısından türlere ayrılır ve bu türlerin açıklanmasında da kimi zaman sorunlar yaşanmaktadır. Örneğin, sözcükler cümle içerisinde kendi başlarına bir anlam ifade ediyorsa *içerik sözcükleri* fakat başka sözcüklerle girdikleri ilişki sonucu anlam kazanıyorlarsa *dilbilgisi sözcükleri* şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulur. Bu ayrım doğrultusunda sözcüklerin bağlı olduğu sözcük türü isim, sıfat, zarf, fiil, edat, vb. şeklinde belirlenmektedir. Örneğin, 'Enflasyon ve işsizlik gelişmekte olan ekonomiler için önemli bir sorundur' cümlesinde yer alan 'enflasyon', 'işsizlik' 'ekonomi' 'sorun' sözcükleri isim olarak kullanılan içerik sözcükleriyken, 've' ve 'için' sözcükleri, sırasıyla bağlaç ve edat işlevindeki dilbilgisi sözcükleridir.

Sözcüklerin yalnız başına kullanımının dışında başka sözcüklerle oluşturdukları birleşik sözcükler, eşdizimlilikler, deyimsel ifadeler ve bunların kullanımıyla ilgili zorluklar bulunmaktadır. Özellikle birleşik sözcüklerin kullanımında karşılaşılan zorlukların başında sözcüklerin 'kara sevda' şeklinde iki ayrı sözcük şeklinde mi yoksa 'karasevda' gibi bir bütün olarak mı yazılacağı gelmektedir. Ayrıca, bu tür sözcük birlikteliklerinin gönderme yaptığı düzdeğişmeceli, mecazi ve deyimsel anlamların nasıl belirleneceği

konusu sorun oluşturmaktadır.Örneğin, ‘el açmak’ sözcük birlikteliği tek tek sözcüklerin anlamına gönderme yapacak şekilde ‘Küçük kız ne sakladığını göstermek için elini açtı’ ya da ‘Elini açarak oyunu kazandı’, ‘Kimseye elimizi açmadan geçinip gidiyoruz’ cümlelerindeki gibi ‘kağıt açmak’ ve ‘dilenmek, yardım istemek’ şeklinde deyimsel olarak kullanılabilir.

Bunun dışında yazılışı ve söylenişi aynı fakat gönderme yaptığı anlam farklı sesteş sözcükler bulunmaktadır.Örneğin, ‘Aramızda bir bağ vardı’ cümlesinde geçen ‘bağ’ sözcüğü ‘ilgi, ilişki’, ‘meyve sebze yetiştirilen bahçe’, ve ‘ip, sicim, tel gibi düğümlenebilir nesnelere’ anlatan bir sözcük olarak kullanılmış olabilir.Bu anlamlardan hangisine gönderme yaptığı tam kestirilemediğinden anlam bulanıklığı oluşturacak şekilde cümlede yer almıştır.Gönderme yaptığı anlamı kesin belirleyebilmek için birkaç cümleden oluşan bir bağlama ihtiyaç duyulmaktadır.

Sözcüklerin gönderme yaptığı anlamlar belirlenirken üzerinde durulan bir diğer nokta da sözcüklerin aynı anlamdan türeyen anlamlara mı yoksa farklı anlamlara mı gönderme yaptığının belirlenmesidir.Bu bağlamda, aynı sözcükten türemiş anlamlara gönderme yapan, Aksan’ın (1998:188) ‘sözcüklerin birden çok kavramı yansıtır duruma gelmiş olmaları’ olarak tanımladığı çokanlamlılık üzerinde durulması gerekir.Buna, Türkçede *çehre* anlamına gelen ‘yüz’ sözcüğü örnek verilebilir.Bu sözcük ‘yüzey, sath’ anlamlarında kullanıldığında bir nesnenin veya varlığın dış yüzünü anlatmak üzere insan yüzüne benzetilmesiyle anlam aktarması sonucu oluşturulmuş bir çokanlamlı sözcüktür çünkü anlamlar arasında bir bağlantı söz konusudur (Aksan, 1998:189).Oysa, aynı sözcük bir sayı sözcüğü olarak kullanıldığında böyle bir anlam ilişkisi yoktur.

Bazen bir sözcüğün anlamı zaman içerisinde geçirdiği evrim dolayısıyla ilk zamanlardaki kullanımından çok farklı hale gelebilmektedir.Yallop (2007:34), İngilizce ‘meat’ (et) sözcüğünün geçirdiği değişimi bu durumu örneklemek için sunar.Eski İngilizce döneminde ‘yiycek’ anlamını taşıırken zaman içerisinde anlam daralmasına uğrayarak ‘yiycek olarak kullanılan hayvan eti’ni anlatmak üzere kullanılmaya başlanmıştır.

Sözcüklerin yukarıda belirtilen anlam özelliklerinin tanımlanması ve belirlenmesinde kullanılan başlıca kaynak

sözlüklerdir.Günümüzde başlı başına bir alan haline gelmiş sözlükbilim çalışmaları dillerin sözvarlıklarını belirleyerek bunları sözlük şeklinde belirli yöntemler dahilinde bir araya getirmeyi amaçlamaktadır.O zaman ‘sözlük’nedir? Farklı kaynaklarda sunulan tanımlar şöyledir:

Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat: Türkçe Sözlük, Tarama Sözlüğü, Fransızca-Türkçe Sözlük, Türkçeden Almancaya Sözlük. (TDK, 2005:1806)

Bir dildeki sözlüksel birimlerin tümünü ya da bir bölümünü, genellikle abecesel düzene, kimi durumlarda da konulara ya da kavramsal alanlara göre tanımları, tanıkları ve söylenişleri, kökenleri, kullanımları, ulamları, eşanlamlıları vb. ya da bir başka dildeki karşılıklarıyla sunan yapıt (Vardar, 2002:183)

Aksan (1998:75) ise sözlükbilim konusuna değindiği çalışmasında terimi ‘bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabı’ olarak açıklar. Bu açıklamada, sözlüklerde madde başı öğeleri olarak sözcüklerin herhangi bir ek almamış kök halinde sunulacağı, söyleyiş özelliklerinin belirtileceği, birlikte dizimlendikleri sözcüklerle edindikleri anlamların açıklanacağı, farklı kullanımlarının ele alınacağı bir kaynak olarak algılandığı görülmektedir. Sözlüklerin kullanım amacının bilinmeyen sözcüğün üretim, anlam, işlev ve sözcük kategorisinin özlü şekilde bir takım örneklerle belirlenmesi olduğu düşünüldüğünde, bu bileşenlerin tanımda yer aldığı görülür.

Bu arada, sözlüklerin temel bileşenlerinin dışında, farklı ihtiyaçları olan kullanıcılar için hazırlanmış çeşitli sözlükler bulunmaktadır.Sözlük türleri hedef kullanıcı kitlelerine göre farklı amaç ve nitelikler içerecek şekilde hazırlanmaktadır.Buna göre, sözlükler ilk olarak ele alınan dil ya da diller açısından *tekdilli* ve *çokdilli sözlükler*, düzenleniş şekillerine göre de *abecesel sözlükler* ve *kavram sözlükleri* olmak üzere ikiye ayrılır (Vardar, 2002:183).Ayrıca, sözlüğün içeriğini oluşturan sözcükler açısından da genel sözlükler, lehçebilim sözlükleri, eşanlamlı, eşadlı, tersanlamlı öğeler sözlükleri gibi pek çok sözlük türleri bulunmaktadır (Aksan, 1998:75-76).

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak bilgisayar kullanımının yaygınlaşması ve milyonlarca sözcükten oluşan sözlü ve/ya yazılı metinlerin bilgisayar ortamına aktarılarak çözümlenmesini sağlayan bilgisayar programlarının yazılımı sonucunda gelişen derlem dilbilimi sözlükbilimi de etkilemiştir. Bu bağlamda disk, elektronik ya da dijital ortama aktarılan sözlükler bireylerin daha önce karşılaşmadıkları yahut anlamını bilmedikleri sözcüklerin tanımına, kullanıldıkları bağlamları da gösteren örneklere ulaşımını kolaylaştırmıştır. Ancak, dijital sözlükler bağlamında, kolay erişimin, çeşitliliği artırırken, çabuk tüketmeye ve güncellenmeye olan gereksinimi arttırdığı gerçeğinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

2. YÖNTEM

Bir dilde kullanılan sözcük sayısının dilin zenginliğine göre yüz binlere ulaştığı ve aynı sözcüğün birçok anlamının bulunduğu düşünüldüğünde sözlüklerin önemi bir kat daha artmaktadır. Bu da sözlüklerde sunulan bilginin kolay anlaşılır, tutarlı ve doğru olması zorunluluğunu getirmiştir. Günümüzde hazırlanan sözlükler zaman içinde edinilen deneyim ve ilerlemeler çerçevesinde bir takım ölçütlere göre oluşturulmaktadır. Ölçütlerin belirlenmesinde en önemli etmenler sözlüğün amacı ve hangi hedef kitleye hazırlandığıdır. Belli seviyelerdeki öğrenciler için hazırlanmış öğrenci sözlükleri ve sözcüklerin anlamlarının olabildiğince az sözcükle aktarıldığı cep sözlükleri, dilin temel sözvarlığını sunan kapsamlı genel sözlüklerle bir tutulamaz. Bu ayrımın farkında olan uzmanların sözlükleri hazırlarken gereken özeni göstermeye çalışmasına rağmen çeşitli aksaklıkların yaşandığı gözlenmektedir.

Bu çalışmada, bu noktadan hareketle, günümüz Türkiye Türkçesinin temel sözvarlığının sunulduğu *Güncel Türkçe Sözlük* ve bu sözlükte sözcüklerin anlamlarının sunumu, özellikle çok anlamlı sözcüklerin sözlük içerisinde ele alınışı ve gözlenen bir takım eksiklikler ve sorunların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda sözlükte yer alan ve Aksan'ın (1999) belirttiği gibi çokanlamlılık içeren sözcüklerden vücudun yüz bölümünü oluşturan organ adlarından dil, göz ve ağız için verilen sözlük tanımları incelenmiş ve gözlenen bir takım sorunlar irdelenmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Sözlüklerde yer alan sözcüklerin madde başları düzenlenirken, sözcüğün kök hali, belirlenmiş yazım kurallarına uygun biçimde yazılıp söyleyişe ilişkin vurgu özellikleri ve sözcük türüyle (ad, eylem, belirteç, ilgeç gibi) birlikte sunulur. Eylemlerin ‘gitti, gitmiş, giderdi’ gibi zaman ve kişiye göre çekimli kullanımları, adlar için özel adlar sözvarlığı içine yerleştirilmez, başsözcük (lemma) madde başı olarak seçilir. Söyleyişe ilişkin sözcüğün farklı biçimleri varsa, örneğin, *makine* ve *makina*, *meyve* ve *meyva* gibi, yaygın biçimi madde başı olarak açıklanırken diğer söylenişe gönderme yapılır (Aksan, 1998:84-85).

Seçilen organ isimlerinin yukarıda belirtilen düzenlenişe büyük ölçüde uyan bir sunumu olduğu görülmekle birlikte sözcük vurgusuna genel ağda yer alan *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer verilmediği gözlenmiştir. Oysa başka dillere ait genel ağa yerleştirilmiş sözlüklerde vurgu verilmekte, verilmediği takdirde ise bir ses butonuyla vurgu ve söyleyişin kullanıcılara sunulduğu görülmektedir. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen kişilerin ağdaki Türkçe Sözlüğü kullanması durumunda söyleyişe ilişkin bu bilginin eksikliğini hissedecekleri şüphe götürmez.

Sözlüklerde özen gösterilmesi gereken konuların başında sözcükler için sunulan tanımlar gelir. Genel olarak, tanım sunumlarında temel anlamdan başlayarak yan anlamlara doğru gidiş gerçekleştirilirken, yan anlamın yerinin temel anlamla ilişkisine ve kullanım sıklığına göre belirlenmesi gerekir. Ayrıca, anlam açıklamalarında dilin sözlü ve yazılı kaynaklarından seçilen örneklere yer verilmelidir. Açıklamalar içerisinde sözcükle yaygın biçimde eşdizimlenen sınırlı seçimlilikler ve deyimlere de yer verilerek kullanımlarını gösteren örneklerin sunulması gerekir (Aksan, 1998: 85).

Dil ve diğer organ sözcükleri için verilen tanımlara ulaşmak amacıyla http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts genel ağ adresinden girilmiş ve *Güncel Türkçe Sözlük*'teki tanım ve örnek cümle ya da cümle bölümü alıntılarında bazıları aşağıda açıklanmıştır. Öncelikle bu sözcük için organ adı, iletişim için kullanılan lisan, Farsça gönül, yürek ve tarih alanında tutsak anlamlarını göstermek için dört tanım oluşturulmuştur. Tanımların sıralanışına bakıldığında ilk olarak sözcüğün organ adı olarak

kullanımına ilişkin tanım ve ünlü bir edebiyatçımız Y. Z. Ortaç'ın sözcüğün geçtiği cümlesinden bir bölüm sunulurken, ikinci tanımda bazı aletlerde yer alan bir bölümün ilgili sözcükle karşılanan tanımına yer verilip sonra organ isminden hareketle türemiş anlamla ilintili büyükbaş hayvanların haşlanıp yenilen bölümü anlatılmıştır. Fakat, bu anlam ilk anlamla doğrudan bağlantılıdır ve araya pek de organ anlamıyla doğrudan bağlantılı olmayan bir anlam konulduktan sonra hayvanların vücudunun bir bölümüyle anlama dönüş yapılmıştır.

Sunulan dördüncü tanımda, ayakkabının bir bölümüne gönderme yapan anlam için tanımda örnek sunulmamıştır. Bu sözlüğü kullanan bir yabancı dil öğrencisinin sözcüğün 'ayakkabı dili' şeklinde kullanılabileceğini tanımdan kestirmesi beklenmektedir. Çeşitli uzmanlık alanlarıyla ilgili tanımlar ise beşinci, altıncı ve yedinci sırayı alırken sekizinci tanım için tek bir sözcük 'anahtar' sunulmuştur. Son dört tanımdan yalnızca denizcilikle ilgili olan için örnek verilmiştir.

dil (I) <i>isim</i>
1. <i>isim</i> Ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan etli, uzun, hareketli organ, tat alma organı "Ağzımı dolduran kocaman dil, kelimelere yer bırakmıyor ki..." - Y. Z. Ortaç
2. Birçok aletin uzun, yassı ve çoğu hareketli bölümleri "Terazi dili."
3. Büyükbaş hayvanların haşlanıp pişirildikten sonra yenebilen dili "Birkaç dilim ekmek, ince bir iki dilim peynir veya dil, bazen de haşlanmış bir sebze yemeği." - S. F. Abasıyanık
4. Ayakkabı bağlarının ayağı rahatsız etmemesini sağlayan ve bağ altına rastlayan saya parçası
5. <i>coğrafya</i> Kıstak
6. <i>denizcilik</i> Makaraların ve bastıkların içine yerleştirilmiş olan, üzerinden geçirilen halatı istenilen yöne çevirmeye yarayan, çevresi oluklu, küçük döner tekerlek "İki dilli makara."
7. <i>müzik</i> Bazı üflemeli çalgılarda titreşerek ses çıkaran ince metal yaprak
8. Anahtar

Dil sözcüğü için ikinci bir madde başı açılarak sunulan lisan anlamı aslında sözcüğün konuşma ve tat alma organı anlamından türemiş bir kullanımdır. Bu sözcükler anlamları bir birinden kopuk ve

sesteş sözcükler değil, birbiriyle çokanlamlılık bağlamında ilişkili sözcüklerdir.Organ adından bu organla gerçekleştirilen iletişim anlamına uzanılmaktadır.Burada sunulan ikinci, üçüncü ve dördüncü anlam ana anlamdan türetilmiş olmakla birlikte her biri için ayrı bir anlam verilmesinin gerekliliği sorgulanabilir.Taylor'un (2012) da belirttiği gibi, sözlüklerde sunulan tanımları sözcüğün her bir türevi için ayrı tanımla çoğaltmaya gerek yoktur.

Beşinci sırada sözcüğün tarih uzmanlık alanıyla ilgili kullanımının tanımı sunulmuş, ancak, yine tanımla ilgili alan dışından birinin sözcüğü kavramasına yardımcı olacak örnek sunulmadığı gibi aynı tanım bir kez daha dördüncü tanımda verilmiştir.Oysa, Austin'in (1962:56) belirttiği gibi, sözcüklerin tek başlarına anlamları yoktur, bir arada kullanıldıkları sözcüklerle birlikte cümle içerisinde anlam kazanırlar.Bu durumda sözcüğün bir arada kullanıldığı sözcüklerle oluşturduğu cümle içerisinde gönderme yaptığı anlam örneklenmelidir.

dil (II) <i>isim</i>
1. <i>isim</i> İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban "Dilinden Anadolu oldu ancak belli oluyordu." - S. F. Abasıyanık
2. Bir çağa, bir gruba, bir yazara özgü söz dağarcığı ve söz dizimi "Halk dilinin günebakan ismini verdiği bu çiçek, güneşe âşıktır." - H. S. Tanrıöver
3. Belli mesleklere özgü dil "Hukuk dili."
4. Düşünce ve duyguları bildirmeye yarayan herhangi bir anlatım aracı "Müzik dili. Yazı dili." "Hiçbir zaman onların arasına katılabilecek bir dil bulamadım." - R. Mağden
5. <i>tarih</i> Sorguya çekilmek için yakalanan tutsak

Sesteş sözcükler ayrı bir madde başı veya aynı maddenin ikinci anlamı şeklinde sunulabilir.Fakat, çok anlamlılık ilişkisi içerisinde ele alınması gereken sözcüklerin sözlüklerde bu şekilde sunulması, birbirinden bağımsız anlamlara sahip izlenimini vererek çok anlamlılık karmaşası oluşturmaktadır.Ana anlamdan türetilmiş anlam değil de bağımsız bir anlam oluşturan bir sözcük gibi algılanmasına yol açabilmektedir.

dil (III) <i>isim eskimiş Farsça dil</i>
1. <i>isim</i> Gönül, yürek

dil (IV) <i>isim, tarih</i>
1. <i>isim, tarih</i> Düşmanın durumunu öğrenmek için sorguya çekilmek amacıyla ele geçirilen tutsak

Dil sözcüğünün düzenlenişine benzer bir durum ‘ağız’ sözcüğünde de gözlemlenmektedir. Hem sözcük için sunulan tanımlarda örnek hem de eşdizimlendiği sözcükler bulunmamış sadece atasözü ve deyim listesiyle birleşik eylemler için bir başka liste tanımların altında verilmiştir. İlginç bir şekilde bu sözcük için sunulan atasözü ve deyim listesinde yer alan sözcük birliktelikleri için de örnek cümle verilmemiştir. Örneğin, ‘ağızından lokmasını almak’ ifadesi tanımlanmış fakat cümle içinde nasıl geçtiği veya kullanıldığı örneklenmemiştir. Bu ise sözlüğü referans amaçlı kullanan kişiler için zorluk oluşturabilir.

Sözcük maddelerinin düzenlenişinde okuyuculara sunulan tanımların anlaşılabilirliği de önemlidir. Yallop (2004) bu konuya dikkat çekerken, sözlüklerin tanımlarda teknik ya da belli bir alana özgü dili kullanma eğiliminde olduğunu belirtir. Bunu örneklemek için de köpek sözcüğü için ‘canis familiaris’ veya sirke sözcüğü için ‘seyrelik ve saf olmayan asetik asit’ tanımının sunulduğundan bahseder. Bu sözcükler zooloji ve kimyasal birleşiklerin anlamını bilmeyen sıradan insanlar için çokta anlamlı tanımlar değildir. Bu bilgilerinde gerekli olabileceği ama öncelikle açıklama yoluyla sunulan anlamın, okuyucu için anlaşılır, bilgilendirici ve yardımcı olması gerektiği üzerinde durur.

Bir başka organ adı olan ‘göz’ sözcüğü için verilen tanımlarda ilk anlam kısa ifadelerle sunulduktan sonra bu anlama örnek verilmemiştir. İkinci anlamda görme ve bakma eylemiyle özdeşleştirilerek bu anlamlardan türemiş deyimlere geçilmiştir. Üçüncü sırada sözcüğün anlam genişlemesi yoluyla gönderme yaptığı ‘oda’ sözcüğü tanım yerine sunulmuştur. Bakma, görme anlamına bu anlamdan sonra tekrar dönüş yapılarak dördüncü anlam oluşturulurken, bu anlamdan kopup su kaynağının başlangıç

yeri anlamına geçiş yapılmıştır.Görme, ancak negatif göz enerjisinin toplanmasıyla bağlantılı nazar anlamına, arada göz sözcüğünün ‘delik, çekmece, terazi kefesi’ anlamları sıralandıktan sonra dokuzuncu tanımda geri dönmüştür.Sözlükte atasözü ve deyimler, birleşik sözcükler için ayrı bölüm olmasına rağmen, deyimsel anlamına onuncu tanımda yer verilmiştir.Çokanlamlılık bağlamında, eğretilmeli anlamlar belirtilmemiş, kullanıcıların kendi yargılarıyla sözcüğün anlamları arasındaki ilişkiyi keşfetmeleri beklenmiştir.

göz <i>isim, anatomi</i>
1. <i>isim, anatomi</i> Görme organı, basar
2. Bazı deyimlerde, görme ve bakma "Gözden geçirmek. Gözden kaybolmak. Göz önünde. Gözü keskin."
3. Oda "Şu fakir mahallede bir göz evim olsaydı / Nasıl sevinç içinde çıkardım şu yokuşu" - Z. O. Saba
4. Bakış, görüş "Bu sefer alacaklı gözüyle baktım."
5. Suyun topraktan kaynakdığı yer, kaynak "Asıl felaket bu pınara sırt çevirmek, bu pınarın gözlerine taş tıkmak değil de ne olurdu?" - T. Buğra
6. Delik, boşluk "İğnenin gözü." "Köprüünün gözleri karış karış kazılmıştır." - S. F. Abasıyanık
7. Çekmece "Masanın gözleri."
8. Terazi kefesi
9. Nazar "İnsanı gözle yiyip bitirirler." - Ö. Seyfettin
10. Sevgi, ilgi, gönül bağlantısı "Gözden düşmek. Göze girmek."
11. Ağacın tomurcuk veren yerlerinden her biri "Göz aşısı."
12. Bölüm, hane "Dama tahtasında altmış dört göz vardır."
13. Bazı yaraların uç bölümü "Çıbanın gözü."

Sözcüklerin düzdeğişmeceli anlamlarına kısıtlı yer verilirken bilgiler daha çok yaygın anlam ön plana çıkarılarak sunulmuştur.Örneğin, ‘gazete’ sözcüğünün tanımında yer anlamı ikinci anlamda kullanılırken, kuruluş olarak ‘Gazeteden haber hakkında açıklama yapılmadı’ cümlesindeki çalışanlarına gönderme yapan düzdeğişmeceli kullanımının verilmediği görülmüştür.

gazete <i>isim (gaze'te) İtalyanca gazzetta</i>
1. <i>isim</i> Politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayın <i>"Çağdaş insanın hayatında gazete mühim bir yer tutar."</i> - M. Kaplan
2. Bu yayının yönetildiği, hazırlandığı, basıldığı yer <i>"Her gün gazeteye uğruyordum."</i>

Organ adı anlamında birbirinin benzeri olan sözcükler için bile tanım sunumunda karmaşa olduğu, sözlüğün düzenlenmesinde bir bütünlük olmadığı görülmektedir.Ancak, üzerinde durulması nokta bu tür sorunları gidermede nasıl bir model ya da ölçüt kullanılabileceğidir.Bu bağlamda üretici anlambilimden destek alınabilir.

4. ÜRETİCİ SÖZLÜK KURAMI

Anlambilimde tümleme kavramı önemlidir çünkü bir cümlenin anlamı belirlenirken onu oluşturan bölümler ve düzenlenişlerinden yararlanır.Tümleme ilkesi anlamın küçük birimlerinin daha büyük ve anlamlı ifadeler oluşturmak amacıyla nasıl bir araya getirildiğini açıklamaktadır (Pustejovsky, 2010:25).Aslında, anlamın bu şekilde tanımlanması Frege'ye kadar gitmektedir, fakat son yıllarda Pustejovsky tarafından ön plana çıkarılmıştır.

Üretici Sözlük kuramında sözcük anlamı dört etmeden oluşan ve kişisel tecrübenin niteliğiyle ilişkilendirilen ‘qualia’ rolleriyle açıklanır.Bu roller insanların dünyadaki objeleri ve ilişkileri anlama biçimlerini açığa çıkarmaktadır.Ayrıca, sözcüksel öğelerin dilbilimsel örüntüleri için de en kısa ve özlü açıklamaları sağlamaktadır.

James Pustejovsky (1995) tarafından ilkeleri ortaya konan Üretici Sözlük Kuramı sözcük ve söz öbeklerinin anlamının dağıtılmış tümlene (bir araya getirilebilirlik) özelliğiyle açıklanabileceğini iddia eder. Bu görüşe göre, bir dilbilimsel kodun oluşturulmasında dört bilgisayar kaynak bulunmaktadır: sözcükle ilgili tiplene yapısı (lexical typing structure), katılan yapısı (argument structure), olay yapısı (event structure) ve kişisel tecrübenin niteliğini belirten yapı (qualia structure).

Üretici sözlüğü oluşturan ve bir sözcükle ilgili kişisel tecrübenin niteliğini belirten yapıyla ilgili roller ise dörde ayrılmaktadır (Pustejovsky, 2010: 693):

Bişimsel rol: Sözcüğün anlamını geniş bir alan içerisinde belirleyen kategori,

Oluşturucu rol: Bir objeyle kurucu bileşenleri arasındaki ilişkiyi açıklayan yön,

Kılıcı rol: Objenin aslı veya oluşumunda yer alan öğeler,

Amacı: Eğer varsa, bir objenin amacı veya işlevi

Pustejovsky bu bağlamda iki önemli noktaya dikkat çekmektedir. Bir öbek yapının bütün öğelerinin yer aldığı bütüncül bir anlamın temsilini sunduğu için her kategorinin bir kişisel tecrübe yapısını ifade etmesi ve her sözcüksel ögenin her bir kişisel tecrübe rolü için bir değer taşıması, yani belirli anlamsal sınıflar için uygulanabilir olduğunu göstermesidir. Birkaç isim için kişisel tecrübe yapısı aşağıda sunulmaktadır (Pustejovsky, 2010: 693):

göz: x (B: organ (x), vücudun bölümü (x),

O: yüzdeki organlardan biri (x),

K: doğal (x) insan yapımı değil (x), görmek (y I algılamak (y, x) I) ve

A: görmek (y I nesnelere algılamak I (y, x)

Sıfatların kullanımında ise Pustejovsky'nin (2013:23) çalışmasında yer alan örnekler, sözcüklerin birlikte kullanıldıkları isimlerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Örneğin, 'mavi bir tükenmez' kalemde ve 'uzun bir CD'de 'mavi' kalemin veya mürekkebin rengini, uzun CD'nin zaman olarak uzunluğunu belirtirken, 'iyi bir profesör'de iyi öğretme yeteneğine de, kişiliği de, 'güzel bir dansçı'ta güzel dans tekniğine ya da fiziksel özelliğe de göndermede bulunabilir. Bu da bütün tür terimlerine eşit davranılmadığını gösterir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada çokanlamlı sözcüklerin anlamlarının sözlüklerde sunulduğu konusu ele alınmıştır. Çok anlamlılık bağlamında sözcük birlikteliklerinin aynı zamanda düz ve yan anlamlara gönderme yapabileceği belirtilmiştir. Sözcük tanımlarının ve verilen örneklerin önemi tartışılmıştır. Organ adlarının genel ağda yer alan Türk Dil Kurumu tarafından sunulan *Güncel Türkçe Sözlük*'te ele alınışı ve var olan boşluklara dikkat çekilmiştir. Son olarak, sözlük tanımlarının oluşturulmasında Üretici Sözlük Kuramı'ndan yararlanılabileceği belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Aksan, D. (1999). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Engin Yayınevi.

Austin, J. L. (1962). *How to do Things with Words*. Clarendon Press.

Halliday, M. ve Yallop, C. (2007). *Lexicology: A Short Introduction*. London: Continuum.

Parlatır, İ. , Gözaydın, N. Ve Zülfikar, H.(Yayına Haz.) (2005).*Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Pustejovsky, J. (1995). *The Generative Lexicon*. Cambridge: MIT Press.

Pustejovsky, J. ve Hogan, P. (2010). The Structure of Meaning. *The Cambridge Encyclopedia of the Language Sciences*.

Pustejovsky, J. ve Hogan, P. (2010). Qualia Roles. *The Cambridge Encyclopedia of the Language Science*.

Taylor, J. R. 2012. *The Mental Corpus: How language is represented in the mind*. Oxford: Oxford University Press.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual.

Yallop, C. (2004). Words and Meaning. M. A. K. Halliday, Wolfgang Teubert, Colin Yallop and Anna Cermakova (Der.) *Lexicology and Corpus Linguistics*.s. 23-72, Londra ve New York: Continuum.

TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE YENİ ÖĞE(LER) (NEOLOGİSM): MİSALLİ BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK ÖRNEĞİ

Serdar KARAOĞLU*

ÖZET

Dil canlı bir varlıktır. Doğası gereği devam eden süreç içinde bilim ve teknolojik yenilikler, kültürel değişimler, sosyal olaylar vb. etkenlerle sürekli olarak değişim ve gelişim gösterir. Dilde meydana gelen değişim ve gelişim başta dilin söz varlığında olmak üzere birçok alanda görülür. İcat edilen bir âlet, kültürel yozlaşmayla ortaya çıkan kavram boşlukları, toplumda meydana gelen terör olayları vb. faktörler nedeniyle dilin söz varlığına sürekli “yeni öge(ler)” girer. Bu “yeni öge(ler)” dilin öz değerlerinden hareketle türetme, birleştirme, kırpma vb. yollarla elde edilebileceği gibi başka dillerden ödünçleme yoluyla da elde edilebilir. Bunun dışında daha önceki dönemlerde kullanılan sözcüklerin işlevlik kazanması ile sözcüklere yeni anlamlar yüklenmesi de bir başka yoldur. Bu çalışmada, alan yazınında dilde daha önce bulunmayan sözcüklerin kullanımı olarak ifade edilen “yeni öge (neologism)” konu edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle “yeni öge” ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilerek yeni öge yöntemleri açıklanacaktır. Ardından kimi maddebaşlarında “yeni. (=yeni kelime, anlam)”, “yeniden. (=yeniden kullanılmaya başlanan kelime)” etiketi bulunan-bundan dolayı çalışmaya model olarak seçtiğimiz- Misalli Büyük Türkçe Sözlükteki sözlük birimler irdelenecek ve bir sınıflandırmaya tabi tutulacaktır. Bunun dışında Misalli Büyük Türkçe Sözlükte “yeni.” etiketi bulunan içkici, suçlamak gibi sözlük birimlere, yaptığımız inceleme neticesinde “yeniden.” etiketi verilebileceği Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden hareketle önerilecektir.

Anahtar Sözcükler: Türkçe Sözlükler, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Neolojizm, Söz Yapımı.

NEOLOGISM IN TURKISH DICTIONARIES: INSTANCE OF MİSALLİ BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK

ABSTRACT

Language is a living entity. It constantly shows change and development with factors which are scientific and technological innovation, cultural exchanges, social events and etc. These changes and developments occur in many field, especially in the vocabulary. "New items" constantly enter the vocabulary of the language because of factors such as an instrument invented, notion gaps occurred with cultural

*Öğr. Gör. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili ABD, e-posta: serdar.karaoglu@windowslive.com

degeneration, terrorist events and etc. These "new items" can be obtained by derivating, compounding and clipping from existing words in the language as well as by borrowing from other languages. With gaining function of words used in earlier periods, installing new meanings to the words is an other way. In this study, neologism is subjected. In this context, neologism techniques explained by given information about studies related to neologism. Then, neologismlexemes in the Misalli Büyük Türkçe Sözlükwas analyzed. The lexemes was catagorized. Apart from this, for some lexemes which have "new" label in the Misalli Büyük Türkçe Sözlüka "anew" label with reference to texts of Old Anatolian Turkish was proposed.

Keyword: Turkish Dictionaries, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Neologism, Word Formation.

GİRİŞ

Dil canlı bir varlıktır. Doğası gereği devam eden süreç içinde bilim ve teknolojik yenilikler, kültürel değişimler, sosyal olaylar, dil politikaları vb. etkenlerle sürekli olarak değişim ve gelişim gösterir. Dilde meydana gelen değişim ve gelişim başta dilin söz varlığında olmak üzere birçok alanda görülür. İcat edilen bir âlet,kültürel yozlaşmayla ortaya çıkan kavram boşlukları, toplumda meydana gelen terör olayları vb. faktörler nedeniyle dilin söz varlığına sürekli *yeni öge(ler)* girebildiği gibi dilde özleşme kaygısı ile *yeni sözcük(ler)* de girebilmektedir.

Bu bağlamda, Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te (=MBTS) 1930'lerden itibaren dilde *özleşme* cereyanı ile ortaya atılan bazı yeni sözcüklerin maddebaşı olarak sözlüğe alınarak "yeni kelime, anlam" olduğunu belirtmek için *yeni.* etiketi ile etiketlendiği görülmektedir. Ancak, söz konusu maddebaşları incelendiğinde *yeni.* etiketinin sadece yeni sözcükleri belirtmek için değil, yeni anlam kazanmış maddebaşlarını da belirtmek amacıyla kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, bir dilde daha önce olmayan bir nesnenin ya da kavramın adlandırılması sonucu ortaya çıkan dil dizgesi diyebileceğimiz *yeni öge (neologism)* ile dilde daha önce yer alan bir nesne ya da kavramın yeni bir dizge ile gösterilmesi olarak tanımlayabileceğimiz *yenisözcükün* söz konusu sözlükte birbirine karıştığı, kullanıcı açısından kafa karışıklığı oluşturduğu söylenilebilir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yabancı Kaynaklarda Yeni Öge (Neologism)

“Neologism” Yunanca *neo-* ‘yeni’ ve *logos* ‘sözcük’ ile *-isme* ‘-izm: akım, kuram, sanat, edebiyat, meslek, görüş vb. türetenek’ birleşmesi ile meydana gelmiştir (Akalin vd., 2016: 50). Matoré, “belli bir dönemde, bir dilin sözvarlığına katılan (dâhil olan) yeni birimler” olarak tanımladığı *neologism*in üç şekilde ortaya çıkabileceğini belirtmiştir:

Tamamen yeni bir sözcük yapımı (yeni bir yaratım, ses taklidi, dilin türetme olanaklarıyla yapılan türetmeler, özel bir addan alınanlar, ölü ya da yaşayan bir dilden ödünçlemeler)

Halen kullanılmakta olan bir sözcüğe, yeni bir anlam yüklenmesi

Dilbilgisel kategorilerde oluşan değişiklikler (örneğin, çok uzun bir zaman sıfat olarak kullanılan “ideal” sözcüğünün 1830’dan sonra ad olarak kullanılmaya başlanması) gibi (Matoré, 1953: 41’den aktarımla Emecan, 1998: 22).

Bussmann (1996: 794), “bilimde, kültürde, politikada, endüstride ya da teknolojiadaki yeni nesne, durum ya da olayları ifade etmek için toplumun tamamında olmasa bile bir kısmınca benimsenen yeni oluşturulmuş dilsel ifade (sözcük ya da deyim)” olarak tanımlayarak dört gruba ayrılabilceğini söylemiştir:

Zaten var olan biçim bilgisel anlamlar ve söz yapım kuralları temelinde yeni ifadelerin oluşumu (user-friendly, data bank, decriminilaze)

Anlamsal aktarım (computer virus)

Diğer dillerden ödünçleme (sauté, mesa)

Metaforik bileşenle kullanılan ifadeler (child’s play)

Hartmann ve James (1998: 99) “neologism” maddebaşını “bir dile ödünçleme (borrowing), türetme (coinage) ya da anlam değişimi (semantic change) yoluyla nispeten yakın zamanda dile giren ve genellikle özel amaçlı sözlüklerde yer alan sözcük ya da deyim” olarak tanımlamıştır.

Rondeau, bir dildeki yeni öğeleri *biçimsel neolojizm* (*neologisme de forme*), *anlam neolojizmi* (*néologisme de sens*) ve *alıntısözcükler* olmak üzere üç ulama ayrılabilceğini belirtmiştir (Oktuğ, 2009: 128).

Türkçe Kaynaklarda Yeni Öge (Neologism)

Batı kökenli bir kelime olan *neologism* Türkçe bazı kaynaklarda *neolojizm*, *yeni söz*, *yeni sözcük*, *yeni kelime*, *yenicilik* olarak karşılanırken bazı kaynaklarda da *yeni öge* şeklinde ifade edilmiştir (Akalin vd., 2016: 49-50). Söz gelimi Emecan, (1998: 17)

çalışması süresince içinde geçtiği metnin örgüsüne uygun olarak kimi zaman *neolojizm* çoğu zaman da *yeni sözcük* ya da *yeni öge* terimlerini kullanmıştır.

Emecan (1998: 21), *neologism*in terim olarak bir dilde yeni kavramları karşılamak üzere oluşturulan yeni sözlüksel birimleri ifade ettiğini belirtmiştir. Araştırmacı söz konusu birimlerin dilin türetme kurallarına uygun olarak türetilmediği gibi, dilde zaten var olan sözcüklerin, yeni anlamları aktarmak üzere kullanılmasıyla da oluşabileceğini; bunların dışında sözcüğün biçim değiştirmesi, çeviri ögeler, ödünçlemeler, yerel dilden alınan sözcüklerin de yeni ögelerin oluşmasında etkin rol oynadığını vurgulamıştır.

Korkmaz (2007: 242), *yenikelime* biçiminde maddebaşı yaptığı *neologismi* bir dilin kendi ve eklerinden yararlanarak, o dilin yaşayan veya ölü kelimelerindeki yapıya bakarak yapılan veya ağız ve lehçelerden alınarak kullanıma sokulan kelime şeklinde tanımlayıp “basın, yayın, basınç, birikim, dergi, durum, göçmen vb. örneklerini vermiştir.

İmer, vd. (2011: 270) *yeni öge* biçiminde maddebaşı yaptığı *neologismi* dildeki türetme kurallarına uygun olarak yaratılmış yeni birimlerin adı şeklinde tanımlamış ve yeni olma ya dilde o güne değin bulunmayan bir göstergenin ortaya çıkışını (dizimsel yeni öge) ya da eski bir gösterenle yeni anlamı (anlamsal yeni öge) birleştirmeyi içerdiğini belirterek *çevreci*, *vergi iadesi*, *kamu ortaklığı* sözcüklerinin Türkçe’de 1980 sonrası kullanılmaya başlandığına işaret etmiştir.

Bozkurt (2016: 32), *yeni öge* terimini kullanarak *neologismi* şu şekilde tanımlamıştır:

Teknolojideki, endüstrideki, politikadaki, kültürdeki veya bilimdeki yeni nesneleri ya da durumları, hareketleri, davranışları adlandırmak için dil topluluğunun tamamı tarafından olmasa da en azından bir bölümü tarafından tanınan, dil topluluğunun herhangi bir kesimi ya da bir kişi tarafından oluşturulmuş veya yeni biçimlendirilmiş (sözcük ya da öbek hâlindeki) dil ifadesi veya dilde hâlihazırda var olan sözcük ya da sözcük öbeğine yeni anlam kazandırılmış veya başka dilden ödünlenerek alınmış birimdir.

Akalın vd. (2016: 53-54), “neologism” teriminin yeni kullanım alanına çıkan bir sözcük, bir deyim, bir ifade ve bir anlam olabileceği dikkate alındığında Türkçede *yeni öge* olarak adlandırılmasının daha uygun olduğunu belirtmiştir. Araştırmacı, “neologism”in daha önce hiç olmayan bir durum, bir aygıt, bir ürün vb. için oluşan, yapılan, ödünçlenen söz varlığı ögesini ve var olan bir sözcüğün yepyeni bir durum, bir ürün, bir aygıt için yeni bir anlamla kullanılmasını ifade ettiğini söylemiştir.

Akalın vd. Türkçede “neologism”e karşılık olarak kullanılan *yeni sözcük* veya *yeni kelime* gibi terimlerin ise dilde var olan bir sözcüğün, deyim, eskimesi, kullanım sıklığını yitirmesi ile daha yaygın bilinen bir sözcüğün onun yerini alması sonucunda yenilenmiş biçimi olduğunu belirtmiştir (Hoenigwald, 1994’ten aktarımla 2016: 53-54). Dolayısıyla “neologism” mutlak kavramsal bir yeniliğe delalet eder (Emecan, 1998: 19). Bundan hareketle araştırmacı(lar) *aklın tariki birdir* ifadesinin *aklın yolu birdir* biçiminde kullanılmaya başlanması veya *örfi idare* yerine *sıkıyönetim* denilmesinin neologism (yeni öge) oluşturmayacağını (Emecan, 1998: 19; Akalın vd. 2016: 54), *yenisözcük* / *yeni kelime* olarak adlandırılabileceğini söylemiştir.

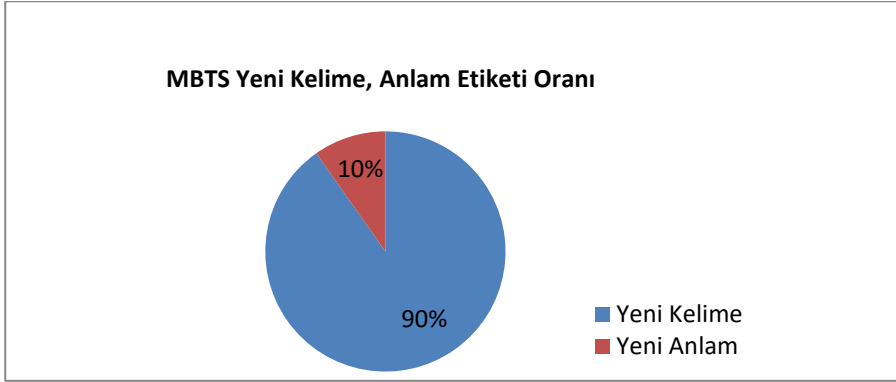
YÖNTEM

Bu çalışmanın veri kaynağını temel anlamda *MBTS* oluşturmaktadır. Bu sözlüğün hem basılı biçimi hem de *Kubbealtı Lugatı* (=KL) adı altında çevirimiçi sürümü bulunmaktadır. Söz konusu sözlükte bazı maddebaşlarının *yeni.* ve *yeniden.* etiketi ile etiketlendiği görülmektedir. Sözlüğün kısaltmalar kısmında *yeni.* etiketinin “yeni kelime, anlam” ve *yeniden.* etiketinin ise “yeniden kullanılmaya başlanan kelime”yi işaret etmek için kullanıldığı belirtilmiştir. Bundan ötürü çalışmada MBTS örnek alınmıştır.

Sözlüğün çevirimiçi sürümünden arama arayüzünde “metin içinde ara” kısıtlamasını işaretleyerek “yeni.” etiketli maddebaşlarının tespiti ile çalışmanın verisi elde edilmiş ve Rondeau (aktarımla Oktuğ, 2009: 128)’nun yeni öge türleri sınıflandırmasına göre değerlendirilmiştir.

BULGULAR

MBTS’te *yeni.* etiketli maddebaşı sayısı toplam 1525’tir. Bu maddebaşlarının 1376’sındaki etiket *yeni kelime, anlam*, 149’undaki etiket ise *yeni anlam* niteliğindedir. Yeni kelime, anlam oranı ise şu şekildedir:

MBTS'te “yeni kelime” etiketi bulunan 28 maddebaşı Emecan (1996)'nın yeni öge olarak verdiği “sözlük denemesi”nde yer almaktadır. Söz konusu maddebaşları şu şekildedir:

Tablo 1. 1960'tan GTBSD'deki Yeni Ögeler ve MBTS'teki Yeni. Etiketli Maddebaşları

Maddebaşı	1960'tan GTBSD	MBTS	Maddebaşı	1960'tan GTBSD	MBTS
Arıtım	+	+	İleti	+	+
Artı	+	+	İletişim	+	+
Atık	+	+	Kazıkazan	+	+
Bilgisayar	+	+	Kısır döngü	+	+
Bilişim	+	+	Korugan	+	+
Çekince	+	+	Sayısal	+	+
Çekyat	+	+	Sığınmacı	+	+
Dışlamak	+	+	Soydaş	+	+
Donanım	+	+	Uydu	+	+
Eşcinsel	+	+	Uzun çalar	+	+
Girdi	+	+	Veri	+	+
Görsel işitsel eğitim	+	+	Yaklaşım	+	+
Isıcam	+	+	Yazılım	+	+
Işıldak	+	+	Zamanlama	+	+

Öte yandan MBTS'te *yeni.* etiketi ile etiketlenen maddebaşlarından aşağıdakiler Karaoğlu (2016)'nın “Eski Anadolu Türkçesinde (14. yy.) Türetim Ekleri ve Söz Yapımı” başlıklı doktora çalışmasında tanıklanmakta ve ayrıca Tulum (2011)'un hazırladığı “17. yy. Türkçesi ve Sözvarlığı” adlı çalışmada da maddebaşı olarak yer almaktadır:

Tablo 2. MBTS'teki Yeni. Etiketli Bazı Maddebaşlarının Artzamanlı Durumu

Maddebaşı	14. yy EATTSV	17. yy. TS	Kamus-ı Türkî	1960'tan GTBSD	MBTS
Basınç	+	-	-	-	+
Dinleyici	+	+	+	-	+
Ertelemek	+	+	+	-	+
Giyecek/geyecek	+	+	-	-	+
İçkici	+	+	-	-	+
Soru	+	-	+ ¹	-	+
Suçlamak	+	+	-	-	+
Yandaş	+	-	-	-	+

YORUM VE TARTIŞMALAR

MBTS'te *grup etiketlerinin* alt öğelerinden biri olan *zaman etiket(ler)i* (Kamacı, 2016: 79) *eski.* (=eski kelime, anlam), *yeni.* (=yeni kelime, anlam) ve *yeniden.* (=yeniden kullanılmaya başlanan kelime) biçiminde ilgili maddebaşlarında yer almaktadır.

Bir dilde hangi sözcüklerin yeni öğe olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususunda Emecan (1998: 31) en temel ölçütün *anlam ölçütü* olduğunu vurgulamıştır. MBTS'te incelenen *yeni.* etiketli maddebaşlarının, temel anlamda, dilimize yabancı dillerden girerek bir dönem kullanılmış sözcüklere öz Türkçeleşme cereyanı ile ileri sürülen Türkçe karşılıkları belirtmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Ancak aynı etiketin dilde daha önce var olan bir sözcüğün, dilde daha önce var olmayan bir kavramı karşılamak amacıyla kazandığı ikinci, üçüncü vb. anlamları da belirtmek için kullanılması söz konusu etiketin dildeki *yeni öğelere* işaret etmek amacıyla da kullanıldığı izlenimi vermektedir. Bu durum hangi maddebaşlarının *yeni kelime* hangi maddebaşlarının *yeni öğe* olduğu hususunda sözlük kullanıcıları açısından karışıklığa neden olmaktadır. Bir sözlük dil, sözlük derleyicisi ve sözlük kullanıcıları parametrelerinden oluşur. Bu yüzden sözlükte kullanılan etiketler de sözlük kullanıcıları açısından yönlendirici ve bilgi verici olmalıdır.

MBTS'teki *yeni.* etiketli 28 maddebaşının Emecan (1998)'ın *yeni öğeler* olarak verdiği listede yer alması sadece *anlamsalyeni öğelerin* değil, *biçimsel yeni öğelerin* de *yeni sözcük/kelimelerle* karışmasına neden olmaktadır.

Öte yandan yerli dilde yer alan ve kullanımdan düşüp sonra benzer ya da yakın bir anlamla tekrar kullanıma giren bir sözcük de

¹ Kamus-ı Türkî'de sözcük *soruk* "sual, pürüş" şeklinde yer almaktadır (Şemseddin Sami, 2015: 1100).

alan yazımda *yeni öge* olarak değerlendirilmektedir (Emecan, 1998: 171). Bu bağlamda 14. yy. EAT.'si metinlerinde tanıklanan *basınç, giyecek/geyecek, dinleyici, ertelemek, içkici, soru, suçlamak* ve *yandaş* sözcüklerinden *basınç, soru* ve *yandaş* dışındakilerin 17. yy. sözcüklerinde da yer alması, hatta *dinleyici, ertelemek* ve *soru(k)* sözcüklerinin Kamus-ı Türkî'de bulunması bu sözcüklere *yeni.* etiketi verilmemesi gerektiğini göstermektedir. Bunlardan *basınç, giyecek/geyecek, içkici, suçlamak* ve *yandaş* sözcüklerinin tekrar canlandırma ile kullanıma girdiği; *dinleyici, ertelemek* ve *soru* sözcüklerinin ise *yeni* sözcük olmadığı söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

MBTS'te *yeni öğeleri (neologism)* konu alan bu çalışmada, söz konusu sözlükte *zaman etiket(ler)i* olarak *eski., yeni.* ve *yeniden.* etiketlerinin kullanıldığı görülmüştür. Çalışmaya konu olan *yeni.* etiketi MBTS'te hem *yeni sözcüklere* hem de bazı *dizimsel ve anlamsal yeni öğelere* işaret etmek için kullanıldığı saptanmıştır. Ancak, bu durum dil, sözlük derleyicisi ve sözlük kullanıcıları parametrelerinden oluşan bir sözlüğün etkin kullanımı açısından sıkıntı doğurmaktadır. Bu sıkıntıyı gidermek adına söz konusu sözlükte *yeni.* etiketinde düzenleme yapılarak *yeni söz. (=yeni s.)* ve *yeni öge (=yeni ö.)* ayrımı yapılmalıdır.

Sözlükte *basınç, giyecek/geyecek, içkici, suçlamak* ve *yandaş* maddebaşlarında bulunan *yeni.* etiketinin dilde bir dönem kullanımdan düşüp tekrar kullanılan sözcükleri belirten *yeniden.* (=yeniden kullanılmaya başlanan kelime) etiketi ile değiştirilmesi; *dinleyici* maddebaşındaki *yeni.* etiketinin ikinci anlam için verilen "2. Kayıtlı olmadığı hâlde derslere devam eden kimse", *soru* maddebaşındaki *yeni.* etiketinin ikinci anlam için verilen "2. Bilgisini ölçmek maksadıyla cevaplandırması için öğrenciye yöneltilen ve karşılık gerektiren söz veya yazı" tanımlarında -*yeni ö.* biçiminde- yer alması ve *ertelemek* maddebaşlarındaki *yeni.* etiketinin ise kaldırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akalın, Ş. vd., (2016). “Türkçe Sözlük’te Yeni Ögeler (Neologism) Sorunu ve Yeni Ögelerin Otomatik Çıkarımı”, *I. ve II. Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C. I, İstanbul: İstanbul Belediyesi, ss. 47-78.

Ayverdi, İ., (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı.

Bozkurt, F., (2016). *Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi Ölçütleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Bussmann, H., (1996). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, London: Routledge.

Emecan, N., (1998). *1960’tan Günümüze Türkçe -Bir Sözlük Denemesi-*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hartmann, R.R.K., (1998). *Dictionary of Lexicography*, London-New York: Routledge.

İmer, K. vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Kamacı, D., (2016). “TDK Türkçe Sözlük’te Eskimiş Kullanım Etiketleri Üzerine”, *I. ve II. Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C. II, İstanbul: İstanbul Belediyesi, ss. 73-84.

Karaoğlu, S., (2016). *Eski Anadolu Türkçesinde (14. yy.) Türetim Ekleri ve Söz Yapımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Korkmaz, Z., (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Oktuğ, M., (2009). “Neolojizm Bağlamında Dilsel Üretimler/Ekonomik Göstergeler: 2000 Yıllarında Yaşanan Ekonomik Krizin Dilbilimsel Çözümlemesi”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, C: 1, S: 1, ss. 123-133.

Şemsettin S., (2015). *Kamus-ı Türkî*, (Haz. Paşa Yavuzarslan), Ankara: TDK yayınları.

Tulum, M., (2011). *17. yy. Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK yayınları.

<http://www.kubbealtilugati.com/> (01.10.2016)

TÜRK DİL KURUMU TÜRKÇE SÖZLÜK'TE KULLANILAN SÖZLÜK BİRİMLER İLE TANIMLAMALARI ARASINDAKİ ANLAMSAL İLİŞKİLER

Sevgi ÇALIŞIR ZENCİ*

ÖZET

Çalışmada Türk Dil Kurumu (TDK) Türkçe Sözlük'te (TS) yer alan sözlük birimler ve tanımlamaları arasındaki ilişki temel olarak sözcük anlambilimi çerçevesinde değerlendirilecektir.

Bu çalışmanın amacı, TDK TS'de kullanılan sözlük birimler ile tanımlamaları arasındaki anlamsal ilişkileri betimlemektir.

Bu çalışmada aynı zamanda TS'de yer alan sözlük birimlerin tanımlanmasında nasıl bir yol izlendiğine dair saptamalar yapılmaya çalışılacaktır. Çalışmadaki tanımlamaların incelenmesinde, Zgusta (1971) ve Landau'nun (1989) tanımlama ölçütleri dikkate alınmıştır.

Çalışmada, yaygın olarak kullanılan TDK TS veri incelemesi için temel oluşturmuştur. Çalışmada veri olarak, TDK TS'de yer alan ad, eylem, sıfat, adil, belirteç, ünlem, ilgeç ve bağlaç olan sözcük ve ifadeler kullanılmıştır. Sözlük birim olan her bir sözcük türünden beşer sözcük rastlantısal olarak seçilmiş ve tanımlamaları incelenmiştir.

TDK TS, sözlük birim olan ifadelerin tanımlamalarında anlamsal ilişkiyi dikkate alma açısından nasıl bir görünüm sergiliyor, bu görünüm sözcük türlerine göre farklılık sergiliyor mu gibi araştırma soruları çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Sözlük Birim, Tanımlama, Sözcük Anlambilimi

SEMANTIC RELATIONSHIPS BETWEEN LEXEMES AND DEFINITIONS IN TURKISH LANGUAGE ASSOCIATION TURKISH DICTIONARY

ABSTRACT

In this study the relation between lexemes and definitions will be evaluated in the framework of the word semantics in Turkish Language Association (TLA) Turkish Dictionary (TD).

The aim of this study is to define semantic relations between lexemes and definitions in TLA TD.

*Okt. Dr. Anadolu Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü, e-posta: sevgicalisir@anadolu.edu.tr

In this study, but also a way of defining how the dictionary in the TD will try to make determinations that followed. In examining the definition of the study, Zgusta (1971) and Landau (1989) define criteria are taken into account.

In the study, the target group formed a native speaker of that language has formed the basis for TLA TD widely used data mining.

As the data in this study, noun, adjective, pronoun, adverb, verb, preposition and conjunction words and phrases that are used in TLA TD. Five words, each of word types, were chosen at randomly and identification were investigated.

In the study there are two research questions, the first one is how to take into account the semantic relations between lexemes and definitions in TLA TD and the second one, whether this view is any differences between word types or not.

Keywords: *Turkish Language Association Turkish Dictionary, Lexeme, Definition, Word Semantics*

1. GİRİŞ

Aksan (2009), sözlük hazırlamada en önemli, en çok özen isteyen işin tanımların verilmesi olduğunu, bu işlemin de ayrı bir uzmanlığı ve geniş bir kültürü gerektirdiğini belirtir.

Boz (2009), sözlük birimlerin tanımlanması konusunda anlambilimsel yöntem ve ölçütlerin kullanılması gerekliliğini hatırlatırken dilbilim çevrelerince kabul edilmiş herhangi bir yöntem ve ölçüt kullanılmadan yapılan tanımların eksik, yanlış veya çelişkili olabileceğini ayrıca sözlük birimlerin tanımlarında ortak kavram alanı oluşturan sözlük birimlerin bir arada değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer.

Çalışmada Türk Dil Kurumu (TDK) Türkçe Sözlük'te (TS) yer alan sözlük birimler ve tanımlamaları arasındaki ilişki temel olarak sözcük anlambilimi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Sözlük Birimler ve Tanımları Arasındaki Anlambilimsel İlişkiler; alt anlamlılık, eşanlamlılık, karşıt anlamlılık, eşseslilik, çokanlamlılık, eğretilenme çerçevesinde incelenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, TDK TS'de kullanılan sözlük birimler ile tanımlamaları arasındaki anlamsal ilişkileri betimlemektir. Alanyazın çalışmalarında, bir tanımın neleri içermesi ve neleri içermemesi gerektiği konusuna yönelik ölçütler belirlenmiş ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada aynı zamanda TS'de yer alan sözlük birimlerin tanımlanmasında nasıl bir yol izlendiğine dair saptamalar yapılmaya çalışılacaktır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada iki temel araştırma sorusu yer almaktadır:

1. TDK TS, sözlük birim olan ifadelerin tanımlamalarında anlamsal ilişkiyi dikkate alma açısından nasıl bir görünüm sergiliyor?
2. Bu görünüm sözcük türlerine göre farklılık sergiliyor mu?

Çalışmadaki tanımlamaların incelenmesinde, Zgusta (1971) ve Landau'nun (1989) tanımlama ölçütleri dikkate alınmıştır.

Çalışmada, hedef kitlesini o dilin doğal konuşucularının oluşturduğu, yaygın olarak kullanılan TDK TS veri incelemesi için temel oluşturmuştur. Genel sözlükler tek dilde yazılır ve genellikle o dilin ana dili konuşucuları tarafından kullanılma amacı taşır. Sözlük birimler hakkında pek çok bilgi içerir ama en önemlisi tanım verir; yani, madde oluşturan sözcüklerden ya da ifadelerden her biri madde oluşturan sözcük ile aynı dildeki sözcüklerle yeniden ifade edilir.

Çalışmada veri olarak, TDK TS'de yer alan ad, eylem, sıfat, adıl, belirteç, ünlem, ilgeç ve bağlaç olan sözcük ve ifadeler kullanılmıştır. Sözlük birim olan her bir sözcük türünden ilgeç türü dışında beşer sözcük rastlantısal olarak seçilmiş, ilgeç türünden ise iki sözcük seçilmiştir ve tanımlamaları incelenmiştir. Bu sözcüklerin sadece temel anlamları dikkate alınmıştır. Sözcüklerin yan anlam ve deyim anlamları çalışmanın örnekleme dışında tutulmuştur.

Tablo 1. Çalışmada Yer Alan Sözcük Türleri ve Sözcükler

SÖZCÜK TÜRLERİ	ÖRNEK SÖZCÜKLER
DUYGU BİLDİREN SOYUT ADLAR	<i>nefret, kin, korku, sevgi, aşk</i>
EDİM EYLEMLERİ	<i>yürü-, koş-, yüz-, temizle-, konuş-</i>
BOYUT SIFATLARI	<i>uzun, kısa, dar, geniş, bol</i>
BELGİSİZ ADILLAR	<i>kimi, birçoğu, kimse, hepsi, birkaçı</i>
KESİNLİK BELİRTEÇLERİ	<i>asla, kesinlikle, mutlaka, katiyen, her hâlükârda</i>
KARŞITLIK BİLDİREN BAĞLAÇLAR	<i>ama, fakat, lakin, ancak, yalnız</i>
BENZERLİK YAKLAŞIKLIK İLGEÇLERİ	<i>gibi, kadar</i>
DUYGU BİLDİREN ÜNLEMLER	<i>vah, tüh, eyvah, ay, ah</i>

Tablo 1'de sözcük türlerindeki sınırlandırmada ad türünden duygu bildiren soyut adlar, eylem türünden edim eylemleri, sıfat türünden boyut sıfatları, adıl türünden belgisiz adılar, belirteç türünden kesinlik belirteçleri, bağlaç türünden karşıtlık bildiren bağlaçlar, ilgeç türünden benzerlik, yaklaşıklık ilgeçleri, ünlem türünden duygu bildiren ünlemler ele alınmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Tanım oluşturma ölçütleri

Sözlükbilim çalışmalarında, bir tanımın neleri içermesi ve neleri içermemesi gerektiği konusuna yönelik ölçütler tartışılmaktadır.

Zgusta'nın (1971) tanımlama ölçütleri şunlardır: 1. Bir tanım içindeki tüm sözcükler açıklanmalıdır. 2. Sözlüksel tanım, anlaşılması tanımlanmakta olan sözcükten daha zor olan sözcükler içermemelidir. 3. Tanımlanmakta olan sözcük kendi tanımında kullanılamaz.

Tanım oluşturmada geçerli olan dört farklı yaklaşımdan söz edilebilir.

A. Analiz yöntemi; sözcüğün bir analizini kullanıcıya sunma yolu ile sözcüğün ne anlam taşıdığını öğretir.

B. Sentez yöntemi; bir şeyin diğer şeylerle ilişkisini belirtmektir. Ancak analiz yönteminde olduğu gibi, bazı sözcük türleri (ünlem, bağlaç gibi) bu yöntemle kolay tanımlanamamaktadır.

C. Kurallar kullanımı; sözcüğün anlamı tanımlanmamakta, kullanıma yönelik kural verilmekte ve bu bir ya da daha fazla örnek tümce ile desteklenmektedir.

D. Eşanlam verme; okuyucuya tanımlanmakta olan sözcüğün, okuyucunun zaten bildiği başka bir sözcükle aynı anlamı taşıdığını söylemek için kullanılır.

Tanımların uzun ya da kısa olması açısından üç farklı yaklaşım bulunmaktadır.

a. Eşanlam ve Karşıt Anlam Vererek Tanım Oluşturmak:

Bu yaklaşım kullanım açısından tanım oluşturan kişiye büyük kolaylık sağlar. Bir ya da birden fazla eşanlı ya da karşıt anlamlı sözcük yolu, tanımı uzatmaya gerek kalmadan, anlatılmak istenen anlatılmaktadır.

b. Tümcecik Yolu ile Tanım Oluşturmak:

Sözlüklerde en yaygın tanım oluşturma yöntemlerinden biri tümcecik kullanmadır. Tümcecik kullanma yaklaşımında tam bir tümceyi oluşturacak unsurların tümü, özellikle de özne bulunmamaktadır. Sözlüklerde bu tanım oluşturma yönteminde genelde sıfat tümcesi oluşturulduğu gözlenmektedir.

c. Tümce Yolu ile Tanım Oluşturmak:

Tümce yolu ile tanım oluşturma yaklaşımının olumlu yönü, sözcüğün eksiksiz bir bağlam içinde verilebilmesidir.

2.2 Önceki Çalışmalar

Boz (2009), "Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bakış" adlı çalışmasında "gazete, dergi, broşür ve risale" sözlük birimlerinin tanımlarından hareketle belirlenen anlam ölçütlerini incelemiştir.

Torun (2009), çalışmasında kişi adlarının sözlük birimi olarak kullanımını ele almıştır, bunun için de ağızlarda kullanılan sözcüklere yönelik olarak Derleme Sözlüğü'ndeki; ölçünlü dildeki kullanımlar için de Türkçe Sözlük'teki madde başı sözcükleri değerlendirmiştir. Doğru (2011) çalışmasında "Türkçe Sözlük" ve "Misalli Büyük Türkçe Sözlük"ün "K" maddesinde bulunan eşadlı sözlükbirimler ve bunlardan türemiş olan sözlükbirimleri incelemiş, bunların söz konusu sözlüklerde ne şekilde tanımlandıklarını belirterek tanımlarındaki eksiklikleri ve yanlışlıkları ele almıştır.

Gürlek (2013), TDK Türkçe Sözlük'te madde başı olan edilgen fiilleri incelemiştir. Çalışmada onuncu ve on birinci baskı Türkçe Sözlük esas alınarak sözlükbilim ilkeleri ışığında madde başı olan edilgen fiillerin tasnifi, anlamlandırılması üzerinde durulmuştur.

Bozkurt (2014) çalışmasında, TDK Türkçe Sözlük'teki ve Misalli Büyük Türkçe Sözlük'teki temel duygu kavramlarının (öfke, tiksinti, nefret, korku, üzüntü, arzu, aşk, mutluluk ve sevinç) tanımlarını incelemiştir. Temel duygu kavramlarının bilişsel dilbilimin bakış açısıyla nasıl tanımlanabileceği ile ilgili çeşitli önerilerde bulunmuştur. Çalışmada, rastlantısal olarak seçilen üniversite öğrencilerinden dokuz temel duygu kavramını Kövceses'in prototipik duygu senaryosuna göre yerleştirmeleri istenmiş, elde edilen verilerdeki benzerlikler ve farklılıklardan yola çıkılarak temel duygu kavramları tanımlanmıştır.

3. YÖNTEM

11. baskı TDK TS veri incelemesi için temel oluşturmuştur. Çalışmada veri olarak, TDK TS'de yer alan ad, eylem, sıfat, adıl, belirteç, ünlem, ilgeç ve bağlaç olan sözcük ve ifadeler kullanılmıştır. Sözlük birim olan her bir sözcük türünden beşer sözcük seçilmiş (ilgeç türünden iki sözcük) ve tanımlamaları incelenmiştir.

4. BULGULAR

4.1 Duygu bildiren soyut adlara ilişkin bulgular

Duygu bildiren soyut adlar çerçevesinde aşk, kin, korku, nefret ve sevgi soyut adları seçilmiştir. Aşağıda tanımları verilmiştir:

Aşk: Aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi, sevda, amor (s. 177).

Kin: Birine karşı duyulan öç alma isteği, garaz (s. 1443).

Korku: Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü (s. 1482).

Nefret: Bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik duygu. (s. 1761)

Sevgi: İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelen duygu (s. 2081).

Tanımlamalarda alt ve üstanlamlılık ilişkisi görülmektedir.

4.2 Edim eylemlerine ilişkin bulgular

Edim eylemlerinden konuş-, koş-, temizle-, yürü-, yüz- gibi eylemler seçilmiştir. Tanımları şöyledir:

konuş-: Bir dilin kelimeleriyle düşüncesini *sözlü* olarak anlatmak (s. 1477).

koş-: *Adım* atışlarını artırarak ileri doğru hızla gitmek. (s. 1487)

temizle-: Arıtmak (s. 2319)

yürü-: *Adım* atarak ilerlemek, gitmek. (s. 2629)

yüz-: *Kol, bacak, yüzgeç* vb. organların özel hareketleriyle su yüzeyinde veya su içinde ilerlemek, durmak. (2635).

Tanınımın sözcük ya da tümcecik biçiminde yapıldığı görülmektedir. Edim eylemleri yine edim eylemleriyle açıklanmıştır.

4.3 Boyut sıfatlarına ilişkin bulgular

Boyut sıfatlarından bol, dar, geniş, kısa ve uzun sözcükleri seçilmiştir. Aşağıda tanımlarına yer verilmiştir:

Bol: İçine girecek şeyin boyutlarından daha büyük veya geniş olan, *dar karşıtı* (s. 374).

Dar: İçine alacağı şeye oranla ölçüleri yetersiz olan, geniş ve bolkarşıtı. (s. 594).

Geniş: Eni çok olan, enli, vâsi. (s. 928).

Kısa: Boyu, uzunluğuz olan, *uzun karşıtı*. (s. 1421)

Uzun: İki ucu arasında fazla uzaklık olan, *kısa karşıtı*. (s. 2437).

Boyut sıfatlarının tanımlanmasında karşıtlık ilişkisi dikkati çekmektedir.

4.4. Belgisiz adılara ilişkin bulgular

Aşağıda çalışmada incelenen belgisiz adılara ilişkin tanımlar yer almaktadır:

Birçoğu: Çok sayıda olan kimse veya şey. (s. 353).

Birkaçı: Az sayıda olan kimse ya da şey (s. 357).

Hepsi: Bütünü, tamamı, tümü, cümlesi. (s. 1038)

Kimi:Birtakımı, bazısı, kimisi. (s. 1442).

Kimse: Herhangi bir kişi, kim olduğu bilinmeyen kişi. (s. 1442).

Belgisiz adillerin tanımlamalarında, ayrıntılı bir tanım yapılmadığı sözcük düzeyinde benzerlerinin verilmesi yönünde bir tanımlama eğilimi olduğu görülmektedir.

4.5 Kesinlik belirteçlerine ilişkin bulgular

Çalışmada ele alınan kesinlik belirteçlerinin tanımları şunlardır:

Asla:Hiçbir zaman, hiçbir şekilde, katiyen. (s.167).

Her hâlükârda:Kesinlikle, her koşulda. (s. 1085).

Katiyen:Hiçbir zaman, asla. (s.1352).

Kesinlikle: Kesin bir biçimde, kesin, kesin olarak, kesinkes, yüzde yüz, her hâlde, her hâlükârda, mutlak, mutlaka, katiyen, banko. (s. 1398).

Mutlaka:Kesinlikle (s. 1716).

Kesinlik bildiren belirteçlerin tanımlamaları sözcük düzeyindedir. Yine kendi ulamından olan sözcükler tercih edilmiştir. Eşanlamlılık ilişkisi içinde tanımlar verilmiştir.

4.6 Karşıtlık bildiren bağlaçlara ilişkin bulgular

Karşıtlık bildiren bağlaçların tanımlamaları şöyledir:

Ama: Çelişkili ve tutarsız iki cümleyi birbirine bağlamaya yarayan bir söz, amma, lakin, velakin. (s. 110).

Ancak: (4).Lakin, ama, fakat, yalnız sözleri gibi bir düşünceye karşıt ikinci bir düşünceyi anlatan bir söz. (s. 123).

Fakat: Ancak, ama, lakin (s. 847).

Lakin: Ama. (s. 1573).

Yalnız: (4.)Ama (s. 2514).

Bağlaçların tanımlanmasına ilişkin bulgularda sözcük düzeyinde bir tanımın yapılması ve bu sözcüğün de eşanlamlılık ilişkisi içerisinde verilmesidir.

4.7 Benzerlik, yaklaşıklık ilgeçlerine ilişkin bulgular

İki ilgeç türü seçilmiştir. Tanımları şöyledir:

Gibi:-e benzer (s. 944).

Kadar:(4.) gibi. (s. 1257).

Benzerlik ilgeçlerinin tanımlarında eşanlamlılık ilişkisi çerçevesinde tanımlandığı görülmektedir.

4.8 Duygu bildiren ünlemler:

Duygu bildiren ünlemlerin tanımları şöyledir:

Ah:(3.) Ağrı, acı duyulduğunda söylenen bir söz. (s. 52)

*Ay:*Birden bire duyulan acı, ağrı, şaşırma, ürkme veya sevinç anlatan bir söz. (s. 194).

*Eyvah:*Beklenmedik, kötü, hoş gitmeyen bir haber veya olay karşısında duyulan acınma, üzülme sözü. (s. 841)

Tüh: «Vah vah» anlamında pişmanlık bildiren bir seslenme sözü, tü. (s. 2396).

Vah: «Yazık» anlamında söylenen bir söz (s. 2464)

Ünlemlerin tanımlanmasında tümce düzeyi eğilimi olduğu görülmektedir.

5. YORUM ve TARTIŞMALAR

Duygu bildiren soyut adlara ilişkin tanımlamalarda, tanımların tümce ve tümcecik düzeyinde yapıldığını, eşanlam ya da karşıt anlam verme yönünde eğilim olmadığı görülmektedir. Daha çok alt ve üstanamlılık ilişkisi görülmektedir. Tanımlama, sözlük birimi kapsamaktadır. Tanımlamalarda, sözlük birimle aynı ulamdan olan sözcüklerle tanımlanmıştır. Sözelimi duygu bildiren soyut adlar yine duygu bildiren soyut adlarla tanımlanmıştır.

Edim eylemlerine ilişkin tanımlara bakıldığında tanımın sözcük ya da tümcecik biçiminde yapıldığı görülmektedir. Edim eylemleri yine edim eylemleriyle açıklanmıştır. Parça-bütün ilişkisi sergilediği dikkati çekmektedir.

Boyut sıfatlarının tanımlanmasında karşıtlık ilişkisi dikkati çekmektedir. Aynı zamanda yine kendi kategorisinden sözcüklerle tanımlanmış, boyut sıfatlarının tanımında derecelendirmelerin kullanıldığı görülmektedir.

Belgisiz adılların tanımlamalarında, ayrıntılı bir tanım yapılmadığı sözcük düzeyinde benzerlerinin verilmesi yönünde bir tanımlama eğilimi olduğu görülmektedir. Belgisiz adılları tanımlarken yine kendi ulamından olan sözcükler tercih edilmiştir.

Belgisiz adılların tanımlamalarında olduğu gibi, kesinlik bildiren belirteçlerin tanımlamaları da sözcük düzeyindedir. Yine kendi ulamından olan sözcükler tercih edilmiştir. Eşanamlılık ilişkisi

olduğu gözükmekte, ancak birbirlerinin yerine kullanılmadıkları bağlamlarda bulunmaktadır.

Bağlaçların tanımlanmasına ilişkin bulgularda sözcük düzeyinde bir tanımın yapılması ve bu sözcüğün de eşanlamlılık ilişkisi içerisinde verilmesidir. Ama ve ancak diğer karşıtlık bildiren bağlaçlara göre daha ayrıntılı tanımlanmış, tümce düzeyinde bir tanımlama tercih edilmiş. «Fakat, lakin, yalnız» bağlaçlarının tanımlanmasında «ama» bağlacına gönderimde bulunmasından kaynaklı olabilir ya da daha yaygın kullanılmasından kaynaklı olabilir.

Benzerlik ilgeçlerinin tanımlarında yine kendi kategorisinden sözcüklerle ve sözcük bazında ve eşanlamlılık ilişkisi çerçevesinde tanımlandığı görülmektedir.

Ünlemlerin tanımlanmasında tümce düzeyi eğilimi olduğu görülmektedir. «Tüh ve vah» ünlemlerinin tanımında yakın anlamlı olan ünlemlerle açıklandığı görülmektedir. Aynı zamanda alt ve üst anlamlılık ilişkisi de dikkati çekmektedir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

TDK TS, sözlük birim olan ifadelerin tanımlamalarında anlamsal ilişkiyi dikkate alma açısından nasıl bir görünüm sergiliyor?

Anlamsal ilişki açısından alt-üst anlamlılık, karşıtlık ilişkisi, eşanlamlılık, parça-bütün ilişkisi, yakın anlamlılık görünümleri sergilemektedir.

Bu görünüm sözcük türlerine göre farklılık sergiliyor mu?

Duygu bildiren soyut adlarda- alt ve üst anlamlılık ilişkisi, edim eylemlerinde parça-bütün ilişkisi, boyut sıfatlarında karşıtlık ilişkisi (derecelendirilebilen karşıtlık), belgisiz adlarda yakın anlamlılık, benzerlilik ilişkisi, kesinlik bildiren belirteçlerde eşanlamlılık ilişkisi, karşıtlık bildiren bağlaçlarda eşanlamlılık ilişkisi, benzerlik/yakınlık bildiren ilgeçlerde eşanlamlılık ilişkisi, duygu bildiren ünlemlerde alt ve üst anlamlılık ilişkisi görülmüştür. Her sözlük birimin tanımlanmasında yine kendi ulamından sözcükler tercih edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1987). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*. Ankara. A.Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Boz, E. (2006). Sözlük ve Sözlükcülük Sorunları, Tartışmalar ve Öneriler. *Türkçenin Çağdaş Soruları*, İstanbul: Divan Yayınevi, 9-46.
- Bozkurt, F. (2014). Sözlüklerdeki Temel Duygu Kavramlarının Yeniden Tanımlanması: Bir Yöntem Önerisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 21, 1, Ankara, 25-34.
- Doğru, F. (2011). Türkçe Sözlüklerde Eşadlı Sözlükbirimlerden Türemiş Sözlükbirimlerin Tanımlanması Sorunu. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 1(4), İstanbul: DED, 133-173.
- Ergenç, İ ve Uzun, L (1993). Türkçe Sözlük'te maddebaşı değişimlerinin içeriksel ve sayısal görünüşleri. *VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. İmer, K ve Uzun, E (yay. Haz) Ankara: DTCF, s. 123-139.
- Gürlek, M. (2013). TDK Türkçe Sözlük Örneğinde Madde Başı Olarak Edilen Fiiller. *Electronic Turkish Studies*, 8(13), Ankara, 987-1002.
- Landau, S. I (1989). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özmen, N. ve D. Dönük (2000). Türkçede Eylem Anlambilimi Üzerine Bir Çalışma: Eylem Üye Yapısı ve Görünüş Kategorileri, *XIV. Dilbilim Kurultayı*, 27-28 Nisan 2003 Bildiriler, Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınevi, s. 288-298.
- Sözlük, T. (2011). 11. baskı. TDK, Ankara.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*. Prague: Academia.

TÜRK SÖZLÜKBİLİMİ BİBLİYOGRAFYASI ÜZERİNE BİR DENEME(2000-2016)

Sezergül YIKMIŞ*; Şerife SAZAK**

ÖZET

Kaşgarlı Mahmud'a kadar uzanan sözlükçülük geçmişimize rağmen sözlükbilimi çalışmaları Türkiye'de çok yenidir. Akademik olarak sözlükbilimi üzerine çalışan Türk Dil Kurumu'nun Sözlük Bilimi Araştırma ve Uygulama Kolu dışında iki üniversitede (Hacettepe Üniversitesi ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi) Sözlükbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezleri bulunmaktadır. Türkiye'deki üniversitelerde "Sözlükbilimi" adı altında müstakil bir bölüm/anabilim dalı oluşturulmamış, bu bağlamda sözlükbilimi ile ilgili akademik çalışmalar ya bireysel olarak yürütülmüş ya da bazı üniversitelerde yüksek lisans ve doktora programlarında "Sözlükbilimi" dersi adı altında ele alınmıştır.

Alanla ilgili bilimsel çalışmaların yürütüldüğü bu kurumların sayıca sınırlı olması bu çalışmaların belli bir düzen içinde yürütülmesini engellediği gibi sözlükbilimi alanı ile ilgili çalışma yapacak araştırmacıların kaynaklara ulaşmasını da zorlaştırmaktadır. Şimdiye kadar sözlük türleri, sözlükçülük tarihi, sözlük kullanımı, sözlüklerin oluşturulması, sözlük yapılarının eleştirisi ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Fakat bu çalışmaların tamamını içine alan bir bibliyografya çalışması henüz yapılmamıştır.

Bu kapsamda hazırlayacağımız bildirinin amacı sözlükbilimi alanı ile ilgili 2000-2016 yılları arasında yapılmış çalışmaları -ulaşılabilirdiği ölçüde- bir araya getirerek bir sözlükbilimi bibliyografyası denemesi yapmaktır. Bibliyografya listesinde sözlükbilimi alanı ile ilgili yayınlanmış kitaplar, süreli yayınlarda çıkmış makaleler, kongre, kurultay ve sempozyum bildirileri, yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları yer alacaktır.

Anahtar Sözcükler: sözlükbilimi, sözlükçülük, sözlük, bibliyografya

ABSTRACT

Despite our lexicography history going back to Kaşgarlı Mahmud, studies on lexicography in Turkey is quite new. Except from Turkish Linguistic Institute which is working on lexicon academically, there are two lexicography Application and Research center in two universities (University of Hacettepe and university of Eskişehir Osmangazi). In Turkish Universities, there are no seperate sections or departments, therefore academic studies on lexicography have been carried out whether individually or as a subject at MA and doctorate programs with the name of lexicography.

The limited number of institutions working on the field academically not only restrains proper studies but also stops researchers who works on

* Doktora öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı e-posta: sezergulykms@yandex.com

**Doktora öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, e-posta: serifesazak@gmail.com

lexicography from reaching related sources. There have been many studies on dictionary types lexicography history, dictionary usage, forming of dictionaries and criticism of dictionaries so far. However, there is no bibliography study which involves all these studies.

Within this framework, the aim of our upcoming report is to form a bibliography trial gathering all studies as much as possible conducted on lexicography between the years 2000-2016. In bibliography list, books on lexicography, periodicals, articles, congress, general, assemblies, symposiums MA and doctorate thesis assertions will take place.

Keywords: *lexicography, lexicon, lexicography, bibliography*

1. GİRİŞ

Kaşgarlı Mahmud'a kadar uzanan sözlükçülük geçmişimize rağmen alanla ilgili çalışmalar çok yenidir ve Türk Dil Kurumu'nun Sözlük Bilimi Araştırma ve Uygulama Kolu dışında iki üniversitede (Hacettepe Üniversitesi ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi) Sözlükbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezleri tarafından yürütülmektedir. Türkiye'deki üniversitelerde "Sözlükbilimi" adı altında müstakil bir bölüm/anabilim dalı oluşturulmamış, bu bağlamda sözlükbilimi ile ilgili akademik çalışmalar ya bireysel olarak yürütülmüş ya da bazı üniversitelerde yüksek lisans ve doktora programlarında "Sözlükbilimi" dersi adı altında ele alınmıştır. Alanla ilgili bilimsel çalışmaların yürütüldüğü bir kurumların sayıca sınırlı olması bu çalışmaların belli bir düzen içinde yürütülmesini engellediği gibi sözlükbilimi alanı ile ilgili çalışma yapacak araştırmacıların kaynaklara ulaşmasını da zorlaştırmaktadır. Alanla ilgili bilimsel çalışmaların yürütüldüğü bu kurumların sayıca sınırlı olması, çalışmaların belli bir düzen içinde yürütülememesi araştırmacıların kaynaklara ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Şimdiye kadar sözlük türleri, sözlükçülük tarihi, sözlük kullanımı, sözlüklerin oluşturulması, sözlük yapılarının eleştirisi ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Fakat bu çalışmaların tamamını içine alan bir bibliyografya çalışması henüz yapılmamıştır.

Bu kapsamda hazırlayacağımız bildirinin amacı sözlükbilimi alanı ile ilgili 2000-2016 yılları arasında yayınlanmış kitaplar, süreli yayınlarda çıkmış makaleler, kongre, kurultay ve sempozyum bildirileri, yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarını -ulaşılabilirdiği ölçüde- bir araya getirerek bir sözlükbilimi bibliyografyası denemesi yapmaktır. Bibliyografya listesinde sözlükbilimi alanı ile ilgili yer alacaktır. Çalışmamızda bazı eksikliklerin bulunabileceği gerçektir fakat amacımız bu bibliyografya sayesinde araştırmacıların

sözlükbilimi ile ilgili kaynaklara daha hızlı bir şekilde ulaşmasını sağlamaktır.

Sözlükbilimi ile ilgili çalışmalar kitaplar, kitap bölümleri, tanıtımlar, makale, tezler ve bildiriler olmak üzere altı bölüme ayrıldı ve her bölümde kendi içinde yazarların soyadlarına göre tasnif edildi. Her bölümde farklı bir kaynakça gösterim yöntemi uygulanmıştır. Makale ve bildiri isimleri tırnak işareti içinde verilmiştir, dergi, kitap, tez, kurultay ve sempozyum isimleri ise italik olarak yazılmıştır. Kısaltmalar TDK Yazım Kılavuzuna göre yapılmıştır. Bibliyografya kısmından sonra, Kısaltmalar bölümü yer almaktadır.

1.1 Kitaplar

BOZ, Erdoğan, *Sözlük Bilimi Yazıları I*, Gazi Kitabevi, 2011, 228 s.

ÇAĞIRAN, Önder, *Ferişteoğlu Sözlüğü Üzerine Bir Dil İncelemesi*, Bizim Gençlik Dergisi Yay., Kayseri, 2000, 392 s.

EMİNOĞLU, Emin, *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*, Asitan Yay., Sivas, 2010, 307 s.

İLHAN, Nadir, *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*, Manas Yay., Elazığ, 2007, 323 s.

JACKSON Howard, *Sözlükbilime Giriş* (Çev. Mehmet Gürlek- Ellen Patat), Kesit Yay., 2016, 280 s.

ŞENEL, Mustafa, *18., 19., ve 20. Yüzyıllara Ait El Yazması Türkçe-Boşnakça Sözlükler (Giriş-Metin-İnceleme-Sözlük)*, Hâkim Yay., Ankara, 2013, 500 s.

YAVUZARSLAN, Paşa, *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Tiydem Yay., Ankara, 2009, 334 s.

DEMİR, Nurettin ve YILMAZ, Emine, *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildirileri*, Hacettepe Yay., Ankara, 2011, 234 s.

ZÜLFİKAR, Hamza, *Terim Sözlükleri ve Çalışmaları ile İlgili Bibliyografya*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2006, 127 s.

1.2. Kitap Bölümleri

AHANOV, Kaken (Çev. Murat CERİTOĞLU), “Sözlük Bilimi”, *Dil Biliminin Esasları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2008, s. 187-219.

AKAR, Ali, “Çağatayca Sözlükler, Codex Cumanicus”, *Türk Dili Tarihi*, Ötügen Yay., İstanbul, 2005, s. 206-213; 226-228.

AKSAN, Doğan, “Sözlükbilim”, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2009, s. 69-88.

ARGUNŞAH, Mustafa, “Güncel Türkçe Sözlüklerin Muhtevası Ne Olmalıdır?, Kâşgarlı Mahmut ve Ölümsüz Eseri Dîvânü Lügâti't-Türk”, *Sözüm Türkçe Üstüne*, Kesit Yay., İstanbul, 2008, s. 87-97; 111-126.

ARGUNŞAH, Mustafa, “Kıpçakça Sözlüklerdeki İmla Sorunları”, *Dil ve Edebiyat Yazıları*, Kesit Yay., İstanbul, 2012, s. 55-66.

ARGUNŞAH, Mustafa, “Türkçe Sözlük (TDK-1998) Üzerine Düşünceler”, *Dil ve Edebiyat Yazıları*, Kesit Yay., İstanbul, 2012, s. 475-487.

ARGUNŞAH, Mustafa (Ed. Bülent Gül), “Kitâbü'l-Efâl Kıpçakça Bir Sözlük Müdür?”, *Bengü Belâk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 93-100.

AYDIN, Mehmet, “Sözlükbilim (Sözlükçülük)”, *Dilbilim El Kitabı Temel Kavramlar ve Konular*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2014, s. 139-150.

BOZ, Erdoğan, “Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu”, *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006, s. 1-44.

BOZ, Erdoğan, “Türkçe Sözlük'te Sorunlu Kısaltmalar '(-i.) ve (nsz.)””, *Sözlük Bilimi Yazıları I*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2011, s. 27-42.

CİVELEK, Yakup, “Sözlükbilim”, *Arap Dilbilimine Giriş*, Üniversite Yay., Van, 2007, s. 269-388.

DEMİRCİ, Kerim, “Sözlükbilim”, *Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler*, Anı Yay., Ankara, 2015, s. 175.

EKER, Süer, “Sözlükler ve Sözlüklerden Yararlanma İlkeleri”, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yay., Ankara, 2009, s. 167-172.

GÜNAY, Doğan, “Sözlük ve Anlam, Sözlüksel Anlamın Çözümlemeleri”, *Sözcükbilime Giriş*, Multilingual Yay., İstanbul, 2007, s. 52-86; 87-149.

GÜNŞEN, Ahmet, “18. Yüzyılda Yazılmış Bir Türkçe-Rumca Manzum Sözlük: Tuhfe-i Nûriyye ve Zeyl-i Tuhfe-i Nûriyye”, *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı*, Akçağ Yay., Ankara, 2013, s. 599-614.

HAMİT, Furkan, “Şemseddin Sami'nin Dilciliği ve Sözlükçülüğü”, *Şemseddin Sami ve Nev-Usûl Sarf-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2009, s. 21-45.

HAMİT, Furkan, “Türkçe Sözlükte Bulunmayan Kelimeler”, *Şemseddin Sami ve Nev-Usûl Sarf-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2009, s. 132-137.

HEYET, Cevat (Çev. Mürsel ÖZTÜRK), “Sözlük Yazımı ve Kıpçakça Sözlükler, Millî Dilde Lügat ve Terimler”, *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2008, s. 97-98; 233-234.

KARAAĞAÇ, Günay, “Sözlük Yapısı”, *Dil Tarih ve İnsan*, Kesit Yay., İstanbul, 2009, s. 43-59.

KARAHAN, Leylâ (Haz. Ekrem ARIKOĞLU ve Dilek ERGÖNENÇ AKBABA), “Karahanlı Türkçesinin Divanü Lügati't-Türk'te Bulunmayan Leksik Birimleri Üzerine”, *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yay., Ankara, 2011, s. 129-141.

MUSAOĞLU, Mehman, “Sözlükçülük ve Kelime Yapımı”, *Türkolojinin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler-İncelemeler*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s. 211-258.

MUSAOĞLU, Mehman, “Türk Sözlükçülüğü ve Türkçe Karşılaştırmalı-Açıklamalı Sözlükler (*Türkiye Türkçesi-Azerbaycan Türkçesi Karşılaştırılmalı Açıklamalı Sözlüğü'nün Düzenleme Prensipleri*)”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2004, s. 276-282.

ÖNER, Mustafa, “Söz Varlığı ve Sözlük”, *Türkçe Yazıları*, Kesit Yay., İstanbul, 2011, s. 245-425.

ÖZKAN, Bülent, “Türkiye Türkçesi Eşdizim Sözlüğü'nün Sayısallaştırılması”, *Türkçe Üzerine Derlem Dilbilim Uygulamaları*, Karahan Kitabevi, Adana, 2014, s. 23-37.

PALMER, F. R. (Çev. Ramazan ERTÜRK), “Gramer ve Sözlük”, *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, Kitâbiyât, Ankara, 2001, s. 137-141.

SAGOL, Gülден, “Argo Sözlükleri”, *Türk Kültüründe Argo*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yay., Haarlem, Hollanda, 2002, s. 73-92.

TEKİN, Talat (Emine YILMAZ ve Nurettin Demir), “Tarama Sözlüğü Üzerine Bazı Açıklamalar I, II”, *Makaleler 2*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2013, s. 311-325; 373-382.

TÜFEKÇİOĞLU, Burak ve ÖZKAN, Bülent, “Derlem Tabanlı Çevrim İçi Türkçe Öğrenici Sözlüğü -Önadlar A Maddebaşı-”, *Türkçe Üzerine Derlem Dilbilim Uygulamaları*, Karahan Kitabevi, Adana, 2014, s. 225-253.

UZUN, Nadir E., “Levin 1993'ün Sözlüksel Üye Değişirimleri: Türkçe Üzerine Bir Deneme”, *Genel Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yay., İstanbul, 2003, s. 98-113.

UZUN, Nadir E., “Sözlükselleşme ve Türetkenlik”, *Biçimbilim Temel Kavramlar*, Papatya Yay., İstanbul, 2006, s. 87-106.

ÜÇOK, Necip, “Lügat ve Gramer”, *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, Multilingual Yay., İstanbul, 2004, s. 109-118.

1.3. Makaleler

AKALIN, Şükrü Haluk, “Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCVIII (698), (2010), s. 162-169.

AKALIN, Şükrü Haluk, “Türkçede Eksiltili Yapıdan Sözlükselleşme”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.31, S.2, (Aralık 2014), s. 13-29.

AKAR, Ali, “Kazak Türkçesinde Köktürkçe Sözlüksel Unsurlar Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.20, (Yaz 2005), s. 21-26.

AKAR, Ali, “Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar -I- (Dialect Dictionary: Methodological And problems -I-)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s. 1-11.

AKAR, Ali, “Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar -II- (Dialect Dictionaries: Method And Problems -II), *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.4/8 (2009), s.216-224.

AKÇATAŞ, Ahmet, “Karahanlıca İlk Kuran Tercümesi Sözlüğünün Söz Denizinde Biz Gezi (A Journey In Word Sea Of First Quran Transition’s Dictionary In Karahan Language)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.4/4 (2009), s. 12-29.

AKÇAY, Yusuf, “Manzum Sözlüklerin Modern Sözlükçülüğe Uygulanabilirliği (Methodological Applicability Of Verse Dictionaries In Modern Lexicography)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.4/4 (Yaz 2009), s. 30-46.

AKÇAY, Yusuf, “Doğuda ve Batıda Sözlükçülüğün Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Sözlük Metinlerine Genel Bir Bakış”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (Yaz 2011), s. 261-333.

AKIN, Cüneyt, “Kırgız Sözlükçülüğü Ve Kırgız Türkçesinin Sözlükleri (Kyrgyz lexicography And The Dictionaries Of The Kyrgyz Language)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.4/4 (Yaz 2009), s. 47-70.

AKSU TEZCAN, Belgin, “Türk Dil Kurumunun Sözlük Çalışmaları 1932-2002”, *Türk Dili*, S. 607, (Temmuz 2002), s. 140-174.

AKŞEHİRLİ, Soner, “Türkçede Et- Katkısız Eyleminin Sözlüksel İşlevleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 8/9, (Yaz 2013), s. 481-494.

AKYALÇIN, Necmi, “Türkçe Deyimler Sözlüklerine Alınmış, Deyim Olmayan Kimi Söz Öbeklerine İlişkin Bir Değerlendirme”, *Folklor/Edebiyat*, (2011), s. 121-142.

ALKAYIŞ, Muhammet Fatih, “Türkçede Kullanılan Alıntı Bitki Adları”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, Volume 4/4 (Yaz 2009), s. 71-92.

ALKAYIŞ, Muhammet Fatih, “Bir Kitap Arkası Sözlük Çevirisi: Kutadgu Bilig”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 7/4, (Sonbahar 2012), s. 711-738.

ALONSO DE LA FUENTE, José Andrés, “Dravid Dilleri, Türkçe ve Sanskritçe Sözlüksel Karşılaştırmalar Üzerine Düşünceler”, *Türkbilig-Türkoloji Araştırma Dergisi*, C.24 (2012), 41-76.

ARSLAN, Mehmet, “Argo, Argo Sözlükleri ve İlk Basılan Argo Sözlüğü: Lugat-ı Garibe”, *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, S. 3, (2003), s. 5-72.

ARSLAN, Mustafa, "Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A. 210 Numarada Kayıtlı Lügat Mecmuası Üzerine Bir Değerlendirme (An Assessment On Dictionary Corpus Registered On Yz. A 210 Turk Dil Kurumu Library)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.8/1 (2013), s. 579-600.

ASLAN, Erdinç, "A Study on the Use of Mobile Dictionaries in Vocabulary Teaching", *Journal of Language and Linguistic Studies*, S.12/1 (2016), s.1-8.

ASLAN, Ezgi, Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü Üzerine. *Teke, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1) . (2016), s.534-544.

ASLAN DEMİRTAŞ, Ayşe, "Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Kullanma Konusundaki Tutum ve Davranışları", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 3, (2011), s. 65-134.

AYDIN, Erhan, "S. Gerard Clauson'un Etimolojik Sözlüğünde Yenisey Yazıtları ile İlgili Veriler", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, Volume 4/4 (Yaz 2009), s. 93-118.

AZMUN, Yusuf, "Türkmen Dilinde Farsça-Arapça Sözlükler ve Uğradıkları Değişiklikler Üzerine Notlar", *Agâh Sırrı Levend Armağanı, Turkish Studies*, C.24, S.3, s.7-38.

BAGDEMİR, Abdullah, "Avrupa Dillerinde Sözlüklere Verilen Adlar Üzerine (On The Nouns Used For Dictionaries In The European Languages)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.10/16 (2015),s. 207-248.

BARAN, Burhan, "Cevahirü'l-Ahbar Fi Hasayili'l-Ahyar'da Güncel Türkçe Sözlük'le Anlamca Örtüşen Deyimler", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.10/4 (Kış 2015), s. 129-148.

BASKIN, Sami, "Memlük Dönemi Türkçe Sözlüklerinin Yapısı", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, (2012), s. 23-40.

BASKIN, Sami, "Türkiye ve Dünyada Sözlük Bilimi: Tanımı, Kapsamı ve Diğer Bilimlerle İlişkisi", *International Journal of Language Academy*, S. 2/4, (Kış 2014) s. 445-457.

BAŞTÜRK, Şükrü, ULUOCAK Mustafa, "Lügat-i Farisi ve Arabi'de XVIII. Yüzyıl Söz Varlığı Üzerine", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S. 4/4 (Yaz 2009), s. 119-134.

BATUR, Zekerya, GÜLSEREN Cemil, "Sözlüklerin Niteliği ve İşlevsel Özelliği Bağlamında Sözlük Okuma Alışkanlığının Ana Dili Becerilerine Etkisi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s.135-147.

BAYNİYAZOV, Ayabek, Canar, BAYNİYAZOVA, "Kazakistan'da Kıpçak Sözlükleri ve XVIII-XX. Yüzyıllar Arası Sözlük Çalışmaları", *Bilgi Dergisi*, S.71, (Güz 2014), s. 81-92.

BERGENHOLTZ, Inger, BERGENHOLTZ, Henning ; Çev.: BİLGİN, Halim, "Bir veri tabanı, Dört Tek İşlevli Sözlük", *Türkoloji Dergisi*, C.21, S.2 (2014), s. 015-024.

BİNGÖL, Zekeriya, “Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 9, s. 197-206.

BOSTANCI ÇOLAK, Gülcan, Türkçe Sözlük Birimlerinin Kazandığı Yeni Yan Anlamlar, *Dil Araştırmaları*, S.16(2015), s.133-161.

BOZ, Erdoğan, “ Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu”, *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.1-44

BOZ, Erdoğan, “Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış (Semantics A View To Definitions Of Dictionary Units)” , *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.4/4 (Yaz 2009), s. 172-183.

BOZ, Erdoğan, “Çağdaş Türkçe Sözlüklerde Çokanlamlı Madde Başlarındaki Anlamların Sıralanma Sorunu: 'Klasik' Örneği (The Meaning Problem Per Article Line Up Meaningful Of Modern Turkish: Words As An Example Word “Classic”)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.4/8 (Güz 2009), s.146-158.

BOZ, Erdoğan, “Şair ve Yazarlar Sözlüklerinde Madde Başlarının İçerik Planı ve "Cahit Sıtkı Tarancı" Örneği (Content plan of interface units in dictionary of poets and writers and sample of “Cahit Sıtkı Tarancı”)” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.6/1 (Kış 2011), s.185-196.

BOZ, Erdoğan, “Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Kullanma Konusundaki Tutum ve Davranışları”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S.3, (2011), s.65-134.

BOZ, Erdoğan, “Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (Yaz 2011), s. 9-14.

BOZ, Erdoğan, “Ağızbilimi Terimleri Sözlüğü Üzerine”, *Diyalektolog-Ağız Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (Yaz 2011), s. 1-6.

BOZ, Erdoğan, “Değişen Sözlük Kültürümüz”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 746, (2014), s. 30-33.

BOZ, Erdoğan, “Ağız Sözlüklerinde Sözlükbirimlerin İçerik Planı Üzerine Öneriler”, *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*, (2014), s. 95-102.

BOZ, Erdoğan, “Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi”, *ERDEM*, S.69(2015),s.41-52.

TİETZE, Andreas, Çev.: BOZ, Erdoğan, “Türk Sözlükbiliminin Problemleri (The Problems Of Turkish Lexicography)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.7/4-1 (2012), s.13-20.

BOZKURT, Ferdi, “Sözlüklerdeki temel duygu kavramlarının yeniden tanımlanması: bir yöntem önerisi” , *Türkoloji Dergisi*, C.21, S.1 (2014), s. 025-034.

BÖLER, Tuncay, “Türkçe Sözlük (TDK) ile Örnekleriyle Türkçe Sözlük’ü (MEB) Karşılaştırma Denemesi”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.1, (2006), s. 101-118.

BÜYÜKAKKAŞ, Ahmet, “ Türkiye Türkçesi Ağız Sözlükleri Üzerine Bir Deneme (A Essay On Turkey Turkish Local Dialect Dictionaries)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s. 184-195

CEYHAN, Adem, “ Bazı Basma ve Yazma Türk Atasözü Derlemeleri”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4 (Yaz 2011), s.175-225.

COWİE, A. P. “Uygulamalı Bir Dil Bilimi Alanı: Sözlük Bilimi”, (Çev: Mesut Çetintaş), *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. LXXXVIII, S. 634 (Ekim 2004), s. 580-588.

CUMAKUNOVA, Güلزura, “Türkçeyi Türkçe anlatmak: *Türkçe-Kırgız Sözlük*’ün Neşrinden Sonra”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, (2006), 3/1, 21-34.

CUMAKUNOVA, Güلزura, “Türk Sözlükbiliminin Etkileşim Alanları”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4 (Yaz 2011), s.15-30.

ÇAĞATAY, Saadet, “Yazma Sözlük ve Gramerler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 9, (2012), s. 129-135.

ÇELEBİ, Safa, SANCİ UZUN, Demet, “TDK Güncel Türkçe Sözlük ile TDK Sesli Türkçe Sözlük’ün Ünlemlerin İşlevleri Bakımından Karşılaştırılması”, *International Journal of Language Academy*, S. 3/1 (Bahar 2015), s. 303-318.

ÇETİNKAYA, Bayram, “Eşdizimli Sözlükler (Collocations Dictionaries)” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes - SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s. 196-206.

ÇETİNKAYA, Bayram, “Sözlüklerde Tanımlama Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme(A Study on Defining Vocabulary in Dictionaries)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.9/9 (Yaz 2014), s. 395-406.

ÇİÇEK, Ali, “Sözlük Bilimi Açısından Kamus-ı Fransevi’nin İncelenmesi” , *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.23 (2004),s.25-32.

ÇİÇEK, Ali, “Sözlük Bilimi Açısından Kâmûs-i Türkî Üzerine Bir İnceleme”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 2, (2009), s. 183-193.

ÇOLAK, Gülcan, “Mecaz Anlamı Temel Anlama Dönüşen Kelimeler”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s. 148-171.

ÇÖGENLİ, M. Sadi, “Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 7-8, (Kasım 2000- Nisan 2001), s. 99-134.

DEMİR,İmdat, “Türkçe Sözlüklerde Vurgu(Stress In Turkish Dictionaries)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s. 207-235.

DEMİR, Nurettin ve EKER, Süer, “Ankara Ağızları Sözlüğü Örneğinde Ağız Sözlükçülüğü Hakkında Bazı Tespitler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (2010/II), s. 91-102.

DİNÇER, Şaziye, “ Sözlükbirimlerin Oluşturulmasına Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Bir Bakış Denemesi”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4 (Yaz 2011), s.31-39.

DOĞAN, Muammer, “Aksaray Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar –1 (Supplements Of Aksaray Dialect To The Dictionary Of Word Collection – 1)” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes - SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s. 236-249.

DOĞAN, Nuh, “Türkçe Sözlük’te Fiilisel Eşdizimlilik (Verbal Collocations in Turkish Dictionary)”, *Gazi Türkiyat*, S.17 (Güz 2015), s.67-84.

DOĞAN, Şaban, “ 15. Yüzyıla Ait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akrahâdîn’in İstilah Lügatı (Belong To The Fifteenth Century A Medicine Terms Dictionary: Terceme-i Akrahâdîn’s Medicine Terms Glossary)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V.4, S.4 (2009) , s. 250-316.

DOĞRU, Fatih, “Kâmûs-ı Türki’den Türkçe Sözlük’e Anlam Değişmeleri – Eylemler”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 8/9, (Yaz 2013), s. 1183-1222.

DOĞRU, Fatih, “Türkçe Sözlüklerde Eşadlı Sözlükbirimlerden Türmiş Sözlükbirimlerin Tanımlanması Sorunu”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4 (Yaz 2011), s.133-173.

DURANLI,Muvaffak, “Rusya’da Halk Ağzından Derleme Sözlüğü Ve Türkolojiye Katkısı (In Russia The Dictionary Compiled From Public Dialect And Its Contrution To Turkology)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s.317-330.

DURMAZ, Ramazan, “Oğuzcadan Gelen Esinti: Karakoyunlu Yörükleri Ağzından Büyük Türkçe Sözlüğe Katkılar (The Breeze Coming From Oğuzca: The Comparasion Of Some Words Spoken In Karakoyunlu Nomad With Those Defined In The Dictionary Of The Turkish Language Association)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (2009), s. 331-466.

DURMUŞ,Oğuzhan, “Alıntı Kelimeler Bakımından Türkçe Sözlük”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.26, (2004),s. 1-21.

DURSUNOĞLU, Halit, “Cumhuriyet Döneminde Yapılan Sözlük Çalışmaları ve Türkçe Sözlükler Üzerine Bir Kaynakça Denemesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, (Aralık 2011), s. 255-271.

DÜNDAR, Ayşe Nur Sır, “Ahterî-İ Kebîr’in Türk Sözlük Bilimine Katkıları (I)”, *Türük, Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S.4 (2014/2), s.139-160.

EKREM, Nuraniye Hidayet, “Mançu İmparatorluğu Döneminde Yazılmış Uygur Türkçesi Sözlükler”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi(MTAD)*, C.12, S.4 (2015) s.54-84.

EMİNOĞLU, Emin, “Galat Sözlükleri ve Mehmed Hafid Efendi’nin Galatât Sözlüğündeki Çağatayca Sözcükler”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 6/1, (Kış 2011), s. 996-1012.

EMİNOĞLU, Emin, “ Sözlükçülük Geleneği içinde Temel Sözlük Düzenleme Yöntemleri”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4 (Yaz 2011), s.93-121.

EMİROĞLU, Selim, “Türkçe Sözlükteki Akrahâlık Adlarının Tasnifi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 7/4, (Sonbahar 2012), s. 1691-1710.

ELBİR, Bilal ve YILDIZ, Hasan “Türkçe öğretiminde sözlük kullanımı ve sözlükçülük”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.11(2013) , s.249-268.

ELİAÇIK, Muhittin, “ Türkçe-Arapça Manzum Bir Lügat: Müfidü’l-Müstefidîn Ve Büyük İstinsâhî Farklar (A Turkish-Arabic In Verse Dictionary:

Mufidu'l-Mustefidin And Big Differences In Terms Of Copy) ”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.8/13 (2013), s.81-93.

ERBAY, Fatih, “Türkçe Sözlük’ün İlk ve Son Baskısındaki Batı Kökenli Kelimelere Dair”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, (2002), s. 129-135.

ERBAY, Fatih, “‘Gölge Kelime’ Terimi ve Çağatayca Sözlüklerdeki Bazı Gölge Kelimeler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 5/3, (Yaz 2010), s. 1175-1186.

ERCİYAS, Osman, “Osmanlı’da Batı Dillerine Ait Sözlükler”, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (Aralık 2011), s. 70-78.

ERDEM, Mehmet Dursun, “Ağız Sözlükçülüğü Üzerine (On The Dialectological Lexicography) ”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.8/13 (Sonbahar 2013), s.95-102.

EREN, Hasan, “Yeni Bir Etimolojik Sözlük”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. LXXXIX, S. 637 (Ocak 2005), s. 15-33.

ERENOĞLU, Dilek, “Merdani Rahimi’nin Kaşgay Türkçesi Sözlükleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.30 (2011), s.379-382.

ERGENE, Oğuz, “Alıntı Sözcükler İçin Verilen Kaynak Dil Ve Özgün Biçim Bilgileri Açısından Türkçe Sözlüklerin Karşılaştırılması (The Comparison Of The Turkish Dictionaries In Terms Of The Source Language For The Loan Words And Their Original Orthography)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.9/3 (Kış 2014), s. 647-674.

ERSOY, Hüseyin, “Türkçedeki Yabancı Sözcüklerin Kullanım Alanı Bilgileri ve Düşündürdükleri (Sözlükbilimsel Bir Çalışma)”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 1, S. 2, (2006), s. 205-219.

ERSOY, Hüseyin, “TDK-Türkçe Sözlükteki Bazı Yabancı Sözcüklere Ait Menşe Bilgileriyle İlgili Eleştirel Düşünceler”, *Dil Dergisi*, S. 136, (2007), s. 7-15.

ESEN ALİYAVA, Minara, “Rus Sözlükbilimine Genel Bir Bakış (An Overview Into Russian Lexicology)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009),s. 467-480.

FATHI, Besharat; Çev.: ASLAN, Ezgi, “Uzmanlar ve uzman sözlükbilimi: bakış açıları ve ihtiyaçlar”, *Türkoloji Dergisi*, C.21, S.1 (2014),s. 091-112.

GÖÇER, Ali, “Türk Dili İle İlgili Sözlüklere Genel Bir Bakış ve Günümüz İlköğretim Sözlükleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 50. Yıl Özel Sayısı, C. 2001/II, S. 598 (2001 Ekim), s. 388-403.

GÖÇER, Ali, “Türkçe Eğitiminde Öğrencilerin Söz Varlığını Geliştirme Etkinlikleri Ve Sözlük Kullanımı (Activities Of Developing Vocabulary Of Students And Dictionary Usage In Turkish Education)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s.1025- 1055.

GÖÇER, Ali, “Türkçe Eğitiminde Öğrencilerin Söz Varlığını Geliştirme Etkinlikleri ve Sözlük Kullanımı (Activities Of Developing Vocabulary Of Students And Dictionary Usage In Turkish Education)”, *Turkish Studies - International*

Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, S.5/1 (2010), s. 1007-1036.

GÖZAYDIN, Nevzat, “Türkülerimiz ve Türkçe Sözlük”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.C, S.714 (Haziran 2011), s. 483-490.

GÖZAYDIN, Nevzat, “Çukurova'nın Söz Varlığından Türkçe Sözlük İçin Katkılar”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (Şubat 2011), C. C, S. 710, s. 153-159

GÖZÜTOK, Avni, “Muhammed Kerim Bulgarî'nin Bulgarca [Tatarca] - Arapça - Farsça Sözlüğü”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.13 (2001),s. 57-78.

GÜL, Bülent, “İbni Mühenna Lügati'nin Türk ve Moğol Dil Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi” *Türkbilim-Türkoloji Araştırma Dergisi*, C.19 (2010), s 87-95.

GÜLENSOY, Tuncer, “ Bir Etimolojik Sözlük Üzerine Notlar”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. LXXXVII, S. 627(2004 Mart), s. 204-222.

GÜLENSOY, Tuncer, “ Türkiyede Etimolojik Sözlük ve Sözlük Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Kitap ve Makalelerle İlgili Bir Bibliyografya Denemesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. II (2007), s. 35-66.

GÜLSEREN, Cemil ve BATUR, Zekarya, “Sözlüklerin Niteliği Ve İşlevsel Özelliği Bağlamında Sözlük Okuma Alışkanlığının Ana Dili Becerilerine Etkisi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım (A Theoretical Approach In The Context Of Quality And Functional Properties Of Dictionaries On The Habits Of Reading Dictionary And The Native Language Skills)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4(Yaz 2009), s. 135-147.

GÜMÜŞ, Zehra, “ Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri (Verse Dictionary Şerhs (Commentaries) In Classical Turkish Literature)”,*Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.2/ 4 (Güz 2007), s. 423-431.

GÜMÜŞATAM, Gürkan “Kıbrıs Ağzı Üzerine Hazırlanan Sözlükler Ve Bu Sözlüklerdeki Yöntem Sorunları (On The Turkish Cypriot Dialects Dictionaries And Problems Of This Glossary Methods In)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (2009), s.481-504.

GÜMÜŞATAM, Gürkan, “ Türkiye Türkçesi Ağız Sözlüklerinin Hazırlanmasında İstem (Valenz) Verilerinin Gerekliliği Üzerine (About The Necessity Of Valency Data In The Preparation Of Accent Dictionary For Turkey's Turkish)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.9/6 (Bahar 2014), s. 419-439.

GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet, “XVIII. Yüzyılda Lâtin Harfleriyle Yazılmış Fransızca-Türkçe Bir Sözlük”, *Milli Folklor*, Yıl: 14, S. 54, (2009), s. 25-29.

GÜNEŞ, Bahadır, “Genel Ağ (İnternet) Sözlüklerinde İntikam/Öç ve İlgili Kavramlar”, *ActaTurcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl III, S. 1/2, (Ocak 2011), s. 242-254.

GÜNEŞ, Mustafa, “Akşemse'd-Din-zade Muhammed Hamdullah Hamdi'nin Tuhfetü'l-Uşşak'ı”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (Yaz 2011), s. 407-454.

GÜRLEK, Mehmet, “ TDK Türkçe Sözlük Örneğinde Madde Başı Olarak Edilgen Fiiller (Passive Verbs As Main Entries In The Dictionary By Turkish Language Institute)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.8/13 (2013), s.987-1002.

GÜRLEK, Mehmet, “ Türk Sözlükçüğünde Bir Dönüm Noktası: Misalli Büyük Türkçe Sözlük (A Milestone In Turkish Lexicography: “Misalli Büyük Türkçe Sözlük”)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.9/9 (Yaz 2014),s.1071-1090.

HARMANCI, Abdullah, “ Edebiyatımızda Bir İlk Öykücüler Sözlüğü Hüseyin Su-Ömer Lekesiz’in “Öykücüler ve Öykü Kitapları Sözlüğü” Üzerine Bir İnceleme”,*Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (Yaz 2011), s. 469-492.

HAZAR, Mehmet, Eski Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü (Old Turkey Turkish Dialects Dictionary)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s.516-525.

HORATA, Osman, “Esrar Dede’nin Lügat-i Talyan Tercümesi”, *Türkbilgi-Türkoloji Araştırma Dergisi*, C.1 (Nisan 2000/1), s.73-80.

IDO, Shinji, “Çat Pat Konuşmak İçin Sözlükler (Dictionaries For Gobble-Gabblers)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s.526-533.

İLHAN, Nadir, “Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri Ve Özellikleri (The Principles, Types And Features Of Dictionary Making)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s. 534-554.

İNCE, Yılmaz, “MANZUM SÖZLÜKLER ve “Şemsi’nin Cevâhirü’l-Kelîmât’ı Üzerine Bir Dil İncelemesi”,*Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, s. 175-182.

KAHYA, Hayrullah ve KILIÇARSLAN, Mustafa, “Yunanca- Osmanlıca/ Karamanlıca Bir Sözlük: Leksikon Ellinoturkikon”, *Turkish Studies- İnternational Perodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S. 4/4 (Yaz 2009), s. 725-742.

KALSIN, Şirvan ve KAPLAN, Mahmut,“Müellifi Meçhul Bir Lugat: Haza Kitab-ı Lugat-ı Dānisten (A Dictionary With Unknown Writer: Haza Kitab-ı Lugat-ı Dānisten)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V.4, S.4 (2009), s. 555-598.

KAMACI, Duygu, “Erzurum Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, I./1, (2011), s. 158-164.

KAMACI, Duygu, “Sözlükbilimde Yasal Sorunlar: Isichamazwi Sesindebele Sözlüğü’nde Marka Adlarının Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 10 (Yaz 2014), s. 23-35.

KARAAĞAÇ, Günay, “Sözlük Yapısı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 2001/II, S: 596, (Ağustos 2001), s. 120-127.

KARACASU, Barış, “ Türkçenin Ayak Topu Sözlükleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XCV, S. 678 (2008 Haziran), s. 531-541.

KARADAĞ, Özay, “İlköğretim Türkçe Sözlüklerinin Hazırlanmasında Temel Ölçütler”, *Türklük Bilimi Araştırmaları(TÜBAR)*,S.30 (2011), s.193-207.

KARADAVUT, Arda, “Türkçede Yeni Bir Neoloji Örneği: Fiilleşen Markalar (New Neology Sample In Turkish: The Verbalized Brands)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 39 (2016), s.245-252.

KARADOĞAN, Ahmet, “Türkiye Türkçesinde Birleşik Eklerle Oluşturulmuş Sözlük Öğeleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. LXXXVIII, S. 634 (2004 Ekim), s. 541-549.

KARADÜZ, Adnan, “Sözlük, Sözcük Anlamı Ve Öğrenme Üzerine (About Dictionary (Word Meaning And Learning)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK*, S.4/4 (Yaz 2009), s.636-649.

KARAHAN, Akartürk, “İlk Türk Lehçeleri Sözlüğü: Divānu Luğāti’t-Türk'te Lehçelerin Söz Varlığına Bir Bakış (The First Turkic Dialects Dictionary: Divānu Luğāti't-Turk And It's Dialects Vocabulary)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK*, S.4/4 (Yaz 2009), s.650-691.

KARAMAN, Erdal, “Azerbaycan Sahası Sözlükleri (Dictionaries Prepared In Azerbaijan)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK*, S.4/4(Yaz 2009), s. 692-715.

KARAMAN, Erdal, “Azerbaycan Sahasında Hazırlanan İlk Rusça-Türkçe Sözlük (Russian-Turkish Dictionary)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*[TAED],S.44 (2010), s, 23-35.

KARTAL, Ahmet, “Manzum □Bosnaca-Türkçe□ Sözlük Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XCIII, S. 664 (2007 Nisan), s. 348-353.

KARTALLIOĞLU, Yavuz, “Xavier Bianchi'nin “Dictionnaire Français-Turc” Adlı Sözlüğünde İmlanın Gizlediği Telaffuzlar”, *Türkbilim-Türkoloji Araştırma Dergisi*, C. 20 (2010), s1-11.

KAYA, Ceval, “Kıbrıs Ağız Sözlükçülüğü (Lexicology of Cyprus Turkish Dialect)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.8/9 (Yaz 2013), s.81-84.

KAYABAŞI, Bekir, “Abusupiyan Akayev'in Lügatü'l-Meşhur Adlı Sözlüğü Üzerine (Upon Abusupiyan Akayev's The Dictionary Of Lügatü'l-Meşhur)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK*, S.4/4 (Yaz 2009), s.716-724.

KAYMAZ, Zeki, “Cumhuriyet Dönemindeki Sözlük Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, *Karaman (Dil- Kültür ve Sanat Dergisi)*, Karaman Valiliği Yay., Ankara, 2005, s. 73-76.

KILIÇ, Atabey, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe- Arapça Sözlüklerimizden Subha-i Sıbyân”, *Erciyes Üniversitesi SBED*, S. 20, (2006/ 1), s. 65-77.

KILIÇ, Atabey, “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi “Hediyetü'l-İhvân”(One Of The Our Verse Dictionaries: Sübha-i Sıbyan Şerhi “Hediyetü'l-İhvan”)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.1/1(Yaz 2006), s, 13-23

KILIÇ, Atabey, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân-1-(İnceleme)(One Of The Turkish-Arabic Verse Dictionaries:Sübha-i Sıbyân-1-

(Investigation))” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.1/2 (Güz 2006), s. 85-104.

KILIÇ, Atabey, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyan-2 (Metin) (One Of The Turkish-Arabic Verse Dictionaries: Sübha-i Sıbyân-2- (Text)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.2/1(Kış 2007), s. 29-71.

KILIÇ, Atabey, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbî (Metin) (One Of The Turkish-Persian Verse Dictionaries: Tuhfe-i Vehbî (Text)), *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.2/2 (Bahar 2007), s. 410-475.

KILIÇ, Atabey, “Türkçe- Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)”, *Turkish Studies- İnternational Perodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal*, S. 2/4 (Güz 2007), s. 516-548.

KILIÇARSLAN, Mustafa, KAHYA, Hayrullah, “Yunanca – Osmanlıca / Karamanlıca Bir Sözlük: Leksikon Ellinoturkikon (The Greek–Ottoman/Caramanian Language Dictionary: Leksikon Ellinoturkikon)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s.725-742.

KIRBIYIK, Mehmet,“Miftâh-I Lisân Adlı Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.11 (2002), s.181-200.

KOCAPINAR, Pelin, “Kavram Sözlükleriyle İlgili Terminoloji Üzerine (The Terminology Related to The Conceptual Dictionaries)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 9/9, (Yaz 2014), s. 745-752.

KOCAPINAR, Pelin, “Sözlüklerin Ortaya Çıkışıyla İlgili Teoriler Üzerine Bir Değerlendirme, (An Analysis on Theories about the Emergence of Dictionaries)”, *Gazi Türkiyat*, S.16, (2015 Bahar)”, s.129-141.

KOÇ, Emel, “Felsefe, Kültür, Dil-Sözlük: Türkiye’de Felsefe Dilinin Şekillenmesinde Terminoloji Çalışmaları ve Sözlük/Felsefe Sözlüğü Hazırlama Girişimleri, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4 (Yaz 2011), s.55-81

KOÇ, Fatma Özkul, “Dil Bilgisi Terimleri Sözlükleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. LXXXVI, S. 621 (2003 Eylül), s. 238-244.

KOÇOĞLU, Turgut, “Ruşçuklu Zarîfî Ömer Baba ve Manzum-Mensur Tasavvuf Terimleri Lügatçesi: İstilahât-ı Meşâyih (Zarîfî Omar Baba From Ruscuk and His Glossary Of Verse-Prose Sufi Terminology: İstilahât-i Mashayikh)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.7/3 (2012), s. 1751-17

KOLAÇ, Emine, “İlköğretim Odaklı Bilimsel Yayınlarda Sözlük Kullanma Durumu (Use Of Dictionary In Elementary Education Oriented Scientific Publications)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (2009), s. 743-760.

KOLAÇ, Emine, “Öğretmen Adaylarının Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu Kullanma Konusundaki Tutum ve Görüşleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XCVIII, S. 691 (2009 Temmuz), s. 50-59.

KOLUKISA, Ali Aycan, “Tarihsel bakış açısıyla sözlük — Türkiye’deki Japonca örneği —” *Dil Dergisi*, S. 159 (2013), s.028-047. ,

KORAŞ, Hikmet, “Türkiye’de Çağdaş Türk Lehçeleri İle İlgili Sözlük Çalışmaları (Dictionary Studies About The Turkic Languages In Turkey And) “New Uighur Turkish Dictionary”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s.761-789

KORKMAZ, Zeynep, “Türkiye’de Ağız Sözlükleri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2000/II, S. 583 (2000 Temmuz), s. 7-14.

KULAMSHAeva, Baktygul, “ Türk Cumhuriyetlerinde Sözlükbilim - Üçüncü Dil Çeviri Sözlükleri (ÜDÇS) Üzerine Bir Değerlendirme (Lexicography In Turkic Republics - Focusing On Third Language Translated Dictionaries (TLTD) -)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.10/16 (2015), s. 923-936.

KURGUN, Levent, “Özel Adlar ve Sözlük Birimleri Üzerine”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI/2, (Kış 2011), s. 293-307.

KUŞ, Bahri, “Ters Dizim Sözlüklerinin Türk Dili Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi”, *TAED* 54, (2015), s. 103-115.

KÜÇÜK, Salim, “Türk Lehçeleri Sözlüklerinde Somutlaştırma Yoluyla Yapılmış Renk Adları (The Color Names Made through Concreteness in Turkish Dictionaries of Dialects)”, *Gazi Türkiyat*, S. 7 (GÜZ 2010), s.155-196.

KÜLTÜRAL, Zühal, “Dil Bilgisi Terimleri Sözlükleri ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar”, *Turkish Studies- İnternational Perodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S. 4/3 (Bahar 2009), s. 2378-2389.

KÜLTÜRAL, Zuhâl, “Karakoyunlu Muhammedtağı ve Ferheng-i Türkî Lugati (Karakoyunlu Muhammedtağı And The Glossary Of Ferheng-i Türkî)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes - SÖZLÜK*, S.4/4 (Yaz 2009), s.790-796.

KÜLTÜRAL, Zuhâl, “Sözlük Bilimi Açısından Dîvânü Lugâtî’t-Türk (Lexicology Of Dîvânü Lugâtî’t-Türk) ”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK*, S.4/4 (Yaz 2009), s.797-813.

MANGIR, Mediha, “ Osman Cemal Kaygılı ve Argo Lügati”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (Yaz 2011), s. 455-467.

MELANLIOĞLU, Deniz, “Ortaokul Öğrencilerinin Sözlük Kullanma Alışkanlıkları: Nitel Bir Araştırma”, *Teke, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 2/2, (2013), s. 266-284.

MUTLU, Hüseyin Kahraman, “Türkçe Öğretiminde Sözlükçülük Tekniği Açısından Tematik Sözlükler(In Turkish Education Thematic Dictionaries From Dictionary Technics Point Of View) ”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK*, S. 4/4 (Yaz 2009), s.814-822.

MUTLU, Hüseyin Kahraman, “Sözlükçülük Teknikleri Açısından Türkçe Cep Sözlükleri”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4 (Yaz 2011), s.123-132.

NALBANT, Bilge, “Türkiye yazmaları arasında bir Çağatayca-Oğuzca kısa sözlükçe”, *Türkoloji Dergisi*, C.20, S.2 (2013), s. 079-090.

OKUMUŞ, Sait, “Muhammed Hevâî Üsküfi ve Türkçe-Boşnakça Manzum Sözlüğü Makbûl-i Arif (Potur Şâhidî) (Muhammed Hevâî Uskufi And His Turkish-Bosnian Verse Dictionary Makbûl-i Arif (Potur Şâhidî))”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK*, S.4/4 (Yaz 2009), s. 823-844.

OKUR, Alpaslan, “ İlköğretim Türkçe Sözlükleri Üzerine (On The Elementary Turkish Dictionaries)” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 6/1(Kış 2011), s.1567-1583.

ÖBEK, Ali İhsan, “Tarihî Türk Sözlükçülüğünde Dönüm Noktası:[Büyük] Türk Lügati (Milestones In History Turkish Lexicography: [Büyük] Türk Lügati) ”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes - SÖZLÜK*, S.4/4 (Yaz 2009), s.845-855.

ÖLKER, Gökhan, “ Rumca-Türkçe Manzum Sözlük Tuhfetü'l-Uşşâk (Greek–Turkish Verse Dictionary Tuhfetü'l-Uşşâk)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK*, S.4/4 (Yaz 2009), s.856-872.

ÖLKER, Perihan, “Klâsik Edebiyatımızda Manzum Lügat Geleneği ve Mahmûdiyye (Verse Dictionary Tradition In Our Classical Literature And Mahmûdiyye)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK*, S.4/4 (Yaz 2009),, s. 873-885.

ÖZ, Yusuf, “Anadolu Sahasında Yazılmış Farsça-Türkçe Sözlükler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C: I-II, S: 42 ([2003] 1999), s. 177-187.

ÖZDEMİR, Hakan, “Refik Halit Karay’ın Üç Nesil Üç Hayat Adlı Eserinden Türkçe Sözlük’e Katkılar (Contributions To Turkish Dictionary Of Refik Halit Karay’s Üç Nesil Üç Hayat Name Works) ”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK*, S.4/4 (Yaz 2009), s.886-890.

ÖZGÜR, Can, “Kıpçak Sahasına Ait Sözlük Ve Kaynaklarda At ve Atçılıkla İlgili Terminoloji(Dictionary And Resources In Kipchak Fields Terminology Of Horse And Horseship) ”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK*, S.4/4 (Yaz 2009), s.891-905.

ÖZKAN, Abdurrahman, “Türkçe Sözlük’teki Kısaltma Grupları”, *Araştırmalar İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Yıl:6, S. 12, (2004), s. 173-179.

ÖZKAN, Bülent, “ Güncel Türkçe Sözlük’te ‘Zarf’ Olarak Tanımlı Sözlük Birimlerin Derlem-Denetimi (An Investigation On Corpus-Checking Of Lexems Defined As ‘Adverb’ In Güncel Türkçe Sözlük)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 5/3 (Yaz 2010), s. 1764-1782.

ÖZKAN, Bülent, “Türkiye Türkçesinde ‘İkili Tekrarlar’ın Sözlükbirimsel, Dizgesel ve Metinsel Görünümleri Lexical (Syntactic and Textual Aspects Of ‘Double Reduplication’ In Turkey Turkish)” *Turkish Studies - International*

Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, S. 5/4, (Güz 2010), s. 564-582.

ÖZKAN, Bülent, “Yöntem ve Uygulama Açısından “Türkiye Türkçesi Söz Varlığının Derlem Tabanlı Sözlüğü”, *Bilig*, S. 66, (Yaz 2013), s. 149-178.

ÖZKAN, Erdost, “ İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Öğrencilere Kazandırılması Hedeflenen Sözcüklerin Öğretimi ve İç Sözlük İlişkisi (Mersin İli Örneği)(Instruction Of Words In 8th Grade Turkish Course Books Which Are Targeted To Get Acquired To Students And Their Relation To Internal Lexicon (The Case Of Mersin) ”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.8/1 (2013), s. 2095-2114.

ÖZKAN, Nevzat, “Gagavuz Türkçesinin Sözlükleri Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12/2 (Güz-II 2001), s. 749-760.

ÖZTÜRK, Faruk, “Kırgız Sözlükçülüğünde Husein [Karasayev] Karasayev Ve Konstantin [Kuzmiç] Yudahin’in Yeri (The Place Of Husein [Karasayevich] Karasayev And Konstantin [Kuzmich] Yudahin In Kyrgyz Lexicography)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V.7, S.4/II (2012), s.2643-2654.

ÖZTÜRK, Furkan, “İşlevsel Sözlük Ve Osmanlı Şiirinde Bağlam (Functional Glossary And in Ottoman Poetry Context)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V.3, S.1(2008),s, 326-334.

PULTAR, Mustafa, “İlk Türkçe Denizcilik Sözlükleri” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 9, S. 34, Kasım- Aralık- Ocak 2005-2006, Ankara 2005, s. 299-306.

RAHİMİ, Farhad, “ Gönül Maddesinin Farklı Türkçe Sözlüklerde Karşılaştırmalı İncelenmesi Üzerinden TDK Sözlüğünün Sözlük Bilimi Açısından Değerlendirilmesi (Evaluation Of Tdk Dictionary In Terms Of Lexicography From The Comparative Examination Of Gönül Substance In Different Turkish Dictionary)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 9/6 (Bahar 2014), s.897-911.

SADİGOVA, Cemile Alıkızı, “Sözlükçülük Tarihinde Farsça- Türkçe İlk Çeviri Sözlüklerinin Ortaya Çıkması”, *Türkler/ 5*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

SARI, Mustafa, “Lügat-ı Ecnebiye”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (Yaz 2011), s.359-406.

SARIGÜL, Kerim, “Dilbilim, Sözlükbilim ve Bilgisayar (Linguistics, Lexicography ve Computer)”,*Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4 (Yaz 2011), s.41-53.

SARIYEV, Berdi, “Türkmen Sözlükleri ve Sözlükçülüğü Üzerine Yapılan Araştırmalar Hakkında”, *Teke, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 2/1, (2013), s. 150-165.

SAVRAN, Hülya, “Türkçe Sözlükteki Örneklerden Hareketle Dönüştü ve İşteş Fiillerin Geçişlilik Durumları”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 4 (2000), s. 365-370.

SELÇUK, Bahir ve ALGÜL, Mesut, “Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürrî'nin Güher-Rîz'i”, *Journal of Turkish Language and Literature*, C.1, S.2 (2015), s.133-164.

SUBAŞI, Derya Adalar, “Renkler Ulamı Üzerine Türkçe ve Arapça Sözlük Tabanına Yönelik Gözlemler”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic - International Periodical*

For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, S. 7/2 (İlkbahar 2012), s. 963-977.

SUBAŞI, Derya Adalar, “Araplarda Sözlükçülük Çalışmaları ve El-Mu’cemu’l-‘Arabiyyu’l-Esasi Adlı Sözlüğün Eleştirisi”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4 (Yaz 2011), s.237-250.

ŞAHİN, Hatice, “Farsça'dan Türkçe'ye Bir Sözlük Camiü'l-Fürs”, *EJOS*, VII/16, 2004, s. 1-11.

ŞAŞ, Ali Kemal, “Sözlük Bilimi Açısından Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a Lir-Rûhânî Ve't-Tabîb”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C: 3, S: 5, (2013), s. 151-180.

ŞENEL, Mustafa ve Selma, “Yabancılarla Dil Öğretme Yöntemleri Açısından Türkçe-İtalyanca Bir Sözlük”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 6, S. 11, (Ocak 2013), s. 993-1031.

ŞİŞMAN, Rabia Şenay, “‘İmād-zāde Velî b. Yûsuf-ı ‘İmādî Farsça Türkçe Sözlüklerden İlm-i Lugat (Metin)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 11/4 (2015), s. 899-974.

TAN, Nail, “Gönüllü Bir Halk Kültürü Derlemecisinin Kitaplarındaki Sözlüklere Girmemiş Bazı Atasözü ve Deyimler Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: CII, S: 725, (Mayıs 2012), s. 356-363

TEKİN, Feridun, “Ortak Dil Bağlamında Terim Birliği Açısından Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Edebiyat Terimleri Üzerine Bir Karşılaştırma (Based On The Idea Of A Common Language, A Comparison Between Turkish And Uzbek Literary Terms With Respect To Terminology Unity Or Commonness)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S. 4/4 (Yaz 2009), s.922-932.

TEMİZEL, Ali, “Esedullah Merdânî Rahîmî, Qaşqayî Sözlüğü: Kaşqay Türkçesi-Farsça Sözlük”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.24 (2008), s.473-479.

TEZCAN AKSU, Belgin, “Türk Dil Kurumunun Sözlük Çalışmaları 1932-2002”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 2002/II, S: 607, (Temmuz 2002), s. 140-174.

TOPARLI, Recep, “En Büyük Sözlük mü? Yanlışlarla Dolu, Şişirilmiş Bir Sözlük mü?: Püsküllüoğlu Sözlüğü”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (Mart 2007), C: XCIII, S: 663, s. 195-206.

TORUN, Yeter, “Derleme Sözlüğü ve Türkçe Sözlük'te Madde Başı Olarak Kişi Adıllarının Kullanımları Üzerine”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 18, S. 1, (2009), s. 377-386.

TÖKEL, Dursun Ali, “Divan Şiirinin Anlaşılmasında Sözlüklerin Rolü Nedir?, What Is The Role Of Dictionaries For Misunderstanding Divan Poetry? ”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes - SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s 933-94

TULU, Sultan, “Türkmencenin Gümbed Ağzı'ndan Bir Metin Ve Örnekli Sözlük (A Sample Text From The Gumbad Dialect Of Turkmen) ”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S.4/4 (Yaz 2009), s.945-967.

UÇMAN, Abdullah, “ Rıza Tevfik’in Yarım Kalan Felsefe Lügati: MUFASSAL KAMUS-I FELSEFE”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4 (Yaz 2011), s.83-92.

ULUOCAK, Mustafa ve BAŞTÜRK, Şükrü, “Lügat-i Farisi ve Arabi’de XVIII. Yüzyıl Söz Varlığı Üzerine”, *Turkish Studies- İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S. 4/4 (Yaz 2009), s. 119-134.

UNAT, Yavuz, “Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi”, *OTAM*, S.11 (2000),s. 633-696.

USMANOVA, Shoir, “Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü’ndeki Bazı Mutfak Araç Gereç İsimleri Üzerine”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*”, S. 4, (Yaz 2011), s. 335-348.

USTA, Halil İbrahim, “Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi -DTCF Dergisi*, C. 46, S.1 (2006),s. 223-242.

USTA, Halil İbrahim, “Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.7, S.2 (2010 Haziran), s.092-101.

UYVAL, İdris Nebi, “Ağz Araştırmalarında Bağlamsal Sözlük ve Dizin Kullanımı”, *Diyalektolog*, S. 5, (Kış 2012), s. 55-62.

VURAL,Ülkü, “Almanya’da Sözlükçülük ve Sözlükler”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*”, S. 4, (Yaz 2011), s. 259-279.

ÜŞENMEZ, Emek, “ Özbek Türkolog Berdak Yusuf ve Sözlük Çalışmaları (Uzbek Turkologist Berdak Yusuf and Lexical Studies)” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V.7, S.4/II (Sonbahar 2012), s.3181-3188.

VURAL, Hanifi, BÖLER, Tuncay, “ Türkçe Sözlük (TDK)’Ten Hareketle 1944’ten 2005’e Dilimizdeki Batı Kökenli Sözcükle (The West Origin Words Based On Turkish Dictionary (TDK) Since 1944 To 2005)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.36 (2008), s. 49-63.

YAKAR, Halil İbrahim, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ’id (One Of Our Turkish-Arabic Verse Dictionary Nazm-i Ferâ’id)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes - SÖZLÜK*, S.4/4 (2009), s.995-1024.

YAMAN, Havva, “İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Sözlük Kullanma Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *TÜBAR*, XXVII, (Bahar 2010), s. 735-751.

YAVUZ, Galip, “Sözlükbilim ve Arapça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6 (1), (2002), s. 113-121.

YAVUZ, Haluk, “Türkçe Tıp ve Komşu Bilim Sözlükçelerine Bir Bakış”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XC, S: 643, (Temmuz 2005), s. 48-60.

YAVUZ, Serdar, ŞENEL, Mustafa, “ Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü (Terms Glossary of Place Names (Toponmy)) ”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.8/8 (2013), s.2239-2254.

YAVUZARSLAN, Paşa, “Anadolu Sahasında Yazılmış Eski Bir Arapça Türkçe Sözlük Üzerine Notlar”, *Türkoloji Dergisi*, C.14, S.1(2001), s. 071-091.

YAVUZARSLAN, Paşa, “Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri Ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türki'si”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi - DTCF Dergisi*, C. 44, S. 2 (2004),s. 185-202.

YAVUZARSLAN, Paşa, “Türk Dilinin Sözcük Tarihi Açısından Önemli Bir Eser Et-Tuhfetü'z- Zekiyye Fil-Lügati't- Türkiyye”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (2004/1),s. 153-162.

YAVUZARSLAN, Paşa, “Sözlüklerde Sularında Kelimesi ve Kökeni”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. II, (2006), s. 139-148.

YETKİN, Nihal, “Dictionary Use by Second and Four Year Translation Students versus Professional Translators.” *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (Yaz 2011), s. 493-512.

YILMAZ, Engin ve KOÇMAR, Yonca, “İlköğretim Okulları (6., 7. ve 8. Sınıflar) için Hazırlanan Türkçe Sözlüklerin Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığını Yansıtmaması Bakımından Değerlendirilmesi”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 18, (2009), s. 79-98.

YULDASHEV, Marujfon, “Özbekistan'daki Sözlük Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (Yaz 2011), s. 251-258.

YÜKSEL, Süheyla, “Mükemmel Osmanlı Lügati'nin Neşrine ve Fâik Reşâ'ın Sözlük Çalışmalarına Dair”, *Kebikeç*, S. 21, Ankara, 2006, s. 257-265.

ZÜLFİKAR, Hayal, “Değerlendirmeler: Hâmit Atalay: İngilizce-Türkçe Sözlük, (Kitaplar - Tenkit)”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 2000/I, S: 578 (2000 Şubat), s. 187-188.

1.4. Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

ACAR, Serper, *Necati Bey Divanı Sözlüğü (Bağlamli dizin ve işlevsel sözlük) / Necati Cey court of dictionary (Contextual index and functional dictionary)*, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, 678 s. (Yüksek lisans tezi).

ADALAR SUBAŞI, Derya, *Sözlük verilerine dayalı görünümleleriyle Arapçada kavram oluşturma yolları / Ways of creating concepts in Arabic on the concept of dictionary datas*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, 324 s. (Doktora tezi).

ADAMIŞ, Emel, *Dictionary use in learning a second language / Yabancı dil öğreniminde sözlük kullanımı*, Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2002, 80 s. (Yüksek lisans tezi).

AĞBABA, Gülhan, *Türkçe sözlüklerdeki tanımlarda eylemden türemiş sözcüklerin üye ve rol yapısının yeri / The place of argument structure of words derived from the verb in the defination of Turkish dictionaries*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, 128 s. (Yüksek lisans tezi).

AKÇAY, Yusuf, *Osmanlı Dönemi sözlükçülüğü ve Karahisarî'nin Şâmilü'l-luga isimli sözlüğü üzerine bir inceleme / An analysis on lexicography of Ottoman Period and lexicon named Şâmilü'l-luga*, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, 1016 s. (Doktora tezi).

AKICI, Sibel, *Cumhuriyet devri edebiyat terimleri sözlüklerinin toplu indeksi üzerine bir araştırma / A research about the collective index of literary*

terms dictionaries in the republic era, Adnan Menderes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2007, 417 s. (Yüksek lisans tezi).

AKINCI, Nesrin, *Türkçe Sözlük'teki fiillerin sınıflandırılması ve gövde eklerinin işlevsel tasnifi / The classification of the verbs in Turkish Dictionary and functional classification of stem prefixes and suffixes*, Cumhuriyet Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2007, 186 s. (Yüksek lisans tezi).

AKSÖZ YILDIRIM, Munise, *Türk ve Alman yazınında belli yazın türlerinin sözlük maddeleri bağlamında karşılaştırmalı olarak irdelenmesi / Die vergleichende interpretation bestimmter literaturgattungen in den Turkischen und deutschen lexikon-artikeln*, Çukurova Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2001, 345 s. (Yüksek lisans tezi).

ALGÜL, And, *Çevrimiçi mekanın yol açtığı yeni iletişim örüntüleri: İTÜ Sözlük örneğinde antropolojik bir inceleme / New communication patterns caused by online space: An anthropological case study in İTÜ Sözlük*, Yeditepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, 265 s. (Doktora tezi).

ALİMU, Maituohuti, *Türkçe öğretiminde kaynak metinlerin söz dağarcığına katkısı: İzahlı sözlük incelemesi / Contribution to the vocabulary of the source text: The annotated dictionary review*, Marmara Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2015, 190 s. (Yüksek lisans tezi).

ALKIM, Emel, *Morphological analysis in natural language processing for Turkish language and a new approach for lexicon design / Türkçe için doğal dil işlemede biçim birimsel çözümleme ve sözlük tasarımı için yeni bir yöntem*, Dokuz Eylül Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2006, 89 s. (Yüksek lisans tezi).

ALNIAÇIK, Esra Gülsün, *Der Sinnbereich "beleidigen" und "verletzen" im Deutschen und Türkischen. Ein Beitrag zur lexikologischen und semantischen sprachanalyse / Almanca ve Türkçe'deki "darılmak", "kırılmak" anlam alanlarının karşılaştırılması. Sözlükbilimi ve anlambilimi ilgili bir çalışma*, Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, 303 s. (Yüksek lisans tezi).

ALPAK, Mehmet Nuri, *Arap dilinde sözlük çalışmaları ve Nazım Efendi'nin Tercümanı'l-Lügat adlı eserinin incelenmesi / Lexicology in the arabic language and Nazım Efendis dictionary name of Tercümanı'l-Lügat*, Yüzcüncü Yıl Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2006, 91 s. (Yüksek lisans tezi).

ALPARSLAN, Selda, *Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fî-Lügati'l-Fârsiyye ve'd-Deriyye: Bir sözlük denemesi / Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürri'yye fî-Lügati'l-Fârsiyye ve'd-Deriyye: A trial of dictionary*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, 589 s. (Yüksek lisans tezi).

ALTINOK, Şerife İper, *Teaching vocabulary using collocations versus using definitions in EFL classes / Kelimelerin birlikte kullanıldığı bir kelime ile veya sözlük anlamları ile öğretimin karşılaştırılması*, İhsan Doğramacı Bilkent Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000, 71 s. (Yüksek lisans tezi).

ALTINEL, Esin, *Türkmençe-Türkçe Sözlük'e göre Türkmen Türkçesinde kelime yapımı / Word formation in Turkmen Turkic according to the Turkmen-Turkish dictionary*, Niğde Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2003, 216 s. (Yüksek lisans tezi).

ALTUN, Harun, *İlk Farsça-Türkçe sözlüklerden Sihâhu'l-Acem: Karşılaştırmalı inceleme ve kelime dizini / Sihâh al-'Ajam, one of the Turkish-Persian dictionaries: Comparative analysis and vocabulary index*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, 401 s. (Yüksek lisans tezi).

ASLAN DEMİRTAŞ, Ayşe, *Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Kullanma Konusundaki Tutum ve Davranışları*, Afyon Kocatepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2010, 123 s. (Yüksek lisans tezi).

AYABAKAN, Meltem, *Türkçe sözlükte eşdizimli ögelerin sunumu ve görünüşleri / Presentation and aspects of collocations in Turkish dictionary*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, 256 s. (Yüksek lisans tezi).

AYDEMİR, Yasemin, *Sözlüksel görünüş ve Türkçe eylemlerin anlambilimsel sınıflandırılması: Sözlükçe-sözdizim etkileşimi / Lexical aspect and semantic classification on Turkish verbs: Lexicon-syntax interaction*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, 296 s. (Doktora tezi).

AYDIN, Duygu, *A study on a monolingual Turkish dictionary design for children with special emphasis on first and second year primary school children / Çocuklar için tekdilli Türkçe sözlük tasarımı üzerine özellikle ilköğretim birinci ve ikinci sınıf çocuklarına yönelik bir çalışma*, Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 93 s. (Yüksek lisans tezi).

BAKİ, Zeynep Safiye, *İnternet folkloru/netlore bağlamında sözlü kültürün dönüşümüne netnografik yaklaşımlar: Katılımcı sözlük örnekler/Netnographic approach to transformation of verbal culture within the context of netlore/internet folklore: Participatory dictionary examples*, Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, 141 s. (Yüksek lisans tezi).

BASATEMUR, Ahmet, *Sözlükbirimlerin tanımlanması bağlamında Türkçe sözlüklerin karşılaştırılması / Identification of the context of lexemes comparison of Turkish dictionaries*, Eskişehir Osmangazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2013, 280 s. (Yüksek lisans tezi).

BASKIN, Sami, *Eş-Şüzürü'-Zehebiyye ve'l-Kıtai'l-Ahmediyye f'l-Lugati't-Türkiyye (sözlükbilimsel bir inceleme) / Eş-Şüzürü'-Zehebiyye ve'l-Kıtai'l-Ahmediyye f'l-Lugati't-Türkiyye (a lexicographical analysis)*, Ondokuz Mayıs Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2012, 505 s. (Doktora tezi).

BAŞARAN, Cahit, *Kürt dilinde sözlükler / The dictionaries in Kurdish language*, Bingöl Ü. Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl, 2014, 85 s. (Yüksek lisans tezi).

BAYIR, Özden, *Analiz ve sentez seyreklik için sözlük öğrenme algoritmaları ve görüntü işlemede uygulamaları / Dictionary learning algorithms for analysis and synthesis sparsity and applications in image processing*, İstanbul Teknik Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2015, 75 s. (Yüksek lisans tezi).

BAYRAKTAR, Sevgi, *The effectiveness of computer glosses on vocabulary learning . 11 or 12 glosses: With or without pictures? / Bilgisayar destekli sözlükçelerin kelime öğrenmeye etkisi. Sözlükçeler anadilde mi verilmeli ikinci dilde mi verilmeli? resim desteği olmalı mı olmamalı mı?*, Anadolu Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 2008, 96 s. (Yüksek lisans tezi).

BEKAR, Eren, *Web tabanlı sözlükler kullanılarak eş anlamlılar sözlüğü oluşturma / Generating thesaurus using web based dictionaries*, Yıldız Teknik Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, 2010, 77 s. (Yüksek lisans tezi).

BERBER, Ceren, *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yardımcı kaynak hazırlama: Sözlük modeli ön çalışması / Providing a supplementary reference on teaching Turkish as a foreign language: Preliminary study of a dictionary model*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, 170 s. (Yüksek lisans tezi).

BİLGİN, Efsun, *Türkçe sözlük'te özel ad kaynaklı sözler / The words originated from proper names in (TS)*, İstanbul Aydın Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2015, 53 s. (Yüksek lisans tezi).

BOZKURT, Ferdi, *Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi Ölçütleri/Lexeme Selection for General Dictionaries*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2016, 287 s. (Doktora tezi).

CEBİROĞLU, Gülşen, *Sözlüksüz köke ulaşma yöntemi/Root reaching method without dictionary*, İstanbul Teknik Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2002, 96 s. (Yüksek lisans tezi).

CİVRİZ, Mert, *Dictionary-based effective and efficient Turkish lemmatizer/Sözlük tabanlı etkin ve verimli Türkçe gövdeleyici*, Dokuz Eylül Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2011, 109 s. (Yüksek lisans tezi).

ÇAKICI, Ruket, *A Computational interface for syntax and morphemic lexicon/Sözdizim ve biçimbirimsel sözlükler için berimsel arayüz*, Orta Doğu Teknik Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, 2002, 64 s. (Yüksek lisans tezi).

ÇAKMAK, Asena, *Sözlük aktarımı üzerine betimleyici ve eleştirel bir çalışma /A descriptive and critical study of dictionary translation*, Yıldız Teknik Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, 126 s. (Yüksek lisans tezi).

ÇELİK, Ahmet, *Yabancı dil öğreniminde karekod destekli mobil öğrenme ortamının aktif sözcük öğrenimine etkisi ve öğrenci görüşleri: Mobil Sözlük örneği / The effect of QR code assisted mobile learning environment on productive vocabulary learning in foreign language studies and student reviews: The example of Mobile Dictionary*, Gazi Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2012, 193 s. (Yüksek lisans tezi).

ÇELİK, Yasemin, *Türkçe Sözlük'ün A, B, C maddelerindeki fiillerin Eski Anadolu Türkçesindeki görünüşleri / Old Anatolian Turkish perspectives of the verbs in the A, B, C items of Turkish Dictionary*, Çukurova Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2010, 239 s. (Yüksek lisans tezi).

ÇETİNKAYA, Hayrullah, *Lise düzeyinde Arapça öğrencilerinin sözlük kullanma becerileri ve bu becerileri geliştirmeye yönelik etkinlikler / Skills of use dictionary for high-school level Arabic students and activities designed to development these skills*, Gazi Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2014, 72 s. (Yüksek lisans tezi).

DALGIÇOĞLU, Nazan, *Der Simmbereich Ironie im Deutschen und im Türkischen Ein Beitrag zum semantischen und lexikologischen Sprachvergleich / Almancada ve Türkçede ironi kavramları anlambilimi ve sözlükbilimi açısından dilsel karşılaştırma*, Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, 224 s. (Yüksek lisans tezi).

DEMİRCİ, İlker, *Tuhfe-i Vehbi manzum sözlük: Transkripsiyonlu metin, inceleme, sözlük / Tuhfe-i Vehbi: Transcribed text, analysis, dictionary, facsimile*, Nevşehir Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2012, 490 s. (Yüksek lisans tezi).

DEMİRCİ, Özlem, *Türkçe ve Almanca Sözcükteki Ödünçleme Terimleri. "TDK-Türkçe Sözlük" ve "DUDEN-Universalwörterbuch" örneğinde Sözlükbilimsel-Karşılaştırmalı bir çalışma*, Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, 381 s. (Yüksek lisans tezi).

DEMİREL, Saniye, *Yıldız Teknik Üniversitesi öğrencilerinin yabancıdil olarak İngilizce'yi öğrenme süreçlerinde yazılı dilde yaptıkları sözlüksel yanlışların çözümlemesi / The analysis of written language lexical errors made by the Yıldız*

Technical University students in the process of learning English as a foreign language, Yıldız Teknik Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, 273 s. (Yüksek lisans tezi).

DOĞRU, Fatih, *Kâmûs-ı Türkî'den Türkçe sözlük'e anlam değişimleri Eylemler / Semantic changes from Kâmûs-i Türkî to Türkçe sözlük Verbs*, Eskişehir Osmangazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2012, 337 s. (Yüksek lisans tezi).

DÖNGER, Ahmet, *Sözlük kullanma eğitiminin yabancı dil olarak Almanca öğrenimine etkisi / Der einfluss der wörterbuchbenutzungsdidaktik auf Deutsch als fremdsprache*, Çukurova Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2009, 132 s. (Doktora tezi).

DUMAN, Ezgi, *Der Sinnbereich "Ehre, Stolz, Würde" im Deutschen und im Türkischen. Eine kontrastive studie zur semantik, lexikologie und lexikographie / Almanca ve Türkçe'deki "Onur", "Gurur", "Şeref" anlam alanlarının karşılaştırılması. Sözlükbilim, sözcükbilim ve anlambilim üzerine karşılaştırmalı bir çalışma*, Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, 295 s. (Yüksek lisans tezi).

DURMUŞ, Ali Osman, *Fransızcada ve Türkçede sözlüksel üye değişimleri / Lexical argument alternations in French and Turkish*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, 148 s. (Yüksek lisans tezi).

ERDEM, Sevim, *Derleme ve tarama sözlüklerindeki ortak maddelerin karşılaştırılması (fiil) / Comparison of the common items of verbs in the dictionaries of derleme and tarama*, Sakarya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011, 229 s. (Yüksek lisans tezi).

ERKINAY, Burcu Ece, *Türkçe sözlük'teki sıfatların anlam çözümlemeleri / Meaning analysis of adjectives in turkish dictionaries*, Afyon Kocatepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2011, 233 s. (Yüksek lisans tezi).

ERSOY, Hüseyin, *Fremdes wortgut im Türkischen und im Deutschen- Eine kontrastive-lexikographische studie / Türkçe ve Almanca söz varlığında yabancı kelimeler- Karşılaştırmalı-sözlükbilimsel bir çalışma*, Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, 258 s. (Doktora tezi).

ESENTÜRK, Emel, *Türkçe sözlük ve Kamus-ı Türki'deki deyimlerin karşılaştırılması / The comparison of idioms of Turkish dictionary and Kamus-ı Türki*, Kocaeli Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2000, 426 s. (Yüksek lisans tezi).

GÖKTER, Bilge, *Sözlükbilim temelinde Türkiye'de ağız sözlükçülüğü (ilke ve yöntemler) / The dialect lexicography in Turkey on the basis of lexicography (principles and methods)*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, 410 s. (Yüksek lisans tezi).

GÜL, Ekrem, *Türkçe sözlük'e halk ağzından girmiş kelimeler ve kökenleri (a-g) / The words got into our Turkish glossary from folk language (a-g)*, Yıldız Teknik Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, 460 s. (Yüksek lisans tezi).

GÜNAYDIN, Süleyman, *Türkiye Türkçesinde Batı kökenli sözcükler: TDK Türkçe Sözlük'e göre / The words of Eestern origin in Türkiye Turkish: In accordance with the Dictionary of Turkish of the Turkish Language Institution*, İnönü Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2013, 374 s. (Yüksek lisans tezi).

GÜNER, Murat, *A Comperative analysis of Turkish and English according to LFG and a LFG model for Turkish syntax / Türkçe ve İngilizcenin sözlüksel işlevsel dilbilgisine göre karşılaştırmalı analizi ve Türkçe sözdizimi için sözlüksel*

işlevsel bir model, Dokuz Eylül Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2001, 110 s. (Yüksek lisans tezi).

GÜRCÜ, Cansu, *Metalexigraphy: A case study of dictionary culture among students of English / Metaleksikografi: İngilizce öğrencilerinin sözlük kültürü üzerine bir durum çalışması*, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013, 91 s. (Yüksek lisans tezi).

GÜVEN, Hatice Yasemen, *Sözlükbirimlerin tanımlanması bağlamında Türkçe ve İngilizce sözlük karşılaştırması / A comparison of Turkish and English dictionaries in the context of lexeme*, Eskişehir Osmangazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2012, 279 s. (Yüksek lisans tezi).

GÜZELDİR, Muharrem, *Abuşka Lügati (Giriş- Metin- İndeks)*, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002, 652 s. (Doktora tezi).

İNCE, Sedat, *Das "neurolinguistische programmieren" aus der sicht der sprachwissenschaft.- Ein beitrag zur lexikalisch-semanticen sprachanalyse und verhaltensforschung / Dilbilim açısından "nörolingüistik programlama". Sözlük- ve anlambilimsel dil analizine ve davranış araştırmalarına katkı*, Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, 280 s. (Doktora tezi).

İŞGÖREN, Taşkın, *Türkçenin etimoloji sözlükleri üzerine bir inceleme / A study on the etymological dictionaries of Turkish*, Pamukkale Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2011, 235 s. (Yüksek lisans tezi).

KARAGÖL AYAN, Burcu, *Generation of Turkish surface form from a morphemic lexicon / Türkçe yüzey biçiminin biçimbirimsel sözlükbilgisinden üretimi*, Orta Doğu Teknik Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2000, 65 s. (Yüksek lisans tezi).

KARTAL, Mustafa, *Ahterî-i Kebîr ve sözlükbilim açısından değeri / Ahterî-i Kebîr and its value in terms of lexicography*, Ondokuz Mayıs Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2013, 114 s. (Yüksek lisans tezi).

KAŞ, Özcan, *Osmanlılar döneminde Arapça sözlük çalışmaları / Arabic lexicon studies in the ottoman age*, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, 86 s. (Yüksek lisans tezi).

KAYA, Necati, *Okul sözlüklerinin değerlendirilmesi / Evaluation of the school dictionaries*, Marmara Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2007, 147 s. (Yüksek lisans tezi).

KAZAZOĞLU, Gülşat, *Dilbilgisi terimleri sözlüklerinin karşılaştırılması / Comparison of grammar terms dictionaries*, Fırat Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2009, 298 s. (Yüksek lisans tezi).

KOCAPINAR, Pelin, *Kavram sözlükleri ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi söz varlığı üzerine bir deneme / Dictionary of concepts and an essay on the vocabulary of Kipchak Turkish Language with Armenian letters*, Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, 485 s. (Doktora tezi).

KOÇMAR, Yonca, *Okul sözlükleri hazırlamada yeni bir yaklaşım: Düzey sözlükleri (İlköğretim 6. sınıf örneği) / A new approach to preparation of school dictionaries: Level dictionaries (Example of primary 6th grade)*, Sakarya Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2011, 227 s. (Yüksek lisans tezi).

KORELİ, Zeki Doğan, *Eylem ve ad olarak kullanılan ve Türkçe sözlükte bulunmayan öbekler ve bunların Türkçenin yabancı dil olarak öğretimindeki yeri / Phrases which are used as verb and noun and does not exist in Turkish dictionary and their importance in the education of Turkish as a foreign language*, Dokuz Eylül Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2007, 173 s. (Yüksek lisans tezi).

KORO, Hüsnüye, *Aciz Baba Divanı ve sözlük bilimi açısından incelenmesi*, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, 193 s. (Yüksek lisans tezi).

KUNDURACI, Aysun, *Sözdizim-anlambilim etkileşimi olarak sözlüksel dilbilgisinde denetleme / Control as a syntax-semantics interaction in lexical grammar*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, 88 s. (Yüksek lisans tezi).

KURT, Meziyet, *Anadolu Türkçesi sözlüklerinde +Iik +IUK ekli kelimeler / The words added +Iik / +IUK in the Anatolian Turkish dictionaries*, Çukurova Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2006, 809 s. (Yüksek lisans tezi).

KÜÇÜK, İlke, *Kâmûs-ı Türki'den Türkçe sözlük'e anlam değişimleri-Adlar (a-k) / Semantic changes from Kâmûs-i Türki to Turkish dictionary-Nouns (a-k)*, Eskişehir Osmangazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2012, 194 s. (Yüksek lisans tezi).

LAMBERT, James, *The lexicography of Englishes in the postcolonial world / Sömürgecilik sonrası dünyada İngilizce sözlük yazımı*, Fatih Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, 141 s. (Yüksek lisans tezi).

MİNSAFİNA, Alina, *Rus sözlüklülüğü ve tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde Rusça-Türkçe sözlükler / Russian lexicography and Russian-Turkic dictionaries in old and modern Turkic languages*, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, 205 s. (Yüksek lisans tezi).

MUKOKO, Ya Kadindula, *Triptyque lexical peuple, pays et nation: Analyse distributionnelle du discours de Mobutu (1965-1970) / Halk, ülke ve millet sözlüksel üçlemesi: Mobutu'nun söyleminin dağılımsal çözümlemesi (1965-1970)*, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, 163 s. (Yüksek lisans tezi).

OĞUZ, Ceren, *Kâmûs-ı Türki'den Türkçe Sözlük'e anlam değişimleri-adlar (k-z) / Semantic changes from Kâmûs-i Türki to Türkçe Sözlük-nouns (k-z)*, Eskişehir Osmangazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2011, 239 s. (Yüksek lisans tezi).

ONUŞLUEL, Gonca, *A lexicon for product experience related communication / Ürün tecrübeleri ile ilgili iletişim için sözlük*, Orta Doğu Teknik Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2012, 129 s. (Yüksek lisans tezi).

ÖZAVŞAR, Resul, *Tarama Sözlüğü ve Türkçe Sözlük'e göre anlam değişimleri / Changes of meaning to Tarama Sözlüğü and Türkçe Sözlük*, Dicle Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır, 2013, 580 s. (Doktora tezi).

ÖZCAN, Emrah, *Başlangıç düzeyi yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için sözlükçe çalışması*, Yıldız Teknik Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, 75 s. (Yüksek lisans tezi).

ÖZKAN, Erdost, *İlköğretim 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında öğrencilere kazandırılması hedeflenen sözcüklerin öğretimi ve iç sözlük ilişkisi / Instruction of words in 8th grade Turkish course books which are targeted to get aquired to students and their relation to internal lexicon*, Mersin Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin, 2012, 155 s. (Yüksek lisans tezi).

ÖZTÜRK, Furkan, *Baki Divanı sözlüğü [bağlamli dizin ve işlevsel sözlük] / Baki's divan glossary [concordance and functional glossary]*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, 1274 s. (Doktora tezi).

PERTEV, Ramazan, *Mîrsadu'l-Etfal (Şahrahê Kûdekan) Ferhenga menzûm a Kurdî-Farisî (Vekolîn-Tekst) / Mîrsadu'l-Etfal (Şahrahê Kûdekan) Kürtçe-Farsça manzum sözlük (İnceleme-Metin)*, Mardin Artuklu Ü. Yaşayan Diller Enstitüsü, Mardin, 2012, 1765 s. (Yüksek lisans tezi).

PETEK, Ercan, 19. yy. Osmanlı Türkçesi sözlüklerinden Kâmûs-ı Türkî üzerinde art zamanlı diyalektolojik bir inceleme / 19. century diachronic dialectologic an examination from Ottoman Turkish dictionaries on Kâmûs-i Türkî, Trakya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2014, 192 s. (Yüksek lisans tezi).

SARI, İsa, Türkçede ekleme dışı sözcük yapımı ve sözlükselleşme / Word - formation without affixation and lexicalization in Turkish, Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, 204 s. (Doktora tezi).

SARIBAY, Nuriye, Türkmen Türkçesindeki Farsça kelimeler: Ses bilgisi, anlam bilgisi, sözlük / Persian words in Turkmen Turkish: Phonology, meaning of knowledge, lexicon, Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, 146 s. (Yüksek lisans tezi).

SARINA, Aygül, Arapça-Rusça ve Rusça-Arapça sözlüklerin değerlendirilmesi / Studying The Arabic-Russian dictionaries and The Russian-Arabic dictionaries, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, 83 s. (Yüksek lisans tezi).

SAYAN, Pervin, 11-14 yaş için hazırlanan okul sözlüklerinde tanımlar üzerine bir araştırma / A Research on the definitions in school vocabulaies prepared for ages between 11-14, Marmara Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2005, 401 s. (Yüksek lisans tezi).

SEVİNDİ, Burak İbrahim, Türkçe metinlerde denetimli ve sözlük tabanlı duygu analizi yaklaşımlarının karşılaştırılması / Comparison of supervised and dictionary based sentiment analysis approaches on Turkish text, Gazi Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2013, 98 s. (Yüksek lisans tezi).

SİLER, Aziz, İbn Kutebe'nin Garîbu'l-Hadîs ve ez-Zemahşerî'nin el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs adlı eserlerinin konulu sözlükçülük açısından değerlendirilmesi / Evaluation of İbn Qutaiba's work named Gharib al-Hadith and Zamakhshari's work named al-Faik fî Gharib al-Hadith in terms of topical lexicography, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2015, 120 s. (Yüksek lisans tezi).

SPAHIÜ, Esen Yücel, The Influence of bilingual (English-Turkish) and monolingual (English-English) glosses on incidental vocabulary learning throught reading / İngilizce'den Türkçe'ye ve İngilizce'den İngilizce'ye sözlükçelerin, okuma sürecinde rastlantısal kelime öğrenimindeki etkisi, Anadolu Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2000, 118 s. (Yüksek lisans tezi).

SULTANOĞLU, Cesur, Mesnevi Sözlüklerinden Müşkilat-ı Mesnevi (İnceleme- Tercüme- İndeks), Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2001, 195 s. (Yüksek lisans tezi).

SÜT, Murat, Ortaokul Türkçe dersinde öğretmen ve öğrencilerin Türkçe sözlük kullanma tutumları / Using Turkish dictionary attitudes of secondary scholl students and teachers in Turkish lessons, Frat Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ, 2015, 117 s. (Yüksek lisans tezi).

ŞENÖDEYİCİ, Özer, Naili Divanı Sözlüğü [bağlamli dizin ve işlevsel sözlük] / Glossary of Naili's Divan [concordance and functional glossary], Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, 2431 s. (Doktora tezi).

ŞERBETÇİ, Ayşe, Semi-automatic acquisition of semantic taxonomy from large text corpora for Turkish semantic lexicon construction / Türkçe anlamsal sözlük yapımı için büyük metin derlemelerinden anlamsal taksonominin otomatik elde edinimi, Fatih Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2011, 58 s. (Yüksek lisans tezi).

TAHİROĞLU, Bekir Tahir, *Bilgisayar destekli sözlük bilimi çalışmalarında derleme sözlüğü veri tabanı örneği / A sample of derleme sözlüğü (compilation dictionary) database in computer-assisted lexicography studies*, Çukurova Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2010, 221 s. (Doktora tezi).

TEKİN, Seyfi, *Çocukların görsel sözlüklerinde bulunan görseller içindeki seslerin konumunun sesi hissetmelerine etkisi / The impact of location of sounds in visuals found in visual vocabulary of children on their sense of sound*, Fırat Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ, 2015, 180 s. (Yüksek lisans tezi).

TİRYAKİOL, Selim, *Dil öğretimi geleneğimizde manzum sözlükler: Tuhfe-i Âsım örneği*, Marmara Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2013, 333 s. (Yüksek lisans tezi).

TOK, Ziya, *Fransızca bankacılık terimlerinin Türkçe'ye çevirisi: Otomatik sözlük programı / Translation of french banking terms into Turkish: Computer-aided dictionary program*, Kırıkkale Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2010, 184 s. (Yüksek lisans tezi).

TUNALI, Ayşe, *Eğitim bilimleri terim ve kavramlarının modern sözlükbilimi açısından değerlendirilmesi / Evaluation of terms and concepts of educational science in terms of modern lexicology*, Sakarya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009, 524 s. (Yüksek lisans tezi).

UYGUN, Dilek, *A split model for category specification: Lexical categories in Turkish / Ayrık bir ulam belirleme model: Türkçe'de sözlüksel ulamlar*, Boğaziçi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, 302 s. (Doktora tezi).

UZLU, Enver, *Türkçe okul sözlüklerinin Türkçenin anadili olarak öğretimi açısından incelenmesi ve bir sözlük maddesi denemesi / An Analysis of Turkish school dictionaries in the teaching of Turkish as a mother tongue and compilation of a sample dictionary item*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, 309 s. (Yüksek lisans tezi).

YALÇIN, Nagehan, *Sosyal medyada simgesel şiddet: Ekşi Sözlük örneği / Symbolic violence on social media: Example of Ekşi Sözlük*, Pamukkale Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2015, 195 s. (Yüksek lisans tezi).

YAVUZ, Emrah, *İşaretlerin seyrek gösterilimi için sözlük tasarımı / Dictionary design for sparse signal representation*, İstanbul Teknik Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2011, 71 s. (Yüksek lisans tezi).

YILDIZ, Tuğba, *Corpus-driven semantic relations extraction for Turkish language / Derlem tabanlı anlamsal sözlük oluşturma*, Yıldız Teknik Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2014, 137 s. (Doktora tezi).

YILMAZ, Abdurrahman, *Zazaca-Türkçe sözlük, Genç-Bingöl yöresi / A dictionary of Zazaki-Turkish, the region of Genç-Bingöl*, Bingöl Ü. Yaşayan Diller Enstitüsü, Bingöl, 2015, 190 s. (Yüksek lisans tezi).

YILMAZ, Bülent, *Türkçe sözlük'teki kavramların tasnifi ve incelenmesi / Examining and the classification of the concepts in the Turkish dictionary*, Sakarya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007, 361 s. (Yüksek lisans tezi).

YURTSEVEN, Necmettin, *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lügatler ve Sümbülzade Vehbi'nin Nuhbe'si*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, 239 s. (Doktora tezi).

ZEYTİNKAYA, Dilber, *Sözlük kullanımının yabancı dilde sözcük öğrenimine etkisi / L'effet de l'utilisation des dictionnaires sur l'enseignement du lexique dans une langue étrangère*, Marmara Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2014, 165 s. (Yüksek lisans tezi).

1.5. Tanıtımlar

ARGUNŞAH, Mustafa, “Kerkük Türkçesi Sözlüğü” (Yayın Tanıtım), *Türk Dili*, S. 627, (Mart 2004), s. 282-284.

ATAR, Murat, “Afganistan Özbekçesi–Türkçe Sözlük” (Yayın Tanıtım), *TÜBAR*, XXX, (Güz 2011), s. 377-378.

EREN, Hasan, “Ananiasz Zajaczkowski ve Kıpçakça Sözlükler Alanındaki Çalışmaları” (Değerlendirme), *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 2000/I, S: 582, (Haziran 2000),s. 564-573.

EREN, Hasan, “Coğrafi Adların Etimolojik Sözlüğü” (Tanıtım), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (2003/2), s. 171-186.

ERENOĞLU, Dilek, “Merdani Rahimi'nin Kaşgay Türkçesi Sözlükleri”, (Yayın Tanıtım), *TÜBAR*, XXX, (Güz 2011), s. 379-382.

HAYAL, Zülfikar, “Değerlendirmeler: Hamit Atalay: İngilizce-Türkçe Sözlük”, (Kitaplar - Tenkit) Şubat 2000, C: 2000/I, S: 578, s. 187-188.

HIZLAN, Doğan, “Altı Yüz Bin Kelimelik Sözlük 2007'de Hazır”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: LXXXVIII, S: 635, (Ekim 2004),s. 728.

KARAGÖZ, Erkan, “Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, C: 1, S: 1, (Güz 2007), s. 207.

KÜÇÜK, Murat, “Paşa Yavuzarslan, Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: C, S: 710, (Şubat 2011), s. 178-186.

ÖLMEZ, Mehmet, “Sibirya Tanıtımları:1 Altayca-TürkçeSözlük”, *Türk Dilleri Araştırmaları II*, (2001), s. 191-236.

ÖLMEZ, Mehmet, “Türkiye'deki Ağız Çalışmalarının Sözlükleri ve İlk Ağız Sözlükleri”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 16, (2006), s. 205-210.

ÖZKAN, Nevzat, “Petri Çebotar - Ion Dron, Gagauzça-Rusça-Romanca Sözlük, Chişina 2002, 740 s.” (Değerlendirme), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S: 16, (Yaz 2003), s. 233-239.

SARI, İsa, ”Yasemin YILMAZ (Haz.) (2011), Atatürk'ün Dil Yazıları - I (Sözlük Çalışmaları) , Ankara: ATASE Yayınları, 380 s. “, *Türkbilgi: Türkoloji Araştırmaları*, S.21 (2011), s.227-230.

ŞİĞVA, Bülent, “Seci'i ve Kafiye Lugatı”, (Tanıtım), *Turkish Studies-İnternational Perodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, Volume 4/4 (Yaz 2009), s. 1094-1098.

TAN, Nail, “Yitirdiklerimiz: Sözlükçü İlhan Ayverdi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XCVII, S: 696, (Aralık 2009), s. 755-756.

TAN, Nail, “Yitirdiklerimiz: Sözlükçü, Hikâyeci, Romancı ve Şair Ş. Hulki Aktunç”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. C: CI, S: 716, (Ağustos 2011), s. 181-183.

TAN, Nail, “Yitirdiklerimiz: Sözlükçü, Sinema Tarihçisi Ali Nijat Özön”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: C, S: 709, (Ocak 2011), s. 80-81.

TAN, Nail, “Yitirdiklerimiz: Sözlükçü, Yayımcı Aydın Sami Güneşçâl”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: CII, S: 723, (Mart 2012),s. 281-284.

TAN, Nail, “Yitirdiklerimiz: Şair, Sözlükçü, Türkçe-Edebiyat Ders Kitapları Yazarı Arif Hikmet Par”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: CII, S: 723, (Mart 2012), s. 285-288.

TERES, Ersin, “Yaşar Çağbayır, Orhon Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Sözcük Ötüken Türkçe Sözlük”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 5/1, (Kış 2010), s. 1522-1529.

TERES, Ersin, “Türkiye’de ve Dünya’da Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (İlhan Ayverdi Anısına)”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C. 21, (Güz 2011), s. 441-445.

USLUCAN, Fikret, “Hat, Tezhip ve Cilt Terimleri Sözlükleri”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Academic Journal, The Serial Of Special Volumes -SÖZLÜK-*, S. 4/4 (Yaz 2009), s. 978-994.

YASTI, Mehmet, “Özkul Çobanoğlu, Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.11 (2002), s.335-339.

1.6. Bildiriler

ACAR, Eyyüp, “Çok Dilli Bir Sözlük: Tercümânü'l-Lügat”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 47-48.

AHMED, Oktay, “Sözlükçülük Çalışmalarında Türkçe Bilgisayar Derlemlerinin Kullanımı”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 139-140.

AKALIN, Şükrü H., TAHİROĞLU, Tahir ve ÖZKAN, Bülent, “Türkçe Sözlük'te Yeni Ögeler (Neologism) Sorunu ve Yeni Ögelerin Otomatik Çıkarımı”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

AKALIN, Şükrü H., “Okul Öncesi ve Okul Çağı Sözlükleri İle İlgili Terimler ve Türler Üzerine”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 170-171.

AKIN, Cüneyt, “Ansiklopedik Sözlükler ve Manas Ansiklopedisi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 35-36.

AKSAN, Mustafa ve Yeşim, “Türkçenin Derlem-Temelli Sıklık Sözlüğü: Temel İlkeler ve Uygulama”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

AKSAN, Mustafa ve Yeşim, “Ortak Terimler ve Türkçe Karşılıkları: Sözlükbilim ve Derlem Dilbilim”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 126-127.

AKŞEHİRLİ, Soner, “Türkçe Sözlük Ağına Doğru: Sıralıdüzen (Alt/Üst Anlamlılık) İlişkilerinin Sözlüksel Görünümü”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

ALAN, Nazmi, “Elektronik Sözlük Tipolojisinde Boşluk ve 'Kamusi' Örneği”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

ALAN, Nazmi, “Genel Türkçe Sözlüklerde Kullanım Etiketlerinin Sunuluşu”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof.

Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 130-131.

ARIK, Engin, MAKAROĞLU, Bahtiyar ve DİKYUVA, Hasan, “İşaret Dilleri ve Sözlükler”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)* ARMAĞAN, Sebahat, “Sözcük Türlerinin Sözlük Bilimiyle İlişkisi ve Sözlüklerde Sözcük Türlerinin Yeri ve Önemi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 149-150.

ASLAN, Ezgi, “Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)* ASLAN, Ezgi, “Tarihî Sözlüklerde Art Zaman Sınırı”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 49-50.

ASLAN, Ezgi ve Özkan, “Eş Zamanlı Tarihî Sözlüklerden Elektronik Sözlüklere: Eser-i Şevket Örneği”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*

AYABAKAN, Meltem, “Türkçe Sözlükte Eşdizimli Öğeler”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

AYABAKAN, Meltem, “Sözlükbilim Terminolojisinde Eşdizim-Eşdizin Farkı”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 102-103.

AYTAŞ, Gıyasettin, “Şemseddin Sami'nin Orhun Abidelerinde Sözlük Oluşturma Tekniği”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

AZIMOV, İnaletulla, “Kırgızca ve Arapça Eşdizimsel İfadelerin Eşdizimli Sözlük Bağlamında İncelenmesi”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

BAUBEC, Agiemin, “Romanya'da Türkoloji Araştırmaları Kapsamında Türkçe İle İlgili Leksikografik Çalışmalar”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 1.

BALABAN, Adem ve EKREM, Aida, “Arnavutluk'taki Dilde Sadelleştirme Çalışmalarında Metin Altı Sözlüklerin Fonksiyonu”, *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı*, “Balkanlarda Türkçe” Hëna e Plotë “Beder” Üniversitesi, (14-16 Kasım 2013), Tiran/ Arnavutluk, s. 8-14.

BASKIN, Sami, “Türkçenin Çevrimiçi Sözlüklerini Nasıl Daha Kullanışlı Kılabiliriz?”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 145-146.

BAŞKURT, Meryem ve OLGUN Safiye, “Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi Elektronik Sözlüğü Madde Başı ve Madde İçi Eşleşmesi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 106-108.

BAYRAKTAR, Nesrin, “Çok Anlamlılık ve Eşdizimlilik Bağlamında Çık-Eylemi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 132-133.

BEKAR, Beytullah, “18. Yüzyılda Yazılmış Türkçe, Almanca, Macarca ve Çekçe Bir Sözlük”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 19-20.

BERBERCAN, Mehmet T., “Coğrafya Terimleri Sözlüğü Olarak Divanü Lugati't-Türk”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

BERGENHOLTZ, Henning, “Information Tools For General And Specialised Users”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 79-80.

BİLGİN, Halim, “Sözlükte 'Madde' İle İlgili Terimlerin Tanımı ve Türkçe Karşılıkları Üzerine”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

BİLTEKİN, Halit, “Bir Eser Sözlüğü: Lugat-i Siyer-i Veysi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 73.

BOZ, Erdoğan, “Türkçe Sözlük'te Sorunlu Kısaltmalar '(-i.) ve (nsz.)”, *VI. Türk Dili Kurultayı*, Türk Dil Kurumu (20-25 Ekim 2008), Ankara.

BOZ, Erdoğan, “Türkçe Verintiler Sözlüğüne Göre Balkan Dillerindeki Türkçe Akrabalık Adları”, *Uluslararası Türkçenin Balkan Dillerine Etkisi Sempozyumu*, (29 Mayıs 2009), Üsküp.

BOZ, Erdoğan, “Çağdaş Türkçe Sözlüklerde Batı Kökenli Sözcüklerin Köken Dili ve Biçimi Sorunu 'Sigara' Örneği”, *Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (4-6 Kasım 2010-İstanbul), İstanbul, 2011, s. 392-405.

BOZ, Erdoğan, “Yunus Emre Divanı'nın Bağlamsal Sözlüğü Üzerine Bir deneme”, *X. Uluslar arası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, (6-8 Mayıs 2010-Eskişehir), Eskişehir, 2011, s.91-96.

BOZ, Erdoğan, “Türkçe Sözlüklerde Batı Kökenli Çoklu Yazımlı Sözcükler”, *Uluslararası 3. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (16-18 Aralık 2010), İzmir, 2011, s. 223-237.

BOZ, Erdoğan, “Sözcük Türlerinin Öğretiminde Sözlüklerin Yeri ve Önemi”3. *Uluslar arası Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Kurultayı Bildirileri*, (01-03 Temmuz 2010- İzmir), İzmir, 2011, s.27-40.

BOZ, Erdoğan, “Ağız Sözlüklerinde Sözlükbirimlerin İçerik Planı Üzerine Öneriler”, *4. Uluslar arası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*, (27-29 Ekim 2011), Edirne, s. 95-102.

BOZ, Erdoğan, “Türkçe Sözlüklerde Çokanlamlı Sözlükbirimlerdeki Artzamanlı Anlam Değişmeleri Ve Olayları "Çay" Örneği”, *7. Uluslararası Türk Dili Kurultayı* (24-28 Eylül 2012), Ankara.

BOZ, Erdoğan, "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Sözlüksel ve Dil bilgisel Anlamsal İşlevli Tasnif Denemesi",*V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu* (19-22 Aralık 2012), Denizli.

BOZ, Erdoğan, “Edilgen ve Etken Sözlükler Bağlamında Türk Dilinin Gelişim Sürecine Bir Bakış” Elginkan Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı –Geçmişten Geleceğe Türkçe- Kurultayı, (17-19 Nisan 2013 İstanbul),

BOZ, Erdoğan, “Farsça-Türkçe İlk Manzum Türkçe Sözlük Tuhfe-i Hüsami'nin Bursa (İnebey) Nüshası”, *Osmanlı Bursa'sında Dil, Kültür-Edebiyat Bilgi Şöleni*, (29-30 Mayıs 2013), Bursa.

BOZ, Erdoğan, “Türk Sözlükbiliminin Sorunları”, *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu*, (26-27 Kasım 2014), Sakarya.

BOZ, Erdoğan, “Sözlükler İçin Yeni Bir Dilbilgisel Bilgi Önerisi: İlgeçlerin Atadıkları Biçimbirimler”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

BOZ, Erdoğan, “Türk Sözlükbiliminin Temel Sorunları”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

BOZ, Erdoğan, “Kültürdilbilimsel Sözlük ve Türkçe Kültürdilbilimsel Sözlükler Üzerine”, *Kültürel Çokseslilik, Dünyada Türk Dili, Kültürü ve Medeniyeti. Bildiriler-Katalog* (Ed. Lâcrâmioara BERECHET, Alina BUZATU, Estella CIOBANU ve Neriman HASAN), Bucureşti: Editura Universitară, 2016, s. 19-25.

BOZ, Erdoğan, BOZKURT, Ferdi ve DOĞRU, Fatih, “Türk Sözlük Bilimi Terminolojisi Üzerine Derlem Tabanlı Bir Araştırma”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 45-46.

BOZKAPLAN, Şerif A., KUBİLAY, İbrahim A. ve KARADEMİRLİDAĞ, Yasemin, “Türkçe İçin Duygu Sözlüğü Oluşturulması”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 168-169.

BOZKURT, Ferdi, “Genel Türkçe Sözlükler İçin Sözlükbilimsel Veri Tabanı Tasarımı”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri (Baskıda)*

BOZKURT, Ferdi, “Sözlükselleşme”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)* BZHALAVA, Elisabed, “Farklı Dillerden Türkçeye Geçen Aynı Kavramsal Terminolojik Alıntılar ve Onların İşlevi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 41-42.

CAN, Özge ve ERCAN, Songül G., “Deyim Sözlüklerinde >A< Yazıbirimi Altında Sıralanan Türkçe Deyimlerin Edimbilimsel Olarak Ulamlaştırılması”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

CEFEROV, Yedgar, “Özel İsimlerin Elektronik Sözlükleri”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)* CSÁKÍ, Éva, “Türkçe-Macarca ve Macarca-Türkçe Sözlükleri”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)* ÇALIŞIR ZENCİ, Sevgi, “Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te Kullanılan Sözlük Birimler İle Tanımlamaları Arasındaki Anlamsal İlişkiler”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 158-159.

ÇATALKAYA, Sibel, “Lügat-i Ebuzziyâ”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 162-163.

ÇETİNKAYA, Bayram, “Sözlük İçi Gönderimler ve Sözlüğün İşlevi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 17-18.

ÇETİNKAYA, Bayram, “Sözlük Tanımlamalarında Kavramlar Arası İlişkilendirmede Görev Alan Sözcükler (Fiilimsiler), *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

ÇİFTÇİ, Musa ve SEZER, Önder, “Çobanlık Terimleri Sözlüğü Denemesi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 124-125.

ÇİFTÇİ, Selen ve SAKALLI, Erol, “Türkçe Açıklamalı-Ansiklopedik Sözlüklerde Kullanılan Yöntemler”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 151-153.

DALKILIÇ, Leyla Ç., “Dilbilgisel Terim Eksikliklerinin Yabancı Dil Eğitimde Getirdiği Sorunlar”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 88-89.

DAYANÇ, Muharrem, “Bir Modern Sözlük Örneği: Takma İsimler Sözlüğü”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 113.

DELİCE, H. İbrahim, “Sözlüklerde Sözcük Türlerine Yer Verilmeli Mi?”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 71-72.

DEMİR, Celal ve AKDAĞ Erhan, “Türkçe Sözlük'te Temel Anlama Dayalı Olumsuz Algılar Üzerine”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 31-32.

DEMİR, Gonca, “Söz Varlığı Ölçütleri Ekseninde Yapılanan Türk Halk Müziği Fonetik Notasyon Sistemi Sözlük Veritabanı/Thmfn Ssz: Urfa Yöresi Örnekleme”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

DEMİR, İmdat, “Güncel Türkçe Sözlüklerde Akrabalık Adlarının Tanımı: Kızkardeş Örneği”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

DEMİRKAN, Murat ve ZEYTİNKAYA, Dilber, “Sözlükbilimde Yeni Teknolojinin Yeri”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

DEMİRKAN, Murat, BÜKER, Mustafa ve BAŞKAN, Naci S., “Eşdizim Sözlükleri ve Kelime Edinim Sorunsalı”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 114-115.

DEMİRKAN, Murat, BAŞKAN, Naci S., ZEYTİNKAYA, Dilber, “Eğitim Teknolojisinde Yeni Terminoloji Geliştirme ve Tutarlılık Sorunsalı”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 116-117.

DENİZ, Kemalettin ve ALKOL Nurullah, “Mesleki Sıklık Sözlüğü Hazırlamada İzlenilecek Süreç ve Yöntem”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 86-87.

DİNAR, Talat, “Söz İçi Karşıt Anlamlılık”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 172-173.

DİNÇER BAHADIR, Şaziye, “Sıra Dışı Bir Sözlük Örneği Reşat Ekrem Koçu'nun Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 166-167.

DOĞAN, Nuh, “İstem Sözlükleri ve Türkçe”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

DOĞAN, Nuh, “Türkçe Öğrenci Sözlüklerinde Eşdizimlilik Bilgisi”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

DOĞAN, Nuh, “Türkçe Sözlük'te İstem Bilgisi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 136-138.

DOĞAN, Yusuf, “Osmanlıca-Arapça Sözlükler Üzerine Bir Etüd”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 178-180.

DOĞRU, Fatih, “Seslenme Sözlere ve Genel Türkçe Sözlüklerdeki Görünümü”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

DOĞRU, Fatih, “Türkçe Sözlüklerde Çokanlamlı Kökten Türeme Yoluyla Oluşan Anlam Genişlemeleri”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

DOLUATABADİ, Farzaneh, “Farsça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım ve Günümüz Elektronik Sözlükler”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 53-54.

DURMAZ HUT, Aytül ve BAŞKAN Naci S., “Sosyal Medya Uygulaması 'Instagram' Aracılığıyla Fransızca'dan Türkçe'ye Geçmiş Kelimeler Üzerine Uygulamalı Bir Terminoloji Çalışması”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 12-13.

EFE, Kürşat, “Bitki ve Hayvan İsimleri Sözlüklerinin Hazırlanmasında Çok Şekillilik ve Eş Sesslilik”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

ELYILDIRIM, Selma, “Sözlük Maddelerinin Düzenleniş: Çok Anlamlılık Karmaşası”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 154-155.

ERCİLASON, Ahmet B., “Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü Üzerine”, *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiriler I* (Haz. Nurettin DEMİR ve Emine YILMAZ), (20-23 Mayıs 1999), Gazimağusa, 2001, s. 77-81.

ERDEM, Mevlüt, “Zihinsel Sözlük ve Türkçede Türetkenlik”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

ERGÜZEL, Mehdi ve AKAR, Firdevs, “Yahya Kemal'in Eserlerindeki Özel İsimlerin Tasnifi ve Değerlendirilmesi”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

ERİKLİ, Fırat, “Skopos Kuramı ve Sözlükbilim”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

GİRİŞEN, Nilay, “Terminografi Kavramı Üzerine”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

GİRİŞEN, Nilay, “‘Dilbilgisel Bilgi’ Ulamı ve Uzmanlık Alanı Sözlüklerindeki Durumu”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 134-135.

GÖKDAYI, Hürriyet, “Elektronik Sözlüklerde Kalıplaşmış Dil Birimleri”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

GÖKDAYI, Hürriyet, “Sözlükler ve Kalıplaşmış Dil Birimleri”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 81-82.

GÖKTER, Bilge, “Sözlüklerde Anlam ve Tanım”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

GÖKTER, Bilge, “Ettirgen Fiillerin Tanımlanması Üzerine”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 23-24.

GÜLHAN, Abdulkadir, “Manzum Sözlük Nazmü'l-Leâl'in Dil Ve Üslûp Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Celal Bayar Üniversitesi II. Uluslar Arası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*, Muğla, 11-13 Kasım 2015.

GÜLMÜŞ, Zehra ve ERBEK, Murat, “Yükseköğretim Kurumlarında Terminoloji Yönetimi: Türkçe-Almanca Dil Çiftine Yönelik Bir Çalışma”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 182-183.

GÜLSEVİN, Güner, “Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü ve Sözlük Eleştirileri Üzerine”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 67-70.

GÜMÜŞ, Kudret S. ve Deniz, “Türk Dokuma Sanatında Sözlük Denemesi: Aksaray-Taşpınar Halıları Sözlüğü Örneği”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

GÜNGÖR, Onur ve Tunga, “Türkçe Bir Sözlükteki Tanımlardan Kavramlar Arasındaki Üst-Kavram İlişkilerinin Çıkarılması”, *Akademik Bilişim '07 - IX. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, 31 Ocak - 2 Şubat 2007.

GÜR, Cansu, “Özel Sözlük Örneği”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 29-30.

GÜRLEK, Mehmet, “Çokanlamlı Sözlükbirimler Üzerine Bir Değerlendirme”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

GÜRLEK, Mehmet, “Bir Sözlük Nasıl Eleştirilir?”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 95-96.

GÜVEN, Meriç, “Sözlüklerde Madde Başı Kelimelerinin Tanımlanması ve TDK 'Türkçe Sözlük'ü Madde Başı Kelimelerinin Fesih ve Belig Cümle Açısından 'Pankronik' Değerlendirilmesi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 104-105.

İBE AKCAN, Pınar, “Anadili Öğretiminde Sözlük Kullanımı: İlköğretim, Ortaöğretim ve Üniversite Düzeyinde Gözlemler”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

İBE AKCAN, Pınar, “Sözcük-Kullanımbilimsel Bilgi Kaynağı Olarak Google: Basılı ve Elektronik Sözlüklerle Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

İLBAŞ, Songül, “İki Dilli Sözlüklerde Sözlüksel Boşluk ve Açıklayıcı Karşılık Kavramları Üzerine”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

İLBAŞ, Songül, “Sözlüksel Boşluk ve Anlık Oluşumla Telafisi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 164-165.

İLKER, Ayşe, “J. J. Manissadjian'ın 'Mürşid-i Lisan-ı Osmanî'sinde Gramerin Sonunda Yer Alan 'Vocabular'”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 7-8.

İNCE, Bekir, “Türkçe-Fransızca İkidilli Öğrencilerin Sözcük Dağarcığı Sorunu ve İkidilliler İçin Hazırlanacak Sözlüklerde Olması Gereken Nitelikler”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

KABADAYI, Ceren, “Kamus-ı Türki'den Türkçe Sözlük'e Anlam Değişmelerinde Söz Eksiltmenin Rolü”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

KABADAYI, Osman, “Memlûk Türkçesi ve Eski Oğuz Türkçesine Ait Birer Sözlüğün Karşılaştırılması”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

KAMACI, Duygu, “Genel Türkçe Sözlüklerde Tanımlama Sorunu: Süt Örneği”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

KAMACI, Duygu, “Kiplik Terminolojisinin Sözlüklerdeki Görünümü: Olasılık ve Olabilirlik”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 39-40.

KAMACI, Duygu, “TDK Türkçe Sözlük'te Eskimiş Kullanım Etiketleri Üzerine”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

KAPUKAYA, Zeliha, “Türkiye'de Edebiyat Sözlükçülüğü ve Kapsamlılıkları Açısından Edebiyat Sözlükleri”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 184-186.

KARADEMİR, Fevzi, “Nar Ağacı, 'Nar'sız Olur Mu? Türkçe Sözlüklerde Meyve Adlarının Anlamlandırılışı”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

KARAHANCI, İbrahim, “Türkçe Sözlük Eleştirileri Üzerine”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

KARAMAN, Ahmet, “Yeni Uygur Türkçesi İlkokul Sözlükleri”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 4-5.

KARAOĞLU, Serdar, “'Catchword' Terimi Üzerine (Anlamı, Kullanım Biçimleri ve Türkçe Karşılığı)”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

KARAOĞLU, Serdar, “Türkçe Sözlüklerde Neolojizm: Misalli Büyük Türkçe Sözlük Örneği”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 156-157.

KARATAŞ, Yusuf, “Kavram Alanı Kuramı Açısından İbn Sîde'nin *El-Muhasas* Adlı Sözlüğü Üzerinde Bir Değerlendirme”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 181.

KARTAL, Ahmet, “Lügat-i Nâci'de Yer Alan Madde Başlarının Anlamlandırılmasında Dikkat Çeken Hususlar”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 6.

KAYA, Ceval, “Türk Sözlük Sistemi Üzerine İki Not”, *Doğu Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiriler I* (Haz. Nurettin DEMİR ve Emine YILMAZ), (20-23 Mayıs 1999), Gazimağusa, 2001, s. 83-89.

KAYA, Muhammet, “Manzûm Sözlüklerin ve Şerhlerinin Dil Öğrenimine Katkısı”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 111-112.

KEKLİK, Saadettin ve ERTUĞRUL, Mehmet, “Okul Öncesi Resimli Sözlükler: Önemi, Durumu ve Öneriler”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

KILIÇ, Atabey, “Manzum Sözlüklerimizden Manzume-i Keskin”, *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri, 12- 13 Nisan 2001, s. 441-447.

KOÇ, Emel, “Felsefe, Kültür, Dil-Sözlük: Türkiye'de Felsefe Sözlüğü Hazırlama Girişimleri”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

KOÇMAR, Yonca, “Çocuklar İçin Türkiye'de 'Kavram İlişkileri Sözlüğü (Thesaurus)' Hazırlanabilir Mi?”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

KOLUKISA, Ali A., “Japonca-Türkçe Sözlüklerde Görülen Çok Anlamlılık Üzerine -Türkçe Ulusal Derlem Kullanım Örneği-”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 9-11.

KÖSE DURMUŞOĞLU, Gül; YILMAZ GÜMÜŞ, Volga; ÖZTÜRK, Yusuf; SERPİL, Harun; EREN, Gamze, “Kurumsal Terminoloji Ölçünleştirme ve Sözlükbilim: Anadolu Üniversitesi İçin Türkçe-İngilizce Terim Belleği Oluşturma Süreci”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 63-64.

KULAMSHAEVA, Baktygul, “Kırgız Leksikografisinde Elektronik Sözlükler”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

KULAMSHAEVA, Baktygul, “İki Dilli Sözlüklerde Kültürel Öğeler Sorunu -Kültürel Öğeler ve Terimselleştirme Üzerine-”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 14-16.

KUMANLI, Mustafa S., “Lügat-i Türkî Arabî Farisî'de Uygulanan Sözlükçülük Yöntemleri Üzerine”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu*

Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 128-129.

KÜÇÜK, Murat, “Kâmûs-ı Osmânî'nin Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğündeki Yeri”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 118-119.

METE, Şener, “Spiker, Sunucu ve Muhabirler İçin Telaffuz Sözlükleri”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*.

MİNSAFİNA, Alina, “Pötr Simon Pallas'ın «Tüm Dillerin ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlüğü»”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

MİRZELİYEVA, Mehebbet ve VELİYEVA, Kamile, “Bilgisayar Çeviri Sisteminde Sözlükçülük İlkeleri”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

OKUYUCU, Cihan, “Rasim Deniz Yazmaları Kataloğu”, *Kayseri Yöresi Kültür Sanat ve Bilgi Şöleni*, Kayseri, 12-13 Nisan 2001, s. 511-591.

ÖLMEZ, Mehmet, “Kırgızca ve Eski Türkçe Arasında Sözlüksel Karşılaştırmalar: 1. Ünlüler”, *II. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı* (İhsan Doğramacı'ya Armağan), Ankara, 2007: s. 423-430.

ÖLMEZ, Mehmet, “Çağdaş Türkçenin Etimoloji Sözlüğü İçin Üç Çalışma ve Katkıları”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 97.

ÖNLER, Zafer, “Mütercim Asım'ın Kamus Tercümesi'nin Sözlüksel Değeri”, *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiriler I* (Haz. Nurettin DEMİR ve Emine YILMAZ), (20-23 Mayıs 1999), Gazimağusa, 2001, s. 127-132.

ÖZ AÇIK, Gülhan, “Dilbilim Terimleri Veritabanı”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

ÖZDEMİR EREN, Fatma ve Ahmet B., “Sözlükbilim İçin Bir Türkçe Terimbilgisi Veritabanı Oluşturma Çalışması”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 55-56.

ÖZKAN, Bülent, “Türkçe İçin Kendi Kendine Derlem Oluşturma Platformu ve Sözlük Bilimi Uygulamaları”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 27-28.

ÖZŞAHİN, Murat, “Tematik Sözlüklerin Kapsamı ve Tema Belirleme Ölçütleri”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 120-121.

ÖZTÜRK, Faruk, “Kâşgarlı ve DLT'deki Sözlükçülüğü”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 51-52.

ÖZTÜRK, Gül M., “Gürcücede Sözlüklerde Yer Alan Türkçe ve Farsça Kelimeler Üzerine İnceleme”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

ÖZTÜRK, Gül M., “Gürcistandaki Türkçe-Gürcüce Deyimler Sözlüğü Üzerine Bir İnceleme”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri*

(Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 65-66.

ÖZTÜRK, Rıdvan, “İki Dilli Sözlüklerden Hareketle Türkiye Türkçesinin Kelime Hazinesindeki Değişmeler”, *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiriler I* (Haz. Nurettin DEMİR ve Emine YILMAZ), (20-23 Mayıs 1999), Gazimağusa, 2001, s. 133-141.

ÖZTÜRK, Rıdvan, “‘Düşüncesiz İnsan’ Algılaması ve Sözlük Alanı”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 143-144.

PARLATIR, İsmail, “Türkçe Sözlüklerimiz Durumu”, *Türkçenin Zenginleştirilmesi Kurultayı* (Bildiriler-Tartışmalar), İstanbul, 2004.

PIDVOYNYI, Volodimir, “Türkçe-Ukraynaca Özel Amaçlı Sözlüklerin Tipolojisi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 176-177.

POÇAN, Tuğba, “Tarihsel Bir Sözlüğün Yazım Tekniğine Dair Bir İnceleme”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 174-175.

SABZİYEVA, Makbule, “Radloff’un ‘Türk Ağızları İçin Sözlük Denemesi’nin Türk Sözlük Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 93-94.

SEBZECİOĞLU, Turgay, “Çevrimiçi Etkileşimli Türkçe Diyalog Botu Projesi: Gökbilge”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

SERT, Göksel, “Elektronik Sözlük Tipolojileri ve Lexica Örneği”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

SERT, Göksel, “Türkçe Eşdizimlilik Çalışmalarında Terminoloji Sorunu”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 61-62.

SİĞİRCİ, İlhami, “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türkçenin Terim Sözlükleri ‘AB’ye Üyelik Süreci Bir Terim Üretim Sürecidir.’, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

STANEK, Kamila B., “Dil-Kültür İlişkisi Bağlamında ‘Kedi’ Kelimesinin Sözlük Tanımından Hareketle Bilişsel Tanımının Hazırlanmasının Mecburiyeti”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 84-85.

ŞAHİN, Savaş, “İdrak ve Duygu Fiillerinin Türkçe Sözlüklerde Yeniden Tanımlanması Üzerine Öneriler”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 147-148.

ŞANLI, İsmet, “Sec’i ve Kafiye Lugatı Üzerine Bir Değerlendirme”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 83.

ŞENEL, Mustafa, “Bosna- Hersek’te Boşnaklara Türkçe Öğretmek Amacıyla Yazılmış Türkçe- Boşnakça Sözlükler Üzerine”, *3. Uluslararası*

Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi,(Bildiriler), (29 Mayıs- 5 Haziran 2011), Bosna Hersek- Mostar.

ŞENEL, Mustafa, “Yabancılara Türkçe Öğretimi Açısından Türkçe-Boşnakça Bir Sözlük”, *1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics, (5-7 Mayıs 2011), s. 1343-1360.*

TEODOSIJEVIĆ, Mirjana, “Türkçe-Sırpça Sözlük: Orjinali ve İntihali”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 109-110.*

TOPRAK, Funda, “Türkolojinin Önemli Sorunu: Sözlük-Dizin Uyumsuzluğu”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 57-58.*

TOPRAK, Mehmet Sait, “İliya Bar Şinâyâ D-Nisiboyu'nun 'Ktobo D-Tergumono' Adlı Süryanice-Arapça Leksikografik Eserinin Değeri”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 98-99.*

TURAN, Fikret, “Bir Eski Oğuzca Satırarası Sözlük: Filolojik ve Leksikolojik Bir İnceleme”, *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiriler I (Haz. Nurettin DEMİR ve Emine YILMAZ),(20-23 Mayıs 1999), Gazimağusa, 2001, s. 191-195.*

UGURLU, Mustafa, “Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi”, *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiriler I (Haz. Nurettin DEMİR ve Emine YILMAZ),(20-23 Mayıs 1999), Gazimağusa, 2001, s. 197-206.*

UYSAL, Bilal, “Güncel Türkçe Sözlük'te İşteş Fiiller”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 21-22.*

ÜRÜN, Ahmet K., “Arap Dilinde Sözlükler”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 2-3.*

ÜZÜM, Melike, “Artzamanlı Kiplik Çalışmalarının Sözlükbilime Katkısı”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 100-101.*

VAROL, Murat, “Kaybolma Tehlikesi Altında Olan Diller İçin Sözlükbiliminin Önemi: Zazaca Örneği”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 122-123.*

VUGAR, Sultanov, “Türkçe Sözlüklerde Semantik-Sentaktik Bilgilerin Verilmesi”, *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiriler I (Haz. Nurettin DEMİR ve Emine YILMAZ),(20-23 Mayıs 1999), Gazimağusa, 2001, s. 179-190.*

YAHŞİ CEVHER, Özlem, “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Akademik Türkçe Sözlüğü İhtiyaç Analizi”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

YAMADA, Shigeru ve KOLUKISA, Ali A., “Elektronik Sözlükler Aracılığıyla Japon Leksikografisi”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

YAVUZARSLAN, Paşa ve GÜNDOĞAN, Aleksandrina, “Sözlükçülük Metodolojisi Bakımından Leksikal Ünitelerin Kullanım Alanının Önemi”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

YAVUZARSLAN, Paşa ve UYSAL, Hülya, “İkidilli Sözlüklerde (Türkçe-Romence Sözlük Örneğinde) Sözcüklere Dair Ne Tür Bilgiler Verilmelidir?”, *Kültürel Çoksesselik, Dünyada Türk Dili, Kültürü ve Medeniyeti. Bildiriler-Katalog* (Ed. Lăcrămioara BERECHET, Alina BUZATU, Estella CIOBANU ve Neriman HASAN), Bucureşti: Editura Universitară, 2016, s. 26-41.

YIKMIŞ, Sezergül ve SAZAK, Şerife, “Türk Sözlükbilimi Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme (2000-2016)”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 160-161.

YILDIRIM, Ceylan, “Terminoloji Yönetim Sistemlerinde Terminoloji Çalışması ve Çeviri”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 33-34.

YILDIZ, Hüseyin, “Eski Uygurca Sözlüklerin Hazırlanmasında Dizinli Çalışmaların Rolü”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

YILMAZ ÇEBİN, Burcu, “Dil Devrimi Kapsamında Batı Kökenli Edebiyat Terimlerinin Özleştirilme Süreci”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 25-26.

YILMAZ, Engin, “Genel Sözlüklerde Dil Bilgisi/Dil Bilimi Terimleri Nasıl Seçilmeli ve Tanımlanmalıdır?”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

YILMAZ, Engin, “Terim Sözlükçülüğünde Doğrular, Yanlışlar”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

YILMAZ, Engin, “Sözcük Eşleştirmeye Dayalı (Word-Match) Tanımlar Bakımından *Güncel Türkçe Sözlük*'ün Değerlendirilmesi”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 43-44.

YILMAZ, Onur, “Kitsch ve Alt Kavramlarının Türkçedeki ve Almandaki Yansımaları ve Kavramların Sözlüklerdeki Karşılıklarına Öneriler”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*.

YILMAZ ÖNDER, Sevim, “Tarihi ve Etimoloji Sözlük Örneği Olarak Tietze Sözlüğü”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

YILMAZ, Yakup ve KARAKULAK, Nigar, “Türkçe Sözlükte Renk Adlarının Madde Başlı Açıklamalarındaki Yetersizlikler”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

YÜCETÜRK, Gamze, “İki Dilli Arapça Sözlüklere Genel Bir Bakış: 'Hans Wehr'ın Arapça-İngilizce Sözlüğü”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 59-60.

YÜKSEKKAYA, H. Yaşar, “Avrupa'da Modern Sözlük Araştırmaları ve Bu Araştırmaların Türk Metasözlükçülüğüne Yansımaları”, *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildirileri* (20-23 Mayıs 1999), Gazimagusa, 2001, s. 207-234.

YURTBAŞI, Metin, “Türk Sözlükçülüğündeki Aksaklıklar ve Bu Alanda Atılabilecek Adımlar”, *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (Baskıda)*

ZEYTİNKAYA, Dilber, “Geleneksel Sözlüklerden Aykırı Sözlüklere 'Yeni Bir Sözlük Türü: Lümpen Sözlüğü'”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 37-38.

ZÜLFİKAR, Hamza, “Sözlük Çalışmalarında Uygulamalar ve Kullanılan Terimler”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 74-78.

XHANARİ, Lindita, “Arnavut Araştırmacılarının Arnavutçadaki Türkizmalara Yönelik Hazırladıkları Sözlükler ve Dil Araştırmaları”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri* (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, s. 90-92.

2. SONUÇ

Çalışmamızın sonucunda sözlükbilimi ile ilgili olan 9 kitap, 31 kitap bölümü, 106 tez, 188 bildiri, 23 tanıtım ve 219 adet makale tespit edilmiştir. Bu makalelerin çoğu Turkish Studies dergisinde yayımlanmıştır. 2009 yılında sözlükbilimi ile ilgili yapılan çalışmaların arttığı görülür.

Hacettepe Üniversitesi bünyesinde kurulan Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi sözlükbilimi ile ilgili araştırmalar için 2015 yılında kurulan ilk merkezdir. Diğer bir merkez ise Eskişehir Osmangazi Üniversitesinde bulunan Sözlükbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (SÖZMER)'dir. İlk Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu 26-27 Kasım 2014 tarihinde Sakarya'da düzenlenmiştir. II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu 3-4 Kasım 2015 tarihinde İstanbul Üniversitesinde düzenlenmiştir. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu ise 3-4 Kasım 2016 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesinde düzenlenmiştir. Böyle kuruluşlar ve etkinlikler dolayısıyla sözlükbilimi alanında yapılan çalışmalar artarak devam etmektedir.

Çalışmamız için taranan dergiler şunlardır: Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi-DTCF Dergisi Akademik İncelemeler Dergisi Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Bilig Dergisi Bilge Bilig Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

Doğu Batı Düşünce Dergisi Dil Dergisi Dil Araştırmaları Diyalektolog
 Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi EJOS Erciyes
 Üniversitesi SBED ERDEM Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi Fırat
 Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Gazi Türkiyat,Folklor/Edebiyat
 Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Journal of
 Language and Linguistic Studies Journal of Turkish Language and
 Literature International Journal of LanguageAcademy Kebikeç Turkish
 Studies Türk Dili Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Dili Dil
 ve Edebiyat Dergisi Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri Türkbilig-
 Türkoloji Araştırma Dergisi, Türkoloji Dergisi Sosyal Bilimler
 Araştırmaları Dergisi Karaman (Dil- Kültür ve Sanat Dergisi), Millî
 Folklor Modern Türklük Araştırmaları Dergisi OTAM (Ankara
 Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
 Dergisi), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Türk
 Dünyası İncelemeleri Dergisi,Türkoloji Dergisi, Türuk Türk Dili
 Araştırmaları Yıllığı Belleten, Türklük Bilimi Araştırmaları Türkler/
 5,Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları
 Dergisi Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 1st
 International Conference on Foreign Language Teaching and Applied
 Linguistics, TÜBAR.

KISALTMALAR

- C: Cilt
 Çev: Çeviren
 ÇÜ: Çukurova Üniversitesi
 DTCF: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
 EJOS: Electronic Journal of Oriental Studies
 Haz: Hazırlayan
 LAÜ: Lefke Avrupa Üniversitesi
 MTAD: Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
 OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama
 Merkezi
 S: Sayfa Sayısı
 s: Sayı
 SBED: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

TAED: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

TDK: Türk Dil Kurumu

TÜBAR: Türklük Bilimi Araştırmaları

Ü: Üniversitesi

Yay: Yayınları

SÖZLÜKSEL BOŞLUK VE ANLIK OLUŞUMLA TELAFİSİ

Songül İLBAŞ*

ÖZET

Dilde herhangi bir kavramı ifade edecek sözlüksel bir ögenin bulunmaması sözlüksel boşlukları doğurur. Bu boşluklar, diller arası ya da dil içi boşluk olabilir.

Diller arası ve dil içi boşluklar mutlak boşluk değil görece boşluktur. Dilin üretim gücünün sınırsız olduğu düşünülürse bu boşlukların telafisinin mümkün olduğu görülür. Sözlüksel boşluklar için pek çok telafi yolundan bahsedilebilir ancak bu telafi yolları boşluğun türüne göre farklılık gösterir. Sözcük yapım yolları, alıntı sözcükler, açıklayıcı karşılıklar, kodlama (rakamsal vd.), geri oluşum ve mecaz telafi yollarından bazılarıdır. Sözlükselleşmenin ilk basamağı olarak değerlendirilen anlık oluşum da sözlüksel boşlukların telafisinde kullanılabilen yollardandır. Anlık oluşum, sözlüksel boşlukları doldurmak amacıyla ortaya çıkabilir.

Bu bildiride, sözlüksel boşluklar hakkında genel bilgi verildikten sonra boşlukların telafisinde kullanılabilecek anlık oluşum üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: *Sözlüksel boşluk, anlık oluşum, sözlüksel boşluk telafi yolları, dil içi boşluk, diller arası boşluk*

LEXICAL GAP AND FILLING IT WITH NONCE FORMATIONS

ABSTRACT

In a language, absence of a lexical item to express a concept causes lexical gaps. These gaps may be inter-language or intra-language gaps.

Both inter-language and intra-language gaps aren't absolute gaps, they are relative. If it is considered that the producing potential of language is unlimited, it is seemed that filling these gaps is possible. We can speak of many ways of filling for lexical gaps but these ways change according to different gap types. All word formation methods, alien words, explanatory equivalents, coding (numeral etc.), back-formation and metaphor are some ways of filling gaps. Apart from these, nonce formation regarded as the first step of lexicalisation is one of the ways which can be used to fill lexical gaps. Nonce formation can occur on the purpose of filling lexical gaps.

In this paper, after giving some general information about lexical gaps, nonce formation which can be used to filling of both inter-language and intra-language gaps will be discoursed.

Keywords: *Lexical gap, nonce formation, ways of filling lexical gap, intra-language gap, inter-language gap*

*Okt. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Çavdır Meslek Yüksekokulu, e-posta: songulilbas@gmail.com

1. GİRİŞ

Dil, sınırsız bir üretim gücüyle dil kullanıcısına ihtiyacını karşılamak üzere her türlü imkânı sunar. Bu özelliğiyle her ne kadar dil kullanıcısı için yeterli bir sistem olarak kabul edilse de kimi durumlarda dillerin sözvarlığında eksiklikler ortaya çıkabilir. Gerek diller arası çeviri yapılırken gerekse zamanla ortaya çıkan yeni kavramları karşılama ihtiyacı duyulduğunda aranan karşılık mevcut sözvarlığında bulunmayabilir.

Dilin söz varlığının herhangi bir kavramı karşılamak üzere sözlüksel bir öğeye sahip olmaması şeklinde ifade edebileceğimiz durumları, dildeki *boşluklar* olarak görebiliriz. Ayrıca dilin söz varlığında bulunduğu halde dil kullanıcısının kişisel söz varlığında bulunmayan ya da zihinsel sözlükçesinde edilgen olarak bulunduğu halde ihtiyaç anında etken duruma getirilemeyen öğeler için de kişiye özgü ve anlık bir boşluktan bahsedilebilir. Bununla birlikte bu boşlukların mutlak boşluk olmayıp çeşitli yollarla telafisinin mümkün olduğunu da söylemek gerekir. Dilin üretim sistemi, kullanıcısının ihtiyacını karşılamak üzere devreye girerek sözcük yapım yolları, alıntı sözcükler, açıklayıcı karşılık, kodlama, geri oluşum ve mecaz gibi telafi yollarıyla dildeki boşlukları telafi eder. Bu yollarla birlikte sözlükselleşmenin ilk basamağı olan *anlık oluşum* da bahsi geçen boşlukların telafisinde kullanılabilir.

Bu çalışmada öncelikle dilsel boşluklar, boşluk türleri ve telafi yolları hakkında genel bilgi verilecek ve anlık oluşum yoluyla ortaya çıkan anlık sözcüklerin kimi boşlukları telafi etmek üzere ortaya çıkması üzerinde durulacaktır.

Alanyazın taraması sonucu elde edilen bilgilerden hareketle sözlüksel boşluk, sözlüksel boşluk telafi yolları ve anlık oluşum hakkında kuramsal bilgi verilecek, tarama ve soruşturma yoluyla elde edilen özellikle çocuk diline ait örneklerin kontrolü TDK sözlükleri ve konuyla ilgili diğer sözlükler ile arama motorundan yapılacak, kontrol sonucu elde edilen bilgilerden hareketle sözlüksel boşlukların anlık oluşumla telafisi konusunda bir sonuca varılacaktır.

Anlık sözcükler çoğunlukla konuşma anında ortaya çıkar ve bu konuda yapılacak bir çalışmada kullanılacak örnekler için belirli bir kaynağa başvurma imkânı yoktur. Bu nedenle çalışmamızdaki örneklerin bir kısmı farklı konuşma ortamlarından tarafımızdan

derlenirken bir kısmı da daha önce yapılan çalışmalardan elde edilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sözlüksel Boşluk

Boşlukları, dil ve kültür ilişkisini inceleyen kültürdilbilimi çerçevesinde ele alan Kozan (2014);

dilsel boşluk

kültürel boşluk

ayrımı yapar ve dilsel boşlukları da

dilbilgisel boşluk

biçimsel boşluk

olmak üzere ikiye ayırır. Bu sınıflandırmada bahsedilen kültürel boşluklar, kimi araştırmacılar (Cruse, 2000) tarafından *kavramsal boşluk (conceptual gap)* olarak adlandırılırken; Ivir (1977) bunları da dilsel boşluklara dâhil ederek, iki dilin karşılaşması sırasında oluşan *diller arası boşluklar* olarak ele alır. Ancak Ivir'in sınıflandırmasında *dil içi boşluk* ve *diller arası boşluğun* üst başlığı dilsel boşluk değil sözlüksel boşluktur. Dilbilgisel boşluklara bu sınıflandırmada yer verilmemiştir.

Dilsel boşluk; herhangi bir kavramı ya da dilbilgisel ulamı karşılayacak dilsel birimin bulunmamasıdır. Bu boşluklar farklı dillerin karşı karşıya gelmesi durumunda ortaya çıkabileceği gibi dilin kendi içindeki görece eksikliklerden de kaynaklanabilir. *Dilsel boşluklar*; dilsel düzey dikkate alınarak temelde ikiye ayrılır:

1. Diller arası boşluk

2. Dil içi boşluk

Diller arası boşluk; kaynak dilde (D.1)var olan dilsel birimin karşılığının hedef dilde(D.2) bulunmamasından doğan boşluktur. Bu boşluklar çeviri sırasında ortaya çıkar ve çoğunlukla kültüre özgü sözvarlığı öğelerinin hedef dilde karşılık bulamamasından kaynaklanır.

Dil içi boşluk; var olan bir kavramı ya da dilbilgisel ulamı karşılamak üzere bir dilin söz varlığında veya dilbilgisel yapı dizgelerinde bir dilsel birimin görece bulunmamasıdır.

Diller arası ve dil içi boşluk ayrımının ardından dilbilgisel ve sözlüksel boşlukları da ayırmak gerekir. Konuyla ilgili çalışmalarda kavramları karşılayacak dilsel birimlerin yokluğu *sözlüksel boşluk* olarak adlandırılmış, dilsel boşluklar daha çok sözcük düzeyinde ele alındığı için yapılan tanımlar da bu yönde olmuştur. Hartmann ve James (2002, 84) sözlüksel boşluğu; “belirli bir anlamı ifade etmek için herhangi bir sözcüğün bulunmamasıdır, örneğin diller arası kültüre özgü söz varlığı terimlerinin çeviri karşılığının olmamasıdır” şeklinde açıklar. Konuyla ilgili kapsamlı çalışmalardan biri Lehrer’e (1974) aittir. Lehrer, bir sözcüğün herhangi bir şekilde eksik kaldığı her durum için sözlüksel boşluğun söz konusu olduğunu söyler (Akt. Kolma, 2011, 15). Cruse (2006, 93) ise sözlüksel boşluğu; “bir dilde belirli bir düşünceyi ifade etmek için bulunması gereken sözcüğün o dilde bulunmaması” şeklinde tanımlar ve dilde kültüre yabancı olan bir kavramı karşılayan sözcüğün bulunmaması durumunda sözlüksel boşluk oluşmadığını savunur. Bu durumu kültürel boşluk ya da kavramsal boşluk olarak değerlendirir. Proost’un (2007, 97) tanımı ise “konuşanların zihinlerindeki kavramlara denk gelen boş alanlar” şeklindedir.

Elbette bir dildeki görece eksik sözcüklerin ve dilbilgisel birimlerin tamamı için boşluktan söz edilemez. Dildeki bir eksikliğin boşluk olarak değerlendirilmesinde dillerin adlandırma kuralları gibi boşluğun tespitinde kullanılacak kimi ölçütler devreye girer.

Lehrer, boşlukları belirlemede kullanılan ölçütü *sözlükselleşme değişkeleri* olarak belirler. Lehrer’e göre bir değişke hiçbir örnekte sözlükselleşmezse sözlüksel boşluk oluşamaz. Örneğin İngilizce *child* sözcüğü kız ve erkek çocuk için, *parent* sözcüğü anne ve baba için kullanılırken, teyze ve dayı için ya da amca ve hala için herhangi bir sözlüksel ögenin bulunmaması sözlüksel boşluk olarak değerlendirilir. Bununla birlikte “*birinin kardeşinin yaşı*” İngilizcede sözlükselleşen bir değişke olmadığı için “büyük erkek kardeş” ya da “büyük kız kardeş” için bir sözlüksel ögenin bulunmaması boşluk olarak değerlendirilmez (Akt. Proost, 2007, 99).

Dilsel boşluklar üzerine çalışma yapan Lyons (1977), sözlüksel boşlukları belirlerken alt ve üst anlamlılığa dikkat eder. İngilizcede “git-/gel-”, “öğrenci/öğretmen”, “al-/sat-” gibi karşıt çiftler için üst anlamlı terimlerin bulunmamasını örnek verir. Lyons (1977) da Lehrer

gibi bir dildeki sözlüksel boşlukların o dildeki *sözlükselleşmiş* ögelere bakılarak tespit edilebileceğini savunur. Lyons'un bu görüşleri dil içi boşlukların tespiti için geçerlidir. Diller arası boşlukların tespiti söz konusu olduğunda ise kavramsal boyut devreye girer. Sözlüksel boşluklar temelde *kavramlar* ve *sözlüksel ögeler* arasındaki ilgiye dayandığı için Lyons, sözlüksel boşluk çalışmalarında kavramsal boyutun göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgular.

Sözlüksel boşluk ve *kavramsal boşlukları* birbirinden ayıran Cruse (2000), Türkçe “ense” sözcüğünün İngilizce karşılığının olmamasını *kavramsal boşluk* olarak değerlendirir. Bu sözcük İngilizler için “belirli” olmadığı için bu ayrıma gerek duyulmamıştır. Bu durumda Cruse'un boşluklar için “belirlilik” koşulunu aradığı söylenebilir ancak bunlar kavramsal boşluklardır.

Cruse'un dikkat çektiği diğer bir nokta parça-bütün ilişkisidir. Buna göre, dilde bir bütünün herhangi bir bölümü için sözlüksel bir öge varken başka bir bölümü için olmamasının sözlüksel boşluk oluşturduğunu ifade ederek, İngilizcede “çaydanlığın tutulacak yeri”ni ifade etmek için *kulp(handle)* sözcüğü varken, kulpunun bağlı olduğu bölüm için düzenli olarak kullanılan bir sözcüğün olmadığını söyler. Buna göre parça-bütün ilişkisi de boşlukların tespiti için kullanılan ölçütlerden biridir.

Proost (2007), sözlüksel boşluk çalışmalarında “kodlanabilirlik” teriminin önemini vurgular. Buradaki *kodlanabilirlik* Cruse'un *belirlilik* olarak ifade ettiği dikkat çekme özelliğidir. Proost'a göre kavramların kodlanabilirlik dereceleri ve buna bağlı olarak dikkat çekiciliği her dil için farklılık gösterir. Bunun sonucunda da kavramsal boşluklar ortaya çıkar.

Fischer, sözlüksel bir alandaki boşlukların belirlenebilmesi için alt-üst anlamlılık, eş anlamlılık ve karşıt anlamlılık gibi anlam ilişkilerinden oluşan *sözlüksel ilişki örüntüsünün* belirlenmesi gerektiğini söyler (Akt. Akşehirli, 2013, 50). Bunlara temel-yan anlamlılık, parça-bütün ilişkisi, çok anlamlılık ve benzeri örüntüler eklenebilir.

Dillerin söz varlığını yansıtan sözlükler, farklı sebeplere bağlı olarak kimi durumlarda dil kullanıcısının ihtiyacını karşılamayabilir.

Yani sözlükler konuşucuların zihinsel sözlükçesinde yer alan bütün sözcükleri ya da var olan bütün kavramları karşılayan dilsel birimleri içermeyebilir (Sebzecioğlu, 2013). Bu durumda sözlük hazırlayıcısının imkânları ve tercihi etkilidir ve sözlüksel boşluk değil sözlükteki boşluk söz konusudur.

2.2. Dilsel Boşluk Telafi Yolları

Dilsel boşlukların türüne göre telafi yolları da farklılaşır. Diller arası ve dil içi boşluklar olmak üzere temelde ikiye ayırdığımız boşluklardan çeviri sırasında oluşan diller arası boşlukların telafisinde yaygın olarak “alıntı sözcükler” ve “açıklayıcı karşılıklar” kullanılırken, dil içi boşluklarda “mecaz”, “kodlama” ve “geri oluşum” gibi yollar tercih edilir.

Diller arası boşluklar kimi durumlarda kavramın yokluğundan kimi durumlarda da var olan kavramın dilsel karşılığının bulunmamasından doğar. “Kirve” sözcüğünün İngilizcede dilsel karşılık bulmaması bu kavramın İngilizlerde bulunmamasındandır. Oysa “kuşluk (vakti)” kavramı gönderge olarak dünyanın her yerinde var olan bir kavram olduğu halde Türkçede dilsel karşılığı varken Rusçada yoktur (Kozan, 2011). Bu kavramlar hedef dilde “bir erkeğe sünnetinde bir tür manevi babalık yapan kişi” ve “sabah ile öğlen arasındaki zaman” gibi açıklayıcı karşılıklarla ifade edilerek boşluklar telafi edilmektedir.

Boşlukları telafi etmenin bir başka yolu da “kodlama”dır. Bir rengin pek çok tonu olabilir ancak “açık” ve “koyu” olmak üzere iki ton dışındakileri karşılayan sözlüksel birimler bulunmayabilir. Bunun yanında özellikle boyacılık sektöründe farklı renk tonlarının birbirinden ayrılması ve ifade edilmesine ihtiyaç vardır. Buna benzer durumlarda oluşan boşluklar aşağıdaki örneklerde olduğu gibi rakamsal kodlarla telafi edilir.

90RB 74/044	50YR 76/087	24YR 72/146
86RB 65/163	90RR 63/139	75RR 63/207
30RR 42/198	A7. 19. 60	70RR 39/272

Renklerle ilgili boşluklar bazen farklı nesnelere renklerine benzetilerek “su yeşili” ve “nar çiçeği rengi” gibi ifadelerle de telafi edilebilir.

Boz (2016), çalışmasında geri oluşumu da sözlüksel boşluklar için bir telafi yolu olarak önerir. Türkçede adlardan eylem yapan {+lAn-}, {+lAş-} ve {+lAt-} biçimbirimleriyle türetilmiş eylemlerden, {+lA-n->+lA-}, {+lA-ş->+lA-} ve {+lA-t->+lA-} şeklinde geri oluşumlar oluşturularak olası sözlüksel boşlukların telafi edilebileceğini söyler. Çalışmadaki örneklerden birkaçı şöyledir:

pahalan-> pahala-n-> pahala-
başkalaş-> başkala-ş-> başkala-
aydınlata-> aydınlata-t-> aydınlata-

Bu yolla türetilen bütün eylemler için boşluk doldurucu işlev söz konusu olmasa da kimi örnekler bu kategoride değerlendirilebilir.

2.3. Anlık Oluşum

Sözlüksel boşlukların telafi yolları arasında, yukarıda (bk. 1.) bahsedilenlerin yanında “anlık oluşum” da sayılabilir. Oxford İngilizce Sözlük’te tek bir özel durum için uydurulmuş sözcük olarak tanımlanan anlık sözcüğü Bussmann (1996); “yeni veya henüz bilinmeyen nesnelere ya da durumları adlandırmak veya konuşucunun göndergeye yönelik özel bir tutumunu ifade etmek için genellikle bağlam bağımlı anlık türetimler” olarak tanımlar. Anlık sözcüklerin işlevlerini ise kavramların adlandırılmasında sözcük sayısından tasarruf sağlamak, sözlüksel boşluğu doldurmak ve biçimsel etki yaratmak olarak açıklar.

Sebzecioğlu (2013), konuyla ilgili farklı çalışmalardan hareketle anlık sözcüğü; “özel veya belirli bir durumun gerektirdiği ihtiyacı karşılamak için, tek kullanımlık veya geçici olarak o an ve irticalen türetilen ve kişisel bir yaratı olmasına koşut bir daha asla kullanılmama olasılığı olan, bağlam-bağımlı doğal sözcük veya ifade” şeklinde tanımlar. Anlık sözcüğün ortaya çıkışını ise konuşma anında ya da yazılı dilde bağlama uygun sözcüğün zihinsel sözlükçede bulunmaması veya bulunduğu halde farklı nedenlerle çağrılmamasına dayandırır.

Bauer (1983), anlık sözcüklerin ortaya çıkışına konuşma ya da yazma anındaki acil ihtiyacın giderilmesi gerekliliğinin zemin hazırladığına dikkat çekerek, aynı anlık sözcüğün farklı zamanlarda farklı konuşucular tarafından türetilbileceğini söyler.

Anlık oluşumların ortaya çıkış sebebi hangi dil kullanıcısı tarafından kullanıldığına göre farklılık göstermektedir. Çocuk dilinde pek çok anlık oluşum bulunur ve bunların birçoğu kavramların var olan karşılıklarının çocukların zihinsel sözlükçesinde bulunmaması ya da edilgen durumda bulunmasından ortaya çıkar. Atasoy (2009)'un çalışmasında yer alan veya derleme yoluyla elde ettiğimiz “baktırıcı (dürbün)”, “bip yapıcı (korna)”, “çıtçıt (çubuk kraker)”, “çilli (çilek)”, “dabdab (yüz-)”, “deniz hayvansızları (kara hayvanları)”, “dövük (sopa)”, “eşkimon (limon)”, “kalınsız (ince)”, “kafalık (şapka)”, “inme çıkma (asansör)”, “karıştırmalık (çay kaşığı)” anlık oluşumları bu duruma örnektir. Bunlardan korna, kraker, limon, asansör gibi örneklerin daha önceki aşamada sözlüksel boşlukları dolduran alıntı sözcükler olduğunu da belirtmek gerekir.

Anlık oluşumlar çoğu zaman herhangi bir kavramı karşılayan dilsel birim bulunduğu halde yeni bir ifade olarak ortaya çıksa da bu çalışmada dikkat çekilen nokta, anlık oluşumların gerek diller arası gerekse dil içi kimi boşlukları doldurmak üzere türetilmesi, bir başka ifadeyle anlık oluşumların sözlüksel boşluk telafi yolu olarak kullanılmasıdır. Yapılan çalışmaların bir kısmında bu durum vurgulanarak dilsel ya da sözlüksel boşluk kavramları üzerinde durulmasa da anlık oluşumların sözlükselleşmenin ilk basamağı olduğu ve sonraki aşamalarda dilin söz varlığındaki boşlukları doldurma işlevi bulunduğu belirtilmiştir (Bauer, 1983; Bussmann, 1996; Sebzecioğlu, 2013; Sarı, 2015; Bozkurt, 2016).

Aynı anlık sözcük farklı konuşurlar tarafından farklı zamanlarda türetilbilir ve bir sözlüksel boşluk farklı konuşurlar tarafından farklı anlık sözcüklerle telafi edilebilir. “Çok üşüyen insanlar” kavramını karşılamak üzere kullanılan “üşüngeç (Çev. <https://eksisozluk.com/uydurma-kelimeler--3264676?p=4>)” ve “üşütük (Sebzecioğlu, 2013)” sözcükleri bu duruma örnektir. Aynı şekilde çocukların içine koydukları köpüklü suya çubuk batırıp üfleyerek balon çıkardıkları oyuncak için farklı kişiler tarafından “balongaç (Çev. <https://www.uludagsozluk.com/k/baloncuklar->

çıkaran-oyuncağın-ismi-sorunsalı)” ve “üfürükçü (Sebzecioğlu, 2013)” sözcükleri kullanılmıştır. Sebzecioğlu’ndan alınan aşağıdaki örnekler de sözlüksel boşlukları telafi amacıyla ortaya çıkan anlık oluşumlardır:

“Göndermeç” → Enter tuşu

“Takıccılı” → Esprilerle insanlara takılmayı seven kişi

“Uzunumtrak” → Uzun boya yakın

“Tuşkolik” → Cep telefonuyla sürekli uğraşan, mesaj yazan kişi

6. SONUÇ

Her dil, kullanıcısının ihtiyacını karşılayacak güce sahiptir ancak gerek çeviri sırasında kaynak dille hedef dil arasındaki söz varlığı farkından, gerekse kimi kavramları ifade edecek veya dilbilgisel ulamları işaretleyecek dilsel birimlerin dilde bulunmamasından görece boşluklar doğabilir. Bir kavramın dilsel karşılığı dil kullanıcısının zihinsel sözlükçesinde bulunmadığında veya herhangi bir sebeple edilgen durumdan etken duruma geçemediğinde ise kişisel ya da anlık bir boşluk oluşur.

Dilsel boşluklar diller arası ve dil içi olmak üzere temelde ikiye ayrılır. Her iki boşluk türünün de dilbilgisel ve sözlüksel boşluk alt türleri vardır. Hem diller arası hem de dil içi sözlüksel boşluk; soyut ve somut kavramların dilde karşılığının bulunmamasını ifade eder. Sözlüksel boşluklar birçok yolla telafi edilebilir. Diller arası boşluklar daha çok “alıntı sözcükler” ve “açıklayıcı karşılıklar”la telafi edilirken, dil içi boşluklar için “sözcük yapım yolları”na, “kodlama”ya, ve “mecaz”a başvurulur. Hem diller arası hem de dil içi boşluklar için geçerli olabilecek diğer bir telafi yolu da “anlık oluşum”dur.

Çoğu zaman bilinmeyen veya çeşitli sebeplerle hatırlanamayan sözcükleri ifade etmek amacıyla ortaya çıkan anlık sözcüklerin, sözlüksel boşlukları doldurmak üzere ortaya çıkması da mümkündür. Özellikle eş zamanlı çeviri yapılırken diller arası boşluklar, yeni ya da daha önce adlandırılmamış kavramlara dilsel karşılık bulma ihtiyacı doğduğunda ise dil içi boşluklar “anlık oluşum” ile telafi edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akşehirli, S. (2013). Türkçede AD+II AD+sIz Karşıtlık Örüntüsü ve Olası Sözlüksel Boşluklar. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2013/2, 49-63.
- Atasoy, R. (2009). *Küçük İnsan'ın Sözlüğü*. İstanbul:Şira Yayınları.
- Bauer, L. (1983). *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boz, E. (2016). Türkiye Türkçesinde Olası Sözlüksel Boşluklar İçin Bir Telafi Yöntemi: Geri Oluşum. *Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Aralık 2016, S.5/4 s.1694-1702.
- Bozkurt, F. (2016). *Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi Ölçütleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bussmann, H., Trauth, G., Kazzazi, K., & Bussmann, H. (1996). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London: Routledge.
- Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics* [Oxford Textbooks in Linguistics]. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Ivir, V. (1977). Lexical Gaps: A Contrastive View. *StudiaRomanica et AnglicanaZagrabiensia*, Temmuz 43, 167-176.
- Kolma, M. (2011). *Lexical Gaps in Czech as Compared with English: Their Identification and Characterization*, (Bitirme Tezi). Prag: Karlova Üniversitesi Felsefe Fakültesi İngiliz Dili ve Eğitimi Bölümü.
- Kozan, O. (2011). Çeviri Sürecinde Dilsel ve Kültürel Boşluklar. *X. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildiriler*. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Cilt 2, 28-34.
- Kozan, O. (2014). *Rus ve Türk Gazete Haber Başlığı Dili-Kültürdilbilimsel Yaklaşım*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge ÜniversitesiYayınları.
- Proost, K. (2007). *Conceptua lStructure in Lexical Items: The Lexicalisation of Communication Concepts in English, Germanand Dutch*, Filadelfia: John Benjamins Yayınevi.
- Sarı, İ. (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sebzecioğlu, T. (2013). Anlık Oluşum ve Türkçe Anlık Sözcüklerin Oluşum Süreçleri Üzerine Bir Betimleme. *Dil ve Edebiyat dergisi*, 10:3, 17-47.
- <https://eksisozluk.com/uydurma-kelimeler--3264676?p=4> (20.10.2016)
- <https://en.oxforddictionaries.com/> (20.10.2016)9
- <https://www.marshallboya.com/tr/renk-paletleri> (31.10.2016)
- <http://tdk.gov.tr> (25.10.2016)
- <https://www.uludagsozluk.com/k/baloncuklar-çıkaran-oyuncağın-ismi-sorunsalı> (29.10.2016)

SIRA DIŞI BİR SÖZLÜK ÖRNEĞİ REŞAT EKREM KOÇU'NUN TÜRK GİYİM KUŞAM VE SÜSLENME SÖZLÜĞÜ

Şaziye DİNÇER BAHADIR*

ÖZET

Sözlükler, bir dilin söz varlığının kayıt altına alındığı eserlerdir. Titizlikle yapılan tanımlamalar, verilen örnekler ve alfabetik olarak yapılan sıralamalar, çoğu sözlüğün iç düzenini oluşturur. Sözlükler her ne kadar belli bir konu ve alandaki ihtiyacı karşılama amacıyla oluşturulmuş olsa da her sözlüğün ortaya konulma hikâyesi aynı değildir.

Bu bildiride, kişisel ihtiyaç sonucu alınan notlar aracılığı ile oluşturulan bir sözlük; Reşat Ekrem Koçu'nun Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü üzerinde durulacaktır. Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü'nde madde başlarındaki tanımlamalar ve yapılan örneklendirmelerin alışlagelen sözlükçülük geleneğinden farklı olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla sadece müracaat için değil, başından sonuna yazarının izlerini sürmek için de okunabilir. Zira Reşat Ekrem Koçu, sözlüğüne kendisinden epeyce iz bırakmıştır. Çalışmamızda bu zengin malzemeden hareketle, sözlükçülükteki kişisel eğilimlerin, sıra dışı sözlüklerin doğuşuna nasıl kaynaklık ettiğinin izi sürülmeye çalışacaktır.

***Anahtar Sözcükler:**sıra dışı sözlükler, sözlükler, Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Reşat Ekrem Koçu, sosyal tarih.*

AN EXTRAORDINARY DICTIONARY EXAMPLE REŞAT EKREM KOÇU'S DICTIONARY OF TURKISH CLOTHES AND TOILET

ABSTRACT

Dictionaries are works in which vocabulary of a language are recorded. Fastidiously made descriptions, examples and alphabetical orders constitute a dictionary's internal contents. Although dictionaries are created to meet the needs in a specific field or topic, not every dictionary has the same creation story.

This paper aims to lay emphasis on Reşat Ekrem Koçu's Dictionary of Turkish Clothes and Toilet which was created through the notes taken as a result of personal needs. Lexical entry definitions and examples given in the dictionary mentioned are remarkable since they are different than common dictionary traditions. Therefore,

*Yrd. Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim dalı, e-posta:saziyedincer35@gmail.com, saziyedincer@hotmail.com

this dictionary can be read entirely not only to search for vocabulary but also to trace back to the author. Resat Ekrem Koçu have left many traces to his own dictionary from himself. With reference to the rich material in our study, we will try to find out how personal tendencies in dictionary making leads to the creation of extraordinary dictionaries.

Keywords: *extraordinary dictionaries, dictionaries, Dictionary of Turkish Clothes and Toilet, Reşat Ekram Koçu, social history.*

1. GİRİŞ

Semavi Eyice'nin Osmanlı kültür ve medeniyetine dair çalışmalarıyla tanınan tarihçi, yazar olarak nitelendirdiği Reşat Ekrem (1905-1975), İstanbul'da doğdu. İlkokulu Konya'da, liseyi Bursa'da okudu. 1931'de İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olunca kürsü başkanı Ahmet Refik'in (Altınay) asistanı oldu. Çok takdir ettiği hocası Ahmet Refik 1933'te yapılan üniversite reformunda görevinden uzaklaştırılınca Reşat Ekrem de yeni kurulan üniversiteden istifa etti. Tarih öğretmenliği yanında çeşitli gazete ve dergilerde makaleler yazmak suretiyle geçimini sağladı. Kadıköy'de aileden kalma köşk satıldıktan sonra hayatının son yıllarını Ankara Caddesi ve Sirkeci'deki bürolarında bulunan arşivini de naklettiği civardaki bir apartman dairesinde geçirdi. Hiç evlenmeyen Koçu'nun evlat edinmiş olduğu Mehmet adındaki genç, ölümünden sonra bütün arşiv malzemesini satarak dağıttı(Eyice, 2002, 149).

Muzaffer Gökman, Ahmet Refik Altınay'ı anlattığı kitabına *Tarihi Sevdiren Adam* ismini vermiştir. Ahmet Refik, bir nevi Ahmet Rasim'in devamıdır. Popüler denilecek nitelikteki yazı ve kitaplarıyla Osmanlı Tarihi'ni başka bir açıdan anlatarak insanlara sevdirmiştir; bu yönüyle yaptığı sivil tarihçiliktir. Ondandır sonra bayrağı Reşat Ekrem Koçu devralmış ve çok daha ileriye taşımıştır. Gerek metot gerekse üslup bakımından hocası Ahmet Refik'i ciddiyetle takip etmiştir. Popüler tarihçiliğin gazeteciliğe yakışan biçiminden ziyade üslubunu biraz daha edebiyata yakın tutmuştur (Özcan, 2011, 296-298).

Orhan Pamuk, Ahmet Refik'in tarih ile edebiyatı birleştirdiğini, arşivlerden ilginç, tuhaf içerikli belgeler bulup dergilerde, gazetelerde yayımladığını, iyi bir kitapsever olduğunu, tarihi kolay okunur bir şey haline getirdiğini ve bu yönleriyle Reşat Ekrem'i çok etkilediğini belirtmiştir (Pamuk, 2003, 150). Bunun yanında Ahmet Rasim'in de İstanbul sevgisinin, şehrin sokaklarında şahit olduklarıyla ilgili çeşitli hikâyecikler oluşturabilme yeteneğinin, şehrin sürekli değişen alışkanlık, töre, gelenek, moda ve heyecanlarını hatırlama ve sınıflama

alışkanlığının Reşat Ekrem Koçu'yu, bütün hayatı boyunca izinden gittiği hocası Ahmet Refik kadar etkilediğini ifade etmiştir (Pamuk, 2003, 157). Reşat Ekrem için ise “*Bütün çocukluğu Osmanlı devletini bitiren ve İstanbul'u onlarca yılda altından kalkamayacağı bir yoksulluğa mahkûm eden savaflara yenilgilere ve göçlere tanıklık ederek geçti. Bunlar tıpkı çocukluğunda tanık olduğu İstanbul'un son büyük yangınları, tulumbacıları, sokak kavgaları, mahalle hayatı, meyhaneleri gibi daha sonraki yıllarda kitaplarına, makalelerine çok konu olacaktı.*” demiştir (Pamuk, 2003, 149).

Eser Tutel, Popüler Tarih Dergisi'nde yazdığı “Osmanlı Tarihinin Romancısı” başlıklı yazısında, Reşat Ekrem'in edebî yönüne dikkat çekerek şöyle demiştir: “*Reşat Ekrem Bey çok bilgili, üstelik de çok güzel yazı yazabilen bir kimseydi. Onun yazılarını okuyup da 'Bu adam şair! Şiir gibi yazıyor!' dememek elde değildi. Çok sonradan öğrendim ki Reşat Ekrem Bey gerçekten şairmiş meğer...*” (Tutel, 2001, 83).

Kevork Pamukçıyan, mümtaz tarihçi, âlicenap insan ve sohbeti daima aranılan dost olarak nitelediği Koçu için, “*Sağlam tarih bilgisini, yaygın okuyucu kitlesine, (pederastiyi abartarak yansıması dışında) esas itibariyle doğru bir biçimde 'indirme'yi başaran değerli bir yazardı*” demiştir. (Pamukçıyan, 49). Onun bu yönüne Eser Tutel de dikkat çekmiştir. Reşat Ekrem, sıradan bir popüler tarih yazarı değildir. “*Pekala bilimsel eserler verebilecek düzeyde tarih bilgisine sahipken o hep herkesin kolayca okuyup anlayabileceği yazılar yazmayı tercih etti. Başta Semavi Eyice ve daha pek çoklarına göre onun yazdıkları hem tarihî bilgi hem de üslup ve teknik bakımından o sıralarda tarih yazıları yazmakta olan Turhan Tan ve İskender Fahrettin Sertelli'nin yazdıklarından çok üstündü*” (Tutel, 2001, 85).

Murathan Mungan, Reşat Ekrem'in dili ve konulara olan farklı yaklaşımıyla ilgili şu tespitleri yapmıştır: “*Öncelikle metinlerinin taşıdığı Türkçe lezzeti için okurum onu. Osmanlıca sözcükleri şimdi olduğu gibi öyle ulu orta kullanan insanların değil, belli bir dil duygusu, zevki ve zarafetiyle kullanan insanların döneminin yazarıdır o. Reşat Ekrem Koçu'nun bir diğer önemi, birçok tarihçi yazarın atladığı, önem vermediği, oysa dönem ruhunu ve atmosferini yansıtmada çok önemli olan nesnelere, eşyalara, ayrıntılara, âdetlere dikkat çekmesi, bir çeşit gündelik hayatın tutanaklarını sergilemesidir. Aynı zamanda resmî tarihin saklamaya, örtbas etmeye çalıştığı eşcinsel tarihin kültür öğelerini, olaylarını, geleneklerini kimi zaman sezdirerek, kimi zaman da açıkça yazarak geleceğe aktarmaya çalışmış, kendince bir misyonu gerçekleştirmiştir*” (Mungan, 2002).

Reşat Ekrem'in bu yönüne Orhan pamuk da değinmiştir: İstanbul Ansiklopedisi'nde yer alan “ ‘Civan’ maddesinde ‘divan edebiyatında terennüm edilen güzelliğin civan güzelliği’ olduğunu anlattıktan sonra ‘daima genç, taze erkek delikanlı’ anlamına geldiğini yazdığı bu kelimenin tarihinin ayrıntılarına keyifle girer. İlk ciltlerde tarihî, edebî, kültürel bilgilerin arasına ustalıkla sızan bu dikkatli dil, daha sonraki ciltlerde her bahaneyle genç ve güzel oğlanlardan ve onların ayaklarından bahsetme özgürlüğüne evrilir” (Pamuk, 2003, 152).

Görüldüğü üzere Osmanlı tarihinin hurda teferruat olarak görülen pek çok ayrıntısı Reşat Ekrem'in anlatımında son derece renkli ve canlı olarak karşımıza çıkar. Reşat Ekrem, belki de daha çok “İstanbul Ansiklopedisi” ile zihinlerde yer etmiş olsa da giyim kuşam ve süslenme konusunda hazırlanmış olduğu “Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü” de bu alanda hazırlanmış ilk çalışma olması nedeniyle önemlidir.

Her sözlüğün hazırlanma amacı farklıdır, mesela Şemseddin Sami'nin hazırladığı Kâmûs-ı Türkî dilimizdeki bütün sözcüklerin kayıt altına alınması amacını taşıırken (Sami, 2010,14), Ferit Devellioğlu'nun hazırladığı Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Osmanlı Edebiyatı'nı öğrenmek arzusunda olanların ihtiyacını karşılamak için hazırlanmıştır. (Devellioğlu, 2005, IX). Reşat Ekrem ise bu sözlüğü hazırlama nedenini şu şekilde ifade eder: “Giyim kuşam ve süslenme ile ilgili Türk sanatları ve Türk kumaşları üzerine değerli eserler vardır. Fakat giyim kuşam ve süslenme konusunda bir araştırma yapacak olanlar ancak Türkçe dil sözlüklerine ve ansiklopedilere müracaat durumundadırlar. İşte şu anda elinizde bulunan bu kitap, böyle bir durumda kalmış bir yazarın duyduğu ihtiyaç ile vücud bulmuştur” (Koçu, 69, 5).

Yıllar boyunca toplamış olduğu notların alfabetik olarak tasnifi sonucu oluşturulan bu sözlük, sözlük olmanın ötesinde hem bir solukta okunabilecek bir roman kadar sürükleyici hem de resimlerle desteklenmiş görselliğin eşliğinde bir tarih manzarasını izlemenin sonucu olarak keyif verici bir şöendir. Reşat Ekrem, ansiklopedisi de dahil olmak üzere tüm eserlerine şahsi hüviyetini vurabilmiş bir yazardır. Kısacası Reşat Ekrem için sözlük ya da ansiklopedi yazarken dahi kendini yazıyor demiş olsak mübalağa etmiş sayılmayız.

Sözlüklere daha çok anlamını bilmediğimiz bir sözcüğü yahut kavramı bulmak üzere müracaat ederiz. Örneğin Şemseddin Sami'nin izlerini aramak için Kâmûs-ı Türkî'ye bakmak yahut Ferit Devellioğlu'nu tanımak için Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'a müracaat etmek aklımıza gelmez. Esasında bu aklımıza gelse bile her iki eserde de

müelliflerin hususiyetlerihakkında bir iz bulmak samanlıkta iğne aramaya benzer. Oysa Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü'nde Reşat Ekrem Koçu'nun kimi hususiyetlerini görebiliriz. Dolayısıyla sözlükler sadece müracaat için değil, başından sonuna yazarının izlerini sürmek için de okunabilirler. Çalışmamızda bu zengin malzemeden hareketle, sözlükçülükteki kişisel eğilimlerin, sıra dışı sözlüklerin doğuşuna nasıl kaynaklık ettiğinin izleri sürülmeye çalışacaktır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü'ndeki madde başları taranmış ve içerik analizleri yapılmaya çalışılmıştır. Sözlükte; kıyafetler, ayakkabılar, bot çeşitleri, başlıklar, eldivenler, kumaş çeşitleri, kürkler, düğmeler, aksesuarlar, takılar, oya çeşitleri, işlemeler, motifler, moda olan sitiller, saç, sakal ve bıyık modelleri ve süslenmede kullanılan araç ve gereçler yer almıştır.

- Sözlükte madde başları tanımlanırken genellikle önce anlam verilmiş ya da o sözcüğü çağrıştıran bir giriş yapılmıştır. Söz konusu madde başının ilk nerede bulunup niçin kullanıldığı, kimlerin kullandığı, varsa çeşitleri ve o günkü durumu hakkında bilgi verilmiştir. Kimi zaman yaşanmış olaylar, kimi zaman bir şarkı, kimi zaman da bir gazelden alınan beyitlerle örneklendirme yapılmıştır.

Bez, Pamuktan veya ketenden dokunmuş kumaş, rengi daima beyaz olur. İpliğin cinsine, dokunuş tarzına, kalınlığına, inceliğine, yumuşaklığına, sertliğine, kabalığına göre muhtelif cinsleri olup, "Amerikan Bezi", "Trabzon Bezi", "Yelken Bezi", gibi isimler alır, bir kısmı da "Tülbend" ve "Patiska" gibi tamamen hususi isimler taşır. Kullanıldıkları yerlere göre de isimleri vardır, giyimde kuşamda iç çamaşırlığıdır, ö yünden "Don Bezi", "Gömlek Bezi" diye ayrılır, başa örtülenine de "Namaz Bezi" denilir. Enderunlu Vâsif İstanbullu mahalle karısı ağzından kızına hitaben yazdığı meşhur nasihatnâmesinde şöyle diyor:

Yüz suyu dökme kimseye yok şimdiden tezi

Aldır babana anterilik mavi bir gezi

*Gayrı ayıbdır bürünüb bir **namaz bezi***

Olma sokak süpürgesi hanım hanımcık ol (s.35)

- Madde başları tanımlanırken yazarın bazı sözcüklerin kökenine ve halk ağzındaki kullanımına değindiği de görülür.

Arakçin, Kenarlarının ve içinin ter ile yağlanıp kirlenmemesi için külah veya kavuğun altına giyilen takkenin adı (arak Arapça ter; çin de Farsça cîden = toplama kökünden toplayan anlamındadır; arakçin mürekkep ismi ter toplayan manasındadır); halk ağzında "Terlik" denilir.(s.13)

Babayâne Kıyafet, Halk ağzında "babayâni" denilir. (s.21)

- Yazılışları aynı, anlamları ayrı olan sözcükleri farklı madde başına almıştır.

Sandal, *İpekli-pamuklu eski bir kumaş adı. (s.202) ~Sandal*, *Avrupai ayakkabılardan yazlık bir ayakkabının adı. (s.202); Terlik*, *Çorapsız giyilen hafif ayakkabı. (s.228) ~Terlik*, *Eskiden külah ve kavuk altına giyilen ve serpuşun ter ile kirlenmesini önleyen bir takkeye verilmiş isim. (s.229)*

- Bazı tanımlamaları yaparken diğer sözlüklerden de faydalanmıştır.

Baston, *“Yürür iken dayanarak kuvvet almak için erkekler, nadiren de kadınlar tarafından kullanılan alafranga zarif değnek” (Kâmûs-ı Türki) (s.26)*

Câme, *“Farsça isim, arkaya giyilen şey, libas, esvab” (Hüseyin Kazım, Büyük Türk Lugatı) (s.49)*

Cuna, Cuna Yaşmak, *“Tülbent nevinden bir ince bez, bu bezden yapılan yaşmak” (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri) (s.57)*

Çentiyân, *“Erkek esvabına benzeyen kadın şalvarı ki köylükte giyerler” (Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmâni) (s.70)*

- Yazar, atasözü ve deyimleri de madde başı olarak sözlüğüne almıştır.

zemherinin düşkününü beyaz giyer kış günü; yüz yazmak, yaka akçesi, yaka parası, sineye elif çekmek, kara bağlamak, altı kaval üstü şeşhâne, dial dedenin düdüğü vb.

- Yazarlığının yanında ressamlık yönü de olan Reşat Ekrem'in ve Sabiha Bozcalı'nın kaleminden çıkan resimler ve çeşitli gazete ve dergilerden alınan karikatürler, görsellik açısından hem sözlüğe renk katmış hem de yapılan tanımlamaların örneklendirilmesini sağlamıştır. Reşat Ekrem, resimler hakkında ön sözde şöyle demektedir: *“Bu sözlüğü resimlendirirken, belki tenkit edilebilirim, el ile yapılmış şirin resimleri fotoğraflara tercih ettim. Resimlerin bir kısmı bu sözlük için suret-i mahsusada yapıldı, bir kısmını da kendi arşivimden aldım, ki onlar da nezaretim altında suret-i mahsusada yaptırılmış mülkiyetim altında resimlerdir. Fakat emek istismar etmedim, onlardan, arşivimden sözlüğüme, akademik bir hediye olarak faydalandım. Bu hususu bilhassa kaydediyorum” (Koçu, 1969, 5).*

- Sözlükte, bazı madde başlarının çok kısa (ayakkabı, bayramlık, bolero, broş, burka, bürgü, car, çamaşır, çatki, gelinlik, gocuk) bazılarının ise çok ayrıntılı olarak (baston, fes, kürk, pantolon, saat, saç, yüzük) tanımlandığı göze çarpan önemli bir özelliktir. Bunda yazarın kişisel tercihleri etkili olmuştur denilebilir.

Bastonmaddesinde, baston tanımı verildikten sonra, bastonun kullanılma zamanı, ilk kimlerin kullandığı, baston ile ilgili yaşanmış hikayeler,

bastonun şıklık alameti olarak kullanılması, en güzel bastonların nerede üretildiği, hangi müzelerde en kıymetli bastonların sergilendiği, baston çeşitleri, ne zamandan beri sadece hastaların kullandığı ve üretim yeri anlatılmış içinde baston geçen şarkı ve kantolarla örneklendirmiştir.

- Yazar, bazı eşyalara verilen isimleri ve yapılan tanımlamaları eleştirmiştir.

Boyunbağı, Kravat. *Bu güzel Türkçe isim var iken kravat kelimesinin kullanılması garipsenecek dil münasebetsizliklerindedir. (s.43)*

M. Zeki Pakalın “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri” isimli eserinde **Kalafat** maddesine şu satırlarla başlıyor. “Vezirlerle devlet ricalinin giydikleri serpuşlardan birinin adıdır (!)”. Bu cümlenin doğru olabilmesi için: “kıyafet tebdil ederek dolaşır iken” demek lazımdır, çünkü Reşat Ekrem’e göre ayak takımı kalafat giyer. (s.139)

M. Zeki Pakalın, “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri” isimli eserinde “**Bıçkın Kıyafeti**” maddesinde “Haylaz, çapkın, külhanbeyi yerinde kullanılır bir tabirdir” diyor. Bu tarih müphemdir, zira haylaz, çapkın ve külhanbeyi arasında farklar olduktan başka bıçkın da kendi başına bir tiptir. Bıçkın, zorba kabadayı, vurucu kırıcı haytanın körpesi, gencidir ve daima bir haytanın, şeririn kanadı altında bulunur. (s.35)

- Sözlükte yazarın bazen tanımlama yaparken nüktedanlığı da elden bırakmadığı görülür.

Sineklik, Karasinek, memleketimizde yaz günlerinin huzurunu kaçıran eski bir beladır. Haşarat ilaçlarının bulunmadığı devirlerde, bu pis ve yapışkan mahluka karşı ecdadımız “Sineklik” denilen ve ekseriya at kılından yapılan püskül halinde kamçılar kullanmışlardır; bilhassa İstanbul’da yazın elde bir sineklikle dolaşmak zaruret halinde idi. (s.206)

- Sözlükte, ilk bakışta giyim kuşam ve süslenme ile ilgisi olmadığını düşündüğümüz madde başları ile karşılaşırız ancak mecazi de olsa yazarın kurduğu ilişki dikkate değerdir.

Fülfül, Karabiberin Arapçası, tabii, yahut süs için ladenden konmuş, yapıştırılmış yüz benleri şairlerimiz tarafından karabibere benzetilmiş ve güzellerin medhi yolunda yazılmış mısralara fülfül adı ile geçirilmiştir.

Sevdim bir dilberi hûblar serveri

Kızarmış rûhleri ter güle nisbet

Dudağı sükkerî kudret kevseri

*Hâli hindüleri **fülfüle** nisbet (Beşiktaşlı Gedâi) (s.120)*

- Yazar, anlamından emin olmadığı ve şeklini tespit edemediği nesnelere tahminî olarak tanımlamaya çalışır.

Zeyrek Yokuşu, Bir çeşit hotozun (baş süsü) adı, **şeklini tespit edemedik**, “Zeyrek Yokuşu” İstanbul’da Zeyrek denilen semtte bir sokağın adıdır, çukurda olan Küçükpazar’dan yuksekte olan Vefa semtine çıkar,

zamanımızda Zeyrek Caddesi adını taşımaktadır. Yüksekçe bir hotoz olduğu tahmin edilebilir. (s.251)

- Yazar, belli bir zümreye, sınıfa ait kıyafet ve süslenme tarzlarını da madde başı olarak almıştır.

deri ceketliler, didon- didonlar, fırın uşakları, kontoş, tatar dolaması vb.

- Bazı madde başlarında, o zamanın moda olan süslenme ve giyim tarzı verilmiştir.

boyuna kırmızı mendil bağlama modası, çıplak ayak modası, diba biçimi saç modası, eğri fes modası, paça sıvama modası vb.

- Yazar, giyim kuşam ve süslenmenin yanı sıra giyim kuşamı düzenleyen kanun ve fermanlara da sözlükte yer ayırmıştır.

Açık Saçık Gezme Yasağı, Türk Müslüman kadınının örtü altında yaşadığı yüzyıllarda kadınların sokaklarda açık saçık denilebilecek şekilde aşırı süslü ve erkekleri tahrik edecek nümayişli kılıkla dolaşmamaları hakkında bir yasak ilan etmek zarureti, ilk defa olarak on sekizinci yüzyıl ortalarına doğru Üçüncü Sultan Ahmet devrinde Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa zamanında İstanbul kadınları için duyulmuştur. (s.8)

- Sözlükte, kullanılan eşyaların güzel kokmasını sağlayan güzel kokulu çiçekler de madde başı yapılmıştır.

Lavanta Çiçeği, Eskiden lavanta çiçekleri kuruları ince tülbenkten yapılmış torbacıklara doldurulur ve yıkanmış, toplanmış, ütülenmiş çamaşırların bulunduğu çamaşır bohçalarının içine atılırdı ve o temiz çamaşırlara gayet hoş, tatlı bir koku verirdi. (s.167)

- Yukarıda Mungan ve Pamuk'ta altı çizilen eşcinsel eğilimler ve bunlardan tutkuyla bahsetme kimi madde başlarında aynı ifadenin tekrarına neden olmuştur. Yazar, vücut hatlarının güzelliğine âdeta tutkuyla dikkat çekmiştir.

Giyim kuşam ve süslenmede vücut yapısı düzgünlüğü ile yüz çizgileri güzelliğinin elbette ki çok önemli tesiri vardır. (hat maddesi, s.128)

Giyim kuşam ve süslenmede vücut yapısı düzgünlüğü ile yüz çizgileri güzelliğinin elbette ki çok önemli tesiri vardır; kakülde sahibinin işve ve cilve fennindeki hünerine göre yüze ayrı bir revnak, cazibe verir. (kakül maddesi, s.138)

Giyim kuşam ve süslenmede vücut yapısı düzgünlüğü ile yüz çizgileri güzelliğinin çok önemli tesiri vardır; kaş da şekline göre yüze bir mana verir. (kaş maddesi, s.147)

Giyim kuşam ve süslenmede vücut yapısı düzgünlüğü ile yüz çizgileri güzelliğinin elbette ki pek önemli tesiri vardır. Güznel bir yüz üstünde alına dökülen bir tutam kakül, bir perçem, o yüze ayrı bir cazibe, albeni, letafet, sihir verecektir. (perçem maddesi s.190)

Giyim kuşam ve süslenmede vücut yapısı düzgünlüğü ile yüz çizgileri güzelliğinin elbette ki pek önemli tesiri vardır; güzel bir yüzün iki yanındaki zülüfler de o yüze ayrı bir cazibe, albeni, letafet, sihir verecektir. (zülüflü maddesi, s.254)

3. YÖNTEM

Çalışmamızda Reşat Ekrem Koçu'nun hayat hikâyesine ve onunla ilgili yorumlara epeyce yer verilmiştir. Bunun sebebi onun kişiliğinin sözlüğüne yansımış olmasıdır. Bir başka ifadeyle Koçu'nun hayat hikâyesini bilmeden sözlüğe nüfuz etmemiz zordur.

Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü taranıp madde başlarının içerik analizi yapılmıştır.

4. BULGULAR

Alfabetik olarak hazırlanmış olan bu sözlükte sırasıyla A(32), B(42), C(11), Ç(35), D(31), E(14), F(16), G(13), H(18), I(1), İ(8), K(62), L(9), M(24), N(7), O(2), Ö(2), P(35), R(2), S(37), Ş(11), T(40), U(2), Ü(5), V(3), Y(22), Z(18) madde başı tespit edilmiştir.

Giyim kuşam ve süslenmeyi oluşturan kıyafetler, ayakkabılar (çakma pabuç, çapula, çarık, çedik, çizme, iskarpin, kundura, merkup, başmak-paşmak, potin, sandal, tomak), başlıklar, eldivenler, kumaş çeşitleri (Bursa çekmesi, bürüncük, canfes, çatma, deve tabanı, dimi, gezi, istüfe, kadife, kamerçin, mantin, sandal, şeştari, tafta, yemeni, zerba), kürkler, düğmeler, aksesuarlar, takılar, oya çeşitleri (biber oya, civan perçemi, çarkıfelek), işlemler, motifler, moda olan sitiller (Cezayir kesimi, boyuna kırmızı mendil bağlama modası, çıplak ayak nizamı-nümayişi ve çıplak ayak modası, paça sıvama modası, abaza modası),saç, sakal ve bıyık modelleri (geysû, kâkül, lüle saç, dîbâ biçimi saç modası, turre, örgü-saç örgüsü; çatal sakal, çenber sakal, didon sakal, teke sakalı; pırasa bıyık, pis bıyık, pos bıyık-post bıyık) ve süslenmede kullanılan araç ve gereçler bu sözlüğü oluşturmuştur.

Sözlükte kullanılan resimlerin 129'u erkek figürlerine, 42'si kadın figürlerine aittir. Bu figürlerin 50'sinin yalın ayak olarak resmedilmesi dikkat çekicidir.

5. SONUÇ

Reşat Ekrem Koçu'nun sözlüğü okunduğunda sözlüğün sıra dışı olduğu fark edilecektir. Bu sözlük, her şeyden önce müellifinin kişilik özelliklerini belirgin biçimde yansıtmaktadır. O, bu kişisel

yönünün yansımasından rahatsızlık duymamış içinden geldiği gibi yazmayı tercih etmiştir.

Türkçede bu konuda yazılmış yegâne eser olma özelliğini koruyan Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, pek çok insanın dikkatini çekebilecek yönlere sahiptir. Yazarın hususiyetlerini tümüyle yansıtan madde başları ve verilen bilgiler bize tarihin belli bir dönemine ait giyim kuşam zevkinden kesitler sunmuştur. Sözlük içerisinde bir yığın hurda teferruat diyebileceğimiz ayrıntı bulunur. Yakından bakıldığında aslında önemsiz gibi görünen bu ayrıntıların sözlüğün alametifarikası olduğu anlaşılır. Sözlüğün içinde folklorik bilgiler bulunduğu gibi kimi tarihî hakikatler de yer almaktadır. Reşat Ekrem'in kaleminde bu tarihî hakikatler, okuru sıkmadan gündelik yaşamın olağanlığı içerisinde akıcı bir dille anlatılır. Sadece bununla da kalmaz çizimlerinden, divan edebiyatından alınan gazel örneklerine kadar her yönüyle zengin, renkli bir eserdir. Bir sosyal tarih çalışması olarak yahut yalnız edebî zevkimizi tatmin için okuyabileceğimiz sözlük, bu haliyle bizi işi gücü bırakıp keyifli bir okuma serüvenine davet etmektedir.

EK

MUKADDİME VE PİYALE ÖNSÖZÜ'NDEN YOLA ÇIKARAK TÜRKÇEDE DUYGU SÖZLÜĞÜ OLUŞTURULMASI ÜZERİNE METİN TABANLI BİR DENEME

Şerif Ali BOZKAPLAN*; İbrahim Atakan KUBİLAY**; Yasemin
KARADEMİRLİDAĞ***

ÖZET

Tanzimat Edebiyatı dönemindeki Osmanlıca Türkçesi metinlerin bilgisayar tarafından değişik kriterlere göre sınıflandırılması, özellikle çok sayıda metin söz konusu olduğunda önem arz etmektedir. Bu metinlerin incelenen konu veya kişiyi olumlu veya olumsuz olarak incelediğini, metinde iletilen duyguyu bilgisayara çıkartmak için metinde geçen kelimelerden bir duygu sözlüğü oluşturulması gerekmektedir. Latin harfleriyle alınan metinsel veri, belli ön hazırlık ve temizlik işlemlerinin ardından bilgisayar tarafından çeşitli yöntemlerle incelenmektedir. Bir metnin otomatik olarak olumlu veya olumsuz olarak sınıflandırılması, kelimelerin aynı şekilde sınıflandırıldığı dile özgü sözlüklere ihtiyaç duymaktadır. Aynı şekilde metinlerin duygu halleriyle ilişkilendirilmesi de aynı kaynağa muhtaçtır. Bu sözlükler İngilizcede oldukça yaygın olmakla birlikte, ne yazık ki Türkçede bu tür bir sözlük oluşturmaya yönelik girişimler ya eksik kalmış ya da kamuoyuna açık hale getirilememiştir. Çalışmamızda Türkçe konuşan bir kullanıcıya -bir arayüz yoluyla- çalışmada incelenen sözler için olumlu/olumsuz ve o sözün duygu algısıyla ilgili seçimler yaptırılarak sonuçların kaydedilmesi yoluyla kamunun ve araştırmacıların kullanımına açık "Türkçe Duygu Sözlüğü" oluşturulması yolunda bir ilk adım atılmıştır. Araştırmamızda Türkçeye Arapça ve Farsçadan geçen sözlerin özel durumu incelenmiştir. Kaynak metin olarak İbrahim Şinasi'nin Mukaddime'si ve Ahmet Haşim'in Piyale Önsözü alınmış, metindeki Arapça ve Farsça kökenli sözler, bir program ile deney kullanıcısından olumlu, olumsuz ve yansız olma ile uyandırdığı duygular bakımından kaydedilerek metnin tamamının duygu içeriği incelenmiştir. Hazırlanan Duygu Şablonu uygulamasından yola çıkarak kullanıcıların metinlerdeki Arapça ve Farsça kökenli kelimelere yönelik algısı hakkında da fikir sahibi olunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Duygu Sözlüğü, Mukaddime, Piyale, Tanzimat Edebiyatı, Duygu Şablonu

*Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği ABD. e-posta: ali.bozkaplan@deu.edu.tr

**Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Bilgisayar Mühendisliği, Donanım ABD. e-posta: atakan.kubilay@deu.edu.tr

***Doktora öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği ABD Doktorant. e-posta: ykarademirlidag@msn.com

A TEXT BASED STUDY ON THE CREATION OF TURKISH EMOTIONAL DICTIONARY USING MUKADDİME AND PİYALE FOREWORD

ABSTRACT

The classification of Ottoman Turkish texts from Tanzimat Era by the computer according to various criteria is important especially when a large number of texts are involved. In order to determine whether the subject or person was examined in the text favorably or critically, there is a need to create an emotion dictionary consisting of the words in the text. The text data taken in the form of the Latin letters was examined by the computer using various methods after certain preparation and clean-up procedures. The classification of a text as positive or negative requires language specific dictionaries. In the same way, relating texts with emotional states requires the same resource. While such dictionaries are common in English, attempts at creating such a dictionary in Turkish are either left incomplete or not made public. In our study, native Turkish speakers were asked to make choices about the positivity/negativity and the emotional perception of the words in the text using an interface, and a first step was taken towards creating a "Turkish Emotion Dictionary" open to the public and researchers by recording the responses. In our study, the special case of Turkish words that originated in Arabic and Persian was examined. As the source text, Ibrahim Sinasi's Mukaddime and Ahmet Hasim's Piyale Foreword were used, and the responses from the test users about the words in the text with Arabic and Persian origin were recorded by a program according to whether it's positive, negative or neutral, as well as the emotions inspired by that word in order to examine the emotion content of the entire text. Using the Emotion Template application, an idea was also formed about the perception of the users for the words of Arabic or Persian origin.

Keywords: Emotion Dictionary, Mukaddime, Piyale, Tanzimat Literature, Emotion Template

1. GİRİŞ

Metinlerin bilgisayar tarafından otomatik olarak duygu içeriklerine göre sınıflandırılması, özellikle çok sayıda metin söz konusu olduğunda önem kazanmaktadır. Bu otomatik sınıflandırma işlemi, metni oluşturan kelimelerin karşılık geldiği anlama göre duygu içeriğini gösteren, dil ve döneme özgü hazırlanmış duygu sözlüklerini gerektirmektedir. Çalışmamızda Tanzimat Dönemi'ne ait olan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin sıklıkla tekrar ettiği önemli metin yer almıştır. Bu metinlerdeki her bir kelime için kutup¹, duygu ve aşinalık bilgileri kullanıcılardan istenmiştir. Mukaddime'de 100 kelime, Piyale'de de 400 kelime üzerinde detaylı bir anket çalışması

¹ Burada "kutup" kelimesi, İngilizce "polarity" karşılığı olarak kullanılmıştır.

yapılmıştır. Daha sonra bu çalışmadan yola çıkılarak elde edilen verilerden söz konusu metinlerin genel duygu içeriği grafikler şeklinde ifade edilmiştir.

Metinlerde duygu analizi çalışmamızda incelenen özel durumun dışında da sıkça araştırmalara konu olmuştur. “İnsanlar günlük ya da dönemlik eylemlerinde karar vermek için, diğer insanların duygularını, deneyimlerini veya görüşlerini öğrenerek hareket etmek isterler. Bu eğilim, aynı zamanda tecrübe aktarımı ve toplumsal hafızanın genişlemesi anlamına gelir. Örneğin satın alınacak bir ürüne ya da hizmete karar vermek, izlemek için film seçimi yapmak ve hatta seçimlerde oy verilecek adaya karar vermek bu tür kararlar arasında yer alır. Diğer insanların bir konu hakkında ne düşündükleri çoğu zaman önemlidir ve bu düşünceleri öğrenebilmek için o kişiyle konuşmak ya da o kişinin yazdıklarını okumak gerekir. Aslında, yazılara ulaşmak görece daha kolaydır. Günümüzün etkileşimli web uygulamaları ve sosyal medya ortamları sayesinde büyük bir kitlenin ürettiği büyük bir içeriğe erişmek daha da kolay hale gelmiştir. Ancak erişilen içeriğin hacmi arttıkça, tek tek okunup anlaşılması hatta istenen içeriğe ulaşılması bile insan eforu ve zamanı içinde gerçekleştirilemeyecek boyutlardadır. Bu nokta, genel çerçevede içerik tabanlı erişim sistemlerinin, metin madenciliğinin ve doğal dil işleme konularının, daha özeldir duygu analizi çalışmalarının ana motivasyonunu oluşturur.” (Uçan, 2014).

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, doğuştan Türkçe konuşan kullanıcılara anket yapılarak, içinde yoğun olarak Arapça ve Farsça kelime barındıran bir metinlerden çıkarılan kelimeler, küçük bir sözlük alt kümesi olarak kullanılmış, bu kelimelerin kullanıcılar tarafından değerlendirilmesi yoluyla metinlerin tamamı hakkında çıkarımda bulunulmuştur.

Kullanılan metinler; Şinasi'nin 1860 yılında Tercüman-ı Ahval Gazetesi'nde çıkan Mukaddime adlı makalesi ile Ahmet Haşim'in 1905-1908 yılları arasında kaleme aldığı Piyale Önsözü'dür.

Çalışmada kullanılan kelimeye dair özellikler şunlardır:

Kutup: Kelimenin doğuştan Türkçe konuşan bir kişide ilk bakışta uyandırdığı olumlu, olumsuz ya da yansız olma durumu, örneğin “Barış” için olumlu, “Şiddet” için olumsuz, “Kağıt” için yansız gibi.

Duygu: Kelimenin doğuştan Türkçe konuşan bir kişide ilk bakıştauyandırdığı temel duygular.Literatürde temel duyguların ne olduğu konusunda görüş birliği bulunmamaktadır.Mesela, Weiner ve Graham'ın(Weiner, 1984) mutluluk ve üzüntü'den oluşan iki temel duygu belirtmelerine karşılık,Izard(Izard, 1977) tam on adet temel duygu belirtmiştir. Bazı çalışmalarda temel duygu olarak alınan duygular, diğerlerinde alt duygu olarak sınıflandırılmışlardır.

Tablo 1. LiteratürdeÖnerilen Temel Duygular

Yazar	Duygular
Plutchik	kabulleniş, öfke, beklenti, tiksinti, neşe, korku, üzüntü, şaşkınlık
Arnold	öfke, tiksinti, cesaret, melankoli, arzu, çaresizlik, korku, nefret, umut, sevgi, üzüntü
Ekman, Friesen, ve Ellsworth	öfke, iğrenme, korku, neşe, üzüntü, şaşkınlık
Frijda	arzu, mutluluk, ilgi, şaşkınlık, merak, üzüntü
Gray	cinnet, endişe, neşe
Izard	öfke, aşağılama, iğrenme, ızdırap, korku, suçluluk, ilgi, neşe, utanç, şaşkınlık
James	korku, yas, sevgi, cinnet
McDougall	öfke, iğrenme, kıvanç, korku, itaat, hassasiyet, merak
Mowrer	acı, zevk
Oatley ve JohnsonLaird	öfke, iğrenme, endişe, mutluluk, üzüntü
Panksepp	beklenti, korku, cinnet, panik
Tomkins	öfke, ilgi, aşağılama, iğrenme, ızdırap, korku, neşe, utanç, şaşkınlık
Watson	korku, sevgi, cinnet
Weiner ve Graham	mutluluk, üzüntü

Literatürde temel duygu listesi için önerilen görüşler(Straker).

Bu durumda, kendi aralarında büyük farklılıklar gösteren bu listelerden birini kullanmaktansa, üç adet olumlu üç adet olumsuz duygudan oluşan kendi temel duygu listemizi kullanmayı uygun bulduk. Bu duygular aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Temel Duygular

Olumlu	Sevgi	Mutluluk	Cesaret
Olumsuz	Öfke	Üzüntü	Korku

Elbette her kelimenin bu duygulardan birine denk düşmesi beklenemez, ancak amaç duygu listesini fazla uzatmadan mümkün olan en geniş kapsamı sağlamaktır. Özellikle kutbu yansız olarak tanımlanan kelimeler için duygu tanımlaması yapmak zordur. Diğer taraftan, bazı kelimeler hem olumlu hem de olumsuz duygular yaratabileceğinden çalışmamızda bütün duyguların istenildiği gibi seçilmesi mümkün kılınmış, ancak en az bir duygu belirtilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Örneğin “*maarif*” kelimesi farklı kişilerde hem mutluluk, sevgi ve cesaret, hem de üzüntü, öfke ve korku duyguları uyandırabilmektedir.

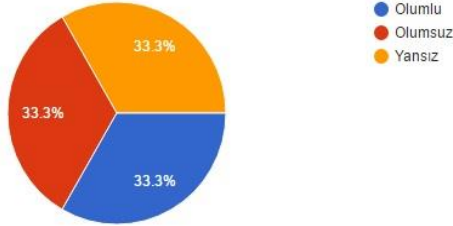
Son olarak, kullanıcıya söz konusu kelimeyi daha önce duyup duymadığı sorularak, kullanıcı kümesi içinde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin bilinme oranının saptanması amaçlanmıştır.

3. BULGULAR

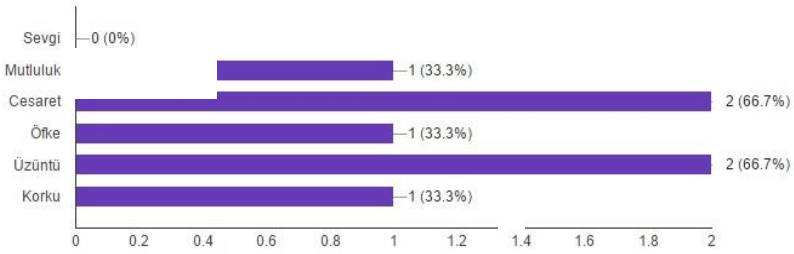
İncelenen metinlerdeki her kelime için kutup, çağrıştırdığı duygular ve kelimenin önceden bilinip bilinmediği bilgisi alınmıştır. Kullanıcıların sosyal durumu, eğitim düzeyi, kişisel deneyimleri ve hayata bakış açısı gibi etkenlerle aynı kelimeler için farklı duygu çağrışımları, hatta farklı kutuplar seçebildikleri gözlemlenmiştir. Mesela Piyale metnindeki “*memur*” kelimesi için sonuçlar aşağıda verilmiştir.

memur

Kutup (3 responses)

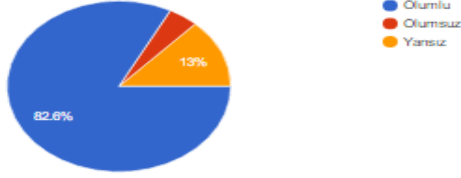
Duygu (3 responses)

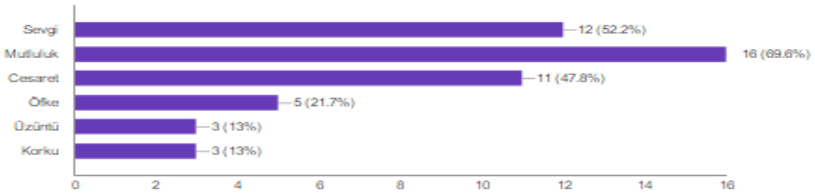
Bu kelimenin farklı kullanıcılar tarafından hem “*Olumlu*” hem “*Olumsuz*” hem de “*Yansız*” olarak sınıflandırıldığı, ayrıca değişik oranlarda farklı duygular çağrıştırmakla birlikte, hiçbir kullanıcıda “*Sevgi*” duygusu uyandırmamıştır. Bu durum, sosyolojik olarak memur kelimesinin kullanıcıların algısında ironik bir yer edindiğinin göstergesidir.

halk

Kutup

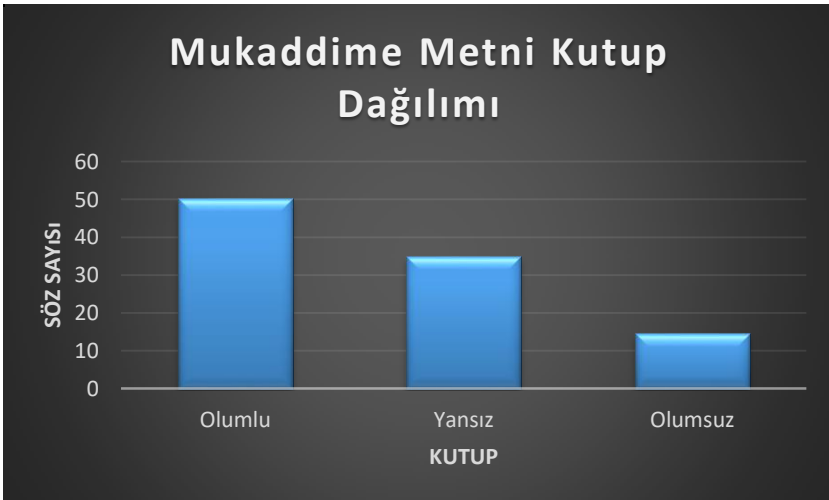

Duygu (23 responses)

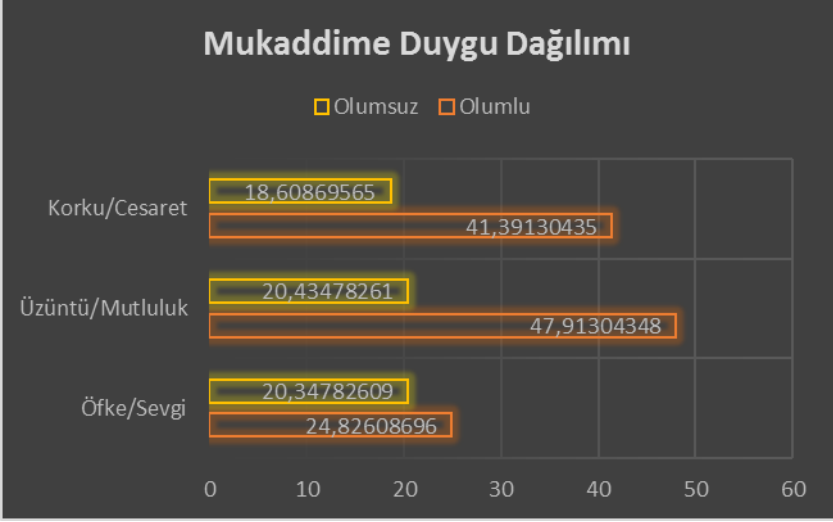

Birdiğer örnek “halk” kelimesi için yukarıda verilmiştir. Kullanıcılar, %82.6 oranında bu kelimeyi “*Olumlu*” kutupta sınıflandırırken, bu kelimeyi en çok “*Mutluluk*” duygusuyla özdeşleştirmişlerdir.

Anket cevaplarına göre metnin tamamına kutup, çağrıştırdığı duygu ve metin içindeki sözlerin daha önce bilinip bilinmediği incelendiğinde, aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu metnin genel duygu içeriği ile ilgili sonuçlar aşağıda verilmiştir. Her duygunun bağdaştırıldığı kelime sayısı, anketi yapan kişi sayısına bölünerek puanlandırılmıştır.

uka
ddi
me
met
nin
de
geç
en

kelimelerin çoğunun “*Sevgi, Mutluluk, Cesaret*” gibi olumlu duygular çağrıştırdığı görülmektedir. Ancak birbirine yakın sayıda “*Sevgi*” ve “*Öfke*” zıt duygularını içeren duygu çağrıştıran kelime olduğu görülmektedir.

Mukaddime metninde kullanılan kelimelerin daha önceden bilinip bilinmediği sorusunun cevabı aşağıda verilen şekilde oluşmuştur.

Metindeki kelimelerin %60 üzerindeki kısmının kullanıcılar tarafından önceden bilindiği gözlenmektedir.

4. YORUM VE TARTIŞMALAR

Bu çalışmada, Tanzimat Dönemi örnek metinlerinde geçen kelimelerin kutup değerleri ve çağrıştırdıkları duygulara puan verilmek suretiyle metinlere genel kutup ve duygu içeriği değerleri verilmiştir. Ancak kullanılan her kelimenin bir defa alınması yerine kelimenin frekansı (sıklığı) ile duygu puanının çarpılması daha iyi sonuç verebilecektir. Ayrıca bazı durumlarda, metindeki kelimeler kinaye kapsamında kullanılmış olabilir. Sözelimi gündelik hayatta “Sınava ne kadar çok çalışmışsın, aferin! Puanın 25!” cümlesinde geçen olumlu kelimeler ters anlamda kullanılmıştır. Buna benzer durumlarda standart puanlama yöntemi başarısız olabilmektedir.

Bir diğer konu, bazı kullanıcıların aykırı sınıflandırma ve duygu çağrışımı seçimleri yapabilmeleridir. Mesela ruh hali bozuk bir kullanıcı “*Şiddet*” kelimesini “*Olumlu*” kutupta sınıflandırabilir. Ancak istatistiksel olarak, kullanıcı sayısı yeteri kadar arttırıldığında bu tür anormal verilerin budandığı ve cevapların ortak bir paydada yoğunlaştığı görülecektir.

Anket kullanıcı grubunun toplumun genelini yansıtan bir alt kümeden mi, yoksa akademik çevreden mi seçileceği, hangi duyguların seçileceği, metin puanlandırma ve sınıflama yöntemi ve elde edilen bulguların TDK Sözlüğü’ne hangi formatta kazandırılacağı gibi konular tartışmaya açık kalmaktadır.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüzde TDK sözlüğünde kelime başına karşılık gelen bilgiler bu kelimenin; ismi, son eki, cümle içindeki görevi, vurgulanan hecesi, telaffuzu, kaynaklandığı dil, anlamı, geçtiği bir örnek cümle ve (eğer varsa) hangi atasözü, deyim veya bileşik isimde kullanıldığını belirtmektedir. Bu özellikler XML etiketleri olarak aşağıdaki şekilde gruplanmıştır:

“<name>: Kelimenin ismini,
 <affix>: Kelimenin son eki olup olmadığını,
 <lex_class>: Kelimenin grubunu (isim, sıfat, vb.),
 <stress>: Kelimenin hangi hecesinin vurgulandığını,
 <pronunciation>: Kelimenin telaffuzunu,
 <origin>: Kelimenin geldiği dili,
 <meaning>: Kelimenin anlamını,
 <quotation>: Kelimenin kullanıldığı bir alıntı cümleyi,
 <atasozu_deyim_bileşik>: Kelimenin hangi atasözü, deyim veya bir bileşik isimde kullanıldığını belirtir.” (Aydın, 2014, 2).

Bizim görüşümüze göre, bu özelliklere ek olarak kelimenin kutbu, kelimenin uyandırdığı duygular ve kelimenin zorluk derecesi de her kelime için kamuoyuna açık olarak sunulmalıdır.

KAYNAKÇA

Alaettin UÇAN, “Otomatik Duygu Sözlüğü Çevirimi ve Duygu Analizinde Kullanımı” Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2014

Disiplinlerarası Uygulamalı Veri Madenciliği Çalıştayı, 29 Ağustos-4 Eylül 2016, Marmaris

Aydın, C.R., Erkan, A., Güngör, T., Takçı, H. (2014, Şubat). *Sözlük Kullanarak Türkçe İçin Kavram Madenciliği Metodları Geliştirme: Bir Uygulama*. Akademik Bilişim’14, XVI.ncı Akademik Bilişim Konferansında sunulmuş bildiri, Mersin Üniversitesi, Mersin.

Izard, C. E. (1977). *Human Emotions*. New York: Plenum Press.

Weiner, B., ve Graham, S. (1984). *An Attributional Approach to Emotional Development.*,

C. E. Izard, J. Kagan, & R. B. Zajonc (Editörler). *Emotions, cognition, and behavior* (ss. 167-191). New York: Cambridge University Press.

Straker, D.

<http://changingminds.org/explanations/emotions/basic%20emotions.htm>(19 Temmuz 2016)

EK1:

Mukaddime

Mâdam ki bir hey'et-i ictimaiyede (sosyal toplulukta) yaşayan halk bunca vezaif-i kanuniye ile mükelleftir (kanuna ait vazifeler ile yükümlüdür), elbette kalen ve kalemen (sözle ve kalemle, sözle ve yazı ile) kendi vatanının menafine (yararına) dair beyan-ı efkâr etmeği (fikirlerini açıklamayı) cümle-i hukuk-ı müktesebesinden addeyleyler (kazanılmış hakları arasında görür). Eğer şu müddeaya (iddiaya) bir sened-i müsbit (ispatlama belgesi) aranılacak olsa, maarif (eğitim) kuvveti ile zihni açılmış olan milel-i mütemeddinenin (medenî milletlerin) yalnız politika gazetelerini göstermek kifayet edebilir (yetebilir).

Bu mebhâs (konu), Devlet-i aliyye'ce (yüce devletçe) dahi nev'amâ (bir bakıma) müeyyedir (doğrulanmıştır) ki Meclis-i âlî-i Tanzimat'ın (Tanzimat Yüksek Meclisi'nin) teşekkülü (kuruluşu) sırasında kavanîn ve nizamata müteallik levâyihînin (kanun ve nizamlarla ilgili tasarıların) tahrîren arz olunması (yazılı olarak sunulması) için umuma (halka) me'zuniyet-i resmîye (resmî izin) verilmişti, hattâ Hükümet-i seniyye'nin (Yüce Hükümetin) müsaadesi ile, dâhil-i memalik-i Osmaniye'de teb'a-i gayr-i müslimenin (Osmanlı memleketleri içindeki müslüman olmayan azınlıkların) kendi lisanları üzere hâlâ çıkardıkları jurnaller (gazeteler) bile, belki hukuklarından ziyadece serbesttir; fakat asıl Osmanlı gazetelerinin bahsine gelince, gayr-i resmî bir varakanın (özel bir gazetenin) devam üzere çıkarılmasında her nasılsa şimdiye kadar millet-i hâkimeden (hâkim olan, çoğunluğu teşkil eden millettен) hiçbir kimse ihtiyar-ı zahmet etmemiştir (zahmete girmemiştir, çaba göstermemiştir). Hele şükürler olsun, saye-i adalet-i seniyyede (yüce adaletin sayesinde) telâfi-i mâfat müyesser oldu (kaybedilen hakkın kazanılması mümkün oldu). Şöyle ki : Bu yolda Türkçe bir gazetenin neşri istid'âsına (yayınlanması isteğine) dair geçenlerde takdim olunan müzekkirenin (dilekçenin) meâlîni musaddak (içeriğini onaylayan) Meclis-i maarif-i umumiye'den verilen mazbata üzerine (Genel Eğitim meclisi tarafından verilen tutanak üzerine), Meclis-i hâss-ı vükelâ-yi fehhâm'da (anlayış sahibi Vekiller Meclisinde) dahi keyfiyet istihsan (bu dilekçe onaylanmış) ve ol bâbta (o konuda) müsaade-i seniyye-i cenab-ı mülûkâne şayan buyurulmuştur (Padişah tarafından izin verilmiştir) ve bundan başka her def'a çıkarıldıkça bir nüshası, lâyıık olmadığı hâlde huzur-i hümayuna takdim olunmak hususuna (Padişaha takdim edilme şerefiyle) irade-i mahsusa-i şahâne teâkuben (Padişahın arzusunun uyularak) şeref-efzâ-yi sudur olmuştur (şereflelendirilmiştir). Bu veçhile sâbık ve lâhık ve lâhıkı sâbıkına faik olarak zuhura gelen teşvikat-ı celilenin ifa-yi teşekküründe lisan-i hâlimizden müstebân olan acimizi, âcizâne umuma dahi ilân ederiz (Bu tarzda, önce ve sonra yapılmış olan teşviklere, sonrakileri öncesinden daha hararetle olan bu desteklere teşekkür etmedeki acimiz şu halimizden bellidir, ancak bu acimizi de açıkça herkese ilân ediyoruz.)

İmdi işbu gazete ahval-i dâhiliye ve hariciyeden müntehap (iç ve dış olaylardan seçilmiş) bâzı havadisi ve maarif-i mütenevvia ile sair mevadd-i nâfiaya dair mebahisi (çeşitli bilgilerle diğer yararlı konuları) neşr-ü beyana vasıta olacağından nâşî (yaymak ve dile getirmek için bir araç olacağı için), Tercüman-ı ahval ünvanı ile tesmiye olunmak (adı ile adlandırılmak) münasip görüldü. Ta'rif e hâcet olmadığı üzere kelâm, ifade-i meram etmeğe mahsus (düşünceleri anlatmaya yarayan) bir mevhibe-i kudret (Tanrı hediyesi) olduğu misillü (için), en güzel icad-i akl-ı insanî (insanın zihnî icadı) olan kitabet (yazı yazma) dahi kalemlle tasvir-i kelâm eylemek fenninden ibarettir (sözünü anlatmak sanatından ibarettir); bu itibar-i hakikate mebnî (bu gerçeği göz önünde bulundurarak), giderek (gittikçe), umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede (bir dille) işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu (bu gazeteyi yazmak gerektiği) dahi makam münasebeti ile şimdiden ihtar olunur (yazar olarak şimdiden haber veririz).

*Değil mi Tanrı'nın ihsânı akl-ü kalb-ü lisan,
Bu lûtfu etmelidir fikr-ü şükr-ü zikir insan.*

“Akıl, gönül ve dil Tanrı'nın insanlara lûtfu değil midir?”

“İnsanlar Tanrı'nın bu lûtfunu düşünmeli, ona şükr etmeli ve şükrünü ifade etmelidir.”

ŞİNASÎ

Tercüman-ı Ahvâl

(9 Teşrinievvel, 1277)
22 Ekim 1860

Kaynak: Şinasî, Makaleler, Külliyyat IV, Fevziye Abdullah Tansel, Ankara, 1960, s.2.

EK2:

Piyale

Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar

Kâriin bu kitapta okuyacağı "Bir Günün Sonunda Arzu" isimli manzume ilk intişar ettiği zaman, mânâsı bazılarınca lüzumundan fazla muğlâk telakki edilmiş ve o münasebetle şiirde "mânâ" ve "vuzûh" hakkında hayli şeyler söylenmiş ve yazılmıştı. Bu dakikada bunların hiçbirini hatırlamıyoruz. Nasıl hatırlayabilelim ki söylenen ve yazılanların bir kısmı şetm ve tahkîr ve bir kısmı da yevmî gazete hezliyyâtı nev'inden şeylerdi. Düşünüş ayrılığından dolayı hakaret, öteden beri bizde kullanılan aşınmış bir silâhtır ki, şerefsiz bir mirâs halinde, aynı cinsten kalem sahipleri arasında batından batına intikal eder. Onun için hiçbir edebî nesil, bu tarz münakaşaları tanımamış olmakla iftihar edemez. Hele ilim ve edeb sahalarında nekre ve maskara, gâh âlim, gâh münekkid, gâh sanatkâr kılığında merkebinin serbestçe koşturabildiğinden beri, fikir alışverişinde artık insanî âdâba riayet edildiğini görmeği ümit etmek çocukça bir safvet olur.

Ne tekerleme, ne de tahkîr bir münakaşaya zemin olamayacağı için, biz bu satırlarda evvelce okuduklarımızı ve işittiklerimizi hatırlamağa lüzum görmeyerek şiirde "mânâ" ve "vuzûh"un ne kıymette şeyler olduğu hakkında kendi telâkki ve kanaatimizi söylemekle iktifa edeceğiz.

Her şeyden evvel şunu itiraf edelim ki, şiirde mânâdan ne kastedildiğini bilmiyoruz. "Fikir" dedikleri bayağı mütalaalar yığını mı, hikâye mi, mazmun mu; ve "vuzûh" bunların âdi idrake göre anlaşılması mı demektir? Şiir için bunları elzem addedenler, şiiri, tarih, felsefe, nutuk ve belâgat gibi bir sürü söz sanatlarıyla karıştıranlar ve onu asıl çehre ve alâiminde seçip tanımayanlardır. Şiirin bu mâhiyette telâkki oluşunu, resim, mûsiki ve heykeltıraşî gibi sanatların kendilerine has ve münhasır fırça, boya, nota ve kalem gibi istimali güç bir hünere mütevakkıf vasıtalara mâlik bulunmalarına mukâbil, şiirin bu gibi hususi vesâitten mahrum ve ifadesini konuşulan lisandan istiâreye mecbur olmasındandır. Bundan dolayıdır ki, parmaklarının tutmasını bilmediği fırçaya ve gözlerinin okumasını bilmediği notaya karşı mütehâşşi ve hürmetkâr olan nâchiller kendi kullandıkları kelimelerden vücuda gelmiş gibi göründükleri şiiri alelâde "lisan" mâhiyetinde telâkki ile sırf bu zâviye-i rüyetten bakarak başkaca hazırlıklı olmağa hiç lüzum görmeksizin, onu küstahâne bir lâübâlilikle muhakeme etmek hakkını kendilerinde bulurlar.

Halbuki şair ne bir hakikat habercisi, ne bir belâgatli insan, ne de bir vâzı-ı kanundur. Şairin lisânı "nesir" gibi anlaşılmaq için değil fakat duyulmaq üzere vücut bulmuş, mûsikî ile söz arasında, sözden ziyade mûsikîye yakın mutavassıt bir lisandır. "Nesir"de üslubun teşekkülü için zaruri olan anâsırın hiçbirisi şiir için mevzubahis olamaz. Şiir ile nesir, bu itibarla yekdiğeriyle nisbet ve alâkası olmayan ayrı nizamlara tâbi', ayrı sahalarda ayrı ebâd ve eşkâl üzere yükselen ayrı iki mimâridir. "Nesir" in mevlidi akıl ve mantık, "şiir" in ise idrâk mıntıkları haricinde, esrar ve mechulâtın geceleri içine gömülmüş yalnız münevver sularının ışıkları gâh ve bigâh afâk-ı mahsusata akis iden kudsi ve isimsiz menbadır.

Şiirin evzâ ve hareketimi taklide özenen sahteliğine ancak nesrin sarâhat ve insicamını istiare eden gölgesiz bir şiirin hazin çıplaklığı erişebilir. Denilebilir ki şiir nesre kabil ve tahvil olmayan nazımdır.

Birkaç ay evvel "halis şiir" hakkında meşhur bir münekkidle münakaşası bütün medeni fikir dünyasını alâkadar eden "Rahip Bremon"un dediği gibi muhakeme, mantık, belagat, insicam, tahlil, teşbih, istiare ve bütün bunlara müşabih evsaf şafk aydınlığı gibi her dokunduğu gül pembeliğini veren şiirin seherkâr tesiriyle tebdil-i mahiyet edip istihâle etmedikçe anâsırın meyanına dahil olmadıkları "cümle" alelâde "nesir"den başka bir şey değildir. Hatta manzumede elektrik cereyanı nev'inden olan

şiiir seyyâlesi bir an inkıtaa' uğradı mı, bütün bu anâsır derhal fitri çirkinliklerine sükût ederler. Şiiir bir hikâye değil, şiiir bir şarkıdır.

"Mânâ" araştırmak için şiiiri deşmek terennümü yaz gecelerinin yıldızlarını ra'ş'e içinde bırakan hakir kuşu eti için öldürmekten farklı olmasa gerek. Et zerresi susturulan o sihirengiz sesi telafiye kâfi midir?

Şiiirde her şeyden evvel ehemmiyeti haiz olan kelimenin mânâsı değil, cümledeki telaffuz kıymetidir. Şairin hizmeti her kelimenin cümledeki mevkiini diğer kelimelerle olacak temas ve tesadümden ve esrarengiz izdivaclardan mütehasıl tatlı, mahrem havai veya haşin sese göre tayin ve müteferrik kelime ahenklerini mısraın umumi revişine tâbi kılarak mütemevvic ve seyyâli muzlim veya muzi, ağır veya seri' hislere kelimelerin mânâsı fevkinde mısraın musiki temevvücâtından nâmahdud ve müesser bir ifade bulmaktır.

Kelime tahvilâtı ve ahenk endişeleri arasında "mânâ" küsûfa uğrarsa "ruh" onu ahengin lezzetiyle telafi eder. Esasen "mânâ" ahengin telkinatından başka nedir? Şiiirde mevzu şair için terennüm ve tahayyüle bir vesiledir. Tıpkı bir defne ormanının ortasına bırakılan bal dolu bir fağfur kavanoz gibi, mânâ şairin yaprakları içinde gizlenerek her göze görünmez ve yalnız hayâlât ve kelime kafilelerini, vızılıtlı arılar gibi hâricen etrafında uçuşturur. Fağfur kavanozu görmeyen kari, muhayyir-ül-ukul arıların kanat musikisini iştirmekle zevk alır. Zira kırmızı çiçekli siyah defne ormanının bütün sırrı bu gümüş kanatların sesindedir.

Bu tarifin haricinde hiçbir şiiir yoktur. Böyle olmadığı iddia edebilecek bir şiiir varsa o şiiir değildir ve ona "şiiir" diyenler ancak yabancılarıdır.

Şiiirin bir müşterek lisan olmasını isteyenlerin vahi hayaline tahakkuk imkânı yemini etmekle beraber şimdide kadar hiçbir büyük şairin mahdud bir insan tabakası haricinde anlaşılmış olduğu iddia edilemeyeceği kanaatindeyiz. Hamid'in binlerce hayranı içinde onu okumuş olanlar yüzde on bile değil iken, anlayanlar bu yüzde onun binde biri nisbetinde bile değildir. Şöhret anlayan kuvvetli iki üç ruhtan taşan heyecan seyyâlelerinin zaif ruhları arkasında sürükleyip almasıyla vücud bulur. Başka türlü şöhret, asil ve mağrur bir ruh için mucib-i hicabdır.

Bilamübalâğa denilebilir ki, herkesin anlayabileceği şiiir, münhasıran dün şairlerin işidir. Büyük şairlerin medhalleri, tunç kanatlı müstahkem şehir kapıları gibi sımsıkı kapalıdır. Her an o kanatları itemez ve o kapılar bazen asırlarca insanlara kapalı durur. Son senelerde bir müverrihimizin kolları, (Nedim)i belahete karşı saklayan kalenin kapı kanatları araladıktan sonra der ki, cüceler o şiiirin bahçelerine girebildiler. Fakat bu girenlerden birçoğunun anlayışı çini duvar üzerinde kirli el izleri gibi, ancak Nedim'i telvis etmiştir. Her şiiirin ruh seviyesine göre muhtelif derecelerde manaları olduğuna bundan daha kâfi bir delil aramaya lüzum var mı?

Şairin manalı olmaktan evvel daha nice endişeleri vardır ki, onlara nisbetle mana ve mevzu şiiirin ancak ehl olmayana göre kurulmuş çarkı cephe ve cidarını teşkil eder. Herhangi cinsten bir eser-i sanat karşısında (Nedir? Ne demektir? Böyle şey olur mu? Benziyor. Benzemiyor.) tarzında sualler sıralayan ve ona göre fikir mütalaa beyan eden şahıs sanatkârın kendisinden hiçbir şey öğrenemeyeceği ve temasından dikkatle hazer edeceği, âlem-i ruha musallat iğrenç bir tufeylidir. Asâr-ı sanatta hamâkatına feda bulamayan ve arzın her tarafında en fazla münteşir olan bu tıfli, her devirde ve her memlekette sanatkârın candan düşmanı olmuştur. Hayatta sanatkâr onun yüzünden kâh süfli bir dalkavuk ve kâh masum bir kurban olur. Bu dağınık sanat tıflilerinin yanında, sanat mefhumunu taklit eden birde bir sanat memuru vardır ki, edebiyatta en müzevveci "edebiyat hocası"dır. Vehle-i ûlâda unvan ve sıfatı emniyetbahş olan bu adamın hakikatte "edebiyat dersi" kadar vâhi olduğunun

düşünülmesi şayan-ı hayrettir. Edebiyat hocası hava satan ve mehtap ışığı imal eden efsanevi tacirler gibi güzellik his ve idrakini bir tali mektep pür-garâmına tebaen şakirtlerine öğreten şimdiki hatalı terbiye usulünün halk ve icat ettiği beyhude bir mürebbidir. Ne şair şiiri ne sanatkâr sanatı tefsîr ve izah edemez. Onun için hiçbir memlekette edebiyat muallimi -nadir istisnalarla- ne bir şair ne bir nasir, ne de başka bir suretle sanata mensup olan bir insandır. Ekseriyetle kıraat imla ve sarf hocalığından istihale eden bu zat nazarında şiir, sualli cevaplı bir kıraat malzemesinden fazla bir kıymeti olmadığından nesre kabil-i tahvîl ve sarf u nahv tabikatına müsait olmayan her şiir genç zekâlar için bir tehlike ve bir sû-i misaldir. Anlaşılacak şartıyla edebiyat hocası için üstad ile mübtedinin eseri mefâhîr-i lisan idâdına dahil, aynı ayarda güzel yazılardır. Bir siyah gözün bakışı ve bir taze ağzın gülüşü gibi izah edilmeksizin kendiliğinden anlaşılacak şiiri duymak için en ibtidâî asabî techizâtın mahrum olan hoca, şiiri imla, sarf ve nahv meselesi halinde anlatamadığı gün kürsüde söyleyeceği artık bir tek söz kalmamıştır.

Mamafih bir dakika için şiirde "vuzûh"un lüzumu kabul edilse bile, evvela vuzûhun ne olduğunu anlamak lazım gelir. Hangi türlü zekânın anlayışı vuzuha miyas addedilmeli? Birisine göre açık olan bir şiirin diğer birisine de öyle görünmesi hiç lazım gelmez. Zekâlar vardır ki kâinatın ortasına atılmış sönük aynalardır. Bunların anlamadığı yalnız şu veya bu şiir değildir, sıkı meçhûlat ormanları bunların zekâlarını ve ruhlarını her taraftan çevirir. Geceler içinde yanan bir ateş gibi, tepede durana belli olan mânânın, uçurumdakine nâmer'i olması kadar zaruri ne olabilir? Şair, umumi lisandan müfriz kelimeleri yeni mânâlarla zenginleşmiş, her harfi yeni ahenklerle tannân, revîş ve şahsi bir lehçe vücûda getirdiği andan itibaren eserinin vuzûhu karie göre tahavvül etmeye başlar. Zira vuzûh, esere ait olduğu kadar karinin de zekâ ve ruhuna taalluk eden bir meseledir. Her yerde olduğu gibi bizde de yevmî gazetenin tembel alıştırdığı kari, şiirde kolay bir zevk bulamaz. Halbuki şiir, anlaşılacak için ruh ve zekâ istidadından başka çetin bir hazırlanma ve hatta ziya, hava ve zaman şartları gibi birtakım harici avâmilinde yardımını ister. Şiirler var ki sular gibi akşama renklerin ve ağaçlar gibi mehtapla gölgelenir, güneşin ziyasında ise bu aynı şiirler, teneffüs edilmez bir buhar olur. Uzaktan gelen bir çoban kavalını veya bir bahçivan şarkısını dinleyerek ağlamak istediğimiz yaz gecelerindeki ruhumuz öğlelerin hararetinde taşıdığımız o ağır ve baygın ruhun eşi midir? En güzel şiirler mânâlarını kâriin ruhundan alan şiirlerdir.

Şiirde bazı aksâmın şüphe ve müphemiyette kalması bir hata ve kusur teşkil etmek şöyle dursun, bilakis, şiirin bediyyeti nokta-i nazarından elzemdir. Üslûpta köreltici bir sarâhât İngiliz bediyyatçısı Ruskin'in dediği gibi, muhayyileye yapacak hiçbir şey bırakmaz, o zaman sanatkâr en kıymetli müttefiki olan kariin ruhundan gelecek yardımı kaybetmiş olur. Eser-i sanatın en büyük hedefi muhayyileyi kendine râm etmektir. Buna muvaffak olamayan eserin diğer bir bütün meziyet ve faziletleri onu bir eser-i sanat olmaktan kurtaramaz.

Mevzu gece içinde güller gibi, cümlelerin ahenkli karanlığında ve muattar heyecanı için bir nîm-şekl olarak, ancak sezilir bir halde bırakılırsa muhayyile onun eksik kalan aksâmını ikmâl eder ve onu hakikatten bin kerre daha müheyyic bir vücut verir. Harabelerin, uzaktan gelen seslerin, nâ-tamam resimlerin, kaba yontulmuş heykellerin güzelliği hep bundandır. Hiçbir çehre hayalde görüldüğü kadar hakikatte güzel değildir. İlk defa kapılardan gece girdiğimiz şehirlerin gündüz manzarası hayal için en azından sukut olduğunu kim tecrübe etmemiştir? Muhayyile, yarasa kuşu gibi, ancak şirin nîm karanlığında pervâz edebilir.

Hâsılı şiir, resullerin sözü gibi, muhtelif teşrifata müsait bir vüs'at ve şümulü hâiz olmalı. Bir şiirin mânâsı diğer bir mânâ olmaya müsait oldukça her okuyan ona kendi hayatının da mânâsını izâfe eder ve bu suretle şiir, şairle insanlar arasında müşterek bir teessür lisanı olmak pâyesini ihraz edebilir. En zengin, en derin ve en müessir şiir herkesin istediği tarzda anlayacağı ve binaenaleyh nâmütenâhî hassasiyetleri isti'âb edecek bir vüs'ati olandır. Mahdud ve münferit bir mânânın çemberi içinde sıkışıp kalan şiir, hududu, beşeri teessürâtinin mahşerini çeviren o mübhem ve seyyâl şiirin yanında nedir?

Ahmet HAŞİM/ Piyale, 1926

OKUL ÖNCESİ VE OKUL ÇAĞI SÖZLÜKLERİ İLE İLGİLİ TERİMLER VE SÖZLÜK TÜRLERİ ÜZERİNE

*Şükrü Halûk AKALIN**

ÖZET

*Okul öncesi ve okul çağı yaş gruplarına ve öğrenim düzeylerine yönelik olarak hazırlanan Türkçe sözlüklerin söz varlığının belirlenmesi, tanımlamaları, tanımlamaları bugüne kadar pek de üzerinde durulmayan bir sorundur. Bu sözlüklerin Türkçede adlandırılmasında kullanılan **ilk sözlüğüm, ilk bin sözcük, ilkokul sözlüğü, ilköğretim sözlüğü, ortaokul sözlüğü, okul sözlüğü** gibi adlar birer eser adı olarak görülse de bunlar sözlük biliminde belirli karşılıkları bulunan terimlere dayanmaktadır. Bu terimler yalnızca sözlük adlandırmalarında ve türlerinde değil söz varlığının belirlenmesinden hedef kitleye, sözlüğün kullanım amaçlarından hazırlanış yöntemine kadar çeşitlilik göstermektedir. Bu alandaki sözlük türleriyle ilgili Türkçe ve İngilizce terimler karşılaştırılarak bu terimlerden birbiriyle örtüşenler ve örtüşmeyenler değerlendirilmiş, terimlerden yola çıkarak sözlük türlerinin kapsam ve nitelikleri üzerinde durulmuştur. Okul öncesi ve okul çağı yaş gruplarına ve öğrenim düzeylerine yönelik sözlüklerin söz varlığı kapsamı, tanımlama, tanımlama, örneklendirme ile ilgili terimler ve yöntemler de incelenmiştir.*

***Anahtar Sözcükler:**ilk sözlüğüm, okul sözlüğü, ilköğretim sözlüğü, çocuk sözlüğü, eğitimbilimsel sözlük.*

UPON THE TERMS OF THE PRE-SCHOOL AND SCHOOL AGE DICTIONARIES AND THE TYPES OF ITS

ABSTRACT

*It is so far unexamined topic that lemmatization, explaining, and giving examples in the Turkish dictionaries for pre-school and school-age age groups and levels of education is not been argued problem yet. Used named in Turkish **my first dictionary, the first thousand words, elementary dictionary, school dictionary** as the name of a work such as they are regarded, although these are based on specific provisions in the terms in lexicography. These terms are not the only types of dictionary, from the determining the presence of the target audience as varied as the preparation method of the dictionary usage purposes. In this paper primarily lexicography terms in this branch in Turkish and in English is compared. Based on these terms, the types of the dictionaries are focus on the scope and type of features.*

*Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Bilim Dalı, e-posta: shakalin@shakalin.net

Pre-school and school-age and educational levels for defining the scope of the dictionary, terms and lexicography methods are examined. Thus, pre-school and school-age for age groups and educational levels in the naming of the types of dictionaries, to fix the vocabulary and identification of the preparation from page design problems that arise in the publishing process because of approaches discussed.

Keywords: *my first dictionary, school dictionary, elementary school dictionary, pedagogical dictionary.*

1. GİRİŞ

Sözlük türleri içerisinde yaş gruplarına ve öğrenim düzeylerine yönelik olarak hazırlanan sözlükler özel bir yer oluşturmaktadır. Eğitimbilimsel olarak da adlandırılan bu sözlüklerin hazırlanışında düzeylere göre madde başlarının ve madde içlerinin belirlenmesi; verilecek anlamların seçilmesi, tanımlarda kullanılacak söz varlığının sınırlarının çizilmesi, tanıkların gösterilişi gibi doğrudan doğruya sözlük bilimini ilgilendiren iç özellikler bulunmaktadır. Tanımları daha da anlaşılır kılmak üzere resim, fotoğraf, çizim gibi görsel malzemenin seçimi ve kullanılmasının yanı sıra yazı tipi ve rengi, baskıda kullanılacak kâğıdın, cildin niteliği gibi dış özellikler de önem taşımaktadır. Ancak sözlüklerin iç özellikleri, sözlük bilimi açısından öncelikli olarak üzerinde durulması gereken konular olarak görülmektedir.

Okul öncesi ve okul çağı yaş gruplarına ve öğrenim düzeylerine yönelik olarak hazırlanan Türkçe sözlüklerin söz varlığının belirlenmesi, tanımlamaları, tanıklamaları bugüne kadar pek de üzerinde durulmayan bir sorundur. Bu sözlüklerin Türkçede adlandırılmasında kullanılan çeşitli adlar, birer eser adı olarak görülse de bunlar sözlük biliminde belirli karşılıkları bulunan terimlere dayanmaktadır. Bu terimler yalnızca sözlük adlandırmalarında ve türlerinde değil söz varlığının belirlenmesinden hedef kitleye, sözlüğün kullanılış amacından hazırlanış yöntemine kadar çeşitlilik göstermektedir.

Sözlükçülük tarihimizde çocuklar için hazırlanmış olan sözlüklere farklı adlar verildiği de görülmektedir. Bu adlandırmaları, konuyla ilgili terimleri ve sözlük türlerini Türk sözlükçülüğünde öğrenim ve yaş düzeylerine göre hazırlanmış sözlükler örneğinde inceleyerek ele alacağız.

TÜRK SÖZLÜKÇÜLÜĞÜNDE ÇOCUK SÖZLÜKLERİ

Sözlükçülüğümüzün tarihi Kâşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda yazdığı *Divanü Lugati't-Türk* ile başlasa da çocuklar için sözlük hazırlanmaya başlanması üç yüzyıl sonradır. Bugünkü bilgilerimize göre çocuklar için ilk kez bir sözlük hazırlayan sözlükçümüz Ferišteoğlu'dur. Tam adı İzzeddin Abdülâtif bin Abdülaziz bin Eminüddin olan Ferišteoğlu, Ferištezade, İbn Melek veya İbn Ferište adlarıyla da anılan fıkıh bilgini ve sözlükçümüzün aslen Türkistanlı olan babası Abdülaziz veya Ferište, Aydınogullarının daveti üzerine Anadolu'ya gelmiştir. Oğlu da Aydınogullarının en güçlü döneminde bölgenin Birgi'den sonra ikinci bilim ve kültür merkezi olan Tire'de yaşamıştır. Ferišteoğlu'nun hazırlamış olduğu ve *Lügat-i Ferišteoğlu*, *Lügat-i Ferištezade*, *Lügat-i İbn Ferište* gibi adlarla anılan eserinin XIV. yüzyıl sonlarında, muhtemelen 1392'de yazıldığı sanılmaktadır. Aynı zamanda Anadolu'da yazılmış Arapçadan Türkçeye en eski sözlük özelliğini taşıyan *Ferišteoğlu Lügati*'ni sözlükçümüz, torunu Abdurrahman için manzum olarak düzenlemiştir. Yirmi iki kıtalık manzumenin büyük bir bölümünde *Kur'an*'da geçen 1.528 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmektedir. Daha sonra yazılacak ardıllarına öncülük eden *Ferišteoğlu Lügati*'nin şerhleri yazılmış, alfabetik olarak düzenlenmiş biçimleri de hazırlanmıştır (Baktır 1999: 176).

Bugünkü bilgilerimize göre Türkiye Türkçesi sözlükçülük tarihinde iki dilli olarak düzenlenmiş ilk manzum sözlük *Ferišteoğlu Lügati*'nin hedef kitlesinin çocuklar olması dolayısıyla bu alanda ilk sözlük olma özelliğini kazanmıştır. Ferišteoğlu, amacını eserinin girişinde şöyle açıklıyor:

[1^b]⁸...Bundan sonra Ferište-oglu Abdü'l-latîf ⁹Hak Ta'âlâ arzuların rûzî kalsun eydür: Çün oğlum ¹⁰oglu Abdü'r-rahmân - enbetü'l-lâhü nebâten hasenen- lügat okumaga ¹¹yaklaşdı benden ana yâdigâr bir risâle nazm itdim müsta'mel ¹²lügatler cem itdüm Kur'ân lügatlerin anda derc itdim. Fârsî [2^a]¹ile tercüme itmesin giderdüm zîrâ ki Fârsî bilmeyenlere ²fâyide itmez. Ve hem anunla Fârsî dili bilinmez. Maksûd elfaz-ı 'Arabîyye ma'ânisini bilmekdür. Türkî tercüme ile iktifâ itdim. (Ferišteoğlu 1614)

Tarama Sözlüğü için [Kilisli Muallim] Rifat Bilge tarafından taranan eserin yeni Türk harfleriyle yayımı (Muhtar 1993) yapılmışsa da “torunu Abdürrahman'ın lügat öğrenmesini kolaylaştırmak düşüncesiyle” yazılan (TDK 2009: XXX) *Ferišteoğlu Lügati* söz

varlığının kapsamı, sözcüklerin sıralanışı, karşılıkların gösterilişi, kısacası sözlük yapısı ve düzeni açısından incelenmemiştir. Eserin ilk kıtası şu dizelerle başlamaktadır:

[7^a]⁴Hubz etmek kuble öpmek zer' ekmek kul gulâm

⁵Halk yaratmak hark yırtmak ulu kişidür hümâm

⁶Neht bitmek fakd yitmek ra'y güdmek hal ben

⁷Nehr ırmak ayy armak nakl ırmak yıl 'âm

⁸Habbe dane cünne kalkan münne kuvvet cüsse ten

⁹Gazl egirmek 'azl ayırmak süpründüdür kumâm

¹⁰Lett k[ı]rmak kazfatmak sebb sögmek zebb men'

¹¹Gurm öde[me]kdür cürm suç cürme ceza itmek esâm (Ferişteoğlu 1614)

Sözlüğün Arapçadan Türkçeye olmasına karşılık söz varlığının verilisinde *etmek* 'ekmek' *öpmek* *ekmek*; *yaratmak* *yırtmak*; *bitmek* *yitmek* *gütmek*; *ırmak* *armak* 'ırmak' *ıraklaşmak*' gibi genellikle Türkçe sözcüklerin sesçe benzer olanlarına göre sıralanması dikkat çekicidir. Böylece bir yandan vezin ve kafiyenin manzum sözlüğün ezberlenmesine yardımcı olması sağlanırken Türkçe söz varlığının da sesçe benzer sözcüklerden seçilmesiyle çağrışımlar oluşturması amaçlanmıştır. Ardılları olan manzum sözlüklerde çoğunlukla sözcüklerin kavramsal alanlara göre sıralama söz konusuysen *Ferişteoğlu Lügati*'nde uygulanan bu yöntem araştırılmaya değerdir. Sözcüklerin sıralanışındaki bu yöntem Arap sözlükçülüğünün üçüncü dönemindeki Kafiye Düzeni ekolü (Yavuzarslan 2009: 2) uygulamalarını andırmaktadır. Kimi nüshalarda birbirinin karşılığı olan Arapça Türkçe sözcüklerin satır altında aynı rakamlarla eşleştirme uygulamasına gidilirken kimi nüshalarda isegörülmez. *Ferişteoğlu Lügati*'nin bu açıdan incelemesi, Türk sözlükçülüğünde gelişme aşamalarının ortaya konulması bakımından ilgi çekici sonuçlar sunacağına inanıyoruz.

Müellifinin adıyla anılan bu lügatten sonra çocuklar için yazılan bir başka manzum sözlük ise *Sübha-i Sıbyan*'dır. Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu'nda yetmiş altı *Sübha-i Sıbyan* nüshasının belirlendiği görülen bu yazmalardan yirmi ikisi Millî Kütüphane koleksiyonundadır. Yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da nüshaları bulunan *Sübha-i Sıbyan*'ın XIX. yüzyıl başlarından XX. yüzyıl başlarına kadar geçen yüz yıllık sürede otuz iki kez de basıldığı bilinmektedir. Bu kadar çok yazma nüshası ve baskısı bulunan *Sübha-i Sıbyan*'ın müellifinin adı eserde belirtilmemektedir. Eserin girişinde Ferišteoğlu sözlüğünün

[3^b]⁹İbni Ferište lügati gibi genc

Oldı vü Kur'an lügatin bunda derc

beytiyle anılması dolayısıyla kütüphane kayıtlarında ve TÜYATOK'taki künye bilgilerinde *Sübha-i Sıbyan*'ın müellifinin Ferišteoğlu olarak belirtilmesi gibi bir yanılsa yol açmıştır. Yazma nüshalarda müellifin adının verilmemesine karşılık basma nüshalarda Mehmed b. Ahmed er-Rûmî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rûmî, er-Rûmî Bosnavî Ebu'l-Fazl Muhammed Ahmed adlarının geçtiği tespit edilmiştir (Kılıç 2006^a: 70).

Eserin yazılış tarihi olarak

[4^a]¹ *Geldi bu mirâtı dile münceî*
Tâ ana tarih ola nazm-ı celî

beytinde ebcet ile Hicri 1063 (Miladi 1652/1653) yılının kaydedildiği sonucuna ulaşılmıştır (Kılıç 2006: 70). *Sübha-i Sıbyan*, Arapça Farsça Türkçe manzum sözlük olarak düzenlenmiştir. Eserin yazılış sebebi ilk sayfalarda şöyle belirtilmektedir:

[3^a]⁷ *Nâm-ı Hudâ çünkü söze virdi tâb*
Dinle nedür bâ'is-i nazm-ı kitâb
⁸ *İlm-i lügat emr-i mühim olmagın*
Hıfzını teshil için ehl-i yakîn
⁹ *Nazm-ıla bir niçe lügat yazdılar*
Silk-i me'anide dürer dizdiler
¹⁰ *Kangı sabi kim okuyup hıfz ide*
'A'id olur ana niçe fâ'ide
¹¹ *Zabt-ı lugât ile olur behre dâd*
Vezn-ile nazm içre bulur iktidâr
¹² *Lakin anun ekserinün ma'nîsi*
Olmag-ıla terceme-i Fârisi
¹³ *Fehm idemez anı bu ehl-i diyâr*
Ola husûsâ okuyanlar sığar
 [3^b]¹ *Hıfza haleldür bu dahı vakı'a*
Terceme-i lafz üzre mukaddem ola
² *Yâhod ara yirde ola fâsıla*
Vezn için îrâd olunan lafz-ıla
³ *Gerçi selâsetde gelür bî-nazîr*
Lakin olur fehmi vü hıfzı 'asîr
⁴ *İmdi bu manzumı bu 'abd-i za'îf*
Lutf-ı ilahî ile yazdum latîf
⁵ *Nazmı husûsında idüp ihtimâm*
Ahsen-i tertîb-ile virdüm nizâm
⁶ *Lafz-ıla me'ânisi idüp izdivâc*
Kalmadı şerh-i rakama ihtiyâc
⁷ *Tâ ki ola fehmi vü hıfzı yesîr*
Hacmi sagîr ola lugâti kesîr

Kimi nüshalarında *Lügat-i Sübha-i Sıbyan* olarak da anılan eserin sözlük bölümünün yapısı ve söz varlığı üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulmuştur. *Sübha-i Sıbyan*'ın Türk sözlükçülüğünde yeri ve

önemi konusu makalelere konu olmuştur Kılıç (2006^{a b c}), Erdem (2005). Eser üzerine lisansüstü çalışmalar da yapılmıştır. Alkan (2008) Millî Kütüphane koleksiyonundaki bir yazma mecmuada yer alan manzum sözlüklerle birlikte *Sübha-i Sıbyan*'ın metin yayımını içeren yüksek lisans tezi hazırlamıştır. *Sübha-i Sıbyan*'ın Kıbrıs nüshaları üzerine yüksek lisans tezi hazırlayan Baş (2009) sözlüğün oluşturulması bölümünü ve söz varlığını ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. İriç (2015) ise *Sübha-i Sıbyan*'ın söz varlığının kaynaklarını özellikle Arapça sözcükleri Kur'an'da geçtiği ayetlerle birlikte köken ve anlam ilişkileri açısından incelemiştir.

Sözlükçülük tarihimizdeki çocuklar için hazırlanan iki ve üç dilli bu ilk örneklere yazılan nazireler ve şerhler de bulunmaktadır. Aslında *Sübha-i Sıbyan*'ın da Ferišteoğlu Lügati'ne nazire olarak yazıldığını belirtmek gerekir. *Dibacetü Islâhi'l-Merkez, Mahmudiyye* gibi adlarla anılan başka nazireler de bulunmaktadır. *Şerh-i Lügat-i Ferišteoğlu, Ed-Dureru'l Mensûre li Şerhi'l-Lügati'l-Manzûme, Lügat-i Ferište 'Alâ Hurufi't-Tehecî* ise *Ferišteoğlu Lügati*'ne yazılan şerhlerdir. Bursalı Mehmed Tahir, Abdülmecid bin Nasuh bin İsrail'in Ferišteoğlu Lügati şerhinin bulunduğunu Osmanlı Müellifleri'nde kaydeder (2016: 374). *Sübha-i Sıbyan* başka sözlüklere de esin kaynağı olmuştur. Abdurrahim Efendi, *Sübha-i Sıbyan* tarzında Lügat-i Arabiyye manzumesi yazmıştır (Bursalı Mehmed Tahir 2016: 140).

Bugünkü bilgilerimize göre bu iki örnek dışında uzun süre çocuklar için sözlük hazırlanmadığını söyleyebiliriz. Türkçenin sözlüklerinin yazılmaya başlandığı XIX. yüzyılda ise bildiğimiz kadarıyla doğrudan doğruya çocuklar için hazırlanmış sözlük bulunmamaktadır. *Küçük Lügat-i Naci* gibi adında *küçük, müntahabat, muhtasar, tefeyyüz, cep lügati, mini mini* benzeri sözcükler bulunan sözlükler hedef kitlesi çocuklar olan eserler değildir. Bu sözcüklerin boyut bakımından küçüklüğü, cepte taşınırılığı ifade ettiği açıktır. Bu nitelikte ilgi çekici sözlükler de yayımlanmıştır. Örneğin Firaz Ali'nin Fransızca-Türkçe sözlüğü 4x5 cm boyutlarındadır. Şemseddin Sami, *Küçük Kamus-ı Fransevi*'yi *Kamus-ı Fransevi*'nin boyut ve hacimce küçüğü olarak tasarlayıp yayımlatmıştır. Doğrudan doğruya Türkçenin sözlüğünün yazılması çalışmalarının yeni başladığı bir dönemde çocuklar için sözlük hazırlanması mümkün olamamıştır.

Belirleyebildiğimiz kadarıyla yeni Türk harfleriyle özel olarak çocuklar için hazırlanmış ilk Türkçe sözlük İbrahim Alâettin'in [Gövsâ] *Talebe Lügati*'dir (1931). Türk sözlükçülüğü tarihinde *Yeni Türk Lügati, Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi* gibi değeri takdir

edilememiş, gölgede kalmış sözlükler kazandıran İbrahim Alaeddin, *Talebe Lügati*'nin *Muallim Arkadaşlarıma* başlıklı sunuşunda bu eksikliği şöyle dile getirir:

...ilerlemiş memleketlerin mekteplerinde Lûgat kitabı ta ilk sınıflardan itibaren talebenin ayrılmaz bir arkadaşı addolunur.

Yakın zamanlara kadar bizde lûgate ancak yüksek sınıflar talebesi muhtaç zannedilirdi ve çocuklar, ilkmekteplerinde şöyle dursun, ortamekteplerin son sınıflarında bile lûgatte kelime bulabilmek itiyadile ve mana aramak ihtiyacile hiç ülfet etmemiş bulunurlardı (s. VII).

Çocuklar için ilk sözlük *Ferişteoğlu Lügati*'ne 1392 gibi çok erken bir tarihte sahip olan, *Sübha-i Sıbyangibi* pek çok nüshası ele geçen ve uzun süre kullanılan sözlüğü bulunan Türk sözlükçülüğünün sonraki dönemlerinde çocuk sözlüklerinin ihmal edildiği açıktır. Ancak bu durum yalnızca Türkçeye özgü değildir. Hartmann da (2001: 74) sözlük araştırmalarında çocuk sözlüklerinin ihmal edildiğine değinmektedir.

SÖZLÜK TÜRÜ ADLANDIRMALARI VE TERİMLERİ

Yaş ve öğrenim düzeylerine göre sözlüklerin söz varlığının belirlenebilmesi, tanımlama, tanıklama gibi sözlükçülüğün temel uygulama alanlarının belirlenebilmesi için çocuk sözlüklerinin türleri ve bu türleri karşılayan terimleri ele almak gerekir. Her şeyden önce çocuk sözlüğü, okul sözlüğü, kolej sözlüğü, masaüstü sözlük gibi türlerin adları, kapsamları, söz varlıkları, tanımlamaları, örneklendirmeleri, sayfa sayıları bakımından kesin sınırlarla belirlenemediğini de belirtmek gerekir.

İngilizcede *children's dictionary*, *school dictionary*, *college dictionary* ve benzeri okul öncesi ve okul çağı çocuklar için sözlük türlerinin nitelenmesine yönelik terimler bulunmaktadır. Türkçedeki sözlük türleriyle örtüşmediği de görülmektedir. Bu terimlerin yanı sıra genel sözlükçülük terimlerinden bir bölümünün de okul öncesi ve okul çağı sözlükleri için geçerli olduğunu da eklemek gerekir.

Hartmann ve James, çocuklara yönelik olarak hazırlanan ve okul sözlüğü ile arasındaki fark çok açık olmasa da geleneksel sözlükle daha az ilgisi bulunan türü, **çocuk sözlüğü** olarak adlandırırlar. Çocuk sözlükleri sınırlı bir temel dil bilgisine dayanmakta, sözcük anlamlarını açıklamak için geleneksel

tanımlamalardan çok resimlemeler ile genellikle güldürücü öyküler kullanılmaktadır (Hartmann-James 1998: 20).

Okul çocukları için yazılan, genel özellikleriyle bir tanım sözlüğü olan, sade bir tasarım ve resimlerle desteklenen sözlükler, **okul sözlüğü** olarak adlandırılır. Hartmann ve James, okul sözlükleriyle çocuk, kolej ve masaüstü sözlükleri arasındaki farkların açıkça belirlenmemiş olduğunu yazmaktadır (Hartmann-James 1998: 122).

Hedef kitlesi lise ve lisans öğrencileri olan sözlükler ise **kolej sözlüğü** olarak adlandırılır. Orta boydadır ve genel sözlüğün içerdiği çoğu bilgiyi içerir (Hartmann-James 1998: 22).

Diğer sözlük türleri arasında kesin çizgiler bulunmasa da çocuk sözlükleriyle yetişkinler için hazırlanan sözlükler arasında fark bulunmaktadır. Bu konudaki genel kanı, çocuklar için hazırlanan sözlüklerin yetişkinler için olandan farklı olması gerektiğidir. Çocukların karmaşık bir sunum düzenini kavrama yeteneği daha az gelişmiştir ve buldukları bilginin gereksinimlerine uygun olup olmadığına karar vermeleri daha güçtür. Bu nedenle çocuk sözlüğü yetişkinler için hazırlanan sözlüğünün kısaltılmış biçimi olmamalıdır (Svensén 2009: 29).

Sözlüklerin kapsamı ve boyutları da kesin çizgilerle belirlenmiş değildir. Sözlükleri hedef kitlesi ve boyutları açısından tasnif eden Svensén sayfa sayısı 250-500 arasında olan, yaklaşık 30.000 madde başı içeren tek dilli sözlüklerin genellikle okulda kullanım için uygun olduğunu belirtir (Svensén 2009: 26).

Landau (1989: 17) okul sözlüğünde tanımların yetişkin sözlüklerinden daha basit olması gerektiği ancak söz varlığının öğrencinin düzeyine göre yeterince geniş olması zorunluluğuna değinir.

Okul öncesi ve okul çağı sözlük türleri için kullanılan bu adlandırmalar sözlük bilimi terim sözlüklerinde de yer alan genel terimlerdir. Ancak bu sözlük türlerinin ticari adları farklı olabilir. Sözlüklerin söz varlığı kapsamı, sayfa sayısı, tanımlar, tanıklarla ilgili sayısal veriler de farklılıklar gösterebilir.

Bu tanımları ve tasnifleri Türkçedeki öğretim sistemiyle kıyasladığımızda **okul sözlüğünün ilköğretim okulu sözlüğü** ile, **kolej sözlüğünün de okul sözlüğü** ile denkleştirebiliriz.

İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük, ilköğretim kurumları için tasarlanmış bir sözlüktür. *Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği*'nin 4. maddesinin i fıkrasına göre ilköğretim kurumları, resmî ve özel ilkokul, ortaokul ile

imam-hatip ortaokulunu kapsamaktadır. Türk Dil Kurumu İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük Çalışma Grubu tarafından hazırlanan sözlük 774 sayfadan ve 11.630 madde başından oluşmaktadır. *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*'te örneklere yer verilmemiş, tanımlarla yetinilmiştir (TDK 2005: III).

Resimli Okul Sözlüğü ise lise ve dengi okul öğrencileri için Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın, Prof. Dr. Recep Toparlı, Uzm. Belgin Tezcan Aksu tarafından hazırlanan, Uzm. Ejder Çelik tarafından resimlenen, 24.793 madde başı sözcükten ve 1.537 sayfadan oluşan bir eserdir. *Resimli Okul Sözlüğü*'nde tanımların daha anlaşılır olması, madde başı sözcüklerin cümlede kullanılmasının gösterilmesi amacıyla Türk edebiyatının tanınmış yazarlarından seçilmiş 16.782 örnek cümle, 899 resim, çizim ve tablo yer almıştır (Akalın vd. 2011: XV).

Lisans öğretimi için ayrıca bir sözlük tasarlanmamış, yetişkinler için hazırlanmış olan ve ilk baskısı 1945 yılında tamamlanan, en son 2011 yılında on birinci baskısı yapılan *Türkçe Sözlük*'ün, bu gereksinimi karşıladığı kabul edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Okul öncesi çocukların hedef kitle seçildiği **çocuk sözlüğü** örnekleri bulunsa da bu türün daha çok yabancı dil öğretimi için kullanılması ilgi çekici bir veridir. Türk Dil Kurumunun çocuk sözlüğünün bulunmaması bir eksikliklerdir. Bu eksikliği gidermeye çalışan yayınevleri çeşitli adlarla çocuk sözlükleri yayımlamaktadır. Bunlardan yabancı yayınevlerinin sözlüklerinin çeviri yoluyla Türkçeye uyarlanmış biçimleri, özellikle söz varlığı açısından olumsuzluklar içermektedir. Yaşadığımız ülkenin ve kültürümüzün değerlerimizi yansıtan Türkçenin temel söz varlığından yaş düzeyine göre seçilmiş sözcüklerden oluşan çocuk sözlüğünün çağdaş sözlük bilimi ilkelerine göre hazırlanması bir gerekliliktir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş.H., Toparlı, R., Tezcan-Aksu, B. (2011). *Resimli Okul Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Alkan, M. (2008). Mecmû'a Milli Kütüphane 2727 [Sübha-i Sıbyân, Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî, Aruz Risalesi vs.] (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- Baktır, M. (1999). İbn Melek. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM, C. 20, s.175-176.
- Baş, K. (2009). *Sübha-i Sıbyan'ın Kıbrıs Nüshaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gazimağusa.
- Bursalı Mehmed Tahir. (2016). *Osmanlı Müellifleri*. Haz. M. A. Yekta Saraç, Ankara: TÜBA Yayınları.
- Erdem, M.D. (2005). Osmanlı Dönemi Manzum Çocuk Sözlükleri ve Bir Lügat-ı Sıbyan Yazması, *Hece Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, S. 104
- Ferişteoğlu (1614). *Lügat-i Ferišteoğlu*. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, A 528
- Hartmann, R. R. K., James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. London and New York: Routledge.
- Hartmann, R. R. K. (2001). *Teaching and Researching Lexicography*. Harlow: Longman.
- İbrahim Alâettin (1931). *Talebe Lügati*. Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.
- İriç, O. (2015). *Sübha-i Sıbyân ve Kelimelerinin Kaynakları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıç, A. (2006^a). Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyan. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 20, s. 65-77.
- Kılıç, A. (2006^b). Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân 1 (İnceleme). *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi*, S. 2, s.81-100.
- Kılıç, A. (2006^c). Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediye'tü'l-İhvân. Celal Bayar Üniversitesi II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi.
- Landau, S. I. (1989). *Dictionaries The Art and Craft of Lexicography*. Canada: Cambridge University Press.
- Muhtar, C. (1993). *İki Kur'an Sözlüğü: Lügat-ı Ferišteoğlu ve Lügat-ı Kanun-ı İlahi*, İstanbul.
- Tarama Sözlüğü
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge University Press.
- TDK. (2005). *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (2009). *Tarama Sözlüğü*. C. I., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem Yayıncılık.

SÖZ İÇİ KARŞIT ANLAMLILIK (TERİM-KAPSAM VE SINIRLILIKLAR)

*Talat DİNAR**

ÖZET

Anlambilim çalışmalarının odak noktalarından biri olan çok anlamlılık, dillerin izlenebilen dönemlerinden beri araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Sözcüklerin kullanım sıklığı ile doğrudan bağlantılı olduğu değerlendirilen çok anlamlılığın kültürel ve toplumsal değişimlerle de desteklendiği düşünülmektedir.

Çok anlamlılığın gelişim süreçlerinden biri olan bağlamsal yapıda farklı sözcüklerle dizimsel ilişkiler kuran bir sözcüğün farklı anlamlar üstlenmesi ardından kazandığı bu yeni anlamı dizimsel ilişkilerden bağımsız olarak sözlüğe taşıyabilmesi çok farklı anlamsal örüntüler neticesinde gerçekleşebilmektedir. Bu sürecin sonunda sözlüğe taşınabilen yeni anlam(lar) kimi zaman benzerlik ilişkisi kimi zaman aktarma (insandan doğaya veya doğadan insana) vb. ilişkiler neticesinde sözlük birimin anlam dünyasını zenginleştirmektedir. Bu zenginleşmeye paralel olarak da sözlük birim içerisinde farklı anlamsal sınıflar ortaya çıkmaktadır. Bu sınıflardan biri de söz içi karşıt anlamlılık olarak adlandırabileceğimiz bir sözlük birimin bünyesinde birbirine tezat oluşturan iki farklı anlamın bulunmasıdır. Söz içi karşıt anlamlılık pek çok farklı dilde karşılaşılabilen bir durum olması bakımından dikkat çekicidir. Bu bildiride Türkçe için teklif ettiğimiz söz içi karşıt anlamlılık terimini ve bu terimin kapsamını, sınırlılıklarını aktarmaya çalışacağız. Ayrıca farklı dillerde yapılan çalışmaların konuya yaklaşımları da ifade edilmeye çalışılacaktır.

***Anahtar Sözcükler:** çok anlamlılık, karşıtlık, söz içi karşıt anlamlılık, sözlük.*

ENANTIOSEMIA (TERM- SCOPE AND LIMITATIONS)

ABSTRACT

One of the focal points of the semantics studies is polysemy is an important meaning incident that has attracted the attention of researchers since the observable period of the languages. Polysemy, considered to be directly linked to the usage frequency of words, is thought to be supported by the cultural and social changes.

One of the development processes of polysemy, a word's undertaking different meanings that establish syntactic relationships at contextual structure and then with its new meaning its ability to transfer it to the dictionary independent of syntactic relations can take place as a result of very different semantic patterns. At the end of this process new meaning(s) that can be carried to dictionary sometimes as a result of similarity relationship and sometimes as a result of transfer (human to nature or

*Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: talatdinar@sdu.edu.tr

nature to human) enriches the lexem's world of meaning. In parallel to this enrichment in lexem different meaning classes emerge. One of these classes is enantiosemia as we can call it which is the existence of two different meanings in the body of a lexem. Enantiosemia is also remarkable in that it is a situation that can be encountered in many different languages. In this paper, we are going to try to convey the term söz içi karşıt anlamlılık that we propose for Turkish, the scope of this term and its limitations. The approaches of the studies in different languages to the subject will also be tried to be expressed.

Keywords: polysemy, antinomy, enantiosemia, dictionary.

1. GİRİŞ

Sözcüklerin, söz öbeklerinin oluşumları ve anlamsal gelişimleri dilbilimin en çok üzerinde durduğu konulardan biridir. Yazılı dönemlerden itibaren izleyebildiğimiz ses, şekil ve söz dizimi yapılarına nazaran sözcüklerin, söz öbeklerinin anlamsal gelişimi ve değişimi daha muğlak bir tavır sergiler. Bu muğlaklığın ardında kimi zaman farklı bölgelerde (lehçe veya ağız bölgesi farklılıklarından kaynaklanan) kullanılan sözcüklerde anlam farklılaşmaları kimi zaman farklı dönemlerde (art zamanlı) kullanılan sözcüklerde anlam değişimleri vb. görülmektedir. Bu değişimler ve farklılıklar, anlam çalışmalarında önemli bir yer teşkil eden ‘çok anlamlılık’ konusuna işaret etmektedir.

Çok anlamlılık, sözcükler ve söz öbekleri için bağlamsal yapının bir sonucu gibi düşünülürken bağlamsal çokluğa da işaret etmektedir. Bağlamsal yapıda farklı sözcüklerle dizimsel ilişkiler kuran bir sözcüğün veya söz öbeğinin farklı anlamlar üstlenmesi ardından kazandığı bu yeni anlamı dizimsel ilişkilerden bağımsız olarak sözlüğe taşıyabilmesi veya devam eden bir süreçte kullanımının yaygınlaşması çok anlamlılık süreçlerinden sadece biridir. Bu süreç neticesinde sözcük veya söz öbeğinin anlam dünyası genişlemekte, çok farklı bir yelpazede anlam zenginliği oluşabilmektedir. Bu zenginlik gerçek anlamdan mecaz anlama, yan anlama hatta soyut ve somut anlama geçişe kadar uzanabilmektedir. Bu genişlemenin nadir görülen bir türü de aynı sözlük birim içerisinde karşıt anlamların oluşması, sözlük birimin anlamlarının birbirleriyle çelişir duruma gelmesidir. Çok anlamlı sözlük birimlerde görülen bu durum yaygınlaşmış ve genel kabul görmüş ise sözlük birim içerisinde sözlüklerde kendine yer bulur. Ancak bunun yanında yeni yeni ortaya çıkan ancak derlemler, internet vd. kaynaklarda rastlanmasına rağmen henüz tam anlamıyla yaygınlaşmamış kullanımlar ise sözlük birim içerisinde sözlüklerde kendisine –henüz- yer bulamaz. Zaman

içerisinde yaygınlaşma ve kullanım sıklığı sözlük birimin anlam dünyasında yeni anlamların kendine yer bulmasına olanak tanır.

Sözlük birim içerisinde anlam bakımından birbiriyle çelişme, karşıtlık oluşturma dünyadaki pek çok dilde söz konusudur. Sözcük bünyesindeki anlam karşıtlıklarının erken dönemlerden itibaren tartışılmaya başlandığı ve konuyla ilgili farklı ekollerin oluştuğu dil Arapçadır. Arapçada konuyla ilgili verilen örneklerden bir kaç şunlardır: “**nāhil**: susamış, susuz ve aşırı doymuş; **ġudd**: suyla dolu bir kuyu veya çok az suyu bulunan kuyu” (İbnü’l-Enbārî’den aktaran Baalbaki, 2014, 189). Arapçada çok erken bir dönemde (8. yüzyılda) başlayan bu çalışmalarda hiç şüphesiz Kur’an-ı Kerim’in yorumlanması ve doğru anlaşılması arzusu da önemli bir rol oynamıştır (Baalbaki, 2014, 190). Örneğin erken dönemlerde (821) konuyla ilgili bir monografi yazan Kuṭrub, Kur’an’da geçen bazı sözcüklerin kullanıldıkları bağlama göre özel bir anlamda açıklanması gerekliliğini vurgular. Konuyla ilgili verdiği Hâkka suresi 20. ayette geçen *zann* sözcüğü bu bağlamda özel olarak anlamlandırılmalı ve *zann* sözcüğünün yaygın anlamı olan zannetmek, kuşku dışında, kesinlik (yağın) bildirdiği mutlaka ifade edilmelidir. Hatta ayetin inanan kimseler tarafından kuşku, şüphe şeklinde yorumlanmasının küfre götürüleceği belirtilmelidir (Kuṭrub’dan aktaran Baalbaki, 2014, 190).

إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيهِ (٢٠) Hâkka Suresi, 20. ayet

“innī zanantu annī mulākin hisābiyah” “Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum” (Altuntaş, Şahin, 2011, 641).

Söz içi karşıt anlamlılık konusunda üzerinde çeşitli çalışmalar yapılan bir diğer dil İngilizcedir. İngilizcede konuyla ilgili verilen en tipik örneklerden biri *dust* fiilidir (Karaman, 2008, 175; Klégr, 2013, 15). Sözlüklerde hem tozunu almak (mobilya vb.) hem de toz halinde bir maddeyle kaplamak (pastayı pudra şekeri ile kaplamak veya yüz pudralamak) (<http://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/dust>, ET: 18.10.2016) anlamları ile kullanılan sözcük çok anlamlı bir sözlük birimin kendi bünyesinde iki karşıt anlamı barındırması bakımından dikkat çekicidir.

Dünyadaki pek çok dilde olduğu gibi Türkçede de konuyla ilgili ilginç örnekler mevcuttur. Kaşgarlı Mahmud’un Divan’da¹ dikkatlere sunduğu *sayrā-*, *tükē-*, *terle-*, *yarmaş* örneklerin

¹ Konu ile ilgili bkz. Hacızade (2007: 775-781).

yanı sıra *bit-* (*tükenmek, sona ermek- çıkmak, hayat bulmak*) fiili konu ile ilgili en çok telaffuz edilen örneklerden biridir.

Yukarıda ana hatları ile ifade etmeye ve örneklerle açıklamaya çalıştığımız söz içi karşıt anlamlılık pek çok dilde mevcut olması ve bazı dillerde konu ile ilgili kapsamlı çalışmaların yapılmış olması ile dikkati çeker. Özellikle Arapça ve Almancada konu ile ilgili müstakil sözlüklerin yazılmış olması çalışmaların boyutunu göstermesi bakımından önemlidir. Dünyanın farklı dillerinde özellikle -Arapça hariç- son yüz yıllık süreçte hızlanan çalışmalarda pek çok ortak yaklaşım söz konusudur. Bununla birlikte pek çok dilde henüz terminoloji konusunda bir standart da oluşmamıştır. Terminoloji konusunda ciddi tartışmalar yapılması gereken dillerden biri de Türkçedir.

2. FARKLI DİLLERDEKİ TERMİNOLOJİ VE TÜRKÇE SÖZ İÇİ KARŞITLIK TERİMİ

Dünyadaki pek çok dilde rastlanan ve dilbilimsel olarak ele alınan bir konu olması hasebiyle farklı dillerdeki adlandırmalar ve yaklaşımlar Türkçe için yön gösterici bir özellik sergileyebilir. Bu sebeple öncelikli olarak farklı dillerdeki terimlere bir göz atalım.

Terim konusunda birlikteliği sağlamış dillerin başında Arapça ve Almanca gelir. Arapçada müstakil bir terim kullanmadan konuya ilk olarak dikkati çeken Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayni* 'ndakarşıit anlam barındıran sözcükler hakkında çeşitli bilgiler ve örnekler verir (Baalbaki, 2014, 190). Halîl b. Ahmed'in müstakil bir terim ile adlandırmadığı bu durum çok geçmeden Arap sözlükçülüğünde (9.-10. yüzyıl) *ezdād* terimi ile anılmaya başlayacaktır. Günümüze kadar gelen süreçte de bu terim kullanılmış ve kaleme alınan pek çok çalışmanın da doğrudan adı olmuştur. Arapçada söz içi karşıtlık için kullanılan müstakil terim *ezdād*, ضِدٌّ (*zıdd*) sözcüğünün çoğuludur. Sözcüğün sözlük anlamı “zıt, ters, aksi; iki zıt anlama gelen kelimedir” (Mutçalı, 2012, 545). Arap belagatinde birden fazla sözcük ile sağlanan zıtlık için ise *tibāk*, *mutābakat*, *tatbīk*, *tetābuk*, *tezād*, *tekāfū* terimleri kullanılmaktadır (Akdemir, 1999, 377).

Almancada karşıt anlam barındıran sözcükler için kullanılan müstakil terim *gegensinn*'dir. 19. yüzyılın sonunda dilbilimci Abel tarafından kabaca ortaya konan konunun terimlendirilmesi de yine Abel'e dayandırılmaktadır (Lutzeier, 2007, XXXII). Almancada farklı sözcüklerle oluşturulan karşıtlık için *antonym* terimi tercih edilmektedir (Steuerwald, 1987, 41).

Terim kargaşasının yaşandığı dillerin başında İbranice gelir. Landau İbranicede konuyla ilgili kullanılan 18 terim olduğunu aktarır. Ayrıca bu terimlerin son dönem İbrancesinde ambiguity (iki anlamlılık, anlam belirsizliği)'ni karşılamak için de kullanıldığını ifade eder (Landau, 1896, 36-37).

İngilizcede de konuyla alakalı pek çok terim mevcuttur². Konunun dilbilim alanında henüz yeni yeni dikkate alınmaya başladığını kaydeden Karaman terminolojideki karışıklığı da buna bağlar. Karaman'ın durumu karşılamak için tercih ettiği terim *contronym*'dir. *Contronym* ve yine konuyla alakalı kullanılan bir başka terim *antagonym* yeni türetilmiş sözcükler (neologism) olarak değerlendirilir (<http://rinkworks.com/words/contronyms.shtml>, ET: 22.10.2016; Karaman, 2008, 174.).

Rusçada bilim adamlarının konuya dikkati çekmesi yüzyıldan daha eski bir maziye sahiptir. B. Шерцля (Vincent Ivanovich Shertsl)'in 1883-1884 yılında yayınlanan *Karşıt Anlamlı Sözcükler* veya diğer ismiyle *Enantiosemy* adlı eseri konuya dikkati çeken çalışmadır. (Novikov, 2001, 226-238 den aktaran Voznesenskaia, 2011, 759). Shertsl'in dikkati çektiği, özellikle Slav dillerinde kullanılan *enantiosemy* terimi farklı bir bilim alanından benzetme yoluyla elde edilmiştir. Finkin (2005, 369) terimin kaynağının "enantiodromia" (ters yönde koşma) sözcüğünden türetildiğini ifade eder. Enantiodromia, Eski Yunanca: *enantios* – "karşıt, zıt" ve *dromos* – "koşma yönü" sözcüklerinin birleşiminden oluşmaktadır. Sözcüğün psikiyatrideki temel prensibi denge üzerine kuruludur ve doğada bir kuvvetin aşırılığı tersini doğurur anlayışını yansıtmaktadır. Bu görüşün kavramsal temelleri Heraclitus'a kadar götürülürken sözcüğün ilk kullanıcısı Stobaeus (MS. 5. yüzyıl) kabul edilmektedir (<https://en.wikipedia.org/wiki/Stobaeus>, ET: 23.10.2016). Yine Rusçada konu ile ilgili kullanılan bir başka terim *antifrazis*'dir. Ancak gerek *enantiosemy* gerekse *antifrazis* terimleri "genel dil olgularını adlandırmaları" ve bu kapsamdaki dil birimlerini adlandırmak için kullanılmamaları sebebi ile yeterli bulunmamaktadır (Uluoğlu, 2014, 121).

² Karaman internet ortamında yaptığı taramada, söz içi karşıt anlamlılık için kullanılan pek çok terimin mevcut olduğunu belirtir. Konuyu dağıtmamak adına buraya almadığımız bu terimler için bk. Karaman, 2008, 174.

Türkçede konuyla ilgili yapılmış erken dönem çalışmaların³ yanı sıra konuyu bütüncül olarak ele alan ve konu ile ilgili terminolojiyi yansıtmaya çalışan iki çalışma dikkati çeker. İlk olarak Hacızade, Kaşgarlı'nın Divan'ındaki kullanımları ortaya koymaya çalıştığı bildirisinde bu anlam hadisesini, *kelime dâhili zıtlık* kelime grubu ile adlandırmayı tercih eder. Uluoğlu, ise Rusçadaki kullanımları dikkatlere sunduğu makalesinde Rusçadan aktarma yoluyla *sözcük içi karşıt anlamlılık* ifadesini kullanır (Hacızade, 2007, 778; Uluoğlu, 2014, 119). Yine konuyla alakalı ancak konuyu doğrudan kapsamayan ve dolaylı yollardan da olsa konuya temas eden terimler *anlam iyilenmesi* ve *anlam kötülenmesi* (Aksan, 1987, 146); *zıt anlama geçiş*, *anlam iyileşmesi*, *anlam kötüleşmesi* (Karaağaç, 2013, 166-168; Aslan Erol, 2014, 758-773; Atmaca, 2011, 1509-1522 vd.) olarak sayılabilir.

Kısaca aktarmaya çalıştığımız terminoloji meselesinde dikkati çeken hususlar; bazı dillerde (Arapça, Almanca) sözcükler arası ve tek bir sözcüğün anlamları arasında ortaya çıkan karşıt anlamlılığın müstakil terimlerle ayırt edilmesi, buna karşılık pek çok dilde (İbranice, Türkçe vd.) müstakil bir terim bulunmayıp geçici adlandırmalar yoluyla konuyu karşılama (bu geçici adlandırmalar genellikle sözcükler arası karşıtlık bahsinden esinlenerek yapılmaktadır) veya yeni sözcükler türeterek (İngilizce) bunları yaygınlaştırmaya çalışma şeklinde sıralanabilir. Yine özetlemeye çalıştığımız farklı dillerin konuyu adlandırması bahsinden çıkarılabilecek bir sonuç Türkçede yaygın görüşe göre *zıt anlamlılık* olarak bilinen anlam hadisesinin sadece sözcükler arası değil tek bir sözcük veya söz öbeği içerisinde de karşılık bulabildiğidir⁴. Dolayısıyla sözcükler arası ve sözcük veya söz öbeği içerisinde karşılaşılan karşıtlık üst başlık olarak zıtlık teriminde birleşse bile alt başlıklarda ayırt edilmesi gerekmektedir. Türkçede terminoloji konusunda yaşanan belirsizliğin öncelikli sebeplerinden biri, bizce tasnifin net olarak ortaya konulamamış olmasıdır.

³ Kösearif doğrudan bir terim önerisinde bulunmayıp *Köklerde Karşıtlık (Gök-Kök)* adlı çalışmasıyla konuya erken dönemlerde dikkati çeken isimdir (Kösearif, 1943, 354).

⁴ Hacızade zıtlığı ifade eden sözcüklerin üç gruba ayrıldığını söyler. Bunlar; a) Farklı kökten kelimelerin oluşturduğu zıt anlamlılık (iyi-kötü, büyük-küçük) b) Aynı kökten kelimelerin oluşturduğu zıt anlamlılık (başarılı-başarısız, akıllı-akılsız) c) Aynı kelime dâhilinde zıt anlamlılık (bitmek-tükenmek, bitmek- çıkıp yetişmek) (Hacızade, 2007, 776).

Türkçede konuyla doğrudan bağlantılı her iki çalışmada da ifade edilen terimlerin (*kelime dâhili zıtlık, sözcük içi karşıt anlamlılık*) ortak özelliği bu anlam hadisesini sözcük/kelime ile sınırlandırmış olmasıdır. Ancak bu anlam hadisesi sadece tek bir sözcük ile sınırlı olmayıp söz öbeklerinde⁵ de karşımıza çıkabilmektedir. Söz öbeklerinde karşımıza çıkan bu karşıtlıklarda doğrudan bir sözcükten kaynaklanan karşıtlık değil yapının bütününden kaynaklı bir karşıtlık söz konusudur. Dolayısıyla *kelime dâhili zıtlık, sözcük içi karşıt anlamlılık* terimlerinin, terimlerin konunun tamamını kapsayıcı olması gerekir ilkesiyle uyuşmadığı görülmektedir. Konuyla alakalı bir başka seçenek olarak *sözcük içi* yanında *söz öbekleri içi karşıtlık* düşünülebilir mi, sorusu akla gelebilir. Ancak bu kullanımın da bir terimden ziyade tasnif başlığı niteliği taşıyacağı açıktır. O zaman öncelikli olarak sözcük ve söz öbeklerini tek bir sözcükte buluşturacak bir teklif gereklidir. Türkçe Sözlüklerde her iki sözcüğü de kapsayan sözcük *söz*'dür. Söz kelimesinin Kubbealtı Lügatinde 1. anlamı “Ağızdan çıkan, bir veya daha çok heceden meydana gelen kelime veya kelime dizisi” (Ayverdi, 2005, 1126) olarak verilirken TDK Türkçe Sözlükte “Bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırtı, kelimeler, laf, kavi” (Türkçe Sözlük 2005: 1803) açıklaması mevcuttur. Sözlüklerin 1. anlamından hareketle *söz* ifadesinin hem *sözcüğü* hem de *söz öbeklerini* karşıladığını düşünebiliriz. Ancak burada *söz* ifadesini kullanmanın bir noksanlığından da bahsetmemiz gerekir. Söz ifadesinin sözlüklerde diğer anlamları arasında “Bir fikri, bir isteği yazılı veya sözlü olarak anlatmaya, açıklamaya yarayan kelimeler yâhut *cümleler dizisi*” (Ayverdi, 2005, 1126) de mevcuttur. Bu açıklamadan hareketle *söz* ifadesini kullanmanın cümleler arası karşıtlığı ifade etme ihtimali de akla gelebilir. Ancak söz ifadesinin yaygın anlamının (sözlüklerde de 1. anlam olarak verilmiştir) *kelime veya kelime dizisi* olarak ifade edilmesi burada belirleyicidir. *Kelime dâhili zıtlık, sözcük içi karşıt anlamlılık* terimlerinde kullanılan *dâhili ve içi* sözcüklerine gelince burada tercihimiz *içi* sözcüğünden yana olacaktır. Çünkü terimin “ait olduğu dilin kelimelerinden olmasının... pek çok pedagojik yararları vardır” (Zülfikar, 1991, 23) ilkesi burada geçerlidir.

⁵ Konuyla ilgili hazırladığımız ve yayınlanması için Dil Araştırmaları dergisine gönderdiğimiz *Türkiye Türkçesinde Al- Ve Ver- Fiilleriyle Kurulan Deyimler Örneğinde Söz İçi Karşıtlık* adlı makalenin hakem süreci olumlu sonuçlanmış, derginin 2016 Güz sayısında yayınlanacağı bildirilmiştir.

Zıtlık ve karşıt anlamlılık sözcüklerine gelirse karşıt anlamlılık veya karşıtlık sözcüklerinin dilbilimdeki anlamsal karşıtlıkları ifade etmede daha doyurucu olduğu düşüncesindeyiz. Yaygın olarak kullanılan *zıtlık* sözcüğünün orijinalinde bulunan “muhalif, hasım, rakip; ters, aksi” (Mutçalı, 1995, 501) anlamlarından tam olarak soyutlanamamış olması ve zıt sözcüğünün dilbilimsel bir terim olarak kullanımının yanında günlük dilde genellikle bir olumlu bir olumsuz durumu karşılamak için kullanılıyor olması zıtlık yerine karşıtlık terimini tercihimizde etkilidir. Hâlbuki karşıtlık her zaman bir olumlu bir olumsuz durumu karşılamak durumunda değildir. Evli-bekâr, büyük-küçük örneklerinde olduğu gibi birbirini “bütünleyici” veya bir durumun/kavramın çeşitli safhalarını aktaran “aşamalandırılmış karşıtlıklar” da söz konusudur (Lyon, 1983, 411; Günay, 2007, 161).

Yukarıda tek tek, sözcük düzeyinde ele alarak incelemeye çalıştığımız terimin son hali *söz içi karşıtlık* veya *söz içi karşıt anlamlılık* olarak belirginleşir. Elbette bu teklifin değişmez, mutlak doğru olduğu iddia edilemez. Ancak söz içi karşıtlık veya söz içi karşıt anlamlılık kullanımlarının daha kapsayıcı ve çağrışımsal değerinin daha kuvvetli olduğu kanaatindeyiz. Terim konusundan sonra bu terimin kapsamının neler olduğu üzerinde durabiliriz.

2.1. Söz İçi Karşıtlığın Kapsam ve Sınırlılıkları

Türkçede *kelime dâhili zıtlık, sözcük içi karşıt anlamlılık* terimlerinin yanı sıra *anlam iyilenmesi* ve *anlam kötülenmesi* (Aksan, 1987, 146); *zıt anlama geçiş, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi* (Karaağaç, 2013, 166-168; Aslan Erol, 2014, 758-773; Atmaca, 2011, 1509-1522 vd.) vb. terimlerin de söz konusu olduğunu ifade etmiştik. Bu terimler de esas itibariyle söz içi karşıtlığın kapsamı içerisine girmektedir.

Söz içi karşıtlığın temel olarak inceleme alanı, çok anlamlı sözcük veya söz öbeklerinin anlamları arasında ortaya çıkan karşıtlıklardır. Ortaya çıkan bu karşıtlıklar çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Bu karşıtlıklar aynı zamanda farklı şekillerde de tasnif edilebilir. Bu tasniflerden biri de “nominative and subjective evaluative, diachronic and synchronic, lexical and phraseological, lexical and grammatical enantiosemy”dir (Rahmonalievich, 2015, 176). Tasnifte belirtilen diachronic ve synchronic inceleme *anlam iyileşmesi* ve *anlam kötüleşmesi* başlıklarında verilen bilgilere ve örneklere işaret etmektedir. Türkçede genel itibariyle *anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi* olarak verilen bilgiler ve örnekler art

zamanlı karşılaştırmalara dayanmaktadır. Buradan hareketle tarihî dönemlerde görece kötü bir anlama sahip sözcük bugünkü kullanımda görece iyi bir anlama sahipse *iyileşme* tam tersi bir durumda da *kötüleşme* örneği olarak düşünülmektedir. Konuyla ilgili pek çok kaynakta bulunan örneklerin başında da *yavuz* sözcüğü gelmektedir. Ancak *yavuz* sözcüğünün tarihî dönemlerde kötü bir anlama sahipken günümüzde iyi bir anlama gelmesi bu sözcüğün tamamen kötüden iyiye geçtiği anlamına gelmez. Çünkü sözcük hala “ceviz gölgesi *yavuz* gölgesi, söğüt gölgesi yiğit gölgesi; ne *yavuz* ol asıl, ne yavaş ol basıl; *yavuz* hırsız ev sahibini bastırır” (TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Genel Ağ Sayfası, ET: 28.10.2016) vb. örneklerde kötü anlamı ile devam etmektedir. Dolayısıyla sürecin tamamlandığını, anlamın artık tamamen sabitlendiğini düşünmek çok da doğru değildir. Çünkü dilin canlılığı, anlamların da yeni ihtiyaçlara binaen değişimini hep akılda tutmamızı gerektirir.

Anlam iyileşmesi ve *anlam kötüleşmesi* olarak değerlendirilen anlam hadiseleri ile ilgili ifade etmemiz gereken bir diğer husus, değişime uğramış bu sözcüklerin tarihî dönemlerdeki kötü veya iyi anlamlarını tarihsel hafızaya kaydetmiş olmalarıdır. Bu sebeple bugün kötü veya iyi olarak değerlendirilen bu sözcüklerin her halükarda kötü veya iyi anlamları mevcuttur ve sözlüklerde bir şekilde kendilerine yer bulmaya devam edeceklerdir. Ayrıca bu sürecin devam ettiği hala yeni yeni sözcüklerde iyileşmeler, kötuleşmeler gerçekleşebildiği göz ardı edilmemelidir. İroni başlığı altında incelenen, prozodik özelliklerin de etkisiyle pek çok sözcükte karşılaşılabilen bu süreç, değişimine şahit olduğumuz belki de başlangıçta kabullenmekte zorlandığımız örnekler sunar (Klégr, 2013, 16). *Dehşet*, *korkunç*, *âfet* bu tarz kullanım örnekleri olan birkaç sözcüktür. Sonuç itibariyle *anlam iyileşmesi* ve *anlam kötüleşmesi* olarak değerlendirilen örnekler dilin canlılığı ile doğru orantılı olarak verilmeye devam etmektedir. Bu bakımdan yapılan bu çalışmaları sadece tarihî dönemler ile sınırlamayıp günümüzde ortaya çıkabilen örnekleri de içine alacak tarzda genişletmeliyiz. Zira bu tarz kullanımlar esas itibariyle ana dili konuşurları için çok büyük bir sorun oluşturmazken özellikle o dili yabancı dil olarak öğrenen kişiler için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Sözlüklerde güncel kullanımlarında yer bulması bu bakımdan önemlidir.

Son olarak söz içi karşıtlık kapsamı içerisine girmediğini düşündüğümüz bir hususu ifade edelim. Çeşitli ses hadiseleri neticesinde zaman içerisinde aynılaştan, ortak seslerle ifade edilen sözcükler de bazı araştırmacılar tarafından bu kapsamda

değerlendirilmektedir. Hatta bu tip kullanımlar için “janus word” (Klégr, 2013, 11) şeklinde ayrı bir terim de kullanılmaktadır⁶. Ancak tarihî dönemlere ait bu kullanımların tamamının gelişimini net olarak ortaya koymak biraz zordur.

3. SONUÇ

Dilde yaygın olarak farklı sözcükler arasında ortaya çıktığı düşünülen karşıtlığın tek bir sözcük veya söz öbeği içerisinde de görülebildiği çeşitli çalışmalarla ortaya konulmuştur. Sözcük ve söz öbeklerinde görülen karşıtlıkların sayısının azımsanmayacak kadar çok olduğu bilinmektedir. Almandada 2. ciltlik müstakil söz içi karşıtlık sözlüğünün (Lutzeier, 2007) varlığı da bu düşüncüyü desteklemektedir.

Söz içi karşıtlığın varlığının ortaya konulması, Türkçede yaygın olarak sözcükler arasında gerçekleştiği düşünülen karşıt anlamlılık sınıflamamızı gözden geçirmemiz gerektiğini ortaya koyar. Bu bağlamda karşıtlığın en azından söz içi ve sözcükler arası şeklinde ayrılması konunun kavranması ve öğretilmesinde yardımcı olacaktır.

Konunun Türkçede yeni yeni ele alınıyor olmasının getirdiği başlıca sorun terim meselesidir. Bu bağlamda sözcük ve söz öbekleri içerisinde karşılaşılan karşıtlığı her ikisini de kapsaması bakımından söz içi karşıtlık veya söz içi karşıt anlamlılık olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Bu terimin içerisine de çeşitli sebeplerle karşıt anlamlılık barındıran her sözlük birim dâhil edilmelidir. *Anlam iyileşmesi*, *anlam kötüleşmesi* ve *zıt anlama geçiş* vb. başlıklar altında değerlendirilen örnekler de söz içi karşıtlığın alt başlıkları olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKDEMİR, H. (1999). *Belagat Terimleri Ansiklopedisi*. İzmir: Nil Yay.
 AKSAN, D. (1987). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*. Ankara: AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
 ALTUNTAŞ, H., ŞAHİN, M (2011). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
 ASLAN EROL, H. (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*. Ankara: TDK Yay.

⁶ Aynılaşan ve karşıtlık barındıran sözcüklere en güzel örneklerden biri İngilizce *cleave* sözcüğüdür. İki farklı sözcüğü zamanla eş sesli olarak kullanımı oluşmuş ve neticesinde karşıtlık barındırdığı izlenimi doğmuştur. Çünkü *cleave* sözcüklerinden biri “yarmak, bölmek” anlamına gelirken diğeri “bağlı olmak, yapışmak” anlamı taşımaktadır (Klégr, 2013, 11).

- ATMACA, E. (2011). *Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler ve Anlam Olayları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- AYVERDİ, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul:Kubbealtı Yay.
- BAALBAKI, R. (2014). *The Arabic Lexicographical Tradition*. Leiden: Brill.
- FINKIN, J. (2005). Enantiodrama: Enantiosemia in Arabic and Beyond, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, S. 68, s. 369-386.
- GÜNAY, V. D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yay.
- HACIZADE, N. (2007). M. Kâşgarlı'nın *Divanü Lûgat-it-Türk* İsimli Eserinde Kelime Dâhili Zıtlık (Enantiosemiya) Olayının Yeri. IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 24–29 Eylül 2000, C. 1, s. 775–782.
- KARAMAN, B. I. (2008). On Cononymy. In *The International Journal of Lexicography*, (ed. by Paul Bogaards), s. 173 – 192.
- KARAAĞAÇ, G. (2013). *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)*. İstanbul: Kesit Yay.
- KLÉGR, A. (2013). The Limits of Polysemy: Enantiosemy. *Linguistica Pragensia*, S. 2, s. 7-23.
- KÖSEARİF, F. (1943). Köklerde Karşıtlık (Gök-Kök). *Varlık Mecmuası*, Ankara.s. 351-354.
- LUTZEIER, P. R. (2007). *Wörterbuch des Gegensinns im Deutschen, Band 1: A – G*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- LYONS, J. (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş* (Çev. Ahmet KOCAMAN), Ankara: TDK Yay.
- MUTÇALI, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yay.
- RAHMONALĪEVĪCH, O. Y. (2015). Enantiosemic Features of the Words in the Uzbek Language, *Türk Dünyası*, S. 40, s. 173-181.
- STEUERWALD, K. (1987). *Deutsch-Türkisches Wörterbuch /Almanca-Türkçe*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Yay.
- TDK *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Genel Ağ Sayfası.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK Yay.
- ULUOĞLU, M. (2014). Rus Dilinde Sözcük İçi Karşıtlık Anlamlılık (Enantiosemiya). *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 31, s. 119-126.
- ZÜLFİKAR, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yay.
- VOZNESENSKAĪA, M. M. (2011). *Enantiosemy in Russian Phraseology*, <http://www.dialog-21.ru/media/1467/66.pdf>
- <http://rinkworks.com/words/contronyms.shtml>, ET: 22.10.2016.
- <http://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/dust>, ET: 18.10.2016.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Stobaeus>, ET: 23.10.2016.

TARİHSEL BİR SÖZLÜĞÜN YAZIM TEKNİĞİNE DAİR BİR İNCELEME

Tuğba POÇAN*

ÖZET

Kitābu'l-müşellese, yüzyılda Kutrub b. Ahmed el-Basrî tarafından yazılmış bir sözlüktür. Aslı Arapça olan eser on altıncı yüzyılda (1556) Türkçe satır-arası çeviri şeklinde düzenlenmiştir. Eserde Arapça sözcüklere Türkçe satır-arası şeklinde karşılıklılar verilmiştir. Arapçanın yanında bazen Farsça sözcüklere de yer verilir. Eser bu haliyle üç dilli bir sözlük özelliği de göstermektedir. Bildiride, eserin bu üç dilliliğinden doğan özelliğinin yanı sıra, esas olarak yazım tekniği ele alınmaya çalışılacaktır. Bu açıdan eser teknik bakımdan incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kitābu'l-müşellese, satır-arası, sözlük, teknik inceleme, üçleme

ABSTRACT

Kitābu'l-müşellese is a dictionary written by Kutrub b. Ahmed Al-Basri, who was a famous scholar of his period. The original text, which was in arabic, was arranged as a Turkish interlinear translation dictionary in sixteenth century. In the text, Turkish provisions were given as subline data but sometimes persian provisions have been also given for some words too to the original arabic words. In that sense the dictionary turns out to be a multilingual dictionary feature.

Keywords: Kitābu'l-müşellese, Kitābu'l-müşellese 's writing technique, lexicography, subline dictionary Turkish-Arabic provisions

1.GİRİŞ

Kitābu'l-müşellese Kutrub b. Ahmed el-Basrî tarafından yazılmış bir sözlüktür. Aslı Arapça olan eser on altıncı yüzyılda (1556) Türkçe satır-arası çeviri şeklinde hazırlanmıştır. Eserde Arapça sözcüklere Türkçe satır-arası karşılıklılar verilmiştir. Arapçanın yanında bazen sözcüğün Farsça biçimine de yer verilmiştir. Bu bakımdan eser çok dilli bir sözlük özelliği de taşımaktadır. Eserin Arapça olarak hazırlanmış pek çok nüshası olmasına rağmen Türkçe satır arası oluşturulmuş çok az nüshası vardır. Bizim ele alacağımız

* Okt, Başkent Üniversitesi, Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi, Türk Dili, e-posta: tugbapocan@gmail.com

nüsha Türk Dil Kurumunun yazma eserler bölümünde bulunun nüshasıdır.

Kitābü'l-müşellese, sözlük anlamı olarak ‘1. Üçgen, 2.Kokteyl türünden karışık bir içki 3. Üç kere damıtılarak yapılmış özel bir şarap 4. Üçlü (TDK, Güncel Türkçe Sözlük) ve Kāmūs-ı Türki’de de ‘üçlü, üç kat’ anlam karşılıkları verilmiştir. Eserde sözcüklerin ilk hecesinin önce üstün, daha sonra aynı sözcüğün ilk hecesinin esre ve yine aynı sözcüğün ilk hecesinin ötre şeklinde harekelendirilmesiyle şekilce aynı olan bir sözcükten üç yeni anlam doğması sağlanmıştır. Bu da Kitābü'l-müşellese’ye üçlemeli bir sözlük özelliği kazandırmıştır. Bu açıdan Kitābü'l-müşellese’nin hangi sistemle kurgulandığı araştırılacaktır. Üçleme sözcüğünün metin içinde nasıl bir işleve sahip olduğu incelenecektir. Aynı sözcükten türetilen üçlü harekelendirme sistemin düzenli bir biçimde gidip gitmediği kontrol edilecektir.

Bununla birlikte üçleme sözcüğü ele alınacak ve eserin isminde de geçen müşelleşin üçlü harekelendirme dışında başka bir işlevde kullanılıp kullanılmadığı ele alınacaktır. Bunun yanı sıra anlamsal bir boyutunun olup olmadığı araştırılacaktır. Daha sonra karşılık sistemi ele alınacaktır. Arapça sözcüklere verilen karşılıklarda nasıl bir yöntem izlendiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu açıdan karşılaştırmalı dilbilim yöntemi kullanılmaya çalışılacak ve verilen karşılıklar ele alınacaktır. Bu şekilde günümüzle bir kıyaslanma yapılarak 16.yy'da sözlükçülük tekniğinin incelenmesi sağlanacaktır. Metin merkezli çalışmamıza öncelikle Arap harfli metnimiz Latin harflerine aktarılacaktır. Daha sonra sözlükte üçlü sistemin nasıl sağlandığı tespit edilecektir.Bu sistemin düzenli bir şekilde gidip gitmediği kontrol edilecektir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İnceleme alanı tarihsel bir sözlük olduğundan dolayı çalışmamız metin merkezli bir çerçevede ele alınmıştır. Dokuzuncu yüz yılda Arapça düzenlenen ve on altıncı yüz yılda Türkçe satır-arası çeviri biçiminde oluşturulan eserin Latin harflerine aktarımı sağlanmıştır. Bu aktarım sırasında metinde karşılaşılan teknik irdelenmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra teknik kusurlara da değinilmiştir. Madde başlarının ele alınış tekniği, sözcüğe yazarın

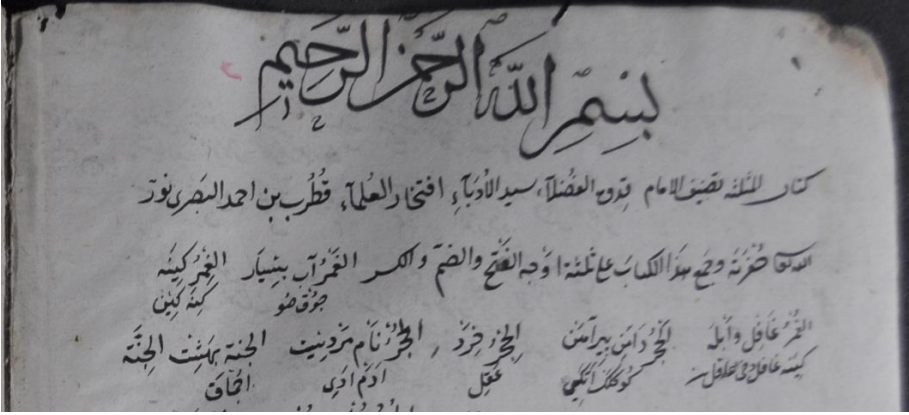
yaklaşımı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu noktada yazarın nasıl bir tutum sergilediği incelenecektir.

3.YÖNTEM

Eser, Arap harfli tarihsel bir sözlük olduğundan öncelikle Arap harflerinden Latin harflerine aktarılmıştır. Bu aktarım sırasında eserde karşılaşılan dikkat çekici noktalar tespit edilmiştir. Eserde belirli bir sistematığın var olup olmadığı araştırılmıştır. Sözlükte yazım tekniği açısından çeşitli düzensizlikler tespit edilmiştir. Bildiride bu düzensizliklerin yanı sıra farklı teknik kullanım örnekleri de ele alınmaya çalışılmıştır. Sözlükte Arapça-Türkçe satır-arası karşılıklarda bazen cümle, bazen kalıplaşmış ifadeler bazen de Farsça sözcüklere verilmiştir. Bazı noktalarda da Arapça sözcüklere yer verilmeyerek Farsça-Türkçe karşılıklar yer almıştır. Bu açılardan çalışmamız metin merkezli bir yaklaşım içermektedir. Bunun yanı sıra dilbilimsel yöntemlerden art zamanlı ve eş zamanlı yöntemler kullanılmaya çalışılacaktır.

4.BULGULAR

Sözlükte üç varaklık bir giriş bölümü yer almaktadır. Bu bölüm müellifin üzerinde deneme yaptığı, birkaç not aldığı kısımdır. Asıl bölüm besmeleyle başlayan ve eserin yazarının adının verildiği bölümdür. Eserde her sayfa on dört satırdan oluşmaktadır. Her satırda sözcüklerin altına Türkçe karşılıklar verilmiştir. Bazı noktalarda Arapça-Farsça sözcükler yan yana kullanılmış ve yine bu sözcüklerin satır-arası Türkçe karşılığı verilmiştir. Bazı yerlerde ise; yalnızca Farsça-Türkçe karşılıklar dikkat çekmiştir. Bazen de Türkçe satır-arasına yer verilmemiştir. Bu noktalarda kırılmalar söz konusudur.

[1^b]¹Bismillāhirrahmanirrahīm ²Kitābü'l-müselleşe tasnifü'l-imām kıdvetü'l-füzelā seyyidü'l-üdebā-i iftiḥḥārü'l-'ulemā-i Ḳuṭrub bin Aḥmed el-Başri nevver³allāhu te'āla ḥufrete ve cem'i hāze'l-kitāb 'alā sulūsete vechü'l-fetḥ ve'l-zamm ve'l-kesr

el-ğamruāb-ı *bisyār***çok şu**

el-ğimrukāne **ginekin**

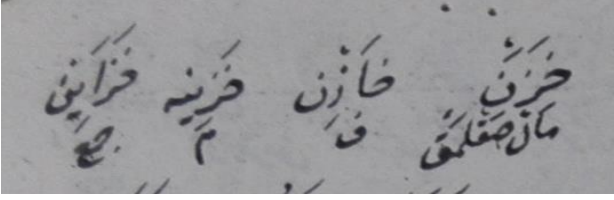
el-ğumru *ğāfil* ve *ebleh***gine ğāfil dāḥı 'akılsız**

el-ḥacru *dāmen pīr* **amengönlek eteği**

el-ḥicru *ḥırad***'akıl**

el-ḥucru *nām-ı merdiyyetādem* **adı**

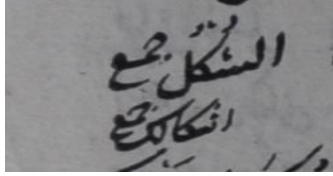
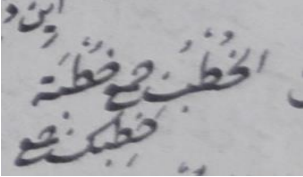
Görüldüğü gibi giriş bölümünden sonra madde başlarına geçilmiştir. Madde başlarında öncelikle sözcüğün Arapçası verilmiş ardından Farsçası verilmiş ardından da satır-arası Türkçe olarak *çok su* biçiminde karşılığı verilmiştir. Sözcüğünün ilk hecesi öncelikle üstün *el-ğamru* daha sonra esre *el-ğimru* ve son olarak da ötre şeklinde *el-ğumru* şeklinde herekelendirilmiştir. Böylece üç farklı anlam doğması sağlanmıştır. Bu anlamda üçlü kombinasyonların ilkidir.(Çelebi,1981:72) Eserin orijinal biçimi yani Arapçası, bu üçlü biçimde tasarlanmıştır. Sözcüğün ilk hecesinin bu şekilde üçlü herekelendirilmesi esasına dayanır. Fakat sözlüğün ilerleyen bölümlerinde bu düzen sapmalara uğrar. Kimi zaman yalnızca Farsça satır-arası Türkçe karşılıklar verilirken kimi yerlerde sözcüklere Türkçe anlam karşılıkları verilmeden geçilmiştir. Bu düzensizliğin sözlüğün satır-arası Türkçe şekli oluşturulurken yapılan eklemelerden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Bazı yerlerde Arapça ve Farsça

hazen māl şaklamak hāzin f hazīne m hezāyin cem'

4.2 Cem'

Bunların dışında oldukça işlevsel bir yapıya sahip olan ve sözcüğün çoğul biçiminin verildiği satır-arası Türkçe bölüm yer almaktadır. Cem' tanımlaması düzenli olarak metin boyunca devam eder. Hatta bazı noktalarda cem'ul-cem şeklinde çoğulun çoğulu gibi örneklere rastlanmaktadır.

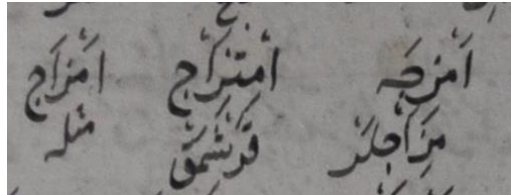
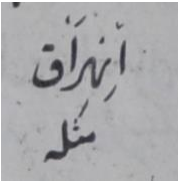
el-ḥuṭbu cem'-i ḥuṭbeş-şüklü cem'

ḥatibiñ cem'ieşkālīñ cem'i (çoğulun çoğulu)

Eşkāl şekil sözcüğünün çoğul biçimidir. Tekrar üzerine eşkālīñ cem'i denildiğinde çoğulun çoğulu gibi örneklere rastlanmaktadır.

4.3 mişlehu

mişlehu anlam karşılığı da metin içinde düzenli olarak akışı sağlayan anlam karşılıklarından birisidir.

inḥirāk(yırtilma, yırtık olma)emzice mizāclar imtizāc karışmak emzāc

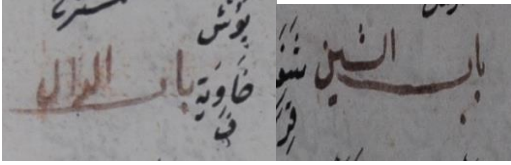
mişlehumişlehu

erāke **aķıtmaķınħırāk mišlehu eşķāķu yarulıb çıķmak**

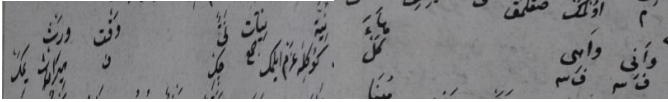
Verilen örnekte görüldüğü gibi aynı bağlam içinde yer alan sözcüğün anlam karşılığını vermek amacıyla kullanılmaktadır.

4.4 Bablar

Sözlük ğ harfiyle başlayıp karmaşık bir düzende devam etmektedir. Bazı noktalarda ise; Arap alfabesi harf sistemi gözlenmektedir. Fakat bu da düzenli değildir. Çeşitli şekillerde kırılmıştır. Bazı yerlerde bablar kırmızı renkte gösterilmiştir. Kimi yerlerde ise; farklı bablara geçilirken bab geçiş yerleri boş bırakılmıştır. Bu noktada bab adı yazılacak yerlerin neden boş bırakıldığıyla ilgili bir yorum yapmak güçtür. Daha sonra yazılmak üzere bırakılmış ve unutulmuş izlenimi doğmaktadır.

bab'ül-dālbab'ül-şīn

niyyet gönile 'azim eylemek niyyāt cem' vāni f 3 vāhi f 3 babü'l-he hā-i kelneyyu çig babü'l-vav vaķt f vereš mirāš yimeķ(ebcet hesabına göre beš)kel

4.5 Açıklayıcı Unsurlar

4.5.1 ya'ni

Bu noktada karşımıza açıklayıcı unsurlardan biri olarak 'ya'ni' sözcüğü çıkmaktadır. Bazen bir cümle ve arkasından cümlenin açıklayıcısı niteliğindedir. Bu sözcük günümüzde de açıklamanın açıklayıcısı niteliğindedir. Verilen karşılık bu şekilde genişletilmektedir.

tehi asıl takvadırlar ya'ni ibadet ehli ola

yemsahu **sagir(küçük) ya'ni** eliyle **sagıdı**

süyüsleb **ya'ni** zamanda **gider**

4.5.2 ey

Ya'ni sözcüğünün yanında bir de Arapçası olan *ey* biçimi kullanılmaktadır. Aynı anlamdaki bu iki sözcük metin için de sıkça yer almaktadır.

ittece **ey teveccüh**

iteyebet(farsça) **ey raca'**

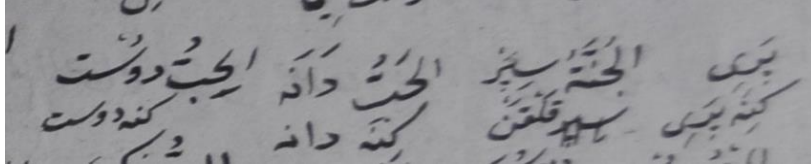
üveşşihu **ey üzeyyinü bit-türki** bezenmek ve **tonanmak**

erkadü **ey (e)sekene(oturanlar)**

ista'zene **ey eheze iznān(izin aldı)iktehimü ey dehale(girdi)ebka ey talebe**

4.5.3 gine

gine Türkçe anlam karşılığı verilirken sürekli olarak metin içerisinde geçen ifade biçimlerindedir. Arapça-Farsça karşılığın satır-arası verilirken Türkçeye yerleşmiş olan karşılıklar *gine* sözüyle aktarılmaktadır.

perigine **peri** el-cennetü *siper siper-i* **kalқан** el-ḥabbü *dāne*

gine dāne el-ḥibbu *dōstgine* **dōst**

Görüldüğü gibi *gine* sözcüğü çok işlevseldir. Bunda on altıncı yüzyılda Arapça ve Farsçanın bu metinde verilen örneklerde, özellikle Farsçanın, birebir Türkçeye geçtiği görülmektedir.

4.5.4 kim ve ki'li yapılar

kim ve *ki'li* yapılar birleşik cümle yapılarının oluşturulması için kullanılmaktadır. *Kim* Eski Türkçe döneminde soru zamiri

görevindedir. Orhon Türkçesi döneminde birleşik cümle oluşturabilmek için fiilimsiler kullanılmaktaydı. Uygur Türkçesi döneminde yoğun bir çeviri faaliyeti başlar ve bu metinlerle birlikte Hint Avrupa dil ailesinin bir özelliği olan, temel cümlelerin başta yan cümlelerin sonda olduğu *ki* ile bağlanmış yapılar Türkçeye girmeye başlar. Uygur Türkçesi metinleriyle başlayan bu etki Farsçayla daha da atar. *ki* ve *kim* zamanla yan yana kullanılmaya başlanır ve daha sonra *ki*, *kim*'in de görevlerini üstlenerek farklı bir yapıya bürünür ve *kim*'in yerini alır.

Türkçe çevirisi 16.yy'a ait Kitābü'l-müşelleşe'de *kim* ve *ki*'nin birlikte kullanıldığı dikkat çeker. Bu *kim*'in henüz misyonunu tamamlamadığını *ki*'nin de varlığını artırdığının bir göstergesidir. Sözlükte yalnızca sekiz *kim*'li yapı olmasına karşın otuz adet *ki*'li yapı mevcuttur. Fakat *ki*'li yapılar baskın bir rol oynarken *kim*'li yapıların azaldığı görülmüştür. Bunda 16.yy'da Arapça ve Farsçanın Osmanlı devletinde baskın bir şekilde kullanılmasından dolayı, Hint-Avrupa dil ailesine mensup temel cümlelerin başta yan cümlelerin sonda olduğu yapıların, yani Farsçanın etkisi söz konusudur. Bilindiği gibi Türkçede yargı en sonda yer alır.

Ki'li yapıların kullanımında ise; genel anlamda '*dirler ki*' ifadesinin yoğun olarak kullanıldığı dikkat çekmiştir. Bir sözlük olması neticesinde yazarın Arapçaya verdiği karşılıklar '*dirler ki*' bazı örneklerde '*dir ki*' şeklinde haber kipiyle çekimlenmiştir. *Dirler* sözcüğü bir tanımlama ifadesidir ve *ki* ile birleştiğinde bir yan cümle yüklemi haline gelir ve işlevsel olarak bir açıklama niteliği kazanır. Günümüzde genel bağlamda tanımlama sözcüğü olarak '*denir*' ifadesi kullanılmasına karşın 16.yy'da '*dirler*' şeklinde etken cümle yapısı kullanılmıştır. Bu bağlamda *ki*'li yapıların açıklama kullanımında bir hayli fonksiyonel olduğu dikkat çekmiştir.

el-harretü **zemin kibaşdır ez sengi siyah yer kitalü ola uşak karataşıla**

temayim **şol boncuğa dirler ki oğlan boynuna asıla**

necm **şol ota dirler ki yerin üzerine yayıla yukarı kalkmaya**

ef'a **bir ilandır ki nefesi dokunduğu kişi öle**

uş'ra **devedir kim on aylık deve**

Teknik açıdan bakıldığında *ki*'nin hem tek başına hem kim biçiminde kullanıldığı hem de *dirler* sözcüğüyle hem de *-dir* bildirme kipiyle kalıplaştığı görülür. Bu bakımdan *ki* ve *kim*'in kullanımı noktasında herhangi bir tutarlılığın olmadığı dikkat çekmiştir

4.6 Devrik yapılar

Kitābü'l-müşelleşe'de devrik söyleyişin oldukça fazla yer tuttuğu dikkat çemiştir. Sözlüklerde açıklamalar genellikle kurallı cümlelerle sağlanır. Satır-arası Kur'an çevirilerinde Arapça cümleler Türkçe sentaks yapısından farklı olduğundan satır-arası cümle çevirileri genellikle devrik cümle formundadır. Fakat Kitābü'l-müşelleşe'de Arapça sözcükler madde başı olarak alınmıştır. Bu bakımdan karşılaşılan devrik yapıları bu durumla örtüştürmek zordur. Fakat sözlük türlerinden biri olan manzum sözlüklerde durum biraz daha farklıdır. Şiirsel bir dil kullanılır, sözcükler kafiyeli ya da ahenklidir. Osmanlıda oldukça önem verilen sözlükçülük faaliyetlerinde muhtemelen bu manzum sözlüklerden etkilenildiğini ya da yazarın üslubunun bu şekilde olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü devrik yapıları cümleler de bir nevi şiirsel katmakta, ezberi daha kolay zihinde kalabilmektedir. Yani; cümleye hareket katmak, aklıda kolaylıkla kalmasını sağlamak amacıyla bazı noktalarda devrik cümle yapılarına başvurulduğu düşüncesindeyiz.

necm **şol ota derler ki yerin üzerine yayıla yukarı kalkmaya(45.v)**

4.7 Cümlesel Unsurlar

Satır-arası Türkçe karşılıklar verilirken genellikle tek sözcük ya da mastar halinde sözcük grubu verilmektedir. Bunların yanı sıra cümle formları da karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu cümle yapıları bugünkü sözlük karşılıklarında kullanılan geniş zamanlı bir yapı değildir. Zamansal olarak farklılıklar göstermektedir. Bunun yanı sıra zaman çekiminde de farklılıklar görülmektedir. Cümleler genellikle teklik ikinci kişiyle çekimlenirken cümlelerin birinci tekil ve çoğul ve emir biçimlerine de rastlamaktayız. Bu noktada da bazı tutarsızlıklar söz konusudur.

er-ruḥā nām-ı şehrist **şehir adıdur**

ed-debvetü *'isa āncā āyedol yir ki 'isa 'asm anda gelür*

er-rağvetü *ez ker-i ber sezdīkol kef ki çölmek ağzına gelür*

bevvānā **bizi kaldırırsın**

Yukarıdaki örnekler geniş zaman ikinci kişiye göre çekimlenmiş ve sözlük tanımlama ifadesi olarak bakıldığında kabul edilebilir bir ölçüttedir.

iltā'u **'aşkından yandı**

ıhtevi **kendüyi ah tutdı**

istiğāse **müdded talep etdi**

sakin oldu ārāde **mine'l-irāde** işte'ale **şu'lelendi** emerra **kıltuqladı**
irdefe **bekleşdi** essā **ğuşşalandı**

Yukarıdaki örnekler ise; görülen geçmiş zamanın ikinci kişi çekiminde karşılıklar bölümünde yerini almıştır. Fiillerin bu şekilde bir sözlükte yer alması dikkat çekicidir.

ümeccidü **ben uluların**

ünezzihü **ben anı pāk ederin**

ümeccide **ben olurın**

āteytü **ben geldim**

Yukarıdaki örneklerde ise; birinci teklik kişinin n ve m ile çekimlenmesi yine farklılık taşıyan unsurlardan birisidir. EAT döneminde bir geçiş süreci yaşayan birinci teklik eki 16.yy'a ait bu sözlükte de m şahıs ekine geçiş aşamasını tamamlamadığı gözlenmiş ve sözlükte az sayıda da olsa birinci teklik şahıs çekimlerinin sapmalara uğradığı gözlenmiştir. Aşağıda verilen örneklerde de çokluk birinci kişi, olumsuz yapı ve bir emir cümlesine rastlanmıştır.

televnā **biz okuruz**

akim **oğul kız olmaz**

yugibbu **bir gün olur iki gün olmaz**

ehli **sen mühlet ver**

Teknik açıdan metnin bütününde bir birlik olmadığı dikkat çekmektedir. Bazı yerlerde ikinci teklik şahısın bazı yerlerde birinci teklik şahısın kullanılması ve bu kullanımda n ve m kişi eki biçimlerinin birlikte kullanımı da dikkat çekici bir unsurdur. Aynı zamanda birinci çokluk ve emir kipinin de olmasıyla yazım tekniği açısından bir tutarsızlık göze çarpmaktadır.

izādet **ziyā dermege derler**

eba **haber rivāyet etmege derler**

ablaḡ **ḡarayile aḡ elceye dirler**

iktā'den(farsça) **şu bir dürli çekildi dimekdir**

feris **yanla çenenin arasında olan ete denir**

yülteḡatu **denilir**

De- sözcüğünün sözlük içinde birkaç versiyonu mevcuttur. Bazı yerlerde esre ile özellikle *di-* biçiminde harekelenirken bazı yerlerde *de-* şeklinde yalın bırakılmıştır. *de-* fiilinin *dimekdir* biçimi günümüz sözlükçülük anlayışına biraz daha yakın görünmektedir. Bunun dışında bir örnekte '*denir*' ve '*denilir*' ibareleri kullanılmıştır. Biri etken biri edilgen bu yapılar da yine tanımlama açısından günümüzle paralellik taşımaktadır. '*Dimekdir*', '*denir*' ve '*denilir*' ifadeleri günümüz açısından '*dirler*' ibaresine göre teknik açıdan daha başarılı görünmektedir. Doğrudan bir anlam yüklemesi sağlar. *De-* sözcüğünün kullanımı da bu şekilde farklılık taşımaktadır.

5.YORUM VE TARTIŞMALAR

Kitābü'l-müşelleşe satır-arası Türkçe çeviri özelliğiyle her ne kadar teknik bakımdan bazı kusurlar bulunsa da devri için oldukça önemli bir yöntemle oluşturulmuştur. Var olan bir metnin üstüne satır-arası Türkçe karşılıkları oturtmak oldukça zordur. Yazar bunu yaparken aynı zamanda Farsça sözcüklere de yer vermiş ve bu bakımdan esere üç dilli bir özellik de atfedilmiştir. Geleneksel sözlük yazımının dışında üç dilli bir yazım tekniği kullanılmıştır. Bu açıdan da sözlüğün doğasına uygun olan katmerli bir üçleme özelliği kazanmıştır. Dönemin şartlarını da göz önüne alınırsa metin içerisinde geçen bazı tutarsızlıkları mazur görmek gerekir. Metinde bir sözcük hareketlerle işaretlenirken aynı sözcük başka bir yerde farklı bir yazım

stiliyle karşımıza çıkmaktadır. Bu da okuma noktasında bazı sıkıntılar doğurmaktadır. Aynı şekilde bazı yazım uygulamalarında ikilikler göze çarpmaktadır. Bunda hem yazarın kendi teknik kusurları hem de dönemin henüz gelişmemiş sözlükçülük tekniği etkilidir. Genel bağlamda Kitābü'l-müşellese kullanmış olduğu teknik dolayısıyla devrinin önemli eserlerinden birisidir.

6.SONUÇ VE ÖNERİLER

Metin merkezli çalışmamızdan hareketle 16.yy'a ait bir sözlükte satır-arası çeviri tekniğinin bazı aksaklıklar olsa da başarıyla uygulandığını görmekteyiz. Satır-arası çeviri dil tarihi açısından son derece önemlidir. Türkçede satır-arası çeviri Kur'an'ı anlamak üzerine kurulmuştur. Kitābü'l-müşellese bu bakımdan konusunun din dışı olmasıyla diğer satır-arası çeviri eserlerden ayrılmış bir sözlük mahiyetindedir. Kur'an tercümelerinde Arapça- Türkçe karşılıklarda Arapça ifadeyi karşılayan en dinamik en kavramsal ve en kapsayıcı sözcük seçilmektedir. Bu bakımdan satır-arası çeviri eserler terimselleşme olgusunun temellerini de oluşturmaktadır. Kitābü'l-müşellese Arapça yanında Farsça karşılıkların da yer almasıyla daha da önemli bir konuma gelmektedir. Böylece verilen bir karşılık üç boyutlu olarak irdelenmiş olur. Bu da semantik anlamda üç dilli yazım tekniğinin güvenilir bir başvuru yöntemi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda eser oldukça fazla veriyi bünyesinde barındıran klasik ölçütlerin dışında teknik açıdan ele alınmaya değer niteliktedir.

7.KAYNAKÇA

Akalın, Ş. H. (2009).Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük, Ankara: *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, TDKY,163-169

Çelebi, M (1981). *Kutrub, Hayatı, Eserleri ve KitābAl-azminā*. Yayımlanmamış Doçentlik Tezi. Atatürk Üniversitesi İslami bilimler Fakültesi, Erzurum

Delice, İ.(1992). Eski Anadolu Türkçesi ile Yazılmış Satır-arası Bir Kur-an Tercümesi(Gramer-Metin-Çeviri-Sözlük). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Sivas

Develioğlu, F.(2015) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara:Aydın Kitabevi

Huber, E. (2008). *Dilbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları

Kutrub b. Ahmed el-Basrî (1556), *Kitabü'l- Müşelleşe*

Mutçalı, S.(2015).*Arapça-Türkçe Sözlük*.İstanbul: Dağarcık Yayınları

Öz, Y. (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara:TDK

Sami, Ş. (1317). *Kāmûs-ı Türki*. Dersaadet.

Steingass, F. J. A (1892)*Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. London: Routledge & K. Paul

Toklu, O. (2009). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları

Yavuzarslan, P (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem Yayıncılık

Zenker, J. T. (1866). Leipzig: *Türkisch -arabisch-persisches Handwörterbuch*. I-II.

İnternet Kaynakları

Boz, E. (2009)

[http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/erdogan_boz_sozlukbirim_anlambilimsel_yaklasim.pdf\(2013,Aralık 24\)](http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/erdogan_boz_sozlukbirim_anlambilimsel_yaklasim.pdf(2013,Aralık 24))

Erdem, M., D. (2005).

http://www.iacd.or.kr/pdf/journal/10_1/Binder14.pdf

Karabulut,F.(2010)

[http://turkishstudies.net/Makaleler/1140660519_17Karabulut_Ferhat.pdf\(2016, Mayıs 15\)](http://turkishstudies.net/Makaleler/1140660519_17Karabulut_Ferhat.pdf(2016, Mayıs 15))

Karaman, B, İ.(2009).

[http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/burcu_ilkay_karaman_turkcede_anlam_karsitligi.pdf\(2013 Aralık 25\)](http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/burcu_ilkay_karaman_turkcede_anlam_karsitligi.pdf(2013 Aralık 25))

Küçük, M.(2010)

[http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/1558/19611.pdf\(2016, Ekim 26\)](http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/1558/19611.pdf(2016, Ekim 26))

Üşenmez, E.(2013)

[http://www.emekusenmez.com/2013/03/12/satir-arasi-tercumelerin-turkceye-etkisi/](http://www.emekusenmez.com/2013/03/12/satir-arasi-tercumelerin-turkceye-etkisi/(2016, Ekim 26))
(2016, Ekim 26)

OSMANLICA TÜRKÇESİ– ARAPÇA SÖZLÜKLER ÜZERİNE BİR ETÜD

*Yusuf DOĞAN**

1. GİRİŞ

Arap dünyasının büyük bir kısmı uzun süre Osmanlı İmparatorluğunun yönetiminde kalmıştır. Osmanlı dönemi bu dünyanın tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir. Bunun sonucunda Her bir Arap ülkesinde ister kitap ister resmi devlet yazışmalarına ait olsun yazma eserlere ve belgelere ait bir arşiv meydana gelmiştir. Dolayısıyla akademisyenler de zorunlu olarak bu dönemle ilgili materyali incelemeye yönelmişlerdir. Söz konusu eserlerde ve belgelerde Osmanlıca kelime, kalıp ve terim ifadeler, yoğun olarak yer almıştır.

Bu alanda çalışan araştırmacının söz konusu kelime, kavram, deyim ve terim ifadeleri anlamadan bu belgeleri anlamada zorlanacağı ve bunların açıklanacağı bir sözlüğe ihtiyacı ise kaçınılmazdır. Bundan dolayı ya Türkçe yazılmış sözlüklere başvurması gerekir. Osmanlı dönemi üzerine çalışma yapan her bir yabancı özellikle Arap araştırmacının Türkçe bilmesi ise söz konusu değildir. Örneğin *kışla*, *tabanca*, *paşa*, *salname*, *kâimi makam* gibi, özellikle arşiv belgelerinde *ferman*, *sancak*, *nâhiye* gibi kelimelerin karşılıkları açıklanmadan anlaşılması söz konusu olamaz. Çünkü Osmanlıca bir çok kelime Arapçadan alınan kelimeler olmasına ve bir kısmı da aslını muhafaza etmesine karşın bu kelimeler anlam genişlemesi veya daralmasına uğrayarak anlam kaymaları meydana gelmiştir. Böyle bir problem karşısında Arap dünyasında Osmanlıca kelimeleri açıklayan Arapça sözlük yazma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu konuda çeşitli girişimler olmuştur.

Geçmişten günümüze bu ihtiyacı karşılamak üzere çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvanu Lugâti't-Türk*'ünü, Ebû Hayyân *Kitâbu'l-İdrak li-lisâni'l-Etrâk*'ını sayabiliriz. Ancak el-Cevâlikî'nin *el-Muarreb min kelâmi'l-Acemî* gibi eserlerde bir kısım Türkçe kelimelerin açıklaması da yer

*Prof. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-posta: doganyusuf58@hotmail.com

almıştır. Ancak biz çalışmada çağdaş yazılmış sözlükleri incelemeyi amaçladığımız söz konusu eserlere yer vermedik.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Osmanlıca-Arapça sözlüklerle ilgili olarak konuya açıklık getirmesi açısından sözlük hazırlamada uyulması gereken kurallar ve sözlük çeşitleri/tasnifleri üzerinde, peşine söz konusu sözlükleri içerik ve sözlükçülük açısından inceleme konusu yapacağız.

Her bilim dalında olduğu gibi sözlüklerin yazımında bulundurulması gereken *bazı ilkeler ve kurallar vardır*. Bu sebeple sözlüklerin hazırlanmasında uyulması gereken kurallar arasında *tarihi kaynaklara ve halk söyleyişine bağlı olmak, kısaca madde başlıkları belirlenirken ve orijinalliğe bağlı kalarak açıklama yapmak; dil ve gramer açısından kelimelerin doğru kullanımı yani bir dilin yapısını bozmamak, dilin sistemini doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için dil ve gramer kurallarına bağlı kalmak; madde başlarının düzenlenmesinin doğru ve düzenli tarzda yapmak; madde başı olan kelimelerin anlamlarının doğru olarak vermek; madde başı olan kelimelerin öncelikle asıl anlamını tespit etmek, daha sonra kelimelerin yan anlamlarını sıralamak; sonuna alfabetik olarak bir fihrist ve imkan dahilinde sayfa numaralarının verildiği kelimeler dizini vermek* (İlhan, 2009, 536). İmkanlar dahilinde biz de incelemeye aldığımız sözlükleri bu ilkeler doğrultusunda ele almaya gayret ettik.

Türkçede sözlükleri işledikleri ürünlerin kayıt durumuna, oluşturulduğu ortama ve yazılış biçimlerine bağlı olarak farklı şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Sözlükler hazırlanış amaçları, kullanım gayeleri ve taşıdıkları özelliklere göre birbirinden ayrılan çeşitli gruplar meydana getirirler. Kocaman'a göre sözlükbilimde sözlükler konu ve yöntemlerine göre değişik biçimde sınıflandırılabilirler; en yaygın kümelendirmelerden birisi şöyledir (İlhan, 2009, 537):*a) betimlemeli / kuralcı sözlükler, b) eşzamanlı / artzamanlı sözlükler, c) genel / teknik sözlükler, d) genel kullanım / öğrenim amaçlı sözlükler, e) tek dilli / iki ya da çok dilli sözlükler*. Söz konusu ele aldığımız sözlükler de bunlardan *iki ya da çok dilli sözlüklere* dahil edilebilir.

Doğan Aksan'ın hazırlanış amaçları, kullanım gayeleri ve taşıdıkları özelliklere göre birbirinden ayrılan sözlükler konusundaki şu tasnifi en genel manada kabul edilebilir: 1. Bir ya da birden çok dilin söz varlığını işleme bakımından: a) *Tek dilli sözlükler*, b) *Çok dilli sözlükler*, 2. Abece (Alfabe) sırasının esas alınıp alınmamış olmasına göre: a) *Abecesele sözlükler*, b) *Kavram Sözlükleri*. 3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre : a) *Genel Sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri)*, b) *Lehçebilim sözlükleri*, c) *Eş anlamlı, eş adlı, ters anlamlı öğeler sözlükleri*, ç) *Yabancı öğeler sözlükleri*, d) *Tarihsel sözlükler*, e) *Köken bilgisi sözlükleri (etimoloji sözlükleri)*, f) *Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri)*, g) *Argo sözlükleri*, ğ) *Deyim ve atasözleri sözlükleri*, h) *Anlambilim sözlükleri*, ı) *Sanatçı ve metin sözlükleri*, i) *Yanlış yerleşmiş öğe sözlükleri*, j) *Tersine sözlükler*(İlhan, 2009, 537-538).

Bu sözlük tasnifleri dışında başka çalışmalarda da sözlükler çeşitli yönleriyle ele alınmış farklı tasnifleri yapılabilmektedir. Biz burada bu tasniflerle yetineceğiz. Çünkü ele aldığımız sözlükleri, iki ayrı dilde olduğu için *iki ya da çok dilli sözlükler*, Osmanlı dönemini ele aldığı için *tarihi* ve sadece Osmanlı dönemindeki askeri, idari gibi ihtisas gerektiren konular incelediği için *uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri)* olarak kabul etmek gerekir.

3. YÖNTEM

Bilimsel/akademik çalışmaların başarısında en başta gelen etkenlerden birisi de tercih edilen yöntemdir. Çünkü ortaya konan problemin çözümündetercih edilecek yöntemin büyük önemi vardır. Bizim üzerinde olduğumuz konu bir olgu olarak Osmanlıca-Arapça sözlüklerdir. Söz konusu sözlükler *iki dilli, tarihi ve terimsel* bir özellik arz etmektedir. Biz de bu çalışmada sözlükleri incelemede öncelikli olarak özelliğini şekilsel, biçimsel, muhtevasını belirlemek, kapasitesini; eksiklerini ve yanlışlarını ortaya koyma şeklinde ele alacağız. Böylece sözlüğün başarısını, alanında ne derece faydalı olduğu ve sonuç olarak da yeni öneriler sunmaya çalışacağız.

4. BULGULAR

Yaptığımız araştırmada Osmanlıca-Arapça sözlüklerin iki grupta olduğunu tespit ettik. Birinci grup *kitaplar*, ikinci grup *makalelerdir*. Bu konu ile ilgili kaynaklar fazla olabilir. Ancak biz bu çalışmamızda 3 kitap ve 2 makaleyi incelemeye çalıştık.

4.1. KİTAPLAR

4.1.1. Huseyin Mûcib el-Mısırî¹: Mu'cemu'd-devleti'l-usmaniyye (مُعْجَمُ الدَّوْلَةِ العُثْمَانِيَّةِ) (Kahire: ed-Dâru's-sekâfiyye li'n-neşr)

Mısır'ın ünlü Türkologlarından karşılaştırmalı edebiyatın ustası Huseyin Mûcib el-Mısırî'nin hazırladığı *Mu'cemu'd-devleti'l-Osmaniyye* bu alanda ilk olarak yazılmış sözlüklerdendir. Sözlük *mukaddime* (giriş) ve sözlük bölümünden oluşur. Sözlük bölümü ise *genel sözlük* ve *Osmanlı hanedan üyelerine ayrılan bölüm* olmak üzere iki kısımdan oluşur.

Müellifmukaddimedede Osmanlı Türklerinin İslam tarihi üzerindeki açıkça etkisini ortaya koyar. Onların topraklarını genişleterek farklı ırk, din ve dillerdeki toplulukları hakimiyetleri altına aldıklarına ve gerçek manadaOsmanlı Devleti'nin bir İslam Devleti olduğuna dikkat çeker (el-Mısırî, 1425/2004, 5).

Burada Osmanlı hanedanından sultanların İslam'a bağlılıkları örneklerle detaylı bir şekilde anlatılır. Örneğin Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in, şemali itibariyle Raşit Halifelerden Hz. Ömer'e benzediği; cömertliği ve misafirperverliği ile Hz. Peygamber'in anlattığı Müslüman profiline uygun olduğu belirtilir (el-Mısırî, 1425/2004, 5-6). Yine Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim kendisine *hakimul-haremeyn (iki haremın yöneticisi)* denmesine itiraz ederek *hadimu'l-haremeyn (iki haremın hizmetçisi)* olduğunu ifade etmiştir. Yine Yavuz Şeyhülislam Kemâl Paşazâde'nin atının çamur sıçrattığı kaftanın çamuru ile kalmasına şu sözleriyle din adamına saygısını ortaya koymuştur: *Durun, dedi. Temizlemeyin! Bana yeni bir kaftan getirin, üzerimi deyişeyim. Bu çamurlu kaftanıma da öldüğümde sandukamın üzerine örtsünler. Çünkü, ülemânın atının ayağından sıçrayan bu çamurlar mübarek olup hürmet ve tazime layıktır* (el-Mısırî, 1425/2004, 6). Yine Yavuz'unMısır'ın fethi ile birlikte Mısır dönüşü diğer kutsal emanetlerle birlikte

¹ Türk Edebiyatı alanında doktora yapan ilk Arap müellifi olarak tanınan Hüseyin Mucib el-Mısırî, Türkçe, Farsça ve Urduçada eserler veren, bu dillerdeki edebî eserleri karşılaştırmalı olarak ele alıp inceleyen önemli bir edebiyat araştırmacısıdır. Doktora öğrenimi için geldiği İstanbul'dan, sağlık sorunları nedeniyle çalışmasını tamamlayamadan ayrılmak zorunda kalan Hüseyin Mucib'e, 1996'da Marmara Üniversitesi tarafından Fahrî Doktora unvanı verilmiş, daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti Devlet Ödülü'ne lâyık görülmüştür. Yetmiş yakın eser telif etmiştir (İslamoğlu, Abdülmecit, 2010, 2 (9), 146-147. Ayrıca bk. İshakoğlu, 2008, 5-22).

peygamberimizin Ukab² adlısancağını İstanbul'a getirmiş ve o tarihten itibaren İstanbul'da kalmıştır (el-Mısrî, 1425/2004, 6). Yine Sultan Fatih Sultan Mehmet'in emri üzerine Ebu Eyyûb el-Ensârî'nin kabri, tamamen ortaya çıkarılarak üzerine bir türbe yanına da bir cami ve medrese inşa edilmiştir (el-Mısrî, 1425/2004, 6-7).

Sonuçta Hüseyin Mûcib el-Mısrî bu kitabı yazma sebebi olarak, Osmanlı sultanlarının İslam'a bağlılıkları, fakir-fukaraya sahip çıkışları ve İslam'ı savunmak-yaymak için gösterdikleri çabalarına karşın Osmanlı Devlet düzeni ile ilgili bir sözlük yazmak olmuştur (el-Mısrî, 1425/2004, 14).

Kitabın ikinci bölümü sözlük bölümüdür. Bu bölüm de iki kısma ayrılır. Birincisi biz adlandıracağ olursak *Genel Osmanlıca Sözlüğü*, ikincisi *Osmanlı Hanedanı Sözlüğü*.

Genel Osmanlıca Sözlüğü'nün kısaca metodunu şöyle sıralayabiliriz:

1)Sözlüğün başında da sonunda da faydalanılan herhangi bir kaynağa ve takip edilen metoda değinilmez. Ancak kitabın sonunda Mustafa Uzun gibi Türk Edebiyatçılarından ve Omer Abdulbâkî, Nasrullah et-Tırâzî gibi Arap Türkologlardan bir gruba sözlüğün yaptığı yardımlarından dolayı teşekkür eder. Bu da sözlüğü kendi bilgisi ve uzmanlardan aldığı destekle hazırladığını gösterir. Ancak Türkçe olarak hazırlanmış M. Zeki Pakalınların *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü* ve Şemsedin Sâmî'nin *Kâmûs-u Türkî* gibi orijinal sözlükler varken sadece sahanın uzmanlarından istifade etmesi sözlük hazırlamada yeterli görülemeyecek bir husustur.

2) Genel Osmanlı Sözlüğü Arapça harfler esas alınarak alfabetik sistemde hazırlanmıştır. Burada Osmanlı Devleti'nin tarihi, sosyal, askeri, dini, kültürel, tasavvufi bilgileri içeren 26 madde başlığı yer almış ve burada 758 kelime açıklanmıştır. Arapçada 28 harf olmasına karşın Osmanlıcada peltek harf olmamasından dolayı *se* (ث) ve *zel* (ذ) maddelerinden kelime olmadığından bu maddeler açılmamış, kelimeler toplamda 26 maddede açıklanmıştır. 26 madde şöyle sıralanır: 1. ا: (18-26): 66 madde, 2. ب: (27-29): 19 madde, 3. ج: (30-

² Hz. Muhammed (s.a.v) kullanılacak çeşitli sancakların kullanmış ve bunların hep beyaz olmasını emretmişti, ancak *ukab* siyah renkli olmuştur. Bu sancak yünlü bir kumaştan yapılmıştı. <https://ar.wikipedia.org/wiki/Ukab>, (2016, Ekim 20)

37): 43 madde, 4. ت: (38-39); 17 madde, 5. ج: (40-42): 26, 6. چ: (43-45): 17 madde, 7. ح: (46-50): 13 madde, 8. خ: (51-55): 29 madde, 9. د: (56-63): 43 madde, 10. ر: (64-68): 24 madde, 11. ز: (69-71): 14 madde, 12. س: (72-76): 25 madde, 13. ش: (77-80): 15 madde, 14. ص: (81-83): 22 madde, 15. ط: (84-87): 21 madde, 16. ع: (88-93): 25 madde, 17. غ: (94-95): 13 madde, 18. ف: (96-102): 47 madde, 19. ق: (103-111): 41 madde, 20. ك: (112-118): 44 madde, 21. ل: (119-122): 14 madde, 22. م: (123-146): 86 madde, 23. ن: (147-153): 23, 24. ه: (152-153): 4 madde, 25. و: (154-157): 20 madde, 26. ي: (158-168) 47.

3) Sözlükte maddeler bir satırdan (*Harem Ağası*: حرم آغاسی gibi)(el-Mısrî, 1425/2004, 18); tarihi olaylar, tarihi şahsiyetler ve kurumların önemine göre 3 sayfaya kadar (Mimar Sinan: معمار سنان) (el-Mısrî, 1425/2004, 136-138) açıklamalar yapılır.

4) Kitapta bazı tamlamalar eksik ifade edilmiştir. Örneğin *Arabacı Başî* (أرجي باشي) tamlaması *Arabacı Baş* (أرجي باش) olarak geçmiştir (el-Mısrî, 1425/2004, 17).

5) Madde başlıklarında sessiz harfleri seslendirmek için hareke kullanılmaz. Osmanlıca kelimeler harekesiz bir şekilde bolt harflerle yazılır verilir ve aşağısında da açıklaması yapılır. Örneğin *Abdest Odası* maddesinin açıklamasında olduğu gibi (el-Mısrî, 1425/2004, 17).

آبدست او طه سی
حجرة من أربع حجرات فى قصر
السلطان هى حجرة العرش أو رئيس
المابين فى القصر السلطانى .

Halbuki Osmanlıca Türkçesi Arap alfabesiyle yazılrsa da okunuşları yanlış anlamaya meydan vermemek için hareketlenmesi gerekirdi.

6) Türkçe ç karakteri için cîm harfinin altına üç noktalı "چ" ve p harfi "پ" karakteri kullanılmıştır. Örneğin *açık bâş* ve *para* maddelerinde olduğu gibi.

أحقيق باش.

درويش ظهر في الاناضول بعد أن
قضى ردحا من الزمن في بلاد الحجاز،

پارد

بمعنى قطعة أو جزء في الفارسية وهي
عملة عثمانية سكت للمرة الأولى في

7) Akıcı bir Arapça ile yazılmıştır. Osmanlı tarihi ve kültürü hakkında biraz bilgisi olanın rahatlıkla anlayabileceği bir üsluptadır.

8) Genel olarak maddeler Osmanlıca orijinalliği ile verilmiş olup diğer sözlüklerde olduğu gibi maddeler Arapçaya çevrilmemiştir.

9)Sözlüğün sonunda fihrist ve dizine yer verilmemiştir.

Sözlüğün ikinci kısmı olan *Osmanlı Aile Hanedanı* (الأسرة العثمانية) bölümünde de alfabetik olarak Osmanlı aile hanedanı ele alınmış padişah, şehzade ve eşlerinden olmak üzere 47 hanedan üyesinin biyografisine yer verilmiştir (el-Mısrî, 1425/2004, 171-214). Böylece toplamda iki bölümde 805 madde açıklanmıştır.

Müellif kendisine sözlüğün hazırlanmasında emeği geçenyardımcı olanlara ve Türk Türkologlara teşekkürle (شكر) kitabı sona erdirmiştir.

4.1.2. Ahmed Saîd Süleyman: *Te'sîlu mâ verede fî târîhi'l-Cebertî mine'd-dahîl* (تأصيل ما ورد في تاريخ الجبّرتي من الدّخيل)

Kahire Üniversitesi Doğu Dilleri bölüm başkanı ve Arap Dil Enstitüsü üyesi Ahmed Saîd Süleyman tarafından *Te'sîlu mâ verede fî târîhi'l-Cebertî mine'd-dahîl* (تأصيل ما ورد في تاريخ الجبّرتي من الدّخيل) 223 sayfa olarak telif edilmiştir. Sözlük *Cebertî'nin Acâibü'l-âsâr*'da³ yer

³Abdurrahman el-Cebertî (ö. 1825) XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılın ilk çeyreğini içine alan Mısır tarihine dair *Acâibü'l-âsâr fî't-terâcim ve'l-ahbâr* adlı Arapça bir eser kaleme almıştır. Eser Osmanlı dönemi Mısır mahallî tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Müellifin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, ilk üç cildi 1220-1221 (1805-1806), dördüncü cildi ise ihtiva ettiği dönem olan 1221-1236 (1806-1821) yılları arasında kaleme alınmıştır. Eserin başında, tarih ilmi, tarihin mahiyeti, faydası, İslâm'da tarih ve takvim başlangıcının tespiti ile ilgili kısa bir girişten sonra İslâm tarihi alanında kaleme alınan belli başlı eserler zikredilmektedir. Devamında

alan terimlerle sınırlı kalmıştır.⁴ Kitapta müellifin ifadesiyle Farsça, Türkçe ve batı dillerinden geçen eski ve yeni kelimelerin kökleri özellikle de Türkçe ve Osmanlı tarihi ile ilgili terimler açıklanmıştır (Süleyman, 1979, 5).

Sözlük, *mukaddime* (المقدمة), *sözlük bölümü*, kelime dizini (فهرست المصطلحات) ve fihrist (الفهرست) olmak üzere üç bölümden oluşmuştur.

Sözlüğün metodunu açıklayacak olursak:

1) Sözlük bölümünde Arapça harfler esas alınarak alfabetik bir sistem takip edilmiş ve madde başlıkları "*Bâbu'l-elif* (باب الألف)" şeklinde bab ismiyle adlandırılmıştır (Süleyman, 1979, 11). Toplamda 26 madde şöyle sıralanabilir: 1. *Bâbu'l-elif* (باب الألف): 33 madde, 2. *Bâbu'l-bâ* (باب الباء): 41 madde, 3. *Bâbu'l-tâ* (باب التاء): 10 madde, 4. *Bâbu'l-cîm* (باب الجيم): 21 madde, 5. *Bâbu'l-hâ* (باب الحاء): 8 madde, 6. *Bâbu'l-hâ* (باب الخاء): 14 madde, 7. *Bâbu'd-dâl* (باب الدال): 11 madde, 8. *Bâbu'r-râ* (باب الراء): 9 madde, 9. *Bâbu'z-zây* (باب الزاي): 7 madde, 10. *Bâbu's-sîn* (باب السين): 9 madde, 11. *Bâbu'ş-şîn* (باب الشين): 10 madde, 12. *Bâbu's-sâd* (باب الصاد): 1 madde, 13. *Bâbu'd-dâd* (باب الضاد): 2 madde, 14. *Bâbu't-tâ* (باب الطاء): 8 madde, 15. *Bâbu'z-zâ* (باب الظاء): 1 madde, 16. *Bâbu'l-ayn* (باب العين): 3 madde, 17. *Bâbu'l-ğayn* (باب الغين): 2 madde, 18. *Bâbu'l-fâ* (باب الفاء): 6 madde, 19. *Bâbu'l-kâf* (باب القاف): 21 madde, 20. *Bâbu'l-kâf* (باب الكاف): 11 madde, 21. *Bâbu'l-lâm* (باب اللام): 1 madde, 22. *Bâbu'l-mîm* (باب الميم): 8 madde, 23. *Bâbu'n-nûn* (باب النون): 6 madde, 24. *Bâbu'l-hâ* (باب الهاء): 1 madde, 25. *Bâbu'l-vâv* (باب الواو): 5 madde, 26. *Bâbu'l-yâ* (باب الياء): 8 madde

2) Kitabın en başta gelen kaynağı Cebertî'nin *Acâibü'l-âsâr*'ıdır. Çünkü bu kitapta bulunup da Arapçaya geçen kelimeleri esas almıştır.

başlangıçtan XII. yüzyılın başlarına kadar Mısır tarihinin bir özeti yapılmakta, mukaddimeden sonra da kronolojik sıraya göre olaylar ele alınmaktadır. Olayların yıl, ay ve günlere göre verilmesinin ardından her yılın sonunda o yıl vefat etmiş kimselerin biyografileri yer almaktadır. XII. yüzyılın başından 1190 (1776) yılına kadar geçen olaylar birinci ciltte, 1190-1212 (1776-1798) yılları arasındaki olaylar ikinci ciltte, 1213-1220 (1799-1806) yılları arasındaki olaylar üçüncü ciltte, bu tarihten 1236 (1821) yılına kadar geçen olaylar da dördüncü ciltte anlatılmıştır. Bk. Özel, Ahmet (1998), I, 314.

⁴Eserle ilgili yapılan diğer bir çalışma Mahmud Şarkavî'nin *Dirâsât fî Târîhi'l-Cebertî Mısır fî'l-karni's-sânî aşer* (I-III, Kahire 1955-1956) adlı eseridir. Bk. Özel, Ahmet (1998), I, 315.

3) Arapçada 28 harf olmasına karşın Osmanlıcada ve Fransızcada peltek harf olmamasından dolayı se (ث) ve zel (ذ) maddelerinden kelime olmadığından bu maddeler açılmamış, kelimeler toplamda 26 başlık ve 253 maddede alfabetik olarak açıklanmıştır.

4) Madde başlıkları harekesiz olarak yazılmıştır. Örneğin ilk elif maddesinde geçen "أمير آخور - الأخور (el-Âhûr - Emîr-i âhûr)" kelimesi gibi gibi (Süleyman, 1979, 11). Ancak okunması zor olacağı düşünülen ve iki şekilde okunabilen kelimelerde klasik eserlerde olduğu harf harf harekesi yazılmıştır. Örneğin "البرنيطة: بفتح الباء وضمها" kelimesinde "البرنيطة" kelimesi *bâ harfinin hem fetha hem de dammesiyle* cümlesinde "البرنيطة" kelimesi (Süleyman, 1979, 38) ve "Kethudâ" kelimesinin şöyle verilmesi gibi: "الكتخدا بفتح الكاف وسكون التاء وضم الخاء" *kâf'ın fethası, tâ'nın sükûnu ve hâ'nın zammesiyle...*" kelimesinde olduğu gibi (Süleyman, 1979, 186).

5) Bir önceki "أمير آخور - الأخور (el-Âhûr - Emîr-i âhûr)" maddesinde olduğu gibi madde başlığı birbiri ile ilgili ise iki kelimedenden oluşur (Süleyman, 1979, 11).

6) Madde başlığı kelime kısaca anlamı açıklanır ve Cebertî'nin kitabındaki yeri cilt, sayfa ve Arapça cümle içerisinde geçtiği yer verilir. Örneğin eski anlamına "اليسكي (الإسكي)" kelimesi gibi (Süleyman, 1979, 16):

الإسكي: من التركية "إسكي" بمعنى قديم. "... واشترى كثيرا من الأواني والقدر الصيني الإسكي معدن وملأها بأنواع الشرابات..." ٢/١٩٢

el-İskî: Türkçe'den alınmış olup eski anlamındadır. (Cebertî'nin kitabında) geçtiği cümle: Birçok kap, eski madeni sini aldı ve onu çeşitli içeceklerle doldurdu.

7) Kelimenin birden fazla anlamı varsa maddeler halinde sıralanır. Örneğin "el-İskele (الإسكله)" kelimesinin inşaat iskelesi ve limanlarda yürüme iskelesi şeklinde açıklanması gibi (Süleyman, 1979, 16).

8) Kelimenin önce etimolojisi ve terim olarak kaç anlama geldiği açıklanır. Buna "Atabek (الأتابك)" kelimesini örnek olarak verebiliriz (Süleyman, 1979, 12):

الأتابك: (من التركيتين: أنا بمعنى الأب، والشيخ المحترم لسنه؛ واللقب التركي بك بمعنى الأمير. والأتابك في الاصطلاح مربي الأمير، ومدبر المملكة،

ويطلق على أمير أمراء الجيش لقب أتابك العساكر.)

Atabek: Baba anlamına gelen Atâ ve yaşlı saygın kimse anlamına gelen Bek olmak üzere iki Türkçe kelimedir. Türkçe lakap olan Bey, Emir anlamına gelir. Atabek, terim olarak emîrin mürebbiyesi, krallığı yöneten anlamına da gelir. Aynı zamanda ordunun baş komutanına Atabeku'l-asâkir adı da verilir.

9) Kelime başka tarihi kaynaklarda geçiyorsa özellikle istiṣhat amacıyla verilir. *Atabek* kelimesi Şihabeddîn el-Makdisî'nin *Kitâbu'r-ravdateyn fî ahbâri'devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye* adlı eserinde geçişini örnek olarak verebiliriz.

وفي الروضتين: قال شهاب الدين حيص بيص يمدح سيف الدين غازي بن زكي صاحب الموصل:

أتابك، إن سميت في المهد غازيا فسابقة معدودة في البشائر (١/٦٥)

Yine aynı kelime Kalkaşandî'nin *Subhu'l-A'şâ*, İbn Tağriberdî'nin *en-Nucûmu'z-Zâhire* gibi tarihi kaynaklarda geçtiği yerler cilt ve sayfa numaralarıyla verilir.

10) *Cebertî*'nin kitaptaki yeri cilt, sayfa ve Arapça cümle içerisinde "*في الجبرتي*" (*fi'l-Cebertî*): *Cebertî'de*" şeklinde geçtiği yer verilir.

وفي الجبرتي: ورتب له (الظاهر بيبرس للخليفة العباسي) — أتابكيا وأستادارا وخازندارا " ... إلخ ١٧-١"

11) Yunanca'dan Türkçeye geçen kelimeler Latince aslıyla da yazılır. Örneğin *beyefendi* anlamına "*Efendi* (أفندي)" kelimesi gibi (Süleyman, 1979, 20). Yine Yunanca'dan geçen bodrum "*bodroom* (بدروم)" kelimesi de böyledir (Süleyman, 1979, 37).

12) Telaffuzları farklı olan kelimelere dikkat çekilir. Örneğin para anlamına gelen "*el-Akça* (الأقجة)" kelimesinin "*el-Ahça* (الأحجة)" ve şeklinde ifade edilişi gibi (Süleyman, 1979, 23). Yine ev eşyalarının bir grubunu ifade eden Türkçe "*الطاقم*" kelimesinin Arapça "*الداقم*" telaffuzu gibi (Süleyman, 1979, 94). Yine Türkçe kelime Arapçalaştırılırken ط ve ت harfinin 'edönüşür. Örneğin "تمغا - طامغة" kelimesinin "الدمغة" şekline dönüşmesi gibi (Süleyman, 1979, 107). Birçok kelimdeki bu dönüşümler uzun uzadıya anlatılır. Kitap bu haliyle etimolojik bir sözlük mahiyetindedir.

12) Tarihi bir sözlük özelliği arzetmesi sebebiyle Osmanlı kurum ve kuruluşları hakkında bilgi verilir. Örneğin Osmanlı Devleti'nde

padişah, vezir gibi devlet büyüklerinin silâhlarının bakımıyla görevli kimse *es-Silahdâr* (السلحدار) kelimesinin açıklanmasında bir kurum olarak silahtarlığın kuruluşu ve ilğası da anlatılır (Süleyman, 1979, 27-28). Yine benzer şekilde *paşa* anlamına gelen "*el-Bâşâ* (الباشا)" unvanının kaldırılışı ile ilgili bilgiler de yer alır (Süleyman, 1979, 36-37).

13) Türkçe asıllı kelimeler "*fi'luğati't-Turkiyye* (في اللغة التركية)" (Süleyman, 1979, 44); bileşik isimler "*kelime turkiyye murekkebe* (كلمة تركية مركبة): *bileşik Türkçe kelime*)" (Süleyman, 1979, 44) şeklinde verilmiştir. Batı dillerden geçen kelimeler için ise hangi dilden geçti ise o dilde olduğunu ifade eden kelime kullanılmıştır. Örneğin İtalyancadan geçen kelime "*fi'l-Îtâliyye* (في الإيطالية)" şeklinde geçmesi gibi (Süleyman, 1979, 45).

14) Farsça asıllı kelimeler "*fi'l-Fârisiyye* (في الفارسية): *Farsçada*" kelimesiyle açıklama yapar. Örneğin *toprak kap* anlamına "*el-burme* (البرمة)" kelimesinin açıklanmasında olduğu gibi (Süleyman, 1979, 38).

15) Bazı kelimeler hakkında daha fazla malumat için başka maddelere "*bak* (أنظر)" kelimesiyle referans verilir. Örneğin "*al-xnkar*" kelimesi için "*al-hnkar*" kelimesine bakılmasının yazılması gibi (Süleyman, 1979, 90-91).

16) Kitabın kaynakları Arapça, Osmanlıca, Türkçe ve yabancı kaynaklardan oluşmaktadır.

Kaynaklar: Cebertî'nin *Acâibü'l-âsâr*, Kalkaşandî'nin *Subhu'l-A'şâ*, İbn Tağrıberdî'nin *en-Nucûmu'z-Zâhire*, Şihabeddîn el-Makdisî'nin *Kitâbu'r-ravdateyn fî ahbâri'devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye* (Süleyman, 1979, 12), en-Nuveyrî *Nihayetu'l-Ereb* (Süleyman, 1979, 14), Mustafâ el-Medenî *el-Muarreb ve'd-dahîl* (Süleyman, 1979, 38), Muhammed eş-Şûşterî (وازه های فارسی در زبان عربی) (Süleyman, 1979, 41), kime ait olduğu bilinmeyen el-Mu'cemu'l-kebîr adlı sözlük (Süleyman, 1979, 43), İbn Hurdazbih *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Süleyman, 1979, 57), Ebu'l-Mehâsin b. Şidâd Yûsuf b. Râfi *en-Nevâdiru's-sultâniyye ve'l-mehâsinu'l-yûsufiyye* (Süleyman, 1979, 58), İmadu'd-dîn el-İsfehânî *el-Fethu'l-kısıy fi'l-fethu'l-Kudsî* (Süleyman, 1979, 58), Mahmûd Kâşğarî *Divânu luğati't-Türk* (Süleyman, 1979, 60), Şemseddin Sami *Kâmûs-u Türkî* (Süleyman, 1979, 95, 107, 118, 122), Tacuddîn es-Sübki *Muîdu'n-niam* (Süleyman, 1979, 95, 109),

Mehmet Zeki Pakalı Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (Süleyman, 1979, 122), Jean Deny, *Sommaire des archives turques du Cair* (Caire 1930),(Süleyman, 1979, 37, 50, 94), Stanford Jay Shaw (Süleyman, 1979, 38).

Verdiği kaynakları topluca kitabın sonunda *el-Meraci* veya *el-Mesâdir* başlığı altında vermemesi de büyük bir eksikliklerdir.

4.1.3. Suheyl Sâbân (1421/2000), *el-Mu'cemu'l-mevsû li'l-mustalahâti'l-osmâniyye et-târîhiyye*, Riyâd: Mektebetu'l-Melik Fahd el-vataniyye.

Sözlük mukaddime, sözlük ve Arapça ve kaynaklar kısmından oluşur.

Yazar mukaddimedede Arap topraklarının uzun süre Osmanlı hakimiyeti altında kaldığını ve araştırmacıların bu dönemi inceleme ile karşıya karşıya kaldıklarında resmi belgeleri, vesikaları ve arşivi araştırmak için Osmanlı dönemi kaynaklarını bilmek zorunda kaldıklarını; bu durumun Türk araştırmacılar için gerekli olduğuna göre Arap araştırmacılar için öncelikli olarak zorunlu olduğunu kabul etmek gerektiğini belirtir. Bu kaynaklarda birçok Arapça asıllı kelime/kavramlar olduğunu ancak bunların Osmanlıca Türkçesine geçtiğinde anlam değişimine uğradığını söyler. Dolayısıyla Osmanlıca kavramların bilmenin zarureti ifade eder. Bundan dolayı bu sözlüğü yazdığını belirtir (Sâbân , 1421/2000, 7).

Sâbân kendisinden önce yazılan kaynaklar Hüseyin Mûcib el-Mısri, Ahmed Saîd Süleymân'ın sözlüklerden bahseder ve bunların kavramların azına yer verdiğini belirtir. Aynı zamanda İbrâhîm el-Kîlânî ve Ahmed Fuâd Mütevellî'nin makalelerini ismini zikreder Bu kaynakların azlığının sözlük yazmak için yeterli sebep olarak ileri sürer.(Sâbân , 1421/2000, 8).

Sözlükte takip edilen yöntem:

1) Sâbân sözlük bölümü maddelerini hemze için "î" hemze, bâ için sadece b (↔) kullanır, diğer sözlüklerde olduğu gibi *harfu'l-hemze* şeklinde madde başlığını vermez. Böylece madde başlıkları daha da kısaltılmış olur.

2) Sözlük Arapça harfler esas alınarak alfabetik sistemde hazırlanmıştır.

3) Türkçeye mahsus karakterler tam olarak yansıtılmamıştır. Örneğin Türkçe ç harfi Arapça *cîm*, p harfi Arapça *b* ile ifade edilmiştir. Örneğin *çırağan* kelimesi "جراغان" (Sâbân , 1421/2000, 83) ve piyade kelimesinin "بيادة" olarak yazılışı gibi. Aynı zamanda Türkçede v harfi de Arapçada "ف" karakteri ile karşılanmıştır. Örneğin *devşirme* kelimesi gibi (Sâbân , 1421/2000, 115):

الدفشمة Devşirme

مصطلح أطلق في الدولة العثمانية
على أولاد النصارى الذين تسم جليهم

4) Sözlüğün ilk maddesi *Abaza Kesimi* (آبازا كسيمى) (Sâbân , 1421/2000, 10); son maddesi *Yük* (يوك) kelimesidir (Sâbân , 1421/2000,230).

5) Madde başlıkları Arapça ve modern latince Türk alfabesiyle verilmiştir. (Sâbân , 1421/2000, 9-). Şu örnekte olduğu gibi (Sâbân , 1421/2000, 10):

آبانوز Abanoz

نوع من الأشجار القوية اللماعة،
تنبت في الهند ومدغشقر وجزر موريس
واليابان والحبشة. تصنع منه الأبواب
والنوافذ والمقالم والعصي، وله ألوان
مختلفة، أفضلها الأسود.

*Osmanlı Tarih Deyimleri./ M.Zeki
Pakalın. 1/4*

6) Maddenin alındığı kaynaklar ilgili maddenin sonunda açıklanır. Eğer kaynak Türkçe ise latin harflerle verilir. Genelde kaynakları M. Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*; Midhat Sertoğlu'nun *Osmanlı Tarihi Sözlüğü* üzerine yoğunlaşır. *Abaza Kesimi* maddesinde bu durum görülür (Sâbân , 1421/2000, 11).

آبازا كسيمى Abaza Kesimi

طريقة معينة للبس، تعرف بـ
"موضة آبازا" نسبة لآبازا محمد باشا
(الآبخازي) الذي أوجد تلك الطريقة، وقد
اشتهرت في عهد مراد الرابع، ثم نسيت.

*Osmanlı Tarih Deyimleri./M.Zeki
Pakalın. 1/5*

*Osmanlı Tarih Lugatu/Midhat Sertoğlu.
sy.5*

8) Maddenin alındığı kaynak Türkçe ise Türkçe; ise Arapça yazılan bir eser ise Arapça karakterlerle italik olarak verilir. Örneğin Kızlar Ağası maddesinde hem Arapça hem de Türkçe kaynaklar birlikte verilmiştir (Sâbân , 1421/2000, 180).

قزلىر آغاسى Kızlar Ağası

وتعنى المشرف على دائرة الحريم
 فى القصر السلطانى ويطلق عليه أيضًا
 (أغا دار السعادة). وكان على رأس خدم
 القصر. ولأهمية منصبه كان يأتي بعد
 شيخ الإسلام مباشرة فى الترتيب
 الرسمى. وكان يأتمر بأمره كل
 الأغوات القائمين بالخدمة فى القصر
 السلطانى. وكان الأغوات القائمين على
 خدمة الحرمین الشريفین يأتمرون بأمره
 أيضًا، فهو الرئيس المباشر لهم. وكان
 يصحب الصرة إلى الحجاز سنويًا. وهو
 من مراكز القوى فى القصر السلطانى.
 وفى حال عزلهم من منصبهم يرسلون
 إلى مصر، فيعطون راتبًا يسمى أزدق
 .Azıdik

معجم الألفاظ التاريخية.. / محمد أحمد
 الدهمان. ص ۱۲۳.

شؤون الحرمین الشريفین/ محمد
 عبداللطيف هريدي. ص ۱۵۶.
 Osmanlı Tarih Deyimleri./M.Zeki
 Pakalın.2/279-280.
 Osmanlı Tarih Lugatı/Midhat Sertoğlu.
 sy. 187.

10) Bilgiler çok güzel bir şekilde özetlenerek aktarılmıştır. Örneğin "Ak Ağa (أقاغا)" kelimesini Pakalınlar'ın sözlüğünde yaklaşık iki sayfada açıklarken sözlükte beş satırda özetlenmiştir (Sâbân, 1421/2000, 20):

آق آغا Akağa

صنف من الخدم المستخدمين في
قصور السلاطين العثمانيين. وقد كان
يطلق على المستخدمين من الزوج آغا
الحرم، أما البيض منهم فكان يطلق
عليهم آق آغا.

Osmanlı Tarih Deyimleri. /M.Zeki Pakalın.
1/31.

Osmanlı Tarih Lugatı/Midhat Sertoğlu.
sy.10-11.

11) Sözlükte *sadr-ı azam*, *mutasarrıf*, *vuzerâ-i kubbe* gibi idari, *ağa* (أغا), *yeniçeri* (الانكشارية) gibi askeri; *akça* (آقچه); *nezzâre mâliyye* (نظارة) (المالية) gibi mâlî ve *Nikomîdyâ* - İzmit (نيكوميديا), *Nîkyâ-İznik* (نيكيا) gibi coğrafi olmak üzere 1150 madde açıklanır.

12) Sözlük maddelerinin adları hem Arapça hem de çağdaş Türkçe kelimelerle birlikte verilmiştir. *Bâb-ı Murad* maddesinde bu durumu görebiliriz (Sâbân , 1421/2000, 49).

Bab-ı Murad باب مراد

اسم من الأسماء القديمة التي أطلقت
على إستانبول.

Osmanlı Tarih Lugatı/Midhat Sertoğlu.
sy. 28.

13) Madde başlıkları harekelenmemiş, ancak Türkçeleri yazılmıştır. Bazen Osmanlıca isim tamlaması Latince harflerle yazılırken yanlış yazılımlar olmuştur. Örneğin *Emîr-i Âhur*, *Emîr Âhur* şeklinde yazılmıştır (Sâbân , 1421/2000, 37). Ancak genelde Osmanlıcası *Ehl-i Kiyâm* şeklinde doğru yazılmıştır (Sâbân , 1421/2000, 42)

14) Maddelerin Latincesini yazarken uzatmalara riayet edilmemiştir. Örneğin *rûznâmecî* yazılırken *ruznameci* şeklinde yazılmıştır (Sâbân , 1421/2000, 128). Türkçe *t* harfi Arapça açık *tâ* ile verilmiştir. Örneğin *zeâmet* kelimesinin yazılışı gibi (Sâbân , 1421/2000, 130).

Zeamet زعامت

الأراضي الإقطاعية التي تقع

15) Bir kısım maddeler Osmanlıcada olduğu şekliyle değil Arapçaya tercüme edilerek verilmiştir. Örneğin "Gönüllü Yeniçeri" maddesinin "الانكشاري المتطوع" şeklinde verilmesi gibi (Sâbân , 1421/2000, 41). Ayrıca *Bâb-ı Âlî*'nin "الباب العالي" şeklinde çevrilmesi gibi (Sâbân , 1421/2000, 49).

16) Farklı kelimelerle açıklansa da aynı madde başlıklarının birinde açıklama yapılmış, diğerinde "bakınız (أنظر)" kelimesiyle referans verilmiştir. Örneğin *el-hattu's-şerîf*'in açıklamasının *el-hattu'l-humâyûn*'da verilmesi gibi (Sâbân , 1421/2000, 101).

الخط الشريف

انظر : الخط الهمايوني.

Kaynaklar genelde sahasında uzman hem Türklerin hem de Arapların yazdığı eserlerden oluşur.

Türkçe Kaynaklar:

Kitabın en başta gelen kaynağı Türkçe kaynağı biraz önce belirtildiği gibi sözlük M. Zeki Pakalınlar ve Mıdhat Sertoğlu'nun sözlükleridir. Bu ikisinin dışında *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Sâbân, 1421/2000, 49), *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (Dergah Yayınları) *Neşet Çağatay Bir Türk Kurumu Olarak Âhîlik*, *Yaşar Çalışkan Kültür ve Sanat Medeniyetimizde Âhîlik* (Sâbân, 1421/2000, 12-13), İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Devletinde Merkez Ve Bahriye Teşkilatı* (Sâbân, 1421/2000, 21), *Büyük Hayat Sözlüğü* (Sâbân, 1421/2000, 34),⁵ Ahmet Tabakoğlu *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi* (Sâbân, 1421/2000, 35), Ali İhsan Bağış *Osmanlı Ticaretinde Gayr-i Müslimler* (Sâbân, 1421/2000, 36), Ahmet Akgündüz *Osmanlı Hukukunda ve Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (Sâbân, 1421/2000, 43) olmak üzere Osmanlı üzerine yazılmış ciddi çalışmalar kaynak olarak kabul edilmiştir.

Arapça Kaynaklar:

Arapça kaynaklar genelde Arap araştırmacıların Osmanlı üzerine yazdığı araştırma-inceleme eserleriyle makalelerden oluşmaktadır. Süheyl Sâbân *el-Müessesâtü't-ta'limiyye el-ecnebiyye fi*

⁵*Büyük Hayat Sözlüğü* adında bir sözlük bulunmamaktadır. Bu *Hayat Büyük Türk Sözlüğü* olsa gerekir

nihâyâti'l-hilâfâti'l-Osmâniyye fî İstanbul, Muhammed Cemîl Felsefetu't-târîhi'l-Osmânî, Andulazîz eş-Şinnâvî *ed-Devletu'l-Osmaniyye Devle İslâmiyye*, Ahmed Rîdâ Bek *el-Haybetu'l-edebiyye li's-siyâseti'l-ûrubiyye fîş-şark*, Muhammed Abdalbâkî *el-İmtiyâzâtû'l-ecnebiyye*, İsmâîl Ahmed Yâğî *ed-Devletu'l-Osmaniyye fî't-târîhi'l-İslâmiyyi'l-hadîs* (Sâbân, 1421/2000, 36); Fuâd Ahmed el-Mâvî *el-Alâkatu'l-iktisâdiyye ve'l-mâliyye beyne Mısır ve'l-Hicâz* (Sâbân, 1421/2000, 37), Münir Atalar *Sürre-i Humâyûn ve Sürre Alayları* (Sâbân, 1421/2000, 37), Ahmed ed-Duhmân *Mu'cemu'l-elfâzi'-târîhiyye fî'l-asri'l-memlûkî* kitapları ve İbrâhîm el-Kiyânî'nin *Mustalahât târihiyye musta'mele fî'l-usûri's-selâse: el-Eyyûbî, el-Memlûkî, el-Usmânî* (Sâbân, 1421/2000, 41) makalesi başlıca Arapça kaynaklardandır.

4.2. Makaleler

4.2.1. İbrâhîm el-Kiyânî (1992/1413), "Mustalahât târihiyye musta'mele fî'l-usûri's-selâse: el-Eyyûbî, el-Memlûkî, el-Usmânî", Mecelletu't-turasi'l-Arabiyyi'-d-dımaşkiyye, aded: 49, yıl: 13, Dımaşk, 33-62.<http://www.wata.cc/forums/showthread.php?5115>: (2016 Ekim 30)

Word dosyasına internette ulaşabildiğimiz bu makalede 383 kadar Osmanlıca kelime ve kavram alfabetik olarak açıklanmıştır. Makalenin isminden de anlaşılacağı Eyyûbî, Memlûkler ve Osmanlılar döneminde ortak kullanılan terimler ele alınmıştır. Kitap sadece tarihi değil, kültürel, coğrafi, siyasi ve askeri terimleri de konu edinmiştir.

Sözlükte takip edilen metot:

1) Sözlük alfabetik olarak düzenlenmiş olup maddeler sadece hemze'yi, bâ'yı gösteren harflerle değil bizzat harflerin adı "*harfu'l-elif* (حرف الألف)" şeklinde verilerek gösterilmiştir. Madde başlıkları baştan sona 1,2,3 şeklinde numaralanmış ve aynı zamanda maddelerin bir kısmı da harekelenmiştir.

2) İlk kelimesi "*İsfehsalâr* (أسفہسلاار): *başkumandan, serdar, serasker*" ile başlar harfu'l-yâ'da "*el-Yeşratiyye* (اليشرطية): *Şazelî Tarikatı'nın Yeşratiyye kolu*" maddesiyle sona erer.

3) Sözlük kelimelerin geçirdiği etimolojik değişiklikler açısından çok önem arz etmektedir. Örneğin "*isfehsalâr* (أسفہسلاار)" şeklinde

telaffuzundan daha sonra "*serdara* (سردارا)" çevrilmesi gibi. Ayrıca bileşik kelimelerin aslının nereden geldiği de açıklanır. Örneğin "*el-beşmekdâr* (البَشْمَقْدَار)" kelimesinin nalın/ayakkabı anlamına gelen Farsça *beşmek* ile Arapça *dâr* kelimesinden birleşerek Sultan'ın ayakkabıcısı anlamına gelen bir kelime olması gibi.

4) Farsça asıllı kelimeler açıklanmıştır. Örneğin palto anlamına gelen *el-buğlutâk* (البُغْلُطَاق) kelimesi gibi. Latince kökenli kelimelerin Latincesi de verilmiştir. Örneğin İngiliz Dük'ünü ifade eden kelimenin "DUC الدوك" ve Endülüs'te, İspanya krallarından birisinin "دفوننش: اسم" **ALPHONSE..** "ملوك الأندلس" şeklinde verilmesi gibi.

5) Bir kısım maddelerin alındığı kaynaklar maddenin sonunda verilir. Örneğin el-Haznedâr kelimesinin sonunda *Subhu'l-A'şâ*'da verilmesi gibi:

128. الخازندار أو الخازندارية: وظيفته الحفاظ على خزائن الأموال السلطانية من نقد وقماش (صبح الأعشى 21/4).

Makale maddeleri sonunda geçen kaynakları şöyle sıralayabiliriz: el-Kalkaşandî *Subh/Subhu'l-A'şâ*, Abdulkâhir el-Bağdâdî *el-Fark beyne'l-firak*, Muhammed b. Abdulkerîm eş-Şehristânî *el-Milel ve'n-nihal*, el-Cevâlikî *Elfâzu'l-muarrebe*, İbn Tağriberdî *en-Nucûm/en-Nucûmu'z-zâhire*, en-Nuveyrî *Nihâyetu'l-ereb*, el-Mesûdî *Murûcu'z-zeheb*, Yâkût el-Hamevî *Mu'cemu'l-budân* vb.

Genelde kaynakların o dönemin tarihini yansıtan eserler olduğu görülür. Böylece makalenin kaynaklarının orijinalliği verilen malumatın ne kadar sağlam ve güvenilir olduğunu gösterir. Bu açıdan makalenin değeri de anlaşılmış olur.

4.2.2. Mahmûd Âmir (2012), *el-Mustalahâtu'l-mütedâvele fi'd-devleti'l-Osmâniyye*, Mecelle dirâsât târihiyye, Dımaşk: sayı: 117-118, 355-381.

Makale mukaddime ve sözlük olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Mukaddimedede terimlerin önemi üzerinde durulur. Kurulan yeni sistem ve medeniyetlerle birlikte yeni terimlerin icadının zorunluluğu ortaya çıktığı, Osmanlı da kurduğu devlette yeni bir sistemle birlikte yeni kavramlar kullanıldığı ve bu kavramların anlaşılmadan Osmanlı sisteminin anlaşılması söz konusu olamayacağı ifade edilir. Bundan

dolayı makalede genel manada Osmanlıca kelime ve kavramlar üzerinde durduğu açıklanır (Âmir, 2012, 357-358).

Makalenin ikinci bölümünde 200 den fazla genel konulu maddeler alfabetik sırayla açıklanmıştır. Maddeler herhangi bir başlık ve sıra sayısı verilmeden tire (-) ile başlar. İlk kelime *abdal* "أبدال", son kelime *yemak* "يمق" kelimesidir.

Madde başlıkları harekelenmediği gibi Latin harfleriyle Türkçesi de yazılmamıştır. Dolayısıyla kelimelerin okunuşunda zorluk olabilecektir.

Bu genel sözlüğün peşine çeşitli terimler "*mustalahât mutenevvia* (مصطلحات متنوعة)" başlığında 10 kadar da çeşitli konularda kelimeler verilir. Bunlar *arşîn* (ölçü birimi), *aşağı bölük*, *ağa'l-harem* vb. kelimelerdir (Âmir, 2012, 389-380).

Maddelerin sonunda kaynaklar verilmez. Makalenin sonunda Türkçe ve Arapça kaynaklar "الحواشي والهوامش" başlığında Arapça harflerle toplamda 6 kaynak verilir. Bunlardan 2 kaynak Arap müelliflere ait olup diğerleri Türkçe kaynaklardır. Bu kaynaklardan Arap müelliflerin yazdıkları *şunlardır*: Süheyl Sâbân *el-Mu'cemu'l-mevsûi li'l-mustalahâti'l-osmâniyye et-târîhiyye*, Muhammed Ahmed Dehmân *Mu'cemu'l-elfâzi't-târîhiyye fi'l-asri'l-memlûki*. Türk müelliflere ait kitaplar: *İslam Ansiklopedisi*, Halil İnalçık *Târîhu'd-devletu'l-Osmâniye mine'n-nuşû ile'l-inhidâr*, Şemseddîn Sâmî *Kâmûsu'l-mustalahât ve'l-esâlibi'l-Osmâni*, Midhat Sert Oğlu *et-Târîhu'l-Osmâni'l-musavver*. Ancak yazar bunlardan başka ismini zikretmediği kaynakların da olduğunu belirtir.

5. YORUM VE TARTIŞMALAR

Biraz önce üç kitap ve iki makaleyi tanıtmaya çalıştık. Kitapların Arap dünyasında edebiyat ve tarih alanlarında uzman şahıslar tarafından yazıldığına müşahede ettik. Bundan dolayı her müellifin kendi uzmanlık alanı ve ihtiyaç duydukları konulara göre sözlük hazırladıkları görülür. Bu sebeple sistemli ve Osmanlı dönemini birçok yönüyle ele almaktan uzak olduğu görülmüştür. Ancak bu sözlükler üzerine daha önce böyle bir çalışmanın ele alınmadığına şahit olunmuştur. Dolayısıyla bu sözlükler üzerine tartışmalar yapılamamıştır. Yine de biz bu çalışmaları takdir ve teşekkürle layıktır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir kısım Arap Türkolog ve aydını Osmanlıya karşı kayıtsız kalmamış Osmanlıca metinleri anlamak üzere kitap ve makale düzeyinde çalışmalar kaleme almışlardır.

Bu çalışmalarını bir kısım yazarlar Osmanlıya olan sevgilerinin bir tezahürü olarak telif ederken bir kısmı Osmanlıca metinleri anlama amaçlı olarak yazmışlardır.

Çalışmalarında kendilerine göre metotlar seçmişlerdir. Bunların madde başlıklarını alfabetik ve harekesiz verme ortak özelliği olmakla birlikte; kaynak, dizin verme, maddelerin seçiminde, madde başlıklarını Arapçanın yanında Latin harfleriyle verme, örneklendirmegibi konularda farklılıklar arz etmiştir.

Araştırebildiğimiz kadarıyla genel manada Redhouse gibi bir *Osmanlıca-İngilizce*ve M. Zeki Pakalınların *Osmanlı Tarih DeyimleriSözlüğü* gibi ansiklopedik bir eser yazılmadığını müşahede ettik. Dolayısıyla dediğimiz özellikleri taşıyan yani genel manada ve ansiklopedi tarzında Osmanlıca-Arapça sözlüğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için bireysel olmaktan ziyade heyetlerin Türk ve Arap uzmanlardan oluşan heyetler teşkil edilerek sözlük hazırlanmalıdır. Ayrıca bu sözlükler hem matbu hem de elektronik ortamda kullanılabilir şekilde hazırlanmalıdır. Böyle bir çalışmayı ancak *Türk Dili Kurumu* gibi köklü bir kurumun üstlenmesi gerektiği kanaatindeyim. Buradan *Türk Dili Kurumu* yetkililerine bu konuda yardımcı olmaları için çağrıda bulunuyorum.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum.

7. KAYNAKÇA

Âmiri, Mahmûd (2012), el-Mustalahâtu'l-mütedâvele fi'd-devleti'l-Osmâniyye. *Mecelle dirâsât târihiyye*. Dımaşk. sayı: 117-118 (355-381).

İlhan, Nadir (2009), Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri Ve Özellikleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 4(4), 534-554.

İslamoğlu, Abdulmecit (2010), Mısır Üniversitelerinde Türkoloji Çalışmaları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9 (18). 143-171.

İshakoğlu, Ömer (2008), Karşılaştırmalı Edebiyatın Öncüsü Hüseyin Mucib el-Mısri. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*. X, 5-22..

el-Kiyânî, İbrâhîm (1992/1413), Mustalahât târihiyye musta'mele fi'l-usûri's-selâse: el-Eyyûbî, el-Memlûkî, el-Usmânî. *Mecelletu't-turasi'l-Arabiyyi'l-d-dimaşkiyye*. sayı: 49, yıl: 13, Dimaşk. (33-62.)(<http://www.wata.cc/forums/showthread.php?5115>: (2016 Ekim 30),

el-Mısri, Huseyin Mûcib (1415/2004), *Mu'cemu'd-devleti'l-usmaniyye*. Kahire: ed-Dâru's-sekâfiyye li'n-neşr.

Özel, Ahmet, "Acâibü'l-Âsâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I: 314-315, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Sâbân Suheyl (1421/2000), *el-Mu'cemu'l-mevsûi li'l-mustalahâti'l-osmâniyye et-târihiyye*. Riyâd: Mektebetu'l-Melik Fahd el-vataniyye.

Süleyman, Ahmed Saîd (1979), *Te'sîlu mâ verede fi târihi'l-Cebertî mine'd-dahîl*. Kahire: Dâru'l-ma'rife.

"Ukab", <http://www.ar.wikipedia.org/wiki> (2016, Ekim 20)

KAVRAM ALANI KURAMI AÇISINDAN İBN SÎDE’NİN *EL-MUHASSAS* ADLI SÖZLÜĞÜ ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Yusuf KARATAŞ*

ÖZET

Sözlükbilim çalışmaları çerçevesinde özellikle sözlüğün dil eğitimine etkisi dikkate alındığında konulu sözlükler oldukça önemlidir. Zira kavramların birbirinden soyutlanmış olarak bulunmadığı bir mozaik halinde birbirini etkileyen alanlar oluşturduğu düşünülmektedir. Bir kavram/sözcük ancak başka bir kavramla olan benzerliği, karşıtlığı ya da başka bir ilişkisinden hareketle doğru anlaşılabilir. Bu açıdan anlamları birbiriyle bağlantılı sözcük grupları üzerinde çalışmalar yürüten kavram alanı (semantic field/الحقل الدلالي) kuramı dikkat çekicidir.

Bu çalışmada kavram alanı kuramından hareketle konulu sözlükler üzerinde durulmakta özellikle de Arapça sözlük tarihinde önemli bir yere sahip İbn Sîde [ö. 458/1065]’nin *el-Muhassas* adlı sözlüğünün metodolojisi ele alınmaktadır. Bu sözlük, Arapça konulu sözlüklerin en genişidir. Yazarın, sözlüğü hazırlarken İnsanın yaratılışı (خلق الإنسان), kadınlar (النساء), giyim (اللباس), yemek (الطعام) ve silah (السلاح) gibi kavram alanları oluşturduğu ve yine her kavram alanını alt gruplara ayırdığı görülmektedir. 1898-1902 yıllarında 17 cilt halinde yayımlanan *el-Muhassas*, Arapça konulu sözlüklerin zirvesini teşkil ettiği kabul edilmektedir. Çalışmada yazarın kavramları gruplandırmasında benimsediği yaklaşım/lar kavram alanı perspektifiyle değerlendirilmektedir.

Anahtar Kavramlar: Kavram Alanı Kuramı, *El-Muhassas*, İbn Sîde, Arapça Sözlük, Sözlükbilim

ABSTRACT

The dictionaries are very important when considering the effect of the dictionary on language learning on with the features in the framework of dictionary studies. Because it is thought that the concepts form fields that affect each other in the form of a mosaic where these are not isolated from each other. A concept / word can only be understood with similarity, opposition or some other relations to another concept. In this sense, the concept field (semantic field / الحقل الدلالي) theory, which conducts studies on interrelated word groups, is attracting attention.

In this study, topical dictionaries in terms of theory of the semantic field are emphasized, especially the methodology of *el-Muhassas* for Ibn Sîde [ö. 458/1065] was dealt. This dictionary is the widest of the Arabic-language dictionaries. It seems that the author has created semantic fields such as Man's creation (خلق الإنسان), women (النساء), clothing (اللباس), food (الطعام) and weapons (السلاح) while preparing the

*Yrd. Doç. Dr. ESOĞÜ, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: ysfkrtas@gmail.com

dictionary. It is acknowledged that el-Muhassas, published in 17 volumes in 1898-1902, constituted the summit of Arabic-language dictionaries. The approaches adopted by the author in grouping the concepts in the study is assessed in the term of the perspective of the semantic field.

Key Words: *theory of the semantic field, el-Muhassas, Ibn Sîde, Arabic Dictionary, Lexicology*

GİRİŞ

Sözlükbilim bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koyma yöntemleri ve uygulama yolları üzerinde araştırma yapan bir dilbilim alanıdır (Korkmaz, 2007: 199). Sözlük yapımının kuramsal sorunlarını da ele alan sözlükbilim aynı zamanda bir dildeki sözlüksel birimleri başka bir ifadeyle anlambirimlerin sözlükbirim niteliği taşıyanlarıyla, dilbilgisel olmayan ve sözlükbirimler gibi işlem gören çeşitli birleşimleri dilbilim yöntemleriyle inceler (Vardar, 1998: 192).

KAVRAM ALANI

Zihinde aynı veya birbirine yakın kavramları oluşturan kelimelerin meydana getirdiği ortak alana kavram/anlam alanı adı verilmektedir (Korkmaz, 2007: 18). Günümüz dilbilim çerçevesinde bakıldığında 1931 yılında Alman dilci Trier tarafından ortaya atılan kavram alanı kuramı, kavramların zihinde birbirinden bağımsız var olmadıkları, bir mozayik gibi birbirlerini etkileyip sınırlar oluşturdıkları alanlar oluşturdukları savından hareket etmektedir (Aksan, 2009: 42). Başka bir deyişle kavram/anlam alanı (semantic Field/الحقل الدلالي) anlamları birbiriyle irtibatlı sözcükler grubudur (Omar, 2006: 79). Bu kavram, aynı gerçeklik kesiminde yer alan oguları belirten, anlam açısından ortak bir paydaya indirgenebilir sözlüksel birimlerin içerik düzlemindeki bağıntılardan kurulu düzen olarak tanımlanabilmektedir (Vardar, 1998: 24). Bir dildeki renk sözcükleri bunun güzel bir örneğidir.

Renk (لَوْنٌ): kırmızı (أحمر), mavi (أزرق), sarı (أصفر), yeşil (أخضر), beyaz (أبيض)

Bu kuram, bir sözcüğün anlamının bilinebilmesi için anlam bakımından sözcüğün ilişkili olduğu diğer sözcüklerin anlamının bilinmesi gerektiği iddiasındadır (Omar, 2006: 80). Lyons bir

sözcüğün anlamının onun sözlüksel alan (lexical field/ الحقل المعجمي)'daki diğer sözcüklerle ilişkisinin bir ürünü olduğu görülmektedir (Omar, 2006: 80).

Bu kuram çerçevesinde dört temel ilke öngörülmektedir.

1. Hiçbir sözlüksel birim birden fazla alana ait olamaz.
2. Belirli bir alana ait olmayan hiçbir sözlüksel birim yoktur.
3. Sözcüğün geçtiği bağlamın gözardı edilmesi doğru değildir.
4. Sözcüklerin sözdizim yapılarından bağımsız bir biçimde incelenmesi imkansızdır (Omar, 2006: 80).

Aşağıdaki özellikleri taşıyan sözcükler kavram/anlam alanının içerisine değerlendirilmektedir.

1. Eş anlamlı ve zıt anlamlı kelimeler
2. Etimolojik vezinler. (morfolojik kavram alanları (morpho semantic fields/الحقول الدلالية الصرفية)
3. Sözüün unsurları ve sözdizimsel tasnifler
4. Dizimsel alanlar (syntagmatic fields/الحقول السنتجماتية) (Omar, 2006: 80-81).

KAVRAM ALANI SÖZLÜKLERİ

Kavramlara ve konulara dayalı batıda dikkat çeken ilk sözlüklerden biri Roget (ö. 1869)'in *Roget's Thesaurus of English Words and Phrases* adlı eseridir. Yazar önsözünde sözlüğün kelimelerin telaffuzunun ve yazımının değil anlamların esasların alındığını belirtmektedir (Omar, 2006: 84). Yazarın bu çalışmasında 17. yüzyılda beşeri bilgilerin tasnifine yönelik etkilendiği düşünülmektedir. Özellikle John Wilkins'in 1667'de yazdığı *Essay towards a Real Character and a Philosophical Language* adlı çalışmasından yararlanmışır. Wilkins bu çalışmasında beşeri bilgileri, soyut ilişkiler, eylemler, tasavvurlar, doğal türler, canlı ve cansız varlık türleri, toplum ve aile içinde ferdler arasındaki maddi ilişkiler şeklinde tasnif etmiştir (Omar, 2006: 84).

Daha sonları Almandada Dornseiff (ö.1960)'in 1933 hazırladığı sözlük başka benzer çalışmalar yapılmıştır (Omar, 2006: 84).

Batıda kavram alanı kuramının uygulandığı en yeni sözlüklerden biri 5 bin kelimenin 15 bin farklı anlamının tahlil edildiği

Greek New Testament sözlüğüdür.

Kavram alanı sözlüklerinin ilkeleri

1. Bir dilin sözcüklerinin listesini oluşturmak
2. Belirlenen alanlara ya da kavramlara göre tasnif etmek

Sözlük hazırlama sürecinde karşılaşılan problemler

1. Dildeki mevcut kavram alanlarını sınırlayıp tasnif etmek
2. Bir alandaki temel ve ikincil sözcükleri belirlemek
3. Her alandaki sözcüklerin aralarındaki ilişkileri belirlemek (Omar, 2006: 86).

Widdowson ve Stork “Semantics, sadece ad verme (adlandırma) ile ilgilenmez bundan daha önemlisi adlandırdığımız varlıkların tasnif edilme yöntemiyle ilgilenir.” (Omar, 2006: 86; Abdu’l-Celil, 2001: 184). Bu açıdan kavramların sınıflandırılması özellikle konulu sözlüklerde oldukça önemlidir.

Şu ana kadar ortaya atılan sınıflandırmalar arasında dört ana bölümden oluşan *Greek New Testament* sözlüğünün önerdiği tasnifin en kapsamlı olduğu görülmektedir. (Omar, 2006: 87).

Başlıca kavram alanları

1. Varlıklar (Entities/الموجودات)
2. Olaylar (Events/الأحداث)
3. Soyut Düşünceler (Abstracts/المجردات)
4. İlişkiler (Relations/العلاقات)

Her bölümde alt kısımlar, onların altında alt başlıklar yer alır.

Kavram alanı içindeki ilişkiler

1. Eşanlamlılık (Synonymy/الترادف)
2. Kaplam ve içlem (Hyponymy/الاشتمال والتضمن): Kedi kavramını kaplamı (tüm kediler), içlemi ise (omurgalı, memeli, dörtayaklı vb.)
3. Parça- bütün ilişkisi (Part-whole relation/علاقة الجزء بالكل)
4. Karşıtlık (Antonymy/التضاد)
5. Bağdaşmazlık (incompatibility/التنافر) (Omar, 2006: 98-106).

Alan türleri

Ullman üç alandan bahsetmektedir.

1. Bitişik Somut alanlar (الحقول المحسوسة المتصلة): renkler
2. Ayrı unsurlara sahip somut alanlar (الحقول المحسوسة ذات العناصر المنفصلة): Aile ilişkileri
3. Soyut alanlar (الحقول التجريدية) (Omar, 2006: 107).

ARAPÇA KONULU SÖZLÜKLER

Arapların kavram alanı terimini kullanmamış olsalarda benzer düşüncelerden hareketle çalışmalar yaptığı görülür.

Risale ya da Kitapçıklar halinde hazırlanmış konulu sözlükler

Bu sözlüklerin tamamının tabiatta bulunan varlıklara ilgili olduu görülür.

1. Ebu Hayra el-‘A’rabî ve Ebu Hatim el-Sicistâni [ö. 250H]’ye ait Haşaralar Kitabı (كتاب الحشرات)
2. Ebu Omr eş-Şeybânî [ö. 206H], el-Esma’î [ö. 216H], Ebu Hatim el-Sicistâni’nin Arılar ve Bal Kitabı (كتاب النحل والعسل)
3. Ebu ‘Ubeyde [ö. 210H]’ye ait Yılanlar ve Akrebler Kitabı (كتاب الحيات والعقارب) (Omar, 2006: 108).

Kitap olarak hazırlanmış tek konulu sözlükler

1. Ebu ‘Ubuyde’nin Atlar Kitabı (كتاب الخيل)
2. Ebu Zeyd [ö. 215H]’nin Yağmur kitabı (كتاب المطر)

Kitap olarak hazırlanmış çoklu konulu sözlükler

1. Ebu ‘Ubeyd el-Kâsım [ö. 224H]’ın Kitabü’l-Garîbî’l-Musannaf (كتاب الغريب المصنف) adlı eseri ilk çoklu konulu sözlükler arasındadır. Eser, 26 bölüm ve 907 alt bölümden oluşmaktadır.
2. es-Se’âlebî [ö.429H], Kitâbu Fıkhü’l-Luga ve Sırru’l-‘Arabiyye (كتاب فقه اللغة وسرّ العربية): Eser 30 bölüm ve 556 alt bölümden oluşmaktadır. Kitap sözlükler hakkında bilgi vermenin yanı sıra sözcükler arasında anlamlarına göre karşılaştırma yapması bakımından konulu sözlüklere benzemektedir.
3. İbn Sîde (ö. 458H), el-Muhassas

EL-MUHASSAS

Kitabın Yazarı

el-Muhassas, İbn Sîde el-Mursî olarak tanınan Endelüslü dilci el-Hasan Alî b. İsmâil [ö. 458H] en önemli eserlerinden biridir (İbn Sîde, 1996). İbn Hallikân [ö. 681H], (1994: III, 330) İbn Sîde'nin önemli bir dilci ve Arapça mütehasısı olduğuna değinmekte ve *el-Muhassas* dışında çeşitli dil konularını ele aldığı *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam* adlı eserini zikretmektedir. Yazarın bu iki eserine ek olarak çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Babası gibi İbn Sîde de âma olduğu halde son derece kıymetli çalışmalar ortaya koymuştur. İbn Sîde'nin hicri 458'de vefat etmiştir (İbn Hallikân [ö. 681H], 1994: III, 330).

Arap kültür mirası içinde Arapça konulu sözlüklerin zirvesini temsil eden el-Muhassas aynı zamanda Arapça en kapsamlı ve zengin sözlükleri arasında bulunmaktadır. el-Muhassas sözlüğünün çok kapsamlı olması ve İbn Sîde'nin konusunda yazılmış önceki eserlere vakıf olduğu için sözcüklerin farklı anlamlarına ve onların etimolojik ve morfolojik yapılarına yer vermesi onu ayrıcalıklı kılmaktadır (Kelantan, 2001: 131).

Kitabın Telif Amacı

İbn Sîde (1996 :I, 36) sözlüğün giriş bölümünde bu eseri yazmasındaki bazı gerekçelere yer vermektedir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür.

1. Kaybolmak üzere olan dil öğelerini ve farklı dil kitaplarındaki dağınık bilgileri bir kitapta toplama isteği,
2. Hatiplere ve edebiyatçılara daha çok yararlı olacağı düşüncesiyle konularına göre tasnif edilmiş bir sözlük yazma ihtiyacı,
3. Daha önceki çalışmalarda pek değinilmeyen başta morfolojik bilgiler olmak üzere sözcükle ilgili bazı dil bilgilerine yer verme ihtiyacı.

Bu gerekçeler yazarın bu eseri yazmaya iten temel unsurlardır.

Kitabın Kaynakları

İbn Sîde, bu eserinde öncekilerin kitaplarından ciddi biçimde yararlandığı görülmektedir. Ebu 'Ubeyde [224H], İbn Dureyd [ö. 325H], Ebu 'Alî el-Kâlî [ö. 356H], İbnu's-Sikkît [ö. 244H], Halîl b. Ahmed [ö. 170H], Sîbeveyh [180H], el-Esmâî [216H] gibi dilciler

yazarın kitabında atıfta bulunduğu en dikkat çeken isimlerdir. İbn Sîde eserinde adı geçen dilciler gibi bir çok dilciye atıfta bulunmuş ve onların verdiği örnekleri delil olarak kullanmıştır.

Kitabın Konusu

Eser, 21 ana bölüm (kitap), 340 bölüm (bab), 926 kısım (fasıl)dan oluşmaktadır (Kelantan, 2001: 131). Yazar, kitapta eseri yazma amacına, kaynaklarına, dilin doğuşu ve kökenine değindiği geniş bir önsöze yer vermiştir (İbn Sîde, 1996 :I, 33-41). Kitapta işlenen konular şöyle sıralanabilir.

1. İnsanın Yaratılışı (كتاب خلق الإنسان)

Bu bölüm, 3 alt bölüm ve 118 kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümde, «insan/إنسان» morfolojik özelliklerinden başlayarak insanın organları, yaratılış özellikleri, hamilelik, doğum, bebeğin çıkardığı sesler emzirme, sütten kesilme, çeşitli eğitim yöntemleri, çocuğun kötü beslenmesi, bir kişinin ilk çocuğuna verilen isim, insanın kafası, saçlarının azlığı gürlüğü, saçların ağarması, saç tıraşı, kulak, yüz, kaş, göz olma üzere yukarıdan aşağı insanın organlarını ve özelliklerini alt başlıklarla ele almıştır. Yine bu bölümde konuşma özellikleri ve çeşitli ses türlerine ve sessizlik alt başlıklarına yer verilmiştir (İbn Sîde, tsz.:I, 15- II, 148).

2. İç güdüler (كتاب الغرائز)

Bu bölüm ise 6 alt bölüm ve 46 kısımdan meydana gelmektedir. Burada insanın yaratılış özellikleri, yüzünün ve bedeninin güzelliği çirkinliği, insanın güzel ve çirkin hasletleri, cömertliği, yiğitliği, akıl, düşünce, sır tutma, zeka, bilgi, deha, deneyim, zan, cehalet, zayıf akıllılık, düşkünlük, delilik, cesaret, hırs, tamahkarlık, umutsuzluk, sır, sırrı ifşa, ihanet, rüşvet, aldatma, yalan, alçaklık gibi karakteristik özellikler, yürüyüş tarzları ve farklılıkları, insanın aile efradı ve kabilesi, kral, kralın takıları, tahtı, elbisesi, dostları, hizmetçiler, neseb ve akrabalık isimleri ele alınmaktadır (İbn Sîde, tsz.: II, 148-III,154).

3. Kadınlar (كتاب النساء)

Bu bölüm sadece kadınla ilgili konulara ayrılmış 45 kısımdan oluşmaktadır. Kadının yaratılış özellikleri, kokusu, gülüşü, yürüyüş özellikleri, kadının utangaç ve iffetli oluşu, işlerindeki becerisi, olumlu olumsuz fiziksel özellikleri, hayasızlığı, evliliği, mehiri,

kıskançlığı, doğum yapması, kısır oluşu, zinet eşyaları, giyimi ve kuşamı gibi başlıklar altında kadın ve kadınla ilgili kavramlar bu bölümde toplanmıştır (İbn Sîde, tsz.: :III, 154-IV, 63).

4. Elbise (كتاب اللباس)

Bu bölüm 2 alt bölüm ve 33 kısımdan meydana gelmektedir. Genel olarak elbise, ince elbise, kalın elbise, ipek kumaş, pamuk, keten, yaygı, yastık, yatak, perde, örtü, kürk, sarık, pantolon, gömlek, elbiseyi koruma, yeni elbise, elbisenin kusurları, renkleri, terzilik, dericilik (yüzme, tabaklama ve onarımı vb.), elbisenin kirli olması gibi konulara burada yer verilmiştir (İbn Sîde, tsz.: :IV, 63- 118).

5. Yemek (كتاب الطعام)

Yemek bölümü, 7 alt bölüm ve 139 kısımdan oluşmaktadır. Genel yemek isimleri, yemeğin sebeplerine bağlı isimleri, yemeğin zamanına bağlı isimleri, türleri, et yemekleri, yemek yeme araçları, et türleri, genel et isimleri, aşçı, karışık yemekler, yağ, şeker ve balla yapılan yemekler, hamur işleri, sofraya isimleri, yemek artıkları, bal, şeker, tatlı, oburluk, açlık, susuzluk, kaplar, tuvalet, hastalıklar, ağrılar ve tedavileri, uyku ve uyku azlığı, nikah, ev isimleri, özellikleri vb. konularla ilgili kavramlar bu bölümde işlenmiştir (İbn Sîde, tsz.: :IV, 118- VI, 16).

6. Silah (كتاب السلاح)

Bu bölümde 4 alt bölüm, 98 kısım bulunmaktadır. Kılıç isimleri ve onun unsurları, keskinliği, parlaklığı, mızraklar, mızrak özellikleri, bıçak ve özellikleri, ok ve özellikleri, zırh isimleri, savaş, saldırı, yenilgi, kırbaç, kırbaçla dövme, savunma, ölüm isimleri, özellikleri, kefenleme gibi sözcüklerin açıklamalarına ek olarak dört ayaklı hayvanlar, toynak vb. kavramlar bu ele alınmıştır (İbn Sîde, tsz.: VI, 16- 135).

7. At (كتاب الخيل)

Bu bölüm, 6 alt bölüm 53 kısımdan oluşmaktadır. At ve türleri, atın ses, yürüyüş ve koşu özellikleri, at biniciliği, at malzemeleri, İslam öncesi ve İslamî dönemin tanınmış kişilerin ve kabilelerin atları, Arap birlikleri, sancaklar, eşek, katır, atın ve at cinsinden hayvanların tepmesi vb. kavramlar açıklanmıştır (İbn Sîde, tsz.: VI, 135-206).

8. Deve (كتاب الإبل)

Altı bölüm ve 82 kısımdan oluşan bu bölümde deve, devenin sesi, doğurganlığı vb. özellikleri, deve türleri, deve yürüyüşü, devenin

hastalıkları ve tedavisi gibi deveyle ilgili akla gelebilen neredeyseher kavram açıklanmış, kavramlar arasındaki farklılıklara işaret edilmiştir (İbn Sîde, tsz.: VII, 2-175).

9. Koyun (كتاب الغنم)

İki alt bölüm ve 32 kısımdan oluşan bu bölümde, koyunun doğurması, koyun sütü, koç ve özellikleri, koyun sesleri, koyun çobanlığı vb. kavramlara yer verilmiştir (İbn Sîde, tsz.: VII, 175-VIII, 21).

10. Evcil Olmayan Hayvanlar (كتاب الوحوش)

Beş alt bölüm ve 37 kısımdan oluşan bu bölümde ceylanlar, antiloplar, geyikler, sığırlar, ahırlar, barınaklar, eşekler, eşek sesleri, deve kuşları, gergedanlarla ilgili kelimeler açıklanmıştır (İbn Sîde, tsz.: VIII, 21- 58).

11. Yırtıcı Hayvanlar (كتاب السباع)

Bu bölüm üç alt bölüm ve 47 kısımdan oluşmaktadır. Canavar sürüleri, arslan isimleri ve özellikleri, arslan yavruları, kaplanlar, kurtlar, sırtlanlar, tilkiler, tavşanlar, köpekler, kediler ve bu hayvanlarla ilgili kavramlara bu bölümde yer verilmiştir (İbn Sîde, tsz.: VIII, 58- 90).

12. Haşaralar (كتاب الحشرات)

Bu bölüm yirmiyedi kısımdan oluşmaktadır. Arap tavşanı (çöl faresi), kirpi, kertenkele, fare, gelincik, akrep, öremcek ve karıncalar vb. hayvanları ve aynı zamanda bunlarla ilgili kelimelerin bu çerçevede ele alındığı görülür (İbn Sîde, tsz.: VIII, 91- 123).

13. Kuşlar (كتاب الطير)

Bu bölüm, iki alt bölüm ve 28 kısımdan oluşmaktadır. Burada kuşların çiftleşmesi, yumurtlaması, uçuşu, kuş yavrusu, kuş yuvası, kuş sürüleri, yırtıcı kuşlar, güvercin, küçük kuşlar, arı, sinekler gibi hayvan isimleri ve kavramları toplanmıştır (İbn Sîde, tsz.: VIII, 124-186).

14. Yıldızlar (كتاب الأنواء)

Bu bölüm beş alt bölüm ve 31 kısımdan oluşmaktadır. Gökyüzü, yörüngeler ve özellikleri, burçlar, güneş ve isimleri, güneş doğuşu, batışı, tutulması, ay ve isimleri, yıldızların hareket edişi, İslamda günlerin isimleri, İslam öncesi günlerin isimleri, gece vakitlerinin isimleri, sabahın ve gündüzün isimleri bu bölümde ele alınmıştır (İbn Sîde, tsz.: IX, 2- 62).

15. Zamanlar ve Rüzgarlar(كتاب الدهور والأزمنة والأهوية والرياح)

Bu bölümde 52 alt bölüm 110 kısım bulunmaktadır. Zaman, çağ isimleri, yıl isimleri, sıcak günlerin özellikleri, terleme, soğuk gece ve günlerin özellikleri, rüzgarlar, bulutlar, gök gürültüsü, şimşek, yağmurlar, kar, seller, su isimleri, sulama, suda yüzme, boğulma, köprüler, fiskiye, su kovası, deniz sahili, gemi, nehirler, pınarlar, kuyu isimleri, kuyunun çökmesi, kuyu temizliği, küçük kuyular, havuz, sarnıç, suyun çekilmesi, çamur, toz, yeryüzü isimleri, dağlar, vadiler, ovalar, kurak yıllar, otlaklar vb. konularla ilgili kavramlar ayrıntılı biçimde sözcüklerin morfolojik özellikleri üzerinde durularak verildiği görülmektedir (İbn Sîde, tsz.: IX, 62- X(2-223), XI, 101).

16. Hurma (كتاب النخل)

Bu bölüm, 35 alt bölüm ve 381 kısımdan oluşmaktadır. Hurma, hurmanın dikimi, aşılınması, hurma türleri, hurma suyu, elma, alıç, şeftali, fıstık, nar, şifalı bitkiler, madenler, altın, gümüş, kurşun, demir, dirhem ve dinar değiştirilmesi, yol isimeri, göç etme, gurbetlik, vatana dönüş, ikamet, huzur, kolaylık, zorluk, uzlaşma, işbirliği, benzerlik, zulüm, düşmanlık, şüphe, hakikat vb. aslında birbiriyle tam ilgisi olmayan çok sayıda kavram burada toplanmıştır (İbn Sîde, tsz.: XI, 102- XII (2-329), XIII, 169).

17. Künyeler (كتاب المكنيات والمبنيات والتمثيات)

Sekiz alt bölümden oluşmaktadır. Bu bölümde baba (أبو), anne (أم), oğul (ابن) vb. sözcüklerle oluşturulan künyelere verilmiştir (İbn Sîde, tsz.: XIII, 169- 223).

18. İkillemeler (كتاب المثنيات)

14 alt bölüm ve 11 kısımdan oluşan bu bölümde ikilemelerden oluşan isimler, mastarlar ve bazı farklı kullanımlar ele alınmıştır. Örneğin iki beyaz (الأبيضان) ekmek ve su için, iki kırmızı (الأحمران), şarab ve et için, iki yeni (الجديدان) gece ve gündüz için, iki Basra (البصرتان) Kûfe ve Basra için, kullanılmaktadır (İbn Sîde, tsz.: XIII, 223- 258).

19. İki Karşıt Anlama Sahip Kelimeler (كتاب الأضداد)

Bu bölüm 33 alt bölüm ve 36 kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümde karşıtlık, bedel (açıklayıcı), hemzenin kullanımı, edatlar, tasğir (küçültme) yapıları gibi daha çok biçim bilgisiyle ilgili kavramlar açıklanmıştır (İbn Sîde, tsz.:

XIII, 258-XIV, 122).

20. Fiiller ve Mastarlar (كتاب الأفعال و المصادر)

99 alt bölümden ve 21 kısımdan oluşan bu bölümde fiil ve mastarlarla ilgili biçim bilgisi konuları ele alınmaktadır (İbn Sîde, tsz.: XIV, 122- XV, 95)

21. Maksur ve Memdud (كتاب المقصور والممدود)

57 alt bölüm ve 103 kısımdan oluşan bu bölümde sonu elif maksure ve elif memdude olan kelimeler biçim bilgisi özellikleri verilerek açıklanmakta ayrıca eril ve dişil kelimeler üzerinde durulmaktadır (İbn Sîde, tsz.: XIV, 122- XV, 95- XVI (2-191), XVII, 167)

Kitabın Yöntemi

İbn Sîde (1996: I, 38) kitabında sözcükleri verirken aşağıdaki dört ilkeyi gözettiğini belirtmektedir.

1. Genelden özele
2. Bütünden parçaya
3. Cevherden (özden) araza (geçici/ikincil) olana
4. Nicelikten niteliğe
5. Sınırları belirleyip analiz etme
6. Sözcüğün birden fazla anlamı varsa ve kitapta farklı yerlerde geçiyorsa önceki geçtiği yere ya da sonraki geçeceği yere işaret etme

Sözcüklerin Açıklaması

1. Kısa betimleyici bir açıklama
2. Ayrıntılı betimleyici bir açıklama
3. Eş anlamlılarla açıklama
4. Karşıt sözcükle açıklama
5. Daha önce açıklaması yapılmış sözcükle kıyaslayarak açıklama
6. Genel açıklama

Daha önce açıklaması yapılmış sözcükler sonraki bölümlerde geçtiğinde önceki açıklamaya bir gönderme, sonraki bir bölümde ayrıntılı açıklanacak bir sözcüğe önceden değinildiğinde ise önceki açıklamaya bir gönderme yapılmaktadır. Sözcüklerin isim formunda ise çoğunlukla sözcüğün çoğulu verilmekte ve sözcüğün eril-dişil özellikleri belirtilmektedir. Ayrıca zaman zaman sözcüklerin biçimsel değişimlerine de yer verilmektedir. Örneğin “haftanın günleri”nin

açıklandığı bölümde her günün isminin morfolojik özellikleri de verilmiştir (İbn Sîde, tsz.: IX, 42). “Güneş” kelimesiyle ilgili sözcüğün etimolijisi yapılmış ve aynı kökten türeyen “güneşlendi/تشمس” gibi kavram alanı zenginleştirilmiştir (İbn Sîde, tsz.: IX, 18-19).

Değerlendirme

el-Muhassas konulu sözlük olması açısından çok kıymetli bir sözlüktür. Ancak bugünkü sınıflandırma ve tasnif ilkeleri açısından bakıldığında bazı karışıklıklar dikkat çekmektedir. Bazıları bu durumun yayıncıdan ve müstensihden kaynaklandığı görüşündedir (Kelantan, 2001: 139). Yazarın kendi sınıflandırmasındaki bazı tercihlerinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Ancak günümüz anlam alanı çalışmaları doğrultusunda tasnif yapılabilmesi sözlüğü daha da değerli hale getirecektir. Zira kitaptaki bölüm alt bölüm ve kısımlar arasındaki ilişki belirgin değildir. Alt bölüm ya da kısım bazen bir kavramı alanını temsil etmediği görülür.

İkinci bölüm (iç güdüler)deki “yüzünün ve bedeninin güzelliği çirkinliği”, insanın “cömertliği”, “akıl”, “zeka”, “bilgi”, “deneyim”, “yürüyüş tarzları ve farklılıkları”, “insanın aile efradı ve kabilesi”, “kral, kralın takıları, tahtı, elbisesi, dostları” bölümle ilişkisini kurmak zor görünüyor. Üçüncü bölüm (kadınlar)daki “zinet eşyaları, giyimi ve kuşamı” kısımların dördüncü bölüm “elbise” bölümünde olması daha uygun gözükmemektedir. Beşinci bölüm (yemek)de “hastalıklar”, “oburluk”, “açlık, susuzluk”, “kaplar”, “hastalıklar, ağrılar ve tedavileri”, “uyku ve uyku azlığı”, “nikah”, “ev isimleri”, gibi kavramlar farklı bölüm ve başlıklar altında ele alınması düşünülebilir. Kuşkusuz yemek yemekle hastalık, yemekle uyku arasında bir ilişki söz konusudur. Buna konulu bir sözlük aracılığıyla dikkat çekilmesi etkileyicidir. Ancak günümüz şartları açısından bakıldığında ise konulu bir sözlük hazırlanacak olsa mutlaka hastalık ve sağlıkla ilgili müstakil bir bölüm oluşturulurdu. Kitapta deve, at, haşaralar, kuşlar, yırtıcı hayvanlar, yıldızlar için ayrı bölüm oluşturulması dönemin sosyo-kültürel yapısını yansıtmaktadır. O toplumun en değerli varlıkları arasında at, deve bulunmaktaydı. Onbeşinci bölümdeki zaman ve meteoroloji kavramları ayrı bölümlerde verilmesi uygun olabilirdi. Yukarıda nasıl yemek ile hastalık konuları ayrı değerlendirilmemişse burada da zaman ve hava durumu, yağmur, bulut, su konuları ayrı değerlendirilmemiştir. Onaltıncı bölüm (hurma) bahsinde diğer meyve isimleri vb. kavramlar dikkat çekmektedir. Bu

bölümün meyve sebze başlığı altında oluşturulması düşünülebilirdi. Ancak hurmanın dönemin toplumu için önemi dikkate alındığında hurma üst başlığının bir düşünceyi yansıttığı gözardı edilemez.

Bu sözlükte, zamanın şartları dikkate alınarak siyaset ve yönetim, insan toplulukları, su, sağlık ve hastalık, meyve sebze vb. tasnifler yapılması mümkündür. Kral, kral tahtı vb. yönetimle ilgili kavramların “iç güdüler” bölümünde yer verilmesi yazarın yönetimi hırsla ilişkilendirdiği düşüncesini ima etmekte diğer yandan yönetimle ilgili ciddi başka kavramlara yer verilmemesi bu konudan uzak durulduğu izlenimi de vermektedir. Benzer şekilde ekonomi kavramlarının müstakil bir bölüm halinde değil ancak hurma, deve, at, dericilik vb. ziraat, hayvancılık ve el zanaatları çerçevesinde ele alındığı görülmektedir.

SONUÇ

Konulu sözlükler başka bir deyişle kavram alanı sözlükleri bir dilin yapısının, anlatım inceliklerinin ortaya konmasında ve o dili ana dili olarak konuşan toplumun kavram haritasının çıkarılmasında belirleyici bir unsurdur. İbn Sîde'nin incelediğimiz el-Muhassas sözlüğü dilbilim çalışmalarına katkı sağlayacak nitelikte filolojik unsurlar ve sözcüklerin gelişim sürecini izleme imkanı verecek biçim bilgisi verileri içermektedir. Hiç kuşkusuz bu sözlük başta aynı anlam alanı içindeki sözcükler arasında karşılaştırma yapma imkanı vermesi hasebiyle dil öğrenimine katkısı olacaktır.

Bir dilin söz varlığı ve temel kavramları o dilin zihin kodlarını ve kültür yapısını oluşturmaktadır. Arapçanın klasik sözlükleri arasında yer alan el-Muhassasın konularının tasnifine günümüz verileri ışığında bakıldığında bazı problemler olmakla birlikte bu sözlük, Arap dili kavram haritasının çıkarılmasında faydalı olacağı gibi günümüzde kavram alanı sözlüklerinin hazırlanmasında metodolojisiyle ve sözvarlığıyla ışık tutacak niteliktedir.

KAYNAKÇA

Abdu'l-Celil, Mangur, (2001). *'İlmu'd-Delale Usûluhu ve Mebâhisuhu fi't-Turasi'l-'Arabî*, Dimeşk

Aksan, Doğan, (2009). *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçe Anlambilim*, Ankara: Engin Yayınevi.

- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsu'd-dîn Ahmed b. Muhammed Ebû Bekr [ö. 681H], (1994). *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâu'z-Zamân*, Tah. İhsan Abbâs, C. I-VIII, Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâîl [ö. 458H], (1996). el-Muhassas, C. I-V, Tah. Halîl İbrâhim Ceffâl, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâîl [ö. 458H], (ts). el-Muhassas, C. I-XVII, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye
- Kelantan, Abdu'l-Hamid Heyfâ, (2001). *Nazariyyatu'l-Hukûli'l-Dilaliyya*, Dirâse Tatbîkiyye fi'l-Muhassas li İbn Sîde, Risâlatu'd-Doktûra, Câmîatu Ummi'l-Kûra, Mekke.
- Korkmaz, Zeynep. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Omar, Ahmed Muhtar, (2006). *İlmu'd-Dilâle*, el-Kahire: 'Alemlu'l-Kutub.

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA TERMINOLOJİ YÖNETİMİ: TÜRKÇE-ALMANCA DİL ÇİFTİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA*

Zehra GÜLMÜŞ** ; Murat ERBEK***

ÖZET

Yükseköğretim kurumlarında çeviri talebinin artış göstermesi çeşitli terminoloji sorunlarını beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada yükseköğretim terimlerinin çevirisinde ne tür sorunlar yaşanmaktadır sorusuna cevap aramak üzere Anadolu Üniversitesi bünyesinde yürütülen "Anadolu Üniversitesi Kurumsal Çevirilerinde Standardizasyonu Sağlama Odaklı Üç Dilli (Türkçe-İngilizce-Almanca) Terim Belleği Oluşturma Projesi" başlıklı bilimsel araştırma projesi tanıtılacak ve ilk kısmi sonuçları ele alınmaktadır. Bu çerçevede üniversite bünyesinde Almancaya çevrilmesine gereksinim duyulan metinler taranarak sık kullanılan terimler tespit edilmiştir. Söz konusu Türkçe terimlerin çevirisinde karşılaşılan sorunlar tanımlandıktan ve değerlendirildikten sonra ilgili terimlere Almanca karşılık önerileri getirilmiştir. Bu süreçte işveren, çevirmenler, teknik personel ve karar vericilerin işbirliği içerisinde çalışmasının gerekliliği ve önemi ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak bir bilgisayar destekli çeviri yazılımı olan SDL Trados yardımıyla işveren, çevirmen ve karar vericilerin bir arada işbirliği içerisinde çalışabileceği sunucu tabanlı çevrimiçi bir işbirliği platformu kurulmuştur. Bu platformda adı geçen çeviri yazılımıyla entegre çalışan çevrimiçi bir terim belleği oluşturulması hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: kurumsal çeviri, yükseköğretim terimleri, terminoloji yönetimi, terim belleği

TERMINOLOGY MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: A STUDY ON THE TURKISH-GERMAN LANGUAGE PAIR

ABSTRACT

The increase in demand for translation in higher education institutions has brought various terminology problems. In this regard, this study aims to identify the problems encountered in the translation of higher education terms. In accordance with this aim, in this study, the research project entitled "Creating a Trilingual (Turkish-English-German) Term Base to Ensure Standardization in the Institutional

*Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje no: 1409E397).

**Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, e-posta: zgulmus@anadolu.edu.tr

***Arş. Gör. Anadolu Üniversitesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, e-posta: muraterbek@anadolu.edu.tr

Translations of Anadolu University" carried out at Anadolu University will be presented and the initial results of the project will be discussed. Within this scope, the texts that need to be translated into German at the institution were examined to identify the frequently used terms. The problems encountered in the translation of the Turkish terms were identified and evaluated. In the following stage, German equivalents to these terms were proposed. Within this period, it was noticed that it is necessary and important for employers, translators, technical staff and decision makers to work in cooperation. Consequently, by using the computer-assisted translation software suite SDL Trados, a server-based collaboration platform, where employers, translators and decision makers can work together, was installed. In this platform, we aim to create an online termbase which is integrated with the software suite.

Keywords: *institutional translation, higher education terms, terminology management, termbase*

1. GİRİŞ

Kurumlar arası ilişkilerin uluslararası düzeyde artış göstermesi yükseköğretim kurumlarında da gözlenmektedir. Uluslararası değişim programlarına ilginin artması, öğretim elemanları ve öğrencilerin yürüttüğü uluslararası projelerin çoğalması, üniversitelerin web sitelerini çok dilli hazırlama çabaları ve üniversite bünyesindeki çeşitli birimlerde yürütülen uluslararası ilişkiler farklı türde birçok metnin çeşitli dillere çevrilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu noktada yapılan çeviriler hem kurumlar arası yazışmaların sağlıklı yürütülebilmesi hem de kurum imajının korunması açısından önem arz etmektedir. Nitekim yükseköğretim kurumlarında çeviri ihtiyacının artış göstermesi çeviri ve terminoloji sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Anadolu Üniversitesi (AÜ) örneği ele alındığında karşılaşılan sorunların genel olarak tutarlı terminoloji ve dil kullanımı eksikliğinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu sorunlardan ayrıntılı şekilde aşağıda söz etmeden önce çalışmanın temelini oluşturan ‘terim’, ‘kurum’ ve ‘kurumsal çeviri’ gibi kavramlar çeviribilim çerçevesinde ele alınacaktır. Ardından AÜ için Türkçeden Almancaya yapılan çevirilerin konum ve önemi belirtilip, Türkçe yükseköğretim terimlerinin Almanca çevirisinde karşılaşılan sorunlar somut örnekler üzerinde irdelenecek ve tartışılacaktır. Çalışmanın sonuç kısmında çeviri sürecine dâhil olan bireyler arasında sağlıklı bir işbirliğinin sağlanması, uzun vadeli terminoloji yönetimi ve yukarıda bahsedilen sorunların çözümü noktasında bilgisayar destekli çeviri yazılımlarının ne gibi katkılar sağlayabileceği konusu ele alınacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Uluslararası işbirliklerinin artması çevrilmesine ihtiyaç duyulan uzmanlık metinlerinin sayıca artmasına ve kapsamının genişlemesine neden olmakla beraber, ‘terim’, ‘kavram’, ‘terminoloji’, ‘terminoloji yönetimi’ ve ‘uzmanlık çevirisi’ gibi kavramların çeviribilim ve terimbilim gibi alanlarda daha detaylı sorgulanmasına ve araştırılmasına zemin hazırlamıştır. ‘Terim’ genel olarak “bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2011, 2330). ‘Terim’ bir kavramın herhangi bir dil sistemi ve uzmanlık alanı içerisinde spesifik, tanımlanmış ve net bir sözcük olarak yer alması iken ‘kavram’ ise “bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva, konsept, nosyon” şeklinde ifade edilmektedir (TDK, 2011, 1358). “Bir sanat kolunda, bilim dallarında veya teknik alanlarda özel olarak kullanılan terimlerin tümü[ne]” o dalın ‘terminolojisi’ denir (TDK, 2011, 2330). Bu çalışmada ‘yükseköğretim terminolojisi’ ifadesi yükseköğretime ilişkin terimlerin tümünü kapsamaktadır. Bu bağlamda ‘terminoloji yönetimi’ genel olarak terim ve kavramların saklanması, işlenmesi, derlenmesi ve sunulmasıyla ilgilenmektedir. Terminoloji çalışmalarının öncelikli amacı kavram ve terimler arasındaki ilişkinin sağlıklı çözümlenmesidir. Bu bağlamda sözcüklerin ‘eşadlı’, ‘eşanlamlı’ ve ‘çokanlamlı’ olabilmesi terminoloji yönetiminde en sık rastlanan sorunlar arasındadır (Arntz, 2003, 80). Terminoloji sorunları özellikle diller arası uzmanlık iletişimde yani uzmanlık çevirisinde ortaya çıkmaktadır. Uzmanlık çevirisinde terimleri bir başka dilde eşleştirme çabası olduğundan terim içeriklerinin diller arasında eşleşmemesi veya bir terimin karşılığının bir başka dilde bulunmaması gibi çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu tür sorunların çözümü noktasında Arntz’a göre ‘tanımlama’ işlemi önemli rol oynamaktadır. Terim tanımları belirli ilkeler göz önünde bulundurularak yapılmalı, olabildiğince kısa olmalı ve ilgili terimin ayırt edici niteliklerini net bir şekilde ifade etmelidir (Arntz, 2003, 81). Çalışma kapsamında tanımlanması gereken bir diğer kavram ise ‘kurumsal çeviri’ ifadesidir. Belli bir kurumun (resmi daireler, uluslararası teşkilatlar veya özel şirketler vb.) belli bir kitleye seslenme amacıyla çeviriyi kullanması durumunda kurumsal çeviriden bahsedilir (Koskinen, 2008, 22). Burada önemli olan nokta, kurumun hem kaynak hem de erek metnin yazarı konumunda bulunması (Koskinen, 2011, 57) ve yapılan çevirilerin çevirmeni değil doğrudan kurum imajını

etkilemesidir. Kurumsal çeviride bir belge ve onun çevirisinin aynı ölçüde ‘özgün’ olması önemlidir. Bir başka deyişle kaynak metin ve çevirisinin okuyucular tarafından sanki aynı metinlermiş gibi algılanması gerekmektedir (Koskinen, 2011, 58). Sonuç olarak farklı dillerde aynı mesajı tam anlamıyla koruma çabası hem terim karşılıkları hem de dil kullanımı bakımından kurumsal çeviride eşdeğerliğin ısrarla vurgulanmasına sebep olmaktadır.

3. ANADOLU ÜNİVERSİTESİNDE ALMANCA ÇEVİRİLER

AÜ'nün uluslararası ilişkilerinde genellikle İngilizce kullanılsa da Almanca hâlâ önemli bir yere sahiptir. Bunun başlıca nedeni, AÜ'nün 1986 yılında Almanya'nın Köln kentinde açtığı AÜ Açıköğretim Fakültesi (AÖF) Batı Avrupa Bürosudur. Anılan büronun Batı Avrupa Programlarına kayıtlı öğrencilere açık yükseköğretim hizmetlerini yerel olarak sunmaya başlamasıyla beraber Türkçe Almanca dil çiftinde farklı metin türlerinde çevirilere ihtiyaç doğmuştur. Bunlar, örneğin sınav organizasyonu kapsamında farklı Alman kurum ve kuruluşlarla yapılan resmi yazışma metinleri, protokoller, sözleşmeler ile öğrenci işleri kapsamında yer alan çeşitli belgelerin çevirileridir. AÜ'nün Türkçe Almanca çeviri ihtiyacı sadece Batı Avrupa Bürosunun hizmetlerinin kapsamıyla sınırlı değildir. Örneğin, geçmiş yıllarda AÜ ve Köln Üniversitesi arasında imzalanan akademik işbirliği protokolü, Güzel Sanatlar Fakültesinin Köln kentinde *Anadolu Üniversitesi Sanat Galerisi*'nde açtığı sanat sergileri için hazırlanan katalog, afiş ve basın duyuruları, AÖF'ün *Türkçe Sertifika Programı* tanıtım web sitesi, broşür ve afişleri Almancaya çevrilmiştir. AÜ'de henüz çeviriden sorumlu ayrı bir çeviri birimi bulunmadığı için çeviri taleplerinin hangi kapsamda, kim tarafından sağlanacağı kurumca belirlenmemiştir. Bir çeviriye ihtiyaç duyulduğunda çeviri bir yabancı dil ile ilgili akademik birim yöneticisinden ya da doğrudan bir yabancı dil bölümünde görevli tanıdık bir öğretim elemanından rica edilir. İlgili kişinin ders yükü, akademik çalışmaları ve var ise idari görevin yanı sıra söz konusu çeviri yapılıır. Kısa zamanda yetişmesi gereken kapsamlı çeviriler meslektaşlar arası paylaşılarak tamamlanır. Çok sık olmamakla birlikte, çevirilerin yabancı dil ile ilgili birimin bilgisi ve sorumluluğu dışında yabancı dili iyi olduğu düşünülen, gerçekte söz konusu çeviri için yeterli dil ve uzmanlık bilgisine sahip olmayan öğrenci işçiler tarafından yapıldığı da olmaktadır. Bu gibi durumlarda ve yabancı dil uzmanı olan ancak başlıca görevi çeviri olmayan kişiler tarafından

yapılan çevirilerde, özellikle de çeviri farklı kişilere bölünerek yapıldığında yine yabancı dil uzmanlarınca yapılan editörlük işi bir yeniden çeviriye dönüşebilmektedir; bu da bir zaman kaybına neden olmaktadır. Ancak çevirilerin genelde çok kısa bir sürede talep edilmesi, birçok çevirinin ciddi bir editörlük sürecinden geçmeden teslim edilmesine sebep olmaktadır. Bu tür çevirilerde dil bilgisi ve yazım hataları, metin türü bağlamında anlatım bozuklukları ve terminoloji kullanımında hata ve tutarsızlıklara rastlanmaktadır. Bu da özellikle çevirinin yayınlandığı durumlarda (basılı ya da çevrimiçi) kurum imajını sarsmaktadır.

Yurtdışındaki üniversiteler bu tür çeviri sorunlarını günümüzde, büyük kurum ve kuruluşların da yaptığı gibi, sistematik ve profesyonel bir ‘çeviri yönetimi’ ile çözmeye çalışmaktadır. Örneğin Almanya’da birçok üniversitenin web sitesinde üniversite ‘çeviri ofisinin’ hazırladığı ilgili kuruma özgü bir Almanca-İngilizce terimler sözlüğü ve bunun yanı sıra İngilizce yazışma usul ve esasları belirleyen yönerge ve şablonlara erişilmektedir. Buna göre, tüm üniversite personelinin çeviri ve İngilizce yazışmalarda verilen terminoloji ve yönergeye uyulması talep edilmektedir. Çeviri istekleri ise üniversitenin çeviri ofisinden çevirinin uzmanlık alanı, metin türü, kapsamı, yayınlanıp yayınlanmayacağı, teslimatın hangi tarihte arzu edildiği gibi bilgileri içeren resmi bir başvuru formu ile yapılmaktadır. *Anadolu Üniversitesi Kurumsal Çevirilerinde Standardizasyonu Sağlama Odaklı Üç Dilli (Türkçe-İngilizce-Almanca) Terim Belleği Oluşturma Projesi*’nin amacı, bu ya da buna benzer bir tür çeviri yönetim biçiminin temelini AÜ içinde sağlamaktır.

4. YÖNTEM

AÜ’de bir terim belleği oluşturmak için öncelikle üniversitenin farklı birimlerde geçmişten bugüne dek hazırlanan çeşitli metin türlerindeki çift dilli metinler çevirmenler tarafından tarandı ve daha sonra yapılacak çevirilerde de kullanılması beklenen ve anılan metinlerde sıklıkla yer alan Türkçe terimler geçmişte kullanılan yabancı dil karşılıkları ile çevrimdışı kaydedildi. Bir sonraki aşamada yaklaşık 800 girdiyi kapsayan listede yer alan her bir terim çevirisi ile karşılaştırarak incelendi; hatalı, eksik ya da tutarsız olan çeviriler düzeltildi. Nitelikli bir terim belleği oluşturma çalışması çevirmenlerin yüksek derecede dil ve kültür donanımına sahip olmasına bağlı olduğu için (Schmitz 2007: 540), projede yer alan çevirmenler kaynak yükseköğretim kültürünün yanı sıra erek yükseköğretim kültürünü de

yakinen bilenler arasından seçildi. Nitekim çevirmenlerden beklenen, “işlevsel çeviri kuramı”nda da önerildiği gibi terimlerin yer alacağı çeviri metinlerin ‘amacı’ doğrultusunda terimlerin “işlevsel eşdeğerini”, daha doğrusu “karşılığını” (Stolze 2013: 215-226; Schmitz 2007: 540) bulmaktır. Bu nedenle çevirmenler günümüz profesyonel ‘çeviri yönetim’ yöntemlerine (Schmitz 2007: 539) başvurmuş; güvenilir başvuru kaynaklarından bilgi almıştır. Bunlar, örneğin, Türkçeden Almancaya çeviriler için yaklaşık 180 yabancı ülkenin okul/yüksekokul diplomalarının Almanya’daki denkliğine ilişkin bilgiler içeren Almanya Federal Cumhuriyeti Eyalet Kültür Bakanları Daimi Konferansının *Anabin* veritabanı (KMK, 2016), Alman Akademik Değişim Servisi (DAAD, 2016) ve Alman yükseköğretim kurumlarının web sitelerinde yer alan bilgiler, çeşitli tek ve çift dilli sözlükler vb.dir.

5. BULGULAR, YORUM ve TARTIŞMALAR

Arntz’a göre terminoloji karşılaştırmalarında ortaya çıkan sorunlardan biri, iki ayrı dilde var olan iki terimin örtüşmemesi ya da henüz adlandırılması yapılmadığı için dilin birinde var olmamasıdır. Bu nedenle sistematik çok dilli bir terim karşılaştırması nitelikli uzmanlık alan metni çevirilerinin temelini oluşturmaktadır (Arntz, 1999, 81). Alman yükseköğretim sisteminin Türk yükseköğretim sistemi gibi tek tip düzenlenmemiş olması ve bu nedenle her bir üniversitenin kendine özgü bir teşkilat yapısına ve terminolojiye sahip olması, Türkçe-Almanca dil çiftiyle çalışan çevirmenlerin doğru terim karşılığı bulmasını ayrıca zorlaştırmıştır. Bu nedenle terim belleğinin çevirilerde terim tutarlılığını sağlamak için ne denli yararlı olacağını bir kez daha ortaya koymuştur. Türkçe-Almanca yükseköğretim terimleri çevirisinde terimlerin tam olarak örtüşmemesi nedeniyle ortaya çıkan sorunlar çeviribilimde genel/tipik terim çeviri sorunları olarak bilinmektedir; örneğin bir terim için bir karşılık yoktur ya da karşılık için birden fazla seçenek vardır. Sıkça karşılaşılan diğer bir durum ise terimlerin anlam boyutunda farklılık göstermesi (daha geniş ya da dar olması) nedeniyle tam bir eşdeğer karşılık yerine ancak kısmen bir eşdeğerliğin bulunabilmesidir. (Arntz, 1999, 80-81; Stolze, 2009, 74-75; Mayer 2013: 210) Sözü edilen bu sorunlar aşağıda örneklendirilmektedir.

Türkiye’de üniversitelerimizin akademik ve yönetsel olarak en üst düzey yetkilisi hep bir “Rektör” iken Alman yükseköğretim sisteminde en yüksek yetkili bir “Rektor” ya da “Präsident”tir, bir

başka deyişle iki farklı adlandırma vardır. Bununla beraber, Almancadaki “Rektor” bir ilk ya da orta eğitim kurumunun yöneticisi, yani ‘Okul Müdürü’ için de kullanılabilirdiğinden birçok üniversite “Präsident” ifadesini tercih etmektedir. Genelde var olan Türkçe-Almanca çevirilere baktığımızda “Rektör”ün hep “Rektor” olarak çevrildiğini ve bu şekliyle yerleşmiş olduğunu tespit ettiğimizden biz de “rektör” için “Rektor” demeye karar verdik. “Rektör Yardımcısı”, “Dekan Yardımcısı” vb. “Yardımcı”lar için de yine Almancada iki seçenek bulunmaktadır: “Vize-Rektor”, “Vize-Dekan” ya da “Pro-Rektor”, “Pro-Dekan” vb. Buradaki tercih çevirmenlere bağlıdır. Ancak dikkat edilmesi gereken, yönetici düzeyindeki “Yardımcı”ların tamamının aynı biçimde çevrilmesidir. Söz konusu Almanca olduğunda çok basit gibi görünen bir çeviri bile sorun oluşturabilmektedir, örneğin “öğrenci” sözcüğünün Almanca çevirisi (Stolze, 2009, 324). Almancada meslek/statü ifade eden isimlerde tekil ve çoğulun yanı sıra eril ve dişil ayrımı da yapıldığından, günümüzde çeviride cinsiyet odaklı sosyokültürel hassasiyetler dikkate alınır; çeviride ve okunabilirlikte kolaylık sağlayan biçimler tercih edilmektedir. Buradan yola çıkarak biz de eril-tekil “Öğrenci” için “Student”, çoğulu için “Studenten”, dişil-tekil öğrenci için “Studentin”, çoğulu için “Studentinnen”, ikisine birden hitap ederken “Studentinnen und Studenten” ya da diğer yazılış biçimleri ile “StudentInnen”, “Studenten/-innen” gibi isimler için birçok Alman üniversitesi gibi “Studierende” ifadesini kullanmayı tercih ettik. Bu tercihin, örneğin Öğrenci Belgesi, Öğrenci Kimliği ve öğrenciye seslenişin yer aldığı çeşitli yazışma ve konuşma metinlerinin çevirisinde kolaylık sağlayacağını düşünüyoruz.

Yükseköğretim terim çevirisinin bazen adeta karma bir sorun yumağına dönüştüğünü gösteren çarpıcı bir örnek ise “Sosyal Bilimler Enstitüsü”nün Almanca çevirisidir. Alman yükseköğretim sistemini iyi bilmeyen çevirmenlerce yapılan hatalardan biri, “Sosyal Bilimler Enstitüsü”nü “düzanlamsal eşdeğerliği” (Koller 230-231; Berk, 2005, 98 ve 116) ile “Institut für Sozialwissenschaften” olarak çevirmektir. Oysa bu çeviri, yukarıda sözü edilen iki dilde yer alan kavram/terimler arasındaki farklı anlam genişliği sorunu nedeniyle doğru değildir. Çünkü, Alman yükseköğretim sistemindeki “Institut” birimleri Türkiye’deki gibi lisansüstü programların açıldığı akademik birimler değil, daha çok “Araştırma Enstitüleri”dir. Bununla beraber “Institut” birçok üniversitede “Bölüm” için de kullanılmaktadır. Lisansüstü programların açıldığı yer için Almancadaki “Graduiertenschule” birim

ismini de kullanmak doğru değildir, çünkü bu birimlerde geleneksel olarak yüksek lisans programları değil, ancak bazı doktora programları açılmaktadır. Almanya'nın Bologna sürecine katılması ile birlikte lisans, yüksek lisans ve doktora olmak üzere üç basamaklı bir yükseköğretim sürecine geçen Alman üniversiteler bir yanlış anlamayı önlemek için İngilteredeki "Graduate School" terimini "ödünçlemiş" (Berk, 1999, 141), yani İngilizce biçimini kullanmaya başlamıştır. "Sosyal Bilimler" in karşılığı olarak kullanılan "düzanlamsal eşdeğerlik" "Sozialwissenschaften" ise anlam boyutu ile "Toplum Bilimleri" dir. Türkiye'deki lisansüstü programların yer aldığı "Sosyal Bilimler" alanı ise Almancada tek bir terim ile ifade edilememektedir. Bu nedenle karşılık olarak bir açıklama yapılarak bu alanı kapsayan isimlerin/alanların sıralanması gerekmektedir. Sonuç itibarı ile "Sosyal Bilimler Enstitüsü" nün Almanca çevirisi için ancak aşağıdaki karşılık önerilebilmiştir: "Institut (Graduate School) für Geistes-, Sozial- und Wirtschaftswissenschaften". Bununla beraber terim belleğindeki açıklama kısmına "Enstitü" lerin yüksek lisans ve doktora programlarının yürütüldüğü birim olduğuna dair bir açıklama eklenmiştir. Çeviri terim belleklerinde bu tür çevirmen notları "çeviri denkleştirme yöntemleri" olarak kabul edilmektedir. (Stolze, 2009, 360-365) Açıklama yapmayı gerek gördüğümüz diğer bir terim ise "Yükseköğretim Kurumu" dur (YÖK). Çeviri metinlerinde zaman zaman sadece yine "düzanlamsal" eşdeğerliği ile "Hochschulrat" olarak çevrilen terimin Türkçede Alman üniversiteleri içinde yer alan "Yükseköğretim Kurulu" ndan ayrı bir teşkilat birimi olduğunu belirtmek için, "Hochschulrat der Republik Türkei (YÖK)" ["Türkiye Cumhuriyet' inin Yükseköğretim Kurulu (YÖK)"] olarak çevirdik; ayrıca açıklama kısmına YÖK' ün Türk yükseköğretim sistemindeki görev ve yetkisini ekledik. Türk ve Alman yükseköğretimlerindeki farklılıklar nedeniyle akademik unvanların Almanca eşdeğeri bulunamayan durumlarda, karşılık olarak İngiltereden ödünçleme yöntemini benimsedik. Örneğin "Yardımcı Doçent" ve "Doçent" unvanları Anglo-Amerikan sistemine dayalı olduğundan İngilizce çevirileri "Assistant Professor" ve "Associate Professor" ile eşdeğer düşünülebilir ve Almanya' da Türkçe unvanların aksine bilindik kabul edilebilir. Son olarak kaynak metinlerde yer alan terim tutarsızlıklarından kaynaklanan bir çeviri sorununa değinmek istiyoruz. AÜ' nün Yunus Emre Kampüsünde örneğin bir "AÜ Misafirhanesi" bir de aynı zamanda bir "AÜ Konukevi" bulunmaktadır. Eşanlamlı olan "misafirhane" ve "konukevi" için Almanca çeviride bir numaralandırma yaparak konukevini "Anadolu

Universität Gästehaus I”, misafirhaneyi ise “Anadolu Universität Gästehaus II” olarak aktardık.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Yukarıda ele alınan örnekler yükseköğretim terimlerinin çevirisinde karşılaşılan sorunlarla ilgili sadece genel bir izlenim ortaya koymaktadır. Ele alınan terminoloji sorunlarına çözüm önerileri getirmek sorunun uzun vadeli olarak çözümü noktasında sadece ilk aşamayı oluşturmaktadır. Kurumsal çeviride terminoloji ve dil kullanımı açısından tutarlılık sağlanırken aynı zamanda bu tutarlılığın uzun vadede uygulanabilir hale getirilmesi gerekmektedir (Schmitz 2007: 546). Günümüzde uzun vadeli terminoloji ve çeviri yönetimi ‘bilgisayar destekli çeviri’ (BDÇ) araçlarından yardım alınarak yapılmaktadır. BDÇ, kısaca bir çevirmenin çeviri sürecini hızlandırmak ve kolaylaştırmak amacıyla bilgisayar yazılımlarından destek alması olarak açıklanabilir. Örneğin yürüttüğümüz projede kullanmayı uygun gördüğümüz BDÇ yazılımı SDL Trados'un çalışma mantığında çeviride terminoloji ve dil kullanımı açısından tutarlılık sağlama odaklı üç bileşen yatmaktadır: çeviri belleği, terim belleği ve proje yönetimi platformu. Trados desteğiyle yapılacak bir çeviri faaliyetinde çevirmen çevirdiği segmenti onayladığında bu segment içerisindeki kaynak ve erek çeviri birimleri eşleştirilmek suretiyle çeviri belleğine saklanır. Böylece çeviri belleği, daha sonra yapılan çevirilerde aynı veya benzer çeviri birimlerine rastlandığında saklanmış olan bu birimleri çevirmenin kullanımına sunarak dil kullanımında tutarlılık sağlanmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca daha önce BDÇ yazılımlarından hiç yararlanmamış olan çevirmenlerin yazılımı kullanmadan önce yapmış olduğu çevirileri çeviri belleğine yükleme imkânı da bulunmaktadır. Çeviri sürecinde terminoloji yönetimi ise terim bellekleri ile sağlanmaktadır. Terim belleklerine ilgili terim ve erek dildeki karşılıklarının yanı sıra tanım, bağlam bilgisi ve kullanım alanı gibi ek bilgiler de eklenebilmektedir. Çeviri sürecinde herhangi bir segmentte terim belleğine önceden yüklenmiş olan bir terime rastlandığında yazılım arayüzünde bu terimin karşılığı belirir ve çevirmenin kullanıma sunulur. Bu özellikleri itibarıyla terim bellekleri günümüzde terminolojide tutarlılık sağlama amacıyla kullanılabilir en etkili araçların arasında yer almaktadır (Schmitz, 2007; Koskinen, 2011). Çeviri ve terim belleklerinin yönetimi ve çeviri sürecine dâhil olan kişiler arasındaki işbirliğini sağlamak için ise 'groupshare' adı verilen dijital platform kullanılmaktadır. Trados

yazılımla tamamen entegre çalışan bu platform çeviri sürecinde rol alan tüm çalışanları belirli bir çevrimiçi sunucu içerisinde bir araya getirerek aralarındaki işbirliğinin etkili ve hızlı bir şekilde yürütmesine imkân verir. Anılan platformun sağlıklı kullanılabilmesi ve çeviri faaliyetlerinin aksamadan yürütülebilmesi için kurum içerisinde bir çeviri ofisinin bulunması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Arntz, R. (1999). Terminologie der Terminologie [Terminolojinin Terminolojisi]. Snell-Hornby, M., Höning, H., Kußmaul, P. ve Schmitt, P. (Editörler). *Handbuch Translation*. 2. düzeltilmiş baskı. Tübingen: Stauffenburg, 77-82.
- Berk, Ö. (2005). *Kuramlar Işığında Açıklamalı Çeviribilim Terimcesi*. İstanbul: Multilingual.
- Deutscher Akademischer Auslandsdienst (DAAD)*. [Alman Akademik Değişim Servisi] <https://www.daad.de/de/> (2016, Ekim 25).
- Koller, W. (2011). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*[Çeviribilime Giriş] (8., gözden geçirilmiş baskı). Tübingen: A. Francke.
- Koskinen, K. (2008). *Translating Institutions. An Ethnographic Study of EU Translation*. [Kurumların Çevirisi. AB Çevirisi Üzerine Etnografik Bir İnceleme]. Manchester: St. Jerome.
- Koskinen, K. (2011). Institutional Translation [Kurumsal Çeviri]. Gambier, Y. ve Doorslaer, L. (Editörler). *Handbook of Translation Studies*. Cilt 2. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing, 54-60.
- Kultusministerkonferenz (KMK) – Zentralstelle für ausländisches Bildungswesen: Anabin - Anerkennung und Bewertung ausländischer Bildungsnachweise*. [Almanya Federal Cumhuriyeti Eyalet Kültür Bakanları Daimi Konferansı (KMK)-Yurtdışındaki Eğitim Sistemi İçin Merkez: Anabin – Yurtdışı Diplomalarnın Değerlendirilmesi ve Tanınması] <http://anabin.kmk.org/anabin.html> (2016, Ekim 15).
- Mayer, F. (2013). Äquivalenz in der Terminologie [Terminolojide Eşdeğerlik]. Mayer, F. ve Nord, B. (Editörler). *Aus Tradition in die Zukunft. Perspektiven der Translationswissenschaft. Festschrift für Christiane Nord*. Berlin: Frank Timme.
- Schmitz, K. (2007). Translationsqualität durch Terminologiequalität - wie und wo sollte Terminologiearbeit den Übersetzungsprozess unterstützen [Terminoloji Niteliği İle Oluşan Çeviri Niteliği – Nasıl ve Nerede Terminoloji Çalışmaları Çeviri Sürecini Desteklemeli]. Schmitt, P., Jüngst, H. (Editörler). *Translationsqualität*. Frankfurt: Peter Lang.
- Stolze, R. (2009). *Fachübersetzen. Ein Lehrbuch für Theorie und Praxis*. [Uzmanlık Alan Çevirisi. Kuram ve Uygulama Ders Kitabı]. Berlin: Frank & Timme.
- Stolze, R. (2013). *Çeviri Kuramları. Giriş*. 6. Baskıdan Çeviri. (Çev. Dr. Emra Durukan). İstanbul: Değişim.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2011). *Türkçe Sözlük* (11. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TÜRKİYE’DE EDEBİYAT SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ VE KAPSAMLILIKLARIAÇISINDAN EDEBİYAT SÖZLÜKLERİ

Zeliha KAPUKAYA *

ÖZET

Türkçe’de lügat veya kamus olarak adlandırılan sözlükler; bir dilin veya dillerin kelime hazinesini söyleyiş ve yazılış şekilleriyle veren, kelimenin kökünü esas alarak bunların başka unsurlarla oluşturdukları sözleri ve anlamlarını, değişik kullanışlarını gösteren yazılı eserlerdir. Bir dilin veya kültürün genel ve özel alanlarıyla ilgili çeşitli türlerde sözlükler hazırlanabilir. Ansiklopedik, kavramsal, örnekli, tek dilli, çok dilli, eş anlamlı, karşıt anlamlı, karşılaştırmalı, etimolojik, terimler, atasözleri, argo, meslekî terimler sözlükleri mevcut sözlük türleridir.

Sözlük çalışmalarının önemli bir kısmını terim sözlükleri oluşturur. Edebiyat sahasının terimlerini tanımlayan, açıklayan, karşılaştıran ve örneklendiren çalışmalar genel anlamda edebiyat terimleri sözlükleridir. Tanzimat döneminden itibaren edebiyat terimleri sözlükleri klasik belâğat geleneğinden ayrılarak sözlükbilimi sahasında kendine ait bir disiplin geliştirmiştir. Cumhuriyet döneminden günümüze dek edebiyat terimleri sözlükleri, nitelik ve nicelik olarak önemli aşama kaydetmiştir. Ciddi bir kurumsal yapıya ihtiyaç duyulan edebiyat terimleri sözlüklerinin kapsam sorununun ele alınması edebiyat sözlüklerine önemli katkı sağlayacaktır.

Bu bildiride Türkiye’de edebiyat sözlükçülüğü ele alınacak ve edebiyat sözlüklerinin kapsamlılıkları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat Sözlükleri, Sözlükbilim, Yeni Türk Edebiyatı, Edebiyat Bilimi, Kapsamlılık.

THE LEXICOGRAPHY OF LITERATURE IN TURKEY AND THE DICTIONARIES IN TERMS OF ITS COMPREHENSIVENESS

ABSTRACT

Called in Ottoman Turkish, “kamus and lugat”, dictionaries is the written works that gives the pronunciation and the written forms of the vocabulary a language or languages and shows some of them with othem items they create based on the wordswith root of the word and their meaning and various uses. The various types glossaries can be pepare related to the language or culture’s general and specific areas. Encyclopedic, conceptual, single- language, multi- language, synonyms,

* Öğr. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi Balıkesir Meslek Yüksekokulu, e-posta: zelihakapukaya10@hotmail.com

antonyms, opposite meanings, comparative, etymological, terms, proverbs, slang dictionaries and professional terms dictionaries are such as the available types.

The term dictionaries have occurred in a significant portion of the this works. Literary terms defining, describing, comparing and illustrating studies is in general literary terms dictionaries. Literary terms dictionaries separated from the rhetorical tradition and have developed its own discipline from Tanzimat Era. The literary terms dictionaries have made major strides in quantity and quality from the Republican period until the present day. Literary dictionaries that need a serious theoretical problem to be addressed the comprehensiveness of them, will make a significant contribution.

In this paper, literature dictionaries in Turkey will be discussed and literature dictionaries in terms of its comprehensiveness will focus on.

Key Words: *Literature Dictionaries, Lexicography, Modern Turkish Literature, Science of Literature, Comprehensiveness.*

GİRİŞ

Sözlük, bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eser (TDK, 2027) olarak tanımlanır. Sözlükler kendi aralarında ansiklopedik, kuramsal, örnekli, tek dilli, çok dilli, lehçeli, eş anlamlı, zıt anlamlı, kökenbilimsel, argo, terimler, deyimler, atasözleri, mesleki terimler ve karşılaştırmalı sözlükler gibi türlere ayrılır. Edebiyat sözlükleri bu türler arasında terimler sözlüğü sınıflamasına girer.

Terim, bir bilim veya sanat koluna ait bir kavramı anlatan kelimelerdir. Her sanat veya bilim dalının kendine özgü özel bir dili vardır. Bu özel dil, o bilgi kolunun gelişmesini sağlar. Tıpkı hukuk sahasının “ Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü” gibi edebiyat alanının terimlerini açıklayan edebiyat terimleri sözlükleri de mevcuttur.

Her gelenek kendi terminolojisini yaratır. Bir millete has edebiyat geleneğini ise o dile veya kültüre ait kavramlar, motifler ve terimler oluşturur. Edebiyat geleneğini bilmeden o kültürün tarihî yapısını kavramak, anlamak, yorumlamak, çözümlenmek ve düzeyli edebî metin tahlili yapmak mümkün değildir. Yani bir milletin kültürel kodlarını çözümlenmenin en güzel yollarından biri sahip olduğu edebiyatını etraflıca anlamaktır. İşte bu noktada edebiyat sözlükleri önemli işlev görür. Edebiyat terimleri ise edebiyatla ilgili tartışmalarda, sınıflandırmalarda, eleştirilerde, şiir ya da roman gibi

edebiyat eserlerinin çözümlemelerinde kullanılan terimlerdir. Edebiyat terimlerini bilmeksizin ne terimin anlam evrenini kavramak ne de edebi eserin dünyasına nüfuz edebilmek mümkündür. Ayrıca eleştirel düşüncenin edebi eserler üzerinde sağlıklı sonuçlar vermesi yani tenkit fikrinin oluşumu ve gelişmesi de terimlerin doğru anlaşılmasına bağlıdır (Karataş 2006: 411-427) .

Genel anlamda dil ve edebiyat alanıyla ilgili sözlükler dil, edebiyat, kompozisyon, çeviri, tiyatro, tasavvuf alanlarıyla ilgili terimleri kapsar. Edebiyat sözlükleri yazarları, şairleri, terimleri ve kavramları bir arada alfabetik sıra içinde vererek derli toplu bir müracaat kaynağı olarak hazırlanmış çalışmalardır. Kelime ve kavramlar açıklanırken sadece iki nokta üst üste konup ne anlama geldiklerinin karşılıklarına yazılması ile yetinilmeyip o kelime veya kavramın geçtiği metinlere de yer verilmesi genel tüm sözlük çalışmalarında olduğu gibi edebiyat sözlüklerinin de aranan özelliklerindedir.

Türkiye’de sözlükçülüğün daha özel bir alanı olarak edebiyat sözlükçülüğünün gelişiminde birçok saha da olduğu gibi Tanzimat Dönemi edebiyatı ve edebiyatçıların çalışmaları önemlidir. Eğitimci kökenli ve edebî kimliği de olan bu yazarlar, Klasik Türk edebiyatı ile birlikte yenileşen Türk edebiyatını, talebelerine ve edebiyat heveslilerine öğretmek, edebiyat kültürünü zenginleştirmek için edebiyat terimleri sözlükleri hazırlamışlardır. Cumhuriyet döneminde ise edebiyat sözlükçülüğü kabuk değiştiren Türk dili ve edebiyatının gelişimine paralel olarak yeni bir anlayış benimsemiştir.

1.TANZİMAT’TAN BUGÜNE EDEBİYAT SÖZLÜKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Tanzimat’tan bu yana Türkiye’de hazırlanan dil ve edebiyat sözlüklerinin tarihçesine kısa bir göz gezdirirsek önemli çalışmaların yapıldığını, bilhassa önce edebiyatın yenileşmesi ve Cumhuriyet’le birlikte dil devriminden sonra sözlüklerde nicelik ve nitelik yönünde önemli gelişmeler kaydedildiğini görürüz.

Tanzimat dönemi Türk dil sözlükçülüğünde edebiyatçı kimliği olan entellektüellerinin çalışmaları dikkat çeker. Ahmet Vefik Paşa’nın *Lehçe-i Osmâni*’si (1876) dönemin Türkçe’sinin söz varlığını ortaya koyan ilk çalışmalardandır. Sir James Wiliam’ın *Redhause* adlı sözlüğü ve iki ciltlik *Kitâb-ı Maâni’l Lehçe* de sözlükçülükte

yenileşme açısından önemli bir örnektir. Muallim Naci'in daha sonra ele alacağımız *Istilahat-ı Edebiyye*'sinden başka *Lûgat-ı Nâci*'si, Mehmed Salâhî'nin *Kâmus-ı Osmanî'si*, Şemsettin Sâmî'nin *Kâmus-ı Türkî* ve *Kâmus'ul Âlâm* adlı çalışmaları 19. yy sonrası Osmanlı Türkçesi sözlükçüğünde değerli çalışmalar olarak anılır. (Bingöl 2006, 203-204)¹.

Cevdet Paşa'nın *Belâğât-i Osmaniye* ve Recâizâde'nin *Tâlîm-i Edebiyat*'ından sonra edebiyat belâğatinden bağımsızlaşan edebiyat terimleri sözlükçüğü Muallim Naci'nin (1850-1893) *Istilahât-ı Edebiyye* adlı eseri ile bir merhale kaydeder. Alfabetik veya herhangi bir sistematik bir tasnife sahip olmayan eser, 184 madde başlığı ihtiva eder. Maddelerin hacmi arasında bir tutarlığın gözlenmediği çalışmada, müellifin kullandığı ders notları da yer bulunur. Dönemine göre zengin bir muhtevaya sahip olan *Istilahât-ı Edebiyye*'de nazım şekilleri, belâğat konuları ve bilhassa şiir konusu ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Muallim Naci anlatılan konularla ilgili bolca örneğe yer verir. Müellif, sözlüğünde kimi zaman bir şair kimi zaman da bir münekkit edası ile konuşur. *Istilahât-ı Edebiyye* ağırlıklı olarak Divan Edebiyatı sözlüğü olmakla birlikte bazı madde başlıklarını açıklamada batılı yazarlardan alınan örneklerle benzerlerinden ayrılır. Eserin son sayfasında 1. cildin sonu olduğunu gösteren ibare, kitabın diğer cilt veya ciltlerinin planlandığını haber vermektedir. (Muallim Naci, 2004: 7) Daha önce 3 basımı gerçekleştirilen eserin, biri Alemdar Yalçın-Abdülkadir Hayber diğeri M.A. Yekta Saraç tarafından olmak üzere iki baskısı daha gerçekleşmiştir. Bu baskılarda maddeler alfabetik sıraya konmuştur.

Yirminci yüzyıl başlarından Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreç içerisinde edebiyat öğrencilerinin faydalandığı sıradan kaynaklar dışında kayda değer bir edebiyat sözlüğü mevcut değildir. Tahir Olgun, Mustafa Nihat Özön, Seyit Kemal Karaalioğlu, Ali Püsküllüoğlu, L. Sami Akalın gibi isimlerin yanında TDK'nın hazırladığı edebiyat terimleri sözlüğü Cumhuriyet döneminin dikkat çeken çalışmaları arasında sayılır.

1936 yılında Tahir Olgun “nâm-ı diğeri” Tahir'ül Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati*, Cumhuriyet döneminin ilk ciddi ve kapsamlı edebiyat terimleri sözlüğüdür. Uzunca bir süreden sonra Kemal Edip

¹ Zekeriya Bingöl, Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma, Akademik Bakış Dergisi, S:9, s.203-204.

Kürkçüoğlu tarafından neşre hazırlanan sözlük, müellifin edebiyat eğitimde kullandığı notlarını da ihtiva etmektedir. Tâhir'ül Mevlevî'nin eseri, kapsayıcılığı ve zengin muhtevasıyla kendinden sonraki edebiyat sözlüklerine kaynak niteliğindedir. Bugün artık kullanılmayan terimlerin varlığı, dilinin eskiliği ve kimi maddelerin gereğinden fazla izah ve örneğe sahip olması sözlüğün güncelliğini perdeleyen unsurlar olsa da sözlük halen değerini korumaktadır.

Edebiyat terimleri sözlükçülüğünde öne çıkan isimlerden biri de Mustafa Nihat Özön'ün *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*" dür. Çalışmada Divan Edebiyatı terimleri diğer sözlüklerde olduğu gibi bütünüyle alınmış, Batı Edebiyatı'na ait terimler yararlanılan kaynaklar belirtilerek verilmiştir. Sinema ve tiyatroya dair terimlerin de sözlükte yer alması edebiyat sözlükçülüğü açısından dönemi adına bir yeniliktir. Kitapta o döneme kadar çıkan dergi ve gazeteler, ayrıca bazı edebî eserler hakkında bilgi vermesi bu gün sıradan bir unsur olarak kabul edilse de Özön'ün sözlüğüne terimler sözlüğünden ziyade eserler sözlüğü olma vasfı kazandırmaktadır.

Edebiyat Sözlükçülüğü içinde Ali Püsküllüoğlu'nun çalışmaları önemli bir yer teşkil eder. Edebî kimliğinin yanında dil ve sözlük alanındaki çalışmalarıyla da tanınan Püsküllüoğlu, kırk yılı aşkın bir süre içinde yirmi civarında sözlük hazırlayan bir kalem emekçisidir. Yazar'ın *Edebiyat Sözlüğü*, edebiyat alanında kullanılan terimlerin Türkçe karşılıklarını içermekte, kelimelerin kökenleri ve kullanım şekillerine yer vermektedir. Edebiyat sözlüğü, herhangi bir seviyedeki öğretim kurumlarının öğrencileri, öğretmenler, araştırmacılar ve edebiyatla ilgilenenler için temel başvuru kaynağı olma niteliğindedir.

Edebiyat sözlükçülüğünde dikkat çeken isimlerden biri de Seyit Kemal Karaalioğlu'dur. Beş ciltlik *Türk Edebiyatı Tarihi*, *Edebiyat Sanatı*, *Edebiyat Akımları* gibi çalışmalarının yanında *Edebiyat Terimleri Kılavuzu* adlı ansiklopedik sözlüğü öncü çalışmalar arasındadır. Sözlük, Yalnız Türk Edebiyatı'nın değil, dünya edebiyatında kullanılan terimlerini kapsayıcı niteliktedir. Terim karşılığındaki açıklayıcı bilgiler zaman zaman bir sözlükten fazlasını vermektedir. Ayrıca terimlerin kökenleri, şekilleri hakkında bilgi mevcut değildir. Seyit Kemal Karaalioğlu'nun Edebiyat Terimleri Kılavuzu, Tanzimat'tan bugüne edebî dilimize giren ve çoğu Fransızca olan basın-yayın, tiyatro terimlerini de içermektedir. Sözlükte Hint ve diğer Uzakdoğu edebiyatına, Türk ve

Yunan mitolojilerine dair terim ve örneklerin olması sözlüğün kapsayıcılığını artırmaktadır.

L. Sami Akalın'ın *Edebiyat Terimleri Sözlüğü* edebiyat sözlükçülüğünde sıkça başvurulan kaynaklardan biridir. İlk baskısından sonra defalarca neşredilen ve edebiyatla ilgilenenlerin geniş teveccühünü gören sözlük; ihtiva ettiği terim fazlalığı, Batı edebiyatı kaynaklı terimlere yer vermesi, edebiyatla ilgili diğer sahaların terminolojisine sahip olması, kapsayıcılığı ile değerli bir kaynaktır. Ancak edebiyat sözlüklerinde genel olarak görülen ölçülü açıklama ve örnekleme sorunu Akalın'ın sözlüğün de mevcuttur.

Bu alanda tespit edebildiğimiz belli başlı edebiyat terimleri sözlükleri şunlardır:

Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lügati*, Devlet Matbaası, İstanbul 1927.

Ali Püsküllüoğlu, *Edebiyat Sözlüğü*, Can Yayınları, İstanbul, 2008,

Tahir Olgun, *Edebiyat Lügati*, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1937.

İsmail Hakkı Sevük, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul, 1942.

Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1954.

L. Sami Akalın, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966.

Tahir Nejat Gencan; Haydar Ediskun; Baha Dürer, Enver Naci Gökşen, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1974.

Seyit Kemal Karaalioğlu, *Edebiyat Terimleri Kılavuzu*, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1975.

Emin Özdemir, *Edebiyat Bilgileri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.

Atilla Özkırımlı, *Açıklamalı Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1991.

Fethi Gözler, *Türkçe Deyimler, Türkçe ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İnkılap, İstanbul, Kitabevi, 1991.

Tekin Arslan, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995.

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000-2003.

Yaşar Yörük, *Açıklamalı Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Eğitim Yayınları, 2003. İstanbul.

Yusuf Çotuksöken, *Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Papatya- Bilim Yay., 2012.

Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Perşembe Kitapları, 2001.

Edebiyat sözlükçüğünün daha özel sahaları ile ilgili sözlükler de hazırlanmıştır. Bu sözlüklerin ilklerinde biri Ahmet Talat Onay'ın *Eski Türk Edebiyatı'nda Mazmunlar ve İzahı* adlı çalışmasıdır. Daha sonra Cemal Kurnaz tarafından hazırlanan ve MEB Yayınlarından çıkan sözlük *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, *Eski Türk Edebiyatı'nda Mazmunlar ve İzahı* adıyla neşredilmiştir. Ahmet Talat Onay'ın sözlüğü oldukça kapsamlı bir Divan Edebiyatı sözlüğüdür. Yaklaşık 1000 kadar madde mevcuttur. Sözlük, Eski Türk Edebiyatı manzumlarının hakkıyla anlaşılması için, mazmunları örnek metinlerle zaman zaman da şerhleriyle açıklamakta, yeri geldikçe kelimelerin farklı sahalarda nasıl anlamlandırıldığı konusunda da bilgi vermektedir. Şairler hakkındaki kısa biyografiler ve şiir örnekleri sözlüğe ansiklopedik ve antolojik bir vasıf kazandırmıştır. Sözlüğün arkasında geniş bir dizin bölümü de mevcuttur. Sözlük hazırlanırken *Divânü Lügati't Türk, Lehçe-i Osmani, Lügat-ı Ebüzziya, Burhan-ı Katı, Kâmus'ül Alam* gibi birçok sözlüğün yanında dönemin önde gelen edebiyat, tarih, coğrafya, felsefe vb. kaynaklardan yararlanılmıştır. Veled Çelebi, Tahir Olgun ve Fuat Köprülü gibi dönemin otoritelerinin tashihinden geçen sözlükte Veled Çelebi ve Tahir Olgun'un birer takrizi bulunmakta, Yahya Kemal'in de takriz olarak el yazısıyla bir rübaisi yer almaktadır.

Yayınlandığı tarihten itibaren geniş teveccüh gören İskender Pala'nın *Ansiklopedik Divan Şiir Sözlüğü* 1989 yılından bu yana birçok yayınevi tarafından neşredilmiştir. Sözlükteki madde başlıkları Eski Türk şiiri açısından iyi sayılabilecek niteliktedir. Kitapta yer alan maddelerin önemli bir kısmı mazmun ve remizlerle ilgilidir. Nazım türleri, nazım şekilleri, kafiye türleri gibi edebiyat terminolojisine ait

terimlerin yanında Türk Edebiyat Tarihi, Türk- İslam Tarihi ve mitolojisine dair verdiği bilgiler sözlüğün ansiklopedik yönü ile ilgilidir. Madde başları Latin alfabesinin yanında eski yazıyla da verilmiş, kelimenin veya kelime grubunun hangi dilden geldiği ve türü belirtilmiştir. Sözlükte madde başlarını oluşturan terimlerle ilgili verilen “ölçülü” örnekler sözlüğün pratik yönünü yeterli derecede desteklemiştir. Maddelerin uzunluğu da okuyucuyu tatmin edici niteliktedir. İskender Pala’nı önsözde belirttiği gibi sözlük dönemin imkânlarından dolayı klasik fişleme yöntemiyle hazırlandığı ve örneklerle ilgili olarak bilgisayar taraması yapılmadığı için örnekler belli isimler ve eserleri üzerindedir. Sözlükte muhteva ile ilgili bazı noksanların, düzeltilmesi gereken maddelerin ve yanlış bilgilerin varlığı kimi araştırmacıların da dikkatini çekmektedir. (Sakar, 2014:272)

Dursun Ali Tökel’in *Divan Şiiri’nde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi* adlı 484 sayfalık çalışması Divan Şiiri sahasının başvuru kaynakları arasında sayılır. Uzun bir Giriş ve yedi alt bölümden oluşan kitap Divan Şiiri’nin mitolojik yönünü ortaya koymaktadır. *Acem Menşeei Şahıslar, Peygamberler, Kutsal Kitaplarda Zimnen ve Alenen Zikredilen Ünlü Şahıslar, Mutasavvıf Şahsiyetler, Ünlü Aşk Kahramanları ve Diğer Şahıslar* başlıklı bölümler Tökel’in çalışmasının bölüm başlıklarıdır. Eser, Divan Edebiyatı’ndaki mitolojik unsurların ana kaynağı olan Arap ve Fars edebiyatından verilen örneklerden başka Hint, Çin, Ortadoğu, Yunan ve Anadolu mitlerinin Divan şiirinin içyapısındaki yerini belirtmesi ve mitolojik şahıslar üzerinden klasik şiirimizin arka planının çözümlenmesi açısından da kayda değerdir.

Edebiyat Terimleri Sözlüklerinin bir kısmı da halk edebiyatı/ halk bilimi sahaları ile ilgili olanlardır. Halk edebiyatının genel bir çerçevesinin ortaya konulması Halk edebiyatının kendine has terminolojisindeki kelime, kavram, tarih ve Türk mitolojisine dair unsurları vb. açıklayan halk edebiyatı sözlükleri edebiyat geleneğimizin bu sahasına hizmet eder.

Türkiye’de bu sahada hazırlanan sözlükler arasında belli başlı şu çalışmalar sayılabilir.

Aktunç Hulki, *Türkçe’nin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*, YKY, 2002, İstanbul.

Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2004.

Levent Tülek, *Lümpen Sözlüğü*, Sel Yayıncılık, 2007, İstanbul, 2007.

Mustafa Okan Baba, *Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2007.

Öztürk Özkan, *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Phoneix Yayınevi, 2009.

Erman Artun, *Halk Bilimi/ Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Karahan Kitabevi, İstanbul, 2014.

Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

2. EDEBİYAT TERİMLERİ SÖZLÜKÇÜLÜĞÜNDE KAPSAM SORUNU

Çoğu edebiyat eğitimine katkı sağlaması amacıyla hazırlanan edebiyat terimleri sözlüklerinde ciddi anlamda dil, anlatım, örnekleme, çok yanlılık ve bilhassa kapsam sorunu bulunmaktadır. Sözlükte kapsamlılık konusu, sözlüğün niceliksel terim muhtevasının yeterliliğini ifade ettiği gibi bir yandan da ele alınan terimin ayrıntılı anlatılmış, ölçülü derecede örneklendirilmiş, diğer disiplinlerle ilişkilendirilmiş olması ve bağlam konusunu göz ardı etmeden ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarır. Yani edebiyat terim sözlükleri, ait olduğu dil ve edebiyatın geçirdiği evrelere ve gelişimine paralel olarak edebiyat okuyucusunun ihtiyaç duyduğu terimleri ihtiva etmelidir. Buna ilaven sözlük kapsamlılığında ele alınan terimin yeterli derecede açıklanması, örneklendirilmesi, disiplinler arası çalışılması ve metin içindeki bağlama göre alabileceği anlamlar üzerinde durulması gerekir.

Kapsam konusu çerçevesinde sözlüklerde “ölçü” kavramı ortaya çıkmaktadır. Zira gereksiz terimlerin şişirilmesi, örneklerin fazlasıyla verilmesi, bazen de terimler açıklanırken yeterli açıklama ve örneklerden yoksun olması, en önemlisi aranılan ve olması gereken terimin sözlükte yer almaması sözlüklerin kapsamlılığını ve değerini düşürmektedir. Edebî literatürümüzde “Ağyârını mânî, efrâdını câmi”

ifadesi sözlük muhtevasının ölçülülüğüne ve sınırlılığine işaret eden önemli bir örnektir. Herhangi bir konuyu tarif ederken veya açıklarken tarifi tarif edilen konuya dair bütün nitelikleri toplaması, gereksiz, farklı niteliklerin dışarıda bırakılmasıdır.

Edebiyatın daha özel sahalarında hazırlanan sözlüklerinde muhteva sorunu önemli ölçüde aşılmış olsa da edebiyat sanatı ve biliminin felsefe, sosyoloji, psikoloji, din bilimleri, mitoloji, semiyoloji gibi bilimlerle resim, müzik, sinema, tiyatro gibi görsel ve işitsel sanatlarla olan ilişkilerini daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda terimin diğer bilim ve sanat dallarıyla olan ortaklıklarını, farklılıklarını ifade etmek edebiyat terimleri sözlükçülüğüne önemli katkı sağlayacaktır.

20. yy başlarında İsviçreli dilbilimci F. Saussure (1857-1913) ve Amerikalı filozof C.S. Pearce (1839-1914) tarafından temelleri atılan semiyotik biliminin imkânları ve bakış açısı edebiyat sözlükçülüğüne yeni bir açılım kazandıracaktır. En bilinen tanımıyla *göstergeleri ve gösterge dizgelerini inceleyen, dilbilimsel metotları nesnelere uygulayan, her olguyu dille tasvir etmeye ve dilsel olmayan bütün olguları da dil metaforuna dönüştürerek açıklamaya çalışan* bir bilim olan semiyotik, (Dervişcemaloğlu, 1.11.2016) edebî terim tanımlama, açıklama ve örneklemelelerinde kullanılmalıdır. Ayrıca edebiyat sözlükleri muhtevasında semiyotiğin edebiyat literatürüne kazandırdığı yöntem ve kavramları da kapsayan madde başlarının olması edebiyat araştırmacılarına kolaylık sağlayacaktır. Bu kapsamda hazırlanacak “Semiyotik Terimleri Sözlüğü” dil ve edebiyat çalışmalarına yeni bir bakış açısı getirecektir. Ayrıca semiyotik ve anlambilimin ışığında edinilen yöntem ve birikimle “Kutsal Metinler Sözlüğü”, “Edebî İmaj ve Metaforlar Sözlüğü” “Alegori Sözlüğü” gibi farklı alanlarda sözlüklerin hazırlanmasına yol açılacaktır.

Sözlüklerin kapsamlılığı kadar sözlüklerdeki dil ve üslup problemleri leksikografinin temel problemleri arasındadır. Dilin doğru, düzgün, açık ve akıcı şekilde kullanılması sözlüklerdeki tanım, açıklama ve örnek metinlerinin doğru anlaşılmasını sağlar. Okuyucu bir kelimenin veya terimin anlamını ve kullanım şekillerini öğrenmeye çalışırken yeni soru ve karmaşalarla karşılaşmamalıdır. Osmanlıca kelimelerin yoğun olarak kullanıldığı terim sözlükleri, bilhassa dil devriminden sonra Öztürkçecilik faaliyeti içinde önerilen ama kullanım alanı bulamayan kelimelerin yoğun olarak kullanıldığı sözlükler terimlerin anlam evrenlerinin kavranmasını

güçleştirmektedir. Sözlükbiliminin her sahasında olduğu gibi edebiyat sözlükçüğünde de yaşayan dilin kullanılması, sözlüklerin kullanılabilirliğini artıracak terimin anlam evrenini okuyucunun daha kolay kavramasına neden olacaktır.

Gerek edebiyat eğitiminde kullanılan gerekse de okur kitlesinin ihtiyaçlarına hızlı ve kolay olarak cevap veren edebiyat terim sözlüklerinden bir kısmı da çeşitli internet kanallarında yer alan sözlüklerdir. Çoğu birbirinin aynısı olan bu sözlüklerde yeterli tanım, açıklama ve örnek mevcut değildir. Ciddi bir altyapı sorunu olan, muhteva ve güvenilirlik problemi yaşayan bu sözlükler dil ve edebiyat eğitiminin önemli bir parçası olan edebî metin tahlilinde yetersiz kalmaktadır. Çok az değişikliği olan ve kimin hazırladığı veya hangi kaynaklardan yararlandığı belli olmayan internet sözlüklerinin sözlükbilimine katkı sağlayamayacağı hatta edebiyat okuyucusu ve araştırmacısını kolaycılığa ve bilim dışı yönelimlere sürükleyeceği aşîkardır. Bu nedenle kurumsal kimliğiyle Türk sözlükbilimi internet kaynaklarının standartlaşmasında ve denetlenmesinde görev üstlenmelidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tanzimat'tan bugüne Türkiye'de edebiyat sözlükleri, terim sözlükleri sınıflamasında önemli gelişme göstermiş, hedef kitlenin ihtiyaçlarına binaen yeniden şekillenmiştir. Arap ve Fars Edebiyatı kaynaklı belâğat geleneğinden ayrışarak edebiyatta yenileşmeyle farklı bir kimlik kazanan Türk sözlükçülük geleneğinde Muallim Naci'nin *Istilahât-ı Edebiyyesi* önemli bir aşamadır. Bu dönemden sonra ülkenin sosyo-kültürel şartlarına paralel olarak durgunluk yaşamış, bu durgunluk Cumhuriyetin ilanı sürecini de kapsamıştır. 1930'lu yıllardan itibaren dil ve kültür yenileşmesi ve dolayısıyla edebiyat dilinin değişmesine neden olmuş bu durum da edebiyat terim sözlükçüğünü etkilemiştir. Her ne kadar Tâhir'ül Mevlevî'in *Edebiyat Lügati* eski ile yeni arasında bir çalışma olsa da kapsamlılığı açısından dönemin önemli kaynakları arasındadır. Türk Dil Kurumu'nun M. Nihat Özön'ün, Seyit Kemal Karaalioglu, Ali Püsküllüoğlu ve L. Sami Akalın'ın sözlükleri Cumhuriyet'in ilk yarısında hazırlanan ve halen önemli başvuru sözlükleri olarak kullanılan edebiyat sözlükleridir. Daha sonraki dönemlerde ise edebiyat sözlükçüğünde genel nitelikli sözlükler ile birlikte bilhassa Divan şiirinin mazmunlarını açıklayan

ve o kültüre dair ansiklopedik bilgiler veren sözlükler hazırlanmıştır. Ahmet Talat Onay'ın "Eski Türk Edebiyatı'nda Mazmunlar ve İzahı alı eseri bu tür çalışmaların ilkidir. Daha sonraki süreç içerisinde İskender Pala, Dursun Ali Tökel gibi isimlerce neşredilen divan şiiri sözlükleri bu alandaki ihtiyaca–halen daha özel alanlarda sözlük çalışmaları gerekli olsa da- cevap vermiş ve geniş teveccüh kazanmış sözlüklerdir. Edebiyat fakültelerinin yaygınlaşması, bu sahadaki akademisyenlerin Türk edebiyatının daha özel alanlarını çalışmaları hem Divan Edebiyatı hem de Halk Bilimi/edebiyatı dallarındaki terim sözlükçülüğüne önemli katkılar sağlamıştır.

Ulusal sınırlarını aşmış ve dünyaya açılmış her edebiyat, hafızasındaki dil, sanat, estetik, mitoloji gibi unsurları ortaya çıkaracak, tanıtacak ve yaşatacak kapsamlı sözlüklere sahip olmalıdır. Türk edebiyatında bu bağlamda hazırlanmış sözlüklerin hangi düzey ve nitelikte olduğu araştırılması gereken bir konudur. Araştırmamızın sınırları olarak belirlediğimiz Tanzimat döneminden bu yana hazırlanan edebiyat sözlükleri zaman içinde değişim ve gelişim göstermiş, içerik ve kapsamlılık açısından dönemsel farklılıklar geçirmiştir. Çoğu eğitim ve öğretimde bir başvuru kaynağı olma amacıyla hazırlanan edebiyat sözlüklerinde bilimsel yöntemlerle çalışma ilkesi zaman zaman göz ardı edilmiştir. Kısaca, dönemin edebiyatçıları ve daha çok edebi kimliği olan edebiyat öğretmenleri tarafından hazırlanan edebiyat sözlüklerinin kuramsal ve metodik sorunları dikkat çekmektedir.

Edebiyat terimlerinin geniş araştırmalar sonucu elde edilen birikimlerinin sözlüklerde yer alması, edebiyat terim sözlüklerinde muhtevanın zenginleştirilmesi, terimlerin yetkin, ayrıntılı, anlam bilim ilkeleri çerçevesinde yer alması, disiplinler arası bir bakış açısıyla hazırlanması, kapsamlılık adına önemsenmesi ve uygulanması gereken hususlardır. Ayrıca semiyotiğin edebiyat literatürüne kazandırdığı yöntem ve kavramların da kullanılması gerekir. Bunlara ek olarak edebiyat terimi sözlüklerinde madde başlarındaki lüzumsuz açıklamalar, örneklerin fazlasıyla verilmesi, bazen de yer alması gereken terimin sözlükte bulunmaması sözlüklerin kapsamlılığını ve değerini düşürmektedir. Sözlüklerdeki dil ve üslup problemleri anlaşılabilirlik sorunu yaşatmakta; yazar, eser, okuyucu arasında adeta bir engel teşkil etmektedir. Son olarak okuyucu ve araştırmacıların sık başvurdukları, ciddi bir altyapı sorunu olan, muhteva ve güvenilirlik

problemi bulunan internet sözlükçülüğüne dair düzeltici girişimlerde bulunulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akalın, L. Sami (1966). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Bingöl, Zekeriya; *Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma*, Akademik Bakış Dergisi, S:9, Mayıs 2006, s.203-204.
- Dervişcemaloğlu, Bahar, *Göstergebilim*, www.ege-edebiyat.org, 1.11.2016.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal (1975). *Edebiyat Terimleri Kılavuzu*, İstanbul: İnkılap ve Ata Yayınları.
- Karataş, Turan; *Edebiyat Terimleri Kaynakçası Üzerine Bir Değerlendirme*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c:4, S:7, 2006, s. 411-427.
- Muallim Naci (2004). *İstilahat-ı Edebiyye*, Haz. M.A. Yekta Saraç, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Onay, Ahmet Talat (1996). *Eski Türk Edebiyatı 'nda Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz, İstanbul: MEB Yayınları.
- Öz, Asım; *Beşinci Sözlük*, www.timeturk.com (21.10.2016)
- Sakar, Ekrem; *Ansiklopedik Divan Şiiri 'nin Kısa Bir İncelemesi*, Ayraç 50/51, Aralık 2013- Ocak 2014, s. 772-774.
- Şemsettin Sami (1996). *Kâmûs 'ül Âlâm*, C:1, Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996.
- Tahir'ül Mevlevi (1936). *Edebiyat Lügatı*, İstanbul: Asar-ı Milliye Kütüphanesi, 1936.
- Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara: 1996.
- Tökel, Dursun Ali (2000). *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

TÜRKÇE VE RUSÇA SESBİLİMSEL TERİM DİZGELERİNİ KARŞILAŞTIRMA DENEMESİ

Zulfiya ŞAHİN*

ÖZET

Dilbilimsel metadilin bir bölümünü oluşturan sesbilimsel terim dizgesi son yıllarda hem Türkiye’de hem de Rusya’da hızlı gelişim evresine girerek, Türkçenin ve Rusçanın sesbilimsel terim dizgelerine çok sayıda yeni terim kazandırmıştır. Bu dillerin dilbilgisine, yapısına ve terim türetme geleneğine bağlı olarak türetilen sesbilimsel terimlerin gelişim süreçleri iki dilde de çeşitli benzerlikler ve özgün farklılıklarla gerçekleşmektedir. Sunulan çalışmada Türkçe ve Rusça sesbilimsel terim dizgelerini karşılaştırma denemesi yapılmıştır. Her iki dilde, sesbilimsel terim dizgelerini oluşturan terimleradlandırma, yapı, tanım, çok anlamlılık, eş anlamlılık gibi düzlemlerde karşılaştırılmıştır. Çalışmada, iki dilin dizgelerinin karşılaştırılması neticesinde ortaya çıkan benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durulmuştur. Ayrıca, her dilin kendine özgü sesbilimsel olaylarını adlandıran terimlerin hedef dilde karşılığının bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. İki dilin karşılaştırılmasını temel alan bu çalışmanın veri tabanında rastlantısaltarama yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Sesbilim, sesbilimsel terimler, terimler dizgesi.

THE TRIAL: COMPARISON OF TURKISH AND RUSSIAN TERMINOLOGICAL SYSTEMS OF PHONETICS

ABSTRACT

In recent years, the Phonological Term System, which forms a part of Linguistic Metalanguage, has entered a rapid developmental phase both in Turkish and in Russian, and as a result of this development numbers of new terms have entered into the systems. Based on the defined grammar, morphological structure and traditions of terminology derivation in these languages, development processes of Phonological Term System in Turkish and in Russian have undergone various similarities and unique differences. This study presents the trial of comparison for Phonological Term System in Turkish and Russian. The terms which form the systems in both languages, were compared on different levels such as nomination, structure, definition, polysemous, synonymous and the differences and similarities of two systems are discussed on paper. In addition, it has been researched whether the terms of each language, which name its own characteristic phonological occurrences, correspond in the target language. General random scanning method was used to create the database of this comparison based study.

* Yrd. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: zulfiya.sahin@gmail.com

Keywords: *Phonology, phonological terms, terminology.*

1. GİRİŞ

Son yıllarda hem Türkiye’de hem de Rusya’da, bütün dünyada olduğu gibi, terim türetme süreci hız kazanmış, bu sürecin neticesinde geniş, çok yönlü ve çeşitli terim dizgeleri ortaya çıkmıştır. Bunun başlıca nedeni çağdaş teknolojik aygıtların bilime sunduğu imkânlardır. Hızlı terim türetim süreci Dilbilimini de kapsayarak, özellikle Sesbilim alanını etkilemiştir. Türkçe ve Rusça sesbilimsel terim dizgeleri, her dilde olduğu gibi, dilin tanımlanmış dilbilgisine ve biçimsel yapısına uygun olarak türetilmiştir. Böylece her iki dilin terim türetme süreçleri çeşitli benzerlikler ve özgün farklılıklarla gerçekleşmiştir. Yapılan çalışmada, karşılaştırmalı yöntemle, Türkçe ve Rusça sesbilimsel terim dizgelerinin, *adlandırma, yapı, tanım, eş anlamlılık, çok anlamlılık* gibi düzlemleri araştırılmış, benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durulmuştur. Ayrıca her dilin kendine özgü sesbilimsel olaylarını adlandıran terimlerinin hedef dilde karşılığının bulunup bulunmadığı da araştırılmıştır. Karşılaştırmalı yöntemle temellendirilen bu çalışmada veri tabanı sıradan tarama yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur.

Çağdaş Türkçede terim türetim geleneğinin yüz yıla yakın bir geçmişinin olduğu, bu geleneğin oluşmasında Atatürk’ün büyük rol oynadığı ve bu geleneği bizzat kendisinin başlattığını söylemek mümkündür (Akalin, 2004, 767). İlerleyen yıllarda geometri kitabıyla başlayan bu süreç başka bilim dallarında da sonuçlar vermeye başlamış, hatta alan çalışmalarıyla sınırlı kalmamış, terim türetim sürecinin teorik temelini oluşturabilecek eserler de yazılmıştır. Emin Özdemir’in 1973 yılında yayımlanan *Terim Hazırlama Kılavuzu* ve Hamza Zülfikar’ın 1991 yılında yayımlanan *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* adlı eserlerinin bu nitelikte olduğu söylenebilir (Akalin, 2004, 768). Rusçada terim türetim geleneği 1780 yılında K.A. Kondratoviç’in *Дикционер или Речиниар по алфавитуроссийскиз слов о разных произрощениях, то есть древах, травах, цветах, семенах огородных и полевых, кореньях и прочих билиях и минералах* [*Diktsioner ili Reçiniar po alfavitu rossiyiskih slov o raznih proizrotçeniyah, to yestdrevah, travah, tsvetah, semenah ogorodnih i polevih, korenyah i o proçih biliyah i minerelah*] adlı bilim terimleri sözlüğünün yayımlanmasıyla başladığı bilinmektedir (Omarova, 2014, 610). Rusçada terim türetme geleneğinin teorik temeli ise I. Dünya Savaşı’ndan sonra bilim ve teknolojinin hızlı gelişim evresine girmesiyle beraber oluşmaya başlamıştır. Rusça terim türetme ekolünün oluşumunda Dmitriy Lotte’nin katkısı oldukça büyüktü.

Lotte terim türetim sorunlarına ilk defa 1931 yılında RSSC İlimler Akademisi'nin dergisinde yayımlanan *Очередные задачи технических терминов*[*Oçeredniye zadaçi tehniçeskoj terminologii*] başlıklı makalesinde değinmiştir. Lotte'nin terim türetimini ilkelerini ve yöntemlerini tasvir ettiği 1941 yılında yayımlanan *Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно-технических терминов*[*Nekotoriye printsipialniye voprosi otbora i postroyeniya nauçno-tehniçeskih terminov*] adlı eseri ise Rus Terim Sözlük Biliminin temelini oluşturacak nitelikteydi (Tatarinov, 1998, 10). A.Ş.Gerd, S.V.Grinev, V.P.Danilenko gibi bilim insanları da Rus Sözlük Bilimi alanına büyük katkılar sağlamıştır.

Dil Bilimi alanında terim türetim süreci Rusya'da XX. yüzyılın ilk yarısında hız kazanırken, bu süreç Türkiye'de XX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanmıştır. Vecihe Hatipoğlu (1962)'nin *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ahmet Topaloğlu (1989)'nun *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Zeynep Korkmaz (1992)'nin *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Güney Karaağaç (2013)'ün *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü* Türkçe Dil Bilimi alanında yapılan önemli çalışmalardandır (Akalin, 2003, 770; Kültürel, 2009, 384). Rusça Dil Bilimi alanında terimler üzerine çok sayıda çalışma yapılmış ve geçen yüzyıldan günümüze kadar 50'den fazla alan sözlüğü hazırlanmıştır (Lesnikov, 2011, 8). İlk defa 1966 yılında yayımlanan ve 7000 madde başı içeren O.S.Ahmanova'nın *Словарь лингвистических терминов*[*Slovar lingvistiçeskih terminov*] adlı sözlüğü özgünlüğünü ve güncelliğini günümüze kadar koruyan en önemli alan çalışmalarından biridir. Rusça Dil Bilimi terimleri konusunda başvuru niteliği taşıyan diğer önemli eserler arasında D.E.Rozental ve M.A. Telenkova (1975) tarafından hazırlanan *Словарь-справочник лингвистических терминов*[*Slovar-spravoçnik lingvistiçeskih terminov*], N.N. Durnovo (1924) tarafından hazırlanan *Грамматический словарь* [*Grammatiçeskiy slovar*], L.L. Nelyubin (2003) tarafından hazırlanan *Толковый переводоведческий словарь* [*Tolkoviy perevodovedçeskiy slovar*], V.D. Stariçenok (2008) tarafından hazırlanan *Большой лингвистический словарь* [*Boļşoj lingvistiçeskiy slovar*]'in yer aldığını söylemek mümkündür.

Dil Bilimi alanında Türkçe-Rusça veya Rusça-Türkçe şeklinde iki dilli olarak hazırlanan sözlük sayısı azdır ve araştırma sırasında ancak üç eser tespit edilebilmiştir. E. Gürsoy Naskali (1997) tarafından hazırlanan *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu* 'nda dilbilgisi terimlerinin, değişik Türk lehçelerindeki karşılıklarıyla birlikte terimlerin Rusça karşılıkları da verilmiştir. A.P.Dietrich

(2001)'in hazırladığı *Dilbilim Terimleri Sözlülüğünde* terimlerin Türkçe-Rusça-İngilizce karşılıkları verilmiştir. Ancak her iki sözlükte de sesbilimsel terimlere fazla yer verilmemiştir. Üçüncü eser ise Aleksandr Kalyuta (2004) tarafından hazırlanan açıklamalı bir kısa sözlük niteliğindedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Adlandırma Düzlemi

Adlandırma sürecinde, bir kavramın karşıtı olarak bulunan terimin, kavram anlamını karşılama, ayrıca bilişsel ve algısal açıdan tanımla ilişkilendirilmesi terimin doğru adlandırılmasını sağlamaktadır. Sesbilimin terim dizgesi diğer dilbilimsel dallardan çok farklıdır. Bunun başlıca nedeni sesbilimin bütüncü nitelikte oluşu ve dilbiliminin yanı sıra fizyoloji, fizik, psikoloji gibi farklı bilim alanlarından bilgiler içermesidir. Bu özellik terim dizgesine çeşitlilik ve bağımsızlık olarak yansımaktadır.

İki dilin terim dizgeleri adlandırma düzlemi açısından değerlendirildiğinde, Türkçedeki terimlerin belirttikleri kavramları doğru yansıttıkları ve terime bakılarak kavramın ana özelliğinin tahmin edilebilme olasılığının yüksek olduğu görülmektedir. Ancak bu özelliklerin tahmin edilebilmesi, sesbiliminin temel işleyiş kuralları hakkında yeterli bilgiye ulaşıldığında mümkündür. Örneğin: *damaksıllaşma*, *ikizleşme*, *dar ünlü*, *ses düşmesi*, *ünlüatlaması* gibi terimler kavramların temel niteliklerini doğru bir biçimde yansıtabilmektedir. Bununla birlikte, birbirine anlamsal açıdan benzeyen terimlerin belli oranda karışıklığa yol açtığı da görülmüştür. Örneğin: *bulaşma* ve *benzeşme*; *bozuşma* ve *aykırılışma* gibi terimler arasındaki anlamsal yakınlık terimlerin doğru kullanımını zorlaştırabilmektedir. Ancak bu nitelikteki terimlerin yaygın olmaması genel durumu büyük ölçüde etkilememektedir.

Rusçada sesbilim terimlerinin adlandırılması, yukarıda belirtilen doğruluk ölçütünde değerlendirildiğinde, terimlerin sadece %30-35 oranında Slav kökenli olduğu, geri kalan %70-75'nin ise ödünçleme yöntemiyle oluşturulduğu ve bu terimlerin çoğunlukla Latince veya Yunanca kökenli olduğu görülmektedir. Bu oranlar oluşturulan veri tabanı ile hesaplanmıştır. Bu veriler doğrultusunda, sadece Slav kökenli terimlerin doğruluk açısından değerlendirilebileceği görülmektedir. Ödünçleme yöntemiyle Rusçaya geçmiş terimler ise sadece anlam değişikliğine uğrayıp uğramamaları açısından değerlendirilebilmektedir. Rusçadaki sesbilim terimleri

doğruluk açısından değerlendirildiğinde; *смягчение* (*damaksillaşma*), *оглушение* (*ötümsüzleşme*), *озвончение* (*ötümlüleşme*), *твёрдый согласный* (*damaksillaştırmış ünsüz*), *звук* (*ses*), *щипящий* (*hışırdayan*), *ударный* (*vurgulu*) gibi sesbilimsel özelliklerin öne çıktığı görülmektedir. *Интонация* (*tonlama*), *акцент* (*şive*), *веляризация* (*art damaksillaşma*), *альвеолы* (*diş eti*), *орализация* (*ağızlaşma*), *ассимиляция* (*benzeşme*), *вибрация* (*titreşim*), *мелодия* (*ezgi*) gibi Slav kökenli terimlerin de adlandırmanın terim içeriğini düzenli olarak karşıladığı saptanmıştır. Bununla birlikte, yabancı kökenli terimlerin ilk anlamlarını iyi bir şekilde korudukları ve dilden dile geçiş esnasında anlamlarında önemli ölçüde bir değişikliğin olmadığı tespit edilmiştir.

2.2. Eş anlamlılık Düzlemi

Terimlerin kullanımını olumsuz olarak etkileyen ve karışıklığa yol açan eş anlamlılık, her iki dilin sesbilimsel dizgesinde gözlemlenen bir durumdur. Türkçede terimler arasında görülen eş anlamlılık olgusu kök bağ açısından değerlendirildiğinde, eş anlamlılığı daha çok Türkçe kökenli kelimelerin (yabancı kökenli olduğu halde Türkçeye uzun zaman önce girerek biçimlenen ve terim dizgeleri dışında aktif olarak kullanılan kelimeler de bu gruba dahildir) oluşturduğunu söylemek mümkündür. Örneğin *damaksillaşma-inceleme*, *dar ünlü-kapalı ünlü*, *eş söyleyiş-eş sesletim*, *artdamaksillaşma-kalınlaşma vb.* Türkçedeki alıntı kelimelerin eş anlamlı çiftleri arasında *ötümlüleşme-tonlaşma*, *konuşma aygıtları – konuşma organları*, *ötümsüzleşme – tonsuzlaşma* gibi terimlerin yer aldığı ancak bu bağ türünden örneklerin fazla olmadığı söylenebilir.

Rusça'nın sesbilimsel terim dizgesi incelendiğinde eş anlamlılığa ilişkin kök türev zincirlerinin daha çok Rusçadaki alıntı kelimelerde görüldüğü söylenebilmektedir. Örneğin: *двоегласный – дифтонг* (*çift ünlü hece*); *смягчение – палатализация* (*damaksillaşma*), *знаки препинания – пунктуация – интерпункция* (*noktalama*); *звучание – фонация* (*seslendirme*); *звуки неполного образования – редуцированные звуки* (*daraltılmış sesler*) vb. Rusça-Rusça şeklinde kurulan eş anlamlılığın fazla olmadığı, ama yine de birkaç örneğin mevcut olduğu görülmüştür: *переходные звуки – скользящие звуки* (*kaucı sesler*); *преграда – смычка* (*engel*) vb. Yapılan araştırmalar Rusça terim dizgelerinde sıkça görülen eş anlamlılığın, dil kullanımının geleneksel estetik anlayışını da etkilediğini göstermektedir. Rusçada tek köke sahip kelimelerin aynı

cümlede ya da birbirini izleyen cümlelerde yer almasının, dilin estetiğini bozduğu düşünülmekte ve bu tür kullanımlar tercih edilmemektedir. Bu durum eş anlamlı kelimelerin kullanımını yaygınlaştırmaktadır. Bununla birlikte, Rusçada kullanılan terimlerin bilimsel ağırlığı arttıkça, yabancı kökenli terimlerin tercih edilme oranının da yükseldiği belirlenmiştir. Örneğin, orta-öğretim kurumlarında kullanılan dilbilgisi kitaplarındaki Slav kökenli terimlerin oranı, yüksek eğitim kitaplarında kullanılan terimlere kıyasladaha yüksektir.

2.3. Çok Anlamlılık Düzlemi

Terimler düzeyinde kesinlikle kaçınılması gereken ve bilimsel anlamda iletişimin bir sorunu olarak nitelendirilen çok anlamlılık, dillerin ses ve anlam yapılarının sürekli değişmesiyle ortaya çıkan bir durumdur. Çok anlamlılık açısından iki sesbilimsel dizgeyi karşılaştırdığımızda, bu nitelikteki terimlerin sayısının az olması dikkat çekmektedir. Oluşturulan veri tabanına göre Türkçedeki *ağız* ve *göçüşme* kelimelerinin sesbilimsel dizge kapsamında birden fazla anlama sahip oldukları görülmüştür. *Ağız* teriminin hem konuşma organını, hem de yaşanan coğrafik bölgeye özgü bir sesletim şeklini gösterdiği tespit edilmiştir. *Göçüşme* teriminin ise hem kelimenin son ünlüsünün başka kelimenin başındaki ünlüyle birleşmesine, (*Rus: крaсuc; İng: crasis*) hem de kelimenin içindeki ünsüzlerin yer değiştirmesine (*Rus: мемaмeзuc; İng: metathesis*) karşılık geldiği görülmektedir. Rusça sesbilimsel terimler dizgesinde birden çok anlamı olan terimlerin bulunmadığı, ancak istisna birkaç durumun tespit edildiği söylenebilir. Örneğin *акцeнт* teriminin hem coğrafik bölgeye özgü bir sesletim şekli için, hem de vurgu anlamında kullanıldığı belirlenmiştir. Başka bir örnek ise *ряд* teriminin kullanımda görülmektedir. Bu terim hem bir grup sesin bir arada oluşunu göstermekte, hem de konum anlamında kullanılmaktadır.

2.4. Yapı Düzlemi

Terimlerin yapısında üç özellik önem teşkil etmektedir: kökü, söyleyişi ve boyutu. Bu özellikler bir terimin dilde kullanılmasını, tutulmasını ve yaygınlaşmasını sağlayan kıstaslardır. Sesbilimsel terimler için de bu özellikler oldukça önemlidir. Çalışmada bu özellikler temelinde yapılan karşılaştırmalar, her iki dil için önem arz eden sonuçlar sunmaktadır. Örneğin, Türkçe sesbilimsel terimler dizgesi incelendiğinde neredeyse tüm terimlerin Türkçe ya da Türkçeleşmiş köklerden ve gövdelerden türetilmiş olduğu

görülmektedir. Buna karşın Rusçadaki sesbilimsel terimlerin sadece %30-35'inin Slav kökenli olduğu, geri kalanının yabancı kökenli kelimelerden oluştuğubelirlenmiştir. Bu durum Rusçaya hem olumlu hem de olumsuz şekilde yansımaktadır. Rusça sesbilimsel terimlerin ortak uluslararası terimler dizgesine yakınlığı olumlu bir gelişmeyken, dil gelişim düzlemindeki eksiklikler olumsuz olarak düşünülmektedir.Söyleyiş açısından yapılan değerlendirmede terimlerin kullanımına engel oluşturacak söyleyişlere iki dilde de rastlanmamış veterim yapılarında ses binişmesi(İng: cacophony, Rus: какофония) olayı görülmemiştir.Terimler boyut düzleminde karşılaştırıldığında, Türkçenin sesbilimsel dizgesinde çoğunlukla birden fazla sözcükten oluşan terimlerin yer aldığı göze çarpmaktadır. Örneğin: *ses dalgaları yazım aygıtı* (İng: *oscillograph*, Rus: *осциллограф*), *ses birimi bilgisi* (İng: *phonematics*, Rus: *фономатика*), *ses dalgalanması* (İng: *caddence*, Rus: *каданс*), *ses-dizim bilgisi* (İng: *phonotactics*, Rus: *фонотактика*), *ses anlam dilciliği* (İng: *phonaesthetics*, Rus: *фоноэстетика*)gibi terimlerin dilde tutunma ve kalıcılık oranlarının ne kadar yüksek olduğu tartışmaya açıktır. Türkçede bu kadar uzun terimlerin bulunmasının başlıca nedeni terimler türetilirken anlamsal aktarma yönteminin kullanılmasıdır. Bu tür bir süreçte anlam aktarımına başvurulması uzun terimlerin türetimini kaçınılmaz kılmaktadır.

2.5. Tanım Düzlemi

Tanım, Yöntembilim TerimleriSözlüğünde “Tümdengelimci bir dizgede kavram ve işlemlerin temel niteliğini belirten ve kanıtlamalarda örtük olarak kullanılan sav”olarak açıklanmıştır. Ancak belirtilen özellikler diller arasında farklılık göstermektedir. Bu nedenle tanım kavramının sınırları dillerin özelliklerine göre belirlenmelidir. Tanım, bir terimin içeriğini belirlemenin yanı sıra söz edilen içeriğin nereye kadar uzandığını, neleri kapsadığını da belirtmektedir. Bu çalışmanın tanım düzlemi iki dildeki sesbilimsel terimleri,terimlerin benzer nitelikte oldukları düşünülerek, daha çok içeriksel sınırlar dahilinde karşılaştırmaktadır. Bunun neticesinde Türkçe ve Rusça sesbilimsel terimlerin tanım düzleminde nesne veya somut bir olayın tanımı açısından bir tutarsızlığın bulunmadığı görülmüştür. Sesbilimsel süreçleri belirten tanımlarda, içerik konusunda önemli farklılıklar tespit edilmemiştir. Ancak, sesbilimsel süreçleri belirten tanım sınırlarının iki dilde farklı uzantılara sahip olabilecekleri ortaya çıkmıştır. Bu durum *damaksillaşma*, *artdamaksillaşma*, *ünsüz uyum*terimlerinde tespit edilmiştir.Örneğin,

Türkçedekidamaksillaşma tanımı aynı terimin Rusçadaki tanımı ile karşılaştırıldığında, tanım sınırlarının tam olarak örtüşmediği görülmüştür. Terimin Türkçedeki tanımı, “*Dilin sesi ön damağa çarptırmasıyla elde edilen ünsüzleri ile ağız boşluğunun ön bölümünde oluşan ünlüler, ön damak sesleri olarak bilinir. Herhangi bir sesin çıkış yerinin ön damak, diş, dudak veya ağzın ön boşluğu olarak değişmesi olayıdır. Hem ünlü hem ünsüzler için söz konusudur*” şeklinde yapılmaktadır (Karaağaç, 2013, 264). Rusçada ise aynı terim “*дополнительный артикуляционный признак согласных звуков, их смягчение, осуществляется посредством подъема средний части языка к твердому нёбу*” (dilnin orta kısmının sert damağa doğru kabarmasıyla oluşan yan boğumlanmanın (eş söyleyişinin) neticesinde ortaya çıkan ünsüzler özelliği, ünsüzlerin yumuşaması) olarak tanımlanmaktadır(Stariçenok, 2008, 416). Tanımlar karşılaştırıldığında içerik sınırlarının iki konuda örtüşmediği görülmektedir. Türkçede damaksillaşma ana boğumlanmanın bir özelliği olarak açıklanırken aynı terim Rusçada yan boğumlanmanın yani eşsöyleyişin neticesinde ortaya çıkan bir özellik olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca damaksillaşma Türkçede hem ünlülerde hem ünsüzlerde rastlanan bir durum şeklinde ele alınırken, Rusçada sadece ünsüzlere özgü bir özellik olarak düşünülmektedir. Ünsüz uyumu (гармония согласных) ve artdamaksillaşma (веляризация) terimlerinin tanımları içerik konusunda önemli farklılıklar göstermemektedir, ancak bu terimlerin içerik sınırlarının birbiriyle tam olarak örtüşmediği de görülmüştür.

3. YÖNTEM

Çalışmada kullanılan veri tabanını oluşturmak için ilk önce Sesbilim terimleri üzerine hazırlanan sözlükler araştırılmıştır. Ancak Türkiye’de bu alanda yazılan herhangi bir esere ulaşılamamıştır. Bir sonraki aşamada Türkçe Dil Bilimi Terimleri sözlüklerine başvurulmuş ve 300’eyakın kavramı içeren bir dizge oluşturulmuştur. Daha sonra veri tabanını doğrulama, tamamlama ve Türkçe Sesbiliminde aktif olarak kullanılan terimleri tespit etme amacıyla, Türkçe Sesbilgisi kitapları sırayla taranmıştır. Tüm bu işlemler sonucunda 350 kavramı içeren Türkçe Sesbilimi terim dizgesi oluşturulmuştur. Tabanı oluşturmak için taranan eserlerin arasında Güney Karaağaç’ın *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*(Karaağaç, 2013, 645-697), Zeynep Korkmaz’ın *Gramer Terimleri Sözlüğü*(Korkmaz, 2003, 3-248), Vecihe Hatipoğlu’nun *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*(Hatipoğlu, 1962, 3-140), Mustafa Volkan Coşku’nun *Türkçenin Ses Bilgisi*(Coşku,

2016, 9-194),A.Sumru Özsoy'un *Türkçenin Yapısı – Sesbilim*(Özsoy, 2004, 1-128), İclal Ergenç'in *Türkiye Türkçesinin Görevsel Sesbilimi* (Ergenç, 1989, 1-73), N. Selen'in *Söyleyiş Sesbilimi. Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*(Selen, 1979, 1-127),ÖmerDemircan'ın *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni, Türkiye Türkçesinde Sesler*(Demircan, 1979, 13-123) yer almaktadır. Rusça dizge tabanını oluşturmak için de Rusça kaynaklarda aynı yol izlenmiş ve 370'e yakın kavramı içeren Rusça Sesbilimsel Terimler Dizgesi oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan eserlerin başında Sergey Berşteyn'in *Словарь фонетических терминов*[*Slovar fonetiçeskih terminov*] (Rusça Sesbilim Terimleri Sözlüğü) (Berşteyn, 1996, 33-170) ve O.S.Ahmanova'nın *Словарь лингвистических терминов*[*Slovar lingvistiçeskih terminov*](*Dilbilimi Terimleri Sözlüğü*) (Ahmanova, 1966, 15.09.2015) gelmektedir. Belirtilmiş eserlerin yanı sıra Lev Zinder'in *Общая фонетика*[*Obşçaya fonetika*](*Genel Ses Bilim*) (Zinder, 1979, 1-296), V.D. Stariçenok, *Большой лингвистический словарь* [*Bolşoy lingvistiçeskiy slovar*] (*Büyük Dil Bilimi Sözlüğü*) (Stariçenok, 2008, 768-808), L.V. Bondarko, L.A. Verbitskaya ve M.V. Gordina'nın ortak çalışması *Основы общей фонетики*[*Osnovi obşçey fonetiki*](*Genel Sesbilimin Temeli*) (Bondarko vd., 1991, 1-149),A.N. Tihonov ve R.İ. Haşimov'un ortak çalışması *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий* [*Entsiklopediçeskiy slovar-spravoçnik lingvistiçeskih terminov i ponyatij*] (*Ansiklopedik Dil Bilimi Terimleri ve Kavramları Sözlüğü*)(Tihonov vd., 2008, 246-349), Y.A. Brizgunova'nın *Звуки и интонация русской речи* [*Zvuki i intonatsiya russkoy reçi*] (*Rusça Söylevin Sesleri ve Tonlaması*) (Brizgunova, 1977, 10-276) incelenmiştir.

Elde edilen dizgelerin analizine başlamadan önce her iki dilde *temsilibir* örnek terimseçilerek bu terimin ana özellikleri araştırılmış ve terim kıstaslarının iki dilde de örtüşüp örtüşmediği değerlendirilmiştir. Terim türetim kılavuzlarının değerlendirilmesi sonucunda, terim türetme ilkelerinin her iki dilde benzer özelliklergösterdiği ortaya çıkmıştır. Her iki dilde terimlere ilişkin temel kıstaslar arasında: doğru adlandırma, sınırlı ve net tanım, tek anlamlılık, eş anlamlı terimin olmaması, gösterge niteliği, yapısal kolaylık gibi özelliklerin yer aldığı görülmüştür. Çalışmada bu kıstaslar doğrultusunda karşılaştırma yapılmıştır.

4. SONUÇ

Yapılan çalışma sonucunda Türkçe ve Rusça sesbilimsel terim dizgeleri için oluşturulan veri tabanı temelinde karşılığı bulunmayan herhangi bir terim tespit edilmemiştir. İki dilin terim dizgelerinin, adlandırma açısından Türkçe ve Slav kökenli Rusça terimleri kavramsal olarak doğru yansıttıkları görülmüştür. Terimlerin tanım düzleminde yapılan karşılaştırmalar, içerik konusunda önemli farklılıklara rastlanmadığı ancak tanım sınırlarının tümüyle örtüşmediği durumların da olduğunu göstermektedir. Eş anlamlılık konusu, iki dil arasındaki terim kullanımını zorlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra yapısal düzlemde tespit edilen Türkçe terimlerin uzunluğu, Rusçadaki yabancı kök türevlerin çok sayıda oluşu gibi durumların da terim kullanımını zorlaştırdığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap:

- Coşku, M.V., (2016). *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul, Bilge Sanat Kültür
- Demircan, Ö., *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni. Türkiye Türkçesinde Sesler*, Ankara, TDK
- Ergenç, İ., (1989). *Türkiye Türkçesinin Görevsel Sesbilim*, Ankara, Ankara Üniversitesi
- Hatipoğlu, V., (1962). *Dilbilgisi Terimler Sözlüğü*, Ankara, TDK
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDK
- Korkmaz, Z., (2003). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDK
- Özsoy, A.S., (2004). *Türkçenin Yapısı – Sesbilim*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
- Selen, N., (1979). *Söyleyiş Sesbilimi. Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*, Ankara, TDK
- Stariçenok, V.D. (2008). *Bolşoy lingvistiçeskiy slovar*, Rostov-na-Donu, Feniks
- Bondarko, L.V., Verbitskaya, L.A., Gordina, M.V., (1991). *Osnovi obtçey fonetiki*, Sankt-Peterburg, Sankt-Peterburg Üniversitesi Yayınevi
- Berşteyn, S.İ., (1996). *Slovar fonetiçeskih terminov*, Moskva, Vostoçnaya Literarura RAN
- Zinder, L.R., (1979). *Obşçaya fonetika*, Moskva, Vısshaya şkola
- Tihonov, A.N., Haşimov, R.İ., (2008). *Entsiklopediçeskiy slovar-spravoçnik lingvistiçeskih terminov i ponyatij*, Moskva, Flinta-Nauka
- Brızgunova, Y.A., (1977). *Zvuki i intonatsiya russkoy reçi*, Moskva, Russkiy yazık

Dergi makalesi:

- Akalın, Ş.H., (2004). Türkçenin Teknik Terim Zenginliği, *Türk Dili Dergisi*, TDK yayınları: sayı 624, s.767-778

- Omarova S.K., Kabdrahmanova A.İ., (2014), İspolzovaniye uebnogo mnogoyazinogo terminiligieskogo slovorya v obuenii professionalnomu inostrannomu yazıku studentov tehnieskih spetsialnostey, *Molodoy Ueny*, Sayı: 20, s.610-615.
- Tatarinov, V.A., (1998), Fenomenologiya termina, *Russkiy filolojieskiy vestnik*, Cilt 83, s.5 – 24
- Kültüral, Z., (2009), Dil Bilgisi Terimleri Sözlükleri ve Terimlerin Kullanımında Görünen Aksaklıklar, *Turkish Studies, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sonbahar, 4/8, s.383- 394
- Lesnikov, S.V., (2011), Tipologiya russkih slovarey lingvistieskoy terminologii, *Mir nauki, kulturi, obrazovaniya*, № 6 (31), s. 6-10

Elektronik kaynaklar:**Web Sitesi:**

- Ahmanova, O.S., *Slovar lingvistiçeskih terminov*, 15.09.2015.
<http://www.classes.ru/grammar/174.Akhmanova/>
- Yöntembilim Terimler Sözlüğü*, 01.11.2016.
[http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat
&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58197de7c7cca4.76882966](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58197de7c7cca4.76882966)

III. ULUSLARARASI SÖZLÜKBİLİMİ SEMPOZYUMU

3 - 4 KASIM 2016, ESKİŞEHİR

E - posta : sozlukbilimsempozyumu@gmail.com
 Web : <http://www.sozluksempozyumu.ogu.edu.tr>
 Tel. : 0 (222) 239 37 50 / 2350

Eskişehir Osmangazi
Üniversitesi

Türk Dil Kurumu

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi

BİLDİRİSİ YAYIMLANANLAR

ADI SOYADI	ÇALIŞTIĞI KURUM	E-POSTA ADRESİ
Agiemin BAUBEC (Prof.Assoc.)	Bükreş Üniversitesi	prof.agiemin_baubec@yahoo.com
Ahmet Kazım ÜRÜN (Prof. Dr.)	Selçuk Üniversitesi	ahmetkazim@hotmail.com
Ahmet KARAMAN (Yrd. Doç. Dr.)	Afyon Kocatepe Üniversitesi	ahkaraman03@gmail.com
Ahmet KARTAL (Prof. Dr.)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	ahmetkartal38@gmail.com
Ayşe İLKER (Prof. Dr.)	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	ayseinceilker@gmail.com
Ali Aycan KOLUKISA (Yrd. Doç. Dr)	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	kolukisa_aycan@hotmail.com akolukisa@nevsehir.edu.tr
Baktygul KULAMSHAEVA (Yrd. Doç. Dr.)	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	b.kulamshaeva@nevsehir.edu.tr
Bayram ÇETİNKAYA (Yrd. Doç. Dr.)	Afyon Kocatepe Üniversitesi	bcetinkaya@aku.edu.tr
Beytullah BEKAR (Yrd. Doç. Dr.)	Kırklareli Üniversitesi	beytullahbekar@klu.edu.tr
Bilal UYSAL (Öğr. Gör. Dr.)	Afyon Kocatepe Üniversitesi	uysalbilal@hotmail.com
Burcu YILMAZ ÇEBİN (Arş. Gör.)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	burcuyilmazcebin@gmail.com
Bülent ÖZKAN (Doç. Dr.)	Mersin Üniversitesi	ozkanbulent@gmail.com
Can ÖZGÜR (Prof. Dr.)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	cozgur@ogu.edu.tr
Ceylan YILDIRIM (Dr.)	Hacettepe Üniversitesi	ceylany@hacettepe.edu.tr
Cüneyt AKIN (Doç. Dr.)	Afyon Kocatepe Üniversitesi	cuneyt.akin@hotmail.com
Duygu KAMACI (Arş. Gör.)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	dkamaci@ogu.edu.tr
Engin YILMAZ (Prof. Dr.)	Sakarya Üniversitesi	eyilmaz@sakarya.edu.tr
Erdoğan BOZ (Prof. Dr.)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	dr.erdoganboz@gmail.com ferdib@anadolu.edu.tr
Ferdi BOZKURT (Okt. Dr.)	Anadolu Üniversitesi	fatihdogru.ogu@gmail.com
Fatih DOĞRU (Arş.	Üniversitesi	

Gör. Dr.)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	
Eyyüp ACAR (Okt.)	Dumlupınar Üniversitesi	eyyup.acar@dpu.edu.tr
Ezgi ASLAN (Okt.)	Anadolu Üniversitesi	ezgicorga@anadolu.edu.tr
Faruk ÖZTÜRK (Yrd. Doç. Dr.)	Kilis 7 Aralık Üniversitesi	turkeogretimi@gmail.com
Farzaneh DOULATABADİ (Yrd. Doç. Dr.)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	ferzaneabadi@gmail.com
Fatoş EREN ÖZDEMİR Ahmet Bilal ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi	ferenozdemir@gmail.com ahmetbilalozdemir@gmail.com
Gamze YÜCETÜRK (Yrd. Doç. Dr)	Ardahan Üniversitesi	gamzeyuceturk@ardahan.edu.tr
Göksel SERT (Dr. öğrencisi)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	gokselert@gmail.com
Gül DURMUŞOĞLU KÖSE (Prof. Dr.) Volga YILMAZ GÜMÜŞ (Arş. Gör.) Yusuf ÖZTÜRK (Arş. Gör.) Harun SERPİL (Öğr. Gör.) Gamze EREN (Okt.)	Anadolu Üniversitesi	gurdumus@anadolu.edu.tr vygumus@anadolu.edu.tr yusufozturk@anadolu.edu.tr hserpil@anadolu.edu.tr gamzeeren@anadolu.edu.tr
Gül Mükerrerem ÖZTÜRK (Dr.)	Batum Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi	gul.m18@hotmail.com
Gürer GÜLSEVİN (Prof. Dr.)	Ege Üniversitesi	gurergulsevin@gmail.com
H. İbrahim DELİCE (Prof. Dr.)	Bartın Üniversitesi	hidelize@bartin.edu.tr
Halit BİLTEKİN (Yrd. Doç. Dr.)	Anadolu Üniversitesi	hbiltekin@anadolu.edu.tr
Hamza ZÜLFİKAR (Prof. Dr.)	Emekli	
Henning BERGENHOLTZ (Prof. Dr.)	Aarhus University, Denmark	hb@bcom.au.dk
Hürriyet GÖKDAYI (Doç. Dr.)	Mersin Üniversitesi	hgokdayi@gmail.com hgokdayi@mersin.edu.tr
İsmet ŞANLI (Doç. Dr.)	Eskişehir Osmangazi	rivayetler@gmail.com

	Üniversitesi	
Kamila Barbara STANEK (Dr.)	Varşova Üniversitesi	kamila.stanek@op.pl k.stanek@uw.edu.pl
Leyla Çiğdem DALKILIÇ (Yrd. Doç.)	Ankara Üniversitesi	lcdalkilic@ankara.edu.tr dalkilicleyla@hotmail.com
Lindita XHANARİ (Prof. Asoc.)	Tiran Üniversitesi	lindalatifi@yahoo.com
Makbule SABZİYEVA (Prof. Dr.)	Anadolu Üniversitesi	makbulesabziyeva@anadolu.edu.tr
Melike ÜZÜM (Arş. Gör.)	Başkent Üniversitesi	melikeuzum@gmail.com
Meriç GÜVEN (Yrd. Doç. Dr.)	Uşak Üniversitesi	meric.guven@usak.edu.tr
Meryem BAŞKURT (Arş. Gör.) Safiye OLGUN (Y.L. öğrencisi)	Gazi Üniversitesi Hacettepe Üniversitesi	meryembaskurt@gmail.com olgunsk@hacettepe.edu.tr
Mirjana TEODOSIJEVIĆ (Prof. Dr.)	Belgrad Üniversitesi	mirjanateo@gmail.com mirateo@fil.bg.ac.rs
Muhammet KAYA (Arş. Gör.)	Erciyes Üniversitesi	mkaya0711@gmail.com
Muharrem DAYANÇ (Prof. Dr.)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	mdyancm@gmail.com
Muna YÜCEOL ÖZEZEN (Prof. Dr.)	Çukurova Üniversitesi	mozezen@cu.edu.tr
Murat DEMİRKAN (Prof. Dr.) Dilber ZEYTINKAYA (Arş. Gör.) Naci Serhat BAŞKAN (Y. L. öğrencisi)	Marmara Üniversitesi	demirkan2002@gmail.com dilber.zeytinkaya@marmara.edu.tr n.serhatbaskan@gmail.com
Murat KÜÇÜK (Yrd. Doç. Dr.)	Ankara Üniversitesi	muratkucuk25@gmail.com
Murat ÖZŞAHİN (Yrd. Doç. Dr.)	Afyon Kocatepe Üniversitesi	mozsahin35@hotmail.com
Murat VAROL	Bingöl Üniversitesi	mvarol@bingol.edu.tr
Mustafa Samet KUMANLI (Arş. Gör.)	Hacettepe Üniversitesi	samet.kumanli@hacettepe.edu.tr
Mustafa AKSAN (Prof. Dr.) Yeşim AKSAN (Prof. Dr.)	Mersin Üniversitesi	maksan@mersin.edu.tr yaksan@mersin.edu.tr
Nazmi ALAN (Okt. Dr.)	Mehmet Akif Ersoy	nazmi_alan@hotmail.com

	Üniversitesi	
Nesrin BAYRAKTAR (Prof. Dr.)	Hacettepe Üniversitesi	bnesrin@yahoo.com
Nilay GİRİŞEN (Okt.)	Anadolu Üniversitesi	ngirisen@anadolu.edu.tr
Nuh DOĞAN (Yrd. Doç. Dr.)	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	nuhdogan5@hotmail.com
Oktay AHMED (Prof. Dr.)	Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi	oktayahmed@gmail.com oktay@flf.ukim.edu.mk
Osman KARATAY (Prof. Dr.)	Ege Üniversitesi	karatay.osman@gmail.com
Rıdvan ÖZTÜRK (Yrd. Doç. Dr.)	Necmettin Erbakan Üniversitesi	ridvanozturk1961@gmail.com
Sami BASKIN (Yrd. Doç. Dr.)	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	samibaskin@gmail.com
Savaş ŞAHİN (Yrd. Doç. Dr.)	Akdeniz Üniversitesi	savassahin06@hotmail.com
Sebahat ARMAĞAN (Okt.)	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	sebahatarmagan@hotmail.com
Selma ELYILDIRIM (Doç. Dr.)	Gazi Üniversitesi	selyildirim@gazi.edu.tr
Serdar KARAOĞLU (Arş. Gör. Dr.)	Afyon Kocatepe Üniversitesi	serdar.karaoglu@windowslive.com
Sevgi ÇALIŞIR ZENCİ (Okt. Dr.)	Anadolu Üniversitesi	sevgicalisir@anadolu.edu.tr
Sezergül YIKMIŞ (Dr. Öğrencisi) Şerife SAZAK (Dr. Öğrencisi)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	sezergulykms@yandex.com serifesazak@gmail.com
Songül İLBAŞ (Okt.)	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	songulilbas@gmail.com
Şaziye DİNÇER BAHADIR (Yrd. Doç. Dr.)	Ahi Evran Üniversitesi	saziyedincer35@gmail.com
Şerif Ali BOZKAPLAN (Prof. Dr.) İbrahim Atakan KUBİLAY (Dr.) Yasemin KARADEMİRLİDAĞ (Dr. öğrencisi)	Dokuz Eylül Üniversitesi	ali.bozkaplan@deu.edu.tr atakan@cs.deu.edu.tr ykarademirlidag@msn.com
Şükrü Halûk AKALIN (Prof. Dr.)	Hacettepe Üniversitesi	shakalin@shakalin.net
Talat DİNAR (Yrd.)	Süleyman	talatdinar@sdu.edu.tr

Doç. Dr.)	Demirel Üniversitesi	
Tuğba POÇAN (Okt.)	Başkent Üniversitesi	tugba_sarial_28@hotmail.com
Yusuf DOĞAN (Prof. Dr.)	Cumhuriyet Üniversitesi	doganyusuf58@hotmail.com
Yusuf KARATAŞ (Yrd. Doç. Dr.)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	ysfkrtas@gmail.com
Zehra GÜLMÜŞ (Prof. Dr.) Murat ERBEK (Arş. Gör.)	Anadolu Üniversitesi	zgulmus@anadolu.edu.tr muraterbek@anadolu.edu.tr
Zeliha KAPUKAYA (Dr. Öğr. Gör.)	Balıkesir Üniversitesi	zelihakapukaya10@hotmail.com
Zulfiya ŞAHİN (Yrd. Doç. Dr.)	Ankara Üniversitesi	sahinz@ankara.edu.tr